

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT,

EX EDITIONE G. A. RUPERTI

CUM SUPPLEMENTIS

NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

INDICE LOCUPLETISSIMO

ET

GLOSSARIO LIVIANO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN PRIMUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1828.

CONSPECTUS

EORUM QUÆ HAC EDITIONE

CONTINENTUR.

SERENISSIMO

DELPHINO

JOANNES DOUJATIUS

SALUTEM ET FELICITATEM PERPETUAM.

Duo sunt, Serenissime Princeps, quibus homines ad veræ gloriæ culmen perducuntur: Natura atque Doctrina. Horum utrumque Magno Patri unice post Deum debet Serenitas Tua. Ab eo virtutum semina Regiique animi igniculos nascendi felicitate traxisti: ab ejus providentia cultus omnis ingenii proficiscitur tui. Cumque Disciplina, hinc præceptis, inde exemplis perficiatur, illis Te imbui per summos in omni bonarum artium genere viros, plusquam paterna solicitudine curavit, his, longe supra sæculorum veterum heroas, per se ipse, Teque et omnes posteros instruit. Tu vero, Delphine Serenissime, tot nativis eximiæ indolis dotibus ornatus, tot optimæ disciplinæ adminiculis præclare usus, gratulandi nobis totique regno materiam præbes amplissimam. Enimvero plena vixdum pubertate, juventutis non Gallicæ modo, sed Europææ, quanta quanta est, scientiarum, et (quod majus adhuc, Teque dignius est,) virtutum, non jam spe, sed uberrimo fructu, æque ac natalium splendore, Te vere Principem præstas. Nemo quippe est qui acre illud ingenium cum exquisito judicio conjunctum, excelsum animum singulari

17

æquitate moderatum, certantemque cum Majestate innata comitatem non merito demiretur ac plausu justissimo prosequatur. Quis enim, id ætatis, in sacræ ac profanæ Historiæ notitia, quis in Literis Humanioribus assidua probatorum quorumvis scriptorum lectione pertractandis, quis in Mathematicis præceptionibus (quæ quidem huic gradui congruunt) et perdiscendis meditatione, et manu quoque ac delineando ad actum producendis æque profecit? Quid dicam quantum, arduo cuique incepto atque exercitationi affatim respondente corporis robore, in feris aucupio ac venatu indagandis, persequendis, et nunquam aberrante plumbo figendis valeas; quam decore, quam ex arte, equos, ferocitate quantavis exultantes, agitare, admittere ad cursum, aut sustinere, ac regere noveris et perdomare; quem denique Te et qualem exhibeas in cunctis hujusmodi belli non tirociniis minus quam simulacris, quibus ad militares labores membra durantur?

Quid nunc SERENITATI TUÆ apprecandum optandumque nobis superest, PRINCEPS SERENISSIME, nisi ut quam hactenus ad optima quæque instituisti viam, hac eadem diutissime pergas, atque ad gloriosa Regis Maximi optimique Parentis facta, non animo solum (ut prius) imbibenda, aut prosequenda nobiscum laudibus et admiratione, sed rebus ipsis sequenda, et (quod Tui unius erit) assequenda temet accingas? Hæ tibi imposterum artes, hæc esto perfecta disciplina, hæc summa votorum nostrorum.

Illum vides regia cuncta officia admirabili prudentia et solicitudine sic implentem, ut evidenter appareat id eum apud se statuisse, non ipsum sibi, sed nobis, sed bono publico natum: ita omnia refert ad regni securitatem felicitatemque populorum; nec suorum modo, sed (ut Regem vere Christianissimum decet) omnium quotquot Christi nomine censentur. Sic enim finitimorum injuriis, aggressionibus, ac tandem aperta conjuratione adactus, bella semper gessit, ut eos quacumque via compelleret ad resumendi otii necessitatem. Nec enim aliud cogitavit, cum, non deficientibus belli nervis, nulli sumtui pepercit, ut mi-

lites suos provisis e longinquo præsidiis atque fomentis insuetis adversus locorum ac tempestatum incommoda muniret; ut eosdem ad ardua quæque, ac supra mortalium vires posita, alacriter subeunda, et puncto temporis perficienda, amplissimis præmiis inflammaret; ut denique inauditis antea machinis perterrefactos, comprehensosque propria intra mœnia, hostes ante omnem obsidentium spem compelleret ad deditionem. Sed quid sumtibus parcat, qui nec sibi ipse parcit; in se durus, atque, ut ita dicam, prodigus operum ac periculorum, quo ceteris et opera et pericula minuantur! Hinc illa, quæ miratus est orbis, victoriarum prodigia, non proferendi imperii, sed constituendæ publicæ quietis fine terminata. Tantum enim semper abfuit ab appetendis alienis, ut Reginæ, Sanctissimæ matris tuæ, jura nonnisi suspensa asseruerit manu, ut aliis quam sibi æquiorem sese perpetuo præstiterit, ut obstiterit, ipse sibi, cum alius obsisteret nemo, victoriamque sibi eripuerit ipse de manibus, cum solus posset. Et miremur, si tandem conjuratis adversus Gallicum nomen finitimis gentibus cunctis leges dixerit pacis, cum fortitudini prius modum posuerit et fortunæ suæ.

Nec vero est, quod tibi præreptam doleas, Serenissime Princeps, expetitæ semper tui similibus gloriæ messem. Neque enim, firmata jam terra marique Galliæ potentia, deesse unquam poterit palmarum etiam bellicarum seges, quamdiu sub impiorum barbarorum jugo gement Christianæ tot nationes. Sunt præterea sua paci decora, quorum ingentia specimina et jam Magnus Pater tuus, in omni laudum genere incomparabilis, dedit, quæcumque scilicet temporibus turbidis dari poterant; et plura majoraque imposterum dabit. Nec vero cedit Davidis fortitudini sapientia Salomonis.

Hæc quidem a Deo inprimis postulanda, sed et humana haud respuenda subsidia: Historicorum inprimis, quos mutos fidosque præ ceteris consiliarios non immerito agnovere prudentissimi Reges. Inter Historicos autem, quorum jam complures evolvisti, nullus majori usui esse

in agro Mantuano est natus; tamen, si non ipse vicus, certe illud nomen ejus serioris videtur originis esse; nec probabile est, tam ignobilem locum non modo Livii, sed etiam *Stellæ* et *Flacci* fuisse patriam, neminemque præter Martialem rei omnino memoria dignissimæ mentionem fecisse.

De Livii parentibus, educatione, studiis, rebus domesticis, muneribus publicis, vitæ genere, moribusque vix quicquam explorati memoriæ proditum reperitur; neque est, quod valde id doleamus. Nam verum est judicium Valckenaërii, quod in Præf. ad ejus Diatr. de Aristobulo nuper Luzac memoravit: Uti fuere apud antiquos, qui nec statuam sibi poni, nec marmore memoriam sui ad posteros propagari vellent, cum egregia facinora sibi pro omni monumento satis esse existimarent; similiter Valckenaërius, qui nec pingi se nec fingi voluit, arbitrabatur, viri, eruditione insignis, omnem memoriam esse debere in libris, quibus conscribendis nomen suum futuris sæculis commendasset, aut in discipulis, quos excellenti disciplina ad communem civium informasset utilitatem; cetera, quæ res domesticas, parentes, uxorem, liberos, amores, amicitias, lites, fortunas, vel prosperas vel adversas, spectent, haud magis dignos esse, quæ futuris sæculis innotescant, quam quæ vel mercatoris prædivitis fuerint, vel viri cujusque in suo ordine arteve sua spectati. Hinc et brevissimi erimus, exemplo eorum, qui vitam Livii exposuere, Vossii, (de hist. Lat. I. 19.) Fabricii, (Bibl. Lat. I. 11.) Sigonii, Mülleri, Funccii, Hambergeri, aliorumque. Verbosior quidem est commentatio Jac. Phil. Tomasini de vita Livii, (Patav. 1630. Amst. 1670. et in Drakenb. et Liv. T. VII. p. 4. sq.) sed minus habet in recessu, quam fronte promittit, et pro certis ac veris subinde dubia et falsa substituit. Quo refero, Livium Claudio Cæsari adolescenti præceptorem fuisse datum; partem historiæ ab eo contextam esse Neapoli; illi duas fuisse uxores, totidemque filios, et filias quatuor, harumque minimam natu nupsisse L. Magio rhetori; eundem, saturum honorum, annis et studiis fessum, accen-

suamque amore patriæ, post Augusti discessum e vita Patavium remigrasse, ibique, anno imperii IV. Tiberii, ipsis Kal. Jan. mortalitatem explevisse; quin et ibidem sepulcrum ossaque ejus adhuc superesse. Prius colligit ex Suet. Claud. 41. pr. ubi legimus, hunc Cæsarem T. Livii hortatu historiam scribere aggressum esse; alterum ex Pighii Herc. Prodicio p. 330. qui sæpius Livium, Horatium, Statium, Claudianum, Senecam, aliosque præclari ingenii viros, Neapolin studiorum causa secessisse monet; reliqua ex Senecæ procem. lib. V. Controv. in quo L. Magius, T. Livii gener, laudatur, ex Eusebii et Hieron. Chronicis, quo historicum nostrum Patavii tam natum quam mortuum dicunt, et ex IV. Inscriptionibus monumentorum publicorum, quarum prima est: T. LIVIVS C. F. SIBI ET SVIS T. LIVIO T. F. PRISCO ET T. LIVIO T. F. LONGO ET CASSIÆ SEX. F. PRIMÆ VXORI: secunda V. F. T. LIVIVS LIVIÆ T. F. QVARTÆ L. HALYS CONCORDIALIS PATAVI SIBI ET SVIS OMNIBVS: tertia: T. LIVIVS T. L. OPTATVS AN. XV. quarta: V. F. T. LIVIVS T. LIB. ET LIVIÆ LEVINVS L. F. STELL.... VENONIÆ EXORATÆ P. LIVIÆ FIRMÆ ET FESTO FILIO ET FIRMÆ FILIÆ.[a] Altera est epitaphium, Patavii a. Ch. 1413. apud ædem D. Justinæ effossum una cum capsula plumbea ossibus plena, e quibus a. 1451. Alphonsus, Arragoniæ rex, os brachii a republica Patavina dono accepit. Nullam vero harum inscriptionum, excepta forsan prima, ad historicum nostrum, tresque posteriores ad ejus aliusve T. Livii libertos esse referendas, adeoque omnem corruere fabulam de ossibus Livianis Patavii repertis, post Gudium docuere jam Morhofius, aliique modo laudati in nota.

Livius et eloquentiæ et philosophiæ studiis deditus fu-

[a] Has inscriptiones præter Tomasinum memorant Dan. Ge. Morhof. in c. 3. diss. de Patavinitate Liviana, (Kilon. 1685. inter alias ejus Diss. Hamb. 1699. et in Drak. ed. Liv. T. VII. p. 27. sq.) Sertor. Ursat. in Monum. Patav. p. 27. et 202. sq. Jo. Mabillon. Mus. Ital. T. I. p. 30. Trewenschrœder. Fast. Liv. p. 304. Pet. Servius Miscell. p. 131. et Laur. Pignor. in Orig. Patav. c. 17.

isse videtur. Hoc ex eo probabile fit, quod libros edidit philosophicos, (v. mox § 2.) illud ex historia quam scripsit; ex qua etiam colligas, eum rei militaris civilisque haud expertem fuisse, neque omnem de rebus belli et pacis tam prudenter judicandi facultatem ex sola Græcorum lectione hausisse. Eundem in interiorem Augusti Imp. amicitiam pervenisse, patet ex Tac. Ann. IV. 34. Quantam vero sui famam excitaverit, vel ex eo intelligitur, quod Gaditanus quidam, ejus nomine gloriaque commotus, ad visendum ipsum ab ultimo terrarum orbe Romam venit, statimque, ut viderat, abiit. V. Plin. Ep. II. 3. et Hieron. Ep. 103. Cui non adversantur hæc Suidæ in v. *Κορνοῦτος* verba: *Δύο συγγραφέε Ῥωμαίω ἤτην· Τίτος Λίβιος, οὗ διαῤῥεῖ πολὺ καὶ κλεινὸν ὄνομα, καὶ Κορνοῦτος. Τοσαύτη δὲ ἦν ἡ διαφορότης ἐς τούσδε τοὺς ἄνδρας τῶν ἀκροωμένων, ὡς τοῦ μὲν Κορνούτου παμπλείστους ἀκούειν, θεραπείᾳ τε καὶ κολακείᾳ τοῦ ἀνδρὸς συῤῥέοντας, καὶ διὰ τὴν ἀπαιδίαν, ἐλπίδι κληρονομίας, τοῦ γε μὴν Λιβίου ὀλίγους, ἀλλὰ ὧν τι ὄφελος ἦν, καὶ ἐν κάλλει ψυχῆς καὶ εὐγλωττίᾳ. Ὁ χρόνος δὲ ὁ ἄπρατός τε καὶ ἀδέκαστος, καὶ ἡ τούτου φάλαγξ καὶ ὀπαδὸς καὶ ἔφορος ἡ ἀλήθεια...τὸν μὲν ἀνέφηναν καὶ ἐξεκάλυψαν, ὥσπερ κεκρυμμένον θησαυρὸν καὶ κεχανδότα πολλὰ καὶ ἐσθλὰ, Τῖτον Λίβιον· τοῦ δὲ πλουσίου καὶ μέν τοι καὶ περιῤῥεομένου τοῖς χρήμασι λήθην κατεχεύσαντο, τοῦ Κορνούτου.*

§ 2. *De Livii scriptis.*

Quot qualiaque ingenii et doctrinæ monumenta evulgaverit Livius, ignoramus. Præter *historiarum libros* non nisi tria eaque paucis memorantur, a Quintil. I. O. X. 1. *Epistola ad filium scripta*, a Seneca in Ep. C. *Dialogi*, quos hic non magis philosophiæ annumerari posse dicit, quam historiæ, et *Libri ex professo philosophiam continentes.* Horum vero, aliorumque, quos forte composuit, librorum jactura minus deploranda videtur, quam quod longe maxima pars ejus operis, quo nominis sui memoriam immortalitati commendavit, injuria maligni fati nobis erepta est. *Historiam Romanam*, sive, ut ipse XLIII. 13. modeste forsan, et Julius

Firmicus (de error. prof. relig. p. 419.) appellat, *Annales*,[b] Livius ab Urbe condita ad a. DCCXLIV. seu ad bellum in Germania a Druso gestum hujusque mortem persecutus erat, non CXL. ut vulgo olim credebatur, sed CXLII. libris. Id diserte tradit Petrarcha; (de rebus memor. I. 8. vel de otio ac solitudine quorundam virorum c. 8.) neque obstat numerus *Epitomarum*, qui perversam illam opinionem divisionemque librorum in *Decadas*, a nullo veterum Grammaticorum, nedum ab ipso auctore, memoratam, peperisse videtur: nam Epitomas librorum CXXXVI. et CXXXVII. intercidisse, tum ex eo probabile fit, quod in Exc. Pithœi et in Mss. Berg. et Sigon. numerantur CXLII. Epitomæ, atque in fine Epit. CXXXV. vacuum relictum est spatium, in quo hæ leguntur notæ, *generaliter et communiter hic est defectus quorundam librorum*, et *hic deficit*, tum ex multitudine annorum memorabiliumque rerum, (v. c. ludorum sæcularium, tribuniciæ potestatis Augusti, templi Jani ab eo bis clausi, &c.) quam ab auctore Epitomarum silentio prætermissam fuisse, non facile erit, qui sibi persuadeat. Ex illis autem CXLII. libris Livii non plures hodie quam XXXV. et nonnulli (XLI. XLIII. XLIV. XLV.) ne integri quidem restant: quorum decem priores historiam Romanam ab origine Urbis ad a. CCCCLX. reliqui, XXI-XLV. ab a. U. C. DXXXVI. ad a. DLXXXVI. seu ab initio belli Punici II. ad finem bellorum cum Perseo Gentioque gestorum complectuntur. Harum reliquiarum præstantia mirum quantum exacuit librorum, qui periere, desiderium sensumque ingentis, quam fecimus, jacturæ; quæ tribuenda est tum moli operis, cujus describendi laborem refugiebant ignavi monachi, in una alteraque Decade aut Epitomis acquiescentes, tum Caligulæ Imp. et Gregorio M. Pontifici, quos codicum Livii abolendorum consilia agitasse tradunt Suet. Calig. 34. et Rich. Montacutius in Præf. ad Analecta.

Integer Livius superstes fuit Sæc. IV. et V. forte et XII.

[b] De *historiarum* et *annalium* discrimine disputavi in prooemio de Taciti vita et scriptis p. 13. sq.

in Anglia: nam loca librorum deperditorum, a nobis in Vol. IV. hujus edit. Fragmentis inserta, non modo a Symmacho et Sidonio, sed etiam a Guilelmo Malmesburiensi s. Sommerseto laudantur, nisi is ex aliis illa scriptoribus desumsit. Sæpius etiam Sæc. XV. et XVI. percrebruit fama, totum Livii opus in Gallia, Norvegia, Scotia, Bremæ, aliisque locis, repertum esse, et versiones saltem Arabicas in bibliothecis Constantinopolitanis Arabumque latitare.[c] Sed adhuc omnis spes, opera, et impensa ad vanum et irritum cecidit. Neque jactura, quam passi sumus, penitus resarcitur *Supplementis Jo. Freinshemii*[d] et *Epitome Liviana*, etsi neque huic neque illis parvum est pretium, et continua ex iis historiæ Romanæ series cognosci potest. Freinshemius idem Livio, quod Curtio, officium præstitit, omnesque ejus lacunas, et majores et minores, tam solerter feliciterque ex Epitome modo memorata et Græcis Latinisque rerum Romanarum auctoribus explevit, ut ipse jactanter quidem, at vere profiteatur, 'se neutiquam metuere, ne quis ex omnibus his scriptoribus, qui sunt in hominum manu, aliquid efficiat in hoc genere concinnius, copiosius, verius.' Illæ *Epitomæ librorum Livii*, quarum duas desiderari, CXXXVI. et CXXXVII. supra monuimus, a quo confectæ sint, non habemus dicere. Nonnulli eas ipsi tribuunt Livio, alii Junio Maximo, quem historias Sallustii Liviique in epitomen redegisse docet Statius Sylv. IV. 4. plerique L. Annæo Floro; quæ conjectura inde nata videtur, quod idem aliam rerum Romanarum epitomen scripsit, sed vel eam ob causam, et propter diversitatem tum styli, tum narrationis rerum gestarum, parum probabilis est. Quod ad ipsam Epitomes hujus Livianæ indolem attinet, si genus dicendi spectes, quo singula enuntiantur, id quidem Liviano non par censendum concinnitate, et seriorem passim ætatem redolet, verum

[c] V. Morhof. de Patavin. Liv. c. 1. et Fabric. Bibl. Lat. I. 11. p. 296. sq.

[d] Eorum primi decem libri vulgati sunt Holmiæ 1649. deinde sexaginta Argentorati 1654. denique universi a Jo. Doujatio, Clerico, Crevierio, Drakenborcho, Bipontinis et Manhem. Livii editoribus.

plerumque purum est ac tersum; si res, quæ traduntur, auctor ejus longe plurimas deprompsit ex ea historia, quam velut tabulam primis extremisque lineis adumbrare in animum induxerat. Nonnunquam vero non modo inter eum et Florum, sed ipsum quoque Livium, discrepare videbis. Quod tantum abest, ut omnino reprehendi possit, ut doctum potius arguat virum, qui non serviliter iisdem semper insistat vestigiis, sed quædam ex aliis etiam fontibus, nec sine judicio, hauserit; nisi forsan recte censeas, ab eo, qui librum aliquem in epitomen cogat, requiri, ut paucis indicet, ubi et cur dissentiat. Minus probandum videtur, quod persæpe ab illo et ordo rerum narrandarum mutatur, et silentio prætereuntur memorabilia. Hinc non exemplo reliquorum Livii editorum libris ejus XXXV. totidem præmisi epitomas, sed omnes ad calcem rejeci, illisque alia substitui breviaria, ad seriem rerum perspiciendam accommodatiora. Nihilo tamen secius auctor sim magistris scholarum, ut cum tironibus hoc potius Romanæ historiæ compendium, quam quod Eutropio, aut Floro et Velleio, debemus, cum juvenibus adulta ætate ipsum Livium legant. Quem in finem Epitomen quoque hanc Livianam cum notis virorum doctorum meisque seorsum typis excudendam curabo.

Quibus annis Livius opus suum et inchoaverit et absolverit, nemo facile dicat. Neque tamen vana est conjectura virorum doctorum [e] qui ex ejus lib. I. c. 19. colligunt, si non omnes historiæ libros, certe primum ab eo compositum fuisse ante a. U. C. DCCXXX. quo Augustus iterum clauserit templum Jani. Verba Liviana sunt: 'Janus bis post Numæ regnum clausus fuit; semel T. Manlio consule, post Punicum I. perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta.'

[e] Lipsii Elect. I. 20. Vossii de Hist. Lat. I. 19. Hanckii de scriptor. rer. Rom. I. 9. Dodwelli Annal. Vellei. p. 65. qui Livium a. U. C. 725. exorsum esse historiam suam, et a. 745. ultimam ei manum imposuisse suspicatur. Cf. et Jo. Masson. de templo Jani reserato p. 51. sq. et 165.

Satis autem constat, Janum principe Augusto non modo a. U. C. DCCXXV. post pugnam Actiacam, sed et a. DCCXXX. in decimo ejus consulatu, Cantabris devictis, clausum fuisse.[f] Quod si jam eo tempore, quo Livius illa scripsit, factum esset, is haud dubie in gratiam Augusti, magni amici, idem memorasset, quod dixit Suet. Aug. 22. 'Janum Quirinum, semel atque iterum a condita Urbe memoriam ante suam clausum, in multo breviore temporis spatio, terra marique pace parta, ter clausit.' Quid vero? nonne Plutarchus hæc scire potuit? et tamen idem, quod Livius, de templo Jani scripsit: *ἐπί γε τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος ἐκλείσθη, καθελόντος Ἀντώνιον, καὶ πρότερον, ὑπατευόντων Μάρκου Ἀτιλίου καὶ Τίτου Μαλλίου.* Audio: sed nihil aliud inde confici poterit, quam illum more suo Liviana pæne ad verbum expressisse, nulla mutationis rerum ratione habita; neque locus ejus Liviano plane respondet: nam, quod Lipsius jam Elect. I. 20. notavit, Græco scriptori non idem, quod Romano, propositum fuit, ut enumeraret quoties Janus fuisset clausus. Omitto alia, haud graviora, argumenta Massoni, quibus loco in nota 5. laudato probare conatur, Livium serius historiæ scribendæ consilium cepisse.

§ 3. *De exteriore forma et indole historiæ Romanæ a Livio scriptæ.*

Minime incommodus hic locus videri possit, permulta præfandi tum universe de varia et historiarum et historicorum veteris recentiorisque ævi indole, et de utilitate ac fide eorum recte æstimanda, tum in primis de antiquioribus rerum Romanarum auctoribus et de Livianæ historiæ forma,

[f] Quin tertio Janum clausum esse a. U. C. DCCXXXI. in XI. consulatu Augusti, viri docti modo laudati aliique contendunt, provocantes ad inscriptionem lapidis, Emeritæ in Hispania reperti, ad Oros. l. VI. et Suet. Aug. 22. ubi tamen Cel. Wolfius jam hæc monuit: 'Tertio ut clauderetur, decretum quidem a Senatu, sed Dacorum et Dalmatarum irruptione irritum factum. Ipse Aug. in Ancyr. lapide: 'Ter me principe claudendum decrevit senatus.' Ita rem destinatam Suetonius posuit pro facta, non præter morem.'

fructu, fontibus, virtutibus, ac vitiis. Sed ampli hujus campi, in quo latius evagari posset disputatio nostra, fines sunt coarctandi, et illud pæne silentio prætereundum, hoc paucis expediendum est.

Livius historiam Romanam ab Urbis origine ad sua deduxit tempora. Quam ante eum jam multi pertexuerant tum versibus, ut *Q. Ennius,* epicæ poëseos Romanorum parens, cujus libri XVIII. Annalium Rom. ad populum in theatro et Virgilii adhuc temporibus cupidius Æneide ejus legebantur,[g] *L. Accius* s. *Attius,* familiaris D. Bruti et Pacuvii æqualis, poëta tragicus,[h] et *A. Furius;* tum prosa oratione, et quidem Græca *P. Rutilius Rufus,* orator, philosophus, historicus, tribunus plebis et legatus Q. Mucii in Asia,[i] *A. Postumius Albinus,* consul cum L. Lucullo a. U. DCII. literatus et disertus,[k] et *C. Acilius,*[l] Latina *Q. Fabius Pictor,* auctor antiquissimus, qui Livio aliisque in primis fide dignus est visus, quia temporibus belli Punici II. senator fuit, et οἷς μὲν αὐτὸς ἔργοις παρεγένετο, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀκριβῶς ἀνέγραψε,[m] *M. Porcius Cato Censorius* Tusculanus, orator, JCtus, consul a. U. 557. censor a. U. 568. vir summi ingenii, (v. Liv. XXXIX. 40.) qui senex scripsit VII. libros Originum, in quibus multam industriam comparere multamque doctrinam, Nepos Cat. 3. dicit, *L. Calpurnius Piso Frugi* s. Censorius, consul a. U. DCXX. qui gravis auctor dicitur Plin. II. 53. cujusque annales laudant Livius I. 55. II. 58. IX. 44. X. 9. XXV. 39. Gell. VI. 9. XI. 14. XV. 29. et alii, sed Cicero de Or. II. 12. et de legg. I. 2. exiliter, ut Catonis et Fabii Pictoris, scriptos esse censuit, *C. Sulpicius Gallus* prætor a. U. 583. consul a. 586. Græcis literis eruditus, eloquens, et astrologiæ peritus, (v. ad XLIV.

g V. Gell. XII. 5. Martial. v. 10. Vitruv. IX. 3.

h De ejus annalibus v. Cic. Brut. 18. Gell. III. 11. Macrob. Sat. I. 7. Priscian. l. VI.

i V. ad Liv. XXXIX. 52. 1.

k V. Cic. Brut. 21. et Acad. Qu. IV. 45. Plut. in M. Cat. p. 343. Gell. XI. 8. Polyb. XL. 6. 1. ubi cf. Schweigh.

l V. ad Liv. XXV. 39. 6.

m V. Liv. I. 44. 55. II. 40. VIII. 30. X. 37. XXII. 7. Dionys. Hal. I. 6. et l. VII. p. 415. Fidem ejus, a Polybio I. 14. 58. et III. 9. nimis elevatam, defendit Ernesti in Opusc. philol. crit. p. 102. sq.

II. ad finem regni Macedonici bellique a Romanis cum Perse gesti persecutus est. Idem vero Polybius in libro I. et II. quos προκατασκευῆς loco præmisit, brevius bellum Punicum I. et Africanum Pœnorum cum mercenariis suis militibus, resque a Romanis in Illyrico et Gallia Cisalpina, a Pœnis in Hispania et ab Achæis in Græcia ante a. U. C. DXXX. gestas exposuit, adeoque et telam contexuit a Dionysio Halic. et *Timæo* abruptam, et eadem, quæ Livius in altera maximaque, nobis relicta, operis sui parte, in lib. XXI-XLV. pertractavit. Ejus deinde historiam ad suam ætatem continuavit *Posidonius*, Panætii discipulus et magister Ciceronis, qui libros LII. τῶν μετὰ Πολύβιον scripsit philosophico ingenio, quos laudant Strabo III. 163. Athenæus IV. 36. sq. et alii.

Hos aliosque rerum Romanarum auctores cum Livio ita comparari posse, ut appareat, quomodo hic differat ab illis, et quantum unicuique debeat, quis est, qui non mecum optet? Sed omnium illorum, si Polybium, Dionysium, Appianum, et Dionem, Græcos scriptores, exceperis, qui jam a multis inter se et cum Livio collati, at ipsi quoque misere mutilati sunt, nobis non nisi nomina et fragmenta aliquot, tanquam tabulæ de naufragio, restant; neque de eorum indole quicquam nobis constaret, nisi Polybius, Livius, aliique nonnunquam breve de iis judicium tulissent. Eo in primis spectant duo Ciceronis loca de N. D. II. 12. sq. et de leg. I. 2. digna quæ hic legantur permixte, et cum iis, quæ supra dixi, conferantur, ut certe qualiscumque inde exoriatur veterum historicorum, qui Nostro præivere, recensus, simulque, quantum licet, intelligatur, quid quantumque inter eos et Livium intersit, et quæ, judice Cicerone, optima sit historiæ scribendæ ratio. 'Qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas esse, historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est, non esse mendacem. Atqui Græci quoque sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, et Pictor, et Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cujus rei memoriæque publicæ retinendæ

causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso et Vannius et Vennonius. Quanquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio? modo enim huc ista sunt importata, et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. Paululum se erexit et addidit historiæ majorem sonum vocis vir optimus Cœlius Antipater. Ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt; et ultima tempora sic scripta sunt, ut ne legantur quidem. Sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et æquabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit, habuitque vires agrestes atque horridas, sine nitore ac palæstra: vicit tamen superiores: et admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic Gellii, Clodius, Asellio, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum languorem atque inscitiam. Nam quid Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum; nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus ad summam impudentiam. Sisenna, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero nostro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consectatur; ut unum Clitarchum, neque præterea quenquam de Græcis, legisse videatur;

eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Minime vero mirum, si literis nostris abest historia, et a nostris hominibus adhuc aut ignorata est, aut relicta. Est enim opus unum hoc oratorium maxime: et nemo studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat. Apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, cum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Ipsa Herodoti, qui princeps genus hoc ornavit, eloquentia me quidem magnopere delectat. Et post illum Thucydides omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Deinde a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam; et hic quidem rhetorico pæne more: ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior.'

Quo tempore hæc scribebat Cicero, nondum quidem vulgata erat historia Romana, qualem in votis habebat; sed jam natus Livius, qui ita desiderio et præceptis ejus satis fecit et, quod ille perfectissimum in hac re judicabat, ita assecutus est, ut tam antiquioris quam recentioris ævi judicio princeps habitus sit veterum historicorum et ingenium imperio populi Romani par, vel, quod in monumento Patavino, in honorem ejus posito, elogium legitur, unus dignus, cujus invicto calamo invicti populi Rom. res gestæ conscriberentur. Vivebat ille sæculo Augusteo, cujus elegantia et cultus respuebat jejunos annales aridosque commentarios, et quo historia philosophico nondum ingenio elaborari cœpta erat, quam ei formam e Græcis quidem jam Posidonius et alii, e Romanis vero primus forte Tacitus, at multo scitius Hume aliique Angli induerunt, sed ora-

torius in illa desiderabatur ornatus. Nam historia eo potissimum consilio a Græcis olim Romanisque scribebatur, ut practica quædam philosophia esset vel magistra vitæ, prudentiæ civilis ac militaris, virtutum atque præceptorum, tam civibus et privatis, quam Principibus magistratibusque salubrium. Qui finis obtineri nequit, nisi ipsa quoque narratio rerum magnarum mirabiliumque, a magnis viris gestarum, ad sensus magnos affectusque sive graviores sive molliores suavioresque movendos accommodata est, et animi legentium tenentur subtilitate judiciorum, sententiarum elegantia, gravitate, copia et acumine, orationisque varietate et elocutione, a qua præcipue eloquentes dicuntur, h. e. naturali venustate et urbanitate quadam, per illam, ut sanguis per corpus, diffusa. Quibus si accedit illa veterum historicorum, tam Græcorum quam Romanorum, ars, qua magni viri non modo agentes, sed et ipsi causas, cur ita agant, scite exponentes inducuntur; quæ lectio quæve disciplina et jucundior et utilior fingi potest? Hinc Cicero censebat, summi oratoris esse, historiam scribere, eamque hujus doctrina sublevatam multo magis se commovere, et succum quasi ac sanguinem, carnem ac colorem accipere, i. e. et suaviorem reddi et fructuosiorem. Neque assequor, cur in ea oratio, habitu oratorio vestita et hac arte animata, modo neque nimis ea luxuriet, neque magis ornatus verborum, quam rerum veritatis ratio habeatur, minus probanda sit minusque placere queat, quam qua plurimi utuntur historici et antiquioris ævi et recentioris, qui vel res breviter simpliciterque seu ad captum puerorum accommodate exponere, vel doctis tantum hominibus consulere, disputare et argumentari, difficiliores modos expedire, obscura et recondita scrutari solent. Quis certe Livium reprehendat, quod secutus sit sensum, judicia, moremque popularium suorum, quos in primis et delectare et edocere cupiebat? et quis non ad hunc finem exigat annales ejus? Quid vero causæ est, cur a nobis minor voluptas utilitasque ex ejus aliorumque historiis antiquis percipiatur, quam a popularibus eorum capta est? A paucis illæ eo modo ac fine

leguntur, quo et solebant olim legi et debebant. Longe enim plurimi eas non ad vitam formandam referunt, sed ad antiquitatis tantum notitiam et bene dicendi scribendique facultatem, sive, ut dicere solent, stylum. Alia etiam hodie est vitæ, studiorum, institutorumque ratio, quam olim fuit: neque aut finguntur amplius aut desiderantur oratores veteribus similes, nisi forte apud Britannos, sed veræ eorum eloquentiæ jamdudum successit ubivis umbratica et sacra, ex quo illa e foro et curia in scholarum umbram suggestumque ecclesiasticum relegata est. Alius denique est genius hujus sæculi, quo ingenuarum artium antiquarumque literarum contemtus indies invalescit, et omnis pæne humanitatis sensus exuitur. Sed cui non dictus Hylas?

§ 4. *De indole interiori historiæ Livianæ, et quidem* (1.) *de ejus virtutibus fontibusque.*

'Quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur, et de consiliis significari, quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casus, vel sapientiæ, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita atque natura. Verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam æquabili profluens, sine hac judiciali asperitate et sine sententiarum forensium aculeis persequendum est.' Ad vera hæc præcepta Ciceronis (de Orat. II. 15.) si exegeris annales Livii, animadvertes profecto, eum

neglexisse nullam perfectæ historiæ legem, et omnibus exemplum ad imitandum proposuisse. Primaria historicorum virtus est studium veritatis, quam ille toto amavit affectu, et religiosissime coluit. Nam non modo omnem dedit operam, ut rerum narrandarum certam consequeretur notitiam, sed etiam ea, quæ vera, saltem probabiliora, variis narrationibus solerter expensis, judicarat, sine ira et studio, libere et aperte tradidit; adeoque verum referre et potuit et voluit.[h] Prius patet ex eo, quod antiquiora ex monumentis publicis et, ubi ea deficiebant, ex scriptoribus fide dignis, recentiora ex iisdem fontibus hausit aut aliunde cognoscere potuit. Monumenta illa, quorum summa est fides, maxima apud Romanos cura et confici, et in tabulariis, ærario, Capitolio, aliisque templis figi aut servari solebant, v. c. libri censuales, etiam antiquissimi, Tulliani, qui ætate Dionysii Halic. adhuc extabant;[i] senatorum, Equitum, judicumque catalogi; annales a Pontifice Maximo consignati, acta senatus et populi;[k] fasti consulares et triumphales; tabulæ triumphantium in Capitolio fixæ;[l] leges, plebiscita, SCta, formulæ pacis et fœderum, æreis tabulis insculpta, quarum tria millia cum Capitolio conflagrasse tempore Vespasiani et ab eo restituta esse, undique investigatis exemplaribus, Sueton. Vespas. 8. docet; literæ a regibus, sociis, magistratibus provinciarum et ducibus exercituum ad senatum et ab hoc ad illos missæ servatæque apud ærarium,[m] quibus et modus et causæ rerum gestarum ac numerus legionum, navium, et imperatorum continebantur; magistratuum edicta et commentarii; inscriptiones statuarum, sepulcrorum, cet. Ho-

[h] Cf. Lucianus de historia scribenda, et Ernesti comm. de fide historica recte æstimanda in Opusc. philol. crit. p. 64-101. ubi accuratius singula huc spectantia exposuit, et exemplis ex Livio aliisque petitis illustravit.

[i] V. Dionys. Hal. l. IV. p. 225.

[k] De his annalibus et actis disserui in Prœm. ad Tac. Ann. p. 16. sq. Cf. Cic. de Or. II. 12. Tac. Ann. III. 3. V. 4. 5. XV. 74. XVI. 22. Dio LVII. 16. Suet. in Aug. XXXVI. in Cæs. XX. ibique Exc. Ernesti.

[l] Cf. Atilius Fortunat. in arte p. 2680. ed. Putsch.

[m] V. Dio Cass. l. LIII. p. 509.

rum vero aliorumque monumentorum neque inspiciendorum facultatem, neque indagandorum consulendorumque studium ac diligentiam defuisse Livio, vel id argumento est, quod passim ab eo memorantur, v. c. fœdera et pacis conditiones XXI. 2. XXIII. 33. XXVI. 24. XXIX. 11. 12. XXX. 37. 43. XXXIII. 30. XXXIV. 35. XXXVIII. 9. 38. fasti et annales magistratuum, libri lintei, in æde repositi Monetæ IV. 7. 13. 20. 23. IX. 18. X. 38. XXXIX. 52. inscriptiones statuarum, tabularum, spoliorum et armorum in templis fixorum II. 33. IV. 20. VI. 29. X. 2. XL. 52. XLI. 28. laudationes funebres imaginumque tituli IV. 16. VIII. 40. leges, plebiscita et SCta multis locis in Indice citatis; literæ regum, sociorum, imperatorum, magistratuumque provincialium, cet. Ex his publicis monumentis multa etiam iis petiit locis, ubi id non diserte tradit, more veterum scriptorum, qui raro indicant fontes, unde sua hausere. Id tum ex eorum intelligitur reliquiis, quæ etiam nunc a nobis comparari possunt, v. c. ex SCto de Bacchanalibus, ex quo complura, nonnunquam ad verbum, exscripsit,[a] tum ex amplis præliorum descriptionibus, quarum magna pars et literis imperatorum ad S. P. Q. R. missis depromta videtur; tum ex eo, quod subinde ab illis, quæ ex ejusmodi fontibus haud dubie ducta sunt, alia incertiora, ex fama aut traditione aut historicis et aliunde desumta atque comperta, vel diserte discernuntur, ut IV. 20. et XXIX. 14. vel adjectis his veluti notis: *tenet fama, dicitur, tradunt, accepimus, ferunt, traditur memoriæ, cet.* v. c. I. 4. 16. 24. 31. 36. XLIV. 6. 22. et sexcenties alibi.

Præter publica hæc monumenta ac literas Livius etiam consuluit antiquiores historiæ Romanæ scriptores, et quidem fide dignissimos, qui vel senatui, ad quem tantum non omnia referri solebant, vel rebus gestis ipsi interfuerant, vel aliunde verum poterant cognoscere. Quinam hi fuerint, et quoties eorum injecerit mentionem, jam supra

[a] V. ad Liv. XXXIX. 18. 5. et XL. 52. 3. Hinc SCtum illud ad calcem hujus edit. typis excudendum curavi. [Nos Elogiis Auctorum subjunximus.]

diximus § III. ubi locis laudatis addenda sunt multa alia, quibus *annales* simpl. memorantur, v. c. II. 54. III. 8. IV. 34. VII. 9. 18. 42. VIII. 18. 23. 30. IX. 15. 42. 44. 45. X. 2. 17. XXI. 25. XXII. 31. XXIII. 6. 47. XLII. 11. XLIII. 13. Neque hos auctores temere secutus est, sed critico et subtili judicio eorum fidem una cum rerum natura exploravit, (v. c. Fabii I. 44. 55. II. 40. VIII. 30. X. 37. XXII. 7. Cœlii XXI. 47. et Valerii Antiatis XXVI. 49. XXXIII. 10. XXXVI. 38.) et notavit errores, ut IV. 20. IX. 15. 44. XXI. 38. XXII. 31. et in dubiis rebus dissensum commemoravit, e. g. I. 55. IV. 23. IX. 15. 46. X. 2. 9. 17. 30. XXI. 38. 46. 47. XXII. 31. XXV. 39. XXVI. 16. 49. XXVII. 7. XXXIX. 52. XLIV. 13. 15. Plurimum autem auctoritatis tribuit Polybio,[o] et quidem, etsi id non diserte dixit, tantum, ut in libris XXI-XLV. pleraque ex eo desumserit, et Græce ab eo dicta sæpissime ad verbum pæne verterit in Latinum sermonem. Neque meliorem profecto ducem habere potuit hoc præclaro scriptore, artium belli pacisque peritissimo, quo non alius quisquam majori studio verum et causas ordinemque rerum scrutatus est, quique non modo Romæ, Scipionis Africani minoris, cujus lateri etiam in castris ad Carthaginem et Numantiam positis adhæsit, Læliorum aliorumque intima familiaritate adjutus, antiquissima excussit monumenta, et historicos, tam Romanos quam Græcos, diligenter contulit, sed etiam, ut plura ac certiora cognosceret, multas Asiæ, Africæ et Europæ regiones lustravit, in his Alpes, Galliam, Hispaniam, omnemque fere Græciam et Italiam.[p] Verum ne hunc quidem servili modo imitatus est Livius; sed multa ab eo dicta vel omisit, vel fusius pressiusve narravit, et non solum longe ei antecelluit eloquentia et orationis venustate, sed et nonnunquam, quæ ille tradidit, in dubium vocavit, v. c. XXXIX. 52.

[o] V. Liv. XXX. 45. XXXIII. 10. XXXIV. 50. XXXVI. 19. XLV. 45.

[p] Cf. Polyb. III. 48. 59. IX. 25. XXII. 21. XXXII. 9. XXXIV. 7. XXXIX. 3. XL. 7. sq. Idem dicit III. 33. se Lacinii reperisse tabulam æneam, in qua Hannibal res a se gestas ipse descripserit.

Huic veritatis indagandæ et facultati et studio accessit felicitas sæculi Augustei, quo cuilibet sentire, quæ vellet, quæque sentiret, dicere licebat.

Livius autem verum non modo tradere plerumque potuit, sed et semper voluit, ac neque ira et odio, neque adulatione, partium studio et amicitia, sive publica, sive privata, se adduci passus est, ut a veritate, qua nihil antiquius esse debet annalium conditori, vel transversum, quod aiunt, unguem recederet. Cujus rei locupletissimum continetur testimonium verbis Cremutii apud Tac. Ann. IV. 34. 'T. Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut POMPEIANUM eum Augustus appellaret: neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.' Id vel solum sufficere videri possit ad retundendas criminationes vanas eorum, qui et sibi et aliis persuasere, a Livio justo plus et Romanorum virtutes ac res augeri, peccata ac clades imminui atque celari, et hostium, in primis Gallorum Pœnorumque, mores carpi et res bene gestas elevari; adeoque de his longe aliud nos judicium laturos esse, si Gallicos Punicosque haberemus scriptores. Fac autem eos extare. Quinam tibi fidei digniores viderentur? hi, quos vel patria et ingenium suspectos redderent? an Livius, qui non minus candide popularium peccata, vitia et clades fatetur, (quod permultis facile exemplis evinci posset, si res iis indigeret) quam vere prædicat, etiam in hostibus, quæ laudanda erant? [q]

Livius non solum dixit verum, sed etiam præclare dixit, sive res, sive verba respicias. Quæ quovis anno in republica Romana contigerunt, accurate et ordine, graviora fuse, leviora paucis exposuit; regionum, populorum, urbium indolem ac naturam bene adumbravit; hominum celebrium non modo res bene aut male gestas, sed et virtutes, vitia, vitam, ingenium, vere descripsit et egregie; quo modo

[q] Cf. Ernesti in comment. supra nota h. p. 21. laud. § 33. et 34.

acies instructa pugnaque commissa, quibus consiliis et qua ratione memorabilis res acta sit, qui ejus eventus et quæ hujus causæ fuerint, seu casus, seu temeritatis, seu sapientiæ, quid in republica constituenda, administranda et mutanda, quid in eligendo campo locoque castrorum, quid in ordinanda acie, in subsidiis disponendis, in procursu concursuve, in impetu hostis excipiendo et repellendo, quid ab equitatu et peditatu, hujusque et illius parte, bene aut male sit factum, scite et luculenter declaravit. Quæ præcipuæ sunt virtutes historiæ πραγματικῆς et ἀποδεικτικῆς,[r] cujus ille exemplum a Polybio sumserat, et ad cujus normam Sallustius quidem et deinde alii jam singulas historiæ Romanæ partes conformaverant, Livius vero, quod sciamus, totam primus accommodavit. Hæc omnia si exemplis, ex eo petitis, illustrare vellem et evincere; charta et tempus me citius deficerent, quam oratio et materies.

De Livii, historici omnium eloquentissimi, oratione ejusque indole et ornatu, non est, quod multa addam iis, quæ jam supra § III. dixi. Est ea non minus pulchra, numerosa, elegans et nitida, quam dulcis, jucunda, venusta et urbana; est dilucida, simplex et æquabilis, rebus et affectibus conveniens; in concionibus diserta et gravis, verborum sæpe sententiarumque floribus conspersa, figuris et translationibus distincta, nonnunquam et poëtica; ut paucis multa complectar, plane oratoria et Ciceroniana: quam bene 'miram facundiam et lacteam ubertatem' dixit Quintil. Inst. Or. VIII. 1. 3. et X. 1. 32. ubi etiam § 101. ita judicavit: 'Historia non cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sal-

[r] Cf. Polyb. I. 2. 35. II. 37. III. 1. 7. 31. 32. VI. 5. IX. 2.

lustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis, quam similes.'

Præter virtutes historiæ Livianæ modo memoratas ex ea spirant summum odium vitiorum, amor virtutis et animi candor, judicium subtile et rectum, acer sensus veri, pulchri et honesti, artium pacis bellique peritia, multiplex doctrina et copia tam egregiarum graviumque sententiarum, quam exemplorum præceptorumque, in omni vitæ genere et in arte militari ac politica utilium. Ex quibus omnibus facile intelligitur, quot et quantæ utilitates ex tali historia capi queant.

Ceterum a nobis non totum opus Livianum, sed quarta tantum, quæ restat, pars recte æstimari potest. Cujus si præstantia nobis tanta esse videtur, ut nemo veterum historicorum Nostro anteferatur; quanti faceremus integram ejus historiam, quæ et *ἀρχὴν*, et *ἀκμὴν*, et *παρακμὴν* seu *φθορὰν* reipublicæ Romanæ, tanquam in tabulis bene pictis expressas, oculis nostris subjecisset? quanto majoris posteriorem ejus partem quam priorem? Nam in hac descripsit primum tempora antiquiora, quibus pleraque erant tenuia, incerta, obscura et fabulis involuta,[r] deinde ea, quorum omnem pæne memoriam Polybio debebat; in illa vero recentiora, quibus propior erat aut adeo æqualis, quorumque res memorabiles et ex limpidioribus hauriri poterant fontibus, et

[r] Hinc frequentissime dubitat, quod jam Quintil. I. O. II. 4. 19. monuit, passimque de varietate annalium veterum et de defectu monumentorum fide dignorum, caliginem priscis temporibus offundente, queritur, v. c. II. 21. V. 21. VII. 2. in primis VI. 1. 'Quæ ab condita urbe Roma ad captam eandem Romani gessere, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, veluti quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvæ et raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum, et quod etiam, si quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere.' et VIII. 40. 'Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.'

ingenio ejus multo digniorem uberioremque subministrabant materiam, et a nullo scriptore, adhuc superstite, accurate et continuo ordine sunt expositæ. Inde etiam primis X. libris quadringentos et sexaginta annos, reliquis XXV. non nisi quinquaginta persecutus est, et in illis non raro improbabilia immiscuit et fabulosa, in his, Polybio duce, et certiora tradidit, et historiam, quæ vulgo pragmatica vocatur, scribere aggressus est, et, quod Cicero de Cœlio dixit, paulo inflavit vehementius; ita ut hi plane dissimiles sint illis, et, labore longius procedente, studium ejus non elanguisse, sed simul cum materia crevisse videatur. Quare non est quod dubitemus, quin virtutes ejus maxime enituerint in XCVII. libris XLVII.-CXLII. qui injuria maligni fati nobis erepti sunt, quibusque res, annis tantum CLVIII. gestas, ab a. U. C. 586.-744. complexus est.

§ 5. (2.) *De vitiis historiæ Livianæ.*

Non est quod vel mireris, si in vastæ molis opere bonus quandoque dormitat Homerus, vel dissimiles, quos egregio inspersos reprendas corpore, nævos. Neque tamen audiendi, qui judicio aut inepto aut nimis moroso ducti omnia, etiam præclara, vituperare amant. Illorum numero, præter eos, qui Livii fidem veritatisque studium in dubium vocarunt, et jam supra § 4. confutati sunt, habendus Caligula Imp. qui teste Suet. c. 34. 'non minore livore ac malignitate, quam superbia sævitiaque, pæne adversus omnis ævi homines grassans, cogitavit de Homeri carminibus abolendis, atque Virgilii et T. Livii scripta et imagines, paulum afuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit: quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ, alterum ut verbosum in historia negligentemque carpebat.'[a] Horum C. Asinius Pollio, vir clarissimus quidem belli pa-

[a] Negligentiæ Livius inepte arguitur: verbositatis vitio non plane absolvendus videtur; quod infra monebimus.

cisque artibus,[t] sed asperi tetricique ingenii, et perpetuus æqualium præstantissimorumque scriptorum obtrectator, qui, quamvis ipse dura, sicca, aspera, et salebrosa oratione uteretur,[u] Livio *Patavinitatem* exprobravit.[x] Qua criminatione quidam designari putant nimias Patavinorum laudes, alii odium in Gallos, alii orthographiæ insolentiam,[y] alii Pompeianarum partium studium,[z] alii redundans et Asiaticum dicendi genus, seu frigidam et elumbem prolixitatem, a Romana virilitate alienam,[a] alii aliud. Sed ex locis class. Quintil. I. 5. 65. et VIII. 1. 3. manifesto apparet, significari peregrinitatem aliquam in usu vocum Romanis insolentium aliove sensu captarum. Quod tamen vitium, si Livio fuit, ita latet, ut a nobis saltem hodie et in iis qui supersunt libris ejus vix ac ne vix quidem deprehendi possit.[b]

Hujus generis judicibus nescio an annumerandi sint, qui valde improbarunt frequentem illam et accuratam prodigiorum portentorumque enumerationem, qua sapienter abstinuisse Polybium jam Xiphil. (in Aug. p. 41. ed. H. Steph.) judicavit, quæque præcipua creditur causa fuisse, cur Gregorius M. propagandæ religionis Christianæ et superstitionis tollendæ studiosissimus, ex omnibus bibliothecis historias Livii curaverit amovendas. Fastidiremus utique talia legere in historicis nostri ævi, quo philosophia et

[t] V. ad Tac. Ann. I. 12. 3.

[u] V. auctor dialogi de Orat. c. 21. et Senec. Exc. Controv. et lib. IV. princ.

[x] V. Quintil. I. O. I. 5. 56. et VIII. 1. 3.

[y] Cui conjecturæ favet, quod Quintil. I. 7. 24. docet, Livium *sibe* et *quase* scripsisse pro *sibi* et *quasi*. Enimvero id non proprium Patavinis, sed literarum *e* et *i* usum in permultis vocibus promiscuum fuisse antiquis scriptoribus, ex inscriptt. Mss. Gell. X. 24. Quintil. I. 4. et 7. Donato in Terent. Phorm. I. 1. et aliis jam probavit Morhof. de Patavin. Livii c. 3. de quo libello v. sup. not. 1.

[z] Livium et Patavinos earum partium, Asinium vero Pollionem Pompeianis adversum fuisse, docent Tac. Ann. IV. 34. Macrob. Sat. I. 11. Vellei. II. 63. Cf. Morhof. l. I. c. 2.

[a] Eam Jo. Buherius de Patavin. Livii ita festive, licet maligne, dictam censebat, quia Patavinorum mulieres in Venerem frigidiores et severas moribus fuisse cognoverat ex Martial. IX. 17. et Plin. Ep. I. 14.

[b] Hæc et Morhofii sententia fuit, qui illas aliasque conjecturas bene refutavit l. I.

maxime physica veras rerum naturalium causas investigare nos docuit, et hujus generis errores exemit hominum animis. Sed non est, quod vitio vertantur antiquis rerum Romanarum auctoribus. Nam hi et placere cupiebant popularibus suis, qui omnes iram Deorum prodigiis portendi piaculisque et supplicationibus avertendam esse putabant, (quibus opinionibus etiam sapientissimos fuisse imbutos, vel ex Ciceronis de divinatione libris intelligitur,) et movebantur tum gravitate harum superstitionum, quæ magnam vim habebant in consilia publica rerumque gerendarum eventum, tum auctoritate antiquitatis monumentorumque veterum, e quibus tantum non omnia hauriebant, in primis fastorum et annalium pontificum, in quibus prodigia cum procurationibus diligenter erant consignata. Quod si vero Livius in his commemorandis modum excessit, minus certe peccasse videtur quam Polybius, qui semel tantum (III. 112.) brevem eorum mentionem fecit: nam ex historia Romana, quæ talia pæne silentio prætermittit, non accurata percipietur cognitio morum, opinionum, institutorumque hujus populi. Ipse Livius non male eam, quam secutus est, rationem lib. XLIII. 13. defendit his verbis: 'Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credunt,' sc. homines, edocti a philosophis, Deorum providentiam negantibus, 'neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus, et quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere quæ in meos annales referam.' Idem aliis locis recte judicat de prodigiis, v. c. XXI. 62. XXIV. 10. 44. et XXVII. 23. quibus dicit, multa oculorum auriumque ludibria, motis semel in religionem animis, temere pro veris fuisse credita, et pravam religionem etiam minimis inseruisse Deos.

Fuere etiam et olim[c] et hodie, qui nimium orationis or-

[c] V. c. Lucianus de scrib. hist. IX. 57. et impr. Diodorus Sic. Orationes

II. ad finem regni Macedonici bellique a Romanis cum Perse gesti persecutus est. Idem vero Polybius in libro I. et II. quos προκατασκευῆς loco præmisit, brevius bellum Punicum I. et Africanum Pœnorum cum mercenariis suis militibus, resque a Romanis in Illyrico et Gallia Cisalpina, a Pœnis in Hispania et ab Achæis in Græcia ante a. U. C. DXXX. gestas exposuit, adeoque et telam contexuit a Dionysio Halic. et *Timæo* abruptam, et eadem, quæ Livius in altera maximaque, nobis relicta, operis sui parte, in lib. XXI-XLV. pertractavit. Ejus deinde historiam ad suam ætatem continuavit *Posidonius*, Panætii discipulus et magister Ciceronis, qui libros LII. τῶν μετὰ Πολύβιον scripsit philosophico ingenio, quos laudant Strabo III. 163. Athenæus IV. 36. sq. et alii.

Hos aliosque rerum Romanarum auctores cum Livio ita comparari posse, ut appareat, quomodo hic differat ab illis, et quantum unicuique debeat, quis est, qui non mecum optet? Sed omnium illorum, si Polybium, Dionysium, Appianum, et Dionem, Græcos scriptores, exceperis, qui jam a multis inter se et cum Livio collati, at ipsi quoque misere mutilati sunt, nobis non nisi nomina et fragmenta aliquot, tanquam tabulæ de naufragio, restant; neque de eorum indole quicquam nobis constaret, nisi Polybius, Livius, aliique nonnunquam breve de iis judicium tulissent. Eo in primis spectant duo Ciceronis loca de N. D. II. 12. sq. et de leg. I. 2. digna quæ hic legantur permixte, et cum iis, quæ supra dixi, conferantur, ut certe qualiscumque inde exoriatur veterum historicorum, qui Nostro præivere, recensus, simulque, quantum licet, intelligatur, quid quantumque inter eos et Livium intersit, et quæ, judice Cicerone, optima sit historiæ scribendæ ratio. 'Qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas esse, historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est, non esse mendacem. Atqui Græci quoque sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, et Pictor, et Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cujus rei memoriæque publicæ retinendæ

causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso et Vannius et Vennonius. Quanquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio? modo enim huc ista sunt importata, et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. Paululum se erexit et addidit historiæ majorem sonum vocis vir optimus Cœlius Antipater. Ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt; et ultima tempora sic scripta sunt, ut ne legantur quidem. Sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et æquabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit, habuitque vires agrestes atque horridas, sine nitore ac palæstra: vicit tamen superiores: et admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic Gellii, Clodius, Asellio, nihil ad Cœlium, sed potius ad antiquorum languorem atque inscitiam. Nam quid Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum; nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus ad summam impudentiam. Sisenna, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero nostro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consectatur; ut unum Clitarchum, neque præterea quenquam de Græcis, legisse videatur;

eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Minime vero mirum, si literis nostris abest historia, et a nostris hominibus adhuc aut ignorata est, aut relicta. Est enim opus unum hoc oratorium maxime: et nemo studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat. Apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, cum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Ipsa Herodoti, qui princeps genus hoc ornavit, eloquentia me quidem magnopere delectat. Et post illum Thucydides omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Deinde a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam; et hic quidem rhetorico pæne more: ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior.'

Quo tempore hæc scribebat Cicero, nondum quidem vulgata erat historia Romana, qualem in votis habebat; sed jam natus Livius, qui ita desiderio et præceptis ejus satis fecit et, quod ille perfectissimum in hac re judicabat, ita assecutus est, ut tam antiquioris quam recentioris ævi judicio princeps habitus sit veterum historicorum et ingenium imperio populi Romani par, vel, quod in monumento Patavino, in honorem ejus posito, elogium legitur, unus dignus, cujus invicto calamo invicti populi Rom. res gestæ conscriberentur. Vivebat ille sæculo Augusteo, cujus elegantia et cultus respuebat jejunos annales aridosque commentarios, et quo historia philosophico nondum ingenio elaborari cœpta erat, quam ei formam e Græcis quidem jam Posidonius et alii, e Romanis vero primus forte Tacitus, at multo scitius Hume aliique Angli induerunt, sed ora-

torius in illa desiderabatur ornatus. Nam historia eo potissimum consilio a Græcis olim Romanisque scribebatur, ut practica quædam philosophia esset vel magistra vitæ, prudentiæ civilis ac militaris, virtutum atque præceptorum, tam civibus et privatis, quam Principibus magistratibusque salubrium. Qui finis obtineri nequit, nisi ipsa quoque narratio rerum magnarum mirabiliumque, a magnis viris gestarum, ad sensus magnos affectusque sive graviores sive molliores suavioresque movendos accommodata est, et animi legentium teneantur subtilitate judiciorum, sententiarum elegantia, gravitate, copia et acumine, orationisque varietate et elocutione, a qua præcipue eloquentes dicuntur, h. e. naturali venustate et urbanitate quadam, per illam, ut sanguis per corpus, diffusa. Quibus si accedit illa veterum historicorum, tam Græcorum quam Romanorum, ars, qua magni viri non modo agentes, sed et ipsi causas, cur ita agant, scite exponentes inducuntur; quæ lectio quæve disciplina et jucundior et utilior fingi potest? Hinc Cicero censebat, summi oratoris esse, historiam scribere, eamque hujus doctrina sublevatam multo magis se commovere, et succum quasi ac sanguinem, carnem ac colorem accipere, i. e. et suaviorem reddi et fructuosiorem. Neque assequor, cur in ea oratio, habitu oratorio vestita et hac arte animata, modo neque nimis ea luxuriet, neque magis ornatus verborum, quam rerum veritatis ratio habeatur, minus probanda sit minusque placere queat, quam qua plurimi utuntur historici et antiquioris ævi et recentioris, qui vel res breviter simpliciterque seu ad captum puerorum accommodate exponere, vel doctis tantum hominibus consulere, disputare et argumentari, difficiliores modos expedire, obscura et recondita scrutari solent. Quis certe Livium reprehendat, quod secutus sit sensum, judicia, moremque popularium suorum, quos in primis et delectare et edocere cupiebat? et quis non ad hunc finem exigat annales ejus? Quid vero causæ est, cur a nobis minor voluptas utilitasque ex ejus aliorumque historiis antiquis percipiatur, quam a popularibus eorum capta est? A paucis illæ eo modo ac fine

leguntur, quo et solebant olim legi et debebant. Longe enim plurimi eas non ad vitam formandam referunt, sed ad antiquitatis tantum notitiam et bene dicendi scribendique facultatem, sive, ut dicere solent, stylum. Alia etiam hodie est vitæ, studiorum, institutorumque ratio, quam olim fuit: neque aut finguntur amplius aut desiderantur oratores veteribus similes, nisi forte apud Britannos, sed veræ eorum eloquentiæ jamdudum successit ubivis umbratica et sacra, ex quo illa e foro et curia in scholarum umbram suggestumque ecclesiasticum relegata est. Alius denique est genius hujus sæculi, quo ingenuarum artium antiquarumque literarum contemtus indies invalescit, et omnis pæne humanitatis sensus exuitur. Sed cui non dictus Hylas?

§ 4. *De indole interiori historiæ Livianæ, et quidem* (1.) *de ejus virtutibus fontibusque.*

'Quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur, et de consiliis significari, quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casus, vel sapientiæ, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita atque natura. Verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam æquabili profluens, sine hac judiciali asperitate et sine sententiarum forensium aculeis persequendum est.' Ad vera hæc præcepta Ciceronis (de Orat. II. 15.) si exegeris annales Livii, animadvertes profecto, eum

neglexisse nullam perfectæ historiæ legem, et omnibus exemplum ad imitandum proposuisse. Primaria historicorum virtus est studium veritatis, quam ille toto amavit affectu, et religiosissime coluit. Nam non modo omnem dedit operam, ut rerum narrandarum certam consequeretur notitiam, sed etiam ea, quæ vera, saltem probabiliora, variis narrationibus solerter expensis, judicarat, sine ira et studio, libere et aperte tradidit; adeoque verum referre et potuit et voluit.[h] Prius patet ex eo, quod antiquiora ex monumentis publicis et, ubi ea deficiebant, ex scriptoribus fide dignis, recentiora ex iisdem fontibus hausit aut aliunde cognoscere potuit. Monumenta illa, quorum summa est fides, maxima apud Romanos cura et confici, et in tabulariis, ærario, Capitolio, aliisque templis figi aut servari solebant, v. c. libri censuales, etiam antiquissimi, Tulliani, qui ætate Dionysii Halic. adhuc extabant;[i] senatorum, Equitum, judicumque catalogi; annales a Pontifice Maximo consignati, acta senatus et populi;[k] fasti consulares et triumphales; tabulæ triumphantium in Capitolio fixæ;[l] leges, plebiscita, SCta, formulæ pacis et fœderum, æreis tabulis insculpta, quarum tria millia cum Capitolio conflagrasse tempore Vespasiani et ab eo restituta esse, undique investigatis exemplaribus, Sueton. Vespas. 8. docet; literæ a regibus, sociis, magistratibus provinciarum et ducibus exercituum ad senatum et ab hoc ad illos missæ servatæque apud ærarium,[m] quibus et modus et causæ rerum gestarum ac numerus legionum, navium, et imperatorum continebantur; magistratuum edicta et commentarii; inscriptiones statuarum, sepulcrorum, cet. Ho-

[h] Cf. Lucianus de historia scribenda, et Ernesti comm. de fide historica recte æstimanda in Opusc. philol. crit. p. 64-101. ubi accuratius singula huc spectantia exposuit, et exemplis ex Livio aliisque petitis illustravit.

[i] V. Dionys. Hal. l. IV. p. 225.

[k] De his annalibus et actis disserui in Proœm. ad Tac. Ann. p. 16. sq. Cf. Cic. de Or. II. 12. Tac. Ann. III. 3. V. 4. 5. XV. 74. XVI. 22. Dio LVII. 16. Suet. in Aug. XXXVI. in Cæs. XX. ibique Exc. Ernesti.

[l] Cf. Atilius Fortunat. in arte p. 2680. ed. Putsch.

[m] V. Dio Cass. l. LIII. p. 509.

rum vero aliorumque monumentorum neque inspiciendorum facultatem, neque indagandorum consulendorumque studium ac diligentiam defuisse Livio, vel id argumento est, quod passim ab eo memorantur, v. c. fœdera et pacis conditiones XXI. 2. XXIII. 33. XXVI. 24. XXIX. 11. 12. XXX. 37. 43. XXXIII. 30. XXXIV. 35. XXXVIII. 9, 38. fasti et annales magistratuum, libri lintei, in æde repositi Monetæ IV. 7. 13. 20. 23. IX. 18. X. 38. XXXIX. 52. inscriptiones statuarum, tabularum, spoliorum et armorum in templis fixorum II. 33. IV. 20. VI. 29. X. 2. XL. 52. XLI. 28. laudationes funebres imaginumque tituli IV. 16. VIII. 40. leges, plebiscita et SCta multis locis in Indice citatis; literæ regum, sociorum, imperatorum, magistratuumque provincialium, cet. Ex his publicis monumentis multa etiam iis petiit locis, ubi id non diserte tradit, more veterum scriptorum, qui raro indicant fontes, unde sua hausere. Id tum ex eorum intelligitur reliquiis, quæ etiam nunc a nobis comparari possunt, v. c. ex SCto de Bacchanalibus, ex quo complura, nonnunquam ad verbum, exscripsit,[n] tum ex amplis præliorum descriptionibus, quarum magna pars et literis imperatorum ad S. P. Q. R. missis depromta videtur; tum ex eo, quod subinde ab illis, quæ ex ejusmodi fontibus haud dubie ducta sunt, alia incertiora, ex fama aut traditione aut historicis et aliunde desumta atque comperta, vel diserte discernuntur, ut IV. 20. et XXIX. 14. vel adjectis his veluti notis: *tenet fama, dicitur, tradunt, accepimus, ferunt, traditur memoriæ, cet.* v. c. I. 4. 16. 24. 31. 36. XLIV. 6. 22. et sexcenties alibi.

Præter publica hæc monumenta ac literas Livius etiam consuluit antiquiores historiæ Romanæ scriptores, et quidem fide dignissimos, qui vel senatui, ad quem tantum non omnia referri solebant, vel rebus gestis ipsi interfuerant, vel aliunde verum poterant cognoscere. Quinam hi fuerint, et quoties eorum injecerit mentionem, jam supra

[n] V. ad Liv. XXXIX. 18. 5. et XL. 52. 3. Hinc SCtum illud ad calcem hujus edit. typis excudendum curavi. [Nos Elogiis Auctorum subjunximus.]

diximus § III. ubi locis laudatis addenda sunt multa alia, quibus *annales* simpl. memorantur, v. c. II. 54. III. 8. IV. 34. VII. 9. 18. 42. VIII. 18. 23. 30. IX. 15. 42. 44. 45. X. 2. 17. XXI. 25. XXII. 31. XXIII. 6. 47. XLII. 11. XLIII. 13. Neque hos auctores temere secutus est, sed critico et subtili judicio eorum fidem una cum rerum natura exploravit, (v. c. Fabii I. 44. 55. II. 40. VIII. 30. X. 37. XXII. 7. Cœlii XXI. 47. et Valerii Antiatis XXVI. 49. XXXIII. 10. XXXVI. 38.) et notavit errores, ut IV. 20. IX. 15. 44. XXI. 38. XXII. 31. et in dubiis rebus dissensum commemoravit, e. g. I. 55. IV. 23. IX. 15. 46. X. 2. 9. 17. 30. XXI. 38. 46. 47. XXII. 31. XXV. 39. XXVI. 16. 49. XXVII. 7. XXXIX. 52. XLIV. 13. 15. Plurimum autem auctoritatis tribuit Polybio,[o] et quidem, etsi id non diserte dixit, tantum, ut in libris XXI-XLV. pleraque ex eo desumserit, et Græce ab eo dicta sæpissime ad verbum pæne verterit in Latinum sermonem. Neque meliorem profecto ducem habere potuit hoc præclaro scriptore, artium belli pacisque peritissimo, quo non alius quisquam majori studio verum et causas ordinemque rerum scrutatus est, quique non modo Romæ, Scipionis Africani minoris, cujus lateri etiam in castris ad Carthaginem et Numantiam positis adhæsit, Læliorum aliorumque intima familiaritate adjutus, antiquissima excussit monumenta, et historicos, tam Romanos quam Græcos, diligenter contulit, sed etiam, ut plura ac certiora cognosceret, multas Asiæ, Africæ et Europæ regiones lustravit, in his Alpes, Galliam, Hispaniam, omnemque fere Græciam et Italiam.[p] Verum ne hunc quidem servili modo imitatus est Livius; sed multa ab eo dicta vel omisit, vel fusius pressiusve narravit, et non solum longe ei antecelluit eloquentia et orationis venustate, sed et nonnunquam, quæ ille tradidit, in dubium vocavit, v. c. XXXIX. 52.

[o] V. Liv. XXX. 45. XXXIII. 10. XXXIV. 50. XXXVI. 19. XLV. 45.

[p] Cf. Polyb. III. 48. 59. IX. 25. XXII. 21. XXXII. 9. XXXIV. 7. XXXIX. 3. XL. 7. sq. Idem dicit III. 33. se Lacinii reperisse tabulam æneam, in qua Hannibal res a se gestas ipse descripserit.

Huic veritatis indagandæ et facultati et studio accessit felicitas sæculi Augustei, quo cuilibet sentire, quæ vellet, quæque sentiret, dicere licebat.

Livius autem verum non modo tradere plerumque potuit, sed et semper voluit, ac neque ira et odio, neque adulatione, partium studio et amicitia, sive publica, sive privata, se adduci passus est, ut a veritate, qua nihil antiquius esse debet annalium conditori, vel transversum, quod aiunt, unguem recederet. Cujus rei locupletissimum continetur testimonium verbis Cremutii apud Tac. Ann. IV. 34. 'T. Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut POMPEIANUM eum Augustus appellaret: neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.' Id vel solum sufficere videri possit ad retundendas criminationes vanas eorum, qui et sibi et aliis persuasere, a Livio justo plus et Romanorum virtutes ac res augeri, peccata ac clades imminui atque celari, et hostium, in primis Gallorum Pœnorumque, mores carpi et res bene gestas elevari; adeoque de his longe aliud nos judicium laturos esse, si Gallicos Punicosque haberemus scriptores. Fac autem eos extare. Quinam tibi fidei digniores viderentur? hi, quos vel patria et ingenium suspectos redderent? an Livius, qui non minus candide popularium peccata, vitia et clades fatetur, (quod permultis facile exemplis evinci posset, si res iis indigeret) quam vere prædicat, etiam in hostibus, quæ laudanda erant? [q]

Livius non solum dixit verum, sed etiam præclare dixit, sive res, sive verba respicias. Quæ quovis anno in republica Romana contigerunt, accurate et ordine, graviora fuse, leviora paucis exposuit; regionum, populorum, urbium indolem ac naturam bene adumbravit; hominum celebrium non modo res bene aut male gestas, sed et virtutes, vitia, vitam, ingenium, vere descripsit et egregie; quo modo

[q] Cf. Ernesti in comment. supra nota h. p. 21. laud. § 33. et 34.

acies instructa pugnaque commissa, quibus consiliis et qua ratione memorabilis res acta sit, qui ejus eventus et quæ hujus causæ fuerint, seu casus, seu temeritatis, seu sapientiæ, quid in republica constituenda, administranda et mutanda, quid in eligendo campo locoque castrorum, quid in ordinanda acie, in subsidiis disponendis, in procursu concursuve, in impetu hostis excipiendo et repellendo, quid ab equitatu et peditatu, hujusque et illius parte, bene aut male sit factum, scite et luculenter declaravit. Quæ præcipuæ sunt virtutes historiæ πραγματικῆς et ἀποδεικτικῆς,[r] cujus ille exemplum a Polybio sumserat, et ad cujus normam Sallustius quidem et deinde alii jam singulas historiæ Romanæ partes conformaverant, Livius vero, quod sciamus, totam primus accommodavit. Hæc omnia si exemplis, ex eo petitis, illustrare vellem et evincere; charta et tempus me citius deficerent, quam oratio et materies.

De Livii, historici omnium eloquentissimi, oratione ejusque indole et ornatu, non est, quod multa addam iis, quæ jam supra § III. dixi. Est ea non minus pulchra, numerosa, elegans et nitida, quam dulcis, jucunda, venusta et urbana; est dilucida, simplex et æquabilis, rebus et affectibus conveniens; in concionibus diserta et gravis, verborum sæpe sententiarumque floribus conspersa, figuris et translationibus distincta, nonnunquam et poëtica; ut paucis multa complectar, plane oratoria et Ciceroniana: quam bene 'miram facundiam et lacteam ubertatem' dixit Quintil. Inst. Or. VIII. 1. 3. et X. 1. 32. ubi etiam § 101. ita judicavit: 'Historia non cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sal-

[r] Cf. Polyb. I. 2. 35. II. 37. III. 1. 7. 31. 32. VI. 5. IX. 2.

lustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis, quam similes.'

Præter virtutes historiæ Livianæ modo memoratas ex ea spirant summum odium vitiorum, amor virtutis et animi candor, judicium subtile et rectum, acer sensus veri, pulchri et honesti, artium pacis bellique peritia, multiplex doctrina et copia tam egregiarum graviumque sententiarum, quam exemplorum præceptorumque, in omni vitæ genere et in arte militari ac politica utilium. Ex quibus omnibus facile intelligitur, quot et quantæ utilitates ex tali historia capi queant.

Ceterum a nobis non totum opus Livianum, sed quarta tantum, quæ restat, pars recte æstimari potest. Cujus si præstantia nobis tanta esse videtur, ut nemo veterum historicorum Nostro anteferatur; quanti faceremus integram ejus historiam, quæ et ἀρχὴν, et ἀκμὴν, et παρακμὴν seu φθορὰν reipublicæ Romanæ, tanquam in tabulis bene pictis expressas, oculis nostris subjecisset? quanto majoris posteriorem ejus partem quam priorem? Nam in hac descripsit primum tempora antiquiora, quibus pleraque erant tenuia, incerta, obscura et fabulis involuta;[r] deinde ea, quorum omnem pæne memoriam Polybio debebat; in illa vero recentiora, quibus propior erat aut adeo æqualis, quorumque res memorabiles et ex limpidioribus hauriri poterant fontibus, et

[r] Hinc frequentissime dubitat, quod jam Quintil. I. O. II. 4. 19. monuit, passimque de varietate annalium veterum et de defectu monumentorum fide dignorum, caliginem priscis temporibus offundente, queritur, v. c. II. 21. v. 21. VII. 2. in primis VI. 1. 'Quæ ab condita urbe Roma ad captam eandem Romani gessere, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, veluti quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvæ et raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum, et quod etiam, si quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere.' et VIII. 40. 'Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.'

ingenio ejus multo digniorem uberioremque subministrabant materiam, et a nullo scriptore, adhuc superstite, accurate et continuo ordine sunt expositæ. Inde etiam primis x. libris quadringentos et sexaginta annos, reliquis xxv. non nisi quinquaginta persecutus est, et in illis non raro improbabilia immiscuit et fabulosa, in his, Polybio duce, et certiora tradidit, et historiam, quæ vulgo pragmatica vocatur, scribere aggressus est, et, quod Cicero de Cœlio dixit, paulo inflavit vehementius; ita ut hi plane dissimiles sint illis, et, labore longius procedente, studium ejus non elanguisse, sed simul cum materia crevisse videatur. Quare non est quod dubitemus, quin virtutes ejus maxime enituerint in xcvii. libris xlvii.-cxlii. qui injuria maligni fati nobis erepti sunt, quibusque res, annis tantum clviii. gestas, ab a. U. C. 586.-744. complexus est.

§ 5. (2.) *De vitiis historiæ Livianæ.*

Non est quod vel mireris, si in vastæ molis opere bonus quandoque dormitat Homerus, vel dissimiles, quos egregio inspersos reprendas corpore, nævos. Neque tamen audiendi, qui judicio aut inepto aut nimis moroso ducti omnia, etiam præclara, vituperare amant. Illorum numero, præter eos, qui Livii fidem veritatisque studium in dubium vocarunt, et jam supra § 4. confutati sunt, habendus Caligula Imp. qui teste Suet. c. 34. 'non minore livore ac malignitate, quam superbia sævitiaque, pæne adversus omnis ævi homines grassans, cogitavit de Homeri carminibus abolendis, atque Virgilii et T. Livii scripta et imagines, paulum afuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit: quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ, alterum ut verbosum in historia negligentemque carpebat.'[a] Horum C. Asinius Pollio, vir clarissimus quidem belli pa-

[a] Negligentiæ Livius inepte arguitur: verbositatis vitio non plane absolvendus videtur; quod infra monebimus.

cisque artibus,[t] sed asperi tetricique ingenii, et perpetuus æqualium præstantissimorumque scriptorum obtrectator, qui, quamvis ipse dura, sicca, aspera, et salebrosa oratione uteretur,[u] Livio *Patavinitatem* exprobravit.[x] Qua criminatione quidam designari putant nimias Patavinorum laudes, alii odium in Gallos, alii orthographiæ insolentiam,[y] alii Pompeianarum partium studium,[z] alii redundans et Asiaticum dicendi genus, seu frigidam et elumbem prolixitatem, a Romana virilitate alienam,[a] alii aliud. Sed ex locis class. Quintil. I. 5. 65. et VIII. 1. 3. manifesto apparet, significari peregrinitatem aliquam in usu vocum Romanis insolentium aliove sensu captarum. Quod tamen vitium, si Livio fuit, ita latet, ut a nobis saltem hodie et in iis qui supersunt libris ejus vix ac ne vix quidem deprehendi possit.[b]

Hujus generis judicibus nescio an annumerandi sint, qui valde improbarunt frequentem illam et accuratam prodigiorum portentorumque enumerationem, qua sapienter abstinuisse Polybium jam Xiphil. (in Aug. p. 41. ed. H. Steph.) judicavit, quæque præcipua creditur causa fuisse, cur Gregorius M. propagandæ religionis Christianæ et superstitionis tollendæ studiosissimus, ex omnibus bibliothecis historias Livii curaverit amovendas. Fastidiremus utique talia legere in historicis nostri ævi, quo philosophia et

[t] V. ad Tac. Ann. I. 12. 3.

[u] V. auctor dialogi de Orat. c. 21. et Senec. Exc. Controv. et lib. IV. princ.

[x] V. Quintil. I. O. I. 5. 56. et VIII. 1. 3.

[y] Cui conjecturæ favet, quod Quintil. I. 7. 24. docet, Livium *sibe* et *quase* scripsisse pro *sibi* et *quasi*. Enimvero id non proprium Patavinis, sed literarum *e* et *i* usum in permultis vocibus promiscuum fuisse antiquis scriptoribus, ex inscriptt. Mss. Gell. X. 24. Quintil. I. 4. et 7. Donato in Terent. Phorm. I. 1. et aliis jam probavit Morhof. de Patavin. Livii c. 3. de quo libello v. sup. not. 1.

[z] Livium et Patavinos earum partium, Asinium vero Pollionem Pompeianis adversum fuisse, docent Tac. Ann. IV. 34. Macrob. Sat. I. 11. Vellei. II. 63. Cf. Morhof. l. I. c. 2.

[a] Eam Jo. Buherius de Patavin. Livii ita festive, licet maligne, dictam censebat, quia Patavinorum mulieres in Venerem frigidiores et severas moribus fuisse cognoverat ex Martial. IX. 17. et Plin. Ep. I. 14.

[b] Hæc et Morhofii sententia fuit, qui illas aliasque conjecturas bene refutavit l. I.

maxime physica veras rerum naturalium causas investigare nos docuit, et hujus generis errores exemit hominum animis. Sed non est, quod vitio vertantur antiquis rerum Romanarum auctoribus. Nam hi et placere cupiebant popularibus suis, qui omnes iram Deorum prodigiis portendi piaculisque et supplicationibus avertendam esse putabant, (quibus opinionibus etiam sapientissimos fuisse imbutos, vel ex Ciceronis de divinatione libris intelligitur,) et movebantur tum gravitate harum superstitionum, quæ magnam vim habebant in consilia publica rerumque gerendarum eventum, tum auctoritate antiquitatis monumentorumque veterum, e quibus tantum non omnia hauriebant, in primis fastorum et annalium pontificum, in quibus prodigia cum procurationibus diligenter erant consignata. Quod si vero Livius in his commemorandis modum excessit, minus certe peccasse videtur quam Polybius, qui semel tantum (III. 112.) brevem eorum mentionem fecit: nam ex historia Romana, quæ talia pæne silentio prætermittit, non accurata percipietur cognitio morum, opinionum, institutorumque hujus populi. Ipse Livius non male eam, quam secutus est, rationem lib. XLIII. 13. defendit his verbis: 'Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credunt,' sc. homines, edocti a philosophis, Deorum providentiam negantibus, 'neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus, et quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere quæ in meos annales referam.' Idem aliis locis recte judicat de prodigiis, v. c. XXI. 62. XXIV. 10. 44. et XXVII. 23. quibus dicit, multa oculorum auriumque ludibria, motis semel in religionem animis, temere pro veris fuisse credita, et pravam religionem etiam minimis inseruisse Deos.

Fuere etiam et olim[c] et hodie, qui nimium orationis or-

[c] V. c. Lucianus de scrib. hist. IX. 57. et impr. Diodorus Sic. Orationes

natum et eloquentiæ studium neutiquam probarunt in historico. Et recte hi judicare videntur: nam scriptores, qui oratoria ornamenta, elegantias et flores sermonis, rhetorumque lecythos, et pigmenta sectantur, majorem pæne verborum quam rerum, voluptatis quam utilitatis, et doctrinæ ingeniique ostentandi quam veritatis investigandæ curam habere solent. Neque etiam tam cæco Livii amore captus sum, ut in hac re nihil ab eo peccatum esse contendam. Orationes, ex ejus fere ingenio profectæ, nimis forsan crebræ et sæpe justo longiores sunt, copia variorum ornamentorum convenientior oratori quam historico, multi orationis colores ex seriori ævo ejusque ritibus depromti, multa oratorum more exaggerata.[d] Ipsa tamen hæc ubertas lactea est et gratissima: unde etiam non defuere, qui conciones CXCIII. e Livio excerptas separatim edendas curarent.[e] Neque minori ille studio veri reperiendi, quam ornate exprimendi arsisse videtur.

Alii Livii peccata paucis recensebo, quoniam plura de iis jam in commentario dixi. Multa in ejus historia Rom. reperiuntur exempla incuriæ rerumque perverse narratarum, v. c. I. 38. 4. I. 45. 2. II. 8. 10. III. 31. IV. 12. IV. 29. 3. IV. 42. 3. V. 1. pr. V. 12. 8. X. 33. 5. X. 47. XXI. 6. 3. XXII. 48. 4. XXIII. 11. 9. XXIII. 37. 3. XXIV. 1. 1. XXV. 41. 8. XXVI. 21. 6. XXVIII. 45. 4. XXX. 24. 2. XXXI. 50. 4. XXXIV. 59. 4. multa improbabilia et fabulosa aut miraculorum commenta, ut I. 7. 9. 16. II. 49. 50. VII. 6. XXVIII. 28. 1. cet. multa loca, quibus ille sui oblitus aut varios secutus auctores de eadem re aliud alio loco seu contraria tradit, e. g. I. 7. 5. I. 24. 2. et 5. I. 65. 4. IV. 29. V. 12. V. 27. coll. 42. 47. VII. 1. VII. 15. 2. VII. 32. 4. IX. 26.

rectas in Livio et Sallustio reprehendit, nec nisi obliquas in historia referendas censuit Pompeius Trogus; de quo v. Justin. XXXVIII. 4.

[d] V. ad IV. 54. 7. VI. 16. 4. IX. 14. 8. XXVIII. 1. XXXIV. 5. 3. (ubi ab oratore argumentum petitur ex Originibus Catonis, quarum scribendarum hic eo tempore nondum ceperat consilium) XXXVI. 40. 3. et al.

[e] V. Fabricii Bibl. Lat. I. 11. pag. 295.

coll. 34. IX. 44. 8. XXI. 3. 2. XXI. 56. 4. XXIII. 32. XXVI. 21. 6. XXVII. 14. 2. XXVII. 48. 6. XXIX. 11. 3. XXIX. 22. 4. XXX. 2. 1. XXX. 19. 5. XXX. 24. 2. XXXIII. 9. 3. XXXIII. 13. 3. XXXIV. 53. 5. XXXVI. 24. 3. XXXVII. 24. 3. XXXVIII. 18. 2. XLI. 27. 2. alia, ubi errore lapsus memoriæ eadem fere verbis iisdem bis memorat, ut XXXV. 22. 2. XXXVI. 21. 4. XLV. 15. 8. vel mole rerum narrandarum obrutus multa suo tempore ac loco prætermittit, et deinde per occasionem eorum, quasi jam ante relatorum, brevem injicit mentionem, v. c. I. 30. III. 31. 32. IV. 30. V. 18. 31. 40. VIII. 25. IX. 8. IX. 12. 4. IX. 31. 34. 38. 44. X. 12. coll. 41. X. 33. XXII. 9. 33. 60. XXIII. 21. XXIV. 10. 36. XXV. 25. XXV. 41. 8. XXVIII. 4. 17. XXIX. 13. 2. XXXIII. 44. cet.[f] vel eadem committit peccata, quorum alios arguit historicos, e. g. II. 15. 16. 39. (quibus locis consules biennii omisit) IX. 44. XXXVI. 40. 3. vel male intellexit verba Polybii, ut XXXI. 29. 1. XXXIII. 8. 5. XXXIII. 13. 3. vel ejus ἁμαρτήματα μνημονικὰ sua fecit, v. c. XXXVIII. 11. 8. vel ejusdem auctoritate spreta ex aliis minus fide dignis parum probabilia, ne dicam absurda, hausit, ut XXVIII. 28. 1. Præterea nonnunquam verba sunt abrupta et male nexa, ut X. 20. 7. brevitas obscura v. c. III. 45. pr. ingrata orationis negligentia, (de qua v. ad Præf. n. 3. ad I. 3. 8. II. 32. 3. V. 15. 6. V. 43. 4. VI. 24. 4. et al.) crebri pleonasmi et inanis verborum copia atque ubertas, cujus generis insignem μακρολογίαν notavit Quintil. VIII. 3. 53.

§ 6. *De Mss. Livii.*

De his tantum non omnibus docte et accurate post Fabricium (in Biblioth. Lat. I. 11.) et Creverium egit Drakenb.

[f] Cf. Periz. anim. Hist. c. 4. p. 160. sq. qui id optimis accuratissimisque scriptoribus, præsertim rerum Rom. et in his Livio, in usu fuisse, et forsan non oblivioni aut incuriæ tribuendum, sed de industria ac brevitatis studio factum putabat. Quacumque vero de causa hanc illi consuetudinem ascivere, ea vituperanda potius, quam laudanda et imitanda videtur.

in Præfat. Vol. VII. edit. Liv. et ibidem in Syllabo codicum et editt. p. 320-341. cujus vestigia legere Livii editores Bipontini. Nobis tantum summas ex iis rerum seligere licet, et in lucidiorem redigere ordinem.

CODICES SCRIPTI, a viris doctis ad recensendum emendandumque Livium adhibiti, sunt:

I. *Antiquissimi optimique*, et quidem 1. *Puteaneus* olim, nunc Parisiensis, omnium præstantissimus, literis uncialibus et continuis, iisdem quibus clarus ille Florentinus ex Pisano Pandectes, scriptus, cui historia belli Punici Liviana plurimum debet. 2. *Cantabrigiensis* collegii Trinitatis, raro discrepans a Puteaneo. 3. *Petavianus* I. Alex. Petavii, Puteaneo fideliter plerumque adhærens, aut ita ab eo deflectens, ut causa sit manifesta. 4. *Moguntinus*, literis Longobardicis in membrana exaratus, qui in ædis Martinianæ ac metropolitanæ bibliotheca, in qua olim fuit, non amplius reperitur, et consultus est primum a Nic. Carbachio, deinde a Gelenio aut Rhenano, qui in ed. Frobeniana lectiones variantes, ex eo diligentius excerptas, notavit, et permultas quidem in contextum admisit, sed pauciores quam Aldus (in ed. Ven. 1521.) et Drakenb. a quibus nimium forte huic Msto tributum est. 5. *Laurishemensis*, majusculis literis et sine vocum distinctione scriptus, et ex bibliotheca monasterii Laurishemensis in Cæsaream, quæ Vindobonæ est, illatus, sed nondum a quoquam accurate collatus cum ed. Sim. Grynæi, qui Basil. 1531. ex eo primus vulgavit quinque ultimos Livii libros. (Cf. Lambecii comm. de Bibl. Augusta Vindob. lib. II. p. 493. sq. ubi multa adhuc Livii loca ex eo corrigi posse ostendit.) 6. 7. 8. 9. *Palatini* IV. qui cum reliquis bibliothecæ Heidelbergensis Mss. in Vaticanam concessere. 10. 11. *Florentini*, s. Medicei I. et II. quorum ille in prima Livii decade optimus, hic in altera secundus a Puteano est. 12. *Leidensis* I. in quo prima Livii decas ex eodem, ex quo Florentinus I. certe ex simili exemplari descriptus videtur. 13. *Havercampianus* I. Sigeb. Havercampii, qui libros Livii III.-X. integros et pauca libri I. et II. fragmenta continet:

unde non codex, sed *fragmentum Havercamp.* a Drak. vocatur. 14. *Harleianus* I. comitis Oxoniensis.

II. *Antiqui et meliores,* 15. *Leidensis* II. quem Lipsius olim possedisse videtur. 16. *Lovelianus* I. a Thoma Coke de Lovel, Barone Britanno, ad Drakenb. cum aliis missus, qui primum Alphonsi regis, deinde Cujacii, Lipsii, aliorumque fuit, nec tamen ille, qui Alphonso regi dono datus est a Cosmo Mediceo, et quo nullum in Italia augustiorem fuisse, Valla ad Liv. XXIII. 18. testatur. 17. *Lovelianus* II. qui illo recentior esse videtur. 18. 19. *Vossiani* I. *et* II. qui cum ceteris Is. Vossii Mss. a curatoribus academiæ Lugduno-Batavæ redemti sunt. 20. *Petavianus* II.

III. *Recentiores,* 21. *Gærtnerianus,* qui olim fuit in bibliotheca Car. Guil. Gærtneri Prof. Lips. 22. *Harleianus* II. 23. *Havercampianus* II. 24. *Lipsiensis* in biblioth. senatoria. 25. 26. 27. *Loveliani* III. IV. *et* V. 28. *Portugallicus,* Hagæ Comitum olim emtus jussu regis Portugalliæ. 29. *Beroliniensis* in biblioth. regia. 30. *Harleianus* III. 31. *Havercampianus* III. 32. 33. *Vossiani* III. *et* IV. 34. *Hafniensis* in biblioth. regia. 35. *Recanatianus,* qui olim fuit Jo. Bapt. Recanato, Patricio Veneto, et in multis consentit Laudino I. (cf. ad Liv. XXII. 18. et Fragmenta.) 36. *Harleianus* IV. 37. *Lovelianus* VI. qui cum Vossiano IV. convenire solet. 38. 39. *Meadiani* I. *et* II. quorum olim possessor fuit Rich. Mead, medicus Londinensis. 40. 41. 42. 43. *Palatini* V. VI. VII. VIII.

IV. *Alii, quorum vera indoles subtiliori judicio haud explorata et descripta est a viris doctis,* qui satis habuere, eos certis nominibus signisque distinguere, et varietatem lectionis enotare; 44. *Rottendorfii.* 45. 46. *Gudianus* I. *et* II. 47. *Thuaneus.* 48. *Chifletianus.* 49. *Gabr. Naudæi.* 50. *Buslidianus.* 51. *Vormatiensis.* 52. *Spirensis.* 53. *Fuldensis.* 54. *Coloniensis.* 55. *Codex vetus* Manu Poggii scriptus. 56. *Codex Claudii Fauchet.* 57-62. VI. Oxonienses Hearnii manibus versati, scil. 57. *B. Bodleianus,* 58. *D.* Digbæi, 59. *L.* I. Laudinus I. 60. *L.* 2. Laudinus II. (qui quatuor

Mss. in biblioth. Bodleiana asservantur.) 61. *C.* in biblioth. collegii corporis Christi. 62. *N.* in biblioth. collegii novi Oxoniensis. 63. 64. *Veithiani* I. *et* II. a bibliopolis Augustanis fratribusque hujus nominis cum Strothio communicati.

V. *Codices locis aliquot a J. Fr. Gronovio inspecti;* 65. 66. *Barberini.* 67. *Andinus.* 68. *Venetus* cœnobii D. Antonii. 69. sqq. *Florentini* complures; et duo *Oxonienses,* totidemque *Parisienses,* forte ab Hearnio et Crevierio accuratius excussi.

His codicibus addendi sunt alii a Crevierio usurpati, duo a Gelenio, qui eos haud nominatim memorat, complures ab Aldo, Curione, Sigonio, Modio, Grutero, et aliis, qui ne dixerunt quidem, quot et quales fuerint, quidam Vallæ, nescio qui, (quorum meminit ad Liv. XXII. 12. et 51.) et vetustum exemplar ex biblioth. Benedicti Cornarii Patricii Veneti depromtum a Sabellico, qui ad illud Livium contulit in ed. Veneta a. 1491.

A Jo. Fr. Gronovio cum editionibus collati sunt codices. 3. 4. 20. 44-50. et 65. sqq. a Jac. Gronovio (cujus excerpta Jos. Wasse dedit Drakenborcho) 2. a Jano Gebhardo (forte et a Grutero ac Jo. Fr. Gronovio, qui Palatinorum codicum lectiones sæpe, numerum vero et indolem nusquam memorant) 6-9. et 40-43. a Drakenborcho 10-19. et 21-39. a Rhenano 51. 52. a Modio 53. 54. ab Ursino 55. a Matthæo Klockio 56. ab Hearnio 57-62. a Strothio 63. 64. Nullus vero horum codicum omnes, qui supersunt, libros Livii continet, sed 51. lib. I. 20. usque ad VI. 28.—14. lib. I-VIII.—13. lib. III-X. et aliquot libri I. et II. fragmenta.—6. 7. 10. 12. 14. 15. 18. 19. 22. 23. 24. 28. 30. 40. 44. 45. 47. 48. 53. 54. 57. 60. 61. 63. lib. I-X.—1. 2. 3. 8. 9. 11. 29. 30. 31. 32. 34. 35. 41. 46. 52. 58. 64. lib. XXI-XXX.—4. 20. 33. 36. 37. 38. 39. 42. 43. 49. lib. XXXI-XL.—16. 17. 21. 25. 26. 27. 50. 59. 62. lib. I-X. et XXI-XL.—5. lib. XLI-XLV. E codice quarto Nic. Carbachius in ed. Mogunt. 1519. primus restituit maximam partem libri XXXIII. inde a cap. 17. § 6. et extremam libri XL. a cap. 37. § 3. ad finem; ex

quinto Sim. Grynæus in ed. Basil. 1631. libros quinque postremos; et ex Ms. Bambergensi Casp. Lusignanus in ed. Rom. 1616. prima 17. capita libri XXXIII. quæ Liviani operis partes in reliquis Mss. desiderantur.

Ad recensendas quoque *Epitomas Livianas* viri docti adhibuere codices Mstos; Sigonius quosdam, nescio quot et quales; Gruterus Palatinos; J. Fr. Gronovius *Barbarinum* et duos *Gudianos;* Hearne cod. *N.* Collegii Novi Oxoniensis et *Norvicensem* Jo. Mori, Episcopi Norvicensis; Drakenborch *Bergianum* Joannis van den Bergh, JCti et consulis Lugdunensis, *Bœndermakerianum* Theodori Bœndermakeri, Canonici S. Martini apud Trajectinos, *Leidensem* optimæ notæ, *Lovelianum,* quem supra Lovelianum II. diximus, et *Vossianos* I. II. III. et IV. qui cum reliquis codicibus Vossianis in Lugduno-Batavam migrarunt, et quorum primus, qui recentissimus est, omnes Epitomas, reliqui vetustissimi non nisi septem priores et duplicem seu diversam primi libri Liviani exhibent.

§ VII. *De hujus editionis indole et consilio.*

De eo non est quod subtiliter disseram et copiose: nam nova hæc Livii editio plane accommodata est ad consilium, jam aliquoties a me, cum Silium, Juvenalem, et Vol. I. classicorum Scriptorum Rom. ederem, multis expositum commendatumque in Prooemiis, quæ nunc repetere nihil attinet. A Drakenborchiana textus recensione passim discessi, nec tamen temere unquam aut prava libidine multa mutandi novandique lacessitus, sed ubi criticæ rationes suadebant, ut vel antiquas lectiones a Drakenborcho repudiatas revocarem, vel novis probabiliores, et conjecturis virorum doctorum, ab eo in contextum receptis, alias aliorum, interdum et meas, substituerem. Plerumque tamen dubia et vel manifesto corrupta in commentario notasse et corrigendi periculum fecisse satis habui, eaque servare malui, quam, quæ meliora vel aliis vel mihi viderentur, scriptori lectoribusque obtrudere, cum incerta esset emendatio. Nova,

codicum præcipue Mss. subsidia, ex longinquo petenda et difficulter, his potissimum temporibus turbulentis, comparanda, frustra circumspexi. Omnes tamen copias, aliorum opera paratas, diligenter in rem meam converti.

Ut rerum narratarum summa et gestarum tempus sine mora cognoscerentur, breviaria concinnavi librorum capitumque, et in paginarum inscriptionibus annorum notas apposui. Fragmenta Livii auctiora adjeci, iisque omnes librorum ejus Epitomas, ob causas supra memoratas, his vero Indicem rerum memorabilium, in Livio et Epitomis obviarum, copiosiorem iis, quos alii confecere, et geographica paucis illustrantem, subjunxi. Ad calcem editionis rejeci insignia quædam antiquitatis monumenta et tabulas chronologicas historicasque, aptatas Livio, qui in annis ab Urbe condita numerandis non Varronianos, sed Catonianos calculos secutus est; quod patet ex frequenti designatione annorum III. 33. IV. 7. V. 54. VII. 18. XXXI. 1. 5. 34. 54. In utraque æra multi adhuc nodi reperiuntur, quos Glareanus, Sigonius, Pighius, Dodwell, aliique, frustra expedire conati sunt. Qui vero Varronianam præferunt Catonianæ, hanc facile ad illam, duobus scil. annis semper adjectis, redigere poterunt.

ELOGIA AUCTORUM

AC JUDICIA

DE TITO LIVIO.

Seneca pater Suasoria 6.

QUOTIES magni alicujus mors ab Historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, et quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum a Thucydide factum: idem in paucissimis personis usurpatum a Sallustio. Livius benignius omnibus magnis viris præstitit. Sequentes Historici multo id effusius fecerunt.

Mox eadem.

Ut est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator T. Livius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit.

Procemio lib. v. Controvers.

Pertinere ad rem non puto, quomodo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit; cum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri.

Controvers. 24.

Titus Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam (sententiam) 'Res secundæ mire sunt vitiis obtentui' et tan-

codicum præcipue Mss. subsidia, ex longinquo petenda et difficulter, his potissimum temporibus turbulentis, comparanda, frustra circumspexi. Omnes tamen copias, aliorum opera paratas, diligenter in rem meam converti.

Ut rerum narratarum summa et gestarum tempus sine mora cognoscerentur, breviaria concinnavi librorum capitumque, et in paginarum inscriptionibus annorum notas apposui. Fragmenta Livii auctiora adjeci, iisque omnes librorum ejus Epitomas, ob causas supra memoratas, his vero Indicem rerum memorabilium, in Livio et Epitomis obviarum, copiosiorem iis, quos alii confecere, et geographica paucis illustrantem, subjunxi. Ad calcem editionis rejeci insignia quædam antiquitatis monumenta et tabulas chronologicas historicasque, aptatas Livio, qui in annis ab Urbe condita numerandis non Varronianos, sed Catonianos calculos secutus est; quod patet ex frequenti designatione annorum III. 33. IV. 7. V. 54. VII. 18. XXXI. 1. 5. 34. 54. In utraque æra multi adhuc nodi reperiuntur, quos Glareanus, Sigonius, Pighius, Dodwell, aliique, frustra expedire conati sunt. Qui vero Varronianam præferunt Catonianæ, hanc facile ad illam, duobus scil. annis semper adjectis, redigere poterunt.

ELOGIA AUCTORUM

AC JUDICIA

DE TITO LIVIO.

Seneca pater Suasoria 6.

QUOTIES magni alicujus mors ab Historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, et quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum a Thucydide factum: idem in paucissimis personis usurpatum a Sallustio. Livius benignius omnibus magnis viris præstitit. Sequentes Historici multo id effusius fecerunt.

Mox eadem.

Ut est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator T. Livius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit.

Procemio lib. v. Controvers.

Pertinere ad rem non puto, quomodo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit; cum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri.

Controvers. 24.

Titus Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam (sententiam) 'Res secundæ mire sunt vitiis obtentui' et tan-

quam translatam, et tanquam corruptam dum transfertur, objiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat. Laudat quem non timet: et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur.

Controvers. 25.

Titus Livius, de Oratoribus qui verba antiqua et sordida consectantur, et orationis obscuritatem severitatem putant, aiebat, Miltiadem Rhetorem eleganter dixisse, *Ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνονται.*

Velleius Paterculus lib. I.

Historicos (ut et Livium quoque priorum ætati astruas) præter Catonem, et quosdam veteres et obscuros, minus octoginta annis circumdatum ævum tulit, &c.

Idem lib. II.

Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio, inter quæ maxime nostri ævi eminent princeps carminum Virgilius Rabiriusque, et consecutus Sallustium Livius, Tibullusque, et Naso, &c.

Valerius Maximus lib. I. cap. ult.

Quia supra usitatam rationem excedentia attigimus, serpentis quoque a T. Livio curiose pariter ac facunde relatæ fiat mentio. Is enim ait in Africa, apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis, cum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse: omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem: atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde summo-

visse castra. Dicit belluæ etiam corium, centum viginti pedes longum, in Urbem missum.

Seneca filius lib. I. cap. 16. de Ira.

Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur, 'Vir ingenii magni magis quam boni.' Non potest illud separari: aut et bonum erit, aut nec magnum, &c.

Idem lib. de Tranquillitate cap. 9.

Quadringenta millia librorum Alexandriæ arserunt; pulcherrimum regiæ opulentiæ monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiæ regum curæque egregium ait opus fuisse. Non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria.

Idem epistola 100.

Affer quem Fabiano possis præponere. Dic Ciceronem, cujus libri ad Philosophiam pertinentes pæne totidem sunt quot Fabiani. Cedam, sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem. Cedam, sed ut respondeam, In re tanta eminere est et post duos esse. Nomina adhuc Livium: scripsit enim et Dialogos, quos non magis Philosophiæ annumerare possis, quam Historiæ: et ex professo Philosophiam continentes libros: huic quoque dabo locum. Vide tamen quam multos antecedat, qui a tribus vincitur, et tribus eloquentissimis.

Idem lib. v. Natur. quæst. cap. 18.

Nunc quod de Cæsare olim majore vulgo dictitatum est, et a Tito Livio positum, 'In incerto esse, utrum illum magis nasci reipublicæ profuerit, an non nasci,' dici etiam de ventis potest.

Idem epistola 46.

Librum tuum, quem mihi promiseras, accepi, et, tanquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum degustare volui.

Deinde blanditus est ipse, ut procederem longius. Qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est; cum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine me tenuit et traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem.

Fabius Quintil. lib. I. Instit. Orat. c. 9.

Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis et Sabinis et Prænestinis quoque: nam ut eorum sermone utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem: licet omnia Italica pro Latinis habeam.

Idem lib. VIII. cap. 1.

Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in T. Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem, &c.

Lib. IX. cap. 2.

Apud Historicos reperiuntur obliquæ allocutiones: ut in T. Livii primo statim libro: 'Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci.'

Lib. IX. cap. 4.

T. Livius hexametri exordio cœpit: 'Facturusne operæ pretium sim.' Nam ita edidit: estque melius quam quomodo emendatur.

Lib. II. Instit. cap. 4.

Sæpe etiam quæri solet, de tempore, de loco, quo gesta res dicitur: nonnunquam de persona quoque: sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis Historici dissentiunt.

Lib. ejusdem cap. 6.

Ego optimos quidem, et statim et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum, velim: ut Livium a pueris magis quam Sallustium: et hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, et jucundus incipientibus quoque, et apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

Lib. x. cap. 1.

Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium, in epistola ad Filium scripta: 'Legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.'

Eodem capite.

Neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, et sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis; nec opponere Thucydidi Sallustium verear. Nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo Historicorum commendavit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversitatem diversis virtutibus

consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

Plinius Avunculus Præfat. Natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis causam eorum esse, qui, difficultatibus victis, utilitatem juvandi prætulerunt gratiæ placendi: idque et in aliis operibus ipse feci, et profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine Urbis, quodam volumine sic orsum: Satis jam sibi gloriæ quæsitum, et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere. Profecto enim populi gentium victoris, et Romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse; et hoc populo Romano præstitisse, non sibi.

Cornelius Tacitus Oratione Cremutii Cordi, lib. IV. Annal.

Brutum et Cassium laudavisse dicor: quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret: neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones et parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros, nominat.

Suetonius Tranquillus, Caligula.

Sed et Virgilii et T. Livii scripta et imagines paulum abfuit quin ex omnibus Bibliothecis amoverit: quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ, alterum, ut verbosum in historia negligentemque, carpebat.

Idem Claudii cap. 41.

Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavio etiam adjuvante, scribere aggressus est.

Idem Domitiani cap. 10.

Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur, et quod depictum orbem terræ in membranis, concionesque regum ac ducum ex T. Livio circumferret, interemit.

Plutarchus.

Auctoritatem Livii adducit in vita Camilli, Marcelli, Catonis Majoris, Flaminini, Syllæ, Luculli, Cæsaris: item quæstione Romana 25. sed sine elogio.

Martialis lib. XIV. Epigr. 190. de Livio in membranis.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,
Quem mea non totum bibliotheca capit.

Plinius Junior lib. II. Epist. 3.

Nunquamne legisti, Gaditanum quendam, T. Livii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque, ut viderat, abiisse?

Papinius Statius, lib. IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium.

Sed tuas artes puer ante discat;
Omne quis mundi senium remensus
Orsa Sallustî brevis, et Timavi
Reddis alumnum.

Justinus, qui Trogum contraxit, lib. XXXVIII. Histor. cap. 6.

Quam orationem dignam duxi, cujus exemplum brevitati hujus operis insererem; quam obliquam Pompeius Trogus exposuit; quoniam in Livio et in Sallustio reprehendit, quod conciones directas pro sua oratione operi suo inserendo historiæ modum excesserint.

Ausonius de Staphylio Rhetore.

Grammatice ad Scaurum atque Probum, promtissime
Rhetor,
Historiam callens Livii et Herodoti.

Flavius Vopiscus in Aureliano.

Asserente Tiberiano, quod Pollio multa incuriose, multa breviter prodidisset; me contra dicente, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliquid esse mentitum; prodente quinetiam, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis testibus convincerentur.

Idem in Probo.

Cn. Pompeium tribus fulgentem triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarumque rerum gestarum majestate sublimem, quis tandem nosset, nisi eum M. Tullius, et T. Livius in literas retulissent, &c.

Mox eodem capite.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, in vita Principum et temporibus dirigendis, sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, Fabium Marcellinum, Gargilium Martialem, Julium Capitolinum, Ælium Lampridium, ceterosque, qui hæc, et talia, non tam diserte quam vere memoriæ prodiderunt.

Censorinus lib. de die Natali cap. 17.

Titus Livius libro CXXXVI. ‘Eodem anno ludos sæculares ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno (is enim terminus sæculi) fieri mos.’

Eusebius in Chronico.

Ea quæ de Catilina, Cethego, Lentulo, et consule Cicerone, Sallustius scribit, et Livius, hoc gesta sunt tempore.

Idem.

Messala Corvinus orator nascitur, et T. Livius Patavinus scriptor historicus.

Idem.

Livius Historicus Patavii moritur.

D. Hieronymus in Procemio in Danielem.

Ad intelligendas extremas partes Danielis, multiplex historia Græcorum necessaria est, &c. præcipueque nostri Livii, et Pompeii Trogi, atque Justini; qui omnem extremæ visionis narrant historiam, et post Alexandrum usque ad Cæsarem Augustum, Syriæ et Ægypti, id est, Seleuci, et Antiochi et Ptolemæorum, bella describunt.

Idem Epistola ad Paullinum, Tom. III.

Ad Titum Livium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus; et quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus sæculis celebrandumque miraculum, ut tantam urbem ingressi aliud extra urbem quærerent.

(De quo Gaditano iterum epistola ad D. Augustinum quadam.)

Sidonius Apollinaris Paneg. Anthemii.

vel quicquid in ævum
Mittunt Euganeis Patavina volumina chartis.

Cassiodorus.

C. Cæsar VI. et M. Agrippa III. Cæsar leges protulit, judices ordinavit, provincias disposuit, et ideo Augustus cognominatus est: cujus temporibus floruit Virgilius, Horatius, et Livius.

QUÆDAM

ANTIQUITATIS MONUMENTA.

[Ex Ed. G. Alex. Ruperti.]

I. DUODECIM TABULÆ LEGUM DECEMVIR.

Tabula I. de in jus vocando.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

SIn jus vocatquEat: NIt, antestamino: igitur, em capito.
Si calvitur pedemve strVit, manum endo jacito.
Si morbus ævitasve vitium escit, quIn jus vocabit jumentum dato: si nolet, arceram ne sternito.
Si ensiet, qui in jus vocatum vindicit, miTito.
ASiduo vindex aSidVs esto: proletario cuique volet vindex esto.
Endo via rem, uti paicunt, orato.
NIta paicunt, in comitio aut in foro ab ortu ante meridiem causam conscito, cum perorant ambo præsentes.
Post meridiem præsenti stlitem aDicito.
Sol oCasus suprema tempestas esto.

Tabula II. de judiciis et furtis.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— vades subvades — — — — —
extra quam si morbus sonticus — — — votum,

absentia rei publicæ ergo, aut status dies cum hoste intercedat: nam si quid horum fuat unum judici arbitrove reove, eo die diFensus esto.

— — — — — — — —

Cui testimonium defuerit, is tertIs diebus obportum obvagulatum ito.

Si nox furtum faxit, sIm aliquis oCisit, jure cæsus esto.

Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipso capsit, verberator iLique, coi furtum factum escit, aDicitor.

Servus virgis cæsus saxo deIcitor: Inpubes Prætoris arbitratu verberator noxiamque decernito.

Si se telo defensint, quiritato endoque plorato: post deinde si cæsi escint, se fraude esto.

Si furtum lance licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.

SIniuriAlienas arbores cæsit, in singulas xxv. æris luito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato.

Furtivæ rei æternAuctoritas esto.

Tabula III. de rebus creditis.

— — — — — — — —

— — — — — — — —

Si qui endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

Si qui unciario fenere amplius feneraSit, quadruplione luito.

— — — — — — — —

Adversus hostem æternAuctoritas esto.

Æris confeSi rebusque jure judicatis xxx. dies justi sunto. Post deinde manus injectio esto, in jus ducito. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, secum ducito, vincito, aut nervo aut compedibus xv. pondo ne majore: at si volet minore, vincito.

Si volet, suo VIto: ni suo VIt qui em vinctum habebit, libras faRis endo dies dato: si volet, plus dato.

Ni cum eo pacit, LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, ærisque æstimiam judicati prædicato.

Ast si plures erunt rei, tertIs nundinis partis secanto: si plus

minusve secuerunt, se fraudEsto: si volent, uls Tiberim peregre venum danto.

— — — — — — — —

Tabula IV. de jure patrio et jure connubii.

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Endo liberis justis vitæ necis venum dandique potestas ei esto.

Si pater filium ter venundVit, filius a patre liber esto.

Si qui ei in x. mensibus proximis postumus natus escit, justus esto.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Tabula V. de hæreditatibus et tutelis.

Paterfamilias uti legaSit, super pecuniæ tutelæve suæ rei, ita jus esto.

Ast sIntestato moritur, cui sVs heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto.

Si agnatus nec escit, gentilis familiam heres nancitor.

Si libertus intestato moritur, cui sVs heres nec escit, ast patronus patronive liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecuniADuitor.

Nomina inter heredes pro portionibus hereditarIs ercta, cita sunto.

Ceterarum familiæ rerum ercto non cito, si volent heredes, erctum faciunto: Prætor ad erctum ciendum arbitros tris dato.

Si paterfamilias intestato moritur, culnpubes suus heres escit, agnatus proximus tutelam nancitor.

Si furiosus aut prodigus existat, ast ei custos nec escit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniavEjus potestas esto.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Tabula VI. de dominio et de possessione.

QVm nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupaSit, ita jus esto.

SInficias ierit, duplione damnator.

Statuliber emptori dando liber esto.

Res vendita transquedata emptori non adquiritor, donicum satisfactum escit.

VS auctoritas fundi biennium :
aNVs VS esto.

Mulieris, quæ aNum matrimonI ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

Si quIn jure manum conserunt, secundum eum qui poSidet: ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.

Tignum junctum ædibus vineæve ne concapEt ne solvito. Ast qui junxit, duplione damnator. Tigna quandoque sarpta, donec dempta erunt, vindicare jus esto.

Si vir mulieri repudium miTere volet, causam dicito harumce unam : — — — — — —

Tabula VII. de delictis.

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiAEstimiam oFerto : si nolet, quod noxit dato.

SInjuria rupitias — — Ast si casu, sarcito.

Qui fruges excantaSit — — —

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit secuitve, suspensus Cereri necator. Impubes Prætoris arbitratu verberator noxiamque decernito.

Qui pecu endo alieno impescit — — — —

Qui ædes acervumve frumenti ad ædes positum dolo sciens incensit, vinctus verberatus igni necator ; ast si casu, noxiam sarcito. Si nec idoneus escit, levius castigator.

Si quInjuriam alteri faxit xxv. æris pœnæ sunto.

Si qui pipulOcentaSit carmenve conDISit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuste ferito.

Qui membrum rupsit, ni cum eo paicit, talio esto.

Qui os ex genitali fudit, libero ccc. servo cl. æris pœnæ sunto.

Qui se siriTestarier libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus intestabilisquEsto.

Si falsum testimonium dicaSit, saxo deIcitor.

Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit . . . .

Qui malum carmen incantaSit, malum venenum faxit duitve, paRicida esto.

Qui parentem necaSit, caput obnubito culeoque insutus in profluentem mergitor.

Si tutor dolo malo gerat, vituperato, quandoque finita tutela escit, furtum duplione luito.

PatronuSi clienti fraudem faxit, sacer esto.

Tabula VIII. de juribus prædiorum.

Ambitus parietis sextertius pes esto.

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica coRompant, sibi ferunto.

De finium ratione lex incerta, ad exemplum legis — Atticæ Solonis —

Intra V. P. æternAuctoritas esto.

Si jurgant adfines, finibus regundis Prætor arbitros tris aDicito.

— hortus — —
— hæredium — —
— tugurium — —

Si arbor in vicini fundum impendet, xv. P. altius sublucator.

Si glans in EM caduca siet, domino legere jus esto.

Si aqua pluvia manu nocet, Prætor arcendæ aquæ arbitros tris aDicito, noxæque domino cavetor.

Via in poRecto viii. P. in amfracto xvi. P. lata esto.

Si via amsegetes iMunita escit, qua volet, jumentum agito.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Tabula IX. de jure publico.

Privilegia ne inroganto.

Nexo soluto, forti sanati siremps jus esto.

Si judex arbiterve jure datus ob rem judicandam pecuniam aCepsit, capital esto.

De capite civis nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

Quæstores paRicidI, qui de rebus capitalibus quærant, a populo creantor.

Si quIn urbe cœtus nocturnos agitaSit, capital esto.

Si qui perdueLem concitaSit civemque perdueLi transduit, capital esto.

— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

Tabula X. de jure sacro.

— — — — — — —
— de jure jurando — — — — —
— — — — — — —

Hominem mortVm in Vrbe ne sepelito, neve urito.

Sumptus et luctum a DeoruManium juREmoveto.

Hoc plus ne facito.

Rogum ascia ne polito.

Tribus riciniis et x. tibicinibus foris eFeRe jus esto.

Mulieres genas ne radunto, neve leSum funeris ergo habento.

Homini mortuo oSa ne legito, quo post funus facias, extra quam si beLi endove hostico mortVs escit.

Servilis unctura omnisque circumpotatio auferitor.

Murrata potio mortuo ne inditor.

Ne longæ coronæ nove aceRæ præferuntor.

Qui coronam parit ipse pecuniave ejus, virtutis ergo arguitor; et ipsi mortuo parentibusquEjus, dum intus positus escit forisvEFertur, se fraude imposita fiet.

Uni plura funera ne facito, neve plures lectos sternito: neve aurum aDito. Ast si cui auro dentes vincti escint, im cum iLo sepelire uREve se fraudEsto.

Rogum bustumve novum propius LX. P. ædis alienas, si dominus nolet, ne adIcito.

Fori bustive æternAuctoritas esto.

Tabula XI. Supplem. V. prior. Tab.

Quod postremum populus juSit, id jus ratum esto.
Patribus cum plebe coNubI jus nec esto.

— — — — — — —
— — — — — — —
— detestatum — seu de sacris detestandis.
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

Tabula XII. Supplem. V. poster. Tab.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —
— de pignere — — — —

Si qui rem, de qua stlis fiet, in sacrum dedicaSit, duplione decidito.

Si vindiciam falsam tulit, Prætor rei sive stlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.

Si servus sciente domino furtum faxit noxiamve noxit, noxæ dedito.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

II. INSCRIPTIO COLUMNÆ ROSTRATÆ DUILLIO IN FORO POSITÆ.

C. D. . . . . . M. F. M. N. C. . . . . L. . . . . .
. . . . S. AN. O. . . . .
D. EXEMET. LECIONES. R. . . . .
AXIMOSQVE. MACISTRATOS. L. . . . .
. . OV. EM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACEL. . . . . . .

. . CNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACIS. . . . . .
MNAVEBOS. MARID. COMSOL. PRIMOS. C. . . . .
CLASESQVE. NAVALES, PRIMOS. ORNAVET. PAL. CVMQVE. EIS
NAVEBOS. CLASEIS. POENICAS. OM. . . . SVMAS. COPIAS
CARTACINIENSIS. PRAESENTE. DICTATOREDOL. OM. IN. AL-
TOD. MARID. PVC. . . . . . NQVE. NAV. . . . ET
CVM. SOCIEIS. SEPTER. . . . . OSQVE. TRIREMOS. QVE
NAVEIS. X. . . . . . OM. CAPTOM. NVMEI. ∞ ∞ ∞ DCC.
. . . . TOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI. . . .
. . CAPTOM. AES. . . . .
. . . QVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLON. . . . . .
. . . . CARTACINIENSI. N. . . . NVOS. L. . . .
. . . . . . FI. . . CAPT. . . . .

III. SENATUS CONSULTUM DE BACCHANALIBUS.

MARCIVS. L. F. S. POSTVMIVS. L. F. COS. SENATVM. CONSOLVERVNT. N. OCTOB. APVD. AEDEM. DVELONAI. SC. ARF. M. CLAVDI. M. F. L. VALERI. P. F. Q. MINVCI. C. F. DE. BACANALIBVS. QVEI. FOIDERATEI. ESENT. ITA. EXDEICENDVM. CENSVERE. NEI. QVIS. EORVM. SACANAL. HABVISE VELET. SEI. QVES. ESENT. QVEI. SIBEI. DEICERENT. NECESVS. ESE., BACANAL. HABERE. EEIS. VTEI. AD. PR. VRBANVM. ROMAM. VENIRENT. DEQVE. EEIS. REBVS. VBEI EORVM. VTR. A. AVDITA. ESENT. VTEI. SENATVS. NOSTER DECERNERET. DVM. NE. MINVS. SENATORIBVS. C. ADESENT . . . A. RES. COSOLERETVR. BACAS. VIR. NEQVIS. ADIESE VELET. CEIVIS. ROMANVS. NEVE. NOMINVS. LATIN. NEVE. SOCIVM. QVISQVAM. NISEI. PR. VRBANVM. ADIESENT. ISQVE. DE SENATVOS. SENTENTIA. DVM. NE. MINVS. SENATORIBVS. C. ADESENT. QVOM. EA. RES. COSOLERETVR. IOVSISENT. CENSVERE. SACERDOS. NEQVIS. VIR. ESET. MAGISTER. NEQVE. VIR NEQVE. MVLIER. QVISQVAM. ESET. NEVE. PECVNIAM. QVISQVAM. EORVM. COMOINEM. . . ABVISE. VELET. NEVE. MAGISTRATVM. NEVE. PROMAGISTRATVO. NEOVE. VIRVM. NEVE MVLIERVM. QVIQVAM. FECISE. NEVE. POSTHAC. INTER. SED CONIOVRASE. NEVE. COMVOVISE. NEVE. CONSPONDISE. NEVE CONPROMESISE. VELET. NEVE. QVISQVAM. FIDEM. INTER. SED DEDISE. VELET. SACRA. IN. DQVOLTOD. NE. QVISQVAM. FECISE

VELET. NEVE. IN. POPLICOD. NEVE. IN. PREIVATOD. NEVE. EXTRAD. VRBEM. SACRA. QVISQVAM. FECISE. VELET. NISEI. PR. VRBANVM. ADIESET. ISQVE. DE. SENATVOS. SENTENTIAD. DVM NE. MINVS. SENATORIBVS. C. ADESENT. QVOM. EA. RES. COSOLERETVR. IOVSISENT. CENSVERE. HOMINES. PLOVS. V. OINVORSEI. VIREI. ATQVE. MVLIERES. SACRA. NE. QVISQVAM. FECISE. VELET. NEVE. INTER. IBEI. VIREI. PLOVS. DVOBVS MVLIERIBVS. PLOVS. TRIBVS. ARFVISE. VELENT. NISEI. DE PR. VRBANI. SENATVOSQVE. SENTENTIAD. VTEI. SVPRAD SCRIPTVM. EST. HAICE. VTEI. IN. COVENTIONID. EXDEICATIS. NE. MINVS. TRINVM. NOVNDINVM. SENATVOSQVE. SENTENTIAM. VTEI. SCIENTES. ESETIS. EORVM. SENTENTIA. ITA FVIT. SEI. QVES. ESENT. QVEI. ARVORSVM. EAD. FECISENT QVAM. SVPRAD. SCRIPTVM. EST. EEIS. REM. CAPVTALEM. FACIENDAM. CENSVERE. ATQVE. VTEI. HOCE. IN. TABOLAM AHENAM. INCEIDERETIS. ITA. SENATVS. AIQVOM. CENSVIT VTEIQVE. EAM. FIGIER. IOVBEATIS. VBEI. FACILVMED. GNOSCIER. POTISIT. ATQVE. VTEI. EA. BACANALIA. SEI. QVA. SVNT EXTRAD. QVAM. SEI. QVID. IBEI. SACRI. EST. ITA. VTEI. SVPRAD SCRIPTVM. EST. IN. DIEBVS. X. QVIBVS. VOBEIS. TABELAI. DATAI. ERVNT. FACIATIS. VTEI. DISMOTA. SIENT. IN. AGRO TEVRANO.

IV. MONUMENTUM ANCYRANUM[a] AB EDM. CHISHULLO SUPPLETUM.

Rerum gestarum Divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Rom. subjecit, et impensarum, quos in rempublicam populumque Romanum fecit, incisarum in duabus aheneis pilis[b] quæ sunt Romæ positæ, exemplar subjectum.[c]

[a] Index rerum ab Augusto gestarum, quem ipse composuit, quemque Ancyrani parietibus vestibuli templi, structi in honorem viri de se optime meriti, tabulis marmoreis insculptum et Græce quoque versum affixere. Vitiosum exemplar illustrarunt Casaubonus, Jac. Gronovius, et alii; emendatius vero, a Tourneforto a. 1701. acceptum, Edm. Chishull in Antiqq. Asiatt. Lond. 1728. fol. cujus notas proliziores in epitomen redegi, secutus exemplum Cel. Wolfii in ed. Suetonii t. I. p. 369. sq. et Oberlini in ed. Taciti t. II. p. 837. sq. qui et suas adjecere. Nonnulla ex his excerpsi, et nonnunquam aspersi alia. Græcæ versionis duo fragmenta v. in Pocockii Inscript. Antiq. c. 2. art. 1. p. 6. 7.

[b] Ita pro *rabulis* legendum esse in Suet. Aug. 101. extr. non male conj. Lips. ad Tac. Ann. I. 11.

[c] Titulus hic et extrema Indicis

Tabula prima intrantibus a læva.

Annos undeviginti [d] natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rempublicam, *obs*tinatione factionis oppressam, in libertatem vindicavi. *Senat*us decretis honorificis [e] *ornatus* in *eum* ordinem sum *adlectus a* consulibus,[f] *inter consulares ut sententiam dicerem;* locum*que et* imperium mihi dedit respublica ut*i* Prætori simul cum consulibus Ir*tio et Pansa*. *Huic* autem eodem anno me *suffectum* consulem *quum edi*disset [g] et triumvirum reipublicæ constitue*ndæ*,[h] qui parentem *conjurati occidissent*, in exilium expuli judiciis legitimis,[i] ultus postea bellum inferentis [k] reipublicæ -

Arma terra marique - - - - *sig*naque toto orbe terrarum *circumtuli*, victorque omnibus *supplicib*us civibus peperci, *et in* exili*o sponte sua de*gentes, quibus tuto *liceret*, servari quam excidere m*alui*..... Millia civium Roma*norum* ad*acta* sacramento meo fuerunt circiter *quingenta*, ex quibus dedu*xi in colonias*, aut remisi in municipia sua, stipen*diis solu*tis, millia aliquanto *plus qu*am trecenta, et iis omnibus agros a*dsignavi*, aut pecuniam pro*priam ex* me dedi.[l] *Longas* naves cepi sescen*tas* [m] *præter alias*, siquæ minori*s quam tri*remes fuerunt.

verba descriptori, nescio cui, nec tamen recentiori, debentur. Ipse Index continet res annis fere LVII. gestas inde ab a. U. 709. ær. Cat.

[d] Cf. Tac. Ann. XIII. 6. Liv. Epit. 119. Cic. ad Att. XVI. 8. Vellei. II. 61. ubi v. Intpp. et Duk. ad Flor. IV. 4.

[e] Cf. Cic. Phil. III. 15. et Dio XLVI. 29.

[f] Cf. Liv. Epit. 118. Cic. Phil. V. 17. Vellei. II. 61. ibique intpp.

[g] *Suffectum* sc. Pansæ post prælium Mutinense XIV. Kal. Sept. a. U. 709. Cf. Taciti dial. de orat. c. 17. Dio XLVI. 42-46. Appian. B. C. 82. 94.

[h] Triumvir eodem anno in primum quinquennium factus est cum Antonio et Lepido V. Kal. Dec. Vid. lapid. Colot. ap. Gruter. p. 289. 1.

[i] Lege Pedia. V. Liv. Epit. 120. Vellei. II. 69. ibique intpp.

[k] *Inferentis*, i. e. inferentes, sc. Brutum et Cassium. Cf. Suet. Aug. 10. et intp. Cic. ad div. VIII. 8.

[l] Cf. Appian. B. C. III. 40. sq. V. 3. sq. Dio XLVI. 46. XLVII. 17. Vellei. II. 74. Maximæ distinctionis signum in marmore est 7. Sed plerisque locis desideratur.

[m] Ex omnibus præliis navalibus; CCC. et solo Actiaco. V. Plut. Anton. p. 947. E. *Sescentas* vetus rudiorve scriptura. Sic infra 'quadragensimum,' 'manibiis' (ut *contibernalis*, et ut *simus* pro *sumus* Augustum dixisse tradit Suet. c. 87. unde emendanda verba Velii Longi ap. Putsch. p. 2228. quibus plane contrarium

Bis ovans triumphavi,[n] *tris egi curulis* triumphos, et appella*tus* *sum viciens et semel* Imperator:[o] *quumque pluris* triumphos mihi S*enatus decrevisset, iis tamen agendis s*upersedi, *et tantummodo laur*us deposui in Capitolio,[p] *Delmatis et Illuriis*[q] *quo*que bello nunc *perdomi*tis. Ob res *aut ductu meo aut per lega*tos auspiciis meis terra marique prospere gestas qu*æsitamque bello re*quiem decrevit Senatus supplicandum esse dIs immo*rtalibus* - - - Quo *ex* senatus consulto supplicatum est in de*orum*[r] - -

- - vo - - - um rec - - aut r -

- - - am ter deciens - - - - - -

- - - - æ potes - - - - - - -

- - - me ia - - - - - - - -

- - - - - - - - - - - -

-

Tabula secunda a læva.

Patritiorum numerum auxi consul quintum[s] jussu populi et senatus.[t] Senatum ter legi. Et in consulatu sexto censum populi, conlega M. Agrippa, egi.[u] Lustrum post annum alterum et quadragensimum[x] feci; quo lustro civium Romanorum censa sunt capita quadragiens centum millia et sexaginta tria millia.[y] Alterum consulari cum imperio lustrum *censumque* solus feci Censorino *et* Asinio Cos.[z] quo lustro censa sunt civium Romanorum *capita*

continetur) 'duodevicinsimum,' 'sexsiens,' 'eucivis,' 'consacrare,' 'incohare,' cet.

[n] Cf. Suet. Aug. 22.

[o] Cf. Tac. Ann. I. 9. Dio LIII. 41. (ubi leg. ἐν καὶ εἰκοστον) Noris. ad Cen. Pis. p. 338. et, qui eum refutavit, Eckhel doctr. NN. vet. T. VI. p. 140.

[p] Cf. Dio LIV. 25. LV. 5. ad Sil. IX. 546. ad Tac. Ann. II. 26. 10.

[q] V. Appian. Illyr. XVI. sq. Suet. Aug. 22. Dio LI. 21. Pigh. Ann. ad a. 724.

[r] *In deorum* suppl. *templis* cum nota numeri, nescio cujus. Rotundum memorat Virg. Æn. VIII. 716. more poëtarum.

[s] A. U. 723. Cat. Cf. Tac. Ann. II. 25. Dio XLIX. 43. LII. 42.

[t] Lege Sænia. Cf. Tac. et Dio ll. ll. Suet. Aug. 35. De *jussu populi* silet Dio; qui etiam 'quinquies' (a. U. 723. 738. 739. 741. 754.) 'senatum ab Augusto lectum' dicit LII. 42. LIV. 13. 26. 35. LV. 13.

[u] A. U. 724. Cf. de censu ter acto Suet. Aug. 27. extr. Dio LIII. 1. Euseb. Chron. n. 1989.

[x] Nam L. Gellius et Cn. Lentulus novissimi fuerant censores a. U. 682. Cf. Lips. Elect. I. 27.

[y] Vox *millia* in marmore aliquoties repetitur; quod vix alibi reperias, nisi in sacris literis I. Chron. 21. 5. II. Chron. 2. 17. Num. 2. 9.

[z] A. U. 744. Cf. Massoni Janus reser. p. 281. Eodem anno Sextilis

quadragiens centum millia et ducenta triginta tria m*illia.*[a] *Tertium* consulari cum imperio lustrum conlega Tib. *Cæsare feci*, Sex. Pompeio et Sex. Appuleio Cos. quo lustro et*iam censa sunt* Romanorum capitum quadragiens centum mi*llia tri*ginta et septem millia.[b]

Legibus nov*is latis*[c] exempla majorum exolescentia *revocavi, et fugientia* jam ex no*stro conspectu* avitarum rerum exempla imitanda *pro*posui.[d] - - - - - - - - - -
atus et sacerdotes - - - - - u tis -
- - efec - - - quattuor amplissima colle*gia.*[e]
- - mpejam et municipi - m uni
- - apud omnia pulvinaria pro
vale*tudine*[f] - usum est in Saliare carmen et sacrosan -
vo - erea - tribunitia potestas mihi - mus - -
iter m in - - - - - *populo* sacerdotium deferente mihi, quod pater meus *procuravit, suscepi id* sacerdotium aliquod[g] post annos, eo mor*tuo*[h] *qui post patrem meum illud pro*curaverat. Cuncta ex Italia - - - *valet*udine quanta Romæ nun*quam* - - - - - *P. Sul*picio, C. Valgio consulibus[i] - *æ*dis Honoris et Virtutis ad *mem*oriam - *se*natus consecravit, in qua pon*tifices* - *a*nniversarium sacrificium facere - - r - t - in

mensis dictus est Augustus: de quo v. SC. ap. Macrob. Sat. I. 12. Cf. Suet. Aug. 31.

[a] Cf. Euseb. Chron. n. 1989. Hinc ap. Suid. forte leg. ΥΓ *μυριάδες καὶ χιλιάδες ἑπτά*. pro ΥΙ *μυριάδες καὶ χίλιοι δέκα ἑπτά*.

[b] A. U. 765. Numerus nimis grandis ap. Euseb. Chron. n. 2028.

[c] Cf. Suet. Aug. 31. 32. 89. Tac. Ann. III. 28. IV. 16. Horat. Od. IV. 15. et Epist. II. 1.

[d] Forte leg. *exempla imitanda* ad exercituum et provinciarum rectores et magistr*atus et sacerdotes* misi.

[e] Pontificum, Augurum, VII. virorum et XV. virorum S. F. quorum collegia curabant quinquennales ludos Actiacos. V. Dio LIII. 1.

[f] Hæc spectant ad supplicationem pro valetudine Augusti, qui in XI. consulatu a. U. 729. ex ancipiti morbo convaluerat. In supplicatione decantatum *Saliare carmen*, et deinde Augusto *sacrosancta* in perpetuum decreta *tribunitia potestas*. Cf. Suet. Aug. 59. Dio LIII. 30. 32. (qui hanc tamen potestatem Augusto jam a. 722. tributam dicit LI. 19.) ad Tac. Ann. I. 2. 6. et III. 56.

[g] Pro *aliquot*, ut infra *adque* pro *atque*, et contra *set*, *haut* cet.

[h] Sc. Lepido. Cf. Suet. c. 31. ad Liv. Epit. 129. Appian. B. C. V. 122. 131. Lepidus a. U. 716. exutus est honoribus præter pontificatum, isque eo mortuo susceptus ab Augusto a. 739.

[i] A. U. 738. quo irrita Romæ vota facta pro M. Agrippæ valetudine.

Urbem ex - - - - avit - - - - pars - - - - - - - - et prin - - a mihi - - - - onos - ræ - *post res in Hispa*nia Gal*liaque pro*vinciis pros*pere* gestas - - nep qu aram - *pro* reditu meo co*nsecrari*,[k] *ut* ad eam *sacrum perenne facerent* magistratus et sacer*dotes* - - - - - - - - ium - c - - p - - - cussum ess - - - - - per totum *imperium* populi Romani *parta est terra marique p*ax; cum*que a condita Urbe* J*anum Quirinum* bis omnino clausum *fuis*se prodatur, eum *Senatus* per me Principem *ter* claudendum esse d*ecrevit.*[l]

Inter filios meos, quos sini*stra sors* mihi eripuit, eorum Caium et Lucium Cæsares.[m] - - - - - - - - -

Tabula tertia a læva.

Honoris mei causa senatus populusque Romanus annum quintum et decimum agentis consules designavit, ut eum magistratum inirent post quinquennium, et ex eo die, quo deducti sunt in forum ut interessent consilIs publicis, decrevit Senatus. Equites autem Romani universi Principem juventutis utr*um*qu*e eo*rum, par*mis et* hastis argenteis donatum, appellaverunt.[n]

Plebei Romanæ viritim SS. trecenos numeravi ex testamento patris mei,[o] et nomine meo quadringenos ex bellorum manibiis[p] Consul quintum dedi, iterum autem in consulatu decimo ex patri-

[k] Pro eo bis honores decreti Augusto, a. 728. et 738. Nostra verba spectant ad a. 738. quo senatus Augusto redeunti *aram* in curia ponendam decrevit. V. Dio LIV. 25.

[l] Recte: nam Janus bis tantum ab Augusto clausus est, a. U. 723. et 727. Deinde a. 742. eum quidem tertium claudendum decrevit senatus, sed rem irritam fecit Dacorum Dalmatarumque rebellio. V. Dio LI. 20. LIII. 26. LIV. 36. Errant itaque Masson. in templo Jani reser. et Oros. VI. 22. forte et Suet. Aug. 22. nisi is rem destinatam posuit pro facta; quod ibi Cel. Wolf. et jam ante eum Chishull. l. l. et Eckhel in doctr. NN. t. VI. p. 84. et 89. monuere.

[m] Hæc verba non sejungenda videntur a seqq. Cf. ad ea et seqq. Suet. Aug. 26. 64. in Tib. 23. ad Tac. Ann. I. 3. 15. 17. Noris. ad Cenot. Pis. Sen. Consol. ad Marc. 14. 15.

[n] Cf. Dio LV. 12. (qui *aureas* parmas hastasque donatas dicit) Eckhel l. l. p. 171. et nos ad Tac. Ann. I. 3. 14.

[o] Cf. Suet. Cæs. 83. extr. Dio XLIV. 35. XLV. 6. XLVI. 48.

[p] V. not. m. et ad hæc ac seqq. Dio LI. 21. LIII. 2. 28. Suet. Aug. 40-42.

monio meo IIS.[q] quadringenos congiari viritim pernumeravi, et Consul undecimum duodecim frumentationes[r] frumento privatim coëmpto emensus sum, et tribunitia potestate duodecimum quadringenos nummos tertium viritim dedi.[s] Quæ mea congiaria[t] pervenerunt *ad sestertium* millia nunquam minus quinquaginta et ducenta. Tribunitiæ potestatis duodevicinsimum Consul XII. trecentis et viginti millibus plebei urbanæ sexagenos denarios viritim dedi; et cuoivis militum meorum consul quintum ex manibiis viritim millia nummum singula dedi. Acceperunt id triumphale congiarium in *coloniis* hominum circiter centum et viginti millia. Consul tertium decimum sexagenos denarios plebei, quæ tum frumentum publicum acceperunt, dedi. Ea millia hominum paulo plura quam ducenta fuerunt. Pecuniam *pro* agris, quos in consulatu meo quarto et postea consulibus *M. Crasso et* Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus, solvi municipIs. Ea sestertium circiter sexsiens[u] milliens fuit, quam *ex* collationibus *pro* præd*iis*[x] numeravi, et circiter bis milliens et sescentiens, quod pro agris provincialibus solvi. Id primus et solus omnium, qui deduxerunt colonias militum[y] in Italia aut in provinciis, ad memoriam ætatis meæ feci; et postea T*i*. Neroni et Cn. Pisoni[z] consulibus, itemque C. Antistio et D. Lælio Cos. et C. Calvisio et L. Pasieno consulibus et *Lentulo et* Messalino consulibus et L. Caninio et Q. Fabricio consulibus, *veteranis, qu*os emeriteis stipendIs in sua municip*ia reduxi*, præm*ia ære nüm*erato persolvi: quam in rem ses*tertium* mill - - - impendi.

Quater pecunia mea juvi ærarium,[a] ita ut sestertium milliens et quinquiens ad eos, qui præerant ærario, detulerim: et M. *Æmilio* et L. Aruntio Cos. in ærarium militare, quod ex consilio[b]

[q] Ita lego, ut sit i. q. HS. s. SS. non *iis*, ut ad *plebem* referatur, sicut paullo post *plebei, quæ acceperunt*.

[r] H. e. frumenti largitiones, ut ap. Suet. Aug. 40. 42.

[s] A. U. 740. Cf. Suet. c. 41. et Joseph. A. J. XVI. 4.

[t] Sc. singula quatuor, tria pecuniæ, frumenti unum. Mox *triumphale congiarium* de pecunia militibus data ab Augusto triumphante.

[u] *Sexsagesiens* conj. Chishull. ex vestigio lacunæ, etsi enormis sit summa.

[x] Bene ita Chishull. V. Dio LI. 4. *prædiatoribus* conj. Gron. et *prætoribus* male Lips.

[y] Cf. Suet. Aug. 46. ibique intpp.

[z] *Neroni et Pisoni* sunt ablativi, ut 'sorti,' 'igni,' 'colli,' 'amni,' 'cædi,' 'imbri,' 'oneri,' 'parti' cet. V. ad Sil. VII. 368. VIII. 125. et Liv. IV. 12. 8.

[a] Cf. Dio LIII. 2.

[b] *Liviæ* supplet Gron. ex Dione LV. 14. *Senatus* Chishull. ex ejusd. c. 24. *Mæcenatis* alii.

- - *constit*utum est, ex *quo* præmia darentur militibus, qui *viginti stipendia* emeruissent, HS. milliens et septingentiens *Tib. Cæsaris* nomine et meo detuli.[c] - - - *quo* Cn. et P. Lentulus *cons*ules fuerunt, cum d - cerent - - centum millibus hominum - ibus - o fru -

Tabula prima a dextra.

Curiam et continens ei Chalcidicum,[d] templumque Apollinis in palatio cum porticibus,[e] ædem Divi JulI, Lupercal, porticum ad circum Flaminium, quam sum appellari passus ex nomine ejus,[f] qui priorem eodem in solo fecerat, Octaviam, pulvinar ad Circum Maximum, ædes in Capitolio Jovis FeretrI et Jovis Tonantis,[g] ædem Quirini, ædes Minervæ et Junonis Reginæ et Jovis, Libertatis in Aventino, ædem Larum[h] in summa Sacra via, ædem Deum Penatium in Velia, ædem Juventutis,[i] ædem Matris Magnæ in Palatio feci.

Capitolium et Pompeium theatrum, utrumque opus, impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Rivos aquarum, compluribus locis vetustate labentes, refeci,[k] et aquam, quæ Marcia appellatur, duplicavi, fonte novo in rivum ejus immisso.[l] Forum Julium et Basilicam, quæ fuit inter ædem Castoris et ædem Saturni, cœpta profligataque opera a patre meo, perfeci, et eandem Basilicam consumptam incendio, ampliato ejus solo, sub

[c] Cf. Dio LV. 24. sq.

[d] Cf. ad hæc et seqq. Suet. Aug. 29. 30. *Curiam* Juliam, in honorem patris, Julii Cæsaris, conditam. V. Dio LI. 22. *Continens,* conjunctum, *ei Chalcidicum,* templum Minervæ extructum ad formam alius templi ejusdem nominis, quod Chalcidenses ex Eubœa profugi in hujus Deæ honorem Lacedæmone condiderant; nisi hoc fuit templum *æreum* Minervæ Chalciœcæ, et Minerva potius *Chalcidica* dicta est a Chalcide Syriæ ab Augusto ademta post devictam Cleopatram. Cf. Reimar. ad Dion. LI. 22. et Scalig. ad Eusebii Chron. n. 2105. qui Minervia Chalcidica a Domitiano extructa memorat.

[e] Cf. Dio LIII. 1. 2. et Suet. l. l. ac de *æde D. Julii* Dio LI. 22.

[f] Cn. Octavii, in reg. IX. Urbis. Cf. P. Victor.

[g] Hæc ab Augusto condita, illa vero refecta. V. Suet. l. l. et 91. Dio, LIV. 4. Liv. IV. 20. Corn. Nep. in Att. 20. et de *æde Quirini* Dio LIV. 19.

[h] Sc. publicorum, quam ædem a. 748. ex stipe, a populo ei absenti Kal. Jan. collata, struxit. Vid. marm. Farnes. ap. Gruter. 106. 4.

[i] Quæ incendio consumta erat. V. Dio LIV. 19.

[k] A. U. 748. V. Gruter. 177. 1.

[l] Cf. Frontin. de aquæduct. c. 12. et Dio XLIX. 42.

titulo nominis filiorum *meorum* incohavi,[m] et, si vivus non perfecissem, perfici ab heredibus *meis jussi*. Duo et octoginta templa Deum [n] in Urbe consul - - refeci, nullo prætermisso, quod *eo* temp*ore* - - mu - m - iruminea a - - bi - - præter - iume linu - lum - -

Privato solo dedicato Martis Ultoris templum [o] Forumque Augustum, et theatrum ad ædem Apollinis in solo magna ex parte *ad id* - - empto feci, quod sub nomine M. Marcelli generi nitescit. [p] Dona ex manibiis in Capitolio et in æde Divi JulI et in æde Apollinis et in æde Vestæ et in templo Martis Ultoris consacravi; quæ mihi constiterunt HS. circiter milliens.[q] Auri coronarI pondo triginta et quinque millia municipiis et colonIs Italiæ conferentibus ad triumphos meos [r] quintum Consul remisi; et postea, quotiescumque Imperator appellatus sum, aurum coronarium non accepi, decernentibus municipiis et con*ferentibus, quæ tunc* adque [s] antea decreverant.

*Mu*nus gladiatorium dedi meo nomine, et quinquiens filiorum meorum aut nepotum nomine: quibus muneribus pugnaverunt *hominum circiter* decem millia - - Bis *dedi f*erarum undique accin*ctarum* [t] - - - - *spectac*ula pro*prio meo* nomine, et tertium nepo*tum* - - *Ludos* feci meo nomine quater, aliorum autem m*agistratuum* absenti*um* ter et vigiens [u] - - - *in colle*gio XV. virorum magi*ster, adlecto in*

[m] Sic et in opt. cod. Suet. Aug. 97. extr. Vocem a *caho*, initio rerum, deducebat Verrius Flaccus. V. Diomed. ap. Putsch. l. I. p. 361.

[n] Cf. Ovid. Fast. II. 59.

[o] Cf. Suet. c. 29. Dio LIV. 8. Ovid. Fast. V. 551. sq. 579. Eckhel. doctr. NN. T. 6. p. 94. sq. et 100. quæ loca etiam de alio Martis Ultoris templo agunt, de quo v. not. z. mox.

[p] Cf. Dio LIV. 25–27.

[q] Cf. Suet. c. 30.

[r] Propr. ad coronas triumphales, *χρυσίον ἐς στεφάνους* ap. Dion. XLIX. 42. Inde dictum proprie *aurum coronarium:* nam ducibus, qui ab exercitu Imperatores appellabantur, a provincialibus, sociis regibusque coronæ initio aureæ dono dabantur, more a Græcis petito, et deinde harum loco aurum; quod serioribus, Imperatorum maxime, temporibus ab iis tributi instar exactum est: unde *coronarium* dictum de gratuito et honorario, et honestum exactionis nomen factum. *Στεφανικὸν τέλεσμα* Ancyranos dixisse *πᾶν τὸ ἐν χάριτος μέρει διδόμενον*, docet Suidas. Cf. Dio XLVIII. 42. XLIX. 42. LI. 21. Lips. de magn. Rom. II. 9. Ernesti clav. Cic. et Schelleri Lex. Lat.

[s] Cf. not. g. p. 58.

[t] Forte leg. *accitarum.*

[u] Cf. Suet. Aug. 43. ibique intpp. *Quater* sc. *et vicies.*

collegium M. Agrippa, - - per *Quindecimviros*, C. Furnio, C. Silano Cos. *quintos feci* ludos *sæculares nulli vivorum visos ante* id tempus,[x] deinde - - - - - - - - - *Venationes bestia*rum Africanarum, meo nomine et filiorum meorum et nepotum, in circo, aut in foro, aut in amphitheatris populo dedi sexiens et vigiens, quibus confecta sunt bestiarum circiter tria millia et quingentæ.

Navalis prœlI spectaculum populo dedi trans Tiberim, in quo loco nunc nemus est Cæsarum,[y] cava*to solo in longitudinem mille* et octingentos pedes: in latitudine *mille erant et* ducenti. In quo triginta rostratæ naves, triremes *et quadrirem*es, pluris autem minores, inter se conflixerunt. *Atticis et Persicis* classibus pugnaverunt,[z] præter remiges, millia *hominum trigin*ta circiter.

In templis omnium civitatum *primarum Europæ* et Asiæ victor ornamenta reposui,[a] quæ, spoliatis temp*lis, is, cum* quo bellum gesseram,[b] privatim possederat. *Meæ* statuæ pedestres et equestres et in quadrigeis argenteæ steterunt in Urbe xxc. circiter; quas ipse sustuli, exque ea pecunia dona aurea in æde Apollinis, meo nomine et illorum, qui mihi statuarum honorem habuerunt, posui.[c]

Tabula secunda a dextra.

Mare pacavi a prædonibus.[d] Eo bello servorum, qui fugissent a dominis suis et arma contra rempublicam tulerunt, *trigi*nta fere

[x] Cf. Censorin. c. 17. Grut. p. 295. intpp. Zosimi II. 4. Eckhel l. l. ad a. 737. Mitscherl. ad Horat. carm. sæc. et nos ad Tac. Ann. XI. 11. 1–3. Probabiliori judicio Chishull. in notis lacunam h. l. ita explet: *ludos sæculares intermissos ante id tempus, deinde post CX. annum, ut edicto monui, repetendos.*

[y] A. U. 750. Cf. ad Suet. in Aug. 43. (ubi eadem reperies verba ex h. l. depromta) ad Tac. Ann. VI. 1. 3. XII. 56. 2. XIV. 15. 5. Vellei. II. 100. 'Nemus Cæsarum,' Caii et Lucii; 'horti naumachiæ proximi' ap. Suet. Tib. 72. pr. ubi v. Ern. Cf. ad Tac. ll. ll.

[z] Cf. ad Suet. Cæs. 39. et Claud. 21.

[a] Cf. Strabo XIII. p. 595. (890.) et XIV. p. 637. (944.) Plin. XXXIV. 8. s. 19.

[b] Sc. Antonius: nam vir modestus nusquam nominat duces a se devictos.

[c] Cf. Suet. c. 52.

[d] Sc. devicto Sex. Pompeio, qui servis conscriptis mare infestabat latrociniis ac prædationibus. Cf. Vellei. II. 73. Flor. IV. 8. Dio XLVIII. 17–23. XLIX. 1–12. Appian. B. C. IV. 84.—V. 144. Hinc et bellum hoc Siculum infra dicitur *servile*, et piratici nomine infamatur. V. not. s. p. 65.

millia capta dominis ad supplicium sumendum tradidi.[e] Juravit in mea verba tota Italia sponte sua,[f] et *me pro victis ducibus* ducem depoposcit. Juraverunt in eadem *verba Gal*liæ, *Hispa*niæ, *Afri*ca, Sicilia, Sardinia. Qui - - ve - *Sena*tores plures quam DCC. in - - consulibus facti sunt ad eum diem, quo scripta sunt. - - circiter CLXX.

Omnium provinciarum[g] - - - quibus finitimæ fuerunt gentes, quæ *nondum subjectæ erant pop. Romano*, fines auxi- Gallias et Hispanias provincias*que* - - *quas alluit* Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis[h] - - *ab usque regi*one ea, quæ proxima est Hadriano mari, *armis perlustravi*, nulli genti bello per injuriam illato.[i] Classis Romana - - ab ostio Rheni ad solis orientis regionem, usque ad *orbis extrema* navigavit,[k] quo neque terra neque mari quisquam Romanorum ante id tempus adIt. Cimbrique et Chariides et Semnones et ejusdem tractus alii Germanorum populi per legatos amicitiam meam et populi Romani petierunt.[l] Meo jussu et auspicio ducti sunt *duo* exercitus eodem fere tempore in Æthiopiam et in *Arabiam*:[m] qua ea *tempestate* - - - - - esse sunt in Sicili - sat ti - in - et h - us - - - - - - - - du - ni - b - - - - - nes - abæ - - - - - pium - - mam ad - *Arme*niam *ma*jorem, interfecto rege ejus Artax*ia* - m posse[n] - - - ma - - - nostrorum exemplo regi - m id - - *in pote*sta*tem* Tigranis regis, per *Ti. Neronem diademate ejus capiti imposito*,[o]

[e] Cf. Dio XLIX. 12.

[f] Cf. Suet. c. 17. et ad Tac. Ann. I. 7. 4.

[g] Hæc explicite magis tradit Eutrop. VII. 5.

[h] Cf. Suet. c. 21. et Tac. Ann. I. 9. Forte leg. *ad ostium Albis fluminis et ad Istrum flumen a regione ea, quæ proxima est Hadriano mari, ad obsequium redegi.*

[i] Cf. Suet. c. 21. (ubi hæc repetita sunt) et 47.

[k] Cf. Vellei. II. 106. et Plin. II. 67.

[l] Cf. Strab. VII. p. 293. (449.) *Chariides* rectius forte *Charudes* (in Chersoneso Cimbrica) dicuntur Ptol. aut *Harudes* Cæs. B. G. I. 7.

[m] In hanc a. U. 727. 728. ab Ælio Gallo, in illam a. 730. a Petronio. V. Strab. XVI. p. 780. (1126.) et XVII. p. 820. (1175.) Dio LIII. 29-33. LIV. 5.

[n] Hæc lacuna explenda est ex Tac. Ann. II. 3. Cf. etiam ad hæc et seqq. Suet. Tib. 9. Vellei. II. 94. (ubi v. intpp.) et 122. Dio XLIX. 40. 44. LIII. 33. LIV. 9. Joseph. B. J. XIII. extr. XV. 4. 5. et A. J. I. 18.

[o] Cf. auctores in nota n laudati.

*transtuli Arme*niam gentem. Postea i*nquietam* gentem et rebellantem, d*omitam* per Caium filium meum,[p] regi Ari*obarzani gubernandam et frenan*dam tradidi, et post e*jus mort*em filio ejus Artavasdi, quo*dam jure Ariobarza*ne, qui erat ex regio genere Armeniorum oriundus, in id reg*num deducto*.[q] Provincias omnis, quæ trans Hadrianum mare vergunt, *et Ponticas Asia*nasque jam ex parte magna regibus eas possidentibus *concessi*.[r] *Siciliam et* Sardiniam occupatas bello servili[s] reciperavi.

Colonias in Africa, Sicilia, *Mace*donia, utraque Hispania, *in Gallia Comata et* Gallia Narbonensi, præter præsidia militum, deduxi. Italia aut*em colonia*s, quæ vivo me celeberrimæ et frequentissimæ fuerunt, *IIXXX*. deductas habet.[t]

Signa militaria complura *per nostros duce*s amissa devictis *legionibus*[u] *recepi* ex Hispania et gen*tibus Delm*ateis.[x] Parthos trium exercituum Romanorum spolia[y] et signa *restituere* mihi, supplicesque amicitiam populi Romani petere coëgi. Ea autem signa in penetrali, quod est in templo Martis Ultoris,[z] reposui.

Pannoniorum gentes, quas ante me Principem populi Romani exercitus nunquam adIt, devictas per Ti. Cæsarem, qui tum præer*at exercitib*us, imperio populi Romani subjeci;[a] protulique fines *imperii ad Istri* fluminis *ripam*.[b] - - quod a - u - -

[p] A. U. 755. Res fuse narratur in Cenot. Pis.

[q] Cf. auctores laud. et Tac. Ann. II. 3. 4.

[r] Cf. Suet. c. 48. et de singulis regnis ab Augusto redditis intpp. ejus loci et in primis Noris. ad Cenot. Pis. p. 224. sq.

[s] Cf. not. d. p. 63.

[t] Cf. Suet. c. 46. ibique Ern.

[u] Sc. Romanis. Sed forsan leg. *devictis iis provinciis* vel *hostibus recepi*, forte et *ex Hispania et Galatis et Dalmatis*. Cf. not. b. infra.

[x] Cf. Vellei. II. 90. Dio XLIX. 43. Appian. Illyr. 28.

[y] Sc. M. Crassi, Statiani legati Antoniani et ipsius Antonii. Cf. de his signis et captis et a. 732. restitutis Suet. 21. Vellei. II. 82. 91. Justin. XLII. 5. Strab. VI. 4. 2. p. 288. Eckhel doctr. NN. T. VI. p. 94. sq. (ubi etiam *supplices* exhibentur Parthi, genu flexo offerentes signa) Dio LIV. 8.

[z] Scil. eo, quod in Capitolio structum est a. 732. quo signa illa sunt recepta: nam aliud Martis templum in foro Augusto conditum et a. 750. dedicatum est. Cf. not. o. p. 62.

[a] Cf. ad Liv. Epit. 139. et Vellei. II. 96. Ad victorias Tiberii spectant arcus triumphalis Carnuntinus in Pocockii Descr. of the East. T. II. pag. 100. et Kollarii Anal. Vindob. T. I. p. 1019. nobilisque Achates in Museo Vindob. quem vulgarunt Maffeius in Append. ad Museum Veronense pag. 245. le Roy, Kollar. et Lambecius. Pro *præerat exercitibus* Gron. dedit *erat privignus meus*. Cf. not. seq.

[b] Ister et Euphrates imperii Rom. limites positi a natura et ab Augusto statuti. Cf. Tac. Ann. I. 11. et Agric. 13. Strab. VI. extr. et XVII. extr. Dio

us exercitus - eis - - spro - - a - - -
tusque - - pos - ucius - gentes i - - -
- - - . -

Ad me ex India[c] - - - apud qu - q -
- m nostram per legatos Bastarnarum - n - - et
Sarmatarum[d] - - Tanaimque ultra rec - - rumo
- - rex et Hiber - - -

Ad me supplices confugerunt reges Parthorum Tiridates[e] -
- - -

Tabula tertia a dextra.

Regis Phratis - Medorum - Arta[f] - res Britann - damno bella - et tim - orum mælo

LVI. 33. et Julian. in Cæs. Ingens, quæ sequitur, lacuna repleri et quædam simul verba præcedd. emendari forte possunt e Fragm. Pocock. (v. sup. not. a, p. 55.) quod V.C. Sainte-Croix in libro Gallico Magazin Encyclop. IV. 4. p. 94. et Oberlin in ed. Taciti T. II. p. 850. sq. ita correxerunt:

τ . . . . ηλαις
ἀπέλαβον δ' ἐξ Ἱσπανίας καὶ Γαλατίας κ(αὶ)
Δαλματίων. Πάρθους τριῶν στρατευμά(τ)
(ω)ν σκῦλα καὶ σημέας (pro σημαίας) ἀποδοῦναι
ἐμοὶ (καὶ φι)
λίαν δήμου Ῥωμαίων ἀξιῶσαι ἠνάγκ(ασα,) τάς
δε τὰς σημέας ἐν τῷ Ἄρεως τοῦ Ἀμύν(τορος ἀ)
δυτέῳ ἀπεθέμην.
Παννονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἡγεμό(νων)
τις Ῥωμαίων οὐκ ἤγγισεν, ἡσσηθέντα (διὰ Τι.)
Νέρων', ὃς τότ' ἐμοῦ ἦν πρόγονος κ(αὶ ἡγεμὼν),
ἡγεμονίᾳ δήμου Ῥωμαίων ὑπέταξα
καὶ ὅρια μέχρι Ἴστρου ποταμοῦ προ(ῆξα).
τῇδε (ibi) Δάκων διάβασα πολλὴ δύναμις ἐν
νοις κατεκόπη καὶ ὕστερον μεταχ(ωρεῖν στρά)
τευμα πέραν Ἴστρου τὰ Δάκω(ν)
δήμῳ Ῥωμαίων ὑπομένειν.

Versum 10. Schweigh. ita emendat: Νέρωνος τοῦ ἐμοῦ προγόνου καὶ Καίσαρος, et vs. 13. sq. Oberlin: δύναμις ἐν Μύσοις κατεκόπη κ. ὕ. μ. στρατεύματα, cet. Conjectura ἐν Μύσοις probabilis fit ex Dione LI. 22. et Floro IV. 12. Sed vel sic verba sunt manca et in fine quædam excidisse videntur, ita forte restituenda: καὶ ὕστερον μεταχωρεῖν στράτευμα πέραν Ἴστρου, τὰ Δάκων δ' ἔθνη vel καὶ Δάκων ἔθνη δήμῳ Ῥωμαίων ὑπομένειν τὸ προστασσόμενον ἠνάγκασα, ut ap. Polyb. v. 107. 3. et xv. 20. 7. His respondent verba Augusti, si ita supplentur: *Dacorum vero gentes imperata populo Rom. facere coëgi.*

[c] *Ex India* bis legati venere ad Augustum, a. 727. quo Tarracone egit, et a. 732. quo Sami hyemavit. Cf. Suet. c. 21. Dio LIV. 9. (ubi v. Reimar.) et Strab. XV. p. 719.

[d] Huc pertinet locus laud. Dionis de multis legationibus.

[e] Cf. Justin. XLII. 5. et intpp. Horat. Od. I. 26. 5.

[f] Forsan *Artabanus*. Alia regum nomina excidere.

mar. omanorum suebo f - *rex* Parthorum Phrates, Orodis filius, filios suos nepo*tesque misit* in Italiam,[g] non bello superatus, sed amicitiam nostram per *hæc* suorum pignora petens. Plurimæque aliæ gentes *expertæ sunt Romanam* fidem me Principe, quibus antea cum populo Romano *nullum omnino fuit l*egationum et amicitiæ commercium.

A me gentes Parthorum et Medorum[h] *petierunt per* principes earum gentium regesque per eos acceperunt Pa*rthi Vononem, regis Phra*tis filium, regis Orodis nepotem; Medi A*rtabanum* - - regis Artavasdis filium, regis Ariobarzanis nep*otem* - -

In consulatu sexto et septimo,[i] *postquam bella civilia* extinxeram, per consensum universorum *Romanorum civ*ium rempublicam ex mea potestate in Senatu*s et populi Romani a*rbitrium transtuli. Quo pro merito meo Sena*tus me appellavit Aug*ustum,[k] et laureis postes ædium mearum *vinxit* - ivi casu - r - - januam meam et qua - st - - r in ulia posi - - - us quem - sc - r - m et - - virtutis cle - - est p - us clupei - - - post - d - - ilo amplio - - coni eo - - *susceptum a me te*rtium de*ci*mum consulatus *magistratum. Senatus et eque*ster ordo populus*que* Romanus universus *prodiderunt* memoriæ; idque in vestibu*lo a*edium mearum *i*nscriben*dum jusserunt et* in foro Aug*usto sub* quadr*igas*, quæ mihi *ex* S. C. posi*tæ sunt.* Scrip*si hæc, cum an*num ager*e*m septuagensi*mum sextum.*[l]

Summa pecuniæ, quam dedi*t*[m] - - - sis militibus necessarium - - -

Opera fecit nova: ædem Matris Magnæ Divi JulI, Quirini, Minerva*e* - - Larum, Deum Penatium, Juv*entatis* - - Ad Circum Curiam cum C*halcidico* - Juliam, *the*a-

[g] Cf. Strab. VI. p. 288. (441.) Idem filios Phraatis, (Saraspadanem, Rhodaspem, Phraaten et Vononem,) sed corrupte, nominat lib. XVI. pag. 748. (1085.) V. ad Tac. Ann. II. 1. 2.

[h] De *Parthis* v. Tac. l. l. De *Medis* hæc non legere memini.

[i] Cf. Dio LIII. 2. sq. et de provinciarum partitione Strab. VII. extr.

[k] A. U. 725. in VII. consulatu. Cf. ad Liv. Epit. 134. Suet. c. 7. Censorin. cap. 21. 22. Dio LIII. 16. ibique Fabric.

[l] A. U. 765. quo et obiit, Sex. Pompeio et Sex. Apuleio coss. quos ipse supra memoravit in tab. 2. a læva.

[m] Hæc omnia sunt ab aliena manu, nescio qua, adjecta, repetitiones fere eorum, quæ Augustus supra memoriæ prodidit.

trum M. Marcelli - - basilicam Cai et Luci Cæsarum - - - Refecit Capitolium - usque a - - - theatrum Pompei, aquam *Marciam*, la - - Impensis r - - gladiatorum - - *terræ* motu incendioque. Censum - - usque quorum census explevit.[a]

[a] Cf. Suet. c. 41.

TABULÆ HISTORICÆ

AD

CATONIANAS RATIONES CONFECTÆ.

[Ex Ed. G. Alex. Ruperti.]

REGES ROMANORUM.

Ab U. C. 1. A. C. 751. Olymp. VII. 2. *Romulus.*

A. C. 753. et Ol. VI. 4. ex Varronis rationibus. A. C. 752. Micha et Archontes decennales Athen. 746-722. Nabonassar et Hiskias. 741-721. bellum Messenium I. 737. Midas Gordii f. 721. Hoseas et regni Israël. finis, Samaria a Salmanassare expugnata. 719. Candaulem Myrsilum interficit Gyges auctor gentis Mermnadum in Lydia, cui 680. Ardyes II. successit. 741. Rhegium conditum, et 739. Naxus, 732. Syracusæ, Corcyra, Hybla; 730. Leontini, 729. Catana, 718. Sybaris.

U. C. 38. A. C. 714. Ol. XVI. 3. *Interregnum.*

U. C. 39. A. C. 713. Ol. XVI. 4. *Numa Pompilius.*

A. C. 712. Sanherib. 706. Sardanapal. et Arbaces. 703. Deioces. 700. Manasse et Zephania. 694. Glaucus Chius primus ferri glutinator. 686. Archilochus Parius, carminis Iambici inventor. 682-668. bellum Messenium II. et Tyrtæus. Rhœcus et Theodorus primi plastæ et statuarii? 681. sq. Archontes annui Athen. 680-631. Ardyes II. 678. sq. Esarhaddon. 671. sq. Psammetichus. 708. condita Croton, 705. Tarentum, 86. Gela, 682. Locri.

U. C. 82. A. C. 670. Ol. XXVII. 3. *Tullus Hostilius.*

A. C. 663. condita Zancle s. Messana, et 657. Byzantium. 662. Zaleucus, Charondas? Arion Methymnæus. 658-628. Cypselus,

Corinthiorum tyrannide potitus, fugatis Demarato aliisque Bacchiadis. 650. Phraortes, Alcman, Lesches. 646. Pisander. 643. Josias. 642. Terpander poëta, qui lyram septichordam s. barbiton fecit. 640-500. VII. Sapientes Solon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Thales, Periander, Chilon.

U. C. 114. A. C. 638. Ol. XXXV. 3. *Ancus Marcius.*

A. C. 638-558. Solon. 634. Scythæ in Media. 631-619. Sadyattes. 630. sq. Battus Cyrenes conditor et Battiadæ. 629-554. Stesichorus. 628. sq. Cyaxares I. Periander, Cypselo patri succedens; Jeremias et Obadia. 623. sq. Dracon et Nabopalasar. 619-562. Alyattes II. 617. Necho.

U. C. 138. A. C. 614. Ol. XLI. 3. *L. Tarquinius Priscus.*

A. C. 614. sq. Nebucadnezar II. 610-542. Anaximander. 608. aut 560. sq. Xenophanes. 606. Pittacus, Alcæus, Sappho, Erinna. 600-530. (al. 588-518.) exilium Babyl. expugnatis a Nebucadnezare Hierosol. et regno Jud. deleto: Daniel, Ezechiel. 598. Cylon et Megacles. 598-530. Pherecydes Syrius, Pythagoræ magister et primus Græcorum scriptor prosaicus cum Cadmo Milesio et Acusilao Argivo. 598. condita Camarina, 597. Massilia, 580. Agrigentum. 594. Toxaris et Anacharsis. Zamolxis Geta? 593. Epimenides Cretensis Cylonium scelus expiat Athenis. 592. Solon Archon leges fert. 590-505. Pythagoras. 588-553. Astyages..... Galli in Italiam transeunt. 584. sq. Xenophanes. 580. Dipœnus et Scyllis primi sculptores. 578. sq. prima Athenis comœdia a Susarione et Dolone Icariensibus acta.

U. C. 176. A. C. 576. Ol. LI. 1. *Servius Tullius.*

A. C. 572. Æsopus. 570. Amasis. 569. Mimnermus. 562-548. Crœsus et Phalaris. 560-528. Pisistratus. 560-475. Anacreon. 555-466. Simonides. 553-530. Cyrus. 550. Anaximenes et Cleostratus. 545. Theognis et Cadmus Milesius. 542. Xenophanes. 540. Hipponax poëta; Bupalus et Anthermus sculptores. 539. Thespis primus Athenis tragœdiam docuit Alcestin. 535. Phocylides.

U. C. 220. A. C. 532. Ol. LXII. 1. *L. Tarquinius Superbus.*

A. C. 532-522. Polycrates Samiorum tyrannus. 530-521. Cambyses—Milon Crotoniates. 528-510. Hipparchus et Hippias filii Pisistrati. 526. Psammenitus; et condita Dicæarchia s. Puteoli.

525-456. Æschylus—Pratinas, Chœrilus. 521-486. Darius I. 520-435. Pindarus—Corinna; Haggei; Zacharias. 516. sq. Ageladas, sculptor. 510. Zoroaster Phrynichus. Isagoras et Clisthenes, auctor novæ formæ reip. Athen. libertatis ejecto Hippia restitutæ et ostracismi. 509. Sybaris a Crotoniatis diruta. 508. Parmenides et Heraclitus.

CONSULES ROMANORUM.

U. C. 245. A. C. 507. Ol. LXVIII. 2. (Liv. II. 1. Dionys. v. 1.)

L. Junius Brutus, L. Tarquinius Collatinus, P. Valerius Publicola, Sp. Lucretius Tricipitinus, M. Horatius Pulvillus. Fœdus I. inter Romanos et Pœnos ictum.

U. C. 246. A. C. 506. Ol. LXVIII. 3. (Liv. II. 8. Dionys. v. 20.)

P. Valerius Publicola II. T. Lucretius Tricipitinus. Porsenna, Horatius Cocles, Mucius Scævola, Clœlia, Scylax.

U. C. 247. A. C. 505. Ol. LXVIII. 4. (L. II. 15. D. v. 21.)

P. Valerius Publicola III. M. Horatius Pulvillus II. Mors Pythagoræ. A. C. 505-477. Amyntas I.

U. C. 248. A. C. 504. Ol. LXIX. 1. (Dionys. v. 35.)

Sp. Lartius Flavus, T. Herminius Aquilinus.

U. C. 249. A. C. 503. Ol. LXIX. 2. (L. II. 16. D. v. 36.)

M. Valerius, P. Postumius Tubertus. Bellum Sabinum.

U. C. 250. A. C. 502. Ol. LXIX. 3. (L. II. 16. D. v. 39.)

P. Valerius Publicola IV. T. Lucretius Tricipit. II. Attus Clausus s. Ap. Claudius.

U. C. 251. A. C. 501. Ol. LXIX. 4. (L. II. 16. D. v. 43.)

P. Postumius Tubertus II. Agrippa Menenius Lanatus. Mors Valerii, et bellum cum Auruncis, Ionicumque cum Persis.

U. C. 252. A. C. 500. Ol. LXX. 1. (L. II. 17. D. v. 48.)

Opiter Virginius Tricostus, Sp. Cassius Viscellinus. Pometia diruitur. A. C. 500-428. Anaxagoras. Zeno Eleates; Hanno. (al. 570. et 1000.)

monio meo IIS.[q] quadringenos congiari viritim pernumeravi, et Consul undecimum duodecim frumentationes[r] frumento privatim coëmpto emensus sum, et tribunitia potestate duodecimum quadringenos nummos tertium viritim dedi.[s] Quæ mea congiaria[t] pervenerunt *ad sestertium* millia nunquam minus quinquaginta et ducenta. Tribunitiæ potestatis duodevicinsimum Consul XII. trecentis et viginti millibus plebei urbanæ sexagenos denarios viritim dedi; et cuoivis militum meorum consul quintum ex manibiis viritim millia nummum singula dedi. Acceperunt id triumphale congiarium in co*loniis* hominum circiter centum et viginti millia. Consul tertium decimum sexagenos denarios plebei, quæ tum frumentum publicum acceperunt, dedi. Ea millia hominum paulo plura quam ducenta fuerunt. Pecuniam *pro* agris, quos in consulatu meo quarto et postea consulibus *M. Crasso et* Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus, solvi municipIs. Ea sestertium circiter sexsiens[u] milliens fuit, quam *ex* collationibus *pro* præd*iis*[x] numeravi, et circiter bis milliens et sescentiens, quod pro agris provincialibus solvi. Id primus et solus omnium, qui deduxerunt colonias militum[y] in Italia aut in provinciis, ad memoriam ætatis meæ feci; et postea Ti. Neroni et Cn. Pisoni[z] consulibus, itemque C. Antistio et D. Lælio Cos. et C. Calvisio et L. Pasieno consulibus et *Lentulo et* Messalino consulibus et L. Caninio et Q. Fabricio consulibus, *veteranis, quos* emeriteis stipendIs in sua municip*ia reduxi*, præm*ia ære num*erato persolvi: quam in rem ses*tertium* mill - - - impendi.

Quater pecunia mea juvi ærarium,[a] ita ut sestertium milliens et quinquiens ad eos, qui præerant ærario, detulerim: et M. *Æmilio* et L. Aruntio Cos. in ærarium militare, quod ex consilio[b]

[q] Ita lego, ut sit i. q. HS. s. SS. non *iis*, ut ad *plebem* referatur, sicut paullo post *plebei, quæ acceperunt.*

[r] H. e. frumenti largitiones, ut ap. Suet. Aug. 40. 42.

[s] A. U. 740. Cf. Suet. c. 41. et Joseph. A. J. XVI. 4.

[t] Sc. singula quatuor, tria pecuniæ, frumenti unum. Mox *triumphale congiarium* de pecunia militibus data ab Augusto triumphante.

[u] *Sexsagesiens* conj. Chishull. ex vestigio lacunæ, etsi enormis sit summa.

[x] Bene ita Chishull. V. Dio LI. 4. *prædiatoribus* conj. Gron. et *prætoribus* male Lips.

[y] Cf. Suet. Aug. 46. ibique intpp.

[z] *Neroni et Pisoni* sunt ablativi, ut 'sorti,' 'igni,' 'colli,' 'amni,' 'cædi,' 'imbri,' 'oneri,' 'parti' cet. V. ad Sil. VII. 368. VIII. 125. et Liv. IV. 12. 8.

[a] Cf. Dio LIII. 2.

[b] *Liviæ* supplet Gron. ex Dione LV. 14. *Senatus* Chishull. ex ejusd. c. 24. *Mæcenatis* alii.

- - *constitutum* est, ex *quo* præmia darentur militibus, qui *viginti stipendia* emeruissent, HS. milliens et septingentiens *Tib. Cæsaris* nomine et meo detuli.[c] - - - *quo* Cn. et P. Lentulus *consules* fuerunt, cum d - cerent - centum millibus hominum - ibus - o fru -

Tabula prima a dextra.

Curiam et continens ei Chalcidicum,[d] templumque Apollinis in palatio cum porticibus,[e] ædem Divi JulI, Lupercal, porticum ad circum Flaminium, quam sum appellari passus ex nomine ejus,[f] qui priorem eodem in solo fecerat, Octaviam, pulvinar ad Circum Maximum, ædes in Capitolio Jovis FeretrI et Jovis Tonantis,[g] ædem Quirini, ædes Minervæ et Junonis Reginæ et Jovis, Libertatis in Aventino, ædem Larum[h] in summa Sacra via, ædem Deum Penatium in Velia, ædem Juventutis,[i] ædem Matris Magnæ in Palatio feci.

Capitolium et Pompeium theatrum, utrumque opus, impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Rivos aquarum, compluribus locis vetustate labentes, refeci,[k] et aquam, quæ Marcia appellatur, duplicavi, fonte novo in rivum ejus immisso.[l] Forum Julium et Basilicam, quæ fuit inter ædem Castoris et ædem Saturni, cœpta profligataque opera a patre meo, perfeci, et eandem Basilicam consumptam incendio, ampliato ejus solo, sub

[c] Cf. Dio LV. 24. sq.

[d] Cf. ad hæc et seqq. Suet. Aug. 29. 30. *Curiam* Juliam, in honorem patris, Julii Cæsaris, conditam. V. Dio LI. 22. *Continens*, conjunctum, *ei Chalcidicum*, templum Minervæ extructum ad formam alius templi ejusdem nominis, quod Chalcidenses ex Eubœa profugi in hujus Deæ honorem Lacedæmone condiderant; nisi hoc fuit templum *æreum* Minervæ Chalciœcæ, et Minerva potius *Chalcidica* dicta est a Chalcide Syriæ ab Augusto ademta post devictam Cleopatram. Cf. Reimar. ad Dion. LI. 22. et Scalig. ad Eusebii Chron. n. 2105. qui Minervia Chalcidica a Domitiano extructa memorat.

[e] Cf. Dio LIII. 1. 2. et Suet. l. l. ac de *æde D. Julii* Dio LI. 22.

[f] Cn. Octavii, in reg. IX. Urbis. Cf. P. Victor.

[g] Hæc ab Augusto condita, illa vero refecta. V. Suet. l. l. et 91. Dio, LIV. 4. Liv. IV. 20. Corn. Nep. in Att. 20. et de *æde Quirini* Dio LIV. 19.

[h] Sc. publicorum, quam ædem a. 748. ex stipe, a populo ei absenti Kal. Jan. collata, struxit. Vid. marm. Farnes. ap. Gruter. 106. 4.

[i] Quæ incendio consumta erat. V. Dio LIV. 19.

[k] A. U. 748. V. Gruter. 177. 1.

[l] Cf. Frontin. de aquæduct. c. 12. et Dio XLIX. 42.

titulo nominis filiorum *meorum* incohavi,[m] et, si vivus non perfecissem, perfici ab heredibus *meis jussi.* Duo et octoginta templa Deum [n] in Urbe consul - - refeci, nullo prætermisso, quod *eo tempore* - - mu - m - iruminea a - - bi - - præter - iume linu - lum - -

Privato solo dedicato Martis Ultoris templum[o] Forumque Augustum, et theatrum ad ædem Apollinis in solo magna ex parte *ad id* - - empto feci, quod sub nomine M. Marcelli generi nitescit.[p] Dona ex manibiis in Capitolio et in æde Divi JulI et in æde Apollinis et in æde Vestæ et in templo Martis Ultoris consacravi; quæ mihi constiterunt HS. circiter milliens.[q] Auri coronarI pondo triginta et quinque millia municipiis et colonIs Italiæ conferentibus ad triumphos meos[r] quintum Consul remisi; et postea, quotiescumque Imperator appellatus sum, aurum coronarium non accepi, decernentibus municipiis et con*ferentibus, quæ tunc* adque[s] antea decreverant.

*Mu*nus gladiatorium dedi meo nomine, et quinquiens filiorum meorum aut nepotum nomine: quibus muneribus pugnaverunt *hominum circiter* decem millia - - Bis *dedi f*erarum undique accin*ctarum*[t] - - - *spectac*ula pro*prio meo* nomine, et tertium nepo*tum* - - *Ludos* feci meo nomine quater, aliorum autem m*agistratuum* absenti*um* ter et vigiens[u] - - - *in coll*egio XV. virorum magi*ster, adlecto in*

[m] Sic et in opt. cod. Suet. Aug. 97. extr. Vocem a *caho,* initio rerum, dedducebat Verrius Flaccus. V. Diomed. ap. Putsch. l. I. p. 361.

[n] Cf. Ovid. Fast. II. 59.

[o] Cf. Suet. c. 29. Dio LIV. 8. Ovid. Fast. V. 551. sq. 579. Eckhel. doctr. NN. T. 6. p. 94. sq. et 100. quæ loca etiam de alio Martis Ultoris templo agunt, de quo v. not. z. mox.

[p] Cf. Dio LIV. 25–27.

[q] Cf. Suet. c. 30.

[r] Propr. ad coronas triumphales, *χρυσίον ἐς στεφάνους* ap. Dion. XLIX. 42. Inde dictum proprie *aurum coronarium:* nam ducibus, qui ab exercitu Imperatores appellabantur, a provincialibus, sociis regibusque coronæ initio aureæ dono dabantur, more a Græcis petito, et deinde harum loco aurum; quod serioribus, Imperatorum maxime, temporibus ab iis tributi instar exactum est: unde *coronarium* dictum de gratuito et honorario, et honestum exactionis nomen factum. *Στεφανικὸν τέλεσμα* Ancyranos dixisse *πᾶν τὸ ἐν χάριτος μέρει διδόμενον,* docet Suidas. Cf. Dio XLVIII. 42. XLIX. 42. LI. 21. Lips. de magn. Rom. II. 9. Ernesti clav. Cic. et Schelleri Lex. Lat.

[s] Cf. not. g. p. 58.

[t] Forte leg. *accitarum.*

[u] Cf. Suet. Aug. 43. ibique intpp. *Quater* sc. *et vicies.*

collegium M. Agrippa, - - per *Quindecimviros*, C. Furnio, C. Silano Cos. *quintos feci* ludos *sæculares nulli vivorum visos ante* id tempus,[x] deinde - - - - - - - - - - *Venationes bestia*rum Africanarum, meo nomine et filiorum meorum et nepotum, in circo, aut in foro, aut in amphitheatris populo dedi sexiens et vigiens, quibus confecta sunt bestiarum circiter tria millia et quingentæ.

Navalis prœlI spectaculum populo dedi trans Tiberim, in quo loco nunc nemus est Cæsarum,[y] cava*to solo in longitudinem mille* et octingentos pedes: in latitudine *mille erant et* ducenti. In quo triginta rostratæ naves, triremes *et quadrirem*es, pluris autem minores, inter se conflixerunt. *Atticis et Persicis* classibus pugnaverunt,[z] præter remiges, millia *hominum trigin*ta circiter.

In templis omnium civitatum *primarum Europæ* et Asiæ victor ornamenta reposui,[a] quæ, spoliatis temp*lis, is, cum* quo bellum gesseram,[b] privatim possederat. *Meæ* statuæ pedestres et equestres et in quadrigeis argenteæ steterunt in Urbe xxc. circiter; quas ipse sustuli, exque ea pecunia dona aurea in æde Apollinis, meo nomine et illorum, qui mihi statuarum honorem habuerunt, posui.[c]

Tabula secunda a dextra.

Mare pacavi a prædonibus.[d] Eo bello servorum, qui fugissent a dominis suis et arma contra rempublicam tulerunt, *trigin*ta fere

[x] Cf. Censorin. c. 17. Grut. p. 295. intpp. Zosimi II. 4. Eckhel l. l. ad a. 737. Mitscherl. ad Horat. carm. sæc. et nos ad Tac. Ann. XI. 11. 1–3. Probabiliori judicio Chishull. in notis lacunam h. l. ita explet: *ludos sæculares intermissos ante id tempus, deinde post CX. annum, ut edicto monui, repetendos.*

[y] A. U. 750. Cf. ad Suet. in Aug. 43. (ubi eadem reperies verba ex h. l. depromta) ad Tac. Ann. VI. 1. 3. XII. 56. 2. XIV. 15. 5. Vellei. II. 100. 'Nemus Cæsarum,' Caii et Lucii; 'horti naumachiæ proximi' ap. Suet. Tib. 72. pr. ubi v. Ern. Cf. ad Tac. ll. ll.

[z] Cf. ad Suet. Cæs. 39. et Claud. 21.

[a] Cf. Strabo XIII. p. 595. (890.) et XIV. p. 637. (944.) Plin. XXXIV. 8. s. 19.

[b] Sc. Antonius: nam vir modestus nusquam nominat duces a se devictos.

[c] Cf. Suet. c. 52.

[d] Sc. devicto Sex. Pompeio, qui servis conscriptis mare infestabat latrociniis ac prædationibus. Cf. Vellei. II. 73. Flor. IV. 8. Dio XLVIII. 17–23. XLIX. 1–12. Appian. B. C. IV. 84.—V. 144. Hinc et bellum hoc Siculum infra dicitur *servile*, et piratici nomine infamatur. V. not. s. p. 65.

millia capta dominis ad supplicium sumendum tradidi.[e] Juravit in mea verba tota Italia sponte sua,[f] et me *pro victis ducibus* ducem depoposcit. Juraverunt in eadem *verba Gal*liæ, *His*paniæ, *Afr*ica, Sicilia, Sardinia. Qui - - ve - *Sena*tores plures quam DCC. in - - consulibus facti sunt ad eum diem, quo scripta sunt. - - circiter CLXX.

Omnium provinciarum[g] - - - quibus finitimæ fuerunt gentes, quæ *nondum subjectæ erant pop. Romano,* fines auxi- Gallias et Hispanias provincia*sque* - - *quas alluit* Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis[h] - - *ab usque reg*ione ea, quæ proxima est Hadriano mari, *armis perlustravi,* nulli genti bello per injuriam illato.[i] Classis Romana - - ab ostio Rheni ad solis orientis regionem, usque ad *orbis extrema* navigavit,[k] quo neque terra neque mari quisquam Romanorum ante id tempus adIt. Cimbrique et Chariides et Semnones et ejusdem tractus alii Germanorum populi per legatos amicitiam meam et populi Romani petierunt.[l] Meo jussu et auspicio ducti sunt *duo* exercitus eodem fere tempore in Æthiopiam et in *Arabiam* :[m] qua ea *tempestate* - - - - - esse sunt in Sicili - sat ti - in - et h - us - - - - - - - - du - ni - b - - - - - nes - abse - - - - - pium - - mam ad - *Arme*niam *ma*jorem, interfecto rege ejus Artax*ia* - m posse[n] - - - ma - - - nostrorum exemplo regi - m id - - *in potest*at*em* Tigranis regis, per *Ti. Neronem diademate ejus capiti imposito,*[o]

[e] Cf. Dio XLIX. 12.

[f] Cf. Suet. c. 17. et ad Tac. Ann. I. 7. 4.

[g] Hæc explicite magis tradit Eutrop. VII. 5.

[h] Cf. Suet. c. 21. et Tac. Ann. I. 9. Forte leg. *ad ostium Albis fluminis et ad Istrum flumen a regione ea, quæ proxima est Hadriano mari, ad obsequium redegi.*

[i] Cf. Suet. c. 21. (ubi hæc repetita sunt) et 47.

[k] Cf. Vellei. II. 106. et Plin. II. 67.

[l] Cf. Strab. VII. p. 293. (449.) *Chariides* rectius forte *Charudes* (in Chersoneso Cimbrica) dicuntur Ptol. aut *Harudes* Cæs. B. G. I. 7.

[m] In hanc a. U. 727. 729. ab Ælio Gallo, in illam a. 730. a Petronio. V. Strab. XVI. p. 780. (1126.) et XVII. p. 820. (1175.) Dio LIII. 29-33. LIV. 5.

[n] Hæc lacuna explenda est ex Tac. Ann. II. 3. Cf. etiam ad hæc et seqq. Suet. Tib. 9. Vellei. II. 94. (ubi v. intpp.) et 122. Dio XLIX. 40. 44. XIII. 33. LIV. 9. Joseph. B. J. XIII. extr. XV. 4. 5. et A. J. 1. 18.

[o] Cf. auctores in nota n laudati.

*transtuli Arme*niam gentem. Postea i*nquietam* gentem et rebellantem, d*omitam* per Caium filium meum,[p] regi Ari*obarzani gubernandam et frenan*dam tradidi, et post *ejus mort*em filio ejus Artavasdi, quo*dam jure Ariobarza*ne, qui erat ex regio genere Armeniorum oriundus, in id reg*num deducto*.[q] Provincias omnis, quæ trans Hadrianum mare vergunt, *et Ponticas Asia*nasque jam ex parte magna regibus eas possidentibus *concessi*.[r] *Siciliam et* Sardiniam occupatas bello servili[s] reciperavi.

Colonias in Africa, Sicilia, *Mace*donia, utraque Hispania, *in Gallia Comata et* Gallia Narbonensi, præter præsidia militum, deduxi. Italia aut*em coloni*as, quæ vivo me celeberrimæ et frequentissimæ fuerunt, *IIXXX*. deductas habet.[t]

Signa militaria complura *per nostros duc*es amissa devictis *legionibus*[u] *recepi* ex Hispania et gen*tibus Delm*ateis.[x] Parthos trium exercituum Romanorum spolia[y] et signa *restituere* mihi, supplicesque amicitiam populi Romani petere coëgi. Ea autem signa in penetrali, quod est in templo Martis Ultoris,[z] reposui.

Pannoniorum gentes, quas ante me Principem populi Romani exercitus nunquam adIt, devictas per Ti. Cæsarem, qui tum præer*at exercitib*us, imperio populi Romani subjeci;[a] protulique fines *imperii ad Istri* fluminis *ripam*.[b] - - quod a - u - -

[p] A. U. 755. Res fuse narratur in Cenot. Pis.

[q] Cf. auctores laud. et Tac. Ann. II. 3. 4.

[r] Cf. Suet. c. 48. et de singulis regnis ab Augusto redditis intpp. ejus loci et in primis Noris. ad Cenot. Pis. p. 224. sq.

[s] Cf. not. d. p. 63.

[t] Cf. Suet. c. 46. ibique Ern.

[u] Sc. Romanis. Sed forsan leg. *devictis iis provinciis* vel *hostibus recepi*, forte et *ex Hispania et Galatis et Dalmatis*. Cf. not. b. infra.

[x] Cf. Vellei. II. 90. Dio XLIX. 43. Appian. Illyr. 28.

[y] Sc. M. Crassi, Statiani legati Antoniani et ipsius Antonii. Cf. de his signis et captis et a. 732. restitutis Suet. 21. Vellei. II. 82. 91. Justin. XLII. 5. Strab. VI. 4. 2. p. 288. Eckhel doctr. NN. T. VI. p. 94. sq. (ubi etiam *supplices* exhibentur Parthi, genu flexo offerentes signa) Dio LIV. 8.

[z] Scil. eo, quod in Capitolio structum est a. 732. quo signa illa sunt recepta: nam aliud Martis templum in foro Augusto conditum et a. 750. dedicatum est. Cf. not. o. p. 62.

[a] Cf. ad Liv. Epit. 139. et Vellei. II. 96. Ad victorias Tiberii spectant arcus triumphalis Carnuntinus in Pocockii Descr. of the East. T. II. pag. 100. et Kollarii Anal. Vindob. T. I. p. 1019. nobilisque Achates in Museo Vindob. quem vulgarunt Maffeius in Append. ad Museum Veronense pag. 245. le Roy, Kollar. et Lambecius. Pro *præerat exercitibus* Gron. dedit *erat privignus meus*. Cf. not. seq.

[b] Ister et Euphrates imperii Rom. limites positi a natura et ab Augusto statuti. Cf. Tac. Ann. I. 11. et Agric. 13. Strab. VI. extr. et XVII. extr. Dio

trum M. Marcelli - - basilicam Cai et Luci Cæsarum - - - Refecit Capitolium - usque a - - - theatrum Pompei, aqu*am* Ma*rciam*, la - - Impensis r - - gladiatorum - - *ter*ræ motu incendioque. Censum - - usque quorum census explevit.[n]

[n] Cf. Suet. c. 41.

TABULÆ HISTORICÆ

AD

CATONIANAS RATIONES CONFECTÆ.

[Ex Ed. G. Alex. Ruperti.]

REGES ROMANORUM.

Ab U. C. 1. A. C. 751. Olymp. VII. 2. *Romulus.*

A. C. 753. et Ol. VI. 4. ex Varronis rationibus. A. C. 752. Micha et Archontes decennales Athen. 746-722. Nabonassar et Hiskias. 741-721. bellum Messenium I. 737. Midas Gordii f. 721. Hoseas et regni Israël. finis, Samaria a Salmanassare expugnata. 719. Candaulem Myrsilum interficit Gyges auctor gentis Mermnadum in Lydia, cui 680. Ardyes II. successit. 741. Rhegium conditum, et 739. Naxus, 732. Syracusæ, Corcyra, Hybla; 730. Leontini, 729. Catana, 718. Sybaris.

U. C. 38. A. C. 714. Ol. XVI. 3. *Interregnum.*

U. C. 39. A. C. 713. Ol. XVI. 4. *Numa Pompilius.*

A. C. 712. Sanherib. 706. Sardanapal. et Arbaces. 703. Deioces. 700. Manasse et Zephania. 694. Glaucus Chius primus ferri glutinator. 686. Archilochus Parius, carminis Iambici inventor. 682-668. bellum Messenium II. et Tyrtæus. Rhœcus et Theodorus primi plastæ et statuarii? 681. sq. Archontes annui Athen. 680-631. Ardyes II. 678. sq. Esarhaddon. 671. sq. Psammetichus. 708. condita Croton, 705. Tarentum, 86. Gela, 682. Locri.

U. C. 82. A. C. 670. Ol. XXVII. 3. *Tullus Hostilius.*

A. C. 663. condita Zancle s. Messana, et 657. Byzantium. 662. Zaleucus, Charondas? Arion Methymnæus. 658-628. Cypselus,

Corinthiorum tyrannide potitus, fugatis Demarato aliisque Bacchiadis. 650. Phraortes, Alcman, Lesches. 646. Pisander. 643. Josias. 642. Terpander poëta, qui lyram septichordam s. barbiton fecit. 640-500. VII. Sapientes Solon, Pittacus, Bias, Cleobulus, Thales, Periander, Chilon.

U. C. 114. A. C. 638. Ol. XXXV. 3. *Ancus Marcius.*

A. C. 638-558. Solon. 634. Scythæ in Media. 631-619. Sadyattes. 630. sq. Battus Cyrenes conditor et Battiadæ. 629-554. Stesichorus. 628. sq. Cyaxares I. Periander, Cypselo patri succedens; Jeremias et Obadia. 623. sq. Dracon et Nabopalasar. 619-562. Alyattes II. 617. Necho.

U. C. 138. A. C. 614. Ol. XLI. 3. *L. Tarquinius Priscus.*

A. C. 614. sq. Nebucadnezar II. 610-542. Anaximander. 608. aut 560. sq. Xenophanes. 606. Pittacus, Alcæus, Sappho, Erinna. 600-530. (al. 588-518.) exilium Babyl. expugnatis a Nebucadnezare Hierosol. et regno Jud. deleto; Daniel, Ezechiel. 598. Cylon et Megacles. 598-530. Pherecydes Syrius, Pythagoræ magister et primus Græcorum scriptor prosaicus cum Cadmo Milesio et Acusilao Argivo. 598. condita Camarina, 597. Massilia, 580. Agrigentum. 594. Toxaris et Anacharsis. Zamolxis Geta? 593. Epimenides Cretensis Cylonium scelus expiat Athenis. 592. Solon Archon leges fert. 590-505. Pythagoras. 588-553. Astyages..... Galli in Italiam transeunt. 584. sq. Xenophanes. 580. Dipœnus et Scyllis primi sculptores. 578. sq. prima Athenis comœdia a Susarione et Dolone Icariensibus acta.

U. C. 176. A. C. 576. Ol. LI. 1. *Servius Tullius.*

A. C. 572. Æsopus. 570. Amasis. 569. Mimnermus. 562-548. Crœsus et Phalaris. 560-528. Pisistratus. 560-475. Anacreon. 555-466. Simonides. 553-530. Cyrus. 550. Anaximenes et Cleostratus. 545. Theognis et Cadmus Milesius. 542. Xenophanes. 540. Hipponax poëta; Bupalus et Anthermus sculptores. 539. Thespis primus Athenis tragœdiam docuit Alcestin. 535. Phocylides.

U. C. 220. A. C. 532. Ol. LXII. 1. *L. Tarquinius Superbus.*

A. C. 532-522. Polycrates Samiorum tyrannus. 530-521. Cambyses—Milon Crotoniates. 528-510. Hipparchus et Hippias filii Pisistrati. 526. Psammenitus; et condita Dicæarchia s. Puteoli.

525-456. Æschylus—Pratinas, Chœrilus. 521-486. Darius I. 520-435. Pindarus—Corinna; Haggei; Zacharias. 516. sq. Ageladas, sculptor. 510. Zoroaster Phrynichus. Isagoras et Clisthenes, auctor novæ formæ reip. Athen. libertatis ejecto Hippia restitutæ et ostracismi. 509. Sybaris a Crotoniatis diruta. 508. Parmenides et Heraclitus.

CONSULES ROMANORUM.

U. C. 245. A. C. 507. Ol. LXVIII. 2. (Liv. II. 1. Dionys. V. 1.)

L. Junius Brutus, L. Tarquinius Collatinus, P. Valerius Publicola, Sp. Lucretius Tricipitinus, M. Horatius Pulvillus. Fœdus I. inter Romanos et Pœnos ictum.

U. C. 246. A. C. 506. Ol. LXVIII. 3. (Liv. II. 8. Dionys. V. 20.)

P. Valerius Publicola II. T. Lucretius Tricipitinus. Porsenna, Horatius Cocles, Mucius Scævola, Clœlia, Scylax.

U. C. 247. A. C. 505. Ol. LXVIII. 4. (L. II. 15. D. V. 21.)

P. Valerius Publicola III. M. Horatius Pulvillus II. Mors Pythagoræ. A. C. 505-477. Amyntas I.

U. C. 248. A. C. 504. Ol. LXIX. 1. (Dionys. V. 35.)

Sp. Lartius Flavus, T. Herminius Aquilinus.

U. C. 249. A. C. 503. Ol. LXIX. 2. (L. II. 16. D. V. 36.)

M. Valerius, P. Postumius Tubertus. Bellum Sabinum.

U. C. 250. A. C. 502. Ol. LXIX. 3. (L. II. 16. D. V. 39.)

P. Valerius Publicola IV. T. Lucretius Tricipit. II. Attus Clausus s. Ap. Claudius.

U. C. 251. A. C. 501. Ol. LXIX. 4. (L. II. 16. D. V. 43.)

P. Postumius Tubertus II. Agrippa Menenius Lanatus. Mors Valerii, et bellum cum Auruncis, Ionicumque cum Persis.

U. C. 252. A. C. 500. Ol. LXX. 1. (L. II. 17. D. V. 48.)

Opiter Virginius Tricostus, Sp. Cassius Viscellinus. Pometia diruitur. A. C. 500-428. Anaxagoras. Zeno Eleates; Hanno. (al. 570. et 1000.)

U. C. 253. A. C. 499. Ol. LXX. 2. (L. II. 18. D. V. 49.)

Postumus Cominius Auruncus, T. Lartius Flavus. T. Lartius primus dictator et Sp. Cassius mag. eq.

U. C. 254. A. C. 498. Ol. LXX. 3. (L. II. 19. D. V. 51.)

Ser. Sulpicius Camerinus, M. Tullius Longus. A. C. 498-406. Sophocles.

U. C. 255. A. C. 497. Ol. LXX. 4. (L. II. 19. D. V. 59.)

T. Æbutius Elva, C. Vetusius Geminus. Pugna cum Latinis ad Regillum lacum. Confucius.

U. C. 256. A. C. 496. Ol. LXXI. 1. (L. II. 21. D. V. 70.)

Q. Clœlius Siculus, T. Lartius Flavus II.

U. C. 257. A. C. 495. Ol. LXXI. 2. (L. II. 21. D. VI. 1.)

A. Sempronius Atratinus, M. Minucius Augurinus. Saturnalia instituta. Aristomedon, Chionides, Diyllus, Amyclæus, Stomius, Somis et Critias statuarii.

U. C. 258. A. C. 494. Ol. LXXI. 3. (L. II. 21. D. VI. 2.)

A. Postumius Albus Regillensis, T. Virginius Tricostus. Ocellus Lucanus? Theano? Phrynichus.

U. C. 259. A. C. 493. Ol. LXXI. 4. (L. II. 21. D. VI. 20.)

Ap. Claudius Sabinus Regillensis, P. Servilius Priscus. Mors Tarquinii, et seditiones plebis ob æs alienum.

U. C. 260. A. C. 492. Ol. LXXII. 1. (L. II. 28. D. VI. 31.)

A. Virginius Tricostus Cœlimontanus, T. Vetusius Geminus Cicurinus. Secessio plebis in Sacrum montem, et primi tribuni plebis. Hellanicus. A. C. 492-472. Anaxilaus Rheginorum tyrannus.

U. C. 261. A. C. 491. Ol. LXXII. 2. (L. II. 33. D. VI. 43.)

Sp. Cassius Viscellinus II. Postumus Cominius Auruncus II. C. Marcii virtus et mors Menenii.—Damophilus et Gorgasus plastæ et pictores Cereris ædem Romæ ad Circum max. exornant.

U. C. 262. A. C. 490. Ol. LXXII. 3. (L. II. 34. D. VII. 1. 59.)

T. Geganius Macerinus, P. Minucius Augurinus. Comitia tributa; et clades Darii I. in pugna Marathonia.

U. C. 263. A. C. 489. Ol. LXXII. 4. (L. II. 34. D. VII. 19.)

M. Minucius Augurinus II. A. Sempronius Atratinus II. C. Marcius Coriolanus. Mors Miltiadis.

U. C. 264. A. C. 488. Ol. LXXIII. 1. (D. VII. 63.)

Q. Sulpicius Camerinus, Sp. Lartius Flavus II. Empedocles.

U. C. 265. A. C. 487. Ol. LXXIII. 2. (D. VIII. 1.)

C. Julius Julus, P. Pinarius Rufus Mamercinus.

U. C. 266. A. C. 486. Ol. LXXIII. 3. (L. II. 39. D. VIII. 16.)

Sp. Nautius Rutilus, Sex. Furius Fusus. A. C. 486-474. Xerxes I.—Epicharmus.

U. C. 267. A. C. 485. Ol. LXXIII. 4. (L. II. 40. D. VIII. 73.)

T. Sicinius Sabinus, C. Aquillius Tuscus.

U. C. 268. A. C. 484. Ol. LXXIV. 1. (L. II. 41. D. VIII. 79.)

Sp. Cassius Viscellinus III. Proculus Virginius Tricostus Rutilus. Prima lex agraria. Polycletus Sicyonius, Myron et Pythagoras Rheginus statuarii. A. C. 484-432. Herodotus.

U. C. 269. A. C. 483. Ol. LXXIV. 2. (L. II. 41. D. VIII. 79.)

Ser. Cornelius Maluginensis Cossus, Q. Fabius Vibulanus. Sp. Cassius damnatur.

U. C. 270. A. C. 482. Ol. LXXIV. 3. (L. II. 42. D. VIII. 96.)

L. Æmilius Mamercinus, K. Fabius Vibulanus. A. C. 482-477. Gelon tyrannus Syracus.

U. C. 271. A. C. 481. Ol. LXXIV. 4. (L. II. 42. D. VIII. 100.)

M. Fabius Vibulanus, L. Valerius Publicola Potitus. A. C. 481-393. Veiens bellum.

U. C. 272. A. C. 480. Ol. LXXV. 1. (L. II. 43. D. VIII. 105.)

Q. Fabius Vibulanus II. C. Julius Julus II. Xerxes I. victus ad Thermopylas, Artemisium et Salamin. Hegias et Onatas statuarius. A. C. 480. sq. Artabazes rex Ponti. 480-430. anni L. florentium Græciæ rerum. 480-406. Euripides. 480-410. Antiphon.

U. C. 273. A. C. 479. Ol. LXXV. 2. (L. II. 43. D. IX. 1.)

K. Fabius Vibulanus II. Sp. Furius Fusus. Mardonius ad

Platæas a Pausania et Aristide victus, classisque Persarum eodem die ad Mycalen.

U. C. 274. A. C. 478. Ol. LXXV. 3. (L. II. 43. D. IX. 5.)

M. Fabius Vibulanus II. Cn. Manlius Cincinnatus.

U. C. 275. A. C. 477. Ol. LXXV. 4. (L. II. 48. D. IX. 14.)

K. Fabius Vibulanus III. T. Virginius Tricostus Rutilus. A. C. 477-434. Alexander I.

U. C. 276. A. C. 476. Ol. LXXVI. 1. (L. II. 49. D. IX. 19.)

L. Æmilius Mamercinus II. C. Servilius Structus Ahala, C. Cornelius Lentulus Esquilinus. Fabii CCCVII. pereunt. A. C. 476-425. Hiero I.

U. C. 277. A. C. 475. Ol. LXXVI. 2. (L. II. 51. D. IX. 23.)

C. Horatius Pulvillus, T. Menenius Lanatus.

U. C. 278. A. C. 474. Ol. LXXVI. 3. (L. II. 51. D. IX. 31.)

A. Virginius Tricostus Rutilus, Sp. Servilius Structus. A. C. 474-424. Artaxerxes I. Longimanus. Phidias. Mys.

U. C. 279. A. C. 473. Ol. LXXVI. 4. (L. II. 52.)

C. Nautius Rutilus, P. Valerius Publicola.

U. C. 280. A. C. 472. Ol. LXXVII. 1. (L. II. 54. D. IX. 44.)

L. Furius Medullinus Fusus, A. Manlius Vulso. Hiero Etruscos, Cumanorum hostes, vincit.

U. C. 281. A. C. 471. Ol. LXXVII. 2. (L. II. 54. D. IX. 45.)

L. Æmilius Mamercinus III. Vopiscus Julius Julus aut *Opiter Virginius.*

U. C. 282. A. C. 470. Ol. LXXVII. 3. (L. II. 56. D. IX. 48.)

L. Pinarius Rufus Mamercinus, P. Furius Fusus. Lex a Volerone Publilio lata: plebeii magistratus fiunt comitiis tributis. A. C. 470-460. bellum Messenium III. 470-400. Socrates. 470-361. Democritus. 470-390. Thucydides. 470-449. Cimon floret. 470-430. Pericles.

U. C. 283. A. C. 469. Ol. LXXVII. 4. (L. II. 56. D. IX. 53.)

Ap. Claudius Sabinus Regillensis, T. Quintius Barbatus Capitolinus.

U. C. 284. A. C. 468. Ol. LXXVIII. 1. (L. II. 61. D. IX. 61.)
L. Valerius Publicola Potitus II. T. Æmilius Mamercinus.

U. C. 285. A. C. 467. Ol. LXXVIII. 2. (L. II. 63. D. IX. 68.)
T. Numicius Priscus, A. Virginius Tricostus Cœlimontanus. Mors Aristidis. A. C. 467-394. Andocides.

U. C. 286. A. C. 466. Ol. LXXVIII. 3. (L. II. 64. D. IX. 70.)
T. Quintius Barbatus Capitol. II. Q. Servilius Priscus. Mors Themistoclis.

U. C. 287. A. C. 465. Ol. LXXVIII. 4. (L. III. 1. D. IX. 74.)
Ti. Æmilius Mamercinus II. Q. Fabius Vibulanus.

U. C. 288. A. C. 464. Ol. LXXIX. 1. (L. III. 2. D. IX. 75.)
Sp. Postumius Albus Regill. Q. Servilius Priscus II. Thrasybulus tyrannus Syracusis ejicitur.

U. C. 289. A. C. 463. Ol. LXXIX. 2. (L. III. 2. D. IX. 77.)
Q. Fabius Vibul. II. T. Quintius Barbatus Capit. III.

U. C. 290. A. C. 462. Ol. LXXIX. 3. (L. III. 4. D. IX. 79.)
A. Postumius Albus Regill. Sp. Furius Medull. Fusus.

U. C. 291. A. C. 461. Ol. LXXIX. 4. (L. III. 6. D. IX. 84.)
L. Æbutius Elva, P. Servilius Priscus.

U. C. 292. A. C. 460. Ol. LXXX. 1. (L. III. 8. D. IX. 86.)
L. Lucretius Tricipitinus, T. Veturius Geminus Cicurinus. A. C. 460-356. Hippocrates. 460-388 ? Aristophanes.

U. C. 293. A. C. 459. Ol. LXXX. 2. (L. III. 10. D. X. 1.)
P. Volumnius Amintinus Gallus, Ser. Sulpicius Camerinus.

U. C. 294. A. C. 458. Ol. LXXX. 3. (L. III. 15. 19. D. X. 19.)
C. Claudius Sabinus Regill. P. Valerius Public. II. et *L. Quintius Cincinnatus.* A. C. 458-378. Lysias.

U. C. 295. A. C. 457. Ol. LXXX. 4. (L. III. 22. D. X. 23.)
Q. Fabius Vibulanus III. L. Cornelius Maluginensis Cossus. Esra.

U. C. 296. A. C. 456. Ol. LXXXI. 1. (L. III. 25. 29. D. X. 26.)

L. Minucius Augurinus, C. Nautius Rutilus, Q. Fabius Vibulanus.

U. C. 297. A. C. 455. Ol. LXXXI. 2. (L. III. 30. D, X. 31.)

Q. Minucius Augurinus, C. Horatius Pulvillus II. Decem tribuni plebis.—Ion—Melanippides. Ocellus Lucanus?

U. C. 298. A. C. 454. Ol. LXXXI. 3. (L. III. 31. D. X. 37.)

M. Valerius Max. Sp. Virginius Tricostus Cælimont.

U. C. 299. A. C. 453. Ol. LXXXI. 1. (L. III. 31. D. X. 39.)

T. Romilius Rocus Vaticanus, C. Veturius Cicurinus.

U. C. 300. A. C. 452. Ol. LXXXII. 1. (L. III. 31. 65. D. X. 55.)

Sp. Tarpeius Montanus Capitol. A. Aterius Fontinalis. Leges Græcorum arcessuntur.—Cratinus et Plato poëtæ; Euclides; Phædon; Menedemus.

U. C. 301. A. C. 451. Ol. LXXXII. 2. (L. III. 32. D. X. 60.)

Sex. Quintilius Varus, P. Curiatius Tergeminus, Sp. Furius Fusus.

U. C. 302. A. C. 450. Ol. LXXXII. 3. (L. III. 32. 33. D. X. 64.)

C. Menenius Lanatus, P. Sestius Capitol. Bacchylides, Praxilla poëtria. Aristippus. Antisthenes. Cebes. Æschines philos. A. C. 450-360. Xenophon.

U. C. 303. A. C. 449. Ol. LXXXII. 4. (L. III. 33. D. X. 66.)

Decemviri consulari potestate. Leges X. tabularum. Pax a Cimone cum victis Persis composita, qua Græci in Asia min. ab horum potestate liberantur.

U. C. 304. A. C. 448. Ol. LXXXIII. 1. (L. III. 35. D. X. 67.)

Decemviri consul. pot. Leges XII. tabularum. Panænus Phidiæ frater.

U. C. 305. A. C. 447. Ol. LXXXIII. 2. (L. III. 38. 55. 70. D. XI. 50.)

Decemviri cons. pot. et Consules *L. Valerius Publicola Poti-*

tus, M. Horatius Barbatus. Leges Valeriæ Horatiæ. Ap. Claudius, L. Icilius, L. Virginius, Virginia. Secessio plebis in Aventinum et Sacrum montem.

U. C. 306. A. C. 446. Ol. LXXXIII. 3. (L. III. 65. D. XI. [illegible].)
Lar Herminius Aquilinus, T. Virginius Tricostus Cælimontanus. Melissus Samius philos.

U. C. 307. A. C. 445. Ol. LXXXIII. 4. (L. III. 65. D. XI. 56.)
M. Geganius Macerinus, C. Julius Julus. Nehemia.

U. C. 308. A. C. 444. Ol. LXXXIV. 1. (L. III. 66.)
T. Quintius Barbatus Capitol. IV. Agrippa Furius Fusus.

U. C. 309. A. C. 443. Ol. LXXXIV. 4. (L. IV. 1. D. XI. 57.)
M. Genucius Augurinus, C. Curtius Philo. Lex a C. Canuleio de connubio Patrum et plebis lata, et a IX. tribunis pl. de communicando cum plebe consulatu.

U. C. 310. A. C. 442. Ol. LXXXIV. 3. (L. IV. 7. D. XI. 66.)
Tribuni militum consulari potestate *A. Sempronius Atratinus, L. Atilius Longus, T. Cæcilius Siculus,* et Consules *L. Papirius Mugillanus, L. Sempronius Atratinus.*

U. C. 311. A. C. 441. Ol. LXXXIV. 4. (L. IV. 8. D. XI. 67.)
M. Geganius Macerinus II. T. Quintius Barbatus Capitol. V. Prioris anni consules primi Censores.

U. C. 312. A. C. 440. Ol. LXXXV. 1. (L. IV. 11.)
M. Fabius Vibulanus, Postumus Æbutius Elna Cornicen.

U. C. 313. A. C. 439. Ol. LXXXV. 2. (L. IV. 12.)
C. Furius Pacilus, M. Papirius Crassus.

U. C. 314. A. C. 438. Ol. LXXXV. 3. (L. IV. 12.)
Proculus Geganius Macerinus, M. Menenius Lanatus. Eupolis.—Phrynichus ?

U. C. 315. A. C. 437. Ol. LXXXV. 4. (L. IV. 13.)
T. Quintius Barbatus Capitol. VI. Agrippa Menenius Lana-

tus. L. Minucius præfectus annonæ, et Sp. Mælii largitiones suspectæ ac pœna.

U. C. 316. A. C. 436. Ol. LXXXVI. 1. (L. IV. 16.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Malachia.

U. C. 317. A. C. 435. Ol. LXXXVI. 2. (L. IV. 17.)

M. Geganius Macerinus III. L. Sergius Fidenas. Mam. Æmilius Dict. et L. Quintius Concinnatus mag. eq. Bellum adversus Tidenates et Veientes, quorum rex Lars Tolumnius legatos Rom. trucidari jusserat. A. Cornelius Cossus eo interfecto secunda fert spolia opima.

U. C. 318. A. C. 434. Ol. LXXXVI. 3. (L. IV. 21.)

M. Cornelius Maluginensis, L. Papirius Crassus. A. C. 434-336. Isocrates. 434-413. Perdiccas II.

U. C. 319. A. C. 433. Ol. LXXXVI. 4. (L. IV. 21.)

C. Julius Julus II. L. Virginius Tricostus.

U. C. 320. A. C. 432. Ol. LXXXVII. 1. (L. IV. 23.)

C. Julius Julus III. L. Virginius Tricostus II. Mam. Æmilius dictator censuram facit annuam et semestrem.

U. C. 321. A. C. 431. Ol. LXXXVII. 2. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 431-404. bellum Peloponnesium.

U. C. 322. A. C. 430. Ol. LXXXVII. 3. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Meton astron. et Philonidas poëta.

U. C. 323. A. C. 429. Ol. LXXXVII. 4. (L. IV. 26.)

T. Quintius Pennus Cincinnatus, C. Julius Mento. A. Postumius Tubertus Dict. (qui filium securi percussisse dicitur) et L. Julius mag. eq. Bellum cum Æquis et Volscis. Egestanis in Sicilia Pœni auxilia mittunt adversus Selinuntios. A. C. 429-348. Plato. 429-357. Isæus.

U. C. 324. A. C. 428. Ol. lxxxviii. 1. (L. iv. 30.)

L. Papirius Crassus, L. Julius Julus. Polygnotus Thasius et Micon pictores.

U. C. 325. A. C. 427. Ol. lxxxviii. 2. (L. iv. 30.)

L. Sergius Fidenas II. Hostus Lucretius Tricipit.

U. C. 326. A. C. 426. Ol. lxxxviii. 3. (L. iv. 30.)

A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus Cincin. II.

U. C. 327. A. C. 425. Ol. lxxxviii. 4. (L. iv. 30.)

C. Servilius Structus Ahala, L. Papirius Mugill. II. Leontini in Sicilia adjuvantur classe Atheniens. adversus Syracusanos.

U. C. 328. A. C. 424. Ol. lxxxix. 1. (L. iv. 31.)

IV. Tribuni mill. cons. pot. Gorgias.—Antimachus. A. C. 424-403. Darius ii. Nothus.

U. C. 329. A. C. 423. Ol. lxxxix. 2. (L. iv. 35.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 330. A. C. 422. Ol. lxxxix. 3. (L. iv. 35.)

IV. Trib. mil. c. p. Damophilus et Neseas pictores.

U. C. 331. A. C. 421. Ol. lxxxix. 4. (L. iv. 37.)

C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Capua ab Samnitibus capta.

U. C. 332. A. C. 420. Ol. xc. 1. (L. iv. 42.)

III. Trib. mil. c. p. Aglaophon, Cephissodorus, Phrylus, Euenor pictores; Alcamenes et Agoracritus sculptores.

U. C. 333. A. C. 419. Ol. xc. 2. (L. iv. 43.)

Num. Fabius Vibulanus, T. Quintius Barbatus Capitol. Quatuor Quæstores et promiscue de Patribus ac plebe facti.

U. C. 334. A. C. 418. Ol. xc. 3. (L. iv. 43.)

[*Interreges.*] Agathon tragicus et comicus poëta.

U. C. 335. A. C. 417. Ol. xc. 4. (L. iv. 44.)

IV. Trib. mil. c. p. Cumæ a Samnitibus captæ.

U. C. 336. A. C. 416. Ol. xci. 1. (L. iv. 44.)

III. Tribuni mil. c. p. Alcibiades, Nicias et Lamachus cum Syracusanis bellum gerentes.

U. C. 337. A. C. 415. Ol. xci. 2. (L. iv. 45.)

III. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 338. A. C. 414. Ol. xci. 3. (L. iv. 47.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Bellum Decelicum. A. C. 414-324. Diogenes Sinop.

U. C. 339. A. C. 413. Ol. xci. 4. (L. iv. 47.)

III. Tribuni mil. c. p. Protagoras, Diagoras, Hippias et Prodicus Sophistæ. A. C. 413-399. Archelaus rex Maced.

U. C. 340. A. C. 412. Ol. xcii. 1. (L. iv. 47.)

IV. Trib. mil. c. p. Diocles Syracus. leges fert.

U. C. 341. A. C. 411. Ol. xcii. 2. (L. iv. 49.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 342. A. C. 410. Ol. xcii. 3. (L. iv. 51.)

A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. Manasse. Lycius statuarius. Samaritani in Garizim.

U. C. 343. A. C. 409. Ol. xcii. 4. (L. iv. 52.)

Q. Fabius Ambustus, C. Furius Pacilus.

U. C. 344. A. C. 408. Ol. xciii. 1. (L. iv. 52.)

M. Papirius Atratinus, C. Nautius Rutilus. A. C. 408-328. Lycurgus orator. Pœni Syracusanis bellum inferunt.

U. C. 345. A. C. 407. Ol. xciii. 2. (L. iv. 53.)

M'. Æmilianus Mamercinus, C. Valerius Potitus. Theophilus, Philistion et Chæremon poëtæ.

U. C. 346. A. C. 406. Ol. XCIII. 3. (L. IV. 54.)

Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus II. Primi Quæstores plebeii. Cyrus junior. Antiphanes et Alexis poëtæ.

U. C. 347. A. C. 405. Ol. XCIII. 4. (L. IV. 56.)

III. Tribuni mil. c. p. A. C. 405-368. Dionysius senior. Philistus historicus.

U. C. 348. A. C. 404. Ol. XCIV. 1. (L. IV. 57.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Alcibiades Lysandro et Pharnabazo auctoribus in Phrygia necatur.

U. C. 349. A. C. 403. Ol. XCIV. 2. (L. IV. 58.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Veiens bellum.

U. C. 350. A. C. 402. Ol. XCIV. 3. (L. IV. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 402-364. Artaxerxes II. Mnemon.—Mithridates I.—Alcidamas orator. Archytas et Timæus philos.—Apollodorus Athen. pictor.

U. C. 351. A. C. 401. Ol. XCIV. 4. (L. IV. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Thrasybulus XXX. tyrannos Athenis ejicit.

U. C. 352. A. C. 400. Ol. XCV. 1. (L. V. 1.)

VIII. Tribuni mil. cons. pot. Stipendium militibus datum. A. C. 400-362. Agesilaus successor Agidis fratris.—Philoxenus poëta. Dædalus Sicyonius plasta. Naucydes, Dinomenes, Canochus, Polycletus Argivus et Patrocles statuarii.

U. C. 353. A. C. 399. Ol. XCV. 2. (L. V. 8.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon. Ctesias.

U. C. 354. A. C. 398. Ol. XCV. 3. (L. V. 10.)

VI. Tribuni mil. c. p. Plato Tarentum et Syracusas venit. A. C. 398-389. Orestes rex Maced.

U. C. 355. A. C. 397. Ol. XCV. 4. (L. V. 12.)

VI. Tribuni mil. c. p. Zeuxis, Parrhasius? Timanthes, Eupompus pictores.

U. C. 356. A. C. 396. Ol. xcvi. 1. (L. v. 13.)

VI. Tribuni mil. c. p. Nicophron et Nicochares comici poëtæ. Lysander in prælio cum Thebanis ad Halyartum cadit.

U. C. 357. A. C. 395. Ol. xcvi. 2. (L. v. 14.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon Pisandrum Spartanorum ducem ad Cnidum, et Agesilaus Athenienses ad Coroneam vincit.

U. C. 358. A. C. 594. Ol. xcvi. 3. (L. v. 16.)

VI. Tribuni mil. c. p. Bellum Corinthiacum.

U. C. 359. A. C. 393. Ol. xcvi. 4. (L. v. 18.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Camillus Dict. Veios diruit. Iphicrates Spartanos vincit ad Corinthum.

U. C. 360. A. C. 392. Ol. xcvii. 1. (L. v. 24.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 392-288. (al. 372-268.) Theophrastus.

U. C. 361. A. C. 391. Ol. xcvii. 2. (L. v. 26.)

VI. Tribuni mil. c. p. Falerii Camillo dediti. Philolaus Croton. Pythag.—Agesilaus agrum Corinth. vastat.

U. C. 362. A. C. 390. Ol. xcvii. 3. (L. v. 29.)

L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Antimachus Colophonius poëta.

U. C. 363. A. C. 389. Ol. xcvii. 4. (L. v. 31. D. i. 74.)

L. Valerius Potitus, M. Manlius Capitolinus. A. C. 389-368. Amyntas ii.

U. C. 364. A. C. 388. Ol. xcviii. 1. (L. v. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. Camillus exulat.

U. C. 365. A. C. 387. Ol. xcviii. 2. (L. v. 36. sq.)

VI. Tribuni mil. c. p. Clades Alliensis, et Roma a Gallis capta. M. Furius Camillus Dict. et L. Valerius mag. eq. Antalcidæ pax Græcis Asiaticis libertatem adimit. A. C. 387-358. Chabrias floret.

U. C. 366. A. C. 386. Ol. xcviii. 3. (L. vi. 1.)

[M. Furius Camillus dictaturam continuat.] A. C. 386. sq. bella perpetua Rom. cum Etruscis et Gallis.

U. C. 367. A. C. 385. Ol. xcviii. 4. (L. vi. 1.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 385. sq. Datames.

U. C. 368. A. C. 384. Ol. xcix. 1. (L. vi. 4.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 369. A. C. 383. Ol. xcix. 2. (L. vi. 5.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 370. A. C. 382. Ol. xcix. 3. (L. vi. 6.)

VI. Tribuni mil. c. p. Phœbidas Spartanus Cadmeam capit.

U. C. 371. A. C. 381. Ol. xcix. 4. (L. vi. 11.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 381-319. Demosthenes. Æschines orator.

U. C. 372. A. C. 380. Ol. c. 1. (L. vi. 18.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Manlius de saxo Tarpeio dejicitur. A. C. 380-318. Aristoteles. V. Gell. xvii. 21.

U. C. 373. A. C. 379. Ol. c. 2. (L. vi. 21.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 374. A. C. 378. Ol. c. 3. (L. vi. 22.)

VI. Tribuni mil. c. p. Pelopidas Thebanorum exulum dux Cadmeam recipit, a Spartanis occupatam.

U. C. 375. A. C. 377. Ol. c. 4. (L. vi. 22.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 377. sq. Iphicrates.

U. C. 376. A. C. 376. Ol. ci. 1. (L. vi. 27.)

VI. Tribuni mil. c. p. Præneste captum. T. Quintius Cincinnatus Dict. et A. Sempronius Atratinus mag. eq.—Timotheus Spartanos ad Leucaten vincit.

U. C. 377. A. C. 375. Ol. ci. 2. (L. vi. 30.)

VI. Tribuni mil. c. p. Eubulus, Anaxandridas, Philetærus, Theopompus, Astydamas et Nicostratus poëtæ comici.

U. C. 378. A. C. 374. Ol. ci. 3. (L. vi. 31.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 379. A. C. 373. Ol. ci. 4. (L. vi. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Fabius Ambustus generique ejus Ser. Sulpicius et C. Licinius Stolo.

U. C. 380-384. A. C. 372-368. Ol. cii. 1.—ciii. 1. (L. vi. 35.)

L. Sextius Sextinus Lateranus et C. Licinius Calvus Stolo tribuni plebis per quinquennium regnant. A. C. 371. Epaminondas vincit Spartanos ad Leuctra. 370. Eudoxus Cnidius geometer. Scopas Parius sculptor. Polycles, Cephissodotus, Leochares et Hypatodorus statuarii. 368-343. Dionysius junior. 368. Pelopidas cum Ismenia ab Alexandro Pheræo, Thessal. tyranno, in vincula conjicitur, et 367. liberatus ab Epaminonda, sed 364. in prælio invectus in tyrannum victor cadit.

U. C. 385. A. C. 367. Ol. ciii. 2. (L. vi. 36.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 386. A. C. 366. Ol. ciii. 3. (L. vi. 36.)

VI. Tribuni mil. c. p. Epicrates, Anaxilaus, Theodectes poëtæ.

U. C. 387. A. C. 365. Ol. ciii. 4. (L. vi. 38.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Furius Camillus dict. et L. Æmilius Mamercinus mag. eq. Deinde P. Manlius Capitolinus dict. et C. Licinius Calvus Stolo primus mag. equit. e plebe.

U. C. 388. A. C. 364. Ol. civ. 1. (L. vi. 42.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 364. sq. Perdiccas iii.—Praxiteles et ejus filii, Pamphilus et Cephissodorus, æqualesque Bryaxis, Timotheus, Pythis, sculptores. Euphranor, Athenion et Nicias pictores.

U. C. 389. A. C. 363. Ol. civ. 2. (L. vi. 42. vii. 1.)

L. Sextius Sextinus Lateranus, L. Æmilius Mamercinus. Primus consul e plebe: primus prætor et ædilis curulis.—Ariobarzanes i. Æneas Tacticus. Epaminondas ad Mantineam victor cadit.

U. C. 390. A. C. 362. Ol. civ. 3. (L. vii. 1.)

L. Genucius Aventinensis, Q. Servilius Ahala. A. C. 362-260. Zeno.

U. C. 391. A. C. 361. Ol. CIV. 4. (L. VII. 2.)

C. Sulpicius Peticus, C. Licinius Calvus Stolo. Primi ludi scenici Romæ acti. A. C. 361-341. Artaxerxes III. Ochus. 361-292. Dinarchus orator.

U. C. 392. A. C. 360. Ol. CV. 1. (L. VII. 3.)

Cn. Genucius Aventinensis, L. Æmilius Mamercinus II. L. Manlius Imperiosus dictator clavi figendi causa dictus. A. C. 360-336. Philippus Alexandri M. pater.

U. C. 393. A. C. 359. Ol. CV. 2. (L. VII. 4.)

Q. Servilius Ahala II. L. Genucius Aventinensis II.

U. C. 394. A. C. 358. Ol. CV. 3. (L. VII. 9.)

C. Sulpicius Peticus II. C. Licinius Calvus Stolo II. T. Manlii Torquati pietas in patrem severum et certamen singulare cum Gallo.—Chares et Chabrias. Pamphilus, Apellis magister. A. C. 358-355. Dion.

U. C. 395. A. C. 357. Ol. CV. 4. (L. VII. 11.)

C. Pœtelius Libo Visolus (Balbus), M. Fabius Ambustus. Alexandri Pheræi mors. Theopompus et Ephorus historici.

U. C. 396. A. C. 356. Ol. CVI. 1. (L. VII. 12.)

M. Popilius Lænas, Cn. Manlius Capitolinus Imperiosus. Seditio plebis metu belli Tiburtini compressa. Athenienses, ducibus Charete, Iphicrate et Timotheo, cum sociis bellum gerunt. Alexander M. nascitur, quo die Herostratus templum Dianæ Ephes. incendit.

U. C. 397. A. C. 355. Ol. CVI. 2. (L. VII. 12.)

C. Fabius Ambustus, C. Plautius Proculus. Tarquiniense bellum. C. Sulpicius Peticus Dict. Gallos vincit. C. Pœtelius trib. pl. primam fert legem de ambitu.—Bellum Phocense s. sacrum.

U. C. 398. A. C. 354. Ol. CVI. 3. (L. VII. 16.)

C. Marcius Rutilus, Cn. Manlius Capit. Imper. II.

U. C. 399. A. C. 353. Ol. cvi. 4. (L. vii. 17.)

M. Fabius Ambustus II. M. Popilius Lænas II. C. Martius Rutilus primus dictator e plebe.—Mausolus et Artemisia uxor.

U. C. 400. A. C. 352. Ol. cvii. 1. (L. vii. 18.)

C. Sulpicius Peticus III. M. Valerius Publicola.

U. C. 401. A. C. 351. Ol. cvii. 2. (L. vii. 18.)

M. Fabius Ambustus III. T. Quintius Pennus Capitolinus Crispinus. Echion et Therimachus pictores.

U. C. 402. A. C. 350. Ol. cvii. 3. (L. vii. 19.)

C. Sulpicius Peticus IV. M. Valerius Publicola II.

U. C. 403. A. C. 349. Ol. cvii. 4. (L. vii. 21.)

P. Valerius Publicola, C. Marcius Rutilus II.

U. C. 404. A. C. 348. Ol. cviii. 1. (L. vii. 22.)

C. Sulpicius Peticus V. T. Quintius Cincinnatus Capitol. al. *T.* vel *C.* vel *K. Quintius Pennus.* C. Marcius Rutilus primus censor e plebe.—Speusippus succedit Platoni.

U. C. 405. A. C. 347. Ol. cviii. 2. (L. vii. 23.)

M. Popilius Lænas III. L. Cornelius Scipio.

U. C. 406. A. C. 346. Ol. cviii. 3. (L. vii. 24. 25.)

L. Furius Camillus, Ap. Claudius Crassus. L. Furius Camillus dict. et P. Cornelius Scipio mag. eq. M. Valerii (Corvi) certamen cum Gallo in bello Gallico. Classis Dionysii jun. infestat Italiam inferiorem.

U. C. 407. A. C. 345. Ol. cviii. 4. (L. vii. 26. 27.)

M. Valerius Corvus, (xxiii. annos natus) *M. Popilius Lænas IV.* Fœdus ii. cum Pœnis ictum. A. C. 345-337. Timoleon floret.

U. C. 408. A. C. 344. Ol. cix. 1. (L. vii. 27.)

T. Manlius Torquatus Imperiosus, C. Plautius Hypsæus.

U. C. 409. A. C. 343. Ol. CIX. 2. (L. VII. 27.)
M. Valerius Corvus II. C. Pœtelius Libo Visolus II.

U. C. 410. A. C. 342. Ol. CIX. 3. (L. VII. 28.)
M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. A. C. 342-271. Epicurus. 342-293. Menander et Philemon, novæ comœdiæ auctores.

U. C. 411. A. C. 341. Ol. CIX. 4. (L. VII. 28.)
C. Marcius Rutilus III. T. Manlius Torq. Imper. II.

U. C. 412. A. C. 340. Ol. CX. 1. (L. VII. 28.)
M. Valerius Corvus III. A. Cornelius Cossus Arvina. A. C. 340-269. bellum Samniticum. Campani Sidicinis auxiliati victique a Samnitibus se dedunt Romanis.—Demades et Hyperides oratores.

U. C. 413. A. C. 339. Ol. CX. 2. (L. VII. 38.)
C. Marcius Rutilus IV. Q. Servilius Ahala, III.

U. C. 414. A. C. 338. Ol. CX. 3. (L. VIII. 1.)
C. Plautius Hypsæus II. L. Æmilius Mamercinus. Græci a Philippo ad Chæroneam victi. Xenocrates succedit Speusippo.

U. C. 415. A. C. 337. Ol. CX. 4. (L. VIII. 3. 24.)
T. Manlius Torquatus Imperiosus III. P. Decius Mus. De anno cf. Cic. ad div. IX. 21. 5. L. Papirius Crassus dict. et L. Papirius Cursor mag. eq. Latini Campanique bello domiti. Decius se devovet; et Manlii filius securi percutitur jussu patris.—Alexander Molossus, Epiri rex et frater generque Olympiadis, matris Alexandri M. classem in Italiam appellit.—Autolycus astron. Callisthenes philos. Clitarchus, Anaximenes et Hecatæus historici. Philippides et Alexis poëtæ comici. A. C. 337-331. Darius III. Codomannus. 337-302. Mithridates II.

U. C. 416. A. C. 336. Ol. CXI. 1. (L. VIII. 12.)
Ti. Æmilius Mamercinus, Q. Publilius Philo, qui tres leges fert plebi secundissimas, ut plebiscita omnes Quirites teneant, ut

U. C. 296. A. C. 456. Ol. LXXXI. 1. (L. III. 25. 29. D. X. 26.)
L. Minucius Augurinus, C. Nautius Rutilus, Q. Fabius Vibulanus.

U. C. 297. A. C. 455. Ol. LXXXI. 2. (L. III. 30. D. X. 31.)
Q. Minucius Augurinus, C. Horatius Pulvillus II. Decem tribuni plebis.—Ion—Melanippides. Ocellus Lucanus?

U. C. 298. A. C. 454. Ol. LXXXI. 3. (L. III. 31. D. X. 37.)
M. Valerius Max. Sp. Virginius Tricostus Cælimont.

U. C. 299. A. C. 453. Ol. LXXXI. 1. (L. III. 31. D. X. 39.)
T. Romilius Rocus Vaticanus, C. Veturius Cicurinus.

U. C. 300. A. C. 452. Ol. LXXXII. 1. (L. III. 31. 65. D. X. 55.)
Sp. Tarpeius Montanus Capitol. A. Aterius Fontinalis. Leges Græcorum arcessuntur.—Cratinus et Plato poëtæ; Euclides; Phædon; Menedemus.

U. C. 301. A. C. 451. Ol. LXXXII. 2. (L. III. 32. D. X. 60.)
Sex. Quintilius Varus, P. Curiatius Tergeminus, Sp. Furius Fusus.

U. C. 302. A. C. 450. Ol. LXXXII. 3. (L. III. 32. 33. D. X. 64.)
C. Menenius Lanatus, P. Sestius Capitol. Bacchylides, Praxilla poëtria. Aristippus. Antisthenes. Cebes. Æschines philos. A. C. 450-360. Xenophon.

U. C. 303. A. C. 449. Ol. LXXXII. 4. (L. III. 33. D. X. 66.)
Decemviri consulari potestate. Leges X. tabularum. Pax a Cimone cum victis Persis composita, qua Græci in Asia min. ab horum potestate liberantur.

U. C. 304. A. C. 448. Ol. LXXXIII. 1. (L. III. 35. D. X. 67.)
Decemviri consul. pot. Leges XII. tabularum. Panænus Phidiæ frater.

U. C. 305. A. C. 447. Ol. LXXXIII. 2. (L. III. 38. 55. 70. D. XI. 50.)
Decemviri cons. pot. et Consules *L. Valerius Publicola Poti-*

tus, M. Horatius Barbatus. Leges Valeriæ Horatiæ. Ap. Claudius, L. Icilius, L. Virginius, Virginia. Secessio plebis in Aventinum et Sacrum montem.

U. C. 306. A. C. 446. Ol. LXXXIII. 3. (L. III. 65. D. XI. 52.)
Lar Herminius Aquilinus, T. Virginius Tricostus Cælimontanus. Melissus Samius philos.

U. C. 307. A. C. 445. Ol. LXXXIII. 4. (L. III. 65. D. XI. 56.)
M. Geganius Macerinus, C. Julius Julus. Nehemia.

U. C. 308. A. C. 444. Ol. LXXXIV. 1. (L. III. 66.)
T. Quintius Barbatus Capitol. IV. Agrippa Furius Fusus.

U. C. 309. A. C. 443. Ol. LXXXIV. 4. (L. IV. 1. D. XI. 57.)
M. Genucius Augurinus, C. Curtius Philo. Lex a C. Canuleio de connubio Patrum et plebis lata, et a IX. tribunis pl. de communicando cum plebe consulatu.

U. C. 310. A. C. 442. Ol. LXXXIV. 3. (L. IV. 7. D. XI. 66.)
Tribuni militum consulari potestate *A. Sempronius Atratinus, L. Atilius Longus, T. Cæcilius Siculus,* et Consules *L. Papirius Mugillanus, L. Sempronius Atratinus.*

U. C. 311. A. C. 441. Ol. LXXXIV. 4. (L. IV. 8. D. XI. 67.)
M. Geganius Macerinus II. T. Quintius Barbatus Capitol. V. Prioris anni consules primi Censores.

U. C. 312. A. C. 440. Ol. LXXXV. 1. (L. IV. 11.)
M. Fabius Vibulanus, Postumus Æbutius Elna Cornicen.

U. C. 313. A. C. 439. Ol. LXXXV. 2. (L. IV. 12.)
C. Furius Pacilus, M. Papirius Crassus.

U. C. 314. A. C. 438. Ol. LXXXV. 3. (L. IV. 12.)
Proculus Geganius Macerinus, M. Menenius Lanatus. Eupolis.—Phrynichus ?

U. C. 315. A. C. 437. Ol. LXXXV. 4. (L. IV. 13.)
T. Quintius Barbatus Capitol. VI. Agrippa Menenius Lana-

tus. L. Minucius præfectus annonæ, et Sp. Mælii largitiones suspectæ ac pœna.

U. C. 316. A. C. 436. Ol. LXXXVI. 1. (L. IV. 16.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Malachia.

U. C. 317. A. C. 435. Ol. LXXXVI. 2. (L. IV. 17.)

M. Geganius Macerinus III. L. Sergius Fidenas. Mam. Æmilius Dict. et L. Quintius Concinnatus mag. eq. Bellum adversus Tidenates et Veientes, quorum rex Lars Tolumnius legatos Rom. trucidari jusserat. A. Cornelius Cossus eo interfecto secunda fert spolia opima.

U. C. 318. A. C. 434. Ol. LXXXVI. 3. (L. IV. 21.)

M. Cornelius Maluginensis, L. Papirius Crassus. A. C. 434-336. Isocrates. 434-413. Perdiccas II.

U. C. 319. A. C. 433. Ol. LXXXVI. 4. (L. IV. 21.)

C. Julius Julus II. L. Virginius Tricostus.

U. C. 320. A. C. 432. Ol. LXXXVII. 1. (L. IV. 23.)

C. Julius Julus III. L. Virginius Tricostus II. Mam. Æmilius dictator censuram facit annuam et semestrem.

U. C. 321. A. C. 431. Ol. LXXXVII. 2. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 431-404. bellum Peloponnesium.

U. C. 322. A. C. 430. Ol. LXXXVII. 3. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Meton astron. et Philonidas poëta.

U. C. 323. A. C. 429. Ol. LXXXVII. 4. (L. IV. 26.)

T. Quintius Pennus Cincinnatus, C. Julius Mento. A. Postumius Tubertus Dict. (qui filium securi percussisse dicitur) et L. Julius mag. eq. Bellum cum Æquis et Volscis. Egestanis in Sicilia Pœni auxilia mittunt adversus Selinuntios. A. C. 429-348. Plato. 429-357. Isæus.

U. C. 324. A. C. 428. Ol. LXXXVIII. 1. (L. IV. 30.)

L. Papirius Crassus, L. Julius Julus. Polygnotus Thasius et Micon pictores.

U. C. 325. A. C. 427. Ol. LXXXVIII. 2. (L. IV. 30.)

L. Sergius Fidenas II. Hostus Lucretius Tricipit.

U. C. 326. A. C. 426. Ol. LXXXVIII. 3. (L. IV. 30.)

A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus Cincin. II.

U. C. 327. A. C. 425. Ol. LXXXVIII. 4. (L. IV. 30.)

C. Servilius Structus Ahala, L. Papirius Mugill. II. Leontini in Sicilia adjuvantur classe Atheniens. adversus Syracusanos.

U. C. 328. A. C. 424. Ol. LXXXIX. 1. (L. IV. 31.)

IV. Tribuni mill. cons. pot. Gorgias.— Antimachus. A. C. 424-403. Darius II. Nothus.

U. C. 329. A. C. 423. Ol. LXXXIX. 2. (L. IV. 35.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 330. A. C. 422. Ol. LXXXIX. 3. (L. IV. 35.)

IV. Trib. mil. c. p. Damophilus et Neseas pictores.

U. C. 331. A. C. 421. Ol. LXXXIX. 4. (L. IV. 37.)

C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Capua ab Samnitibus capta.

U. C. 332. A. C. 420. Ol. XC. 1. (L. IV. 42.)

III. Trib. mil. c. p. Aglaophon, Cephissodorus, Phrylus, Euenor pictores; Alcamenes et Agoracritus sculptores.

U. C. 333. A. C. 419. Ol. XC. 2. (L. IV. 43.)

Num. Fabius Vibulanus, T. Quintius Barbatus Capitol. Quatuor Quæstores et promiscue de Patribus ac plebe facti.

U. C. 334. A. C. 418. Ol. XC. 3. (L. IV. 43.)

[*Interreges.*] Agathon tragicus et comicus poëta.

U. C. 335. A. C. 417. Ol. xc. 4. (L. iv. 44.)

IV. Trib. mil. c. p. Cumæ a Samnitibus captæ.

U. C. 336. A. C. 416. Ol. xci. 1. (L. iv. 44.)

III. Tribuni mil. c. p. Alcibiades, Nicias et Lamachus cum Syracusanis bellum gerentes.

U. C. 337. A. C. 415. Ol. xci. 2. (L. iv. 45.)

III. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 338. A. C. 414. Ol. xci. 3. (L. iv. 47.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Bellum Decelicum. A. C. 414-324. Diogenes Sinop.

U. C. 339. A. C. 413. Ol. xci. 4. (L. iv. 47.)

III. Tribuni mil. c. p. Protagoras, Diagoras, Hippias et Prodicus Sophistæ. A. C. 413-399. Archelaus rex Maced.

U. C. 340. A. C. 412. Ol. xcii. 1. (L. iv. 47.)

IV. Trib. mil. c. p. Diocles Syracus. leges fert.

U. C. 341. A. C. 411. Ol. xcii. 2. (L. iv. 49.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 342. A. C. 410. Ol. xcii. 3. (L. iv. 51.)

A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. Manasse. Lycius statuarius. Samaritani in Garizim.

U. C. 343. A. C. 409. Ol. xcii. 4. (L. iv. 52.)

Q. Fabius Ambustus, C. Furius Pacilus.

U. C. 344. A. C. 408. Ol. xciii. 1. (L. iv. 52.)

M. Papirius Atratinus, C. Nautius Rutilus. A. C. 408-328. Lycurgus orator. Pœni Syracusanis bellum inferunt.

U. C. 345. A. C. 407. Ol. xciii. 2. (L. iv. 53.)

M'. Æmilianus Mamercinus, C. Valerius Potitus. Theophilus, Philistion et Chæremon poëtæ.

U. C. 346. A. C. 406. Ol. xciii. 3. (L. iv. 54.)

Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus II. Primi Quæstores plebeii. Cyrus junior. Antiphanes et Alexis poëtæ.

U. C. 347. A. C. 405. Ol. xciii. 4. (L. iv. 56.)

III. Tribuni mil. c. p. A. C. 405-368. Dionysius senior. Philistus historicus.

U. C. 348. A. C. 404. Ol. xciv. 1. (L. iv. 57.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Alcibiades Lysandro et Pharnabazo auctoribus in Phrygia necatur.

U. C. 349. A. C. 403. Ol. xciv. 2. (L. iv. 58.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Veiens bellum.

U. C. 350. A. C. 402. Ol. xciv. 3. (L. iv. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 402-364. Artaxerxes ii. Mnemon.—Mithridates i.—Alcidamas orator. Archytas et Timæus philos.—Apollodorus Athen. pictor.

U. C. 351. A. C. 401. Ol. xciv. 4. (L. iv. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Thrasybulus xxx. tyrannos Athenis ejicit.

U. C. 352. A. C. 400. Ol. xcv. 1. (L. v. 1.)

VIII. Tribuni mil. cons. pot. Stipendium militibus datum. A. C. 400-362. Agesilaus successor Agidis fratris.—Philoxenus poëta. Dædalus Sicyonius plasta. Naucydes, Dinomenes, Canochus, Polycletus Argivus et Patrocles statuarii.

U. C. 353. A. C. 399. Ol. xcv. 2. (L. v. 8.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon. Ctesias.

U. C. 354. A. C. 398. Ol. xcv. 3. (L. v. 10.)

VI. Tribuni mil. c. p. Plato Tarentum et Syracusas venit. A. C. 398-389. Orestes rex Maced.

U. C. 355. A. C. 397. Ol. xcv. 4. (L. v. 12.)

VI. Tribuni mil. c. p. Zeuxis, Parrhasius? Timanthes, Eupompus pictores.

U. C. 356. A. C. 396. Ol. xcvi. 1. (L. v. 13.)

VI. Tribuni mil. c. p. Nicophron et Nicochares comici poëtæ. Lysander in prælio cum Thebanis ad Halyartum cadit.

U. C. 357. A. C. 395. Ol. xcvi. 2. (L. v. 14.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon Pisandrum Spartanorum ducem ad Cnidum, et Agesilaus Athenienses ad Coroneam vincit.

U. C. 358. A. C. 594. Ol. xcvi. 3. (L. v. 16.)

VI. Tribuni mil. c. p. Bellum Corinthiacum.

U. C. 359. A. C. 393. Ol. xcvi. 4. (L. v. 18.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Camillus Dict. Veios diruit. Iphicrates Spartanos vincit ad Corinthum.

U. C. 360. A. C. 392. Ol. xcvii. 1. (L. v. 24.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 392-288. (al. 372-268.) Theophrastus.

U. C. 361. A. C. 391. Ol. xcvii. 2. (L. v. 26.)

VI. Tribuni mil. c. p. Falerii Camillo dediti. Philolaus Croton. Pythag.—Agesilaus agrum Corinth. vastat.

U. C. 362. A. C. 390. Ol. xcvii. 3. (L. v. 29.)

L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Antimachus Colophonius poëta.

U. C. 363. A. C. 389. Ol. xcvii. 4. (L. v. 31. D. i. 74.)

L. Valerius Potitus, M. Manlius Capitolinus. A. C. 389-368. Amyntas ii.

U. C. 364. A. C. 388. Ol. xcviii. 1. (L. v. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. Camillus exulat.

U. C. 365. A. C. 387. Ol. xcviii. 2. (L. v. 36. sq.)

VI. Tribuni mil. c. p. Clades Alliensis, et Roma a Gallis capta. M. Furius Camillus Dict. et L. Valerius mag. eq. Antalcidæ pax Græcis Asiaticis libertatem adimit. A. C. 387-358. Chabrias floret.

U. C. 366. A. C. 386. Ol. xcviii. 3. (L. vi. 1.)

[M. Furius Camillus dictaturam continuat.] A. C. 386. sq. bella perpetua Rom. cum Etruscis et Gallis.

U. C. 367. A. C. 385. Ol. xcviii. 4. (L. vi. 1.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 385. sq. Datames.

U. C. 368. A. C. 384. Ol. xcix. 1. (L. vi. 4.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 369. A. C. 383. Ol. xcix. 2. (L. vi. 5.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 370. A. C. 382. Ol. xcix. 3. (L. vi. 6.)

VI. Tribuni mil. c. p. Phœbidas Spartanus Cadmeam capit.

U. C. 371. A. C. 381. Ol. xcix. 4. (L. vi. 11.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 381-319. Demosthenes. Æschines orator.

U. C. 372. A. C. 380. Ol. c. 1. (L. vi. 18.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Manlius de saxo Tarpeio dejicitur. A. C. 380-318. Aristoteles. V. Gell. xvii. 21.

U. C. 373. A. C. 379. Ol. c. 2. (L. vi. 21.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 374. A. C. 378. Ol. c. 3. (L. vi. 22.)

VI. Tribuni mil. c. p. Pelopidas Thebanorum exulum dux Cadmeam recipit, a Spartanis occupatam.

U. C. 375. A. C. 377. Ol. c. 4. (L. vi. 22.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 377. sq. Iphicrates.

U. C. 376. A. C. 376. Ol. ci. 1. (L. vi. 27.)

VI. Tribuni mil. c. p. Præneste captum. T. Quintius Cincinnatus Dict. et A. Sempronius Atratinus mag. eq.—Timotheus Spartanos ad Leucaten vincit.

U. C. 377. A. C. 375. Ol. ci. 2. (L. vi. 30.)

VI. Tribuni mil. c. p. Eubulus, Anaxandridas, Philetærus, Theopompus, Astydamas et Nicostratus poëtæ comici.

U. C. 378. A. C. 374. Ol. ci. 3. (L. vi. 31.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 379. A. C. 373. Ol. ci. 4. (L. vi. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Fabius Ambustus generique ejus Ser. Sulpicius et C. Licinius Stolo.

U. C. 380-384. A. C. 372-368. Ol. cii. 1.—ciii. 1. (L. vi. 35.)

L. Sextius Sextinus Lateranus et C. Licinius Calvus Stolo tribuni plebis per quinquennium regnant. A. C. 371. Epaminondas vincit Spartanos ad Leuctra. 370. Eudoxus Cnidius geometer. Scopas Parius sculptor. Polycles, Cephissodotus, Leochares et Hypatodorus statuarii. 368-343. Dionysius junior. 368. Pelopidas cum Ismenia ab Alexandro Pheræo, Thessal. tyranno, in vincula conjicitur, et 367. liberatus ab Epaminonda, sed 364. in prælio invectus in tyrannum victor cadit.

U. C. 385. A. C. 367. Ol. ciii. 2. (L. vi. 36.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 386. A. C. 366. Ol. ciii. 3. (L. vi. 36.)

VI. Tribuni mil. c. p. Epicrates, Anaxilaus, Theodectes poëtæ.

U. C. 387. A. C. 365. Ol. ciii. 4. (L. vi. 38.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Furius Camillus dict. et L. Æmilius Mamercinus mag. eq. Deinde P. Manlius Capitolinus dict. et C. Licinius Calvus Stolo primus mag. equit. e plebe.

U. C. 388. A. C. 364. Ol. civ. 1. (L. vi. 42.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 364. sq. Perdiccas iii.—Praxiteles et ejus filii, Pamphilus et Cephissodorus, æqualesque Bryaxis, Timotheus, Pythis, sculptores. Euphranor, Athenion et Nicias pictores.

U. C. 389. A. C. 363. Ol. civ. 2. (L. vi. 42. vii. 1.)

L. Sextius Sextinus Lateranus, L. Æmilius Mamercinus. Primus consul e plebe: primus prætor et ædilis curulis.—Ariobarzanes i. Æneas Tacticus. Epaminondas ad Mantineam victor cadit.

U. C. 390. A. C. 362. Ol. civ. 3. (L. vii. 1.)

L. Genucius Aventinensis, Q. Servilius Ahala. A. C. 362-260. Zeno.

U. C. 391. A. C. 361. Ol. CIV. 4. (L. VII. 2.)

C. Sulpicius Peticus, C. Licinius Calvus Stolo. Primi ludi scenici Romæ acti. A. C. 361-341. Artaxerxes III. Ochus. 361-292. Dinarchus orator.

U. C. 392. A. C. 360. Ol. CV. 1. (L. VII. 3.)

Cn. Genucius Aventinensis, L. Æmilius Mamercinus II. L. Manlius Imperiosus dictator clavi figendi causa dictus. A. C. 360-336. Philippus Alexandri M. pater.

U. C. 393. A. C. 359. Ol. CV. 2. (L. VII. 4.)

Q. Servilius Ahala II. L. Genucius Aventinensis II.

U. C. 394. A. C. 358. Ol. CV. 3. (L. VII. 9.)

C. Sulpicius Peticus II. C. Licinius Calvus Stolo II. T. Manlii Torquati pietas in patrem severum et certamen singulare cum Gallo.—Chares et Chabrias. Pamphilus, Apellis magister. A. C. 358-355. Dion.

U. C. 395. A. C. 357. Ol. CV. 4. (L. VII. 11.)

C. Pœtelius Libo Visolus (Balbus), M. Fabius Ambustus. Alexandri Pheræi mors. Theopompus et Ephorus historici.

U. C. 396. A. C. 356. Ol. CVI. 1. (L. VII. 12.)

M. Popilius Lænas, Cn. Manlius Capitolinus Imperiosus. Seditio plebis metu belli Tiburtini compressa. Athenienses, ducibus Charete, Iphicrate et Timotheo, cum sociis bellum gerunt. Alexander M. nascitur, quo die Herostratus templum Dianæ Ephes. incendit.

U. C. 397. A. C. 355. Ol. CVI. 2. (L. VII. 12.)

C. Fabius Ambustus, C. Plautius Proculus. Tarquiniense bellum. C. Sulpicius Peticus Dict. Gallos vincit. C. Pœtelius trib. pl. primam fert legem de ambitu.—Bellum Phocense s. sacrum.

U. C. 398. A. C. 354. Ol. CVI. 3. (L. VII. 16.)

C. Marcius Rutilus, Cn. Manlius Capit. Imper. II.

U. C. 399. A. C. 353. Ol. cvi. 4. (L. vii. 17.)

M. Fabius Ambustus II. M. Popilius Lænas II. C. Martius Rutilus primus dictator e plebe.—Mausolus et Artemisia uxor.

U. C. 400. A. C. 352. Ol. cvii. 1. (L. vii. 18.)

C. Sulpicius Peticus III. M. Valerius Publicola.

U. C. 401. A. C. 351. Ol. cvii. 2. (L. vii. 18.)

M. Fabius Ambustus III. T. Quintius Pennus Capitolinus Crispinus. Echion et Therimachus pictores.

U. C. 402. A. C. 350. Ol. cvii. 3. (L. vii. 19.)

C. Sulpicius Peticus IV. M. Valerius Publicola II.

U. C. 403. A. C. 349. Ol. cvii. 4. (L. vii. 21.)

P. Valerius Publicola, C. Marcius Rutilus II.

U. C. 404. A. C. 348. Ol. cviii. 1. (L. vii. 22.)

C. Sulpicius Peticus V. T. Quintius Cincinnatus Capitol. al. *T.* vel *C.* vel *K. Quintius Pennus.* C. Marcius Rutilus primus censor e plebe.—Speusippus succedit Platoni.

U. C. 405. A. C. 347. Ol. cviii. 2. (L. vii. 23.)

M. Popilius Lænas III. L. Cornelius Scipio.

U. C. 406. A. C. 346. Ol. cviii. 3. (L. vii. 24. 25.)

L. Furius Camillus, Ap. Claudius Crassus. L. Furius Camillus dict. et P. Cornelius Scipio mag. eq. M. Valerii (Corvi) certamen cum Gallo in bello Gallico. Classis Dionysii jun. infestat Italiam inferiorem.

U. C. 407. A. C. 345. Ol. cviii. 4. (L. vii. 26. 27.)

M. Valerius Corvus, (xxiii. annos natus) *M. Popilius Lænas IV.* Fœdus ii. cum Pœnis ictum. A. C. 345-337. Timoleon floret.

U. C. 408. A. C. 344. Ol. cix. 1. (L. vii. 27.)

T. Manlius Torquatus Imperiosus, C. Plautius Hypsæus.

U. C. 409. A. C. 343. Ol. cix. 2. (L. vii. 27.)

M. Valerius Corvus II. C. Pœtelius Libo Visolus II.

U. C. 410. A. C. 342. Ol. cix. 3. (L. vii. 28.)

M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. A. C. 342-271. Epicurus. 342-293. Menander et Philemon, novæ comœdiæ auctores.

U. C. 411. A. C. 341. Ol. cix. 4. (L. vii. 28.)

C. Marcius Rutilus III. T. Manlius Torq. Imper. II.

U. C. 412. A. C. 340. Ol. cx. 1. (L. vii. 28.)

M. Valerius Corvus III. A. Cornelius Cossus Arvina. A. C. 340-269. bellum Samniticum. Campani Sidicinis auxiliati victique a Samnitibus se dedunt Romanis.—Demades et Hyperides oratores.

U. C. 413. A. C. 339. Ol. cx. 2. (L. vii. 38.)

C. Marcius Rutilus IV. Q. Servilius Ahala, III.

U. C. 414. A. C. 338. Ol. cx. 3. (L. viii. 1.)

C. Plautius Hypsæus II. L. Æmilius Mamercinus. Græci a Philippo ad Chæroneam victi. Xenocrates succedit Speusippo.

U. C. 415. A. C. 337. Ol. cx. 4. (L. viii. 3. 24.)

T. Manlius Torquatus Imperiosus III. P. Decius Mus. De anno cf. Cic. ad div. ix. 21. 5. L. Papirius Crassus dict. et L. Papirius Cursor mag. eq. Latini Campanique bello domiti. Decius se devovet; et Manlii filius securi percutitur jussu patris.—Alexander Molossus, Epiri rex et frater generque Olympiadis, matris Alexandri M. classem in Italiam appellit.—Autolycus astron. Callisthenes philos. Clitarchus, Anaximenes et Hecatæus historici. Philippides et Alexis poëtæ comici. A. C. 337-331. Darius iii. Codomannus. 337-302. Mithridates ii.

U. C. 416. A. C. 336. Ol. cxi. 1. (L. viii. 12.)

Ti. Æmilius Mamercinus, Q. Publilius Philo, qui tres leges fert plebi secundissimas, ut plebiscita omnes Quirites teneant, ut

tus. L. Minucius præfectus annonæ, et Sp. Mælii largitiones suspectæ ac pœna.

U. C. 316. A. C. 436. Ol. LXXXVI. 1. (L. IV. 16.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Malachia.

U. C. 317. A. C. 435. Ol. LXXXVI. 2. (L. IV. 17.)

M. Geganius Macerinus III. L. Sergius Fidenas. Mam. Æmilius Dict. et L. Quintius Concinnatus mag. eq. Bellum adversus Tidenates et Veientes, quorum rex Lars Tolumnius legatos Rom. trucidari jusserat. A. Cornelius Cossus eo interfecto secunda fert spolia opima.

U. C. 318. A. C. 434. Ol. LXXXVI. 3. (L. IV. 21.)

M. Cornelius Maluginensis, L. Papirius Crassus. A. C. 434-336. Isocrates. 434-413. Perdiccas II.

U. C. 319. A. C. 433. Ol. LXXXVI. 4. (L. IV. 21.)

C. Julius Julus II. L. Virginius Tricostus.

U. C. 320. A. C. 432. Ol. LXXXVII. 1. (L. IV. 23.)

C. Julius Julus III. L. Virginius Tricostus II. Mam. Æmilius dictator censuram facit annuam et semestrem.

U. C. 321. A. C. 431. Ol. LXXXVII. 2. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 431-404. bellum Peloponnesium.

U. C. 322. A. C. 430. Ol. LXXXVII. 3. (L. IV. 25.)

III. Tribuni mil. cons. pot. Meton astron. et Philonidas poëta.

U. C. 323. A. C. 429. Ol. LXXXVII. 4. (L. IV. 26.)

T. Quintius Pennus Cincinnatus, C. Julius Mento. A. Postumius Tubertus Dict. (qui filium securi percussisse dicitur) et L. Julius mag. eq. Bellum cum Æquis et Volscis. Egestanis in Sicilia Pœni auxilia mittunt adversus Selinuntios. A. C. 429-348. Plato. 429-357. Isæus.

U. C. 324. A. C. 428. Ol. LXXXVIII. 1. (L. IV. 30.)

L. Papirius Crassus, L. Julius Julus. Polygnotus Thasius et Micon pictores.

U. C. 325. A. C. 427. Ol. LXXXVIII. 2. (L. IV. 30.)

L. Sergius Fidenas II. Hostus Lucretius Tricipit.

U. C. 326. A. C. 426. Ol. LXXXVIII. 3. (L. IV. 30.)

A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus Cincin. II.

U. C. 327. A. C. 425. Ol. LXXXVIII. 4. (L. IV. 30.)

C. Servilius Structus Ahala, L. Papirius Mugill. II. Leontini in Sicilia adjuvantur classe Atheniens. adversus Syracusanos.

U. C. 328. A. C. 424. Ol. LXXXIX. 1. (L. IV. 31.)

IV. Tribuni mill. cons. pot. Gorgias.—Antimachus. A. C. 424-403. Darius II. Nothus.

U. C. 329. A. C. 423. Ol. LXXXIX. 2. (L. IV. 35.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 330. A. C. 422. Ol. LXXXIX. 3. (L. IV. 35.)

IV. Trib. mil. c. p. Damophilus et Neseas pictores.

U. C. 331. A. C. 421. Ol. LXXXIX. 4. (L. IV. 37.)

C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Capua ab Samnitibus capta.

U. C. 332. A. C. 420. Ol. XC. 1. (L. IV. 42.)

III. Trib. mil. c. p. Aglaophon, Cephissodorus, Phrylus, Euenor pictores; Alcamenes et Agoracritus sculptores.

U. C. 333. A. C. 419. Ol. XC. 2. (L. IV. 43.)

Num. Fabius Vibulanus, T. Quintius Barbatus Capitol. Quatuor Quæstores et promiscue de Patribus ac plebe facti.

U. C. 334. A. C. 418. Ol. XC. 3. (L. IV. 43.)

[*Interreges.*] Agathon tragicus et comicus poëta.

U. C. 335. A. C. 417. Ol. xc. 4. (L. iv. 44.)

IV. Trib. mil. c. p. Cumæ a Samnitibus captæ.

U. C. 336. A. C. 416. Ol. xci. 1. (L. iv. 44.)

III. Tribuni mil. c. p. Alcibiades, Nicias et Lamachus cum Syracusanis bellum gerentes.

U. C. 337. A. C. 415. Ol. xci. 2. (L. iv. 45.)

III. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 338. A. C. 414. Ol. xci. 3. (L. iv. 47.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Bellum Decelicum. A. C. 414-324. Diogenes Sinop.

U. C. 339. A. C. 413. Ol. xci. 4. (L. iv. 47.)

III. Tribuni mil. c. p. Protagoras, Diagoras, Hippias et Prodicus Sophistæ. A. C. 413-399. Archelaus rex Maced.

U. C. 340. A. C. 412. Ol. xcii. 1. (L. iv. 47.)

IV. Trib. mil. c. p. Diocles Syracus. leges fert.

U. C. 341. A. C. 411. Ol. xcii. 2. (L. iv. 49.)

IV. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 342. A. C. 410. Ol. xcii. 3. (L. iv. 51.)

A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. Manasse. Lycius statuarius. Samaritani in Garizim.

U. C. 343. A. C. 409. Ol. xcii. 4. (L. iv. 52.)

Q. Fabius Ambustus, C. Furius Pacilus.

U. C. 344. A. C. 408. Ol. xciii. 1. (L. iv. 52.)

M. Papirius Atratinus, C. Nautius Rutilus. A. C. 408-328. Lycurgus orator. Pœni Syracusanis bellum inferunt.

U. C. 345. A. C. 407. Ol. xciii. 2. (L. iv. 53.)

M'. Æmilianus Mamercinus, C. Valerius Potitus. Theophilus, Philistion et Chæremon poëtæ.

U. C. 346. A. C. 406. Ol. XCIII. 3. (L. IV. 54.)

Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus II. Primi Quæstores plebeii. Cyrus junior. Antiphanes et Alexis poëtæ.

U. C. 347. A. C. 405. Ol. XCIII. 4. (L. IV. 56.)

III. Tribuni mil. c. p. A. C. 405-368. Dionysius senior. Philistus historicus.

U. C. 348. A. C. 404. Ol. XCIV. 1. (L. IV. 57.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Alcibiades Lysandro et Pharnabazo auctoribus in Phrygia necatur.

U. C. 349. A. C. 403. Ol. XCIV. 2. (L. IV. 58.)

IV. Tribuni mil. cons. pot. Veiens bellum.

U. C. 350. A. C. 402. Ol. XCIV. 3. (L. IV. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 402-364. Artaxerxes II. Mnemon.—Mithridates I.—Alcidamas orator. Archytas et Timæus philos.—Apollodorus Athen. pictor.

U. C. 351. A. C. 401. Ol. XCIV. 4. (L. IV. 61.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Thrasybulus XXX. tyrannos Athenis ejicit.

U. C. 352. A. C. 400. Ol. XCV. 1. (L. V. 1.)

VIII. Tribuni mil. cons. pot. Stipendium militibus datum. A. C. 400-362. Agesilaus successor Agidis fratris.—Philoxenus poëta. Dædalus Sicyonius plasta. Naucydes, Dinomenes, Canochus, Polycletus Argivus et Patrocles statuarii.

U. C. 353. A. C. 399. Ol. XCV. 2. (L. V. 8.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon. Ctesias.

U. C. 354. A. C. 398. Ol. XCV. 3. (L. V. 10.)

VI. Tribuni mil. c. p. Plato Tarentum et Syracusas venit. A. C. 398-389. Orestes rex Maced.

U. C. 355. A. C. 397. Ol. XCV. 4. (L. V. 12.)

VI. Tribuni mil. c. p. Zeuxis, Parrhasius? Timanthes, Eupompus pictores.

U. C. 356. A. C. 396. Ol. xcvi. 1. (L. v. 13.)

VI. Tribuni mil. c. p. Nicophron et Nicochares comici poëtæ. Lysander in prælio cum Thebanis ad Halyartum cadit.

U. C. 357. A. C. 395. Ol. xcvi. 2. (L. v. 14.)

VI. Tribuni mil. c. p. Conon Pisandrum Spartanorum ducem ad Cnidum, et Agesilaus Athenienses ad Coroneam vincit.

U. C. 358. A. C. 594. Ol. xcvi. 3. (L. v. 16.)

VI. Tribuni mil. c. p. Bellum Corinthiacum.

U. C. 359. A. C. 393. Ol. xcvi. 4. (L. v. 18.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. Camillus Dict. Veios diruit. Iphicrates Spartanos vincit ad Corinthum.

U. C. 360. A. C. 392. Ol. xcvii. 1. (L. v. 24.)

VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 392-288. (al. 372-268.) Theophrastus.

U. C. 361. A. C. 391. Ol. xcvii. 2. (L. v. 26.)

VI. Tribuni mil. c. p. Falerii Camillo dediti. Philolaus Croton. Pythag.—Agesilaus agrum Corinth. vastat.

U. C. 362. A. C. 390. Ol. xcvii. 3. (L. v. 29.)

L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Antimachus Colophonius poëta.

U. C. 363. A. C. 389. Ol. xcvii. 4. (L. v. 31. D. i. 74.)

L. Valerius Potitus, M. Manlius Capitolinus. A. C. 389-368. Amyntas ii.

U. C. 364. A. C. 388. Ol. xcviii. 1. (L. v. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. Camillus exulat.

U. C. 365. A. C. 387. Ol. xcviii. 2. (L. v. 36. sq.)

VI. Tribuni mil. c. p. Clades Alliensis, et Roma a Gallis capta. M. Furius Camillus Dict. et L. Valerius mag. eq. Antalcidæ pax Græcis Asiaticis libertatem adimit. A. C. 387-358. Chabrias floret.

U. C. 366. A. C. 386. Ol. xcviii. 3. (L. vi. 1.)

[M. Furius Camillus dictaturam continuat.] A. C. 386. sq. bella perpetua Rom. cum Etruscis et Gallis.

U. C. 367. A. C. 385. Ol. xcviii. 4. (L. vi. 1.)
VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 385. sq. Datames.

U. C. 368. A. C. 384. Ol. xcix. 1. (L. vi. 4.)
VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 369. A. C. 383. Ol. xcix. 2. (L. vi. 5.)
VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 370. A. C. 382. Ol. xcix. 3. (L. vi. 6.)
VI. Tribuni mil. c. p. Phœbidas Spartanus Cadmeam capit.

U. C. 371. A. C. 381. Ol. xcix. 4. (L. vi. 11.)
VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 381-319. Demosthenes. Æschines orator.

U. C. 372. A. C. 380. Ol. c. 1. (L. vi. 18.)
VI. Tribuni mil. c. p. M. Manlius de saxo Tarpeio dejicitur. A. C. 380-318. Aristoteles. V. Gell. xvii. 21.

U. C. 373. A. C. 379. Ol. c. 2. (L. vi. 21.)
VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 374. A. C. 378. Ol. c. 3. (L. vi. 22.)
VI. Tribuni mil. c. p. Pelopidas Thebanorum exulum dux Cadmeam recipit, a Spartanis occupatam.

U. C. 375. A. C. 377. Ol. c. 4. (L. vi. 22.)
VI. Tribuni mil. c. p. A. C. 377. sq. Iphicrates.

U. C. 376. A. C. 376. Ol. ci. 1. (L. vi. 27.)
VI. Tribuni mil. c. p. Præneste captum. T. Quintius Cincinnatus Dict. et A. Sempronius Atratinus mag. eq.—Timotheus Spartanos ad Leucaten vincit.

U. C. 377. A. C. 375. Ol. ci. 2. (L. vi. 30.)
VI. Tribuni mil. c. p. Eubulus, Anaxandridas, Philetærus, Theopompus, Astydamas et Nicostratus poëtæ comici.

U. C. 378. A. C. 374. Ol. ci. 3. (L. vi. 31.)
VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 379. A. C. 373. Ol. CI. 4. (L. VI. 32.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Fabius Ambustus generique ejus Ser. Sulpicius et C. Licinius Stolo.

U. C. 380-384. A. C. 372-368. Ol. CII. 1.—CIII. 1. (L. VI. 35.)

L. Sextius Sextinus Lateranus et C. Licinius Calvus Stolo tribuni plebis per quinquennium regnant. A. C. 371. Epaminondas vincit Spartanos ad Leuctra. 370. Eudoxus Cnidius geometer. Scopas Parius sculptor. Polycles, Cephissodotus, Leochares et Hypatodorus statuarii. 368-343. Dionysius junior. 368. Pelopidas cum Ismenia ab Alexandro Pheræo, Thessal. tyranno, in vincula conjicitur, et 367. liberatus ab Epaminonda, sed 364. in prælio invectus in tyrannum victor cadit.

U. C. 385. A. C. 367. Ol. CIII. 2. (L. VI. 36.)

VI. Tribuni mil. cons. pot.

U. C. 386. A. C. 366. Ol. CIII. 3. (L. VI. 36.)

VI. Tribuni mil. c. p. Epicrates, Anaxilaus, Theodectes poëtæ.

U. C. 387. A. C. 365. Ol. CIII. 4. (L. VI. 38.)

VI. Tribuni mil. c. p. M. Furius Camillus dict. et L. Æmilius Mamercinus mag. eq. Deinde P. Manlius Capitolinus dict. et C. Licinius Calvus Stolo primus mag. equit. e plebe.

U. C. 388. A. C. 364. Ol. CIV. 1. (L. VI. 42.)

VI. Tribuni mil. cons. pot. A. C. 364. sq. Perdiccas III.—Praxiteles et ejus filii, Pamphilus et Cephissodorus, æqualesque Bryaxis, Timotheus, Pythis, sculptores. Euphranor, Athenion et Nicias pictores.

U. C. 389. A. C. 363. Ol. CIV. 2. (L. VI. 42. VII. 1.)

L. Sextius Sextinus Lateranus, L. Æmilius Mamercinus. Primus consul e plebe: primus prætor et ædilis curulis.—Ariobarzanes I. Æneas Tacticus. Epaminondas ad Mantineam victor cadit.

U. C. 390. A. C. 362. Ol. CIV. 3. (L. VII. 1.)

L. Genucius Aventinensis, Q. Servilius Ahala. A. C. 362-260. Zeno.

U. C. 391. A. C. 361. Ol. CIV. 4. (L. VII. 2.)

C. Sulpicius Peticus, C. Licinius Calvus Stolo. Primi ludi scenici Romæ acti. A. C. 361-341. Artaxerxes III. Ochus. 361-292. Dinarchus orator.

U. C. 392. A. C. 360. Ol. CV. 1. (L. VII. 3.)

Cn. Genucius Aventinensis, L. Æmilius Mamercinus II. L. Manlius Imperiosus dictator clavi figendi causa dictus. A. C. 360-336. Philippus Alexandri M. pater.

U. C. 393. A. C. 359. Ol. CV. 2. (L. VII. 4.)

Q. Servilius Ahala II. L. Genucius Aventinensis II.

U. C. 394. A. C. 358. Ol. CV. 3. (L. VII. 9.)

C. Sulpicius Peticus II. C. Licinius Calvus Stolo II. T. Manlii Torquati pietas in patrem severum et certamen singulare cum Gallo.—Chares et Chabrias. Pamphilus, Apellis magister. A. C. 358-355. Dion.

U. C. 395. A. C. 357. Ol. CV. 4. (L. VII. 11.)

C. Pœtelius Libo Visolus (Balbus), M. Fabius Ambustus. Alexandri Pheræi mors. Theopompus et Ephorus historici.

U. C. 396. A. C. 356. Ol. CVI. 1. (L. VII. 12.)

M. Popilius Lænas, Cn. Manlius Capitolinus Imperiosus. Seditio plebis metu belli Tiburtini compressa. Athenienses, ducibus Charete, Iphicrate et Timotheo, cum sociis bellum gerunt. Alexander M. nascitur, quo die Herostratus templum Dianæ Ephes. incendit.

U. C. 397. A. C. 355. Ol. CVI. 2. (L. VII. 12.)

C. Fabius Ambustus, C. Plautius Proculus. Tarquiniense bellum. C. Sulpicius Peticus Dict. Gallos vincit. C. Pœtelius trib. pl. primam fert legem de ambitu.—Bellum Phocense s. sacrum.

U. C. 398. A. C. 354. Ol. CVI. 3. (L. VII. 16.)

C. Marcius Rutilus, Cn. Manlius Capit. Imper. II.

U. C. 399. A. C. 353. Ol. cvi. 4. (L. vii. 17.)

M. Fabius Ambustus II. M. Popilius Lænas II. C. Martius Rutilus primus dictator e plebe.—Mausolus et Artemisia uxor.

U. C. 400. A. C. 352. Ol. cvii. 1. (L. vii. 18.)

C. Sulpicius Peticus III. M. Valerius Publicola.

U. C. 401. A. C. 351. Ol. cvii. 2. (L. vii. 18.)

M. Fabius Ambustus III. T. Quintius Pennus Capitolinus Crispinus. Echion et Therimachus pictores.

U. C. 402. A. C. 350. Ol. cvii. 3. (L. vii. 19.)

C. Sulpicius Peticus IV. M. Valerius Publicola II.

U. C. 403. A. C. 349. Ol. cvii. 4. (L. vii. 21.)

P. Valerius Publicola, C. Marcius Rutilus II.

U. C. 404. A. C. 348. Ol. cviii. 1. (L. vii. 22.)

C. Sulpicius Peticus V. T. Quintius Cincinnatus Capitol. al. *T.* vel *C.* vel *K. Quintius Pennus.* C. Marcius Rutilus primus censor e plebe.—Speusippus succedit Platoni.

U. C. 405. A. C. 347. Ol. cviii. 2. (L. vii. 23.)

M. Popilius Lænas III. L. Cornelius Scipio.

U. C. 406. A. C. 346. Ol. cviii. 3. (L. vii. 24. 25.)

L. Furius Camillus, Ap. Claudius Crassus. L. Furius Camillus dict. et P. Cornelius Scipio mag. eq. M. Valerii (Corvi) certamen cum Gallo in bello Gallico. Classis Dionysii jun. infestat Italiam inferiorem.

U. C. 407. A. C. 345. Ol. cviii. 4. (L. vii. 26. 27.)

M. Valerius Corvus, (xxiii. annos natus) *M. Popilius Lænas IV.* Fœdus ii. cum Pœnis ictum. A. C. 345-337. Timoleon floret.

U. C. 408. A. C. 344. Ol. cix. 1. (L. vii. 27.)

T. Manlius Torquatus Imperiosus, C. Plautius Hypsæus.

U. C. 409. A. C. 343. Ol. CIX. 2. (L. VII. 27.)

M. Valerius Corvus II. C. Pœtelius Libo Visolus II.

U. C. 410. A. C. 342. Ol. CIX. 3. (L. VII. 28.)

M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. A. C. 342-271. Epicurus. 342-293. Menander et Philemon, novæ comœdiæ auctores.

U. C. 411. A. C. 341. Ol. CIX. 4. (L. VII. 28.)

C. Marcius Rutilus III. T. Manlius Torq. Imper. II.

U. C. 412. A. C. 340. Ol. CX. 1. (L. VII. 28.)

M. Valerius Corvus III. A. Cornelius Cossus Arvina. A. C. 340-269. bellum Samniticum. Campani Sidicinis auxiliati victique a Samnitibus se dedunt Romanis.—Demades et Hyperides oratores.

U. C. 413. A. C. 339. Ol. CX. 2. (L. VII. 38.)

C. Marcius Rutilus IV. Q. Servilius Ahala, III.

U. C. 414. A. C. 338. Ol. CX. 3. (L. VIII. 1.)

C. Plautius Hypsæus II. L. Æmilius Mamercinus. Græci a Philippo ad Chæroneam victi. Xenocrates succedit Speusippo.

U. C. 415. A. C. 337. Ol. CX. 4. (L. VIII. 3. 24.)

T. Manlius Torquatus Imperiosus III. P. Decius Mus. De anno cf. Cic. ad div. IX. 21. 5. L. Papirius Crassus dict. et L. Papirius Cursor mag. eq. Latini Campanique bello domiti. Decius se devovet; et Manlii filius securi percutitur jussu patris.—Alexander Molossus, Epiri rex et frater generque Olympiadis, matris Alexandri M. classem in Italiam appellit.—Autolycus astron. Callisthenes philos. Clitarchus, Anaximenes et Hecatæus historici. Philippides et Alexis poëtæ comici. A. C. 337-331. Darius III. Codomannus. 337-302. Mithridates II.

U. C. 416. A. C. 336. Ol. CXI. 1. (L. VIII. 12.)

Ti. Æmilius Mamercinus, Q. Publilius Philo, qui tres leges fert plebi secundissimas, ut plebiscita omnes Quirites teneant, ut

Patres fiant auctores legum ante initum suffragium, utque alter utique ex plebe censor creetur. A. C. 336-324. Alexander M.

U. C. 417. A. C. 335. Ol. cxi. 2. (L. viii. 13.)

L. Furius Camillus II. C. Mænius. Latium et Campania subacta. Rostra ex Antiatum navibus avulsa.—Pyrrho Scepticus.

U. C. 418. A. C. 334. Ol. cxi. 3. (L. viii. 15.)

C. Sulpicius Longus, P. Ælius Pætus. Q. Publilius Philo primus Prætor, de plebe.

U. C. 419. A. C. 333. Ol. cxi. 4. (L. viii. 16.)

L. Papirius Crassus, K. Duilius. Strato ii. et Abdolonymus.

U. C. 420. A. C. 332. Ol. cxii. 1. (L. viii. 16.)

M. Valerius Corvus IV. M. Atilius Regulus. Apelles, Protogenes, Pausias, Aristides, Amphion, Asclepiodorus, Arcesilaus, Nicanor, Antiphilus et Nicomachus pictores. Pytheas et Eutymenes in mari Atlantico.

U. C. 421. A. C. 331. Ol. cxii. 2. (L. viii. 16.)

T. Veturius Calvinus, Sp. Postumius Albinus. Alexandria condita et metata a Dinochare s. Dinocrate.

U. C. 422. A. C. 330. Ol. cxii. 3.

L. Papirius Cursor, C. Pætelius Libo Visolus. Agis ii. periit.—Callippus chronol.—Berosus ?

U. C. 423. A. C. 329. Ol. cxii. 4. (L. viii. 17.)

A. Cornelius Cossus Arvina II. Cn. Domitius Calvinus. M. Papirius Crassus dict. et P. Valerius Publicola mag. eq.

U. C. 424. A. C. 328. Ol. cxiii. 1. (L. viii. 18.)

M. Claudius Marcellus, C. Valerius Potitus Flaccus. Veneficia clxx. matronarum. Cn. Quintilius dictator clavi figendi causa dictus.

U. C. 425. A. C. 327. Ol. cxiii. 2. (L. viii. 19.)

L. Papirius Crassus II. L. Plautius Venno.

U. C. 426. A. C. 326. Ol. CXIII. 3. (L. VIII. 20.)

L. Æmilius Mamercinus Privernas II. C. Plautius Decianus. Hephæstio obit. Heraclides Ponticus. Crates Thebanus.

U. C. 427. A. C. 325. Ol. CXIII. 4. (L. VIII. 22.)

P. Plautius Proculus, P. Cornelius Scapula. Nearchus, Onesicritus et Androsthenes in oceano Indico.

U. C. 428. A. C. 324. Ol. CXIV. 1. (L. VIII. 22.)

L. Cornelius Lentulus, Q. Publilius Philo II. M. Claudius Marcellus dict. et Sp. Postumius mag. eq. Palæpolitanis bellum infertur.—Lysippus, Lysistratus, Sostratus, Silancon et Chares statuarii. Alexander M. et Diogenes moriuntur. A. C. 324. sq. Philippus Arrhidæus, Roxane et Alexander Pergamenus, Barsine et Hercules, Perdiccas, Eumenes Cardianus, Craterus, Neoptolemus, Antipater, Antigonus, Nicanor, Polysperchon, Lysimachus. 324-284. Ptolemæus Lagi.

U. C. 429. A. C. 323. Ol. CXIV. 2. (L. VIII. 23. 24. 28.)

C. Pætelius Libo Visolus II. L. Papirius Mugillanus. Ob L. Papirii fœneratoris fœdam libidinem nexi soluti lataque lex, ne quis nisi criminis causa necteretur. Alexander Epiri rex perit. Bellum Lamiacum, ab Antipatro Græcisque gestum.

U. C. 430. A. C. 322. Ol. CXIV. 3. (L. VIII. 29.)

L. Furius Camillus III. D. Junius Brutus Scæva. L. Papirii Cursoris dict. severitas et ira in Q. Fabium Max. Rullianum mag. eq. A. C. 322-318. Phocion.

U. C. 431. A. C. 321. Ol. CXIV. 4. (L. VIII. 37.)

C. Sulpicius Longus II. Q. Æmilius Cerretanus.

U. C. 432. A. C. 320. Ol. CXV. 1. (Liv. VIII. 38.)

Q. Fabius Max. Rullianus, L. Fulvius Curvus. A. Cornelius Arvina dict. et M. Fabius Ambustus mag. eq.

U. C. 433. A. C. 319. Ol. CXV. 2. (L. IX. 1. sq.)

Ti. Veturius Calvinus II. Sp. Postumius Albinus II. Furculæ Caudinæ.—Aristoxenus musicus.

U. C. 434. A. C. 318. Ol. cxv. 3. (L. ix. 7.)

Q. Publilius Philo III. L. Papirius Cursor II.

U. C. 435. A. C. 317. Ol. cxv. 4. (L. ix. 15.)

L. Papirius Cursor III. (Mugillanus) *Q. Aulius Cerretanus II.* A. C. 317-298. Cassander.

U. C. 436. A. C. 316. Ol. cxvi. 1. (L. ix. 20.)

M. Foslius Flaccinator, L. Plautius Venno. Aristides, Aristocles, Philoxenus, Nicophanes, Antidotus pictores. A. C. 316-284. Demetrius Phalereus Athenis præfectus.

U. C. 437. A. C. 315. Ol. cxvi. 2. (L. ix. 20.)

C. Junius Bubulcus Brutus, Q. Æmilius Barbula. A. C. 315-287. Agathocles tyrannus Syrac.

U. C. 438. A. C. 314. Ol. cxvi. 3. (L. ix. 21.)

Sp. Nautius Rutilus, M. Popilius Lænas. Euemerus.

U. C. 439. A. C. 313. Ol. cxvi. 4. (L. ix. 22.)

Q. Publilius Philo IV. L. Papirius Cursor IV.

U. C. 440. A. C. 312. Ol. cxvii. 1. (L. ix. 24.)

M. Pætelius Libo, C. Sulpicius Longus III. Hecatæus Milesius geogr.

U. C. 441. A. C. 311. Ol. cxvii. 2. (L. ix. 28.)

L. Papirius Cursor V. C. Junius Bubulcus Brutus II.

U. C. 442. A. C. 310. Ol. cxvii. 3. (L. ix. 28. 45.)

M. Valerius Maximus, P. Decius Mus. Bellum Etruscum. Ap. Claudius (Cæcus) et C. Plautius censores. Ap. Claudii via, aqua et invidiosa senatus lectio, libertinis in Patres lectis. Appius solus censor humiles per omnes tribus dividit. Potitii intereunt.

U. C. 443. A. C. 309. Ol. cxvii. 4. (L. ix. 30.)

C. Junius Bubulcus Brutus III. Q. Æmilius Barbula II. Duumviri navales. Tribuni mil. seni deni in iv. legiones a po-

pulo creantur. Tibicines.—A. C.—309-282. Seleucus I. Nicator, rex Babyl. Syriæ et Maced.

U. C. 444. A. C. 308. Ol. CXVIII. 1. (L. IX. 33.)

Q. Fabius Max. Rullianus II. C. Marcius Rutilus. L. Papirius Cursor dict. et C. Junius Bubulcus Brutus mag. eq. Etrusci Umbrique devicti.

U. C. 445. A. C. 307. Ol. CXVIII. 2. (L. IX. 41.)

Q. Fabius Max. Rullianus III. P. Decius Mus II.

U. C. 446. A. C. 306. Ol. CXVIII. 3. (L. IX. 42.)

Ap. Claudius Cæcus, L. Volumnius Flamma Violensis. Euclides.—Simmias, Diphilus et Dosiadas poëtæ. Nossis poëtria.

U. C. 447. A. C. 305. Ol. CXVIII. 4. (L. IX. 42.)

P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus. Hic triumphat de Hernicis. Fœdus III. cum Pœnis ictum.

U. C. 448. A. C. 304. Ol. CXIX. 1. (L. IX. 44.)

L. Postumius Megellus, Ti. Minucius Augurinus et *M. Fulvius Curvus Pætinus.*

U. C. 449. A. C. 303. Ol. CXIX. 2. (L. IX. 45.)

P. Sulpicius Saverrio, P. Sempronius Sophus, a sapientia in jure civili cognominatus. Cn. Flavius, e scriba factus ædilis curulis, evulgat civile jus; fastos circa forum in albo proponit, et dedicat ædem Concordiæ. Q. Fabius Max. Rullianus et P. Decius Mus censores. Ille forensem turbam conjicit in IV. tribus urbanas, instituitque, ut Equites Idibus Quintil. transvehantur. Samnitibus pax data, et Æqui prope deleti.

U. C. 450. A. C. 302. Ol. CXIX. 3. (L. X. 1.)

L. Genucius Aventinensis, Ser. Cornelius Lentulus. Mithridates III.

U. C. 451. A. C. 301. Ol. CXIX. 4. (L. X. 1. sq.)

M. Livius Denter, M. Æmilius Paulus. C. Junius Bubulcus dict. et M. Titinius mag. eq. M. Valerius Max. Corvus dict. et M. Æmilius Paulus mag. eq. (Q. Fabius Max. Rullianus dict. et

P. Sempronius Sophus mag. eq.) Etruria et Æqui rebellant. Cleonymus rex Spart. diripit Tarentum: sed naves ejus a Venetis et Patavinis incenduntur. C. Fabius Pictor ædem Salutis pingit.

U. C. 452. A. C. 300. Ol. cxx. 1. (L. x. 6.)

M. Valerius Corvus V. Q. Apuleius Pansa. Primi pontifices et augures de plebe. Lex Valeria III. de provocatione. Megasthenes hist. Artemon pictor. Eutychides, Euthycrates, Dahippus, Beda, Timarehus statuarii.

U. C. 453. A. C. 299. Ol. cxx. 2. (L. x. 9.)

M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus et *M. Valerius Corvus VI.* M'. Curius Dentatus trib. pl. cogit Patres ante comitia auctores fieri.

U. C. 454. A. C. 298. Ol. cxx. 3. (L. x. 11.)

L. Cornelius Scipio, Cn. Fulvius Centumalus. Barba tonderi cœpta. Plin. VII. 59. A. C. 298-293. Philippus II. Antipater I. et Alexander filii Cassandri.

U. C. 455. A. C. 297. Ol. cxx. 4. (L. x. 13.)

Q. Fabius Max. Rullianus IV. P. Decius Mus III.

U. C. 456. A. C. 296. Ol. cxxi. 1. (L. x. 16.)

L. Volumnius Flamma Violensis II. Ap. Claudius Cæcus II. Bella cum Samnitibus, Tuscis, Umbris et Gallis gesta.

U. C. 457. A. C. 295. Ol. cxxi. 2. (L. x. 22. sq.)

Q. Fabius Max. Rullianus V. P. Decius Mus IV. Decius se devovet. A. C. 295-272. Pyrrhus II. rex Epiri. V. Vellei. I. 14.

U. C. 458. A. C. 294. Ol. cxxi. 3. (L. x. 32.)

L. Postumius Megellus II. M. Atilius Regulus. Samnium et Etruria vastata.

U. C. 459. A. C. 293. Ol. cxxi. 4. (L. x. 38.)

L. Papirius Cursor, Sp. Carvilius Maximus. Falisci arma Etruscis jungunt. Samnitium legio sacrata et linteata. Consules triumphant de Samnitibus et Etruscis. P. Cornelius Arvina et C. Marcius Rutilus censores vicesimi sexti. Romani ludos coronati

spectant, et palmas dant victoribus. A. C. 293-286. Demetrius Poliorcetes.

U. C. 460. A. C. 292. Ol. cxxii. 1. (Liv. x. 47.)

Q. Fabius Maximus Gurges, D. Junius Brutus Scæva. Fabius opera patris, legati, adjutus cædit Samnites et C. Pontium in triumpho ducit. Æsculapius ab Epidauro Romam arcessitur. Brutus vincit Faliscos.

U. C. 461. A. C. 291. Ol. cxxii. 2.

L. Postumius Megellus III. C. Junius Brutus Bubulcus. Primum solarium Papirii.

U. C. 462. A. C. 290. Ol. cxxii. 3.

P. Cornelius Rufinus, M'. Curius Dentatus. Hic Samnitibus et Sabinis cæsis bis triumphat. Bellum adv. Lucanos.—Posidippus poëta.

U. C. 463. A. C. 289. Ol. cxxii. 4.

M. Valerius Corvinus VI. Q. Cædicius Noctua.

U. C. 464. A. C. 288. Ol. cxxiii. 1.

Q. Marcius Tremulus II. P. Cornelius Arvina II. Dicæarchus geogr. Strato philos.

U. C. 465. A. C. 287. Ol. cxxiii. 2.

M. Claudius Marcellus, C. (Sp.) *Nautius Rutilus.* A. C. 287-212. Archimedes.

U. C. 466. A. C. 286. Ol. cxxiii. 3.

M. Valerius Potitus, C. Ælius Pætus. Bellum adv. Volsinienses et Gallos. Plebs ob æs alienum secedit in Janiculum, et a Q. Hortensio dict. reducitur.

U. C. 467. A. C. 285. Ol. cxxiii. 4.

C. Claudius Canina, M. Æmilius Lepidus.

U. C. 468. A. C. 284. Ol. cxxiv. 1.

C. Servilius Tucca, L. Cæcilius Metellus.—Lycophron. A. C. 284-247. Ptolemæus ii. Philadelphus.

U. C. 469. A. C. 283. Ol. cxxiv. 2.

P. Cornelius Dolabella, Cn. Domitius Calvinus. Etrusci, Boii et Senones cæsi.—Philetærus conditor regni Pergameni.

U. C. 470. A. C. 282. Ol. cxxiv. 3.

C. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus. Etruria in deditionem venit. A. C. 282-262. Antiochus i. Soter.

U. C. 471. A. C. 281. Ol. cxxiv. 4.

L. Æmilius Barbula, Q. Marcius Philippus. A Tarentinis bellum Romanis illatum Pyrrhusque accitus. Tecta Romæ lateritia pro scindulariis. Plin. xvi. 10. s. 15.—Ptolemæus Ceraunus. Lysimachus Thraciæ rex occiditur a Seleuco.

U. C. 472. A. C. 280. Ol. cxxv. 1.

P. Valerius Lævinus, Ti. Coruncanius.—Callimachus, Aristophanes Byzant. Philetas Cous; Duris Samius hist.—Ceretrius, Brennus, Belgius, Lutarius, Leonnorius. A. C. 280-207. Chrysippus. 280-146. Fœdus Ætolicum et Achaicum.

U. C. 473. A. C. 279. Ol. cxxv. 2.

P. Sulpicius Saverrio II. P. Decius Mus. Fœdus iv. cum Pœnis ictum.

U. C. 473. A. C. 279. Ol. cxxv. 2.

P. Sulpicius Saverrio III. P. Decius Mus. Fœdus iv. cum Pœnis ictum.

U. C. 474. A. C. 278. Ol. cxxv. 3.

C. Fabricius Luscinus II. Q. Æmilius Papus II. Bella cum Tarentinis, Pyrrho, Etruscis et Samnitibus gesta. Septuaginta. Aristeas?

U. C. 475. A. C. 277. Ol. cxxv. 4.

P. Cornelius Rufinus II. C. Junius Brutus Bubulcus II.—Antigonus Gonatas. Nicomedes i. Trocmi, Tolistoboii, Tectosages.

U. C. 476. A. C. 276. Ol. cxxvi. 1.

Q. Fabius Max. Gurges II. C. Genucius Clepsina.

U. C. 477. A. C. 275. Ol. cxxvi. 2.

M'. Curius Dentatus II. L. Cornelius Lentulus Caudinus. C. Fabricius Luscinus et Q. Æmilius Papus censores.—Theocritus. Bion. Moschus. A. C. 275-195. Eratosthenes.

U. C. 478. A. C. 274. Ol. cxxvi. 3.

M'. Curius Dentatus III. Ser. Cornelius Merenda.

U. C. 479. A. C. 273. Ol. cxxvi. 4.

C. Fabius Dorso Licinus, C. Claudius Canina II. Castra metandi artem Pyrrhus docet Romanos.

U. C. 480. A. C. 272. Ol. cxxvii. 1.

L. Papirius Cursor II. Sp. Carvilius Maximus II. Samnites, Bruttii Lucanique domiti. Tarentum captum. Pyrrhus Argos oppugnans moritur, lapide ictus a muliere.—Zenodotus. Timon.

U. C. 481. A. C. 271. Ol. cxxvii. 2.

C. Quintius Claudus, L. Genucius Clepsina.

U. C. 482. A. C. 270. Ol. cxxvii. 3.

C. Genucius Clepsina II. Cn. Cornelius Blasio. Antigonus Carystius et Melampus medici et phys. Cleanthes poëta. Timæus hist. Aristarchus Samius, horologiorum inventor. A. C. 270-213. Aratus. 270-230. Lycon philos.

U. C. 483. A. C. 269. Ol. cxxvii. 4.

Q. Ogulnius Gallus, C. Fabius Pictor. Primi nummi argentei. Plin. xxxiii. 3. 13. A. C. 269-215. Hiero ii. regnat Syracusis. Berosus?

U. C. 484. A. C. 268. Ol. cxxviii. 1.

Ap. Claudius Crassus, P. Sempronius Sophus.

U. C. 485. A. C. 267. Ol. cxxviii. 2.

M. Atilius Regulus, L. Julius Libo.

U. C. 486. A. C. 266. Ol. cxxviii. 3.

N. Fabius Pictor, D. Junius Pera. Universa Italia perpacata et in iv. regiones quæstorias divisa.

U. C. 487. A. C. 265. Ol. CXXVIII. 4.

Q. Fabius Max. Gurges III. L. Mamilius Vitulus. Volsinii diruti. A. C. 265-183. Mithridates IV.

U. C. 488. A. C. 264. Ol. CXXIX. 1.

Ap. Claudius Caudex, M. Fulvius Flaccus. A. C. 264-241. bellum Punicum I.

U. C. 489. A. C. 263. Ol. CXXIX. 2.

M. Valerius Max. Messalla, M. Otacilius Crassus.

U. C. 490. A. C. 262. Ol. CXXIX. 3.

L. Postumius Megellus, Q. Mamilius Vitulus. Solarium a M'. Valerio e Sicilia allatum.—Auctor marmoris Parii s. Arundeliani. Zeno Cittieus obit. A. C. 262-240. Eumenes I. 262-247. Antiochus II. Deus.

U. C. 491. A. C. 261. Ol. CXXIX. 4.

L. Valerius Flaccus, T. Otacilius Crassus.

U. C. 492. A. C. 260. Ol. CXXX. 1.

Cn. Cornelius Scipio Asina, C. Duillius. Navalis victoria ejusque triumphus. Columna rostrata et funale Duillio prælatum tibicine canente. Scipio captivus Pœnorum.—Arcesilaus philos. Manetho?

U. C. 493. A. C. 259. Ol. CXXX. 2.

L. Cornelius Scipio, C. Aquillius Florus. Sardi, Corsi et Hanno a Scipione victi.

U. C. 494. A. C. 258. Ol. CXXX. 3.

A. Atilius Calatinus, Q. Sulpicius Paterculus. M. Calpurnii trib. mil. virtus. A. C. 258. sq. Leonidas II. Agis III. Cleombrotus II.

U. C. 495. A. C. 257. Ol. CXXX. 4.

C. Atilius Regulus Serranus, Cn. Cornelius Blasio II.

U. C. 496. A. C. 256. Ol. cxxxi. 1.

L. Manlius Vulso Longus, Q. Cædicius, et *M. Atilius Regulus II.* qui, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajicit.—Arsaces i.

U. C. 497. A. C. 255. Ol. cxxxi. 2.

Ser. Fulvius Pætinus Nobilior, M. Æmilius Paulus. Naufragium classis Rom.—Regulus ad Bagradam fl. cum ingenti serpente pugnat, et oppida lxxx. Africæ expugnat; sed a Xanthippo victus capitur.—Theodotus i. regni Bactriani conditor.

U. C. 498. A. C. 254. Ol. cxxxi. 3.

Cn. Cornelius Scipio Asina II. A. Atilius Calat. II.

U. C. 499. A. C. 253. Ol. cxxxi. 4.

Cn. Servilius Cæpio, C. Sempronius Blæsus. Naufragia.

U. C. 500. A. C. 252. Ol. cxxxii. 1.

C. Aurelius Cotta, P. Servilius Geminus. P. Sempronius Sophus et M. Valerius Max. Messalla censores. A. C. 252-182. Philopœmen.—Ctesibius mechan.

U. C. 501. A. C. 251. Ol. cxxxii. 2.

L. Cæcilius Metellus, C. Furius Pacilus.

U. C. 502. A. C. 250. Ol. cxxxii. 3.

C. Atilius Regulus, L. Manlius Vulso Longus II. Classis iterum paratur a Romanis. L. Metelli victoria ad Panormum. M. Regulus a Pœnis Romam missus. Ti. Coruncanius primus Pontifex Max. e plebe creatur, primusque jus civile publice docet s. respondet.

U. C. 503. A. C. 249. Ol. cxxxii. 4.

P. Claudius Pulcer, L. Junius Pullus. Claudius auspiciis contemtis mari male pugnat, et M. Claudium Glyciam, viatorem suum, dictatorem dicit.

U. C. 504. A. C. 248. Ol. cxxxiii. 1.

C. Aurelius Cotta II. P. Servilius Geminus II. Hamilcar,

Carthalonis successor, ex Italia in Siciliam venit. A. C. 248-182. Hannibal.

U. C. 505. A. C. 247. Ol. cxxxiii. 2.

L. Cæcilius Metellus II. N. (M.) *Fabius Buteo.* Lilybæi et Drepani obsidio. Victoriæ Hamilcaris. A. C. 247-227. Seleucus ii. Callinicus s. Pogon. 247-221. Ptolemæus iii. Euergeta.

U. C. 506. A. C. 246. Ol. cxxxiii. 3.

M. Otacilius Crassus II. M. Fabius Licinus.

U. C. 507. A. C. 245. Ol. cxxxiii. 4.

M. Fabius Buteo II. C. Atilius Bulbus.

U. C. 508. A. C. 244. Ol. cxxxiv. 1.

A. Manlius Torquatus Atticus, C. Sempronius Blæsus II.—Apollonius Pergæus.—Apollonius Rhodius.

U. C. 509. A. C. 243. Ol. cxxxiv. 2.

C. Fundanius Fundulus, C. Sulpicius Gallus. Tiridates.

U. C. 510. A. C. 242. Ol. cxxxiv. 3.

C. Lutatius Catulus, A. Postumius Albinus. Lutatius Hannonem ad Ægates vincit. Postumium, quia flamen Mart. est, a sacris recedere vetat L. Cæcilius Metellus Pont. Max. Primus Prætor peregrinus.

U. C. 511. A. C. 241. Ol. cxxxiv. 4.

A. Manlius Torquatus Atticus II. Q. Lutatius Cerco. Finis belli Punici i. Sicilia fit prov. Rom. Falisci capti et in planum translati. L. Cæcilius Metellus Pont. Max. Palladium servat ex incendio ædis Vestæ. A. C. 241-238. Bellum Africanum Pœnorum cum mercenariis, ab Hamilcare confectum. Romani a Pœnis postulant, ut Sardinia decedant et impensas in apparatum belli factas solvant.

U. C. 512. A. C. 240. Ol. cxxxv. 1.

C. Claudius Centho, M. Sempronius Tuditanus. Floralia instituta. Livius Andronicus.—Demetrius ii. Aristides Milesius et Philenus Agrigent. hist. A. C. 240-196. Attalus i.

U. C. 513. A. C. 239. Ol. cxxxv. 2.

C. Mamilius Turinus, Q. Valerius Falto. A. C. 239-168. Ennius. Cf. Gell. xvii. 21.

U. C. 514. A. C. 238. Ol. cxxxv. 3.

Ti. Sempronius Gracchus, P. Valerius Falto. Hic Gallos vincit; ille Ligures, deinde Sardos Corsosque: unde Sardi venales.

U. C. 515. A. C. 237. Ol. cxxxv. 4.

L. Cornelius Lentulus Caudinus, Q. Fulvius Flaccus. Bella cum Boiis et Liguribus gesta.

U. C. 516. A. C. 236. Ol. cxxxvi. 1.

P. Cornelius Lentulus Caudinus, C. Licinius Varus. Ludi sæculares tertii, ad quos spectandos Hiero Romam venit.—Cleomenes iii. rex Spart.

U. C. 517. A. C. 235. Ol. cxxxvi. 2.

T. Manlius Torquatus, C. Atilius Bulbus II. Janus iterum clausus. V. Liv. i. 19.

U. C. 518. A. C. 234. Ol. cxxxvi. 3.

L. Postumius Albinus, Sp. Carvilius Maximus. C. Atilius Bulbus et A. Postumius Albinus censores jurare cives cogunt, se ducturos uxores. A. C. 234-149. M. Porcius Cato Censorius. 234-206. Cn. Nævius.

U. C. 519. A. C. 233. Ol. cxxxvi. 4.

Q. Fabius Max. Verrucosus, M. Pomponius Matho. Sardi et Ligures devicti. Hamilcar partem Hispaniæ expugnat.

U. C. 520. A. C. 232. Ol. cxxxvii. 1.

M. Æmilius Lepidus, M. Publicius Malleolus. C. Flaminius trib. pl. agraria lege lata a patre de Rostris detrahitur.

U. C. 521. A. C. 231. Ol. cxxxvii. 2.

M. Pomponius Matho II. C. Papirius Maso. Sardinia et Corsica provinciæ Rom. Papirius in monte Albano primus triumphat. Primum divortium. V. Gell. iv. 3. xvii. 21. Dionys. ii.

U. C. 522. A. C. 230. Ol. CXXXVII, 3.

M. Æmilius Barbula, M. Junius Pera. Bellum Illyricum. C. et L. Coruncanii legati, missi ad Teutam, Illyrici reginam, interficiuntur. A. C. 230-221. Antigonus II. Doson.

U. C. 523. A. C. 229. Ol. CXXXVII. 4.

L. Postumius Albinus II. Cn. Fulvius Centumalus. Illyriis pax data. Incrementa rei Punicæ in Hispania. Ibi Hamilcari succedit Hasdrubal gener.

U. C. 524. A. C. 228. Ol. CXXXVIII. 1.

Sp. Carvilius Maximus II. Q. Fabius Max. Verrucosus II. Honores Romanis habiti a Græcis. Pactio in Hispania cum Hasdrubale facta, ne Pœni Iberum transirent belli causa.

U. C. 525. A. C. 227. Ol. CXXXVIII. 2.

P. Valerius Flaccus, M. Atilius Regulus. Quatuor prætores primum creati, et duo missi cum imperio in Siciliam Sardiniamque provincias. A. C. 227-224. Seleucus III. Ceraunus.

U. C. 526. A. C. 226. Ol. CXXXVIII. 3.

M. Valerius Messalla, L. Apustius Fullo. Bellum cum Insubribus et Boiis.

U. C. 527. A. C. 225. Ol. CXXXVIII. 4.

L. Æmilius Papus, C. Atilius Regulus. Atroces pugnæ cum Gallis ad Fæsulas et Pisas. Atilius perit; Æmilius triumphat et Britomarum aliosque principes Gallorum accinctos in Capitolium ducit.

U. C. 528. A. C. 224. Ol. CXXXIX. 1.

T. Manlius Torquatus II. Q. Fulvius Flaccus II. Boii se dedunt.—Hero mechan.

U. C. 529. A. C. 223. Ol. CXXXIX. 2.

C. Flaminius Nepos, P. Furius Philus. Quia ob multa prodigia vitio videntur creati, revocantur: sed non parent senatui, et victis Insubribus Liguribusque invito eo triumphant. A. C. 223-188. Antiochus III. Magnus.

U. C. 530. A. C. 222. Ol. CXXXIX. 3.

M. Claudius Marcellus, Cn. Cornelius Scipio Calvus. Insubres et Gæsatæ victi ad Clastidium a Marcello, et Britomarus horum rex cæsus. Spolia opima et triumphus Marcelli. Insubres dediti. A. C. 222-130. Pacuvius. Aristarchus Crit.

U. C. 531. A. C. 221. Ol. CXXXIX. 4.

P. Cornelius Scipio Asina, M. Minucius Rufus. Istri victi. Hannibal succedit Hasdrubali. A. C. 221-204. Ptolemæus IV. Philopator. 221-179. Philippus III. rex Maced.

U. C. 532. A. C. 220. Ol. CXL. 1.

L. Veturius Philo, C. Lutatius Catulus, quibus vitio creatis suffecti sunt *M. Æmilius Lepidus II. M. Valerius Lævinus.* Illyricum bellum a Demetrio Phario renovatum.—Artabanus I.—Q. Fabius Pictor hist.

U. C. 533. A. C. 219. Ol. CXL. 2.

M. Livius Salinator, L. Æmilius Paulus. Pineo Illyriorum regi pax datur. Consules post triumphum accusantur et Livius damnatur. Hannibal Saguntum capit, transitque Pyrenæos et Alpes. Archagathus artem medicam primus Romæ exercet.—Agesipolis III. Lycurgus. Chilo.

U. C. 534. A. C. 218. Ol. CXL. 3. (Liv. XXI. 6.)

P. Cornelius Scipio, Ti. Sempronius Longus. A. C. 218-201. bellum Punicum II. Prælia ad Ticinum et Trebiam. Cn. Scipio, Hanno et Hasdrubal in Hispania.—Zoilus.

U. C. 535. A. C. 217. Ol. CXL. 4. (Liv. XXI. 57.—XXII. 34.)

Cn. Servilius Geminus, C. Flaminius Nepos II. et *M. Atilius Regulus II.* Pugna ad Thrasymenum lacum. Q. Fabius Max. Cunctator dict. et M. Minucius Rufus mag. eq. Cn. et P. Scipiones, Hasdrubal, Mandonius et Indibilis in Hispania.

U. C. 536. A. C. 216. Ol. CXLI. 1. (L. XXII. 35.)

C. Terentius Varro, L. Æmilius Paulus II. Pugna Cannensis. Hannibal Capuæ hybernat. Pacuvius Calavius. Vibius Vir-

rius, Decius Magius, Perolla. Servi et capitis rei armantur. M. Claudius Marcellus ad Nolam fugat Hannibalem.

U. C. 537. A. C. 215. Ol. CXLI. 2. (L. XXIII. 24.)

Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus III. eoque mortuo *M. Claudius Marcellus II.* sed mox, ne duo plebeii consules sint, *Q. Fabius Max. Verrucosus Cunctator III.* Hieronymus, Hieronis nepos et successor, occiditur. Marcellus ad Nolam iterum victor. Res in Hispania, Sardinia, et Sicilia gestæ. Philippus Pœnorum socius.

U. C. 538. A. C. 214. Ol. CXLI. 3. (L. XXIV. 9.)

Q. Fabius Max. Verrucosus Cunctator IV. M. Claudius Marcellus III. Tertia ad Nolam pugna. Volones, duce Ti. Graccho, Hannonem vincunt. Syracusæ oppugnantur a Marcello. Bellum Philippo infertur.

U. C. 539. A. C. 213. Ol. CXLI. 4. (L. XXIV. 43.)

Q. Fabius Max. Cunctatoris filius, et *Ti. Sempronius Gracchus II.* Scipiones amicitiam jungunt cum Syphace, et Pœni cum Gala, patre Masinissæ.

U. C. 540. A. C. 212. Ol. CXLII. 1. (L. XXV. 2.)

Q. Fulvius Flaccus III. Ap. Claudius Pulcer. Publicanorum fraus, vis et pœna. Pueri XVII. annis minores conscribuntur. Tarentum proditur Hannibali. Marcii vatis carmina et ludi Apollinares. Capua circumsidetur. Ti. Gracchus fraude hospitis perit. M. Centenius Penula et Cn. Fulvius Flaccus a Pœno victi. Marcellus expugnat Syracusas, et Archimedes necatur. Scipiones in Hispania pereunt. L. Marcius dux iis suffectus.

U. C. 541. A. C. 211. Ol. CXLII. 2. (L. XXVI. 1.)

Cn. Fulvius Centumalus II. P. Sulpicius Galba Max. Hannibal frustra Romam petit. Capua capta et incolæ cæsi aut venditi. P. Cornelius Scipio anno ætatis XXIV. proconsul creatur in Hispaniam.

U. C. 542. A. C. 210. Ol. CXLII. 3. (L. XXVI. 22.)

M. Claudius Marcellus IV. M. Valerius Lævinus II. In Sicilia

debellatur. Carthago Nova capta a Scipione. Cn. Fulvius Centumalus ad Herdoneam victus.—L. Cincius Alimentus prætor Siciliæ JC. et hist.

U. C. 543. A. C. 209. Ol. CXLII. 4. (L. XXVII. 6.)

Q. Fulvius Flaccus IV. Q. Fabius Max. Verrucosus V. Primus Curio max. ex plebe. C. Valerius flamen Dialis jus priscum in senatum veniendi usurpat. Aurum vicesimarium promitur. Tarentum proditur Fabio. Hasdrubal a Scipione victus. Edesco, Mandonius, Indibilis, Massiva.

U. C. 544. A. C. 208. Ol. CXLIII. 1. (L. XXVII. 21.)

M. Claudius Marcellus V. T. Quintius Crispinus, qui pereunt. Philippi fortuna varia.

U. C. 545. A. C. 207. Ol. CXLIII. 2. (L. XXVII. 34.)

C. Claudius Nero, M. Livius Salinator II. qui Hasdrubalem ad Metaurum cædunt et triumphant. Coloni maritimi et Volones scribuntur milites. Hannibal in Bruttios repulsus bisque victus a Nerone.—Mago, Hanno et Hasdrubal a Scipione et M. Silano victi; Philippus, Achæi, Acarnanes, Bœoti et Eubœi a P. Sulpicio proc. Attalo et Ætolis.—Primi nummi aurei. V. Plin. XXXIII. 3. 13.

U. C. 546. A. C. 206. Ol. CXLIII. 3. (L. XXVIII. 10.)

L. Veturius Philo, Q. Cæcilius Metellus. Masinissa transit ad Scipionem, qui Pœnos ex Hispania pellit, et ad Syphacem in Africam trajicit. Seditio in castris Scipionis, eo ægrotante orta, et ludi funebres ab eo editi. Deditio Mandonii et Indibilis. A. C. 206-191. Nabis.

U. C. 547. A. C. 205. Ol. CXLIII. 4. (L. XXVIII. 38.)

P. Cornelius Scipio (Africanus), *P. Licinius Crassus Dives,* JC. et Pont. Max. Scipio in Sicilia cum Catone quæstore, et C. Lælius in Africa. Locri capti. Q. Pleminii crudelitas.—A. C. 205-123. Polybius.

U. C. 548. A. C. 204. Ol. CXLIV. 1. (L. XXIX. 11.)

M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Philippo

pax datur. Mater Idæa a Pessinunte Romam advecta et excepta a P. Cornelio Scipione Nasica, viro bonorum optimo et summo JCto. Syphax, ducta Hasdrubalis filia, societatem init cum Pœnis, et Scipio in Africam trajicit. M. Cornelius acerbas quæstiones habet in Etruria. Lex Cincia de donis et numeribus, a M. Cincio Alimento trib. pl. lata. M. Livius Salinator et C. Claudius Nero censores severi et discordes. A. C. 204-181. Ptolemæus v. Epiphanes.

U. C. 549. A. C. 203. Ol. CXLIV. 2. (L. XXX. 1.)

Cn. Servilius Cæpio, C. Servilius Geminus. Castra Syphacis et Hasdrubalis incensa a Scipione, Lælio et Masinissa. Rex capitur, et Masinissa venenum mittit Sophonisbæ. Mago et Hannibal in Africam revocantur. Mors Fabii.

U. C. 550. A. C. 202. Ol. CXLIV. 3. (L. XXX. 26.)

M. Servilius Pulex Geminus, T. Claudius Nero. Hannibal ad Zamam et Vermina vincuntur.

U. C. 551. A. C. 201. Ol. CXLIV. 4. (L. XXX. 40.)

Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus JC. Finis belli Punici II. Syphax moritur. Regnum Masinissæ ampliatur. Scipionis triumphus et cognomen Africani.

U. C. 552. A. C. 200. Ol. CXLV. 1. (L. XXXI. 4.)

P. Sulpicius Galba Max. II. C. Aurelius Cotta. Bella adv. Philippum, Gallos, Insubres, Ligures et in Hispania, Pleuratus, Amynander, Attalus, Dardani, Rhodii, Ætoli et Athenienses Romanorum socii. Philippus Atticam diripit.

U. C. 553. A. C. 199. Ol. CXLV. 2. (L. XXXI. 49.)

L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Eadem bella.

U. C. 554. A. C. 198. Ol. CXLV. 3. (L. XXXII. 7.)

Sex. Ælius Pætus Catus JC. *T. Quintius Flamininus.* Hic, ex quæstore consul factus, terra, et L. Quintius frater mari bellum adv. Philippum et Græcos, ejus socios, gerit. Achæi diu dubii Romanis junguntur opera Aristæni prætoris. Cato fœneratores

fugat e Sardinia, et sumtus a sociis in cultum prætorum factos minuit tollitve.

U. C. 555. A. C. 197. Ol. CXLV. 4. (L. XXXII. 27.)

C. Cornelius Cethegus, Q. Minucius Rufus. Gallia Cispad. subacta. Sex prætores primum creati. Philippus ad Cynoscephalas vincitur a T. Quintio et pacem petit. Ætoli superbi. Acarnanes Romanis se dedunt. Antiochus bellum molitur adv. Ptolemæum et Romanos. Attali mors. A. C. 197-158. Eumenes II.

U. C. 556. A. C. 196. Ol. CXLVI. 1. (L. XXXIII. 24.)

L. Furius Purpureo, M. Claudius Marcellus. Bœti Romanis irati. Leges pacis Philippo datæ. Græciæ libertas Isthmiis ludis a præcone proclamata jussu T. Quintii. Gallorum clades. Antiochi expeditiones. Triumviri epulones primum fiunt.

U. C. 557. A. C. 195. Ol. CXLVI. 2. (L. XXXIII. 42.)

L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, orator, JC. et hist. Pecuarii damnati. Ver sacrum. Antiochus, Ætoli et Nabis suspecti. Hannibal, severus sufes, cives offendit potentes, et, ne Romanis dedatur, ad Antiochum profugit. Lex Oppia de cultu mulierum abrogatur, invito Catone. Egregius hic imperator omnes cis Iberum Hispanos subigit armisque privat; et ex ferrariis argentariisque magna instituit vectigalia. Ti. Quintius Nabidem ad pacem petendam compellit, et Argivorum libertatem Nemeorum die promulgari jubet.

U. C. 558. A. C. 194. Ol. CXLVI. 3. (L. XXXIV. 42. 54.)

P. Cornelius Scipio Africanus II. Ti. Sempronius Longus. Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censores. Loca senatoria in ludis Rom. secreta a populo. Galli victi. T. Quintius per Græciam Italiamque triumphans invehitur.

U. C. 559. A. C. 193. Ol. CXLVI. 4. (L. XXXIV. 54.)

L. Cornelius Merula, Q. Minucius Thermus. Prima Megalasia; quos ludos primum senatus a populo secretus spectat. Legati Antiochi. Pœnorum et Masinissæ discordia. Res in His-

paniis et Gallia Cisalp. gestæ. Fœneratorum fraus et avaritia coërcitæ.

U. C. 560. A. C. 192. Ol. CXLVII. 1. (L. XXXV. 10.)

L. Quintius Flamininus, Cn. Domitius Ahenobarbus. Bellum ab Antiocho, Nabide et Ætolis paratur. Hispani et Galli devicti. —Artaxias I.

U. C. 561. A. C. 191. Ol. CXLVII. 2. (L. XXXV. 24.)

P. Cornelius Scipio Nasica, M'. Acilius Glabrio. Philopœmen. Nabis ab Alexameno fraudulenter interficitur. Antiochus, in Græciam accitus ab Ætolis, opera Thoantis, principis Ætolorum, multos Græcos sibi conciliat, repudiatque Hannibalis consilia: sed victus ab Acilio ad Thermopylas Ephesum transmittit. Philippus, socius Rom. oppugnatione Lamiæ absistere jubetur. Ætolorum animi franguntur. Boii, Ligures et Hispani victi. A. C. 191-159. Terentius.

U. C. 562. A. C. 190. Ol. CXLVII. 3. (L. XXXVII. 1.)

L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Lælius. P. Scipio Africanus legatus fratris. Ætoli inducias ægre impetrant. L. Scipio in Asiam transit, et Antiocho ad Magnesiam victo dat pacem.

U. C. 563. A. C. 189. Ol. CXLVII. 4. (L. XXXVII. 47.)

M. Fulvius Servius Nobilior, Cn. Manlius Vulso. Ætolis triste responsum a senatu, et perdomitis pax datur. Decem legati componunt res Asiæ. T. Quintius Flaminius et M. Claudius Marcellus censores. Gallogræci a Manlio devicti. Lacedæmonii a Philopœmene ad muros diruendos, revocandos exules et leges Lycurgi abrogandas compelluntur.

U. C. 564. A. C. 188. Ol. CXLVIII. 1. (L. XXXVIII. 35.)

M. Valerius Messalla, C. Livius Salinator. Leges de novis civibus latæ, et conditiones pacis cum Antiocho factæ. Cn. Manlii impeditum per Thraciam iter.

U. C. 565. A. C. 187. Ol. CXLVIII. 2. (L. XXXVIII. 42.)

M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Cn. Manlius et M. Fulvius

opera amicorum impetrant triumphum. Scipio Africanus a Petilliis accusatur, et L. Scipio Asiaticus frater damnatur, auctore M. Catone, et adversante Ti. Sempronio Graccho, inimico et mox genero P. Scipionis. Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Manlii Asiatico invecta. Ligures domiti. A. C. 187-176. Seleucus IV. Philopator.

U. C. 566. A. C. 186. Ol. CXLVIII. 3. (L. XXXIX. 6.)

Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Quæstio et SC. de Bacchanalibus. Q. Marcius in saltu (Marcio) a Liguribus circumventus. Celtiberi victi. Taurilia. Ludi Græci, athletarum certamen et venatio a M. Fulvio primum data. Ludi L. Scipionis ab artificibus Asiaticis editi.

U. C. 567. A. C. 185. Ol. CXLVIII. 4. (L. XXXIX. 23.)

Ap. Claudius Pulcer, M. Sempronius Tuditanus. Græcorum et Eumenis querelæ de Philippo, qui legatorum Rom. sententia graviter offensus belli consilia agitat. Res in Hispania Liguriaque gestæ.

U. C. 568. A. C. 184. Ol. CXLIX. 1. (L. XXXIX. 32.)

C. Claudius Pulcer, L. Porcius Licinus. M. Porcius Cato et L. Valerius Flaccus censores. Legati Rom. missi in Græciam et Demetrius a Philippo patre Romam. P. Cornelius Cethegus, mortuo prætore urbano, utramque jurisdictionem accipit.—Plautus obit.

U. C. 569. A. C. 183. Ol. CXLIX. 2. (L. XXXIX. 45.)

M. Claudius Marcellus, Q. Fabius Labeo. Philopœmen, Hannibal et P. Scipio moriuntur. Demetrius et Perseus fratres discordes. Aquileia, Mutina, Parma et Saturnia coloniæ.—Pharnaces I. Lycortas.

U. C. 570. A. C. 182. Ol. CXLIX. 3. (L. XXXIX. 56.)

Cn. Bæbius Tamphilus, L. Æmilius Paulus. Philippus invisus Macedonibus. Poridis et Theoxenæ facinus. Perseus accusator fratris. Contentio Pœnorum cum Masinissa. Res in Liguria et Hispaniis gestæ.

U. C. 571. A. C. 181. Ol. CXLIX. 4. (L. XL. 18.)

P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Demetrius fratris jussu interficitur. Scripta Numæ inventa. Prælia cum Liguribus, Celtiberis, Lusitanis, Corsis et Iliensibus facta. Prima statua aurata.—A. C. 181-147. Ptolemæus VI. Philometor. 181-171. Phraates I. Lex sumtuaria, a C. Orchio trib. pl. lata.

U. C. 572. A. C. 180. Ol. CL. 1. (L. XL. 35.)

A. Postumius Albinus (Luscus), C. Calpurnius Piso, et *Q. Fulvius Flaccus,* cujus mater Calpurnium maritum veneno necasse credebatur. Quæstio de veneficiis. Celtiberi cæsi, et Ligures Apuani in Samnium traducti. Gentius, Illyriorum rex, latrocinii maritimi reus.

U. C. 573. A. C. 179. Ol. CL. 2. (L. XL. 43.)

L. Manlius Acidinus Fulvianus, Q. Fulvius Flaccus, fratres germani. Lex annalis a L. Villio trib. pl. lata. M. Æmilius Lepidus et M. Fulvius Nobilior, censores discordes, reconciliantur. Ti. Sempronius Gracchus proprætor Celtiberiam subigit, Philippo mortuo Perseus regnum invadit.

U. C. 574. A. C. 178. Ol. CL. 3. (L. XL. 59.)

M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Bellum Istricum. Iliensium Balarorumque tumultus in Sardinia.—Jesus Siracides.

U. C. 575. A. C. 177. Ol. CL. 4. (L. XLI. 8.)

C. Claudius Pulcer, Ti. Sempronius Gracchus. Latini, qui Romam commigraverant, in civitates redire jubentur. Istria pacata. Balari, Ilienses, Liguresque victi.—Cæcilius Statius poëta.

U. C. 576. A. C. 176. Ol. CLI. 1. (L. XLI. 14.)

Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus et *C. Valerius Lævinus.* Latinæ instauratæ. Sardinia a Ti. Sempronio proc. pacata. Cornelius decedit, et Petillius in Liguria ad Leti jugum perit. Galli Liguresque perdomiti. Perseus inter Dardanos Bastarnasque certamina miscet. A. C. 176-163. Antiochus V. Epiphanes s. Epimanes.

U. C. 577. A. C. 175. Ol. CLI. 2.

P. Mucius Scævola, M. Æmilius Lepidus II. Perseus bellum parat. A. C. 175-137. Mithridates I.

U. C. 578. A. C. 174. Ol. CLI. 3. (L. XLI. 21.)

Sp. Postumius Albinus Paululus, Q. Mucius Scævola. Perseus in Græciam proficiscitur, solicitatque Pœnos et Achæos. Ætolorum bella intestina. In Celtiberia debellatum ab Ap. Claudio. Q. Fulvius Flaccus, qui fratrem senatu movet, et A. Postumius Albinus censores vias sternendas silice in Urbe, glarea extra eam substruendas marginandasque locant, et faciunt pontes, carceres in Circo, ova, cet. A. C. 174-128. (al. 147-102.) Lucilius.

U. C. 579. A. C. 173. Ol. CLI. 4. (L. XLI. 28.)

L. Postumius Albinus, M. Popilius Lænas. Impensæ a sociis in magistratus Rom. faciendæ. Corsi Liguresque se dedunt.

U. C. 580. A. C. 172. Ol. CLII. 1. (L. XLII. 9.)

C. Popilius Lænas, P. Ælius Ligur, ambo de plebe. Eumenes Romanis suspectum facit Persen, qui in eum percussores mittit. Pœnorum et Gulussæ contentiones in senatu Rom. Apparatus belli adv. Persea. Primi pistores Romæ. V. Plin. XVIII. 11. 28.

U. C. 581. A. C. 171. Ol. CLII. 2. (L. XLII. 28.)

P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Delectus acrior. Legationes et socii Rom. Perseus frustra bellum deprecatur, et victoria uti nescit. Provinciæ avare et crudeliter administratæ. —Cotys II.

U. C. 582. A. C. 170. Ol. CLII. 3. (L. XLIII. 4.)

A. Hostilius Mancinus, A. Atilius Serranus. Res in Macedonia haud prospere gestæ.

U. C. 583. A. C. 169. Ol. CLII. 4. (L. XLIII. 11.)

Q. Marcius Philippus II. Cn. Servilius Cæpio. C. Claudius Pulcer et Ti. Sempronius Gracchus censores, qui delectum edicto adjuvant, sed ordinem equestrem publicanosque offendunt. Res

Carthalonis successor, ex Italia in Siciliam venit. A. C. 248-182. Hannibal.

U. C. 505. A. C. 247. Ol. cxxxiii. 2.

L. Cæcilius Metellus II. N. (M.) *Fabius Buteo.* Lilybæi et Drepani obsidio. Victoriæ Hamilcaris. A. C. 247-227. Seleucus ii. Callinicus s. Pogon. 247-221. Ptolemæus iii. Euergeta.

U. C. 506. A. C. 246. Ol. cxxxiii. 3.

M. Otacilius Crassus II. M. Fabius Licinus.

U. C. 507. A. C. 245. Ol. cxxxiii. 4.

M. Fabius Buteo II. C. Atilius Bulbus.

U. C. 508. A. C. 244. Ol. cxxxiv. 1.

A. Manlius Torquatus Atticus, C. Sempronius Blæsus II.—Apollonius Pergæus.—Apollonius Rhodius.

U. C. 509. A. C. 243. Ol. cxxxiv. 2.

C. Fundanius Fundulus, C. Sulpicius Gallus. Tiridates.

U. C. 510. A. C. 242. Ol. cxxxiv. 3.

C. Lutatius Catulus, A. Postumius Albinus. Lutatius Hannonem ad Ægates vincit. Postumium, quia flamen Mart. est, a sacris recedere vetat L. Cæcilius Metellus Pont. Max. Primus Prætor peregrinus.

U. C. 511. A. C. 241. Ol. cxxxiv. 4.

A. Manlius Torquatus Atticus II. Q. Lutatius Cerco. Finis belli Punici i. Sicilia fit prov. Rom. Falisci capti et in planum translati. L. Cæcilius Metellus Pont. Max. Palladium servat ex incendio ædis Vestæ. A. C. 241-238. Bellum Africanum Pœnorum cum mercenariis, ab Hamilcare confectum. Romani a Pœnis postulant, ut Sardinia decedant et impensas in apparatum belli factas solvant.

U. C. 512. A. C. 240. Ol. cxxxv. 1.

C. Claudius Centho, M. Sempronius Tuditanus. Floralia instituta. Livius Andronicus.—Demetrius ii. Aristides Milesius et Philenus Agrigent. hist. A. C. 240-196. Attalus i.

U. C. 513. A. C. 239. Ol. cxxxv. 2.

C. Mamilius Turinus, Q. Valerius Falto. A. C. 239-168. Ennius. Cf. Gell. xvii. 21.

U. C. 514. A. C. 238. Ol. cxxxv. 3.

Ti. Sempronius Gracchus, P. Valerius Falto. Hic Gallos vincit; ille Ligures, deinde Sardos Corsosque: unde Sardi venales.

U. C. 515. A. C. 237. Ol. cxxxv. 4.

L. Cornelius Lentulus Caudinus, Q. Fulvius Flaccus. Bella cum Boiis et Liguribus gesta.

U. C. 516. A. C. 236. Ol. cxxxvi. 1.

P. Cornelius Lentulus Caudinus, C. Licinius Varus. Ludi sæculares tertii, ad quos spectandos Hiero Romam venit.—Cleomenes III. rex Spart.

U. C. 517. A. C. 235. Ol. cxxxvi. 2.

T. Manlius Torquatus, C. Atilius Bulbus II. Janus iterum clausus. V. Liv. I. 19.

U. C. 518. A. C. 234. Ol. cxxxvi. 3.

L. Postumius Albinus, Sp. Carvilius Maximus. C. Atilius Bulbus et A. Postumius Albinus censores jurare cives cogunt, se ducturos uxores. A. C. 234-149. M. Porcius Cato Censorius. 234-206. Cn. Nævius.

U. C. 519. A. C. 233. Ol. cxxxvi. 4.

Q. Fabius Max. Verrucosus, M. Pomponius Matho. Sardi et Ligures devicti. Hamilcar partem Hispaniæ expugnat.

U. C. 520. A. C. 232. Ol. cxxxvii. 1.

M. Æmilius Lepidus, M. Publicius Malleolus. C. Flaminius trib. pl. agraria lege lata a patre de Rostris detrahitur.

U. C. 521. A. C. 231. Ol. cxxxvii. 2.

M. Pomponius Matho II. C. Papirius Maso. Sardinia et Corsica provinciæ Rom. Papirius in monte Albano primus triumphat. Primum divortium. V. Gell. iv. 3. xvii. 21. Dionys. ii.

U. C. 522. A. C. 230. Ol. CXXXVII, 3.

M. Æmilius Barbula, M. Junius Pera. Bellum Illyricum. C. et L. Coruncanii legati, missi ad Teutam, Illyrici reginam, interficiuntur. A. C. 230-221. Antigonus II. Doson.

U. C. 523. A. C. 229. Ol. CXXXVII. 4.

L. Postumius Albinus II. Cn. Fulvius Centumalus. Illyriis pax data. Incrementa rei Punicæ in Hispania. Ibi Hamilcari succedit Hasdrubal gener.

U. C. 524. A. C. 228. Ol. CXXXVIII. 1.

Sp. Carvilius Maximus II. Q. Fabius Max. Verrucosus II. Honores Romanis habiti a Græcis. Pactio in Hispania cum Hasdrubale facta, ne Pœni Iberum transirent belli causa.

U. C. 525. A. C. 227. Ol. CXXXVIII. 2.

P. Valerius Flaccus, M. Atilius Regulus. Quatuor prætores primum creati, et duo missi cum imperio in Siciliam Sardiniamque provincias. A. C. 227-224. Seleucus III. Ceraunus.

U. C. 526. A. C. 226. Ol. CXXXVIII. 3.

M. Valerius Messalla, L. Apustius Fullo. Bellum cum Insubribus et Boiis.

U. C. 527. A. C. 225. Ol. CXXXVIII. 4.

L. Æmilius Papus, C. Atilius Regulus. Atroces pugnæ cum Gallis ad Fæsulas et Pisas. Atilius perit; Æmilius triumphat et Britomarum aliosque principes Gallorum accinctos in Capitolium ducit.

U. C. 528. A. C. 224. Ol. CXXXIX. 1.

T. Manlius Torquatus II. Q. Fulvius Flaccus II. Boii se dedunt.—Hero mechan.

U. C. 529. A. C. 223. Ol. CXXXIX. 2.

C. Flaminius Nepos, P. Furius Philus. Quia ob multa prodigia vitio videntur creati, revocantur: sed non parent senatui, et victis Insubribus Liguribusque invito eo triumphant. A. C. 223-188. Antiochus III. Magnus.

U. C. 530. A. C. 222. Ol. CXXXIX. 3.

M. Claudius Marcellus, Cn. Cornelius Scipio Calvus. Insubres et Gæsatæ victi ad Clastidium a Marcello, et Britomarus horum rex cæsus. Spolia opima et triumphus Marcelli. Insubres dediti. A. C. 222-130. Pacuvius. Aristarchus Crit.

U. C. 531. A. C. 221. Ol. CXXXIX. 4.

P. Cornelius Scipio Asina, M. Minucius Rufus. Istri victi. Hannibal succedit Hasdrubali. A. C. 221-204. Ptolemæus IV. Philopator. 221-179. Philippus III. rex Maced.

U. C. 532. A. C. 220. Ol. CXL. 1.

L. Veturius Philo, C. Lutatius Catulus, quibus vitio creatis suffecti sunt *M. Æmilius Lepidus II. M. Valerius Lævinus.* Illyricum bellum a Demetrio Phario renovatum.—Artabanus I.—Q. Fabius Pictor hist.

U. C. 533. A. C. 219. Ol. CXL. 2.

M. Livius Salinator, L. Æmilius Paulus. Pineo Illyriorum regi pax datur. Consules post triumphum accusantur et Livius damnatur. Hannibal Saguntum capit, transitque Pyrenæos et Alpes. Archagathus artem medicam primus Romæ exercet.—Agesipolis III. Lycurgus. Chilo.

U. C. 534. A. C. 218. Ol. CXL. 3. (Liv. XXI. 6.)

P. Cornelius Scipio, Ti. Sempronius Longus. A. C. 218-201. bellum Punicum II. Prælia ad Ticinum et Trebiam. Cn. Scipio, Hanno et Hasdrubal in Hispania.—Zoilus.

U. C. 535. A. C. 217. Ol. CXL. 4. (Liv. XXI. 57.—XXII. 34.)

Cn. Servilius Geminus, C. Flaminius Nepos II. et *M. Atilius Regulus II.* Pugna ad Thrasymenum lacum. Q. Fabius Max. Cunctator dict. et M. Minucius Rufus mag. eq. Cn. et P. Scipiones, Hasdrubal, Mandonius et Indibilis in Hispania.

U. C. 536. A. C. 216. Ol. CXLI. 1. (L. XXII. 35.)

C. Terentius Varro, L. Æmilius Paulus II. Pugna Cannensis. Hannibal Capuæ hybernat. Pacuvius Calavius. Vibius Vir-

rius, Decius Magius, Perolla. Servi et capitis rei armantur. M. Claudius Marcellus ad Nolam fugat Hannibalem.

U. C. 537. A. C. 215. Ol. CXLI. 2. (L. XXIII. 24.)

Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus III. eoque mortuo *M. Claudius Marcellus II.* sed mox, ne duo plebeii consules sint, *Q. Fabius Max. Verrucosus Cunctator III.* Hieronymus, Hieronis nepos et successor, occiditur. Marcellus ad Nolam iterum victor. Res in Hispania, Sardinia, et Sicilia gestæ. Philippus Pœnorum socius.

U. C. 538. A. C. 214. Ol. CXLI. 3. (L. XXIV. 9.)

Q. Fabius Max. Verrucosus Cunctator IV. M. Claudius Marcellus III. Tertia ad Nolam pugna. Volones, duce Ti. Graccho, Hannonem vincunt. Syracusæ oppugnantur a Marcello. Bellum Philippo infertur.

U. C. 539. A. C. 213. Ol. CXLI. 4. (L. XXIV. 43.)

Q. Fabius Max. Cunctatoris filius, et *Ti. Sempronius Gracchus II.* Scipiones amicitiam jungunt cum Syphace, et Pœni cum Gala, patre Masinissæ.

U. C. 540. A. C. 212. Ol. CXLII. 1. (L. XXV. 2.)

Q. Fulvius Flaccus III. Ap. Claudius Pulcer. Publicanorum fraus, vis et pœna. Pueri XVII. annis minores conscribuntur. Tarentum proditur Hannibali. Marcii vatis carmina et ludi Apollinares. Capua circumsidetur. Ti. Gracchus fraude hospitis perit. M. Centenius Penula et Cn. Fulvius Flaccus a Pœno victi. Marcellus expugnat Syracusas, et Archimedes necatur. Scipiones in Hispania pereunt. L. Marcius dux iis suffectus.

U. C. 541. A. C. 211. Ol. CXLII. 2. (L. XXVI. 1.)

Cn. Fulvius Centumalus II. P. Sulpicius Galba Max. Hannibal frustra Romam petit. Capua capta et incolæ cæsi aut venditi. P. Cornelius Scipio anno ætatis XXIV. proconsul creatur in Hispaniam.

U. C. 542. A. C. 210. Ol. CXLII. 3. (L. XXVI. 22.)

M. Claudius Marcellus IV. M. Valerius Lævinus II. In Sicilia

debellatur. Carthago Nova capta a Scipione. Cn. Fulvius Centumalus ad Herdoneam victus.—L. Cincius Alimentus prætor Siciliæ JC. et hist.

U. C. 543. A. C. 209. Ol. CXLII. 4. (L. XXVII. 6.)

Q. Fulvius Flaccus IV. Q. Fabius Max. Verrucosus V. Primus Curio max. ex plebe. C. Valerius flamen Dialis jus priscum in senatum veniendi usurpat. Aurum vicesimarium promitur. Tarentum proditur Fabio. Hasdrubal a Scipione victus. Edesco, Mandonius, Indibilis, Massiva.

U. C. 544. A. C. 208. Ol. CXLIII. 1. (L. XXVII. 21.)

M. Claudius Marcellus V. T. Quintius Crispinus, qui pereunt. Philippi fortuna varia.

U. C. 545. A. C. 207. Ol. CXLIII. 2. (L. XXVII. 34.)

C. Claudius Nero, M. Livius Salinator II. qui Hasdrubalem ad Metaurum cædunt et triumphant. Coloni maritimi et Volones scribuntur milites. Hannibal in Bruttios repulsus bisque victus a Nerone.—Mago, Hanno et Hasdrubal a Scipione et M. Silano victi; Philippus, Achæi, Acarnanes, Bœoti et Eubœi a P. Sulpicio proc. Attalo et Ætolis.—Primi nummi aurei. V. Plin. XXXIII. 3. 13.

U. C. 546. A. C. 206. Ol. CXLIII. 3. (L. XXVIII. 10.)

L. Veturius Philo, Q. Cæcilius Metellus. Masinissa transit ad Scipionem, qui Pœnos ex Hispania pellit, et ad Syphacem in Africam trajicit. Seditio in castris Scipionis, eo ægrotante orta, et ludi funebres ab eo editi. Deditio Mandonii et Indibilis. A. C. 206-191. Nabis.

U. C. 547. A. C. 205. Ol. CXLIII. 4. (L. XXVIII. 38.)

P. Cornelius Scipio (Africanus), *P. Licinius Crassus Dives,* JC. et Pont. Max. Scipio in Sicilia cum Catone quæstore, et C. Lælius in Africa. Locri capti. Q. Pleminii crudelitas.—A. C. 205-123. Polybius.

U. C. 548. A. C. 204. Ol. CXLIV. 1. (L. XXIX. 11.)

M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Philippo

pax datur. Mater Idæa a Pessinunte Romam advecta et excepta a P. Cornelio Scipione Nasica, viro bonorum optimo et summo JCto. Syphax, ducta Hasdrubalis filia, societatem init cum Pœnis, et Scipio in Africam trajicit. M. Cornelius acerbas quæstiones habet in Etruria. Lex Cincia de donis et numeribus, a M. Cincio Alimento trib. pl. lata. M. Livius Salinator et C. Claudius Nero censores severi et discordes. A. C. 204-181. Ptolemæus v. Epiphanes.

U. C. 549. A. C. 203. Ol. CXLIV. 2. (L. XXX. 1.)

Cn. Servilius Cæpio, C. Servilius Geminus. Castra Syphacis et Hasdrubalis incensa a Scipione, Lælio et Masinissa. Rex capitur, et Masinissa venenum mittit Sophonisbæ. Mago et Hannibal in Africam revocantur. Mors Fabii.

U. C. 550. A. C. 202. Ol. CXLIV. 3. (L. XXX. 26.)

M. Servilius Pulex Geminus, T. Claudius Nero. Hannibal ad Zamam et Vermina vincuntur.

U. C. 551. A. C. 201. Ol. CXLIV. 4. (L. XXX. 40.)

Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus JC. Finis belli Punici II. Syphax moritur. Regnum Masinissæ ampliatur. Scipionis triumphus et cognomen Africani.

U. C. 552. A. C. 200. Ol. CXLV. 1. (L. XXXI. 4.)

P. Sulpicius Galba Max. II. C. Aurelius Cotta. Bella adv. Philippum, Gallos, Insubres, Ligures et in Hispania, Pleuratus, Amynander, Attalus, Dardani, Rhodii, Ætoli et Athenienses Romanorum socii. Philippus Atticam diripit.

U. C. 553. A. C. 199. Ol. CXLV. 2. (L. XXXI. 49.)

L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Eadem bella.

U. C. 554. A. C. 198. Ol. CXLV. 3. (L. XXXII. 7.)

Sex. Ælius Pætus Catus JC. *T. Quintius Flamininus.* Hic, ex quæstore consul factus, terra, et L. Quintius frater mari bellum adv. Philippum et Græcos, ejus socios, gerit. Achæi diu dubii Romanis junguntur opera Aristæni prætoris. Cato fœneratores

fugat e Sardinia, et sumtus a sociis in cultum prætorum factos minuit tollitve.

U. C. 555. A. C. 197. Ol. CXLV. 4. (L. XXXII. 27.)

C. Cornelius Cethegus, Q. Minucius Rufus. Gallia Cispad. subacta. Sex prætores primum creati. Philippus ad Cynoscephalas vincitur a T. Quintio et pacem petit. Ætoli superbi. Acarnanes Romanis se dedunt. Antiochus bellum molitur adv. Ptolemæum et Romanos. Attali mors. A. C. 197-158. Eumenes II.

U. C. 556. A. C. 196. Ol. CXLVI. 1. (L. XXXIII. 24.)

L. Furius Purpureo, M. Claudius Marcellus. Bœti Romanis irati. Leges pacis Philippo datæ. Græciæ libertas Isthmiis ludis à præcone proclamata jussu T. Quintii. Gallorum clades. Antiochi expeditiones. Triumviri epulones primum fiunt.

U. C. 557. A. C. 195. Ol. CXLVI. 2. (L. XXXIII. 42.)

L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, orator, JC. et hist. Pecuarii damnati. Ver sacrum. Antiochus, Ætoli et Nabis suspecti. Hannibal, severus sufes, cives offendit potentes, et, ne Romanis dedatur, ad Antiochum profugit. Lex Oppia de cultu mulierum abrogátur, invito Catone. Egregius hic imperator omnes cis Iberum Hispanos subigit armisque privat; et ex ferrariis argentariisque magna instituit vectigalia. Ti. Quintius Nabidem ad pacem petendam compellit, et Argivorum libertatem Nemeorum die promulgari jubet.

U. C. 558. A. C. 194. Ol. CXLVI. 3. (L. XXXIV. 42. 54.)

P. Cornelius Scipio Africanus II. Ti. Sempronius Longus. Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censores. Loca senatoria in ludis Rom. secreta a populo. Galli victi. T. Quintius per Græciam Italiamque triumphans invehitur.

U. C. 559. A. C. 193. Ol. CXLVI. 4. (L. XXXIV. 54.)

L. Cornelius Merula, Q. Minucius Thermus. Prima Megalasia; quos ludos primum senatus a populo secretus spectat. Legati Antiochi. Pœnorum et Masinissæ discordia. Res in His-

paniis et Gallia Cisalp. gestæ. Fœneratorum fraus et avaritia coërcitæ.

U. C. 560. A. C. 192. Ol. CXLVII. 1. (L. XXXV. 10.)

L. Quintius Flamininus, Cn. Domitius Ahenobarbus. Bellum ab Antiocho, Nabide et Ætolis paratur. Hispani et Galli devicti. —Artaxias I.

U. C. 561. A. C. 191. Ol. CXLVII. 2. (L. XXXV. 24.)

P. Cornelius Scipio Nasica, M'. Acilius Glabrio. Philopœmen. Nabis ab Alexameno fraudulenter interficitur. Antiochus, in Græciam accitus ab Ætolis, opera Thoantis, principis Ætolorum, multos Græcos sibi conciliat, repudiatque Hannibalis consilia : sed victus ab Acilio ad Thermopylas Ephesum transmittit. Philippus, socius Rom. oppugnatione Lamiæ absistere jubetur. Ætolorum animi franguntur. Boii, Ligures et Hispani victi. A. C. 191-159. Terentius.

U. C. 562. A. C. 190. Ol. CXLVII. 3. (L. XXXVII. 1.)

L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Lælius. P. Scipio Africanus legatus fratris. Ætoli inducias ægre impetrant. L. Scipio in Asiam transit, et Antiocho ad Magnesiam victo dat pacem.

U. C. 563. A. C. 189. Ol. CXLVII. 4. (L. XXXVII. 47.)

M. Fulvius Servius Nobilior, Cn. Manlius Vulso. Ætolis triste responsum a senatu, et perdomitis pax datur. Decem legati componunt res Asiæ. T. Quintius Flaminius et M. Claudius Marcellus censores. Gallogræci a Manlio devicti. Lacedæmonii a Philopœmene ad muros diruendos, revocandos exules et leges Lycurgi abrogandas compelluntur.

U. C. 564. A. C. 188. Ol. CXLVIII. 1. (L. XXXVIII. 35.)

M. Valerius Messalla, C. Livius Salinator. Leges de novis civibus latæ, et conditiones pacis cum Antiocho factæ. Cn. Manlii impeditum per Thraciam iter.

U. C. 565. A. C. 187. Ol. CXLVIII. 2. (L. XXXVIII. 42.)

M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Cn. Manlius et M. Fulvius

opera amicorum impetrant triumphum. Scipio Africanus a Petilliis accusatur, et L. Scipio Asiaticus frater damnatur, auctore M. Catone, et adversante Ti. Sempronio Graccho, inimico et mox genero P. Scipionis. Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Manlii Asiatico invecta. Ligures domiti. A. C. 187-176. Seleucus IV. Philopator.

U. C. 566. A. C. 186. Ol. CXLVIII. 3. (L. XXXIX. 6.)

Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Quæstio et SC. de Bacchanalibus. Q. Marcius in saltu (Marcio) a Liguribus circumventus. Celtiberi victi. Taurilia. Ludi Græci, athletarum certamen et venatio a M. Fulvio primum data. Ludi L. Scipionis ab artificibus Asiaticis editi.

U. C. 567. A. C. 185. Ol. CXLVIII. 4. (L. XXXIX. 23.)

Ap. Claudius Pulcer, M. Sempronius Tuditanus. Græcorum et Eumenis querelæ de Philippo, qui legatorum Rom. sententia graviter offensus belli consilia agitat. Res in Hispania Liguriaque gestæ.

U. C. 568. A. C. 184. Ol. CXLIX. 1. (L. XXXIX. 32.)

C. Claudius Pulcer, L. Porcius Licinus. M. Porcius Cato et L. Valerius Flaccus censores. Legati Rom. missi in Græciam et Demetrius a Philippo patre Romam. P. Cornelius Cethegus, mortuo prætore urbano, utramque jurisdictionem accipit.—Plautus obit.

U. C. 569. A. C. 183. Ol. CXLIX. 2. (L. XXXIX. 45.)

M. Claudius Marcellus, Q. Fabius Labeo. Philopœmen, Hannibal et P. Scipio moriuntur. Demetrius et Perseus fratres discordes. Aquileia, Mutina, Parma et Saturnia coloniæ.—Pharnaces I. Lycortas.

U. C. 570. A. C. 182. Ol. CXLIX. 3. (L. XXXIX. 56.)

Cn. Bæbius Tamphilus, L. Æmilius Paulus. Philippus invisus Macedonibus. Poridis et Theoxenæ facinus. Perseus accusator fratris. Contentio Pœnorum cum Masinissa. Res in Liguria et Hispaniis gestæ.

U. C. 571. A. C. 181. Ol. CXLIX. 4. (L. XL. 18.)

P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Demetrius fratris jussu interficitur. Scripta Numæ inventa. Prælia cum Liguribus, Celtiberis, Lusitanis, Corsis et Iliensibus facta. Prima statua aurata.—A. C. 181-147. Ptolemæus VI. Philometor. 181-171. Phraates I. Lex sumtuaria, a C. Orchio trib. pl. lata.

U. C. 572. A. C. 180. Ol. CL. 1. (L. XL. 35.)

A. Postumius Albinus (Luscus), C. Calpurnius Piso, et *Q. Fulvius Flaccus,* cujus mater Calpurnium maritum veneno necasse credebatur. Quæstio de veneficiis. Celtiberi cæsi, et Ligures Apuani in Samnium traducti. Gentius, Illyriorum rex, latrocinii maritimi reus.

U. C. 573. A. C. 179. Ol. CL. 2. (L. XL. 43.)

L. Manlius Acidinus Fulvianus, Q. Fulvius Flaccus, fratres germani. Lex annalis a L. Villio trib. pl. lata. M. Æmilius Lepidus et M. Fulvius Nobilior, censores discordes, reconciliantur. Ti. Sempronius Gracchus proprætor Celtiberiam subigit, Philippo mortuo Perseus regnum invadit.

U. C. 574. A. C. 178. Ol. CL. 3. (L. XL. 59.)

M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Bellum Istricum. Iliensium Balarorumque tumultus in Sardinia.—Jesus Siracides.

U. C. 575. A. C. 177. Ol. CL. 4. (L. XLI. 8.)

C. Claudius Pulcer, Ti. Sempronius Gracchus. Latini, qui Romam commigraverant, in civitates redire jubentur. Istria pacata. Balari, Ilienses, Liguresque victi.—Cæcilius Statius poëta.

U. C. 576. A. C. 176. Ol. CLI. 1. (L. XLI. 14.)

Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus et *C. Valerius Lævinus.* Latinæ instauratæ. Sardinia a Ti. Sempronio proc. pacata. Cornelius decedit, et Petillius in Liguria ad Leti jugum perit. Galli Liguresque perdomiti. Perseus inter Dardanos Bastarnasque certamina miscet. A. C. 176-163. Antiochus V. Epiphanes s. Epimanes.

U. C. 577. A. C. 175. Ol. CLI. 2.

P. Mucius Scævola, M. Æmilius Lepidus II. Perseus bellum parat. A. C. 175-137. Mithridates I.

U. C. 578. A. C. 174. Ol. CLI. 3. (L. XLI. 21.)

Sp. Postumius Albinus Paululus, Q. Mucius Scævola. Perseus in Græciam proficiscitur, solicitatque Pœnos et Achæos. Ætolorum bella intestina. In Celtiberia debellatum ab Ap. Claudio. Q. Fulvius Flaccus, qui fratrem senatu movet, et A. Postumius Albinus censores vias sternendas silice in Urbe, glarea extra eam substruendas marginandasque locant, et faciunt pontes, carceres in Circo, ova, cet. A. C. 174-128. (al. 147-102.) Lucilius.

U. C. 579. A. C. 173. Ol. CLI. 4. (L. XLI. 28.)

L. Postumius Albinus, M. Popilius Lænas. Impensæ a sociis in magistratus Rom. faciendæ. Corsi Liguresque se dedunt.

U. C. 580. A. C. 172. Ol. CLII. 1. (L. XLII. 9.)

C. Popilius Lænas, P. Ælius Ligur, ambo de plebe. Eumenes Romanis suspectum facit Persen, qui in eum percussores mittit. Pœnorum et Gulussæ contentiones in senatu Rom. Apparatus belli adv. Persea. Primi pistores Romæ. V. Plin. XVIII. 11. 28.

U. C. 581. A. C. 171. Ol. CLII. 2. (L. XLII. 28.)

P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Delectus acrior. Legationes et socii Rom. Perseus frustra bellum deprecatur, et victoria uti nescit. Provinciæ avare et crudeliter administratæ. —Cotys II.

U. C. 582. A. C. 170. Ol. CLII. 3. (L. XLIII. 4.)

A. Hostilius Mancinus, A. Atilius Serranus. Res in Macedonia haud prospere gestæ.

U. C. 583. A. C. 169. Ol. CLII. 4. (L. XLIII. 11.)

Q. Marcius Philippus II. Cn. Servilius Cæpio. C. Claudius Pulcer et Ti. Sempronius Gracchus censores, qui delectum edicto adjuvant, sed ordinem equestrem publicanosque offendunt. Res

a Marcio bene gestæ in Macedonia. Lex Voconia testamentaria, a Q. Voconio Saxa trib. pl. lata. Gentius et Eumenes suspecti. Rhodiorum stulta postulatio. A. C. 169-116. Ptolemæus VII. Euergeta s. Physcon.

U. C. 584. A. C. 168. Ol. CLIII. 1. (L. XLIV. 17.)

L. Æmilius Paulus II. C. Licinius Crassus. Perseus Rhodios et Antiochum solicitat, et Eumeni, Gentio Gallisque pecuniam promissam non solvit. L. Anicius prætor Illyricum expugnat et Gentium capit. Eclipsis lunæ prædicta a C. Sulpicio Gallo. Perseus ad Pydnam ab Æmilio victus, et in Samothracia captus. C. Popilius Lænas legatus punit Rhodios, et Antiochum, virga circumscriptum, a bello Ptolemæo inferendo absterret. Libertini in tribum Esquilinam a censoribus conjecti.—Metrodorus philos. et pictor.

U. C. 585. A. C. 167. Ol. CLIII. 2. (L. XLV. 16.)

Q. Ælius Pætus, M. Junius Pennus. Rhodiis dubium datur responsum. Macedonia et Illyricum provinciæ Rom. Triumphus et Æmilii, a Ser. Sulpicio Galba militibusque frustra impeditus, et Anicii. Oratio Æmilii de sua fortuna. A. C. 167-135. Judas, Jonathan et Simon fratres, Maccabæi s. Hasmonæi.

U. C. 586. A. C. 166. Ol. CLIII. 3. (L. XLV. 44.)

M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus. Prusiæ adventus et humilitas. Eumenes Italia excedere jubetur, ferturque lex, ne cui regi Romam liceat.

U. C. 587. A. C. 165. Ol. CLIII. 4.

T. Manlius Torquatus JC. *Cn. Octavius.* Rhodii deprecantes in societatem Rom. recipiuntur.

U. C. 588. A. C. 164. Ol. CLIV. 1.

A. Manlius Torquatus, Q. Cassius Longinus. Mors Persei. L. Æmilius Paulus et Q. Marcius Philippus censores. Hic melius horologium in publico, ille Minervam, Phidiæ opus, in æde Fortunæ ponit.

U. C. 589. A. C. 163. Ol. CLIV. 2.

Ti. Sempronius Gracchus II. M. Juventius Thalna, qui præ lætitia moritur. C. Sulpicius Gallus, in Græciam et Asiam missus, insolenter agit, et civitates aliquot dissociat a fœdere Achaico. Legati Rom. concordiam restituunt inter Ptolemæos fratres, Philometorem et Physconem, opesque regnorum minuere jubentur. A. C. 163-161. Antiochus v. Eupator puer, cujus tutor est Lysias.

U. C. 590. A. C. 162. Ol. CLIV. 3.

P. Cornelius Scipio Nasica Corculum, C. Marcius Figulus, P. Cornelius Lentulus, Cn. Domitius Ahenobarbus. Res in Corsica, Liguria et Lusitania gestæ. Ptolemæo Physconi a fratre Cyprus datur jussu senatus Rom.

U. C. 591. A. C. 161. Ol. CLIV. 4.

M. Valerius Messalla, C. Fannius Strabo. Lex Fannia sumtuaria. SC. de philosophis et rhetoribus Urbe pellendis. A. C. 161-149. Demetrius I. Soter.

U. C. 592. A. C. 160. Ol. CLV. 1.

L. Anicius Gallus, M. Cornelius Cethegus, qui paludes Pomtinas exsiccare cœpit. Cn. Tremellio trib. pl. qui M. Æmilii Lepidi Pont. Max. (qui etiam bis consul fuerat, et proximo anno princeps senatus quintum lectus est) majestatem verbis violaverat, mulcta dicta.—Nicander poëta.

U. C. 593. A. C. 159. Ol. CLV. 2.

Cn. Cornelius Dolabella, M. Fulvius Nobilior. Lex de ambitu lata. P. Cornelius Scipio Nasica Corculum (qui primus clepsydram et sub tecto dedicavit) et M. Popilius Lænas censores tollunt circa forum statuas. Plin. XXXIV. 6. 13.

U. C. 594. A. C. 158. Ol. CLV. 3.

M. Æmilius Lepidus, C. Popilius Lænas II. Ptolemæorum discordia a senatu Rom. iterum sublata. C. Fannius legatus in Dalmatiam et Illyricum missus. M. Fulvius proc. de Eleatibus,

Liguriæ populo, triumphat.—Hipparchus Nicæensis mathem. A. C. 158-136. Attalus II. Philadelphus.

U. C. 595. A. C. 157. Ol. CLV. 4.

Sex. Julius Cæsar, L. Aurelius Orestes. Ariarathes, regno Cappad. ab Oropherne pulsus, sua virtute et Attali opera restituitur. M. Cato in Africam missus propter perpetuas Pœnorum cum Masinissa contentiones.

U. C. 596. A. C. 156. Ol. CLVI. 1.

L. Cornelius Lentulus Lupus, C. Marcius Figulus II. JC. Bellum Dalmaticum. Lex Ælia de comitiis, et Fufia, ne omnibus diebus fastis legem ferre liceret.

U. C. 597. A. C. 155. Ol. CLVI. 2.

P. Cornelius Scipio Nasica Corculum II. M. Claudius Marcellus II. Carneades, Diogenes Babyl. et Critolaus philosophi et legati ab Atheniens. Romam missi, et, Catone auctore, mox dimissi. Prusias Attalo bellum infert et eo abstinet jussu senatus Rom. In eo tractatur causa exulum Achaicorum. Bella cum Lusitanis, Liguribus et Dalmatis gesta.

U. C. 598. A. C. 154. Ol. CLVI. 3.

Q. Opimius, L. Postumius Albinus et *M'. Acilius Glabrio.* Ligures victi. Ptolemæorum et Prusiæ Attalique bellum et pax, a Romanis composita. M. Valerius Messalla et C. Cassius Longinus censores.—Pacuvius. A. C. 154-124. Mithridates V.

U. C. 599. A. C. 153. Ol. CLVI. 4.

Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus, qui primi Kal. Jan. magistratum ineunt. Bella in Hispaniis gesta. Bellum Prusiæ et Attali Romanorum opera finitum. Lex Scatinia de nefanda Venere?—Nicander poëta et Philo Byzant. mathem.

U. C. 600. A. C. 152. Ol. CLVII. 1.

M. Claudius Marcellus III. L. Valerius Flaccus. Pœnis exercitum grandem cogentibus, bellum suadet M. Cato, adversante P. Scipione Nasica, qui legatus Carthaginem mittitur. Mar-

cellus in Celtiberia Nercobricis, Bellis et Tittis dat inducias, et Cordubam condit.—Crates Mallotes.

U. C. 601. A. C. 151. Ol. CLVII. 2.

L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus orator, et qui Græce historiam scripsit. Masinissa nuntiat, Pœnos bellum struere, et decem legati Carthaginem mittuntur. Celtiberia a Marcello pacata. Bellum a Lucullo Vaccæis, Caucensibus et Intercatiensibus illatum. Ser. Sulpicius Galba, proprætor et vir eloquentissimus. XXX. Lusitanorum millibus perfidia trucidatis, Viriathini belli causa extitit.

U. C. 602. A. C. 150. Ol. CLVII. 3.

T. Quintius Flamininus, M'. Acilius Balbus. Bellum Pœnorum cum Masinissa. Achæorum exules reducti, annitentibus Polybio et P. Scipione.—Agatharchides. A. C. 150-100. Libri Maccab. scripti.

U. C. 603. A. C. 149. Ol. CLVII. 4.

L. Marcius Censorinus, M'. Manilius JC. Bellum Punicum III. Virtus Scipionis. Lex Calpurnia, prima de repetundis, lata a L. Calpurnio Pisone trib. pl. qui etiam annales scripsit et orationes, consulque fuit a. U. 619. et censor, 632. Andriscus s. Pseudophilippus Macedoniam occupat.

U. C. 604. A. C. 148. Ol. CLVIII. 1.

Sp. Postumius Albinus, L. Calpurnius Piso Cæsonius. Prusias Nicomedi filio insidians hujus jussu occiditur. Masinissa decedit, et P. Scipio Æmilianus inter liberos ejus regnum dividit. P. Scipio Nasica et P. Juventius Thalna adv. Andriscum missi. A. C. 148-145. Alexander Bala rex Syriæ.

U. C. 605. A. C. 147. Ol. CLVIII. 2.

P. Cornelius Scipio Æmilianus (Africanus Numantinus, adolescens, ædilitatem petens) *C. Livius Drusus Mamilianus* JC. Andriscus a Q. Cæcilio Metello Macedonico bis victus ei traditur a Byra Thraciæ regulo. Scipio Megara, Nepherim, aliasque Carthaginis partes, præter Byrsam, et castra Hasdrubalis expugnat.

Bellum Achaicum et Diæi molimina. Metellus triumphat, et primus ædem ex marmore facit cum porticu.

U. C. 606. A. C. 146. Ol. CLVIII. 3.

Cn. Cornelius Lentulus, L. Mummius Achaicus. Excidium Carthaginis et Corinthi. A. C. 146-140. bellum cum Viriatho Lusitanorum duce.

U. C. 607. A. C. 145. Ol. CLVIII. 4.

Q. Fabius Max. Æmilianus, L. Hostilius Mancinus. Panætius. L. Cassius Hemina. A. C. 145-140. et 130-125. Demetrius II. Nicator; Antiochus VI. Entheus, et tutor ejus Diodotus s. Tryphon.

U. C. 608. A. C. 144. Ol. CLIX. 1.

Ser. Sulpicius Galba, L. Aurelius Cotta.

U. C. 609. A. C. 143. Ol. CLIX. 2.

Ap. Claudius Pulcher, Q. Cæcilius Metellus Macedonicus Appius victis Salassis injussu populi triumphat assidente in curru filia, Vestali, ne tribunorum aliquis intercedat. Celtiberi et Numantini a Metello fusi. P. Scipio, Mummius et L. Cæcilius Metellus in Asiam et Ægyptum missi. Lex Didia sumtuaria. A. C. 143-133. Bellum Numantinum.

U. C. 610. A. C. 142. Ol. CLIX. 3.

L. Cæcilius Metellus Calvus, Q. Fabius Max. Servilianus. P. Cornelius Scipio et L. Mummius censores discordes. Pseudophilippus alter a Cn. Tremellio Scrofa quæstore cæsus cum exercitu. L. Hostilius Tubulus prætor, qui palam pecunias ob res judicandas ceperat, accusatur.

U. C. 611. A. C. 141. Ol. CLIX. 4.

Q. Pompeius Rufus Bithynicus, *Cn. Servilius Cæpio.* D. Junius Silanus prætorius, qui Macedoniam provinciam spoliaverat, a T. Manlio Torquato patre damnatus. Q. Fabius pacem dat Viriatho.

U. C. 612. A. C. 140. Ol. CLX. 1.

C. Lælius Sapiens, Q. Servilius Cæpio. Hic Viriathum per proditores necandum curat; dux militibus invisus et pæne combustus. Q. Pompeius, a Numantinis sæpius fusus, pacem cum iis facit, et metu belli liberatus eam factam inficiatur. Lex Memmia de nominibus virorum, reip. causa absentium, inter reos non recipiendis.

U. C. 613. A. C. 139. Ol. CLX. 2.

Cn. Calpurnius Piso, M. Popilius Lænas. Peregrinarum religionum cultores et Chaldæi ex Italia pulsi. Lex Gabinia tabellaria. P. Scipio et L. Cotta accusati.

U. C. 614. A. C. 138. Ol. CLX. 3.

P. Cornelius Scipio Nasica Serapio, D. Junius Brutus Callaicus. Hic Valentiam condit. Popilius ad Numantiam male rem gerit. C. Matienus, qui exercitum in Hispania deseruerat, graviter punitur.—Apollodorus Athen. mythogr. Posidonius Stoicus. Demetrius Scepsius. Castor chronogr.

U. C. 615. A. C. 137. Ol. CLX. 4.

M. Æmilius Lepidus Porcina, C. Hostilius Mancinus. Hic malis ominibus profectus et fugatus a Numantinis pacem cum iis facit per Ti. Gracchum. Brutus plurimos Hispaniarum populos perdomat et transit Oblivionis flumen. Diodotus s. Tryphon rex Syriæ. Lex Cassia tabellaria. A. C. 137-128. Phraates II.

U. C. 616. A. C. 136. Ol. CLXI. 1.

L. Furius Philus, Sex. Atilius Serranus. Gallæci a Bruto devicti. M. Æmilius a Pallantinis in Vaccæis fugatus damnatur. Mancinus Numantinis deditus non recipitur. A. C. 136-131. bellum servile in Sicilia. Fugitivorum duces Eunus et Cleon.—L. Attius s. Accius. A. C. 136-133. Attalus III. Philometor.

U. C. 617. A. C. 135. Ol. CLXI. 2.

Ser. Fulvius Flaccus, Q. Calpurnius Piso. Ardyæi domiti. A. C. 135-106. Joannes Hyrcanus.

U. C. 618. A. C. 134. Ol. CLXI. 3.

P. Cornelius Scipio Æmil. II. Africanus, Numantinus, *C. Fulvius Flaccus.* Scipio exercitum Hispanicum, licentia, luxu et ignavia corruptum, ad severam revocat disciplinam. Jugurtha et C. Marius in ejus castris tirocinia ponunt.

U. C. 619. A. C. 133. Ol. CLXI. 4.

P. Mucius Scævola, (Pont. Max.) orator et JC. qui primus fundavit jus civile ejusque scientiam in familiam Muciam intulit. *L. Calpurnius Piso Frugi.* (V. ad U. C. 603.) Pergamus aut potius bona Attali III. populo Rom. hæreditate relicta. Numantia a Scipione capta deletur. Seditio, leges agrariæ et mors Ti. Sempronii Gracchi trib. pl. Antiochus VII. Euergetes s. Sidetes Hierosolyma obsidet.

U. C. 620. A. C. 132. Ol. CLXII. 1.

P. Popilius Lænas, P. Rupilius Lupus. Bellum Asiaticum cum Aristonico. Servi victi et capta Enna.

U. C. 621. A. C. 131. Ol. CLXII. 2.

P. Licinius Crassus Dives Mucianus, (P. Mucii Scævolæ frater, JC. orator et Pont. Max.) *L. Valerius Flaccus* flamen Mart. Hunc a sacris discedere vetat collega, qui ipse legibus solvitur. Q. Cæcilius Metellus Maced. et Q. Pompeius censores de plebe. C. Papirii Carbonis trib. pl. et oratoris contentio cum P. Scipione, lex tabellaria et rogatio de iisdem tribunis pl. reficiendis. P. Rupilius conficit bellum servile et leges dat Siciliæ.

U. C. 622. A. C. 130. Ol. CLXII. 3.

C. Claudius Pulcher, M. Perperna. Crassus ab Aristonico victus perit. C. Atinius Labeo trib. pl. legem fert Atiniam, ut tribuni pl. senatores sint, et Metellum censorem saxo Tarpeio præcipitari jubet. Aristonicus a Perperna captus. Antiochus VII. a Phraate victus perit. Ptolemæus VII. Euergetes Alexandria pulsus.

U. C. 623. A. C. 129. Ol. CLXII. 4.

C. Sempronius Tuditanus, M'. Aquilius. Ille Iapydas debellat,

hic conficit reliquias belli Asiatici et fontibus venenum miscet. C. Gracchus, C. Carbo et M. Fulvius Flaccus, triumviri agris dividundis, turbas cient, et P. Scipio Afric. adversarius eorum, in cubiculo suo exanimis reperitur.

U. C. 624. A. C. 128. Ol. CLXIII. 1.

Cn. Octavius, T. Annius Luscus Rufus. A. C. 128-124. Artabanus II.

U. C. 625. A. C. 127. Ol. CLXIII. 2.

L. Cassius Longinus Ravilla, L. Cornelius Cinna.

U. C. 626. A. C. 126. Ol. CLXIII. 3.

M. Æmilius Lepidus, L. Aurelius Orestes. Lex Junia, a M. Junio Penna trib. pl. lata de peregrinis Urbe pellendis. Eam frustra dissuadet C. Gracchus, qui quæstor in Sardiniam mittitur.

U. C. 627. A. C. 125. Ol. CLXIII. 4.

M. Plautius Hypsæus, M. Fulvius Flaccus, qui sociis civitatem Rom. daturus turbas movet. Cn. Servilii Cæpionis et L. Cassii Longini severa censura et aqua Tepula. Fregellana rebellio a L. Opimio prætore oppressa.—Seleucus V.

U. C. 628. A. C. 124. Ol. CLXIV. 1.

C. Cassius Longinus, C. Sextius Calvinus. A. C. 124-63. Mithradates VI. Eupator Magnus.

U. C. 629. A. C. 123. Ol. CLXIV. 2.

Q. Cæcilius Metellus Balearicus, *T. Quintius Flamininus.* Baleares s. Gymnesiæ a Metello expugnatæ. M. Fulvius proc. triumphat de Salluviis, Liguribus et Vocontiis, annoque proximo de iisdem C. Sextius proc. qui Aquas Sextias condidit. C. Gracchi trib. pl. leges Semproniæ.—Alexander II. rex Syriæ.

U. C. 630. A. C. 122. Ol. CLXIV. 3.

Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Fannius Strabo. C. Gracchi et M. Livii Drusi tribunorum pl. leges. C. Gracchus, M. Fulvius et

Q. Rubrius triumviri coloniæ Carthaginem deducendæ ex lege, a Q. Rubrio trib. pl. lata. Bituitus, Arvernorum rex, et Allobroges a Domitio victi.—L. Cœlius Antipater, C. Sempronius Asellio, C. Fannius hist. A. C. 122-97. Antiochus VIII. Grypus.

U. C. 631. A. C. 121. Ol. CLXIV. 4.

L. Opimius, (unde vinum Opimianum, quod largius provenit hoc anno) *Q. Fabius Max.* Allobrogicus. Ab hoc Arverni cæduntur et Allobroges; ab illius satellitibus C. Gracchus et M. Fulvius Flaccus necantur. Bituitus captus cum filio Cogentiato.

U. C. 632. A. C. 120. Ol. CLXV. 1.

P. Manilius, C. Papirius Carbo. (V. ad a. U. 621.) L. Calpurnius Piso Frugi et Q. Cæcilius Metellus Balear. censores. P. Decius trib. pl. Opimio diem dicit ob cædem civis Rom. indemnati.

U. C. 633. A. C. 119. Ol. CLXV. 2.

L. Aurelius Cotta, L. Cæcilius Metellus Dalmaticus, a quo subacti Dalmatæ. C. Carbo, qui Africano vim attulisse credebatur, accusatus a L. Licinio Crasso, summo oratore, cantharidis sumtis judicio se subtrahit. C. Marius Arpinas trib. pl. legem fert de ambitu, ut pontes angustiores fiant: et viatorem mittit ad Cottam cos. prehendendum.

U. C. 634. A. C. 118. Ol. CLXV. 3.

M. Porcius Cato, Q. Marcius Rex, et, Catone mortuo, *Q. Ælius Tubero.* Stœni a Marcio devicti, et Narbo Marcius colonia. Micipsa mortuo, regnum inter se dividunt Adherbal, Hiempsal et Jugurtha.

U. C. 635. A. C. 117. Ol. CLXV. 4.

L. Cæcilius Metellus Diadematus, *Q. Mucius Scævola* JC. et augur. Jugurtha Hiempsalem necat, pellitque Adherbalem, qui jussu senatus Rom. restituitur.

U. C. 636. A. C. 116. Ol. CLXVI. 1.

C. Licinius Geta, Q. Fabius Max. Eburnus. C. Marius de ambitu postulatus. A. C. 116-81. Ptolemæus VIII. Soter s. Lathurus.

U. C. 637. A. C. 115. Ol. CLXVI. 2.

M. Æmilius Scaurus (orator et princeps senatus) *M. Cæcilius Metellus.* C. Marius prætor. Æmilius triumphat de Carnis, et a Placentia ad Parmam viam munit. Idem leges, cibariam et de libertinorum suffragiis, fert, coërcetque P. Decium prætorem non assurgentem. L. Cæcilius Metellus Dalmat. et Cn. Domitius Ahenob. censores severi.

U. C. 638. A. C. 114. Ol. CLXVI. 3.

M'. Acilius Balbus, C. Porcius Cato. Lusitania a C. Mario pacata. Cato a Scordiscis fusus. Æmilia, Licinia et Marcia Vestales damnatæ. A. C. 114-95. Antiochus IX. Cyzicenus Philopator. 114-25. M. Terentius Varro.

U. C. 639. A. C. 113. Ol. CLXVI. 4.

C. Cæcilius Metellus Caprarius, *Cn. Papirius Carbo.* A. C. 113-100. Cimbri, Teutoni, (a quibus Carbo vincitur) Ambrones et Tigurini.

U. C. 640. A. C. 112. Ol. CLXVII. 1.

M. Livius Drusus, (v. ad a. U. 630.) *L. Calpurnius Piso Cæsoninus.* Scordisci a T. Didio propræt. et Druso victi. Samaria a Joanne Hyrcano diruta. Adherbal a Jugurtha occisus.

U. C. 641. A. C. 111. Ol. CLXVII. 2.

P. Cornelius Scipio Nasica, Serapionis f. *L. Calpurnius Piso Bestia.* A.C. 111-106. bellum Jugurthinum. Charmadas, Clitomachus, Æschines, Metrodorus, Diodorus philosophi.

U. C. 642. A. C. 110. Ol. CLXVII. 3.

M. Minucius Rufus, Sp. Postumius Albinus. Jugurtha Romæ C. Bæbium trib. pl. corrumpit, occiditque Massivam. Nova pax ignominiosa.

U. C. 643. A. C. 109. Ol. CLXVII. 4.

Q. Cæcilius Metellus Numidicus, *M. Junius Silanus.* Ille Jugurtham sæpius fugat; hic a Cimbris vincitur. A. C. 109-32. Atticus. M. Æmilius Scaurus et M. Livius Drusus censores. Ille collega mortuo abdicat, tribunis carcerem minitantibus. Via Æmilia et pons Mulvius opera ejus.

U. C. 644. A. C. 108. Ol. CLXVIII. 1.

Ser. Sulpicius Galba orator, *Q. Hortensius, M. Aurelius Scaurus* orator. Marii inimicitiæ cum Metello, et insidiæ Jugurthæ structæ.

U. C. 645. A. C. 107. Ol. CLXVIII. 2.

C. Marius, L. Cassius Longinus, M. Æmilius Scaurus II. Cassius a Tigurinis cæsus cum L. Pisone et exercitu. Jugurtha et Bocchus, Maurorum rex, a Mario sæpius victi. Lex Cœlia tabellaria, et Thoria agraria.

U. C. 646. A. C. 106. Ol. CLXVIII. 3.

C. Atilius Serranus, Q. Servilius Cæpio. Hic diripit Tolosam aurumque Tolosanum intervertit. Jugurtha a Boccho traditur Syllæ, superbo quæstori Marii. Lex Servilia judiciaria, et Acilia de repetundis.—Judas Aristobulus. A. C. 106-88. Ptolemæus IX. s. Alexander I. 106-48. Cn. Pompeius M. 106-43. M. Tullius Cicero.

U. C. 647. A. C. 105. Ol. CLXVIII. 4.

P. Rutilius Rufus orator, JC. et philos. *Cn. Manlius Maximus.* Hujus et Cæpionis exercitus a Cimbris occidione occisi. M. Scaurus a Boiorige captus et necatus. Imperium Cæpioni abrogatum. Servile bellum in Campania a P. Vettio equite Rom. concitatum et a L. Lucullo prætore oppressum.

U. C. 648. A. C. 104. Ol. CLXIX. 1.

C. Marius II. C. Flavius Fimbria. Lex Domitia de sacerdotiis. A. C. 104-99. bellum servile in Sicilia. Salvius s. Tryphon, et Athenio duces fugitivorum. Sylla Marii legatus Gallos fundit, et Copillum regulum capit. A. C. 104-77. Jannæus Alexander.

U. C. 649. A. C. 103. Ol. CLXIX. 2.

C. Marius III. L. Aurelius Orestes. Cilices piratæ a M. Antonio prætore domiti. C. Memmius, T. Albutius, M. Junius Silanus et M. Scaurus accusantur. Cimbri a Celtiberis, Thraces a Pisone, et servi a L. Lucullo fusi. Artemidorus geogr.

U. C. 650. A. C. 102. Ol. CLXIX. 3.

C. Marius IV. Q. Lutatius Catulus. Ad Aquas Sextias primum Ambrones a Mario victi, deinde Teutoni; et captus Teutobodus. Q. Numidicus et C. Caprarius Cæcilii Metelli, fratres patrueles, censores. L. Apuleii Saturnini tribunatus, leges et contentiones cum Q. Metello cens. C. Memmio et Q. Servilio Cæpione quæstore urb. Q. Metelli oratio de maritandis ordinibus.

U. C. 651. A. C. 101. Ol. CLXIX. 4.

C. Marius V. M'. Aquillius. Cimbri a Mario et Q. Catulo in campis Raudiis occidione occisi. Fugitivi ab Aquillio victi. Publicius Malleolus, matre necata, primus culeo insutus et in mare præcipitatus est. Apuleius, opera Marii satellitumque ejus, occiso A. Nonio, per vim tribunus pl. fit, et Marius consul, pecunia per tribus divisa.

U. C. 652. A. C. 100. Ol. CLXX. 1.

C. Marius VI. L. Valerius Flaccus. Leges Serviliæ C. Glaucii prætoris. C. Memmius candidatus consulatus occiditur. Apuleii tribunatus, leges novæ, conspiratio cum C. Glaucia, C. Saufeio quæstore perfidoque Mario, et occisio. Exilium Q. Metelli.—Afranius, C. Titius et Sex. Turpilius poëtæ.

U. C. 653. A. C. 99. Ol. CLXX. 2.

M. Antonius orator, *A. Postumius Albinus.* Bellum servile a M. Aquillio confectum. Sex. Titii tribunatus, leges, contentio cum M. Antonio et exilium. Q. Metelli reditus. P. Furius trib. pl. a populo discerptus. A. C. 99-44. C. Julius Cæsar.

U. C. 654. A. C. 98. Ol. CLXX. 3.

Q. Cæcilius Metellus Nepos, T. Didius Vivius. Lex Cæcilia Didia de modo legum promulgandarum per trinundinum et de

duabus rebus una lege non per saturam ferendis seu conjungendis. M'. Aquillius, repetundarum reus, a M. Antonio defenditur. L. Valerius Flaccus et M. Antonius censores. In Asia Q. Mucius Scævola prætor et P. Rutilius Rufus legatus aut pro quæstore (v. ad a. U. C. 647.) coërcent publicanorum injurias.—Artavasdes I.

U. C. 655. A. C. 97. Ol. CLXX. 4.

Cn. Cornelius Lentulus Clodianus, P. Licinius Crassus, Lex Licinia sumtuaria. Anni magni conversio. A. C. 97-93. Seleucus VI. Epiphanes.

U. C. 656. A. C. 96. Ol. CLXXI. 1.

Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus. Cyrenarum regnum testamento Ptolemæi Apionis translatum ad Romanos. Celtiberi a T. Didio et virtute Sertorii sæpius victi.—Meleager Anthol.

U. C. 657. A. C. 95. Ol. CLXXI. 2.

L. Licinius Crassus JC. et orator, homo luxuriosus, *Q. Mucius Scævola* JC. et Pont. M. collegæ in omnibus magistratibus, præter censuram. Lex Licinia Mucia de civitate sive civibus regundis, ne quis sit pro cive, qui non sit civis; quæ præcipua fuit causa belli Italici. C. Norbanus trib. pl. diem dicit Q. Servilio Cæpioni.—Antiochus X. Eusebes.

U. C. 658. A. C. 94. Ol. CLXXI. 3.

C. Cœlius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus. Hispaniæ, a T. Didio et P. Crasso pacatæ, a X. legatis ordinatæ.

U. C. 659. A. C. 93. Ol. CLXXI. 4.

C. Valerius Flaccus, M. Herennius. Prætura et ludi L. Syllæ. Censura Cn. Domitii Ahenob. et L. Licinii Crassi.—Antiochus XI. et Philippi Philadelphi. A. C. 93-88. Demetrius III. Eucærus et Philippus. 93-49. Lucretius.

U. C. 660. A. C. 92. Ol. CLXXII. 1.

C. Claudius Pulcher, M. Perperna. Injusta condemnatio et

exilium Rutilii. (V. ad a. U. 654.) Sylla Tigranem expellit Cappadocia. M. Livii Drusi oratoris tribunatus et leges.—Q. Ælius Tubero JC.

U. C. 661. A. C. 91. Ol. CLXXII. 2.

L. Marcius Philippus orator, *Sex. Julius Cæsar*. Drusus sociorum patronus domi occisus. A. C. 91-88. bellum sociale s. Marsicum et Italicum.—Sadducæi, Pharisæi, Esseni, Synedrium. L. Cornelius Sisenna hist.

U. C. 662. A. C. 90. Ol. CLXXII. 3.

L. Julius Cæsar, P. Rutilius Lupus. Hi male res gerunt adv. socios, at bene Marius, Sylla, Cn. Pompeius et Ser. Sulpicius. Ariobarzanes et Nicomedes regnis pulsi a Mithridate. Lex Varia Q. Varii Hybridæ trib. pl. de majestate ; et Julia de civitate cum iis sociis communicanda, qui fundi (huic legi) fierent, i. e. ejus beneficio uti vellent.

U. C. 663. A. C. 89. Ol. CLXXII. 4.

Cn. Pompeius Strabo, Magni pater, *L. Porcius Cato.* Leges Plautiæ, M. Plautii Silvani trib. pl. de judiciis cum equitibus et senatu communicandis, et de vi armatis hominibus. Lex Plautia Papiria C. Papirii Carbonis (trib. pl.) de civitate sociis danda. P. Licinius Crassus et L. Julius Cæsar censores socios, novos cives, rejiciunt in novas postremasque tribus. A. Sempronius Asellio prætor urb. Romæ a fœneratoribus, A. Postumius Albinus legatus ab exercitu suo, et Cato consul in prælio a C. Marii filio necatur. A. C. 89-62. bellum Mithridaticum.

U. C. 664. A. C. 88. Ol. CLXXIII. 1.

L. Cornelius Sylla, Q. Pompeius Rufus. P. Sulpicii Rufi tribunatus, leges (ut exules revocentur, ut novi cives et libertini distribuantur per tribus, utque bellum Mithrid. Syllæ mandatum, Mario decernatur) et mors. Bellum civile inter Marium et Syllam. Hic adversarios Urbe pellit, et in Asiam proficiscitur. Marius cum filio in Africam venit. Q. Pompeius, auctore Cn. Pompeio, et filius ejus, gener Syllæ, a Sulpicio occisus. Mithridates M'. Aquillium omnesque Romanos, in Asia negotiantes, trucidari

jubet.—Sex. Pompeius, frater consulis, Stoicus, JC. et geometra. Scymnus. Philo philos. A. C. 88-84. Antiochus XII. Dionysus.

U. C. 665. A. C. 87. Ol. CLXXIII. 2.

Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna. Hic per quatuor annos sævit in Syllanos, et a collega pulsus in Urbem redit scriptis quatuor exercitibus, quibus ipse et Marius, ex Africa revocatus, et Q. Sertorius et Cn. Papirius Carbo præsunt. Cn. Pompeius proc. qui utramque partem foverat, fulmine ictus unco trahitur. Mors Octavii, L. Merulæ, Q. Catuli, C. Atilii Serrani, P. Lentuli, C. Cæsaris, M. Bæbii, C. Numitorii, M. Antonii et Crassorum.

U. C. 666. A. C. 86. Ol. CLXXIII. 3.

C. Marius VII. L. Cornelius Cinna II. et, Mario mortuo, *L. Valerius Flaccus II.* qui in Asiam missus, ut Syllæ succederet, a C. Flavio Fimbria legato interficitur. Lex Valeria ab eo lata de ære alieno. Archelaus, a Sylla aliquoties victus, se et classem ei tradit. L. Marcius Philippus et M. Perperna censores. Athenæ a Sylla captæ. C. (M.) Marius Gratidianus prætor rem nummariam constituit.—Metrodorus geogr.

U. C. 667. A. C. 85. Ol. CLXXIII. 4.

L. Cornelius Cinna III. Cn. Papirius Carbo. Mithridates a Fimbria victus ac pæne captus.

U. C. 668. A. C. 84. Ol. CLXXIV. 1.

L. Cornelius Cinna IV. Cn. Papirius Carbo II. Cinna ab exercitu suo occisus. Pax Mithridati a Sylla data. Mors Fimbriæ. —L. Cornelius Sisenna. A. C. 84-47. Valerius Catullus. 84-31. C. Sallustius Crispus.

U. C. 6 9. A. C. 83. Ol. CLXXIV. 2.

L. Cornelius Scipio Asiaticus, *C. Junius Norbanus Flaccus.* Pacis conditiones Syllæ et ab eo præpositæ. Norbanus ab eo victus, et captus Scipio. Incendium Capitolii. Cn. Pompeius adolescens tres legiones Syllæ adducit, fusisque Bruto, Scipione

et Carbone, Imperator ab eo salutatur. A. C. 83-69. Tigranes ii.

U. C. 670. A. C. 82. Ol. clxxiv. 3.

Cn. Papirius Carbo III. C. Marius C. F. juvenis xx. annis minor. L. Damasippus (Brutus) prætor Marii jussu Q. Scævolam, L. Domitium, P. Antistium, C. Carbonem Arvinam aliosque Syllanos nobilesque cives Romæ trucidat. L. Murena, ab Archelao incitatus, Mithridati bellum infert. Mors Carbonis et Marii. Prænestini a Sylla occisi. Syllæ crudelitas, proscriptio, leges, dictatura perpetua et cognomen Fausti s. Felicis.

U. C. 671. A. C. 81. Ol. clxxiv. 4.

M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella. A. Gabinius ad pacem cum Mithridate renovandam missus. Cn. Pompeius res in Africa gerit.—Q. Claudius Quadrigarius, L. Licinius Macer, Valerius Antias historici. Ænesidemus.—Ptolemæus x. A. C. 81-66. Ptolemæus xi.

U. C. 672. A. C. 80. Ol. clxxv. 1.

L. Cornel. Sylla Felix II. Q. Cæcil. Metellus Pius.

U. C. 673. A. C. 79. Ol. clxxv. 2.

P. Servilius Isauricus, Ap. Claudius Pulcher. Sylla sponte privatus.

U. C. 674. A. C. 78. Ol. clxxv. 3.

M. Æmilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus. Syllæ phthiriasis, mors, exequiæ et sepultura in campo Martio. Lepidus Syllæ acta vult rescindi, et cum exercitu Romam venit: sed a Pompeio victus in Sardiniam fugit ibique moritur.

U. C. 675. A. C. 77. Ol. clxxv. 4.

D. Junius Brutus, Mam. Æmilius Lepidus Livianus. A. C. 77-72. bellum Sertorianum. 77-67. bellum piraticum cum Cilicibus. Bella cum Thracibus, Sarmatis, Mædis et Dardanis.

U. C. 676. A. C. 76. Ol. clxxvi. 1.

Cn. Octavius M. F. *C. Scribonius Curio* orator. Res a Cn.

Pompeio et Q. Metello adv. Sertorium, Herculeium quæstorem ejus et M. Perpernam; et a L. Murena adv. piratas gestæ. Oracula Sibyllina undique conquisita.

U. C. 677. A. C. 75. Ol. CLXXVI. 2.

C. Aurelius Cotta, L. Octavius. Curio succedit Ap. Claudio mortuo, et cum Dardanis feliciter pugnat. Turbæ propter inopiam annonæ. Lex Aurelia consulis, ut tribuni pl. alios quoque magistratus capere possint. Bithynia Romanis hæreditate relicta a Nicomede III. et pars Libyæ a Ptolemæo Apione. Mithridatis bellum III. et fœdus cum Sertorio.

U. C. 678. A. C. 74. Ol. CLXXVI. 3.

L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta. Hic male, ille bene res gerit adv. Mithridatem. M. Antonii prætoris avaritia, imperium totius oræ maritimæ et mors. Cæsar a piratis captus. C. Verres prætor urb.

U. C. 679. A. C. 73. Ol. CLXXVI. 4.

C. Cassius Varus, M. Terentius Varro Lucullus. Lex frumentaria ab iis lata. Mithridates, ad Cyzicum et Lemnum a Lucullo proc. victus, in Pontum profugit. Dardani a C. Curione proc. domiti. Deiotarus, Gallogræciæ tetrarches, Mithridatis præfectos cædit. A. C. 73-71. bellum Spartacium s. gladiatorium et servile adv. Spartacum, Crixum, Œnomaum et Publipora gestum. A. C. 73-71. C. Verris prætura Sicula.

U. C. 680. A. C. 72. Ol. CLXXVII. 1.

L. Gellius Publicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus. M. Lollius Palicanus trib. pl. Sertorius a M. Perperna, perfido amico, occisus, et hic a Cn. Pompeio.

U. C. 681. A. C. 71. Ol. CLXXVII. 2.

P. Cornelius Lentulus Sura, Cn. Aufidius Orestes. M. Crassus prætor et Cn. Pompeius de fugitivis triumphant. Calagurritanorum pertinacia.

U. C. 682. A. C. 70. Ol. CLXXVII. 3.

Cn. Pompeius Magnus, *M. Licinius Crassus* Dives. Fœnera-

tores in Asia a Lucullo coërciti. Lex a Pompeio lata de tribunicia potestate restituenda, et Aurelia judiciaria a L. Aurelio Cotta prætore, ut judicia senatoribus, equitibus ac tribunis ærariis communia essent. Machares Mithridatis F. amicus Romanorum. M'. Acilio Glabrione præt. judicium exercente, Cicero accusat Verrem. L. Gellius Publicola, Cn. Cornelius Lentulus Clod. censores. —C. Trebatius Testa, A. Cascellius, C. Camillus, L. Octavius Balbus, Verrius Flaccus, A. Ofilius, Alfenus Varus, Hostilius et Aterius JCti. Posidonius. Geminus. Vitruvius. Cornelius Nepos? A. C. 70-18. Virgilius.

U. C. 683. A. C. 69. Ol. CLXXVII. 4.

Q. Hortensius orator, *Q. Cæcilius Metellus* Creticus. Tigranocerta a Lucullo capta. Capitolium a Q. Catulo dedicatum. A. C. 69-58. Phraates III.

U. C. 684. A. C. 68. Ol. CLXXVIII. 1.

L. Cæcilius Metellus, Q. Marcius Vatia Rex. Creta a Q. Metello proc. subacta. A. C. 68-64. Antiochus XIII. Asiaticus et Seleucus.

U. C. 685. A. C. 67. Ol. CLXXVIII. 2.

C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio. Hic successor Lucullo missus. Bellum piraticum Cn. Pompeio cum infinita potestate mandatum et intra paucos dies confectum. Leges latæ; Acilia Calpurnia de ambitu; Gabiniæ A. Gabinii trib. pl. de fœnere, de uno imperatore adv. prædones creando, utque mense toto Febr. senatus daretur legationibus; Roscia theatralis L. Roscii Othonis trib. pl. Maniliæ C. Manilii trib. pl. de libertinorum suffragiis, et de bello Mithrid. Pompeio mandando; Cornelia C. Cornelii trib. pl. de edictis perpetuis. A. C. 67-35. Hyrcanus et Aristobulus fratres, hujusque filii Alexander et Antigonus.

U. C. 686. A. C. 66. Ol. CLXXVIII. 3.

M'. Æmilius Lepidus, L. Volcatius Tullus. Prætura Ciceronis, L. Catilinæ, P. Vatinii, et C. Aquillii Galli JC. et auctoris Aquillianarum formularum de dolo malo, stipulatione, cet. A. C. 66-62. res a Pompeio in Asia gestæ adv. Mithridatem et Tigra-

nen, horumque filios, Pharnacen et Tigranen. A. C. 66-51. Ptolemæus xii. Auletes, Cleopatra, Berenice, Archelaus.

U. C. 687. A. C. 65. Ol. clxxviii. 4.

L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus. Q. Lutatius Catulus et M. Licinius Crassus censores. Lex Papia C. Papii trib. pl. de peregrinis Urbe pellendis. Cæsaris ædilitas et munus gladiat. A. C. 65-8. Horatius.

U. C. 688. A. C. 64. Ol. clxxix. 1.

L. Julius Cæsar, C. Marcius Figulus.

U. C. 689. A. C. 63. Ol. clxxix. 2.

M. Tullius Cicero, C. Antonius. Conjuratio Catilinaria oppressa. Hierosolyma a Pompeio capta. Lex Cæcilia de ambitu, et Atia de sacerdotiis. P. Cornelii Lentuli Spintheris ædilis cur. ludi magnifici et dibapha Tyria. Luculli triumphus et luxus. Mors Mithridatis. Cæsar Pont. Max. Augustus nascitur.

U. C. 690. A. C. 62. Ol. clxxix. 3.

D. Junius Silanus, L. Licinius Muræna. Bellum Mithrid. a Cn. Pompeio confectum; Pontus et Syria provinciæ Rom. regnaque Asiæ divisa. M. Catonis tribunatus et ejus Ciceronisque contentio cum Q. Metello Nepote. Sacra Bonæ Deæ a P. Clodio polluta. C. Antonius proc. Macedoniam prov. avare administrat: unde biennio post damnatur.

U. C. 691. A. C. 61. Ol. clxxix. 4.

M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messalla Niger. Triumphus Pompeii. L. Domitii Ahenobarbi ædilis cur. ludi. C. Octavius et C. Julius Cæsar prætores. Q. Tullius Cicero proprætor Asiæ. P. Clodius reus, stuprator sororum et quæstor in Sicilia.

U. C. 692. A. C. 60. Ol. clxxx. 1.

L. Afranius, Q. Cæcilius Metellus Celer. Conspiratio Cæsaris, Pompeii et Crassi. L. Flavii trib. pl. lex agraria. Cæsar proprætor Galliæ ult.

U. C. 693. A. C. 59. Ol. clxxx. 2.

C. Julius Cæsar, M. Calpurnius Bibulus. Leges Juliæ, agraria, de provinciis ordinandis et de repetundis. P. Clodius, a P. Fonteio adoptatus, a C. Herennio et Cæsare ad plebem traducitur. L. Vettii indicis turbæ et mors. P. Vatinii tribunatus et leges de repetundis deque Galliis cum Illyrico in quinquennium Cæsari decernendis. Macedonia a C. Octavio bene administrata.

U. C. 694. A. C. 58. Ol. clxxx. 3.

L. Calpurnius Piso Cæsoninus, Cæsaris socer, *A. Gabinius.* (V. ad a. U. 685.) P. Clodii Pulchri tribunatus et leges. Exilium Ciceronis. Prætura L. Domitii Ahenobarbi, C. Memmii Gemelli, L. Flavii, L. Cornelii Lentuli Cruris et P. Nigidii Figuli. M. Æmilii Scauri ædilitas, theatrum et ludi. A. C. 58-49. res a Cæsare in Galliis, Germania et Britannia gestæ adv. Ariovistum, Orgetorigem, Dumnorigem, Cativolcum, Ambiorigem, Cassivelaunum, Vercingetorigem, Commium, al.—Orbilius Pupillus Gramm.

U. C. 695. A. C. 57. Ol. clxxx. 4.

P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Cæcilius Metellus Nepos. Ciceronis reditus. Cyprus Ptolemæo erepta lege Clodia a M. Catone propræt. Pompeii procuratio frumentaria cum imperio infinito. Clodii contentiones cruentæ cum tribunis pl. Ciceroni faventibus, T. Annio Milone, P. Sextio, C. Cestilio, M. Cispio, T. Fadio Gallo, M'. Curio, Q. Fabricio, C. Messio. A. C. 57. ad 17. p. C. n. T. Livius.

U. C. 696. A. C. 56. Ol. clxxxi. 1.

Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L. Marcius Philippus. Clodii ædilitas cur. novaque molimina. Reductio Ptolemæi regis Ægyptii, a C. Porcio Catone trib. pl. et senatu impedita, a P. Lentulo et Pompeio frustra expetita, et ab A. Gabinio, quem rex corruperat, perfecta. Macedonia a L. Pisone proc. et Syria ab A. Gabinio proc. male administrata. A. C. 56-37. Orodes I.

U. C. 697. A. C. 55. Ol. clxxxi. 2.

Cn. Pompeius Magnus *II. M. Licinius Crassus* Dives *II.* Leges Pompeiæ, judiciaria ac de parricidiis ; et Trebonia, a C. Tre-

bonio Aspro trib. pl. lata, ut Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria Parthicumque bellum in quinquennium, et Cæsari Galliæ cum Illyrico in aliud quinquennium decernerentur. Pompeii theatrum et ludi. Hispaniæ per legatos ejus, L. Afranium et M. Petreium, administratæ.

U. C. 698. A. C. 54. Ol. CLXXXI. 3.

L. Domitius Ahenobarbus, Ap. Claudius Pulcher. Præturæ Milonis, M. Catonis, Cn. Domitii Ahenob. P. Servilii Vatiæ Isaur. et Ser. Sulpicii Galbæ. Absolutio A. Gabinii, P. Vatinii, M. Scauri et Cn. Plancii. Tribunatus Q. Mucii Scævolæ. Expeditio Parthica malis ominibus, intercedente C. Ateio Capitone trib. pl. et infeliciter suscepta a M. Crasso.

U. C. 699. A. C. 53. Ol. CLXXXI. 4.

Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messalla. M. Crassus in bello Parthico perit. Clodius a Milone interficitur. Q. Pompeius Rufus trib. pl. rogatione lata, ut Cn. Pompeius dictator diceretur, in carcerem conjicitur a senatu.

U. C. 700. A. C. 52. Ol. CLXXXII. 1.

Cn. Pompeius Magnus *III.* solus, a quo mense Sextili collega asciscitur socer *Q. Cæcilius Metellus Pius Scipio.* Milonis exilium. Leges Pompeiæ de ambitu, de vi, de provinciis; et Cæcilia de censura restituenda, quæ sublata erat lege Clodia. Parthi victi a C. Cassio, quæstore M. Crassi. A. C. 52-15. Propertius.

U. C. 701. A. C. 51. Ol. CLXXXII. 2.

M. Claudius Marcellus, Ser. Sulpicius Rufus, summus JC. et orator. M. Tullius Cicero proc. Ciliciæ et Cypri. M. Calpurnius Bibulus proc. Syriæ. Q. Minucius Thermus propr. Asiæ. P. Attius Varus propr. Africæ. A. C. 51-48. Ptolemæus XIII. Dionysius.

U. C. 702. A. C. 50. Ol. CLXXXII. 3.

L. Æmilius Paulus, C. Claudius Marcellus. Ap. Claudius Pulcher et L. Calpurnius Piso Cæson. censores ultimi, populi suf-

fragiis creati. C. Sallustius hist. senatu motus. M. Cælius Rufus et M. Octavius ædiles cur. C. Titius, C. Curtius, M. Cato II. et M. Livius Drusus prætores. Tribunatus C. Scribonii Curionis, a Cæsare corrupti, et lex viria et alimentaria.—Conon.

U. C. 703. A. C. 49. Ol. CLXXXII. 4.

C. Claudius Marcellus, L. Cornelius Lentulus Crus. SCtum de exercitu a Cæsare dimittendo, et de Galliis L. Domitio Ahenob. ac M. Considio Noniano tradendis. Bellum civile inter Cæsarem et Pompeium. T. Labienus Cæsarem deserit. L. Afranius et M. Petreius ad Ilerdam victi. Cæsaris dictatura ac leges Juliæ. M. Æmilius Lepidus prætor urb. et Urbi præfectus.—M. Manilius. A. C. 49-17. Tibullus.

U. C. 704. A. C. 48. Ol. CLXXXIII. 1.

C. Julius Cæsar II. P. Servilius Vatia Isauricus. M. Cælii Rufi, præt. novarumque tabularum auctoris, et Milonis molimina ac mors. Pugna Pharsalica et mors Cn. Pompeii. Bellum Alexandrinum, et bibliothecæ Alexandr. conflagratio. Honores in Cæsarem collati. A. C. 48-30. Ptolemæus XIV. Puer et Cleopatra.

U. C. 705. A. C. 47. Ol. CLXXXIII. 2.

C. Julius Cæsar Dictator II. qui *M. Antonium* mag. eq. dixit, et in paucos dies consules fecit *Q. Fufium Calenum* et *P. Vatinium.* Prætura C. Sallustii. Tribunatus turbulentus P. Cornelii Dolabellæ, L. Trebellii et C. Asinii Pollionis. Cura Urbis M. Antonio mandata. Bellum Africanum.—C. Trebatius Testa JC. et trib. pl.

U. C. 706. A. C. 46. Ol. CLXXXIII. 3.

C. Julius Cæsar III. et Dict. III. *M. Æmilius Lepidus* cos. et mag. eq. Pugna ad Thapsum. Mors Afranii, Petreii, Fausti Syllæ, Q. Scipionis, M. Catonis Uticensis, et Jubæ. Cæsaris novi honores, triumphi quatuor, spectacula, instituta, leges et fasti. Bellum Hispaniense. Prætores decem. Prætura M. Junii Bruti Cæpionis et D. Junii Bruti Albini.—D. Laberius et Publius Syrus.

U. C. 707. A. C. 45. Ol. CLXXXIII. 4.

C. Julius Cæsar IV. et Dict. IV. *M. Æmilius Lepidus II.* et mag. eq. nisi potius Cæsar solus fuit consul, et suffecti deinde *Q. Fabius Max. C. Trebonius*, et *C. Caninius Rebilus.* Pugna Mundensis. Mors Cn. Pompeii, T. Labieni et P. Vari. Fuga Sex. Pompeii. Prætores XIV. Cæsaris triumphus, superbia, dictatura perpetua aliique honores summi ac divini.

U. C. 708. A. C. 44. Ol. CLXXXIV. 1.

C. Julius Cæsar V. et Dict. V. *M. Antonius, P. Cornelius Dolabella.* Magistri equitum *M. Æmilius Lepidus* et *C. Octavius.* Prætores XVI. et ædiles VI. Magistratus in plures annos a Cæsare ordinati. Cæsaris opera, vasta consilia, arrogantia, cædes, sepultura, testamentum. M. Antonii et C. Octavii molimina, artes et discordia, Sex. Pompeii varia fortuna et reconciliatio cum senatu. M. Brutus et C. Cassius in Macedoniam Syriamque abeunt.

U. C. 709. A. C. 43. Ol. CLXXXIV. 2.

C. Vibius Pansa, A. Hirtius; C. Julius Cæsar Octavianus, Q. Pedius; P. Ventidius, C. Carrinas. Dolabella et Antonius hostes judicati. Bellum Mutinense. Mors Hirtii et Pansæ. Triumviratus et proscriptiones Octaviani, Antonii et Lepidi. Mors Ciceronis aliorumque. M. Brutus, C. Cassius et D. Brutus lege Pedia damnati absentes.—Sosigenes. A. Sabinus. Gratius. Corn. Severus. C. Pedo Albinovanus. A. C. 43. ad 17. p. C. n. Ovidius.

U. C. 710. A. C. 42. Ol. CLXXXIV. 3.

L. Munacius Plancus, M. Æmilius Lepidus II. Sicilia a Sex. Pompeio occupata. Divini honores Cæsari, Divi filio, decreti. Prælium Philippense et mors C. Cassii, M. Bruti et Q. Hortensii.—Fundanius. P. Nigidius Figulus obit.

U. C. 711. A. C. 41. Ol. CLXXXIV. 4.

L. Antonius, P. Servilius Vatia Isauricus. Agri proscriptorum præmiaque divisa veteranis tumultuantibus, aut promissa tantum, et data demum a. U. 722. L. Antonii et Fulviæ conspiratio. Bel-

lum Perusinum. M. Antonii et Cleopatræ amores. Ti. Claudius Nero prætor, pater Tiberii Imp.—T. Valgius Rufus. L. Varius. Plotius Tucca. M. Annæus Seneca.

U. C. 712. A. C. 40. Ol. CLXXXV. 1.

Cn. Domitius Calvinus II. C. Asinius Pollio, (summus orator, hist. et poëta, qui et primus bibliothecam publ. extruxit) *L. Cornelius Balbus* et *P. Canidius Crassus.* Trucidatio Perusinorum urbisque incendium. Syria a Parthis, duce T. Labieno, et Italia a Sex. Pompeio vastatur. M. Antonius cum Sex. Pompeio bellum movet adv. Cæsarem; sed opera L. Cocceii Nervæ, Asinii Pollionis et Mæcenatis pax Brundisina componitur firmaturque nuptiis Octaviæ. Imperium Rom. inter triumviros iterum dividitur. Q. Salvidieni conjuratio et mors. Lex Falcidia C. Falcidii trib. pl. testamentaria de legatis. M. Vipsanii Agrippæ prætura urb. et ludi.

U. C. 713. A. C. 39. Ol. CLXXXV. 2.

L. Marcius Censorinus, C. Calvisius Sabinus. Consules in VIII. annos, et plures in annum designati. Pax Puteolana fit cum Sex. Pompeio, plebe ob famem sæviente, et impunitas datur proscriptis. Cn. Domitius de Cerretanis, et Pollio de Parthinis triumphat. A. C. 39-36. P. Ventidius Bassus, M. Antonii legatus, homo miræ fortunæ, Parthos et Labienum devincit, primusque triumphat de Parthis. Res prospere ab Agrippa propr. in Aquitania gestæ.

U. C. 714. A. C. 38. Ol. CLXXXV. 3.

Ap. Claudius Pulcher, C. Norbanus Flaccus. Prætores LXVII. Triumviri reip. constituendæ in alterum quinquennium. Aradii et Judæi a C. Sosio, Antonii legato, domiti. A. C. 38-35. bellum Siculum cum Sex. Pompeio, ab Agrippa confectum. Sex. Pompeii Menæ s. Menodori fraudulenta molimina. A. C. 38-3. Herodes M.

U. C. 715. A. C. 37. Ol. CLXXXV. 4.

M. Vipsanius Agrippa, L. Caninius Gallus, T. Statilius Tau-

rus. Portus Julius ab Agrippa factus. Amicitia Cæsaris et Antonii restituta ab Octavia.—Deiotarus II. Polemo I. A. C. 37-4. p. C. Phraates IV.

U. C. 716. A. C. 36. Ol. CLXXXVI. 1.

L. Gellius Publicola, M. Cocceius Nerva, L. Munacius Plancus II. P. Sulpicius Quirinus. Agrippa, devictis Sex. Pompeio præfectisque ejus, Demochare et Apollophane, corona aurea rostrata donatur. Cn. Domitius triumphat de Hispanis, a quibus aurum accepit coronarium. Honores Cæsari et Agrippæ decreti. Lepidus, Cæsari infestus et a legionibus corruptis desertus, honores amittit præter pontificatum max. Res ab Antonio adv. Parthos, et a P. Canidio Crasso, ejus legato, in Armenia, Iberia et Albania gestæ.

U. C. 717. A. C. 35. Ol. CLXXXVI. 2.

L. Cornificius, Sex. Pompeius Sex. F. Sex. Pompeius profugus, reparato in Asia bello, ab Antonii legatis, C. Furnio et M. Titio, occiditur. Japydæ, Dalmatæ et Pannonii a Cæsare subacti.

U. C. 718. A. C. 34. Ol. CLXXXVI. 3.

L. Scribonius Libo, M. Antonius II. L. Sempronius Atratinus, Paul. Æmilius Lepidus, C. Memmius, M. Herennius. Salassi a M. Valerio Messalla domiti. Antonius Artavasden dolo capit et Armeniam dat filio suo ex Cleopatra suscepto.

U. C. 719. A. C. 33. Ol. CLXXXVI. 4.

C. Julius Cæsar Octavianus II. L. Volcatius Tullus; P. Autronius Pætus, L. Flavius, C. Fonteius Capito, (ad unguem factus homo) *M. Acilius Aviola, L. Vinucius, L. Laronius.* Agrippæ ædilitas, opera publica, ludi. Mathematici ab eo pulsi Urbe. Dalmatæ a T. Statilio Tauro subacti. Porticus Octaviæ et bibliotheca in ea.

U. C. 720. A. C. 32. Ol. CLXXXVII. 1.

Cn. Domitius Ahenob. C. Sosius; L. Cornelius, N. Valerius. Cæsar et Antonius bellum parant. Octaviæ repudium. Con-

sules ad Antonium abeunt, L. Plancus et M. Titius ad Cæsarem, cui testamentum Antonii produnt.

U. C. 721. A. C. 31. Ol. CLXXXVII. 2.

C. Julius Cæsar Octav. III. M. Valerius Messalla Corvinus orator; *M. Titius, Cn. Pompeius.* Prælium navale ad Actium ludique Actiaci. Agrippa vexillo cœruleo donatus. C. Cilnius Mæcenas eq. Rom. Urbi Italiæque præfectus.

U. C. 722. A. C. 30. Ol. CLXXXVII. 3.

C. Julius Cæsar Octav. IV. M. Licinius Crassus; C. Antistius Vetus, M. Tullius Cicero, oratoris f. et *L. Sænius Balbinus.* Mors Antonii et Cleopatræ. Cæsar Ægypto in provinciæ formam redactæ Cn. Cornelium Gallum equitem dat præfectum Augustalem. Legati Phraatis, Tiridates ab eo pulsus et Herodes ad Cæsarem veniunt. P. Canidius, Cassius Parmensis aliique occisi. M. Lepidus juvenis, bellum in Italia moliens, a Mæcenate necatur. Novi honores Cæsari hoc et proximo anno decreti.—Diodorus Sic.—Apollonius Sophista Lexicogr.—Parthenius. A. Cornelius Celsus. Didymus. Hyginus. Aretas.

U. C. 723. A. C. 29. Ol. CLXXXVII. 4.

C. Julius Cæsar Octav. V. Sex. Apuleius; Potitus Valerius Messalla, C. Furnius, C. Cluvius. Triumphi Cæsaris. Janus tertium clausus. Consultatio Cæsaris cum Agrippa et Mæcenate habita de imperio deponendo. Daci, Bastarnæ, Mœsi, Getæ Thracesque a M. Licinio Crasso, Hispani a T. Statilio Tauro, et Treviri a Nonio Gallo subacti.

U. C. 724. A. C. 28. Ol. CLXXXVIII. 1.

C. Julius Cæsar Octav. VI. M. Vipsanius Agrippa II. Apollinis in Palatio templum cum bibliotheca dedicatum. Ludi Actiaci quinquennales gymnicique. Census actus a Cæsare et Agrippa. Senatus purgatus suppletusque, et census senatorum ampliatus. Prætores X. et cura ærarii binis Prætoriis mandata.

U. C. 725. A. C. 27. Ol. CLXXXVIII. 2.

C. Julius Cæsar Octav. VII. M. Vipsanius Agrippa III. Cæ-

sar sententia L. Munacii Planci *Augustus* appellatus. Ejus simulata oratio de imperio deponendo. Vota decennalia. Divisio provinciarum, et fiscus. Augusti iter in Gallias Hispaniasque susceptum, et census Galliarum actus. M. Valerius Messalla Aquitaniam in provinciæ formam redigit et triumphat. Sex. Pacuvius trib. pl.

U. C. 726. A. C. 26. Ol. CLXXXVIII. 3.

C. Julius Cæsar Octav. Augustus VIII. T. Statilius Taurus II. Egnatius et M. Lollius prætores. Scelera, infamia et mors Corn. Galli. (V. ad a. U. 722.) M. Messalla primus præf. Urbi. Sex. Apuleius ex Hispania triumphat. M. Egnatii Rufi præt. arrogantia. Septa Julia exornat Agrippa.—Æmilius Macer poëta.

U. C. 727. A. C. 25. Ol. CLXXXVIII. 4.

C. Julius Cæsar Octav. Augustus IX. M. Junius Silanus. Ob Cantabrorum rebellionem Augustus Tarraconem secedit. Salassi ab A. Terentio Varrone Muræna; Cantabri a C. Antistio Vetere; Astures a T. Carisio; Celtæ a M. Vinucio subacti. Augusti tropæum in Alpibus, et titulus *Imperatoris.* Amynta mortuo Galatia cum Lycaonia in provinciæ formam redacta. Templum Neptuni, Argonautarum porticus, diribitorium, Thermæ et Pantheon, opera Agrippæ.

U. C. 728. A. C. 24. Ol. CLXXXIX. 1.

C. Julius Cæsar Octav. Aug. X. C. Norbanus Flaccus. Janus iterum clausus, Augusto ex Hispania reduce. Senatus jurat in acta Augusti, isque legibus solvitur. Cantabri et Astures a L. Æmilio (L. Ælio Lamia) domiti. M. Lollius primus Gallogræciam obtinet. Infausta expeditio Ælii Galli, præfecti Aug. Ægypti, in Arabiam felicem. M. Claudius Marcellus, Octaviæ f. et gener Augusti, ædilis cur. Ti. Claudius Nero quæstor.

U. C. 729. A. C. 23. Ol. CLXXXIX. 2.

C. Julius Cæsar Octav. Aug. XI. A. Terentius Varro Muræna; L. Sestius, Cn. Calpurnius Piso. Tribunicia potestas Augusti, repudiata dictatura. Augustus e gravi morbo convales-

cens opera Antonii Musæ. Mors Marcelli. Tiridates et legati Phraatis Romam veniunt, et filius Phraatis, obses, ea lege remittitur patri, ut captivi signaque militaria Rom. reddat. Agrippa, in Syriam missus, Mitylenen secedit.

U. C. 730. A. C. 22. Ol. CLXXXIX. 3.

M. Claudius Marcellus Æserninus II. L. Arruntius. Paul. Æmilius Lepidus et L. Munacius Plancus censores. Conjuratio L. Licinii Varronis Murænæ et Fannii Cæpionis. Cantabri et Astures a C. Furnio, et Æthiopes, duce regina, Candace, Ægyptum vastantes, ab ejus præfecto, C. Petronio, devicti. Augustus in Siciliam proficiscitur.

U. C. 731. A. C. 21. Ol. CLXXXIX. 4.

M. Lollius, Q. Æmilius Lepidus. Agrippa fit gener Augusti et præf. Urbi Augustus in Græciam et Samum trajicit.

U. C. 732. A. C. 20. Ol. CXC. 1.

M. Apuleius, P. Silius Nerva. Augustus res ordinat in Asia, Bithynia, et Syria, ubi a Phraate recipit signa, captivos et spolia, Crassi et Antonii cladibus amissa, et Indorum legati eum Antiochiæ adeunt. Viæ a prætoriis muniendæ et milliarium aureum. Occiso Artaxia, (Artabaze, Artavasde,) Tigranes Armeniis ab Augusto rex datus et deductus in regnum a Tib. Nerone. Garamantes a L. Corn. Balbo devicti.

U. C. 733. A. C. 19. Ol. CXC. 2.

C. Sentius Saturninus, Q. Lucretius Vespillo; M. Vinucius, Vipsanius Agrippa. Morum præfectura aliique honores redeunti ex Syria Augusto decreti. Ab Agrippa pacatur Gallia et Cantabri domantur.—Hillel et Schamai.

U. C. 734. A. C. 18. Ol. CXC. 3.

P. Cornelius Lentulus Marcellinus, Cn. Cornelius Lentulus. Tribunicia potestas ab Augusto in quinquennium suscepta, Agrippa ascito collega; et senatus ab iisdem purgatus. Conjuratio M. Egnatii Rufi. Germani a M. Lollio victi.—Bathyllus et Pylades.

U. C. 735. A. C. 17. Ol. cxc. 4.

C. Furnius, C. Junius Silanus. Ludi sæculares quintum acti. Lucius Agrippæ natus adoptatusque cum Caio fratre ab Augusto. Lex Julia de adulteriis.

U. C. 736. A. C. 16. Ol. cxci. 1.

L. Domitius Ahenobarbus, P. Cornelius Scipio, L. Tarius Rufus. Ob cladem M. Lollii, a Germanis acceptum, Augustus hoc et proximo anno in Gallia, Hispania et Germania res constituit. T. Statilius Taurus præf. Urbi. Ludi quinquennales ab Agrippa editi. Prætura urb. Tiberii et Drusi fratrum. Pannonii et Norici a P. Silio Nerva, Dentheletæ et Scordisci a Claudio Marcello victi. A. C. 16-19. p. C. n. C. Cæsar Germanicus.

U. C. 737. A. C. 15. Ol. cxci. 2.

M. Livius Drusus Libo, L. Calpurnius Piso. Rhæti et Vindelici a Tiberio et Druso, Augusti privignis, domiti.

U. C. 738. A. C. 14. Ol. cxci. 3.

M. Licinius Crassus, Cn. Cornelius Lentulus. Agrippa Asiæ, Ponti et Judææ res ordinat, et Bosporum, a Scribonio quodam occupatum, dat Polemoni.

U. C. 739. A. C. 13. Ol. cxci. 4.

Tiberius Claudius Nero, P. Quintilius Varus. Ludi votivi Augusto Romam reverso facti. Theatrum Corn. Balbi dedicatur, et ab Augusto theatrum Marcelli. Mortuo M. Lepido, Augustus pontificatum max. suscipit. Idem tribuniciam potestatem sibi et Agrippæ in aliud quinquennium prorogat. Pannonii solò Agrippæ adventu coërciti.

U. C. 740. A. C. 12. Ol. cxcii. 1.

M. Valerius Messalla Barbatus, P. Sulpicius Quirinus, C. Valgius Rufus poëta, *C. Caninius Rebilus.* Agrippa mortuo Tiberius fit gener Augusti, et Pannoniis subactis primus honoratur ornamentis triumphalibus. Eadem dantur et L. Calpurnio Pisoni, devictis Bessis, et L. Domitio Ahenob. Imp. Neronis avo, qui longius, quam quisquam priorum, victor in Germaniam penetravit.

Drusus Sygambros, Usipetas, Tencteros et Chamavos domat; componit tumultum, ob censum in Gallia exortum, et aram Augusto dedicat Lugdunensem ad confluentes Araris et Rhodani.

U. C. 741. A. C. 11. Ol. CXCII. 2.

Q. Ælius Tubero, Paulus Fabius Maximus. M. Valerius Messalla Corvinus primus curator aquarum. Drusi prætura urb. et nova expeditio in Germaniam. Fossæ Drusianæ. Dalmatia et Pannonia a Tiberio expugnatæ. Mors Octaviæ.

U. C. 742. A. C. 10. Ol. CXCII. 3.

Julus Antonius, Q. Fabius Max. Africanus. Augustus Flamen Dialis. Getæ, Daci et Dalmatæ a Tiberio, Catti aliique Germanorum populi a Druso devicti. Natalis Augusti et Augustalia celebrantur.

U. C. 743. A. C. 9. Ol. CXCII. 4.

Nero Claudius Drusus, T. Quintius Crispinus. Drusi extrema expeditio in Germaniam, mors et honores mortuo collati, nomen *Germanici* ipsi filiisque ejus decretum, cet. Ovatio Tiberii.

U. C. 744. A. C. 8. Ol. CXCIII. 1.

C. Marcius Censorinus, C. Asinius Gallus. Exercitus ab Augusto in Galliam ductus. Tiberii expeditio in Germaniam, cognomen Imperatoris alterque triumphus. Pomœrium prolatum. Pannonii a Sex. Apuleio victi. P. Quintilius Varus Syriam avare administrat. Mors Horatii et Mæcenatis.

U. C. 745. A. C. 7. Ol. CXCIII. 2.

Tiberius Claudius Nero II. Cn. Calpurnius Piso II. Tiberius in Germaniam redit. Eadem provincia a C. Sentio Saturnino per plures annos administrata. Urbis regiones XIV. et vicorum magistri. Ludi votivi post reditum Augusti a C. Cæsare editi.—Dionysius Halic. scribit historiam.—M. Verrius Flaccus.

U. C. 746. A. C. 6. Ol. CXCIII. 3.

D. Lælius Balbus, C. Antistius Vetus; L. Manilius, Q. Nonius Asprenas Torquatus. Tiberius tribuniciæ potestatis in quin-

quennium fit consors, et Rhodum secedit.—Dionysius Periegeta. Nicolaus Damasc.—Trogus Pompeius.

U. C. 747. A. C. 5. Ol. cxciii. 4.

Augustus XII. L. Cornelius Sylla. C. Cæsar in forum deductus, *princeps juventutis* appellatus, ornatusque sacerdotio.

U. C. 748. A. C. 4. Ol. cxciv. 1.

C. Calvisius Sabinus, L. Passienus Rufus.

U. C. 749. A. C. 3. Ol. cxciv. 2.

L. Cornelius Lentulus, M. Valerius Messallinus. P. Quintilius Varus Judæos post mortem Herodis M. rebellantes coërcet, eique in Syria succedit P. Sulpicius Quirinus proc. Hujus legatus, Coponius eq. Rom. Judææ præficitur.

U. C. 750. A. C. 2. Ol. cxciv. 3.

Imp. Cæsar Augustus XIII. M. Plautius Silvanus; Q. Fabricius, C. Caninius Gallus. L. Cæsar togam virilem induit, appellaturque princeps juventutis. Relegatio Juliæ, et pœna adulterorum, Juli Antonii, T. Quintii Crispini, Ap. Claudii, cet. Cn. Calpurnius Piso leg. Aug. proc. Hispaniam avare habet. Census a P. Sulpicio Quirino in Syria et Judæa agitur; sed, quod alii putant, biennio post. Hinc diversæ opiniones de epocha nati Christi. Cf. tamen intpp. evang. Luc. 2. ii.

U. C. 751. A. C. 1. Ol. cxciv. 4.

Cn. Cornelius Lentulus Cossus Gætulicus, *L. Calpurnius Piso.* M. Vinucii expeditio in Germaniam.—M. (Q.) Antistius Labeo, C. Ateius Capito et C. Ælius Gallus JCti.

U. C. 752. Ol. cxcv. 1.

C. Cæsar, L. Æmilius Paulus. Armenia ad Phraatem desciscit. Hoc anno Christum fuisse natum, multorum opinio est. Cf. ad a. U. 750.

IMPERATORES ROMANORUM.

P. C. n. 1-14. (a. Ch. n. 21.—p. C. n. 14.) *Augustus.*

2. L. Cæsar Massiliæ obit. C. Cæsar Phraatem Armenia cedere cogit, et M. Lollio, comiti et rectori ejus, substituitur P. Sulpicius Quirinus. 3. C. Cæsar in Lycia moritur. 4. Ab Augusto Tiberius, et ab hoc Germanicus Drusi f. adoptatur. Lex Ælia Sentia de manumissionibus. 5. Lex Julia de maritandis ordinibus. Phraataces. 5.6. Orodes II. 6. C. Ateius Capito cos. suff. Chauci, Langobardi et Marobod. rex Marcomannorum, a Tiberio, et Gætuli a Corn. Lentulo Gætulico victi. Res adv. Dalmatas, Dacos, Sarmatas et Pannonios a M. Valerio Messalino, A. Cæcina Severo, Tiberio, Germanico, M. Plautio Silvano, C. Vibio Postumo et M. Æmilio Lepido per IV. annos gesta. Rhœmetalces et Rhescuporis, Thraciæ reges, socii Rom. Stipendia annua, ærarium militare, et, ejus locupletandi causa, centesima auctionum s. rerum venalium et vicesima hæreditarium Julia lege instituta. 6-20. Vonones I. 7. Agrippa Postumus relegatur. Quinquagesima mancipiorum. Rhescuporis et Cotys v. 9. P. Quintilius Varus cum tribus legionibus in Germania cæsus ab Arminio. Lex Papia Poppæa. 10-11. Tiberius et Germanicus procoss. Germaniam pervagantur. C. Poppæus Sabinus Mœsiæ per XXIV. annos præest. 12. Germanicus cos. cum C. Fonteio Capitone. Q. Cæcilius Metellus Creticus Silanus proc. Syriæ per sex annos. 13. Tiberius censum agit cum Augusto et tribunicia ei potestas prorogatur. Germanicus proc. Galliæ. 13-43. Artabanus III. Judas Galilæus s. Gaulonita. 14. Mors Augusti.

14-37. *Tiberius Nero Cæsar.*

14. Comitia e Campo in curiam translata. Mors Agrippæ Postumi et Juliæ. Seditiones legionum in Pannonia et Germania. L. Ælius Sejanus præf. prætorio, et castra prætoriana. C. Junius Blæsus, A. Cæcina, C. Cetronius, L. Apronius et C. Silius Nerva legati. 14-17. Res a Germanico adv. Cheruscos, (Arminium et Inguiomerum) Cattos, Angrivarios, aliosque Germaniæ populos gestæ. 15. Drusus Cæsar cos. P. Velleius Paterculus hist. prætor cum fratre Magio Celere Velleiano. Lex et judicia majestatis.

16. Clemens Agrippæ Postumi servus. Mathematici Urbe pulsi, T. Statilio Sisenna Tauro et L. Scribonio Libone coss. Jul. Pomponius Græcinus cos. suff. L. Scribonii Libonis Drusi præt. accusatio et mors. 17. Cappadocia prov. Rom. Archelao rege per fraudem occiso. Tacfarinas, dux Musulanorum in Numidia, victus a M. Furio Camillo proc. Africæ. Triumphus Germanici. Cn. Calpurnius Piso proc. Syriæ.—P. Rutilius Lupus, et L. Fenestella. 18. Germanicus iterum consul cum Tiberio, et Orienti præpositus. Q. Verannius primus Cappadociam obtinet, et Q. Serveius Commagenen. 19. Germanici iter in Græciam Ægyptumque, et mors. Lex Julia Norbana de libertinis Latini nominis seu Latinis Junianis. Drusus discordiam inter Germanos fovet. Maroboduus et Rhescuporis pulsi. Catualda. Vannius. Rhœmetalces II. Cotys VI.—Strabo. 20. Cn. Pisonis mors. Tacfarinas a L. Apronio victus. C. Junius Silanus Asiam avare administrat et biennio post damnatur. 21. Drusus iterum consul cum Tiberio patre. Tacfarinas a C. Junio Blæso, Julii Florus et Sacrovir, Trevirorum Æduorumque duces, a C. Visellio Varrone, Cœletæ, Odrysæ et Dii in Thracia a P. Velleio devicti. 22. Drusi potestas tribunicia. Sejani potentia indies crescit. Ser. Cornelius Lentulus Maluginensis Asiam non obtinet, quia flamen Dialis est. Q. Vibius Serenus proc. Hispaniæ ult. proximo anno accusatus a filio et damnatus. L. Arruntius absens proc. Hispaniæ cit. 23. Masurius Sabinus et M. Cocceius Nerva (cos. suff. h. a.) JCti. Annæus Cornutus Afer philos. 23. Mors Drusi Cæs. Nero et Drusus, filii jam puberes Germanici, a Tiberio senatui commendantur. Histriones ex Italia pulsi. 23-79. Plinius major. 24. Decennalia imperii Tiberii. Plautius Silvanus parricidii damnatus. Tacfarinas cum suis cæsus a P. Cornelio Dolabella. Servile bellum, a T. Curtisio motum, a Curtio Lupo quæst. opprimitur. C. Fonteius Capito proc. Asiæ. 25. Cremutius Cordus hist. majestatis reus. Cyzicenis libertas ablata. Cn. Domitius Afer, orator, est prætor. Thraces subacti a C. Poppæo Sabino proc. et Pomponio Labeone propr. Mœsiæ, qui nono anno post repetundarum accusatus et voluntaria morte cum Paccia uxore extinctus est. C. Calpurnius Piso avarus propr. Hispaniæ cit. a Termestinis obtruncatus. 25-100. Silius. 26. Tiberius in Campaniam abit. 26-37. Pontius Pilatus. 27-37. Tiberius in Capreas ins. se abdit. 28. Julia, Augusti neptis, in exilio moritur. Frisiorum rebellio et clades L.

Apronio ab iis illata. 29. Mors Christi ex quorundam sententia (ex aliorum serior fuit triennio) et Liviæ. 30. Divini honores Sejano decreti. Sempr. Proculus et C. Cassius Longinus JCti. 31. Sejani consulatus et mors. Nero et biennio post Drusus necati fame, et falsus Drusus a Poppæo Sabino oppressus. 33. M. Asinius Gallus et Agrippina, Germanici uxor, inedia enecantur.—Lesbonax, Valerius Max. 34-62. Persius. 35. Nuptiæ C. Caligulæ. L. Vitellius proc. Syriæ Artabanum, Parthorum regem, ex Armenia pellit et Tiridaten deducit in regnum. 36. Phœnix in Ægypto. 36-44. Herodes Agrippa I. 37. Mors Tiberii.

37-41. *Caius Cæsar Caligula.*

37. Ducentesima auctionum, pro centesima a Tiberio instituta, abrogatur, et comitia populo restituuntur. 37-100. Josephus. 38. Philo Judæus et Apio a Judæis, Alexandriæ habitantibus et ab Avidio Flacco male habitis, legati Romam missi. T. Flavii Vespasiani ædilitas. 38-65. Lucanus. 39. Gallia ab Imperatore expilata, et revocatæ majestatis leges. Cn. Domitius Afer, JC. et orator, Principem, epigrammate offensum, mira arte et adulatione delinit, et consul sufficitur in locum Cn. Domitii Corbulonis. Ser. Sulpicius Galba in Germania superiore succedit Cn. Gætulico, propter militum favorem jussu Caligulæ interfecto, et severa utitur disciplina. 40. Ridicula in Britanniam expeditio. Ptolemæus, Jubæ f. et rex Maurorum, ob divitias in Galliam evocatur et occiditur. Caligula Germanicus ovans ex Germania. Marsi et Chauci a P. Gabinio Secundo superati.—Mela, Columella, A. Cornelius Celsus. 40-100. Martialis. 41. Imperator a Cassio Chærea necatus.

41-54. *Ti. Claudius Drusus Cæsar.*

41. Imperator addictus tum uxoribus, Messalinæ et ab a. 49. Agrippinæ, tum libertis, Pallanti, Narcisso, Polybio, Posidi, Felici, Arpocræ. Mauri a C. Suetonio Paulino Atlantem usque perdomiti. Ap. Junius Silanus ex Hispania revocatur, et mox dolo Messallinæ et Narcissi perit. M. Furius Camillus Scribonianus in Dalmatia res novas molitur. L. Annæus Seneca insimulatus adulterii cum Julia Agrippinæ sorore et in Corsicam relegatus. 42. Cura annonæ et portus Ostiensis extructio. Mauritania a Cn. Hosidio

Geta subacta divisaque in Tingitanam et Cæsariensem. 42-100? Quintilianus. 42-121? Juvenalis. 43. sq. Res in Britannia a Claudio legatisque ejus, A. Plautio Silvano, T. Flavio Vespasiano et C. Hosidio Geta gestæ. Vibii Marsi proc. Syriæ contentiones cum Agrippa Judæorum rege. 44. Quæstores duo in triennium ærario præfecti, et prætores duo juris dictioni de fidei commissis. Cuspius Fadus (Cestius Festus) Judææ impositus. 44-90. Herodes Agrippa II. Berenice. 45. Ser. Sulpicius Galba Africam ordinat. 46. M. Vinucii interitus. Conjuratio Asinii Galli et Statilii Corvini. Tiberius Alexander Judææ præfectus. Ingens per Syriam fames. 47. Ludi sæculares sexti. Mithridates, adjutus opibus Pharasmanis fratris et discordia Gotarzis et Bardanis fratrum regumque Parthorum, Armeniam recuperat. Chauci et Frisii a Cn. Domitio Corbulone subacti, et fossa Corbulonis ducta inter Mosam et Rhenum. L. Salvius Otho proc. Africæ. Q. Curtius Rufus proc. Germaniæ, et forte historicus. 48. Messallinæ et C. Silii connubium ac mors. Census a Claudio et L. Vitellio actus. Phœnix Romam allatus. C. Cassius Longinus JC. Syriam, et Ventidius Cumanus Judæam obtinet. Phædrus. 49. Claudius uxorem ducit Agrippinam Germanici fratris filiam, et Octaviam, filiam suam, L. Junio Silano desponsatam, qui abdicare se prætura et mori cogitur, despondet L. Domitio *Neroni*, Agrippinæ filio. Meherdates, a Claudio Parthis rex datus, capitur a Gotarze, et huic mortuo succedit Vonones II. Mithridates Bosporanus, cum Cotye fratre bellans, Romam mittitur vinctus. Itaræi et Judæi Syriæ additi. Pomœrium prolatum. T. Flavius Sabinus Mœsiam per septem, Junius Cilo proquæstor Bithyniam cum Ponto per quatuor, et Antonius s. Ti. Claudius *Felix* Judæam per VI. annos regit. 50. L. Domitius Nero a Claudio adoptatus præpositusque Britannico. Agrippina Augusta, et colonia Agrippinensis. L. Annæus Seneca exilio revocatus, prætor et Neronis præceptor. P. Atilius Ister proc. Pannoniæ, ubi Vannio, Suevorum regi profugo, agros dat. T. Vinidius Quadratus proc. Syriæ frustra compescere conatur motus Iberorum, Armeniorum ac Parthorum inter se bellantium. Catti a Q. Pomponio Secundo proc. Germaniæ sup. ac poëta, et Britanni a P. Ostorio Scapula propr. capto Caractaco, subacti.—Scribonius Largus. 50-130. Plutarchus. 51. Vespasianus cos. suff. Domitianus natus. Toga virilis Neroni maturata: isque cos. design. et proc. Afranius

Burrus præf. præt. Lusio Getæ et Rufio Crispino substitutus. 51-90. Vologeses I. Parthorum rex. Is hoc anno Tiridaten fratrem Armeniæ imponit, pulso Rhadamisto Ibero, qui auctore Julio Peligno, proqu. Cappadociæ, regium insigne sumserat. 52. Faustus Cornelius Sylla, gener Claudii, L. Salvius Otho, et Servilius Barea Soranus consules. Mathematici ex Italia denuo pulsi. Fucinus lacus a Claudio emissus, et naumachia in eo exhibita. Quadratus proc. Syriæ discordias inter Galilæos et Samaritanos, ortas auctoribus Felice et Ventidio Cumano procuratoribus Judææ, componit, damnato Ventidio, et provincia soli Felici tradita. 53. Nero Octaviam uxorem ducit, et Iliensibus immunitatem, libertatem Rhodiis diserta oratione impetrat. Res ab A. Didio Gallo propr. in Britannia gestæ. T. Statilius Taurus proc. Africæ, cujus hortis Agrippina inhiat, repetundarum damnatus. Helvidius Priscus quæstor, et gener Pæti Thraseæ.—Onosander. 54. Mors Claudii.

54-68. *Nero Claudius Cæsar.*

54. M. Junius Silanus proc. Asiæ veneno extinctus. Cn. Domitius Corbulo, proc. Armeniæ et ab anno 60. simul Syriæ totiusque Orientis.—Q. Asconius Pedianus. 55. Britannicus veneno sublatus. Dissensio Neronis cum matre ob Actes libertæ amorem. A. Fabricii Veientonis præt. ludi circenses. Idem ex Italia deinde pulsus. Q. Curtius Rufus proc. Africæ, et Vipsanius Lenas Sardiniæ.—M. Valerius Probus. 56. Neronis libidines et grassationes nocturnæ. Histriones Italia pulsi. Potestas tribunorum pl. et ædilium imminuta. Potentia Helii, Epaphroditi, Doryphori, Phaontis, Polycleti, libertorum Neronis, Spori exoleti, et Tigellini præf. præt. Obultronius Sabinus quæstor ærarii ab Helvidio Prisco trib. pl. accusatus: et cura ærarii a quæstoribus ad præfectos et prætura functos translata. Porcius Festus Judæam, Q. Sulpicius Camerinus Pythicus Africam, C. Balbillus Ægyptum, Cossutianus Capito Ciliciam, Epirius Marullus Pamphyliam obtinet. 57. Q. Verànius proc. Britanniæ, Pompeius Silvanus Africæ, L. Antistius Vetus et Pompeius Paullinus Germaniarum, Ælius Gracilis Galliæ Belg. 58. Vologeses et Tiridates a Corbulone victi. C. Vibius Crispus proc. Africæ, C. Suetonius Paullinus Britanniæ, Curtilius Mancia et Dubius Avitus Germaniarum. M. Salvius Otho in Poppææ Sabinæ amorem pellicit Neronem, et Lu-

sitaniam per x. annos bene administrat. 59. Nero matricida. C. Vibius Secundus Mauritaniæ, et T. Vinius Rufinus Galliæ Narbon. præfectus. 60. Quinquennalia ludicra, et cometes. A. Vitellius proc. Africæ. Lucceius Albinus Judææ procurator. Tigranes Armeniæ regno impositus a Corbulone. (Cf. ad a. 54.) 61. C. Petronius Arbiter Turpilianus cos. et proc. Britanniæ. Ibi Boudicea, Icenorum regina, magnam Romanis infert cladem, sed mox a Suetonio cum suis cæditur. Ser. Sulpicius Galba proc. Hispaniæ Tarrac. et L. Vitellius Africæ. 62. SC. Trebellianum de fideicommissariis hæreditatibus, Trebellio Maximo et L. Annæo Seneca coss. suff. Nero Poppæam Sabinam ducit, Octavia relegata, et mox occisa. Vologeses, Syria expulsus a Corbulone, Armeniam occupat. Carmina probrosa et relegatio Antistii Sosiani præt. Ignominiosa deditio C. Cæsonii Pæti proc. Armeniæ, Tigrani in subsidium missi et a Vologese obsessi in castris. 63. Vologeses a Corbulone ad pacem petendam compulsus. Asia avare administrata a L. Salvio Othone Titiano, et Africa integerrime a T. Flavio Vespasiano. C. Cestius Gallus Camerinus leg. proc. Syriæ. 64. Roma a Nerone incensa, et Christiani exquisitis pœnis affecti. Rebellio Judæorum, avaritia et crudelitate Gessii Flori procurat. mota. Scribonius Proculus et Sulpicius Rufus Scribonianus fratres Germaniis præfecti.—Dioscorides. 65. Poppæa a Nerone occisa. Conjuratio C. Pisonis punita morte auctoris et consciorum, C. Julii Attici Vestini et Plautii Laterani consulum, L. Annæi Senecæ, M. Annæi Lucani, Fenii Rufi præf. præt. Subrii Flavi, Sulpicii Aspri, et al. Trebellius Maximus proc. Britanniæ. Musonii Rufi et Annæi Cornuti philosophorum, C. Cassii Longini JCti et L. Silani relegatio. Mors L. Antistii Veteris, ex proc. Asiæ reversi. 66. C. Suetonius Paullinus et L. Pontius Telesinus coss. Mors voluntaria L. Annæi Melæ, qui L. Senecæ et Junii Gallionis frater paterque Lucani erat, C. Petronii, Cerialis Anicii, Rufii Crispini, Thraseæ Pæti et Bareæ Sorani, qui ex proc. Asiæ reversus a P. Egnatio, ejus cliente, præceptore et philos. accusatus erat, et intercessionem Aruleni Rustici trib. pl. deprecabatur. Relegatio Helvidii Prisci et Paconii Agrippini. Tiridates a Corbulone compulsus ad regnum Armeniæ ac diadema Romæ a Nerone accipiendum. Tiberius Alexander Ægypto præfectus L. millia Judæorum Alexandriæ tumultuantium trucidari jubet. M. Cocceius Nerva, JC. et pater Nervæ Imp. prætor.

67. Nero in Græciæ oppidis histrionis, citharœdi, et aurigæ partes, et Romæ scenicum triumphum agit. Judæa a Vespasiano proc. subacta, et obsessa Hierosolyma. C. Julius Vindex propr. Galliæ Transalp. res novas molitur; sed victus a T. Virginio Rufo leg. proc. Germaniæ super. qui imperium ab exercitu oblatum respuit, semet interfecit. 68. C. Silius Italicus, poëta, consul. Mors Neronis, defectio Galbæ in Hispania.

68. 69. *Ser. Sulpicius Galba.*

68. Defectiones legatorum L. Fonteii Capitonis in Germania inf. et Clodii Macri in Africa. 69. Adoptatio L. Pisonis Frugi Liciniani, et mors Galbæ.

69. *M. Salvius Otho.*

69. Alii legatorum ad Othonis partes transeunt, alii ad A. Vitellii, qui Germaniam infer. obtinebat; ad illas Virginius in Germ. sup. et C. Vipsanius Apronianus in Africa; ad has Hordeonius Flaccus, Virginii successor, etsi invitus, Valerius Asiaticus in Gallia Belg. Junius Blæsus in Gallia Lugd. Julius Cordus in Aquitania. Mors Othonis, ad Bedriacum victi a C. Fabio Valente et A. Cæcina legatis Vitellii absentis.

69. *A. Vitellius.*

69. Vespasianus in Judæa imperium capessit, auctoribus Tiberio Alexandro Ægypti procuratore et M. Licinio Crasso Muciano proc. Syriæ. Capitolio incensi Flaviani aut igne pereunt aut capti necantur: in his T. Flavius Sabinus præf. præt. fraterque Vespasiani. Postridie Roma capitur ab Antonio Primo, et Vitellius misere interficitur.

69-79. *T. Flavius Vespasianus.*

69. Potentia ac discordia Muciani et Antonii. Domitianus et Mucianus absente Vespasiano regnant. Prætura Sex. Julii Frontini (cujus duo extant libri) et Aruleni Rustici. L. Calpurnius Piso proc. Africæ a Valerio Festo successore interemtus. Pompeius Silvanus leg. proc. Dalmatiæ, T. Ampius Flavianus Pannoniæ, M. Aponius Saturninus et Fonteius Agrippa Mœsiæ, Vettius Bolanus Britanniæ. 70. Hierosolyma a Tito capta ac diruta. Imperium Vespasiano a senatu decretum lege regia. Julius Sabinus Lingo Julii Cæsaris filius putatur, salutaturque Cæsar: sed

victus fugit et per novem annos latet. Bellum in Batavis, Germania, et Gallia motum a Claudio Civile, cui mox junguntur Classicus, Julius Tutor, et Julius Sabinus. Res adversus eos gestæ a Petilio Ceriale. Deditio Civilis. Veledæ numen. Vespasianus Alexandriæ vetera ac nova tributa exigit; deinde in provinciis, in Italia et Romæ, ubi et urinæ vectigal instituit. Mathematici Roma pulsi, et sublata majestatis judicia. Cœlius Sabinus JC. et cos. suff. 71. Helvidii Prisci temeraria loquendi libertas ac mors. Demetrius, Hostilius, ceterique philosophi, præter Musonium, Roma pulsi. Cænis, potens et avara Vespasiani amica, moritur. 72. Petilius Cerialis Britanniæ præest. Urbs restituta et exornata; ordo uterque suppletus et purgatus; disciplina militaris emendata; lites terminatæ. 73. Centena annua rhetoribus constituta. Ærearum tabularum tria millia, quæ incendio Capitolii conflagraverant, restituta. 74. Hoc forte anno Pegasus JC. consul, et SC. Pegasianum de fideicommissariis hæreditatibus. 75. Templum Pacis dedicatur, et colossus Neronis iterum erigitur in via sacra. Pulcherrima Berenice, quæ cum Agrippa Romam venerat, et a Tito unice amabatur, ab eo dimittitur. Diogenis, Heræ, aliorumque Cynicorum dicacitas punita. 76. Hoc forsan anno Julius Frontinus Britanniæ præficitur. 78-83. Cn. Julius Agricola propr. res egregie in Britannia gerit. 79. Mors Julii Sabini, (v. ad a. 70.) Allieni, et Marcelli conjuratorum, ac Vespasiani.

79-81. *Titus Flavius Vespasianus.*

79. Primum Vesuvii incendium, quo Herculaneum, Pompeii, et Plinius major pereunt. 80. Ingens incendium Romæ sæviens. Dedicatio amphitheatri et thermarum Titi, ludique per centum dies dati.—C. Valerius Flaccus. P. Juventius Celsus pater. Onkelos.

81-96. *T. Flavius Domitianus.*

81. Castrari mares vetiti. 83. Domitia Augusta, Paridis histrionis amore deperdita, repudiatur reduciturque; Paris obtruncatur. Julia, Titi filia, a patruo corrupta. Vestales occisæ. 84. Domitiani expeditio Germanica, nullo hoste invento. Honores ei decreti. Aurigarum factiones auctæ. 86-105. Decebalus, rex Dacorum, et bella ab eo cum Romanis gesta. Pax tributo emta. Triumphus Dacicus. 89-163. Justinus Martyr. 90. Finis regni Judaici. Exquisita Christianorum supplicia. 91. Consulatus M.

Ulpii Trajani et M. Acilii Glabrionis. Spectacula epulaque. Multi acubus venenatis necati. Antonius proc. Germaniæ, res novas moliens, a L. Maximo occisus. 91-107. Pacorus II. 93. Mors Agricolæ. 94. Epictetus. Dio Chrysostomus. 95. Censura Domitiani. Philosophi Roma pulsi, et quidam interemti, in his Stoici Rusticus Arulenus et Herennius Senecio. Supplicia de Christianis, T. Flavio Clemente cos. Glabrione consulari, qui in Albano et Juvenalibus cum leone pugnaverat, Epaphrodito, et aliis sumta. 96. Conjuratio Domitiæ Augustæ, Parthenii, aliorumque. Apollonius Tyanensis, Ephesi præsagiens mortem tyranni. Statius poëta obit.

96-98. *M. Ulpius Cocceius Nerva.*

96. Beneficia superiorum Principum edicto confirmata; et alimenta pueris puellisque per Italiam constituta. Prætor fiscalis. 97. L. Verginius Rufus cos. conjuratio Calpurnii Crassi. Prætoriani tumultuantes auctore Casperio Æliano præf. Sulpicia. 98. Tacitus cos. suff. Trajanus adoptatus.

98-117. *M. Ulpius Nerva Trajanus.*

100. Sex. Julius Frontinus cos. Javolenus Priscus JC. ex prætura deinde Syriæ et Africæ præpositus. Neratius Priscus JC. Trajano gratissimus, et successor aliquando destinatus. Ælianus Tacticus. Philo Biblensis. Sanchoniathon? 100-105. bellum cum Decebalo gestum a Trajano ejusque legatis Lusio Quieto, L. Licinio Sura, Claudio Liviano præf. præt. et Longino. 102. Plinius junior cos. suff. 104. Danubius a Trajano junctus ponte lapideo. 105. Mors Decebali, Dacia provincia Rom. et Arabia Petræa ab A. Cornelio Palma leg. proc. Syriæ expugnata. 107. Spectacula CXXIII. dierum. Paludes Pomtinæ lapidibus stratæ. Bibliotheca, forum, odeum, gymnasium, et ingens statua Trajani, ab Apollodoro exstructa: statuæque ab eo amicis suis positæ, Palmæ, Suræ, C. Sosio, L. Celso. 107-134. Cosroës. (Osroës?) 110. C. Suetonius Tranquillus. Jul. Obsequens? 114. Trajanus a senatu appellatus Optimus et Parthicus. 114-117. Expeditiones ejus in Armeniam, quæ Parthamasiri, in Adiabenen, quæ Mebarsapi eripitur, in Mesopotamiam, Parthiam, quod regnum Parthamaspatæ datur, in Arabiam, cet. Antiochia aliaque oppida ingenti terræ motu afflicta. Defectio provinciarum in Oriente. 116. Ignatius obit. Pa-

pias. Hermas. L. Annæus Florus. 117. Trajanus Selinunte (h. Trajanopoli) in Cilicia moritur, et Hadrianus artibus Plotinæ Augustæ ad imperium pervenit.

117-138. *P. Ælius Hadrianus.*

117. Celsus, Palma, Lusius, Nigrinus, Apollodorus, aliique occisi. Euphrates iterum finis imperii in Oriente statutus. 119-135. Iter ab Hadriano per omnes fere provincias factum. Res militaris et disciplina diligentissime constituta. 120. P. Juventius Celsus, filius, JC. Masora. Kabbala. 120-192. R. Juda; R. Jochanan; R. Gamaliel. 122. In Ægypto moritur Antinous: deliciæ Principis. Favorinus Aquila. 125-160. Claudius Ptolemæus. 129-190. Ælius Aristides. 130. Caius JC. Polemo rhetor et philos. 131. Publicatur edictum perpetuum, (jus honorarium,) compositum a Salvio Juliano JC. 131-200. Galenus. 133. Ælia Capitolina et ædes Jovis exstructæ in solo dirutæ Hierosolymæ. Hinc Judæi rebellant, et tota fere gens deletur a Julio Severo; qui deinde Bithyniæ præficitur. Pharasmanes, qui Albanos concitaverat adv. Romanos, venit Romam. Advocatus s. patronus fisci instituitur. Italia, in quatuor provincias divisa, Consularibus regenda datur. Officia palatina, militaria, et publica, usque ad Constantinum M. servata. 134. Arrianus. Cornelius Fronto JC. 134-189. Vologeses II. 135. L. Ceionius Ælius Commodus Verus (Ælius Verus) adoptatur, eoque mortuo, 138. T. Aurelius (Arrius, Annius) Fulvus Bojonius Antoninus, qui M. Antoninum (M. Annium Verum) et L. Aurelium Verum (L. Ceionium Ælium Commodum Verum Antoninum) adoptare jubetur.

138-161. *Antoninus Pius.*

Princeps Numæ regi similis, a senatu appellatus *Pius*. Britanni victi a Lollio Urbico, ab aliis legatis Mauri, Germani, Daci, Judæi, Achæi, Ægyptii, Alani. Honores et salaria rhetoribus ac philosophis delata in omnibus provinciis. 139. Justinus Martyr. 140. Phlegon. Justinus? 143. Cornelius Fronto et Cl. Herodes Atticus, rhetores; et Junius Rusticus ac Nicomedes Apollonius, philos. Stoici, præceptores Antonini Philos. 147. Appianus. 150. Vinidius Verus, Salvius (Aburnus) Valens, L. Volusius Mæcianus, Ulpius Marcellus et Javolenus JCti, et consiliarii Prin-

cipis. Junius Mauricianus, Sex. Pomponius, Sex. Cæcilius Africanus. Taruntenus Paternus et Papirius Justus, alii JCti. Hephæstio Gramm. 155-234. Dio Cassius. 160. Antoninus Liberalis; Ælius Herodianus; Ptolemæus geogr.; Apollonius Dyscolus; Maximus Tyrius; Symmachus; L. Apuleius; Fl. Avianus; A. Gellius. Justinus? Dionysius Cato? Praxeas; Noëtus; Sabellius; Montanus, Noëtiani, Sabelliani, Montanistæ, Nazaræi, Ebionitæ, Ascetæ, Pneumatici, et Psychici. Saturninus, Basilides, Carpocrates, Marcion, Cerdo, Gnostici.

161-169. *M. Aurelius Antonius Philosophus* et *L. Verus*, (v. ad a. 138.) *Divi Fratres*, sive *Antoninus et Verus Augusti.*

162-165. L. Verus, consors imperii et gener Antonini, Lucilla filia ejus ducta, bellum Parthicum adv. Vologesen, qui Soæmum ex Armenia pepulerat, per legatos, Avidium Cassium et Thucydiden, gerit, residens Antiochiæ. 165. Polyænus; Athenagoras; Hermogenes rhetor et philos. 168. Melito. 169. L. Verus, socero insidians, venenum haurire cogitur.

169-180. *M. Aurelius Antoninus Philos.* solus.

171. Tatianus. 172-174. Jazyges, Marcomanni et Quadi ab Antonino, (Quadi virtute legionis tonantis, e Christianis scriptæ,) et Germani a T. Claudio Pompeiano et Pertinace devicti. Ægyptiorum rebellionem, ab Isidoro sacerdote motam, comprimit Avidius Cassius, toti Asiæ præfectus. 174. Pausanias. Oppianus. 175. Avidius Cassius, filius Heliodori oratoris et præfecti Ægypto, a Faustina Augusta incitatus, invadit imperium et necatur. Marcius Verus Syriæ præpositus. 176. Commodus, Antonini filius, Neroni quam patri similior, collega imperii assumitur: unde in Digestis memorantur Divus Marcus et Commodus, vel Antoninus et Commodus. Prætor tutelaris, et Juridici loco Consularium in Italia constituti. Imperatoris libri πρὸς ἑαυτόν. 177. Scythæ a Quintiliis Condiano ac Maximo, et a Tarrutenio Paterno præf. præt. domiti.

180-192. *Ælius Aurelius Commodus Anton.*

180. Pax cum Marcomannis, Quadis, et Burrhiis composita. Quintilii, Paternus, Salvius Julianus, Quadratus, Sextus Condi-

anus, aliique nobiles occisi, præter Claudium Pompeianum, Pertinacem, et Victorinum præf. Urbi.—Lucianus; Iamblichus; Pollux; Irenæus; Theodotion; Phrynichus; Palladius. 182. Sarmatæ ab Albino et Nigro, Britanni ab Ulpio Marcello domiti. Rebellio diuturna, et a Pertinace præf. Urbi anno demum 192. sedata, Britannicarum legionum, quarum furori permittitur Perennis præf. præt. 184. Cleander cubicularius potentissimus, qui XXV. consules in unum designabat annum, omnesque honores vel vendebat vel pro arbitrio dabat, a. 189. a plebe obtruncatur cum filio. 185-254. Origenes. 189. Multi acubus venenatis et peste pereunt, multi sævitia Principis: in his Julianus præf. præt. Julius Alexander, et Dionysius præf. annonæ. Commodus auriga, gladiator, et bestiarius; dictus Hercules, Deus, Amazonius, et Exsuperatorius.—R. Juda et Mischnah. 189-214. Vologeses III. 190. Africana classis adjecta Alexandrinæ. 192. Conjuratio Æmilii Læti præf. præt. et Eclecti cubicularii. Dio Cassius historiæ scribendæ consilium capit.

193. *P. Helvius Pertinax.*

193. Claudius Pompeianus et Acilius Glabrio assessores Principis in senatu. Socer ejus, Flavius Sulpicianus, præf. Urbi. Bonus Princeps a prætorianis, disciplinæ impatientibus et fraudulenta Læti sævitia incensis, die LXXXVIII. imperii obtruncatur cum Eclecto.—Æl. Mœris; Sex. Empiricus; Clemens Alexandr. Theophilus Antiochenus; Nonius Marcellus.

193. *Didius Julianus.*

Hic pronepos Salvii Juliani JCti a prætorianis imperium, licitatione facta et superato Flavio Sulpiciano competitore, mercatur; sed militibus, senatui, plebique invisus die imperii LXVI. interficitur.

193-211. *L. Septimius Severus.*

Princeps crudelis, sed fortissimus et reip. utilissimus; quare judicio senatus aut nasci non debuisset, aut non mori. 193. 194. *Pescennius Niger* Imperator in Syria salutatur, et a Candido, Valeriano, et Anulino, Severi ducibus, ter victus perit. 194-196. Byzantium oppugnatur capiturque. 195. Expeditio Severi adv. Osrœnos, Adiabenos, et Arabas. 196. 197. *D. Clodius Septimius*

Albinus, Cæsar a Commodo dictus, in Britannia desciscit, et in atroci prælio ad Lugdunum a Severo et Læto superatus sibi necem consciscit. Numerianus gramm. militibus in Gallia scriptis res bene gerit. 199. Vologeses Mesopotamiam occupat; sed a Severo et Læto ad pacem petendam cogitur. Julius Crispus præf. præt. et Lætus necantur. Oppugnatio Atræ. 200. Iter Severi in Palæstinam et Ægyptum.—Philostrati. Obsequens. Q. Serenus Sammonicus. Fingal? 203. L. Fulvius Plautianus præf. præt. Sejano similis, cujus filia Plautilla Bassiano s. Caracallæ, Severi filio, a. 202. nupserat, jussu Principis obtruncatur. Damnatio Plautillæ, Plautii, Aproniani, Quintilli Plautiani, Bæbii Marcellini. Vita dissoluta et discordia filiorum Severi. 205-270. Plotinus. 208-211. Res a Severo in Britannia adv. Caledonios et Mæatas gestæ, et vallum ab eo per XXXII. millia passuum a mari ad mare ductum. 210. Diogenes Laërtius; Agathemer; Dositheus gramm. Julius Paulus JC. M. Minucius Felix. 211. Severus Eboraci moritur.

211-217. *Antoninus Caracalla* s. *Tarantas.*

211. Hic, Caligulæ simillimus, *P. Septimium Getam* fratrem, a patre consortem imperii relictum, ipse sua manu in gremio Juliæ matris obtruncavit, et Æmilium Papinianum, JCtum celeberrimum ac præf. præt. hanc cædem defendere recusantem, Cilonem, præceptorem ac præf. Urbi, Thraseam Priscum aliosque interfici jubet. 212. Stolida Alexandri imitatio. Nova tributa et pecuniarum exactio. Decima hæreditatium, manumissionum largitionumque. Civitas omnibus ingenuis, in imperio Rom. viventibus, data. Osroëne et Armenia fraudulenter regibus, Augaro et Sanatruci, ereptæ. 213. Alemanni perfide trucidati. Pecunia Cennis aliisque Germanis data. 213-273. Longinus. 214-226. Artabanus IV. ultimus Parthorum rex. 216. Bellum adv. Parthos et Armenios gestum. Alexandria direpta. 216-217. Nova ac perfida expeditio adv. Artabanum. Caracalla occiditur a Macrino præf. præt.

217. 218. *M. Opilius Macrinus*

et *Diadumenianus* filius. 218. Macrinus a Parthis victus pacem emit; mitigatque Tiridatem Armeniæ regem et Dacringos. Idem statuit, omnia superiorum Principum rescripta tollere, ut jure

agatur. Sed rebellione militum orta in Syria occiditur cum filio. Mæsæ, sorori Juliæ Dominæ Augustæ, uxoris Severi, et Julio Avito erant duæ filiæ, quarum major Soæmis, Vario Marcello nupta, Avitum, minor, Mammæa, uxor Gessii Marciani, Bassianum pepererat. Hic postea dictus est Alexander Severus, ille, qui Caracallæ credebatur filius, et Elagabali Dei Syriæ sacerdos Emesæ erat,

218-222. *M. Aurelius Antoninus Elagabal*

s. *Heliogabalus*, puer aviæ matrisque virtute, artibus et largitione a militibus lectus Imperator, qui etiam Pseudantoninus et propter libidines Sardanapal appellatus est.—Nestor, Fabius Agrippinus, Picas, Rhianus, Claudius Attalus, Triccianus, Sylla, Seius Caius, Valerianus Pætus, Silius Messala, Pomponius Bassus, Gannys, Principis præceptor, cui imperium ille debebat, Verus et Gellius Maximus interficiuntur. Elagabal fit summum Romanorum numen, et Imperator ejus sacerdos. Circumcisio Principis aliorumque, aurigatio, saltatioque. Potentia Eutychiani s. Comazonis, Hieroclis et Aurelii Eubuli. 220. Athenæus ; Ammonius Saccas philos. Tertullianus obit. Solinus? Jul. Obsequens? 221. Alexander consobrinus Principis (v. ad a. 218.) ab eo adoptatur.

222-235. *Alexander Severus*,

qui consilia Mammææ matris et Domitii Ulpiani, JC. ac præf. præt. secutus bene regnat, sed nimis indulget avaritiæ matris et dominandi cupiditati. 225. Claudius Ælianus. 226-241. Artaxerxes I. (Ardschir s. Sassanides I.) qui regno Parthico everso Persicum restituit, et Mesopotamiæ Syriæque imminet. 228. Ulpianus a prætorianis occisus, auctore Epagatho. 229. Dio Cassius cos. II. qui paulo post in patriam et otium redit. Curatores Urbis XIV. ex consularibus facti et negotia urbana cum præf. Urbi curantes. Præfecti præt. senatores et Viri Clarissimi. 230. Herennius Modestinus et Terentianus Maurus. 233-305. Porphyrius.

235. 236. *Maximinus*

Thrax, cujus opera Alexander in militum seditione una cum matre occisus erat Moguntiæ, flagitiose et crudeliter regnat, et in oppugnatione Aquileiæ a militibus suis opprimitur.

236. *Gordiani I. et II.* pater et filius.

237. *Maximus* et *Balbinus.*

237-244. *Gordianus III.* nepos.

Is bene regnat consiliis Misithei soceri: quo mortuo perit per fraudem Philippi præf. præt. qui jam ei vivo per milites extorserat consortium imperii. 238. Herodianus hist. et Censorinus. 241. Nepos Chiliastes. 241-272. Sapor I. (Schapur.)

244-249. *Philippi*, Arabes, pater et filius.

Imperatores avari et crudeles, quos jam Christianos fuisse quidam contendunt. 248. Annus millesimus Urbis et imperii Rom. ludis sæcularibus actus. 249. Paulus Thebanus et Eremitæ.

249-251. *Decius*

cum Messio filio Cæsare regnat, et a Gothis victus perit. 250. Sævissima Christianorum persecutio. Cyprianus Palladius? Solinus? Cœlius Apicius? 251. Novatianus.

251-253. *Gallus, Volusianus* filius et *Hostilianus.*

253-260. *Valerianus* et *Gallienus* filius,

postquam *Æmilianus* Maurus per tres menses imperium tenuerat. 260. Valerianus in bello Persico a Sapore dolo capitur, et misera in servitute consenescit.

260-268. *Gallienus,*

homo libidinosus, ignavus et servitutis paternæ incuriosus, a quo omnes fere provinciæ desciscunt. 261-277. *Dominatio XXX. Tyrannorum,* inter quos eminent Odenatus et Zenobia, uxor ejus, Palmyreni regni conditores. 262. Plotinus. 264-340. Eusebius.

268-270. *M. Claudius.*

Hic insignem de Gothis reportavit victoriam, et imperium reliquit *Quintilio* fratri, qui illud per XVII. dies tenuit.

270-275. *Aurelianus*

Princeps necessarius magis, quam bonus, fortissimus adv. hostes et in cives crudelis, qui, cæsis ingentibus Germanorum copiis, Ze-

nobiam captam duxit in triumpho, sed urbanis motibus monetariorum nimium quantum civilis sanguinis fudit. 270. Achilles Tatius; Manes et Manichæi. 272. Hormisdas I. 273-276. Vararanes (Varanes) I.—Post interregnum VII. mensium, successit

275. *Tacitus,*

vir gravis, constans et prudens, at sexto mense insidiis aut morbo absumtus; ut paulo post *Florianus,* frater ejus.

276-282. *Probus.*

Imperator belli pacisque artibus insignis, qui reliquos tyrannos oppressit. 276-293. Vararanes II. 279. R. Jochanan auctor Gemaræ Hierosol.—Talmud. 280. Olympius Nemesianus.

282-284. *Carus* filiique *Carinus* et *Numerianus.*

Pater ingentes Sarmatarum copias delevit, et in expeditione adv. Persas fulmine ictus periit; nec multo post filii, ille a Diocletiano, hic a socero occisus.

284-304. *C. Aurel. Valer. Diocletianus,*

qui victoriis consiliisque pacem terra marique peperit, multasque egregias dedit leges, at civibus et provinciis gravis fuit. 284. Maximus Cæsar.

286-304. *Diocletianus et Maximianus Herculius.*

Christiani crudeliter vexati. Nimiæ copiæ, indictiones tributorum, concisiones provinciarum, (v. c. Galliarum in XIV. partes) multiplicatio præsidum, officiorum, Rationalium, Magistrorum, Vicariorum præfectorum. 290. Timæus. T. Julius Calpurnius. 292. *Galerius Maximinus* et *Constantius Chlorus,* Claudii Imp. nepos, Cæsares. Administratio provinciarum inter hos et Augustos divisa, non ipsum imperium. 293. Vararanes III. 294-301. Narses. 296-373. Athanasius. 300. Alciphron. Eumenius. Arnobius. Theon? 301-309. Hormisdas II. 301-391. Macarius, et Scriptores historiæ Augustæ, Æl. Spartianus, Jul. Capitolinus, Æl. Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Fl. Vopiscus. 304. Augusti imperio se abdicant, coacti a Galerio, et Diocletianus in privato otio hortisque consenescit, ac primus omnium privatus inter Divos refertur.

304-306. *Galerius Maximianus* et *Constantius Chlorus*.

Hic mitis ac bonus, ille sævus in Romanos, provinciales et Christianos. Divisio orbis Rom. ut hæreditatis in duas partes. *Severus* et *Maximinus* Cæsares. Mortuo Constantio,

306. 307. *Galerius* et *Severus*

dicuntur Augusti, et *Constantinus*, Constantii f. Cæsar. Sed Severo mox occiso *Maxentius*, Maximiani f. principatum invadit, et ipse senex Maximianus resumit imperium.

307-313. *Galerius, Maxentius, Maximianus, Licinius*,

atque Cæsares *Maximinus* et *Constantinus*, qui et ipsi 311. Augusti creantur. Post Consulatus notari exinde cœpti, aliis consulibus a Galerio, aliis a Maxentio creatis. 309-380. Sapor II. 310. Maximianus et 312. Maxentius a Constantino occiduntur. 311. Galerius moritur, et 313. Maximinus, a Licinio victus, se ipse interficit. (310. Jamblichus. Harpocration. 311. sq. Donati et Donatistæ. 312-391. Gregorius Nazianzenus.)

313-323. *Licinius et Constantinus*.

Hi Cæsares sibi asciscunt *Crispum* et *Constantinum* juniorem, Constantini filios, et *Licinium* juniorem. 314-323. Bellum geritur inter Augustos, et Licinius tandem captus necatur. 314-341. Paulus Thebanus Eremita primus. 314-356. Antonius, auctor monachorum et cœnobiorum. 314-386. Cyrillus Hierosol. et Libanius. 316-380. Basilius M. 319. Arius. 320. Aphthonius. Septimius Romanus. R. Hillel II. Dictys? Dares? 321. Nazarius et Chalcidius.

323-337. *Constantinus M.* solus. (cum aliis 311-323.)

Primus Imperator Christianus, sed moriens demum baptizatus, et flagitiosissimus, qui præter multos alios Crispum filium et Faustam uxorem diro mortis genere peremit. 325. Concilium Œcumenicum Nicænum. Lactantius. 329-420. Hieronymus. 331. Byzantium fit Roma nova, Constantinopolis et imperii sedes, cui senatus magistratusque iidem, qui Romæ, dantur: unus tamen ibi consul est, alter Romæ. Imperium in IV. Præfecturas Prætorianas, Orientis, Illyrici, Galliarum et Italiæ, divisum, et hæ in provinciarum diœceses. Potestas militaris data Magistris Mili-

tum, et Equitum et Peditum. Patriciatus, Nobilissimatus, aliæque dignitates. Quæstor Palatii et Comites ordinis primi, (Consistoriani) secundi, tertiique. Institutio follis et chrysargyri s. auri lustralis, tributorum. Indictio (computatio temporum secundum spatia trium quinquennalium) jam ab a. 312. in usu esse cœperat. 335. Dexippus. Gabrias s. Babrias? 336. Julius Firmicus Maternus. Nonius Marcellus? Charisius. Gregorius s. Gregorianus et Hermogenianus JCti et auctores Codicum.

337-361. *Constantinus II. Constans* et *Constantius II.*

Divisio imperii, gignens bellum fraternum. 340. Constantinus a Constante fusus perit. 341. sq. Photinus. 347-407. Joannes Chrysostomus. 350. *Magnentius*, qui in Rhætia exercitui præest, Constante insidiis interemto, Imperator salutatur, fratresque Decentium et Desiderium Cæsares dicit.—Aurelius Victor. Hilarius. 350-414. Hypatia. 351. Gallus, Constantii patruelis, Cæsar. 353. Magnentius, a Constantio debellatus, Desiderium et deinde semet ipse, ut mox Decentius, interficit. 353-361. solus regnat Constantius, Arianorum fautor et homo flagitiosus atque crudelis, qui et initio imperii Dalmatium patruelem, Constantium patruum et Hanniballianum, Nobilissimos ac Cæsares, et 354. Gallum interemit. 354. Ælius Donatus. 354-430. Augustinus. 355. Julianus, Galli frater, Cæsar. 358. Aristænetus obit. 360. Himerius; Themistius; Oribasius; Diophantus; Sallustius philos. Gr. Eunomius; Ammianus Marcellinus. Macedonius decedit. 360-398. Ambrosius. 361. Julianus Lutetiæ Paris. nomen Augusti sumit, et Constantius, adversus eum proficiscens, in itinere moritur.

361-363. *Julianus* Apostata,

vir doctus et rei militaris peritus, qui, religione per Taurobolium ejurata, auctore Maximo philos. scholas Christianorum claudi gentiliumque aperiri jussit, Judæisque dedit potestatem reficiendi templi Hierosol. quod tamen divina vi impeditum creditur. 362. sq. Apollinaris. 363. Julianus a Persis cæsus. Succedit ei primicerius protectorum domesticorum

363. 264. *Jovianus.*

Pax cum Persis facta, et restitutum religionis Christianæ exercitium.

364-375. *Valentinianus et Valens* fratres.

Ille Occidentem, hic Orientem administrandum recipit. 365. Antonini Aug. Itinerarium. Marius Victorinus. Sex. Rufus. Pagani. 367. *Gratianus*, Valentiniani filius octennis, Augustus dicitur. 370. Vegetius. Euphræmus Syrus. Ampelius? 372. Gregorius Nyssenus. Avienus. 374. sq. Migrationes gentium. Valentinianus Alemannos et Saxones sæpius vincit, et 375. in Pannonia moritur.

375-378. *Gratianus et Valentinianus II.* fratres, et *Valens.*

Valens, Arianorum fautor, Ulphilam, episcopum Arianum, Gothis mittit, religionem Christianam amplecti cupientibus, et 378. a Gothis et Alanis victus in tugurio crematur. 378. Paulus Alexandr.

378-383. *Gratianus, Valent. II.* et *Theodosius.*

Huic Oriens permissus. 379. Ausonius cos. Zeno Afer, episcopus Veronensis, Jul. Obsequens? 380-3. Artaxerxes II. 380-450. Socrates Scholasticus, hist. eccles. 381. Concilium œcumen. Constantinopol. 383-8. Sapor III. 383. *Maximus*, Galliæ præses, Lugduni occidit Gratianum, et imperium arripit.

383-392. *Valentinianus II.* et *Theodosius.*

388-389. Vararanes IV. 390. Heliodorus; Theon; Pappus; Festus. 392. Valentinianus II. Arianorum fautor et ab a. 388. in Gallia otiose vivens, Viennæ ad Rhodanum insidiis Arbogastis interimitur.

392-395. *Theodosius M.* solus.

Hic imperii æmulos, Maximum, Eugenium et Arbogasten, captos occidit, et, Gothis sæpius profligatis, otium imperio reddidit. Cultus veri Dei ubique restitutus. Officia et militaria, et palatina ac civilia aucta, omniaque in IV. ordines descripta, Illustrium, Spectabilium, Clarissimorum et Perfectissimorum. 393. Didymus Alex. obit. 393-457. Theodoretus. 394. Symmachus præf. Urbi. 395. Claudianus. Palladius? Vibius Sequester? Theodosio filii succedunt, Honorius in Occidente, Arcadius in Oriente.

395-423. *Honorius.*

Stilico, tutor ejus et affinis, 405. Radagaisum, Gothorum occidental. ducem, profligat, sed 408. necatur, quia cum Alarico, successore ejus, conspirasse creditur. 395-408. Arcadius, cujus imperium affectant Rufinus, tutor perfidus, Eutropius eunuchus et Gainas, dux Gothorum, a Rufino accitus; qui mox omnes pereunt. Quo facto Eudoxia Augusta regnat. 397. Bellum Gildonicum, a Gildone, comite Africæ, motum. 399-420. Izdescherd I. 400. Hesychius; Longus; Hermias Sozomenus; Eunapius; Servius. 402-417. Innocentius I. 403. Epiphanius obit. 405. Prudentius. Nemesius. Ossianus? 407. sq. Gundaricus et Gensericus. Vandali, Suevi, Burgundi et Alani. 407. sq. in Britannia et Gallia Imperatores salutantur Marcus, Gratianus, Constantinus, Constans, Maximus; 411. Magontiaci Jovinus et Sebastianus; 413. in Africa Heraclianus comes. 408-450. Theodosius II. qui anno ætatis VIII. imperium Orientis nactus primum saluberrimis Anthemii tutoris et Pulcheriæ sororis, deinde malis consiliis Antiochi, Chrysaphii, aliorumque cubiculariorum eunuchorumque usus est, et pacem cum Hunnis grandi pecunia redemit. 408. 409. Olympius, et 409. sq. Jovius Stiliconi sufficiuntur, mali homines. 408-410. Roma ter oppugnata ac direpta ab Alarico, et Attalus Imperator constitutus. 410. Alarico succedit Ataulphus propinquus, qui cum Honorio pacem facit, et 414. ducta ejus sorore Placidia, in Hispaniam adversus Vandalos profectus, 415. a suis occiditur. 409. sq. Saxones, Picti et Scoti in Britannia. 410. Nonnus; Pelagius; Synesius; Macrobius; Sulpicius Severus. Xenophon Ephesius? Chariton? 410-476. Hierocles. 412-485. Proclus. 415-419. Wallia rex Gothorum in Hispania, successor Ataulphi. 416. Rutilius Numatianus et Orosius. 419-451. Theodericus I. qui regnum Gothorum in Hispania amplificat. 420-440. Vararanes V. 421-440. Athenais s. Eudocia, Leontii philos. filia et poëtria, est uxor Theodosii II. et ab a. 440-460. Hierosolymis vivit, aulam relinquere coacta. 421. Constantius, Galliæ comes, qui a. 417. Placidiam, Honorii sororem duxerat, fit consors imperii, sed mox moritur.

423-425. *Johannes,*

Primicerius Notariorum.

425-455. *Valentinianus III.*

filius sexennis Constantii et Placidiæ, sub tutela matris est, et 437. uxorem ducit Eudoxiam, Theodosii II. filiam. Maximæ imperio Rom. provinciæ a barbaris eripiuntur propter inertiam libidinesque Imperatoris et discordiam Aëtii ac Bonifacii, summorum hujus ævi ducum. 425. Olympiodorus. 427-432. Bonifacius in Africa invitus molitur res novas et necatur. 428. sq. Nestorius. 429. sq. Africæ pars a Genserico (Geiserico) capta. 431. Concilium œcum. Ephesinum, et damnatio Nestorianorum. Cyrillus Alexandr. 433. Zosimus. 437-448. Chlodio s. Glogio. 438. Codex Theodosianus. Salvianus. 440-461. Leo I. Episcopus Rom. 440-457. Vararanes VI. 445. Isidorus Pelusiota. 448. Eutyches. 448-456. Merovæus. 449. sq. Hengist et Horst, duces Anglorum, Saxonum et Jutorum, Britanniam occupant. 450. Cœlius Sedulius. 450-457. Martianus, a Pulcheria Theodosii II. sorore in tori imperiique consortium receptus in Oriente. 451. Concilium œcum. Chalcedonense; Monophysitæ; Patriarchæ. Attila, Hunnorum rex, ab Aëtio in campis Catalaunicis vincitur; sed mox Italiam vastat, et 453. moritur. 451-453. Thorismundus, Theoderici I. filius, cui fratres succedunt, 453-466. Theodericus II. et 466-484. Euricus.

455. *Petronius Maximus,*

qui Valentinianum III. interfecerat, et invitam duxerat Eudoxiam Augustam. Ab ea ex Africa evocatur Gensericus, qui, occiso Imperatore cum Pallădio filio, Romaque direpta, Eudoxiam cum filiabus, Eudocia et Placidia, in Africam abducit, et Eudociam Honorico filio collocat.

455. 456. *Flavius Mæcilius Avitus.*

456. Ricimer Comes, a regio Suevorum sanguine oriundus et nepos Walliæ, (v. ad a. 415.) usque ad a. 472. vel Imperatores facit, vel ipse regnat. 456-481. Childericus.

457-461. *Majorianus.*

Imperium Rom. in Gallia et Hispania restitutum, et expeditio adv. Vandalos. 457-474. Leo I. Magnus s. Thrax opera Asparis, Patricii et Gothi, regnum Orientis accipit, et ab Anatolio

anus, aliique nobiles occisi, præter Claudium Pompeianum, Pertinacem, et Victorinum præf. Urbi.—Lucianus; Iamblichus; Pollux; Irenæus; Theodotion; Phrynichus; Palladius. 182. Sarmatæ ab Albino et Nigro, Britanni ab Ulpio Marcello domiti. Rebellio diuturna, et a Pertinace præf. Urbi anno demum 192. sedata, Britannicarum legionum, quarum furori permittitur Perennis præf. præt. 184. Cleander cubicularius potentissimus, qui xxv. consules in unum designabat annum, omnesque honores vel vendebat vel pro arbitrio dabat, a. 189. a plebe obtruncatur cum filio. 185-254. Origenes. 189. Multi acubus venenatis et peste pereunt, multi sævitia Principis: in his Julianus præf. præt. Julius Alexander, et Dionysius præf. annonæ. Commodus auriga, gladiator, et bestiarius; dictus Hercules, Deus, Amazonius, et Exsuperatorius.—R. Juda et Mischnah. 189-214. Vologeses III. 190. Africana classis adjecta Alexandrinæ. 192. Conjuratio Æmilii Læti præf. præt. et Eclecti cubicularii. Dio Cassius historiæ scribendæ consilium capit.

193. *P. Helvius Pertinax.*

193. Claudius Pompeianus et Acilius Glabrio assessores Principis in senatu. Socer ejus, Flavius Sulpicianus, præf. Urbi. Bonus Princeps a prætorianis, disciplinæ impatientibus et fraudulenta Læti sævitia incensis, die LXXXVIII. imperii obtruncatur cum Eclecto.—Æl. Mœris; Sex. Empiricus; Clemens Alexandr. Theophilus Antiochenus; Nonius Marcellus.

193. *Didius Julianus.*

Hic pronepos Salvii Juliani JCti a prætorianis imperium, licitatione facta et superato Flavio Sulpiciano competitore, mercatur; sed militibus, senatui, plebique invisus die imperii LXVI. interficitur.

193-211. *L. Septimius Severus.*

Princeps crudelis, sed fortissimus et reip. utilissimus; quare judicio senatus aut nasci non debuisset, aut non mori. 193. 194. *Pescennius Niger* Imperator in Syria salutatur, et a Candido, Valeriano, et Anulino, Severi ducibus, ter victus perit. 194-196. Byzantium oppugnatur capiturque. 195. Expeditio Severi adv. Osrœnos, Adiabenos, et Arabas. 196. 197. *D. Clodius Septimius*

Albinus, Cæsar a Commodo dictus, in Britannia desciscit, et in atroci prælio ad Lugdunum a Severo et Læto superatus sibi necem consciscit. Numerianus gramm. militibus in Gallia scriptis res bene gerit. 199. Vologeses Mesopotamiam occupat; sed a Severo et Læto ad pacem petendam cogitur. Julius Crispus præf. præt. et Lætus necantur. Oppugnatio Atræ. 200. Iter Severi in Palæstinam et Ægyptum.—Philostrati. Obsequens. Q. Serenus Sammonicus. Fingal? 203. L. Fulvius Plautianus præf. præt. Sejano similis, cujus filia Plautilla Bassiano s. Caracallæ, Severi filio, a. 202. nupserat, jussu Principis obtruncatur. Damnatio Plautillæ, Plautii, Aproniani, Quintilli Plautiani, Bæbii Marcellini. Vita dissoluta et discordia filiorum Severi. 205-270. Plotinus. 208-211. Res a Severo in Britannia adv. Caledonios et Mæatas gestæ, et vallum ab eo per XXXII. millia passuum a mari ad mare ductum. 210. Diogenes Laërtius; Agathemer; Dositheus gramm. Julius Paulus JC. M. Minucius Felix. 211. Severus Eboraci moritur.

211-217. *Antoninus Caracalla* s. *Tarantas*.

211. Hic, Caligulæ simillimus, *P. Septimium Getam* fratrem, a patre consortem imperii relictum, ipse sua manu in gremio Juliæ matris obtruncavit, et Æmilium Papinianum, JCtum celeberrimum ac præf. præt. hanc cædem defendere recusantem, Cilonem, præceptorem ac præf. Urbi, Thraseam Priscum aliosque interfici jubet. 212. Stolida Alexandri imitatio. Nova tributa et pecuniarum exactio. Decima hæreditatium, manumissionum largitionumque. Civitas omnibus ingenuis, in imperio Rom. viventibus, data. Osroëne et Armenia fraudulenter regibus, Augaro et Sanatruci, ereptæ. 213. Alemanni perfide trucidati. Pecunia Cennis aliisque Germanis data. 213-273. Longinus. 214-226. Artabanus IV. ultimus Parthorum rex. 216. Bellum adv. Parthos et Armenios gestum. Alexandria direpta. 216-217. Nova ac perfida expeditio adv. Artabanum. Caracalla occiditur a Macrino præf. præt.

217. 218. *M. Opilius Macrinus*

et *Diadumenianus* filius. 218. Macrinus a Parthis victus pacem emit; mitigatque Tiridatem Armeniæ regem et Dacringos. Idem statuit, omnia superiorum Principum rescripta tollere, ut jure

agatur. Sed rebellione militum orta in Syria occiditur cum filio. Mæsæ, sorori Juliæ Dominæ Augustæ, uxoris Severi, et Julio Avito erant duæ filiæ, quarum major Soæmis, Vario Marcello nupta, Avitum, minor, Mammæa, uxor Gessii Marciani, Bassianum pepererat. Hic postea dictus est Alexander Severus, ille, qui Caracallæ credebatur filius, et Elagabali Dei Syriæ sacerdos Emesæ erat,

218-222. *M. Aurelius Antoninus Elagabal*

s. *Heliogabalus*, puer aviæ matrisque virtute, artibus et largitione a militibus lectus Imperator, qui etiam Pseudantoninus et propter libidines Sardanapal appellatus est.—Nestor, Fabius Agrippinus, Picas, Rhianus, Claudius Attalus, Triccianus, Sylla, Seius Caius, Valerianus Pætus, Silius Messala, Pomponius Bassus, Gannys, Principis præceptor, cui imperium ille debebat, Verus et Gellius Maximus interficiuntur. Elagabal fit summum Romanorum numen, et Imperator ejus sacerdos. Circumcisio Principis aliorumque, aurigatio, saltatioque. Potentia Eutychiani s. Comazonis, Hieroclis et Aurelii Eubuli. 220. Athenæus ; Ammonius Saccas philos. Tertullianus obit. Solinus? Jul. Obsequens? 221. Alexander consobrinus Principis (v. ad a. 218.) ab eo adoptatur.

222-235. *Alexander Severus,*

qui consilia Mammææ matris et Domitii Ulpiani, JC. ac præf. præt. secutus bene regnat, sed nimis indulget avaritiæ matris et dominandi cupiditati. 225. Claudius Ælianus. 226-241. Artaxerxes I. (Ardschir s. Sassanides I.) qui regno Parthico everso Persicum restituit, et Mesopotamiæ Syriæque imminet. 228. Ulpianus a prætorianis occisus, auctore Epagatho. 229. Dio Cassius cos. II. qui paulo post in patriam et otium redit. Curatores Urbis XIV. ex consularibus facti et negotia urbana cum præf. Urbi curantes. Præfecti præt. senatores et Viri Clarissimi. 230. Herennius Modestinus et Terentianus Maurus. 233-305. Porphyrius.

235. 236. *Maximinus*

Thrax, cujus opera Alexander in militum seditione una cum matre occisus erat Moguntiæ, flagitiose et crudeliter regnat, et in oppugnatione Aquileiæ a militibus suis opprimitur.

236. *Gordiani I. et II.* pater et filius.

237. *Maximus* et *Balbinus*.

237-244. *Gordianus III.* nepos.

Is bene regnat consiliis Misithei soceri: quo mortuo perit per fraudem Philippi præf. præt. qui jam ei vivo per milites extorserat consortium imperii. 238. Herodianus hist. et Censorinus. 241. Nepos Chiliastes. 241-272. Sapor I. (Schapur.)

244-249. *Philippi*, Arabes, pater et filius.

Imperatores avari et crudeles, quos jam Christianos fuisse quidam contendunt. 248. Annus millesimus Urbis et imperii Rom. ludis sæcularibus actus. 249. Paulus Thebanus et Eremitæ.

249-251. *Decius*

cum Messio filio Cæsare regnat, et a Gothis victus perit. 250. Sævissima Christianorum persecutio. Cyprianus Palladius? Solinus? Cœlius Apicius? 251. Novatianus.

251-253. *Gallus, Volusianus* filius et *Hostilianus*.

253-260. *Valerianus* et *Gallienus* filius,

postquam *Æmilianus* Maurus per tres menses imperium tenuerat. 260. Valerianus in bello Persico a Sapore dolo capitur, et misera in servitute consenescit.

260-268. *Gallienus*,

homo libidinosus, ignavus et servitutis paternæ incuriosus, a quo omnes fere provinciæ desciscunt. 261-277. *Dominatio XXX. Tyrannorum*, inter quos eminent Odenatus et Zenobia, uxor ejus, Palmyreni regni conditores. 262. Plotinus. 264-340. Eusebius.

268-270. *M. Claudius*.

Hic insignem de Gothis reportavit victoriam, et imperium reliquit *Quintilio* fratri, qui illud per XVII. dies tenuit.

270-275. *Aurelianus*

Princeps necessarius magis, quam bonus, fortissimus adv. hostes et in cives crudelis, qui, cæsis ingentibus Germanorum copiis, Ze-

nobiam captam duxit in triumpho, sed urbanis motibus monetariorum nimium quantum civilis sanguinis fudit. 270. Achilles Tatius; Manes et Manichæi. 272. Hormisdas I. 273-276. Vararanes (Varanes) I.—Post interregnum VII. mensium, successit

275. *Tacitus*,

vir gravis, constans et prudens, at sexto mense insidiis aut morbo absumtus; ut paulo post *Florianus*, frater ejus.

276-282. *Probus*.

Imperator belli pacisque artibus insignis, qui reliquos tyrannos oppressit. 276-293. Vararanes II. 279. R. Jochanan auctor Gemaræ Hierosol.—Talmud. 280. Olympius Nemesianus.

282-284. *Carus* filiique *Carinus* et *Numerianus*.

Pater ingentes Sarmatarum copias delevit, et in expeditione adv. Persas fulmine ictus periit; nec multo post filii, ille a Diocletiano, hic a socero occisus.

284-304. *C. Aurel. Valer. Diocletianus*,

qui victoriis consiliisque pacem terra marique peperit, multasque egregias dedit leges, at civibus et provinciis gravis fuit. 284. Maximus Cæsar.

286-304. *Diocletianus et Maximianus Herculius*.

Christiani crudeliter vexati. Nimiæ copiæ, indictiones tributorum, concisiones provinciarum, (v. c. Galliarum in XIV. partes) multiplicatio præsidum, officiorum, Rationalium, Magistrorum, Vicariorum præfectorum. 290. Timæus. T. Julius Calpurnius. 292. *Galerius Maximinus* et *Constantius Chlorus*, Claudii Imp. nepos, Cæsares. Administratio provinciarum inter hos et Augustos divisa, non ipsum imperium. 293. Vararanes III. 294-301. Narses. 296-373. Athanasius. 300. Alciphron. Eumenius. Arnobius. Theon? 301-309. Hormisdas II. 301-391. Macarius, et Scriptores historiæ Augustæ, Æl. Spartianus, Jul. Capitolinus, Æl. Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Fl. Vopiscus. 304. Augusti imperio se abdicant, coacti a Galerio, et Diocletianus in privato otio hortisque consenescit, ac primus omnium privatus inter Divos refertur.

304-306. *Galerius Maximianus* et *Constantius Chlorus.*

Hic mitis ac bonus, ille sævus in Romanos, provinciales et Christianos. Divisio orbis Rom. ut hæreditatis in duas partes. *Severus* et *Maximinus* Cæsares. Mortuo Constantio,

306. 307. *Galerius* et *Severus*

dicuntur Augusti, et *Constantinus*, Constantii f. Cæsar. Sed Severo mox occiso *Maxentius*, Maximiani f. principatum invadit, et ipse senex Maximianus resumit imperium.

307-318. *Galerius, Maxentius, Maximianus, Licinius,*

atque Cæsares *Maximinus* et *Constantinus*, qui et ipsi 311. Augusti creantur. Post Consulatus notari exinde cœpti, aliis consulibus a Galerio, aliis a Maxentio creatis. 309-380. Sapor II. 310. Maximianus et 312. Maxentius a Constantino occiduntur. 311. Galerius moritur, et 313. Maximinus, a Licinio victus, se ipse interficit. (310. Jamblichus. Harpocration. 311. sq. Donati et Donatistæ. 312-391. Gregorius Nazianzenus.)

313-323. *Licinius et Constantinus.*

Hi Cæsares sibi asciscunt *Crispum* et *Constantinum* juniorem, Constantini filios, et *Licinium* juniorem. 314-323. Bellum geritur inter Augustos, et Licinius tandem captus necatur. 314-341. Paulus Thebanus Eremita primus. 314-356. Antonius, auctor monachorum et cœnobiorum. 314-386. Cyrillus Hierosol. et Libanius. 316-380. Basilius M. 319. Arius. 320. Aphthonius. Septimius Romanus. R. Hillel II. Dictys? Dares? 321. Nazarius et Chalcidius.

323-337. *Constantinus M.* solus. (cum aliis 311-323.)

Primus Imperator Christianus, sed moriens demum baptizatus, et flagitiosissimus, qui præter multos alios Crispum filium et Faustam uxorem diro mortis genere peremit. 325. Concilium Œcumenicum Nicænum. Lactantius. 329-420. Hieronymus. 331. Byzantium fit Roma nova, Constantinopolis et imperii sedes, cui senatus magistratusque iidem, qui Romæ, dantur: unus tamen ibi consul est, alter Romæ. Imperium in IV. Præfecturas Prætorianas, Orientis, Illyrici, Galliarum et Italiæ, divisum, et hæ in provinciarum diœceses. Potestas militaris data Magistris Mili-

tum, et Equitum et Peditum. Patriciatus, Nobilissimatus, aliæque dignitates. Quæstor Palatii et Comites ordinis primi, (Consistoriani) secundi, tertiique. Institutio follis et chrysargyri s. auri lustralis, tributorum. Indictio (computatio temporum secundum spatia trium quinquennalium) jam ab a. 312. in usu esse cœperat. 335. Dexippus. Gabrias s. Babrias? 336. Julius Firmicus Maternus. Nonius Marcellus? Charisius. Gregorius s. Gregorianus et Hermogenianus JCti et auctores Codicum.

337-361. *Constantinus II. Constans* et *Constantius II.*

Divisio imperii, gignens bellum fraternum. 340. Constantinus a Constante fusus perit. 341. sq. Photinus. 347-407. Joannes Chrysostomus. 350. *Magnentius*, qui in Rhætia exercitui præest, Constante insidiis interemto, Imperator salutatur, fratresque Decentium et Desiderium Cæsares dicit.—Aurelius Victor. Hilarius. 350-414. Hypatia. 351. Gallus, Constantii patruelis, Cæsar. 353. Magnentius, a Constantio debellatus, Desiderium et deinde semet ipse, ut mox Decentius, interficit. 353-361. solus regnat Constantius, Arianorum fautor et homo flagitiosus atque crudelis, qui et initio imperii Dalmatium patruelem, Constantium patruum et Hanniballianum, Nobilissimos ac Cæsares, et 354. Gallum interemit. 354. Ælius Donatus. 354-430. Augustinus. 355. Julianus, Galli frater, Cæsar. 358. Aristænetus obit. 360. Himerius; Themistius; Oribasius; Diophantus; Sallustius philos. Gr. Eunomius; Ammianus Marcellinus. Macedonius decedit. 360-398. Ambrosius. 361. Julianus Lutetiæ Paris. nomen Augusti sumit, et Constantius, adversus eum proficiscens, in itinere moritur.

361-363. *Julianus* Apostata,

vir doctus et rei militaris peritus, qui, religione per Taurobolium ejurata, auctore Maximo philos. scholas Christianorum claudi gentiliumque aperiri jussit, Judæisque dedit potestatem reficiendi templi Hierosol. quod tamen divina vi impeditum creditur. 362. sq. Apollinaris. 363. Julianus a Persis cæsus. Succedit ei primicerius protectorum domesticorum

363. 264. *Jovianus.*

Pax cum Persis facta, et restitutum religionis Christianæ exercitium.

364-375. *Valentinianus et Valens* fratres.

Ille Occidentem, hic Orientem administrandum recipit. 365. Antonini Aug. Itinerarium. Marius Victorinus. Sex. Rufus. Pagani. 367. *Gratianus*, Valentiniani filius octennis, Augustus dicitur. 370. Vegetius. Euphræmus Syrus. Ampelius? 372. Gregorius Nyssenus. Avienus. 374. sq. Migrationes gentium. Valentinianus Alemannos et Saxones sæpius vincit, et 375. in Pannonia moritur.

375-378. *Gratianus et Valentinianus II.* fratres, et *Valens.*

Valens, Arianorum fautor, Ulphilam, episcopum Arianum, Gothis mittit, religionem Christianam amplecti cupientibus, et 378. a Gothis et Alanis victus in tugurio crematur. 378. Paulus Alexandr.

378-383. *Gratianus, Valent. II.* et *Theodosius.*

Huic Oriens permissus. 379. Ausonius cos. Zeno Afer, episcopus Veronensis, Jul. Obsequens? 380-3. Artaxerxes II. 380-450. Socrates Scholasticus, hist. eccles. 381. Concilium œcumen. Constantinopol. 383-8. Sapor III. 383. *Maximus*, Galliæ præses, Lugduni occidit Gratianum, et imperium arripit.

383-392. *Valentinianus II.* et *Theodosius.*

388-389. Vararanes IV. 390. Heliodorus; Theon; Pappus; Festus. 392. Valentinianus II. Arianorum fautor et ab a. 388. in Gallia otiose vivens, Viennæ ad Rhodanum insidiis Arbogastis interimitur.

392-395. *Theodosius M.* solus.

Hic imperii æmulos, Maximum, Eugenium et Arbogasten, captos occidit, et, Gothis sæpius profligatis, otium imperio reddidit. Cultus veri Dei ubique restitutus. Officia et militaria, et palatina ac civilia aucta, omniaque in IV. ordines descripta, Illustrium, Spectabilium, Clarissimorum et Perfectissimorum. 393. Didymus Alex. obit. 393-457. Theodoretus. 394. Symmachus præf. Urbi. 395. Claudianus. Palladius? Vibius Sequester? Theodosio filii succedunt, Honorius in Occidente, Arcadius in Oriente.

395-423. *Honorius.*

Stilico, tutor ejus et affinis, 405. Radagaisum, Gothorum occidental. ducem, profligat, sed 408. necatur, quia cum Alarico, successore ejus, conspirasse creditur. 395-408. Arcadius, cujus imperium affectant Rufinus, tutor perfidus, Eutropius eunuchus et Gainas, dux Gothorum, a Rufino accitus; qui mox omnes pereunt. Quo facto Eudoxia Augusta regnat. 397. Bellum Gildonicum, a Gildone, comite Africæ, motum. 399-420. Izdescherd I. 400. Hesychius; Longus; Hermias Sozomenus; Eunapius; Servius. 402-417. Innocentius I. 403. Epiphanius obit. 405. Prudentius. Nemesius. Ossianus? 407. sq. Gundaricus et Gensericus. Vandali, Suevi, Burgundi et Alani. 407. sq. in Britannia et Gallia Imperatores salutantur Marcus, Gratianus, Constantinus, Constans, Maximus; 411. Magontiaci Jovinus et Sebastianus; 413. in Africa Heraclianus comes. 408-450. Theodosius II. qui anno ætatis VIII. imperium Orientis nactus primum saluberrimis Anthemii tutoris et Pulcheriæ sororis, deinde malis consiliis Antiochi, Chrysaphii, aliorumque cubiculariorum eunuchorumque usus est, et pacem cum Hunnis grandi pecunia redemit. 408. 409. Olympius, et 409. sq. Jovius Stiliconi sufficiuntur, mali homines. 408-410. Roma ter oppugnata ac direpta ab Alarico, et Attalus Imperator constitutus. 410. Alarico succedit Ataulphus propinquus, qui cum Honorio pacem facit, et 414. ducta ejus sorore Placidia, in Hispaniam adversus Vandalos profectus, 415. a suis occiditur. 409. sq. Saxones, Picti et Scoti in Britannia. 410. Nonnus; Pelagius; Synesius; Macrobius; Sulpicius Severus. Xenophon Ephesius? Chariton? 410-476. Hierocles. 412-485. Proclus. 415-419. Wallia rex Gothorum in Hispania, successor Ataulphi. 416. Rutilius Numatianus et Orosius. 419-451. Theodericus I. qui regnum Gothorum in Hispania amplificat. 420-440. Vararanes V. 421-440. Athenais s. Eudocia, Leontii philos. filia et poëtria, est uxor Theodosii II. et ab a. 440-460. Hierosolymis vivit, aulam relinquere coacta. 421. Constantius, Galliæ comes, qui a. 417. Placidiam, Honorii sororem duxerat, fit consors imperii, sed mox moritur.

423-425. *Johannes,*

Primicerius Notariorum.

425-455. *Valentinianus III.*

filius sexennis Constantii et Placidiæ, sub tutela matris est, et 437. uxorem ducit Eudoxiam, Theodosii II. filiam. Maximæ imperio Rom. provinciæ a barbaris eripiuntur propter inertiam libidinesque Imperatoris et discordiam Aëtii ac Bonifacii, summorum hujus ævi ducum. 425. Olympiodorus. 427-432. Bonifacius in Africa invitus molitur res novas et necatur. 428. sq. Nestorius. 429. sq. Africæ pars a Genserico (Geiserico) capta. 431. Concilium œcum. Ephesinum, et damnatio Nestorianorum. Cyrillus Alexandr. 433. Zosimus. 437-448. Chlodio s. Glogio. 438. Codex Theodosianus. Salvianus. 440-461. Leo I. Episcopus Rom. 440-457. Vararanes VI. 445. Isidorus Pelusiota. 448. Eutyches. 448-456. Merovæus. 449. sq. Hengist et Horst, duces Anglorum, Saxonum et Jutorum, Britanniam occupant. 450. Cœlius Sedulius. 450-457. Martianus, a Pulcheria Theodosii II. sorore in tori imperiique consortium receptus in Oriente. 451. Concilium œcum. Chalcedonense; Monophysitæ; Patriarchæ. Attila, Hunnorum rex, ab Aëtio in campis Catalaunicis vincitur; sed mox Italiam vastat, et 453. moritur. 451-453. Thorismundus, Theoderici I. filius, cui fratres succedunt, 453-466. Theodericus II. et 466-484. Euricus.

455. *Petronius Maximus,*

qui Valentinianum III. interfecerat, et invitam duxerat Eudoxiam Augustam. Ab ea ex Africa evocatur Gensericus, qui, occiso Imperatore cum Pallădio filio, Romaque direpta, Eudoxiam cum filiabus, Eudocia et Placidia, in Africam abducit, et Eudociam Honorico filio collocat.

455. 456. *Flavius Mæcilius Avitus.*

456. Ricimer Comes, a regio Suevorum sanguine oriundus et nepos Walliæ, (v. ad a. 415.) usque ad a. 472. vel Imperatores facit, vel ipse regnat. 456-481. Childericus.

457-461. *Majorianus.*

Imperium Rom. in Gallia et Hispania restitutum, et expeditio adv. Vandalos. 457-474. Leo I. Magnus s. Thrax opera Asparis, Patricii et Gothi, regnum Orientis accipit, et ab Anatolio

patriarcha coronatur. 457-488. Hormisdas III. et Pheroses. (Firuz.) 460. Sidonius, et Marcianus Capella.

461-465. *Libius Severus.*

Marcellinus patricius in Dalmatia, et Ægidius in Gallia regnat. 462. Moses Chorenensis.

465-467. *Ricimer.*

Hic regnat, ut jam inde ab a. 461. sed sine titulo Augusti.

467-472. *Anthemius*, gener Leonis M.

470. Stephanus Byzant. 470-524. Boëthius. 472. Ricimer capit Romam, et Anthemius perit.

472. 473. *Olybrius*, gener Valentiniani III. Ricimer et Olybrius moriuntur.

473. *Glycerius.*

474. 475. *Julius Nepos.*

474. Leo II. et 474-476. Zeno Isauricus, Imperatores Orient. 475. Orestes, dux et patricius, res novas molitur, et Augustus salutatur filius ejus.

475. 476. *Romulus* (Momyllus) *Augustulus.*

Ultimus Imperator Rom. quem Odoacer in exilium pellit.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim,[a] si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio, nec, si sciam, dicere ausim;* quippe qui, cum veterem, tum vulgatam esse rem,[b] videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me[1] ipsum consuluisse; et, si in tanta

* *Haud plane novi utrum, populi Romani gesta ab initio Urbis conditæ componendo, rem opera, dignam sim facturus: et si forte id certo nossem, non tamen auderem prædicare.*

1 'Bauer monet, pron. *me* ante seq. *ipsum* (quod delevit Stroth. quia in

NOTÆ

[a] *Facturusne operæ pretium sim*] Vitio datum est T. Livio, quod hexametri exordio cœperit. Initia enim Carminum initiis solutæ orationis non conveniunt. Quintilianus tamen lib. IX. Instit. orator. cap. 4. et ita eum edidisse ait, et melius esse, quam quomodo emendatur, *facturusne sim operæ pretium*: uti in vetustis codicibus quibusdam scriptum vidi in Illustrissimi Domini Colberti bibliotheca. Sed et Tacitus quoque Annales suos hexametro exorsus est, 'Urbem Romam a principio Reges habuere.'

[b] *Tum vulgatam esse rem*] Per rem veterem et vulgatam intelligit familiarem jam olim Historicis morem,

scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini[2] officient, me consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum[c] repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua:[d] et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut[3] me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, solicitum tamen efficere possit.[b] Quæ ante conditam condendamve Urbem,[e] poëticis magis decora fabulis,[f] quam incorruptis rerum ges-

[b] *Quæ, licet mentem scribentis a veritatis studio nequaquam posset avertere, molestiam nihilominus ei afferre posset.*

optimis Mss. non legitur et facile suppleri potest) eleganter quidem abesse, sed, cum reliquis scriptoribus opponatur, vix abesse posse.' *Rupert.* Delet quoque Crevier.—2 'Quidam malunt *lumini*, quia putant, non probant, proprie dici 'luminibus officere' pro, ædificando prospectum lucemque adimere.' *Rupert.*—3 Gronov. Doujat. Crevier, *uti.*—4 'Bauer hæc annotavit:

NOTÆ

ab aliis memorata scribendi denuo, et rerum gestarum narrationem ab origine repetendi.

[c] *Supra septingentesimum annum*] Ab Urbe condita ad tempus inchoatæ a Livio historiæ quinque et viginti sunt anni supra septingentos. Atque huc respexit Auctor, non ad Æneæ in Italiam adventum; a quo licet narrationem suam auspicatus, vetusta illa tempora non nisi uno aut altero folio perstrinxit.

[d] *Magnitudine laboret sua*] Eleganter dicitur imperium mole aut magnitudine sua laborare, cum latius diffusum est, quam ut commode regi possit.

[e] *Ante conditam condendamve Urbem*] Apparet Livium diversa duo tempora designare. Verum in quo differat tempus *ante Urbem conditam*, a tempore *ante eam condendum*, minus apparet: cum utroque mode indicari videatur tempus, quod natales Urbis præcessit. Forte per spatium *ante conditam urbem*, ea non absurde intellexeris, quæ proxime ejus extructionem antecesserint: per tempus, *ante urbem condendam*, ea quæ ante ipsum Romulum a Trojcis usque temporibus acciderant.

[f] *Poëticis magis decora fabulis*] Hic ego *decora* interpretor convenientia: quo sensu a Cic. II. de legib. dicitur, 'color albus præcipue decorus Deo.'

tarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora[g] faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcumque animadversa aut existimata[h] erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit.[i] Labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes[4] primo mores[k] sequatur ani-

[4] *Labante disciplina* præplacet Gronovio (et Drak.) non mihi, qui melius τὸ *labente* (i. e. sensim imminuta, laxata, infirmata) convenire arbitror sequenti

NOTÆ

[g] *Primordia urbium augustiora*] Imperiorum atque urbium origines, miraculis admixtis, illustrare, ac velut consecrare, omnium fere populorum communis fuit ambitio. Sic Semiramidem Assyrii, Derceto, sive Atergati Syrorum Dea natam, educatam a columbis; Cyrum Persæ a cerva lactatum tradidere, ut Romani Romulum a lupa: qui et nunc Martis filium prædicarunt; quemadmodum Lacedæmonem Spartani, Perseum Mycenæi Jove natos jactabant. Sic etiam Athenienses Neptuni cum Minerva circa civitatis suæ tutelam nomenque contentione: Thebani conjugio Cadmi cum Martis filia gloriabantur.

[h] *Utcumque animadversa aut existimata*] Num melius *æstimata*, quemadmodum scribit Becharius? ut velit Auctor parum sibi curæ esse, qua ratione a legentibus hæc accipiantur: sive *animadversa* et reprehensa; sive *æstimata* atque in pretio habita fuerint.

[i] *Partum et auctum imperium sit*] *Partum imperium* refert Sigonius ad subactam Italiam. *Auctum* vero ad tempus eversæ ab Africano minore Carthaginis, sive annum 607. Ad culmen postea perducti non meminit Livius, nisi quod ea tempora per 'mores præcipites' indicat.

[k] *Desidentes primo mores*] In veteribus editionibus, *Dissidentes primo mores*, id est, in diversa euntes, nec æqualitatem servantes, ut explicat Robortellus: a quo Sigonius reprehensus Morellum laudat hujus emendationis auctorem. Eam autem ideo probat, quod putet *desidendi* verbum, ab ædibus translatum, institutæ a Livio gradationi melius convenire. Cum enim ædificia suopte vitio paulatim intereunt, prius *desident*, id est, leni motu in semet deprimuntur; dein collabuntur, antequam omnino

mo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri. Inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias:[1] inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam[5] tam seræ[6] avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parcimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ[7] rei absint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque[m] mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis[e] successus prosperos darent.

[e] *Incepto hujus operis tam ingentis.*

desidentes.' Rupert. Vett. libb. habent *dissidentes.*—5 'Quidam Mss. et ed. pr. ut et edd. Crevier. Drak. et Stroth. post *nec in quam* inserunt *civitatem*, quod probasse Jac. Gronov. recte miratur Bauer.' *Rupert.*—6 Nonnullæ edd. *sero.*—7 Gronov. Doujat. Crevier. *ordiundæ.*

NOTÆ

in præceps ruant. Ceterum Sigonius per *desidentes mores* notari putat Gracchanarum seditionum tempora, post annum scilicet U. C. 620. Per *mores lapsos* bella civilia Syllæ et Marii, annum nempe 665. et sequentes: per *mores euntes in præceps*, bellum civile Cæsarianum, et quæ ab anno 704. sunt insecuta.

[1] *Quod imitere, capias*] Rectius forte *quod imitari cupias*, ut habet alter Colbertinus codex.

[m] *Nobis quoque*] Id est, Historicis.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

BREVIARIUM.

Cap. I. Antenoris et Æneæ adventus in Italiam. Hic bellum gerit cum Latino, sed mox pacem ac deinde affinitatem jungit, conditque Lavinium, ubi Ascanius brevi nascitur. 2. Aboriginum Trojanorumque bella cum Turno et Mezentio. Mors Æneæ. 3. Ascanius, vel, ut alii putant, Iulus, Lavinium matri seu novercæ relinquit, et coloniam ipse deducit Albam Longam. Reges Albani. 4. Romuli Remique ortus, educatio, et primum vitæ genus. 5. Hi Amulium obtruncant, et Numitorem, fratrem ejus avumque suum, restituunt in regnum Albanum. 6. Urbis condendæ consilium capiunt. 7. Remus a fratre necatus. Roma conditoris nomine appellata. Palatium primo munitum. Sacra Diis aliis Albano, Herculi Græco ritu facta. Adventus Herculis in Latium. Evander Arcas, Carmentæ filius. Ara Maxima. Potitii ac Pinarii.

8. Romulus ordinat rempublicam. Lictores XII. sumit. Urbem auget latiusque munit. Asylum aperit. Centum creat senatores. 9. Connubia a finitimis frustra petit. Ludos parat Neptuno Equestri. Raptus Sabinarum. 10. Titus Tatius, rex Sabinorum, Cæninenses, Crustumini, et Antemnates bellum parant. Cæninenses primi in agrum Rom. faciunt impetum. Spolia opima in Capitolium fert Romulus, et templo Jovis Feretrii fines designat. 11. Antemnates Crustuminique victi, et, precante Hersilia, accepti in civitatem. Coloniæ utroque missæ. Sabini duce Tito Tatio bellum movent, et arcem Rom. occupant, proditam a filia Sp. Tarpeii, qui ei præerat. 12. Virtus Metti Curtii, Hosti Hostilii, ac Romuli. Templum Jovi Statori votum. 13. Iræ et acies diremtæ a Sabinis mulieribus. Pax et civitas una ex duabus facta. Quirites a Curibus appellati. Lacus Curtius. Populus in curias XXX. divisus, iisque imposita Sabinarum nomina. Centuriæ tres equitum, Ramnenses, Titienses, Luceres. 14. T. Tatii mors. Bellum cum Fidenatibus, 15. et Veientibus, quibus induciæ in C. annos dantur. Celeres CCC. 16. Romulus sublimis raptus procella creditur, Proculo Julio affirmante, ejus speciem sibi per somnium oblatam. 17. Interregnum annuum, X. decuriis Patrum factis, et imperio per omnes in orbem eunte. Plebi frementi permittitur creatio regis, ea lege, ut Patres auctores fiant: at illa a senatu decerni vult, qui Romæ regnet.

18. Numa Pompilius, Curibus Sabinis habitans, qui falso editur discipulus Pythagoræ Samii, rex creatur, et inauguratur. 19. Is leges, mores, ac sacra instituit: Janum facit indicem pacis bellique: simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: annum ad cursum lunæ in XII. menses describit: nefastos dies fastosque facit. 20. Flamines III. XII. Salios, et Pontificem legit, Numam Marcium. Procuratio prodigiorum. Ara Jovis Elicii. 21. Populi Rom. religio et pax continua. Camœnarum lucus et concilia cum Egeria. Fidei solenne, et multi Argei s. loca sacris faciundis.

22. Tullum Hostilium, nepotem Hosti Hostilii, regem populus jubet. Hic ferocior etiam Romulo est, bellumque indicit C. Cluilio, dictatori Albano. 23. Bellum Albanum. Cluilii fossa et mors. Metti Fuffetii successio in locum ejus, et colloquium cum Tullo. 24. 25. Horatiorum Curiatiorumque trigeminorum pugna. Fœderis faciendi ritus. Fetiales et pater patratus. 26. Horatius sororem obtruncat, et a duumviris perduellionis damnatur, sed provocat ad populum, et absolvitur. 27. Bellum cum Fidenatibus et Veientibus. Perfidia Metti, socii Rom. 28. Dirum supplicium de eo sumtum. 29. Alba diruta, et incolæ traducti Romam. 30. Cœlius mons Urbi additus, et sedes regiæ. Principes Albanorum in Patres lecti. Curia Hostilia. Bellum cum Sabinis. Feroniæ fanum. Pugna ad sylvam Malitiosam. 31. In monte Albano lapidibus pluit. Hinc sacrum novemdiale. Pestilentia. Tulli morbus et mors, domo ejus fulmine icta.

32. Ancus Marcius, nepos Numæ, rex creatur, et sacra ex commentariis avi pontificem in albo promulgare jubet. Jus Fetialium, ab Æquicolis descriptum, quo repetuntur res bellumque indicitur. 33. Bellum cum Latinis, quorum multa millia, Politorio, Tellenis, Ficana, et Medullia captis, Romam traducuntur. Aventinus mons Palatino junctus, et novæ multitudini datus, ad Murciæ ædem. Janiculum quoque, ponte sublicio in Tiberi facto, Urbi conjunctum. Quiritium fossa. Carcer, foro imminens. Sylva Mæsia Veientibus ademta. Ostia in ore Tiberis condita, et salinæ circa factæ. 34. Lucumo, Damarati Corinthii filius, qui, Arunte fratre et dein patre mortuis, omnium hujus bonorum hæres factus erat, eaque auxerat opibus Tanaquilis uxoris, ab Tarquiniis migrat Romam, ubi L. Tarquinius vocatur, et a rege non modo in familiaritatem recipitur, sed tutor etiam liberis instituitur testamento.

35. L. Tarquinius Priscus petit regnum, et accipit. Centum in Patres lecti, qui deinde dicti sunt minorum gentium, et conscripti. Bellum cum Latinis. Locus Circo maximo designatus. Ludi Romani s. Magni. Porticus et tabernæ. 36. 37. Bellum cum Sabinis. Attus Navius Augur. 38. Ademta Sabinis Collatia, (ubi Egerius, Aruntis, fratris regis, filius posthumus, in præsidio relinquitur) Latinis Corniculum, Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Nomentum, Medullia. Formula deditionis. Urbs muro cincta ex lapide quadrato. Cloacæ. Area templi Jovis in Capitolio. 39. In regia, in qua natus erat Servius Tullius, cujus pater princeps fuerat Corniculi, puero dormienti caput ardet. Inde liberorum ille loco habetur, eique postea despondetur regis filia. 40. Hinc Anci duo filii insidias parant regi; quem duo pastores, ab illis corrupti, occidunt.

41. Tanaquil celat mortem mariti. Servius Tullius per speciem regiæ fungendæ vicis suas firmat opes, et primus injussu populi, voluntate Patrum, regnat. Liberi Anci Suessam Pometiam exulatum eunt. 42. Duæ Servii filiæ juvenibus regiis, Lucio et Arunti Tarquiniis, junguntur. Bellum cum Veientibus aliisque Etruscis. Census. 43. Classes et centuriæ civium. Comitia centuriata, et suffragii in iis ferendi ordo ac ratio. Tribus. 44. Lustrum conditum, eoque censa LXXX. millia civium. Urbem amplificat Servius additis collibus Quirinali, Viminali et Esquilino; eamque aggere, fossis ac muro circumdat. Ita profert pomœrium: et in Esquiliis habitat. 45. Communia Romanorum Latinorumque sacra, et fanum Dianæ Romæ exstructum. Ab ejus antistite Rom. immolatur bos, in Sabinis nata, miræ magnitudinis ac speciei. 46. 47. L. Tarquinius et Tullia minor, fratre ac sorore interfectis, junguntur nuptiis regnumque affectant et invadunt. 48. Servius occiditur. Impia et inhumana Tulliæ facinora. Vicus Cyprius dictus Sceleratus. Laus Servii.

49. L. Tarquinius Superbus neque populi jussu neque auctoribus Patribus regnat. Socerum sepultura prohibet. Armatis corpus circumsepit. Regnum metu tutatur, nec senatum consulit, sed omnia solus domesticisque consiliis agit. Latinos eorumque proceres sibi conciliat, maxime per generum suum, Octavium Mamilium Tusculanum. 50. Conventum Latinis indicit ad lucum Ferentinæ. Turnus Herdonius in regem absentem morantemque ferociter invehitur, 51. et ab eo opprimitur insimulatus falsi criminis. 52. Fœdus cum Latinis renovatum. Copiæ ab iis missæ et mixtæ cum Romanis. 53. Bellum cum Volscis, e quibus Suessa Pometia vi capitur. Gabii frustra oppugnati, 54. sed mox Sexti Tarquinii fraude regi Rom. sine dimicatione in manum traditi. 55. Pax cum Æquis facta, fœdusque cum Tuscis renovatum. Ædificatur Jovis Capitolini templum, et aperientes fundamenta ejus, in quæ vix suppeditant Pometinæ manubiæ, caput humanum integra facie effodiunt. Exaugurantur fana in monte Tarpeio; sed Juventas Terminusque moveri se non patiuntur. 56. Fori in circo. Cloaca maxima. Coloni Signiam Circeiosque deducti. Portenti causa Titus et Aruns Tarquinii cum L. Junio Bruto, Tarquinia sorore regis nato, Delphos mittuntur, et præter alia sciscitantur, quis ipsorum Romæ regnaturus esset. Pythia respondente, qui primus osculum matri tulisset, Brutus, quasi forte prolapsus, terram osculo contingit. 57. Bellum cum Rutulis et obsessio Ardeæ. Regiorum juvenum de uxoribus suis certamen; cujus laus penes Lucretiam est, filiam Sp. Lucretii, præfecti Urbis, nuptam L. Tarquinio Collatino, Egerii filio. 58. Sex. Tarquinius vim infert Lucretiæ, et hæc, arcessitis patre ac marito, necem sibi consciscit. 59. Brutus, tribunus Celerum, populum in Urbe et exercitum in castris adversus regem concitat. 60. Exilium Tarquiniis indicitur. Duo regis liberi cum patre commigrant Cære, et Sex. Tarquinius Gabios, ubi mox interficitur. Primi consules creantur, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

1. JAM primum omnium satis constat,[a] Troja capta,[b] in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneæ Antenorique,[1] [c] et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos[d] abstinu-

1 '*Æneæ Antenorique* pro vulg. *Ænea Antenoreque* legitur in omnibus fere Mss. quos secutus sum exemplo Crevier. et Stroth.' *Rupert.* Vulgatam

NOTÆ

[a] *Satis constat*] Apud Romanos scriptores constans ita fama fert. Ceterum Græcorum nonnulli apud Dionysium Halicarn. antiq. Rom. lib. I. Æneam, deducta manu suorum in Italiam, ipsum dicebant domum reversum, apud Trojam regnasse; et post obitum reliquisse regni successorem Ascanium, ejusque progeniem id regnum diu tenuisse: quorum ultimum Strabo confirmat ex Homero, Iliad. XIII. Quidam, apud eundem, referebant Scamandrum Hectoris filium cum Ascanio Æneæ filio Troibus imperasse, familiasque eorum diu apud novam Scepsin regni sedem habuisse; donec ea urbs a regia dominatione in paucorum administrationem pervenit.

[b] *Troja capta*] *Troja*, quemadmodum Servius notat, modo regionis, modo urbis nomen est; ut hic. Ea urbs, ejusve celsior pars, *Ilium* quoque dicebatur ab Ilo Trois filio. Ipsius arces *Pergama* vocabantur, communi locorum editiorum nomine. Dardania vero pars fuit Troadis, seu Phrygiæ minoris, a Dardano oppido, ejusve conditore appellationem sortita. Capta autem eversaque est a Græcis Troja circa annum a mundo condito 2819. ante primam Olympiadem 407. ante Romæ natales 431. ante Christum natum 1183. cum regnum a Dardano usque, stetisset annos ferme 296.

[c] *Æneæ Antenorique* [*Ænea Antenoreque*] Æneas Trojanorum, post Hectorem, fortissimus, Anchisæ ac Veneris (seu mulieris elegantissima forma præditæ) filius, Capyos nepos, Assaraci pronepos, Trois regis abnepos fuit: Creusam Priami filiam uxorem habuit, ex qua natus Ascanius. Antenor autem Æsyetæ filius, per Cleomestram matrem, ad eundem Troëm ipse quoque genus referebat. Eam auctor libelli de Augusti progenie, sub nomine Valerii Messalæ Corvini, Laomedontis, vel Priami sororem facit. Tam Æneæ, quam Antenori, duabus de causis ab Auctore nostro adductis, Græcos pepercisse verisimile est: ut minime audiendi videantur, qui eos proditæ patriæ insimulant; in quibus Menecrates Xanthius apud Dionysium.

[d] *Achivos*] Achæi, qui Latine etiam Achivi dicuntur, nomen habuere ab Achæo Xuthi filio, Hellenis (qui Græci nominis auctor fuit) nepote. Is Achaiæ Peloponnesi provinciæ nomen dedit, cum prius Ægialea diceretur. Idem Achæus in Thessalia quoque aviti regni partem obtinuit. Ab eo itaque, Homeri ætate, Græci omnes Achæi appellati sunt. Posterioribus quoque temporibus ob Achæorum reipublicæ claritatem, Romani devictam a se Græciam universam *Achaiæ* nomine comprehenderunt.

isse.[a] Casibus deinde variis Antenorem[e] cum multitudine Henetum,[f] qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene[2] [g] ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum:[h] Euganeisque,[i] qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est,[k] gens universa Veneti[l] appellati.[3] Ænean, ab simili clade

[a] *Jure belli adversus Æneam et Antenorem usos non esse.*

lect. dant Gronov. Doujat. Drak.—2 Al. *Philomene.*—3 'Verba *et in quem ...appellati* includenda parenthesi putabant Duk. et Drak. At cf. Periz. ad Sanct. Min. III. 14.' *Rupert.* 'Expedies impeditam orationem, si, particula *et* deleta, verba, *in quem primum ... Veneti appellati,* in parenthesi posueris. Nec

NOTÆ

[e] *Antenorem*] Antenor vulgo creditur conditor Patavii, quod prius *Antenorium* dictum volunt: Livii patria fuit: hodie *Padoa:* in Venetia, quæ nunc Marchia Tarvisina.

[f] *Cum multitudine Henetum*] Paphlagonia minoris Asiæ ad Pontum Euxinum regio est (nunc pars maritima ejus Provinciæ, quam Turcæ *Kiengar* appellant.) Hæc primariam olim gentem habuit *Henetos.*

[g] *Rege Pylæmene*] Ita legendum, non *Philomene;* ex Homero, qui hunc Pylæmenem Henetorum ducem a Menelao interfectum narrat, Iliad. v.

[h] *Maris Hadriatici* [*Adriatici*] *sinum*] Mare Superum, quod Italiam ab Illyrico, Macedonia, et Epiro dividit, *Adriaticum* dicitur, ab Adria, sive Hadria urbe: quo nomine duo Italiæ, non procul ab ejus maris littore, oppida fuere; alterum Coloniæ titulo in Piceno, ubi Adrianus ager; hodie *Atri* Ducatus titulo decoratum, in Aprutio regni Neapolitani provincia: alterum in Gallia Trans-padana, ubi nobili portu oppidum quondam Tuscorum notat Plin. quod oppidum *Atria,* indeque *Atriaticum* mare antea appellabatur, postea *Adriaticum.* Dicitur et mare *Adrianum* et simpliciter *Adria:* nobis hodie, *le Golfe de Venise.*

[i] *Euganeisque*] *Euganei* inter antiquissimos Italiæ populos numerantur, sedesque initio habuere a Pado, juxta veteres Tuscos, ad Rhæticas Alpes: sed postea montes versus, sive ab Henetis ac Trojanis, sive a Gallis, compulsi sunt. Eorum simul et Rhætorum urbs fuit Verona.

[k] *Pagoque inde Trojano nomen est*] Pagus hoc loco non vicus est, sed regiuncula, tractus, majoris regionis pars, plura oppida vicosque complectens: quo sensu apud Cæsarem fere semper accipitur. Sunt qui hinc deducunt Gallicum nomen *Pays.*

[l] *Gens universa Veneti*] Strabo tamen lib. IV. et V. eorum sententiam magis probat, qui Venetorum Italicorum parentes existimabant Venetos Galliæ Celticæ ad Oceanum populos (*ceux de Vannes:*) idque, hac de causa, quod reliqui Cisalpinæ Galliæ populi ex Transalpinis regionibus eo immigraverant. Ceterum Venetia antiquum nomen est regionis, quam nunc Marchiam Tarvisinam vocant,

domo profugum, sed ad majora initia rerum[4] ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse:[m] inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe[n] ad Laurentem[5] agrum[o] tenuisse: Trojæ et huic loco nomen[p] est. Ibi

comparet *et* in cod. Portug. apud Drak.' *Doering*.—4 'Flor. et Voss. *ad majora rerum initia*. Forte *majorum*.' J. F. Gronov.—5 'Præpositionem *ad* recepi, quia in omnibus fere Mss. legitur *ac* vel *ad Laurentem*.' Rupert. J. F.

NOTÆ

et cujus primaria olim urbs Patavium. Venetiæ vero in plurali numero urbs est, nobis *Venise*, nonnisi tempore Attilæ nata ex Aquileiæ vicinarumque civitatum ruinis.

[m] *In Macedoniam venisse*] Macedoniæ in itinere seu navigatione Æneæ nec Virgilius, nec Dionysius meminit: nonnulli tamen, testibus Strabone lib. XIII. ipsoque Dionysio, eum in Macedonia apud Olympum sedes posuisse volebant.

[n] *Ab Sicilia classe*] Nonne et in Siciliam classe delatus fuerat? an legendum, *ab Sicilia classem, Laurentem agrum tenuisse*. Hæc Gronovii conjectura non improbabilis.

[o] *Laurentem agrum*] *Laurentum* Pici, Faunique et Latini regia fuit, in veteri Latio, haud procul Tiberis ostiis; a lauris denominatum, quibus abundat Laurentina sylva; vel a sacra Pici lauro, de qua Virg. lib. VII. Æneid. A Laurento deducitur adjectivum Laurens: quod vocabulum non tantum Latinis, incolis scilicet veteris Latii; sed etiam Rutulis, Volscis, aliisque novi Latii populis aliquando tribuitur. Porro Laurenti oppidi hodie vix apparent vestigia. Mihi fuisse videtur, ubi nunc *Paterno*, quæ Cluverii sententia est: etsi Holstenius et Kircherus, ex quadam nominum affinitate, referant ad locum, ubi *Torre di S. Lorenzo*: sed hæc ambo nec inter se, nec a littore distant, suntque medio ferme inter Ostiam et Antium itinere.

[p] *Trojæ* [*Troja*] *et huic loco nomen*] Trojæ veteri nomen a Troë Rege, Dardani nepote, vel a scrofa, quam in moneta dicuntur habuisse Trojani; et quæ *Troja* jam olim Italice appellatur apud scriptorem de Augusti progenie. Hinc Gallica vox, *Truie*: videturque Virgilius eo respexisse, 'Alba porca triginta fœtus enixa,' in augurium Æneæ ostensa. Eum sane locum, in quo sus triginta porculos sub adventum Æneæ pepererit, ab Ænea muniri cœptum; ac deinde ibidem, aut certe inde non procul, conditum Lavinium, ex antiquioribus scriptoribus memorat Aurelius Victor. Huic autem loco, ubi oppidum castrorum in morem Æneas est molitus, Trojæ nomen impositum indicat Virgilius lib. X. Non semel Livius diserte tradit. Porro aliqui legere malunt *Trojæ et huic loco nomen*. Qua in re distinguit Gronovius inter peregrina et Romana vocabula; quasi illa nominativo, hæc dativo magis gaudeant. Verum ipse sibi adversari videtur, cum hic *Trojæ*, et paulo antea, *pagoque Trojano nomen est*, in dativo scribi jubet. Est enim Troja peregrinæ revera urbis, et ex Asia advectum nomen, non Latinum. Cetera ab ipso adducta auctorum testimonia eam distinctionem evertunt potius, quam confirmant.

egressi Trojani,* ut quibus ab immenso prope errore † nihil, præter arma et naves, superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex [q] Aboriginesque,[r] qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde[6] fama est: [s] alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, cum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum de-

Gronov. conjicit *ab Sicilia classem Laurentem.*—6] Gronov. Doujat. Crevier.

NOTÆ

* Ante Urb. cond. an. 429.

† *Quibus ab immenso prope errore, &c.*] Immensum illum errorem non exprimit Livius, superioribus verbis; quibus in Macedoniam Siciliamque, ac tandem Laurentem agrum appulisse Trojanos dicit. Sed loca, in quibus Æneas urbes condere voluit, attigisse contentus, cetera prætermisit, quæ vulgo sat nota erant. Multas alias terras petierat Æneas, ut docebit Dionysius Halicarn. lib. I. c. 47. et seqq. Hinc Virgilius, qui non omnia finxit, sed in multis antiquam famam secutus est, passim longos Trojanorum errores memorat, quos ideo etiam Livius 'immensos' vocavit. Errores autem illi non a Sicilia demum cœperunt, sed ab ipso discessu ex Troade; neque enim 'immensus error' fuit navigatio ex Sicilia in Africam, a Sicilia parum remotam, nec Livius fictum iter in Africam verum credebat. Itaque nihil hic mutandum, nec refingenda mens Livii. *J. Clericus.*

[q] *Latinus Rex*] Fauni filius ex Marica Nympha (quæ et Fatua, et Fauna, a Fando, id est, vaticinando, nuncupata) Pici nepos, Saturni, (qui cum Jano Aboriginibus imperavit) pronepos. Ille hos tunc populos regebat, qui de ipsius nomine *Latini* cœperunt appellari. Justinus tamen Latinum ex filia Fauni et Hercule; Hesiodus et Marcianus Heracl. ex Ulysse et Circe; Hyginus ex Circe et Telemacho, Ulyssis ac Penelopes filio, natum fabulantur.

[r] *Aboriginesque*] Veterum aliqui apud Halicarn. *Aborigines* Italiæ indigenas existimabant, sic dictos, quasi primigenios, et ab origine prima ibidem procreatos; vel absque alia origine. Putabant alii convenas fuisse, incertis vagantes sedibus, qui copias suas in ea regione junxerint, quæ postea Latium appellata; ideoque primo *Aberrigenes*, post, mutata una litera, altera ademta, *Aborigenes* cognominatos. Alii Ligurum colonos credebant. Sed Romanorum doctissimi M. Cato et C. Sempronius Græcos fuisse affirmabant. Ipse Dionysius conjicit Œnotrorum fuisse progeniem, quibus ex Arcadia origo: dictosque Græcis *Aboriginas* ἀπὸ τῶν ὀρῶν, a montibus, in quibus Arcadum more degebant.

[s] *Duplex inde* [*exinde*] *fama est*] Utramque sententiam amplexus est Virgilius, fœdus primo inter Æneam Latinumque ictum, pactasque ultro Laviniæ nuptias memorans; quæ tamen cuncta Turni amor turbaverit; ac deinde bellum ortum, victumque, et

inde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent; postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere: et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud Penates Deos [t] domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data.[u] Ea res utique Trojanis spem affirmat [b] tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium [x] appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui 7 Ascanium parentes dixere nomen.

[b] *Confirmat expectationem.*

exinde.—7 Duo Pall. et Mss. Mureti pronomen ignorant.

NOTÆ

ad pacem compulsum ab Ænea Latinum.

[t] *Apud Penates Deos*] Universitatum sive urbium publicis domibus præsunt Penates, singulorum ædibus Lares: sed hæc nomina sumuntur promiscue pro domesticis Diis. Trojanæ autem urbis Penates, e Samothracia in Phrygiam translatos a Dardano, secum detulit Æneas in Latium. Horum symbola reposita in ædibus Laviniensium fuere, ærea caducea, et Trojana testa fictilis: uti ex civibus se intellexisse narrat Halicarn. qui eos Romæ coli addit effigie duorum juvenum armatorum, habitu sedentium.

[u] *Filia Æneæ in matrimonium data*] Usitatissimum Regibus simultates finire affinitatibus. Illustrissimum ætatis nostræ exemplum habemus in LUDOVICI XIV. vere magni, Regis Christianissimi, cum optima Regina MARIA THERESIA nuptiis, quas faustis serenissimi atque ad summa nati DELPHINI intra annum natalibus Cœlum beavit.

[x] *Lavinium*] A *Lavinia* vel *Lavina* Latini filia, Æneæ uxore, Lavinium nominatum communis est opinio. Alii appellationem hujus oppidi deducebant a Lavinia Anii apud Delum sacerdotis filia, quam in matrimonium Æneas asciverit. Alii aliam nominis illius originem notant, quod ibi nempe Æneas se in fatali stagno seu lacu salso *lavisset*. Servius in VII. Æneid. a *Lavino* Latini fratre derivat. Lavinium tribus a mari millibus passuum sub colle, qui vulgo *Monte di Levano* dictus, veteris appellationis vestigia aliquatenus servat, mille et quingentis passibus supra fontem Numici, ubi nunc *Santa Petronilla*, non procul *Patrica*.

2. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti.* Turnus[y] rex Rutulorum,[z] cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum[a] opes Mezentiumque,[b] eorum regem, confugiunt: qui, Cære[c] opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure[e] solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio

[e] *Ut omnes non modo iisdem legibus, sed eodem nomine uterentur.*

NOTÆ

* Ante Urb. cond. 425.

[y] *Turnus*] Patre Danno Rutulorum rege et Venilia matre, Pilumno avo procreatus dicitur a Poëta. Eum Herdonium cognominat Victor.

[z] *Rutulorum*] Latinis ac Volscis finitimi fuere *Rutuli*, arctis inter utrosque finibus; ubi nunc pars maritima Campaniæ Romanæ, inter oppida, quæ vulgo *Patrica*, et *Nettuno*.

[a] *Etruscorum*] Sigonius *Etruscorum* et *Etruria* sine aspiratione legendum contendit ex libris Mss. et lapidibus triumphalibus, qui in Capitolio sunt.

[b] *Mezentium*] Æneæ manu cecidisse *Mezentium* Poëta fingit: idque ante occisum ab eodem Ænea Turnum. Illud Trojani herois gloria, hoc operis ratio postulabat, ut rivalis hostisque præcipui nece, bellum simul et Poëma finiretur. Ceterum et post Turni mortem Mezentium Agyllinorum in Etruria regem bellum Æneæ intulisse; et huic illum superstitem extitisse, asseverant Dionysius et Aurelius Victor.

[c] *Cære*] Agylla, a Pelasgis in Etruria condita, nomen postea mutavit. Quippe cum Pelasgi e Thessalia eam tenerent, eosque Tyrrheni, qui e Lydia huc commigrarant, bello petiissent, horum unus ad murum accedens sciscitatus est urbis nomen; cumque e muro quispiam (Græca voce χαῖρε) eum salvere jussisset, omen Tyrrheni accepere, atque urbi postea captæ *Cære* nomen indiderunt, aspirata litera χ in tenuem κ mollita. Hæc Strabo et Stephanus. Quod illi Tyrrhenis, id Romanis tribuit Servius VIII. Æneid. ex Hygino. A *Cære* indeclinabili incolæ Cæretani, et Cærites vocantur. Hinc quoque Cærimoniæ dictæ. Nunc oppidum illud in Patrimonio sancti Petri situm, *Cære vetus* appellatur, vulgo *Cerveteri*, ad discrimen alterius oppidi, quod eodem in tractu *Ceri* dicitur.

ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem,[d] ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implesset, tamen, cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium[e] fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est,[f] super Numicium[g] flumen. Jovem indigetem[h] appellant.

3. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius[i] erat:[*] tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume man-

NOTÆ

[d] *Per totam Italiæ longitudinem*] Clarissimam, et longe lateque diffusam Tyrrhenorum famam constat. Quod ad nomen attinet, verum quoque est Inferum mare fere totum Tyrrheni appellatione contineri. At regio Tyrrhenia, licet ex usu Græcorum magnam Italiæ partem aliquando complexa fuerit, apud Latinos tamen Etruria minus late patuit.

[e] *Ultimum operum mortalium*] Non obscure indicatur in eo prælio Æneam interemtum. Et vero, cum, nocte diremto prælio, corpus ejus non compareret; alii conjectarunt eum ad Superos discessisse, alii necatum in flumine, apud quod dimicatum fuerat.

[f] *Quemcumque eum dici jus fasque est*] Sive Heroëm, sive Deum. In Divos enim receptis novum nomen attribuebatur.

[g] *Super Numicium*] *Numicus* seu *Numicius* fluviolus est apud Lavinium, cujus fons non ultra tria milliaria a mari distans, Annæ Perennæ sacer fuit: Annæ dico, Didonis sorori, quæ a Numicio rapta, et Nymphis ascripta. Vult Pyrrhus Ligorius Numicium dici *Rivo di Nemi:* et secundum eum Kircherus longo cum tractu ad Antium usque deducit in Latii tabula, contra Veterum, ac recentiorum fidem, qui ad Lavinium, seu Patricam, ejus ortum constituunt tribus duntaxat millibus passuum a mari. Quæ omnia ipse Kircherus in scriptis suis agnoscit, etsi primam amnis originem e Nemorensi lacu deducat. Numicius itaque hodie *Torno* vocatur, quasi Turni amnem dicas.

[h] *Jovem indigetem*] Deorum tres ordines Cicero lib. II. de legib. recenset. Unum eorum, qui cœlestes semper habiti sunt, qui etiam majorum gentium Dii vocantur: alterum eorum, quos in cœlum merita vocarint, qui et semidei, et Dii indigetes: tertium eorum, propter quos detur hominibus ascensus in cœlum; quibus verbis intelliguntur virtutes. *Indigetes* porro sic dicti, vel quasi *indigenæ;* vel ab *indigitando,* quod est invocare; vel ex Salmasio ab *in* et *dico,* quasi inter Deos dicati. Itaque Æneæ templum eo loco consecratum sub Jovis, aut (ut vult Halicarn.) sub Patris indigetis titulo.

[i] *Ascanius Æneæ filius*] Æneæ quidem filium Ascanium omnes agnoscunt: sed ex Lavinia natum vult hoc loco Livius contra quam ceteri.

[*] Ante Urb. cond. an. 422.

sit: tantisper tutela muliebri [k] (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam,[l] (quis enim rem tam veterem pro certo [8] affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat,) abundante Lavinii multitudine, florentem [9] jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit:* novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis,[d] Longa Alba [m] appellata. In-

[d] *Civitatis in longum extensæ supra clivum.*

8 Legendum monet J. F. Gronov. *pro certa.*—9 'In Flor. Rott. Gud. video *Lavini.* Quod mihi suspicionem facit ultimam syllabam desinentem in eandem literam, a qua incepit vox sequens, fuisse prætermissam, et scripsisse Livium, *abundante Lavinium multitudine florentem, &c.* Facile subau-

NOTÆ

[k] *Tutela muliebri*] Hoc mirum Romanis videri potuit, quorum moribus fœminæ in perpetua tutela erant, parentum, maritorum, fratrum, ad Constantini ferme tempora. Tutela autem filiorum vix est ut ante Valentinianum eis permissa fuerit.

[l] *Haud nihil ambigam*] Est tamen, quod non parum ambigat, vel potius quod aliud sentiat. Ex recepta quippe sententia, Æneæ filii duo fuere superstites, alter Ascanius, qui et Iulus, Creusa Trojana genitus: alter Sylvius, ex Lavinia. Aurelius etiam Victor post Dionysium, aliique, Ænea in Deos translato, Ascanium (qui et Euryleon) omnium Latinorum judicio regem appellatum, ab eoque interfectum prælio Lausum Mezentii filium; ipsum Mezentium fusum fugatumque, et ad pacem adactum, atque ab eo Juliam familiam propagatam, referunt. Interim Laviniam gravidam relictam, metu Ascanii in sylvam profugisse ad magistrum patrii pecoris Tyrrhum, ibique enixam esse puerum, qui a loci qualitate Sylvius est dictus. Hic tandem optanti Ascanio ac populo indicatus a Tyrrho, et cum matre adductus Lavinium, ibique in honore habitus. Cephalon autem Gergithius apud Halicarn. quatuor Æneæ filios memorat, Ascanium, Euryleontem, Romum et Romulum.

* Ante Urb. cond. an. 398.

[m] *Longa Alba*] Ab Ascanio Albam, completis in Lavinio triginta annis, conditam in monte qui post Albanus, memorat auctor libri de Orig. gent. Rom. additque, 'eam ex forma, quod in longum porrecta esset, Longam; ex colore suis ab Ænea visæ Albam nominatam.' Falluntur haud dubie qui credunt eo loci fuisse, ubi nunc *Albano*, distans ab Urbe milliaribus 12. Albanum enim villa fuit, sive Pompeii, sive alterius in Albæ territorio. Cluverius supra id oppidum, ultra duo millia passuum, ad lacus

ter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni.[n] Tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim[o] vocant, finis esset.[p] Sylvius deinde regnat,[q] * Ascanii filius, casu quodam in sylvis natus. Is Æneam Sylvium creat. Is deinde Latinum Sylvium. Ab eo coloniæ aliquot[r] deduc-

NOTÆ

ripam Orientalem, et in tumulis, qui sunt inter verticem montis et lacum Albanum, fuisse probat ex Halicarn. et Cicerone. Holstenius sub jugo montis Albani locat, qui vulgo *Monte Cavo*, ad Meridionalem lacus Albani ripam. Ponit itaque veterem Albam inter Castellum Gandulphi, et Capucinorum Cœnobium. Nec longe abit Kircherus. Ab Alba Longa vocantur *Albani*, ab Alba Marsorum, *Albenses*.

[n] *Triginta ferme interfuere anni*] Numerandi sunt hi triginta anni a condito per Æneam Lavinio, non ab inito per Ascanium regno, quod Virgilius quoque indicat. Conditum autem videtur Lavinium paulo post adventum Æneæ, ducta scilicet Lavinia, Latino adhuc superstite; post cujus obitum Æneas tres regnavit annos: unde Ascanius anno regni circiter 25. Albam struere cœpit.

[o] *Nunc Tiberim*] De Tiberis appellatione ita Plinius lib. III. c. 5. *Tiberis*, antea *Tybris* appellatus, et prius *Albula*. Posterius nomen creditur sumsisse a Tiberino seu Tiberio Sylvio Albanorum rege, qui in eo summersus: unde fluvius ipse Tiberinus quoque, a Poëtis præsertim, dicitur; Albulæ autem antiquum nomen a colore aquæ albo. In metro *Tibris* scribitur pro *Tiberis*.

[p] *Finis esset*] Medius semper Etruscos inter et Latinos limes Tiberis fuit. Initio quidem per Etruriam labitur, sed mox ab ea distinguit Umbriam primo; dein Sabinos Latiumque; ubi Veientem Tusciæ agrum a Crustumino et Fidenate; Vaticanum a Romano dividit.

[q] *Sylvius deinde regnat*] Hunc Ascanii fratrem fuisse, non filium, paulo ante observavi. Is Sylvii cognomen ad posteros transmisit: omnes enim Albani reges *Sylvii* dicti: eodem exemplo, quo in Ægypto Pharaones primo, deinde Ptolemæi. Nec tamen primus hic Sylvius omnino sine controversia regnum adeptus est, si Dionysio fides. Iulus enim, major Ascanii filius, paternum regnum ambiit. Sed eam litem ita populus diremit, ut Sylvius, quod matre Lavinia regni hærede progenitus esset, regnum obtineret: Iulo vero pro regno summus honor sacerdotii deferretur, quo, Halicarnassei adhuc ætate, fruebatur gens Julia.

* Ante Urb. cond. an. 386.

[r] *Ab eo coloniæ aliquot*] Inter colonias, regnante Latino Sylvio, deductas nominantur ab Sex. Aurelio, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli: (sic enim legendum, ni fallor, non *Locri*:) Crustumium, Capena, Bovillæ. Virgilius

tæ, Prisci Latini appellati. Mansit Sylviis postea omnibus cognomen,[s] [10] qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus,[t] Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis summersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus [11] Sylvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum[u] Sylviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis.[x] Pulso fratre, Amulius regnat:[y] addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem[z] interimit: fratris filiæ Rheæ Sylviæ[a] per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

dire τὸ *ibi*: et bella ἐπεξήγησις.' *J. F. Gronov.*—10 '*Mansit Silvium p. o. cognomen.* Ita Lipsius, et, vix est, inquit, ut aliter Livius. Vulgo legebatur antea *Silvius*, pro veteri, quam invenit in suis ediditque Campanus, nosque conspeximus in Oxon. ac Rott. et amici nostri in Chifletiano, et omnium optimo Flor. *Mansit Silviis postea omnibus cognomen.*' Idem.—11 'Muretus ad marg. libri sui notavit *Remulus*, dubium ex Ms. an ex conjectura.' *Idem.*

NOTÆ

Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui et Bolam coloniis regum Albanorum annumerat: non tamen Præneste, nec Tibur, aut Tusculum, quæ oppida alios habuere conditores.

[s] *Mansit Sylviis postea omnibus cognomen*] Legebatur vulgo *Sylvius*. At Gronovius ex Mss. nominandi casum vertit in casum dandi: emendationemque suam pluribus Auctoris exemplis confirmat. Lipsius *Sylvium nomen* malebat, quasi ex Livii stylo. Verum hic, tunc quidem cum nomen pro gente seu familia sumitur, ita ponere amat: ut lib. II. 'Invisum erat Fabium nomen plebi:' sed cum nomen accipitur pro viri alicujus appellatione, magis est, ut cum dandi casu conjungat, ut c. 39. 'Cui Servio Tullio nomen fuit:' nisi forte hæc promiscue sumuntur, uti ex c. 1. colligi videtur. Ibi enim res eadem varie exprimitur, nullo certo discrimine: 'Pagoque inde Trojano nomen est:' deinde 'Troja et huic loco nomen:' ac denique, 'cui Ascanium parentes dixere nomen.'

[t] *Latino Alba ortus*] Hi et sequentes Albanorum reges, quoniam nec iisdem nominibus, nec omnino eodem numero atque ordine ab omnibus referuntur; absurdum, opinor, haud fuerit, juxta diversas præcipuorum

4. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, cum geminum partum edidisset,* seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat,† Mar-

NOTÆ

scriptorum sententias, eorum seriem subjecto schemate depingere, adjectis annis quibus quisque regnasse dicitur.

SYLLABUS REGUM ALBANORUM.

Ex Livio hic.	*Ex Dion. Halic. lib.* I.	*Ex Ovidio Metam.* XIV. *et Fast.* IV.	*Ex Eusebio in Chronicis.*
1. Ascanius.	1. Ascanius.	1. Ascanius seu Iulus.	1. Ascanius.
2. Sylvius fil.	2. Sylvius fr. G. Hyæus, r. 29. an.	2. Posthumus Sylvius.	2. Sylvius Posthumus, r. 29. an.
3. Æneas Sylv.	3. Æneas, r. 31. a.		3. Æneas Sylvius fil. r. 31. an.
4. Latinus Sylv.	4. Latinus, r. 51. an.	3. Latinus.	4. Latinus Sylvius r. 50. an.
5. Alba.	5. Alba, r. 39. an.	4. Alba.	5. Alba Sylvius, r. 39. an.
6. Atys.	6. Capetus, r. 26. an.	5. Epytus.	6. Ægypus, sive Atys, r. 24. an.
7. Capys.	7. Capys, r. 28. an.	6. Capys.	7. Capys Sylvius Attii fil. r. 28. an.
8. Capetus.	8. Calpetus, r. 13. an.	7. Capetus, seu Calpetus.	8. Calpetus, perperam Carpentus, r. 13. an.
9. Tiberinus.	9. Tiberinus, r. 8. an.	8. Tiberinus.	9. Tiberinus Sylvius, r. 8. an.
10. Agrippa.	10. Agrippa, r. 41. an.	9. Remulus.	10. Agrippa Sylvius, r. 40. an.
11. Romulus Sylvius.	11. Alladius, r. 19. an.	10. Acrota, alias Agrippa.	11. Aremulus Sylvius, r. 19. an.
12. Aventinus.	12. Aventinus, r. 37. an.	11. Aventinus.	12. Aventinus Sylvius, r. 37. an.
13. Proca.	13. Proca, r. 23. an.	12. Proca.	13. Procas Sylvius, r. 23. an.
14. Amulius, puls. Num.	14. Amulius, r. 42. an.	13. Amulius.	14. Amulius Sylvius, r. 44. an.
	387. an.		385. an.

* Ante Urb. cond. an. 18.

^a *Regnum vetustum*] Annorum, qui superiori tabella regi cuique ascribuntur, facta connumeratione, patet ab excessu Ascanii usque ad cæsum Amulium, et Romam conditam, annos 387. juxta Dionys. vel certe 385. juxta Euseb. intercessisse. His si postremos addideris Ascanii annos, quibus apud Albam, relicto novercæ Lavinio, regnavit, undecim nempe, vel ut alii volunt, tredecim, priore numero ad Dionysii, posteriore ad Eusebii calculum adjecto, apparebit regnum Albanum annos circiter 398. stetisse, atque ita multum de vero annorum numero detractum a Virg. Æn. I. ubi sic pronuntiantem inducit

tem incertæ stirpis patrem[b] nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia[12] vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur;[c] pueros in

12 Conjicit Rupert. *regis*.—13 ' *Forte quadam divinitus*, sc. comparata ;

NOTÆ

Jovem : ' Hic jam tercentum totos regnabitur annos, Gente sub Hectorea.' Sed horum annorum rationem iniisse Virg. videtur ab excessu Ascanii ad natales Romuli, dum subjicit: ' Donec Regina sacerdos Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.' Et sic anni Regum Albanorum ad 355. redigi poterunt. Poëtæ autem satis fuit rotundum numerum sequi.

[x] *Aut verecundia ætatis*] *Verecundiam* hic, et cap. proximo, dicit pro *reverentia*, quæ ex naturali quodam pudore deferri solet.

[y] *Pulso fratre, Amulius regnat*] Ita quidem scriptor lib. de vir. illustr. ait enim Procam filiis regnum annuis vicibus habendum reliquisse, verum Amulium fratri imperium non dedisse. At Plutarchus ex Diocle Peparethio narrat, universa hæreditate inter fratres ita divisa, ut hinc regnum esset, inde pecunia cum advecto Troja thesauro, regnum a Numitore electum; quo exutus sit ab Amulio amplis opibus subnixo. Contra in lib. de orig. gent. Rom. scribitur Numitor paternas opes regno prætulisse.

[z] *Stirpem fratris virilem*] Numitoris filium. Halicarn. Ægestum, Ovid. IV. Fast. Lausum vocat.

[a] *Rheæ Sylviæ*] Ilia cognominatur apud Dionys. et Virg. An pro *Iulia?* an *Hylæa* ex Græco, id est, Sylvia? Rheæ vero nomen a Dea Cœli ac Terræ filia, Saturni uxore, quæ Cybele quoque, et Ops, ac Vesta dicitur.

† *Quia Deus auctor culpæ honestior erat*] Hac de re copiose actum est ad Hesiodi Theogoniam, v. 940. Cum Vestalis aut Amulium, aut Sacerdotem Martis, aut alium nescio quem patrem puerorum prodere non auderet, dixit e Marte conceptos fuisse: quam fabulam ejus amici, simulata credulitate, ut propinquæ suæ saluti ac honori consulerent, adjuverunt et propagarunt. Deinde indole bellicosa utriusque pueri, rebusque gestis Romuli, confirmata est. ' Tam hoc,' ut cum Nostro loquar, Præf. ' gentes humanæ passæ sunt dici æquo animo, quam imperium populi Romani patiebantur.' Vide c. 15.

[b] *Martem incertæ stirpis patrem*] Quarto anno postquam Ilia inter Vestæ virgines allecta erat, (quas tunc oportebat non minus quinquennio puras a nuptiis manere,) ei, sacrorum causa aquam e Martis luco petenti, stuprum in fano nescio quis obtulit. Quidam unum e procis ejus fuisse dicunt. Alii vero ipsum Amulium, sive puellæ amore captum, sive ipsius vitæ insidiantem.

[c] *Sacerdos vincta in custodiam datur*] Narrat Dionys. postquam Rheam gravidam esse compertum est, eam adhibitis ab Amulio armatis asservari jussam, ne clam eniteretur: ubi autem nuntiatum est geminos infantes virilis sexus editos, a judicibus, Regis arbitrio, dictam sententiam, ut juxta legem mater ad necem virgis cæderetur, proles vero abjiceretur in profluentem. Addit tamen esse, qui, expugnato filiæ precibus Amulio, Iliam non statim necatam, sed in

profluentem aquam mitti[d] jubet. Forte quadam divinitus[13] [e] super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis; nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis,[f] et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie,[14] [g] ubi nunc ficus Ruminalis[h] est, (Romularem vocatam ferunt,) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem[i] ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo[k] fuisse nomen ferunt. Ab eo

Gron. Sed ita vix recte dici potest, et vel voc. *divinitus* delendum videtur, vel legendum, *forte quadam divina*, θείᾳ τινὶ τύχῃ, aut potius cum Grut. et Bauero *forte quadam an divinitus*.' Rupert.—14 J.F. Gronov. approbante Ru-

NOTÆ

occultum ac perpetuum carcerem conjectam, scripserunt; unde post Amulii mortem liberata fuerit.

d *In profluentem aquam mitti*] Ita plerique, sed Fabius Pictor, et Vennonius apud Aurel. Vict. aiebant Numitorem pro geminis alios subdidisse, illosque suos veros nepotes Faustulo pastorum magistro dedisse nutriendos.

e *Forte quadam divinitus*] Speciosa Gruteri conjectura legentis *forte quadam an divinitus?* sed sic potest vulgaris scriptio intelligi, quasi esset, Forte quadam divinitus comparata.

f *Ad justi cursum poterat amnis*] Cursus amnis est intra ripas, quæ non mutantur, etsi aliquando flumen vel imbribus, vel qua alia ratione ad tempus excreverit.

g *In proxima alluvie*] Sumitur 'alluvies,' pro limo per alluvionem advecto, differtque ab *eluvie* et *eluvione*, quæ inundatio est. Idcirco Gronovius hic *eluviem* mavult, quam *alluviem*.

h *Ficus Ruminalis*] Sic dicta hæc *ficus*, sive quod pecora sub ea herbas mandentia ruminarent, sive quod pueri Romulus et Remus eo loco lupæ rumina suxerint. Antiqui enim mammam *rumen* vocabant. Romularem a Romulo dictam vult Livius. Hanc Plinius lib. xv. c. 18. testatur adhuc sua ætate in foro Romano stetisse: Tacitus in fine lib. XIII. Annal. Neronis Imperatoris anno 5. in Comitio mortuis ramalibus et arescente trunco deminutam, prodigii loco fuisse, donec in novos fœtus revivesceret.

i *Lupam sitientem*] Totam hanc fabulam describunt Halicarn. Aurel. Victor, et Ovid. lib. II. Fast. Ejus Lupæ statua in Templo Romuli visebatur.

k *Faustulo*] Auctor est Dionysius, hunc Faustulum, ubi de Iliæ partu inaudisset, cum Amulii famulis, a quibus infantes ad fluvium deporta-

ad stabula Larentiæ uxori[l] educandos latos. Sunt, qui Larentiam,[15] vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ[m] ac miraculo datum. Ita geniti itaque educati,[16 n] cum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes,[o] venando peragrare circa saltus.[p] Hinc, robore corporibus animisque sumto; jam non feras tantum subsistere,[*] sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocos[17 q] celebrare.*

[*] *Belluis obviam obsistere earumque impetum reprimere.*

pert. mavult *eluvie.*—15 Alii *Laurentiam.*—16 *Ita* edd. ab Ald. ad Drak. *atque educ.* edd. ante Ald.—17 Doujat. *ferias ac jocos.*

NOTÆ

bantur, iter fecisse ad Palantium; et quasi rei totius ignarum, parvulos ab iis impetrasse; domum detulisse ad uxorem, ex partu, quem mortuum ediderat, mœstam, eique pro suis alendos tradidisse. Valerius Antias apud Victorem, et Plutarchus in Romulo, ipsi Faustulo necandos ab Amulio datos tradunt: sed eum a Numitore exoratum Accæ Larentiæ nutriendos dedisse.

[l] *Larentiæ uxori*] Alii concubinam faciunt. Apud Varronem et Ovidium III. Fast. *Laurentia* legitur. Dionysius, Plutarchus, aliique *Accam Laurentiam,* quidam *Larentinam* vocant. In ejus honorem celebratæ videntur mense Decembri feriæ Jovis, quæ appellabantur *Larentalia,* vel *Larentinalia;* Ovid. *Laurentalia.*

[m] *Locum fabulæ*] Vere fabulam esse ostendunt Lactantius, Eusebius, et alii e Christianis. Ethnici quoque complures ita censuerant apud Plutarchum in Romuli vita, qui cum Halicarn. et Festo totius narrationis hujus primum auctorem indicat Dioclem Peparethium scriptorem Græcum, quem Q. Fabius Pictor, et insequentes Romanorum historici secuti fere sunt.

[n] *Ita geniti, itaque* [*ita*] *educati*] Mss. habent *itaque educati.* Eos Gabiis Græcas literas, Musicam, artemque tractandorum armorum didicisse Dionysius tradit. Addit Aurelius sumtus in eam rem a Numitore clam subministratos.

[o] *Nec in stabulis, nec ad pecora segnes*] Vitam quidem pastoritiam agebant: sed non ignavam, ut pecora tantum curarent stabulis immorantes: venatione præterea se exercebant, quoties vacaret.

[p] *Peragrare circa saltus* [*peragrare saltus*] Mss. *Peragrare circa saltus.* Sed notat Modius *circa* hoc loco adverbium esse, ut significet *saltus,* qui vicini, qui *circa* essent: 'quod mihi sane haud displicet. Ceterum semel observasse sufficiet Historicos plerumque infinitivo uti, loco indicativi in præterito imperfecto, ut hic Noster, *ita educati, &c. Venando peragrare saltus,* pro eo quod est, *peragrabant saltus.*

[q] *Seria* [*ferias*] *ac jocos*] Variant lectiones. Sed ita malim, quam, ut alii, *seria ac jocos.* Quid enim est *seria celebrare?* nec de seriis hic agitur, sed de ludicris.

* Ante Urb. cond. an. 8.

5. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc[r] fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem[18 s] appellatum. Ibi Evandrum,[t] qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus[u] ea tenuerit loca,[19] solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lycæum[20] Pana venerantes, per lusum[1] at-

18 '*Palatium, deinde Palatinum montem.* Flor. *Pallantium, deinde Palatium.* Et ante, *in Palatio monte.* Chifl. quoque *Pallantium, dein Palatium.* Vossianus, *urbe Arcadica Pallantium deinde.*' J. F. Gronov. *Palatium, deinde Palatinum* Ascens. 1510. Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—19 '*Ea tenuerat loca.* Flor. Voss. ut. Rot. Hel. Gud. *tempestatibus tenuerit loca*, sine τῷ *ea.*' J. F. Gronov. *Ea tenuerat loca* dant Gronov. Doujat. Stroth. *Tempestatibus tenuerat loca* Drak.—20 Omnes edd. penes nos *Lyceum.*—1 Vulg. *luxum.*—2 Vulg.

NOTÆ

r *Lupercal hoc*] Cum de Lupercali nullus adhuc fuerit sermo, quid sibi vult *Lupercal hoc?* Interpunge, et rescribe: *Jam tum in Palatino monte Lupercal* (supple *erat*). *Hoc*, vel potius, *hic*, *fuisse Ludicrum ferunt.* Est enim proprie *Lupercal* loci nomen, ubi in spelunca, jam tum Evandri tempore, Pani Arcadum numini, jussu Themidis, aram dicatam Dionysius narrat. Pan autem *Lycæus* cognominabatur, quasi lupinum dicas; quod pecus a lupis servaret. Quanquam Ovid. *Lupercalis* vocabulum a lupa Romuli deducit.

s *Palatium, [Palatinum] montem*] Alii, cum Livio, a *Palantio* seu *Pallanteo*, Arcadiæ quondam metropoli, sic ab Evandro vocatum scripsere hunc montem: alii a *Palatio*, alias *Pallatio*, agri Reatini veteri oppido, ex quo deducta Aboriginum pars ibi consederit. Fuere, qui a *Palando*, a *Balatu*, a *Pale* pastorali Dea, a *Pallante*, sive Evandri proavo, filiove, sive Herculis sobole ex ejusdem Evandri filia, deducerent. Scaliger Παλλάντιον prius appellatum conjicit, quomodo Græci vocant summa montium juga. In Palatio post Evandrum Romulus, et, constituto imperio, Augustus, ceterique ferme primi Cæsares habitarunt: indeque obtinuit, ut Principum domus *Palatia* nominentur.

t *Ibi Evandrum*] *Evander* aliis Pallantis ex Lycaone Arcadiæ rege orti pronepos; aliis Mercurii filius fuisse traditur, ac Themidis. Is sexaginta ferme annis ante bellum Trojanum, fratris cæde per imprudentiam patrata, profugus, circa Tiberim cum suis consedisse fertur: et sive fœdere cum Aboriginibus inito, sive iis vi pulsis, Pallantium oppidum condidisse. Cedrenus, a superioribus diversus, refert Evandrum et Pallantem Æneæ filios apud Valentiam regnasse. (*Valentiam*, id est, Romam dicere voluit.) Ph. autem Cluverius, contra omnium auctorum fidem, de Evandro sic disputat, ut eum non Arcadum posteriorum, sed Pelasgorum veterum ductorem fuisse velit: et quæcumque de Æneæ in Italiam adventu traduntur, falsa, atque ad Evandri exemplum conficta esse contendat, longa inter utriusque res instituta comparatione: adeo cuncta in his vetustatibus incerta.

u *Multis ante tempestatibus*] Quasi dicat, *multis ætatibus;* sæculis nimirum fere quinque, si anni ab Evandri

que lasciviam[x] currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum.[y] Huic deditis ludicro,*[z] cum solenne notum[a] esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes.[b] Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari;[f] nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisse, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri nolu-

[f] *Suspicionem Faustulus habuerat educari domi suæ regalem progeniem.*

NOTÆ

primordiis, ad Amulii necem numerentur.

[x] *Per lusum atque lasciviam*] Ita corrigit Gronovius: alias *per luxum*, perperam, nisi *luxum* sive luxuriam pro lascivia sumas. Alioqui enim quis esse potuit *luxus* in his Lupercorum Panos sacerdotum ludis, qui capra et cane sacra facerent; et nudi aut pellibus tantum caprinis accincti saltitarent? Lupercorum autem illorum antiquissimum sacerdotium, tardius, nec nisi Anastasio Imperatore ac Theodorico Italiæ rege, Romæ sublatum est.

[y] *Vocarunt Inuum*] Pan ovium armentorumque custos a Latinis *Invus* dictus, vel *Inuus*, ab eundo, seu ineundo, quasi qui passim iret cum omnibus animalibus, ut Servius notat. Nec mirum, cum Ethnicorum Theologia Pana, ex ipsius nominis vi, naturæ universitatem interpretetur: est enim Πᾶν omne, sive totum. Deus autem ille honore præcipuo colebatur apud Castrum Inui, quod oppidum fuit in Rutulorum finibus, uti Cluverius demonstrat, Servio exploso; qui non aliud oppidum Castri nomine in Italia agnoscebat, quam quod est in Etruria.

* Ante Urb. cond. an. 2.

[z] *Ludicro*] Solennes ludos et spectacula Noster *ludicra* vocare amat. Sic Velleius lib. I. ludos Olympicos dixit, 'ludicrum certamen.'

[a] *Solenne notum*] Recte quisquis sic emendavit, cum antea legeretur, *votum esset:* recte, inquam, quicquid reclamet Robortellus. Non enim ex voto celebrabatur hoc ludicrum; sed ex solenni more: unde latrones insidiaturi geminis fratribus, tempus noverant illius solennis ludi, cui fratres dediti erant.

[b] *Ultro accusantes*] Dionys. lib. I. hoc inter ipsos et Numitoris pastores de communibus pascuis jurgium ex Numitoris ipsius sententia excitatum scribit, ut esset criminandi initium, et pastoribus daretur ad urbem veniendi occasio; cumque de vi eorum apud Amulium Numitor questus esset, die dicta ad causam agendam multos convenisse; tum vero avum juvenum, denarratis eorum casibus, adhortatum ut vindictæ occasionem arriperent.

erat. Necessitas prior venit: ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et[2] ætatem eorum,[c] et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eo demum pervenit,[3][d] ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur.[e] Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par,) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit;[f] et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus: ita regem obtruncant.

6. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans,[*] cum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset;[4] postquam[5] juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit.[g] Ita Numitori[h]

τὸ et abest.—3 '*Eo demum pervenit* recepi e c. Flor. et Lovan. 3. pro vulg. *eodem pervenit*. Idem probarunt Crevier. et Drak. ad XXXII. 14. 2.' *Rupert.* Probarunt quoque Stroth. et Kreyssigius.

4 Ita omnes edd. penes nos. Vulg. *advocasset*.—5 Pro *postquam* Gronov. Donjat. et Crevier. propemodum semper exhibent *posteaquam*.—

NOTÆ

c *Comparando et ætatem eorum*] Cum ætate scilicet atque indole, qua futuri essent ipsius nepotes, si viverent.

d *Eo demum* [*eodem*] *pervenit*] *Pervenit* nempe Numitor ad suspicionem similem spei, sive opinioni Faustuli. Nec tamen Modii conjecturam improbaverim, qui mavult scribi, *eo dein pervenit, ut, &c.*

e *Regi dolus nectitur*] Rem totam Justinus dilucida explicat narratione l. XLIII. c. 2.

f *Ad regem impetum facit*] Tritum est *in aliquem impetum facere: ad aliquem* vero minus usitatum. Vult, opinor, Livius circa Amulium, ad eum obtruncandum, impetum in regiam esse factum.

* Ante Urb. cond. an. 1.

g *Ratum nomen imperiumque regi effecit*] Num potius *ratum ei nomen, imperiumque regis effecit?*

h *Numitori*] Videtur Velleius Paterculus lib. I. Latinum, pro Numitore, Romuli avum nominare. Sane Electra Latini filia natos Remum et

Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ:† * et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido,[i] atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio; quoniam gemini essent,[6] nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ [7] [k] ea loca essent, auguriis legerent,[g] qui nomen novæ urbi daret,[l] qui conditam imperio regeret. Palatium[8]

[g] *Per auspicia eligerent.*

6 'Ante *quoniam gemini essent* Bauer supplet, *nam convenerant*, s. *quippe pacti erant*. sed malim exemplo aliorum post *principio* maximam, et post *imperio regeret* minorem ponere distinctionem. Novi vero capitis initium videtur demum faciendum a verbis cap. seq. *Ita solus potitus, &c.*' Rupert. Maximam interpunctionem post *principio* adoptavit Drak. post *regeret* minorem.—7 *Quorum in tutela* Doujat.—8 Gronov. Doujat. Crevier. *Palatinum.*

NOTÆ

Romulum nonnulli apud Halicarn. auctores sunt. Sed nimirum alius hic Romulus fuit a Rheæ Sylviæ filio.

† *Urbis condendæ*] Mirum est ingeniosissimum et eloquentissimum Historicum scribentem eo ævo, quo viri docti de ætate Urbis scripserant, hic non indicasse Olympiadem, annumque Olympiadis, quibus conditam Romam putabat; aut certe annos ad sua tempora ab Urbe Condita elapsos. Nunc Livii sententia nobis est ex aliis locis, in quibus obiter ea de re loquitur, colligenda; quemadmodum fecit vir doctissimus Henr. Dodwellus, Diss. x. de Antiquis Romanorum Cyclis, ubi ostendit Livium secutum esse æram Catonianam, quæ Varroniana duobus annis brevior est, cœpitque a Palilibus anno 1. Olympiadis VII. Eum in marginibus Livii secuti sumus. Vide primi hujus libri c. 60. *J. Clericus.*

* Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia: a. C. n. 751. Per. Jul. 3963. post excidium Trojæ 433. *Idem.*

[i] *Avitum malum, regni cupido*] Qualis scilicet ipsorum avum Numitorem cum Amulio fratre commiserat.

[k] *Dii, quorum tutelæ* [*in tutela*] Alias, *quorum tutelæ essent:* id est, ad quorum tutelam ea loca pertinerent: cujus loquendi formæ exempla Gronov. adducit non pauca. Ceterum nemo nescit Veteribus fuisse persuasum, quemadmodum singulis hominibus, sic urbibus, aquis, locis quibusque, suos esse genios, Deosve præsides.

[l] *Qui nomen novæ urbi daret*] Roma a quo, et quo tempore condita sit, et unde nomen acceperit, valde apud veteres scriptores dubium fuisse, testantur inprimis Dionys. Halicarn. l. I. et Plut. in Romulo: ex quibus, itemque ex Varrone, Festo, ac Solino, innumeras prope Veterum opiniones collegerunt recentiores, ac præ ceteris Onuphrius Panvinius, Paulus Merula, et Phil. Cluverius. Nomen qui-

Romulus, Remus Aventinum[m] ad inaugurandum templa capiunt.[n] *

7. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures;[o] jamque, nuntiato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat:[p] tempore illi præcepto,[a] at hi numero avium, regnum

[a] *Illi quod tempore antecederent.*

NOTÆ

dem vel a Roma nobili fœmina, sive Trojanæ, sive Italicæ stirpis; vel a conditore Romo aut Romulo impositum volunt. Solinus et Festus deducunt a Græco nomine 'Ῥώμη, quod robur seu fortitudinem significat. Id ille ab Evandro primum datum ait, qui, cum ibi oppidum offendisset *Valentiæ* vocabulo a Latinis dictum, *Romen* sua lingua dixerit, servata significatione.

[m] *Remus Aventinum*] Romulus sedem observandis alitibus optavit Palatinum montem, ubi coloniam condere destinabat: Remus vero Aventinum contiguum.

[n] *Ad inaugurandum templa capiunt*] Templum (quod a tuendo, sive conspiciendo dictum volunt) non solum de æde sacra dicitur; sed de quovis loco seu spatio, quod in cœlo vel in terra notatum, ac lituo finitum est ab augure ad contemplandum. Designabant scilicet regiones metasque certas, intra quas se signa observaturos constituebant: quo facto statim captabantur auguria. Hinc *extemplo* dictum, pro subito. *Inaugurandi* autem verbum modo neutrum est, accipiturque absolute pro 'augurium captare;' et sic Auctoris mens erit, montes duos pro *templis*, sive captandi augurii sedibus, a Romulo et Remo fuisse occupatos. Modo *inaugurare* active sumitur, ut significet certis et conceptis verbis designare, ac velut consecrare. Unde si verbum ad sequentem vocem *templa* referatur, dicendum erit velle Auctorem a geminis fratribus insessos montes, ut in iis *templa* inaugurarent, et solenni augurum ritu suum quisque cœli spatium ex iis metaretur; quæ acceptio paulo frequentior.

Templa capiunt] Hoc est, Palatinum et Aventinum montes, quasi loca apta ad captanda auguria, deligunt. Adi Festum in 'contemplari,' et Varronem lib. VI. de L. L. Vox est auguralis. Vide et c. 18. ubi inauguratio Numæ. *J. Clericus.*

* Ante Urb. cond. an. 1.

[o] *Sex vultures*] In auguriis *vulture* plurimum usi Veteres: cum avium fere minime nocens sit, ut qui non ex iis quæ seruntur, aut plantantur, sed ex cadaveribus tantum sibi victum quærat. Hinc lætari solitum Herculem tradit Herodotus, si in re gerenda vultures se ostendissent.

[p] *Utrumque regem sua multitudo consalutaverat*] Prædixerat Numitor ejus fore coloniam, cui prius meliores oblatæ fuissent alites. Sed cum idem avium genus utrique conspectum esset, ambiguum videri poterat, an majoris numeri habenda esset ratio; an potius temporis, quo se primum vultures obtulissent. Idque eo magis, quod, ex Halicarnasseo, Romulus, antequam signum ullum vidisset, nuntiaverat fratri prius a se visas addicentes aves: sed cum rogaretur quodnam prior auspicium vidisset, nec haberet quod responderet; tum demum volantes duodecim vultures se ostenderunt.

trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit.[q] Vulgatior fama est, ludibrio fratris[i] Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo[r] (cum verbis quoque increpitans adjecisset, 'Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea') interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs[s] conditoris nomine appellata.[t]

[i] *In fratris contumeliam.*

NOTÆ

[q] *Ictus Remus cecidit*] Remum alii cum Faustulo, in hac contentione de auguriis orta; alii postea cum novum murum transiliisset, interfectum ferunt.

[r] *Ab irato Romulo*] Quidam, ut Noster, Remum ab ipso Romulo confossum aiunt; qui ex pœnitentia de inferendis sibi manibus cogitaverit: sed Laurentiæ communis altricis precibus ab ea mente deductus sit. Plerique tamen a Fabio Celere Centurione Remum, rutro vel rastro, interemtum memorant. Egnatius vero apud Aurel. Victorem affirmabat in ea contentione non modo Remum non fuisse occisum; sed etiam ultra Romulum vixisse. Atque huc spectare videri posset illud Virg. 'Remo cum fratre Quirinus Jura dabunt.' Verum alio potius alludit Poëta, ad Romuli nempe factum, qui, orta post fratris necem pestilentia, cum placandos ejus manes oracula respondissent; inter cetera piacula, (in quibus annua sacra ejus honori instituta, atque inde Remuria dicta,) quoties aliquid sanciendum esset, jubebat sellam, cum sceptro aliisque regni insignibus, juxta se poni, quasi Remo assidenti, et secum pariter imperanti, ut Servius tradit.

[s] *Condita urbs*] Romam ter, sive diversis, sed vicinis locis conditam; sive instauratam memorat ex priscis scriptoribus Halicarn. l. I. quod ex Solino quoque et Sallustio aliquatenus colligi potest. Primo quidem ante excidium Trojæ a Romo Itali Œnotrorum regis et Lucariæ aut Electræ filio. Secundo paulo post Trojam captam: cujus coloniæ auctores Aristoteles aliique Achivos, alii Trojanos Æneæ socios; indigenas alii faciunt, ductoribus aut Romo, aut Romulo, qui ab his Ulysse, ab illis Ænea, ab aliis Latino prognati dicuntur. Tertio, ab Albanis missa colonia restitutam nonnulli tradidere. Sed hæc ita commode accipi possunt, ut loca, ubi postea urbs condita fuit, cultores oppidumque habuerint, aliis nominibus, veluti Saturniæ, Pallantei, aut etiam Valentiæ: licet Historici, qui post conditam Romam scripserunt, temporum suorum usum secuti, Romam et Romanos dixerint. Ita hæc quæ tertia numeratur, prima vere fuerit Romæ, sub hoc nomine, constitutio, Romuli nempe et Remi ductu.

[t] *Conditoris nomine appellata*] De Romæ nomine et conditore dictum est ad caput 6. verum si a Romulo dicta *Roma*, cur non *Romula* potius nominata? Godelevæus hanc affert rationem, quod ampliore vocabuli significatione prosperiora patriæ suæ ominari conditor voluerit: id est, cum Romuli et Romulæ nomen a *Rome*, quæ vox Græce *robur* significat, deductum sit per diminutionem; Romulus in urbe nominanda diminutivo huic vocabulo primitivum ante-

Palatium primum,[u] in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi,[9 x] ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem [10] in ea loca, Geryone interemto,[y] boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. Ibi cum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola ejus

9 Al. *Græco, Herculi.*—10 Hic initium capitis septimi fecit Crevierius.—

NOTÆ

posuerit. Festus nihilominus ex Varrone urbem *Romulam* initio appellatam ait; deinde detortum vocabulum, detritasque literas fuisse. Nisi Romulis primum verumque conditoris nomen fuisse Romum, qui per blanditias Romulus a pueritia dictus sit. Legitur et apud Plin. l. III. c. 5. ac Solinum c. 1. aliud proprium fuisse Urbis nomen, quod enuntiari arcanis cærimoniarum nefas haberetur: et Valerium Soranum, quod id, contra interdictum, eloqui ausus esset, neci datum. Hoc nomen Latinum fuisse observat Macrobius. Arcano tamen illo nomine Politianus *Amaryllida* fuisse dictam putat.

u *Palatium* [*Palatinum*] *primum*] Ex collibus septem, qui progressu temporis inclusi mœnibus leguntur, Romulus *Palatinum* duntaxat primo pomœrio inclusit, ejus radicibus terminata Urbe in quadratam formam, ut Gellius testatur. Antiquissimæ Urbis portas Onuphrius, ex Varrone, tres fuisse tradit, Mucionis in palatio, quæ forte eadem cum Trigonia,) versus Cœlium montem ad ortum: Romanulam, (quæ postea Romana,) versus Velabrum: ac Janualem a Jano dictam, (quæ deinde porta vetus Palatii,) forum versus. Huic deinde a Tatio addita Carmentalis, sub Capitolio, inter Saxum Tarpeium et Tiberim, quam Tarpeiam deinde, et Sceleratam nominarunt. Veterem illum Urbis ambitum describit Tacitus Annal. IV. comparatione facta ad Romam sui temporis.

x *Græco Herculi*] Illud *Græco* non ad Herculem referendum, sed ad ritum: ut in propitiandis ceteris Diis, Romulus Albanorum cærimonias servaverit; Herculem autem solum, qui apud Thebas Bœotiæ natus erat, Græcorum more coluerit. Tritum est ex Tullio de Nat. Deor. l. III. aliisque, plures Hercules fuisse, Ægyptium inprimis; Tyrium sive Phœnicium; Cretensem; et postremo hunc Græcum, Thebis natum, Argis oriundum, Amphitryonis et Alcmenæ filium; cui Jovem parentem, fortiaque facta reliquorum Græca vanitas ascripsit.

y *Geryone interemto*] Nota est Geryonis Hispaniæ regis, ab Hercule apud Tartessum vel Erythiam insulam juxta Gades superati, fabula. Tricorporem finxere, sive quod Tergemini essent fratres, adeo concordes, ut unus in tribus animus esse videretur: sive quod tribus insulis, Balearium utrique, et Ebuso, imperitaret. Hecatæus tamen vetus scriptor Geryonem in Epiro, non in Hispania, regnasse tradidit.

loci, nomine Cacus,[z] ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque [11] pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde cum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit.[k] Quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum,[a] rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris,[b] quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum

[k] *Herculem ad se vertit atque impulit ad revertendum.*

11 Legendum putat Stroth. *aversas boves, eximiam quamque.*—12 Rott. et

NOTÆ

[z] *Nomine Cacus*] Liber de origin. gent. Rom. *Cacum* Evandri servum nequissimum ac furacissimum ait fuisse; cumque Recarani sive Herculis boves surripuisset, hospiti ab Evandro noxæ deditum. Idem Vulcani filius et flammas vomere dictus est, quod agros incendiis popularetur. Plura de eo Dionys. lib. I.

[a] *Miraculo literarum*] Scribendi artem creditur Evander in hanc Italiæ oram e Græcia invexisse. Nec tantum legere ac scribere Italos docuit, sed et terræ junctis bobus excolendæ, ac serendi usum, ut auctor de Orig. gent. Rom. tradit.

[b] *Carmentæ matris*] Evandri matrem, quam Latini *Carmentam* et *Carmentim* appellarunt, a carminibus quibus futura prænuntiabat, Græci ex Dionysio *Themin;* alii apud Solinum et Aurel. Victor. *Nicostratam* vero nomine dixerunt. Arcadicam nympham Halicarn. fuisse refert: quidam Ladonis filiam, id est, ad hunc Arcadiæ fluvium natam.

formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit: 'Jove nate, Hercules,[12] salve,' inquit: 'te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.' Dextra Hercules data,[c] 'accipere se omen impleturumque fata, ara condita atque dicata,' ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis[13] ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis,[d] quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur;[e] Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium[14] vescerentur.[f] Potitii, ab Evandro edocti, antis-

Helm. *Hercule.*—13 Vulg. *sacrum adhibitis.*—14 Vett. edd. *extis solennibus.*

NOTÆ

[c] *Dextra Hercules data*] Ita melius quam, ut Sigonius, *dextra Herculi data.* Hunc locum Turneb. sic interpretatur, ut Hercules, porrecta Evandro manu, divinitatis omen acceperit; seque fata, quæ Carmenta cecinerat, impleturum, aramque maximam dicaturum ostenderit. Et sane dicavit, non sibi, opinor, (quod absurdum Sigonio visum, quamvis ita velit cum Ovidio Solinus,) sed Jovi inventori, cui juvencum ob receptas de Caco boves mactavit. Aram vero illam *Maximam* vocarunt: et, quoniam in ea Hercules decimas Jovi obtulerat, Romani Herculi postea ipsi facultatum suarum decimas ibi offerebant.

[d] *Potitiis ac Pinariis*] Hercules sacris suis duas nobiles familias ritum prius edoctas præfecit; *Potitiorum*, quorum potior causa fuit, quod ad sacrificium condicta hora venissent: et *Pinariorum*, qui ob tarditatem collegis cedere in sacris epulis jussi, nec nisi consumtis victimarum extis admissi. Sed postea extincta *Potitiorum* gente, sacra penes *Pinarios* resedisse notat Aurel. Victor. Qua de re Livius l. IX. c. 29.

[e] *Iisque exta apponerentur*] P. Nannius lib. v. Miscellan. ex Buslidiani et Atrebatensis codicum auctoritate, legendum putat, *iique exta potirentur*: quasi ad nominis originem alludere Auctor voluerit; et *Potitios*, cum prius alio nomine censerentur, a *potiendo* dictos indicare: *Pinarios*, ἀπὸ τοῦ πεινῆν, a jejunando. Alii tamen *Potitios* a *potando* derivant, quod est Græce ποτίζειν.

[f] *Extis solennium* [*solennibus*] *vescerentur*] Scribit Gronovius, *extis solennium vescerentur;* intelligitque escas

tites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

8. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium [g] multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: [h] * quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim [i] sumtis, fecit. Alii

NOTÆ

sacrorum, vel sacrificiorum. Vult enim Auctor *Pinarios* visceribus victimarum in solennibus Herculis sacris immolatarum vesci prohibitos. Et *solennia* tam substantive, quam adjective, dicuntur, ut apud Tacitum, 'Cuncta nuptiarum solennia celebrat.' Et Juven. Sat. x. 'Incolumi Troja Priamus venisset ad umbras Assaraci, magnis solennibus.'

[g] *Ad concilium*] Inter *Concilium* et *Comitia* hoc discrimen Aul. Gellius ex Cœlio Felice notat lib. xv. quod *Concilium* proprie dicitur, cum pars aliqua populi adesse jubetur: *Comitia* vero, quando universus populus convocatur suffragiorum ferendorum causa. Verum hæc differentia minus anxie servatur ab auctoribus, qui utroque vocabulo fere promiscue utuntur. Memorat Halicarn. lib. II. Romulum de Numitoris avi consilio sese paratum ostendisse ad suscipiendam reip. formam, quæcumque multitudini placeret: populo autem Regium imperium placuisse.

[h] *Jura dedit*] Livio Glareanus non immerito succenset, quod in memorando Herculis Evandrique colloquio, inque Aræ maximæ fabula moratus; latas a Romulo leges (prima scilicet totius rei Romanæ fundamenta) prætermiserit: laudatque Dionysium, quod earum partem non contemnendam retulit.

Jura dedit] Qualia essent illa jura nemo non optaret a Livio traditum, ut et artes quibus regnum administravit Romulus. Profecto Dionysius Halicarnasseus ea de Romulo narrat, quæ ostendunt non belli tantum, sed etiam pacis artibus ornatissimum fuisse, quæ apud eum legi poterunt. Livius videtur rerum bellicarum narratione magis delectatus, ideoque alias fere prætermisisse. Multæ in his erant plebi Romanæ sat notæ, et pleræque aridum argumentum eloquentiam libenter ostentanti suppeditabant. At Græci aliter senserunt, quod ignota suis scriberent, et ubique in Historia non usque adeo eloquentiæ laudem captarent: estque cur iis propterea gratias habeamus, multa enim, absque iis fuisset, ignoraremus. *J. Clericus.*

* A. U. C. 1.

[i] *Lictoribus duodecim*] *Lictores* vocantur ex Festo, qui fasces virgarum ligatos ferunt, quorum erat magistratibus apparere, populum summovere, sontes virgis cædere, et securi ferire. Ideo in rep. illi tantum magistratus lictoribus utebantur, penes quos erat imperium. Differunt itaque *Lictores* a viatoribus, qui magistratibus mi-

ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus[15] ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis[k] communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus[l] alia atque alia appetendo loca, cum in spem[16] magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat,[m] munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ[17] multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem[n]

15 'Potius *apparitores hoc genus* cum Jac. Gronov. vel *et apparitorum hoc genus* legendum videtur.' *Rupert.* Lectionem Gronovii approbat et Doering. Vulgatam lect. defendit Bauer.—16 Edd. a Basil. 1549. ad Drak. habent *Crescebat interim urbs munitionibus, cum alia a. a. a. loca, in spem.*—17 Kreyssi-

NOTÆ

noribus, potestatem quandam sine mero imperio habentibus, aderant. Apparitorum generale nomen, scribas, qui ut plurimum ingenui; accensos, interpretes, præcones, lictores, qui omnes fere libertini generis; servosque publicos complectitur.

[k] *Ex duodecim populis*] Etrusci jam tum cum circa Eridanum habitarent, in duodecim populos distincti erant, ut Maro innuit lib. x. magni operis: 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.' Iidem ubi ad mare Inferum Gallorum aut Pelasgorum vi compulsi sunt, pristinum institutum servarunt. Eorumque mos fuit, ut unaquæque civitas regi suo lictorem assignaret. Quoties autem communis duodecim populorum esset expeditio, ei cujus erat imperium in exercitum, tradebantur duodecim secures ex Halicarn. lib. III. quæ mens quoque Livii est.

[l] *Crescebat interim urbs, munitionibus*] Mœnia urbis nondum crescebant: quadrata manebat, incluso tantum intra Pomœrium Palatino monte. Verum augebantur munitiones, cinctis aggere et muro vicinis montibus, ne externa vi facile oppugnari Roma vicinis e montibus posset.

[m] *Ad id, quod tum hominum erat*] Qui una cum Romulo urbem habitare cœperunt, non multo plures erant bis mille peditibus, equites autem pauciores trecentis: quando vero inter mortales esse desiit, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites, auctore Dionysio l. I.

[n] *Natam e terra sibi prolem*] Ad Deucalionis, an ad Cadmi et Jasonis fabulas alludit Livius? An vero ad Atheniensium sese Auctochthonas, quasi ex ipsa terra patria ortos, jactantium, vanitatem? Tertull. sane in Apologet. 'Terræ filios' dictitari vulgo notat eos quorum sit incertum genus.

ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos[o] est,[18] Asylum aperit.[p] Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset,[q] avida

gius legit *adliciendæ*.—18 'Quidam veteres libri habent: *qui tunc septus densis sentibus inter duos lucos erat*. Quod non probo.' *Sigon*. '*Qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est*. Sic quidem semper editum fuit. Quid ergo Mss. omnes, *septus descendentibus?* [Sic habet not. in ed. Gronov. 1679. sed in ed. 1665. est *descentibus*.] Novem aut decem nominare possum: alterum vix in margine alicubi appictum deprehendi. Nusquam Sigonianum, *tunc septus densis sentibus erat*.' J. F. Gronov. 'Edd. pleræque, *qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est*. Mss. nonnulli, *qui nunc septus æquis descendentibus i. d. l. e.* Ipsa loci difficultas lectionis varietatem peperisse videtur. Varie enim interpretari poteris, prout vel ante vel post *descendentibus* distinguas. Si ante, tum sententia erit: qui nunc septus est, et ita situs, ut qui a Capitolio in eum descendere velint, ad utrumque latus lucum habeant. Hanc sententiam secuti sunt eximii nonnulli interpretes, quam confirmant exemplo Pausaniæ in Atticis cap. 8. Si post *descendentibus* distinguas, quod nobis quidem maxime placet, tum sententia erit: qui nunc septus est, ne quis in eum descendat, et inter duos lucos appellatur. Utcumque sumas, certe vocabulum *nunc* tantum ad *septus*, non ad *inter duos lucos* referendum

NOTÆ

Natam e terra sibi prolem] Non sunt mentiti conditores urbium, qui hac in re neminem æqualium potuissent fallere, et qui de posteris decipiendis minime, ut puto, cogitabant. Sed posteri, mutatis linguis, antiqui sermonis parum periti, majorum suorum verba, et ore traditas historias perperam interpretati sunt. Prisca ætas 'populum terræ' vocaverat incolas cujusvis tractus, quos posteritas putavit absurde e terra natos, fabulamque ex re verissima finxit. Vide Platonem l. III. de rep. sub finem. Quod autem dixi de sermone priscorum mortalium, id nititur linguæ Hebraicæ usu, ac proinde etiam Phœniciæ; quæ eadem fuit, et quam coloniis suis per omnia pæne interni maris littora late sparserant Phœnices, ut in Chanaane ostendit vir summus Sam. Bochartus. *J. Clericus.*

[o] *Septus descendentibus* [*densis sentibus*] *inter duos lucos*] Sic semper editum fuisse notat Gronovius: manuscriptos tamen plerosque habere *septus descentibus*: unde legendum conjicit *descendentibus inter duos lucos est*: ut intelligatur Asylum fuisse eo loco, qui tempore Livii vocabatur *inter duos lucos*, ac situs fuit inter Capitolium et arcem, atque ab utroque clivo condensis arboribus stipatus.

[p] *Asylum aperit*] Accedet lux huic loco ex Floro: 'Incolæ deerant. Erat in proximo Lucus, hunc Asylum facit: et statim mira vis hominum, Latini Tuscique pastores; quidam etiam transmarini, Phryges qui sub Ænea, Arcades, qui sub Evandro duce influxerant.' Asylorum institutum a Mosaica lege fluxisse crediderim, qua sex civitates refugii constitutæ erant, quo confugientes, qui hominem per imprudentiam occidissent, tuti erant ab occisi cognatorum violentia, Exod. 21. Asyla porro Græce vocantur ea loca, ab α privativo et συλῶ, quod est spoliare; aut σύρω, quod significat trahere: etenim et ea loca diripi, et homines inde avelli nefas.

[q] *Liber an servus esset*] Dissentit Dionys. lib. II. qui ait hoc quæsitum, an ingenui essent.

profluentem aquam mitti[d] jubet. Forte quadam divinitus[13][e] super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis; nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis,[f] et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie,[14][g] ubi nunc ficus Ruminalis[h] est, (Romularem vocatam ferunt,) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem[i] ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo[k] fuisse nomen ferunt. Ab eo

---

Gron. Sed ita vix recte dici potest, et vel voc. *divinitus* delendum videtur, vel legendum, *forte quadam divina*, *θείᾳ τινὶ τύχῃ*, aut potius cum Grut. et Bauero *forte quadam an divinitus*.' Rupert.—14 J.F. Gronov. approbante Ru-

NOTÆ

occultum ac perpetuum carcerem conjectam, scripserunt; unde post Amulii mortem liberata fuerit.

[d] *In profluentem aquam mitti*] Ita plerique, sed Fabius Pictor, et Vennonius apud Aurel. Vict. aiebant Numitorem pro geminis alios subdidisse, illosque suos veros nepotes Faustulo pastorum magistro dedisse nutriendos.

[e] *Forte quadam divinitus*] Speciosa Gruteri conjectura legentis *forte quadam an divinitus?* sed sic potest vulgaris scriptio intelligi, quasi esset, Forte quadam divinitus comparata.

[f] *Ad justi cursum poterat amnis*] Cursus amnis est intra ripas, quæ non mutantur, etsi aliquando flumen vel imbribus, vel qua alia ratione ad tempus excreverit.

[g] *In proxima alluvie*] Sumitur 'alluvies,' pro limo per alluvionem advecto, differtque ab *eluvie* et *eluvione*, quæ inundatio est. Idcirco Gronovius hic *eluviem* mavult, quam *alluviem*.

[h] *Ficus Ruminalis*] Sic dicta hæc *ficus*, sive quod pecora sub ea herbas mandentia ruminarent, sive quod pueri Romulus et Remus eo loco lupæ rumina suxerint. Antiqui enim mammam *rumen* vocabant. Romularem a Romulo dictam vult Livius. Hanc Plinius lib. xv. c. 18. testatur adhuc sua ætate in foro Romano stetisse: Tacitus in fine lib. XIII. Annal. Neronis Imperatoris anno 5. in Comitio mortuis ramalibus et arescente trunco deminutam, prodigii loco fuisse, donec in novos fœtus reviresceret.

[i] *Lupam sitientem*] Totam hanc fabulam describunt Halicarn. Aurel. Victor, et Ovid. lib. II. Fast. Ejus Lupæ statua in Templo Romuli visebatur.

[k] *Faustulo*] Auctor est Dionysius, hunc Faustulum, ubi de Iliæ partu inaudisset, cum Amulii famulis, a quibus infantes ad fluvium deporta-

ad stabula Larentiæ uxori[l] educandos latos. Sunt, qui Larentiam,[15] vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ[m] ac miraculo datum. Ita geniti itaque educati,[16][n] cum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes,[o] venando peragrare circa saltus.[p] Hinc, robore corporibus animisque sumto; jam non feras tantum subsistere,[*] sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocos[17][q] celebrare.*

* *Belluis obviam obsistere earumque impetum reprimere.*

pert. mavult *eluvie.*—15 Alii *Laurentiam.*—16 *Ita* edd. ab Ald. ad Drak. *atque educ.* edd. ante Ald.—17 Doujat. *ferias ac jocos.*

NOTÆ

bantur, iter fecisse ad Palantium; et quasi rei totius ignarum, parvulos ab iis impetrasse; domum detulisse ad uxorem, ex partu, quem mortuum ediderat, mœstam, eique pro suis alendos tradidisse. Valerius Antias apud Victorem, et Plutarchus in Romulo, ipsi Faustulo necandos ab Amulio datos tradunt: sed eum a Numitore exoratum Accæ Larentiæ nutriendos dedisse.

[l] *Larentiæ uxori*] Alii concubinam faciunt. Apud Varronem et Ovidium III. Fast. *Laurentia* legitur. Dionysius, Plutarchus, aliique *Accam Laurentiam*, quidam *Larentinam* vocant. In ejus honorem celebratæ videntur mense Decembri feriæ Jovis, quæ appellabantur *Larentalia*, vel *Larentinalia;* Ovid. *Laurentalia.*

[m] *Locum fabulæ*] Vere fabulam esse ostendunt Lactantius, Eusebius, et alii e Christianis. Ethnici quoque complures ita censuerant apud Plutarchum in Romuli vita, qui cum Halicarn. et Festo totius narrationis hujus primum auctorem indicat Dioclem Peparethium scriptorem Græcum, quem Q. Fabius Pictor, et insequentes Romanorum historici secuti fere sunt.

[n] *Ita geniti, itaque* [*ita*] *educati*] Mss. habent *itaque educati.* Eos Gabiis Græcas literas, Musicam, artemque tractandorum armorum didicisse Dionysius tradit. Addit Aurelius sumtus in eam rem a Numitore clam subministratos.

[o] *Nec in stabulis, nec ad pecora segnes*] Vitam quidem pastoritiam agebant: sed non ignavam, ut pecora tantum curarent stabulis immorantes: venatione præterea se exercebant, quoties vacaret.

[p] *Peragrare circa saltus* [*peragrare saltus*] Mss. *Peragrare circa saltus.* Sed notat Modius *circa* hoc loco adverbium esse, ut significet *saltus*, qui vicini, qui *circa* essent: quod mihi sane haud displicet. Ceterum semel observasse sufficiet Historicos plerumque infinitivo uti, loco indicativi in præterito imperfecto, ut hic Noster, *ita educati, &c. Venando peragrare saltus*, pro eo quod est, *peragrabant saltus.*

[q] *Seria* [*ferias*] *ac jocos*] Variant lectiones. Sed ita malim, quam, ut alii, *seria ac jocos.* Quid enim est *seria celebrare?* nec de seriis hic agitur, sed de ludicris.

* Ante Urb. cond. an. 8.

5. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc [r] fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem [18 s] appellatum. Ibi Evandrum,[t] qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus [u] ea tenuerit loca,[19] solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lycæum [20] Pana venerantes, per lusum [1] at-

18 '*Palatium, deinde Palatinum montem.* Flor. *Pallantium, deinde Palatium.* Et ante, *in Palatio monte.* Chifl. quoque *Pallantium, dein Palatium.* Vossianus, *urbe Arcadica Pallantium deinde.*' J. F. Gronov. *Palatium, deinde Palatinum* Ascens. 1510. Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—19 '*Ea tenuerat loca.* Flor. Voss. ut. Rot. Hel. Gud. *tempestatibus tenuerit loca*, sine τῷ *ea*.' J. F. Gronov. *Ea tenuerat loca* dant Gronov. Doujat. Stroth. *Tempestatibus tenuerat loca* Drak.—20 Omnes edd. penes nos *Lyceum*.—1 Vulg. *luxum*.—2 Vulg.

NOTÆ

[r] *Lupercal hoc*] Cum de Lupercali nullus adhuc fuerit sermo, quid sibi vult *Lupercal hoc?* Interpunge, et rescribe: *Jam tum in Palatino monte Lupercal* (supple *erat*). *Hoc*, vel potius, *hic*, *fuisse Ludicrum ferunt.* Est enim proprie *Lupercal* loci nomen, ubi in spelunca, jam tum Evandri tempore, Pani Arcadum numini, jussu Themidis, aram dicatam Dionysius narrat. Pan autem *Lycæus* cognominabatur, quasi lupinum dicas; quod pecus a lupis servaret. Quanquam Ovid. *Lupercalis* vocabulum a lupa Romuli deducit.

[s] *Palatium, [Palatinum] montem*] Alii, cum Livio, a *Palantio* seu *Pallanteo*, Arcadiæ quondam metropoli, sic ab Evandro vocatum scripsere hunc montem: alii a *Palatio*, alias *Pallatio*, agri Reatini veteri oppido, ex quo deducta Aboriginum pars ibi consederit. Fuere, qui a *Palando*, a *Balatu*, a *Pale* pastorali Dea, a *Pallante*, sive Evandri proavo, filiove, sive Herculis sobole ex ejusdem Evandri filia, deducerent. Scaliger Παλλάντιον prius appellatum conjicit, quomodo Græci vocant summa montium juga. In Palatio post Evandrum Romulus, et, constituto imperio, Augustus, ceterique ferme primi Cæsares habitarunt: indeque obtinuit, ut Principum domus *Palatia* nominentur.

[t] *Ibi Evandrum*] *Evander* aliis Pallantis ex Lycaone Arcadiæ rege orti pronepos; aliis Mercurii filius fuisse traditur, ac Themidis. Is sexaginta ferme annis ante bellum Trojanum, fratris cæde per imprudentiam patrata, profugus, circa Tiberim cum suis consedisse fertur: et sive fœdere cum Aboriginibus inito, sive iis vi pulsis, Pallantium oppidum condidisse. Cedrenus, a superioribus diversus, refert Evandrum et Pallantem Æneæ filios apud Valentium regnasse. (*Valentiam*, id est, Romam dicere voluit.) Ph. autem Cluverius, contra omnium auctorum fidem, de Evandro sic disputat, ut eum non Arcadum posteriorum, sed Pelasgorum veterum ductorem fuisse velit: et quæcumque de Æneæ in Italiam adventu traduntur, falsa, atque ad Evandri exemplum conficta esse contendat, longa inter utriusque res instituta comparatione: adeo cuncta in his vetustatibus incerta.

[u] *Multis ante tempestatibus*] Quasi dicat, *multis ætatibus;* sæculis nimirum fere quinque, si anni ab Evandri

que lasciviam[x] currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum.[y] Huic deditis ludicro,*[z] cum solenne notum[a] esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes.[b] Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari;[f] nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri nolu-

[f] *Suspicionem Faustulus habuerat educari domi suæ regalem progeniem.*

NOTÆ

primordiis, ad Amulii necem numerentur.

[x] *Per lusum atque lasciviam*] Ita corrigit Gronovius: alias *per luxum*, perperam, nisi *luxum* sive luxuriam pro lascivia sumas. Alioqui enim quis esse potuit *luxus* in his Lupercorum Panos sacerdotum ludis, qui capra et cane sacra facerent; et nudi aut pellibus tantum caprinis accincti saltitarent? Lupercorum autem illorum antiquissimum sacerdotium, tardius, nec nisi Anastasio Imperatore ac Theodorico Italiæ rege, Romæ sublatum est.

[y] *Vocarunt Inuum*] Pan ovium armentorumque custos a Latinis *Invus* dictus, vel *Inuus*, ab eundo, seu ineundo, quasi qui passim iret cum omnibus animalibus, ut Servius notat. Nec mirum, cum Ethnicorum Theologia Pana, ex ipsius nominis vi, naturæ universitatem interpretetur: est enim Πᾶν omne, sive totum. Deus autem ille honore præcipuo colebatur apud Castrum Inui, quod oppidum fuit in Rutulorum finibus, uti Cluverius demonstrat, Servio exploso; qui non aliud oppidum Castri nomine in Italia agnoscebat, quam quod est in Etruria.

* Ante Urb. cond. an. 2.

[z] *Ludicro*] Solennes ludos et spectacula Noster *ludicra* vocare amat. Sic Velleius lib. I. ludos Olympicos dixit, 'ludicrum certamen.'

[a] *Solenne notum*] Recte quisquis sic emendavit, cum antea legeretur, *votum esset:* recte, inquam, quicquid reclamet Robortellus. Non enim ex voto celebrabatur hoc ludicrum; sed ex solenni more: unde latrones insidiaturi geminis fratribus, tempus noverant illius solennis ludi, cui fratres dediti erant.

[b] *Ultro accusantes*] Dionys. lib. I. hoc inter ipsos et Numitoris pastores de communibus pascuis jurgium ex Numitoris ipsius sententia excitatum scribit, ut esset criminandi initium, et pastoribus daretur ad urbem veniendi occasio; cumque de vi eorum apud Amulium Numitor questus esset, die dicta ad causam agendam multos convenisse; tum vero ávum juvenum, denarratis eorum casibus, adhortatum ut vindictæ occasionem arriperent.

erat. Necessitas prior venit: ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et[a] ætatem eorum,[c] et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eo demum pervenit,[3][d] ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur.[e] Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par,) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit;[f] et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus: ita regem obtruncant.

6. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans,[*] cum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset;[4] postquam[5] juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit.[g] Ita Numitori[h]

τὸ et abest.—3 ‘*Eo demum pervenit*’ recepi e c. Flor. et Lovan. 3. pro vulg. *eodem pervenit*. Idem probarunt Crevier. et Drak. ad XXXII. 14. 2. *Rupert.* Probarunt quoque Stroth. et Kreyssigius.

4 Ita omnes edd. penes nos. Vulg. *advocasset*.—5 Pro *postquam* Gronov. Donjat. et Crevier. propemodum semper exhibent *posteaquam*.—

NOTÆ

[c] *Comparando et ætatem eorum*] Cum ætate scilicet atque indole, qua futuri essent ipsius nepotes, si viverent.

[d] *Eo demum* [*eodem*] *pervenit*] *Pervenit* nempe Numitor ad suspicionem similem spei, sive opinioni Faustuli. Nec tamen Modii conjecturam improbaverim, qui mavult scribi, *eo dein pervenit, ut, &c.*

[e] *Regi dolus nectitur*] Rem totam Justinus dilucida explicat narratione l. XLIII. c. 2.

[f] *Ad regem impetum facit*] Tritum est *in aliquem impetum facere: ad aliquem* vero minus usitatum. Vult, opinor, Livius circa Amulium, ad eum obtruncandum, impetum in regiam esse factum.

[*] Ante Urb. cond. an. 1.

[g] *Ratum nomen imperiumque regi effecit*] Num potius *ratum ei nomen, imperiumque regis effecit?*

[h] *Numitori*] Videtur Velleius Paterculus lib. I. Latinum, pro Numitore, Romuli avum nominare. Sane Electra Latini filia natos Remum et

Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ: † * et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido,[i] atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio; quoniam gemini essent,[6] nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ [7] [k] ea loca essent, auguriis legerent,[g] qui nomen novæ urbi daret,[l] qui conditam imperio regeret. Palatium [8]

[g] *Per auspicia eligerent.*

6 ' Ante *quoniam gemini essent* Bauer supplet, *nam convenerant*, s. *quippe pacti erant*. sed malim exemplo aliorum post *principio* maximam, et post *imperio regeret* minorem ponere distinctionem. Novi vero capitis initium videtur demum faciendum a verbis cap. seq. *Ita solus potitus, &c.*' Rupert. Maximam interpunctionem post *principio* adoptavit Drak. post *regeret* minorem.—7 *Quorum in tutela* Doujat.—8 Gronov. Doujat. Crevier. *Palatinum.*

NOTÆ

Romulum nonnulli apud Halicarn. auctores sunt. Sed nimirum alius hic Romulus fuit a Rheæ Sylviæ filio.

† *Urbis condendæ*] Mirum est ingeniosissimum et eloquentissimum Historicum scribentem eo ævo, quo viri docti de ætate Urbis scripserant, hic non indicasse Olympiadem, annumque Olympiadis, quibus conditam Romam putabat; aut certe annos ad sua tempora ab Urbe Condita elapsos. Nunc Livii sententia nobis est ex aliis locis, in quibus obiter ea de re loquitur, colligenda; quemadmodum fecit vir doctissimus Henr. Dodwellus, Diss. x. de Antiquis Romanorum Cyclis, ubi ostendit Livium secutum esse æram Catonianam, quæ Varroniana duobus annis brevior est, cœpitque a Palilibus anno 1. Olympiadis VII. Eum in marginibus Livii secuti sumus. Vide primi hujus libri c. 60. *J. Clericus.*

* Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia: a. C. n. 751. Per. Jul. 3963. post excidium Trojæ 433. *Idem.*

[i] *Avitum malum, regni cupido*] Qualis scilicet ipsorum avum Numitorem cum Amulio fratre commiserat.

[k] *Dii, quorum tutelæ* [*in tutela*] Alias, *quorum tutelæ essent:* id est, ad quorum tutelam ea loca pertinerent: cujus loquendi formæ exempla Gronov. adducit non pauca. Ceterum nemo nescit Veteribus fuisse persuasum, quemadmodum singulis hominibus, sic urbibus, aquis, locis quibusque, suos esse genios, Deosve præsides.

[l] *Qui nomen novæ urbi daret*] Roma a quo, et quo tempore condita sit, et unde nomen acceperit, valde apud veteres scriptores dubium fuisse, testantur inprimis Dionys. Halicarn. l. I. et Plut. in Romulo: ex quibus, itemque ex Varrone, Festo, ac Solino, innumeras prope Veterum opiniones collegerunt recentiores, ac præ ceteris Onuphrius Panvinius, Paulus Merula, et Phil. Cluverius. Nomen qui-

Romulus, Remus Aventinum[m] ad inaugurandum templa capiunt.[n]*

7. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures;[o] jamque, nuntiato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat:[p] tempore illi præcepto,[k] at hi numero avium, regnum

[k] *Illi quod tempore antecederent.*

NOTÆ

dem vel a Roma nobili fœmina, sive Trojanæ, sive Italicæ stirpis; vel a conditore Romo aut Romulo impositum volunt. Solinus et Festus deducunt a Græco nomine Ῥώμη, quod robur seu fortitudinem significat. Id ille ab Evandro primum datum ait, qui, cum ibi oppidum offendisset *Valentiæ* vocabulo a Latinis dictum, *Romen* sua lingua dixerit, servata significatione.

[m] *Remus Aventinum*] Romulus sedem observandis alitibus optavit Palatinum montem, ubi coloniam condere destinabat: Remus vero Aventinum contiguum.

[n] *Ad inaugurandum templa capiunt*] Templum (quod a tuendo, sive conspiciendo dictum volunt) non solum de æde sacra dicitur; sed de quovis loco seu spatio, quod in cœlo vel in terra notatum, ac lituo finitum est ab augure ad contemplandum. Designabant scilicet regiones metasque certas, intra quas se signa observaturos constituebant: quo facto statim captabantur auguria. Hinc *extemplo* dictum, pro subito. *Inaugurandi* autem verbum modo neutrum est, accipiturque absolute pro 'augurium captare;' et sic Auctoris mens erit, montes duos pro *templis*, sive captandi augurii sedibus, a Romulo et Remo fuisse occupatos. Modo *inaugurare* active sumitur, ut significet certis et conceptis verbis designare, ac velut consecrare. Unde si verbum ad sequentem vocem *templa* referatur, dicendum erit velle Auctorem a geminis fratribus insessos montes, ut in iis *templa* inaugurarent, et solenni augurum ritu suum quisque cœli spatium ex iis metaretur; quæ acceptio paulo frequentior.

Templa capiunt] Hoc est, Palatinum et Aventinum montes, quasi loca apta ad captanda auguria, deligunt. Adi Festum in 'contemplari,' et Varronem lib. VI. de L. L. Vox est auguralis. Vide et c. 18. ubi inauguratio Numæ. *J. Clericus.*

* Ante Urb. cond. an. 1.

[o] *Sex vultures*] In auguriis *vulture* plurimum usi Veteres: cum avium fere minime nocens sit, ut qui non ex iis quæ seruntur, aut plantantur, sed ex cadaveribus tantum sibi victum quærat. Hinc lætari solitum Herculem tradit Herodotus, si in re gerenda vultures se ostendissent.

[p] *Utrumque regem sua multitudo consalutaverat*] Prædixerat Numitor ejus fore coloniam, cui prius meliores oblatæ fuissent alites. Sed cum idem avium genus utrique conspectum esset, ambiguum videri poterat, an majoris numeri habenda esset ratio; an potius temporis, quo se primum vultures obtulissent. Idque eo magis, quod, ex Halicarnasseo, Romulus, antequam signum ullum vidisset, nuntiaverat fratri prius a se visas addicentes aves: sed cum rogaretur quodnam prior auspicium vidisset, nec haberet quod responderet; tum demum volantes duodecim vultures se ostenderunt.

trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit.[q] Vulgatior fama est, ludibrio fratris[i] Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo[r] (cum verbis quoque increpitans adjecisset, 'Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea') interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs[s] conditoris nomine appellata.[t]

[i] *In fratris contumeliam.*

NOTÆ

[q] *Ictus Remus cecidit*] Remum alii cum Faustulo, in hac contentione de auguriis orta; alii postea cum novum murum transiliisset, interfectum ferunt.

[r] *Ab irato Romulo*] Quidam, ut Noster, Remum ab ipso Romulo confossum aiunt; qui ex pœnitentia de inferendis sibi manibus cogitaverit: sed Laurentiæ communis altricis precibus ab ea mente deductus sit. Plerique tamen a Fabio Celere Centurione Remum, rutro vel rastro, interemtum memorant. Egnatius vero apud Aurel. Victorem affirmabat in ea contentione non modo Remum non fuisse occisum; sed etiam ultra Romulum vixisse. Atque huc spectare videri posset illud Virg. 'Remo cum fratre Quirinus Jura dabunt.' Verum alio potius alludit Poëta, ad Romuli nempe factum, qui, orta post fratris necem pestilentia, cum placandos ejus manes oracula respondissent; inter cetera piacula, (in quibus annua sacra ejus honori instituta, atque inde Remuria dicta,) quoties aliquid sanciendum esset, jubebat sellam, cum sceptro aliisque regni insignibus, juxta se poni, quasi Remo assidenti, et secum pariter imperanti, ut Servius tradit.

[s] *Condita urbs*] Romam ter, sive diversis, sed vicinis locis conditam; sive instauratam memorat ex priscis scriptoribus Halicarn. l. I. quod ex Solino quoque et Sallustio aliquatenus colligi potest. Primo quidem ante excidium Trojæ a Romo Itali Œnotrorum regis et Lucariæ aut Electræ filio. Secundo paulo post Trojam captam: cujus coloniæ auctores Aristoteles aliique Achivos, alii Trojanos Æneæ socios; indigenas alii faciunt, ductoribus aut Romo, aut Romulo, qui ab his Ulysse, ab illis Ænea, ab aliis Latino prognati dicuntur. Tertio, ab Albanis missa colonia restitutam nonnulli tradidere. Sed hæc ita commode accipi possunt, ut loca, ubi postea urbs condita fuit, cultores oppidumque habuerint, aliis nominibus, veluti Saturniæ, Pallantei, aut etiam Valentiæ: licet Historici, qui post conditam Romam scripserunt, temporum suorum usum secuti, Romam et Romanos dixerint. Ita hæc quæ tertia numeratur, prima vere fuerit Romæ, sub hoc nomine, constitutio, Romuli nempe et Remi ductu.

[t] *Conditoris nomine appellata*] De Romæ nomine et conditore dictum est ad caput 6. verum si a Romulo dicta *Roma*, cur non *Romula* potius nominata? Godelevæus hanc affert rationem, quod ampliore vocabuli significatione prosperiora patriæ suæ ominari conditor voluerit: id est, cum Romuli et Romulæ nomen a *Rome*, quæ vox Græce *robur* significat, deductum sit per diminutionem; Romulus in urbe nominanda diminutivo huic vocabulo primitivum ante-

Palatium primum,[u] in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi,[9] [x] ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem [10] in ea loca, Geryone interemto,[y] boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. Ibi cum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola ejus

9 Al. *Græco, Herculi.*—10 Hic initium capitis septimi fecit Crevierius.—

NOTÆ

posuerit. Festus nihilominus ex Varrone urbem *Romulam* initio appellatam ait; deinde detortum vocabulum, detritasque literas fuisse. Nisi Romulis primum verumque conditoris nomen fuisse Romum, qui per blanditias Romulus a pueritia dictus sit. Legitur et apud Plin. l. III. c. 5. ac Solinum c. 1. aliud proprium fuisse Urbis nomen, quod enuntiari arcanis cærimoniarum nefas haberetur: et Valerium Soranum, quod id, contra interdictum, eloqui ausus esset, neci datum. Hoc nomen Latinum fuisse observat Macrobius. Arcano tamen illo nomine Politianus *Amaryllida* fuisse dictam putat.

[u] *Palatium* [*Palatinum*] *primum*] Ex collibus septem, qui progressu temporis inclusi mœnibus leguntur, Romulus *Palatinum* duntaxat primo pomœrio inclusit, ejus radicibus terminata Urbe in quadratam formam, ut Gellius testatur. Antiquissimæ Urbis portas Onuphrius, ex Varrone, tres fuisse tradit, Mucionis in palatio, quæ forte eadem cum Trigonia,) versus Cœlium montem ad ortum: Romanulam, (quæ postea Romana,) versus Velabrum: ac Janualem a Jano dictam, (quæ deinde porta vetus Palatii,) forum versus. Huic deinde a Tatio addita Carmentalis, sub Capitolio, inter Saxum Tarpeium et Tiberim, quam Tarpeiam deinde, et Sceleratam nominarunt. Veterem illum Urbis ambitum describit Tacitus Annal. IV. comparatione facta ad Romam sui temporis.

[x] *Græco Herculi*] Illud *Græco* non ad Herculem referendum, sed ad ritum: ut in propitiandis ceteris Diis, Romulus Albanorum cærimonias servaverit; Herculem autem solum, qui apud Thebas Bœotiæ natus erat, Græcorum more coluerit. Tritum est ex Tullio de Nat. Deor. l. III. aliisque, plures Hercules fuisse, Ægyptium inprimis; Tyrium sive Phœnicium; Cretensem; et postremo hunc Græcum, Thebis natum, Argis oriundum, Amphitryonis et Alcmenæ filium; cui Jovem parentem, fortiaque facta reliquorum Græca vanitas ascripsit.

[y] *Geryone interemto*] Nota est Geryonis Hispaniæ regis, ab Hercule apud Tartessum vel Erythiam insulam juxta Gades superati, fabula. Tricorporem finxere, sive quod Tergemini essent fratres, adeo concordes, ut unus in tribus animus esse videretur: sive quod tribus insulis, Balearium utrique, et Ebuso, imperitaret. Hecatæus tamen vetus scriptor Geryonem in Epiro, non in Hispania, regnasse tradidit.

loci, nomine Cacus,[z] ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque [11] pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde cum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit.[k] Quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum,[a] rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris,[b] quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum

[k] *Herculem ad se vertit atque impulit ad revertendum.*

11 Legendum putat Stroth. *aversas boves, eximiam quamque.*—12 Rott. et

NOTÆ

[z] *Nomine Cacus*] Liber de origin. gent. Rom. *Cacum* Evandri servum nequissimum ac furacissimum ait fuisse; cumque Recarani sive Herculis boves surripuisset, hospiti ab Evandro noxæ deditum. Idem Vulcani filius et flammas vomere dictus est, quod agros incendiis popularetur. Plura de eo Dionys. lib. I.

[a] *Miraculo literarum*] Scribendi artem creditur Evander in hanc Italiæ oram e Græcia invexisse. Nec tantum legere ac scribere Italos docuit, sed et terræ junctis bobus excolendæ, ac serendi usum, ut auctor de Orig. gent. Rom. tradit.

[b] *Carmentæ matris*] Evandri matrem, quam Latini *Carmentam* et *Carmentim* appellarunt, a carminibus quibus futura prænuntiabat, Græci ex Dionysio *Themin;* alii apud Solinum et Aurel. Victor. *Nicostratam* vero nomine dixerunt. Arcadicam nympham Halicarn. fuisse refert: quidam Ladonis filiam, id est, ad hunc Arcadiæ fluvium natam.

formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit: 'Jove nate, Hercules,[12] salve,' inquit: 'te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.' Dextra Hercules data,[c] 'accipere se omen impleturumque fata, ara condita atque dicata,' ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis[13] ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis,[d] quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur;[e] Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium[14] vescerentur.[f] Potitii, ab Evandro edocti, antis-

Helm. *Hercule.*—13 Vulg. *sacrum adhibitis.*—14 Vett. edd. *extis solennibus.*

NOTÆ

[c] *Dextra Hercules data*] Ita melius quam, ut Sigonius, *dextra Herculi data.* Hunc locum Turneb. sic interpretatur, ut Hercules, porrecta Evandro manu, divinitatis omen acceperit; seque fata, quæ Carmenta cecinerat, impleturum, aramque maximam dicaturum ostenderit. Et sane dicavit, non sibi, opinor, (quod absurdum Sigonio visum, quamvis ita velit cum Ovidio Solinus,) sed Jovi inventori, cui juvencum ob receptas de Caco boves mactavit. Aram vero illam *Maximam* vocarunt: et, quoniam in ea Hercules decimas Jovi obtulerat, Romani Herculi postea ipsi facultatum suarum decimas ibi offerebant.

[d] *Potitiis ac Pinariis*] Hercules sacris suis duas nobiles familias ritum prius edoctas præfecit; *Potitiorum,* quorum potior causa fuit, quod ad sacrificium condicta hora venissent: et *Pinariorum,* qui ob tarditatem collegis cedere in sacris epulis jussi, nec nisi consumtis victimarum extis admissi. Sed postea extincta *Potitiorum* gente, sacra penes *Pinarios* resedisse notat Aurel. Victor. Qua de re Livius l. IX. c. 29.

[e] *Iisque exta apponerentur*] P. Nannius lib. v. Miscellan. ex Buslidiani et Atrebatensis codicum auctoritate, legendum putat, *iique exta potirentur:* quasi ad nominis originem alludere Auctor voluerit; et *Potitios,* cum prius alio nomine censerentur, a *potiendo* dictos indicare: *Pinarios, ἀπὸ τοῦ πεινῇν,* a jejunando. Alii tamen *Potitios* a *potando* derivant, quod est Græce *ποτίζειν.*

[f] *Extis solennium* [*solennibus*] *vescerentur*] Scribit Gronovius, *extis solennium vescerentur;* intelligitque escas

tites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

8. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium [g] multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: [h] * quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim [i] sumtis, fecit. Alii

NOTÆ

sacrorum, vel sacrificiorum. Vult enim Auctor *Pinarios* visceribus victimarum in solennibus Herculis sacris immolatarum vesci prohibitos. Et *solennia* tam substantive, quam adjective, dicuntur, ut apud Tacitum, 'Cuncta nuptiarum solennia celebrat.' Et Juven. Sat. x. 'Incolumi Troja Priamus venisset ad umbras Assaraci, magnis solennibus.'

[g] *Ad concilium*] Inter *Concilium* et *Comitia* hoc discrimen Aul. Gellius ex Cœlio Felice notat lib. xv. quod *Concilium* proprie dicitur, cum pars aliqua populi adesse jubetur: *Comitia* vero, quando universus populus convocatur suffragiorum ferendorum causa. Verum hæc differentia minus anxie servatur ab auctoribus, qui utroque vocabulo fere promiscue utuntur. Memorat Halicarn. lib. II. Romulum de Numitoris avi consilio sese paratum ostendisse ad suscipiendam reip. formam, quæcumque multitudini placeret: populo autem Regium imperium placuisse.

[h] *Jura dedit*] Livio Glareanus non immerito succenset, quod in memorando Herculis Evandrique colloquio, inque Aræ maximæ fabula moratus; latas a Romulo leges (prima scilicet totius rei Romanæ fundamenta) prætermiserit: laudatque Dionysium, quod earum partem non contemnendam retulit.

Jura dedit] Qualia essent illa jura nemo non optaret a Livio traditum, ut et artes quibus regnum administravit Romulus. Profecto Dionysius Halicarnasseus ea de Romulo narrat, quæ ostendunt non belli tantum, sed etiam pacis artibus ornatissimum fuisse, quæ apud eum legi poterunt. Livius videtur rerum bellicarum narratione magis delectatus, ideoque alias fere prætermisisse. Multæ in his erant plebi Romanæ sat notæ, et pleræque aridum argumentum eloquentiam libenter ostentanti suppeditabant. At Græci aliter senserunt, quod ignota suis scriberent, et ubique in Historia non usque adeo eloquentiæ laudem captarent: estque cur iis propterea gratias habeamus, multa enim, absque iis fuisset, ignoraremus. *J. Clericus.*

* A. U. C. 1.

[i] *Lictoribus duodecim*] *Lictores* vocantur ex Festo, qui fasces virgarum ligatos ferunt, quorum erat magistratibus apparere, populum summovere, sontes virgis cædere, et securi ferire. Ideo in rep. illi tantum magistratus lictoribus utebantur, penes quos erat imperium. Differunt itaque *Lictores* a viatoribus, qui magistratibus mi-

ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus [15] ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis [k] communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus [l] alia atque alia appetendo loca, cum in spem [16] magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat,[m] munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ [17] multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem [n]

15 'Potius *apparitores hoc genus* cum Jac. Gronov. vel *et apparitorum hoc genus* legendum videtur.' *Rupert.* Lectionem Gronovii approbat et Doering. Vulgatam lect. defendit Bauer.—16 Edd. a Basil. 1549. ad Drak. habent *Crescebat interim urbs munitionibus, cum alia a. a. a. loca, in spem.*—17 Kreyssi-

NOTÆ

noribus, potestatem quandam sine mero imperio habentibus, aderant. Apparitorum generale nomen, scribas, qui ut plurimum ingenui; accensos, interpretes, præcones, lictores, qui omnes fere libertini generis; servosque publicos complectitur.

[k] *Ex duodecim populis*] Etrusci jam tum cum circa Eridanum habitarent, in duodecim populos distincti erant, ut Maro innuit lib. x. magni operis: 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.' Iidem ubi ad mare Inferum Gallorum aut Pelasgorum vi compulsi sunt, pristinum institutum servarunt. Eorumque mos fuit, ut unaquæque civitas regi suo lictorem assignaret. Quoties autem communis duodecim populorum esset expeditio, ei cujus erat imperium in exercitum, tradebantur duodecim secures ex Halicarn. lib. III. quæ mens quoque Livii est.

[l] *Crescebat interim urbs, munitionibus*] Mœnia urbis nondum crescebant: quadrata manebat, incluso tantum intra Pomœrium Palatino monte. Verum augebantur munitiones, cinctis aggere et muro vicinis montibus, ne externa vi facile oppugnari Roma vicinis e montibus posset.

[m] *Ad id, quod tum hominum erat*] Qui una cum Romulo urbem habitare cœperunt, non multo plures erant bis mille peditibus, equites autem pauciores trecentis: quando vero inter mortales esse desiit, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites, auctore Dionysio l. I.

[n] *Natam e terra sibi prolem*] Ad Deucalionis, an ad Cadmi et Jasonis fabulas alludit Livius? An vero ad Atheniensium sese Auctochthonas, quasi ex ipsa terra patria ortos, jactantium, vanitatem? Tertull. sane in Apologet. 'Terræ filios' dictitari vulgo notat eos quorum sit incertum genus.

ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos [o] est,[18] Asylum aperit.[p] Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset,[q] avida

gius legit *adliciendæ.*—18 'Quidam veteres libri habent: *qui tunc septus densis sentibus inter duos lucos erat.* Quod non probo.' *Sigon.* '*Qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est.* Sic quidem semper editum fuit. Quid ergo Mss. omnes, *septus descendentibus?* [Sic habet not. in ed. Gronov. 1679. sed in ed. 1665. est *descentibus.*] Novem aut decem nominare possum: alterum vix in margine alicubi appictum deprehendi. Nusquam Sigonianum, *tunc septus densis sentibus erat.*' J. F. Gronov. 'Edd. pleræque, *qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est.* Mss. nonnulli, *qui nunc septus æquis descendentibus i. d. l. e.* Ipsa loci difficultas lectionis varietatem peperisse videtur. Varie enim interpretari poteris, prout vel ante vel post *descendentibus* distinguas. Si ante, tum sententia erit: qui nunc septus est, et ita situs, ut qui a Capitolio in eum descendere velint, ad utrumque latus lucum habeant. Hanc sententiam secuti sunt eximii nonnulli interpretes, quam confirmant exemplo Pausaniæ in Atticis cap. 8. Si post *descendentibus* distinguas, quod nobis quidem maxime placet, tum sententia erit: qui nunc septus est, ne quis in eum descendat, et inter duos lucos appellatur. Utrumque sumas, certe vocabulum *nunc* tantum ad *septus*, non ad *inter duos lucos* referendum

NOTÆ

Natam e terra sibi prolem] Non sunt mentiti conditores urbium, qui hac in re neminem æqualium potuissent fallere, et qui de posteris decipiendis minime, ut puto, cogitabant. Sed posteri, mutatis linguis, antiqui sermonis parum periti, majorum suorum verba, et ore traditas historias perperam interpretati sunt. Prisca ætas 'populum terræ' vocaverat incolas cujusvis tractus, quos posteritas putavit absurde e terra natos, fabulamque ex re verissima finxit. Vide Platonem l. III. de rep. sub finem. Quod autem dixi de sermone priscorum mortalium, id nititur linguæ Hebraicæ usu, ac proinde etiam Phœniciæ; quæ eadem fuit, et quam coloniis suis per omnia pæne interni maris littora late sparserant Phœnices, ut in Chanaane ostendit vir summus Sam. Bochartus. *J. Clericus.*

[o] *Septus descendentibus* [*densis sentibus*] *inter duos lucos*] Sic semper editum fuisse notat Gronovius: manuscriptos tamen plerosque habere *septus descentibus*: unde legendum conjicit *descendentibus inter duos lucos est*: ut intelligatur Asylum fuisse eo loco, qui tempore Livii vocabatur *inter duos lucos*, ac situs fuit inter Capitolium et arcem, atque ab utroque clivo condensis arboribus stipatus.

[p] *Asylum aperit*] Accedet lux huic loco ex Floro: 'Incolæ deerant. Erat in proximo Lucus, hunc Asylum facit: et statim mira vis hominum, Latini Tuscique pastores; quidam etiam transmarini, Phryges qui sub Ænea, Arcades, qui sub Evandro duce influxerant.' Asylorum institutum a Mosaica lege fluxisse crediderim, qua sex civitates refugii constitutæ erant, quo confugientes, qui hominem per imprudentiam occidissent, tuti erant ab occisi cognatorum violentia, Exod. 21. Asyla porro Græce vocantur ea loca, ab α privativo et συλῶ, quod est spoliare; aut σύρω, quod significat trahere: etenim et ea loca diripi, et homines inde avelli nefas.

[q] *Liber an servus esset*] Dissentit Dionys. lib. II. qui ait hoc quæsitum, an ingenui essent.

novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Cum jam virium haud pœniteret,[l] consilium deinde viribus[19] parat. Centum creat senatores:[r] sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant,[s] qui creari Patres possent.[20] Patres certe ab honore,[t] patriciique progenies eorum[u] appellati.

[l] *Cum suæ ipsi copiæ, tanquam idoneæ, satis placerent.*

est.' *Stroth.*—19 'Vox *viribus* forte ex glossis irrepsit pro *iis.*' Rupert.—20 Sigonio legendum esse videtur *qui ciere patres possent.*

NOTÆ

[r] *Centum creat Senatores*] Romulus, ut essent quibuscum Remp. administraret, centum viros elegit ex ordine Patriciorum, hac ratione: primo ex omnibus unum præcipuum selegit, cui rerum urbanarum regimen committeret, quoties ipse duceret exercitum: deinde ab unaquaque trium tribuum jussit tres eligi, qui sapientia et genere præcellerent: post hos mandavit triginta curiis, ut quælibet ternos maxime idoneos legeret. Hi nonaginta promoti curiarum suffragiis, ad novem a tribubus nominatos additi, cum præfecto, per Romulum dicto, centenarium numerum expleverunt: ita Dionys. lib. II. Hoc Consistorium *Senatum* Romani vocarunt, exemplo Græcorum, qui ejusmodi concilia γερουσίας appellant: utrique a senili, sive ætate, sive prudentia.

[s] *Quia soli centum erant*] Controversiam hic inter Livium et Dionys. advertit Robortellus aliique; quasi Noster dixerit centum duntaxat Patricios, eosdemque Senatores a Romulo factos; Dionys. centum Senatores e longe majori Patriciorum numero creatos. Et hoc quidem posterius negari non potest. Sed Livius centenarii Senatorum numeri rationem ita reddit, ut dubitet an idcirco non plures dici placuerit, quod ille numerus parvæ tum civitati sufficeret; an quia *soli centum erant, qui creari patres possent*, id est, qui possent eligi Senatores, eoque munere fungi cum dignitate: sive quod, cum placeret eos tantum asclsci in Senatum, qui legitimi patres, et liberis velut certissimis pignoribus patriæ devincti essent; non plures tum ex Patriciorum numero reperiebantur, qui filios haberent justis nuptiis procreatos. Ex quo non statim sequitur centum duntaxat fuisse Patricios. Nam quod subjungit, *Patriciique progenies eorum appellati*, non aperte negat alios sub hæc initia fuisse Patricios; sed id tantum affirmat, Patriciorum nomen per Patrum, sive Senatorum, liberos propagatum.

[t] *Patres ab honore*] Quæ causæ Senatus et Senatorum, eædem et *Patrum* nominis fuerunt. Vide inprimis Plut. in Romulo.

[u] *Patriciique progenies eorum*] Tritum est Patricios ex eo appellatos, quod Patrem ciere possent, id est, cum honore appellare atque ostendere: quod quidem in convenis, quibus civitas tunc constabat, minus facile factu. Id inde confirmari videtur, quod cum a regibus Patricii vocarentur, Præco quemque suo ac paterno nomine vocabat. Verum hanc nominis originem invidiose confictam putat Dionys. eoque forte

9. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par esset; * sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent.[x] Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas[y] gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: 'Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos affuisse, et non defuturam virtutem. Proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.' Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, 'Ecquod fœminis quoque[1] asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.' Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri[z] solennes: Consualia vocat.[2] [a]

1 Vett. libb. *Ecquid non fœminis quoque.*—2 '*Consualia vocat.* Vox posterior non comparet in Fl. ut videatur scripsisse Livius: *Ludos ex industria parat Neptuno Equestri solenneis, Consualia. Indici deinde.*' J. F. Gronov.—

NOTÆ

vitio non caret P. Decii Muris oratio, apud Auctorem nostrum lib. x. c. 8. 'En unquam fando audistis Patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere avumque possent: id est, nihil ultra quam ingenuos?' Fuere autem non unius generis Patricii etiam ante Imperatores: alii majorum gentium dicti, ex Senatoribus a Romulo lectis orti: alii minorum gentium, ex iis qui a Tarquinio Prisco ex Plebeiis primum in Patriciorum ordinem allecti, deinde Patrum numero fuerant ascripti, ut ex Livio lib. II. et Plut. in Publicola colligere licet. Quod et paucis complexus est suo more Tac. XI. Ann.

* A. U. C. 4.

x *Nec cum finitimis connubia essent*] Connubium sæpe pro conjugio dicitur: sed apud Jurisconsultos *connubium* proprie uxoris legitime ducendæ jus est: atque ita sumitur hoc loco.

y *Legatos circa vicinas*] Legationem nullam ea de causa a Romulo missam scribit Halicarn. sed eum, omissis precibus, quas irritas fore ob finitimorum contemtum noverat, ad vim descendisse, quam necessitate excusari posse speraret.

z *Neptuno Equestri*] Hoc fuse Dio-

Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant, ut rem claram expectatamque facerent.[b] Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses,[3] Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, cum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo[4] mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato juventus Romana ad rapiendas virgines[c] discurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inci-

3 Al. *Ceninenses.*—4 'Pro *eo* malim *ei*, sc. spectaculo. At si vere Livius scripsit *eo*, pro *deditæque* dedit fortasse *defixæque.*' Doering. 'Vix dubito

NOTÆ

nys. lib. II. persequitur, qui consensu Numitoris captum id consilium a Romulo tradit, probatumque Senatui; et peractis sacris Neptuni, ac certaminibus variis, equorum præsertim, editis, extrema ludorum die raptas signo dato puellas narrat. Equestres ludi merito videntur Neptuno dicati, utpote qui in certamine cum Minerva de nomine Athenis imponendo, equum produxisse dicatur a Virgilio I. Georg. aliisque. Quamvis Ovid. VI. Metam. non equum, sed fontem opera Neptuni e terra erupisse velit. Sabellicus Neptunum Equestrem, alium a Marino fuisse suspicatur ex Aristophane.

[a] *Consualia vocat*] Conso Deo, consiliorum occultorum præsidi, voverat Romulus solenne festum ac sacrificium, si conatus succederet. Id festum adhuc Halicarnassei ætate Romani celebrabant nomine Consualium; quo festo ara subterranea, sita prope Circum marinum, refossa terra, sacrificiis et libaminibus honorabatur: equorumque et quadrigarum committebantur certamina. Etsi vero in honorem Neptuni celebrati fuerint illi ludi, et Plut. et Servius eundem cum Conso Neptunum faciant, aliud nihilominus Dionysio visum, quod nullibi fuerit ara Neptuno dicata, quæ sub terra occultaretur: cui adjici potest Neptunalia a Consualibus fuisse diversa: illa quippe X. Kal. Sextiles; hæc XII. Kal. Septembres celebrari solita.

[b] *Ut rem claram expectatamque facerent*] An dignam finitimorum expectatione intelligimus? An legendum potius *spectatam?* quo sensu dixit idem, lib. XXXVI. 'Spectatæ integritatis virum,' id est, probatæ, egregiæ.

[c] *Ad rapiendas virgines*] Hinc fluxit institutum Romanorum, apud quos postea, ut scribit Festus, rapi simulabatur virgo e gremio matris; aut si mater deesset, ex proxima necessitudine; cum e paterna domo ad virum deducebatur. Quis autem fuerit raptarum numerus, inter auctores non convenit. Quidam cum Fabio Pic-

derat, raptæ; quasdam forma excellente,[5] primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii[6] cujusdam raptam ferunt; multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem[d] factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti,[m] venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor:[7] sed ipse Romulus circuibat,[e] docebatque: 'patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent

[m] *Circumventi specie juris divini, et datæ fidei hospitalis.*

quin legendum sit *ei*, sc. spectaculo.' *Rupert.*—5 Edd. ante Gronov. *excellentes.*—6 Al. *Thalassii.*—7 '*Aut indignatio minor.* Flor. Voss. uterque, Rott.

NOTÆ

tore non ultra triginta fuisse tradunt, quæ Curiis nomina dederint: Valerius Antias septem et viginti supra quingentas: Juba et Dionysius sexcentas et tres atque octoginta. Raptum hunc Sabinarum anno 4. condita Urbe contigisse Dionysius idem arbitratur: quod parum credibile sit novæ urbis conditorem, rebus nondum constitutis, tantum facinus esse aggressum.

[d] *Inde nuptialem hanc vocem*] Romani Thalassionem in nuptiis inclamabant, perinde ut Græci Hymenæum: voce a Thalassio, splendido juvene ex primariis Romuli ducibus, deducta, quemadmodum Noster innuit, et Plut. tradit. Varro tamen apud Fest. Pompeium vocis ejus causam ad lanificium referebat. Thalassionem quippe vocabant quasillum sive calathum, cujus in lanificiis usus. Sed quidni in ludis Neptuno Deo marino sacris, quem idcirco Θαλάσσιον Ποσειδῶ Aristophanes vocat, tesseram a Græco Dei ejusdem cognomine Romulus petierit, ut juberet a suis Thalassion invocari?

[e] *Ipse Romulus circuibat*] Romulus servari castas prima nocte, ac postridie ad se adduci jusserat. Itaque mœstitia dejectos earum animos delinire conatus est, raptum ipsarum non ad injuriam, sed ad conjugium spectare dictitans: docensque morem hunc Græcorum esse antiquissimum, et qui maximum decus afferret expetitis ad nuptias mulieribus. Post hæc totidem viros selegit, quibus eas in matrimonium dedit, ritu cujusque puellæ patrio, ignis et aquæ societatem pactus.

modo iras; et, quibus fors[8] corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annisurus pro se quisque sit, ut, cum suam vicem[9] functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.' Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

10. Jam admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrymisque et querelis civitates concitabant.* Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates[10] erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem[11] atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent. Ita per se ipsum nomen Cæninum[f] in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obtruncat[g] et spoliat. Duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium[12] cæsi suspensa fabricato

Helm. *aut indignatio est minor.* sustulit Gruterus.' *J. F. Gronov.*—8 Alii *sors* legunt. Male, judice Rupert.—9 Ms. Flor. *suam vim.* *Sua vice.* Edd. post Aldum plerique.

10 Vet. lib. apud Sigon. *Cæninenses, Crustomini et Antemnates.*—11 *Nec Crustumini quidem* plerique libri, improbante Drak.—12 '*Spolia ducis hostium*

NOTÆ

* A. U. C. 5.

[f] *Nomen Cæninum*] *Cænina* oppidum fuit veteris Latii, millibus passuum fere quatuor ab Urbe, ut Cluverius ex Strabone conjicit, qui cis Anienem locat. A Cenite conditore dictam scribit Festus. Eam Siculis olim Aborigines ademerant ex Dionysio l. II. Plutarchus Sabinisas cribit ob viciniam utriusque gentis: Holstenius fuisse putat circa *Monticelli* trans Anienem.

[g] *Regem in prælio obtruncat*] Acronem vocant Valerius Maximus, et alii.

ad id apte ferculo [13] [h] gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: 'Jupiter Feretri,' [i] inquit, 'hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis,[k] quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent.' Hæc templi est origo,[l] quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. Bina postea,[m] inter [14] tot

Cur *Acronis* nomen omisit? An hinc exciderit fortean?' *Tan. Faber.*—13 'Lectio nonnullorum codd. pro *ferculo feretro* exhibentium præferenda videtur.' *Doering.* *Feretro* rectius forte esse notat Rupert.—14 Quidam libri *intra*, improb. Gronov.

NOTÆ

[h] *Fabricato ad id apte ferculo*] Acron, vetus interpres Horatii, docet *Fercula* esse pulpita in quibus Deorum simulacra reponebantur et ferebantur, velut in pompa Circensi. Hic pro quadam tropæi ambulatorii specie accipi facile apparet. Hæc triumphorum apud Romanos rudimenta, ubi pompæ agmen claudebat Romulus indutus purpura, et laurea coronatus. Quadrigis invectum addit lib. II. Halicarn. Sed a Plutarcho refellitur, tum quod apud optimos auctores primus Tarquinius Priscus curru triumphasse legatur, tum quod Romuli, hoc tropæum ferentis, effigies quæ adhuc supererant omnes pedestres essent.

[i] *Jupiter Feretri*] Jovi hoc templum sub *Feretrii* titulo dicatum nomen accepisse a *Feretro* sive *Ferculo* illo, in quo opima spolia *Romulus tulerat*, res ipsa loquitur. Plut. tamen a *feriendo* hoste deducit. At Festus inde appellatum ait quod pacem *ferre* putaretur: ex cujus templo, inquit, sumebant sceptrum, per quod jurarent; et lapidem silicem, quo fœdus *ferirent*.

[k] *Opimis spoliis*] Opimum generaliter ab opibus dicitur quicquid divitiis, magnitudine, aut pinguedine abundat. Itaque *opima spolia* ampla et magnifica Plutarchus interpretatur; qualia sunt quæ dux duci detrahit.

[l] *Hæc templi est origo*] Ex Livio hic et Halicarn. colligitur Jovis Feretrii templum fuisse in vertice montis Capitolini, angustum sane, sed religione sanctissimum. Illud ampliavit Ancus Marcius. Ejus tecta ob vetustatem collapsa Augustus restituit. Testatur Dionysius suo ad hoc tempore extitisse vetus ejus vestigium, vix quindecim pedum longitudine.

[m] *Bina postea*] Ter omnino relata legimus opima spolia ad Livii æta-

annos, tot bella, opima parta sunt spolia. Adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

11. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus[n] per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit.[*] Raptim et ad hos Romana legio[o] ducta palatos[15] in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. Duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux,[p] precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustuminos[q] profectus, bellum

15 *Palantes* Edd. ab Ald. ad Drak.—16 Edd. a Sigonio ad Drak. *quod*

NOTÆ

tem. Primo nunc a Romulo: deinde a Cornelio Cosso Tribuno militum an. Ur. Cond. 318. Tertio a M. Claudio Marcello an. 542.

[n] *Antemnatium exercitus*] Antemnæ urbs fuit veteris Latii in finibus Sabinorum, quasi ante amnem dicta. Cluver. ponit inter viam Nomentanam et Tiburtinam cis Anienem, ut fuisse videatur circa locum *Cen di S. Agnese*. In tabula locorum celebriorum circa pontem Salarium apud Kircherum locatur ultra Anienem, ita ut fuerit haud procul *Castello del Bufalo*.

[*] A. U. C. 6.

[o] *Romana legio*] *Legio* a *legendo* dicitur, teste Varrone, quia eligebantur milites apud Romanos, ex civibus tantum. Primo legionem sub Romulo trium millium peditum, trecentorum equitum fuisse constat inter auctores. Sabinis deinde in civitatem ascitis, auctus ad quatuor peditum millia creditur numerus: qui et tempore reip. justus habebatur, ducentis additis. Excrevit bello Macedonico I. ad sex millia: sed extra ordinem, et Senatus auctoritate. Primus hunc numerum C. Marius privato consilio instituit. Sub Cæsaribus habuit legio pedites sex millia centum, equites septingentos viginti sex, teste Vegetio.

[p] *Hersilia conjux*] Hersiliam uxorem Romuli claro inter Sabinos loco natam quidam apud Halicarn. lib. II. jam nuptam, sed pro virgine inter puellas raptam, tradidere. Graviores alii auctores eam sua sponte aiebant in urbe mansisse cum filia rapta, quæ ipsi unica erat. Ovid. XIV. Metam. fabulatur, post Romuli apotheosin, ipsam quoque in Cœlites relatam sub nomine *Oræ*. Ennius *Horam* vocat cum aspiratione, quasi a venustate: est enim ὥρα, decor. Plutarchus in Problem. *Hortam* nominat. Commune cum Quirino templum habuit.

[q] *Contra Crustuminos*] *Crustumerium* vel *Crustumeriam* a *Crustumio* vel *Crustumia* nihil differre, idemque esse Crustumerinum et Crustuminum agrum, quem Tiberis a Veiente dividit, ex veterum auctorum collatis locis Cluver. demonstrat: et Crustumerium ab Albanis conditum supra Fidenas in Sabinis ponit, tribus ab Aniene passuum millibus, ad Salariam viam, qua Eretum ibatur. Fuit ad sinistram Tiberis ripam eo tractu ubi nunc *Marcigliano Vecchio* aut *S. Co-*

inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis [16] cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ.[r] Plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum [17] nomina darent.[m] Et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis [s] bellum ortum,* multoque id maximum fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci.[t] Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam forte [u] ea tum sacris

[m] *In agrum Crustuminorum migraturis nomen suum ascribi vellent.*

jam alienis.—17 Al. *in Crustuminium.*—18 *Fabula* Edd. post Sigonium plerique ex conjectura Glareani.

NOTÆ

lomba, ad Alliam fl.

[r] *Utroque coloniæ missæ*] Non tantum Crustumerium, sed Antemnas quoque et Cæninam, missi Romani, qui eas urbes una cum prioribus incolis habitarent. Medulliam præterea ultro a Romanis colonos petiisse testatur lib. II. Halicarn. Hinc minus certum quod refertur a Floro, 'pulsi fugatique Veientes, Cæninensium captum ac dirutum est oppidum.' Ut legionum ac triumphorum, ita et coloniarum origo Romulo debetur, quibus salutaribus institutis crevit proculdubio stetitque res Romana.

[s] *Novissimum ab Sabinis*] Sabinorum nomine hic proprie intelliguntur qui Alliam inter et Narem amnes positi. Alioqui Crustumerini, aliique trans Anienem populi, Sabinis sæpe connumerantur. Hujus belli utrimque apparatum describit Dionys. utque ad Romulum hinc Cælius, (a quo postea mons Romæ,) inde ex Etruria Lucumo cum suis transierint auxilioque fuerint contra Sabinos, quorum copiæ viginti quinque millia peditum impleverint, præter equites pæne mille. Romanorum autem exercitus non multo minor fuerit, peditum viginti millium, equitum octingentorum. Ceterum Sabinorum universa regio, ab Aniene ad Narem fere protensa, quo ab Umbris dividebatur, finitimos præterea hinc Etruscos habebat Tiberi divisos, inde Latinos veteres, Æquos, Marsos, Vestinos, Picentes. Nunc angustioribus paulo finibus *Savina* dicitur, Ducatu Spoletano ad Septemtrionem, Aprutio ulteriori ad ortum clausa: paretque Romanæ ecclesiæ.

* A. U. C. 10.

[t] *Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci*] Impositus erat hic Tarpeius præsidio Saturnii montis, extra mœnia Urbis a Romulo muniti, Urbique imminentis. Is mons Tarpeius postea dictus est a Tarpeia virgine, de qua mox, ac tandem Capitolinus.

[u] *Aquam forte*] Ad fontem videlicet ex quo Vestales aquam haurientes sacrificium mundabant, manus et

extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ,[18] [x] quod vulgo Sabini aureas armillas [y] magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse [z] dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremtam mercede.

12. Tenuere tamen arcem Sabini:* [a] atque inde postero[19] die,[b] cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non

19 Ita Rott. Hel. Gud. Voss. 1. Edd. ab Ald. ad Drak. *postera*.—20 '*Met-*

NOTÆ

pedes lavabant, adyta aspergebant, ex Plut. in vita Numæ. Paulo aliter narrat hoc Tarpeiæ cum Sabinis pactum Dionysius, quem vide.

[x] *Additur fabula*] Alias *fabulæ*: sed Glar. et Sigon. legunt *fabula*, ut non ea quæ exposita sunt, sed quæ sequuntur, *fabula* dicantur.

[y] *Aureas Armillas*] Armos argenteis aureisque tegminibus fabrefactis ad ornamentum cingere, militibus solenne; ut in statuis marmoreis aliisque Veterum sculpturis apparet.

[z] *Directo arma petisse*] L. Piso apud Halicarn. scribit voluisse Tarpeiam nudatos scutis hostes civibus suis interficiendos objicere; eaque de causa nuntium noctu ab ea missum ad Romulum: sed nuntium transfugisse ad Tatium, eique consilium Tarpeiæ aperuisse. Quæ secuta sunt, Pisonis sententiam videntur magis astruere. Etenim non solum sepulturæ honore tunc eam dignati sunt Romani, sed et montem ipsum de puellæ nomine Tarpeium appellaverunt: quin et solennes deinde inferias ei reddebant.

* A. U. C. 11.

[a] *Tenuere tamen arcem Sabini*] Romulus, ut jam dixi, vicinos Urbi montes fossa valloque complexus, præsidio quoque muniverat: inprimis autem Capitolinum, qui Urbi circa Palatinum conditæ ad occasum imminebat e proximo, eratque pro arce præcipua, quantumvis extra pomœrium adhuc positus. Recte igitur apud Florum lib. I. cap. 1. legeris cum Vineto: *itaque admissis ad mœnia hostibus*: neque Salmasium audieris, reponentem, *admissis intra mœnia hostibus*, eamque lectionem hoc Livii loco frustra firmare contendentem.

[b] *Postero die*] Non ita Dionysius, apud quem Sabini arce munitissima et bellici apparatus non exigua parte potiti, bellum trahebant, velitationibus contenti. Quin et bis cruento, sed æquo marte inter eos ac Romanos certatum tradit, ante hanc decretoriam pugnam.

prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant;[c] ab Sabinis Mettus[20] Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius.[d] Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat.[*] Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii.[e] Romulus, et ipse turba fugientium actus,[f] arma ad cœlum tollens,[g] 'Jupiter, tuis,' inquit, 'jussus avibus hic in Palatio[1] prima Urbi fundamenta jeci. Arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. Inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes; deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi,[h] quod

[*] *In prima acie, loco acclivi sustentabat nutantes Romanorum partes, &c.*

tius. Sic semper Edd. ante Drak.' *Stroth.* 'At Gronov. in Erratorum indice: '*Mettius* l. *Mettus.*' Idem ibidem monuit, etiam in Epit. hujus libri *Metti* pro *Mettii* legendum esse. Sed ad lib. VII. 6. ubi in ed. Gronov. *Metio* extat, in Errat. ind. legitur: '*Metio* l. *Mettio.*'' Kreyssigius.—1 *Palatino* Edd. ante

NOTÆ

[c] *Principes utrimque pugnam ciebant*] Cave, *principes* hic cum Velcurione intelligas reges Romulum et Tatium: ipse enim Auctor statim subjicit, quinam essent hi Principes; nempe 'ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius,' qui primi pugnam ciebant. Ita mox, 'Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat,' i. primus.

[d] *Hostus Hostilius*] Tulli Hostilii tertii Romanorum regis avus, ut infra cap. 22. Eum Plut. circa lacum Curtium, qui fuit in medio foro, vult cecidisse. Dionys. Lucumonem Tuscum adjutorem Romulo adhibet pro Hostilio. Crediderim illum utroque auxiliatore usum.

[e] *Ad veterem portam Palatii*] Videtur porta Palatii ea intelligi, quæ forum versus fuit, Janualis a Jano appellata.

[f] *Turba fugientium actus*] Refert Dionys. Romulum, cum Sabinos persequeretur usque Capitolium, præter alia vulnera, saxo e superiore loco in caput graviter ictum, semimortuum a proximis relatum esse intra mœnia: interea sustentatum a Lucumone cornu sinistrum; donec hic, invectus in medios Sabinos, per latus trajectus ceciderit. Tum vero effusam Romanorum fugam: sed jam recreatum ex vulnere Romulum, cum juvenum globo, quos ad custodiam Urbis reliquerat, erupisse, partiumque fortunam confestim mutatam.

[g] *Arma ad cœlum tollens*] Sublatis scilicet in cœlum manibus, quibus arma tenebat: hic enim supplicum fere habitus.

[h] *Templum Statori Jovi*] Romulus

monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam Urbem esse, voveo.' Hæc precatus, veluti si [2] sensisset auditas preces, 'Hinc,' inquit, 'Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.' Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. Ipse ad primores Romulus provolat.[i] Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat,[3] et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est.[k] Nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, 'Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.' In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit:[l] pulsum Romani persequuntur. Et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos[m] tanti periculo viri. Et ille qui-

Drak.—2 *Si* del. Edd. ab Ald. ad Drak.—3 Vett. libb. *decurrerat.*

NOTÆ

hoc cognomen Jovi haud dubie indidit, quod Romanorum fugam stitisset, eosque fugientes stare fecisset. Hoc autem templum, post ictum cum Tatio fœdus, Romulus condidit apud portam Mugoniam, sive in Palatini montis radicibus, e regione ejus loci, ubi post ædes Concordiæ.

[i] *Ipse ad primores Romulus provolat*] Primores a Livio hic, non tam habita ratione dignitatis, dicuntur pro optimatibus, quam ex loco quem fuga inhibita, resumtaque pugna, tenebant, hostibus nimirum proximi: quod malim, quam de iis, qui primi in fuga fuissent, interpretari, ut Velcurio facit. Etenim Romulus narratur statim cum ferocissimorum juvenum globo in Mettum et Sabinos impetum fecisse.

[k] *Toto quantum foro spatium est*] Id jam aliis verbis expresserat, cum dixisset, 'quod inter Palatinum Capitolinumque montem campi est;' et mox 'in media convalle duorum montium.' Nam locus, in quo postea Forum Romanum fuit, inter hos duos montes jacebat.

[l] *Eo pelli facilius fuit*] Idcirco, quia ex equo pugnabat: equestris enim pugna minus stabilis, quam pedestris.

[m] *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Id est, converterat illuc animos oculosque Sabinorum. Hactenus male *averteratque* ait Lipsius in Tacit. II. Annal. Verum pace tanti viri dixerim, nihil admodum causæ video esse, cur mutanda lectio sit. Periculum quippe Metti, quod Sabinorum ad se oculos traxerat, eosdem a prælio averterat; atque hoc velle Auctorem patet ex eo quod subjicitur, 'redintegrant prælium.'

dem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium, sed res Romana erat superior.

13. Tum Sabinæ mulieres,[n] quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis[4 o] scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras;[5 p] hinc patres, hinc viros orantes, 'ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent[6] partus suos,[q] nepotum illi, liberum hi progeniem. Si

4 Quidam legunt *sparsis*. Vid. Not. Var.—5 Malit Gronov. *delinire iras*. —6 Tan. Faber legit *orbarent*.—7 Vid. Not. inf.

NOTÆ

[n] *Tum Sabinæ mulieres*] Halicarnassei alia ac probabilior longe narratio. Refert vergente sole prælium diremtum: indeque expertis invicem viribus, fessos utrosque aliquamdiu quievisse, nec pugnam resumere ausos, quod dubium belli eventum timerent; nec mentionem pacis facere, ne victos sese fateri viderentur. Interim Sabinas suasu Hersiliæ utrosque ad fœdus invitare decrevisse, idque Romulum et Senatum etiam probasse; ac Senatusconsulto permissum ut cognatos adirent, et si matres essent plurium liberorum, partem eorum secum possent adducere. Quo facto Tatium et Sabinos Hersiliæ oratione, ceterarum lamentationibus et lugubri habitu, atque infantulorum aspectu commotos, ad inducias et fœdus venisse.

[o] *Crinibus passis*] Ita legitur in pluribus vetustis codicibus; quod et Gronovio placet, ut quo vocabulo meliores utantur poëtæ, pro eo quod alii dicunt, *crinibus sparsis*.

[p] *Dirimere iras*] Mavult Gronovius *delinire iras;* sed quamvis hac voce frequentius utantur scriptores in ira sedanda, tamen, cum non de unius, sed de duorum mutuo ira flectenda hic agatur, non male *dirimendi* voce usus videtur Livius. Ipseque Gronovius non absimilem loquendi formam ex Nostro laudat lib. XXVIII. 'quod ab tanta rabie dirimi nequirent.'

[q] *Ne parricidio macularent partus suos*] Tritum est parricidas haberi, non modo qui parentes, sed et qui liberos, aut proximæ cognationis aliquem occiderint. Porro cur Tanaq. Faber necessario legendum putet, *orbarent*, minus mihi liquet: et sensum, quicquid ei videatur, non absurde extricaverit, quisquis meminerit, ut recte factorum gloriam, ita et graviorum scelerum infamiam, ab auctoribus in totam stirpem derivari.

[r] *Nepotum illi, liberum hi progeniem*] Per progeniem nepotum non intelligit, opinor, eos, qui nascituri ex nepotibus et liberis, sed ipsorum nepotum ac liberorum (qui jam ex utrisque propagati) multitudinem; quo sensu soboles quoque sumitur. Potuit tamen Hersilia nascituros etiam respicere, quasi parricidii labes ad eorum quoque futuram progeniem

affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus, melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.' Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt:[s] nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam.* Ita geminata Urbe,[t] ut Sabinis tamen aliquid daretur,[u] Quirites a Curibus [x] appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi

NOTÆ

genusque universum maculandum sufficeret.

[s] *Ad fœdus faciendum duces prodeunt*] Ictum est hoc fœdus circa mediam viam sacram: erectisque aris, jurejurando firmatum. Quod ita brevitatis studio describit Livius, ut statim in ipso prælii loco Romulus et Tatius congressi, et de pace convenisse videantur. Sed sic accipi debet, ut confestim a bello cessatum, et per inducias pax composita fuerit.

* A. U. C. 12.

[t] *Geminata Urbe*] Vere *geminata*, tum civium numero ac Senatorum, tum amplitudine mœnium. Cum Tatio sane tres ex Sabinorum genere illustrissimi viri, Volesus Valerius, Tallus cognomine tyrannus, et Mettus Curtius Romæ domicilium fixerunt; cumque his cognati et clientes, quos non pauciores indigenis fuisse testatur Dionysius. De aucto Senatu mirum siluisse Livium, cum Dionysius idem lib. II. aperte affirmet, ordinatis post fœdus compositum rebus, visum fuisse regibus duplicare Patriciorum numerum, allectis in eum ordinem e novorum incolarum numero nobilissimis familiis; et sic Patricios centum, selectos suffragiis Curiarum, ascriptos fuisse ad veterem Senatorum numerum. Tarpeium, seu Capitolinum montem statim a pace cum Sabinis inita, prorupto vallo, qua parte Palatium et Urbem spectat, productis muris a Tatio Urbi adjunctum censet Onuphrius. Verum a Sabinis cum hoc monte Quirinalem, a ceteris civibus cum Palatino Cœlium habitari cœpisse velut suburbia, Dionysius tradit: deinde et hi et ceteri montes, qui septicollem Romam fecere, paulatim diversis temporibus intra pomœria comprehensi. Veteris hujus Romæ typum adjecta ad finem hujus libri tabella exhibebit.

[u] *Ut Sabinis aliquid daretur*] Pacis hujus leges ita conceptæ sunt apud Dionys. ut ' Urbe regnarent pari potestate atque honore Romulus et Tatius, utque Urbs deductum a conditore servaret nomen; cives vero in universum a Tatii patria Quirites denominarentur: Sabinis, quicumque id cuperent, jus civitatis Romanæ daretur, atque hi, communicatis utrimque sacris, reciperentur in Tribus et Curias.'

[x] *Quirites a Curibus*] Refert Halicarnasseus ex Varrone, quo tempore Aborigines agrum Reatinum habitabant, e nobili puella, a Quirino Deo, seu genio, vitiata, natum esse filium Medium nomine, cognomine Fidium, qui re militari excellens *Cures* condidit, appellatione petita vel a Quirino, qui pater ipsius dicebatur, vel ab

primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit,[7] [y] Curtium lacum appellarunt.[z] Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, cum populum in curias triginta divideret,† nomina earum Curiis imposuit.[a] Id

NOTÆ

hasta; *Curis* enim, sive *Quiris*, apud Sabinos hastam significat.

[y] *Equus Curtium in vado statuit*] In hujus loci lectione variant interpretes. Duæ sunt maxime receptæ lectiones: altera, quam probat Robortellus, *equus Curtium in vado statuit;* altera, quæ Glareano placet, *equum Curtius in vado statuit.* Utraque significat, Curtium, vado in palude reperto, incolumem evasisse. Id, an equi duntaxat opera, an insidentis equitis industria ductuque factum sit, parum, opinor, refert. Quod autem Sigonius mavult, *equum Curtius in vado destituit:* Plutarchum ille quidem sequitur; qui Curtium narrat equo dimisso se præsenti periculo eripuisse. Verum mirandum non est Plutarcho non omnino hic cum Livio convenire. Diversos auctores secuti, dissentiunt in aliis quoque non raro. Sabellicus, dum scribendum censet, *eques Curtium in vado statuit,* a prioris scripturæ sensu non abscedit. *Eques* enim ab eo pro *equo* sumitur, Ennii exemplo, laudati apud A. Gell. lib. XVIII. c. 5. Quanquam *equitis* nomen, si vulgari significatione accipias, sensum habere poterit non absurdum, ut nempe Curtius, cum pedes pugnaret, in paludem delapsus, equitis auxilio vadum tenuerit. Dionysius equi non meminit in hac Metti pugna.

[z] *Curtium lacum appellarunt*] Locus ille terra congesta repletus fuit. Adhuc tamen ex illo casu vocabatur *Lacus Curtius,* Romani fori meditullium fere occupans, ex Dionysio. At Noster nominis hujus originem ad M. Curtium, magis quam ad Mettum, putat referendum lib. VII. c. 6.

† *Cum populum in curias triginta divideret*] De ambiguitate vocis *curia,* vide G. J. Vossium in Etymologico. Hoc loco significat decimam partem tribus. Nam Romulus, diviso populo Romano in partes tres, quas a numero tribus dixit, singulas tribus iterum divisit in partes denas; quibus singulis curiis sacra sua partitus est, attributis Diis et Heroibus quos colerent, locisque in quibus cultus ille celebraretur, et sumtibus unde victimas aliaque necessaria emerent. Idem vir doctissimus observat curiis omnibus nomina non esse facta a Sabinis, quod ostenderunt Dionysius et Plutarchus; sed nec de omnibus omnino curiis affirmat hoc Livius, qui ut verum dixisse videatur, satis est aliquot curiarum nomina e matronarum illarum nominibus desumta. Ceterum vide Festum et Vossium ad vocem 'curia.' *J. Clericus.*

[a] *Nomina earum Curiis imposuit*] *Curiæ* a *cura* dictæ apud Nonium ex Varrone, quod nempe in iis, aut per eas, res divinæ aut humanæ curentur. Sumitur *Curiæ* vocabulum vel pro una ex triginta partibus in quas Romulus universum populum divisit; vel pro æde sacra, in quam Curiales, id est, cujusque Curiæ cives, sacrorum præsertim causa conveniebant: vel pro ædibus publicis, in quibus habebatur Senatus. Distinctum autem statim ab ipsis Urbis cunabulis populum in tribus tres, pro totidem

non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum [b] conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo,[c] ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est.[d] Inde non modo

NOTÆ

Urbis regionibus, inque triginta curias, unaquaque tribu in Curias denas distincta, narrat Dionysius Halicarn. lib. II. Qui tribui cuique præerant, eos Tribunos; qui Curiæ, Curiones appellarunt. Curiæ rursus in Decurias distributæ sunt, et cuique suus præerat Decurio. Ceterum, quod Noster aliique scribunt, raptarum nomina Curiis a Romulo esse imposita, non immerito negant Dionysius ex Varrone et Plutarchus; tum aliis de causis, tum eo quod Curiis non paucis data e locis ipsis sunt nomina.

[b] *Centuriæ tres equitum*] Eodem quidem cum Curiis ac tribubus tempore descriptas Equitum Centurias verisimile admodum videtur. Sed utrumque diu ante ascitum in regni societatem Tatium ex Dionysio accuratissimo scriptore factum erat. Sub initium quippe lib. II. ait, Senatu constituto, Romulum trecentos robustissimos ex nobilissimis familiis delectos circa se habuisse, commendatos Curiarum suffragiis, denos per singulas Curias. Hi Celeres dicti, sive a celeritate ministerii, sive a ducis sui nomine, qui Fabius Celer dictus. Plut. tamen in Romulo ex Varrone institutum illud refert, cum Nostro, ad tempus asciti in regni societatem Tatii. Porro diversæ longe fuerunt equitum hæ Centuriæ a populi Centuriis, quas postea Servius Tullius instituit c. 43. Diversi quoque hi equites ab iis, qui ordinem equestrem constituerunt in Republica.

[c] *Ramnenses ab Romulo*] Quæ cognomina tribuum fuere ex Varrone, Plutarcho, aliis; ea Centuriis equitum Livius assignat. Hæc vero invicem conciliaveris, si memineris, quot tribus populi, totidem equitum Centurias fuisse, hasque ex illis decerptas, denis in singulas Curias lectis. Unde nihil mirum, si unaquæque Centuria tribus suæ vocabulum retinuerit. Sed quidni potuerint institui ab initio tribus, (quod Dionysius prodidit,) itemque ex tribubus decerptæ Centuriæ? Nominibus deinde propriis post bellum Sabinum distingui, ut Equitum, perinde ac Tribuum quidam a Romulo (aut alia de causa) *Ramnenses*, sive *Rhamnes* dicti fuerint: alii *Titienses* a Tito Tatio; alii denique *Luceres*. Et *Ramnenses* quidem ex Albanis et Arcadibus orti, ii fuere, qui ante Urbem conditam ea loca incolebant, et cum Romulo Palatium et Cœlium montem habitarunt: *Titienses* ex Sabinis fere, in Capitolino et Quirinali sedes habuere: *Luceres* reliqui adventitii, circa forum inter Palatium et Capitolium.

[d] *Lucerum nominis et originis causa incerta est*] Iidem *Lucerenses* dicti. Horum originem incertam esse dicit Livius; non quia nulla tradita sit; sed quia aliam alii tradentes rem in dubium adduxerunt. Plinius, Plut. Asconius a *Luco* (Asyli;) Varro a *Lucumone* (Tusco) qui Romulo adversus Tatium pugnanti opem tulisse fertur. Alii apud Festum a *Lucero* Ardeæ rege nominatos voluerunt, qui et ipse Romulo tunc auxilium tulerit.

commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.[c]

14. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant.* Cumque Laurentes jure gentium agerent,[f] apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. Nam Lavinii, cum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur.[g] Eam rem minus ægre,[h] quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur[i] legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat; aliud multo propius,[k] atque in ipsis prope portis, bellum

NOTÆ

[c] *Concors etiam, regnum duobus regibus fuit*] Tradit nihilominus Plut. in Romulo suum cuique Senatum fuisse, quem seorsim consulerent. Uterque communibus auspiciis adversus Camerinos bellum gesserunt, Cameriamque antiquam Aboriginum primum, deinde Albanorum coloniam subegerunt, ex Dionys. quod tacuisse Nostrum miror.

* A. U. C. 18.

[f] *Cumque Laurentes jure gentium agerent*] Inter juris gentium præcepta numeratur inprimis Legatorum non violandorum religio. Pro Laurentibus, Lavinienses Dionys. nominat; narratque quosdam ex legatis, qui res incursione Sabinorum Tatiensium raptas repetitum missi fuerant, dum re infecta domum redirent, aliquot Sabinorum insidiis interceptos: noxiosque deinde a Romulo legatis Laviniensium traditos, sed a Tatio per vim ereptos.

[g] *Concursu facto, interficitur*] Sive Tatius cum Romulo profectus sit Lavinium, sacrorum causa, quæ reges oportebat pro salute Urbis facere, ut Livius et Plutarchus memorant: sive solus eo perrexerit suasurus læsis ut iras remitterent, quod Licinius apud Halicarn. tradit: constat eum post quinque annos communis cum Romulo imperii fuisse interfectum.

[h] *Minus ægre*] Tatium quidem Romulus apud Aventinum tumulavit eo loco, ubi postea Armilustrium: sed traditos sibi cædis ejus auctores, velut insontes, dimisit, ex Plut. et Dionysio.

[i] *Ut tamen expiarentur*] Plutarchus a Romulo purgatas cædes, ait, sacrificiis quibusdam piacularibus quæ adhuc ad fontem Ferentinum celebrarentur (falluntur enim qui portam interpretantur, et πύλην legunt pro πηγῇ.) Idem auctor est, orta Romæ simul ac Lavinii pestilentia, et agrorum ac pecoris sterilitate, aliisque prodigiis, cognita Deum ira, expiatam hinc legatorum, inde Tatii cædem supplicio auctorum.

[k] *Aliud multo propius*] Stadiis tantum 40. ab Urbe distabant Fidenæ, id est, quinque milliaribus: Lavinium autem millibus pass. ferme viginti.

ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere[8] opes[l] rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere.* Juventute armata immissa, vastatur agri, quod inter Urbem ac Fidenas[m] est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in Urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. Ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus[9] copiis,[n] partem militum locis circa densa obsita[10] virgulta obscuris[oo] subsidere in insidiis jussit; cum parte majore

° *In locis occultis circum spissa et horrida vimina.*

8 'Pæne insana est hæc repetitio vocis *prope*, licet diversis sensibus: et non immerito suspicer *τὰ prope se* ab explicatione vocis *vicinas* profecta esse. Certe absoluta est oratio, *vicinas opes nimis convalescere.*' Jac. Gronov. 'Verba *prope se* male adjecta voci *vicinas*, ejusque glossa esse videntur. Perperam quoque repetitur voc. *prope*, etsi vario sensu.' *Rupert.*—9 Quidam legunt *egressus cum omnibus.*—10 'Duo adjecta *densa obsita*, quocumque te vertas, offendunt. Porro, ut recte monuit Dukerus, *loca* proprie *obsita virgultis* dicuntur, non *virgulta obsita locis*. Rem quidem expedivit N. Heins. in Cur. Sec. ad Vellei. Paterc. I. 17. hac emendatione: *locis circa denso obsitis virgulto et obscuris*, sed nimis quantum hæc ab antiqua lectione recedit. Equidem *τὸ obsita*, ex interpretatione in margine appositum, in textum migrasse puto.' *Doering.* 'Delenda vox *obsita* tanquam glossa.' *Rupert.*

NOTÆ

l *Nimis vicinas prope se convalescere opes*] Alia hujus belli causa prodita est a Dionys. quod cum Roma fame laboraret, commeatum, a Crustumerinis prono amne missum, Fidenates diripuerant.

* A. U. C. 28.

m *Fidenas*] Paulo infra Crustumerium ad lævam Tiberis fluvii fuere *Fidenæ*, magna tunc et populosa urbs, ultra Anienem; in finibus Sabinorum, ubi nunc ruinæ ingentes, non procul loco, cui vulgo nomen *Castel Giubileo.*

n *Egressus omnibus copiis*] Ab Sigonio addita est particula *cum*, quasi minus Latine diceretur *egressus omnibus copiis.* Eam tamen particulam omnes meliores libri ignorant, teste Gronovio. Sed quomodo *omnibus copiis*, si præsidium in castris reliquit? Quia nempe modicum fuit præsidium, ejus vix habendam rationem Auctor putavit. Eduxit igitur Romulus omnes fere copias, easque bifariam divisit: partem exiguam in insidiis locavit: majori hostem incautum ad locum insidiarum pertraxit.

o *Locis circa densa obsita virgulta obscuris*] Hæc verba, velut in parenthesi posita, obscurum habent sensum, varieque ab interpretibus et leguntur, et explicantur. Sigonius scribit *densa ob sita virgulta*, id est, prop-

atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando[11] ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. Et cum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pæne quam Romulus, quique cum eo equis ierant,[12] circumagerent frænis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant.[r] Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.[p]

15. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi[q]

[r] *Et Fidenates, qui effuse portis egressi paulo ante fugam simulantibus Romanis institerant, ipsi nunc (utpote vere fugientes) incitatius in oppidum suum revolabant.*

Vid. inf. et Not. Var.—11 Vet. lib. *obequitando.*—12 '*Quique cum eo equites erant.* Recte Nannius, *equis ierant:* idemque nos in Oxon. et Reg. et Voss. invenimus. Flor. *quique cum eo cum equis abierant, visi erant circum.* Ubi vestigia priscæ lectionis inter interpolatam animadvertere est, nam Helm. *cum eo visi erant.* Quod scilicet restitit, postquam τὰ *eq* præcedens *eo* absorpsisset.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

ter densa virgulta circa sita: quod rejicit Turnebus, et *densa* interpretatur *dense.* Vellet Gron. *locis circa denso obsito virgulto obscuris:* verum hæc eodem ferme cuncta recidunt. Nec est quod nos Epithetorum geminatio moveat, cum *densa obsita virgulta* dicuntur. Ut enim innumera hujus rei exempla taceam, reperio apud Tullium I. Tusculan. 'Leti obnubila, obsita tenebris loca.'

[p] *Irrumpit*] Fidenas nunc coloniam factam Dionys. scribit, Livius hoc loco omisit. In Tullo tamen Hostilio coloniam nominat. Ceterum novum non est victore una cum victis intra mœnia illato urbes capi. Ejus rei vix ullum apud Veteres exemplum occurrit, cum nupera Valencenarum per milites nostros Augusti regis præsentia inflammatos expugnatione comparandum.

[q] *Veientium animi*] *Veientes* populi Etruriæ *Veios* urbem incolebant trans Tiberim ad Septemtrionem, centum ab Urbe stadiis, id est, paulo ultra

et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt,)[r] et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat.[13] * In fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, et ad Urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte[14] adjutis,[s] tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit:[t] persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis[u] in centum annos induciæ datæ.[x] Hæc ferme, Romu-

13 Minorem distinctionem post *stimulabat* dant Gronov. Doujat. Crevier. Drak. Stroth.—14 '*Parte* Edd. ante Drak. perperam.' *Stroth.*—15 'Schel-

NOTÆ

XII. lapidem. Eam urbem non minorem Athenis fuisse Dionysius affirmat, qui hujus belli ordinem exacte depingit. Veiorum ruinæ in ea Etruriæ parte ubi nunc patrimonium Sancti Petri est, visuntur, Holstenio judice, in colle prærupto ad castellum Farnesiorum, cui nomen *l'Isola*, inter diversorium *la Storta*, quod ei ad ortum, et oppidum *Scrofano*, quod ad occasum æstivum est situm.

[r] *Nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt*] Non, si Tiberi *Etruria* finiatur. *Fidenarum* enim oppidum cis Tiberim ad lævam fluvii, ultra Anienem tamen. Sed causam vel colorem belli a Veientibus ex eo petitam refert Plut. quod *Fidenas* tanquam juris Veientani repeterent.

* A. U. C. 31.

[s] *Viribus nulla arte adjutis*] Ita Nannius; id est, aperta vi; antea legebatur, *viribus nulla parte adjutis.*

[t] *Rex Romanus vicit*] Non uno, sed duobus præliis domiti Veientes, quorum postremo quatuordecim Veientium millia, et (quod supra fidem) plus media parte ipsius Romuli manu, periisse a quibusdam traduntur apud Plut.

[u] *Agri parte mulctatis*] Agro nempe Tiberi contiguo, cui nomen a septem pagis. Jussi præterea Veientes Salinis abstinere, quæ circa fluminis ostia sunt, et quinquaginta obsides dare.

[x] *In centum annos induciæ datæ*] Novum sane genus *Induciarum*, cujus

lo regnante,[y] domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando,[z] non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. Ab illo enim profectu[q] viribus [15] datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos[†] tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. Trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit,[a] non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

16. His immortalibus [16] editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ [17] paludem [b] haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore

[q] *Ex iis progressibus, quos Romulus fecit.*

ler voc. *illo* ad bellum referebat; sed potius legendum putabat *a bello enim profecto viribus*, ut his verbis exacte explicentur proxime præced. 'consilium urbis bello ac pace firmandæ.'' *Rupert.*

16 'Forte legendum cum Crevier. *mortalibus.*' Rupert.—17 Al. *Capreæ.*—

NOTÆ

non aliud, opinor, exemplum facile occurrat. Verum cum de pacis conditionibus inter bellantes non convenit, ad longiores inducias recurritur. Pari ratione Areopagitæ causam arduam, cujus in utramque partem periculosa decisio erat, sic ampliarunt, ut in centesimum annum proferrent.

[y] *Hæc ferme, Romulo regnante*] Belli in Camerinos hic non meminit, quod tamen et memoratur apud Plut. et duplex a Dionysio describitur.

[z] *In regno avito recuperando*] Numitor quidem Romuli avus regnum Albanum ope ipsius recuperavit: at non Romulus sibi. Quin et post Numitoris mortem, Albanæ urbis administrationem populo ipsi Albano permissam a Romulo testis est Plut.

† *In quadraginta deinde annos*] Intelligendum Numæ regnum, quod 42. annorum fuisse fertur. Vide c. 21. *J. Clericus.*

[a] *Celeres appellavit*] De his antea disserui ad cap. 13. ubi de tribus equitum Centuriis. Porro *Celeres* illos a Numa sublatos, teste Plut. alii reges restituisse videntur ad corporis sui custodiam, revocato Romuli exemplo. Siquidem L. Junius Brutus Tarquinio Superbo rege tribunus *Celerum* fuisse legitur cap. ult. hujus libri.

[b] *Ad Capræ paludem*] Antea legebatur *ad Capreæ paludem*, ut vulgo in Floro, et in scriptore de Augusti progenie. Meliores tamen et antiquiores Flori codices *Capræ* nomen præferunt. Sic Plut. αἰγὸς ἕλος vocat: adjicitque diem, quo videri Romulus desiit, *Nonas Caprotinas* dici, vel fugam populi, quod multitudo, horridæ procellæ metu consternata, huc illuc confugisset. Utrumque ta-

tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. Nec deinde in terris Romulus fuit.[c] Romana pubes,[d] sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit.[r] Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque Urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. Pacem precibus exposcunt,[e] uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.[f] Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei[18] dicitur fides. Namque Proculus Julius,[g] solicita civitate desiderio regis,

[r] *Servavit silentium.*

18 'Potius *addita ei*, scilicet famæ, de qua loquitur.' *Jac. Gronov.*—19 *Quan-*

NOTÆ

men et *Capræ* et *Capreæ paludem* apud Veteres dici fatendum est, cum Salmasio in Florum.

[c] *Nec deinde in terris Romulus fuit*] Vivere desiit nonis Quintilibus, id est, septimo Julii die, ætatis anno 55. currente regni anno 38. juxta Plut. post exactos scilicet 37. secundum Halicarn.

[d] *Romana pubes*] *Plebem* intelligit, ac præsertim militarem multitudinem. *Pubem* autem dicit, quoniam neque ad Comitia, nisi *puberes;* neque ad militiam, nisi post plenam pubertatem vocabantur.

[e] *Pacem precibus exposcunt*] Pacem dicit pro venia, seu favore pacati ac propitii numinis, ut apud Virg. IV. Æn. 'Principio delubra adeunt, pacemque per aras Exposcunt.' Et ipse mox cap. 31. 'Si pax veniaque ab Diis impetrata esset.'

[f] *Sospitet progeniem*] Romuli progeniem hic pro Romanis, non ex eo genitis, sed in Urbe ab eo condita degentibus natisve, accipe; eadem nimirum ratione, qua paulo ante, et paulo post Romulus dicitur 'parens Urbis.' Nam liberorum ejus (quos nullos reliquit, teste Dionysio) nulla populum cura tangere potuit.

[g] *Proculus Julius*] Plut. in Romulo hunc Julium Proculum ait inter Patricios clarum fuisse; et quod inter primos Alba Romam migrasset, eo valde familiariter usum Romulum. Quidam Romuli fuisse cognatum tradunt, Ascanio ortum. Ceterum mirum videri merito potest, omissum hic esse ab Auctore, quod a Plut. Floro, et aliis fere omnibus traditur, Romulo ædem in colle Quirinali, ubi

et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. 'Romulus,' inquit, 'Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obvium dedit, cum, perfusus horrore venerabundusque, astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuntia, inquit, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc,' inquit, 'locutus, sublimis abiit.' Mirum, quantum illi viro, nuntianti hæc, fidei fuerit; [19] † quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

17. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat.[s] * Nec dum à singulis, quia nemo magnopere

[s] *Certamen de regno, et regni cupiditas agitabat.*

tum illi viro fidei fuerit e quibusdam Mss. recepit Drak. Vulgo legitur *fides*, ut 'parum fidem,' 'satis otium,' satis tempus habere.'' *Duk.* 'Forte legendum *quanta fides*.' Drak. *Fidei* legit J. F. Gronov.

NOTÆ

a Proculo visus ferebatur, constitutam; eumque pro numine cultum, mutato nomine, (ut in apotheosibus fiebat,) *Quirinum*, velut ipsius jussu appellatum. Verum non ille primus sub nomine Quirini divinos honores est sortitus: siquidem, quem Græci Enyalium, Sabini diu ante Romuli tempora, *Quirinum* vocabant colebantque. Romuli in Deos relati effigiem nummi veteres sic exprimunt.

* A. U. C. 39.

† *Mirum, quantum illi viro nuntianti hæc fidei fuerit*] Ita recte J. F. Gro-

eminebat in novo populo, pervenerant[20 h] † factiones:[i] inter ordines certabatur.[k] Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua[l] possessionem imperii amitterent, sui corporis creari

20 '*Necdum a singulis factiones pervenerant.* Ita e comp. scribendi male intellecto perperam legi semper putavi pro *provenerant*, i. e. natæ, ortæ erant, nondum singuli erant factionum auctores s. capita. Nunc video, idem censuisse Bauerum, eique etiam plures ob causas displicuisse emendationem Grævii, Gronov. unice probatam: *necdum ad singulos ... pervenerat: factionibus i. e. certabatur.*' Rupert. Vide Not. inf. et Not. Var. '*Pervenerant*, h. e. comparatæ sive exortæ erant; sed valde dubito, an recte sic dicatur τὸ *perveni-re;* nec tamen pro *pervenerant* equidem correxerim, *provenerant;* nam locutio, 'factio aliqua provenit ab aliquo,' pariter loquendi usui repugnat. An fortasse in *pervenerant* latet, *paratæ erant?* vel simile quid?' *Doering.*—

NOTÆ

novius conjecit, cum antea legeretur *fides;* quod cur non eliminarit e Livio, non intelligo, cum solœca sit oratio, *quantum fides fuerit.* Sic Juvenalis Sat. III. 143. 'Quantum quisque sua nummorum servat in arca, Tantum habet et fidei.' *J. Clericus.*

h *A singulis, &c. pervenerant*] Lipsius ex optimis codicibus legit, *pervenerant factionibus:* unde illi valde placet conjectura Geor. Grævii, sic corrigentis: *necdum ad singulos, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerat* (intellige certamen et cupido regni): *factionibus inter ordines certabatur.* Verum, si hæc sententia probatur, nihil vetat retineri pluralem numerum, id est, *pervenerant*, atque ad certamen et ad regni cupidinem, velut ad duo diversa referri. Ego, si quid mutandum sit, malim levissima mutatione scribere *a singulis, &c. provenerant factiones:* ita ut hæc fuerit Livii mens, nondum illis temporibus factiones a singulis (sibi privatim consulentibus) ortas fuisse; quemadmodum postea factum, cum factionum capita sibi quisque imperium quærere cœperunt.

† *Pervenerant*] Suspicor legendum *prævaluerant*, hoc est, plus valuerant quam totius ordinis auctoritas. Multoties usus est Livius voce 'prævalidus,' quanquam verba 'prævaleo' et 'prævalesco' frequentiori in usu fuisse sequentibus ætatibus, quam Liviana, non ignoro. Optimo tamen ævo ignota non fuisse ostendit J. G. Vossius lib. VII. de vitiis sermonis. Fuit et cum suspicarer *pervaluerant*, hoc est, satis validæ erant, aut vires necessarias acquisiverant, sed exempla vocis ceteroquin analogicæ desunt. *J. Clericus.*

i *Factiones*] Contentio et discordia optimatum proprie factio dicitur, seditio vulgi, inimicitiæ privatorum, bellum hostium.

k *Inter ordines certabatur*] An inter Romanum et Sabinum, ut interpretatur Velcurio? At hoc certamen nationum esset, non ordinum. Sed cum appareat duplicem fuisse contentionem, alteram inter Senatores ipsos, hinc veteres Romanos, inde Sabinos, alteram inter plebem et Senatum, ordinum nomen, quod proprie diversos hominum in rep. gradus significat, ad hoc posterius certamen pertinens, ad nationum quoque inter Patricios discordiam trahi potest.

l *In societate æqua*] Fœdus æquale,

regem volebant. Romani veteres peregrinum regem [m] aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant,[1] [n] libertatis dulcedine nondum experta.[t] Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita[2] rem [o] inter se centum Patres,[p] decem decuriis factis,[q] singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum in-

[t] *Regem e suorum numero eligi.*

1 Quædam edd. *regem tamen omnes v.*—2 *Itaque* Edd. ab Ald. ad Drak.—

NOTÆ

Sabinos inter et Romanos compositum, videbatur exigere, ut, Tatio interemto, alius ex Sabinorum gente subrogaretur, qui pari cum Romulo potestate regnaret. Quod cum factum non esset, Sabini e suis aliquem creari regem postulabant, ut si non una cum Romano, saltem alternis unus e numero ipsorum ad regnum vocaretur, ne omnino exciderent regni possessione. Contra vero Romani veteres contendebant regiam potestatem Tatio soli delatam, non Sabinorum genti, quæ cum Romana coaluisset.

[m] *Peregrinum regem*] Si non jam domicilio, (quando Sabinorum pars Romam migraverat,) saltem origine.

[n] *Regnari* [*regem*] *tamen omnes volebant*] Quidam codices habent *regnare*, quod mutabat Lipsius in passivum *regnari*. Et Tacitus quidem *regnari* gentes dixit non semel, et Noster in fine hujus libri, 'Regnatum Romæ ab condita Urbe.' Sed quid attinet subjicere minus usitatam phrasin (*regnari volebant*) loco notissimæ *regem volebant*, quæ eandem omnino vim habet?

[o] *Ita rem . . . . inter se consociant*] Societatem imperii tenendi omnes Senatores ineunt, ut sua quisque vice, suoque ordine, summæ rerum præessent.

[p] *Centum Patres*] Immo ducenti, ad centum primos adjectis totidem post Sabinos in civitatem receptos, si qua fides Dionysio, qui hic quoque nominatim ducentos notat. Plutarchus inter Livium et Dionysium velut medius centum quinquaginta Senatores post Romuli mortem numerat: sive quod quinquaginta duntaxat adjecti ex fœdere Sabino fuerant, sive quod in locum eorum, qui postea mortui essent, nullum sublegerat Romulus.

[q] *Decem decuriis factis*] *Decuriæ* nomen varie sumitur: plerumque pro decima parte centuriæ aut Urbanæ, aut militaris. Hic autem numerum significat decem Senatorum, facta totius ordinis distributione inter se conjunctorum; penes quos esset summa reip. administratio. Si plures centum Senatoribus fuere, plures quoque decem decuriis factas oportet.

signibus imperii et lictoribus erat. Quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat:[r] annuumque intervallum[s] regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos:[t] nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri[*] Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt,[u] summa potestate populo permissa,[x] ut non plus darent juris, quam detinerent.[3] Decreverunt enim, ut, cum popu-

[*] *Hæc agitari.*

3 'Quædam edd. *retinerent*, quod omnino rectius videtur, judice etiam Banero.' *Rupert.* 'Probabilior sane videtur lectio *retinerent*.' Doering. Ita

NOTÆ

[r] *Ac per omnes in orbem ibat*] Id sic explicat Dionysius, ut selecti illi Senatores non simul, sed unus post alium quinis diebus lictores haberent, ceteraque insignia regia; quæ velut per manus traderentur a primo deinceps usque ad ultimum: ita scilicet ut apud unamquamque decuriam quinquaginta dies maneret reip. administratio. At Plutarchus sic accipit, quasi unius cujusque decuriæ imperium quinque diebus finiretur, unoquoque Senatore nonnisi dimidium diem insignia retinente; sex horis diurnis, totidemque nocturnis. Dionysii sententiæ favet quod Interregis cujusque quinqueduanum postea in rep. fuit imperium, ut vel ex Nostri lib. III. cap. 7. colligas: qui usus ab hoc exemplo sine dubio manavit.

[s] *Annuumque intervallum*] Non igitur per omnes Senatores, ac ne per omnes quidem Senatorum decurias ambulavit hæc quinque dierum potestas, si Dionysii rationem sequamur. Verum, quod Noster ait, 'imperium, &c. per omnes in orbem ibat,' ad mentem Senatorum referri potest, qui initio ita decreverant, non ad id quod revera gestum est: cum ob plebis murmura ad regem eligendum compulsi sint, nondum orbe peracto secundum Dionysium. Quod si Plutarchi ratio magis placeret, tunc interregni honor per omnes decurias omnesque Senatores sæpius ambulaverit; idque varie prout horum numerus fuit.

[t] *Centum pro uno dominos factos*] Nam et qui se paulo post imperaturos confidebant, jam tum animos dominantium induebant, non minus quam ii penes quos imperium erat. Ceterum sive Dionysium, sive Plutarchum sequamur, non modo centum, sed vel ducenti, vel saltem centum quinquaginta, ut Senatores, ita domini erunt.

[u] *Ita gratiam ineunt*] Intellige a plebe; cujus nihilominus nomen exprimendum auctor non censuit, statim populi mentionem facturus.

[x] *Summa potestate populo permissa*] Halicarnasseus arbitrium delatum populo a Senatu ait ordinandæ reip. sive per regem, sive per annuos ma-

lus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademta.[4] [y] Priusquam populus suffragium ineat,[z] in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex,[a] concione advocata, 'Quod bonum, faustum,[b] felixque sit,' inquit, 'Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.' Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret,[5] qui Romæ regnaret.[*]

[*] *Ut decreto suo Senatus eum nominaret, qui Romæ esset regnaturus.*

Edd. a Gronov. ad Drak. legunt.—4 Quidam legunt *vi ademtum*. Vid. Not. Var.—5 'Flor. ille optimus, *juberentque, quod senatus decerneret*. Utramque particulam, tum *quod*, tum *ut* alienas puto.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

gistratus administrari mallet.

[y] *Usurpatur idem jus, vi ademta*] Gronovius recte, ni fallor, intelligit ademtam Senatui vim in irritum deducendi quæ sine ipsius auctoritate a populo fiant: atque ita hunc locum interpretatur: nostro etiam ævo, (id est, Livii,) in Comitiis legum et magistratuum, si res ordine geratur, non refertur ad populum nisi ex auctoritate Senatus: ita tamen ut, si populus aliud jubeat, quam Senatui visum sit, non idcirco inutile fiat quod actum est, quemadmodum olim.

Usurpatur idem jus, vi ademta] Hoc est, idem quod attinet ad formam et rationem externam agendi fit, quamvis nunc senatui sit 'vis ademta,' cum nihil ab eo fiat, nisi nutu principis. Vis pro auctoritate sumitur, ut infra c. 43. 'Viritim suffragium eadem vi ... datum, est...vis omnis penes primores civitatis esset.' Si tempore Livii auctor esse Senatus noluisset, in legibus magistratibusque rogandis, prout volebat Augustus, perinde fuisset; auctoritas enim Senatus dicis causa tantum adhibebatur, nec vim ullam habebat, dissentiente Augusto. Vide Suetonium in Augusto c. 40. et ad eum Is. Casaubonum. *J. Clericus.*

[z] *Priusquam populus suffragium ineat*] Sub regibus populi comitia auctoritate Senatus accedente confirmanda ex post facto erant: contra vero posterioribus temporibus ex lege Publilia, de qua post lib. VIII. cap. 12. antecedebat Senatus auctoritas, sive, ut Græci vocant, προβούλευμα: ita ut populo necessitas non incumberet Senatus auctoritatem sequendi; sed populi scita, etiam contraria, vim suam absque novo Senatus interventu obtinerent.

[a] *Tum interrex*] Dicebatur interrex, qui, rege vita functo, antequam novus eligeretur, regis vicem obibat. Mansit postea hæc appellatio etiam sub Consulum imperio.

[b] *Quod bonum, faustum*] Hac forma utebantur boni ominis causa magis-

18. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii[c] erat. Curibus Sabinis[d] habitabat, consultissimus vir,[e] ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, false Samium Pythagoram[f] edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum[g] Heracleamque[h]

NOTÆ

tratus Romani in edictis plerisque, et quoties cum populo agebant.

[c] *Numæ Pompilii*] Is Pomponii filius erat, fratrum quatuor minimus; Tatii regis gener, ducta in uxorem Tatia filia ejus unica, jamque ferme quadragenarius, auctore Plut.

[d] *Curibus Sabinis*] Cures urbs Sabinorum olim primaria fuit, ac Tatii regia: quo Romam commigrante, multos tamen Sabinorum in hac veteri patria fuisse commoratos probat ipse Numa cum tota familia, quæ princeps ejus loci, aut e principibus. Hæc urbs apud Cluverium millibus passuum viginti quinque, aut paulo amplius, dissita erat ab urbe Roma, ubi nunc monasterium vulgari appellatione dictum, *Il Vescovio di Sabina*, via Salaria, non procul Reate. Sed probabilius Holstenius Cures collocat, ubi nunc *Corese*, juxta monasterium Farfense, tertio a civitate Reatina, vigesimo ab urbe milliari. *Corese* autem deflexum a *Curensi*, intellige, oppido.

[e] *Consultissimus vir*] Consultus et J. Consultus proprie dicitur, 'qui legum et consuetudinis ad respondendum et ad cavendum peritus est,' uti definit Tullius I. de Orator.

[f] *Samium Pythagoram*] Pythagoras ex Heraclidis Bacchiadis, Corintho profugis, apud Samum ortus, patria a Polycrate tyranno ejusque deinde fratre occupata, Crotonem magnæ Græciæ in Italia urbem secessit, ubi auctor fuit philosophiæ Italicæ: sed non nisi post Olympiadem 50. regnante jam apud Romanos Servio Tullio, aut etiam Tarquinio Superbo, in Italiam venit, ut Cicero censet lib. I. Tuscul. quæst. qui eundem in Italia vixisse ait iis temporibus, quibus L. Junius Brutus patriam liberavit. Unde a Nostro, itemque a Dionys. et Plut. refellitur eorum sententia qui Numam illo auctore philosophatum volebant; in quibus Ovidius XV. Metamorph. Duo sunt, quæ causam errori præbuerunt: alterum, quod Historici quidam veteres regnum ab Numa Romæ inchoatum notarent eâ Olympiade qua victor renuntiatus est Pythagoras: verum hic Pythagoras Lacedæmonius fuit pugil, longe diversus a Samio philosopho: alterum, quod nonnulla in Numæ disciplina et moribus occurrunt a Pythagoræ philosophi institutis haud aliena; inprimis autem frugalitas, et famæ arcanis artibus quærendæ studium. Sed hi, sive prudentiæ, sive arrogantiæ partus, nec unius nationis aut sæculi sunt; et ex Laconum institutis aliquid uterque seorsim haurire potuit. Sabini quippe Spartanorum profugis immixti: Pythagoras autem Lacedæmonem adierat, et Crotone in Laconum colonia diu vixit.

[g] *Metapontum*] Urbs magnæ Græciæ ad sinum Tarentinum in ora Lucaniæ, Metabum antea dicta, tribus passuum millibus ab ostio Casventi amnis, ubi nunc, *Torre di mare*. Py-

et Crotona,[i] juvenum æmulantium studia[k] cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos,[l] aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset?[6][y] quove præsidio unus per tot gentes, dissonas[m] sermone moribusque, pervenis-

[y] *Qua nominis sui fama usque ad Sabinos perlata, quove sermonis usu mutuo potuisset quempiam ad cupidinem a se aliquid addiscendi excitare?*

6 'Bauer. recte monet non de Numæ aut cujuslibet audire Pythagoram cupientis, sed de ipsius Pythagoræ fama h. l. sermonem esse, adeoque non cum Gronov. (Drak. Stroth. et Ern.) e Mss. et edd. antt. legendum, *quæ fama in Sabinos excivisset*, evocasset Pythagoram ad Numam discendi cupidum? Sed forte leg. *qua fama in Sabinos lata, quo linguæ commercio*, vel *qua fama tum Sabinos, aut quo, &c.* forsan et *ob cupiditatem discendi.*' Rupert. *Qua*

NOTÆ

liorum opus fuit. Eo Pythagoras relicta Crotone transiit, ibique fato concessit.

[h] *Heracleamque*] Heraclea hæc a Tarentinis, non procul Siris amnis ostio, condita fuit in magna quoque Græcia oraque Lucaniæ. Siris vero urbs ad fluvii cognominis ostium, Trojanorum ab initio colonia, transiit in Heracleotarum navale: harumque urbium nomina ob viciniam confunduntur a Plinio. Fuit Heraclea ea fere regione ubi nunc *Amendolara*, milliaribus circiter 18. infra Basilicatæ oppidum *Tursi*.

[i] *Et Crotona*] Fuit *Croton* magnæ Græciæ urbs olim celeberrima in ora Brutiorum, supra Lacinium promontorium, ad Æsari amnis ostia; nomen fere servat in ora Calabriæ ulterioris; diciturque vulgo *Cotrone:* Latinis *Croto*, vel *Crotona*.

[k] *Juvenum æmulantium studia*] *Æmuli* et *æmulantes* pro sectatoribus accipiuntur, veluti apud Cic. pro Muræna: 'Ille æmulus atque imitator studiorum meorum.' Et apud eundem: 'Zenonis inventorum æmuli Stoici nominantur.'

[l] *Qua fama in Sabinos*] Omnes Mss. constanter in nominandi casu habent, *quæ fama in Sabinos.* Ubi facile suppleas *pervenisset*, aut *manare potuisset:* qua ratione omnia satis plana erunt; ut opus non sit emendatione Sigonii, qui mavult *qua fama* in auferendi casu. Præsertim, cum sic quoque supplendum aliquid veniat: ut in superiori nostra interpretatione videre est. Nec tamen hæc sive locorum distantia, sive linguæ diversitas tanta inter Crotoniatas, aut Metapontinos, et Sabinos fuit, ut inter utrosque nullum potuerit esse commercium. Locorum intervallum inter Cures et Metapontum minus est 220. passuum millibus, vix decem dierum iter. Origo deinde Sabinis, eorumve parti, perinde ac Crotoniatis, Laconica (uti Dionysius et Plut. observant) sermonis morumque affinitatem, et mutui inter eos commercii usum, inducere poterat.

[m] *Per tot gentes, dissonas*] Ne hic quidem intelligo, quæ tanta ultro citroque commeandi fuerit difficultas, si cetera concurrerent. Siquidem Sabinorum soboles fuere Samnites in plura nomina generave distincti; exque his Campani ac Lucani, (apud quos Metapontum,) ex Lucanis orti Brutii, (in quorum finibus Croton,)

set? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi[n] veterum Sabinorum. Quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.[o] Accitus,[p] sicut Romulus augurato urbe condenda[q] regnum adeptus est,[z 7] de se quoque Deos consuli jussit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum[8] id

[z] *Quo tempore urbs condebatur.*

Edd. a Sigon. ad Drak. Vid. Not. Var.—7 Conj. Bauer. *adeptus esset.*—8 '*Honoris gratia, publicum.* Flor. et Helm. *honor erga publicum.* Rott. *ho-*

NOTÆ

uti constat ex Varrone l. VI. de ling. Lat. Strabone lib. V. et VI. Justino lib. XXIII. Quin, hoc eodem teste, Lucani iisdem legibus liberos suos instituebant, quibus Spartani; Enniusque apud Festum Brutates *Bilingues* dixit, quia Brutii et Græce et Osce loqui soliti sint.

[n] *Disciplina tetrica ac tristi*] Non querula, sed severa: ad quam alludens Virgilius VIII. Æneid. 'Tatioque seni, Curibusque severis.'

[o] *Regnum deferendum decernunt*] Postquam regis designatio a plebe ad Senatum rejecta est, ingens fuit inter veteres et novos Senatores contentio. Tandem novi hanc Veteribus conditionem tulerunt, ut vel ipsi Veteres ex Sabinis, vel hi ex priscis Romanis, neutri ex suo corpore regem dicerent. Accepta priori conditione veteres in Numam consenserunt, Sabinum quidem illum, sed non ex eorum numero qui Romæ erant, nec factioni adversæ immixtum; qui nihilominus ob virtutem eximiam omnibus probatus est. Eum itaque regem pro concione pronuntiavit interrex Spurius Vettius, ex Plut.

[p] *Accitus*] Hujus legationis principes Julius Proculus e veterum, et Volesus e novorum Senatorum numero, suæ quisque factionis duces. Eorum postulatis non statim assensum Numa præbuit, regni incommoda, privati otii dulcedinem, aliaque causatus: donec patris fratrisque et Marcii sodalis intimi adhortationibus suscipiendum sibi onus decrevit.

[q] *Augurato urbe condenda*] Non de urbe modo condenda, antequam muri designarentur, sed de regno quoque capessendo, dum urbs conderetur, sive postquam condi cœperat, Deos augurio consuli voluit Romulus; quod Dionysius scribit, Livius, eo loco prætermissum, hic reddit. Nam illud *augurato regnum adeptus est*, ad Romulum referri debet; quæ sequuntur, *de se quoque*, ad Numam.

perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato,[r] sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt.[s] Inde ubi, prospectu[t] in urbem agrumque[u] capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes,[x] lævas ad septemtrionem[9] esse dixit.

noris erga. Legendum, ut annotavit ex suo Muretus, et nos notavimus in Voss. Gud. *honoris ergo, publicum.*' J. F. Gronov.—9 Al. *lævasque ad septen-*

NOTÆ

[r] *Augur ad lævam ejus, capite velato*] Rhodiginus hunc locum sic distinguebat, *Augur ad lævam, ejus capite velato;* ut intelligeretur Numæ caput obtectum, non auguris. Qua de re digladiantur invicem Sigonius et Robortellus. Sed quidni uterque velato capite fuerit; et Numa, de quo ita Plutarchus diserte affirmat, et Augur ex disciplina? Et vero Accii auguris statua in comitio posita fuit capite velato, c. 36. hujus libri.

[s] *Quem lituum appellaverunt*] Nomen est virgæ auguralis, seu bacilli a summo leviter inflexi, quo augures ad designanda cœli spatia utebantur: neque enim manu ea notare ex disciplina licebat. Dictus est *Lituus* ex similitudine cum bellico lituo, sive buccina.

[t] *Prospectu*] Oportebat enim ut ex loco per augurem delecto liber in omnes cœli partes aspectus pateret. Ideoque nec nisi sereno cœlo auguria capiebantur; et interdum augures ea, quorum altitudo prospectui obesset, dejici jubebant.

[u] *In urbem agrumque*] Ita Cic. II. de leg. 'Augures urbemque et agros et templa liberata et effata habento.' Id est, libero hinc inde prospectu, ac definitis certa verborum conceptione regionibus. Aliud autem in urbanis auspiciis servabatur, aliud in iis, quæ ex diversis agri generibus, Romano, Gabino, peregrino, hostico, incerto, caperentur. Quæ petebantur ex arce, finiebantur fere pomœrio.

[x] *Dextras ad meridiem partes*] Hanc distinctionem deridet Arnobius l. IV. adversus gentes, quod in rebus ipsis non sit. Etenim pro vario positu nostro quævis regio dextra esse potest, et sinistra. Si septemtrionem respiciamus, ubi nos inter æquatorem et polum arcticum positi, superius locamus hemisphærium, tunc post Pythagoram, Platonem, Aristotelem, laudatos a Plutarcho de placitis philosophorum, *dextram* mundi plagam orientalem esse dicemus, occiduam vero *lævam*. At in auguriis et rebus divinis, quas peragunt 'Ad surgentem conversi lumina solem,' dextra ad meridiem sunt; læva ad septemtrionem, ut hic apud Livium. Nec tamen ex Augurum placitis eandem semper vim habent auspicia, quæ ex eadem parte visuntur. Ut enim Cicero tradit II. de divinat. 'Aliis a dextra, aliis a læva datum est avibus, ut auspicium faciant: et fulmen sinistrum auspicium optimum habetur in aliis, præterquam ad Comitia.' Jam hoc loco recte monet Glareanus *dextras partes* de augure intelligi debere, qui orientem spectabat, Diony-

Signum contra, quo [10] longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit.[a] Tum, lituo in lævam [y] manum translato, dextra in caput [11] Numæ imposita, precatus est ita: 'Jupiter pater, si est fas,[z] hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa acclarassis [12] [a] inter eos fines, quos feci.' Tum per-

[a] *Ex adverso, quam longissime oculi prospicere poterant, signum notavit.*

trionem.—10 Vet. lib. *Signum contra quod l.*—11 *Capite* Edd. princripp. et plerique alii ante Crevier.—12 Vid. inf. et Not. Var.

NOTÆ

sio auctore ; non de rege, qui in meridiem versus, ut hic Livius habet.

[y] *Lituo in lævam*] Auguris non idem aspectus esse potuit toto inaugurationis tempore. Initio enim, cum ad lævam regis sedem cepit cœli regionibus designandis ab oriente ad occasum, conversus ad meridiem fuerit oportet, perinde ac rex. At ubi preces concipiendæ, aviumque volatus aspiciendus fuit, tunc lituo in lævam translato, dextraque capiti regis imposita, orientem spectavit ex lege Augurali. Quo situ, ad regis dexteram positus, meridiem dextrum habuit, septemtrionem sinistrum : uti ex subjecto schemate intelligi poterit.

SEPTEMTRIO.
Pars cœli *læva Auguri*, postica Numæ.

OCCIDENS.
Pars cœli postica Auguri, *dextra regi.*

ORIENS.
Pars cœli antica Auguri, *læva regi.*

MERIDIES.
Pars cœli *dextra Auguri*, antica regi.

egit verbis auspicia, quæ mitti vellet.[b] Quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.[c]

19. Qui, regno ita potitus, urbem[d] novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat.* Quibus cum inter bella assuescere videret non posse,[e] quippe efferatos militia, animos;[13] mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum[f] ad infimum Argiletum,[g] indicem pacis bellique,[h] fe-

13 '*Quippe efferatis militia animis.* Flor. *efferari mil. animos.* Mur. Hel. Rott. Gud. Andreas, Tarv. *efferos militia animos.* Scribe, *efferatos militia ani-*

NOTÆ

[z] *Si est fas*] Proprie *fas* dicitur, quod jure divino licet.

[a] *Certa acclarassis* [*ac clara sint*] Sigonius ex Vetusto quodam libro legebat, *ut tua signa nobis certa acclarassint.* Et, quamvis repugnet Robortellus, non desunt codices, qui sic habeant. In aliis scriptum est, *uti tu signa nobis certa acclarassis,* ut *acclarare* dicatur pro declarare, et *acclarassis* pro declaraveris: quod vetus verbum in solenni precatione usurpari, non est extra Livii morem. Et *clarare* quidem apud Lucretium aliosque occurrit: apud Cic. etiam ex prisco Poëta, 'Jupiter excelsa clarabat sceptra columna.' Sed acclarandi verbum an alibi extet, haud equidem scio.

[b] *Auspicia, quæ mitti vellet*] Forte ex quo avium præpetum genere.

[c] *De templo descendit*] De arce, sive loco, ubi augur contemplatus fuerat auspicia. Hæc enim auspiciorum loca templa dici, quemadmodum et cœli regiones in id designatas, docet Varro lib. VI. de Lingua Latina, ut supra cap. 7. est observatum.

[d] *Regno ita potitus urbem*] Id sine interpunctione sic accipe, ut Numa regni titulo regiaque potestate Romam urbem novam obtinens, eam legibus velut denuo condere statuerit. Alioqui redundabit inepte pronomen *eam:* quod et apud Becharium deest.

* A. U. C. 40.

[e] *Assuescere videret non posse*] Urbem nempe, sive Romanos.

[f] *Janum*] Templum Jani, de quo mox. Janum autem antiquissimum Aboriginum in Latio regem Apolline et Creusa Erechthei Athenarum regis filia natum, et a Xipheo ejusdem Creusæ marito adoptatum oraculi monitu, cum classe in Italiam venisse refert Auct. libelli de orig. gent. Rom. Quib. si qua fides, pro Xipheo Xuthum reposuerim, Hellenis scilicet filium, qui revera Creusam illam in matrimonio habuit, et sic Janus Latinorum idem erit cum Græcorum Ione, Achæi fratre. Hic autem Janus Saturnum (Minoëm forte seniorem) regno pulsum a Jove, benigne excepisse, regnumque cum eo liberaliter communicasse fertur. Idem Geminus appellabatur, pingebaturque Bifrons, seu Biceps, sive quod mores populi feros in humaniorem mutaverat cultum, sive quod præterita et futura calleret. Eum Cluverius Javanem, Japheti filium, Goropius Becanus Japhetum ipsum, alii Noachum interpretantur. Hoc autem duplici ratione defendi potest, tum quod Noachus, cum ante ac post

cit: apertus ut in armis[i] esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde[k] post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule,[l] post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati[m] Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, cum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam,[n] et illis sæculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea[o] Egeria[14][p] congressus noc-

mos.' J. F. Gronov.—14 Al. *Ægeria.*—15 ' Cum Duk. forte legendum *cuique*

NOTÆ

diluvium vixerit, priora cum posterioribus notitia sua complexus sit: tum quod idem vini fuerit inventor, quod Hebræi יין *Jain* vocant, ad nomen Jani alludente vocabulo. Ego si quid in his veri inest, vel unum eundemque cum Saturno Janum; vel Javanem sub Jani, Noachum sub Saturni appellatione latere conjecerim, a Chamo filio (qui Jupiter Hammon) derisum forte et pulsum.

g *Argiletum*] Locus erat Romæ, ab Argo, duce Argivorum, temporibus Evandri ibi sepulto, aliave de causa, appellatum. Fuit hic locus postea in XI. urbis regione. Putatur fuisse primum illud Jani templum ubi nunc ruinæ ædis S. Catharinæ.

h *Indicem pacis bellique*] Non construxit primus Numa: sed voluit pacis et belli esse indicium. Nam conditum ante a Romulo fuisse pace cum Tatio facta testatur ex Varrone D. Augustinus. Hinc volunt nonnulli factum ut duas Janus facies haberet, quo duorum regum concordia significaretur. Alii quod bellum suscepturi debeant de pace cogitare.

i *Apertus ut in armis*] Inde Jano cognomen duplex, *Patulcii* et *Clusii*, apud Ovid.

k *Bis deinde*] Immo ter, si Velleio fides. Sed non tunc cum hæc Livius scriberet, nempe circa pugnæ Actiacæ tempus: bis enim clausit Augustus: primo, post victoriam illam ad Actium anno 725. ab Urb. cond. Consulatu suo V. cum Sex. Apuleio, ut notat Dion Cassius. Secundo, post annos ferme viginti.

l *T. Manlio consule*] Hic T. Manlii Torquati cum C. Atilio Bulbo Consulatus conjicitur a Sigonio in annum 518. Urb. cond.

m *Iterum, quod nostræ ætati*] Iterum post Numam, sed tertium ab Urbe condita.

n *Ad multitudinem imperitam*] *Ad* pro *apud* vel *erga*, ut apud Cic. III. de Orat. ' genus orationis, quo uti ad vulgus nemo possit.'

p *Cum Dea*] Fabulantur congressum sæpius Numam cum Egeria

turnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum [15] præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum.[q] * Quem (quia tricenos dies singulis mensibus [r] luna non explet, desuntque dies solido anno,[s] qui solstitiali [t] circumagitur [16] orbe †) interca-

eorum sc. sacrorum.' *Bauer.*—16 Al. *intercalares mensibus interponendo.* Vid. Not. inf.

NOTÆ

nympha, cujus e præceptis hauserit regiam prudentiam. Alii non nympham, sed Musarum unam ad Numam palam ventitasse perhibent: quæ et aliquando adventum suum comprobaverit, exhibito repente primariis civibus epulo exquisito. Plerique Numam hujusmodi divinum colloquium finxisse putant conciliandæ institutis suis auctoritati, exemplo Minois Cretensis, et Lycurgi Spartani.

[p] *Egeria*] Quidam per *Æ* scribunt. Festus ab *egerendo* derivat. Dubium tamen est an hæc eadem fuerit cum *Egeria* quæ a mulieribus colebatur, quod opitulari crederetur egerendo partui.

Simulat sibi cum Dea Ægeria] Vide et infra c. 21. Si hoc ipse jactavit Numa, non superstitiosum, sed impostorem eum fuisse judicemus oportebit. Confirmari hoc videtur eo quod dicitur de libris ejus l. XL. 29. Si quos fructus ex superstitione præsentes collegit, Reipublicæ postea vehementer nocuit. Prava hæc fuit sapientia commentitiis superstitionibus animos plebis illaqueare, potius quam rectis institutis ad melius de Deo sentiendum adducere. Sed forte Numa ipse meliora non norat; facilius enim illis temporibus fuit dicere, quid non sit Deus, quam quid sit. Vide Cic. de Natura Deor. l. I. c. 21. *J. Clericus.*

[q] *Describit annum*] Planetarum quilibet circuitu suo, cum scilicet certo e loco digressus in eundem locum redit, annum suum efficere dici potest. Sed cum annum absolute dicimus, vel Solarem intelligimus, qui una solis ad idem punctum conversione conficitur; vel Lunarem, qui duodecim Lunæ complectitur circumvolutiones, quas menses appellamus. Anni duplicis, Romulei scilicet, atque a Numa correcti, discrimen, quod in Præfatione paulo accuratius persecutus sum, exhibebit pingui, ut ita dicam, Minerva, subjectum paulo post schema.

* A. U. C. 44.

[r] *Tricenos dies singulis mensibus*] Revera, ut advertit Livius, Luna singulis mensibus triginta dies non explet: desunt quippe horæ XI. cum quadrante. Quod autem idem de tricenis singulorum mensium diebus disputat, non ita est accipiendum, quasi tot dies Numa suis mensibus assignaverit; cum ne unus quidem in illius anno mensis eo dierum numero sit, ut ex sequenti diagrammate liquet: in quo utriusque anni, tum a Romulo instituti, tum a Numa aucti, comparationem habes. Sed facta inter longiores brevioresque menses velut compensatione, atque illis detracto, his addito uno die, res eodem ferme redibit.

laribus mensibus interponendis,[b] [u] ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno [x] ad metam eandem Solis, unde orsi essent,

[b] *Inserendo menses interjectos, extra ordinem.*

NOTÆ

ANNUS ROMULI. Menses.	habuit dies	ANNUS NUMÆ. Menses.	habet dies
		Januarius	29
		Februarius	28
Martius	31	Martius	31
Aprilis	30	Aprilis	29
Maius	31	Maius	31
Junius	30	Junius	29
Quintilis	31	Quintilis qui post *Julius*	31
Sextilis	30	Sextilis, qui postea *Augustus*	29
September	30	September	29
October	31	October	31
November	30	November	29
December	30	December	29
	304.		355.

[s] *Solido anno*] Lunaris annus minor est quam Solaris, diebus undecim et fere quadrante diei: quandoquidem Sol nonnisi intra 365. dies, atque horas paulo minus sex, Zodiacum emensus, ad cardinem pristinum revertitur.

[t] *Qui solstitiali*] Per orbem solstitialem intelligit annuum Solis circuitum, qui inter Tropicos, ubi solstitia fiunt, ab eodem ad idem perpunctum redeundo agitur.

† *Solstitiali circumagitur orbe*] Hoc est, a solstitio hyberno ad alterum solstitium hybernum porrigitur. Hic est orbis solstitialis, seu vices solstitiorum in orbem redeuntium. Quod non notarem, nisi viderem a magnis criticis minus intellectam hanc rem fuisse. De ceteris consulendi chronologi, et præsertim Henr. Dodwellus diss. 10. de cyclis. *J. Clericus.*

[u] *Intercalaribus mensibus interponendis*] Intercalares sive dies, sive menses, appellantur, qui ordinariis interseruntur extra ordinem, ut annus Lunaris cum Solis cursu exæquetur. Intercalare enim deductum a Græco καλῶ, quo prisci Latini usi, (unde et Kalendæ, et Calata comitia, et curia Calabra,) idem est ac intervocare, et quasi inter alios nominare. Hæc autem Numæ intercalatio per menses fiebat: ideoque cum hic vulgo scriberetur *Intercalares mensib. interponendo*, Nannius legebat *Intercalares menses interponendo*: pro quo Gronovius substituere maluit, *Intercalaribus mensibus interponendis*, paulo eleganteriori loquendi forma; verum eadem significatione. Sed et vulgaris lectio eundem sensum dabit, si per *Intercalares* intelligamus *menses*, aliis *mensibus* adjectos. Hunc intercalandi usum Romani mutuati a Græcis; quemadmodum in Præfatione ostendi, ubi de anno Romano.

[x] *Quarto et vigesimo anno*] Vetus lectio *vicesimo quoque anno*. Sabellicus scripsit *vicesimo quarto*, quod Nannius probat, secundum Buslidii codicem; ceterique, exceptis Aldo Ma-

plenis annorum omnium spatiis dies congruerent.[c] Idem nefastos dies fastosque fecit,[y] quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.[z]

20. Tum sacerdotibus creandis[a] animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat,[b] ea maxime, quæ nunc

[c] *Post impleta superiorum omnium annorum tempora, dies ad pristinum statum redirent.*

NOTÆ

nutio, et Sigonio, quem Robortellus impugnat. Uterque tamen Macrobii utitur auctoritate. Sed cum duæ fuerint Romani Kalendarii ordinationes a Numa institutæ, hæc cuncta non ægre conciliari possunt. Et vero fatetur Sigonius posterioris descriptionis, qua annus dierum fuit 355. eique postea adhibitæ intercalationis ratione, verum esse quod Robortellus aliique volunt, nempe *vigesimo quarto anno* ad metam eandem Solis, unde orti essent, dies congruere: ceterum, si ratio habeatur prioris designationis, ex qua scilicet diebus 354. absolvebatur annus, id *vigesimo anno* evenisse contendit: sed tota hæc anni Romani ratio satis, opinor, commode in Præfatione nostra est explicata.

[y] *Nefastos dies fastosque fecit*] Dierum apud Romanos tria discrimina facit ex Numæ instituto Macrob. lib. I. Saturn. c. 16. Alios ait *Festos* vocari, qui Diis dicati sunt; *Profestos* alios, hominibus ob ministrandam rem privatam publicamque concessos; alios *intercisos*, Deorum hominumque communes; quorum scilicet quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est jus dicere. Ad Profestos revocantur Fasti proprie dicti, quibus Prætori licet fari tria verba solennia, 'do, dico, addico;' itemque comitiales, quibus cum populo agi potest. *Nefasti*, fastis contrarii, dicuntur ii quib. tacet Prætoris tribunal, quoniam ei non licet jus dicere.

[z] *Nihil cum populo agi utile futurum erat*] 'Cum populo agere,' est rogare aliquid populum, quod suffragiis suis aut jubeat, aut vetet: id est, comitia habere,(quod est proprium magistratuum.) Ab hoc differt 'lege agere,' id est, ex lege jus suum persequi coram magistratu, quod privato cuique licet.

Quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat] Pertinet hoc potissimum ad libertatis tempora, quibus, ob seditiosorum magistratuum molimina, utile erat dies quosdam esse, quibus cum populo agere non liceret; ut bonis civibus tempus ad impediendum violentorum consiliorum exitum suppeteret, quod dies nefasti suppeditabant. Sed nescio an, tempore regum, ejusmodi re ulla opus esset. *J. Clericus.*

[a] *Sacerdotibus creandis*] Numa omnia quæ ad religiones et cærimonias pertinebant octo libris, juxta totidem sacerdotum genera, complexus est, referente Dionysio lib. II.

[b] *Ipse plurima sacra obibat*] Dionys. inter regis munia primo loco recenset curam sacrorum, atque sacrificiorum, ut per eum gereretur quicquid ad Deos placandos pertineret. Sic apud Poëm. 'Rex Anius, rex idem hominum, Phœbique sacerdos.' Sic in Ægypto Mercurius Trismegistus, in Judæa Hasamonæi ex Macchabæis orti. Imperatores quoque Romani ab Augusti usque temporibus inter arcana imperii habuerunt, majestatem principis pontificia auctoritate ac religione munire.

ad Dialem flaminem[c] pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis[d] desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem[d] creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ[e] legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum.[e] His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit.[f] * Salios item duodecim[f] Marti Gradivo[g] legit, tunicæque pictæ

[d] *Sacra ad regis officium pertinentia.* [e] *Non extraneum a Romuli familia.* [f] *Reddidit inviolabiles.*

NOTÆ

[c] *Ad Dialem flaminem*] Flamines erant singulares certorum numinum sacerdotes, quos a capitis gestamine, coronæ speciem referente, dictos constat. Sed Varro apud Servium sic appellatos vult quasi *Filamines*, quod cum ipsis non liceret nudo capite sub dio esse, illud per æstum filo, sive licio, cingerent, quod pro pileo erat. Plutarchus a pileo *Pileamines* initio nuncupatos fuisse censet: postea corrupto nomine flamines. Halicarnasseus a *flama* deducit, quo vocabulo a Veteribus sacræ infulæ appellabantur. Cognomen habebant singuli ab eo numine cui sacra faciebant. Dialis a Jove, quem Græci Δία, prisci Latini Dijovem vocabant. Martialis a Marte appellationem sortitus: Quirinalis a Quirino sive Romulo. Hunc a Numa prioribus duobus antea institutis additum Plutarchus tradit. Dionysius cum Nostro horum trium majorum flaminum institutionem uni tribuit Numæ. His majoribus et Patriciis flaminibus alii deinde accesserunt, minores, et plebeii, ad duodecim, præter eos quos deinde adulatio in gratiam Imperatorum demortuorum adjecit, qualis fuit Augustalis. Flaminis Dialis jura ex veterib. colligit Onuphrius de Civit. Rom. cap. proprio.

[d] *Jovi assiduum sacerdotem*] Tantam assiduitatem Jovis sacris præstare debebat ejus flamen, ut ei ne unam quidem noctem manere extra Urbem fas esset, apud Nostrum lib. v. c. 51. et alibi.

[e] *Virginesque Vestæ*] Legit eas Numa, non instituit, utpote 'oriundum Alba sacerdotium.' Forte numerum Vestalium antea incertum definivit, lectis quatuor nobilissimis puellis. Cærimonias etiam earum certo jure constituit; atque inprimis servandæ virginitatis tricennale tempus; quod antea quinquennium non excessisse scribit Halicarnasseus. Idem Numa templum Vestæ condidit, in quo servatum fuisse creditur Palladium, fatale illud Minervæ simulacrum, quod Æneas Troja in Italiam secum detulerat.

* A. U. C. 48.

[f] *Salios item duodecim*] Dicti Salii a saliendo. Eorum in armis saltationem a temporibus Æneæ quidam apud Festum deducunt. Sed hoc genus choreæ cum strepitu ex gladiis ad

insigne dedit et super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ancilia appellantur,[h] ferre, ac per Urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde[i] Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque[e] attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret;[k] ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur: nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria[l] placandos-

[e] *Descripta et sigillo notata.*

NOTÆ

scuta allisis a Curetibus primum institutum auctor est Dionys. Legebantur autem Salii a magistro collegii ex patriciis adolescentibus, quorum uterque parens viveret, nec pater in magistratu esset.

[g] *Marti Gradivo*] Ex vocabulo Sabino *Mavors*, Latinis dictus Mars bellorum Deus, Jove ac Junone genitus. *Gradivum* cognominarunt, vel a gradiendo ultro citroque in bello, ut Festus auctor est; vel a vibrando hastam, quod Græci dicunt *κραδαίνειν*.

[h] *Quæ ancilia appellantur*] Anno circiter 8. Numæ repertum est in regia scutum æneum breve, quod ancile appellarunt, quoniam ex utroque latere ἀγκύλην, seu curvaturam, habuit. Ita enim recisum erat, ut summa infimaque parte latius pateret, in medio esset angustius. Eodem tempore audita vox est potentissimam fore civitatem in qua scutum illud maneret. Quo itaque facilius servaretur, facta sunt complura ejusmodi scuta, quibus illud misceretur ne internosci posset. Probatum maxime opus Mamurii Veturii; qui præmii loco postulavit, ut nomen suum carminibus Saliorum insereretur.

[i] *Pontificem deinde*] Sacri magistratus primarii, Pontifices appellati sunt, vel a 'posse' et 'facere:' vel, ut Varro mavult, a ponte faciendo, quod pons sublicius a Pontificibus primum factus, eorundem curæ commissus esset: qui nec nisi sacris, cis et ultra Tiberim solenni ritu factis, restitui poterat. Quatuor a Numa e patriciis instituti sunt, quorum princeps Marcius Numa, quem rex generum sumsit. Filius illius Marcii Sabini qui Numam perpulerat ad regnum capessendum, eumque Romam fuerat comitatus.

[k] *Quo consultum plebes veniret*] Consulebantur Pontifices de jure sacro inprimis. Sed et legum interpretandarum potestas diu penes collegium Pontificum fuit.

[l] *Justa quoque funebria*] Justa funerum, et justa absolute, vocantur exequiæ quæ mortuis debentur. Earum jus Plato apud Cicer. II. de legib. rejiciebat ad interpretes religionum: quoniam scilicet ad religionem non minus inferi quam superi pertinent Dii.

que Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu[17] missa, susciperentur atque curarentur.[18] [m] Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio[n] aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.[o]

21. Ad hæc consultanda procurandaque,[f] multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen videretur,[g] ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu,[19] [p] civitatem regerent. Et

[f] *Deliberanda et curanda, seu expianda.*
[g] *Divinum numen rebus humanis velut præsens adesse.*

17 'Pro *visu*, quod Drakenborchius Aldum secutus receperat, dedi *viso*, quod in nonnullis codd. et plur. Edd. vett. exhibitum est. Confirmat hanc lect. inter alia locus infr. XXXI. 12. 'Fœda omnia et deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa.'' *Doering*. *Viso* dant et Gronov. Doujat. Crevier. —18 Ex cod. Harl. 2. *procurarentur* legit Stroth. quod et conj. Gronov.

19 'Forte leg. *proxime . . . metum*, quam Mureti conjecturam probarunt Gronov. Drak. et Bauer. vel *perculsam proxime* seu simpl. *perculsam legum ac p. metu civitatem*: nam in multis Mss. legitur *propulso* pro *proximo*.' Rupert. *Proxime metum* legit Crevier. Doering. scribendum putat *proxima l. a. p. metu*.

NOTÆ

[m] *Susciperentur atque curarentur*] Suscipiuntur prodigia quæ pro veris prodigiis admittuntur. Quod autem Gronovius notat, prodigiorum procurationes dici, non curationes, ideoque scriptum forte fuisse *procurarentur*, id quidem satis verisimile est, si ea mens Livio fuit, ut expianda prodigia exprimere voluerit. Sed forte id tantum voluit, Pontifices consuli debuisse, quæ prodigia accipienda essent, tanquam vera, atque ita non negligenda.

[n] *Jovi Elicio*] Artem Jovis eliciendi de cœlo didicisse Numa narratur a Fauno et Pico, ad fontem quo convenire solebant, vino mulsoque sopitis captisque per duodecim juvenes in insidiis collocatos: dicitur deinde a Jove sacrificiis elicito atque evocato quæsivisse procurandi fulminis ritum: qua de re Arnob. lib. v.

[o] *Quæ suscipienda essent*] Quæ scilicet prodigia.

[p] *Proximo legum ac pœnarum metu*] Alii aliter: non rejicienda Mureti conjectura, legentis, *proxime legem, ac pœnarum metum*: a quo sensu minime recedit Tanaqu. Faber, rescribens, *proxime legum ac pœnarum metum*: ut *proxime* sit præpositio, atque hic sensus sit, ut vis fidei et jurisjurandi proxime accederet ad efficaciam formidinis ex pœnis per leges propositis. His omnibus significatur ad regendos cives tantundem prope tunc Romæ valuisse fidem et jusjurandum, quantum alibi leges et supplicia. Quæ quidem sententia Numæ, atque adeo Saturni regno digna est; cum, ut est

cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam[q] in medio ad solicitandam omnium pacem,[h] crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia[20 r] cum conjuge sua Egeria essent. Et soli[1] Fidei solenne instituit.[* s] Ad id

[h] *Ad vexandam cunctorum quietem.*

Vide inf. et Not. Var.—20 In Ms. Vindob. legitur *C. e. locum s. q. e. sibi concilia.* Vid. Not. inf.—1 Quidam τὸ *soli* delendum putant, aut legendum *simul*,

NOTÆ

apud Ovid. I. Fast. 'Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat.' Sive ut habet Fabius Pictor lib. I. 'nullo tunc vindice aut metu, sed sua sponte retinebant fidem et rectum.' Sed, ni fallor, aliud voluit Livius, nempe fidem et jusjurandum rexisse civitatem, quod propter religionem animis hominum penitus infixam, proximus et quasi præsens cuique esset legum divinarum metus, et pœnarum a Diis statim infligendarum peccantibus: qui sensus et proxime dictis a Livio optime congruit, nec ullam exigit verborum ejus mutationem.

[q] *Non urbem, positam*] Num potius *posita?* hoc intellectu: finitimi qui ante crediderant Romam non urbem esse, sed castra in medio eorum posita, &c.

[r] *Earum ibi* [*sibi*] *concilia*] Nannius v. Miscell. cap. 9. absque ullius codicis auctoritate, *sibi* mutandum censet in *ibi*: ut ostendatur lucum illum ideo Musis fuisse dicatum, quod ibi colloquia uxori ejus cum illis Deabus essent. Ego nihil video cur a recepta lectione recedendum sit. Particula enim *ibi* locum quidem Camœnis consecratum denotat, qui aliunde luci nomine satis designatur. Verum solius Egeriæ cum Musis colloquia indicat, non etiam Numæ, ut pronomen *sibi*.

* A. U. C. 54.

[s] *Et soli Fidei solenne instituit*] Mendosam suspicatur Sigonius vocem *soli*, eo quod Termino quoque, institutis Terminalibus, Numa solennia et anniversaria sacra instituerit, Dionysio teste: ideoque mallet, *et simul Fidei solenne instituit*. Turnebus Advers. XI. 6. *Soli Fidei solenne*, sacrum intelligit proprium Fidei, nec cum alio Deo commune. Muretus notavit in veteri libro scriptum *poli Fidei*, conjicitque legendum *populi Fidei*. Et vero Dionysius publicam fidem vocat, nempe δημοσίαν πίστιν. Aliam forte Livii mentem fuisse quispiam non absurde conjiciat, ut nempe Numa, licet pluribus Diis solennia sacra instituerit, sola tamen sit Fides, cujus novo numini, hactenus Romanis ignoto, hunc detulerit cultum; cum alii jam apud ipsos colerentur sacrificiis, etsi eorum sacrorum rationem non-

sacrarium flamines[t] bigis, curru arcuato,[i] vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus[u] etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant,[k x] dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis,[y] quam regni. Ita duo deinceps[z] reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatatem auxerunt. Romulus septem et triginta† regnavit annos: Numa tres et quadraginta.[a] Tum valida,[2] tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

[i] *In formam arcus tecto vehiculo.* [k] *Quæ loca vocantur Argei a Pontificibus.*

vel *populi* e Dionysio.—2 Ms. Vindob. *Cum valida.*

NOTÆ

dum descriptam haberent; quod a Numa illis nunc præstitum.

[t] *Ad id sacrarium flamines*] Quinam vero et quorum Deorum flamines ad Fidei ædem, sive locum ubi ejus sacra reposita erant, ea solenni pompa et ritu deducebantur? Flamines sane sui quisque numinis sacra seorsim curabant, nec collegæ invicem censebantur. Apparet non de his singularibus hujus aut illius numinis flaminibus hoc loco agi: sed aliud flaminum genus invenio apud Festum lib. III. seu litera C. *Curiales* nimirum *flamines*, Curiarum sacerdotes: quos probabile est illuc tanquam ad commune fidei publicæ sacrum simul quotannis convenisse.

[u] *Sedemque ejus*] Fidei datæ symbolum et pignus sunt datæ conjunctæque dextræ. 'Coëant in fœdera dextræ,' inquit Virg. XI. Ideo observat Auctor, fidei sedem in dextris esse, eamque sedem quasi sacratam commendat: dextræ enim fœderis gratia junctæ, non immerito consecrari videntur, quandoquidem jurejurando, sive sacramento interposito, sacrisque celebratis, hæc fiunt.

[x] *Argeos pontifices vocant*] Recte monet Nannius hic Argeorum nomine non intelligi simulacra scirpea, quæ Idibus Maiis e ponte publicio in Tiberim dejici olim Herculis exemplo solebant a Pontificibus, Vestalibus et Flaminica Diali. Nam de locis, non de effigiebus, Livius loquitur; et horum sacrorum ritu sublato, loca aliquot Romæ nomen Argeorum retinuerunt, ut videre est apud Varronem lib. IV. de Ling. Lat. ex quo discimus Argeorum sacraria in 27. partes urbis fuisse disposita; *Argeos* autem dictos putari a principibus qui cum Hercule Argivo venerunt in Latium, et apud Saturniam subsederunt.

[y] *Tutela . . . haud minor pacis*] Quævis defensio seu tuitio dicitur tutela. Hic sumitur pro cura tuendi et conservandi pacem.

[z] *Duo deinceps*] Successive, *deux Rois de suite, l'un après l'autre.*

† *Romulus septem et triginta*] Mirum est tam alieno loco hoc dici, suo vero omissum; quod commodissime, narrata Romuli consecratione, me-

22. Numæ morte ad interregnum res rediit.[b] Inde[*] Tullum Hostilium, nepotem Hostilii,[c] cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Tum ætas[3] viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus,[l] undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani[d] ex

[l] *Existimans civitatem pace torpescere.*

3 In Ms. Vindob. est, *etiam quam Romulus fuit; cum ætas.*—4 Al. *Civilius,*

NOTÆ

morari potuit, et, nisi fallor, debuit. *J. Clericus.*

[a] *Tres et quadraginta*] Ita Dionysius et reliqui. Porro Numa excessit annum 80. morbi ad id temporis expers. Plerique Veterum apud Dionysium et Plutarchum quatuor ei filios assignant, Pomponem, Pinum, Calpium et Mamercum, ex quibus ortos volunt Pomponios, Pinarios, Calpurnios, et priscos Mamercos: quæ familiæ *regis* cognomen idcirco affectaverint. Verum, cum Pinarii jam ab Herculis et Evandri temporibus memorentur, non modo suam, sed et ceterorum originem suspectam reddunt. Certior fides Pompiliam ei filiam tantum assignat, sine liberis virilis sexus. Numæ effigiem ex nummis hic subjectam lector videbit.

[b] *Ad interregnum res rediit*] De interregno et interregibus diximus, c. 17.

[*] A. U. C. 83.

[c] *Nepotem Hostilii*] Medulliam oppidum, ab Albanis olim conditum, Romulus deditione captum, fecerat Romanorum coloniam. Inde Hostus Hostilius in urbem migravit, ubi uxorem Hersiliam duxit Hersiliæ Sabinæ filiam. Is post multa egregia facinora, acri prælio ad urbis mœnia inter Romulum Tatiumque commisso, cæsus occubuit, ut cap. 12. dictum est. Ex filio ejus unico, quem pater moriens infantem reliquerat, natus est hic Tullus Hostilius, qui tertius regnum Romæ iniit Olympiadis 27. an. 2. ex Dionys. lib. III. Cum eo de regno contendit M. Marcius Sabinus, qui in ea contentione suffragiis victus, mortem sibi conscivit. At Hostilius regnum insigni liberalitate auspicatus est, diviso inter egenos agro regio; quod sibi patrimonium suum tum ad domesticos, tum ad sacrificiorum sumtus sufficere diceret.

[d] *Forte evenit, ut agrestes Romani*] Ab Albanis quibusdam inopibus jussu Cluilii factum prædandi et latrocinandi initium memorat id. Halicarn.

Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius[4] Albæ.[e] Utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius,[5] quam mandata, agerent. Satis sciebat, negaturum Albanum, ita pie bellum indici posse.[f] Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo[g] blande ac benigne, comiter regis convivium[6] celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem[7] indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: 'Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.' Ad hæc Tullus: 'Nuntiate,' inquit, 'regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.'[m]

[m] *Ut contra eum populum qui prius, &c. convertant omnia hujus belli mala, tanquam impii belli auctorem.*

al. *Clœlius.*—5 Vet. lib. *ne quid cum Albano prius.*—6 Ms. Vindob. *comi fronte comiter regis conv.*—7 *Trigesimum tertium diem* legendum monet Sigon.

NOTÆ

[e] *Imperitabat tum C. Cluilius Albæ*] Alias perperam *C. Civilius:* male item *Cœlius* apud eundem Dionys.

Imperitabat tum C. Cluilius Albæ] Mirum est Albanum regnum, post Numitoris a nepotibus restituti mortem, ad Romulum devolutum non esse, cum ejus familiæ hæreditario jure antea fuisset. Si causam ejus rei norant historici, digna erat, quæ paucis diceretur. Sed rei tam antiquæ memoriam jam olim intercidisse putarim. *J. Clericus.*

[f] *Pie bellum indici posse*] Romuli cum Albanis fœdere cautum fuerat, ut neutri populo fas esset bellum alteri inferre: et si quid hinc inde peccatum esset, ut læsi ab ea civitate jus peterent, unde injuria orta foret. Id si non impetraretur, tum demum bellum, utpote soluto fœdere, indici, atque inferri posse.

[g] *Excepti hospitio ab Tullo*] Non ab ipso quidem Tullo: hic enim (quod videri vellet ab Albanis rapta prior repetiisse, qua de causa legatos et ipse Albam miserat) non statim Albanorum legatos admisit, causatus gravibus se negotiis occupatum, auctore Dionysio: sed per amicos interim laute Albanos excepit.

23. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur,* civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramqué prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum † oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia [h] ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit.[8] In his castris Cluilius Albanus rex moritur;[i] dictatorem Albani Mettum Fuffetium[9] [k] creant.* Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium

8 'Al. *vetustas abolevit*, perperam. Namque neutraliter dicitur *abolevit* pro *interiit*, ut infra lib. III. cap. 55. 'Cujus rei prope jam memoria aboleverat.'' *Stroth.*—9 Al. *Metium Suffetium.*—10 Vet. lib. *is ducit quam p.*—11 'Tu-

NOTÆ

* A. U. C. 86.

† *Ab Albanorum stirpe regum, &c.*] Livius oriundos Romanos ab Albanis regibus dicit, eadem figura, qua c. 16. eosdem progeniem Romuli vocat. *J. Clericus.*

[h] *Fossa Cluilia*] Eam fossam jussu Cluilii Albani regis ductam, Dionys. Halicarnasseus suo adhuc tempore nomen servasse quadragesimo ab urbe stadio testatur. Unde mirum videtur nomen ejus cum vetustate abolitum a Livio dici, qui eodem fere tempore cum Halicarnasseo vixit.

[i] *Albanus rex moritur*] Cluilius hic, quem incentorem belli facit Halicarnasseus, quique mortuus in prætorio repertus est, sine ullis tamen veneni aut vis illatæ vestigiis, quo jure Albæ regnaverit, nondum comperi. Certe nullus quod sciam post eum Albanorum rex legitur: ejusque loco suffectus est ab exercitu Metius, titulo dictatoris, id est, (ut ipse Metius mox interpretatur) gerendo bello ducis.

[k] *Mettum* [*Mettium*] *Fuffetium*] Legitur vulgo *Metius Suffetius.* Sigonius tamen scribendum contendit *Fuffetium*, auctore Dionysio, apud quem est Φουφέτιος: neque ab eo abscedit Plutarchus in lib. Paralellor. quod ad primam nominis literam attinet: appellat enim Μέτιον φουβέντιον. Emendationem suam tuetur Sigonius adversus Robortellum, qui veterem lectionem pluribus defendit lib. II. c. 52.

* A. U. C. 87.

castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. Ducit, quam proxime[10] ad hostem potest;[1] inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit,[n] satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur,[11] [m] in aciem[12] educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant,[n] cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: 'Injurias et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor:[o] fuerit ista ejus deliberatio,[o] qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es, hoc magis scis.[13] [p] Multum illi terra, plu-

[n] *Si secum venerit in colloquium.* [o] *Ventilatio istius rei ad eum spectabat.*
[p] *Tu ipse (o Tulle) eo magis nosti quantæ sint opes Etruscorum circa nos utrosque et maxime circa te: quo vos (Romani) ipsis estis viciniores.*

men, *ut si vana a.* conj. Periz. et *tametsi vana afferri rebatur* non male Faber.' *Rupert.*—12 *Suos in aciem* Edd. ab Ald. ad Crevier.—13 '*Quo propiores vos, hoc magis scis* Froben. Edd. post. omnes, immo etiam Gronov. Crevier. et Drak. sine ullo, aut saltem incerto codd. præsidio. *Quo propior Volscis, h. m. s.* Ald. Edd. antiq. et Mss. tantum non omnes, in quibus est etiam Vindob.

NOTÆ

[1] *Ducit, [Is ducit] quam proxime ad hostem potest*] Id est, ad loca maxime propinqua Romanorum castris. At Gronovius, deleto pronomine *is*, mavult legere, *qua proxime ad hostem potest*: ut sit; proximo, seu brevissimo itinere ad hostes contendit: *par le plus court chemin.*

[m] *Tametsi vana afferebantur*] Placet Tanaquilli Fabri conjectura suspicantis legendum, *tametsi vana afferri rebatur.*

[n] *Postquam instructi utrimque stabant*] Ubi instructa velut ad certamen acie steterunt, hinc Romani, inde Albani. *Les deux armées étant rangées en bataille.*

[o] *Neque, recte, an perperam, interpretor*] Negat Fuffetius se pronuntiare velle, aut debere, jure an injuria factum sit ut Albani et Romani ad arma venerint: quod Cluilius illud examinare debuerit priusquam bellum susciperet.

rimum mari pollent. Memor esto, jam, cum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore;[p] ut fessos confectosque, simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi,[q] decerni possit.' Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

24. Forte in duobus tum [*] exercitibus [r] erant trigemini [14] fratres,[s] nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque [15] fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior.[16] Tamen in re tam clara nominum error ma-

Variant autem Mss. in hunc modum, *quo es propior Vulscis, quo propior est Vulscis, quo propior es Volscis, quo propior es Vulscis.* At hæc omnia non vera esse possunt, quoniam Volsci non erant Etrusci sed Latini. Donec aliud reperiatur, nulla lectio nostra melior erit, quam confirmant codd. Harl. 2. et Lipsiens. ac Ed. Campani. Jac. Gronov. legendum conjecit, *quo propior es Veiis.* Mihi potius legendum videtur, *quo propior es Tuscis;* quam facile *Tuscis* in *Vulscis* mutari potuerit, apparet. Neque displicet Heynii viri summi conjectura, qui abjecto plane gentis nomine legendum censebat: *quo propior es, hoc magis scis.* Missas facio alias conjecturas; ut *quo propior est vobis*, aut *quo propior es nobis: hoc* esse sextum casum nemo ignorabit.' *Streth.*

14 Alii *tergemini.*—15 *Curatiosque* multi Mss.—16 *Notabilior* pro *nobilior*

NOTÆ

[p] *Has duas acies spectaculo fore*] Communibus hostibus optatum spectaculum, ac velut ludum præbent atrocia finitimorum inter se prælia. Nota est in hanc rem Æsopica de corvo fabula.

[q] *Sine multo sanguine utriusque populi*] Idcirco bellum in compendium mitti utrisque placuit: sed ejus consilii auctor ex Dionysio Romanus. Numerum autem eorum qui utrimque certarent definivit, ipsosque præliaturos designavit casus *tergeminorum utrimque fratrum.*

[*] A. U. C. 87.

[r] *Forte in duobus tum exercitibus*] Sequinius Albanus, ut est apud Dionysium lib. III. uno tempore gemellas filias, alteram civi suo Curiatio, Romano alteram Horatio elocaverat. Hæ simul ambæ gravidæ factæ, primo partu, eodemque die prolem masculam ediderunt trigeminam. Hos Fuffetius, tanquam genere, ætate, indole, et corporis animique robore omnino pares, invitandos censuit ad dimicandum pro patriæ principatu: quasi qui divina quadam providentia ad id destinati viderentur, aptissimique hac de causa essent ad juvenum, hunc honorem utrimque ambientium, sedandam contentionem.

[s] *Trigemini fratres*] Proprie tergemini seu trigemini sunt tres gemini uno partu editi. Alias tergeminus pro triplici generaliter sumitur.

net; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt:[t] plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. Hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. Ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur:[u] tempus et locus convenit.[x] Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives[y] eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt.[q] Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fetialis[17] regem[z] Tullum ita rogavit: 'Jubesne me, Rex, cum patre patrato[a] populi Albani fœdus ferire?' jubente

[q] *Diversa fœdera diversis conditionibus, sed cuncta eodem ritu ineuntur.*

conj. Wakef. ad Lucret. I. 356.—17 Al. *Fecialis*, al. *Fœcialis*.—18 ' Vet. lib.

NOTÆ

[t] *Auctores utroque trahunt*] Divisi in duas sententias historici rem trahunt in utramque partem, et alii in hanc, alii in illam inclinant.

[u] *Nihil recusatur*] Cum Albani fratres nulla cognationis religione impediri se ostendissent, quominus hanc patriæ operam navarent, Romani quoque propinquitate generis potiorem gloriam, et patriæ amorem ducentes, hoc certamen patre consentiente susceperunt, apud Dionysium.

[x] *Tempus et locus convenit*] Usitatior loquendi forma; de loco ac tempore convenit: sed illa quoque Ciceroni, et aliis cognita.

[y] *Ut, cujusque populi cives*] Vulgati habent *cujus populi cives*. Sed septem Mss. habent, *ut cujusque populi*; quod redolet vetustum sermonem in formulis servatum. Hic itaque *cujusque* est cujusvis, vel utriusvis.

[z] *Fetialis regem*] Varro lib. IV. de Lingua Lat. 'Feciales,' inquit, 'dicti quod fidei publicæ inter populos præerant: nam per hos fiebat ut justum conciperetur bellum.' At Nonius cap. 12. *Fœciales* scribit, traditque apud eum Varro ex eorum numero legatos quatuor res repetitum mitti solitos, et fuisse Fœciales viginti: licet Ciceroni duo sufficere visi sunt, II. de Legibus. Porro collegium Fecialium a Numa institutum refert præter alios Dionysius, idque imitatione vel Ardeatium, vel Æquicolarum, apud quos jus Feciale primus Sertor Resius constituit, si Valerio Maximo fides habenda.

[a] *Cum patre patrato*] Fecialis unus, is scilicet qui feriendo fœderi præerat et jurejurando pacta firmabat, Latinis dicebatur *Pater Patratus*, quod et pater esset, et patrem adhuc superstitem haberet. Id enim requirebatur ex Plutarchi sententia: quod jurisjurandi et pacis præsidem oporteat prorsum et retrorsum videre. Id vero maxime videatur præstare posse, qui et filium habeat de

rege, 'Sagmina,' inquit, 'te, Rex, posco.'[b] Rex ait, 'Puram[18] tollito.'[c] Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. Postea regem ita rogavit: 'Rex, facisne me tu regium nuntium populi[19] Romani Quiritium? vasa comitesque meos?'[d] Rex respondit: 'Quod sine fraude mea[e] populique Romani Quiritium fiat, facio.' Fetialis erat M. Valerius. Patrem patratum Sp. Fusium[f] fecit, verbena[g]

Pura, ut ad *sagmina* referatur.' *Sigon.*—19 'Quidam libri rectius, puto, *popu-*

NOTÆ

quo consultet, et patrem quicum deliberet. Plutarchus tamen hoc loco videtur *Patrati* nomen a patrando jurejurando deducere: nam generaliter, qui, cum jam ipse pater esset, habebat etiam tum patrem, *pater patrimus* vocabatur apud antiquos, auctore Festo. Alii *Patrem Patratum* ex eo appellatum volunt, quod quemadmodum pater filiorum curam gerit, plenamque in illos habet potestatem, ita hujusmodi Sacerdos, tanquam pater populi Romani, ipsius rem curaret, ejusque nomine jusjurandum perageret, ut est apud Marcellum Donatum. An Patratus quasi factus et constitutus pater totius populi?

[b] *Sagmina te, Rex, posco*] 'Sagmina' (ex Festo lib. XVII.) 'vocantur verbenæ, id est, herbæ puræ,' sic dictæ, vel 'quia ex loco sancto arcebantur' (lege *arcessebantur*) 'a Consule, Prætoreve, legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumve indicendum; vel a sanciendo, id est, confirmando.' Id clarius explicat Plinius lib. XXII. c. 2. 'Non aliunde sagmina in remediis publicis fuere et in sacris legationibus, quam verbenæ. Certe utroque nomine idem significatur; hoc est, gramen ex arce cum sua terra vulsum. Hæc semper legati, cum ad hostes clarigatumque mitterentur, usi sunt.' Aliquando generali graminis nomine verbena intelligitur, ut paulo post, ubi Fecialis dicitur ex arce graminis herbam tulisse. Licet proprie loquendo aliud herbæ genus sit gramen, aliud verbena. Caduceatores hi a verbena, Verbenarii quoque dicebantur, ex Varrone apud Nonium ante laudatum.

[c] *Puram tollito*] Herbam nimirum, ut probant quæ sequuntur. Non igitur ad vocem *sagmina* in Fecialis interrogatione expressam; sed ad ejus nominis significationem rex respondit. Sigonio tamen vetus codex habet *pura*, quod ad sagmina referretur.

[d] *Vasa comitesque meos*] Vasorum nomine supellex generaliter intelligitur, et omne instrumentum.

[e] *Sine fraude mea*] Hoc est, salvo meo, aliorumque jure. Ita interpretatur Budæus in prioribus Annotationibus ad Pandectas.

[f] *Patrem patratum Sp. Fusium*] Licet Fecialibus præficeretur Pater patratus, a Feciali tamen alio, de totius, opinor, Fecialium collegii sententia, creabatur, uti manifeste docet hic Livii locus: nec publico illo munere fungebatur, nisi speciatim delectus.

[g] *Verbena*] Ex his Livii verbis liquet verbenam fuisse herbam sacram et puram, qua caput Patris patrati

caput capillosque tangens.[20][h] Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata [i] carmine[k] non operæ est [1] referre,[r] peragit. Legibus deinde recitatis, 'Audi,' inquit, 'Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus: ut illa palam prima postrema [2] ex illis tabulis cerave [l] recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt,[m] illis legibus populus Romanus

[r] *Recitare non est operæ pretium.*

lique.' Rupert.—20 Quidam Mss. *tegens.* Vid. Not. Var.—1 Mss. nonnulli *non opus est.*—2 Al. *postremaque*, al. *postremave.*—3 *Defecerit* recentiori forma,

NOTÆ

Fecialis tangeret, vel potius circumdaret.

[h] *Caput capillosque tangens*] Buslidianus codex, ut Nannius lib. v. Miscell. annotat, non *tangens*, sed *tegens* habet. In Deorum sacris caput operiri et tegi solet, ut jam cap. 18. demonstratum. Nannius tamen non audet definire utra lectio melior sit: non enim caput Patris patrati totum verbena inumbrari ac tegi, sed corona verbenacea circumdari solitum fuisse videtur: quod tangendo fieri poterat.

[i] *Effata*] Effari est eloqui, præsertim verba solennia. Et *effata* passive proprie dicuntur augurum preces: ex quorum disciplina 'ager effatus' fuit ager verbis auguris notatus.

[k] *Longo carmine*] Carmina vocantur non solum versus, seu metra more poëtico suis pedibus astricta: sed etiam formulæ certis, solennibus et conceptis verbis compositæ, quæ rythmis et numeris quibusdam constant. His formulis utebantur Romani, tum in rebus sacris, tum in publicis belli pacisque ritibus, veluti in rebus repetendis, bello indicendo, pangendo fœdere, evocandis urbium obsessarum præsidibus Diis, aliisque similibus. Quin et Jurisconsulti vix quicquam sine ejusmodi formulis agebant, a quibus non licebat recedere. Illæ itaque verborum conceptiones Carmina vocabantur.

[l] *Ex illis tabulis cerave*] Hoc est, ex scripto. Etenim ante chartarum et membranarum usum, in tabulis dolatis, et plerumque cera obductis, scribebant Romani post Athenienses ac Tuscos. Hinc tabulæ pro testamento, aliave scriptura: Tabularius pro eo qui publica conficit instrumenta, et Tabularii pro iis qui literas fide publica portant. Hinc etiam prior pars testamenti alteriusve scripturæ *primæ ceræ*, postrema pars *imæ ceræ* nomine appellabatur.

[m] *Rectissime intellecta sunt*] Ut legum quæ in unaquaque civitate feruntur, et quibus tenentur privati; ita et conditionum quibus fœdera sanciuntur, et quibus tanquam publicis legibus obstringuntur divisi inter se populi, non tam verba quam sententiam, et verborum intellectum spectare oportet, et bona fide exequi. Merito ergo damnatur fraudulenta fœderis interpretatio, cum sententia ejus vere violatur, verba tamen in speciem videntur servari: veluti cum

prior non deficiet. Si prior defexit [r] [3] publico consilio, dolo malo;[n] tu illo die, Jupiter,[4] [o] populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.' Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit.[p] Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

25. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, 'Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:' feroces et [s] suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam

[r] *Si ante defecerit.*

Mss. et Edd. plurimi.—4 Vid. inf. et Not. Var.

NOTÆ

Andrii in dies quindecim inducias cum hostibus pacti, noctu hostilia fecerunt, quasi de noctibus nihil omnino cautum fuisset.

[n] *Publico consilio, dolo malo*] Si quid peccatum a privatis fuerit, aut etiam si quippiam quod videatur in detrimentum fœderatorum vergere, publice, non tamen data opera, fiat; non ideo statim ruptum censetur fœdus. Sed si quid publica auctoritate, et consulto adversus fœderis leges peccetur; aut si quod privatim peccatum est, non emendetur.

[o] *Tu* [*tum*] *illo die, Jupiter*] Mureti codex, *tum tu illo die*: veteres libri plerique, *tum ille dies Jupiter*. Variantibus libris Rhenanus scribendum censebat, *Tum die Jupiter*, quasi *dive Jupiter*. Veteres enim *Dium* pro *Deo* dicebant, ut Dium Fidium. At Sigonius conjicit legendum *tum ille Diespiter*. Erat enim hæc solennis et antiquissima formula, teste Festo lib. x. 'Silicem tenebant juraturi per Jovem hæc verba dicentes: si sciens fallo; tum me Diespiter salva urbe, arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem.' Est autem apud Livium *dolo malo* idem quod *si sciens fallo*: at vero *Diespiter* dictus est Jupiter, quasi diei pater, ut ait Varro. Vide Turneb. lib. VII. c. 17. Advers.

[p] *Porcum saxo silice percussit*] Pluribus Diis fabulosa antiquitas porcum mactavit. Inprimis autem Jovi in feriendo fœdere porcus silice occidebatur; quod ex Livio hic, et libro etiam IX. elicimus. At Suetonius non porcum, sed porcam mactari solitam tradit. Sed nomine porci veniunt mas et fœmina: vere tamen porca fœmina in sacris mactabatur. Hinc fœdus ferire, percutere, icere dixerunt, a percussa scilicet, sive icta sue: quo alludit Virgilius lib. VI. Æn. 'posito certamine reges Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.'

curæ, expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur.[t] Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque.[u] Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat,[q] exanimes vice [6] unius,[r] quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is

[t] *Excitati et dubii exercitus ambo advertunt animum ad certaminis haudquaquam jucundum spectaculum.*

[u] *Spe neutram in partem vergente, vox spectantium et anhelitus premebatur.*

5 Al. *et feroces.*—6 Malebat J. F. Gronov. *vicem.*—7 *Redit* Edd. a Modio

NOTÆ

[q] *Jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat*] Ut de impossibilibus nemo sanus deliberat, quia inutilis omnis de illis consultatio; ita rerum omnino desperatarum cura penitus abjici solet, ac debet; si quidem frustra adhiberetur. Lubens igitur vocabulum *tota* deleverim: nisi forte *cura* non pro studio ac diligentia, sed pro angore animi, accipiatur. Verum sic quoque redundabit adverbium *nondum*, quandoquidem hic dolor ex certa servitute apud Romanos augendus potius fuisse videtur, quam eximendus tempore, (nisi admodum longo.)

[r] *Exanimes vice unius*] Gronovius legendum putat *vicem unius*, ut lib. VIII. 'suam vicem magis anxios, quam ejus cui auxilium a se petebatur,' &c. sed quamvis sæpius *vicem* dicamus, cum sortem alicujus intelligimus, *vice* autem utamur magis pro loco et munere alterius: id tamen non est perpetuum. Hic certe *vice unius* malim, quam *vicem unius*, *exanimes* pro eo quod est consternati ob sortem superstitis Horatii. Vox enim exanimis et exanimatus facilius cum ablativo jungitur: ut apud Cicer. pro Milone n. 62. 'Nulla conscientia exanimatus.'

integer fuit,[x] ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum,[y] capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret.[z] Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit:[7] et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti[8] opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant:[a][s] alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti.[t] Nec illud prælium fuit. Romanus exultans, 'Duos,' inquit, 'fratrum manibus dedi: tertium causæ belli hujusce,[u] ut Romanus Albano imperet, dabo.' Male sustinenti arma gladium superne jugulo defi-

[x] *Non vulneratus erat.* [y] *Ut separatim cum unoquoque illorum dimicaret.*
[z] *Prout cuique permitteret corpus debilitatum vulneribus.*
[a] *Audaciorem ad tertiam pugnam duæ res efficiebant: corpus nempe sine vulnere, ac victoria duplex.*

ad Drak.—8 *Ut* Gronov. Doujat. Crevier.—9 Vett. lib. *propius.* Vid. inf. et

NOTÆ

[s] *In certamen tertium dabant*] Hypallage: nam revera ipse Horatius intactum corpus et geminam victoriam afferebat ad tertium hoc certamen.

[t] *Victori objicitur hosti*] Huic persimilis historia ex Demarati 2. rerum Arcadicarum lib. refertur a Plutarcho 32. cap. parallel.

[u] *Tertium causæ belli hujusce*] Legebatur antea *causam.* Verum non propter Curiatium bellabant Romani et Albani; sed propter imperium. Nec facile intellexeris quid significent hæc, *tertium causam belli dabo.* Recte itaque correxit Gronovius, *tertium causæ belli hujusce*, ut sensus sit, priores duos Curiatios singulorum fratrum Manibus inferias dedi; tertium hunc impendam in causam belli, quæ est uter populus imperet: tertius cæsus efficiet ut causam obtineant Romani.

git: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope [9] metum res fuerat.[x] Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit. Duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut [10] pugnatum est.

26. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat,[y] trigemina [11] spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa [12] uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam [z] fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi,[a] quod ipsa confecerat, solvit crines,[b]

Not. Var.—10 *Ut et* Edd. a Basil. 1535. ad Crevier.
11 *Tergemina* Edd. ante Drak.—12 'Plerique *desponsata* minus recte.'

NOTÆ

[x] *Quo prope* [*propius*] *metum res fuerat*] Non pauci codices Mss. cum priscis editionibus *prope metum*, quod Gronovio placet, idque ut intelligatur, dividi jubet *majore* in *magis magno*, ut ad præpositionem *prope* subaudiri etiam possit *magis*. Sic Tacitus Annal. VI. 'Tanto acceptius in vulgum, quanto modicus privatis ædificationibus;' id est, tanto magis acceptum, quanto ille modicus. Alia ex eodem Tacito et Seneca exempla Gronovius adducit. Verum non semper Livio cum illis convenit in forma loquendi; et planius erit *eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat*: (siquidem ita scriptum habet vetus liber, ut Sigonius testatur:) id est, quo magis metui vicina res fuerat, propiusque accesserat ad imperii amittendi periculum.

[y] *Princeps Horatius ibat*] Primus ob honorem victoriæ in urbem regrediebatur, et ceteros anteibat.

[z] *Ante portam Capenam*] Porta urbis qua ibatur ad oppidum Capenam, ex eo dicebatur Capena: hodie porta Santi Sebastiani.

[a] *Paludamento sponsi*] Nomen paludamenti inde Varro deducit lib. VI. de Ling. Lat. quod eo induti conspiciuntur et fiunt palam. Paludamenta autem ex eodem, et Festo lib. XVI. dicuntur omnia militaria insignia et ornamenta. Nonius cap. 14. pro veste militari accipit, quæ post Chlamys appellata: qua significatione hic sumit Livius. Proprie tamen, auctore Isidoro lib. XIX. Origin. c. 24. post Tranquillum in Cæsare, paludamentum erat pallium bellicum imperatorum, cocco purpuraque et auro distinctum.

[b] *Solvit crines*] Ut in dolore et luc-

et flebiliter nomine sponsum mortuum[c] appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. 'Abi hinc cum immaturo amore[b] ad sponsum,' inquit, 'oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat,[c] quæcumque Romana lugebit hostem.'[13] [d] Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat.[e] Tamen raptus in jus ad regem.[f] [*] Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium,[d] supplicii auctor esset, concilio populi advocato, 'Duumviros,'[g] inquit,

[b] *Amore intempestivo.*
[c] *Ita pereat.*
[d] *Judicii apud populum odiosi, et supplicii post sententiam sumendi.*

Streth.—13 'Vett. libb. *quæcunque Romanum lugebit hostem*. placet.' *Sigon.*—

NOTÆ

tu mos est, quemadmodum apud Ovid. lib. I. Trist. eleg. 3. 'Illa etiam ante lares sparsis prostrata capillis.' Sic et supra Sabinæ, cap. 13.

[c] *Flebiliter sponsum mortuum*] Ejus orationem qua in fratrem cum indignatione invehitur, fratrisque irati non improbabile omnino responsum, vide apud Dionys.

[d] *Quæcumque Romana lugebit hostem*] Vulgati libri *quæcumque Romanum*: quod, quamvis Sigonio probetur, vix Latinum est, *Romanum hostem*, pro *hoste Romanorum*: et quæ exempla illam loquendi formam probare videbantur, omnia corrupta esse ostendit Gronov. ideoque Rhenanum sequitur, cui placet *quæcumque Romana*, ut in Borbetomagensi aliisque scriptis melioris notæ codicibus legitur.

[e] *Recens meritum facto obstabat*] Decus recens præclaræ victoriæ, qua Horatius optime de populo meritus fuerat, retundebat, ut ita dicam, atrocitatem capitalis facinoris, occisæ scilicet sororis.

[f] *Raptus in jus ad regem*] Sumitur hic jus figurate pro loco ubi jus redditur. Hoc primum Romæ de parricidio capitale judicium fuit.

[*] A. U. C. 92.

[g] *Duumviros*] Plura fuere Duumvirorum genera. Hi sunt *Duumviri Capitales*, qui in id extra ordinem creabantur, ut de perduellione aliove crimine cognoscerent, quod in causa M. Manlii factum lib. VI. c. 20. videbimus. Neque enim ordinarii eam in rem magistratus erant. Alias creati hac de causa Quæstores parricidii, ac Triumviri rerum capitalium, ut habemus ex Pomponio Jurisconsulto lib. II. de Orig. Jur. § 23. et 30. Consulatu tamen Ciceronis, cum C. Rabirius manu sua Saturninum Tribunum plebis necasset, Duumviri creati sunt a prætore, C. et L. Cæsares, qui de ejus perduellione judicarent: a quibus ille damnatus, provocavit ad populum, et, defendente consule, cujus orationem habemus, absolutus est, ut Dion Cassius memorat.

'qui Horatio perduellionem judicent,[h] secundum legem[i] facio.' Lex horrendi carminis[k] erat:[14] 'Duumviri perduellionem judicent. Si a Duumviris provocarit,[l] provocatione certato:[*] si vincent,[m] caput obnubito:[n] infelici ar-

* *Persequatur appellationem reus.*

---

1 Vulg. *lex horrendi criminis erat.*—15 'Suspicari possis abundare τὰ ea

NOTÆ

[h] *Horatio . . . judicent*] Sic l. xxxvi. 'Sempronius perduellionis se judicare Cn. Fulvio dixit;' ubi 'judicare alicui' antiquo more dictum est, Græcorum quodammodo imitatione, qui *κρίνειν* (quod proprie significat 'judicare') dicunt pro diem dicere. Hic pariter Hellenismus est, quo dandi casus pro genitivo ponitur: ut sit *Horatii perduellionem judicent.* Neque vero de dicenda die, sed de judicando agitur. Hinc liquet judicare cum dativo jungi, etiam cum significat jus dicere alicui, ejus causam cognoscere, illum condemnare: qua forma loquendi utitur vulgata in psalmis, non semel.

Perduellionem] Perduellis apud antiquos dicebatur, quem postea hostem vocarunt: hodie perduellis, seu perduellionis reus proprie habetur, qui hostili animo adversus rempublicam, vel principem, animatus est. Ejusmodi autem criminis reum ideo esse actum Horatium censet Paul. Manut. quod Numa parricidium quodvis in cognatos aut affines voluerit esse perduellionem. Sigonius autem non aliam ejus rei causam afferri posse putat, quam quod Horatius in conspectu regis, vel populi Romani, hominem interfecerit, quo facto civitatis imminuta majestas videbatur. Velcurio perduellionem idcirco dici vult, quod contra Remp. hæc cædes facta esset, Horatio supplicium privata auctoritate irrogante sorori; cujus si quod erat delictum, a magistratu vindicandum erat: quasi sic Horatius non solum parricidium, sed quodammodo majestatis crimen admiserit.

Horatio perduellionem judicent] Hoc est, qui judicent, in causa Horatii, an sit instar perduellis, seu hostis, habendus, ac proinde occidendus. Perduellionis crimen tunc dicebatur quodvis flagitium cui pœna capitis, quasi facto cuipiam hostili, imposita erat. Postea perduellio dictum est crimen majestatis. Glossæ Veteres: 'Perduelliones, *οἱ κατὰ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων βουλευόμενοι ἢ κατὰ βασιλέων.*' Vide et G. I. Vossium in Etymol. ad vocem 'bellum.' *J. Clericus.*

[i] *Secundum legem*] Leges in genere dixit Dionysius, quæ nemini unquam indemnatum occidere permittunt. Glareanus a Romulo latam existimat: Velcurio inter Numæ instituta legesque vigesimo primo loco recenset, homicidium capite puniendum, et cædem civis pro parricidio habendam.

[k] *Horrendi carminis*] Carmen appellat concepta illa legis verba, *Duumviri perduellionem judicent,* quemadmodum accipi hoc nomen jam observavi.

[l] *Si a Duumviris provocarit*] Reus ad populum.

[m] *Si vincent*] Duumviri apud populum, qui eorum sententiam confirmaverit.

[n] *Caput obnubito*] Caput damnati

bori[f] reste suspendito: verberato[o] vel intra pomœrium,[p] vel extra pomœrium.' Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege,[15] ne innoxium quidem, posse.[16] [q] Cum condemnassent; tum alter[17] ex his, 'P. Horati, tibi perduellionem judico,'[g] inquit. 'I, lictor, colliga manus.' Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete,[r] 'Provoco,' inquit. Ita de provocatione[18] certatum[s] ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam[t] judicare.

f *Ad stipitem.*
g *Ascribo tibi crimen majestatis, te pronuntio reum parricidii.*

lege.' J. F. Gronov.—16 Omnes edd. penes nos minorem distinctionem habent post *posse.*—17 Malit Rupert. *Cum condemnassent eum* vel *reum, alter, &c.*—18 Quidam legunt *ita* vel *itaque provocatione.*—19 Conj. Rupert. *incedere.*

NOTÆ

vela, aut obtege, per Lictorem tu qui damnasti. *Obnubere* autem et nubere vetus verbum (unde nubes, et nuptiæ) pro eo quod est tegere, velare.

o *Verberato*] Sontes, sive securi percutiendi, sive suspendio, aut quo alio supplicio necandi, virgis prius cædebantur more Romano.

p *Vel intra pomœrium*] Non frustra hæc adjecta: quod nonnulla essent, quæ intra urbem non poterant rite peragi.

q *Ne innoxium quidem, posse*] Quidni absolvere possent, si judices creati? Aut quomodo innoxius esse poterat Horatius, qui indemnatæ sorori necem palam intulerat? Poterat hic quidem innoxius haberi, si soror jure cæsa judicaretur. Sed Duumviri sic legem interpretabantur, quasi ex ea non de jure, sed de facto cognoscendi potestatem accepissent: idque duntaxat judicare deberent, an perduellionis, sive quod aliud atrox et perduellioni non dispar, crimen commissum esset; et sic, ut ait Gruterus, reum confessum, convictumque, parricidii damnare, nulla distinctione admissa, jure, an injuria id fecisset.

r *Clemente legis interprete*] Interpretem dicit, quod velut internuntium egerit inter reum et legem, monito Horatio quid per eam liceret. Alioqui nihil hic opus interpretatione, quasi in re dubia, cum lex ipsa provocare permitteret.

s *Ita de provocatione certatum*] Fœdum hic arguit mendum Tanaq. Faber, et quia paulo ante dictum est, *provocatione certato*, vult hic quoque legi, *Itaque provocatione certatum*, deleta præpositione. At mihi retinenda videtur lectio vulgaris, cujus alium sensum esse posse fatetur Faber: ut voluerit Auctor, post vel propter provocationem Horatii, certatum fuisse apud populum in comitiis inter ipsum et Duumviros a quibus appellaverat. Atque hoc primum est capitale populi judicium.

t *Filiam jure cæsam*] Patris præjudicium maximi ponderis fuit, tum ex

Ni ita esset, patrio jure[u] in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia[x] appellatur, ostentans, 'Hunccine,' aiebat, 'quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem [19] vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus,[y] quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris [20] urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modo inter illam pilam [1] [z] et spolia hostium; vel extra pomœrium, modo intra[2] sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent?' Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis,[a] quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen pia-

—20 Idem conj. *liberatori*.—1 Vulg. *inter illa pila*.—2 '*Inter*. *Intra* Edd. om-

NOTÆ

jure patriæ potestatis; tum quod qui vindex esse debuerat filiæ, cædem ejus probabat.

[u] *Patrio jure*] Patria potestas, qua parentibus jus vitæ ac necis in liberos erat, licet duodecim tabulis sancita, tamen vetustior erat his legibus apud Romanos, a Romulo nempe constituta. Neque jus illud parentibus ademtum a Numa: quamvis post permissas filio a patre nuptias, quibus uxorem sacrorum bonorumque imposterum participem erat habiturus, jus filium deinde vendendi abstulisse patri perhibeatur a Dionysio; qui de hac re tota late disserit lib. II.

[x] *Pila Horatia*] Columella fuit, cui affixa fuerunt Curiatiorum spolia. Sed spoliis vetustate consumtis, columella remansit ad tempus Halicarnassei, posita in angulo a quo altera fori basilica incipiebat.

[y] *I, Lictor, colliga manus*] Repetuntur ad invidiam verba Duumviri jubentis de more vinciri nocentem, de quo sumendum esset supplicium.

[z] *Inter illam pilam* [*inter illa pila*] Nec *pilum* in neutro genere pro columna alibi facile occurrit: et Dionysius unius tantum pilæ Horatiæ meminit. Quid si *inter illa pilæ spolia hostium*? id est, ad vel juxta illa spolia hostium affixa pilæ.

[a] *Admiratione magis virtutis*] Ingeniose Florus: 'Citavere leges nefas: sed abstulit virtus parricidam, et facinus intra gloriam fuit.'

culo lueretur, imperatum patri,[b] ut[3] filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum[c] misit juvenem. Id hodie quoque[4] publice semper refectum manet. Sororium tigillum[d] vocant. Horatiæ sepulcrum,[e] quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

27. Nec diu pax Albana[h] mansit. Invidia vulgi,[f] quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit,[5] vanum ingenium dictatoris corrupit;[*] et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum

[h] *Albanorum cum Romanis fœdus.*

nes præter Crevier.' *Stroth.*—3 *Ut* del. Edd. a Grut. ad Drak.—4 J. F. Gronov. et Duk. malebant h. l. et v. 27. pr. *hodieque.*

NOTÆ

[b] *Imperatum patri*] Hæc jussu regis a Pontificibus curata Dionysius tradit: a quibus positæ aræ duæ, altera Junoni cui jura Sororia Curæ; altera Jano patrio numini, ad quas Horatiæ et Curiatiorum manes vocati.

[c] *Velut sub jugum*] Cur ita? Quia, opinor, perduellis sive hostis pronuntiatus a Duumviris fuerat Horatius: hostes vero devicti sub jugum mitti solebant. Hoc itaque servitutis externæ imitamento, satisfactum aliquatenus judicio Duumvirorum videri voluit Horatius pater. Moris enim Romani fuisse videtur, ut civi de cujus capite judicium erat perduellio ante judicaretur, id est, perduellis sive hostis patriæ pronuntiaretur: eoque nomine civium numero exemtus, atque in peregrinitatem redactus, supplicio afficeretur. Nam de cive Romano capitale supplicium aliter sumere non licebat, quemadmodum Rævardus probat ad leges XII. tab.

[d] *Sororium tigillum*] Tignum illud seu lignum infixum duobus adversis parietibus, una cum aris, adhuc tempore Augusti visebatur in Angiportu qui ducit a Carinis ad Cyprium vicum.

[e] *Horatiæ sepulcrum*] Scribit Dionysius eam fuisse patris Horatii sive duritiem in filiam, sive caritatem in patriam, ut nec illius cadaver domum referri, nec majorum monumento inferri permiserit, aut solennibus exequiis eam dignatus sit: sed destitutam cura domestica, eo loco, ubi confossa fuerat, lapidibus, glebisque a prætereuntibus obrutam, quæ prima ipsi sepultura.

[f] *Invidia vulgi*] Metii Dictatoris Albani ingenium instabile perverti se passum est, ob invidiam et odium, quo apud plebem suam laborabat, eo quod totius populi sortem tribus Curiatiis commisisset.

[*] A. U. C. 95.

caput capillosque tangens.[20 h] Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata [i] carmine[k] non operæ est [1] referre,[r] peragit. Legibus deinde recitatis, 'Audi,' inquit, 'Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus: ut illa palam prima postrema [2] ex illis tabulis cerave [l] recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt,[m] illis legibus populus Romanus

[r] *Recitare non est operæ pretium.*

lique.' Rupert.—20 Quidam Mss. *tegens.* Vid. Not. Var.—1 Mss. nonnulli *non opus est.*—2 Al. *postremaque*, al. *postremave.*—3 *Defecerit* recentiori forma,

NOTÆ

Fecialis tangeret, vel potius circumdaret.

[h] *Caput capillosque tangens*] Buslidianus codex, ut Nannius lib. v. Miscell. annotat, non *tangens*, sed *tegens* habet. In Deorum sacris caput operiri et tegi solet, ut jam cap. 18. demonstratum. Nannius tamen non audet definire utra lectio melior sit: non enim caput Patris patrati totum verbena inumbrari ac tegi, sed corona verbenacea circumdari solitum fuisse videtur: quod tangendo fieri poterat.

[i] *Effata*] Effari est eloqui, præsertim verba solennia. Et *effata* passive proprie dicuntur augurum preces: ex quorum disciplina 'ager effatus' fuit ager verbis auguris notatus.

[k] *Longo carmine*] Carmina vocantur non solum versus, seu metra more poëtico suis pedibus astricta: sed etiam formulæ certis, solennibus et conceptis verbis compositæ, quæ rythmis et numeris quibusdam constant. His formulis utebantur Romani, tum in rebus sacris, tum in publicis belli pacisque ritibus, veluti in rebus repetendis, bello indicendo, pangendo fœdere, evocandis urbium obsessarum præsidibus Diis, aliisque similibus. Quin et Jurisconsulti vix quicquam sine ejusmodi formulis agebant, a quibus non licebat recedere. Illæ itaque verborum conceptiones Carmina vocabantur.

[l] *Ex illis tabulis cerave*] Hoc est, ex scripto. Etenim ante chartarum et membranarum usum, in tabulis dolatis, et plerumque cera obductis, scribebant Romani post Athenienses ac Tuscos. Hinc tabulæ pro testamento, aliave scriptura: Tabularius pro eo qui publica conficit instrumenta, et Tabularii pro iis qui literas fide publica portant. Hinc etiam prior pars testamenti alteriusve scripturæ *primæ ceræ*, postrema pars *imæ ceræ* nomine appellabatur.

[m] *Rectissime intellecta sunt*] Ut legum quæ in unaquaque civitate feruntur, et quibus tenentur privati; ita et conditionum quibus fœdera sanciuntur, et quibus tanquam publicis legibus obstringuntur divisi inter se populi, non tam verba quam sententiam, et verborum intellectum spectare oportet, et bona fide exequi. Merito ergo damnatur fraudulenta fœderis interpretatio, cum sententia ejus vere violatur, verba tamen in speciem videntur servari: veluti cum

prior non deficiet. Si prior defexit[3] publico consilio, dolo malo;[n] tu illo die, Jupiter,[4][o] populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.' Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit.[p] Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

25. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, 'Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:' feroces et[5] suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam

[e] *Si ante defecerit.*

Mss. et Edd. plurimi.—4 Vid. inf. et Not. Var.

NOTÆ

Andrii in dies quindecim inducias cum hostibus pacti, noctu hostilia fecerunt, quasi de noctibus nihil omnino cautum fuisset.

[n] *Publico consilio, dolo malo*] Si quid peccatum a privatis fuerit, aut etiam si quippiam quod videatur in detrimentum fœderatorum vergere, publice, non tamen data opera, fiat; non ideo statim ruptum censetur fœdus. Sed si quid publica auctoritate, et consulto adversus fœderis leges peccetur; aut si quod privatim peccatum est, non emendetur.

[o] *Tu* [*tum*] *illo die, Jupiter*] Mureti codex, *tum tu illo die:* veteres libri plerique, *tum ille dies Jupiter.* Variantibus libris Rhenanus scribendum censebat, *Tum die Jupiter*, quasi *dive Jupiter.* Veteres enim *Dium* pro *Deo* dicebant, ut Dium Fidium. At Sigonius conjicit legendum *tum ille Diespiter.* Erat enim hæc solennis et antiquissima formula, teste Festo lib. x. 'Silicem tenebant juraturi per Jovem hæc verba dicentes: si sciens fallo; tum me Diespiter salva urbe, arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem.' Est autem apud Livium *dolo malo* idem quod *si sciens fallo:* at vero *Diespiter* dictus est Jupiter, quasi diei pater, ut ait Varro. Vide Turneb. lib. VII. c. 17. Advers.

[p] *Porcum saxo silice percussit*] Pluribus Diis fabulosa antiquitas porcum mactavit. Inprimis autem Jovi in feriendo fœdere porcus silice occidebatur; quod ex Livio hic, et libro etiam IX. elicimus. At Suetonius non porcum, sed porcam mactari solitam tradit. Sed nomine porci veniunt mas et fœmina: vere tamen porca fœmina in sacris mactabatur. Hinc fœdus ferire, percutere, icere dixerunt, a percussa scilicet, sive icta sue: quo alludit Virgilius lib. VI. Æn. 'posito certamine reges Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.'

curæ, expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur.[t] Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque.[u] Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat,[q] exanimes vice [6] unius,[r] quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is

[t] *Excitati et dubii exercitus ambo advertunt animum ad certaminis haudquaquam jucundum spectaculum.*
[u] *Spe neutram in partem vergente, vox spectantium et anhelitus premebatur.*

5 Al. *et feroces.*—6 Malebat J. F. Gronov. *vicem.*—7 *Redit* Edd. a Modio

NOTÆ

[q] *Jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat*] Ut de impossibilibus nemo sanus deliberat, quia inutilis omnis de illis consultatio; ita rerum omnino desperatarum cura penitus abjici solet, ac debet; si quidem frustra adhiberetur. Lubens igitur vocabulum *tota* deleverim: nisi forte *cura* non pro studio ac diligentia, sed pro angore animi, accipiatur. Verum sic quoque redundabit adverbium *nondum*, quandoquidem hic dolor ex certa servitute apud Romanos augendus potius fuisse videtur, quam eximendus tempore, (nisi admodum longo.)

[r] *Exanimes vice unius*] Gronovius legendum putat *vicem unius*, ut lib. VIII. 'suam vicem magis anxios, quam ejus cui auxilium a se petebatur,' &c. sed quamvis sæpius *vicem* dicamus, cum sortem alicujus intelligimus, *vice* autem utamur magis pro loco et munere alterius: id tamen non est perpetuum. Hic certe *vice unius* malim, quam *vicem unius*, *exanimes* pro eo quod est consternati ob sortem superstitis Horatii. Vox enim exanimis et exanimatus facilius cum ablativo jungitur: ut apud Cicer. pro Milone n. 62. 'Nulla conscientia exanimatus.'

integer fuit,[x] ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum,[y] capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret.[z] Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit:[7] et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti[8] opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant:[a][s] alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti.[t] Nec illud prælium fuit. Romanus exultans, 'Duos,' inquit, 'fratrum manibus dedi: tertium causæ belli hujusce,[u] ut Romanus Albano imperet, dabo.' Male sustinenti arma gladium superne jugulo defi-

[x] *Non vulneratus erat.* [y] *Ut separatim cum unoquoque illorum dimicaret.*
[z] *Prout cuique permitteret corpus debilitatum vulneribus.*
[a] *Audaciorem ad tertiam pugnam duæ res efficiebant: corpus nempe sine vulnere, ac victoria duplex.*

ad Drak.—8 *Ut* Gronov. Doujat. Crevier.—9 Vett. lib. *propius.* Vid. inf. et

NOTÆ

[s] *In certamen tertium dabant*] Hypallage: nam revera ipse Horatius intactum corpus et geminam victoriam afferebat ad tertium hoc certamen.

[t] *Victori objicitur hosti*] Huic persimilis historia ex Demarati 2. rerum Arcadicarum lib. refertur a Plutarcho 32. cap. parallel.

[u] *Tertium causæ belli hujusce*] Legebatur antea *causam.* Verum non propter Curiatium bellabant Romani et Albani; sed propter imperium. Nec facile intellexeris quid significent hæc, *tertium causam belli dabo.* Recte itaque correxit Gronovius, *tertium causæ belli hujusce,* ut sensus sit, priores duos Curiatios singulorum fratrum Manibus inferias dedi; tertium hunc impendam in causam belli, quæ est uter populus imperet: tertius cæsus efficiet ut causam obtineant Romani.

git: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope [9] metum res fuerat.[x] Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit. Duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut [10] pugnatum est.

26. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat,[y] trigemina [11] spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa [12] uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam [z] fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi,[a] quod ipsa confecerat, solvit crines,[b]

Not. Var.—10 *Ut et* Edd. a Basil. 1535. ad Crevier.
11 *Tergemina* Edd. ante Drak.—12 'Plerique *desponsata* minus recte.'

NOTÆ

[x] *Quo prope* [*propius*] *metum res fuerat*] Non pauci codices Mss. cum priscis editionibus *prope metum*, quod Gronovio placet, idque ut intelligatur, dividi jubet *majore* in *magis magno*, ut ad præpositionem *prope* subaudiri etiam possit *magis*. Sic Tacitus Annal. VI. 'Tanto acceptius in vulgum, quanto modicus privatis ædificationibus;' id est, tanto magis acceptum, quanto ille modicus. Alia ex eodem Tacito et Seneca exempla Gronovius adducit. Verum non semper Livio cum illis convenit in forma loquendi; et planius erit *eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat*: (siquidem ita scriptum habet vetus liber, ut Sigonius testatur:) id est, quo magis metui vicina res fuerat, propiusque accesserat ad imperii amittendi periculum.

[y] *Princeps Horatius ibat*] Primus ob honorem victoriæ in urbem regrediebatur, et ceteros anteibat.

[z] *Ante portam Capenam*] Porta urbis qua ibatur ad oppidum Capenam, ex eo dicebatur Capena: hodie *porta Santi Sebastiani*.

[a] *Paludamento sponsi*] Nomen paludamenti inde Varro deducit lib. VI. de Ling. Lat. quod eo induti conspiciuntur et fiunt palam. Paludamenta autem ex eodem, et Festo lib. XVI. dicuntur omnia militaria insignia et ornamenta. Nonius cap. 14. pro veste militari accipit, quæ post Chlamys appellata: qua significatione hic sumit Livius. Proprie tamen, auctore Isidoro lib. XIX. Origin. c. 24. post Tranquillum in Cæsare, paludamentum erat pallium bellicum imperatorum, cocco purpuraque et auro distinctum.

[b] *Solvit crines*] Ut in dolore et luc-

et flebiliter nomine sponsum mortuum[c] appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. 'Abi hinc cum immaturo amore[b] ad sponsum,' inquit, 'oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat,[c] quæcumque Romana lugebit hostem.'[13] [d] Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat.[e] Tamen raptus in jus ad regem.[f] [*] Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium,[d] supplicii auctor esset, concilio populi advocato, 'Duumviros,'[g] inquit,

[b] *Amore intempestivo.*
[c] *Ita pereat.*
[d] *Judicii apud populum odiosi, et supplicii post sententiam sumendi.*

Stroth.—13 'Vett. libb. *quæcunque Romanum lugebit hostem.* placet.' *Sigon.*—

NOTÆ

tu mos est, quemadmodum apud Ovid. lib. I. Trist. eleg. 3. 'Illa etiam ante lares sparsis prostrata capillis.' Sic et supra Sabinæ, cap. 13.

c *Flebiliter sponsum mortuum*] Ejus orationem qua in fratrem cum indignatione invehitur, fratrisque irati non improbabile omnino responsum, vide apud Dionys.

d *Quæcumque Romana lugebit hostem*] Vulgati libri *quæcumque Romanum*: quod, quamvis Sigonio probetur, vix Latinum est, *Romanum hostem*, pro *hoste Romanorum*: et quæ exempla illam loquendi formam probare videbantur, omnia corrupta esse ostendit Gronov. ideoque Rhenanum sequitur, cui placet *quæcumque Romana*, ut in Borbetomagensi aliisque scriptis melioris notæ codicibus legitur.

e *Recens meritum facto obstabat*] Decus recens præclaræ victoriæ, qua Horatius optime de populo meritus fuerat, retundebat, ut ita dicam, atrocitatem capitalis facinoris, occisæ scilicet sororis.

f *Raptus in jus ad regem*] Sumitur hic jus figurate pro loco ubi jus redditur. Hoc primum Romæ de parricidio capitale judicium fuit.

* A. U. C. 92.

g *Duumviros*] Plura fuere Duumvirorum genera. Hi sunt *Duumviri Capitales*, qui in id extra ordinem creabantur, ut de perduellione aliove crimine cognoscerent, quod in causa M. Manlii factum lib. VI. c. 20. videbimus. Neque enim ordinarii eam in rem magistratus erant. Alias creati hac de causa Quæstores parricidii, ac Triumviri rerum capitalium, ut habemus ex Pomponio Jurisconsulto lib. II. de Orig. Jur. § 23. et 30. Consulatu tamen Ciceronis, cum C. Rabirius manu sua Saturninum Tribunum plebis necasset, Duumviri creati sunt a prætore, C. et L. Cæsares, qui de ejus perduellione judicarent: a quibus ille damnatus, provocavit ad populum, et, defendente consule, cujus orationem habemus, absolutus est, ut Dion Cassius memorat.

'qui Horatio perduellionem judicent,[h] secundum legem[i] facio.' Lex horrendi carminis[k] erat:[14] 'Duumviri perduellionem judicent. Si a Duumviris provocarit,[l] provocatione certato:[*] si vincent,[m] caput obnubito:[n] infelici ar-

* *Persequatur appellationem reus.*

1 Vulg. *lex horrendi criminis erat.*—15 'Suspicari possis abundare τὰ ex

NOTÆ

[h] *Horatio . . . judicent*] Sic l. xxxvi. 'Sempronius perduellionis se judicare Cn. Fulvio dixit;' ubi 'judicare alicui' antiquo more dictum est, Græcorum quodammodo imitatione, qui κρίνειν (quod proprie significat 'judicare') dicunt pro diem dicere. Hic pariter Hellenismus est, quo dandi casus pro genitivo ponitur: ut sit *Horatii perduellionem judicent.* Neque vero de dicenda die, sed de judicando agitur. Hinc liquet judicare cum dativo jungi, etiam cum significat jus dicere alicui, ejus causam cognoscere, illum condemnare: qua forma loquendi utitur vulgata in psalmis, non semel.

Perduellionem] Perduellis apud antiquos dicebatur, quem postea hostem vocarunt: hodie perduellis, seu perduellionis reus proprie habetur, qui hostili animo adversus rempublicam, vel principem, animatus est. Ejusmodi autem criminis reum ideo esse actum Horatium censet Paul. Manut. quod Numa parricidium quodvis in cognatos aut affines voluerit esse perduellionem. Sigonius autem non aliam ejus rei causam afferri posse putat, quam quod Horatius in conspectu regis, vel populi Romani, hominem interfecerit, quo facto civitatis imminuta majestas videbatur. Velcurio perduellionem idcirco dici vult, quod contra Remp. hæc cædes facta esset, Horatio supplicium privata auctoritate irrogante sorori; cujus si quod erat delictum, a magistratu vindicandum erat: quasi sic Horatius non solum parricidium, sed quodammodo majestatis crimen admiserit.

Horatio perduellionem judicent] Hoc est, qui judicent, in causa Horatii, an sit instar perduellis, seu hostis, habendus, ac proinde occidendus. Perduellionis crimen tunc dicebatur quodvis flagitium cui pœna capitis, quasi facto cuipiam hostili, imposita erat. Postea perduellio dictum est crimen majestatis. Glossæ Veteres: 'Perduelliones, οἱ κατὰ τοῦ δήμου τῶν 'Ρωμαίων βουλευόμενοι ἢ κατὰ βασιλέων.' Vide et G. I. Vossium in Etymol. ad vocem 'bellum.' *J. Clericus.*

[i] *Secundum legem*] Leges in genere dixit Dionysius, quæ nemini quenquam indemnatum occidere permittunt. Glareanus a Romulo latam existimat: Velcurio inter Numæ instituta legesque vigesimo primo loco recenset, homicidium capite puniendum, et cædem civis pro parricidio habendam.

[k] *Horrendi carminis*] Carmen appellat concepta illa legis verba, *Duumviri perduellionem judicent,* quemadmodum accipi hoc nomen jam observavi.

[l] *Si a Duumviris provocarit*] Reus ad populum.

[m] *Si vincent*] Duumviri apud populum, qui eorum sententiam confirmaverit.

[n] *Caput obnubito*] Caput damnati

bori[f] reste suspendito: verberato[o] vel intra pomœrium,[p] vel extra pomœrium.' Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege,[15] ne innoxium quidem, posse.[16] [q] Cum condemnassent; tum alter[17] ex his, 'P. Horati, tibi perduellionem judico,'[g] inquit. 'I, lictor, colliga manus.' Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete,[r] 'Provoco,' inquit. Ita de provocatione[18] certatum[s] ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam[t] judicare.

[f] *Ad stipitem.*
[g] *Ascribo tibi crimen majestatis, te pronuntio reum parricidii.*

lege.' J. F. Gronov.—16 Omnes edd. penes nos minorem distinctionem habent post *posse.*—17 Malit Rupert. *Cum condemnassent eum* vel *reum, alter, &c.*—18 Quidam legunt *ita* vel *itaque provocatione.*—19 Conj. Rupert. *incedere.*

NOTÆ

vela, aut obtege, per Lictorem tu qui damnasti. *Obnubere* autem et nubere vetus verbum (unde nubes, et nuptiæ) pro eo quod est tegere, velare.

[o] *Verberato*] Sontes, sive securi percutiendi, sive suspendio, aut quo alio supplicio necandi, virgis prius cædebantur more Romano.

[p] *Vel intra pomœrium*] Non frustra hæc adjecta: quod nonnulla essent, quæ intra urbem non poterant rite peragi.

[q] *Ne innoxium quidem, posse*] Quidni absolvere possent, si judices creati? Aut quomodo innoxius esse poterat Horatius, qui indemnatæ sorori necem palam intulerat? Poterat hic quidem innoxius haberi, si soror jure cæsa judicaretur. Sed Duumviri sic legem interpretabantur, quasi ex ea non de jure, sed de facto cognoscendi potestatem accepissent: idque duntaxat judicare deberent, an perduellionis, sive quod aliud atrox et perduellioni non dispar, crimen commissum esset; et sic, ut ait Gruterus, reum confessum, convictumque, parricidii damnare, nulla distinctione admissa, jure, an injuria id fecisset.

[r] *Clemente legis interprete*] Interpretem dicit, quod velut internuntium egerit inter reum et legem, monito Horatio quid per eam liceret. Alioqui nihil hic opus interpretatione, quasi in re dubia, cum lex ipsa provocare permitteret.

[s] *Ita de provocatione certatum*] Fœdum hic arguit mendum Tanaq. Faber, et quia paulo ante dictum est, *provocatione certato*, vult hic quoque legi, *Itaque provocatione certatum*, deleta præpositione. At mihi retinenda videtur lectio vulgaris, cujus alium sensum esse posse fatetur Faber: ut voluerit Auctor, post vel propter provocationem Horatii, certatum fuisse apud populum in comitiis inter ipsum et Duumviros a quibus appellaverat. Atque hoc primum est capitale populi judicium.

[t] *Filiam jure cæsam*] Patris præjudicium maximi ponderis fuit, tum ex

Ni ita esset, patrio jure[u] in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia[x] appellatur, ostentans, 'Hunccine,' aiebat, 'quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem[19] vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus,[y] quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris[20] urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modo inter illam pilam[1 z] et spolia hostium; vel extra pomœrium, modo intra[2] sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent?' Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis,[a] quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen pia-

—20 Idem conj. *liberatori.*—1 Vulg. *inter illa pila.*—2 '*Inter. Intra* Edd. om-

NOTÆ

jure patriæ potestatis; tum quod qui vindex esse debuerat filiæ, cædem ejus probabat.

[u] *Patrio jure*] Patria potestas, qua parentibus jus vitæ ac necis in liberos erat, licet duodecim tabulis sancita, tamen vetustior erat his legibus apud Romanos, a Romulo nempe constituta. Neque jus illud parentibus ademtum a Numa: quamvis post permissas filio a patre nuptias, quibus uxorem sacrorum bonorumque imposterum participem erat habiturus, jus filium deinde vendendi abstulisse patri perhibeatur a Dionysio; qui de hac re tota late disserit lib. II.

[x] *Pila Horatia*] Columella fuit, cui affixa fuerunt Curiatiorum spolia. Sed spoliis vetustate consumtis, columella remansit ad tempus Halicarnassei, posita in angulo a quo altera fori basilica incipiebat.

[y] *I, Lictor, colliga manus*] Repetuntur ad invidiam verba Duumviri jubentis de more vinciri nocentem, de quo sumendum esset supplicium.

[z] *Inter illam pilam* [*inter illa pila*] Nec *pilum* in neutro genere pro columna alibi facile occurrit: et Dionysius unius tantum pilæ Horatiæ meminit. Quid si *inter illa pilæ spolia hostium?* id est, ad vel juxta illa spolia hostium affixa pilæ.

[a] *Admiratione magis virtutis*] Ingeniose Florus: 'Citavere leges nefas: sed abstulit virtus parricidam, et facinus intra gloriam fuit.'

culo lueretur, imperatum patri,[b] ut[3] filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum[c] misit juvenem. Id hodie quoque[4] publice semper refectum manet. Sororium tigillum[d] vocant. Horatiæ sepulcrum,[e] quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

27. Nec diu pax Albana[A] mansit. Invidia vulgi,[f] quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit,[5] vanum ingenium dictatoris corrupit;* et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum

[A] *Albanorum cum Romanis fœdus.*

nes præter Crevier.' *Stroth.*—3 *Ut* del. Edd. a Grut. ad Drak.—4 J. F. Gronov. et Duk. malebant h. l. et v. 27. pr. *hodieque.*

NOTÆ

[b] *Imperatum patri*] Hæc jussu regis a Pontificibus curata Dionysius tradit: a quibus positæ aræ duæ, altera Junoni cui jura Sororia Curæ; altera Jano patrio numini, ad quas Horatiæ et Curiatiorum manes vocati.

[c] *Velut sub jugum*] Cur ita? Quia, opinor, perduellis sive hostis pronuntiatus a Duumviris fuerat Horatius: hostes vero devicti sub jugum mitti solebant. Hoc itaque servitutis externæ imitamento, satisfactum aliquatenus judicio Duumvirorum videri voluit Horatius pater. Moris enim Romani fuisse videtur, ut civi de cujus capite judicium erat perduellio ante judicaretur, id est, perduellis sive hostis patriæ pronuntiaretur: eoque nomine civium numero exemtus, atque in peregrinitatem redactus, supplicio afficeretur. Nam de cive Romano capitale supplicium aliter sumere non licebat, quemadmodum Rævardus probat ad leges XII. tab.

[d] *Sororium tigillum*] Tignum illud seu lignum infixum duobus adversis parietibus, una cum aris, adhuc tempore Augusti visebatur in Angiportu qui ducit a Carinis ad Cyprium vicum.

[e] *Horatiæ sepulcrum*] Scribit Dionysius eam fuisse patris Horatii sive duritiem in filiam, sive caritatem in patriam, ut nec illius cadaver domum referri, nec majorum monumento inferri permiserit, aut solennibus exequiis eam dignatus sit: sed destitutam cura domestica, eo loco, ubi confossa fuerat, lapidibus, glebisque a prætereuntibus obrutam, quæ prima ipsi sepultura.

[f] *Invidia vulgi*] Metii Dictatoris Albani ingenium instabile perverti se passum est, ob invidiam et odium, quo apud plebem suam laborabat, eo quod totius populi sortem tribus Curiatiis commisisset.

* A. U. C. 95.

quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto[6] [g] gerundum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana,[h] Veientibus sociis consilii assumtis, pacto transitionis Albanorum [i] ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei.[i] Nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: [k] fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires.[l] Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. 'Equitem,' clara increpans voce, ut hostes exaudirent, 'redire in

[i] *Promissa Albanorum defectione a Romanis ad Fidenates et Veientes.*
[k] *Totum exercitum in locum editum adducit.*
[l] *Copias suas in eam partem inclinare, cui fors faveret.*

5 Conjicit Bauer. *fuerat* aut *fuisset*.—6 'Plane legendum *ex indicto*, (quod

NOTÆ

[g] *Ex edicto*] Edicta sunt jussa principum, aut magistratuum, publice proposita ut omnibus innotescant. An *ex indicto*, ut notetur ritus indicendi solenniter belli?

[h] *Fidenates, colonia Romana*] Romulus coloniam Fidenas deduxerat post tertium cum Fidenatibus bellum. Nam hic quartum inchoatur, ad quod gerendum se comparaverat Tullus, quod illi pro illatis injuriis satisfacere detrectassent, et nihil sibi cum Romanis post mortem Romuli commune esse declarassent. Dionys.

[i] *Non plus animi erat, quam fidei*] Nec satis fidi Romanis erant Albani ad permanendum in eorum societate: nec animorum satis habebant ad desciscendum aperte ab ipsis.

prælium' jubet: 'nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.'[7] Idem imperat,[8] [k] ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati,[m] eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent,[9] [l] Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

28. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur,[m]

[m] *Qui Romanorum conspexerant Albanorum discessum, persuasi verum esse quod audierant a rege dici.*

etiam conj. Doujat. et Duk.)' *Idem.* Crevier. legit *gerendum.*—7 Vulg. *invadat.*—8 Legendum monet J. F. Gronov. *Inde imperat,* vel *Eidem imperat.* *Eidem imperat* malit Rupert.—9 *Ut queis c. a. Romani essent,* conj. Tan. Faber. Vid. inf. et Not. Var.

NOTÆ

[k] *Idem imperat*] Tullus equiti qui Albanorum discessum nuntiaverat.

[l] *Qui coloni additi Romanis essent*] Tan. Faber, *ut queis coloni additi Romani essent.* Forte verior scriptura sensu eodem, *ut qui coloni additi e Romanis essent,* id est, quorum plerique erant coloni Fidenas deducti e numero civium Romanorum.

[m] *Tullo devictos hostes gratulatur*] Prius, ut fidam Romanis operam se præstare ostenderet, Metius fugientes Fidenates acriter Tulli jussu persecutus fuerat, et sibi attributum ab eo equitatum sub occasum Solis reduxerat in castra Romana. Tullus autem intra Veientium Vallum usque ad primam vigiliam mansit, ubi postquam, inquisitione ex captivorum nobilissimis habita, de Albanorum defectione, Metii aliorumque primatum eam in rem in consiliis certior factus est; in Urbem de nocte cum fidissimis properat, convocatoque Senatu, cum ceteri, ne irritatis Albanis hostium numerus augeretur, ancipites

contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale[n] in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio.[*] [o] Centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: 'Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit.[10] Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major atque[11] periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit;[p] ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a

[*] *Milites Romani circumfunduntur, et Albanos ambiunt.*

10 Conj. Rupert. *hesterno in prælio fuit.*—11 *Ac* Edd. ante Drak.—12 *Met-*

NOTÆ

hærerent; ipse Albam diruendam, civesque Romam transferendos censuit, ne quid imposterum novare possent; ac rei exequendæ rationem aperuit: tum facto secundum ejus sententiam Senatusconsulto, in castra reversus ante lucem, M. Horatium Curiatiorum victorem cum copiis Albam mittit. Tum Tribunos et Centuriones monet quid facto opus: ac paulo post adveniente gratulationis causa Metio, ab eo postulavit ut nomina sibi scripta daret Albanorum quorum maxime egregia in prælio fuisset opera, quasi eos remuneraturus. Qua spe Metius fidissimos, et secreti participes in tabella notatos obtulit, ut Tullus conjecerat. Hic statim edixit ut milites ad concionem, positis armis, convenirent: clam nihilominus jussis fortissimis suorum, ut brevem gladium sub vestibus afferrent. Dionys.

[n] *Sacrificium lustrale*] De hoc sacrificio infra c. 44.

[o] *Romana legio*] Pro legionibus, legionem dixit: plures enim jam tum fuere legiones, quarum et paulo post auctus ex ipsis Albanis numerus, c. 30.

[p] *Sed consilium . . . fuit*] Sed meum fuit stratagema et commentum bellicum: cujusmodi astutiarum utilissima exempla collegerunt Polyænus Græce, Frontinus Latine.

certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum[q] est. Ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.' Centuriones armati Mettum[13] circumsistunt. Rex cetera, ut orsus erat, peragit: 'Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi;[r] primores in Patres legere; unam urbem, unam rem publicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos[s] divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.' Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus,[t] communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: 'Mette Fuffeti,' inquit, 'si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina[o] a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere,[u] quæ a te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque[p] rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.' Exinde, duabus admotis quadrigis,

[o] *Ejus rei præcepta.* [p] *Inter Fidenatium et Romanorum partes.*

tum del. Grut. Gronov. Doujat. Addidit Drak. Vid. Not. Var.—13 Vid.

NOTÆ

[q] *Nec ea culpa . . . omnium Albanorum*] In socios tamen proditionis Tullus animadvertit.

[r] *Civitatem dare plebi*] Non tantum civitatem in tribus et curias Romanas ascitis Albanis se daturum promisit Hostilius: sed et egenis prædia de publico divisurum, qua re læti plerique minus de Metio fuere soliciti.

[s] *In duos populos*] Cum scilicet Roma condita est, ex Albanis maximam partem constans, et vere Albanorum colonia.

[t] *In variis voluntatibus*] Cum aliis non displicerent oblatæ a Tullo conditiones, plures suum patriæque casum vehementer dolerent.

[u] *Ea sancta credere*] Fidem nempe ac fœdera jurejurando sancita.

[x] *Admotis quadrigis*] Hoc supplicii

in currus earum distentum illigat Mettum. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere [13] [y] omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli [z] parum memoris [a] legum humanarum [b] fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores [c] placuisse pœnas.

29. Inter hæc jam præmissi Albam [15] † erant equites, qui

Not. inf.—14 Emendat Beatus Rhenanus *Romanarum* pro *humanarum*.

NOTÆ

genus legimus apud Plutarchum parall. c. 13. inventum esse ab Hercule, qui cum Pyrechmen Eubœæ regem bellum Bœotis inferentem vicisset, eum pullis equinis alligavit, in duas partes distrahendum. Metius Fuffetius prius flagris laceratus, longis deinde loris, hinc brachiis ad alteram bigam, vel quadrigam, inde pedibus ad alteram revinctis, cum equos aurigæ agerent in contraria, discerptus raptatusque est.

[y] *Portantes. Avertere* [*Portantes avertere*] Quidam sic distinguunt, ut vox *portantes* finiat periodum, et sic supplendum erit verbum, veluti *visi sunt;* vel potius *concitati sunt*. Alii continuate legunt, ut *equi concitati, &c. membra portantes averterint omnes oculos*. Qua ratione Glareanus mavult *omnium* (nimirum *oculos*) quam *omnes*. Qua ratione si quis deleverit nomen *oculos*, nihil ad sensum deesse comperiet.

[z] *Supplicium ... exempli*] Exemplum hic sumi videtur pro modo rei agendæ in iis quæ documento esse possunt.

[a] *Parum memoris*] Id est, parum curantis, non soliciti; ut 'immemor herbarum quos est mirata juvenca.' Exemplo tribuit per hypallagen, quod proprie exempli, sive facti illius Auctori convenit.

[b] *Legum humanarum*] Rhenanus cogitandum ait num scribi possit *legum Romanarum:* sequitur enim 'in aliis gloriari licet,' &c. Id Sigonio non placet: quod tum a veteribus Mss. tum a Varrone dissideat, qui ita scribit: 'Metium Fuffetium propter perfidiam interfecit, pæne imperiosius, quam humanius.' Potest et humanas leges Auctor intellexisse, non tantum ad hominem pertinentes, sed ad humanitatem temperatas.

[c] *Mitiores*] Crux tamen, aut e Tarpeia rupe, post crudeles virgarum flagrorumve laniatus, in præceps dejectio, non adeo mitia supplicia sunt, ut de eorum levitate gloriari oporteat.

† *Albam*] Mendum hic erat in Gronovianis editionibus, quæ habebant *Albani*. Data opera hoc a J. F. Gronovio mutatum existimabam, cum in erratorum indice non extaret. Sed res ipsa et aliæ editiones incuria tantum mendum hoc ejus editiones insedisse ostendunt; quam sane doctissimo viro exprobrare nolim; quis enim in talibus non peccat? Humanitatem omnem exuerunt, qui ejusmodi peccata viris doctis exprobrant. *J. Clericus*.

multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti,[16] quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios,[q] nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri,[17 d] pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis[e] ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis,[r] cum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent; jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas. Vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, cum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque

[q] *Adeo mentes omnium obstupefecit et consternavit, ut ob timorem ne cogitarent quidem quæ sibi relinquendave, quæ asportanda essent: sed non suppetente consilio, se invicem interrogantes, quid facto opus, &c.*

[r] *Propere elatis iis quæ quisque poterat efferre.*

15 Multi Edd. *Albani.*—16 'Verba *præ metu obliti* parum apta: nam paulo ante dixit, non fuisse pavorem, sed silentium ac mœstitiam: unde forsan scripsit, *præ mœrore obliti.*' Duk. 'An leg. *pæne mentis* (ut al. *sui*) *obliti*, vel *pæne mente alienati . . . . deficiente consilio, quid relinquerent,*' &c. Rupert.—17 'Forte Livius scripsit, *ultimum illas visuri*, vel *ultimum vale dicturi.*' Idem. Vid. Not. Var.

NOTÆ

[d] *Ultimum illud visuri*] Videtur Muretus tanquam ex veteribus legi voluisse, *illas visuri.* Sed scripti editique ante alteram Sigonii editionem constanter habent *ultimum illud;* quod Gallice dixeris *cette dernière fois*, ut apud Cic. in ad Att. 46. 'ex eo hoc primum 13.'

[e] *Pulvisque ex distantibus locis*] Ex ruinis scilicet plurium diversis in locis ædificiorum.

omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus,[f] quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

30. Roma interim crescit Albæ ruinis. Duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons;[g*] et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit,[h] ibique habitavit.[18] Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios,[19 i]

18 *Ibique deinde habitavit* Gronov. Campan. Doujat. Crevier. all.—19 '*Julios* Gronov. [Doujat.] Crevier. forsan rectius: nam et Dionysius 'Julios' non 'Tullios' nominat. Sed Mss. fere omnes, in quibus et Vindob. *Tullios*.' *Stroth.* '*Julios* Sigon. recte forsan: sed vulgata lect. firmatur auctoritate librorum.'

NOTÆ

[f] *Quadringentorum annorum opus*] Immo fere quingentorum ex Dionysio, apud quem Alba dicitur quingentos, minus tredecim, annos habitata; triginta oppidorum Latinorum mater, et semper gentis ejus princeps fuisse; tandemque solo æquata a novissima coloniarum suarum, et ipsius adhuc sæculo deserta permansisse. Ex quibus colligere est excidium Albæ in annum saltem 14. Tulli Hostilii a Dionysio conferri, qui erit Urbis ex ejusdem calculo annus 95. At Livius, ut Tanaqu. Faber notat, Virgilium sequitur, qui a condita Alba ad Romulum annos trecentos statuit, 'Hic jam tercentum,' &c. Sed Poëta non statim ab Alba condita, neque ad Romuli regnum, annos, ni fallor, computat: sed a morte Ascanii ad Romulum natum, et sic quoque numerum longe minorem ponit, sed rotundum. Vide supra c. 3. et 4.

Unaque hora quadringentorum annorum, &c.] Parva fuit urbs, si una hora dirui potuit; sed est hyperbole in hisce omnibus. Contra *quadringentos* annos dixit pro *quingentis*, ut liquet ex chronologia Dionysiana, quam vide. *J. Clericus.*

[g] *Cœlius additur urbi mons*] Montem Querquetulanum, a Cœlo sive Cœlio Vibenna Etrusco, qui Romulo auxilium contra Sabinos tulerat, Cœlius dictus est. Eum Albanis Tullo Hostilio habitandi causa concessum, et prolato pomœrio mœnibus ab eodem clausum censet cum Dionysio Livius: quod Strabo Anco Marcio, Tacitus Tarquinio Prisco ascribit. Habet hic mons ab occidente Suburram et montem Palatinum, a septemtrione Carinas, Cœliolum, sive minorem Cœlium, et Esquilias, nomenque adhuc retinet: de illius appellatione postea urbis regio secunda Cœlimontium est appellata.

* A. U. C. 96.

[h] *Eam sedem Tullus regiæ capit*] Romulus regiam in Palatio sedem delegerat. Numa in foro Romano, Tullus nunc in Cœlio collocavit: prius enim Tullus in foro Romano habitaverat.

[i] *Tullios* [*Julios*,] *Servilios*] Eadem nomina habet Dionysius lib. III. Julios, Servilios, Geganios, Metilios, Curiatios, Quintilios, Clælios. *Pro Juliis* apud Nostrum *Tullii* erant. Sed correxit Sabellicus. Et vere

Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit,[k] quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est, et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas[l] ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit,[m] genti ea tempestate secundum Etruscos[*] opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum[n] mercatu frequenti negotiatores Roma-

[*] *Proxime post Etruscos.*

NOTÆ

Tullii Corniculani fuere, non Albani. *Quinctilios* per *c* scribi notat ex lapidibus Capitolinis Sigonius.

[k] *Templumque ... curiam fecit*] Curiæ duorum generum sunt: aliæ ubi sacerdotes rem divinam curarent, ut 'Curiæ veteres:' aliæ ubi Senatus humanas, ut 'Curia Hostilia,' quæ duplex fuit; sic dicta, quod eam primus ædificaverit Hostilius Rex. Auctor Varro lib. IV. de Ling. Lat. qui locum prioris indicat: addit enim ante hanc rostra fuisse, vetera scilicet in comitio posita, quæ pars fori Romani. Templum autem idcirco dici hanc curiam puto, quod inaugurata esset: quemadmodum et rostra, de quibus Noster lib. VIII. cap. 14. Alia curia Hostilia in monte Cœlio fuit, ubi nempe posterior Hostilii Regia, quo loco nunc Ecclesia SS. Joannis et Pauli, teste Marliano; a quo tertiam fuisse omissam queritur Godelevæus, eam quæ in foro ad templum Pacis, cum sit eadem ac prima.

[l] *Decem turmas*] Turma, ex Varrone et Festo, quasi *terma* dicta est, *e* in *u* abeunte: 'Quod ter deni equites ex tribus Tribubus Tatiensium, Ramnium, et Lucerum fiebant.' Cum autem sub Romulo trecenti equites in legionem scripti essent, nunc Tullus totidem, id est, decem tricenarias turmas ex Albanis legit. De numero equitum cujusque turmæ Lips. de milit. Rom. lib. II. c. 6.

[m] *Sabinis bellum indicit*] Sextum hoc contra Sabinos bellum fuit. Narrandum hic erat bellum adversus Fidenates, qui fusi et obsessi sese dedere coacti, Tullo triumphum pepererunt, ut memorat Halicarnass.

[n] *Ad Feroniæ fanum*] Feroniam nympham Campaniæ vocat Servius, quæ et Libertorum Dea est, et nemorum; sive virgo, sive Jovis Anxuris uxor. Cluver. trium Italiæ locorum meminit, quibus a Luco, vel Fano Feroniæ nomen. Primum in agro Pometino fuit apud Volscos, quod Dionysius refert Lacedæmoniorum Lycurgi severitatem fugientium fuisse coloniam. Hi enim agrum, ubi appulerunt, Feroniam dixere, quod eos per mare ferri contigisset; templumque Divæ Feroniæ construxere, cui vota fecerant. Oppidum hoc in via Appia, vix tribus Tarracina milliaribus distans, nomen adhuc ex Ferrario in lacu proximo servat, *Lago di Ferona.* Alter locus in agro Tusciæ Lunensi, inter Macræ, et Arni ostia: nunc vulgo *Pietra santa.* In agro quoque Etruriæ Capenate sub monte Falis-

nos comprehensos querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse[t] ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. Et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit.[u] Publico auxilio nullo adjuti sunt. Valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo[20] induciarum fides.[o] Cum bellum utrimque summa ope pararent,[1] vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad sylvam Malitiosam[2] [p] fuit. Ubi et peditum qui-

[t] *Perfugisse ad Asylum.*
[u] *Stipendium effecit ut egeni ex plebe impellerentur ad arma.*

Rupert.—20 'Aut *Romano* aut *Tullo* legendum.' *Stroth.* *Romano* conj. Duk. *Tullo* Periz.—1 *Pararetur* Edd. a Paris. 1573. ad Crevier.—2 Al. *Malycusam.*

NOTÆ

corum Soracte, ad Tiberim, templum Feroniæ fuit, inclytum divitiis, ubi hodie *Fiano.* De hoc Livius, itemque accipiendus Dionys. lib. III. cum ait, fanum esse quod Sabinis æque ac Latinis summa religione colitur, sacrum Deæ Feroniæ. Hic itaque comprehensos a Sabinis negotiatores suos Romani querebantur.

[o] *Induciarum fides*] Factæ quidem sub Romulo induciæ in annos centum cum Veientibus: sed, ut notatum a Glareano, eas hi jam ruperant supra cap. 27. Potuerunt tamen Veientes videri velle Fidenatibus tantum sociis suis opem tulisse, non bellum ipsi sumsisse suo nomine: et instauratæ, aut etiam in longius tempus productæ induciæ, ea lege ne hostibus Romanorum auxiliarentur.

Valuit...pacta cum Romulo induciarum fides] Atqui sub hoc ipso Tullo fractam memorat Livius c. 27. et seq. Aut ergo memoria hic eum fefellit, ut putabat Henr. Glareanus, aut renovatas easdem inducias, post bellum, intelligit. Eædem autem habentur, quia a Romulo cœperant. *J. Clericus.*

[p] *Ad sylvam Malitiosam*] Alias *Malicusam.* Sed Dionysius habet sylvam *κακούργων*, id est, *Malitiosorum.* Ea circa Eretum et Fidenas fuit in finibus Sabinorum. Hoc bellum vix triennio confectum. Primo enim anno pugnatum est æquo Marte; deinde prælio ad Eretum 107. stadiis ab Urbe commisso, cum Tullus Saturno et Opi solennes ferias, Saliorumque numerum duplicaturum, vovisset,

dem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis[3] constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

31. Devictis Sabinis,[q] * cum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse.† ‡ Quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu,[r] haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani[s] facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale[t] sacrum publice susceptum est:[a] seu

[a] *Propter idem prodigium Romani pariter celebrarunt festum Novemdiale.*

—3 Vulg. *illa.*

NOTÆ

vergente jam die victores Romani Sabinorum castra expugnarunt, tertiumque triumphavit Tullus, ac paulo post petentibus Sabinis pax data. Sed ea statim fracta, debellandi adhuc fuerunt ad hanc sylvam Malitiosam.

[q] *Devictis Sabinis*] Secutum est bellum cum Latinis a Nostro prætermissum. Anno ab excidio Albæ 15. legatis ad colonias Albanas missis, transisse ad Romanos Albanorum imperium contendens Tullus Hostilius postulavit ut imperata facerent; quod Latini habito apud Ferentinum concilio recusarunt. Inde bellum sine magna clade. Medullia tantum, quæ, licet a tempore Romuli colonia Romana, ad Latinos defecerat, expugnata, pax inter utrosque coaluit. Dionys.

* A. U. C. 110.

† *Lapidibus pluisse*] Aut posteri majorem et duriorem solito grandinem male lapidem interpretati sunt, cum legerent 'saxeam grandinem' cecidisse, ut in scriptore de bello Africano c. 47. aut fraude jacti fundi ex occulto lapides, instar grandinis cadere visi. Pecuarii et sacerdotes fraudium ejusmodi auctores fuisse videntur; quia illi pecudes suas facilius vendebant, hi carnibus earum epulabantur. Ubi multorum quippiam verum videri interest, nunquam desunt qui verum affirment, aliisque persuadeant. *J. Clericus.*

‡ A. U. C. 112.

[r] *In conspectu*] Eorum qui missi erant.

[s] *Patrio ritu Albani*] Id sacrum Albanum Perionius l. III. de Magistr. Rom. vult appellatum fuisse ferias Latinas, quod Latini omnes ab Albanis essent oriundi; vel certe conjunctum cum feriis Latinis.

voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur,) seu haruspicum monitu. Mansit certe solenne, ut, quandoque[y] [4] idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. Unde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo[z] est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numæ,† cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio[u] facta invenisset, operatum[5] his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem,[a] sed ira Jovis, solicitati prava religione,[b] fulmine ictum[6] cum domo conflagrasse.[x] Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

[y] *Quandocumque.* [z] *Diuturna ægritudine.* [a] *Deorum simulacrum.*
[b] *Cum iratus esset Jupiter, quod non eo ritu cultuque, quo par erat, evocaretur.*

4 '*Quandocunque* Edd. ab Ald. ad Gronov. sed *quandoque* a Nostro sæpius pro *quandocunque* ponitur.' *Stroth.*—5 'Bentleius putabat *operaturum*, sed recte supinum adhiberi, cum denotatur consilium aut finis, pro, *ut operaretur*, satis notum est.' *Idem.*—6 Vulg. *fulmine ipsum.*

NOTÆ

[t] *Novemdiale*] Fiebant Diis sacra per dies novem continuos, duabus de causis: aut ut defunctorum Manibus parentarent, aut ut portentum aliquod expiarent. Hæc vel a Pontifice Maximo, vel a Prætore urbano ex Senatus decreto indicebantur.

† *Commentarios Numæ*] Iidem fuisse non videntur ac libri cum Numa sepulti. De quibus l. xl. cum Tullus superstitiosos nescio quos ritus in commentariis Numæ invenerit, libri vero sepulti ad religionum dissolutionem facere viderentur. Vide et c. 32. *J. Clericus.*

[u] *Jovi Elicio*] Vide supra cap. 20.

[x] *Fulmine ictum conflagrasse*] Absumtus est flammis cum uxore, totaque familia. Alii domum ejus de cœlo tactam conflagrasse aiunt, irato Deo propter neglectam sacrorum patriorum curam. Alii Anci Marcii fraude ex-

32. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: * Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus,[y] Ancus Marcius[z] erat: qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum, cetera[7] egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat,[c] aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe[8] antiquissimum[a] ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem[9] in album relata[d] proponere in publico jubet. Inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: et, cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; de-

[c] *Regnum Hostilii proxime antecedens in ceteris præclarum, hoc uno minus fortunatum fuisse, &c.* [d] *Descripta in tabula dealbata.*

7 'Al. *ceteris* perperam: Livius enim fere semper sic loquitur in quarto casu, omisso *quoad*, quod et optimus quisque Latinus scriptor servat.' *Stroth.* —8 *Longeque* Edd. ante Crevier.—9 Addunt *Maximum* Edd. ab Ald. ad

NOTÆ

tinctum putant, qui domesticum quoddam sacrificium parantem, et ea de causa paucis familiaribus comitatum, una cum liberis oppresserit, atque injecto in ædes igne famam de fulmine sparserit.

* A. U. C. 114.

[y] *Filia ortus*] Auctor est Plutarchus in Numa hanc Pompiliam Anci matrem, non ex Tatia, sed ex alia Numæ uxore natam.

[z] *Ancus Marcius*] Marmora Capitolina, et Græci *Marcium* per *c* scribunt, ut notat Gronov. Hinc corrigendus idem Plutarchus in Coriolano ubi Γαΐος legitur pro Ἄγκος. *Ancus* vero appellatur qui aduncum brachium habet, ut exporrigi non possit, auctore Sex. Pompeio. Regnum autem iniit Ancus Marcius Olymp. 35. an. 2. Urb. Cond. 114.

[a] *Longe antiquissimum*] Ita melius ex Gronovio, quam ut vulgo *longeque antiquissimum*, ne videantur tres esse causæ sacra publica ex commentariis Numæ exscripta proponendi per Pontificem (C. nempe Papirium) cum revera duæ tantum sint, imitatio avi ob cultas religiones fortunati, et casus Hostilii ob eas neglectas. Nam sacrorum publicatio non causa est rei gestæ, sed ipsa res gesta. *Antiquissimum* porro non vetustum hoc loco significat, sed id quod ante alia omnia curæ est.

sidem Romanum regem inter † sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor;[e] et, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum:[f] tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis,[10 b] quod nunc fetiales habent,[c] descripsit,* quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum

[e] *Indoles media, inter priorum ingenia; et morum tam Romuli, quam Numæ particeps.*

[f] *Pacem illum perpetuam quæ contigerat Numæ se non facile obtinere posse, nisi injuriam a vicinis accipiendo.*

Crevier. Vid. Not. Var.—† Delph. *superbe responsum; addunt desidem R. regem: inter, &c.*—10 ' Pro *Æquicolis*, quæ est depravatio Grammaticorum,

NOTÆ

[b] *Ab antiqua gente Æquicolis*] *Æquicolæ* vel *Æqui*, aliis *Equiculi*, populi fuere priscis Latinis, Sabinis, Marsis, Hernicis, Volscisque finitimi; novo postea Latio contributi. Juris Fecialis auctores eos plerique tradunt; voluntque ideo nonnulli ex eo appellatos quod æquum colerent. Ejus gentis rex Sertor Resus juris ejus inventor proditur: quanquam sunt qui Numam ab Ardeatibus hausisse velint.

[c] *Fetiales habent*] Feciales tamen Roma habuerat a tempore Numæ ex Dionys. lib. II. His usi erant Romani sub Tullo Hostilio supra cap. 24. Verum ibi formula concipiendi fœderis refertur; non indicendi belli. Hanc igitur juris Fœcialis partem ab illis Ancus mutuatus sit oportet. Dici videntur *Fœciales* a fœdere faciendo. Numero erant viginti. Ideoque apud Cic. II. de leg. mendum irrepsisse suspicor, cum illorum officium et potestatem sic breviter describit, 'Belli, Pacis, Fœderum, Induciarum, Oratores, Feciales, Judices duo sunto.' II. pro XX. ni fallor, scribuntur. Ex eorum collegio, quoties cum hostibus agendum, oratores quatuor deligebantur, quorum unus Pater Patratus, de quo cap. 24. Non tamen aliter eis licebat fœdera sancire, quam auctoritate summi magistratus, ac permissu populi. Eamque in rem fiebat Senatusconsultum, 'ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret fœdus ferirent: illi prætorem sagmina poscerent,' ut ex Nostro habemus hujus libri cap. 24. et lib. XXX. cap. 43. Porro, cum res populi jussu repetendæ erant, unus ex illorum quatuor Fecialium numero gramen cum terra evulsum ferebat, Verbenarius idcirco appellatus.

* A. U. C. 117.

venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est)[11] [d] 'Audi, Jupiter,' inquit, 'audite, fines;' (cujuscumque gentis[12] sunt, nominat) 'audiat Fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.' Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: 'Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam siris[13] esse.' [e] Hæc, cum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis,[g] peragit. Si non deduntur, quos[14] exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: 'Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum,' (quicumque est, nominat) 'injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus,[h] quo pacto jus nostrum adipiscamur.' Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: 'Quarum rerum,† litium, causarum condixit

[g] *Mutatis aliquibus in formula præfationis, seu orationis et jurisjurandi conceptis, et solennibus verbis interponendi.* [h] *Consuletur senatus.*

leg. *Æquiculis.*' Rupert.—11 Al. *capite velato, filum lanæ velamen est.* Mss. et principes edd. *filo lanæ velamen est.* Vid. inf. et Not. Var.—12 'Pro *cujuscumque gentis* in cod. Voss. legitur *cujus gentis*, et in Pal. *cujusque g.* forsan recte.' *Rupert.* Idem notat J. F. Gronov.—13 *Sinas* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[d] *Filo* (*lanæ velamen est*) [*filo lanæ velamen est*] Ita Mss. et primæ editiones. Aliæ *Filum*, perspicua magis constructione: alioqui *capite velato fileo: lanæ velamen est.* Legatus itaque filo lanæ caput velatus, res sibi reddi clara voce poscebat, quæ clarigatio dicta. Qua de re tota Alex. ab Alex. lib. v. cap. 3.

[e] *Nunquam siris* [*sinas*] *esse*] Vetus, *nunquam siris esse*, pro *siveris*; cujus exempla apud Gronov. ex Plauto, et Nostro lib. XXVIII. cap. 28.

† *Quarum rerum, &c.* ad *censes*] Est hæc formula elliptica, quam ita supplendam putarim: *Quarum rerum, litium, causarum LEGES condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis; quas res dari, fieri, solvi oportuit, ET quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt; de*

pater patratus[f] populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,' inquit ei, quem primum sententiam rogabat, 'quid censes?' Tum ille: 'Puro pioque duello[i] quærendas censeo, itaque consentio, consciscoque.' Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu.[15][g] Fieri solitum, ut fetialis hastam ferratam aut sanguineam[h] præustam[16] ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: 'Quod populi priscorum Latinorum hominesque[17] prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.' Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

33. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacer-

[i] *Bello justo et sancto.*

—14 Duk. legit *quæ.*—15 Crevier. e cod. Florent. *consensum*, quod et forte legendum notat Rupert. Interpunctionem majorem post *consensu* tollunt Edd. antiqq.—16 Vulg. *sanguineam aut præustam.*—17 Al. *hominesve.*

NOTÆ

IIS dic quid censes. De condictione legum fœderis facta a patre patrato vide c. 24. *J. Clericus.*

[f] *Condixit pater patratus*] Id est, denuntiavit Fecialis, a rege vel magistratu delectus populi Romani legatus. Est enim *condicere* solenni ritu denuntiare: verbum Jurisconsultis usitatum. V. Turn. XXX. 29.

[g] *Bellum erat consensu*] Distinctionem hic Gronov. inserit: ut sit, quando major pars ita senserat, bellum erat, perinde ac si consensu omnium decretum esset. Quæ sequuntur novæ periodo assignat: *Fieri solitum ut Fecialis.*

[h] *Hastam ferratam aut sanguineam*] Aut e sanguineis fruticibus, aut data opera cruentatam ad horrorem et terrorem; Turn. VIII. 24.

dotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium,[i] urbem Latinorum, vi cepit;[*] secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, cum circa Palatium, sedem veterum Romanorum,[18 k] Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum[†] novæ multitudini datum. Additi eodem[19 l] haud ita multo post, Tellenis[m] Ficanaque[n] captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum,[20] quod vacuum occupaverant prisci Latini. Eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis,[‡] ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam[o] compulso,[k] aliquamdiu ibi Marte incerto, varia vic-

[k] *Tota vi belli redacta circa Medulliam.*

18 *Veteres Romanorum* Edd. ante Ald. *veteres Romani* rell. ante Drak.—19 Vulg. *Additi eidem.*—20 'Forte delendum τὸ *rursus*, vel leg. *petitum.*'

NOTÆ

[i] *Politorium*] Cum hoc oppidum plerumque conjungatur cum Ficana et Tellena; conjicit Cluverius in eodem tractu fuisse, versus Solonium campum. Forte circa locum ubi nunc *Falcognana vecchia.*

[*] A. U. C. 119.

[k] *Sedem veterum Romanorum* [*veteres Romani*] Rhenan. ex antiqua lectione, *sedem veterem Romanorum;* ut distinguatur locus primorum civium ab ascititiorum sedibus. Sed nullum hic verbum erit a quo regatur accusativus *sedem.* Malim itaque, vulgari lectione retenta, sic Auctorem interpretari, ut velit veteres Romanos *sedem*, id est, loca circa Palatinum, implevisse.

[†] *Aventinum*] Intellige, *jugum*, nec miraberis cum Glareano, cur Livius genere neutro Aventinum dicat. *J. Clericus.*

[l] *Additi eodem*] Placet hæc Gronovii lectio ex Florentino, *additi eodem*, i. in eundem locum, in Aventinum aliis adjecti; quod magis congruit, ni fallor, quam *Additi eidem.*

[m] *Tellenis*] *Tellena*, vel in multitudinis numero *Tellenæ*, nobile quondam Latinorum opp. Dionys. inter Ficanam et Lanuvium fuisse videtur; Kirchero circa *S. Abrocolo*, in campi Solonii finib.

[n] *Ficana*] Ad viam Ostiensem fuit secundum Tiberim, undecimo ab Urbe milliario: postea dictum 'Duilia saxa' ex Festo. In colle, qui mille passibus ultra diversorium *Mala Fede* situs, magna antiquorum ædificiorum vestigia servat.

[‡] A. U. C. 123.

[o] *Medulliam*] Ab Albanis condita fuerat in dubio Latinorum Sabinorumque confinio trans Anienem, non procul Cænina, Cameria, Corniculo. In eam deditione captam Romulus coloniam deduxerat; ut Dionysius tradit initio lib. v. indeque ortus Hostus Hostilius Tulli regis avus.

toria,[1] pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti præda potitus,[2] Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ [p] datæ sedes. Janiculum quoque adjectum;[q] non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum,[3] sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio,[r] tum primum in Tiberi[4] facto,[s] conjungi urbi pla-

Rupert.—1 ' *Varia victoria.* Has voces recte pro glossemate sive pro interpretamento locutionis *Marte incerto* jam Crevier. habuit.' *Doering.* Glossema esse censet et Rupert.—2 Mss. omnes, teste J. F. Gronov. *præda potens.* —3 ' Forte excidit *cingi* sive *circumdari*, vel cum Schellero legendum *non mu-*

NOTÆ

[p] *Ad Murciæ*] Sub monte Aventino, qui Murcus antea vocabatur, sacellum fuit, et area vetus Veneris Myrteæ, a myrto sic cognominatæ, quæ post Murcia est appellata, Plinio, Plutarcho, et Festo auctoribus. In XI. Urbis regione ponitur ab Aurelio Victore. Ab Murcia Venere diversam putant Giraldus et Beroaldus socordiæ Deam, quæ *Murcea*, ex eo dicta quod murcidos, id est, segnes supra modum, ac desides faceret. Huic contraria Dea *Strenua*, quæ strenuos reddere credebatur, cujus meminit D. Augustinus IV. de Civit. Dei. Meminit et hujus Murciæ Tertullianus de Spectaculis, ubi *marmoris* legebatur: sed Turnebus *Marcoris* scribendum monuit.

[q] *Janiculum quoque adjectum*] Janiculus mons trans Tiberim, in XIV. postea Urbis regione, a Jano appellatur, qui in eo vel sepultus sit, vel habitaverit, ut Macrobius censet. Ab eadem origine fuit et Janiculum Castellum eidem monti impositum. Festus tamen ex eo nomen hoc derivat, quod quasi janua Romanis esset, qua in agrum Etruscum transirent. Hunc Urbi adjecisse dicitur Ancus a Livio: non quod Pomœrio incluserit, id enim pluribus postea sæculis factum: sed quod, ne hostibus aditum in Urbem daret, in quam ex eo despectus ob celsitudinem, eum munierit, propriisque cinxerit muris. Hodie *Montorio* vocatur a flavis, et quasi aureis arenis.

[r] *Ponte sublicio*] Ab antiquo verbo *licio*, quod idem est ac connecto, dictæ sunt sublicæ, vel subliciæ, pali, quibus in aquam defixis pontes incumbunt; aut etiam ligneæ trabes ex quibus compinguntur. Hinc ' Pons sublicius' dictus. Eum mere ligneum fuisse, adeo ut nec ferri quicquam nectendis tignis immittere liceret, Dionysius aliique tradunt: ut nempe sola contignatione compactus, facile tempore belli eximi posset. Postea tamen Æmilius Lepidus lapideum, Antoninus pius marmoreum fecere, inditis nominibus suis. Vestigia adhuc visuntur ad radices Aventini.

cuit. Quiritium quoque fossa,[t] haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso,[l] facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem[u] increscentis audaciæ media Urbe, imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Sylva Mæsia[x] Veientibus ademta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia[5] urbs condita:[y] salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis[6] Jovis Feretrii amplificata.*

34. Anco regnante, Lucumo,[z] vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit,† cupidine maxime ac spe magni honoris, ejus adipiscendi Tarquiniis[a] (nam ibi quoque per-

[l] *Cum in tam numeroso populo non facile esset dijudicare bene an male quisque ageret.*

niri solum.' Rupert.—4 *Tiberim* Edd. ante Ald. Hearne et Crevier.—5 '*Hostia* Edd. ante Crevier. perperam.' *Stroth.*— 6 *Ædes* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[s] *In Tiberi facto*] Veteres libri ex Sigonio *in Tiberim*, quemadmodum in Epitome, i. supra Tiberim.

[t] *Quiritium quoque fossa*] Quiritium fossæ, quibus Urbem Ancus Marcius circumdedit, ex Festo sic dictæ a Quiritibus seu Romanis, quorum opera factæ, ad muniendam in planioribus locis Urbem.

[u] *Carcer ad terrorem*] Inventorem carceris variorumque ad torquendos homines instrumentorum apud Romanos Tarquinium Eutropius lib. I. memorat. Reliqui hoc institutum Anco Marcio assignant. Is in foro fuit sub Capitolii radicibus. Adjecit postea Tullius subterraneam partem, quam de illius vocabulo carcerem Tullianum nominarunt.

[x] *Sylva Mæsia*] In Etruria et veteri Veientum agro hæc sylva, ibi putatur fuisse, ubi hodie *Bosco de Baccano*. Scribit Plin. l. VIII. in ea glires nunquam nisi in partu reperiri.

[y] *Ostia* [*Hostia*] *urbs condita*] Aliis *Ostia;* utpote nomen sortita ex situ ad ostia Tiberina. Ad flexum est sinistri alvei milliaribus XVI. ab Urbe, cujus inter colonias nobilis fuit: maritimis commeatibus olim quam hodie opportunior: tria fere passuum millia distans a mari Tyrrheno. De ea Dionys. Halicarn. fuse. Nomen hodieque retinet.

* A. U. C. 122.

[z] *Lucumo*] Quod per se dignitatis titulus erat, proprium fuit Tarquinio nomen a patre impositum.

† A. U. C. 120.

[a] *Tarquiniis*] A Tarcone, seu Tarchonte Tyrrheni Lydi fratre, vel duce, nomen hæc urbs accepit; quæ initio Tarconia aut Tarchonium, ut apud Suidam; postea Tarquinii et Tarquinia est appellata. Justinus tamen a Thessalis et Spinambris con-

egrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati [7] [b] Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns [8] fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui cum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, cum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil,[c] summo loco nata, et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret [9] [d] ea, quæ innupsisset.[e] Spernentibus Etruscis Lucu-

7 '*Demarati* Crevier. et al. multi, sed secundum Doricam formam recte *Damarati* scribitur.' *Stroth.*—8 Quidam Mss. *Lucomo*, et plerique *Arruns.*—9 'Eleganter pro *sineret* in cod. Neap. legitur *sentiret*; quod magis fere placet.' *Stroth.* 'Haud dubie præferenda est nostra lectio *sineret*, quam omnes

NOTÆ

ditam memorat. Florentissima vetustis temporibus fuit: XII. Etruriæ civitatum aut prima, aut inter primas. Ejus rudera mille passibus a Corneto visuntur, eo loco qui adhuc *la Tarquinia* ab incolis, et vulgo rusticorum *la Turchina* dicitur, prisci vocabuli vestigia servat. 'In Tarquiniensi lacu magno, insulæ duæ nemora circumferunt, nunc triquetram figuram edentes, nunc rotundam complexu ventis impellentibus,' ut est apud Plinium: erroris eos arguit Cluver. qui hunc lacum putant esse hodie, *Lago di Bracciano.*

[b] *Damarata* [*Demaratii*] Fuit hic Demaratus ex Bacchiadarum genere, qui ab Hercule orti, regnum Corinthi ad hæc usque tempora tenuerant. Is, cum ex maritima e Græcia in Italiam negotiatione magnas opes esset adeptus, uti Dionys. narrat lib. III. oppressis deinde Cypseli tyrannide familiæ suæ principibus, parum se tutum in patria ratus, domicilium Tarquinios transtulit: ubi nobili ducta uxore, duos suscepit filios, quibus Etrusca imposuit nomina Aruntis et Lucumonis.

[c] *Auxit ducta in matrimonium Tanaquil*] Auxit animos, tum nobilitate sua, tum adhortationibus.

[d] *Humiliora sineret*] Nannius pro *sineret* rescribit *sentiret*; Muretus *ferret*: quorum neutrum tanti est. Nam nec sententia mutatur, nec elegantius exprimitur. Vult enim Tanaquilem ingentium spirituum fœminam non facile post conjugium admissuram inferiorem natalibus suis conditionem.

[e] *Ea, quæ* [*cum*] *innupsisset*] Quod Rhenanus ex lectione, ut ait, veteri, pro *illi nupsisset* (quod ego in non admodum recenti invenio) reposuit, *innupsisset*, nolim quidem improbare.

monem, exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum [10] visa.[f] In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre [11] ortum, nobilemque una imagine Numæ [g] esse. Facile persuadet,[12] ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus [m] commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. Ibi ei, carpento sedenti [n] cum uxore, aquila, suspensis demissa

[m] *Cum convasassent, res suas abstulissent.* [n] *Ei sedenti in vehiculo celeri.*

libb. Mss. confirmant.' *Doering*. Vide infra et Not. Var.—10 Quidam emendant *potissima*, vel *aptissima*, vel *lecta*. Vulgatum defendi posse putat Bauer. —11 'Forte leg. *Sabino patre* cum Periz. Anim. Hist. c. 3.' *Rupert*.—12 'Al. *Facile viro persuadet*, quam vocem adjectam puto, ut certius intelligatur *cupido*

NOTÆ

Sed quod Gronovius conjicit hæc cum superioribus ita esse conjungenda, ut legendum sit *ea quæ innupsisset*, (quasi esset *eas res in quas nupsisset*,) non *ea* (id est, Tanaquil) *cum innupsisset*, id ego non omnino extra aleam puto. Licet enim optime congruat sententiæ quam ex hac lectione eruit, nempe Tanaquilem in domo, in quam nupsisset, non facile passuram minora iis in quibus nata erat, non tamen loquendi hæc forma, 'aliquid innubere,' vel 'mulierem innubere domum,' 'gentemve,' mihi probari potest, donec idoneum ejus exemplum proferatur: præsertim cum nec præeant Mss. et sententia alioqui optime constet: sive vulgatam interpunctionem admittamus, ut, *ea cum innupsisset*, periodi sit initium, et pronomen, *ea*, pro Tanaquile sumatur; sive ex præcedentibus pendere velimus, deleto τῷ, *ea*, cum Florent. Cod. ut sit, *humiliora sineret cum innupsisset:* quam ego scripturam non ægre ceteris prætulerim: i. non inferiora secuturam ubi nupsisset. Ceterum 'innubere' proprie est in domum viri transire. Respicit enim familiam in quam mulieres nuben domigrant: ut 'enubere' eam ex qua per nuptias exeunt: et prius fere in meliorem partem, posterius in deteriorem accipitur.

[f] *Ad id potissimum visa*] Gronov. *potissima:* recte, si adsit auctor ejus scriptionis: alioqui *visa* sumi poterit pro inspecta, spectata, quæ sc. ob oculos præcipue versaretur, quasi ad propositum maxime idonea.

[g] *Una imagine Numæ*] Cum stemma suum non alia imagine illustrare posset, quam Numæ avi materni. Notum autem nobilitatis indices fuisse majorum qui magistratus Curules gessissent imagines in atrio dispositas.

leniter alis,[†] pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa,[o] capiti apte reponit. Inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci,[h] cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta[13] sperare complexa virum jubet.[p] Eam alitem[i] ea regione cœli et ejus Dei nuntiam venisse. Circa summum culmen hominis auspicium fecisse. Levasse humano superpositum[14] capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, Urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum[k] edidere no-

[o] *Tanquam a Diis missa ad ministerium exhibendum.*
[p] *Amplexa maritum, hortatur eum, ut alta speret.*

esse dativum, ad *viro* relatum.' *Stroth.*—13 *Excelsa ex alite* conj. Scheller. in Obss.—14 *Humana manu superpositum* conj. Stroth.—15 Crevier. *nomen edidere.*

NOTÆ

† *Aquila, suspensis demissa leniter alis*] Videor mihi hic Poëtæ cujuspiam verba olfacere, qualia essent in descriptione hujus historiæ: 'Jovis ales Cœlo suspensis demissa est leniter alis. Aufert illa apicem volitans, apteque reponit; Tum sublimis abit,' &c. Et res et verba poëtam magis decebant, quam historicum. *J. Clericus.*

[h] *Ut vulgo Etrusci*] Tages puer e terra natus, Festo Genii filius, Jovis nepos, dicitur disciplinam aruspicii dedisse XII. populis Etruriæ: ad quos a Romanis adolescentes nobiles ejus perdiscendæ causa mittebantur.

[i] *Eam alitem*] Aquila rex avium, et Jovi sacra, in cujus tutela sunt reges, repositusque pileus capitis ornamentum, portendebant supremam dignitatem. Et vero Tarquinius effigiem aquilæ in sceptri vertice ab Etruscis oblatam inter præcipua regni insignia deinde habuit. Atque inde forte Romanorum aquilæ. Eodem etiam exemplo aquila Claudio in forum eunti cum dextro humero insedisset imperium portendere credita est.

[k] *L. Tarquinium Priscum*] Nomen suum cum edere jussus esset Tarquinius, utpote advena, Romanorum more prænominis loco Lucius pro Lucumone appellari voluit, pro gentilitio nomine Tarquinium se de patriæ appellatione vocavit. Quod ad Prisci cognomen attinet, illud quasi glossema inducendum Sigonius, nec immerito, putat, quod cum ex Dionysio non alia de causa hic Tarquinius Priscus appellatus sit, quam quod natu major esset, quam Tarquinius Superbus rex VII. non videtur illud ipsi statim advenienti inditum, nec prius, quam hic Superbus florere cœperit. Si nihilominus Scoppam audiamus, apud quem, in Collectan. Lucius lingua Etrusca senem, et Lucumo seniorem sive Senatus principem

men.[15] Romanis[16] conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: et ipse[17] fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam[18] brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo[l] officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura,[q] ut publicis pariter ac privatis consiliis bello[19] domique interesset;[m] et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

35. Regnavit Ancus[n] * annos quatuor et viginti, cuilibet

[q] *Provexerat usque ad privilegia intimæ familiaritatis.*

—16 *Jam et Romanis* Edd. plerique ante Drak. Vid. Not. Var.—17 *Et ipse quoque* Gronov. Donjat. Crevier.—18 'Forte leg. (quod quidam libri exhibent) *notitiaque eum . . . jura.*' Rupert.—19 Al. *belli.*

NOTÆ

significat, potuit hanc Prisci nomenclaturam (quasi senis dixeris) jam tum affectare ominis causa.

[l] *Liberaliter, dextreque obeundo*] Liberalem non uno modo se gessit Tarquinius. Nam ingenuo, non servili more, munia sibi commissa peragebat: et in belli sumtus pecunias non semel contulit.

[m] *Bello domique interesset*] Quam jejune hic Noster egregia Tarquinii facinora, et complura Anci Marcii bella indicat, vel silet potius? Supplenda hæc nobis breviter ex Dionysio lib. III. Belli cum Latinis anno 1. captum ab Anco Politorium, altero receptum, 3. captæ Tellenæ, 4. et 5. Medullia, et Ficana, quam per triennium Latini detinuerant, receptæ; tum prælia commissa, quorum altero fusi fugatique Latini: et præfectus præsidiis adversus eos Tarquinius. Post hæc cuniculis expugnatæ direptæque Fidenæ. Successit bellum tertium in Sabinos, qui, ducente equitatum Tarquinio, cæsi, pacem petierunt. Quarto post hocce bellum anno, Veientium novorum hostium castris potitus ad Fidenas Marcius, in Urbem triumphali porta invectus est. Anno sequenti iidem ob violatas inducias iterum victi ad Allas: ubi eximia Tarquinii virtus enituit, cujus causa Senatorum ordini a Marcio ascriptus est. Volsci deinde ob prædas ex agro Romano factas petiti; obsessæque Velitræ atque ad orandam veniam cives compulsi. Accessit his bellum novum ab ulterioribus Sabinis, quibus minus adhuc cognitæ vires Romanæ: sed eas experimento didicerunt, castris exuti.

[n] *Regnavit Ancus*] Ejus effigiem sic exhibent veteres nummi.

* A. U. C. 114. et seqq.

superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem ætatem[o] erant. Eo magis[p] Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus[20][q] pueros venatum ablegavit. Isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam; 'cum, se non rem novam[r] petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: et Tatium[1] non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis,[r] non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo[2] sui potens fuerit,[s] Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse, domi militiæque[s] sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.' Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit.[*] Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit;[t] qui deinde minorum gentium[u] sunt appel-

[r] *Qui urbis mores non noverat.* [s] *Ex quo sui arbitrii fuerit.*

20 'Suspicari possis *sub tempus id.*' Rupert.—1 Putabat Stroth. *et Tatium* positum esse pro *tum Tatium.*—2 Ed. Kreyssig. *accitum: tum se, ex quo.*

NOTÆ

[o] *Filii prope puberem ætatem*] Major scilicet Anci Marcii filius: nam minor adhuc infans. Ex Dionys.

[p] *Eo magis*] Ne major natu filius superioris regis, si pubes factus esset, cum eo de regno facilius contenderet.

[q] *Sub tempus*] Comitiorum nempe.

[r] *Non rem novam*] Quod exemplo fit, videtur jure factum. Idcirco tria hic affert exempla.

[*] A. U. C. 139.

[s] *Domi militiæque*] Publicis pariter privatisque consiliis pace et bello adhibitus, ut supra; equitatui etiam præfectus.

[t] *Centum in Patres legit*] Ad conciliandam plebis gratiam, centum ex ea selectos, in Patriciorum primum allectos ordinem, numero Senatorum

lati. Factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit:[x] prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius[y] instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus[z] dicitur, designatus locus est.* Loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque face-

NOTÆ

ascripsit. Quæ secunda centenarii numeri ad Senatum adjectio. Nam ex Sabinis a Romulo centum priori Senatui additi fuerant.

[u] *Qui deinde minorum gentium*] Patricios minorum gentium Tacitus XI. Annal. existimat a L. Bruto consule primum appellatos; cui et Patrum conscriptorum originem attribuit Plutarchus: ita ut omnes Patricii, a regibus lecti, fuerint e majorum numero. Id tamen Livius hic Tarquinio ascribit. Onuphrius in Civit. Rom. et in Fastis contendit eos tantum Patricios, qui a Romulo primum lecti sunt, majorum gentium fuisse: quod sane verum erit, si quidem hi cum iis comparentur, qui insecutis temporibus asciti. Sed et, qui ex Sabinis ab eodem, et qui nunc a Tarquinio ascripti, majores posteriorum respectu dici possunt, uti fatetur idem Onuphrius.

[x] *Apiolas vi cepit*] Tarquinio regi primum cum Latinis bellum, negantibus se fœdere teneri post Marcii mortem. Initio bellum hoc non communi consilio gestum ab omnibus Latinis, sed per partes: qua de causa facilius singula oppida succubuere Romanorum armis. Appiolæ autem, sive Apiolæ veteris Latii non ignobile oppidum; quo loco steterit parum liquet: dirutum quippe, ac statim concrematum est a Tarquinio. In Latinorum Sabinorumque confinio, Aniene haud procul circa Crustumium aut Corniculum fuisse, conjici potest ex Tarquinii per hæc tempora expeditionibus a Dionysio memoratis lib. III.

[y] *Ludos opulentius*] Ludi publici, qui partim religionis, et placandorum Deorum causa, partim ob popularem lætitiam ad demerendam plebem celebrabantur. Duo inprimis genera fuere: Circenses, sive Gymnici, et Scenici, qui et Theatrales. Hi voce, ac fidibus, et tibiis fiebant: illi hominum aut equorum cursu, et certatione corporum, de quibus hic sermo.

[z] *Circo, qui nunc maximus*] Circi a curriculorum, ni fallor, circuitu dicti sunt; aut quod in iis circum metas pompa ferretur, id est, effigies numinum. Non enim a circulari figura deductum hoc nomen videtur; ut quæ amphitheatris magis conveniat, cum circorum forma longior esset, quam latior, etsi duorum minorum laterum unum lunatum esset. Plures Romæ progressu temporis circi fuerunt. Hic, qui *Maximus* dici meruit, inter montes Palatinum et Aventinum situs, nomen deinde dedit Urbis regioni XI. Accuratam ejus descriptionem præ ceteris habet Dionys. lib. III. qui centum quinquaginta millium hominum capacem fuisse ait. Sed eum, opinor, describit qualis a Cæsare Dictatore instauratus fuit, potius quam qualis nunc a Tarquinio constructus vel designatus.

* A. U. C. 144.

rent: fori appellati.[a] Spectavere furcis[b] duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes.[t] Ludicrum fuit equi pugilesque,[u] ex Etruria maxime acciti. Solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique[c] varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

36. Muro quoque lapideo[d] circumdare Urbem parabat, cum Sabinum bellum[e] cœptis intervenit.[*] Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent[f] hostes, quam

[t] *Furcis sustinentibus et fulcientibus sedilia e quibus spectabant, quæ duodecim pedes eminebant supra terram.*

[u] *Ludi illi constabant equorum cursu et pugilum certamine.*

NOTÆ

[a] *Fori appellati*] Fori navium sunt tabulata quæ sternuntur, seu spatia quæ iter præbent perambulantibus naves, a ferendo dicti, quod incessus ferant. Sic etiam vocantur latera navium concava, ex eo quod foris emineant. Eodem exemplo Fori in circo vocantur loca spectaculorum cava, cancellis invicem separata.

[b] *Spectavere furcis*] Hoc priscis Romanis ante Tarquinium attribuit Dionysius, quasi antea quidem furcis innixa fuerint spectacula; sed hoc tempore e porticibus, jam tum commodius spectare cœperint.

[c] *Romani Magnique*] Iidem, licet variis nominibus appellati diversis ex causis. *Circenses*, vel a Circe, quæ omnium prima circum in honorem Solis patris excogitavit; vel quod in circo, aut quod circuitu exhiberentur, eorum imitatione qui apud Elidem in honorem Jovis Olympici celebrabantur ad Alphei ripam, ita angusto tramite, ut altero latere urgente flumine, altero positis gladiis, utrimque præsens periculum iis immineret qui bigarum cursu certabant, ut ait Serv. III. Georg. *Romani* vero dicti sunt, quod inter solennes Romanorum ludos antiquissimi: *Magni* denique, sive quod maximis impensis fierent, (ducentis millibus nummum,) sive quod magnis Diis, Jovi, Junoni, Minervæ sacri. Ceterum initio Gymnici tantum erant, et unico die v. Idib. April. absolvebantur. Postea Scenici quoque fuere, et in alterum, ac tandem in plures dies producti. Hi autem Ludi Magni a Megalesiis erant diversi, de quibus suo loco.

[d] *Muro quoque lapideo*] Nunc se ad hoc opus accinxit Tarquinius Priscus, quod postea resumsit, et si non omnino perfecit, saltem ex parte mœnia exstruxit quadratis lapidibus, quorum singuli justum plaustri onus conficiebant. Vide infra c. 38.

[e] *Cum Sabinum bellum*] Octavum fuit hoc in Sabinos bellum.

[*] A. U. C. 147.

[f] *Prius Anienem transirent*] *Anio*, (*Anienis*, raro *Anionis*,) nomen est amnis omnium in Tiberim defluentium celebratissimi, cujus aquæ frigidissimæ, limpidissimæque, amœnæ aspectu sunt, potuque suaves. In monte Trebanorum ortus, per Trebam, Sublaqueum, aliaque Æquorum oppida, inde Sabinos a veteribus Latinis fere disterminans, salutato Ti-

obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. Et primo dubia victoria magna utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes,[3] [g] Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat,[x] negare Attus Navius,[4] [h] inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse.[y] Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt,) 'Agedum,' inquit, 'divine tu, inaugura,[i] fierine possit,[z] quod nunc ego mente concipio.' Cum ille, in augurio[5] rem expertus,[k] profecto futuram dixisset, 'Atqui hoc[6] animo agitavi,' inquit, 'te novacula[l] cotem discis-

[x] *Romulus id fecerat observato augurio.*
[y] *Accius asseveravit non posse, sive mutari numerum centuriarum, sive novum quid in ea re institui, nisi aves indicassent fieri posse.*
[z] *Tu, o augur, inquire per auguria num fieri possit, &c.*

3 Al. *Ramnenses.*—4 In quibusdam Mss. *Acius, Atius, Actus, Actius, Accius,* et *Nevius, Narvus;* ap. Dionys. Νάϐιος Ἄττιος.—5 'Forte del. *in.* cf. Flor. I. 5. *inaugurio* ex vet. ed. leg. Doujat. et Scheller.' *Rupert.*—6 Grut. Gronov.

NOTÆ

bure, (ubi alta præcipitatur cataracta,) in Tiberim evolvitur, tertio supra Romam milliari. Nunc vulgo *Tevarone.*

[g] *Ad Ramnes, &c.*] De his supra c. 13.

[h] *Attus Navius*] Hic aliis *Navius Actius,* aliis *Attius Navus,* vel *Atius Nævus,* dictus; paupere natus patre, exigui nimirum rusculi colono: a quo, propter mira quædam in puerili ætate, augurii experimenta, (quæ a Cicerone ac Dionysio referuntur,) Etruscorum peritissimo traditus in disciplinam, reliquos augures longo intervallo superavit. Quapropter auguribus Urbanis in publicis negotiis adhibitus, licet ex eorum collegio non esset, hoc facto, quod nunc a Livio narratur, summam gloriam famamque adeptus est.

[i] *Divine tu, inaugura*] Vetus editio, forte non male, *divine inaugurato.*

[k] *In augurio rem expertus*] Tanaq. Faber ex Floro, et Latinitatis ratione, jubet legi *augurio rem expertus.* Gronovius utrumque ferri posse ait: et revera *in augurio* dici posse videtur pro eo quod est, *cum augurium cepisset.* Quid si *inaugurio* dixerit Liv. unico vocabulo, pro actu inaugurandi? Sic certe scriptum in antiqua editione.

[l] *Te novacula*] Apud Dionysium et Florum cogitaverat Tarquinius, non utrum Augur, sed utrum ipse ferro

surum. Cape hæc, et perage, quod aves tuæ fieri posse portendunt.' Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt.† Statua Atti[m] capite[7] velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque[n] eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique[o] postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur.* Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit:[p] numero alterum tantum[q] adjecit, ut mille et octingenti[8] equites[r] in tribus

* *Ut nihil fieret, sive foris in bello, sive in urbe, atque in pace, nisi Diis per auspicia consultis: atque ut, cum aves fortunati eventus signa non dedissent, tunc dimitterentur, ac differrentur comitia populi, exercituum conscriptorum expeditio quævis denique maximi momenti negotia.*

Doujat. Crevier. *hæc.* In Crev. min. *hoc* legitur.—7 '*Statua Accii posita capite, &c.* Edd. a Sigon. ad Drak.' Ita notat Stroth. ed. Crevier. tamen τὸ *posita* ignorat.—8 'In aliis *mille et trecenti:* male.' *Stroth.*—9 Vet. lib. *Poste-*

NOTÆ

cotem secare posset: quod et ab eo, jubente Nævio, præstitum.

† *Haud cunctanter discidisse cotem ferunt*] Recte addit *ferunt.* Alioqui Ciceroniana illa ei objiceremus de Divin. lib. II. c. 38. 'Contemne cotem Attii Navii; nihil debet esse in philosophia' (tu dic in Historia) 'commenticiis fabulis loci.' Sed cum antiquissimorum temporum historiæ multas haberent fabulas, non potuerunt a recentioribus omnes prætermitti. Satis est si modo ex antiqua fama se eas narrare historicus testetur, non quod credat veras, sed ut ostendat, quæ fuerit superiorum ætatum aut credulitas, aut in mentiendo securitas. Statuam Accio positam non negarim, sed ab æqualibus in memoriam miraculi sibi comperti non credo. Postea a credulis aut fraudulentis hominibus factum hoc fuerit. *J. Clericus.*

[m] *Statua Atti*] Rex eum ærea statua honorandum ad posteros censuit, quæ Auctoris tempore ante curiam in foro prope Ruminalem ficum spectabatur, statura mediocri: cujus basis conflagravit Curia incensa P. Clodii funere.

[n] *Cotem quoque*] Defossa fuit cos cum novacula in comitio sub ara quadam, qui locus Romanis Puteal dicebatur.

[o] *Belli domique*] Distinguere videtur Cicero, I. de Divinit. 'Romani nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi habent.' Sed revera et exta victimarum, et auspicia utrobique adhibita.

[p] *Quicquam mutavit*] Non quidem in nominibus Centuriarum, sed in equitum numero.

[q] *Alterum tantum*] Indicat nume-

centuriis essent. Posteriores modo[s] sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

37. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque, in ratibus[t] impacta, sublicis[10] cum hærerent, pontem incendunt.[b] [11] [u] Ea quoque res[x] in pugna

[b] *Qui jacentem in Anienis ripa ingentem lignorum struem accenderent, et accensam projicerent in flumen: et sic cum ligna, vento flammas excitante, ardentia, quorum pleraque ratibus deferebantur, incurrentia in sublicas (ex quibus pons hostium compactus erat) illis adhærescerent, pontem incenderunt.*

riore modo.

10 'Forte cum Gronov. leg. *pleraque ratibus impacta sublicisque*,' &c. Rupert. Improbat Strothius. Donjat. Kreyssigius, et Doering. ita interpungunt, *et pleraque in ratibus, impacta sublicis.* Vid. Not. Var.—11 *Succendunt* Edd. a

NOTÆ

rum equitum esse duplicatum, ut ex sequentibus, et ex Victore patet. Dicimus enim *alterum tantum*, cum tantundem adjicitur, quantum antea in numero, vel magnitudine fuit. Quam loquendi formam et Noster alibi, et Cicero aliique usurparunt, sumtam ex Demosthene contra Midiam, ut Nannius observat. Creduntur ejus ignorantia scripsisse Librarii ordine inverso *tantum alterum*, ut vulgo habebatur: qua scriptura significari poterat Tarquinium numero priori equitum solum adjecisse alterum numerum.

[r] *Mille et octingenti equites*] Antiqua lectio hunc habet numerum: in plerisque *mille et trecenti equites* sunt, qui numerus constare nullo pacto potest: unde Glareanus 1200. rescripsit, quod et Salmasio placet, quia Romuli tres centenum equitum Centuriæ postea duplicato numero auctæ erant ad equites omnino 600. qui numerus hic a Tarquinio multiplicatus in duplum, equites 1200. reddit. Sed si ponantur bis antea geminati equites, semel ab ipso Romulo, iterum a Tullo, nunc ex horum tertia geminatione existent 1800.

[s] *Posteriores modo*] Hoc tantum servatum, quod additi ad priorem singularum centuriarum numerum dicti sunt Ramnes, Tatienses, Luceres *Posteriores*, quo a prioribus distinguerentur.

[t] *Pleraque, in ratibus*] In re perspicua laborare Gronovius hoc loco videtur, vel nodum in scirpo quærere, cum quærit quæ sint *rates sublicia?* quasi nomen *subliciis* aut *sublicis* adjective sumendum sit, aut ad nomen *ratibus* referendum: aut quasi ex eo quod ipsi visum sit pontem hostilem ex ratibus et sublicis fuisse paratum, sequeretur non potuisse et Romanos ratibus aliis uti, quibus arida ligna imponerent, quod ab his factum scribit Dionys.

[u] *Pontem incendunt* [*succendunt*]

terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem[12] fugam impediit: multique mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pæne, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere.[c] Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. Utrimque ab cornibus positos, cum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt,[d] ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent.[13] Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci[14] tenuere;[e] maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano[y] erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quanquam male gesta res erat, nec

[c] *Arma Sabinorum summersorum in Tiberi fluitantia, Romam usque prono amne delata, cum cognita fuissent a Romanis, pæne antequam nuntiari victoria potuisset, eam manifestam nobilemque reddidere.*

[d] *Ferunt eos ad cornu dextrum et sinistrum collocatos, cum pedites Romani, qui mediam aciem obtinebant, pellerentur loco, in hostium latera tanta vi esse invectos, &c.*

[e] *Nec multi eo se recipere potuerunt.*

Sigon. ad Drak. Forte aptius, judice Rupert.—12 'Gronov. non male emend. *Sabinis, et fusis eadem.*' Rupert.—13 Voss. 1. *converterent*, alter *adverterent*, sed Pall. Flor. Helm. Rott. Gud. *averterent*. Edd. ante Crevier. *verterent*.—14 Conj. Rupert. *at* vel *sed pauci*.

NOTÆ

Castra Sabinorum sub confluentibus Anienis et Tiberis posita, ripam utramque tenebant, et ponte ligneo scaphis ratibusque imposito conjungebantur. Tarquinius secundum Anienem supra hostes castrametatus, scaphas et rates aridis lignis refertas, sulfure quoque ac pice additis, ad incendium spargendum præparavit: tum ubi flavit ventus, injecto in materiam igne, ante quartam vigiliam secundo amne propulit in hostium pontem, qui statim flammam concepit. In hac restinguenda occupatis Sabinis, supervenit sub diluculum rex Romanus, et ipse cum instructo exercitu citeriora castra, ulteriora per aliam manum quæ flumen de nocte trajecerat, expugnavit. Dionys.

[x] *Ea quoque res*] Præter pontis absumti damnum, et interclusum mutuum inter duo castra commeatum: hoc pontis incendium valuit ad inferendum terrorem.

[y] *Votum id Vulcano*] Fore nimirum ut hostium spolia igni traderentur; cui præsidet Vulcanus, ideo ignipotens dictus a Poëta.

gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. Iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.[z]

38. Collatia, et quicquid[a] circa Collatiam[15] agri erat, Sabinis ademtum.[*] Egerius[b] (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. Deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: 'Estisne vos legati oratoresque, missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis?'[16] 'Sumus.' 'Estne populus Collatinus in sua potestate?' Est. 'Deditisne vos, populumque[17] Collatinum, urbem, agros, aquam,[c] terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem?' 'Dedimus.' At ego recipio.'[18] Bello Sabino[19] perfecto, Tarquinius triumphans[d]

15 'Flor. Voss. ut Rhen. et Campanus, *citra*, quod etiam Gruterus probat. Forte et *τὸ Collatiam* spurium.' *J. F. Gronov.* *Citra* legendum putat Rupert. —16 '*Dederetis.* Magis placet *dedatis*, quod est in ed. Campani.' *Doering.* —17 Gronov. Doujat. *populum C.*—18 'Flor. S. Marci *Et ego recipio*, idque habent cum aliis Mss. editi quoque usque ad Hervagium an. 1555.' *Jac.*

NOTÆ

[z] *Pacem petiere*] Inducias in sexennium impetrarunt.

[a] *Collatia, et quicquid*] Collatiam, et alia quæ sequuntur oppida, sive dedita, sive expugnata Dionysius ad bellum Latinum refert, non ad Sabinum. Et sane Collatiam cis Anienem non procul Roma fuisse, Cluver. censet, locatque sexto ab Urbe milliari, ubi pars aquæ Crabræ (*la Marana*) miscetur Anieni. Eamque in rem Strabonem et Plinium laudat, Collatiam recensentes inter vetera Latii oppida: licet jam tunc in vicum abiisset. At Holstenius longius removet, paulo ultra Osæ et Anienis confluentem, quousque via Collatina porrigebatur: et Collatiæ ruinas ad dextram Anienis collocans: paulo supra locum cui *a Sancta Symphorosa* hodie nomen. Idcirco recte a Nostro Sabinis tribui putat cum eo Kircherus, qui inter Fidenas et Crustumerium ponit. Sed ea, quamvis trans Anienem, et in Sabinorum revera regione, suis legibus vixisse, suique fuisse juris videri potest ex formula deditionis, quæ mox refertur. Atque ita facile fiebat, ut parum per se potens, modo Sabinorum, modo Latinorum societatem ambiret.

[*] A. U. C. 150.

[b] *Egerius*] Hunc Arunte fratre suo natum, omnique patrimonio destitutum, Tarquinius Collatinis summo jure velut dominum præfecisse videtur. Dionysius certe *κύριον* vocat. Hinc in eum ejusque stirpem cognomen Collatini.

[c] *Urbem agros, aquam, &c.*] Extat non absimilis formula deditæ Capuæ lib. VII. c. 31.

[d] *Tarquinius triumphans*] Tarquinium Priscum Romæ primum trium-

Romam rediit. Inde priscis Latinis[e] bellum fecit; ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen[20] Latinum domuit. Corniculum,[f] Ficulea[1] vetus,[g] Cameria,[h] Crustumerium,[i] Ameriola, Medullia,[k] Nomentum,[l] hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est[2] facta.[m] Majore inde animo pacis

Gronov.—19 Gronov. Doujat. Crevier. *Sabino bello.*—20 Eædem *nomen omne.*

NOTÆ

phasse scribunt cum Floro, Entropius, et Messala. Ter autem triumphavit, auctore Dionysio, et consentientibus tabulis Capitolinis. Primo de Latinis, deinde de Etruscis, tertio de Sabinis. Atque hunc triumphum Sigonius confert in annum Urb. cond. 120. et Idus Septembris. Dionysius refert ad confectum alterum bellum Sabinum, quod ex ejus narratione, ac bellorum intervallis fere ad annum usque 160. pertinere conjicio.

[e] *Inde priscis Latinis*] Belli Latini facta jam mentio c. 35. Id licet plures annos tenuerit, Dionysius ita describit, ut sine intercapedine gestum et prius absolutum innuat, quam inchoatum fuerit Sabinum; quod et Capitolina marmora indicant. Prisci Latini fuere circa Romam, in veteri et proprie dicto Latio. His accessere postea Æqui, Marsi, Volsci, Rutuli, Hernici, Latinis a Romanis victoribus ascripti: unde eorum regio novi Latii nomen accepit.

[f] *Corniculum*] Inter Anienem ac Tiberim situm, medio fere itinere Fidenis Tibur petenti: a Tarquinio direptum, incensumque. Cluverio esse videtur *Casale*, Kirchero Ecclesia *di S. Margaritella* prope rivum *Magliano;* utrumque, non procul *Torre Vergata.* Holstenius *S. Angeli* oppidulum nunc esse suspicatur.

[g] *Ficulea* [*Ficulnea*] *vetus*] Alias *Ficulea.* Trans Anienem fuit via Nomentana, quæ inde Ficulensis appellata, nec procul Nomento, ubi nunc fanum *S. Vasile* seu *S. Basilio*, secundum Cluver. et Kircher. milliaribus ab Urbe ferme 12.

[h] *Cameria*] Vel *Camerium*, cis Anienem eodem tractu cum Cœnina et Antemnis sita, ex Cluver. Neque enim ab Urbe, neque a Sabinorum finibus multum abfuit. Antiquitus Aboriginum domicilium non ignobile, tum Albanorum, deinde Romanorum colonia a Romulo deducta, unde Coruncanii Romæ. Ejus situs in *Palombaram* quæ trans Anienem est, convenire videtur Holstenio.

[i] *Crustumerium*] De hoc supra, c. 10.

[k] *Ameriola, Medullia*] Cum Crustumerio et Corniculo plerumque memorantur: quod viciniam arguit. Unde Ameriolam circa *Castello di S. Mario*, Medulliam versus *Monte di Molo*, fuisse conjeceris: quæ loca duo ad rivum *Magliano* in Sabina regione. Cluverius tamen cis Anienem in tractu Cœninensi et Antemnate fuisse putat duo illa vetera oppida.

[l] *Nomentum*] Anienem ac Tiberim inter ab Albanis primo conditum, Latini olim generis, postea Sabinis est contributum: viæ Nomentanæ nomen dedit, XII. milliaribus longioribus ab Urbe distans. Hodie vocatur *Lamentana Vecchia.*

[m] *Pax deinde est facta*] Belli per

opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, Urbem, qua nondum munierat,[f] cingere parat:[n] et infima Urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis[o] e fastigio[p] in Tiberim ductis[3] siccat: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.[q]

[f] *Ab ea parte qua nondum urbem cinxerat lapidibus.*

—1 *Ficulnea* Edd. ante Drak.—2 *Est* del. Edd. ab Ald. ad Drak.—3 *Cloacis fastigio* ... *ductis* quidam libri, probante J. F. Gronov.

NOTÆ

novennium cum Etruscis gesti, Fidenarum per hos captarum ac per Tarquinium receptarum, triumphi de Etruscis acti, insigniumque regiorum ab ipsis missorum Livium non meminisse quis non miretur? Sed ornamentorum regiorum originem perstrinxerat cap. 8. Cuncta hæc fuse Dionysius lib. III. commemorat. Nec Florus omnino prætermisit lib. I. c. 5. His addit Aurelius Victor a Tarquinio filium suum, quod XIII. tantum annos natus hostem in prælio percussisset, prætexta et bulla donatum: unde hæc ingenuorum puerorum insignia esse cœperunt.

[n] *Cingere parat*] Jam ante paraverat cap. 36. nunc quod paraverat exequi cœpit, tandemque absolvit, si Dionysio fides: magnis saxis quadratis ad regulam formatis. Quod alii opus ab eo inchoatum, a Servio Tullio perfectum volunt.

[o] *Cloacis*] Inter stupenda Romanorum opera cloacas Urbis ponit Dionysius Halicarn. Cloacas dixere a colluendo, loca cava in ingentem altitudinem depressa, ut essent commune purgamentorum receptaculum. Tarquinius Priscus hujus operis auctor, suffossis montibus, Urbem fornicibus pensilem fecit, spatiumque subjectum in tres ductus divisit subter vias publicas directos; id est, fossas viasque subterraneas, parietibus in modum aquæductus munitas: et hæc cloaca maxima fuit, cujus in Tiberim emissorium in regione postea XI. memoratur. Alias deinde foderunt, tempore forte Superbi Tarquinii: ita ut aquæ pluviæ decidentes, septem quasi amnibus raperent omnes totius Urbis sordes, atque in flumen conveherent.

[p] *E fastigio*] Gronovius ex veteribus libris legit, *cloacis fastigio*. Est enim, inquit, *fastigio ducere*, per proclive ducere. Exempla adducit quorum maxime ad rem ex Nostro lib. XLIV. 'per proclive, sumto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur.' Sed nec ibi est *ducere fastigio:* nec alius erit sensus si legamus, *cloacis e fastigio in Tiberim ductis:* cum nonnisi per declivia duci possint e superiore loco.

[q] *Occupat fundamentis*] At Capitolii fundamenta postea jacienda fue-

39. Eo tempore [r] in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit.* Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt [s] multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges.[g 4] Et cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu [5 t] moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, 'Viden' tu puerum hunc,' inquit, 'quem tam humili cultu educamus? Scire licet,[h 6] hunc lumen quondam [u] rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutria-

g *Vocatos regem et reginam.* h *Sciendum est.*

4 Vulg. *excitum regem.*—5 Vet. lib. *sedatoque jam t.*—6 Malebat Drak. *sci-*

NOTÆ

runt a Tarquinio Superbo infra cap. 55. Designavit Priscus sedem templi, quod bello Sabino voverat, in tumulo prærupto, quem amplexus ille quidem est substructionibus, et verticem congesto aggere complanavit, areamque ibi fecit: fundamenta tamen jacere fato præventus non potuit, teste Dionys.

r *Eo tempore*] Adde ex Dionysio, quod omissum a Livio, collegium Vestalium a Tarquinio auctum usque ad senarium numerum, qui postea mansit. Ipse enim quod crevisset numerus publicorum sacrificiorum, quibus virgines illæ interesse consueverant; duas adjecit ad quatuor quæ hactenus fuerant. Idem Tarquinius auctor fertur supplicii, quo tum primum in Pinariam Vestalem, quæ in corpus suum peccaverat, ac deinde in alias stupri reas animadversum est.

* A. U. C. 155.

s *Arsisse ferunt*] Id non solum Ascanio Virgilius, aliisque alii poëtæ attribuunt: sed simile prodigium L. Marcio, in Hispania exercitum Romanum ad ulciscendam Scipionum mortem hortanti, contigisse narrat ex Valerio Antiate Plinius. Nec de hominibus tantum, sed et de jumentis Damasius apud Photium exempla complura memorat. Causas Physicis inquirendas relinquimus. Sed innoxiam ejusmodi circa caput flammam claritate sua claram famam fortunamque portendere antiquitas credidit.

t *Sedatoque eam tumultu*] Melius *eam*, nempe reginam, quam *jam*; tum quod alioqui non satis appareret quis vetuisset moveri loco, aut excitari puerum: tum quod non post sedatum tumultum, sed ad eum sedandum interveniens Tanaquil id statim prohibuisse videatur.

u *Lumen quondam*] Prodigio quidem flammæ fulgentis respondet egregie lumen: non piget tamen eorum sententiæ accedere, qui *columen* malunt, id enim hoc loco magis convenit.

mus.' Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum[7] excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ. Nec, cum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte[8] conferri potuit:[i] filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii[9] domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam,[x] et puerum, ut in domo a parvo eductum,[10] in caritate atque honore fuisse:[k] fortunam matris,[y] quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

[i] *Disciplina aut exercitatione quavis comparandus.*

[k] *Eorum potius opinionem sequor, qui dicunt, post Corniculum expugnatum, uxorem Servii Tullii, qui primum in ea civitate locum tenuerat, interfecto marito, cognitam pro uxore principis in numero captivarum, propter nobilitatem eximiam fuisse vindicatam a periculo servitutis, reginæ Romanæ beneficio: cumque gravida esset, partum in regia Tarquinii edidisse. Hinc factum ut familiaritas inter Tanaquilem et Servii matrem creverit tanto beneficio (libertatis concessæ) et puerum ab infantia apud se educatum prosecuti sint amore singulari, atque in honore habuerint Tarquinius ejusque uxor.*

licet: frustra, judice Bauer. qui pro *hunc lumen* mallit *hoc l.*—7 *Culmen* ex uno Ms. vel *gustum* reponi volebat Scheller.—8 Idem conj. *ulla parte* vel *ratione.*—9 *In Prisci Tarq.* Edd. plurimi ante Drak.—10 Al. *educatum.*

NOTÆ

[x] *Familiaritatem auctam*] At nulla fuerat ab initio familiaritas inter reginam et Servii Corniculani uxorem: cum auctam dicit Livius, indicat satis coaluisse, primum dato acceptoque beneficio, dein progressu temporis crevisse.

[y] *Fortunam matris*] Dionysius *Ocrisiam* vocat initio lib. IV. additque virum habuisse regii sanguinis; et quod forma ceteris captivis inter quas abducta fuerat præstaret, Tarquinio extra sortem honoris causa concessam fuisse. Hac de re sic disseruit Claudius Imperator in oratione apud Senatum habita de asciscendis in Curiam Gallis; si vera sunt ejus fragmenta quæ in duabus Tabulis leguntur Lugduni in publicis civitatis ædibus: 'Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocresia: si Tuscos, Cœli, quondam Vivennæ so-

40. Duodequadragesimo[z] ferme anno,[*] ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore[a] Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo,[b] etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modo civicæ,[11 c] sed ne Italicæ quidem stirpis; tamen impensius[12] his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum[13] fere annum,[d] quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus[e] possideat. Tum commune

11 Vulg. *non modo vicinæ*.—12 '*Tamen impensius* e duobus Mss. reposui pro vulg. *tum*. Præstiterit etiam paulo ante: *se .... fraude pulsis*, *regnare advenam*.' Rupert. *Tum* dant omnes edd. penes nos.—13 Conj. Duk. *post*

NOTÆ

dalis fidelissimus, omnisque ejus casus comes; postquam varia fortuna exactus cum omnibus reliquis Cœliani exercitus, Etruria excessit, montem Cœlium occupavit; et a duce suo Cœlio ita appellitatus, mutatoque nomine, nam Tusce Mastarna ei nomen erat, ita appellatus est, ut dixi; et regnum summa cum reip. utilitate obtinuit.'

[z] *Duodequadragesimo*] Non completo, sed currente.

[*] A. U. C. 175.

[a] *Longe maximo honore*] Nec injuria: cum prudentia facundiaque singulari omnibus gratus, in bellis præterea, tum adversus Etruscos ad Eretum, tum adversus Sabinos apud Antemnam, nunc magister equitum, nunc peditatus ductor, egregiam adeo navasset operam, ut magnum præmiorum militarium numerum meruisset.

[b] *Tum Anci filii duo*] Hi triennio ante, quo Servium Tullium sperato regno depellerent, eum apud populum accusaverant, quasi auctorem necis Accii Navii Auguris, repentino casu sublati. Sed ille calumniam egregie diluit: coactique Marcii eo incepto non sine ignominia desistere, cum rege ficte reconciliati sunt.

[c] *Non modo civicæ*] Ita Gronovius ex Mss. et Aldo, quod confirmat ex Livio lib. IV. 'Deinde Tarquinium non Romanæ modo, sed ne Italicæ quidem stirpis.' Vulgo *non modo vicinæ*. Tarquinius in Italia quidem natus erat: sed Græco patre. Civicus porro pro civili, sive ad Romanos cives pertinente sumitur. Alii negationem repeterent, *non modo non Romanæ, sed ne Italicæ quidem stirpis*. Verum Noster iterandis vocibus abstinere amat, quoad licet.

[d] *Post centesimum fere annum.*] Rotundum numerum vero minorem dicunt ad augendam invidiam. Currebat enim annus ab Urbe condita 175. aut certe 176. a morte Romuli 139.

[e] *Servus serva natus*] Parum refert *Servius* an *Servus* legatur. Servii no-

Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia[14] gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus:[l] tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem[f] facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo[g] ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime,[15] specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt; inde, cum ambo regem appellarent,[m] clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coërciti ab lictore, et jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum[16] intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo,[h] ambo se foras ejiciunt.

[l] *Et quia cædis quam meditabantur ultor magis metuendus erat futurus, si superstes foret Tarquinius, qui jam rex erat, quam Servius Tullius, qui adhuc erat privatus.* [m] *Implorarent regem.*

ducentesimum.—14 'Nodum in scirpo quæsivere intpp. nec est quod τὸ *quia* damnes, suadentibus Gronov. Drak. et Bauero.' *Rupert.* *Quia* tenendum esse censet quoque Stroth. Vid. Not. Var.—15 'Non congruunt illa *tumultuosissime convertunt:* nisi forte leg. *tumultuosissimæ*, quod haud satis ipse mihi probo.' *Bauer.* Conj. Rupert. *quam potuere tumultuosissimi.*—16 *Dum* Edd. ante Drak.

NOTÆ

men potest opponi Romulo, qui ante nominatus est: atque id ipsum nomen ex eo a plerisque deducitur, quod serva natus esset. Aliunde Servi cum nomine conditio ad indignitatem rei non parum pertinet. Sed *serva natus* idem fere, tantoque invidiosius significat, quanto servum natum esse deterius censetur, quam servum factum.

[f] *Eundem regni hæredem*] Quid ita generum Tarquinius hæredem regni facturus esset, si filios ex se genitos habebat Lucium et Aruntem, ut mox cap. 42. Nimirum hos non filios, sed ex filio paulo ante mortuo natos fuisse credendum est cum Dionys. lib. IV.

[g] *Ex pastoribus duo*] Dionysius conjuratorum fortissimos pastorali habitu ab Anci filiis missos ait extremo lib. III.

41. Tarquinium moribundum cum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt.[n] Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit:[o 17] simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito cum pæne exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. 'Tuum est,' inquit, 'Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere.[p] Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni[i] portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma. Nunc expergiscere vere.[18] Et nos peregrini[k] regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.'[q] Cum clamor impetusque multitudinis[l] vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris)[19 m] populum Tanaquil alloquitur: jubet 'bono ani-

[n] *Illi sicarii, cum fugerent, apprehensi sunt a satellitibus.*

[o] *Summovet extraneos testes.*

[p] *Si virile pectus geris, tuum est regnum, non Marciorum, qui spe regni adipiscendi per alios commisere nefarium scelus; cædem regis.*

[q] *Si re improvisa (morte scilicet regis) hebetatur tibi mens, ut per te ipse consilium capere non possis: meum saltem consilium sequere.*

17 *Ejicit*, Edd. ab Ascens. 1530. ad Drak.—18 *Nunc expergiscere. Quid verere?* conj. Lips. et Fr. Sanctius, non improb. Duk.—19 Alii addunt *ædem*.

NOTÆ

[h] *Relictoque in vulnere telo*] Etsi *telum* proprie dicatur de illo armorum genere quæ longe jaciuntur: generalius tamen de omnibus dicitur quæ vulnerare possunt.

* A. U. C. 175.

[i] *Circumfuso igni*] Supra cap. 39.

[k] *Et nos peregrini*] Tarquinius, et Tanaquil ex Etruria advenæ. Alia Tanaquilis ad Tarquinium oratio extat apud Dionys. lib. IV. qua se, nepotesque suos in ipsius tutelam tradens, periculum utriusque demonstrat certissimum, si Marcii regnent.

[l] *Impetusque multitudinis*] Volentium regiam ingredi, ac regem videre, ut scirent sauciatus tantum, an plane interemtus esset.

[m] *Ad Jovis Statoris*] In foro Romano ad Palatii radices.

mo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. Ferrum haud alte in corpus descendisse. Jam ad se redisse.[r] Inspectum vulnus, absterso cruore. Omnia salubria esse. Confidere, prope diem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse.[n] Eum jura redditurum, obiturumque[o] alia regis munia esse.' Servius cum trabea[p] et lictoribus prodit;[1] ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat.[*] Itaque, per aliquot dies, cum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit.[s] Tum demum palam facto,[q] et[2] comploratione[r]

[r] *Repentino vulnere obtorpuisse regem: neque ictum in vitalia penetrasse. Jam Tarquinium sopore, quem vulneris vis injecerat, esse liberatum.*
[s] *Stabilivit potentiam suam, prætextu obeundi aliena munia.*

—20 *Esse* del. Edd. ab Ald. ad Drak.—1 'Voss. 2. *procedit;* non male: cf. ad Juvenal. I. 89. et ad Sil. VI. 444. Sed vulgata lectio non damnanda.' *Rupert.*—2 'Al. *palam facta ex c.* quæ lectio utique facilior videtur, sed

NOTÆ

[n] *Dicto audientem esse*] *Audio* Latinum, et Græcum ἀκούω, sumuntur pro obedire. Dicto audientes itaque sunt qui quicquid imperatur, statim ut dictum est exequuntur; qui ad dictum, et quasi ad nutum parent: nec dicitur alicujus dicto, sed *alicui dicto esse audientem.*

[o] *Obiturumque*] Jam antea insueverat Tarquinius Servii generi opera, uti in iis quæ morbo aut ætate impeditus obire non poterat. Quo minus populo novum hoc ejus nomine prolatum a regina mandatum.

[p] *Cum trabea*] Inter regum insignia, vel præcipuum fuit trabea jam a tempore Romuli usurpata: vestis scilicet e purpura, non sine albo; diversa, non modo a tunica palmata, et toga prætexta, sed et a Deorum atque augurum, aliorumque sacerdotum trabeis, quarum illæ e sola purpura; hæ purpura et cocco, seu puniceo colore, alternis intertexto. Regalis album habuit purpuræ mixtum, teste Servio. Dionysius Halicarn. circum distinctam ait purpura, subtemine puniceo. An ei ab intextis velut trabibus purpureis nomen? In rep. Consules raro trabea usi leguntur, nisi forte in bello extra ordinem; ut equites in transvectione. Aliud sub Imperatoribus. Manut. lib. II. quæsit. ep. 3.

[*] A. U. C. 176.

[q] *Palam facto*] Sic optimi codices, pro tum demum re patefacta, sive cum res manifesta esse cœpisset. Vulgo legitur, *palam facta*, supple morte regis.

[r] *Comploratione*] Luctus in Palatio velut recenti regis morte, simulari cœpit, artibus Tanaquilis et Servii. Quod non ante factum, quam populi judicio filii duo Anci Marcii absentes damnati exilio fuere perorante Servio, cum ministri cædis se ab illis ad regem occidendum missos confessi essent.

in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi,[s] voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum[3] comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem,[t] et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam[u] exulatum ierant.

42. Nec jam publicis magis consiliis[x] Servius, quam privatis, munire opes.[*] Et ne, qualis Anci liberum[4] animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias[y] juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret.[ι] Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veienti-

[ι] *Inevitabilem vim fati non dissolvit ratione, prudentiaque humana, nec impedire potuit, quominus ob regnum orta in eum invidia, etiam inter affines omnia redderet suspicionibus et odiis plena.*

propterea sine dubio minus vera est.' *Stroth.* Vid. Not. Var.—3 *Tunc* Grut. Gronov. Doujat. Crevier. Doeringius malit interpungi, *Anci liberi jam tum, compreh. s.*

NOTÆ

[s] *Injussu populi*] Dionysius a Livio diversus fatetur Servium Tullium præter morem regnasse, cum neque interreges dicti, nec eum Senatus elegisset populi suffragiis confirmandum, nec ipse auspicato regnum iniisset. Verum regii tutoris assumta persona, a delinita largitionibus plebe regem creatum tradit præter voluntatem Senatus: quæ inprimis causa fuit, cur hunc ille deinde minus æquum fuerit expertus.

[t] *Ut vivere regem*] Falso id vulgatum, et aliquamdiu creditum.

[u] *Suessam Pometiam*] De hac Volscorum urbe infra c. 53.

[x] *Publicis magis consiliis*] Quod Livius perstringit, id Dionysius pluribus persequitur: ex quibus patet Servium Tullium omnes regni firmandi vias iniisse, tum publice, tum privatim. Publice quidem, quod initio Tarquiniorum adhuc puerorum nomen, ac securitatem in omnibus prætenderit (quo facilius et Marcios pelleret, et sibi auctoritatem quasi temporariam conciliaret ;) quod plebem ære alieno, de suo satisfaciens, liberaverit ; quod leges æquissimas, de contractibus præsertim atque injuriis, tulerit ; quod privatarum causarum judicia, quæ priores reges exercuerant, aliis permiserit, nec nisi publicorum cognitionem retinuerit. Privatim vero, quod affinitatem cum Tarquinii regis liberis contraxerit, ad quos regnum hæreditario jure pertinere quodammodo videbatur.

[*] A. U. C. 182.

[y] *Duas filias*] Servii Tullii filiæ Tarquinia natæ, consobrinis nupserunt ; Tullia major L. Tarquinio majori quoque natu ; minor vero Tullia Arunti etiam minori.

bus[z] (jam enim induciæ[a] exierant)[w]† aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. Fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex,[b] seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad[5] pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent.[x] Censum enim instituit,[c]* 'rem saluber-

[w] *Prætererat tempus induciarum.*

[x] *Ut posteritas eum extolleret laudibus, velut constitutorem omnis distinctionis quæ inter cives est, atque ordinum, per quos diversi honorum et bonorum gradus secernuntur, atque internoscuntur.*

4 Mss. nonnulli *liberorum.*—5 *Ad* del. Edd. ante Drak.

NOTÆ

[z] *Cum Veientibus*] Mortuo Tarquinio Prisco, Veientes primum, cumque bis Tarquinienses et Cæretani, ac deinde ceteri Etruriæ populi Romanorum imperium abnuerunt. Hinc Vicennale cum eis bellum Tullio, præliorum omnium victori, triumphorum trium materiam præbuit. Donec fractæ duodecim Etruscorum civitates ei sese dediderunt. Quibus ille pacem ita dedit, ut tres illos populos, qui primi arma moverant, agri parte mulctaret. Id in annum U. C. 202. referendum.

[a] *Induciæ*] Induciæ Veientibus a Romulo datæ in centum annos supra, cap. 15. sub Tullo Hostilio violatæ fuerant, c. 27. et a morte Romuli ad hoc temporis anni plus quam quadraginta supra centum effluxerant. Sed vide quæ antea c. 31. ea de re dixi.

† *Jam enim induciæ exierant*] Si intelligantur induciæ in centum annos iis a Romulo datæ ut supra c. 15. jamdudum erant elapsæ; datæ enim erant non serius anno U. C. 37. qui ultimus fuit Romuli, et jam annus agebatur ab U. C. minimum 176. qui primus Servii Tullii fuit. Sed forte productæ fuerant induciæ, cum fractæ fuerant sub Tullo, cap. 27. et iterum instauratæ. *J. Clericus.*

[b] *Haud dubius rex*] Antea nutabat, quasi dubium, ejus regnum, quod non more majorum patribus simul et populo probatum esset. At post affinitatem cum Tarquiniis, et præclaram victoriam de Etruscis opportune reportatam, dubium nullum erat, quin, sive Senatus, sive plebis suffragia experiri vellet, suprema potestas ei communi consensu confirmanda, aut deferenda esset.

[c] *Censum enim instituit*] Veteribus vocabulum *Census* non pro annuo reditu et pensitatione sumitur, ut postea usurpatum, sed pro bonorum æstimatione; cum scilicet cujusque civis familia et facultates recensentur, atque in tabulas publicas referuntur. Id autem ea præsertim de causa institutum fuit a Servio Tullio, ut intelligeretur quantum quisque, proportione, non arithmetica, ut antea, sed geometrica, in publicas necessitates conferre posset, ac deberet ex bono et æquo.

* A. U. C. 191.

rimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque [d] et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

43. Ex iis, qui centum millium æris,* aut majorem, censum haberent,[y] octoginta confecit centurias, quadrage-

[y] *Quorum res familiaris centum millibus assium æreorum, vel pluris, æstimabatur.*

NOTÆ

[d] *Tum classes centuriasque*] Antea Servius tum rusticæ, tum urbanæ multitudinis numerum, ætatem, sexum, et quot quoque anno nati, et mortui essent, quasi aliud agendo compererat, imperata certorum nummorum pro unoquoque genere in diversas ædes sacras illatione. Nunc palam census et suffragiorum temperandorum causa classes et centurias instituit. Classes Græci *κλήσεις* dicerent, ex Dionysio, a verbo *καλεῖν*, a calando seu convocando. Totus populus habita ratione facultatum divisus in sex classes, centurias 194. ex Livio, una minus ex Dionysio; quarum octodecim equitum attributæ primæ classi: reliquæ pedestribus copiis assignatæ. Centuriæ autem hæ non a centenario civium numero dictæ, quem pleræque multis partibus excedebant: sed quod imitatione centuriarum equestrium ad bellum comparatæ essent. Cujusque classis opes Livius millibus æris, id est, assium, at Dionysius, Græcorum more, drachmis et minis, computat. Drachma Attica, ejusdem fere ponderis cum denario Romano, decem assibus Romanis respondebat. Minæ singulæ centum drachmis permutabantur, assibus mille. Budæus assem Romanum paulo plus quatuor denariolis, sive denariis Turonensibus, æstimat, tertia nimirum parte assis Gallici: denarium autem Romanum, ut et drachmam Atticam, tribus assibus nostratibus ac dimidio exæquat: quæ summa decies repetita dabit asses Gallicos 35. quanti sub initia Francisci I. nummus aureus erat. Sic decem millia drachmarum, et centum millia æris componit cum mille ejusmodi aureis coronatis. Verum nec Dionysiana æstimatio, quæ tempore Aug. (cum ejus auctor scribebat) utcumque stare potuit, ad Servii Tullii ætatem quadrat, nec Budæana pecuniæ Romanæ cum nostrate ante annos 150. instituta comparatio cum hujusce temporis usu convenit, uti a me in præfatione disputatum est. Itaque, ob rationes ibi adductas, æris gravis sive assium libralium summas, quibus plura sæcula usi sunt Romani, habita ratione ponderis et pretii quo nunc apud nos venit æs Cyprium, ita computabo, ut singuli asses Romani Veteres nostris assibus tredecim et quatuor insuper denariis Turonensibus æstimentur. Glareanus, confecto in id abaco censum cujusque classis, ex Dionysio, per drachmas minasque, et secundum communem sæculi sui sententiam per aureos coronatos exhibuit. Nobis sufficiet æris Veterum gravis comparatio cum hodierno monetæ Gallicæ pretio, quæ meo judicio verior. Ea est hujusmodi:

nas seniorum ac juniorum.[z] Prima classis [f] omnes appellati.

[z] *Eorum qui majores vel minores erant quadraginta quinque annis.*

NOTÆ

CENSUS

CLASSIS I.

Æris gravis, sive Assium Libralium	*Librarum Franciscarum.*
Centum millia vel supra. . . .	65625. aut ultra.

CLASSIS II.

Quinque ac septuaginta millia . . .	49218 lib. XV. s.

CLASSIS III.

Quinquaginta millia	32812 lib. X. s.

CLASSIS IV.

Quinque et viginti millia	16406 lib. V. s.

CLASSIS V.

Undecim millia . . .	7218 lib. XIV. s.

ex Liv.

Hæ proprie classes dicebantur. Sexta, omnium numerosissima, a militia ceterisque muneribus ob paupertatem immunis, ideoque in nullo fere numero erat; nisi quod ad nauticum usum reservabatur.

[e] *Ex iis, qui centum millium æris*] Æris gravis, id est, assium ex ære, libræ pondere. Plinius lib. XXXIII. c. 3. testatur æs a Servio rege primum signatum; et maximum tunc censum fuisse CX. M. assium, ideoque hanc fuisse primam classem. A. Gell. lib. VII. cap. 13. ait classicos dictos primæ classis homines, qui C. et XXV. millia æris ampliusve censi essent: reliquos omnes infra classem appellatos. Nec tamen cum Livio et Dionysio pugnare credendi sunt. Hi minimam primæ classis summam describunt, illi autem majorem.

Centum millium æris] Prima classis centum millium æris dicitur Dionysio 'centum minarum,' quod conficit Hollandicæ monetæ, neglectis fractionibus, summam 3000. florenorum. Secunda classis fuit septuagintaquinque millium æris, aut septuagintaquinque minarum, hoc est, florenorum 2250. Tertia classis fuit quinquaginta millium æris, seu quinquaginta minarum, hoc est, florenorum 1500. Quarta classis fuit vigintiquinque millium æris, seu vigintiquinque minarum, hoc est, florenorum 750. Quinta, ex Dionysii calculo, minarum duodecim et dimidiæ, hoc est, florenorum 375. ex Livii vero sententia undecim millium æris, seu 'undecim minarum,' hoc est, 330. florenorum. Hæ fuerunt facultates, prout erant illa tempora, quibus rarior fuit pecunia, civium Romanorum in quinque classes distributorum. Intelligenda autem est sors uniuscujusque classis, non fructus annuus bonorum, ne quis voce 'census' fallatur. Hæc ex cal-

Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes,[6] ut foris bella gererent. Arma his imperata,[g] galea,[h] clypeum,[7][i] ocreæ, lorica; omnia ex ære. Hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ,[k] quæ sine armis stipendia facerent. Datum munus, ut machinas in bello ferrent.[8] Secunda classis intra centum [a] usque ad quinque et septuaginta millium[l] censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo,[m] et præter loricam omnia eadem.

[a] *Minus quam centum millium.*

6 Conjicit Drak. *juniores.*—7 Al. *clypeus.*—8 Conjicit Rupert. *in bella*

NOTÆ

culo Gronoviano, a quo quamvis D. Gassendi et J. Gravii calculi nonnihil recedant, nemo tamen ita dissidet, ut ex ejus abaco centum millia æris conficiant Gallicæ Monetæ hodiernæ libras Turonenses 65625. ut habet vir doctus, qui in Gallia edidit Livium in usum Delphini, hoc est, plusquam 54000. florenorum Hollandicorum, quæ summa tanta est, ut forte nemo tunc civis Romanus eam habuerit. Gassendus censet centum millia æris confecisse Gallicæ Monetæ libras 3722. Is. Barrovius, in abaco ad calculum Gravianum confecto, 322. libras Anglicanas. *J. Clericus.*

[f] *Primam classis*] Hujus classis primæ juventus in acie primum semper locum tenebat, antiquis illis temporibus: secundum, qui censi in secunda classe: tertium, qui in tertia: postremum, opinor, qui in quarta. Nam quinta classis levem armaturam præbebat; sed hæc posteritas mutavit.

[g] *Arma his imperata*] Servata sermonis proprietate, recte hic *arma*, quibus corpus tegitur, *armes defensives, tela* vero, quibus petitur hostis, *armes offensives.*

[h] *Galea*] Proprie *galea, ἀπὸ τῆς γαλέης*, a fele, aut mustela; fiebat enim ex horum aliorumve animalium pelle: ut cassis ex lamina, teste Isid. hic tamen galea ærea.

[i] *Clypeum*] Capro aliisque Grammaticis apud Lipsium *clupeum*, seu *clypeum*, in neutro genere imaginem significat, vel inscriptionem in honorem alicujus positam. *Clypeus*, scutum orbiculare: sed hanc distinctionem minus accurate servant auctores.

[k] *Duæ fabrum centuriæ*] Has duas machinariorum centurias ad secundam classem probabilius forte refert Halicarn.

[l] *Ad quinque et septuaginta millium*] Dionys. ad minas septuaginta dicit, quinque minas infra Livii quantitatem. Sed hujus ratio inter primam et tertiam summam media, eoque congruentior. Notatur autem ab utroque minimus hujusce classis census: qui a nonaginta novem millibus descendendo ad septuaginta quinque millia protendebatur: estque in summa sequentium centuriarum similis ratio servanda.

[m] *Scutum pro clypeo*] *Clypeus* rotundus et brevior: *Scutum* longum

Tertiæ classis in [9] quinquaginta millium censum esse [b] voluit. Totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatium, factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. Arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum.[10] [n] Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: [c] fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his accensi,[11] [o] cornicines, tibicinesque,[12] [p]

[b] *Usque ad summam millium æris quinquaginta.*
[c] *Majori numero centuriarum constituta est classis quinta.*

pararent, Lipsius *in bello facerent*, et Scheller. *in bello ferrarent.*—9 'An del. *in* quod a multis Mss. abest ?' *Rupert.* Pro *millium* conj. Drak. *millia.*—10 *Arma mutata nihil præter hastam ; et verutum datum* distinguend. censet Doujat.—11

NOTÆ

quatuor pedes, et incurvum, ut totum hominem tegeret: ille Græcis ἀσπὶς, nobis *bouclier:* hoc Gr. θυρεὸς, Gal. *rondache*, alias *pavois.* Formam et discrimen utriusque Lipsius tradit III. de milit. Rom.

Scutum pro clypeo] Clypeus fuit rotunda forma, scutum oblonga, sive ovatum esset sive imbricatum. Qua de re vide Just. Lipsium de militia Rom. lib. III. d. e. *J. Clericus.*

[n] *Præter hastam et verutum datum*] Ex hoc Livii loco non satis certo apparet, an quartæ classis milites gravi an levi armaturæ sint annumerandi. Si receptam sequemur interpunctionem, dicendum erit leviter tantum armatos fuisse. Hoc enim ostendunt 'arma mutata,' id est, galea, scutum, et gladius ademta, quibus armata classis tertia, et nihil armorum 'præter hastam datum,' aut loco hastæ 'verutum;' idque suadere videtur quod sequenti, quintæ scilicet, classi assignantur fundæ tantum ac lapides. Sic Rorarii, jaculis brevibusque hastis pugnam ciere soliti, ex quarta classe, accensi vero, qui lapidibus mittendis in hostem procurrebant, ex quinta fuerint. Duo tamen sunt quæ hanc sententiam minus verisimilem reddant, atque aliter hunc locum suadeant interpungendum: nempe *arma mutata nihil præter hastam ; et verutum datum:* id est, iisdem armis usi quartæ classis homines, quibus utebatur tertia classis, nisi quod illis pro hasta datum verutum. I. Dionysius lib. IV. testatur nominatim arma IV. classi imperata, scuta, hastas, et gladios : si quid ergo discriminis hac in re fuit inter utramque classem, id in hoc solum versabatur, quod IV. classi assignatæ fuere, pro hastis longioribus, breviores, quæ alio nomine veruta: genus teli acuto ferro præfixi, instar veru. Altera ratio est, quod ad leviorem armaturam, cujus haud ita magnum momentum, minus probabile est duas fuisse destinatas classes, quartam et quintam. Et revera Dionys. paulo ante laudatus, utrumque leviter armatorum genus in hanc rejicit, cum quintæ classis civibus imperatum tradit, ut fundis et jaculis militarent extra ordines.

[o] *In his accensi*] Horum non me-

in tres [13] centurias distributi. Undecim millibus [14] [q] hæc classis censebatur. Hoc [15] minor census [d] [r] reliquam mul-

d Census minor illo, quem diximus fuisse quintæ classis.

'Drakenborchius cum Perizonio legendum censet, *His accensi*, i. e. adjecti; bene sane si Mss. addicerent.' *Stroth.*—12 Alii *tubicinesque.*—13 Sigon. et Rupert. ex Dionysio malunt *in duas.*—14 *Duodecim millibus* conj. Glar. et *duodecim millibus quingentis* Hotoman. de re num. p. 124.—15 'Al. *Hinc*, al. *hic* inepte, cum comparativus *minor* aperte ablativum *hoc* requirat.' *Stroth.*—

NOTÆ

minit Halicarnasseus, forte quod eos in militum numero non poneret. Sed non unius generis accensos, aut certe non unum eorum ministerium fuisse colligitur ex Varrone ac Nonio Marcello. Hi *ascriptivi* quoque, seu *ascriptitii*, dicti, quod legionibus ascribi et accenseri solerent, extra numerum tamen et censum legionum: idque ut in demortuorum militum locum surrogarentur, et supplerent defectum legionum, interim pugnaturi inter leviter armatos: atque hæc prima, ni fallor, accensorum institutio, primusque fuit usus. Deinde ex eorum numero aliqui a consulibus ac prætoribus, qui exercitui præerant, desumti, qui ipsis ministeria necessaria exhiberent, ac præsto essent ad mandata perferenda et exequenda. Quidam etiam centurionibus ac decurionibus attributi. Unde accensi appellati apparitores seu viatores in militia quoque togata.

p *Cornicines, tibicinesque*] Tubicines cornicinibus adjungit Dionysius, cum iis qui aliis instrumentis signa canerent; in quibus sine dubio tibicines Auctori nostro nominati. Duas tantum hominum ejusmodi centurias numerat Dionys. quas refert ad quartam classem. Livius vero accensos, cornicines, tibicines in tres centurias distributos ait. Hinc conjicias accensorum unam aliquando centuriam fuisse, distinctam ab iis qui signa canerent.

q *Undecim millibus*] Minus convenit ad superiores rationes hæc summa. Melius ea quam refert Halicarnasseus, duodecim nempe minarum cum dimidia. Hæc enim quantitas dimidium est viginti quinque minarum, qui extremus census est quartæ classis; ut hæc partem dimidiam continet quinquaginta minarum, quibus taxabantur qui in tertia classe minus locupletes erant.

r *Minor census*] Postremam classem, licet una centuria constaret, postea in plures quasi gradus ratione census distributam fuisse Lipsius ratiocinatur ex Polyb. lib. VI. et Agell. lib. XVI. cap. 10. Placuit enim ad militiam admitti aut vocari eos qui supra drachmas quadringentas in bonis numerarent, quæ Romanis fuere quaterna millia æris. Reliqui, nisi in tumultu maximo, milites non scribebantur: aliquo tamen discrimine, ut videtur, inter proletarios et capite censos. Etenim qui non amplius quam mille quingena æris deferebant in censum, 'proletarii' appellati, quod prolis gignendæ copia magis quam re familiari rempublicam juvare possent; ii quandoque, cum nempe juventutis inopia erat, in militiam tumultuariam legebantur tuendorum murorum causa. At quorum census aut nullus, aut non ultra æris trecenta viginti quinque erat, 'capite

titudinem habuit. Inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias[s] centurias, tribus[16] ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos[t] dena millia æris[17] † ex publico data; et, quibus equos alerent,[18] viduæ attributæ,[u] quæ bina millia ‡ æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a

16 'Gronovius conjiciebat *e tribus;* bene certe præpositio *ex* omitti vix poterit.' *Idem.* *E tribus* probat Rupert. 'Verba *tribus a Romulo institutis* distinctione secrevi: ita non opus est, quod conjecit Gronovius.' *Doering.*—17 Salmas. de mil. Rom. c. 21. conj. *una millia æris.*—18 J. F. Gronov. conj.

NOTÆ

censi' dicti, quod non ære, sed capite solo æstimarentur: vix etiam difficilibus reipublicæ temporibus armati leguntur ante Marium, quem id præter legem ac morem fecisse notant. Cur autem tanta ratio rei familiaris in militia haberetur, hæc causa fuit, quam refert Gellius: quod pecunia vice pignoris esse in rempublicam videbatur, amorisque in patriam fides in ea firmamentumque erat.

[s] *Sex item alias*] Centuriarum equestrium a Romulo institutarum nomina et numerum Tarquinius Priscus retinuerat, aucto equitum numero, supra c. 36. Servius harum centuriarum numerum duplicavit, servatis tamen nominibus. Atque huc referendum videtur priorum et posteriorum Ramnensium, &c. discrimen, quod ibi Livius indicavit: ita ut equitum hæ centuriæ a Servio et geminatæ, et aliqua appellationis etiam nota distinctæ fuerint.

[t] *Ad equos emendos*] De equo publico alibi.

† *Dena millia æris*] Hoc est, monetæ Hollandicæ trecentos florenos, unde colligere licet raros tum fuisse in Italia equos. *J. Clericus.*

[u] *Viduæ attributæ*] Suspectus mihi locus: neque satis perspicio, quomodo ad præbenda perpetuo cibaria certo et stabili equorum numero (centuriarum scilicet octodecim, id est, ni fallor, equorum quinque millium et quadringentorum) viduæ designatæ sint, quarum, utcumque definitus fuerit numerus eo tempore quo hic census institutus, facile tamen potuerit debueritque Servius providere ejus rei valde incertam rationem futuram, cum non tantum morte, sed etiam alteris nuptiis viduarum numerus in annos minuatur; dubiumque omnino sit, earum quæ viduæ subinde fient, et numerum et facultates deficientibus responsura. Præterea in tanta Romanorum penuria, quanta ex toto hoc censu apparet, viduas non multas fuisse oportet quæ bina æris millia, id est, ultra 1358. libras Francicas quotannis penderent: sed mendum hic suspicari facilius quam tollere.

‡ *Bina millia*] Ejusdem monetæ sexagenos florenos. Hos videntur solvisse viduæ equitum Romanorum. *J. Clericus.*

pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus.[x] Non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium[y] eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores[z] civitatis esset.[*] Equites enim vocabantur primi, octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi[19] si variaret,[a] quod raro

et, qui equos alerent. Scheller. *quibus* vel *equitibus, ut equos a.* Bauer. *quo,* aut *quæ,* aut *qui.*—19 '*Primæ classis centuriæ primum peditum vocabantur; ibi, &c.* Voces hæ, *primum peditum vocabantur,* ' perspicue glossema sunt ejus, qui locum hunc in margine libri interpretatus est: id quod non solum supervacanea repetitio vocis *vocabantur*, sed etiam veterum aliquot librorum auctoritas, comprobat, a quibus absunt ejusmodi voces. Accedit, quod si tollan-

NOTÆ

[x] *Deinde est honos additus*] Levati oneribus pauperes; divitibus pro oneribus honor auctus, et potestas in reipublicæ administratione major data.

[y] *Viritim suffragium*] In his centuriatis comitiis, a Servio introductis, suffragia quidem viritim in sua quisque centuria ferebat, non secus ac in sua quisque curia, cum curiata comitia ex instituto Romuli habebantur; atque id valebat quod plures centuriæ jussissent, quemadmodum quod plures curiæ. Sed cum in curiis plebeii patriciis, tenuiores divitibus permixti, longe numero præstarent, suffragiis quoque, quæ omnibus eodem jure promiscue, nullo dignitatis aut opum discrimine, permissa, sive in omnibus sive in plerisque curiis vincebant. At centuriæ non loci in quo quisque habitaret, aut sacrorum ratione, sed facultatum per gradus æstimatione conjunctis hominibus constabant; et prima sola classis, locupletum scilicet, plures habebat centurias, quam ceteræ quinque classes. Erant enim in ea centuriæ octo et nonaginta; nimirum equitum XVIII. peditum LXXX. Reliquæ classes non nisi nonaginta quinque, aut ad summum nonaginta sex centurias complectebantur: secunda XXII. connumeratis machinarum opificibus: tertia XX. quarta, insertis cornicinibus aliisque artificibus cantuum bellicorum, XXII. quinta, si addatur centuria una accensorum, XXVI. sexta unam: ita ut tota pauperum multitudo unicum duntaxat haberet suffragium, nec nisi postremo loco vocaretur. Itaque si primæ classis centuriæ omnes convenirent in idem, frustra vocatæ essent reliquarum classium centuriæ.

[z] *Vis omnis penes primores*] Sic ditiores, majorem adepti auctoritatem, æquiore animo sumtus et belli pericula ferebant: pauperes immunitate sua, et suffragiorum in maximis reip. rebus relicta sibi imagine, ademtam sibi æqualitatem pristinam minus ægre ferebant. Reipublicæ vero melius prospiciebatur, cum penes eos essent consilia publica, quorum impensis, opera, periculo ea oportebat ad effectum perduci.

[*] A. U. C. 192.

[a] *Si variaret*] Si in diversas sententias iretur a centuriis primæ classis, tunc duæ et viginti centuriæ, quibus

incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent.[20] Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est,[b] post expletas quinque et triginta tribus,[c] duplicato earum numero,[d] cen-

tur, multo venustior ipsa oratio redditur.' *Sigon.*—20 Vid. Not. Var.

NOTÆ

constabat secunda classis, ad suffragia vocabantur: et ita deinceps donec 97. centuriæ consensissent: major scilicet pars centuriarum omnium.

[b] *Hunc ordinem, qui nunc est*] Pluribus sæculis servatus fuit ille civitatis et comitiorum centuriatorum ordo ab Servio Tullio institutus, fuitque populi divisio per tribus omnino diversa a divisione per classes sive centurias. Verum C. Gracchus legem promulgavit, ut ex confusis quinque classibus sorte vocarentur centuriæ. Et postremis reip. temporibus classes et centuriæ partes tribuum fuerunt: ac tunc in comitiis sortitio fiebat tribuum primo, tum centuriarum ejus tribus, cujus sors prima exiisset: ut centuria, cujus nomen primo loco eductum esset, primo loco suffragium ferret; quæ prærogativa centuria dicebatur, quod præ ceteris sententiam rogaretur. Reliquæ deinde, servato classium ordine pristino, vocabantur ad ferendum suffragium, jure quæque suo, dicebanturque idcirco 'jure vocatæ,' quæ semper fere prærogativæ sequebantur sententiam.

[c] *Post expletas quinque et triginta tribus*] Initio Romulus universum populum in tres diviserat tribus, genere, locisque distinctas. Nunc Servius Tullius, quoniam in immensum excreverat numerus adventitiorum qui Luceribus adjungebantur, aliam instituit divisionem in tribus quatuor, habita regionum urbis ratione. Idem his urbanis tribubus rusticas adjecit. De numero minus constat. Sed cum Auctor constitutas triginta quinque tribus fuisse diserte dicat, earum numero duplicato, tribuum autem urbanarum auctus numerus non fuerit; eo ducit conjectura, ut quindecim tantum tribus rusticæ a Servio Tullio institutæ videantur in agro Romano, licet in plures regiones distributo; quibus paulatim multiplicatis, additæ fuerint totidem tribus, atque una amplius, servandi imparis numeri causa; eæque in Latio, Sabinis, Etruria, et Campania. Sic connumeratis quatuor urbanis, tribus omnino novemdecim initio fuere. His adjectæ duo paulo post reges exactos, atque ita tribus una et viginti factæ, ut lib. proximi cap. 21. habetur. Aliæ subinde accesserunt, donec sub annum U. C. 512. expletus est numerus tribuum triginta quinque, adjectis Velina et Quirina, ut refertur in Epit. lib. XIX. Earum nomina primitus a locis petita, post a familiis patriciorum appellationem aliquæ illarum mutuatæ sunt. Id, ni fallor, ex eo contigit, quod cum vita rustica in honore magis esset, optimi quique, quamvis urbem incolentium, in rusticis tribubus censeri maluerunt, atque in eas translati sunt, cujus rei arbitrium, Appio Cæco censore, cuilibet permissum; donec circa annum U. C. 450. Q. Fabius, item censor, tenuiorum multitudinem in quatuor urbanas tribus redegit: unde tribus non urbis, aut agri, quemadmodum Servius instituerat, sed civitatis et populi partes esse cœperunt.

[d] *Duplicato earum numero*] Non

turiis juniorum seniorumque,[e] ad institutam ab Ser. Tullio summam[f] non convenire. Quadrifariam enim urbe divisa[g]

NOTÆ

centuriarum, sed tribuum, quarum numerus quomodo auctus in duplum sit, paulo ante est demonstratum. Neque vero pronomen *earum* alio referri facile patitur duplicatum hunc numerum, quam ad *expletas XXXV. tribus*, de quibus proxime sermo fuerat.

[e] *Centuriis juniorum seniorumque*] Ex hoc, ut videtur, loco Sigon. emend. lib. II. c. 35. affirmat unamquamque triginta quinque tribuum duas maxime centurias habuisse, unam seniorum, alteram juniorum. Verum omnes fere centuriæ classium quinque, vel seniorum, vel juniorum erant, ab instituto ipsius Servii. Quamobrem non apparet quid novitatis seniorum et juniorum in diversas centurias distributione, in centuriarum numerum, aut in censum, comitiave centuriata, potuerit introduci. Et centuriarum major erat numerus, quam ut duabus, aut etiam tribus, immo nec quatuor centuriis in tribum quamque collatis, exhauriretur. Hoc itaque vult tantum Livius, ni fallor, sui temporis ordinem non convenisse veteribus illis seniorum et juniorum centuriis, secundum rationem comitiorum a Servio Tullio constitutam.

[f] *Ad institutam ab Servio Tullio summam*] Ad numerum videlicet tribuum Servianarum: nisi malis *ad institutam a Servio Tullio formam:* comitiorum scilicet, quorum immutatam rationem, eaque aliter posterioribus sæculis acta ostendimus, quam a Servio institutum esset. Idque omnes agnoscunt: sed in quo proprie posita fuerit hæc mutatio nemo satis enucleate explicat, nec Gruchius, nec Sigonius. Hic quidem l. III. de Antiq. Jure Provinc. cap. 2. auctum censet fuisse numerum centuriarum, quod tribus ad earum traductæ sint divisionem. Quo autem modo traductæ sint tribus ad centuriarum divisionem, sicque major factus sit harum numerus, aperire conatur lib. I. de Antiq. Jure Civium Rom. c. 4. ubi ait: 'Procedente tempore institutum esse ut classes quodammodo tribuum essent partes:' ac deinde subjicit: 'Servii tempore populum uno modo in tribus curiasque, altero in classes centuriasque divisum: ita ut alteram divisionem altera non attingeret: post autem, utramque in unum esse collatam. Populum enim in tribus XXXV. singulas autem tribus in quinque classes, easque in suas quamque centurias esse descriptas.' Sic igitur singulæ tribus per quinque classes divisæ complectebantur centurias saltem duas et nonaginta supra centum. Hoc autem admisso, summa omnium centuriarum ad numerum 4755. excreverit: quod nemini non absurdum videatur. Nisi dicamus ita classes earumque centurias dispertitas fuisse in tribus, ut nihilominus unaquæque tum classis, tum centuria, non pro numero tribuum multiplicaretur; sed una maneret, licet in hanc atque illam tribum dispersa per partes. Verum ea ratione auctus non fuerit centuriarum numerus. Hæc vellem perspicue magis explicasset Sigonius, et Veterum testimonio sententiam firmasset suam. Quod, cum nullum proferat, ego Livium hic censeo non tam auctas numero centurias quam immutatum ferendorum per eas suffragiorum modum indicare voluisse. Etenim circa annum ab Urbe condita 350. (quemadmodum elici potest ex iis quæ Sigonius idem loco jam notato de Jure Provinciar. erudite dis-

regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo:[h] nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus[i] ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

44. Censu perfecto,* quem maturaverat metu legis[1 k] de incensis† latæ cum vinculorum minis mortisque,[1] edixit,[e] ut

[e] *Post peractum censum, quem acceleraverat incusso timore legis quam tulerat contra eos qui nomen fortunasque suas non deferrent in censum, pœna carceris et capitalis supplicii adversus eos proposita.*

1 Malebat Duk. cum Donjatio legere *metus legis.*—2 ' Delendum videtur

NOTÆ

serit) institutum fuit ut non prima centuriarum primæ classis, uti antea observatum fuerat, sed ex omnibus centuriis ea, cujus sors prima exiisset, in suffragia ante alias mitteretur. Quinetiam insecutis temporibus sorte ducebatur non solum centuria, sed etiam tribus quæ præ ceteris roganda suffragium in singulis comitiis esset. Id vero, quantum conjicere possum, eo pertinebat, ut, in hac quoque parte inverso ordine Serviano, centuriæ prærogativæ homines non ea prorsus serie, qua in eam inscripti erant, ad suffragia vocarentur, sed honor primorum suffragiorum deferretur ei parti civium in prærogativam centuriam relatorum, quæ ad tribum prærogativam spectaret. Alioqui, sparsis in omnes tribus centuriis omnibus, ut dictum est, non equidem video cui usui esse potuerit tribuum sortitio.

[g] *Quadrifariam urbe divisa*] Servius Tullius, septem colles (additis ad priores duobus Viminali et Esquilino) amplexus muro, Urbem in quatuor partes diviserat, Palatinam, Suburranam, Esquilinam, et Collinam, quæ tunc regiones urbanis tribubus nomen dederant. Agrum quoque in regiones viginti sex secundum quosdam, secundum alios, ut est apud Halicarn. lib. IV. in triginta, vel unam supra triginta, divisit; ex quibus institutæ tribus: ita ut harum una duas ferme regiones contineret; quemadmodum in Urbe plures colles uni tribui contributi erant.

[h] *Ab tributo*] Varro a tribus Urbis partibus, quæ sub Romulo fuerant, deducit.

[i] *Neque hæ tribus*] Romulus populum in tribus et curias, Servius in classes et centurias divisit: sed hæ divisiones nihil inter se commune habebant. Illa quippe τοπικὴ erat ex Dionysio, id est, localis; hæc γενικὴ, quasi genericam dicas, sive ex diverso hominum genere, distincto nimirum opibus, ordinibus, ætate: sed postea utraque in unum collecta et permixta est, ut vidimus.

* A. U. C. 195.

[k] *Metu legis*] Malim, *metus legis:* sic enim clarius intelligetur metus, populo injectus ex lege, effecisse ut censum promte exequerentur. Alioqui metus prima fronte videtur referri ad ipsum regem, quod abhorret ab Auctoris mente.

† *De incensis*] De non censis, qui et militia et omnibus honoribus erant

omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio [2] [m] prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus [n] lustravit.[f] Idque conditum lustrum [o] appellatum, quia [3] is censendo finis [p] factus est. Millia octoginta [q] eo lustro civium censa

[f] *Sacro piaculari purgavit.*

τὸ *Martio*, neque enim adhuc ea tempestate Marti consecratus fuerat.' *Tan. Faber.*—3 Quidam legunt *qui* pro *quia*. Vid. inf. et Not. Var.—4 Vulg. *post-*

NOTÆ

exclusi, quippe numero civium non habiti. Miror Livium antea non dixisse quænam lex illa esset; est enim rectæ narrationis regula, nihil in sequentibus dicere quod non ex antecedentibus intelligi queat, aut certe quod non exponatur, ubi primum occasio postulat. *J. Clericus.*

[l] *Vinculorum minis mortisque*] Pœna quam lex Servii Tullii minabatur incensis, qui dolo malo se resque suas vera æstimatione censeri non curassent, traditur a Dionysio aliisque fuisse, ut, publicatis bonis, verberati, trans Tiberim venumdarentur in peregrinam servitutem. Mortis igitur comminatio non ad incensos, sed ad eos pertinet qui lustrando exercitui in campo non adessent.

[m] *In campo Martio*] Ager scilicet inter Urbem ac Tiberim, qui post Martius dictus est, ex quo, publicatis Tarquiniorum bonis, Marti est consecratus, infra lib. II. cap. 5. Deinde fuit in regione 9. Circi Flaminii, extra Urbem tamen ad Aureliani usque Imperatoris tempora. Vocatur hodieque *Campo Marzo.*

[n] *Suovetaurilibus*] Hæc sacra fuerunt, quibus hostiæ sus, ovis, et taurus (unde huic sacrificio nomen) circa exercitum ter mactabantur. Halicarnasseus pro sue hircum subjicit: easque victimas Marti fuisse immolatas refert. Hæc autem *Suovetaurilia*, sive, ut apud Festum legitur, *Solitaurilia*, (quasi a solido tauro ceterisque animalibus,) non tantum lustrandis, sive expiandis civibus, et militaribus copiis, sed agris quoque frugibusve purgandis adhibebantur, cum Ambarvalia fiebant.

Suovetaurilibus] Mactatis tauro, ariete, et hirco, ut docet Dionysius l. IV. c. 22. Pro hirco, alii verrem dicunt, quod verius videtur. Vide Just. Lipsium ad Tacitum, Hist. l. IV. c. 53. *J. Clericus.*

[o] *Lustrum*] A luendo dictum, cum quinto quoque anno exacto fieri deberet: idcirco *lustrum* pro quinquennio sumitur.

[p] *Quia is censendo finis*] Particulam *quia* Sigonius mutat in *quin*, Gruterus delet, Gronovius retinet, omnesque præferunt libri. Constabitque sententia et ratio per eam particulam subjuncta, si lustri nomine totus censionis et purgationis actus intelligatur. Sic enim recte dicemus piaculare Suovetaurilium sacrificium, quæ magistratus censum agentis ultima actio erat, *conditum*, sive perfectum *lustrum*, idcirco appellatum, *quia is censendo* (id est, censui peragendo) *finis factus erat:* quod non semper contingebat. Si enim annus insigni aliqua calamitate funestus esset, tunc census sine lustro fiebat, ut infra l. II. c. 12.

[q] *Millia octoginta* [*LXXX.*] Dionysius ex tabulis Censoriis numerat

dicuntur. Adjecit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem [r] Viminalemque.[s] Inde deinceps auget [t] Esquilias:[u] ibique ipse, ut loco dignitas fieret,[g] habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. Ita pomœrium profert.[x] Pomœrium verbi vim solam intuentes, postmœrium [4 y] interpretantur esse. Est autem magis circa murum lo-

[g] *Ut conciliaretur honor ei loco.*

mœnium. Emend. Perizon. *post murum,* prob. Bauero.

NOTÆ

LXXXIV. minus trecentis; Nostro rotundus numerus magis placuit.

[r] *Quirinalem*] Collis Agonalis prius dicebatur, quem a Curibus Sabinorum eo sub Tatio rege translatorum oppido, aut a Quirini seu Romuli templo, Quirinalem dixere. In eo fuit præcipua pars regionis sextæ sub Augusto, quæ 'alta semita' dicta. Nunc vocatur *Monte-Cavallo,* ab equestribus Alexandri Magni statuis duabus eo translatis a Constantino.

[s] *Viminalemque*] Sive a Jove Viminio, cujus ibi aræ; sive a Viminetis quæ eo loco fuerunt, Viminalis vocatus est collis; qui et Fagutalis a Fagis, aut quod eo loci fuerit sacellum Jovis Fagutalis ex Varr. In eo visitur inprimis Ecclesia ex titulis Cardinalium Presbyteralibus, cui vulgo nomen *S. Lorenzo in Panis perna.*

[t] *Auget*] Locum non auxit: is enim semper idem: sed ædificia et incolas addidit.

[u] *Esquilias*] An ab excubiis Romuli Tatio parum fidentis, an a Quisquiliis quibus ibi sparsis aucupes avibus illuderent, nomen acceperint Esquiliæ, parum refert. Mons Esquilinus plures habuit colles, Cispium, Oppium, Septimium. Hodie dicitur *Monte di santa Maria Maggiore.* Complectitur enim hanc sanctæ Mariæ Basilicam, itemque sanctæ Praxedis, protensus a fano S. Petri ad vincula, ad S. Crucis.

[x] *Pomœrium profert*] Pomœrium proferre est mœnia Urbis ampliare. Post Romulum, qui Palatinum tantum montem primo Pomœrio incluserat, Tatius Sabinus Tarpeium, seu Capitolinum, cum intermedia valle ubi forum Romanum, addidit; Tullus Hostilius Cœlium; Ancus Marcius Janiculum: Servius nunc Quirinalem et Viminalem cum Esquilino: quorum quidem montium aliquos antea Urbi additos nonnulli auctores tradunt: sed hoc ita est accipiendum, ut vel habitari cœpti, vel ex parte a priorum regum aliquo intra Urbis mœnia clausi fuerint, non tamen in totum. Aventinus autem munitus quidem ab Anco, sed extra Urbis Pomœrium relictus, tanquam ominosus, quod in eo Remus auspicatus, irritas aves habuisset, ut Gellius docet lib. XIII. c. 14.

[y] *Postmœrium*] *Mœros* pro muris prisci dixere. Pomœrium itaque ex Varrone quasi *postmœrium;* ex Festo autem quasi *pomurum,* id est, *proximum muro.* Pomœrium porro ex augurum definitione apud Gellium est locus intra agrum effatum per totius Urbis circuitum, pone muros, regio-

cus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt;[z] et extrinsecus puri aliquid[a] ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt: et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

45. Aucta civitate magnitudine urbis,[h 5 b] formatis omnibus domi et[6] ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur,[i] consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus.[*] Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum:[c] id communiter a civitatibus

[h] *Cum, majore urbis ambitu facto, crevisset civium multitudo.*
[i] *Id egit ut ditionem arte atque ingenio amplificaret: ne semper armis utendum esset ad potentiam adipiscendam.*

5 *Aucta civitate et magnitudine urbis* conj. Rupert. Scheller. emend. *Aucta sic late m. u.* Pro *formatis* Bauer. conj. *firmatis.*—6 ‘ *Et* del. Gronov. Doujat.

NOTÆ

nibus certis determinatus, qui facit finem Urbani auspicii. Illud Julius Pollux, et Plut. in Romulo intra mœnia tantum agnoscere videntur: Noster aliique tam intra, quam extra collocant. Sed hæc conciliari possunt ex Aggeno Urbico in Julium Frontinum: qui in universum extra muros, sed in aliquibus urbibus, ut Romæ, etiam intra muros fuisse ait. Tacitus certis spatiis a Romulo interjectos fuisse lapides testatur ad significandos Pomœrii terminos. Varro Cippos vocat, hisque additæ fuerunt aræ.

[z] *Vulgo etiam conjungunt*] Conjungere dicit pro ita jungere, ut alterum alteri cohæreat et coagmentetur: eodem sensu quo lex XII. tab. Tignum ædibus injunctum dixit. Adeo autem Livii tempore Romani privatas ædes conjunxerant mœnibus, ut discerni vix possent; teste Dionysio.

[a] *Puri aliquid*] Solum *purum* ab humano cultu, sumitur pro consecrato, et opponitur profano. Contra apud Jurisconsultos locus *purus* religioso plerumque opponitur, accipiturque pro quod patet usibus humanis.

[b] *Magnitudine urbis*] Jam tum Urbis Romæ magnitudinem parem Athenarum magnitudini fuisse Dionysius refert: nec tempore Augusti majorem, si quis mœnium ambitu metiretur. Nam Romana suburbia mœnibus connexa infinitæ urbis speciem præbebant.

[*] A. U. C. 203.

[c] *Dianæ Ephesiæ fanum*] Ephesus nobilis fuit Ioniæ urbs in Asia minori circa ostia Caystri. Androclus Co-

Asiæ[d] factum fama ferebat. Cum consensum Deosque consociatos[k] laudaret[7] mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ[e] populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis[f] fors dare visa est privato consilio imperii recupe-

[k] *Concordiam confinium, cognatorumque populorum, et societatem ad communem eorundem numinum cultum.*

Crevier. all. recentt. vitiose.' *Stroth.*—7 'Cod. Rott. *laudare.* Scripsit nimirum Livius: *Quem consensum Deosque c. laudare, &c.*' Jac. Gronov. 'Con-

NOTÆ

dri Atheniensium regis filius, pulsis Caribus, et Lelegibus incolis priscis, condidit, aut instauravit. In ea Dianæ templum inter septem orbis miracula habitum, cujus descriptionem habes apud Plin. lib. XXXVI. c. 14. Is mira arte fundatum, eximiaque magnificentia a tota Asia factum pluribus sæculis tradit. Notanda inprimis longitudo 425. pedum, latitudo 120. et columnæ 127. a singulis regibus factæ, 60. pedum altitudine. Jus habuit Asyli, ab omnibus qui in Asia regnarunt firmatum.

[d] *Communiter a civitatibus Asiæ*] Adductum ad hæc Servium vult Dionysius exemplo Græcorum, apud quos primus Amphictyon rex Athenarum, concordiæ inter eos firmandæ causa conventum, Amphictyonicum de suo nomine appellatum, certis legibus instituit apud Thermopylas, ut mutuæ amicitiæ vinculo invicem constricti, et inter se pacem colerent, et finitimis barbaris fierent formidabiles. Quod secuti Iones ac Dores, ex Europa in Asiam transgressi, templa impensis communibus ædificarunt, illi Dianæ Ephesiæ; hi Apollini Epitropio: quo statis temporibus convenientes, una sacris, ac ludis, commerciisque operam dabant; et civitatum diremtis dissidiis, si quæ essent, de bello quoque adversus hostes gerendo in commune consulebant.

[e] *Fanum Dianæ*] Collatis pecuniis ædificatum est templum in Aventino, eminentissimo Urbis tumulo; et fœderis leges conscriptæ, addito ritu celebrandorum quotannis sacrorum communium, nominibusque civitatum. Quæ decreta incisa sunt in ærea columna characteribus, qualibus olim Græcia utebatur. Eaque columna in templo Dianæ permansit ad tempora saltem Augusti. Ibi nunc ædes est Sanctæ Sabinæ.

[f] *Uni se ex Sabinis*] Etsi diversa a Latinis revera fuerit gens Sabinorum, tamen et in confinio plura dubii juris oppida erant; et tanta Sabinorum multitudo Romam migraverat, ut in Latinorum prope numero haberi, deque consequendo in Latinos im-

randi.[l] Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ[g] dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo.[m] Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates,[n] cujus civitatis † eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima[8] apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus,[h] cum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: 'Quidnam tu, hospes, paras?' inquit, 'inceste sacrificium[i] Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine?[k] Infima valle præfluit[9] Tiberis.'

[l] *Quamvis illud certamen de imperio jam excidisset ex mente omnium Latinorum, &c. visa tamen est fortuita occasio imperii privato consilio recuperandi, uni ex Sabinorum gente sese offerre.*
[m] *Ad conservandam illius prodigii memoriam pro monumento fuerunt.*
[n] *Harioli prædixerunt.*

sensum int. *populorum*, quod etiam Mss. nonnulli addunt.' *Streth.*—8 *Primum* Edd. ante Drak.—9 Al. *perfluit*, al. *præterfluit*.

NOTÆ

perio cogitare potuerint, prodigio præsertim, atque oraculo invitati: aliter quippe non videntur facile ad eam mentem capiendam adduci potuisse. Sabinus autem ille ideo bovem suam adduxerat Romam, quod responsum esset, immolandam esse vaccam illam eximiam Aventinensi Dianæ, ut Valerius Maximus lib. VII. c. 3. tradit.

[g] *Cuidam patrifamiliæ*] Antronem Curatium vocat Plutarchus problem. V. Hujus rei nulla mentio apud Halicarnasseum, haud quaquam omissurum, nisi pro fabula habuisset.

† *Cujus civitatis*] Multo maluissem a Livio bonas leges Servii Tullii copiosius expositas quam inania prodigia et vaticinia narrata fuisse. Verum eo Livii ferebatur animus, ejusmodi superstitionibus captus. *J. Clericus.*

[h] *Antistes Romanus*] Cornelius dicitur ab eodem Plutarcho. Quanquam pius ille dolus, seu sacrificii furtum, non Cornelio sacerdoti, sed æditno attribuitur a Varrone.

[i] *Inceste sacrificium*] Castus pro puro ac religioso dicitur: quo sensu lex XII. tab. 'ad Divos adeunto caste.' Incestus autem minus castus. Quanquam Festus a Græco ἀνήκεστος derivat, quod immedicabile, et inexpiabile quid significat.

[k] *Vivo perfunderis flumine*] Illotis manibus sacra tractare olim nefas apud Græcos, aliasque gentes. Post cædem præsertim, aliudve ex facto licet innoxio contractæ sordis genus. Hinc apud Virg. Æneas: 'Me bello e tanto digressum et cæde Pelasga Attrectare nefas, donec me flumine vivo Abluero.'

Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. Id mire gratum regi atque civitati fuit.

46. Servius, quanquam jam usu[l] haud dubium[10] regnum possederat,* tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio[m] audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus[n] viritim diviso, ausus est ferre ad populum,[o] 'vellent, juberentne,[o] se regnare?' Tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum[11] voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi,[p] et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimum-

[o] *Non est veritus suffragiis populi committere.*

[p] *Majorem gratiam in Senatu, et sic altiorem dignitatem adipiscendi occasionem offerri credidit: et sponte sua, ipse ætate florens, ac vehementi animo, &c.*

10 Gronov. Doujat. Crevier. *dubie.*—11 Vulg. *adversum Patrum.*—12 Al.

NOTÆ

[l] *Jam usu*] Alludit ad usucapionem per quam nobis ipsa possessione diuturna res acquiruntur.

* A. U. C. 214.

[m] *Jactari voces a juvene Tarquinio*] Paucis multa Livius complectitur, quæ Halicarnasseus latius memorat, graphiceque depingit: Servium nempe Tullium, cognitis Tarquinii machinationibus, postquam privata monita nihil proficiebant, Senatum convocasse, ibi utramque orationibus egregiis (quæ ab eo recitantur) causam suam egisse; denique a Servio rem totam ad populum esse rejectam: cui cum in concione ostendisset se dignitatem deponere paratum; jussus vel potius acclamationibus precibusque multitudinis rogatus est regnum tenere. Quamobrem sibi timens Tarquinius pœnitentiam simulavit; donec plebe ad colligendas fruges per agros dispersa in Senatum cum amicis, Servio ob populare nimis regimen infensis, arma sub veste occultantibus, venit, regnumque per soceri cædem invasit.

[n] *Agro capto ex hostibus*] Servius agrum publicum tenuioribus civibus bis distribuit: tum eum qui sub initia regni vacabat, tum eum qui Etruscis post ademtus est.

[o] *Vellent, juberentne*] Formula est legum ferendarum magistratibus usitata, Velitis, Jubeatis, Quirites.

que regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit,[p] parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim[12] [q]) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse;[q] tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia.[r] [r] Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit ma-

[q] *Tullia minor, eademque violentior, ægre ferebat Arunti marito suo non inesse animum idoneum, et regnandi avidum, et audacem ad invadendum regnum.*
[r] *Quod cum illi vir fortis obtigisset, ipsa ardore muliebri vacaret.*

NOTÆ

[p] *Filius neposne fuerit*] Nepotem fuisse ex L. Pisonis sententia Dionysius validissimis rationibus probat, petitis tum ex tempore quo Tarquinius Priscus jam rebus agendis idoneus Romam venit, anno saltem 8. Anci; ex eo deinde quo sub Anco Marcio vixit, et quo post eum regnavit: quibus computatis constat octogenarium decessisse, ut filios superstites relinquere vix potuerit viginti annis minores. Tum ex Tanaquilis ætate, et materno affectu; qui, si ea filium jam grandem habuisset, haud quaquam passurus fuisset ipsi ab ea generum anteponi. Denique ex ipsius Superbi annis, quem, si moriente Prisco maturus fuisset, hoc est, major annis XXV. nunc, post XLIV. regnantis Servii annos fere septuagenarius inveniretur, et octo supra centum vixisset annos. Eam sententiam tuetur Valla adversus Livium.

[q] *Filium ediderim*] Ita quidam codices, modestius, quam crediderim. Vult enim se plures auctores habiturum, si filium dicere maluerit. Fabius inprimis Pictor in ea sententia fuit: quam ita posse defendi Halicarnasseus fatetur, si Lucium et Aruntem dicamus Tarquinii Prisci adoptione quidem filios, sed natura nepotes.

Pluribus tamen auctoribus filium ediderim] Non fuit pluribus auctoribus fides habenda, dicentibus quod vix fieri potuit, ut egregie ostendit Dionysius Halicarnass. lib. v. c. 6. et 7. *J. Clericus.*

[r] *Muliebri cessaret audacia*] Vult muliebrem sexum, etsi natura molliorem; attamen ubi quid ardentius concupiscit, vehementius quam virilem inflammari; nihilque inausum relinquere. Quo spectat illud Cicer. pro Cluentio: 'mulier abundat audacia; consilio et ratione deficitur.'

lum malo aptissimum.[13] [s] Sed initium turbandi omnia a fœmina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum;[t] et se rectius viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet.[u] Lucius Tarquinius et Tullia minor[t] prope continuatis funeribus[14] cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis,[x] † magis non prohibente Servio, quam approbante.

47. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse.* Jam enim ab scelere ad[15] aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent.[y]

[s] *Similitudo morum eos brevi conciliavit, ut solet malum malo facile aptari et conjungi.*

[t] *Illa (Tullia minor) in secretis colloquiis cum marito alieno (sororis suæ,) convicia spargebat in maritum (suum Aruntem) ad fratrem illius, et in sororem suam apud maritum proprium.*

[u] *L. Tarquinii animum temerariis suis consiliis replevit.*

[x] *Cum Aruns Tarquinius et Tullia, L. Tarquinii uxor, eodem fere tempore de medio sublati, domos conjugales viduas morte sua reliquissent, locumque fecissent novis nuptiis.*

[y] *Provecta Tullii ætas magis, ac magis molesta: molestius filiæ ac genero regnum ejus esse cœpit. Et jam Tullia, post crimen (properatæ marito et sorori necis) novum flagitium agitavit animo, (necem patris:) nec sinebat maritum, seu nocte, seu die quiescere, ne scelera priora sine fructu essent.*

---

crediderim.—13 'Hæc verba, *malum malo aptissimum*, parenthesi forte includenda.' *Rupert.* 'Videtur legend. *mali appetentissimum:* quia vetus legit *apetentissimum.*' Fr. Sanctius.—14 'Vulgo legitur, *Aruns Tarquinius et Tullia major quam prope continuatis funeribus:* sed ex Ms. Voss. 2. cum Strothio recepi emendationem Perizonii, *Lucius Tarquinius et Tullia minor.*' Rupert. *Aruns* dant edd. Gronov. Doujat. Crevier. Drak. Vid. Not. Var.

NOTÆ

[s] *Malum malo aptissimum*] Parœmia est, ex illa pendens, 'similis simili gaudet.'

[t] *Tullia minor*] Immo *major*, Lucii nimirum uxor, non Aruntis.

† *Junguntur nuptiis*] Intelligendi L. Tarquinius et Tullia major, quorum nomina prætermisit Livius, quia ex antecedentibus et re ipsa facile poterant suppleri; neque enim mortui connubio junguntur. Quisquis leget attentius Livium, multa exempla ejusmodi ambiguitatis in eo inveniet. *J. Clericus.*

* A. U. C. 219.

'Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium;† qui habere, quam sperare,[16 u] regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror,[z] et virum et regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus.[a] Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,[x] peregrina regna moliri necesse est.[b] Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia,[y] et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem?[c] quid te ut regium juvenem con-

[z] *Si tu, o Tarquini, ejusmodi es, quali me nupsisse judico.*

[a] *Quod in domo tua præter imbecillitatem animi, qualis apud Aruntem erat, flagitium quoque est.*

[b] *Regnum apud exteros ægre comparare.*

[c] *Vel ipsum Tarquinii nomen te regem dicere et regem appellare videtur. Quod si ad has res suscipiendas satis animi non habes, cur civitatem fraudas, &c.*

15 *Ad* del. Grut. Gronov. Doujat. Crevier.—16 'Vir eruditus, *expectare:* haud absurde: sed cur ingratiis vett. codd. oggeratur, causam non video.' *J. F.*

NOTÆ

† *Se esse Prisci Tarquinii filium, &c.*] Quantum absim ab eorum insania, qui veteres scriptores spernunt, omniaque æqualibus suis, suæque experientiæ tribuunt, satis ex editis a me opusculis constat. Sed a directis orationibus abstinuisse historicos mallem, cum aliis de rationibus, tum quia ex ingenio fictis ratiocinationibus, eos, de quibus agunt, inducunt utentes, aliquando contra historiæ fidem. Sic hoc in loco Tullia L. Tarquinio objicit quod parum memor esset 'se esse Prisci Tarquinii filium,' cum nepotem dicere debuisset. Ignosco errori historici, sed errorem suum cum iis, qui errare non potuerunt, communicanti vix audaciam condono. Merito Dionysius Fabio Pictori, quem secutus est hic Livius, exprobrat *laboris impatientiam in quærenda historiæ veritate, ἐν ταῖς ἱστορίαις τὸ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀληθείας ἀταλαίπωρον. Idem.*

[u] *Quam sperare*] Videtur ad hæc verba Livii alludere tum Tacitus lib. I. Annal. de Germanico, 'ne habere imperium, quam expectare mallet,' et Florus lib. I. c. 7. 'regnum avitum rapere maluit quam expectare.' Et forte ita scripserat Livius *expectare:* cujus loco minus intelligentes substituere potuerunt *sperare.*

[x] *Ut patri tuo*] Vide supra cap. 34. et 35.

[y] *Et domus regia*] Videtur ex his L. Tarquinius in regia patris habitasse. Certe Servius Tullius regiam transtulerat in Esquilinum, cap. 44.

spici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem,[d] fratri similior, quam patri.' His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret.[e] His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare [17] minorum maxime gentium † Patres; admonere paterni beneficii,[z] ac pro eo gratiam repetere;[f] allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere.[g] Postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit; inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset,[h] [18] novitate ac miraculo attoniti, et jam [19] de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; 'Servum servaque natum,[a] post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono [20] regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fauto-

[d] *Retrorsum delabere ad originem.*
[e] *Nullam haberet vim ad regnum tribuendum, vel auferendum.*
[f] *Mutuum officium poscere.*
[g] *Præterea criminando regem, se ubique venditabat.*
[h] *Ne periculum incurrerent, si non affuissent.*

Gronov. Vid. Not. inf.—17 *Prehensare* Edd. ante Drak.—18 'Oratio parum cohæret; an post *esset* excidit vox *alii?*' Doering.—19 Vulg. *etiam.*—20 'Alii *dolo,* rectius, judice Doering. sed illud aptius gravinsque.' *Rupert.*—

NOTÆ

† *Minorum gentium*] Hoc est, familiarum quas Tarquinius Priscus in Senatum allegerat; quæ cum hoc beneficio Tarquiniis devinctæ essent, facilius juvenis regii blanditiis promissisque capi poterant, spe præsertim amplificandæ dignitatis, augendarumque fortunarum. Vide Ciceronem Ep. Famil. l. IX. Ep. 21. et infr. *J. Clericus.*

[z] *Paterni beneficii*] Dignitatem Senatoriam significat, ipsis a Tarquinio Prisco concessam, a quo lecti fuerant, supra c. 35.

rem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse:[i] omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet,[1] egentissimis largiretur.'[k]

48. Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuntio excitatus,[l] extemplo a vestibulo curiæ magna voce, 'Quid hoc,' inquit, 'Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?' Cum ille ferociter ad hæc, 'Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni hæredem:[m] satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;' clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate[b] jam[2] ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum[n] in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, cum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad[3] summum Cyprium vicum,[c] ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem

[i] *Ex invidia in alios honestiores ac nobiliores.*
[k] *Ut ditiorum facultates manifestæ essent, quibus homines tenuiores inviderent, easque paratas haberet Servius, quo ex iis largitiones faceret.*
[l] *Excitus propero nuncio.*
[m] *Se, qui filius regis sit, longe potiori jure hæredem regni esse, quam Servium, qui servus sit.*
[n] *Ad Senatum convocandum, et habendum.*

1 Vulg. *et parata, ubi vellet.*
2 Add. *etiam* Edd. ante Ald. Rhenan. Grut. Gronov. Donjat. Crevier.—
3 J. F. Gronov. emend. *cum senum minime regio comitatu*, vel, *cum minime*

NOTÆ

[a] *Servum servaque natum*] Vide c. 39.

[b] *Necessitate*] Etenim Servius rei indignitate commotus impetum in eum faciebat, solio deturbaturus. Dionys.

[c] *Ad summum Cyprium vicum*] Fuit hic vicus ex Augusti descriptione in regione quarta cui a *via sacra*, vel a templo Pacis nomen. In hoc habitasse primum Sabinos civitate donatos observat Pomponius Lætus in

consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. Carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. A quo facessere[4] jussa ex tanto tumultu cum se domum reciperet, perveniss etque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium[d] nuper fuit; flectenti carpentum[5] dextra[e] in Urbium[6] clivum,[f] ut in collem Esquiliarum[7] eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frænos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est.[o] Sceleratum vicum[g] vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse[h] fertur; partemque sanguinis ac

[o] *Et locus rei memoriam servat.*

regio c. domum se recipere. Cum pervenisset ad, &c.—4 ' Al. *recedere*, quod est manifesta τοῦ *facessere* interpretatio.' *Stroth.*—5 ' Alii legunt *flectente carpentum*, sine sensu. J. F. Gronov. emend. *flectens* vel *flectendo*, et Bauer. *flectente carpento.*' Rupert.—6 ' Vulgo *Virbium*, atque sic etiam Drak. sed cum clivus Virbius non fuerit in urbe, satque multi codd. cum ed. Aldina habeant *Urbius*, quibuscum Dionysius consentit, apud quem est Ὄρβιος, hoc recipere malui.' *Stroth.* J. F. Gronov. et Rupert. conjiciunt *Oppium*.—

NOTÆ

epit. Rom. antiquit. l. III. c. 23. additque nunc clivum esse, qui ad D. Petri ad vincula ducit.

[d] *Ubi Dianium*] Templum Dianæ interpretatur Velcurio.

[e] *Flectenti carpentum dextra*] Ita editiones aliquot. Alii libri *flectente*. Gronov. tantisper scribi jubet *flectens carpentum*, is sc. qui jumenta agebat. Quod quidem planius: sed nullius codicis scriptura nititur. Potest tamen *flectenti* referri ad Tulliam, cui, cum ea flecteret, id est, flecti ad dextram carpentum juberet, auriga jacentem Servium ostenderit. *Flectente* autem figurate, licet duriuscule, intelligi posset de dextra via, quæ cogeret carpentum flectere.

[f] *In Urbium* [*Virbium*] *clivum*] Solinus clivum *Urbicum* vocat, quem in regione v. ponit. Onufrius Esquilino colli subjectum fuisse putat. *Urbius* est in quibusdam Livii, et Solini scriptis codicibus. Dionysio ὄλβιος: *Orbius* Festo, quod parum ab Urbio differt, deduciturque a flexuosis orbibus per quos ad Esquiliarum collem ducebat. Varro inter colles tres Esquilini montis *Oppium* nominat, cujus hic clivum indicari non est absimile vero. At Virbii clivus ab hoc diversus in Latio est 5. ab Urbe milliari, Ariciam versus.

[g] *Sceleratum vicum*] Aut idem fuit hic vicus cum Summo Cyprio, aut huic proximus.

[h] *Carpentum egisse*] Carpentum vehiculi genus petorito Gallico haud

cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis,[i] malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta,[k] ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt,[l] ni scelus[8] intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

49. Inde L. Tarquinius regnare occœpit,* cui Superbo[m] cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit,[n] 'Romulum quoque insepultum[o] perisse' dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit.[q] Neque enim ad jus regni[p] quicquam præ-

[p] *Desiit Romæ regnum jure partum, jure administrari.*
[q] *Satellitibus armatis ad custodiam corporis sui usus est.*

7 Vett. libb. *Esquiliarium.* Al. *Esquilinum.*—8 Vulg. *nisi scelus.*

NOTÆ

absimile, quod pensile fuisse putant: dictum vel a Carmenta Evandri matre apud Ovid. vel a carpendo itinere. Eo in Capitolium sacerdotes, et sacra vehi solebant.

[i] *Quibus iratis*] Penates Tarquinii et Tulliæ eis irati figurate dicuntur, quod Servii sanguine respersi, et quasi parricidio ipsi quoque contaminati essent.

[k] *Annos quatuor et quadraginta*] Eosque exactos, auctore Dionysio. Post regnum autem adeo diuturnum principis moderati, arduum fuisset ejus successori, probo quantumvis ac temperato regi, nedum superbo, velle cum illo in comparationem venire, laudes ejus exæquandi spe.

[l] *Quidam auctores sunt*] Id quoque prodit Halicarnassens non semel.

* A. U. C. 220.

[m] *Cui Superbo*] Non statim sub initia regni, neque ob solam causam prohibiti sepultura soceri; sed post plura crudelia et arrogantia facta, ut ex cap. sequenti Gruterus probat.

[n] *Sepultura prohibuit*] Tarquinius pompam funebrem, quæ per forum ducenda erat, vetuit, metu seditionis. Sed Servius Tullius elatus est a paucis amicis et conjuge Tarquinia; quæ, diris generum filiamque prosecuta, sequenti nocte extincta est.

[o] *Romulum quoque insepultum*] Vide supra cap. 16.

[p] *Ad jus regni*] Non enim hæreditario jure, sed electione populi defe-

ter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset:[r] quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat:[q] perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare poterat non suspectos modo aut invisos,[s] sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur.[7] Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rem publicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus[r] tutior inter cives esset. Neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio[s] Tusculano,[9] (is longe princeps Latini nominis[u]

[r] *Adjungebatur ad hæc, quod cum nihil fiduciæ collocaret in amore subjectorum, cogebatur regnum tueri terrore.*

[s] *Atque hac occasione, non solum reos et odiosos, sed etiam quoscumque, ex quorum damnatione lucri spes ei apparebat, morte afficere, &c.*

[t] *Et Senatores non auderent conqueri, quod rex ipsorum opera in rebus agendis non uteretur.*

[u] *In Latinorum gente multum supra reliquos eminens.*

9 '*Octavo Mamilio Tusculano.* Sic scripsit Sigonius: sic scribendum monuit et Carrio: sed omnes libri et vett. edd. *Octavio.*' J. F. Gronov.—

NOTÆ

rebatur regnum apud Romanos.

[q] *Per se solus exercebat*] At Servius Tullius, qui popularem se præstiterat, cum privatarum controversiarum judicium Senatui reliquisset præter regum superiorum morem, læsæ tamen reip. criminum judicium sibi retinuerat. Unde nihil novi fecisse hac in re Superbus videri posset, quo nomen hoc mereretur. Verum nec Servius omnia capitalia sibi reservaverat, sed quæ recta ad remp. lædendam pertinerent: nec credibile est eum domi, et nemine in consilium ascito, de his ipsis cognovisse, quod Tarquinius usurpabat. Præterea æquissimas Tullii leges abrogavit, cœtus Curialium, Paganorum, et alios sustulit, omnibus diffidens.

[r] *Ut peregrinis quoque opibus*] Causam Dionysius aliam indicat, Latinorum ope Sabinis dominandi.

[s] *Octavio Mamilio*] Cum Mamilius nomen gentis sit, *Octavius* vero præ-

erat, si famæ credimus, ab Ulixe[10] Deaque Circe[t] oriundus) ei Mamilio filiam nuptum[11] dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

50. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat;[*] cum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ[u] conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit.[s] Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius[x] ab Aricia[y] ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; 'Haud mirum esse, Superbo[12] inditum Romæ cognomen.' (Jam enim ita clam quidem[13] mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) 'An quicquam superbius esse, quam ludifi-

[s] *Venit quidem intra condictam diem, verum sub vesperam.*

10 *Ulysse* Edd. ante Drak.—11 'Al. *nuptuique* vel *nuptui*: sed Drakenborchius locutionem 'aliquam alicui nuptum dare' exemplorum copia satis astruxit.' *Doering.*

12 Gronov. et Doujat. add. *ei.*—13 'Al. *quidam*: perperam.' *Stroth.*—

NOTÆ

nominis locum obtineat; suspicatur Sigonius legendum esse *Octavo*, non *Octavio*. Sic Quintius, et Sextius nomina sunt familiarum: Quintus vero et Sextus prænomina. Sed Robortellus, Vossius filius, et Gronovius aliud in Romanorum, aliud in Italorum ceterorum, atque adeo Latinorum appellationibus obtinuisse observant.

[t] *Ab Ulixe Deaque Circe*] Circe maga celebris (Æetæ ac Pasiphaës soror) Solis filia in fabulis memoratur: (ex oriente profectam interpretari licet.) Ea Sarmatarum regno dejecta, quod post mortem mariti veneno extincti crudeliter administrabat, in Italiæ insulam Ææam fugit, ubi post Circeii oppidum, et Circæum promontorium de ipsius nomine dicta. Ex Ulysse, mari ad eam delato, præter alios liberos Telegonum peperisse traditur. Hinc Octavius Mamilius Tusculanus originem duxit.

[*] A. U. C. 223.

[u] *Ad lucum Ferentinæ*] De hoc luco, et capite aquæ Ferentinæ, ubi concilia Latinorum haberi solita, dicam ad lib. II. c. 38.

[x] *Turnus Herdonius*] Vir erat militaris, opibus et amicitiis inter Latinos pollens, ac civili præditus facundia: Mamilii perpetuus æmulator, ac Tarquinio infensus, quod is affinitatem Mamilii prætulisset.

[y] *Ab Aricia*] Ab Coriola seu Coriolis ortum tradit Halicarnasseus. Sed Corioli Volscorum fuere, qui hoc tempore distincti a Latinis. Quare probabilius Noster Aricinum fuisse ait. De *Aricia* nos infra l. III. c. 71.

cari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. Tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere.[14] Sin suos ejus pœniteat,[y] (quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.' Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset,[15] 'disceptatorem,' ait, 'se sumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.' Ne id quidem ab Turno tulisse[16] tacitum[a] ferunt. Dixisse enim,[z] 'Nullam breviorem esse cog-

[y] *Quod (imperium) si Romani cives ipsius (Tarquinii) ei utiliter commiserunt; vel si illud ei commissum revera est a suis, et non potius ab eo occupatum per vim et parricidium: dicebat posse Latinos quoque illud eidem committere: immo ne sic quidem debere, cum ille sit alienæ gentis. At cum Romani ipsi ejus imperium ægre ferant, &c.*

[z] *Memorant Tarquinium non abiisse absque responso a Turno, ab hoc enim dictum fuisse, &c.*

14 Vulg. *Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent.*—15 Flor. *fuisset.* Forte: *quod ad id temporis abfuisset*, vel *afuisset*, ut sæpe veteres libri.' *J. F. Gronov.*—16 Affert Sigonius ex veteri suo: *Turnum tulisse.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

[a] *Tulisse tacitum*] Quod Sigonius affert ex veteri suo codice, *ne id quidem Turnum tulisse tacitum ferunt*, sensum quidem habet perspicuum, ut intelligatur hæc Turnus silentio non prætermisisse, sed Tarquinii dictum refutasse. Verum refragantur plerique omnes libri, estque forma loquendi elegantior cum dicitur quis *tacitum ferre* dictum, factumve aliquod; quoties nemo est, qui reclamet, aut obmurmuret; ut *ferre impunitum*, cum nulla sequitur pœna: quemadmodum observat Gronovius. Auctor noster lib. III. c. 45. 'Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi, ut

nitionem, quam inter patrem et filium,[a] paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.'[a]

51. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans[b] ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. Et quia pro imperio palam[b] interfici non poterat, oblato falso crimine[c] insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni[c] auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret.[17] Ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, 'moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam,' ait, 'saluti sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici sibi et primoribus populorum[18] parari necem,[d] ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. Dilatam rem esse, quod auctor concilii[d] afuerit,[19] quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem[e] esse natam, quod morando spem destituerit.'[f] [20][e] Non dubi-

[a] *Fore ut male mulctetur.*
[b] *Cum increpatione declamans contra Tarquinium.* [c] *Ei affingendo crimen.*
[d] *Dici Turnum struere insidias sibi, (Tarquinio,) et primariis apud Latinos viris.* [e] *Criminationem in absentem Tarquinium.*
[f] *Quod Tarquinius mora sua frustratus fuerit spem Turni.*

17 Flor. *servos Turni . . . sinerent.*—18 Scheller. legit *popularium.*—19 Gro-

NOTÆ

tacitum feras quod celari vis.' Cic. II. ad Att. ep. 3. 'Cetera si reprehenderis, non feres tacitum.'

[a] *Inter patrem et filium*] Certa est juris Romani regula, actionem adversus patrem filio non dari, dum in potestate ejus est: eo enim jure non magis cum his quos in potestate habemus quam nobiscum ipsi agere possumus. Idque in universum, et sine exceptione valuit quamdiu resp. stetit. Latinos eodem jure usos probabile est, cum id institutum Romanis Romulus tradiderit, Albana et sic Latina stirpe oriundus.

[b] *Pro imperio palam*] Non poterat Turnus aperte occidi jure potestatis, quam nondum plene habebat in Latinos Tarquinius, sed societatem duntaxat.

[c] *Servum Turni*] Florent. codex secundum Dionysium *servos* habet; servorum scilicet deterrimos.

[d] *Auctor concilii*] Ipse Tarquinius qui concilium indixerat.

[e] *Spem destituerit*] Ambigit frustra

rè, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in ›ncilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatus- ıe venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse l eum convectum. Id vanum necne sit, extemplo sciri osse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.' uspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio esterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam dif- erri cædes potuisse.[f] Eunt inclinatis quidem ad creden- um animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana xistimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno ex- itatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, [ui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex ›mnibus locis deverticuli[1] † protraherentur;[g] enimvero ma- ıifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi :am atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ,‡ crate superne injecta[g] saxisque congestis, mergeretur.

[g] *Ex locis omnibus domicilii ubi diversabatur Turnus.*

nov. Donjat. Crevier. *abfuerit.*—20 Vet. lib. *spes destituerit.*—1 Edd. ante Drak. *diverticuli.*

NOTÆ

Sigonius utrum melius Latine dicatur *spem destituo*, et *spes me destituit*. Utrumque recte, sed aliud alio sensu. *Spem alterius destituo*, cum non respondeo ejus expectationi; cum spem ejus eludo, sive data opera et fallendi animo; sive præter mentem meam, voluntate ipsius ignorata. *Spes me destituit*, cum id quod speraveram non evenit, ita ut spes me deserat.

[f] *Differri cædes potuisse*] Hæc non referenda sunt ad id quod fieri potuerat, sed ad id quod probabiliter contigisse videbatur: afferebatur enim causa differendi cædem satis idonea.

† *Deverticuli* [*diverticuli*] Idem est ac *diversorium*. Dionysius *κατάλυσιν* in hac historia habet. Alioquin, ut notum, *diverticulum* est semita, qua a via publica divertimus. *J. Clericus.*

‡ *Caput aquæ Ferentinæ*] Rem paulo aliter describit Dionysius lib. IV. c. 48. ubi habet: *εἰς βάραθρόν τι καταβάλλουσι καὶ ἐπισκάψαντες ἔτι ζῶντα εἰς τὴν γῆν διαφθείρουσι παραχρῆμα*, 'in barathrum quoddam dejiciunt et defossum adhuc vivum in terram occidunt.' *Idem.*

[g] *Crate superne injecta*] Carthaginenses inprimis hoc cratis supplicio usi dicuntur, quod Plautus in Pœnulo

52. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: 'Posse quidem se vetusto jure agere,[h] quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere[2] teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium.[h] Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur.' Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. Ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant,[3] et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum.[i] Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum,[k] ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis[l] convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium,[i] propriave signa haberent, miscuit manipulos[k] ex Latinis Romanisque, ut ex

[h] *Contineantur in illa pactione, qua per Tullum Hostilium victi Albani cum rebus suis et colonis omnibus venerunt in ditionem Romanorum.*

[i] *Et videbant Legati civitatum, primarios nationis totius viros sequi partes et sententiam regis. Et Turnus recenti exemplo unumquemque commonebat discriminis imminentis, si contradicerent Tarquinio.*

[k] *Latinis qui ætate ad militiam idonea essent.*

[l] *Ex cunctis civitatibus.*

2 Conj. Scheller. *jam eo fœdere.*—3 Al. *videbantur.*

NOTÆ

sic describit: 'sub cratim ut jubeas sese supponi, atque eo lapides imponi multos, ut sese neces.' Nec Germania incognitum id fuisse Tacitus docet.

[h] *Vetusto jure agere*] Petere imperium Latinorum ex antiquo in eos Albanorum jure.

[i] *Secretum imperium*] Per imperium intelligit ducum jussa; *secretum* autem appellat quod per diversos a Romanis ductores exerceretur, quibus Latini seorsim parerent, id est, discretum, separatum.

[k] *Miscuit manipulos*] Tempore Romuli manipulus centum militum fuit, quemadmodum traditur apud Plutarchum, et in Collectaneis de Orig. Gent. Rom. ubi manipuli hujusmodi

inis singulos faceret, binosque ex singulis.† Ita geminatis ıanipulis centuriones imposuit.

53. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus ıit. Quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneraum [1] in aliis huic quoque decori offecisset.[m] Is primus Volscis [m] bellum in ducentos amplius post suam ætatem ınnos [n] movit,[n] * Suessamque Pometiam [o] ex his vi ceɪit. Ubi cum dividenda [4] præda quadraginta [5] talen-

[m] *Arte bellica principibus anterioribus par fuisset, nisi hanc ejus laudem minuisset, quod in ceteris rebus ab eorum gloria descitum ab ipso fuerat.*
[n] *Quod plus quam ad ducentos annos post ejus tempora propagatum est.*

NOTÆ

nomen ex eo deducitur, quod Romulus, coacta pastorum manu, eaque in centenos homines distributa, perticas manipulis fœni varie formatis in summo vinctas dedisse dicatur, quo facilius eo signo suum quisque ducem sequeretur. Quo respicit Ovid. III. Fast. 'Pertica suspensos portabat longa maniplos, Unde maniplaris nomina miles habet.' Postea manipuli numerus auctus ad 120. milites, ut ex Polybio Lipsius ostendit.

† *Ex binis singulos faceret, binosque ex singulis*] Cum manipuli essent centum virorum, e manipulo Romano quinquaginta viros sumsit, totidemque e Latino, et sic e binis singulos fecit. Rursus e quinquaginta Latinis, totidemque Romanis, alterum manipulum conflavit, ac proinde binos e singulis, seu milites singulorum manipulorum in binos divisit. De manipulo vide Lipsium de militia Rom. l. II. Dial. 3. qui institutum hoc Tarquinii postea non obtinuisse ostendit. *J. Clericus.*

[1] *Ni degeneratum*] Forma loquendi est Livio aliisque familiaris, qua participium passivum in casu recto pro verbali nomine ponitur, et factum aliquod significatur, quod refertur ad verbum sequens. Ita lib. VII. 'diu non perlitatum tenuerat dictatorem,' id est, defectus litationis (ita exprimere liceat) moratus fuerat dictatorem: sic apud Virgilium: 'Notumque, furens quid fœmina possit.' Pro notitia, quam habebant Teucri, quid mulier furens possit. Hic quoque *degeneratum* sumitur pro actu degenerandi, ut Tarquinii gloriæ militari nocuisse dicatur, quod in aliis rebus degenerasset.

[m] *Volscis*] Conterminos Volsci Rutulos et Latinos habebant ad occasum, Æquos Marsosque, et aliquatenus Samnites, ad septemtrionem, Campanos ad ortum, Auruncos ad meridiem: qua parte Tusco etiam mari pulsabatur eorum regio, ampla illa præ vicinorum regionibus. Populus bellicosus; diverso a finitimis sermone utebantur. Ubi a Romanis subacti, pars novi Latii fuere. Civitatum capita, in ora quidem Antium, in montanis Ecetra, in campestribus Suessa, quæ sequitur. Eo nunc tractu continentur episcopatus Tarracinensis et Setinus, Signinus in Campania et provincia Romana, Aquinas et Soranus in Capuana provincia.

[n] *Ducentos amplius annos*] Ab hoc tempore ad annum U. C. 365. quo Volsci Camillo tertium Dictatori se dedidere, ut lib. VI. c. 2. refertur, anni sunt minus 140. Verum illi aliquoties adhuc rebellarunt.

* A. U. C. 226.

ta † argenti aurique p refecisset; 6 q concepit animo eam

4 ' *Divendita* Edd. ab Ald. ad Drak. sine Mss. auctoritate. Drak. cum Gronov. legendum putat *divendenda*, recte, ut videtur.' *Stroth.* *Divendenda* probant Doeringius et Rupert. et in textu suo adoptavit Kreyssigius.—5 ' *Quadringenta* Grut. Gronov. Drak. all. nos veterem lectionem, [*quadraginta*] quæ et ante Gruterum in omnibus Edd. et in plurimis Mss. extat, revocavimus.' *Stroth.*—6 *Cepisset* Edd. ante Ald. *Recepisset* Edd. ab Ald. ad

NOTÆ

o *Suessamque Pometiam*] Hæc Suessa cognomine *Pometia*, ad discrimen Suessæ Auruncæ, quæ ultra Lirim; unde a Græcis populi Πωμεντῖνοι: ex *Pometia*, elisa litera *e* fit *Pomtia*; unde ager sive campus Pomtinus, vel Pomptinus, quo nomine comprehensa agri Volscorum mediterranei pars maxima. Hinc etiam Pomtinæ paludes, (de quibus siccandis toties ac fere frustra actum,) et Pontina tribus. Fuit circa Coram et Velitras. Cluverius ad Asturam Fl. locat: Campaniæ Romanæ apud Kircherum tabula ad meridiem Setiæ ultra Velitras. Putem fuisse circa *S. Donato*.

† *Quadringenta talenta*] Hoc est, ex auro argentoque captivo redegit summam florenorum Hollandicorum 720000. *J. Clericus*.

p *Talenta argenti aurique*] Non diversi generis, sed in diversis metallorum speciebus unius pretii talenta indicari recte conjicit Glareanus: tantum videlicet sive auri, sive argenti fuisse, ut in pecunia fierent talenta argenti quadraginta. Talentum autem, etsi varie sumatur, tamen cum absolute dicitur, intelligi ferme solet argenti talentum Atticum minus, quod sexaginta minis constat, drachmarum vero sex millibus. Mina quippe drachmas complectitur centum. In universum enim talento vulgari continetur, apud alios quoque populos, numerus idem sex millium, sed suarum, cujusque scilicet loci, drachmarum, quarum non idem ubique pondus ac pretium. Minæ Atticæ comparari solet apud Romanos argenti libra. Drachmæ denarius quam proxime respondet. Sed in his apud utrumque populum mutationem aliquam tempora induxerunt, ut a Budæo aliisque est annotatum. Budæus parvum illud argenti talentum Atticum sexcentis aureis nostratibus solatis æstimabat: quorum singuli tunc triginta quinque assibus, nunc autem quinque libris, et quatuordecim assibus Turonensibus valent: ita ut talentum, relata ad tempus nostrum æstimatione, futurum sit librarum Turonensium 3420. Verum si non auri cum argento, (quorum inter se ratio minus certa,) sed argenti cum argento, et ponderum ac bonitatis, quoad licet, comparatio instituatur, non parum ex hoc pretio videbitur detrahendum. Ex libra quippe Romana (quæ, plurimorum judicio, decem uncias cum dimidia haud multum superabat, respondebatque 36. ferme libris Francicis) denarii 96. drachmales cudebantur, qui pro centum computari solebant juxta numerum drachmarum quibus mina constabat apud Athenienses. Sic denariorum singulorum æstimatio septem asses nostrates ac semissem non excedet, parum diverso a Regalibus Hispanicis, Juliis Romanis, et Schellingis Belgicis pretio. Denarii autem 5760. (qui in rotunda numeratione pro sex millibus erant, detractis nimirum quatuor in singula centena, ut paulo ante

amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum,[q] quo Gabios, propinquam urbem,[r] nequicquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem[7] spes pulso a mœni-

[q] *Pecuniam ex hostibus captam. Deinde bellum diuturnius quam sperasset eum postea exercuit.*

Drak. Vid. Not. Var.—7 Τὸ *urbem* posterius delendum esse censent J. F.

NOTÆ

indicavi) dabunt librarum nostrarum non amplius quam 2160. atque hic vulgaris talenti valor. Et sic quadraginta talenta, ex manubiis Suessæ Pometiæ ad templum Jovi ædificandum a Tarquinio seposita, efficient pecuniæ nostræ octoginta et sex millia, atque insuper quadringentas libras Francicas, quas Turonicas vulgo appellamus. Dionysius talenta hic numerat quadringenta, quæ summa ad octingenta sexaginta quatuor millia librarum excurreret. Sed aliter sensit Livius, ut liquet ex capite hujus libri 55. ejusque sententia probabilior videbitur temporum illorum notitiam habentibus. Calculus Dionysianus a vero parum forte abhorrebit, si ad universam Pometinam prædam referatur, cujus decima in Jovis cultum deducta fuerit. De variis talentorum auri argentique generibus, deque denariorum vario pondere, actum in Præfat. ubi de veteri Pecunia.

[q] *Refecisset* [*recepisset*] Gronovius mavult *refecisset*, quod et Latinum sine dubio est, et ab Auctoris sententia non alienum. Mihi tamen hoc loco arridet magis *recepisset*, ut habent pleraque exemplaria. Neque enim voluit Livius totam pecuniam ex præda Pometina collectam indicare, sed partem duntaxat ad ædificium templi sepositam. Id clarius explicat Halicarnasseus. Narrat enim potitum urbe Tarquinium armatos occidisse; eos qui se dedere malebant cum imbelli sexu et ætate, cumque mancipiis, rebusque omnibus mobilibus, quæ in urbe quæque in agris erant, in prædam militi permisisse; argentum quoque et aurum, unum in locum collatum, decimis tantum in templi fabricam reservatis, divisisse victoribus, quorum unicuique obtigerint quinque minæ. *Recipere* autem eleganter dicitur pro eo quod est seponere ac reservare, ut apud Ciceronem II. de Orat. et in Top. 'recepta dicuntur ruta cæsa in venditione,' id est, reservata fuisse. Et apud Gellium Cato dicit magnam pecuniam a muliere dotem dante receptam esse, quam in viri potestatem non committeret.

[r] *Gabios, propinquam urbem*] Valida fuit priscorum Latinorum civitas, sive a Galatio et Bio Siculis fratribus constituta, ut ait Solinus, sive Albanorum colonia, ut refert Dionysius, qui Romulum Remumque Græcis literis in hac urbe institutos notat, testaturque fuisse ad viam Prænestinam medio ferme itinere inter Romam et Præneste, centum ab Urbe stadiis, millibus scilicet passuum duodecim. Cluverius et Kircherus ibi locant ubi nunc diversorium cui a Fœniculo nomen, *l'Hosteria del Fi-*

bus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. Nam cum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus[s] erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam[t] intolerabilem conquerens: 'Jam ab alienis in suos vertisse superbiam:'[P] et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et[8] gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere[9] his bellum,[u] quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Æquos,[10] et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat,

[P] *Arrogantiam et crudelitatem Tarquinii regis, ab extraneis versam esse in domesticos.*

Gronov. et Rupert.—8 Gronov. Doujat. Crevier. *ac.*—9 'In plur. codd. *imminere*: sed præferendum cum Drak. *manere*.' Doering.—10 *Latium pulsum*

NOTÆ

nocchio: Holstenius, paulo, ni fallor, probabilius, haud longe a diversorio quod a Palude dictum, *l'Hosteria del Pantano*, circa Osam fluvium in collibus ad sinistram viæ Prænestinæ. Scribit Baudrandus locum adhuc *Campo Gabio* vocari inter columnam et montem Portium.

[s] *Minimus ex tribus*] Alias *minor*, ut Sextus videatur secundo loco genitus. At eum maximum natu filiorum Tarquinii Dionysius fuisse perhibet, non uno loco. Transfugit porro Gabios tertio post susceptum in eos bellum anno, cum magna clientum manu, et pecuniæ vi.

[t] *Patris in se sævitiam*] Publice virgis cæsus, aliisque contumeliis affectus, teste Dionysio, et Floro. Sextus habebat revera quod de patris crudelitate quereretur. Fortius adhuc, quod de Zopyro non dispari fraude Babylonios Cyro tradendos fallente memorant Herodotus, Plutarchus, Justinus.

[u] *Manere his bellum*] Ita melius ex Gronovio, quam *imminere*, quod Sigonius suggerit. *Imminere* futuram, *manere* autem rem præsentem denotat: ut intelligatur perstare adhuc bellum, ac durare, occasionem tantum expectari ejus conficiendi. Si autem *manere* accipiendum esset pro imminere, dicendum erat, *bellum eos*, non *eis*, *manere*. Porro mirum hic artificium Sexto attribuitur, ut Sinoni apud Virgilium. Decipit enim Gabinos, nec mentitur tamen; et quasi arcano patris prodito, dum a patre metum injicit, metum propiorem a se ipso avertit.

qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum[11 x] inventurum.' Cum, si nihil morarentur,[q 12 y] infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari,[r] si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæviturum, si alia desint.[13 z] Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

54. Inde in consilia[14] publica adhiberi.[a] Ubi, cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse,[15] in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis

[q] *Si eum non retinerent.* [r] *Aiunt mirari non debere.*

que se inde Volscos et Æquos, &c. Edd. a Sigon. ad Drak.—11 'Probabilis admodum. Fabri emendatio, *patrem* legentis; cui tamen haud satis aptum videtur epith. *ferocissimum.*' Bauer. *Parentem* conjicit Rupert.—12 Pro *morarentur* in quibusdam codd. *moverentur;* quod probat Doujatius.—13 Conj. J. F. Gronov. *si alii desint.*

14 '*Concilia* Edd. post Basil. 1555. Nos antiquam lectionem cum Crevierio revocavimus, cum *consilium* sit deliberantium, *concilium* vero audientium.'

NOTÆ

[x] *Ac ferocissimum populum*] Tanaquillo Fabro videtur, ferocissimi populi nomen Romanis, qui sub tyrannide essent, minime convenire: ideo scribendum censet, *ferocissimum patrem*. Sed, cum ferocia vehementiam naturæ duntaxat indicet, videndum an adeo sævissimo patri, et cruento in suos, ut ait Florus, conveniat, ut Livii textus ea de causa mutandus sit. Certe Cicero lib. x. ad Atticum, epist. 13. non amantem suorum distinguit a feroce et arrogante. Nec tyrannis domestica ferociam subjecti populi in exteros minuit.

[y] *Si nihil morarentur*] Non male in quibusdam codicibus, *si nihil moverentur*, Sexti nempe questibus.

[z] *Si alia desint*] Verius forte, quod suspicatur Gronovius, *si alii desint*: in personas enim, potius quam in res, sævitur.

[a] A. U. C. 235.

vana accresceret fides,[s] [16] dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior[a] esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero, obeundo pericula ac labores pariter,[17] prædam munifice largiendo, tanta[18] caritate esse,[t] ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat,[u] tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet; quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent.[†] Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. Rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuntio filii. Ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita[b] dicitur baculo decussisse. Inter-

[s] *Et cum opinio, quam falsa spe delusi Gabini de Sexto conceperant, indies augeretur, omnibus ejus sermonibus et gestis ad decipiendum comparatis.*
[t] *Adeo carus erat.*
[u] *Ubi perspexit sibi quæsitam satis magnam potentiam ad quidvis audendum.*

Stroth.—15 Vulg. *esset.*—16 ‘*Et dictis factisque omnibus . . . vana accresceret fides:* ante Drak. post *et* et *instructis* interpungebatur; sed hæc etiam jungi possunt, ut *dictis f. o.* sint dativi.’ *Rupert.*—17 ‘Bauero præeunte post *pariter*, non post *labores*, distinct. posui, ne duo adverbia inconcinne jungantur.’

NOTÆ

[a] *Plerumque Gabina res superior*] Nihil mirum si Gabini sæpius vincerent, cum data opera Tarquinius pater loca, quæ Sextus petiturus erat, præsidiis nudaret, sicque e civibus quos maxime suspectos habebat ei trucidandos objiceret; quo et major filio fides a Gabinis haberetur, et conjurationum semina Romæ extirparentur.

† *Dii dedissent*] Cum pessimis artibus eam potestatem Gabiis esset consecutus, mirum est hominem Diis eam acceptam referre; nisi *Diis* tribuat, quod non impedivissent, quomodo maxima quæque scelera eis poterant tribui; aut nisi Deos se haud multo meliores esse putarent, quod ex mythica Theologia intelligere licet. *J. Clericus.*

[b] *Summa papaverum capita*] Ovidius II. Fast. sub finem lilia pro papaveribus nominat. Ceterum hoc facto videtur Tarquinius Thrasybulum Milesium imitatus, qui Periandro Corinthiorum tyranno per nuntium quærenti, qua maxime ratione imperium firmare posset, non aliter respondit, quam contritis segetum eminentioribus spicis, teste Dionysio. Utriusque exemplo Pipinus, Caroli Magni filius naturalis, patrem monuit, quid

rogando expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios. Quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert; seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit.[x] Multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga;[19] alii in exilium acti[20] sunt, absentiumque bona juxta atque interemtorum divisui[1] fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati[2] commodi sensus malorum publicorum adimi,[y] donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano[c] sine ulla dimicatione in manum traditur.

55. Gabiis receptis,[d] * Tarquinius pacem cum Æquorum

[x] *Alios interfecit obnoxios injuriæ propter odium in ipsos jam conceptum.*
[y] *Alienorum spoliorum divisio et rapinæ, propriæque utilitatis dulcedo, avertebant privatorum animos a cogitatione communium calamitatum.*

Idem.—18 'An excidit forte *in* ante *tanta?*' Doering.—19 'Pro *fuga* in quibusdam codd. *fugere*, quod probat et hanc ipsam loquendi rationem exemplis confirmat Drak. Sane, cum omnis fere lectionum corruptio repetenda sit a librariorum ignorantia, τὸ *fugere* in *fuga* ab iis transmutatum esse, facile tibi persuadeas.' *Idem.*—20 '*Alii in exilium acti* e cod. Oxon. recepi cum Stroth. pro vulg. *aut in e.*' Rupert.—1 *Divisa* Edd. ante Drak.—2 '*Et privati dulcedine* ed. Vascos. et inde aliæ, forte rectius.' *Rupert.*

NOTÆ

agendum conjuratis esset, herbas inutiles coram legatis ipsius resecando, si Aventino fides. Consilium Tarquinii ut filius executus, everso inprimis Antistio Petrone Gabinorum illustrissimo per literas Tarquinii apud eum depositas, habes apud eundem Halicarnasseum.

[c] *Gabina res regi Romano*] Portis per fidos nocte apertis, potitus Gabiorum Tarquinius anno 7. belli Gabini, regem non tyrannum egit. Nam civibus convocatis, civitatis regimen, ac bona cuique sua reliquit, inita cum illis societate; Sextoque filio ipsis rege imposito. Addit Dionysius Romæ in templo Jovis, Fidei præsidis, (quem Sangum nominarent,) fuisse monumentum ejus fœderis clypeum ligneum, inductum corio ejus bovis qui tunc mactatus est; in quo antiquis formis inscriptæ literæ continebant fœderis leges.

[d] *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod cum e numero esset Latinarum quæ fœdus cum Tarquinio inierant, arma adversus eum sumsissent Gabini, a Pometinis Romanisque exulibus persuasi.

* A. U. C. 237.

gente [e] fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. Quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse,[f] filium perfecisse.[z] Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare † fana sacellaque statuit;[a] quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ[b] vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen [g] ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos:[3] nam, cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent

[z] *Relinqueret opus quod servaret memoriam regni et familiæ suæ: in templo quod Tarquinius senior vovisse, junior absolvisse diceretur.*

[a] *Ut totum solum solutum ab aliorum Deorum cultu ad Jovem ejusque templum ibi exstruendum pertineret, decrevit profana facere loca sacra, &c.*

[b] *In præsenti periculo prælii contra Romulum commissi.*

3 'Forte cum Schellero leg. *Deus*, scil. Terminus; vel, quod Doering. putat, delendum voc. *Deos*, ut sensus sit: *numen*, Deorum voluntas et potestas, *traditur movisse*, sc. se, (v. ad II. 3. 2.) se declarasse et patefecisse: nisi malis *monuisse*, quod est verbum propr. de vatibus, oraculis, et Diis, qui somniis vel prodigiis aliisque signis voluntatem suam et futura significant.' *Rupert.*—

NOTÆ

[e] *Cum Æquorum gente*] De Æquis, sive Æquicolis, Latio veteri finitimis, Latio deinde novo contributis populis, dictum c. 32.

[f] *Patrem vovisse*] Bello Sabino supra c. 38.

† *Exaugurare*] Nimirum, non sine augurio capta illa loca fuerant, ut in iis templa ædificarentur. Exaugurabantur, simili ritu, dum aves consulebantur, ut ex iis intelligere liceret utrum Diis, quibus areæ templorum consecratæ erant, volentibus, alii Deo eas consecrare liceret. Si addicerent aves, hoc est, si faverent, ex augurali disciplina, alii Deo consecrabantur; sin minus, intactæ relinquebantur, ne ira Deorum, sedes suas relinquere nolentium, moveretur. Rem ita se habuisse ex hoc loco attente lecto, quivis deprehendet. *J. Clericus.*

[g] *Movisse numen*] Deducitur *numen* a *nuo*, quasi nutum et potestatem Dei dicas, ex Festo et Prisciano: et quia nutum Dei consequitur eventus, numen accipitur Metonymice pro voluntate, imperio, ac providentia divina. Vult itaque Livius providentia et vi quadam occulta motos Deos, ut præmonstrarent futuram imperii Romani magnitudinem et potentiam. Nec vero de Diis tantum, sed de viris magna præditis auctoritate dicitur aliquando numen. Ut Ciceroni Philip. III. 'magna vis est, magnum numen, unum et idem sentientis Senatus.'

aves,[h] in Termini fano non addixere. Id[4] omen augurumque ita acceptum est: non motam Termini sedem,[5 i] unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. Caput humanum [k] integra fa-

4 *Idque* Edd. a Rhenano ad Drak.—5 'Forte leg. *non motum Terminum sede*

NOTÆ

[h] *Exaugurationes admitterent aves*] Fiebat exauguratio evocatis Diis ex locis arisve cuique consecratis, ut alio migrare vellent. Eam in rem sacra celebrari, extaque victimarum inspici solita; quemadmodum in evocandis urbium obsessarum numinibus consuetum scribit Macrobius Saturnal. lib. III. c. 9. Ejusmodi certe exaugurationes, sive evocationes, nonnisi augurato, neque aliter factas, quam si aves addicerent, ac volatu suo rem Diis placere ostenderent, vel ex hoc Livii loco patet, quod et aperte tradit lib. IV. Dionys.

[i] *Termini sedem*] In colle Tarpeio Sacellum Termino Deo dicaverat Numa Pompilius, postquam agrum Romanum tum publicum, tum privatum certis limitibus definiisset; statueratque eum, qui limitem arasset, una cum bove quo in id esset usus, Jovi sacros esse, quemadmodum Dionysius lib. II. tradit. Porro hic Deus non humana effigie pingebatur, sed designabatur lapide. Quin et per ambitum agrorum in finibus positi lapides Jovi Terminali sacrati fuerant ejusdem Numæ jussu; festumque institutum nomine Terminalium, quo res divina quotannis solenni ritu fiebat in honorem Deorum, qui Terminis præsunt: idque non cæsis hostiis, (quod nefas sit eos lapides cruentari,) sed libis, frugumque primitiis. Nunc, cum ceterarum ædium sacrarum et sacellorum in Tarpeii montis area positorum exaugurationes auspiciis probarentur, aves tamen non admiserunt exaugurationem Sacellorum duorum, Termini scilicet, et Juventutis, (hanc enim addunt Dionysius lib. III. qui rem totam Tarquinio Prisco attribuit, et Florus,) quasi hæc numina locis suis cedere recusarent. Atque hinc factum ut eorum aræ templi ambitu inclusæ fuerint. Altera sita in Vestibulo Minervæ, altera in ipsa æde prope Delubrum. 'Placuit vatibus contumacia numinum, siquidem firma omnia et æterna pollicebantur,' ait Florus: apud quem in scriptis exemplaribus *Juventas* est, non *Juventus*, aut *Juventa*. Et revera Acron in primum Horatii librum, Od. 30. *Juventatem* ait Deam esse, *Juventam* vero ætatem, teste Vineto. His duobus Diis tertium Martem adjicit D. Augustinus de Civitate Dei lib. IV. c. 24. atque ad hæc portenta allusisse creditur Virgilius ubi dicit, 'Capitoli immobile saxum.'

[k] *Caput humanum*] Caput illud *Toli* cujusdam fuisse, dictumque inde *Capitolium*, Arnobius ex veterum monumentis refert lib. VI. contra gentes. Scribit autem Dionysius, fundamentis ad magnam profunditatem perductis, inventum caput illud occisi paulo antea hominis, vivo persimile, et adhuc recenti sanguine manans: quo

cie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum[l] fore portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant.[m] Augebatur ad impensas regis animus.[c] Itaque Pometinæ[6] manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio,[n] præterquam quod antiquior est, crediderim, quadraginta[7] ea sola talenta fuisse, quam Pisoni,[o] qui quadraginta millia pondo argenti[p] seposita in eam rem scribit, summam[8] pecuniæ[q] neque ex unius

[c] *Rex ad sumtus faciendos magis ac magis animo accendebatur.*

vel *e sede.*'—6 Al. *Pomtinæ.*—7 Al. *quadringenta.*—8 Vid. Not. Var.

NOTÆ

viso Tarquinium fossionem intermisisse. Non itaque species tantum capitis fuit, sed verum caput, cujus conspectus rebus sic se habentibus prodigio non carebat.

[l] *Caputque rerum*] Omnia ex rerum similitudine Veteres interpretabantur. Ita vultures, assuetæ sanguine et præda aves, bellatricem fore urbem spoponderant Romulo apud Florum: et Carthaginensibus caput bellatoris equi inventum virtutem bellicam promiserat.

[m] *Ex Etruria acciverant*] Non accitus Romam, sed domi consultus, ex Dionysio, hoc prædixit Olenus Calenus Augur Etruscus; qui fatum illud ad suam gentem trahere conatus est deceptis legatis Romanorum; nisi ab ejus filio præmoniti captiosam ejus interrogationem frustrati essent.

[n] *Fabio*] Q. Fabius Pictor, Caii, qui cum Ogulnio Gallo anno Urb. cond. 485. consulatum gessit, filius, Caii nepos, qui, picta æde Salutis, cognomen Pictoris in familiam suam intulerat. Hic primus Romanorum historiam scripsit pedestri oratione per belli Punici 2. tempora.

[o] *Quam Pisoni*] Annales scripsit L. Calpurnius Piso Frugi 78. circiter annos post Fabium. Consul certe fuit an. 620. Censor vero an. 633.

[p] *Quadraginta millia pondo argenti*] Si hodiernam purioris apud nos argenteæ pecuniæ computationem sequamur, qua ratione singula Pondo æstimanda veniunt libris 36. nostratibus, quadraginta millia pondo argenti conficerent decies ac quater centena et quadraginta millia lib. nostrarum: 1,440,000. l. ingentem sane jaciendis templi fundamentis pecuniam.

[q] *Summam pecuniæ*] Alias legebatur, *quam summam;* Rhenanus reponebat, *quia summam;* Sigonius, *quia summa*, et reliqua in recto casu. Melius Glareanus post verbum *scribit* subjungendum censuit nullo interjecto, *summam pecuniæ*, ut sit appositio referenda ad quadraginta millia Pondo. V. Gronov. hic.

tum urbis præda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.[d]

56. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe.[*] Qui cum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis. Quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera;[e] foros in circo[r] faciendos, cloacamque maximam,[s] receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus[t] vix nova hæc magnificentia[f] quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et Urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis oc-

[d] *Quæ nummorum aut argenti quantitas nec expectari eo tempore poterat ex manubiis unius civitatis, et major esset, quam ut insumi posset in fundamenta ædificiorum quorumvis, etiam eorum quæ hodie tanta magnificentia exstruuntur.*

[e] *Adhibuit etiam operas hominum plebeiorum. Et quamvis hic labor per se non levis adjiceretur ad militiam, plebs nihilominus id non multum ægre ferebat, cogitans se propriis manibus exstruere templa Deorum. Sed plebs eadem a templo Jovis translata deinde est ad alia quoque opera, speciosa minus, et paulo magis laboriosa.*

[f] *Recens magnificentia hujus nostri temporis.*

NOTÆ

[*] A. U. C. 240.

[r] *Foros in circo*] Fori sunt loca operta in quibus sedilia spectandis ludis. *Des loges.*

[s] *Cloacamque maximam*] Cloacam fodere cœperat Tarquinius Priscus, supra cap. 38. ubi ea de re dictum. Cloaca maxima ad ædem Jovis Statoris in tres ductus et velut amnes divisa, quorum obstructis duobus, tertius per lacum Curtium sub foro Romano, per Palatini montis radices in Velabrum, indeque ingenti alveo e quadratis lapidibus exstructo in Tiberim fluebat. Ejus operis difficultatem testatur, quod plebeii, qui ad illud adigebantur, cum incertum esset longior, an periculosior esset hic labor, sibi passim mortem consciscerent, ut Plinius refert. Firmitas ex eo patet, quod nec reciprocantibus sæpe inundantis Tiberis fluctibus, nec ruinis, aut incendiis, nec terræ motibus concussa moles tot sæcula duraverit. Amplitudo tanta fuit, ut vehem fœni large onustam transmitteret. Impensarum denique in cloacas factarum magnitudinem ex eo licet conjicere, quod cum aliquamdiu neglectæ aquam non transmitterent, censores eas mille talentis, id est, saltem vicies et centum sexaginta librarum nostratium millibus, purgandas locaverint, *Deux millions cent soixante mille livres,* ut post Aquilium Dionysius affirmat.

[t] *Quibus duobus operibus*] Circo maximo, et cloacis. Dionysius inter admiranda Romanorum opera vias stratas addit et aquæductus.

cupari latius imperii fines volebat; Signiam[u] Circeiosque[x] colonos misit, præsidia Urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum. Anguis, ex columna lignea elapsus,[y] cum terrorem fugamque in regiam[10] fecisset,[ɛ] ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum[z] vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu,[a] Delphos[b] ad maxime inclytum in

[ɛ] *Metum intulisset, et ad fugam compulisset in regiam usque eos qui aderant.*

9 Emendat Sigon. ex vet. lib. *ipsi*, improbante J. F. Gronov.—10 Emend.

NOTÆ

[u] *Signiam*] Hanc urbem in Volscorum finibus, inter Suessam Pometiam et Ferentinum Hernicorum sitam, casu fortuito Romanorum coloniam factam aiunt, cum milites castra, ubi hybernabant, in oppidi modum communiissent. Nomen accepisse videtur a signis quæ eo loco a militibus fixa fuerant. Hodie vulgo *Segni* appellatur, episcopatu, ac ducatu insignis, in Campaniæ Romanæ finibus, trigesimo ab Urbe milliari ortum versus.

[x] *Circeiosque*] Ad Circæum promontorium, quod nunc *monte Circelli* dicitur, et Circes, Solis, vel potius Æetæ Colchorum regis, filiæ, quæ magicis artibus insignis eo loco habitasse in fabulis memoratur, nomen adhuc servat. Fuere Circeii oppidum inter Clostra et Tarracinam, quo Tarquinius coloniam deduxit, quod in Pomptino campo totius Latii uberrimo locus is situs est, in tumulo qui mari Tyrrheno imminet: pars continentis, licet ab Homero tanquam insula describatur. Hanc vero coloniam Tarquinius Arunti filio, Signiam Tito, velut conditoribus, dicavit.

[y] *Anguis, ex columna lignea elapsus*] Portentum hoc sic describit Ovid. in Fast. II. 'mediis altaribus anguis Exit, et extinctis ignibus exta rapit.' Aliud prodigium, quo ultimo Tarquinius de infortunio domestico præmonitus est, narratur a Dionysio lib. IV. nidum nempe, qui ab aquilis duabus in palmæ vertice non procul a regia constructus erat, ab advolantibus vulturibus disturbatum, necatis implumibus pullis, ipsasque a pastu redeuntes aquilas a palma rostris alisque abactas.

[z] *Etrusci tantum*] Quia major, magisque anxia domesticarum rerum, quam publicarum cura, et major rebus e longinquo honor, non sufficere nunc visa Tarquinio est Etruscorum e proximo aruspicina. Itaque ipsum Apollinis oraculum consulendum censuit.

[a] *Hoc velut domestico exterritus visu*] Nomina *visus* et *visum* ac *visio* sumuntur plerumque pro phantasmate, seu spectro per somnium apparente: sed nonnunquam dicuntur etiam de portentis, quæ a vigilantibus cernuntur, ut apud Virgilium III. Æneid. 'Rite secundarent visus, omenque levarent:' ubi agitur de sanguine ex arboribus ab Ænea cæsis manante.

[b] *Delphos*] In Phocide regione, to-

terris oraculum mittere statuit. Neque responsa sortium[c] ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti. Comes his additus L. Junius Brutus,[d] Tarquinia sorore regis natus,[e] juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat.[h] Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque[11] tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset.[i] Ergo

[h] *Multum alienus ab eo ingenii vitio, quod præ se ferre constituerat.*
[i] *Ille cum ab matris suæ fratre occisos esse urbis primates, atque inter eos germanum suum cognovisset, decrevit nihil sibi reliquum facere, aut in animo quod rex metuere, deberet aut in facultatibus, quod idem posset appetere: et cum auxilii spem ex jure nullam haberet, securitatem petere ex eo ipso quod contemtibilis videretur.*

NOTÆ

tiusque Græciæ ferme umbilico, fuit urbs Delphi, in australi Parnassi montis latere, loco edito sita, 16. stadiorum ambitu. Fuit in ea urbe fanum donariis opulentissimum; cujus thesauri sæpius tum ab aliis, tum præsertim a Gallis direpti, quorum pars non minima Tolosam delata: unde 'aurum Tolosanum.' Celebrabatur oraculo, quod initio Telluri cum Neptuno commune fuisse memoratur: postea cum Neptunus parte sua cessisset, a Tellure Themidi donatum: a qua tandem Apollo accepit. Plura de his habes apud Strabonem lib. IX. et Pausaniam in Phocicis. Locus *Delfo* adhuc dicitur secundum quosdam. Nigro *Salona* appellatur, qui vicum nunc esse ait in planicie 9. milliaribus a sinu Corinthiaco, Sophiano est *Castri*.

c *Responsa sortium*] Dicuntur sortes pro responsis, seu vaticinationibus, quæ consulentibus oracula edebantur a Diis Deorumve sacerdotibus: sive quod revera per sortes plerumque dabantur, sive quod sortem fortunamque consulentium facerent, aut potius quod per se obscura, ex sorte, id est, prout sors et casus ferret, interpretationem acciperent. Sic apud Cic. lib. II. 'Sors illa edita est Crœso, Crœsus Halyn superans,' &c. apud Virgilium quoque IV. Æn. 'Italiam magnam Grynæus Apollo, Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.'

Responsa sortium] Sortibus jactis, quibus certa quædam significatio tribuebatur, multa responsa a sacerdotibus edebantur; ideo et sortes quodvis oraculum significavit, etiam ubi voce reddebatur, ut Delphis. Vide paulo inferius. Sic apud Ovidium Metam. I. 368. 'auxilium per sacras quærere sortes,' est sciscitari oraculum Themidis voce responsuræ; quæ postea (vs. 381.) 'sortem dedit:' cum clara voce respondit: 'Discedite templo,' &c. De sortibus vero adi Ant. van Dale diss. 1. de Oraculis. c. 14. *J. Clericus.*

d *L. Junius Brutus*] Originem ducens a Marco Junio uno ex Æneæ sociis, ut scribit Dionysius.

e *Sorore regis natus*] Verisimilius mihi, æque ac Glareano est, quod

ex industria factus ad imitationem stultitiæ,[k f] cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur[12] tempora sua.[g] Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes,[l] aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui.[m] Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu[h] vocem redditam ferunt: 'Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit.' Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, cum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem,[i]

[k] *Cum data opera se assuefecisset ad fingendam amentiam.*

[l] *Delphos deductus est Brutus, magis ut deridiculus, et ludificandi materia, quam ut comes esset Tarquiniis.*

[m] *Quod munus aurei baculi sub corneo abditi indicium ac, per involucra, velut imago erat propriæ ipsius indolis.*

Bauer. *in regia.*—11 *Contemtu* Edd. Paris. 1542. ad Drak.—12 Vulg. *aperiretur.*

NOTÆ

mavult Dionysius, Tarquiniam, Bruti matrem Superbi non sororem, sed amitam fuisse. Vide supra cap. 46.

[f] *Ad imitationem stultitiæ*] Eleganter idem Brutus 'Stulti sapiens imitator' ab Ovidio dicitur in Fast.

[g] *Opperiretur tempora sua*] Expectaret opportunitatem rei gerendæ. Sic melius opinor ex Mss. quam *aperiretur tempore suo*, id est, indolem suam, quam dissimulabat, declararet, et quasi detegeret, data occasione.

[h] *Ex infimo specu*] Illud Apollinis oraculum ex Strabone antrum erat profundum ore angusto; cui super impositum sublimem tripodem conscendens Pythia, sacerdos Apollinis, excepto spiritu ex specu emisso, responsa carmine fundebat, aut soluta oratione, quo casu a quibusdam poëtis templi administris in numeros et versus redigebantur.

[i] *Pythicam vocem*] Apollo *Pythius* dictus vel ab occiso Pythone (sive is draco, sive latro fuerat) vel a verbo Græco πυνθάνεσθαι, quod est interrogare: quoniam scilicet interrogantibus oracula reddebat. Inde ludi sive Agones Pythici Olympicorum exemplo instituti; et intervallum ludorum *Pythias*, quemadmodum Olym-

velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater[k] omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos[l] bellum summa vi parabatur.

57. Ardeam Rutuli habebant,[m] * gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. Eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam[n] regno[13] infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur.[a] Tentata res

[a] *Infensos regiæ dominationi, tum alias ob causas ex superbia ipsius ortas, tum etiam quod ægre ferrent, &c.*

13 Malebat Bauer. *superbiam regni.*—14 In vett. libb. legitur *Tentata res*

NOTÆ

pias. Inde quoque *Pythia*, vates quæ responsa ab oraculo accepta edebat consulentibus.

[k] *Ea communis mater*] Primum hominem ex terra factum fabulæ ipsæ secundum sacræ historiæ veritatem agnoscunt. Ejusdem gremio mortui excipimur. Ideo Cybele, quam terram interpretantur, 'magna mater' appellata. His de causis Brutus, quamprimum in Italiam appulit, osculatus est terram natalem. De quo Valerius Maximus non ineleganter, lib. VII. c. 3. 'Vafre,' ait, 'Telluri impressum osculum Urbi libertatem, Bruto primum in fastis locum tribuit.'

Quod ea communis mater, &c.] E Deucalionis fabula repetita hæc fictio videtur. Vide Ovidii Metam. l. I. 393. *J. Clericus.*

[l] *Adversus Rutulos*] Priscis Latinis ad mare contermini fuere Rutuli, ab oriente hyberno, exiguum terræ angulum incolentes inter Lanuvinos, et Laurentes Latinorum, Antiates, et alios Volscorum populos; novo postea Latio haud dubie contributi. Eorum rex Turnus Dauno progenitus Æneæ rivalis apud Virgilium et Livium supra cap. 2. Hujus in eos belli causam Tarquinius prætexebat, quod Rutuli Romanos exules in patriam reducere conarentur: vera causa quod eorum opibus inhiaret.

[m] *Ardeam Rutuli habebant*] Rutulorum olim caput *Ardea* circiter tribus millibus passuum a mari: 20. millibus ab Urbe Roma, nomen in vico adhuc servat, loco ut olim, ita nunc quoque insalubri admodum, in ditione ducis Cæsarini. Condita dicitur a Danaë Persei matre, quæ huc delata, Pilumno regi nupserit, ex Servio, apud quem Hyginus de Italicis urbibus, ab augurio avis Ardeæ dictam vult: quanquam Ovid. XIV. Metamorph. fabulatur hanc urbem ab Ænea incensam, in avem ejusdem nominis conversam fuisse. Ex ea orti Saguntini in Hispania.

* A. U. C. 243.

[n] *Superbiam*] Etsi *superbiæ* nomen proprie pro arrogantia ex divitiis, indeque oriri solita violentia, sumatur: latiori tamen significatione ad omne genus iniquitatis producitur,

est, si primo impetu[14] [o] capi Ardea posset. Ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant:[o] primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius,[p] incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis.[q] Inde certamine accenso, Collatinus negat 'verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua.[r] Quin, si vigor[s] juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit,[t] quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.' Incaluerant vino. 'Age sane,'[u] omnes. Citatis[15] equis avo-

[o] *Satis facile concedebatur venia e castris abeundi, seu facultas eundi ac redeundi.*

est primum, si primo impetu. Vid. Not. inf. et Not. Var.—15 Vulg. *age sane,*

NOTÆ

quo sensu Virgilius VIII. Æn. 'Quos illi bello profugos egere superbo.' Eo spectat etiam illud Nostri cap. 35. de Tarquinio eodem Superbo, 'nec ut injustus in pace rex.'

[o] *Tentata res est, si primo impetu* [*Tentata res est primo, si impetu*] Ita rectius, ni fallor, ex sententia Gron. quam, ut vulgo legebatur, *Tentata res est, si primo impetu capi posset;* aut, ut veteres habuere, *Tentata res est primum si primo impetu capi Ardea posset.* Aliud enim impetu capere, *prendre d'assaut;* aliud primo impetu capere, *prendre de prim-abord, insulter.* Hoc sperandum non videbatur de urbe bene munita, qualis Ardea; atque, ut exitus satis docuit, a fortibus viris defensa. Illud, etsi arduum, tentari tamen potuit.

[p] *Egerii filius*] Hunc L. Tarquinium Collatinum, qui post aliquamdiu consul cum Bruto fuit, Dionysius lib. IV. temporum habita ratione, non filium, sed nepotem Egerii Collatiæ præfecti a Tarquinio Prisco, fuisse conjicit, de quo cap. 38.

[q] *Laudare miris modis*] Ejusmodi laudibus Candaules antea, nunc Collatinus, malum sibi crearunt.

[r] *Lucretia sua*] Sp. Lucretii Tricipitini Rom. Patricii et Præfecti Urbis filia.

[s] *Quin, si vigor, &c.*] Verba sunt Collatini hortantis ad visendum uxores.

[t] *Spectatissimum sit*] Spectatum dicimus cujus perspecta virtus est: quo sensu apud Cic. pro Sexto Roscio, 'Cæcilia spectatissima fœmina' vocatur.

[u] *Age sane*] Intellige ita omnes dixisse, ut per eam particulam suum testarentur assensum.

lant[16] Romam. Quo cum, primis se intendentibus tenebris,[p] [17] pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque[18] [x] cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas[q] in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis[y] laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ[z] capit. Tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

58. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit.[*] Ubi exceptus benigne ab ignaris consilii,[a] cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta[19] circa, sopītique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, 'Tace, Lucretia,' inquit, 'Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.' Cum pavida ex[20] somno mulier[b] nullam opem, prope[c] mor-

[p] *Cum nocturna caligo inciperet densior fieri.*
[q] *Lanificio occupatam in medio ancillarum ad lucernam laborantium.*

omnes citatis.—16 Gronov. Doujat. Crevier. *advolant.*—17 Vir doctissimus ad Ammianum corrigit, *primis incedentibus tenebris.*—18 Malit J. F. Gronov. *in convivio lusuque.*

19 '*Postquam satis tuta* sc. *omnia*, quod voc. in seq. *omnes* latet, et sine necessitate additur in Edd. ab Ald. ad Drak.' *Bauer.*—20 *E* Gronov. Doujat.

NOTÆ

[x] *In convivio luxuque*] Licet hæc vulgaris lectio defendi facile possit; non ægre tamen accesserim Gronovii sententiæ, qui mavult *in convivio lusuque.*

[y] *Muliebris certaminis*] Non inter mulieres, sed inter viros de mulieribus. Certabant enim mariti de uxorum suarum virtute ac præstantia.

[z] *Per vim stuprandæ*] Stuprum proprie in virgine, aut vidua honeste vivente committitur: sæpe tamen sumitur pro adulterio, quod locum habet in muliere nupta.

[*] A. U. C. 244.

[a] *Ab ignaris consilii*] A Lucretia ejusque familia, qui nihil mali de Sexto suspicabantur.

[b] *Pavida ex somno mulier*] Pavoris causa, non somnus, sed verba facta-

tem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. Ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus:[r] cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata[d] dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset;[s] Lucretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eundem[e] ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis[t] veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi[1] filio,[f] Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus.

[r] *Metui mortis adjicit infamiæ metum.*
[s] *Superbus extorta Lucretiæ pudicitia, mulierum ornamento.*
[t] *Unusquisque cum fido amico.*

Crevier.—1 Al. *Volusi*, al. *Valesi.*

NOTÆ

que Sexti; quæ tanto graviora erant, quanto subita et inopinata vi a somno excitatæ incidebant.

[c] *N. opem, prope* [*nullam opem prope*] Ut *circa* paulo ante, ita vox *prope* adverbium est, eamque sequi debet subdistinctio, ut hoc membrum a sequentibus sejungatur.

[d] *In sordido adulterio necata*] Terribiles minæ in Sexti præsertim Tarquinii persona; qui cum L. Tarquinii Collatini Lucretiæ mariti aut frater patruelis, aut certe sobrinus esset, non improbabiliter fingere poterat se Lucretiam in adulterio servili deprehensam jure occidisse, vindicandæ agnati injuriæ: tanto facilius id ausurus, quanto regibus regumque filiis nihil non licere videtur: similique licentia sæpius abusi jam Tarquinii erant. Ceterum legibus Romanis marito duntaxat, aut patri adulteram ea de causa interficere licuit, sive legem XII. Tabularum de qua A. Gell. lib. X. 23. sive leges Julias de adulteriis spectes: neque tamen id generaliter, sed certis tantum casibus, inprimis vero si in adulterio servi deprehenderetur.

[e] *Nuntium Romam eundem*] Dionysius Lucretiam narrat non nuntium misisse, sed ipsam ad patrem venisse Romam, ubi manus sibi intulerit præsente cum aliis Valerio; postmodum casu supervenisse cum Bruto Collatinum, ad quos in castra missus P. Valerius eos in itinere obvios habuerat.

[f] *P. Valerio Volesi filio*] Bene Sigonius ex Capitolinis marmoribus *Volusi filio.* Hic est ille P. Valerius ab uno Sabinorum, qui cum Tatio Romam migraverant, oriundus, qui post Poplicolæ cognomen tulit.

Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrymæ obortæ: quærentique viro, 'Satin' salvæ?'[g] 'Minime,' inquit; 'quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons, mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.' Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. Mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit, culpam abesse.[h] 'Vos,' inquit, 'videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. Nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.' Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit:[i] prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

59. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, 'Per hunc,' inquit, 'castissimum ante regiam injuriam[k] sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque[2] dehinc vi possim, executurum;[3 l]

NOTÆ

[g] *Satin' salvæ*] Interrogandi forma, quærentium an res domesticæ incolumes sint.

[h] *Unde consilium afuerit, culpam abesse*] Idcirco vim passa in legem de adulteriis non incidit.

[i] *Cultrum, &c. in corde defigit*] Ita erant Romanorum veterum mores: in re honesta manus sibi ipsi afferre laudi vertebatur. Apud Thebanos damnabatur hæc sui carnificina. Athenienses ejus qui sibi mortem conscivisset truncatam manum insepultam relinquebant. Plato et Seneca non licere cuiquam ex corporis, ut ita dicam, statione, injussu Dei summi imperatoris discedere merito censuerunt. Unde D. Augustinus ex Christiana disciplina sic recte de Lucretia philosophatur: 'Si insons, cur occiditur: si noxia, cur laudatur?'

[k] *Ante regiam injuriam*] Ante stuprum a Sexto regis filio illatum, qui et ipse Gabiorum rex a patre dictus fuerat, auctore Dionysio. Sed et generaliter regum filios reges, eorundem filias reginas vocari receptum est. Ita mox 'regibus nuntiaret:' id est, Tarquiniis.

[l] *Executurum*] Dicitur nonnunquam *exequi* eadem significatione, qua persequi, ulcisci, vindicare: sed ad-

nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.' Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei,[m] unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat,[n] jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo[o] Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines.[w] Pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos.[x] Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. Sequitur et cetera juventus. Inde, pari præsidio[p] relicto Collatiæ ad portas,

[w] *Et convocant homines novitate et atrocitate facti, ut fieri solet.*
[x] *Tarquinios, qui in Romanos digna hostibus exercere non dubitarint.*

NOTÆ

jecto casu accusandi, ad res magis, quam ad personas, referri notat Gronovius. Eodem sensu Antoninus Imperator in rescripto quod refertur in fine tituli Institutionum de his qui sui vel alieni juris sunt: 'Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit; sciat me hoc admissum severius executurum.' Invenies ergo 'exequi jura violata,' 'exequi crimen admissum,' 'exequi injurias,' sed non aliquem exequi, pro eo quod est punire. Atque hæc causa Rhenano fuit, ut scribendum conjiceret *exacturum*: quod verbum signatum hoc loco: nam reges exactos ubique legimus.

[m] *Stupentibus miraculo rei*] Apud Halicarnasseum Brutus eis aperit causam simulatæ a se stultitiæ.

[n] *Ut præceptum erat*] A quo præceptum? A Bruto nempe: non quod eos jurare jussisset (nulla enim hic ejus rei mentio) sed quod ipse primus jurare cœperat. Dicitur enim *præcipio* eodem sensu quo antecapio, præverto, anteoccupo: nisi malimus præceptum referre ad superiorem Lucretiæ orationem, qua postulaverat ut darent dextras, fidemque haud impune adultero fore. Verum manet adhuc dubia, aut certe suspensa constructio. Quo enim refertur illud *jurant?* Ad Lucretium, puto, et Valerium. At illi in dandi, non in nominandi casu nominantur. Sic tamen habent omnes libri. Dicendum itaque illa verba *stupentibus Lucretio, &c.* absolute, et quasi per parenthesin scribi: verbum *jurant* ad superiora referri, *Sp. Lucretius cum P. Valerio, et Collatinus*, ut sit sequela verborum, *inveniunt, consolantur*.

[o] *Elatum domo*] Hoc quoque signatum in funeribus verbum. Ad exequias enim, convocato per præconem populo, corpora defunctorum, locupletum quidem in lecto, tenuiorum in feretro, collocata efferebant domo.

[p] *Pari præsidio*] Sunt qui *par* hic accipiant pro idoneo. Mihi *par* referendum videtur ad eos qui armati comitabantur Brutum Romam proficis-

custodibusque datis,[4] ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat.[q] Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum,[r] in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ.[s] Romanos homines, victores omnium circa po-

2 Vet. lib. *et quacumque.*—3 Reponit J. F. Gronov. *exacturum.*—4 'Eleganter hunc locum ita emendat Gronovius, *Inde pars præsidio relicti Collatiæ, ad portas custodibus datis, &c.* Majorem autem probabilitatem nacta est hæc emendatio auctoritate unius codicis apud Drak. ubi *pars* pro *pari* exhibetur.' *Doering.* Gronovii emendationem probat et Rupert.

NOTÆ

centem, quorum præsidium æque ex ferocissimis juvenum, et ex cetera juventute Collatina.

[q] *Quam Collatiæ fecerat*] Horum nihil Collatiæ, omnia, præter vim illatam, Romæ facta memorat Halicarn.

[r] *Ad tribunum Celerum*] Jam cap. 15. dictum est Romulum ad custodiam corporis delegisse trecentos juvenes, qui in equis, aut, si opus esset, etiam pedites militarent, Celeresque vocabantur. Horum præfectus dicebatur tribunus Celerum, secundum a regibus obtinens locum. Ejus muneris obtentu Brutus nunc populum convocavit. Dionysius præfectum sacrorum fuisse Brutum scribit, idque similius vero: quod hæc comitia curiata fuisse tradantur, qualia pontificibus permissa. Nam jure tribuni Celerum quidni, absente rege, centuriata potius indixisset, utpote novandis per patricios rebus magis accommodata?

Tribunum Celerum] Non poterat comitia vocare, nisi qui magistratum gereret. Celeres autem erant a Romulo instituti trecenti ad 'custodiam corporis,' ut docet Livius supra cap. 15. Hinc liquet, præsidium hoc sub sequentibus regibus etiam fuisse. Sic quoque Dionysius Κελερίων ἄρχοντα Brutum vocat, non Καλλερίον, quæ vox nihili male fuerat *sacerdotum* versa, ut recte ab erudito viro Joan. Hudsono observatum. Vide Dionys. l. IV. c. 71. *J. Clericus.*

[s] *Demersæ*] Ad Cloacas, earumque undas alludit. Demersa enim plebs

pulorum, opifices ac lapicidas[t] pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu[u] scriptoribus facilia subjicit, memoratis incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet[x] L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis[y] jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum Furias viris mulieribusque.

60. Harum rerum nuntiis in castra[z] perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus,[a] (senserat enim adventum,) ne ob-

NOTÆ

dicitur, pro obruta, et oppressa; quemadmodum Cicero II. de Off. 'Demersas leges opibus' dixit; et pro Sylla 'patriam demersam extuli.'

[t] *Lapicidas*] Vide cap. 56. initio.

[u] *Haudquaquam relatu*] Alia lectu digna, præter hæc, refert Dionysius extremo lib. IV. quæ a Bruto narrata memorat, cruento Lucretiæ cadavere in forum atrata lectica delato, positoque ante Curiam in sublimi et conspicuo loco.

[x] *Exulesque esse juberet*] Tarquinio abrogatum imperium, exiliumque indictum lege omnium curiarum suffragiis secundum senatus decretum lata.

[y] *Præfecto urbis*] Vox *præfectus* et nomen est, ut hoc loco, et participium quod dativo gaudet, quemadmodum verbum 'præficio :' unde recte quoque dicitur *præfectus Urbi*. Porro hæc Urbis præfectura antiquissimus fuit apud Romanos magistratus. Etenim Tacitus lib. VI. Annal. Præfectorum Urbis originem ad ipsum Romulum refert, aitque usitatum jam tum fuisse atque in rep. quoque servatum, ut, profectis domo regibus, eligeretur ad tempus, qui jus in Urbe redderet ac subitis moderaretur. Eorum primum nominat Dentrem Romulium. Augustus postea ordinarium magistratum consilio Mæcenatis instituit; qui etiam præsente imperatore, ceterisque magistratibus, Urbis custodiæ invigilaret, deque gravioribus causis cognosceret.

[z] *Nuntiis in castra*] Missi fuerant nuntii confestim a creatis consulibus, qui ad præfectos castrorum T. Herminium, et M. Horatium scripserant, quid gestum esset in Urbe; et literis milites ad defectionem hortati erant. Lectis pro concione literis omnes centuriæ decreta urbana probarunt.

[a] *Flexit viam Brutus*] Brutus *se détourna du droit chemin*. Hujus in cas-

vius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem Urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis.† Duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti.[b] Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor.[c] Duo consules[d] inde comitiis centuri-

NOTÆ

tra profectionis non meminit Dionysius; sed contra scribit a præfectis castrorum, repulso Tarquinio, qui ab mœnibus Urbis rejectus, in castra redierat, pactas in quindecim annos cum Ardeatibus inducias, exercitumque reductum: quæ Bruti consulis partes erant si in castris fuisset.

† *Exactique inde liberi regis*] Mirum est Livium non dixisse Tarquinium ipsum, Urbe exclusum, in castra redire conatum, exclusum quoque iis fuisse; tum etiam Romanos, fœdere cum Ardeatibus facto, obsidionem solvisse. Sed multas alias circumstantias ab eo omissas ex Dionysio liquet, quem adi. *J. Clericus.*

[b] *Quinque et viginti*] Ita Dionysius et Solinus. At Eusebius et Cassiodorus, qui Servio Tullio decennium adimunt, Superbo Tarquinio annos assignant XXXV. sed ultimum annum inchoatum duntaxat fuisse existimo: cum XI. Kal. Maias indictum Tarquinio ejusque familiæ fuerit exilium, cui postea diei ascriptum est Fastis regifugium.

[c] *Ducentos quadraginta quatuor*] In hoc quoque annorum numero conveniunt Dionys. et Livius. Verum Solinus, Sextus Rufus, Eutropius, D. Augustinus et Orosius, 243. tantum annis Romæ regnatum fuisse volunt. Quæ duæ sententiæ haud ægre in concordiam adducentur, si secundum hos numeremus annos 243. completos: Nostrum autem cum Dionysio sic intelligamus, ut quartus supra ducentos et quadragenos inceptus fuerit, cum regnari desitum est.

[d] *Duo consules*] Dicti sunt *consules* a consulendo, sive quod plurimum reip. consulerent, (ut Pomponius Jurisconsultus post Ciceronem ait;) sive, ex Varronis sententia, eo quod consulerent populum, cujus injussu nihil agebant quod majoris esset momenti; ut Sp. Postumius disserebat antequam Samnitibus dederetur apud Nostrum lib. IX. cap. 8. Initio prætores quoque dicti sunt, generali magistratuum appellatione, quod præessent, vel præirent populo, uti manifestum est ex Varrone, Sexto Pompeio, Zonara, Apuleio et Novellis Justiniani. Judicum etiam nomine appellatos fuisse consules conjici potest ex lege quam refert Cic. III. de Legib. quæ ipsorum potestatem explicat: 'Regio imperio duo sunto: iique præeundo, judicando, et consulendo, prætores, judices, consules appellantur. Militiæ summum jus habento, nemini parento. Ollis salus populi suprema lex esto.' Græci nonnunquam προβούλους, aut συμβούλους,

atis[e] a præfecto urbis[f] ex commentariis Ser.[g] Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

NOTÆ

a consilio, ut plurimum ὑπάτους ab eminentia dignitatis vocant. De causis duplicati sub novo nomine magistratus, præter Nostrum, Dionysius.

Duo consules] Ab hoc anno, in summa pagina [suæ scilicet Livii editionis] annos æræ Catonianæ, auctore eruditissimo viro H. Dodwello, ascripsimus. Hic annus fuit periodi Julianæ 4207. Olymp. LXVII. 1. 2. Ante Christum 507. Æræ Catonianæ 245. Varronianæ 247. *J. Clericus.*

e *Comitiis centuriatis*] Reges aliosque summos magistratus non nisi calatis comitiis, seu convocato populo, creari fas erat. Comitia autem hoc tempore duorum erant generum: Curiata a Romulo instituta, quibus cives per curias distincti suffragia ferebant; et centuriata per Servium Tullium invecta, ubi unusquisque in sua centuria quid de re quaque sentiret, voce (postea scripto seu per tabellas) testabatur. His post annos ferme 40. accessere comitia tributa, in quibus plebeii, per tribus divisi, sententiam dicebant. Hic consules primi ab universo populo dicti traduntur comitiis centuriatis. Legimus tamen L. Junium Brutum de suo et collegæ imperio legem curiatam exemplo Romuli aliorumque regum tulisse: quod idem est, ac ea de re ad curiata comitia retulisse. Hinc forte ad posteros manavit mos ille, cujus Cicero meminit non uno loco, bis de magistratibus decernendi: primum in comitiis centuriatis, cum crearentur; iterum in curiatis, cum potestatem acciperent, sua cuique mandata provincia. Ceterum hæc mutatio contigit ex Dionysio sub initium Olympiadis 68. Isagro seu Isagora principatum annuum Athenis gerente, hoc est, circa annum mundi 3493. juxta Armachani et meum calculum; qui fuit annus ante Christum 510. cum regnaret apud Persas Darius Hystaspis filius; eodem ferme tempore, quo pulsus ab Atheniensibus Hippias.

f *A præfecto urbis*] His comitiis centuriatis præfuit Lp. Lucretius, qui præfectus Urbis esse potuit; sed probabilius quod tradit Halicarnassens, ab eo habita comitia non jure præfecturæ illius, sed eo quod interrex dictus esset a Bruto tribuno Celerum. Mos autem antea fuerat reges creandi per interregem.

Præfecto urbis] Interrege a Bruto prodito, si Dionysio credimus, l. IV. c. 14. *J. Clericus.*

g *Ex commentariis Servii*] Hæc ad ordinem centuriatorum comitiorum, quorum auctor Servius Tullius. Mirum a Livio prætermissam fuisse historiam Sibyllæ, quæ ad Tarquinium carminum fatidicorum libros novem attulit, quorum sex prius exustis, tres qui supererant, eodem pretio empti sunt, quo ab initio omnes indicati fuerant, qua de re Dionysius lib. IV. Hinc Carminum Sibyllinorum apud Romanos origo.

Rem tibi, Princeps Serenissime, non ingratam, et ad ea quæ sequentur utilem me facturum putavi, si hoc loco geminum veteris Romæ typum in brevem formam contractum subjicerem: quorum alter Urbem exhibebit qualem Romulus moriens reliquit; alter, qualem primi consules acceperunt, aut intra annum constitutæ Reip. viderunt. Hinc apparebit ex quam tenuibus initiis in quantam magnitudinem intra duo ferme sæcula Urbs æterna excreverit.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER II.

BREVIARIUM.

CAP. 1. Brutus, libertatis, tempestive reip. assertæ, non acrior vindex quam custos, populum jurejurando adigit, se neminem Romæ passuros regnare; et senatum ad summam CCC. explet, primoribus equestris gradus lectis. 2. Rex sacrificulus. Tarquinius Collatinus, ob regium genus nomenque invisus, cogitur Urbe cedere, et consul ei sufficitur P. Valerius. 3. Conjuratio juvenum de recipiendis regibus. 4. Capita ejus sunt Aquillii, filii sororis Collatini, Vitellii, quorum soror Bruto nupta erat, hujusque filii, Titus Tiberiusque. Servus rem ad consules defert. 5. Tarquiniorum bona direpta, et ager consecratus Marti. Campus Martius. Insula Tiberina. Supplicium a proditoribus sumtum. Servus ille, Vindicius, primum vindicta liberatus. 6. Tarquinii, contractis Veientium Tarquiniensiumque copiis, in agrum Rom. veniunt. Brutus et Aruns Tarquinius infestis animis concurrunt et duabus hærentes hastis moribundi ex equis labuntur. Pugna atrox et dubia. 7. Nocte Etrusci domos suas abeunt. Publica mœstitia ob mortem Bruti. Valerius, regnum affectare creditus, summissis fascibus in concionem venit populi et crimen diluit. 8. Leges fert de provocatione ad populum, et adversus regni occupandi consilium: unde ei datur cognomen Publicolæ s. Poplicolæ. Bruto sufficitur Sp. Lucretius, et huic, intra paucos dies mortuo, M. Horatius Pulvillus. Huic sorte evenit dedicatio ædis Capitolinæ.

9. Lar Porsena, Clusinus rex, precibus Tarquiniorum motus, Romam cum infesto exercitu venit. 10. Horatius Cocles, Sp. Lartius et T. Herminius hostes, pontem sublicium transituros, repellunt. 11. Urbs obsidetur. 12. Magnum audaxque facinus C. Mucii Scævolæ. 13. Virtus Clœliæ. Pax. 14. Porsena cum parte copiarum Aruntem filium Ariciam oppugnatum mittit; sed omnes fere pereunt, et pauci perfugiunt Romam. His

locus ad habitandum datus, qui dictus deinde Tuscus vicus. 15. Porsena legatos frustra mittit de reducendo in regnum Tarquinio, isque exulatum abit Tusculum ad generum. 16. Bellum cum Sabinis. Attus Clausus Sabinus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum magna clientium manu ab Regillo Romam transfugit et inter Patres legitur. Vetus Claudia tribus. Mors Valerii. Bellum cum Auruncis, ad quos Pometia et Cora defecerant. 17. Pometia oppugnatur et diruitur. 18. Bellum Sabinis indictum et Latinis, quorum xxx. populos concitaverat Octavius Mamilius. Primus dictator T. Lartius vel M.? Valerius. Tacitæ induciæ cum Sabinis. 19. A. Postumius dictator et T. Æbutius magister equitum ad lacum Regillum in agro Tusculano occurrunt Latinis, quorum duces sunt Tarquinius Sup. ejusque gener; et omnes ferme proceres, præter dictatorem Rom. vulnerantur. 20. M. Valerii, Mamilii et T. Herminii mors. Ingens Latinorum clades. 21. Ædes Saturni et Saturnalia. Tarquinius moritur Cumis. Romæ tribus xxi. factæ. 22. Bellum cum Volscis. Fœdus cum Latinis factum.

23. Seditio ob æs alienum. 24. Comprimitur pollicitationibus P. Servilii cos. ac terrore, quem adventus Volscorum incutit: et omnes nexi dant nomina. 25. Pulsi hostes castrisque exuti. Suessa Pometia capta et prædæ data. 26. Victi Sabini, et mox Aurunci. 27. Recrudescit seditio plebis propter nexos ob æs alienum, et malum augetur timore Sabini belli. Dedicatio ædis Mercurii M. Lætorio, primi pili centurioni, data. Servilius fidem præstare non potest, contra nitente Ap. Claudio collega omnique factione nobilium. Clamores aperti; secessio occultaque colloquia. 28. Cœtus nocturni in Esquiliis et Aventino. Trepidatio novorum consulum, A. Virginii et T. Vetusii. Clamores et indignatio Patrum. Delectu indicto, ad nomen nemo respondet. 29. Repulsi lictores, missi a consulibus, delectum habentibus. Tumultus in senatu, et variæ sententiæ. 30. Volsci, Æqui et Sabini arma parant. Dictator M.? Valerius dicitur, vir mansueti ingenii. Volsci et Æqui funduntur. 31. Sabinis magna infertur clades. Valerius frustra ad senatum refert de nexis, et dictatura se abdicat. 32. Legiones, sacramento nondum solutæ, educi ex Urbe jubentur: sed, Sicinio auctore, in Sacrum montem secedunt. Mentes plebis flectit Menenius Agrippa, orator ad eam missus. 33. Plebs reducta. Tribuni plebis duo aut quinque, lege sacrata, creati. Oppida Volscorum capta, Longula, Polusca et Corioli: posterius maxime C. Marcii virtute. Mors Menenii.

34. Caritas annonæ. C. Marcius Coriolanus auctor est senatui, ut utantur hac occasione recuperandi jura, vi Patribus a plebe extorta. 35. Hinc ei dies dicitur a tribunis, et absens damnatus in Volscos exulatum abit, ubi hospitio utitur Attii Tulli. 36. Ludi magni instaurantur ob somnium Ti. Atinii de præsultatore Jovi ingrato, ad quod senatui nuntiandum ille morbo et filii morte compellitur. 37. Volsci, qui ludorum causa Romam confluxerant, auctore Attio Tullo, materiam belli quærente, tanquam suspecti homines, Roma excedere jubentur. 38. Hinc irarum pleni instigatique ab Attio deficiunt a Romanis. 39. Ducibus Attio Tullo et C. Marcio Coriolano oppida Romanis adimunt; et frustra legati ab his ad Marcium

mittuntur. 40. Tum Veturia, mater Coriolani, et Volumnia uxor, duos parvos ex eo ferens filios, cum matronis in castra hostium eunt, tandemque frangunt virum. Templum Fortunæ Muliebris. Volsci, Æqui et Hernici devicti.

41. Lex agraria primum promulgata. Sp. Cassius consul, dimidiam agri publici partem plebi, dimidiam Latinis divisurus, abdicato magistratu damnatur necaturque. 42. Volsci Æquique aliquoties fusi. Castoris ædes dedicata. Animi plebis dulcedine legis agrariæ sæpius his annis, sed frustra, solicitati. Bellum Veiens initum. Prodigia. Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti. 43. Æqui et Veientes bellum inferunt Romanis. Sp. Licinius trib. pl. frustra delectum impedit. Hostibus ab equitatu Rom. fusis, pedes non vult insequi fugientes. 44. Ti. Pontificio trib. pl. novo legis agrariæ auctori et delectum impedienti, collegæ intercedunt. Bellum Veiens, quo auxilia undique ex Etruria conveniunt. 45. Castris se tenent consules, neque prius militibus pugnam poscentibus signum dant, quam omnes jurarunt, victores se inde redituros. 46. 47. Prælium atrox. Fabia gens, in qua tum temporis continui erant consulatus, insignis spectaculo exemploque est civibus. Victoria paritur egregia, sed tristis funeribus Cn. Manlii cos. et Q. Fabii.

48. Fabia gens deposcit sibi bellum gerendum cum Veientibus, hoste assiduo magis et latrocinante, quam timendo ac bellante. 49. Fabii CCCVI. ad Cremeram fl. perveniunt, et populantur agros hostium. 50. Quin et aliquoties justis in præliis sunt superiores. Tandem cæduntur omnes, et de clarissima gente unus tantum superest impubes, domi relictus. 51. Veientes Janiculum occupant, et varia sæpius fortuna pugnant. Proximo anno occidione occiduntur. 52. Turbæ domesticæ. Damnatio T. Menenii, et accusatio Sp. Servilii, consularium. 53. Bella cum Veientibus, Sabinis, Volscis Æquisque.

54. Lex agraria iterum agitatur. Cn. Genucius trib. pl. L. Furium et C. Manlium coss. magistratu abeuntes facit reos, et occiditur. 55. Delectu edicto, Volero Publilius, de plebe homo, qui jam ordines duxerat, negat se militem fieri debere, et ad populum provocat. Violantur lictores Patresque trepidant. 56. Volero Publilius tribunus pl. creatur, et rogationem fert ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fiant. Proximo anno Lætorius trib. pl. hanc legem perferendam suscipit, et ad Ap. Claudium cos. viatorem, hic vero lictorem ad illum mittit. Res pæne venit ad manum. 57. Ægre sedatur a T. Quintio cos. plebs, multo ægrius collega ejus a Patribus, et lex Publilia silentio perfertur. 58. Volscum Æquicumque bellum cooritur, et hoc Quintio evenit, illud Appio, qui plebi militibusque invisus est. 59. Exercitus Appii vinci vult, et bis fugam capit. Hinc signiferi, centuriones duplicariique virgis cæsi percutiuntur securi, et cetera multitudo decimantur. 60. Quintius consul Æquorum agros populatur, et ingentem militi dat prædam. 61. Appius, acerrimus legis agrariæ adversarius, accusatur morboque moritur ante diem, a M. Duilio et C. Sicinio ei dictam. 62. L. Valerius et Ti. Æmilius coss. vastant hostium agros, ille Æquorum, hic Sabinorum. 63-65. Bella cum Volscis, Æquis Sabinisque, et expugnatio Antii.

1. Liberi jam hinc [a] * populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, [b] potentiora quam hominum, peragam. [a] Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis [b] superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, [1] ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe [2] Urbis, [c] quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini [3] addiderunt, numerentur: [c] neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico [d] id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque

[a] *Perscribam gesta Romanorum, &c.*
[b] *Tarquinii, qui ultimus paulo ante regnaverat.*
[c] *Omnes reges (qui post Romulum regnarunt) censentur suo quisque ordine, auctores alicujus ex urbis ab eo inchoatæ partibus: quam nempe quisque adjecit, ut nova loca plebi tribuerentur, cujus ipsi numerum augebant.*
[d] *Cum maximo publicæ rei malo damnoque.*

1 'Suspicari possis *regnarant* et *numerarentur*, quia præcedit *fecerat*. Sed Wolf. ad Suet. Cæs. 84. jam monuit, apud historicos multa non per relativam constructionem dici, sed absolute vel ἀορίστως narrari; et utrumque genus constructionis rectum esse interdum, alterum vero prælatum a bonis scriptoribus.' *Rupert.*—2 Pro *certe* alii *captæ*, prob. Bauero, cui τὸ *certe* videtur

NOTÆ

[a] *Liberi jam hinc*] Incipit secunda ætas populi Romani, et quasi adolescentia, quam ducentis ferme annis Florus definit. Sed addendi sunt anni quinque et quadraginta, ut perveniatur ad annum 489. quo consules fuere qui ab ipso designantur Appius Claudius Caudex et Q. vel M. Fulvius Flaccus. Horum annorum duos et quadraginta primos exequitur Livius hoc libro, ad T. Quintium Barbatum et Q. Servilium Priscum coss.

* A. U. C. 244.

[b] *Imperiaque legum*] In regno potentior est homo legibus, utpote quibus solutus princeps eas et condat, et abroget. In Republica secus. Huc spectant quæ mox subjiciuntur cap. 3. 'Regem hominem esse.'

[c] *Certe* [*captæ*] *Urbis*] Scribe cum Gronovio ex vett. codd. *partium certe Urbis:* ut ostendatur reges plerosque, ut non totius Urbis, ita pro sua quemque parte, conditores fuisse. Et sane quanquam in his variant scriptores, tamen ex maxime recepta sententia pomœrio inclusis tempore Romuli montibus Palatino ac Tarpeio (qui post Capitolinus) addidere Quirinalem Numa; Tullus Hostilius Cœlium; Janiculum Ancus Marcius, qui et Aventinum (licet extra Urbis mœnia) Latinis Politorio translatis habitandum concessit. Tarquinius Priscus muros vilius ædificatos ingentibus quadratis lapidibus extruere cœpit. Hoc opus a Servio Tullio perfectum, a quo et Esquiliæ Urbi adjunctæ cum colle Viminali.

plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset[4] tribuniciis procellis?[e] et in aliena urbe[d] cum Patribus serere[5] certamina, priusquam pignera[6] conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent:[f] quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis[e] maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis,[g] quia annuum imperium consulare factum est,[7] quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate,[f] numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. Id modo cautum est,[g] ne, si ambo fasces haberent,[h] duplicatus terror videretur. Brutus prior,[i] concedente collega, fasces ha-

[e] *Seditionibus tribunorum plebis.*
[f] *Futurum erat ut res Romanæ, cum nondum confirmatæ essent, dissolverentur per dissidia.*
[g] *Initium libertatis ex eo potius æstimare ac numerare oportet.*

pæne frigere. Vid. inf. et Not. Var.—3 Alii legunt *multitudinis.*—4 Conj. Ernestius *cœpisset.*—5 Conj. Rupert. *seri.*—6 Ita scribit Bauer. non *pignora.*

NOTÆ

[d] *Aliena urbe*] Initio aliena fuit ipsis incolis Roma, utpote advenis: donec inter se in novam civitatem, velut in patriam, usu ipso coaluerunt.

[e] *Frugem libertatis*] Metaphora ducta ex agricultura.

[f] *Ex regia potestate*] Omnia jura insigniaque regia de quibus lib. I. cap. 8. initio penes consules fuerunt. Excipit Dionysius lib. III. coronam, sceptrum, togam pictam: qua tamen ipsa certis diebus festis, et in triumphali pompa consules usi.

[g] *Id modo cautum est*] Si legamus ut vulgo, *ne si ambo, &c.* poterit hæc esse loci hujus sententia: *hanc solum cautionem adhibitam,* ne appareret terror duplicatus: quod contigisset, si ambo consules habuissent fasces cum securibus. Alioqui legendum videri posset, *Id modo cautum est ne ambo fasces haberent, ne sic duplicatus terror videretur:* ubi *cautum* accipi poterit vel pro eo quod est *constitutum;* vel pro eo quod est *provisum.*

[h] *Ne, si ambo fasces haberent*] Consulum uni tantum fasces cum securibus a lictoribus duodecim præferebantur, more regio. Ceterum alter quoque lictores suos fascesque habebat: sed absque securibus, ex quibus maxime terror in vulgus. Cujus instituti auctorem Brutum Dionysius cum Livio; P. Valerium Valerius Maximus facit lib. IV. cap. 1.

[i] *Brutus prior*] Ne videretur apud unum consulem imperium esse; lictores cum securibus modo huic, modo

buit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare.[h] Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret,[i] cædibus regis[k] deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus[k] lectis, ad trecentorum summam[l] explevit. Traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. Conscriptos[m] videlicet in novum senatum[8 n] appellabant lec-

[h] *Compulit ad decernendum addito juramento, fore ut non permitterent quenquam in posterum Romæ regem esse.*
[i] *Ut copia major Senatorum majus robur Senatus efficeret.*
[k] *Illatis a rege Tarquinio cædibus.*

—7 *Quia annuum imperium, consulare, factum est* interpungit Bauer.—8 Vulg. *videlicet novum senatum.*

NOTÆ

illi apparebant, alternis mensibus: aliquando tamen alternis diebus fasces inter utrumque ambulasse probat Pighius init. lib. II. Annal. ex fragmento actorum diurnorum populi Romani. Sed a Julio Cæsare in primo consulatu veterem morem restitutum esse colligit ex Suetonio. Apud quem erant secures, eum majorem consulem vocabant: alterum, virgis insignem dictum volunt. Hunc autem honorem primo mense Collatinus Bruto concessisse hic memoratur: postea ei qui major natu esset lex Valeria; cui plures essent liberi lex Julia detulit apud Gellium. Alias ei deferebatur qui consul priore loco esset renuntiatus.

[k] *Equestris gradus*] Gradus, ex translatione, pro ordine, loco, dignitate sumitur. Equester autem ordo nativum erat seminarium Senatus.

[l] *Ad trecentorum summam*] Primum nonnisi centum Senatores lecti a Romulo lib. I. cap. 8. Alii deinde centum ex novis civibus additi fœdere cum Sabinis inito, ut ex Dionysio constat. Totidem Tarquinius Priscus adjecit lib. I. cap. 35. et sic trecenti fuere. Qui numerus hactenus receptus, cæsis, pulsisque a Tarquinio Superbo primoribus, nec in demortuorum locum sublectis aliis, ad sex et triginta supra centum redactus erat. Nunc suppletus est ascitis ex plebe centum sexaginta et quatuor, auctore Plutarcho in Valerio Poplicola: cui hæc novorum Senatorum creatio ab illo ascribitur. Noster aliique Bruto attribuunt; Dionysius utrique post exilium Collatini, quod mihi paulo verosimilius. Et Brutus ejus consilii auctor esse potuit, quod vel eo superstite Valerius Poplicola suo mense, vel post illius interitum executus sit.

[m] *Conscriptos*] Patrum conscriptorum originem ad Brutum refert cum Livio Tacitus XI. Annal. At Dionysius lib. II. jam a prima Romuli institutione conscriptorum nomen Senatoribus datum scribit, quod lecti, atque

tos.[o] Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

NOTÆ

albo inscripti essent. Verum hic a Nostro allata vetus illa convocandi Senatus formula, 'qui Patres, quique conscripti essent,' probat initio conscriptos a Patribus distinctos, diversosque fuisse. Unde non omnino displicet Onuphrii conjectura, mediam viam amplectentis, nempe post *Patrum* nomen, a Romulo primis Senatoribus inditum, eos, qui ex Sabinis postea ab eodem simul et Tatio in ordinem allecti fuerint, conscriptorum titulum tulisse, quasi prioribus ascriptorum. Progressu temporis invaluit, ut omnes indistincte dicerentur 'Patres conscripti.'

[n] *In novum Senatum*] Ita corrigit Sigonius, adjecta præpositione: vetus lectio, *novum Senatum*, hunc sensum ferre potest, ut per 'novum Senatum' intelligamus novos Senatores, qui, non in novum Senatum lecti erant, sed in Senatum qui jam erat, recens conscripti, et prioribus additi, ipsi novi. Potest tamen 'novus Senatus' dici ex utrisque conflatus.

[o] *Lectos*] Majoragius, in Libello de Senatu Romano cap. 2. apud Godelevæum, quatuor statuit Senatorum genera, patricios, conscriptos, allectos, et pedarios. *Patricios* dictos vult omnes, ex Senatoribus patricii generis, sive majorum, sive minorum gentium, post L. Bruti institutionem ortos. *Conscriptos* appellatos eos qui a tempore Bruti, decreto consulum censorumve, in Senatum essent ascripti. *Allectos*, qui propter penuriam Senatorum asciti essent. *Pedarios*, qui jus dicendæ sententiæ non haberent, sed in aliorum sententiam pedibus irent. Verum quid inter conscriptos et allectos discriminis sit, non satis explicat. *Conscriptos* forte intelligit eos tantum qui, cum magistratus gessissent, in Senatum cooptabantur. *Ascitos* vero eos qui nondum gesto magistratu legebantur. Jam non quicumque in alienam sententiam pedibus transibant, idcirco pedarii vocabantur, ut ostendit A. Gellius lib. III. cap. 18. quandoquidem universi Senatores pedibus sententiam ferebant, quoties Senatusconsultum per discessionem fieret. Itaque pedarii Senatores vel ii appellati sunt, qui cum nondum curulem magistratum cepissent, non curru, ut ceteri, sed pedibus in Senatum ibant; vel ii qui ex equitum numero jam quidem honoribus functi in Senatum veniendi jus habebant, sed cum nondum a censoribus lecti essent, sententiam nominatim non rogabantur, sed quas principes dixerant, in eas descendebant. Notandus his illustrandis Taciti locus XI. Annal. 'Iisdem diebus in numerum patriciorum ascivit Cæsar (Claudius) vetustissimum quemque ex Senatu, aut quibus clari parentes fuerant; paucis jam reliquis familiarum, quas Romulus majorum, et L. Brutus minorum gentium appellaverant, exhaustis etiam quas Dictator Cæsar lege Cassia, et Princeps Augustus lege Sænia sublegere.' Ubi Vives, Canterus, et Lipsius scribendum putant, *familiarum quas Romulus majorum gentium, L. Tarquinius minorum, Brutus conscriptorum appellaverant:* qua ratione antiquissima tria Senatus augendi supplendique tempora notantur. Sed Tacitus, prætermisso forte conscriptorum discrimine, tanquam omnibus ad primos adjectis communi, majorum tantum gentium patricios ab iis qui minorum gentium essent distinguere voluit; prioribus

2. Rerum deinde divinarum habita cura; et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi[9] regum[p] desiderium esset, regem sacrificulum[10 q] creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini[11] honos[r] aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an,[s] nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit,[12 t] nomen invisum civitati fuit. 'Nimium Tarquinios regno assuesse. Initium a Prisco factum.

[t] *Solum Tarquinii nomen in altero consule odiosum civibus fuit, etsi in nulla re alia offensionis occasionem præberet.*

9 In Mss. legitur *nec ubi*, et *nec ubi ubi*, et *nec ubi ibi:* in Voss. 1. *ne ubiubi* probb. J. F. Gronov. et Drak.—10 Al. *regem sacrificiorum.*—11 Conj. J. F. Gronov. *nomine.*—12 'Vix est, quin legendum putem *offenderet.*' Bauer.—

NOTÆ

omnes sub regibus allectos annumerans, posterioribus eos qui sub exordia reip. asciti essent.

[p] *Ubiubi* [*necubi*] *regum*] Quamvis *ubiubi* in affirmandi saltem significatione Livio quoque cognitum sit, pro quocumque in loco, ut Gronov. probat, cum tamen negative receptum sit *necubi*, pro, ne ullo in loco, omnesque fere antiqui codices ita legant, nihil opus hic quicquam mutari.

[q] *Regem sacrificulum*] Dicebatur et rex sacrorum. Causam cur regium nomen in sacris retinuerint libertatis auctores, veriorem afferre Noster videtur, quam Dionysius, qui lib. v. ait hoc ideo factum, quod magna in remp. beneficia reges contulissent. Addit idem primum hoc sacerdotio a pontificibus et auguribus decoratum fuisse Manium Papirium patricium, atque huic dignitati attributam esse immunitatem a militia ceterisque muneribus. Sed quisquis in eo sacerdotio esset ei neque magistratum gerere, neque orationem ad populum habere licuit, ut apud Gell. lib. xv. cap. 22. traditur. Quin et ubi ante comitium rem divinam fecerat, statim fuga e foro se proripere erat solitus, auctore Plutarcho in Romanis quæstionibus; ut constaret, nempe, eum nonnisi in gratiam et cultum Deorum regnum habere, et sic ei a civilibus negotiis omnino abstinendum.

[r] *Additus nomini honos*] Magnum erat regis titulum sacerdotio huic tribui. Quid si regio nomini accessisset honos primi loci inter sacros magistratus? Facile contingere potuisset, ut cum titulo et gradu rem quoque, id est, summam potestatem, affectarent, religionis præsertim obtentu; cujus quanta sit vis apud multitudinem nemo nescit. Ad imminuendam igitur ambitionem, subjiciendus fuit hic sacerdos Pontifici Maximo. Quidni eodem pertinere potuerit ipsa ejus appellatio? Ut quasi ad regii nominis extenuandam amplitudinem, non regem sacrificum, sed diminutiva forma (cujus frequens per contemtum usus) *regem sacrificulum* dici placuerit.

[s] *Nescio, an*] Dubitandi hæc formula plerumque affirmationem sapit.

Regnasse deinde Ser. Tullium. Ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse.[m] Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. Non placere nomen. Periculosum libertati esse.' Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus,[n] [13] solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jus jurandum populi recitat: 'Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum[t] libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa:[u] nec dicturum fuisse, ni caritas rei publicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse.[o] Id officere, id obstare libertati.[x] Hunc tu,' inquit, 'tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti

[m] *Tarquinium Superbum, ne interjecto quidem spatio, (quo Servius Tullius regnaverit,) memoriam deposuisse regni velut ad se non pertinentis; sed tanquam familiæ propriam hæreditatem per vim et parricidium repoposcisse.*
[n] *Hujusmodi sermones, primum a paucis, experiri volentibus hominum mentes, jactati in vulgus, paulatim disseminati sunt.*
[o] *Supremum magistratum gerere.*

NOTÆ

[t] *Nec esse Romæ, unde periculum*] Hoc caput Jurisjurandi formula expressum non reperio, sive apud Nostrum cap. superiori, sive apud Halicarn. initio lib. v. Sed ex mente jurantium satis comprehensum videri potest: et hic extremo lib. IV. Curiatis comitiis decretum fuisse narrat, ut capitale esset si quis pro Tarquiniorum reditu quid diceret, aut faceret.

[u] *Hominis causa*] Nempe Tarquinii Collatini, qui in ulciscenda uxoris Lucretiæ suaque injuria, tuendaque adversus ejus auctores, Tarquinios ceteros, libertate, impigrum se ac strenuum hactenus præstiterat.

[x] *Id obstare libertati*] Hic metus, ex solo nomine, causa fuisset levior indicendi Collatino exilii, nisi accessisset haud paulo gravior, nimirum propensioris in regias partes animi suspicio. Hæc autem tum ex Collatini leniori de reddendis Tarquiniorum bonis sententia oriebatur non immerito, tum vel maxime postea inde confirmata est, quod Aquilios conjurationis convictos supplicio eximere conatus fuerit. Quod a Dionysio, Plutarcho, Zonara memoratum, mireris prætermissum esse a Livio; qui, temporis ordine inverso, prius abdicationem Collatini quam sanitum de sontibus supplicium narrat.

reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt.[y] Amicus abi. Exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.'[p] Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat[14] vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. Postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate,[z] socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur, timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis,[a] civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit,[q] ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium,[b] quo adjutore reges ejecerat.

3. Cum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarqui-

[p] *Libera cives terrore, licet forte inani. Sic in animum induxerunt Romani, non aliter regiam potestatem Romæ desinere posse, quam si universa Tarquiniorum familia urbe excesserit.*

[q] *Habitis populi comitiis legem rogavit promulgavitque.*

13 'Suspicari possis *diditus*.' Rupert.—14 Mss. *intercluserat*.

NOTÆ

[y] *Munifice augebunt*] Et vero auxit Brutus, talenta viginti ex ærario, quinque de suo largitus, id est, in totum quatuor et quinquaginta circiter librarum Francicarum millia. Observatum tamen est, consules, a quibus abdicati collegæ, annum integrum non fuisse superstites.

[z] *Major ætate ac dignitate*] Quomodo Lucretius dignitate major Collatino consule, si consules regum loco? Sub Tarquinio quidem præfecti titulo eminebat Lucretius: nunc, honoris gradu inspecto, inferior erat. Verum hic *dignitatis* nomine non honor intelligitur, sed auctoritas, quæ ætatem clarorum virorum consequi solet.

[a] *Lavinium translatis*] De Lavinio lib. I. cap. 3. Ibi consenuit Collatinus.

[b] *P. Valerium*] Hic alter Bruti collega fuit, de quo superioris libri cap. 58. Eum in pellendo Tarquinio acerrimum Brutus adjutorem habuerat, optaveratque collegam: ipse ægre admodum ferebat antepositum sibi Collatinum, ex Dionys.

niis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat,[r] æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes,[s] libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. 'Regem hominem esse,[15 c] a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam,[d] inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti[e] nec veniæ habere, si modum excesseris. Periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.'[t] Ita, jam sua sponte ægris animis,[f] legati ab regibus superveniunt, sine mentione[u] reditus bona tantum repetentes.[g] Eorum verba

[r] *Qui effrænatas cupiditates suas sub rege licentius exercebant.*

[s] *Eandem immoderatam libertatem nunc requirentes, postquam omnium par jus in rep. erat.*

[t] *Si quis extra præscriptum efferatur, nullam esse per leges pœnæ remissionem, nullum impunitati et gratiæ locum. Et tamen inter tot errata, quibus obnoxii homines sunt, valde arduum esse innocentia tantum tutam vitam agere.*

[u] *Nullo de reversione Tarquiniorum sermone injecto.*

NOTÆ

[c] *Regem hominem esse*] Quod Tanaquil. Faber addit, *unum hominem*, ut opponatur legibus quæ plures sunt, minus dignum videtur Auctoris gravitate: neque in numero, sed in re hic oppositio quærenda.

[d] *Leges rem surdam*] Affectibus enim leges carent, quibus obnoxii homines. Non desunt tamen rationes quæ ab homine, quam a lege, populum regi præstabilius esse suadent. Vide Aristot. in Polit. aliosque civilis doctrinæ auctores.

[e] *Nihil laxamenti*] Si legem velut plumbeam regulam inflectas ad veniam, aut quid ex ejus severitate remittas in gratiam amici, jam non lex erit, sed privilegium.

[f] *Ægris animis*] Ut corpori, sic animo sua ægritudo, sui sunt morbi, vitia nimirum. Immo si Tullium sequimur, proprie ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo. Hinc apud Satiricum Crispinus dicitur: 'monstrum nulla virtute redemtum A vitiis, æger, solaque libidine fortis.'

[g] *Bona tantum repetentes*] Refert Dionysius, missos legatos a Tarquiniensibus, aliisque Etruscis, quorum opem Superbus, Gabiis relictis, imploraverat, postulasse ut ei coram Senatu et populo causam dicere liceret, ac Romanorum arbitrio, vel certis con-

postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit; ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent.[x] Interim legati alii alia moliri,[h] aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. Et, tanquam ad id, quod agi videbatur,[16][i] ambientes nobilium adolescentium animos pertentant.[y] A quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

4. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror[k] consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo

[x] *Ne, si non restituerentur, occasionem præberent indicendi belli; contra, si restituta essent, facultatem et subsidium ad bellum gerendum suppeditarent.*
[y] *Circumeundo explorant mentes adolescentium summo genere natorum.*

15 Legendum monet Tan. Faber *hominem unum esse.*—16 Vid. Not. inf.

NOTÆ

ditionibus, regnum resumere, vel certe, privatam cum ceteris civibus vitam communi jure agenti, domesticis facultatibus frui. Qua postulatione (objecto jurejurando, quod interpositum fuerat) per Brutum rejecta, bona sua regi restitui petierint. Id vero a Bruto etiam negatum, a Collatino admissum. Senatus consilii dubius, cum illum utiliora, hunc justiora suadere censeret, post plurium dierum deliberationem, judicio populi rem commisit, in cujus comitiis qui retinenda Tarquiniorum bona judicabant, ab iis, qui reddi volebant, uno duntaxat calculo victi sunt.

[h] *Alii alia moliri*] Num melius *cum aliis alia moliri?* non enim videntur diversi fuisse legati, quorum alii palam res Tarquiniorum repeterent, alii reditum Tarquiniorum clam urgerent; sed iidem, ni fallor, varie agebant cum consulibus et Senatoribus de bonis, cum corrupta juventute de regibus reducendis, vel cum actione de bonis consilia de reditu miscebant.

[i] *Ad id, quod agi videbatur*] Ad vendenda scilicet immobilia, et asportanda mobilia: sed numquid rectius, demta præpositione, *tanquam id quod agi videbatur ambientes?* Ita censet Glarean.

[k] *Vitelliorum soror*] Marcum Maniumque Gellios pro Vitelliis nominat Dionys. lib. v. quorum soror in matrimonio Bruti consulis esset, atque jam maturos tractandæ reip. cum Titus Tiberiusque Junii, ex illorum sorore nati, vix puberes; horumque æquales essent Lucius et Marcus Aquilii, geniti ex sorore Collatini. At Plut. in Poplicola Vitellios refert duos, jam Senatores, Collatini quoque sorore natos; Brutique uxoris fratres, quæ plures jam ex eo liberos Tito et Tiberio juniores suscepisset; Aquilios vero tres jam et ipsos Senatores.

matrimonio adolescentes erant liberi,[z] Titus Tiberiusque. Eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. Præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumti, quorum vetustate memoria abiit.[a] Interim cum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in Urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res, omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur; nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, et[17] cœnatum forte apud Vitellios[l] esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent, sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi:[m] sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit.[n] Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est: et quan-

[z] *Nati ex iis nuptiis erant filii duo puberes.*
[a] *Quorum memoriam antiquitas obliteravit.*

17 'Recte particulam *et* delendam censebat Crevierius, nec illa comparet in cod. Victorino.' *Doering.*

NOTÆ

[l] *Apud Vitellios*] Dionysius et Plutarchus apud Aquilios: quorum ille patrem jam e vivis excessisse notat, hic horrendum adjicit epoto immolati hominis sanguine jusjurandum.

[m] *Jam antea id senserat agi*] Plutarchus nihil tale cogitantem, Dionysius ex servis post cœnam amandatis aliquid suspicatum tradit ad januam restitisse; unde tum colloquia exceperit auribus, tum admoto ad valvæ commissuram oculo scribi literas viderit.

[n] *Rem ad consules detulit*] Non ausus recta ire ad consules, cum reis proxima necessitudine conjunctos, P. Valerium adiit, quem libertatis studiosissimum noverat. Hic, incluso indice, statim cum magna clientum et amicorum manu profectus in Aquiliorum ædes, literis potitus, juvenes comprehensos ad consules in forum traxit, cum legatis ab Tarquinii domo deductis.

quam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.[o]

5. De bonis regiis, quæ reddi ante[18] censuerant,[p] res integra refertur ad Patres.[b] Illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret.[c] Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit.[q] Forte

[b] *Iterum in Senatu ventilatur ea res, quasi de ea nunquam actum esset.*
[c] *Ut plebs, quasi contaminata spoliis regum, in perpetuum excideret omni spe pacis cum illis habendæ.*

NOTÆ

[o] *Jus tamen gentium valuit*] Legati fide publica venientes, quasi ex communi gentium pacto, sacro-sancti atque inviolabiles habentur: adeo ut etiamsi quid deliquerint, id impune ferant. Quoniam, ut habet Cic. Philipp. VII. 'Senatus' (aut Principis) 'faciem secum ferunt, et auctoritatem Reip.' Hinc injuria illis facta in eos recidit a quibus ii missi: ideoque ejus ultio justa belli causa visa est Davidi adversus regem Ammonitarum, Romanis adversus Tarentinos, aliisque innumeris. Et sane plerique, verbis legati, revera speculatores agunt, ut aiebat Postumius Dictator ad legatos Volscorum apud Dionysium lib. VI. c. 18. Bomilcar tamen Jugurthæ legatus, cæso Romæ Massiva, reus factus narratur a Sallust. Bel. Jugurth. c. 18. et varia sunt in utramque partem exempla.

[p] *Reddi ante censuerant*] Recte Gronovius scriptos hic sequitur. Est enim elegantius quam quod typis exarati exhibent *reddenda censuerant*. Eadem ratione Columella lib. VIII. cap. 17. 'Hos autem meatus fieri censemus per imam consepti partem,' pro *faciendos censemus*. Et Cic. IV. ad Att. ep. 16. 'Cato tamen affirmat se vivo illum non triumphare,' id est, *non triumphaturum*. Sic Jurisconsulti satisdationem dicunt 'judicatum solvi,' et 'rem ratam haberi,' pro, fore ut solvatur quod judicatum fuerit, ut rata habeatur res a domino cujus nomine agit procurator.

[q] *Martius deinde campus fuit*] Campus Martius sive Tiberinus, locus amœnissimus, ubi postea pratum equis et juventuti in armis exercendæ accommodatissimum, (de quo videndus inprimis Strabo,) ad portam Flumentanam et viam Flaminiam fuit. Non hoc primum tempore Marti dicatus, aut Martii nomen sortitus. Constat enim in campo Martio primum tempore Servii lustrum fuisse conditum, habitaque centuriata comitia; unde probabile admodum fit ab ipso Romulo Marti sacratum. Dionysius scribit, agrum, quem Tarquinii privatim possederant, inopibus ex plebe divisum; excepto campo Martio, quem Tarquinius, ejusve magnam partem, contemta religione, segetibus suis oppleverat. Omittendum porro non est quod ab A. Gellio lib. VI. c. 7. traditur, campum Martium a C. Tarratia virgine Vestali populo Romano donatum, eique idcirco ingentes honores delatos. Verum id de agri parte Tarquinii campo vicina accipiendum:

ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi.[r] Quem campi fructum quia religiosum erat consumere,[s] desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim,[t] et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum,[19][u] ut tam eminens[20] area,[x] firmaque[1] templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium,[y] conspectius eo, quod pœnæ capiendæ

18 Vulg. *quæ reddenda ante.*—19 Corrigendum monet J. F. Gronov. *adjutam.*—20 '*Jam eminens* leg. cum Duk.' *Rupert.*—1 'Lectionem *firmaque* a Drakenborchio receptam repudiavi, idque eo magis, cum omnes edd. ante

NOTÆ

qualem populo Vestalis dono dedit, Tarquinia dicta apud Plut. in Poplicola, non Tarratia. Campus Martius diu extra Urbem, tandem temporibus Augusti pomœrio inclusus fuit. Nomen hodieque retinet in Urbis regione, quæ vulgo, *Campo Marzo.*

[r] *Matura messi*] In agro Romano circa Idus Junias maturæ messes in horrea condi solent. Et sane sub exitum Maii, IX. scilicet Kal. Jun. *Regifugium* in Kalendario notatum reperimus: quod non a die indicti regi exilii circa Palilia, sed a die detectæ et vindicatæ conjurationis et bonorum direptorum numeratum esse hinc conjici potest: præsertim cum plurimi civium qui cum rege profugerant, impunitate a consulibus proposita, reditum in patriam exilio anteposuerint. Nam alterum regifugium, quod in Kalendario notatur VI. Kal. Mart. desinente Februario, referendum puto ad insequentem annum, cum, victis prælio Tarquiniis, ut Plut. observat, Romani sese vere liberos, *regem* omnino *fugatum* putarunt.

[s] *Religiosum erat consumere*] Non tantum quia campus Marti sacer: sed quia Tarquinius eum in privatos usus excolendo, religionem violaverat.

[t] *Insulam inde paulatim*] Hujus insulæ maxima latitudo teli jactum non excedit: longitudo stadiorum est duorum, aut circiter. In ea, præter Æsculapii templum, fuere templa alia, Jovis puta et Fauni. Hodie Sancti Bartholomæi fano celebris est.

[u] *Manuque adjutum*] Nihil est quod obsequamur Gronovio jubenti corrigi *adjutam;* quasi ad insulam, aut ad aream necessario referendum sit. *Adjutum* interpretor, eam rem quam casus inchoaverat, hominum arte promotam, et sic perfectam opus.

[x] *Eminens area*] Eminebat vero supra insulam Tiberinam area velut in navigii formam.

[y] *Sumtumque supplicium*] Reluctante quantumvis Collatino; cujus abdicatio huc referenda.

ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum[z] nobilissimi juvenes. Sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant[2] oculos, miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris,[†] quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem,[a] consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset,[d] eminente animo patrio[3 b] inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem[c] arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecu-

[d] *Spectaretur omnium in se conversis oculis.*

Drak. constanter servent *firma* sine copula.' *Doering.*—2 'Al. *adverterant*, quod præferendum puto.' *Idem.*—3 Legendum putat Stroth. *emineretne ani-*

NOTÆ

[z] *Stabant deligati ad palum*] Vides graphice depictum supplicii de sontibus apud Romanos sumendi morem. Brutus in filios nihil ad objecta crimina respondentes, quasi jure paterno animadvertit: reliquorum judicium civibus permisit.

† *Miserebat non pœnæ magis homines, quam sceleris*] Miseros eos censebant non tantum quod in prima adolescentia nobiles juvenes capite pœnas dabant; sed quod tam turpe facinus admisissent, eo patre nati atque in iis circumstantiis, quæ a Livio memorantur. Alioqui non video quid sit, *miseret me sceleris*, vix enim puto posse dici, scelus tuum facit me miserum. Vide Sanctii Minervam lib. IV. c. 3. *J. Clericus.*

[a] *Patrem liberatorem*] Nam consules per insidias opprimere statuerant conjurati. Dionys.

[b] *Eminente animo patrio*] An paternum affectum, quantumvis dissimulatum, erupisse vult in Bruti facie? an studium in patriam omnes affectus in tam duro ministerio superasse? hoc suadet illud Virgilii, 'Vincet amor patriæ.'

Eminente animo patrio] Si animus patrius sit animus in patriam bene affectus, significatur constantia Bruti; si vero animus paternus, misericordia erga filios, quæ sese prodebat. *J. Clericus.*

[c] *In utramque partem*] Tam præmii, quam pœnæ.

nia [d] ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio[4] ipsi[e] nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

6. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit,[e] bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquinienses que, 'ne se ortum,[f] ejusdem sanguinis,[5] extorrem egentem ex tanto modo regno,[6] [f] cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos:[g] se regem, augentem bello Romanum imperium,[h] a proximis[g]

[e] *Ubi cognovit fraudi atque insidiis locum non patere.*
[f] *Post regnum tam præclarum, quod nuper obtinuerat.*
[g] *Alios ex peregrinis regionibus Romam, ut regnarent, ultro accersitos.*
[h] *Dum Romanam ditionem amplificatum iret: Ardeam obsidendo.*

mus patrius.—4 Legit Sigon. *Vindici.*

5 'Rhenanus censet legendum esse *ortu.*—Vereor autem ne legendum sit hoc modo, *ne se ortum ab iis ejusdem s.*' Sigon.—6 '*Extorrem, egentem, ex tanto modo regno* vulgo distinguitur; sed commata ejicienda putabat Drak. Malim, *extorrem actum ex tanto modo regno*, vel certe, *egentem, extorrem ex*

NOTÆ

[d] *Indici, pecunia*] Quanta pecunia in præmium indicii nunc data fuerit, non indicatur, sed lib. XXII. cap. 33. lib. item XXVI. cap. 27. æris gravis viginti millia servis data, i. circiter 13333. lib. At lib. XXIX. centum millia ea de causa liberis hominibus; servis cum libertate viginti quinque millia legibus persoluta, i. 16666. lib. et si quid excurrit.

[e] *Vindicio ipsi*] Cæninensem patria, captumque bello, pincernam in convivio apud Aquilos egisse Dionysius scribit, qui *Vindicem* appellat. Cum tribus modis servi libertatem ac civitatem Romanam consequerentur, vindicta, censu, testamento, vindictam ab hoc servo, quasi primum hac ratione manumisso, quidam deducunt. Alii forte probabilius a virga, qua lictor jussu magistratus caput manumittendi tangebat, ut vindicaretur in libertatem, quæque idcirco dicebatur vindicta, auctore Boëthio in Topica Cicer. *Festucam* vocat Plautus in milite glorioso.

[f] *Ne se ortum*] Gronovius *se* auferendi casu accipit, ut sit *ortum ex ipsis.* Id forte ex oratione Tarquinii ad Porsenam confirmari potest, quæ sic cap. 9. refertur, 'ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque,' id est, ex eadem natione. Nam Tarquinius Priscus maternum genus ab Etruscis, et Tarquinii nomen a patria ducebat, lib. I. c. 34.

scelerata conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni[i] rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias[k] ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademtum.'[h] Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. Pulchrum videbatur, suos Romæ regnare.[l] Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine[i]

[i] *Regia munia.* [k] *Sibi etiam ipsis illatas jam olim injurias.*
[l] *Ex civitate sua oriundos.*

NOTÆ

[g] *A proximis*] A L. Junio Bruto, qui Tarquinii Superbi amita, vel sorore natus.

[h] *Cæsas legiones, agrum ademtum*] Vide inprimis lib. I. c. 15. et 27.

[i] *Quadrato agmine*] Compositam ad prælium aciem intellige. Gall. *qui marchoit en bataille.* Quadrato agmine incedere solebat exercitus cum in conspectu, aut non procul esset hostis; vel ab eo periculum. Notat Servius ex Varrone duo esse genera agminum: 'Quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere. Pilatum alterum, quod sine jumentis incedit, sed inter se densum est, quo facilius per iniqua loca tramittatur.' At Polybius duplicem incessus formam aliter distinguit. Priori, quæ vulgaris erat, eodem fere ordine ingrediebatur exercitus, quo castra metabatur: factis scilicet peditum quinque ordinibus, quorum primus extraordinarium, secundus primi sociorum cornu, tertius primæ legionis, quartus legionis secundæ, postremus sociorum cornu sinistri: singulorum ordinum impedimentis ordinem sequentibus suum: Equitibus autem vel subsequentibus, et ipsis ordines suos seorsim, vel ad latera tuentibus ordinum suorum sarcinas. Altera forma minus communis, qua in hostico utebantur, erat ejusmodi, ut triplex fieret peditum agmen, et præeuntia jumenta sua agmen unumquodque, hastati, principes, triarii sequerentur; parati instructique ad pugnam: nisi quod, ingruentibus hostibus, evolvere se unumquodque agmen ab impedimentis oportebat, declinando et progrediendo ad latus, unde in illos iretur: jumentis interim subsistentibus, aut retro subductis. At horum generum neutrum vere quadratum, sed in longum porrectum; neutrum impedimentis liberum: utcumque posterius ad pugnandum paulo expeditius, et locis patentibus convenientius, ut Polybius innuit. Quadratum igitur agmen tunc proprie intelligitur, cum exercitus,

peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit,[m] (præerat Aruns Tarquinius, filius regis,) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse,[k] deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, 'Ille est vir,' inquit, 'qui nos extorres expulit[7] [l] patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus,[m] magnifice incedit. Dii, regum ultores, adeste.' Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam[n] ducibus: avide itaque se certamini offert. Adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam[o] uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint.[n] [p] Simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria,[q] et

[m] *In exercitu quoque hostili equites agmen ducebant.*

[n] *Animis ita infensis conflixere, ut (cum neuter cogitaret de proprio corpore tuendo modo hostem sauciaret) ambo per scutum perforatum mutuis vulneribus confixi, utique, et hostili hastu impliciti, ex equis in terram deciderint.*

NOTÆ

hoste ab omni parte suspecto, pugnæ paratus est ab quatuor lateribus, etsi frons longior sit: quam ordinationem Græci πλαίσιον appellant, sive πλινθίον, a laterculi forma, ubi longitudo latitudinem, seu altitudinem, multis partibus superat.

[k] *Consulem esse*] Huc refer τὸ *cognovit*, quod subsequitur. Zengmatis species.

[l] *Extorres expulit*] Si extorris pro exule dicitur, prisum jam esse oportet: neque enim pellitur civitate qui in exilio est. Sed intelligit Brutum, cum Tarquinios patria expulit, effecisse ut extorres viverent. Sic apud Cic. v. Verr. 'Hinc centum Patresfam. extorres profugerunt.'

[m] *Nostris decoratus insignibus*] Eadem fere consulum ac regum insignia fuisse jam observatum est.

[n] *Capessere pugnam*] Id est, ultro appetere, atque ipsi prælium incipere. Opponit priscum morem posteriori usui; quo, dum primum agmen confligeret, duces post principia stantes, quæ agenda essent pro rerum statu imperabant. Vix sua manu pugnabant, nisi necessitate urgente.

[o] *Per parmam*] Parma scuti genus est brevioris ac rotundi.

[p] *Ex equis lapsi sint*] Letale vulnus uterque, alter per costas, per ilia alter accepit. Equi nimio impetu collisi, et in posteriores pedes erecti, sessores excusserunt.

[q] *Varia victoria*] Victoria ita variavit, ut utraque pars victrix, utraque victa; et sic ambigua ex eo capite victoria fuerit.

velut æquo Marte pugnatum est. Dextra utrimque cornua[r] vicere, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique.[8] Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

7. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex sylva Arsia[s] ingentem editam vocem; Sylvani vocem[t] eam creditam; hæc dicta,[9] 'Uno plus Tuscorum[10 u] cecidisse in acie; vincere bello Romanum.'[o] Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis.

[o] *Romanos in summa victores esse.*

tanto modo regno.' Rupert.—7 Voss. *pepulit.*—8 Add. *sunt* Edd. ante Drak. 9 '*Hæc dicta* sc. esse. Sed hæc verba glossam esse ineptam, semper suspicatus sum.' *Rupert.* Idem putat Doering.—10 '*Tuscorum* plerique Mss. unde recepi pro vulg. *Etruscorum*, prob. Jac. Gronov. qui hanc quoque

NOTÆ

[r] *Dextra utrimque cornua*] Dextrum cornu Romanorum, cui Valerius præerat, profligatos Veientes usque ad castra est persecutum. Dextrum Etruscorum, ductu Sexti et Titi, Romanos sibi oppositos in castra compulit; a quorum oppugnatione per triarios rejecti. Sed quomodo cornua in quadrata ordinatione? Cornua scilicet vocantur Græce *κέρατα*, extremæ ad dextram lævamque partes exercitus: etiamsi ab acie media minus distinctæ.

[s] *Ex sylva Arsia*] Haud procul Janiculo fuit hæc sylva: et Campus in quo prælium commissum, inter Aureliam Claudiamque vias positus, videtur medius fuisse inter Janiculum et vicum, qui nunc *Borghetto.* Dionysius sylvam heroi Orato sacram ait, et castra in prato Vinio posita. Plut. 'Æsuvium' pratum, nemusque 'Ursum' appellat. Sed Valerius Maximus, Nostro concors in nomine sylvæ Arsiæ, vocem illam Sylvani ante prælium editam scribit.

[t] *Sylvani vocem*] Sylvanus, a sylvis, quibus gaudet, nomen sortitus, pecorum et agrorum Deus vulgo habebatur ex Servio, apud quem alii Deum τῆς ὕλης dicebant, quo vocabulo intelligi volebant elementorum omnium fæcem, ex qua cuncta procreantur. Ælianus de Histor. Animal. puerum ex capra apud Sybarin genitum, qui humana facie, caprinis cruribus esset, in Deos relatum scribit, dictumque Sylvanum. Faunum hic Dionysius vocat, ad quem Romani Panicos terrores, et spectra retulisse tradit.

[u] *Uno plus Tuscorum* [*Etruscorum*] Numeratis postridie cadaveribus, Etruscorum undecim millia et trecenti cecidisse inventi sunt; e Romanis par omnino numerus, uno demto.

Nam, postquam illuxit, nec quisquam[11] hostium[x] in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque[y] inde Romam rediit. Collegæ funus,[z] quanto tum potuit apparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem,[a] eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ[b] fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore[c] non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam surrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa Velia.[d] Ibi alto

variationem Livio solennem esse monet.' *Rupert.*—11 '*Nec quicquam* aliquot

NOTÆ

[x] *Nec quisquam hostium*] Ante lucem tamen animatus Sylvani sive Fauni voce Valerius vallum Etruscorum aggressus est; multisque cæsis, fugatis reliquis, castra etiam diripuit, ex Dionysio. Apud Plutarchum capti ex Etruscis ad quinque millia.

[y] *Triumphansque*] Hic consulum primus quadrijugo curru in Urbem invectus, ut Plutarchus observat, re divina facta, spoliisque dicatis, diei reliquum inter epulas exegit, una cum exercitu victore, quem plenis mensis populus excepit, ut est apud Dionysium.

[z] *Collegæ funus*] Corpus Bruti coronatum, fortissimorum equitum humeris relatum, Senatus, qui obviam iverat, jussu in Urbem triumphali pompa illatum est. Postridie Valerius pullatus Bruti corpus in lectica ornatissima deferri jussit in forum, populoque in concionem vocato funebrem orationem habuit: unde morem clarorum virorum laudes in funere pronuntiandi plerique deductum putant. Quod servabant etiam Athenienses in funere eorum qui bello cæsi essent. Ceterum hoc loco prætermittendum non videtur quod Dionys. notat, Brutum nullos reliquisse filios superstites; ac proinde Junios Brutos, qui postea claruerunt, omnes Plebeios fuisse.

[a] *Annum, ut parentem*] Annum intellige decem mensium, qualis sub Romulo: hoc enim longissimum tempus lugendi apud Romanos. Nam nec Numa, cum duos anno menses adjiceret, tempora luctus ampliavit, quemadmodum discimus ex Plutarcho. Unde Ovid. I. Fastorum: 'Per totidem menses a funere conjugis uxor Sustinet in vidua tristia signa domo.' Theodosius tamen maritos a mulieribus annum integrum lugeri constituit.

[b] *Violatæ pudicitiæ*] A Sexto Tarquinio in Lucretia.

[c] *Ex favore*] Pro gratia, qua floruerat Valerius apud populum, oborta est in eum suspicio, atque adeo gravis accusatio affectati regni.

[d] *In summa Velia*] Erat hæc editior pars montis Palatini in ortum æstivum spectans difficili accessu atque arduo, unde in forum Romanum despectus: ut Valerio hinc descendente pompa comitantium lictorum regii

atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus[e] in concionem escendit.[12] Gratum id multitudini spectaculum fuit: summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul 'laudare fortunam collegæ, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. Se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se[13] Vitelliosque recidisse.[p] Nunquamne ergo,' inquit, 'ulla adeo a[14] vobis spectata[f] virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento[g] mea apud vos

[p] *Eo devenisse, ut pro patriæ libertatis vindice Aquilliorum et Vitelliorum instar haberetur patriæ proditor.*

Mss. non male.' *Idem.* Idem notat Doering.—12 *Ascendit* Edd. ante Drak. —13 *Se* del. Edd. ante Drak.—14 Præpositionem delendam esse censet J.

NOTÆ

fastus speciem ingereret. Dictam autem Veliam Varro testatur, quod ante inventam ovium tondendarum rationem, pastores ibi lanam vellere soliti essent.

[e] *Summissis fascibus*] Hæc potestatis insignia. Fasces autem summittere, non est deponere omnino, et a se amovere, ut Velcurio censuit: sed cum surrecti a lictoribus præferri magistratibus solerent, eos demittere atque inclinare, ut recte interpretatur Rodiginus: quod honoris majoris deferendi causa fiebat. Hinc adagio dicitur quis 'fasces alteri summittere,' pro ei cedere, ut apud Cic. de Clar. Orat. 'Tibi ætas nostra cedit, fascesque summittit.' Quo in genere laudatur mira Pompeii magni humanitas: qui, Plinio teste, post bellum Mithridaticum, intraturus Posidonii philosophi domum, fasces lictorios januæ summisit, is nempe cui se oriens occidensque summiserat.

[f] *A vobis spectata*] Accedo libens Gronovio, qui præpositionem delet, ut sit *vobis spectata virtus;* non secus ac lib. I. c. 57. 'quod cuique spectatissimum,' et apud Sallust. in Jugurth. 'Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent.'

[g] *Tam levi momento*] Dicitur *momentum* de minima, et quasi indivisibili parte sive temporis, sive ponderis, aut etiam utilitatis. Non absimili sententia utitur Cic. II. Orat. contra

fama pendet?[15] Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim,[h] quam qui sim, magis referat?[q] Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam:[i] ut vos supra suspectum me civem[r] habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.' Delata confestim materia omnis[k] infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ[16][l] est, domus in infimo clivo ædificata.

[q] *Ut interesse videatur in quo urbis loco habitem, potius quam qualis ipse sim.*
[r] *Supra me qui suspectus civis videor.*

F. Gronov. probante Doujatio.—15 '*Tam levi momento mea apud vos fama pendet.* In XI. Mss. non male legitur, *tam levi momentaneaque apud vos fama pendere:* sed illud præstat.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—16 Multi codices habent *vicus publicus* et *via publica;* corrigendum esse censet Rhenan. *Viriplacæ.* Alii legunt *Vicepotæ*, alii *Vicæpocæ*.

NOTÆ

Roll. 'Cetera vectigalia perlevi sæpe momento fortunæ, inclinatione temporis pendere.'

[h] *Ubi sim*] Vir probus semper et ubique sibi similis.

[i] *Colli etiam subjiciam*] Et vero domum suam detulit in infimum clivum.

[k] *Materia omnis*] Ædium nimirum materia, trabes, cæmenta, &c.

[l] *Vicæpotæ*] Lectio vetus ex Rhenano, *ubi nunc vicæpocæ* est: et sic scribendum suspicatur, *ubi nunc Viriplacæ est*, ædes nempe, qualis revera in monte Palatino. Sane in Urbis descriptionibus legitur ædes *Deæ viriplacæ* in Palatio, atque ita sub Velia. Sigonius affirmat in plerisque libris esse *ubi nunc via publica*, tum auctoritatem Plutarchi adducit, qui in Poplicola hæc habet, ὅπου νῦν ἱερὸν ἐστι οὐῖκος πόπλικος ὀνομαζόμενον. Addit Frontinum de aquæductibus 2. meminisse *vici Publici;* unde veretur ne legendum sit *vicus Publicus*. Sed vicus publicus non in X. Urbis regione, quæ est palatii; sed in regione VI. fuit, cui ab alta semita nomen: et templum vici publici cuiquam auditum negat Lipsius in Epistolis, qui vult scribi *Vicæpotæ:* eoque nomine significari apud Priscos Victoriam, ex Seneca in ludo; ubi, 'proximus interrogatur sententiam Diespiter Vicæpotæ filius.' In eam rem L. Higinium veterem scriptorem laudat idem Lips. ex Asconio, apud quem dicitur 'P. Valerio Volesi filio Poplicolæ ædes publicas sub Velia, ubi nunc ædes Victoriæ est, populum ex lege, quam ipse tulerat, concessisse.' Cujus in sententiam facile ierim, quandoquidem ædes clivusque Victoriæ in eadem Palatii regione leguntur, in qua Velia, et Poplicolæ domus.

Ubi nunc Vicæpotæ] Subaudiendum ædes, aut templum; nam, ut vidit J. Lipsius Epistol. quæst. lib. II. Epist. 2. est Victoria sic a priscis Romanis dicta, a vincendo, potiendo. Ei assentitur Ger. Jo. Vossius in Etym. ad vocem 'vica.' *J. Clericus.*

8. Latæ deinde leges,[m] non solum quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. Inde cognomen factum Publicolæ [17] [n] est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus[o] ad populum, sacrandoque cum bonis[p] capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ

17 '*Cognomen Publicolæ*, pro quo *Poplicolæ* tum ex fide marmm. et auctorum Græcorum, Dionysii, Plut. et Dionis, tum ex etymologia vocis scribendum videri possit: nam *Poplicola* est populum colens. Sed *Publicolæ* vel *Poblicolæ* legitur h. l. in omnibus libris, (nisi quod in Leid. 2. et Voss. 1. in marg. legitur *Plebicolæ*, ut ap. Cic. Agr. II. 31. et Sext. 52. cui lectioni favet locus Liv. VII. 32.) ut in nummo ap. Mediobarb. p. 31. et in Fastis Capitol. ap. Gruter. p. 289. Præterea a *populus* formatur *populicus* et *populicola*, pro quo olim non modo *poplicus* et *Poplicola*, sed et molliore forma *poblicus* sive *publicus* et *Publicola* s. *Poblicola* dicebatur, quod jam notavit Priscianus.' *Rupert. Pop-*

NOTÆ

[m] *Latæ deinde leges*] Plures hic Livius leges populares a Poplicola deliniendæ plebi latas perstringit. Plutarchus quinque refert, quarum prima erat uti adversus magistratum quemvis ad populum a cive provocari posset. 2. uti magistratus imperiumque populus Romanus daret, qui populi injussu gereret, is capite lueret. 3. Uti cives tenuiores a vectigalibus et tributis immunes essent. 4. Uti consularis majestatis læsæ mulcta in dies singulos quinque boum, duarumque ovium pretium non excederet. 5. Uti bona cum capite ejus devoverentur qui regni occupandi consilia inisset. Illud etiam adjicit, ex ejus instituto manare, ut quæstores duo quotannis ex patriciis juvenibus a populo crearentur; qui pecuniam publicam acciperent, in ærarium Saturni cogerent, et in tabulas rationum referrent. Quod eo spectabat ne consulum potentia pecuniarum subsidio augeretur. Qua de re dicendum erit lib. IV. Præter comitia et suffragia de rebus maximis populo a primis consulibus restituta ex lege Romuli, in usum quoque revocata sunt, teste Dionysio, ipsius Romuli, Numæ, Ser. Tullii de contractibus leges salubres, nec obfuturæ libertati. Sacra etiam plebeia, a Tarquinio Superbo sublata, paganalia, compitalia, &c. restituta.

[n] *Publicolæ* [*Poplicolæ*] Sigonius ex fide Capitolinorum marmorum ita scribi jubet. Certum est ex Dionysio aliisque id cognominis ex eo deductum quod populum coleret. Ideoque ea vox a Græcis vertitur Δημοκηδής.

[o] *Adversus magistratus*] Appellandi a magistratibus facultas eorum potestati procul dubio adversatur: adeo ut hac lege dissolutum consulare imperium notet Liv. lib. IV. Soli fuere dictatores a quibus provocare non licebat, quemadmodum idem lib. II. tradit.

[p] *Sacrandoque cum bonis*] Hoc loco *sacrare* est Divis devovere, ac detestabile decernere, ut impune violari possit: atque hominem morti addicere, facta cuivis copia ejus impune occidendi; uti Budæus annotat post Donatum. Huc illud spectat 'intestabilis et sacer esto.' Pecunias autem

in vulgus leges fuere. Quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset,[s] tum deinde comitia collegæ surrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius[q] consul, qui magno natu,[t] non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus.[r] Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. Credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriam intercidisse.[18] [s] Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti,[t] uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari.[*] Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deum nuntium incutiunt;[w] 'mortuum ejus filium esse, funestaque familia[x] dedicare eum templum non posse.'[u] Non crediderit fac-

[s] *Ut horum beneficiorum meritum solus apud populum haberet, nullo collega participante.* [t] *Ætate provectus.*
[w] *Cum jam solennes dedicationis preces pronuntiaret, mali ominis nuntium afferunt.* [x] *Cum ejus familia funere contaminata esset.*

licolæ probat Stroth. et ita scribendum monet Sigonius.—18 'Ita ex plurimis Mss. reposui pro vulg. *memoria intercidisse.*' Rupert. Probat Doering.

NOTÆ

ex bonis ejusmodi damnatorum redactas Cereri sacras fuisse scribit Dionys. lib. x.

Sacrando cum bonis, &c.] Qui sacri erant plebiscito, eos impune occidere licebat, ut docent Festus, in 'sacer mons,' et Macrobius Saturn. l. III. c. 7. Bona vero sic sacra perdebantur; ut liquet exemplo segetis Tarquinii supra c. 5. Vide et Intt. ad septimam Tabularum XII. *J. Clericus.*

[q] *Sp. Lucretius*] Cognomine Tricipitinus, pater Lucretiæ; ob cujus memoriam anno primo libertatis, et virum et patrem consules factos scribit Cicero.

[r] *M. Horatius Pulvillus*] Hic ab Horatio tergemino Curiatiorum victore originem trahens, patruus creditur P. Horatii Coclitis.

[s] *Memoriam* [*memoria*] *intercidisse*] Repete e proximo *consulatum.*

[t] *Consules sortiti*] Non ita Plut. apud quem primores civitatis id muneris ex invidia in P. Valerium, qui mirum in modum illud ambiebat, Horatio a populo mandari curarunt.

[*] A. U. C. 245.

[u] *Dedicare non posse*] Observat Turnebus in Adversariis auguria du-

tum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno.[x] Inde P. Valerius iterum,[y] T. Lucretius consules facti.

NOTÆ

plicis generis apud Romanos fuisse, 'impetrativa,' et 'oblativa.' Illa, quæ quis a Diis petita impetrasset, in ejus potestate non fuisse, accipere et agnoscere vellet, necne. Oblativa, quæ non cogitanti offerebantur, vel repudiari, vel admitti pro arbitrio potuisse. Posterioris generis erat hic nuntius de morte filii, quem falso fuisse allatum postea compertum est.

[x] *Primo anno*] Intra hunc vertentem annum ab exactis regibus quinque fuere consules, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus primum, deinde suffecti Collatino P. Valerius, Bruto Spur. Lucretius, atque huic M. Horatius. Quo mense ac die hic annus cœperit, quo desierit, non satis constat. Mihi, perpensis accurate omnibus, maxime videtur simile vero Brutum paulo post diem IX. Kal. Junias, in quem diem Ovid. V. Fastorum regifugium confert, et forte ipsis Kal. Juniis, creatum consulem cum Collatino. Hos, qui quadrimestres consules a Dionysio dicuntur, (hoc est, ut ego interpretor, collegæ per quatuor menses,) ad ineuntem usque Septembrem rem Romanam simul rexisse, ut quartum mensem inchoarint; tum abdicato Collatino suffectum Valerium, qui consulatum cum Bruto gesserit, ad anni sequentis, quo Plutarch. prælio cum Etruscis cæsum Brutum commemorat: vel ad VI. Kal. Martii, quo die signatur in Kalendario alterum regifugium. Tum Valerium solum toto saltem mense Martio sine collega agentem, venisse in suspicionem, eique abolendæ Valerias tulisse leges: tandem cum Horatio Aprilis partem, ac Maium fere totum exegisse, sicque annum implevisse. Hoc loco Bruti e nummis vultum exhibendum censui.

Ceterum, cum regnante adhuc Superbo annus ab Urbe condita 244. cœperit, ejusque anni menses aliquot ante eundem pulsum effluxerint; videtur quinque consulum qui in annum eundem conferuntur, postremos duos annum 245. attigisse. Tunc quæstores duo populi suffragio creati, P. Veturius et M. Minucius patricii, qui pecuniam publicam in ærarium inferrent ad templum Saturni, ex Poplicolæ sententia, teste Plutarcho. Paulo tamen aliter Tacitus, lib. XI. Annal. apud quem 'Regibus etiam tum imperantibus, instituti sunt quæstores: quod,' inquit, 'lex Curiata ostendit ab L. Bruto repetita: mansitque consulibus potestas deligendi;

9. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam,[19] [z] Clusinum regem,[a] perfugerant. Ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, 'ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur:' nunc monebant etiam, 'ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari [20] summa infimis. Nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos [b] hominesque pulcherrimæ.' Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum

19 Al. *Porsennam*.—20 Vulgo distinguitur: *dulcedinis, nisi q. v. c. e. expe-*

NOTÆ

donec eum quoque honorem populus mandaret.'

[y] *Inde P. Valerius iterum*] Hic secundus fuit a regibus pulsis annus: quo nihil memorabile actum Dionys. notat, præter censum, et tributorum ordinationem ex Tullii regis instituto in usum revocatam. Obsidionem autem Urbis a Porsena in annum sequentem rejicit.

[z] *Ad Lartem Porsenam*] Lar dignitatis nomen fuit apud Etruscos: quorum duodecim populi suum quisque lucumonem, id est, dictatorem, et quasi annuum regem, habebant, teste Servio in II. et VIII. Æneid. His qui perpetuo præesset, unus ab omnibus Etruscis eligebatur, Lartis nomine insignis. Ceterum in nominandi casu est *Lar*, ut contra Robortellum probat ex priscis Grammaticis, aliisque melioris notæ auctoribus Sigonius in lib. de nominibus Romanorum. Dionysio et Plutarcho est *Λάρς Πορσήνας*.

[a] *Clusinum regem*] Duplex fuit in Tuscia oppidum Clusium: alterum Clusium novum soli Plinio cognitum (ad radices Apennini Arnum inter et Tiberim; ubi adhuc nominis vestigia servat locus, in territorio Florentino) et vetus longe illustrius, de quo hic sermo, antea *Camers* appellatum; ut ex Liv. lib. X. et Polyb. lib. II. colligitur; ab Umbris vetustissimis incolis indito nomine. Clusii autem appellatio a Clusio Tyrrheni, aut a Telemacho Ulyssis filio imposita, Servio auctore in X. Æneid. Hæc una erat ex XII. primariis Etruscorum urbibus, centesimo ab Roma milliari, sita ad paludem Clusinam, quæ in longitudinem spatiosa, in latitudinem angusta Clanim fluvium transmittit, nunc *La Chiana*. Urbs vero vulgo hodie *Chiusi*: in dominio Magni Tusciæ Ducis, qua vetus Senensium ditio, patrimonio S. Rom. Ecclesiæ, ejusque territoriis, Perusino, et Urbevetano confinis.

[b] *Rei inter Deos, &c.*] Inter Reipub. formas eam perfectissimam esse, in qua unus dominetur ad hoc natura comparatus, politici plerique fatentur. Aristoteles ipse excellentem virtute principem tanquam Deum in hominibus esse agnoscit lib. III. Polit. cap. 13. eamque gubernandi rationem primam et divinissimam vocat lib. IV. cap. 2. ideoque tyrannidem ei oppositam, omnium deterrimam.

Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina[c] erat, magnumque Porsenæ nomen. Nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. Annonæ inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas.[d] Salis quoque vendendi arbitrium,[e] quia impenso † pretio venibat, in publicum omne sumtum,[1] ademtum privatis: portoriisque[2] et tributo plebes[3] liberata,[f]

tant, t. r. r. defendant. Æquari.—1 'Recepi cum Strothio emendat. Gronov. quam etiam Mss. auctoritate firmari testatur Klockius. Vulgata lectio, *in publicum omni sumtu*, ni fallor, plane inepta est; neque persuasit mihi conjecturam suam Doering. qui suspicatur, verbum *translato*, vel *recepto*, vel *redacto*, vel simile excidisse.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—2 *Portoriis quoque* Edd. ante Drak.—3 *Plebe* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[c] *Valida res tum Clusina*] Summam ejus civitatis potentiam et opes vel ex eo colligere licet quod de Italico labyrintho scribitur: quem sepulcri causa rex Porsena sibi fecit, ut externorum regum vanitas quoque ab Italis superaretur. Opus enim magnificentissimum fuisse docet ejus descriptio ex Varrone apud Plin. lib. XXXVI. cap. 13.

[d] *Alii Cumas*] Latinis Cumæ, Græcis Κύμη dicitur oppidum ad Campaniæ littus in colle arduo positum, Chalcidensium et Eretriensium ex Eubœa Græciæ insula eo appulsorum colonia, unde postea deducta Neapolis. Adhuc in ruinis nomen retinet, ductum vel a Cuma Æolica in Asiæ civitate, ex qua ortus Hippocles, alter ex hujus coloniæ ducibus: vel ἀπὸ τῶν κυμάτων, id est, a fluctibus, qui ad ejus radices illiduntur. Vide Strabonem lib. V. Vell. lib. I. Agathiam lib. I. et Nostrum lib. VIII. Domicilium fuit Sibyllæ, quæ hinc Cumana dicta, vel Cumæa. Hinc antrum quarto in milliari vocatur *Grotta della Sibilla*, seu vere, seu falso. Nam ex Justino Martyre habemus hanc Sibyllam, Berosi Babylonicæ historiæ scriptoris filiam, eo profectam, intra ipsam urbem in Basilicæ ingentis adyto oracula sua fudisse. Hanc Basilicam ex Virgilio discere possumus Apollinis templum fuisse, a Dædalo dicatum: a quo diversum antrum illud quod ad lacum Avernum.

[e] *Salis quoque vendendi arbitrium*] Locus difficilis, in quo Turnebus, Nannius, Sigonius, et alii laborarunt: unus eum Gronovius plane videtur enucleasse, levi mutatione. Sic enim legit, *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumtum, ademtum privatis.* Ubi notandum primo *arbitrium* sumi aliquando pro pecunia vectigalis, quam redemtores solvebant Reip. Qua ratione salis vendendi arbitrium erit

ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent;[y] pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus[g] postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

10. Cum hostes adessent, pro se quisque[z] in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius[h]

[y] *Ut in belli sumtus tributum penderetur a locupletioribus, qui ad portandum onus illud sufficerent.*

[z] *Unusquisque agrestium Romanorum quantum ad se attinebat.*

NOTÆ

Gall. *Le Parti du sel; le pouvoir de vendre le sel au peuple; la Ferme des Gabelles.* Hoc sensu Cic. in orationibus post reditum, et pro domo sua dixit 'arbitria funeris solvebantur;' et, 'nondum morte complorata arbitria petentes funeris.' Hispani hodieque vectigalia quæ per mancipes exercentur *alvedrios* vocant, si bene memini. Notandum præterea *impenso pretio* accipi hoc loco non pro dependo, sive erogato, sed pro immani; atque hoc sensu accipiendum esse apud eundem Cic. lib. XIV. ad Att. Ep. 12. quamvis ibi aliter Manutius. Ita adverbium *impense* idem significat ac valde, vehementer. Quintilianus 'impensam operam,' Suetonius et Tacitus 'impensissimas preces,' Gellius 'impensum damnum,' in eandem sententiam dixere. Vult itaque Livius a Senatu plebi gratificaturo decretum, ut Salinæ apud Ostiam ab Anco Marcio institutæ, quæ redemtoribus locari solebant, quoniam ab his, privatis hominibus, et privatæ duntaxat utilitati servientibus, carius hæc annona vendebatur, non amplius ad hastam locarentur exercendæ a publicanis, sed in publicum receptæ, actoribus publicis mandarentur, longe viliori pretio plebi venditaris. *Que les Gabelles ne fussent plus baillées à Ferme aux Partisans; mais à des Commis, qui en eussent l'administration, et en fissent le debit à bon marché aux dépens du public.*

† *Quia impenso, &c.*] Sic J. Fr. Gronovius conjiciebat: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumtum ademtum privatis.* Ademta facultas privatis vendendi salis, quia nimio pretio venibat. Alioquin intelligi queat: *in publicum omni sumtu* (conficiendi salis translato) *ademtum privatis* (qui eum sumtum antea tolerabant) *vendendi* ejus *arbitrium.* Vix est ut vocula aliqua non exciderit. *J. Clericus.*

[f] *Plebes liberata* [*plebe liberata*] His scilicet levamentis ad imminutum salis pretium additis, demerendæ plebi.

[g] *Malis artibus*] Per fraudes et largitiones cum crimine conjunctas, quibus ambitiosi homines tenuiorum sibi gratiam, et ad prava obsequium quærunt.

[h] *Pons sublicius*] Hoc ligneo ponte unico, Anci Marcii cura exstructo, cum Urbe jungebatur Transtiberi-

iter pæne hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius[i] Cocles.[k] Id munimentum[l] illo die fortuna urbis Romanæ habuit; qui, positus forte in statione pontis,[m] cum captum repentino impetu Janiculum,[n] atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos,[o] obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur:[4] 'nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem[5][p]

4 'In Pal. deerat τὸ *testabatur*. Voss. a m. pr. *obsistens obstansque.* Et certe ingrata est verbi repetitio. Suspicari possis fuisse: *obsistens obsecransque, D. et h. f. testabatur.*' J. F. Gronov.—5 Cod. Oxon. *transitum per pontem.*

NOTÆ

num suburbium, arce in Janiculo monte posita munitum.

[i] *Horatius*] P. Horatius Cocles a P. Horatio tergemino Curiatiorum victore ducebat originem; filius Horatii Pulvilli, qui frater erat M. Horatii superiore anno consulis.

[k] *Cocles*] Ex Plinio lib. XI. cap. 37. *Coclites* appellati, qui altero lumine orbi nascuntur. Servius in VIII. Æneïd. innuere videtur e Cyclopum nomine deductum Coclitum vocabulum. Huic autem Horatio id nominis inditum, quod oculum in bello amisisset, memorant historici. Adjicit tamen Plutarch. in Poplicola, fuisse, qui hanc Horatii appellationem ex simitate nasi tractam autumarent, qui ita depressus erat, ut, nullo inter oculos discrimine, supercilia commixta essent; unde, plerisque eum Cyclopem nominare volentibus, obtinuerit, ut corrupto vocabulo *Cocles* a plurimis appellaretur.

[l] *Id munimentum*] Horatius munimenti loco fuit: ita urbem ac fortunam Romanorum tuitus est. Et revera frustra sint munitiones et propugnacula, nisi a strenuis viris defendantur. Ideo Lycurgus non aliis muris Spartam muniri voluit, quam civium animis atque pectoribus.

[m] *In statione pontis*] Statio est locus, in quo manus militum collocatur, quæ præsidium agitet ad cavendas hostium insidias, primumque eorum impetum arcendum. Gallice, *Un corps de Garde.*

[n] *Janiculum*] Mons a Jano appellatus, septem collibus Romæ Urbis altior, ideoque Urbi imminens, in Suburbio Transtiberino; nunc Mons aureus et vulgo *Montorio* dictus. Eum Romani munierant, præsidioque firmaverant, ne hostibus ab Etruria venientibus patens, faciliorem aditum daret in Urbem. Verum Etruscorum impetum non diu sustinuerat, et dimicatum acriter ac justa acie trans flumen Dionysius scribit, donec res demum Romana aperte inclinavit.

[o] *Reprehensans singulos*] Reprehensare non tam frequentativum esse puto a reprehendere, quam reduplicativum a prensare: magis enim obsecrandi, aut apprehendendo retinendi, locus hic fuisse videtur, quam objurgandi.

[p] *Transitum pontem*] Nannius v. miscell. mavult, *si transitui pontem a tergo reliquissent.*; id est, ad transitum opportunum: quod nullus aliequi sensus emergat, nisi nomen *trans-*

a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere,[6] [q] ut pontem ferro, igni, quacumque vi[7] possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.' Vadit inde in primum aditum pontis,[r] insignisque inter conspecta cedentium pugnæ[8] [s] terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis,[a] ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium[9] [t] ac T. Herminium, ambos claros

[a] *Inter eorum terga, qui certamen deserebant, ipse notabilis, ut qui adverso pectore, armisque in hostem versis, ad pugnum se compararet.*

Mavult Nannius *transitui*.—6 Vett. libb. *præcipere*.—7 Vet. lect. *et quacum-*

NOTÆ

itus ita inflectatur, ut significet transibilem. Sed omnes libri constanter retinent *transitum*: atque hoc vocabulum aliquando participii passivi est. Nam et apud Nostrum lib. XXI. legitur: 'ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ.' Idcirco, cum vox *transitum* substantive sumta nullam satis commodam accipiat interpretationem, eo, ni fallor, necessario decurrendum est, ut vel *transitum* accipiamus pro eo quod transiri potest, quemadmodum invictum dicimus pro eo qui vinci non potest, (quæ tamen loquendi forma paulo durior,) vel *transitum* intelligamus pro transmisso; ut, si Romani, qui pontis caput Etruscis obversum obtinebant, ac tueri debebant, eum in Urbem fugiendo transierint, transitumque et desertum a se hostibus insecuturis prodiderint, eos statim in Capitolio visuri dicantur. Quod Gallice sic expresseris: *Si en reculant ils passoient le pont pour se sauver dans la Ville, et si en le laissant derriere eux, ils l'abandonnoient aux ennemis, ils les verroient aussi-tôt qu'eux au milieu de la Ville.*

Transitum pontem] Hoc est, ut recte J. Fr. Gronovius, nisi rumperent eum pontem, quem transierant. Alioqui, si abesset *τὸ pontem*, nihil deesset, et forte margini additum, ut vocem *transitum* explicaret, in contextum irrupit. *J. Clericus.*

[q] *Monere, prædicere*] Rhenano placet magis *præcipere*. Est sane ad sententiam accommodatius: sed refragantur veteres libri: nec absonum omnino *prædicere*. Sic Livius ipse lib. XXI. 'monuisse, prædixisse se.'

[r] *In primum aditum pontis*] Immo, paulo ultra, opinor. Quo posito, facile defendetur lectio vulgaris loci mox sequentis: sic enim insignior Cocles.

[s] *Cedentium pugnæ*] Etsi 'pugna cedere' recte dicatur, quemadmodum et 'civitate cedere,' pro *excedere*, ut notat Gron. non idcirco vitiosum est *pugnæ cedere*: qua ratione fortunæ, tempori, minis, telis, insidiis, periculis, armis 'cedere' Cicero dixit.

[t] *Sp. Lartium*] A Larte prænomine dicti Lartii, ex Sigon. Græcorum codices Λάρκιον habent: unde Glareanus ubique *Largium* legit.

genere factisque. Cum his primam periculi procellam,[u] et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. Deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis[10] relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit.[x] Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, 'Servitia regum[y] superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.' Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant,[11] circumspectant.[z] Pudor deinde commovit aciem,[b] et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ cum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu,[12][a] jam impetu conabantur

[b] *Effecit pudor, ut se agmen Etruscorum moveret.*

que vi.—8 *Pugna* malebat J. F. Gronov.—9 Al. *Largium.*—10 Scribendum monet J. F. Gronov. *exigua pars pontis.*—11 Idem, probante Doujat. legendum monet *incipiat.*—12 Pro *gradu* conj. Tan. Faber *ausu.*

NOTÆ

[u] *Periculi procellam*] Intelligit primum impetum hostium, qui periculosi turbinis instar ingruebant.

[x] *Coëgit*] Cocles nempe: nec satis est causæ cur cum Gronovio scribamus, *exigua pars pontis relicta, &c. cedere coëgit.* Nam constat non male sententia, etiamsi communis lectio retineatur, *exigua parte pontis relicta.* Vult enim in tutum recedere coactos ab Horatio Sp. Lartium ac Titum Herminium, quos fugientibus ceteris pudor cum eo retinuerat in ponte defendendo, et quos idem pudor adhuc retinebat, postquam, relicta pontis fere jam omnino rescissi exigua tantum parte, defensores revocabantur ab iis qui rescindebant.

[y] *Servitia regum*] Verba sunt Horatii Coclitis Etruscos increpantis.

[z] *Ut prælium incipiant* [*incipiat*], *circumspectant*] Ita melius ex Gron. quam *prælium incipiant*: non tantum constructionis, sed et soni causa.

[a] *Ingenti pontem obtineret gradu*] Fatetur Tan. Faber non male hic exprimi Homericum μακρὰ βιβάς. Sed negat quicquam huic expressioni commune cum verbo *obtineret*: atque idcirco suspectum esse locum ait, ac pro *gradu* substitui posse *ausu.* Et vero minus convenire videtur hoc loco grandis incessus. Verum quidni gravitatem et ferociam, stabili gradu pontem occupantis ac tuentis, indicare his verbis potuit Auctor?

Ingenti pontem obtineret gradu] *Ingens gradus* merito est viris doctis suspectus. Si legeremus *immoto*, aut *immobili gradu*, res clara esset. Hostes enim eum 'gradu movere,' ut loquitur Livius l. VI. c. 32. et VII. c. 8. non potuerunt. Dionysius l. V. c. 23. in hac eadem re, de Horatio duobusque ejus sociis: διέμενον ἐπὶ τῆς γε-

detrudere virum; cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit.[e] Tum Cocles, 'Tiberine pater,'[b] inquit, 'te, sancte, precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias.' Ita sic armatus[c] in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis[d] incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio[e] posita, agri quantum uno die circumaravit datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. Nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.[f]

11. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam,[g] ne quid[13] Romam

[e] *Strepitus a Romanis editus ob lætitiam ex rescisso ponte, repentinum terrorem hostibus incutiens, continuit eorum vim.*

13 '*Ad cutodiam, ne quid.* Desideratur vox, *positis*, quæ est in vet. lib. *et*

NOTÆ

τῆς βάσεως, 'manserunt in eodem gradu.' *J. Clericus.*

[b] *Tiberine pater*] Numen invocat fluvii, qui ex Servio in VIII. Æneid. in sacris *Tiberinus*, in communi sermone *Tiberis*, in carmine *Tibris* vocatur.

[c] *Ita sic armatus*] Erunt qui bis idem non sine vitio dici, et harum particularum alteram abundare, existiment. Verum *ita* sumitur aliquando pro itaque, sive igitur: qua ratione si hoc loco accipiamus, nihil erit quod scrupulum moveat.

[d] *Superincidentibus telis*] Antea tamen hasta in femore vulneratum, observat Plut. Multa in hoc casu mira Val. Max. annotat, 'quod nec altitudine dejectus quassatusve Horatius, neque pondere armorum pressus, nec ullo verticis circuitu actus, nec telis quidem, quæ undique congerebantur, læsus, tutum enatandi eventum habuit.'

[e] *Statua in comitio*] Comitium foro conjunctum fuit, et pars fori Romani a porta Palatii incipiens, in octava Urbis regione. At Horatii statuam Gell. lib. IV. cap. 5. in campo Martio locat, qui tunc extra Urbem, regione nona. Plut. in templo Vulcani ponit. Et nihil vetat pluribus eam locis positam fuisse ad magis celebrandam præclari adeo facinoris memoriam.

[f] *Contulit*] Aliquid annonæ scilicet aut pecuniæ, quantum quisque in diem ad sustentandam familiam impenderet, quod tam arctis rebus subsidium non leve.

[g] *Et ad custodiam*] Duæ causæ de-

frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret:[14] [h] brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. Namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste [i] erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ,[k] flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via [l] occultum considere [m] jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec

---

ad custodiam positis.' Sigon.—14 'Vulgg. edd. *trajicerent*: nostra lectio, [*trajiceret*,] quam multis exemplis, ubi *trajicere* verbum neutrum est, astruxit Drak. debetur Gronovii ingenio, et auctoritate nonnullorum codd. apud Drak.

NOTÆ

signantur cur conquisita undique ab Etruscis fuerint navigia: altera ut flumen custodirent impedirentque, ne quid commeatus per illud deveheretur in Urbem: altera, ut milites transferrentur in adversam ripam, prædandi causa. Atque hæc satis perspicua sunt, relato ad utrumque finem participio *accitis*. Neque adjiciendum participium *positis*, post *ad custodiam*, ut Sigonius volebat, minus eleganter.

[h] *Trajiceret* [*trajicerent*] Sic cum vulgato legas, ut Etrusci *trajicerent*; an cum Gronov. *trajiceret* Porsena, perinde est. *Trajicio* enim est verbum neutrum et activum: nec minus dicuntur milites flumen *trajicere*, id est, transire, paulo post hoc ipso capite, quam dux exercitum *trajicere*, id est, traducere, seu transvehere.

[i] *Porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste*] Hostes Etrusci trans Tiberim circa Janiculum castra posuerant ad dextram fluminis. Urbs Roma ad sinistram portas tunc decem habebat, quantum conjicio, in quibus Esquilina medium fere atque a Tiberi maxime remotum obtinebat locum. Eas quia non suis omnes locis videntur posuisse priores antiquarii, operæ pretium erit hic ordine quamque recensere juxta probabiliorem sententiam, recentiaque cum priscis no-

hostis prætereat.[n] Deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus.[o] Consulum alter[15] T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. Hique primi apparuere hosti.[p] Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit[16] ex

confirmatur.' *Doering.*—15 Vet. lib. *Consul alter.*—16 *Procurrit* conj. Schel-

NOTÆ

mina componere, idque facto ab ea parte initio qua primum Tiberis mœnia subit, ac progrediendo per murorum ambitum, donec ad inferiorem fluvii ripam veniatur.

PORTARUM URBIS ROMÆ SUB PRIMIS CONSULIBUS NOMINA.

Vetera.	Nova.
Porta Flumentana, post Flaminia dicta.	*Porta del Popolo.*
P. Collina, seu Quirinalis, alias Agonensis.	*P. Salara.*
P. Viminalis, antea, opinor, Querquetulana.	*P. Pia*, alias *di S. Agnese.*
P. Tiburtina, quæ et Collatina.	*P. di S. Lorenzo.*
P. Esquilina, quæ et Labicana, et Prænestina, et, ni fallor, Gabina, seu Gabiusa.	*P. Maggiore.*
P. Cœlimontana, post Asinaria.	*P. di S. Giovanni.*
P. Ferentina, postea Latina.	*P. Latina.*
P. Capena, post Appia.	*P. di S. Sebastiano.*
P. Nævia, nunc clausa.	
P. Trigemina, postea Ostiensis.	*P. di S. Paolo.*

[k] *Universæ prædæ*] Confidebant Etrusci totum pecus, magno numero eductum Roma, se abacturos, nec quicquam ingentis illius prædæ sibi e manibus elapsurum, si magnis copiis rem aggrederentur. Hac ergo spe plures solito trajecerunt. Sed Valerii strategemate delusi cladem loco prædæ invenerunt.

[l] *Gabina via*] Quæ ab Urbe Gabios ducebat, ad lævam viæ Prænestinæ.

[m] *Occultum considere*] Herminium occultum, pro occulte, id est, in insidiis.

[n] *Donec hostis prætereat*] A Superiore Tiberis parte venienti ad vicina portæ Esquilinæ Collinam prætergredi necesse erat.

[o] *Ne sit ad flumen reditus*] Ne scilicet ab ea parte regressum ad Tiberim hostis haberet. Ne autem inferiora fluvii peteret, obstabant reliquæ omnes copiæ.

[p] *Hique primi apparuere hosti*] Porta quippe Cœlimontana, ad quam Vale-

insidiis, versisque in Valerium[17] [q] Etruscis terga cædit. Dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor.[r] Ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis.[d] Finisque ille tam effuse evagandi[18] Etruscis fuit.

12. Obsidio erat[s] nihilominus, et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat; cum C. Mucius,[19] [t] adolescens nobilis,[u] cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab iisdem Etruscis

[d] *Cùm et ad pugnandum impares essent viribus, et viæ omnes ad fugam ipsis clausæ essent.*

ler.—17 *In Valerium* ex emend. Glar. et Sigon. *In Lucretium* omnes Mss. et prisci Edd.—18 *Vagandi* Edd. plerique ante Drak.

NOTÆ

rius, proxima erat post Esquilinam, quam prædaturi hostes petebant. Propior quidem hostium trajectui Collina; sed ibi Lartius intra muros expectare jussus donec transiissent, a tergo eos adorturus. Herminius vero ad secundum lapidem in insidiis adhuc latebat.

[q] *Versisque in Valerium*] Legebatur antea *in Lucretium*. Emendavit Glareanus, quod prælium circa portam Esquilinam commissum fuisse appareat; huic autem propior Valerius Cœlimontana eduxit cohortes, quæ primum ab hostibus visæ. At Lucretius porta Nævia egressus quidem: sed hæc magis dissita; et inde clamor post pugnam jam initam redditus.

[r] *Redditus clamor*] Militaris clamor alacritatem indicat pugnam ineuntium, ut lib. IV. c. 37. Hic autem non editus, sed redditus, recte dicitur, ut ab accurrentibus ad suorum jam certantium subsidium, et edito ab illis clamori respondentibus.

[s] *Obsidio erat*] Porsena Romam tribus ferme annis obsedit.

[t] *C. Mucius*] Hic Mucius 'Cordus' cognomen habuit.

[u] *Adolescens nobilis*] Legit Sigon. *C. Mutio adolescenti nobili indignum videbatur:* alioqui nullum verbum esse ait quod respondeat nominativo illi, *C. Mucius.* Verum hoc ἀνακόλουθον figuram esse, eamque eleganter Veteribus usitatam, ostendit Gronov. neque enim vocabulum *itaque* initium est novæ periodi, sed prioris, suspensæ atque intercisæ; continuatio; in qua *ratus, constituit,* et quæ sequuntur, sensum implent: qui revera et sine particula *itaque* constare potuit, et planior fuisset, si Livius repetito recto dixisset, *itaque Mucius ille*, de quo dixi. Non absimilis oratio apud Cic. lib. IV. de finibus. 'Postea tuus ille Pœnulus (scis enim Cittiæos clientes tuos a Phœnicia profectos) homo igitur acutus, causam non obtinens, repugnante natura verba versare cœpit.'

obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque,[20] magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. Dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante,[e] senatum adiit: 'Transire Tiberim,' inquit, 'Patres, et intrare, si possim, castra hostium[x] volo; non prædo, nec populationum in vicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.' Approbant Patres:[†] abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi cum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu,[y] multa ageret, eum milites vulgo adirent,[1] timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset,[z] quo temere traxit fortuna facinus,[a] scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus,[f] tum quoque,

[e] *Credibile reddente crimen.*
[f] *Constitutus sive positus coram rege sedente pro tribunali.*

19 Al. *Mutius.* Vid. Not. Var.—20 'Certe τὸ *itaque* redundat, nisi interpretari malis 'atque ita' vel 'propterea.'' *Bauer.*—1 Conjicit Schæfer. *multa*

NOTÆ

[x] *Intrare .... castra hostium*] Tusco et habitu, quo indutus fuit, et sermone, quem callebat, hostes elusurum se speravit: ex Plut. et Zonar.

[†] *Approbant Patres*] Percussorem immissum in Romanum consulem, pro sociis bellum gerentem, Romani historici probris omnibus lacerassent; sed in regem iterum, liberandæ Romæ causa, laudarunt. Vituperamus nempe in aliis, quod laudamus in nostris. *J. Clericus.*

[y] *Pari fere ornatu*] Reges a plebeiis non veste, sed mente distingui jubet Græca parœmia: sed hunc purpuratum fuisse Florus.

[z] *Semet ipse aperiret, quis esset*] Non inelegans ejusdem rei expressio duplex, Græcorum imitatione. Satis erat, vel *semetipse aperiret*, vel *aperiret quis esset.*

[a] *Quo temere traxit fortuna facinus*] Parenthesis est, qua ostenditur sortem ita rexisse Mucii factum, ut aliud fecerit casu, quam quod destinaverat.

inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: 'Romanus sum,' inquit, 'civis. C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui: nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite[2] dimices tuo;[g] ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.' Cum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes † minitabundus juberet, nisi exprομeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: 'En tibi,' inquit, 'ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:'[3 b] dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam cum velut alienato ab sensu torreret animo;[h] prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, 'Tu vero abi,' inquit, 'in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intac-

[g] *Compara atque accinge te ad hoc periculum, ut quolibet momento certes ac pericliteris de tua salute.*

[h] *Quam cum exureret, tanquam mente ab omni sensu doloris aversa et libera.*

---

ageret, et eum, vel *eumque milites vulgo adirent.*—2 Conj. Duk. *de capite.*—3 'Sic optime Gruterus e libris. Male subjecerant *petunt:* male Rhenanus, qui primus verum produxit, addebat *propositam.*' J. F. Gronov.

NOTÆ

† *Circumdari ignes, &c.*] Hæc omnia de igne admoto, deque constantia Mucii brachium torrentis, velut alienato ab sensu animo, omisit Dionysius lib. v. c. 29. quod fabulam esse putaret, ut est, et quod rem aliter ab aliis narrari videret; inducit enim Porsennam fidem Mucio dantem, tormenta remissum iri, si rem quandam magnam, quam scire se Mucius aiebat, revelaret. Sed Livius libenter mirabiliora sequitur, eloquentiæ commodam materiem præbentia. *J. Clericus.*

b *Magnam gloriam vident*] Ita Gruterus e libris, cum antea legeretur, *magnam gloriam petunt,* sensu parum diverso. Est enim hoc loco *videre,* vel oculis animi intueri ac spectare, tanquam finem, vel intelligere, et quanti pretii sit plane cognoscere. Exempla obvia ubique sunt.

tum inviolatumque hinc dimitto.' Tum Mucius, quasi remunerans meritum, 'Quandoquidem,' inquit, 'est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti;[i] trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. Ceteri, ut cuique ceciderit[k] primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.

13. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ[c] a clade dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo[4] nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis.[l] Jactatum in conditionibus[d] nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus[5] restituendo[e] impetratum: expressaque

[i] *Ut per beneficium et gratiam auferas a me, quod non potuisti per terrorem extorquere.*
[k] *Prout unicuique contigerit sors.*
[l] *Sponte offerret. Inter conditiones autem pacis frustra actum est de Tarquiniis, &c.*

NOTÆ

[c] *Scævolæ*] Græci σκαιὸν vocant sinistrum: inde *scæva* Latinis quæ sinistra sunt. *Scævæ* quoque, qui læva manu pro dextra utuntur: iidem *Scævolæ*, seu diminutivo nomine, sive a scæva vola. Est autem *vola* cava pars manus aut pedis. Mucius ergo, exusta dextra, necessario sinistra uti cœpit, eaque primum ensem sibi a Porsena redditum accepit. Inde ad Mucios ejus posteros cognomen manavit, ut Scævolæ dicerentur.

[d] *Jactatum in conditionibus*] Scribit Dionysius Porsenam, cum consultasset qua ratione insidias vitaret, quas a Romana juventute paratas Mucius denuntiaverat, legatos Romam misisse, qui pacem offerrent ea lege, ut Romani Tarquinium cum filiis reciperent: id si impetrari non posset, ut sua ipsis bona redderent: postremo, si neque hoc ipsum obtineretur, saltem agro Etruscis pridem circa Tiberim ademto decederent. Priora omnino negata: ultimum, pacis desiderio, promissum, obsidesque in eam rem dati, priusquam Porsena præsidium de Janiculo deduceret.

[e] *De agro Veientibus restituendo*] Quo mulctati fuerant a Romulo. Vide lib. I. c. 15. Tractus is fuit inter Aronem fl. et Tiberim ad mare usque: Septem Pagos dixere, ut ex Dionysio non semel et Plutarcho discimus. Hunc tamen agrum Porsena Veientibus nequaquam restituit; sed sibi retentum, postea reddidit Romanis, c. 15. hujus libri, apud Dionys. lib. v. Videndum idcirco, num legendum potius sit, *de agro Veiente restituendo*,

necessitas obsides dandi [f] Romanis,[m] si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata [g] appellata. Ergo, ita honorata virtute,[h] fœminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et[6] Clœlia virgo,[i] una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes,[k] dux agminis virginum inter tela hostium † Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, 'supra Coclites Muciosque' dicere 'id facinus esse,' et præ se ferre, 'quemadmodum,[7] si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.' Utrimque consti-

[m] *Et a Romanis extorta obligatio dandi obsides.*

4 Conjicit Bauer. *a quo.*—5 Conj. Doujat. *Veiente.*—6 *Et* abest ab Edd.

NOTÆ

aut *de agro Veientibus erepto, restituendo,* quam *Veientibus restituendo.*

[f] *Obsides dandi*] Non modo suos omnes captivos recepit de Romanis Porsena, sed viginti præterea obsides ab eis accepit, decem nimirum adolescentes nobiles, virginesque totidem.

[g] *Mucia prata*] In Transtiberina regione apud inferiora Urbis navalia. Nomen retinebant tempore Augusti. Locus hodie vocatur, *la Ripa.*

[h] *Ita honorata virtute*] Mucio, præter agrum, quo donatus est, equestris etiam statua apud Curiam Hostiliam posita est.

[i] *Clœlia virgo*] Inter obsides virgines præcipuæ fuere Clœlia et Valeria Poplicolæ consulis filia.

[k] *Frustrata custodes*] Romanæ illæ virgines petierunt ut ad flumen, abluendi corporis causa, accedere liceret; eoque prætextu amoverunt delusos custodes, et ad ulteriorem ripam natando trajecere, Clœlia duce; nec modo animos addente, sed et equo, cui insidebat, vim fluminis infringente. Sunt tamen apud Plut. qui Clœliam solam ad suos enatasse dicant.

† *Inter tela hostium*] Mirabiliorem hoc reddit historiam, quasi in puellas natantes tela ab Etruscis conjecta fuissent. Sed sat mirum erat puellas potuisse tranare fluvium, nemine impediente, et sunt qui vix credant. Dionysius narrat custodes, puellis orantibus, ne nudas viderent, recessisse; easque occasione usas Tiberim tranasse. *J. Clericus.*

tit fides: et Romani pignus pacis[l] ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus[m] fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes[8] dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile[n] erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in fœmina virtutem novo genere honoris,[o] statua equestri,[p] donavere. In summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

14. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis,[9] [q] bona Porsenæ regis vendendi.[a] [r] Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace;

[a] *Ad nostra usque tempora, inter reliquas solennes formulas in vendendis hostium bonis usurpari solitas, durat mos ab antiquis traditus vendendi ea bona sub titulo Porsenæ regis: qui mos abhorret ab hoc adeo pacifico regis Etrusci discessu ab urbe Roma.*

ante Drak.—7 'Τὸ *quemadmodum* mallem abesset.' *Rupert.*—8 *Impuberes* Edd. plerique ante Drak.

9 *Bonis vendendis* a quibusdam libb. vett. absunt. Vid. inf. et Not. Var.—

NOTÆ

[l] *Pignus pacis*] Tum Clœliam, tum reliquas, quæ pacis causa datæ obsides fuerant, Poplicola statim ad regem remisit. Eas in itinere intercipere tentavit Tarquinius; Aruns Porsenæ filius liberavit.

[m] *Honorata etiam virtus*] Equo insigni, phalerisque pretiosis ornato, donata est Clœlia, præter obsidum partem ipsi condonatam.

[n] *Consensu obsidum ipsorum probabile*] Sumitur hic probabile pro laudabili, quodque dignum est omnium approbatione.

[o] *Novo genere honoris*] Plane novo et inusitato; si verum est quod Plinius refert lib. XXXIX. cap. 6. nulli præterea virgini statuam Romæ positam.

[p] *Statua equestri*] Scribit Dionys. statuam equestrem, virginis habitu, Clœliæ positam fuisse in via Sacra, qua in forum itur: sed eam suo tempore non extitisse, incendio absumtam. Plutarchus autem notat fuisse, qui eam statuam Valeriæ nomine dicatam affirmarent.

[q] *Bonis vendendis*] Hæ duæ voces a quibusdam libris veteribus absunt, testibus Rhenano et Glareano. Videntur et a Livii gravitate abesse, cum his demtis facile intelligi res possit. Eas itaque tanquam glossema non illibenter expunxerim.

aut a [10] mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi.[o] Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, discedentem [11] ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse,[s] inopi tum urbe ab longinqua obsidione. Ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ,[p] quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset.[t] Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam [u] oppugnatum mittit. Primo

[o] *Aut ex initiis lenioribus, quam ille vendendorum hostiliter bonorum titulus ferat, ortum morem, auctum esse in deterius. Veri maxime simile, &c.*

[p] *Ita ut hoc nomen gratam magis indicaret beneficii memoriam, quam res Porsenæ regis jure belli publice venditas.*

10 *A* delent Edd. plerique ante Drak.—11 *Descendentem* Grut. Gronov.

NOTÆ

[r] *Bona Porsenæ regis vendendi*] Quoties in auctione vendebatur præda ex hostibus capta, dicebat præco 'Porsenæ bona venire.' Quod Noster ita explicat, quasi Porsenæ bonorum nomine intelligantur, quæ citra laborem et sine magno sumtu obtigerunt, idque ob rationem quæ subjicitur.

[s] *Romanis dono dedisse*] Narrat Plutarchus in Popl. abscedentem Porsenam vetuisse ne quis suorum quicquam præter arma auferret: ut haberent Romani paratam omnis generis annonam, cujus inopia post diuturnam obsidionem eos laborare noverat.

[t] *Quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset*] Et Jurisconsultis, et Ciceroni, Cæsari, ipsique Livio familiare est ut *in potestatem, ditionem, &c. esse* dicant, pro *esse in potestate.* Sed quo pertinet illa Nostri ratiocinatio, qua, velut notatu dignum, observat fortunam Porsenæ in Romanorum potestate non fuisse? Non enim de fortuna regis hic agitur; sed de bonis quæ ab ipso in castris relicta fuerant. Hæc autem eo animo relicta, ut venirent in potestatem Romanorum. Vult, ni fallor, Livius, non posse ad auctionem hostilem referri ejus formulæ originem; cum ejusmodi publica venditio locum tunc tantum habeat, cum a victoribus Romanis eversa est regis aut populi alicujus fortuna, a quo longe aberant res Porsenæ.

[u] *Ariciam*] Latii antiqui civitas, sub monte Albano, fuit *Aricia*, a conditore suo Archilocho vetustissimo Siculorum duce Ermina prius dicta. Nunc *la Riccia*, Ducale atque amœnum oppidum 16. ab urbe milliari, cujus dominium a Savellis transiit ad Ghisios. Hinc vicinus lacus Aricinus, quem Kircherus testatur, evanescentibus aquis, in agrum fœcundissimum evasisse.

Aricinos res nec opinata perculerat. Arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis,[x] tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effuseque prælatos hostes [q] conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio [y] prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso,[z] quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habitandum datus, quem deinde 'Tuscum vicum'[a] appellarunt.

15. P. Lucretius inde[b] et P. Valerius Publicola consu-

[q] *Et hostes nimio impetu abreptos ulterius.*

NOTÆ

[x] *A Cumis*] Vide lib. I. cap. 21.

[y] *In medio*] Inter Aricinos a fronte, et Cumanos a tergo.

[z] *Duce amisso*] Arunte Porsenæ regis filio, qui eo prælio cæsus.

[a] *Tuscum vicum*] Fuit hic vicus in regione 8. juxta forum Romanum. Aliam antiquiorem hujus nominis causam habes apud Tacitum IV. Annal. a Cæle Vibenna duce gentis Etruscæ, qui Tarquinio Prisco suppetias tulerat, ibi cum suis collocato. Varro Cælii Vibennæ adventum ad tempus Romuli refert: a quo ei sedes in monte Cælio data: sed post Cælii obitum, Tuscos eum secutos, quod nimis munita loca tenerent, neque sine suspicione essent, deductos vult in planum; atque ab eis dictum, *Vicum Tuscum.*

[b] *P. Lucretius inde*] P. Valerio Poplicolæ tertium consuli Dionysius M. *Horatium* Pulvillum iterum collegam adjungit anno U. C. 247. non P. Lucretium, quem alii Titum Lucretium vocant, addito Tricipitini cognomine, quod illi familiare. In consulatum autem Valerii tertium et Horatii alterum confert Dionysius idem pacem cum Porsena, et dedicatum ab Horatio templum Jovis Capitolini, quod triennio ante factum vult Livius, cap. hujus lib. VIII. Sed, quoniam variat hic mirum in modum lectio, et in Vossiano codice altero testatur Gronovius sic esse: *P. Lucretius inde et T. Herminius, cum P. Val. Popl. consul. facti*, in Florent. autem libro *Spurius Publicus Lucret.* mendosum et mutilum hunc Livii locum esse nemo negaverit: unde non invitus ejusdem Gronovii conjecturæ accesserim, sic emendantis ex Fastorum conditoribus, *M. Horatius iterum, et P. Valerius Poplicola tertium: tum Sp. Lartius, et T. Herminius consules facti:* nam et hos duos initio cap. sequentis inferciendos Sigonius censet: quasi qui non Livii, sed librariorum vitio deesse videantur:

les facti.[12] Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. 'Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed[r] ut[13] in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi solicitarentur:[s] cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno[c] populum Romanum, sed in libertate

[r] *Non idcirco missos potius fuisse ad Porsenam Senatores delectos, quam datum Romæ responsum legatis, quod non abscisse responderi potuerit, Tarquinios non admitti: sed, &c.*
[s] *Soliciti haberentur utrimque animi.*

Doujat. Crevier.—12 'Add. *tertium* Edd. ab Ald. ad Drak. Supina librariorum negligentia una linea, atque in ea consulum unius anni nomina omissa sunt. Scribendum esse, *M. Horatius et P. Valerius Publicola, inde Sp. Lartius et T. Herminius consules facti,* omnia clamant, et ipsa obscura in codd. vestigia indicant, nisi quod in omnibus *Horatii* nomen omissum.' *Stroth.* Ita et Rupert. Vid. Not. Var.—13 Legendum monet Rupert. *Non ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ datum responsum, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, sed ut, &c.* 'Particula *sed* hoc loco posita omnem orationis nexum plane turbat, quam quidem si ex hac

NOTÆ

sunt enim apud Cassiodorum, qui tabulas suas consulares ex Livio concinasse putatur.

P. Lucretius inde] P. Valerio Publicolæ III. consuli collegam dat Dionysius l. v. c. 21. M. Horatium iterum consulem. Sic et Cassiodorus in consulum Catalogo, ut et Marianus Scotus, aliique, ut observavit Stephanus Pighius, in Annal. Romanorum; ubi Livio hic, quasi mutilo, fidem habendam negat. Ac sane J. F. Gronovius ex codicibus mendosis nescio quæ vestigia paris sequentis consulum profert. Sed, ut verum dicam, non Librariorum sed Livii ipsius hic aliquam suspicor esse negligentiam; quod si Dionysio credimus, ad alium annum retulerit gesta ejus anni, cujus consules omisit. Nam anno, qui tertium consulatum M. Valerii secutus est, Aruns, Porsennæ filius, Ariciam ab antecedente anno obsidens, a Cumanis victus et occisus est, ut habet Dionysius l. v. c. 36. Itaque nullam lacunam hic esse putarim. Interea ne turbetur Chronologia supplendi, post *P. Valerium* et *M. Horatium*, consules *Sp. Lartius* et *T. Herminius*, qui magistratum gesserunt anno æræ Caton. 248. ante Christum 504. *J. Clericus.*

[c] *Non in regno*] Hæ sunt rationes a Senatoribus adductæ cur negare

esse. Ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit[14] in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.' Rex, verecundia victus, 'Quando id certum atque obstinatum est,'[d] inquit, 'neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor.[t] Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.' Dictis facta amiciora adjecit. Obsidum quod reliquum erat[e] reddidit. Agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octavium[f] Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.[15]

16. Consules[16] M. Valerius,[g] P. Postumius.[*][h] Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. Consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. Adversus eos, et

[t] *Neque decipiam Tarquinios falso data spe auxilii, quod nullum est ipsis sperandum, quantum ad me attinet.*

aliena in suam sedem ante *ideo* remigrare jusseris, orationem, nunc disjunctam, bene cohærere videbis.' *Doering*.—14 Conj. Rupert. *foret*.—15 Vid. Not. Var.

NOTÆ

Romani deberent, quod a Porsena petebatur.

[d] *Certum atque obstinatum est*] Participium *obstinatus* de personis atque animis potius quam de rebus et consiliis dicitur: sed *obstinatum* accipitur hoc loco pro eo quod affirmato et constanti animo destinatum est.

[e] *Obsidum quod reliquum erat*] Cur adhuc apud Porsenam pars obsidum Romanorum? An pacis leges hi nondum impleverant? An agrum Veientem nondum reddiderant? At ille hoc ipso tempore ipsis ab eo restitutus. Potuit hic ager, eodem tempore quo redditus Porsenæ a Romanis, statim his ab illo condonari, remissis eadem opera obsidibus qui supererant.

[f] *Mamilium Octavium*] Octavius Mamilius, Tusculanorum longe princeps, Tarquiniam Superbi filiam habuit in matrimonio: uti dictum lib. I. cap. 49. Vid. et inf. cap. proximo.

[g] *M. Valerius*] Hic Volusi filius, Poplicolæ frater fuit, qui Sabinos contemtis Romanorum opibus, utpote bello Etrusco fractis, bellum a latrociniis exorsos, bis in hoc magistratu vicit, deque illis triumphavit. Ejus virtutis remunerandæ causa ædes in Palatio, publico sumtu, ædificatæ, cujus rei auctores Dionysius lib. v. Plin. lib. XXXVI. cap. 15. Plut. in Poplic.

[*] A. U. C. 248.

ne quid simul ab Tusculo[i] (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attus[17] Clausus,[k] cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli[18 l] premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo,[19 m] magna clientium comitatus

16 Add. *deinde* Edd. a Mogunt. ad Drak.—17 Al. *Actus, Atta, Attius, Accius.* Vid. Not. Var.—18 Quidam cum J. F. Gronov. legere malunt *bello*, vel *a turbatoribus vulgi*, vel *ab auctoribus belli.* Tan. Faber legit *a turbatoribus reipublicæ.*—19 '*Ab Regillo* primum legitur in ed. Basil. at in Mss. *ab c. Reg.* vel *c. n. Reg.* vel. *ab cn. Reg.* vel *ab icous Reg.* (unde Jac. Gronov. emend. *a vico Regillo.*) In quibusdam codd. *ab urbe Regillo*, in aliis *a lacu*

NOTÆ

[h] *P. Postumius*] *Tubertus* cognomento. *Postumum* autem et *Postumium* sine aspiratione scribi monet Sigonius laudatis Mss. et lapidibus antiquis, præsertim Capitolinis.

[i] *Ab Tusculo*] XII. ab Urbe milliari versus ortum in clivo situm fuit oppidum Latii veteris *Tusculum*, a quo Tusculani colles, et Tusculanum Ciceronis. Conditorem habuisse fertur Ulyssis et Circes filium Telegonum, a cujus filia Mamilia ortum duxit Mamiliorum gens apud Festum. Locum ab ædificiorum cultu, terræ bonitate, plantarum et aquarum copia, laudat Strabo. Successit ejus loco vicinum oppidum, quod nunc vulgo *Frascati* appellant, amœnitate celebratum : sedesque Episcopalis una e Cardinalitiis.

[k] *Attus* [*Attius*] *Clausus*] Sive *Attam*, sive *Attium*, sive *Actium* Clausum dixeris hunc Sabinum, haud sane multum interest. Diversæ enim ab auctoribus appellationes proditæ sunt : et perperam *Tatius* a Suetonio, *Titus* a Dionysio dicitur. Qua de re Robortellus lib. II. emend. cap. 31. et ipse Livius lib. X. Is nomen mutavit in Appium Claudium, atque ab eo gens Claudia, potens, superba, plebique semper infesta, originem traxit.

[l] *A turbatoribus belli*] Recte advertunt Gronov. et Tan. Faber emersisse mendum. Qui enim dici possunt *turbatores belli*, qui populum accendebant ad bellum ? Ille itaque scribendum censet vel *bello*, vel *ab auctoribus belli*, vel *a turbatoribus vulgi*: Faber non levi mutatione *a turbatoribus reip.* Prima Gronovii correctio mihi maxime arridet : est enim unius tantum literæ, et cum sententiam facit elegantem, superioribus quoque optime respondet : ut sit, *cum ipse auctor pacis, a turbatoribus bello premeretur.*

A turbatoribus belli] Suspicarer pro *belli* legendum *plebis*, quod propius scripturæ codicum quam Gronovianum *vulgi*, quamvis ita Livius l. IV. c. 48. *J. Clericus.*

[m] *Ab Regillo*] Oppidum Sabinorum fuit *Regillum*, sive *Regilli*, aut *Regillæ*, ultra Eretum et Nomentum, circa Alliam amnem. Ejus situm exacte notare difficile est. Apud Kirche-

manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem.[n] Vetus Claudia tribus,[o] additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent [20] agro, appellata.[*] Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem[**] pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, dein[1] prælio, afflixissent[p] opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus.[2][q] Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia[r] et Cora,[s] ad Auruncos[t] deficiunt. Cum Auruncis bellum in-

** *In existimationem et gradum primariorum Senatorum.*

R. Illud rectius.' *Rupert.*—20 *Venerant* Edd. a Sigon. ad Drak.—1 Gronov.

NOTÆ

rum in Sabinæ tabula est *Cantalupo*, inter amnes Aventem (hodie *Galantino*) et Curensem. Hic sedem habuit Attius Clausus, antequam Romam migraret. Cum eo autem loco nihil commune præter nomen videtur habere lacus Regillus, qui in Latio fuit, de quo paulo post c. 19.

n *Agerque trans Anienem*] In Confinio Sabinorum, inter Fidenas et Ficuleam, agrum Claudio Senatus ex publico dedit, teste Dionysio. Addit Plut. Claudio quidem jugera quinque et viginti, ceteris duo, a P. Valerio fuisse assignata.

o *Claudia tribus*] Fuerat jam a Servio Tullio vetus instituta tribus, quæ proprium ex loco nomen habebat: sed ea, nunc ascripto cum magna clientum manu Appio Claudio, nomen mutavit, Claudia inde appellata, auctore Dionysio eodem lib. v.

* A. U. C. 249.

p *Prælio, afflixissent*] Hoc prælium graphice describitur a Plut. in Poplicola.

q *De publico est elatus*] Non publico sumtu: nam a civibus collati sunt singuli quadrantes, si Plutarcho fides: sed populus ei honorem hunc funeris publice decrevit; atque ad illud ornandum viritim facta est contributio. Præterea intra Urbem juxta Velum sepultus est, ejusque sepulcri honos posteris ipsius permissus; cum ceteri extra Urbem sepelirentur.

r *Pometia*] De Suessa Pometia Volscorum civitate lib. I. c. 25. et 53. Adde a Kirchero, lib. IV. Latii, ad dextram Asturæ fluvii poni, quemadmodum a Cluv. licet in Latii tabula generali ultra eum scribatur. Ager Pomtinus, olim 23. oppidis frequentatus, horreum et penuarium Romanorum vocatur ab Halicarnasseo.

s *Cora*] In Volscis quoque fuit Cora paulo supra Pometiam, etsi Virgilius antiquis Latinis assignet. Conditam volunt a Corace Tiburti, et

itum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est. Et cæsi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. Ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit.[3] [u] Et hoc anno Romæ triumphatum.[x]

17. Secuti consules, Opiter Virginius [y] et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus,[z] oppugnaverunt.[*] In quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio,[a] quam spe aliqua aut occasione, coorti, cum plures

Donjat. Crevier. *deinde*.—2 Mss. *datus*.—3 In multis Mss. *ira belli hostilis a.* unde J. F. Gronov. emend. *ira belli hostilia a.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

Catilli Tiburtinæ urbis fundatorum fratre. Imminebat viæ Appiæ. Vocatur hodie *Cori*, 6. ultra Velitras milliari.

[t] *Ad Auruncos*] In extremo Latio novo fuere *Aurunci*, Ausonum progenies, inter Volscos et Campanos ad utramque Liris fluvii ripam. Ea regio nunc terræ Laborinæ pars est in regni Neapolitani aditu, ubi Fundi et Caieta.

[u] *Iram belli hostis abstinuit* [*ira belli abstinuit*] Ita per metaphoram dicitur *ira belli*, ut 'belli furor' et 'bellum crudele,' pro ira, furore, et crudelitate bellantium. Neque alia hic lectio quærenda: etsi Latinæ sint quæ a Gronovio adducuntur: *Ira belli hostilis abstinuit*, et *ira belli hostilia abstinuit*, et quam suggerit Lipsius, *iram belli hostis abstinuit*. Sed minus elegantiam et brevitatem Livianam sapiunt.

[x] *Romæ triumphatum*] De Auruncis ambo consules triumpharunt; de Sabinis triumphavit Agrippa: Postumius non triumphum duxit, sed ovans Urbem ingressus est primus, auctore Plin. lib. xv. De hoc minoris triumphi genere videndus inprimis Sigonius lib. Commentariorum in Fastos.

[y] *Opiter Virginius*] Nomen *Opiter* eum significat, qui patre mortuo, vivo avo, editus est: dictus enim *Opiter*, vel ab obitu patris, antequam ipse natus esset, vel quod avum *ob* patrem habuerit, id est, ante, aut loco patris.

[z] *Vineis aliisque operibus*] Machinæ tabulatis cratibusque constratæ, et terra adopertæ, quæ rotulis impellebantur, et cujus tecto obsessores tuti murorum fundamenta subruebant, *Vineæ* dicebantur, teste Vitruvio et Lucano, qui hoc machinæ genus egregie describit lib. III. Harum nunc usum præstant, quas nostri vocant Porticus, vulgo, *des Galeries*.

[*] A. U. C. 251.

[a] *Inexpiabili odio*] Immane illud in Romanos odium non immerito Aurunci conceperant, ob cæsos ab illis non solum armatos suorum, sed captivos quoque, ipsosque obsides a se datos.

igni, quam ferro, armati excucurrissent,[4] cæde incendioque cuncta complent. Vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt,) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. Inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus.[5] Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. Et cum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut[6] in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt[b] coloni alii;[c] oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.[d]

18. Insequens annus Postumum[7] Cominium[e] et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur,[f]

4 *Excurrissent* Gronov. Doujat. Crevier.—5 *Relatus* vel *reductus* emend. Duker.—6 'Vet. lectio melior *jam in eo res esset, ut*,' Sigon.

7 Vulg. *Postumium*.—8 'Forte leg. *parvaque ea res ad rebellionem spectare*

NOTÆ

[b] *Sub corona venierunt*] Auctione in servitutem venditi sunt. Etenim captivi coronati venire solebant, Festo auctore: ideoque sub coronis venire dicebantur apud A. Gell. lib. VII. c. 4. Ex quo discimus generaliter apud Romanos coronam signum esse mancipiorum venalium.

[c] *Coloni alii*] Postquam principes Auruncorum passim securi percussos dixit, addit colonos alios sub corona venisse. An ergo Aurunci quoque inter colonos Pometinos? At paulo ante Pometia Latina colonia dicitur ad Auruncos, tanquam scilicet diversos, defecisse. Interpungendum forte ita, *Coloni, alii:* ut venierint tam cives ipsi ejus coloniæ, quam alii, sive Aurunci plebeii in subsidium missi, sive servi colonorum, et si qui in ea urbe reperti exteri.

[d] *Triumpharunt*] Hujus de Auruncis triumphi Dionysius haudquaquam meminit. Cassium solum confecto bello, quod jam per quadriennium cum iis gerebatur, triumphasse memorat: eique consentiunt fragmenta Capitolina.

[e] *Postumum Cominium*] Annus post reges exactos 8. qui aliis 9. numeratur, ab Urbe condita 252. Consules habuit Postum. Cominium Auruncum, T. Lartium Flavum, Spurii fratrem.

[f] *Scorta raperentur*] De occasione hujusce raptus laborandum non videtur, quam frustra Lipsius et Bulenge-

concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur.[8] [g] Supra[9] belli Latini[10] metum[h] id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum solicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta.[1] Sed nec

videbatur, (idem conj. Drak. et in quibusdam Mss. *parvaque ex re res ad r. s. v.* legitur) vel *parvaque ad rebellionem sp. res videbatur:* nisi malis cum Gronov. *parvaque ex re ad reb. sp. videbantur*, sc. Sabini, ut XL. 1. Repetitio certe voc. *res* suspecta merito fuit et Gronov. tum h. l. tum XXIX. 6. XXX. 34. pr. XXXIX. 18. nec non, etsi minus, III. 38. et VI. 42. Sæpius quoque in vulg. libris Livio obtrusa, v. c. V. 12. XXV. 23.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—9 *Super* pro *supra* legit Dukerus.—10 'Dukerus pro *belli Latini* legendum fortasse suspicabatur, *belli Sabini;* nec est, cum res ipsa emendationem aliquam flagitet, cur in illa acquiescere dubites; præcipue cum duo libb. Mss. apud Drak. hanc lectionem confirment, nisi quis sic ad *populos*, quos designaturus

NOTÆ

rus referunt ad prostibula, quæ in scena publicabantur. Nondum enim scenici ulli apud Romanos ludi, quemadmodum observat Gruterus. Frustra ipse consulibus esse proposita fingit vilia scorta colore vestis notabilia, quæ post ludos raperentur a juventute absque ulteriore injuria, in memoriam raptus Sabinarum. Nihil hic solenne, sed lasciviam meram narrari cum Gronov. puto.

g *Spectare res videbatur*] Suspecta est eidem Gronovio repetitio nominis *res:* quod dicatur, *parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur:* adjicit loca Livii alia in quibus ea vox nolenti Auctori adjecta videtur: ideo mavult *ad rebellionem spectare videbantur.* Verum et Noster has minutias sæpenumero spernit, et similes vocum iterationes Ciceroni, Cæsari, aliis, non sine aliqua elegantiæ affectatione, usurpantur.

h *Supra belli Latini metum*] Ex Dionysio, qui Auctore nostro in his accuratior, discimus populos Latinorum, concitante Mamilio, Tarquinii regis genere, Ferentinum (de quo lib. I. c. 50.) convenisse: absentibusque Romanis, quos ad consilium, uti ex fœdere tenebantur, non convocaverant, bellum adversus eos decrevisse. Hi ergo triginta populi totidem sunt civitates, sive oppida: neque id *supra belli Latini metum accesserat,* quasi hæc res a Latini belli suspicione diversum quid esset, (erant enim hi omnes populi Latini,) sed ad suspicionem accesserat certa notitia conspirationis, cui color quæsitus ex eo quod Romani Etruscos, Aricia frustra obsessa repulsos, fovissent, ex Dionysio. Quia tamen hæc loci hujus interpretatio non prorsus ambagibus carere videtur, mallem esset, *supra belli Sabini metum:* sic enim plana omnia, nec opus esset interpretatione.

1 *Dictatoris primum creandi mentio orta*] Mentio quidem facta est: nondum tamen revera creatus est hoc anno dictator; sed triennio post, nisi fallitur Dionysius. Hic dictatoris nomen Romanos ab Albanis sumsisse docet, qui post Numitorem, deficiente regia stirpe, summum imperium annuo magistratui sub eo titulo mandaverint. Causam nominis idem post

quo anno,[k] nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia[l] essent, (id quoque enim traditur,) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit,[m] satis constat. Apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum,[n] creatos invenio. Con-

NOTÆ

Varronem lib. IV. de Ling. Lat. itemque Plut. in Marcello duplicem tradunt, vel quod ab uno diceretur, nec a populo crearetur, ut ceteri magistratus, vel quod summam edicendi seu jubendi potestatem haberet, ejusque dicto audientes esse omnes oporteret: dicebaturque *optima lege* fieri; quibus verbis quam plenissimum jus significabatur. Postquam vero provocatio ab eo magistratu ad populum data est, desitum est dici, *ut optima lege*, utpote imminuto priori jure, quemadmodum scribit Festus. Patricii tantum et consulares ad hunc honorem his temporibus evecti, nec nisi post centesimum et quinquagesimum fere annum plebi patuit. Causam dictatoris primum creandi refert Orosius ad Sabinos bellum moventes: Noster ad Latini belli metum bello Sabino adjectum: Dionysius ad coërcendam plebem, quæ demersa ære alieno ad bellum Latinum detrectabat nomina dare. Et a principio quidem hæ causæ duæ memorantur, rei gerendæ, aut sedandæ seditionis. His aliæ deinde accesserunt, clavi tempore pestis figendi, ludorum celebrandorum, feriarum Latinarum, habendorum comitiorum, legendi Senatus, ac tandem reip. constituendæ.

Dictatoris] Magistratus cui dicto audientes omnes esse oportebat, et quo dicente quippiam nulla erat amplius tergiversatio. Eo alludere videtur Livius paulo infra. De eo vide ad hunc annum St. Pighium in Ann. Roman. *J. Clericus.*

[k] *Nec quo anno*] Eusebius et Eutropius, quod Livius injectam dictatoris mentionem dixerat, Postumo Cominio et T. Lartio consulibus, tanquam rem gestam videntur accepisse. Itaque nono post exactos reges anno creatum dictatorem tradunt. Sed, ut dixi, Dionysius ejus rei initium refert ad consulatum T. Lartii secundum, et Q. Clœlii, annum Urbis 255. qui abhinc tertius fuit. Eo anno Senatusconsultum factum esse ait, ut consules ceterique magistratus abdicarent, unusque vir, quem Senatus nominaret, populus scisceret, haud amplius quam sex mensium spatio, sine provocatione imperaret. Itaque Clœlio consuli negotium datum dictatoris dicendi: ab hoc T. Lartium collegam dictatorem dictum.

[l] *Quia ex factione Tarquinia*] Hic indicatur nova dictatoris creandi causa, suspicio nempe in consules qui tunc erant, quasi æquo propensiores in partes Tarquiniorum.

[m] *Quis primum dictator creatus sit*] Sententiam Dionysii, cum Livio sententis, proxima annotatio aperuit. Alii, inque his Festus, Manium Valerium, Marci filium, Volusi nepotem, primum dictatorem creatum scribunt, qui tamen nondum consul fuerat.

[n] *Magistrum equitum*] Ideo *Magistrum equitum* dictum tradit Varro lib. IV. de Ling. Lat. quod summa ejus esset in equites et accensos potestas, perinde atque dictatoris in populum. Primo a T. Lartio dictatore magistrum equitum dictum Sp. Cassium, qui jam consul fuerat, convenit inter Livium et Dionysium: qui auctor est hinc eam semper consuetudinem ad

sulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat,[11] potius, quam M.' Valerium,[†] M. filium, Volesi[12] nepotem,[o] qui nondum consul fuerat, moderatorem et[13] magistrum consulibus appositum.[p] Qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. Neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt. Quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; 'ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.' Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in

---

fuisse videtur Livius, vocem *Latinos* desideret.' *Doering*.—11 '*Lartium, qui consularis erat*. Errat h. l. Drak. qui conj. *consul*, et paulo ante vocem *consulares* casu primo accipit.' *Rupert*.—12 Al. *Volusi*.—13 In ed. Doujat. omissa

NOTÆ

suam usque ætatem mansisse, ut dictator sine magistro equitum magistratum non gereret. Et hæc quidem fuit consuetudo; id tamen Sigonius et bello Punico 2. et ab ipso Julio Cæsare neglectum fuisse observat.

† *M.' Valerium*] Hunc tamen primum dictatorem facit Festus in 'Optima lex.' Qua de re vide St. Pighium in Annal. Rom. ad hunc annum. Dionysius differt primam dictaturam in tertium ab hoc annum. U. nempe c. 256. *J. Clericus*.

o *Volesi nepotem*] Sigonius idem, non *Volesi*, sed *Volusi* prænomen Valeriæ gentis proprium fuisse ex Festo lib. XIII. et ex Capitolinis lapidibus probat.

p *Moderatorem et magistrum consulibus appositum*] Dictator alio nomine dicebatur Magister populi: sed an is *appositus consulibus* recte dicatur, an potius *impositus*, aut *oppositus*, dici debuerit, ambigi posset. Non enim una cum consulibus, quasi eorum moderator, magistratum gessit Lartius, aut quis alius dictator: sed solus, abdicatione summotis omnino consulibus. Potuit tamen illis *oppositus*, et quasi adjectus, eatenus intelligi, quatenus in eorum annum irrepsit, quamvis conjunctim cum iis rempublicam non administraverit.

bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum, tacitæ induciæ [14] [q] quietum annum tenuere.

19. Consules Ser. Sulpicius,[r] M.' Tullius. Nihil dignum memoria actum. T. Æbutius[s] deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenæ[t] obsessæ,[15] Crustumeria[u] capta, Præneste[x] ab Latinis ad Romanos descivit. Nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator,† T. Æbutius[y] magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Re-

est copulativa. Vid. Not. Var.—14 Vet. lib. apud Sigon. *datæ induciæ.*
15 'Vossianus prior: *Cons. Servilio Supplicio M. Manlio Tullo.* Suspicor rotundius scripsisse Livium: *Consulibus Ser. Sulpicio M.' Tullio nihil dignum memoria actum. T. Æbutio deinde et C. Vetusio Fidenæ obsessæ.*' J. F. Gronov.

NOTÆ

[q] *Tacitæ induciæ*] Non pacto et conventione, sed utrisque bello abstinentibus.

[r] *Consules Ser. Sulpicius*] Consules anno ab exactis regibus 10. ut Cic. tradit de claris Orator. id est, ab U. C. 253. fuere Servius Sulpicius Camerinus, et Manius Tullius, seu Tullus Longus; quem in magistratu mortuum esse scribit Dionysius, neque ejus loco quenquam surrogatum, quod in fine annus esset. Gronov. ex Cod. Vossiano suspicatur rotundius scriptum esse a Livio *Consulibus Servio, &c. nihil dignum memoria actum.*

[s] *T. Æbutius*] Annus hic est 254. post exactos vero reges II. Consulum nomina T. Æbutius Elva T. F. et P. Veturius Geminus. Hunc Valer. Poplicola consule quæstorem primum creatum scribit Plut. qui Publium nominat, non Caium, ut est in depravatis Livii libris: qui et *Vetusium* habent antiquo more, quo *s* pro *r* scribebatur, ut in 'Valesiis,' 'Fusiis,' &c.

[t] *Fidenæ*] De his dictum l. I. c. 14.

[u] *Crustumeria*] Crustuminorum oppidum: de quo lib. III. c. 9. ac 10.

[x] *Præneste*] Ex antiquissimis et celeberrimis antiqui Latii oppidis fuit *Præneste* conditum a Prænesto Latini filio, Ulyssis et Circes nepote, ut Strabo, aut a Cæculo, ut Servius tradit. Fano inprimis Fortunæ celebrabatur, unde sortes Prænestinæ. Hinc etiam via Prænestina. Distat ab Urbe millia passuum circiter 21. Estque episcopatus cardinalis, et principatus hodie Barberinorum. Vulgo *Palestrina*, seu *Pilastrina*, in Campania Romana, et pontificia ditione, si id quoque in tanta Romæ vicinia admonere tanti est.

† *A. Postumius dictator*] Referenda hæc ad annum U. C. 258. ex sententia Dionysii lib. VI. cap. 2. et seqq. quam sententiam probat etiam St. Pighius. *J. Clericus.*

[y] *T. Æbutius*] Idem, qui hoc anno consul. Florus Cossum magistrum equitum hic vocat, Fenestella cap. 9. Sp. Cassium.

gillum[z] in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. Et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. Non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed, suismet ipsis[16] corporibus dimicantes, miscuere certamina.[x] Nec quisquam procerum ferme hàc aut illa[17] ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus,[a] quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit:[y] ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu[b] Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. Nec fefellit veniens[z] Tusculanum ducem: contra quem et ille concitat equum. Tantaque vis infestis venientium[18] hastis fuit, ut brachium

[x] *Ipsi pugnam inter se commiserunt.* [y] *Equum concitavit hostili animo.*
[z] *Et adveniens non latuit.*

—16 '*Suismet ipsi* emend. J. F. Gronov. ex more Livio fere perpetuo.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—17 *Illac* Gronov. Crevier.—18 'Pro illo *venientium*

NOTÆ

[z] *Ad lacum Regillum*] In agro Tusculano, haud procul ab Urbe, fuisse lacum hunc *Regillum* ipse Livius hoc loco docet. Eo in tractu non alium esse lacum testatur Cluverius, quam qui Italis dicitur, *Lago di Castiglione.* Sed Lacus Sanctæ Praxedis (*di S. Prassede*) idem est cum lacu Castilionis, 14. milliari ab Urbe, ex Holstenio, qui Gabinum veterem lacum sic hodie vocari censet; *Regillum* vero esse parvum alium lacum, nec multum inde dissitum, sub Columna oppido, a quo illustris Columnensium gens nomen traxit. Ab hac ad lacum Regillum victoria Postumii Regillenses cognominati: ab urbe Sabinorum Claudii dicti Regillani.

[a] *Tarquinius Superbus*] Variasse hac in re historicos apparet. Dionysius certe huic pugnæ interfuisse Tarquinium patrem negat, utpote jam nonagenarium. Titum filium cum dictatore congressum ait, Sextum etiam hoc prælio interfectum, quem Gabiis occisum Noster sub finem libri I. scriptum reliquit.

Tarquinius Superbus] Sic etiam censuerant Licinius et Gellius, ut docet Dionysius lib. VI. c. 2. qui eos confutat, quod Tarquinius Superbus nonagenario tunc proximus esset. Itaque ei Titum et Sex. Tarquinios substituit, et hunc in prælio cecidisse narrat, cum Livius diu antea Gabiis obtruncatum velit. *J. Clericus.*

[b] *Ad alterum cornu*] Nunc dicimus, *A l'aile gauche.*

Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. Ea, quod[19] majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper restituit.

20. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius,[c] Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium,[d] ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant,[a] ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis,[e] ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum[20] præsidii causa circa se habebat,[b] dat signum,

[a] *Quo reges interfecti decus afferrent familiæ Valeriæ, ut decus jam attulerant reges ejecti.*

[b] *Quam cohortem habebat circa se, tanquam multitudinem selectam, ad præsidium corporis sui.*

Gronov. non male conj. *invehentium*, quia proxime præcedit *veniens*, et in duobus Mss. Pall. legitur *invenientium*.' Rupert.—19 *Quo* Edd. ab Ald. ad Drak. *quoniam* Edd. ante Ald.

20 '*Quam de electa manu*. Ab Rhenano est, cum ederetur, *quam delecta manu*. Sed utraque oratio aspera. Flor. vere, *quam delectam manum*. Tò

NOTÆ

[c] *M. Valerius*] Qui in consulatu de Sabinis triumphaverat.

[d] *Juvenem Tarquinium*] Titum Tarquinium, an Sextum? Sed ille cum dictatore certasse dicitur a Dionysio: hic cæsus: quorum neutrum huic juveni ascribit Livius. Sed videtur tamen Titum intelligere: quandoquidem Sextum Gabiis interfectum lib. I. cap. ult. tradidit.

[e] *Labentibus super corpus armis*] Scutum, opinor, intelligit collo forte appensum, cecidisse supra corpus morientis, et ex vulnere in terram labentis: alioqui cetera arma corpori cohærebant.

ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. Integris corporibus animisque fessos adorti exules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus,[f] ubi cohortem exulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos[g] aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes[h] T. Herminius legatus[i] conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus,[k] cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem expiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite,† descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum,[1] [l]

quam ad sequens pertinet, non ad præcedens: potuisset enim dicere, *cohorti suæ, quod præsidium circa se habebat.*' J. F. Gronov.—1 'Mss. alii *agmen*, alii *prælium* addunt, quod adeo alii pro *primum* substituunt. Sed substantive

NOTÆ

[f] *Imperator Latinus*] Oct. Mamilius.

[g] *Ex subsidiariis manipulos*] Duas, ut plurimum peditum centurias continet manipulus. Subsidiarii autem dicebantur milites, qui post agmen subsidebant; ut laborantibus prioribus succurrerent: nostro more, *le corps de reserve.*

[h] *Agmine venientes*] Id est nobis, *comme ils venoient serrés en un bon ordre.*

[i] *T. Herminius Legatus*] Qui nono ante anno consulatum gesserat, T. Herminius Aquilinus, nunc legatum magistri equitum gerebat: *Il etoit Lieutenant dans l' armée*, et in locum Æbutii vulnerati successerat.

[k] *Veruto percussus*] Verutum est ferrei teli genus instar veru: hastile nimirum trium pedum semis, præfixo ferro unciarum quinque, ut Modestus explicat, auctor libelli de vocabulis militaribus ad Tacitum Augustum.

† *Fesso jam pedite, &c.*] Si Latini nullum equitatum habuissent, facile intelligeremus, equitatum Romanum potuisse sine periculo descendere ex equis; sed cum habuerint, et quidem majorem Romano, si Dionysio credimus, mirum est eum equitatum non invasisse a lateribus Romanam aciem equitatu nudatam. Sæpe Livius ita loquitur, quasi hostibus Romanorum nullus equitatus fuisset. Sed rem aliter narrat Dionysius, cui potius crediderim. *J. Clericus.*

[l] *Provolant in primum*] Intellige locum, aut agmen. Quæ loquendi for-

et pro antesignanis[m] parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres[n] æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi,[2] [o] ut persequi hostem posset.[3] Secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. Tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes[p] in Urbem rediere.

21. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius et T. Lartius.[q] Inde A. Sempronius[r] et M. Minucius. His consulibus ædes Saturno[s] dedicata:

positum est, pro, in primam aciem.' *Stroth.*—2 Edd. ante Drak. *equitibus.*—3 Iidem *possent.*

NOTÆ

ma Nostro familiaris.

[m] *Pro antesignanis*] Loco antesignanorum fugientium, vel tanquam antesignani. Qui ante signa iis tuendis in acie collocantur, dicuntur antesignani Lipsio. Salmasius hoc nomen circa Cæsaris ætatem natum affirmat, et pro velitibus intelligi, qui ante signa in hostem procurrerent, et primi pugnam cierent. Ita ut tota legionariorum seu gravis armaturæ acies postsignanorum nomine contineretur.

[n] *Juventutis proceres*] Num potius *juventutem procerum?* Patricios enim juvenes intelligit, qui tunc soli equis militabant.

[o] *Equiti* [*equitibus*] *admoti equi*] Equites, qui in pedes desilierant, rursus in equos ascenderunt, ut fugientes insequerentur hostes.

[p] *Triumphantes*] Horum triumphorum in hunc annum non facile alius auctor. Postumii triumphum de Latinis, ut et consulatum, et dictaturam, refert Sigonius ad an. 257.

[q] *Q. Clœlius et T. Lartius*] Anno 255. Consules fuere T. Lartius Flavus, anno 11. ab exactis regibus, et Q. Clœlius Siculus. T. Lartius idem est, qui antea consul fuisse memoratur, et cujus tanquam dictatoris primi jam mentionem Livius fecit c. 18. sed hanc ejus dignitatem in hunc annum rejicit Dionysius, qui et ab eo Fidenas captas, sumtumque de Fidenatibus supplicium, et lustrum sextum conditum narrat, censaque civium capita 150700. quæ omnia Livius silentio involvit.

[r] *A. Sempronius*] Eduntur in annum 256. Consules A. Sempronius Atratinus, et M. Minucius Augurinus.

[s] *Ædes Saturno*] Nota est Saturni fabula. Primus ei simul et Opi templum Sabino bello vovit, atque in monte Capitolino construxit Tullus Hostilius. Aliud vovit Tarquinius

Saturnalia[t] institutus festus dies. A. deinde Postumius[u] et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio,[x] A. Postumium, quia collega[y] dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicâsse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum,[4] aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam,[5] nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis.[e] Ap. Claudius[z] deinde

[e] *Tantæ sunt ambages quibus tempora illa involvuntur, consulum ceterorumque magistratuum serie aliter atque aliter apud historicos digesta, ut in hac tam longinqua, tum rerum gestarum, tum scribentium etiam antiquitate, discerni ac distingui nequeat, ex certa saltem aliquorum narratione, nec quinam tunc consules essent cum res gererentur, nec quo anno gestæ sint.*

4 Conj. Duker. *tempora.*—5 'Perizonius in Animadv. Hist. cap. 5. p.

NOTÆ

Superbus. Dionysius hoc anno dedicatum narrat in clivo Capitolino, qua e foro ascenditur, ubi antea fuerat ara ab Hercule sacrata. Apud hanc ædem Ærarium fuit populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservari mos erat. Id tamen a Poplicola institutum vult Plutarchus, a quo destinari quidem ea res potuit, non perfici; si non ante hunc annum dicata ædes fuit. Hujus autem instituti cum plures afferantur causæ, hæ maxime probabiles videri possunt, quod locus munitus et conspicuus, eoque tutus esset; quodque Saturno regnante privatum nihil fuisse dicatur, ideoque nec furtum commissum. S. Cyprianus hanc rationem addit, quod Saturnus nummum primus percussisset.

[t] *Saturnalia*] Ante Cæsarem Saturnalia uno die, nempe XIV. Kal. Januarias celebrabantur. Cum autem Cæsar in anno emendando dies duos mensi Decembri adjecisset, cœpit hoc Festum XVI. Kal. Januarias agi; unde cum alii ex veteri more, quidam ex instituto Cæsaris celebrarent, factum est paulatim ut pluribus diebus id festum ageretur: et Augustus deinde eas ferias triduo servari jussit. Saturnalibus autem munera mitti solebant, cerei præsertim; servisque convivio exceptis domini eo tempore ministrabant. De harum feriarum ritu atque origine plura apud Dionys. habes lib. VI. atque inprimis apud Macrobium lib. I. Saturn.

[u] *A. deinde Postumius*] Factos in an. U. C. 257. Consules A. Postumium Album, et T. Virginium Tricostum Cœlimontanum, ex Nostro, et fastis Siculis, aliisque, discimus.

[x] *Apud quosdam invenio*] Atque hoc probabilius, quod T. Lartius ante Postumium dictator fuerit; illius autem dictaturam in an. 255. confert Dionys. nec Livius, qui antevertere videtur, aliud affirmat, quam dictatoris creandi mentionem factam. Deinde hoc anno triumphi de Latinis vestigia sunt in fragmentis Capitolinis. Hoc quoque anno pugnatum Idibus Quin-

et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis.[a] Mortuus est Cumis,[b] quo se post fractas opes Latinorum[c] ad Aristodemum[d] tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes. Sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia:[d] plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat,[e] injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia,[e] quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una et viginti[6 f] factæ. Ædes Mercurii dedicata[g] est idibus Maiis.

[d] *Hoc gaudium nimis intemperans fuit.*
[e] *Quam hactenus Senatores benigne tractando sibi demereri accurate studuerant.*

182. hunc locum laudans, verba *secundum quosdam* omittit, unde, suspecta illa fuisse Perizonio, Dukerus colligi posse existimat.' *Stroth.*—6 Vid. Not. Var.

NOTÆ

tilibus, pristinamque societatem Latinis hoc bello redditam, Dionys. est auctor.

[y] *Quia collega*] T. Virginius.

[z] *Ap. Claudius*] Sequitur consulatus Appii Claudii Sabini, P. Servilii Prisci, quem consulatum Plinius lib. xxxv. cap. 31. assignat an. ab U. C. 259.

[a] *Tarquinii mortis*] Mortuus est nonagenario major nefarius parricida, suis omnibus superstes: quo gravius divinam per tot casus ultionem experiretur. Tullia ejus uxor, agitantibus paternorum manium furiis, parricidii sui pœnas propriis manibus jamdiu a seipsa exegerat, sub initium tumultuum.

[b] *Cumis*] Inter Vulturni fl. ostia et Misenum promontorium in Campania, quæ nunc Terra Laboris regni Neapolitani pars, fuit urbs Cumæ, Græcis numero singulari Κύμη. Vicini populi olim Opici dicti. Antiquissima creditur Græcarum per Italiam coloniarum, a Chalcidensibus Eubœæ populis, duce Megasthene, condita, adjunctis Cumanis ex Æolide profectis, quorum dux Hippocles, Strabone teste lib. v. Eorum meminit etiam Paterculus lib. I. Nomen accepisse videtur vel a Cuma Hippoclis patria, vel ἀπὸ τῶν κυμάτων, a fluctibus. Contiguum quippe littus, instar scopulosi dorsi, mari est objectum; inter quod et proximam insulam Ænariam, seu Pithecusas, immanium fluctuum motus et ventorum impetuosissimi flatus fiebant. Cumanorum colonia Neapolis fuit, a qua nunc sinus Neapolitanus, qui olim Cumanus. Hinc etiam nomen accepit Cumæa Sibylla in templo Apollinis reddens oracula.

[c] *Post fractas opes Latinorum*] Adde et post eorum cum Romanis pacem, ex Dionysio: quam nonnisi pulsis exulibus obtinuerant a Senatu et Postumio.

[d] *Ad Aristodemum*] Hujus tyranni originem, artes, bella describit Dionys. init. lib. VII.

[e] *Signia colonia*] V. lib. I. cap. 56.

[f] *Tribus una et viginti*] Fœdum quod

22. Cum Volscorum gente[h] Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. Nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira[i] consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam[k] non metuentes, nec opinata res perculit.[f] Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia[l] liberos. Ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis[m] in societatem armorum assumtis. Legatos quoque ad solicitandum

[f] *Perturbavit bellum improvisum.*

NOTÆ

hoc loco inhæserat mendum (legebatur enim *una et triginta*) emendavit Glareanus, et post eum Sigonius, qui vel ex judicio Coriolani, quod apud Halicarnasseum narratur, (de quo Noster cap. 35. hujus lib.) rem ita esse evincunt. Dicitur enim eo tempore, id est, post annos abhinc quatuor, tribus fuisse XXI. quarum undecim Coriolanum damnaverint, decem absolverint. Parem lib. VI. errorem invexerant librarii, cum quinque et triginta tribus scripsissent pro quinque et viginti. Initio in tres duntaxat tribus populum diviserat Romulus, quemadmodum omnes Historici tradunt. Deinde quatuor Urbanas, rusticas plures instituerat Servius Tullius, ut lib. I. c. 43. annotavimus. Auctus subinde numerus ad triginta et quinque tandem pervenit: De quarum progressu et nominibus Sigon. inprimis et Gruchius.

[g] *Ædes Mercurii dedicata*] Idcirco Idibus Maiis dedicata, quod Mercurius eo die natus crederetur apud Martialem: Templa enim natali numinis solita dedicari ex Festo atque ex hoc Livii loco probat Turnebus lib. II. Adversar. c. 11.

[h] *Volscorum gente*] V. sup. lib. I. c. 55.

[i] *Hac ira*] Consules ob eam causam ira accensi.

[k] *Consilii pœnam*] Solius quidem cogitationis pœnam neminem pati jura voluerunt: at consilium pravum et inceptum, quo quis ad rem perficiendam se comparavit, extra pœnam non est.

[l] *A Cora atque Pometia*] De his Volscorum urbibus antea.

[m] *Hernicis*] Orti e Sabinis Hernici nomen invenerunt a saxosis montibus, in quibus habitabant: saxa enim Sabinis Marsisque Herna, testibus Festo et Servio. Volscorum finibus magna ex parte inclusi, nisi quod versus occasum priscorum Latinorum terminos aliquatenus attingebant. Cetera Æquos ad occidentem æstivum, Marsos ad septemtrionem conterminos habuere. Valida gens, sed limitibus satis angustis. Caput urbium, Anagnia. Latio postea addita ipsorum regio, pars nunc Campaniæ Romanæ, ac ditionis Ecclesiasticæ, in regni Neapolitani confinio.

Latium[n] passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque 7
arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit.[g] Comprehensos Volscos[o] Romam duxere. Ibi traditi consulibus. Indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse.[8] [p] Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit.[h] Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. Inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

23. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum.[q] Fremebant, ' se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi

[g] *Effecit ut non abstinerent.*

[h] *Cum legatis Latinorum, coronam afferentibus, Romam redierunt magno numero eos circumstantes captivi qui domum fuerant remissi.*

7 Quidam libb. Mss. *Sed recens ad Regillum lacum accepta clade Latinus.* Conj. J. F. Gronov. *Sed recens ad Reg. lacum acceptæ cladis ira, Latinos odio ejus quicumque, &c.*—8 Scripti quidam, et Campani editio, *pacis auctores ingenti gloria esse.*

NOTÆ

[n] *Ad solicitandum Latium*] Ut Latinos instigarent ad bellum secum adversus Romanos suscipiendum. Nondum enim Volsci Latinis attributi.

[o] *Volscos*] Volscorum legatos.

[p] *In ingenti gloria esse*] Scripti quidam, teste Gronovio, *ingenti gloria esse*, demta præpositione: utrum quis maluerit, parum refert.

[q] *Nexos ob æs alienum*] Antiquissimo Romanorum jure, sive lege, sive moribus constituto, licuit creditoribus debitores suos, si pecuniam creditam non solverent, addictos sibi nectere, et in vinculis habere, tanquam servos, eisque serviles operas indicere. Ejus exequendi juris rationem præscripsit lex XII. Tabb. apud Gell. lib. XX. c. 1. quam legem explicat Rævardus jurisconsultus c.

a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.' Invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus[i] se in forum projecit. Obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti.[k] Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant[r] speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse[s] aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. Ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus 'unde ille habitus? unde deformitas?' cum circumfusa turba esset prope in concionis modum, 'Sabino bello,' ait, 'se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum[t] iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse:[9] id, cu-

[i] *Cum notis omnibus ærumnarum a se perpessarum in creditoris sui domestico carcere.*
[k] *Extabescentis et consumti macie.*

9 Legendum monet J. F. Gronov. *tributo iniquo suo tempore imperato æs*

NOTÆ.

8. Hac licentia nunc abusi multi patriciorum in terga quoque debitorum sæviebant.

[r] *Efferaverant*] Tetrum atque horribilem vultum reddunt inprimis inculta, et situ squalida, justoque prolixior barba, et cæsaries, totusque habitus qualis hujus senis describitur, ut et Achæmenidæ apud Virgil. v. Æneid.

[s] *Ordines duxisse*] Ordines ducunt, qui ductandis militibus præsunt, veluti centuriones.

[t] *Tributum*] Quod Gronovius legendum esse docuit, *tributo iniquo suo tempore imperato æs alienum fecisse*, haudquaquam placet, sive ob geminatos, non sine aliquo æquivocationis vitio, auferendi casus, sive quod Livium magis sapiant sine conjunctione posita seu asyndeta illa, *Tributum imperatum, æs alienum fecisse;* ubi supplendum pronomen *se* nemo non videt. Nannius v. Miscellaneorum ex codice Buslidiano legit, *tributum iniquum et non suo tempore imperatum:* ut duplex sit conquerendi causa de tributo; quod nempe majus quam pro censu fuisset, quodque, non expectato tempore quo dandum erat, extortum esset. Vulgatam lectionem tuetur Robortellus lib. II. c. 36. Emendat. Et vero eo pertinet tota senis illius querela, quod indictum esset tributum eo tempore quo ipse ob belli calamitatem inopia laborabat: idcirco

mulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse,[t] deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore,[u] non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam[x] esse.' Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique [10] [y] se undique in publicum proripiunt, implorant

[t] *Tempore sibi adverso, atque admodum incommodo, indictum fuisse tributum, ideoque mutuam se sumsisse pecuniam, debitum usuris auctum effecisse, ut ipse spoliaretur prædiis a patre et avo possessis, &c.*

---

a. f. Vid. Not. inf.—10 'Pro *solutique* Bauer. conj. *soluti;* i. e. cum semetipsi solvissent: pro *nexu* Sigon. et Salmas. de modo usur. p. 837. *nexi,* qui

NOTÆ

æs alienum, inferendo tributo, fuisse contrahendum; cui dissolvendo cum non sufficerent facultates, quibus a creditoribus fuerat spoliatus, crudelissime sævitum esse in suum corpus querebatur.

[u] *Ductum se ab creditore*] Duci proprie dicuntur, qui publica auctoritate trahuntur in vincula.

[x] *Ergastulum et carnificinam*] Proprie *ergastulum* officinam significat, in qua opus fit, ut Græce ἐργαστήριον: sed quia vincti operari cogebantur servi nequiores, ergastulum pro mancipiorum carcere sumi cœpit.

[y] *Nexu vincti, solutique*] Non dubitat Sigonius quin legendum sit, *nexi, vincti, solutique.* Sic enim loquitur Liv. lib. VIII. 'ita nexi soluti, cautumque in posterum ne necterentur.' Item, 'Eo anno initium libertatis factum est, quod ligari nexi desierunt;' ubi *nexi* intelliguntur ex mente Varronis homines liberi, qui suas operas in servitute, pro pecunia quam debebant, creditori præstabant, velut domino, donec satisfacerent. Robortellus lib. II. Emendat. c. 35. correctionem hanc reprehendit; Liviique sententiam sic explicat, ut velit concurrisse et eos quorum corpus ob æs alienum creditori traditum erat in servitium, qui *nexu vincti* dicantur, et eos qui, ante mancipio ducti a creditoribus, liberati fuerant dissoluto ære alieno, qui sint *nexu soluti.* Ego nihil mutandum censeo, existimoque per *nexu vinctos* intelligi posse, non solum qui addicti a magistratu jam in vinculis essent, sed etiam eos qui *nexu* obligati similia crudelitatis exempla metuebant. *Nexum* certe ex Ælio Gallo apud Festum, et ex Manilio jurisconsulto apud Varronem, dicitur 'quodcumque per æs et libram geritur:' idque Mucius quoque Scævola apud eundem affirmat. Erat enim hæc solennis contrahendæ obligationis forma omnium firmissima. Itaque ut obæratum appellamus eum qui ære alieno premitur quoquo modo, sic nexu solutos dicere generaliter Livius potuit omnes qui in ære alieno non essent; nec tantum eos qui, cum revera in vincula dati fuissent, soluti postea erant, sed et eos qui nunquam nexi, id est, nexu obligati, eoque genere obligationis

Quiritium fidem.[m] Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. Multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. Nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos[11] multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt.[12] Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules:[n] ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. Nec agi quicquam per infrequentiam poterat[z] senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare;[o] et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. Cum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem

[m] *Patrocinium opemque civium solenni more invocant.*
[n] *Congregati circa consules.*
[o] *Putabat vulgus se derideri, et consumi tempus.*

tamen non differunt a *vinctis*.' Rupert.—11 Vulg. *At in eos*.—12 'Vet. lectio, *circumsistere*, magis placet: ita enim fit, ut servetur superior forma di-

NOTÆ

semper soluti, immo ab omni ære alieno liberi, tamen rei indignitate commoti sese cum iis conjunxerant qui a creditoribus pessime habiti de illorum in se immanitate querebantur. Nam et apud Horat. 'solutus omni fœnore' dicitur, qui nihil cuiquam debet, sive ære alieno liberatus sit, sive in ære alieno nullo unquam fuerit. Atque hunc sensum totus contextus confirmare, vel potius requirere videtur.

[z] *Nec agi quicquam per infrequentiam poterat*] Certus quippe Senatorum numerus necessario requirebatur, ut senatusconsultum rite fieret: atque hic numerus, pro diversis temporibus et vario Senatus statu, diversus fuit. Non minus centum adesse oportuisse colligunt ex Livio lib. XXXIX. Sic tertiæ Senatus partis præsentia necessaria erat.

in senatum veniunt: frequentique tandem curia,[13] non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius, esse.

24. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: 'Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.' Quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exultare gaudio plebes; 'ultores superbiæ Patrum adesse,' dicere, 'Deos.' Alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros.[p] Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent.[a] At vero curia, mœsta[b] ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rem publicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit.[c] Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. Ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis,[q] metum pro universa re publica intervenisse. Nec posse, cum hostes prope ad portas essent,

[p] *Dicebat plebs adesse Deos ultores superbiæ Senatorum. Unusquisque socium hortando corroborabat, ne nomen daret in militiam. Satius esse perire plebeios cum omnibus civibus, quam solos.*

[q] *De civitatis parte, quæ maxima quidem esset, sed tantum pars.*

cendi, 'dicere,' 'postulare,' 'circumsistere.' *Sigon.*—13 'Cum Periz. et Gronov. forte leg. *tamen*, vel *jam curia*, ob ingratam voc. *tandem* repetitionem.' *Rupert.*

NOTÆ

[a] *Penes quos præmia, essent*] Non solum imperia et honorem triumphi, sed et agros ex devictis hostibus captos patricii sibi fere omnes vindicabant.

[b] *Curia, mœsta*] Curia et locum, ubi habetur Senatus, et Senatores ipsos significat, ut hoc loco.

[c] *In concionem prodit*] Concio est populi, ac præsertim plebis conventus, ut curia Senatorum.

bello prævertisse quicquam:[r] [14] nec, si sit laxamenti aliquid,[d] aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus[15] satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit,[s] 'Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.'[e] Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina, et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent,[f] fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum[g] magis

[r] *Bello aliquid anteponere.*
[s] *Per edictum credibilia reddit quæ dixerat in concione.*

14 'Pro *Nec posse* desidero *nec debere*, et pro *cum .... essent* ex meo sensu debet esse *cum .... sint.* Quicquid sit, loquendi ratio *nec posse .... prævertisse* dura mihi nec satis digna Livio videtur. Scripsit fortasse pro *nec posse* Livius, *nec fas esse*, hoc sensu: nec posse probari, vel *nec fas esse, patres bello quicquam prævertisse*, h. e. anteposuisse, tum, *cum hostes prope ad portas essent.*' Doering. 'Omnino, opinor, leg. *nec posse .... bello præverti a se quicquam.*' Rupert.—15 '*Aut plebi honestum esse .... neque Patribus, &c.* propr. *aut Patribus, &c.* unde *vel* pro *neque* suspicari possis. Scheller in Lex. Lat. pro *aut* conj. *tamen*, vel *datum*, vel etiam *haud*, ut duplex negatio posita sit pro una.' *Idem.*

NOTÆ

[d] *Si sit laxamenti aliquid*] Supple *datum:* vult Sempronius ne plebeiis quidem honestum fore fomentum aliquod, remittentibus de jure suo patriciis, tunc obtinuisse, quasi non aliter patriam armis defendere voluerint, quam relaxatione illa præmii loco extorta.

[e] *Liberos nepotesve ejus moraretur*] A fructu possessionum, inquit Velcurio, ne scilicet liberi militantium, ab horum creditoribus rebus paternis frui prohiberentur. Ego de liberorum corporibus ipsis intelligendum censeo. Ea quippe parentum in liberos erat potestas, ut eos et venumdare et occidere possent. Erant enim in manu mancipioque, servorum fere instar: unde nihil mirum, si pro ære alieno patris filius, aut avi nepos, qui in ejus erat potestate, tanquam res parentum, et pars bonorum, retineri aliquando potuere a creditoribus. Sic apud Nostrum lib. VIII. c. 28. C. Publilius L. Papirio, ob æs alienum paternum, sese nexum dederat. Sed ultro, quod jam patris potestate exiisset.

[f] *Sacramento dicerent*] Prisca loquendi forma Auctori usitata, pro eo

in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. Parvo dirimente intervallo castra ponit.

25. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra.[t] Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita frustra ad inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. Mox ipsa castra, legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam,[h] quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. Inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. Decedentem Romam[u] Ecetranorum[i] Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatus consulto data pax, ager ademtus.

[t] *Castra adoriuntur, experimentum facturi, an noctu transfugia ad se fierent.*
[u] *Eum, cum Romam versus discederet.*

NOTÆ

quod est, sacramentum dicere, jurejurando militiæ se obligare. 'Dicere' hic sumi putat Budæus pro destinare ac dicare, addicere.

[g] *Neque aliorum*] Quam nexorum et ære alieno laborantium.

[h] *Suessam Pometiam*] De hac Volscorum urbe antea l. I. c. 53.

[i] *Ecetranorum*] Volscorum urbem hanc clarissimam fuisse, et optimo loco sitam, Dionys. testatur, quam ipse 'Εχέτραν, Livius modo *Ecetram*, modo plurali numero *Ecetras* vocat. Sita fuit in montana regione, inter Coram Volscorum, et Anagniam Hernicorum oppida. V. lib. III. cap. 4. et 10.

26. Confestim et Sabini Romanos [16] territavere: tumultus enim fuit verius, quam bellum.[k] Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem [l] amnem pervenisse. Ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. Secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. Nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere.[x] Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum [m] domo profectus erat. Cujus

[x] *Vix tantum habuerunt virium, quod sufficeret ad fugiendum.*

16 'Suspectum mihi τὸ *Romanos*, et abesse velim.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[k] *Tumultus enim fuit verius, quam bellum*] De propria tumultus acceptione alii aliter. Verrius *tumultum* dici ait, 'qui ab aliis oriatur quam ab Italicis et Gallicis hostibus.' Sed legendum suspicor, injecta negatione, *qui non ab aliis.* Etenim Cic. Philip. VIII. 'Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus, tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus, præterea nullum tumultum nominarunt.' Livius quoque noster lib. VIII. cap. 20. 'Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit.' Isidorus Orig. lib. XVIII. c. 1. bellum vocari vult, quod contra hostes agitur, tumultum qui civili seditione concitatur. Atque ita tumultum ipse suo tempore dictum Cicero videtur agnoscere, cum Philip. V. adversus Antonium 'decerni' censet 'tumultum.' Ceterum tumultum a bello differre ait, quod 'potest esse bellum ut tumultus non sit: tumultus autem esse sine bello non potest.' Qua in re non videtur ei cum Auctore nostro convenire, apud quem nunc 'tumultus' dicitur fuisse 'verius quam bellum,' id est, tumultus sine bello. Sed nimirum Cicero tumultum proprie intelligit, decretum ac solenni more indictum, quo delectus habetur sublatis vacationibus, et nemine immuni a militia: Livius hoc vocabulum generalius accipit pro subita quavis trepidatione.

[l] *Ad Anienem*] Anio amnis, Statio ex veteri usu *Anien*, in Trebanorum ortus montibus, per Æquorum agrum fluens, Tibur alluit; discretoque magna ex parte Latio veteri a Sabinis, defluit in Tiberim tertio fere ab Urbe milliari. Vulgo *Teverone*, quasi Tiberis minor.

[m] *Auruncorum*] De his, deque Sabinis antea sæpius.

fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos,[y] ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, prælioque uno debellatum est.

27. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat:[z] cum Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere.[n] Deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii.[o] Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat,[a] illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita[p] cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut referret ad senatum, aut[17] ut auxilio esset[q] consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. Adeo in alteram causam non collega solum præceps ierat,[18][r] sed omnis fac-

[y] *Cujus exercitus fama, qui jam visus non longe ab Aricia dicebatur, Romanos adeo tumultuose concitavit, &c.*

[z] *Expectabat ut Senatus datam per Servilium fidem impleret, ejus promissa præstando.*

[a] *Quod cum acciderat alicui militi, is ad Servilium collegam Appii confugiebat. Ad eum omnes concurrebant.*

17 *Aut .... aut* abest a multis edd. prob. J. F. Gronov.—18 Vide Not.

NOTÆ

[n] *Jus de creditis pecuniis dicere*] Nondum enim creato prætore, consules jus reddebant.

[o] *Et nectebantur alii*] Hinc colligamus *nexos* pro vinctis ut plurimum accipi.

[p] *Sua quisque belli merita*] *Merita belli*, pro operis in bello impensis, rebusque in bello, seu belli tempore, gestis. An simili forma loquendi explicari posset, quod hoc eodem l. c. 16. dictum de *turbatoribus belli*; ut intelligantur, (quemadmodum sententia postulat,) ii qui bello res turbabant apud Sabinos?

[q] *Aut ut auxilio esset*] Alias, *ut auxilio esset*. Variantibus libris, Gronovio placet expungi alternantem particulam, *aut*: volebant enim, inquit, utrumque fieri; tum ut fides et promissa patrum exsolverentur, tum ut impediretur Appii sæva in debitores jurisdictio.

[r] *Non collega solum præceps ierat*] Libri fere habent *præceperat*, quod Rhenano probatur, particula *in* mutata in *vi*: ut sit, *vi alteram causam non collega solum præceperat*, id est, an-

tio nobilium. Ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati, plebes fallacem. Brevique apparuit, æquasse eum Appii odium.[b] Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ,[s] mercatorum collegium[t] instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni:[u] quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consu-

[b] *Æque ac Appium plebi esse odio.*

NOTÆ

teceperat, prior sumserat causam creditorum adversus debitores; ita ut nobiles omnes astipulatores fautoresque haberet. Sed, cum Rhenanus ipse in margine vetusti sui codicis annotatum fateatur *præceps erat*, non immerito hanc lectionem arripuit Sabellicus, legitque, *adeo in alteram causam non collega solum præceps fuerat*, levissima textus mutatione. Monet idem legi posse *præceps ierat*, quod eodem ferme recidit, et magis congruere videtur.

[s] *Eum præesse annonæ*] Hoc quoque munere consules tunc fungebantur, necdum instituto præfecto annonæ, nec præfecto Urbis perpetuo.

[t] *Mercatorum collegium*] Sive a Numa instituta fuerint collegia, ut Plut. scribit, sive a Servio Tullio, ut Florus et Orosius, sodalitates fuere, quæ proprium habebant magistratum. Jura collegiorum ex Solonis legibus petita putat Caius jurisconsultus l. ult. de Colleg. Ea nisi ex Senatusconsulto instituere nefas. Mercatorum autem collegium diem festum habuit Idus Maias, quo die dedicata Mercurii ædes, quod quidem initio c. 22. vidimus. Mercurius autem mercaturæ, inter cetera, præses habitus est; unde mercatores a Cic. in epistolis ad Qu. Fratrem *Mercuriales* appellantur.

[u] *Primi pili centurioni*] Splendidissima in militia Romana erat dignitas primipilatus. Dicebatur autem *primipili centurio*, seu *primipilus*, vel absolute *primus centurio*, qui primæ centuriæ præerat, eoque nomine reliquorum centurionum censebatur caput, et quasi præfectus; quem ideo sequebantur omnes sexaginta centuriæ quibus legio constabat. Imperatoris quippe et tribunorum ipsis mandata ferebat, aquilam, et primum signum regens: unde et dux legionis aliquando appellatur. Post divisum imperium primipili ministerium potius pascendis ad limitem militibus destinatum fuisse videtur, quam honor. V. Lips. de Milit. Rom. lib. II. Dial. 8.

Primipili centurioni] Vetustissima hæc est hujus ordinis mentio, ut observat J. Lipsius de mil. Rom. l. II. c. 8. 'Primus centurio' tunc dicebatur, ut testis est Livius l. VII. c. 41. Fuit caput omnium centurionum et ductor, qui honoris causa primi pili centurio dicebatur. Vide virum doctissimum, loco laudato. *J. Clericus.*

lum ignominiam.[c] Sævire inde utique consulum alter[x] Patresque. Sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat: neque, cum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis,[19] [y] cum in conspectu consulis singuli a pluribus[z] violarentur, in creditores a debitoribus verterant.[20] [d] Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ;[a] qui populari silentio rem publicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet. 'Non esse tamen desertam omnino rem publicam, neque projectum consulare imperium. Se unum et suæ et Patrum majestatis vindicem fore.' Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa,[e] arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit:[b] nec cessisset provocationi

[c] *Quod factum esse apparebat, non tam ad honorem Lætorii, utpote cui commissa esset administratio eminentior ejus officio, quam in opprobrium consulum.*

[d] *Versum erat.*

[e] *Cum quotidie staret circum forum aut tribunal multitudo incitata per licentiam.*

inf. et Not. Var.—19 A Ms. Flor. abest voc. *libertatis*, prob. J. F. Gronov.—20 *Verterat* Edd. a Sigon. ad Drak.

NOTÆ

[x] *Consulum alter*] Appius Claudius.

[y] *Periculum libertatis*] Abest vox *libertatis* a membranis Florentinis, teste Gronovio, nec de libertate creditorum agebatur. Ea itaque expungi potest.

Periculum libertatis] Si retinenda vox *libertatis*, quæ a membranis Florentinis abest, hoc voluerit Livius: tantum abfuisse ut, qui nexi antea servierant apud creditores, iterum amittendæ libertatis periculum subirent, ut contra creditores jam sibi timerent, ne captivi ipsi a debitoribus abducerentur, quorum paupertati antea illuserant. *J. Clericus.*

[z] *Singuli a pluribus*] Unus scilicet creditor a pluribus debitoribus.

[a] *Ambitionem collegæ*] Servilii, qui inter hæc tacebat, silentioque suo popularem auram captare, et gratiam plebis ambire videbatur.

[b] *Provocavit*] Appellavit a consule ad populum ex lege P. Valerii.

consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. Adeo supererant animi ad sustinendam invidiam.[f] Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

28. A. Virginius [c] inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura [d] consules esset, cœtus nocturnos, pars [1] Esquiliis,[e] pars in Aventino,[f] facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret.[g] Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit.[h] Adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent.[i] 'Profecto si essent in re publica ma-

[f] *Tantum animi ultra modum habebat Appius ad excipiendum et contemnendum vulgi odium.*

[g] *Ne in comitiis, aliisve quæ in foro gerebantur, incerta fluctuaret, ubi de improvisis et repente incidentibus rebus habenda essent consilia.*

[h] *Non licuit, re ad Senatum relata, servato ordine ac more solito deliberare sententiis rite exquisitis.*

[i] *Eo quod consules, ut Senatum odio plebis objicerent, ad eum rejiciebant, quod ipsi pro imperio suo gerere debebant.*

NOTÆ

[c] *A. Virginius*] Horum consulatum refert Dionys. ad annum Urbis 260. et Archontem Atheniensium Themistoclem, initumque vult ante initium Olympiadis 72. *Vetusium* autem pro *Veturio* habent quædam exemplaria: quemadmodum Fusii pro Furiis dicti.

[d] *Quales habitura*] Non dubitabat quos consules esset habitura; jam enim creati erant; sed quales illi futuri essent.

[e] *Esquiliis*] Esquiliæ tractum continent montis Esquilini. Hinc nomen accepit tribus et porta Esquilina, forum item Esquilinum, ac deinde regio Urbis quinta.

[f] *In Aventino*] Nondum mœnibus inclusus hic mons fuerat; id enim Tiberii tantum tempore factum. Antea Pomœrio claudi religio erat, tum quod Romulus eum Remo fratri sacrum esse voluisset, ibi sepulto, ubi et prius Aventinus Albanorum, et postea Tatius Sabinorum rex, tum quod ex irrito Remi auspicio is locus ominosus censeretur. Dictus est etiam *Murcius*, ab æde Murciæ Deæ, et collis *Dianæ*, ab hujus Deæ templo. Situs est inter Palatinum montem ac

gistratus,[g] nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque[2] (cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rem publicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem,) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.' Correpti consules cum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos,) percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. Otio lascivire plebem.[&] Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt.[3] [h] Citant nominatim juniores.[i] Cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, 'Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica,[k] Libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.' Consules, quid mandatum esset a senatu, vide-

& *Cum consules increpiti a Senatu sciscitarentur, quid vellent ergo a se fieri, (se enim non minus diligenter, aut minus fortiter agere paratos esse, quam Senatus velit): decrevere Patres, ut ab iis in plebeios aspere delectus militaris exerceretur. Dicebant enim plebeios petulantius agere, quod a labore vacarent.*

1 Addunt *in* Edd. ab Ald. ad Drak.—2 'Drak. conj. *curias coitionesque*, admodum eleganter, judice Ern. (Cf. ad III. 35. 10.) Sed idem Ern. alio loco (in Gloss. v. *concio*) hæc disputavit: 'Quemadmodum *curiæ* improprie dictæ sunt, ita alterum substantivum, illi junctum, et ipsum ex eo genere placuerit Livio necesse est. Hæ autem non sunt *coitiones*, sed *conciones*: quæ etiam impropr. dicuntur IV. 13. ubi Gronov. quoque conj. *coitiones*, sed nullo exemplo probavit a Livio uspiam dictum esse *coitiones haberi*.'' Rupert.—3

NOTÆ

Tiberim fluvium. Ex eo decima tertia Urbis regio facta ab Augusto.

g *Si essent in Re p. magistratus*] Si tales essent consules, qui munere suo fungerentur; non passuros, ut ullus in Urbe cœtus ageretur, nisi publica auctoritate, vel in Senatu scilicet, vel in comitiis, quæ consules ipsi indixissent et quibus iidem præessent.

h *In tribunal ascendunt*] Præfert Gronovius *escendunt*, ex uno cod. Pal. quod verbum idem significare, rectumque esse contendit, optimà analogia, ut in 'elevare,' 'eminere,' 'emicare,' &c. aitque supra quoque c. 7. in Florent. cod. legi *summissis fascibus in concionem escendit.*

i *Citant nominatim juniores*] Hæc forma delectus faciendi: de qua Polyb. lib. VI.

k *Ni præstaretur fides publica*] Quam Servilius consul dederat, curæ futurum patribus, ut consuleretur plebi obæratæ, cap. 24. supra.

bant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem:[l] et apparebat atrox cum plebe certamen.[m] Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum propere[4] convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum[5] jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

29. Utraque re satis experta,[n] tum demum consules: 'Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.' Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Cum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero 'indignum facinus esse' clamitantes, qui Patrum[l] consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, cum conversus in Patres impetus esset,[m] consulum intercursu[6 o] rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus[p] iis, qui pulsati fuerant,

[l] *Qui ex Senatoribus.*
[m] *Verum cum impetus plebis, omisso apparitore, qui tantum vetitus fuerat citatum non parentem comprehendere, versus esset in Senatores.*

In uno Pal. *excendunt,* prob. J. F. Gronov.—4 *Prope* ex emendat. Drak. dant Stroth. et Kreyssigius.—5 *Consulatu* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[l] *Invidiæ suæ participem*] Repete *videbant.*

[m] *Certamen*] Supple *futurum.*

[n] *Utraque re satis experta*] Consules experti fuerant tumultum, et Senatus, et plebis.

[o] *Consulum intercursu*] Ita scripti apud Gronov. in editis plerisque *intercessu:* sententia non absimili. Nam utrumque tam 'intercedendi,' quam 'intercurrendi' verbum, æque sumitur, pro intervenire, ac se interponere.

[p] *Quæstionem postulantibus*] Senatores, qui a plebe pulsati fuerant, petebant ut quæstio haberetur. Est

decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis quam clamore et strepitu. Tandem, cum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat:[q] 'de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum' censebat. T. Lartius,[7] 'Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. Totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse,[r] ni omnibus consulatur. Quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.' Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, 'Non miseriis,' ait, 'sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivire magis[s] plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum.[*] Quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint,[t] provocare liceat. Agedum,' inquit, 'dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor.

[*] *Id vero incommodi ortum esse ab appellatione, quæ potest ab consulibus interponi.*

6 In editis plerisque *intercessu*.—7 '*Largius* hic et in seq. Edd. ante Drak.'

NOTÆ

autem quæstio inquisitio quæ fit in auctores criminis, ut in eos animadvertatur. Hinc quæsitor, et per syncopen quæstor, judex qui quæstionem habet de criminibus. 'Quæsitor Minos urnam movet' apud Virg. Læsus itaque (apud nos actor regius) quæstionem petit, *demande qu'il soit informé et procedé criminellement.*

[q] *Rem non vulgabat*] Hoc loco *vulgare* est commune omnibus e vulgo reddere. Ea sententia hujus Virginii erat, ut non censeret plebeios omnes æquali favore prosequendos: sed discrimen inter eos aliquod esse faciendum, eosque tantum levandos ære alieno, qui postremis bellis sub P. Servilio consule ultro militassent.

Non vulgabat] Communem vulgo esse nolebat, ut ex sequentibus liquet. Vide c. 41. *J. Clericus.*

[r] *Nec sisti posse*] Familiaris Livio phrasis *sisti* pro pacate agi, consistere, servari remp. et in eodem statu permanere: nisi mavis subaudire *seditionem*; sic *sisti* erit sedari, aut repelli seditionem, plebi seditiosæ resisti.

[s] *Lascivire magis*] Metaphora ab equis ducta; qui lautius habiti luxuriant, exultantque plus satis. Cum his Appius plebem otiosam comparat.

[t] *Ubi ad eos, qui una peccaverint*] Ad populum, qui fere universus seditionis particeps.

Pulset tum mihi lictorem,[8] qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.'[9][u]

30. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii[x] putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret.[10] Medium maxime et moderatum utroque[11] consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille

Stroth. In Crevier. min. *Lartius* ubique legitur.—8 'Rott. Helm. Gud. Voss. 1. *Pulset et tum.* An fuit, *Pulsitet tum m. l.*' J. F. Gronov.—9 *Violarit* Crevier. probante Bauero.

10 Vide Not. inf. et Not. Var.—11 Conj. Rupert. *moderatius utroque*, sc. Appii et Lartii consilio. Idem, vel *moderatum præ utroque* conj. Doering.

NOTÆ

[u] *Violavit*] Recte suspicatur, meo judicio, Rhenanus vitiose scriptum *violavit*, pro *violabit*: mihi non displiceret, *violarit*.

[x] *Utique Lartii* [*Largii*] Hunc locum varie legunt, atque interpungunt, eaque de re inter se mirum in modum digladiantur Rhenanus, Sigonius, Robortellus; quorum sententias persequi longum esset. Ego cum Gronovio Rhenanum sequor, qui unicam literam mutat, cum *salubres* legit, pro *salubrem*: planusque erit sensus, si per zeugma subintelligantur nomen *sententia*, et verbum *videbatur*. Si tamen, quod Gebhardo, et Grutero ac Gronovio visum, illa, *putabant sententiam*, e scholio in textum irrepsisse constaret, his deletis haud paulo planiorem Livii sensum habemus. Sic legendo: *Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia. Rursus Virginii, Largiique* (sententiæ nempe) *exemplo haud salubres* (repete videbantur): *utique* (id est, maxime) *Largii* (sententia exemplo haud salubris videbatur, utpote) *quæ totam fidem tolleret: medium maxime, et moderatum, utroque consilium Virginii habebatur;* quod et atrocitatem Appii vitaret, nec tamen fidem penitus tolleret inter debitores et creditores, ut Lartius. Neque obstat quod objicit Sigonius. Sic nimirum Virginii sententiam modo probari, modo improbari. Verum enim est utriusque et Lartii et Virginii sententiam exempli fuisse non boni, quod ex utraque sequebatur debitorum liberatio, eaque per seditionem extorta: sed perniciosioris erat exempli Lartiana sententia, per quam fides præterea omnino tollebatur de civitate: Virginiana in hoc temperatior, quod iis tantum censeret indulgendum, qui fidem Postumii consulis secuti, obsequio benignitatem hanc Senatus meruissent: et sic Virginii sententia media erat inter præfractam Appii negationem, ex qua periculum majoris seditionis; et inter ignavam Lartii lenitatem. Porro exemplo haud salubres sententias Gallice dixeris, *avis de perilleuse consequence, dangereux pour la consequence.*

idem crearetur. Quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens,[y] mansueto permitteretur ingenio. M.' Valerium[z] dictatorem Volesi filium creant.[a] Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens.[b] Sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere.[c] Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. Oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos,† quam pati retractare arma.° Vetusius consul mis-

° *Quam si Romani permitterent Latinis, ut arma resumerent, ex fœdere deposita.*

NOTÆ

[y] *Imperium, suo vehemens*] Per zeugma subaudiendum, et ex proxime sequentibus repetendum *ingenio*, id est, natura sua, ex seipso, proprio genio.

[z] *M.' Valerium*] Hic, provecta jam ætate electus tertius dictator, frater erat natu minor P. Valerii Poplicolæ, qui cum Bruto consul fuerat. Ceterum Manios ex eo dictos volunt, quod mane editi essent; vel ominis causa, quasi bonos. *Manum* enim antiqui bonum dicebant, ut est apud auctorem de nominibus impositivis et Isidorum: vel potius clarum ex Nonio Marcello. Hoc sic notabant *M.'* cum Marcus simplici *M.* abbreviate scriberetur.

[a] *Creant*] Suffragiis igitur Senatorum deligebatur dictator, etsi a consule aliove majori magistratu diceretur. Hic porro dictator, quod omittit Noster, Q. Servilium, patrem Publii, qui anno proximo consul cum Appio fuerat, magistrum equitum habuit.

[b] *Servilii fere consulis edicto conveniens*] Edixit enim dictator, teste Dionys. ut interim, dum bellum esset, libera essent omnia corpora, omnia bona civium Romanorum a creditorum vexatione, cujuscumque obligationis nomine: amplissima præterea præmia promisit iis qui fortiter pugnarent.

[c] *Nomina dedere*] In militiam.

† *Defendi inermes Latinos*] Quod non ita intelligendum, quasi auxiliares copias nullas suppeditarint Latini; sed inermes dicantur fuisse, quod non suis, sed alienis auspiciis militarent. Vide c. 53. *J. Clericus.*

sus est. Is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis:[d] locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul,[e] in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit:[†] ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere.[f] Volsci, cursu et clamore fessi, cum se velut stupentibus metu[g] intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios,[12] [h] haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit; quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras[i] perse-

Vulgatam defendit Drak.—12 *Gladii* malebat J. F. Gronov.

NOTÆ

[d] *Cessere Æqui campis*] De Æquis, novi postea Latii populis, qui et Æquicolæ, et quorum hodie loca ab incolis Campaniæ Romanæ maxime Septemtrioni Euroque obversæ, occupantur, dictum antea.

[e] *Alter Consul*] A. Virginius.

† *Defixis pilis stare suos jussit*] Hoc ipsum male cessit Pompeio in pugna Pharsalica, ut docet Cæsar l. III. c. 92. *J. Clericus.*

[f] *Tum coortos tota vi gladiis rem gerere*] Sic erumpere subito, et in hostem missilibus agentem impetu facto pugnare cominus gladiis, fortium est atque expertorum: eoque præliandi genere sæpe Galli nostri hoc quoque sæculo utiliter usi.

[g] *Velut stupentibus metu*] Cum existimarent metu attonitos Romanos, eoque confidentius eos cominus aggressi essent.

[h] *Ante oculos micare gladios*] Quid hoc est, *sensere gladios micare ante oculos?* Nec loquendi forma, nec sonus satis placet. Mallem *micuere gladii.* Nam, quod Gronovio arridet, *micare gladii*, phrasis quidem esset historica, quasi dicas *micare cœperunt.* Sed obstat e proximo verbum *sensere*, quod ad hoc infinitivum esset referendum.

[i] *Velitras*] *Velitræ*, aut *Belitra*, urbs Volscorum cis Asturam, non procul Suessa Pometia, millibus passuum 22. fere ab urbe Roma, Eurum versus, ab Alba longa sex millibus. Ea ab Anco Marcio rege obsessa, et pace in

cuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. Plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

31. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris.[13] Equitatu immisso[†] mediam turbaverat hostium aciem, qua,[14] [k] dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem [15] firmaverant. Turbatos pedes invasit. Eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans Urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab Urbe missi, et colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto

13 'Borbet. Pall. Voss. Rott. et Aleriensis Romana, *exuit castris.* Scribe, *fundit fugatque et exuit castris.* Nec sane suavius alterum.' *J. F. Gronov.*—14 Gronov. recte, opinor, emend. *mediam turbaverat hostium aciem, qua parte.* Ita notat Rupert. Vide tamen Not. Var. ibi enim Gronov. reponendum monet *quam, dum se c.* Vide et Not. inf.—15 Pro *aciem* conj. Rupert. *eam.*—

NOTÆ

amicitiam recepta fuerat. Nunc per vim capta colonos Romanos accepit. Hodie vulgo *Veletri*, aut *Beletri*: estque in Campania Romana sub Pontificia ditione. Episcopatus Veliternus cum Ostiensi est unitus.

† *Equitatu immisso*] Mirum est Sabinos etiam equitatum in Romanorum cornua non immisisse. Sæpe loquitur Livius, quasi Romanorum hostes aut equitatu caruissent, aut uti nescivissent. Vide ad cap. 20. *J. Clericus.*

k *Turbaverat hostium aciem, qua*] Emendat Salmas. in opere postumo de re militari, *quia dum se, &c.* Sed non sic vulnus sanatur; superest enim parum digna Livio repetitio nominis *aciem.* Deleatur itaque posteriore loco, et pro *qua*, vel *quia*, reponatur *quam*, ut habent scripti quidam, Gronov. teste. Pronomen *se*, ante verbum *pandunt*, potest non incommode expungi ex ejus mente, ut verbum illud ad hostes referatur. Nihil tamen vetat relinqui, et referri ad ipsa *cornua.* Apertus certe sensus erit si totus locus ita scribatur: *Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quam, dum cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus firmaverant.* Sic lib. IV. 'Non subsidiis firmata acie, non equite apte locato.' In hoc enim peccaverant Sabini. *Pour étendre les ailes, et multiplier les rangs, ils avoient affoibli leurs files.*

pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in Urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent,[p] perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, prius quam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas[16] valles[l] desiluere: ubi satis prædæ[m] et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta,[n] de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. Tanta[17] cum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum[o] in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis[18] fieri placeret. Quæ cum rejecta relatio esset, 'Non placeo,' inquit, 'concordiæ auctor. Optabitis, me Dius fidius,[19] prope diem, ut mei similes Romana plebes

[p] *Ut dictator se abdicaret magistratu, et sic promissa ipsius irrita fierent, quemadmodum prius consulis Servilii promissa inania reddita fuerant.*

—16 *Aversas* scribendum monent Tan. Faber, J. F. Gronov. et Stroth. quod probat Doujat. et in textum suum recepit Kreyssigius. Mox pro *ubi* Tan. Faber legit *ibi*.—17 'Ante *tanta* excidit *sed* vel *at*: absque hoc plura supplenda, ut cum iis, quæ antecedunt, hæc cohæreant.' *Bauer*. 'Ipsum voc. *tanta* non satis aptum h. l. et forte leg. *contra*.' Rupert.—18 Addunt *de*

NOTÆ

[l] *In adversas valles*] Recte, opinor, Gronov. et Tanaq. Faber, *in aversas valles*. Fronti enim castrorum objecti et adversi Romani: eos autem fugientibus Sabinis quærenda loca quæ a tergo ipsis fuerant, et sic *aversa*. Livius idem lib. XXVII. 'Nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet.' In vallibus, scilicet, quæ ultra montem, et remotiores ab hostibus.

[m] *Ubi satis prædæ*] Non male Tan. Faber *ibi* legit.

[n] *Trifariam re bello bene gesta*] Triplici hoste victo, Volscos Virginius, Æquos Veturius, Sabinos fuderat Valerius.

[o] *Omnium actionum*] Hoc loco 'actionis' nomine intelligitur tractatio negotii alicujus, ac disceptatio de publicis rebus: quomodo sæpius Noster, et Cic. l. IX. ad Atticum ep. 11. 'Dispersione enim consulum actio de pace sublata est:' id est, tractatio pacis.

patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret res publica. Pax foris parta est, domi impeditur. Privatus potius, quam dictator, seditioni interero.' Ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse.[9] Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem[20] domum[p] cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

32. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent,[q] sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli[r] educi ex Urbe legiones jussere. Quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere

[9] *Plebeii causam cognoverunt: ideo scilicet Valerium se abdicasse dictatura, quod graviter ferret eorum sortem.*

Edd. ante Drak.—19 Vulgo *Medius fidius.*—20 *Discedentem* J. F. Gronov.

NOTÆ

[p] *Decedentem domum*] An *decedentem*, an *discedentem* legas cum Gron. parum interest.

[q] *In consulum verba jurassent*] Aliud jusjurandum militare, sive conjuratio, aliud sacramentum fuit. Nam, auctore Servio, 'sacramentum erat cum singuli jurejurando adigebantur; conjuratio dicebatur cum milites ipsi, qui convenerant, inter se jurabant.' Sacramento milites a tribunis obstringebantur, jussu consulum (sive alterius majoris magistratus) se conventuros, neque eorum injussu abituros. At jurejurando equites in decuria, pedites in centuria quisque sua, fidem suam mutuo astringebant, sese fugæ causa non abituros, neque ab ordine recessuros, aliaque ejus generis: quod jusjurandum exigere ipsi tribuni cœperunt bello Punico 2. anno demum U. C. 537. C. Terentio Varrone, et L. Æmilio Paulo coss. uti Livius noster memorat lib. XXII. c. 38. Dicuntur autem jurare in verba alicujus, qui alicui certa lege, certisque verbis, se parituros jurati promittunt.

[r] *Renovati ab Æquis belli*] Prætexebatur hæc falsa causa, quasi Sabini et Æqui contra populum Romanum conspirassent.

religionem exsolvi,[r s] Sicinio quodam auctore,[t] injussu consulum in Sacrum montem[u] secessisse (trans Anienem amnem est)[1] tria ab Urbe millia passuum. Ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum[x] secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in Urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes[s] violentiam Patrum, timere Patres residem in Urbe

[r] *Sed postea plebeios, cum edocti essent, obligationem ex religione ortam nunquam per crimen dissolvi.*
[s] *Plebeii a sui ordinis militibus derelicti metuebant.*

1 Signa parenthesis et vocem *est* delent Gronov. Doujat. Crevier.—

NOTÆ

[s] *Nullam scelere religionem exsolvi*] Religio quandoque est scrupulus ex metu divini numinis ortus: et sic 'religione solvi' est ab eo quasi vinculo seu animi scrupulo eximi. Porro summa erat Romanorum in servando militari sacramento religio: adeo ut etiam qui in castris essent, si tamen eo sacramento non tenerentur, iis more majorum non liceret hostem interficere, aut vulnerare: qua de re Cicero I. de Off. disputat, affertque Catonis exemplum, cujus et Plutarchus meminit in quæst. Rom.

[t] *Sicinio quodam auctore*] Cum eductis legionibus consules vicina inter se castra haberent, milites in unum omnes congressi, duce Sicinio Belluto, raptis signis defecerunt a consulibus.

[u] *In Sacrum montem*] Mons Sacer dictus postea est collis, qui primus trans Anienem via Nomentana occurrit, ubi hodie, *Castello di san Silvestro*, in Sabinorum Latinorumque confinio, qua Crustumerium ibatur: unde ex eo prima hæc plebis secessio Crustumerina Varroni appellatur lib. IV. de Ling. Lat. Cur Sacri nomen ei sit inditum explicat Halic. l. VI. ait enim, composita pace, Romanos aram posuisse in summo colle, in quo castra habuerant: quam a panico terrore, quo tunc correpti fuerant, patria lingua nominarunt Jovis Fauni: eoque sacrificiis placato, et ipso loco ubi consederant consecrato, cum legatis in Urbem reversi sunt. Alii autem *Sacrum Montem* nominatum volunt a Sacratis legibus in eo latis, quibus cautum fuit, ut, qui tribunum plebis violassent, eorum caput Jovi sacrum esset, uti Noster lib III. cap. 55. et Dionysius lib. VI. referunt.

[x] *In Aventinum*] Tres præcipuæ memorantur secessiones plebis a Senatu. Hæc prima, communi opinione in montem Sacrum ob creditorum sævitiam, an. U. C. 260. post pulsos reges decimo sexto. Altera in Aventinum, atque inde in eundem montem Sacrum ob Decemvirorum impotentiam anno 305. de qua post lib. III. cap. 50. Tertia in Janiculum, propter æs alienum, circa annum 469. de qua in Epitome lib. XI.

plebem,[y] incerti, manere eam, an abire mallent.'[t] [z] Quam diu autem [a] tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. Eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse.[u] Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium [b] Agrippam,[c] facundum virum, et, quod

[t] *Dubitabant patricii utrum ipsis esset optabilius, ut plebs, quæ in Urbe resederat, in ea maneret, an Urbe exiret.*

[u] *Existimabant sane patricii spem nullam superesse, præterquam in civium consensu: ideoque eum, sive æquis, sive iniquis conditionibus, oportere restitui civitati.*

NOTÆ

[y] *Residem in Urbe plebem*] Nomen *reses* hic sumitur, opinor, pro otiosa: quæ, licet arma non moveret, timendum tamen erat, ne, cum seditiosis extra Urbem armatis communicato consilio, aliquid intra Urbem moliretur. Quanquam *reses* dici etiam simpliciter potest pro residua, quæ in Urbe remanserat, ac per se metuenda erat.

[z] *Manere eam, an abire mallent*] Immo plebeios, Urbem deserere parantes, a proposito diverterunt patricii, aut etiam invitos retinere conati sunt, ex Halicarn.

[a] *Quamdiu autem*] Oratio est patriciorum de secessionis exitu sollicitorum.

[b] *Oratorem . . . Menenium*] Rejectos primum a plebe legatos a Senatu missos, quod certi nihil offerrent, Dionys. refert. Postea novi consules Postumus Cominius, et. Sp. Cassius, qui maturius solito, nempe Kal. Septembr. consulatum inierant, retulerunt ad Senatum de plebis reditu. Primarii Senatores diversa censuere. Agrippa Menenius, mittendos ad plebem cum amplissima potestate componendi hæc dissidia. M. Valerius eandem sententiam dixit, non sine insectatione Appii Claudii. Hic vero, amare in eum invectus, in pristina ferocia perseveravit, eademque fere censuit quæ antea cap. 30. commemorata sunt; nullam scilicet ad desertores mittendam legationem: æs alienum plebi quæ in officio manebat, non in commune, sed viritim; ei vero quæ secesserat nullatenus remittendum: quin potius bellum cum ea habendum, armatis, si opus esset, servitiis. Ei tota patriciorum juventus adhærebat. Sed cum consules pro potestate sua rem ad comitia totius populi deducerent, plerique juniorum, victi precibus et lacrymis a parentibus et liberis eorum qui secesserant, permisere senioribus, ut, quod e republica esse judicarent, id decernerent. Sic electi sunt decem legati nobilissimi seniorum, in quibus Largius Flavus et Agrippa Menenius. Quod itaque hunc tantum Livius memorat, ita est accipiendum, ut ille non solus, sed quod plebem apologo suo maxime demulserit atque inflexerit, præcipuus fuerit habitus. Ceterum verba prior fecit M. Valerius, legatorum maximus natu; cujus pro Senatu, et L. Junii ac Sicinii pro plebe orationes fuse narrat Dionys.

[c] *Agrippam*] Quorum in nascendo non caput, (quod secundum naturam est,) sed pedes primi exierunt, *Agrippæ* appellati sunt, quasi ægre parti,

inde oriundus erat,[d] plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo[e] nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: 'Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira,[x] dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo,[2] sanguinem.'[y] Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

33. Agi deinde de concordia cœptum,[f] concessumque in

[x] *Per iram hujusmodi.*
[y] *Sanguinem concoctione cibi elaboratum.*

2 Al. *mature confecto cibo.*

NOTÆ

ex Plin. lib. VII. cap. 8. vel ex ægritudine, et pedibus, ex Gellio lib. XVIII. cap. 16.

[d] *Quod inde oriundus erat*] Illud *inde* idem significat atque *ex plebe.* Scrupulum tamen injicere potest, quod hic Agrippa Menenius Lanatus, C. Menenii filius, consul fuisse dicatur hujus libri cap. 16. necdum tamen in plebem vulgati erant honores: quin nec connubium adhuc plebi cum patribus erat, ut ne materna quidem origine videri possit plebem attigisse. Verum Meneniorum hæc familia, initio plebeia, vel a Tarquinio Prisco, cum is Senatorum numerum augeret, (cujus rei Noster lib. I. cap. 35. meminit) inter patricias fuerat ascita, vel Agrippa ipse in ordinem allectus fuerat a Bruto et Poplicola, exhaustum Tarquinii Superbi crudelitate Senatum supplentibus, ut refert Dionys. lib. III. quod mihi probabilius videtur.

[e] *Horrido modo*] In verbis forte rude quid, sed fabula ipsa (quam Dionysius et ceteri rerum Romanorum scriptores referunt) non illepida.

[f] *Agi deinde de concordia cœptum*] Discordiæ fons præcipuus causa nexorum, id est, debitorum ex plebe, quorum corpora creditoribus patriciis obnoxia: quæ res ut composita fuerit, tacet Livius, quod sane mirum. Petendæ igitur ex Dionys. lib. VI. conditiones quas proposuit in

conditiones, ut[z] plebi sui magistratus essent sacrosancti,[g] quibus auxilii latio adversus consules esset;[a] neve cui Patrum[h] capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo,[i] C. Licinius † et L. Albinus.[k] Hi tres collegas

[z] *Et in conditiones concordiæ itum. Ut nempe, &c.*
[a] *Qui potestatem haberent ferendi opem.*

NOTÆ

Monte Sacro Agrippa, tollendis dissidii causis aptissimas: ut qui solvendo non essent, iis omnibus æs alienum remitteretur: si quorum debitorum corpora, elapso die solutionis, creditoribus essent obnoxia, aut per judicem creditoribus addicta, ut libera haberentur: et quæcumque in futurum de communi sententia statuerentur, Senatusconsulto et lege sancirentur; legatis et Senatoribus se suaque obstringentibus rata fore quæ concederentur. Deinde sermonem fabula conclusit: qua addita, parum abfuit quin e vestigio plebs abiret in Urbem, re tota legatis permissa, nisi L. Junius cognomento Brutus securitatis causa petiisset, ut plebi liceret annuos sibi magistratus creare, qui plebeiis injuria oppressis succurrerent. Quod cum legati inconsulto Senatu concedi a se non debere existimarent, Romam Valerius cum parte legatorum advolavit, factumque est Senatusconsultum, quod et cetera legatorum pollicita plebi confirmabat, et hanc securitatem permittebat.

g *Ut plebi sui magistratus essent sacrosancti*] Postquam a plebe ad Senatum missi L. Junius Brutus, M. Decius, et Sp. Icilius, pacem cum eo per Feciales composuerant, fidemque ab eo acceperant, plebs curiatis comitiis, ut tradit lib. VI. Dionysius, annuos magistratus creavit quarto Idus Decembres, L. Junium Brutum et C. Sicinium Bellutum, quos antea duces habuerat, cumque his C. et P. Licinios, et Sp. Icilium Rugam: Brutusque plebi suasit, ut eum magistratum sacrosanctum atque inviolabilem esse lege lata, et perpetuo jurejurando addito, decerneret. Legis hæc capita refert idem Halicarnass. 'Tribunum invitum nemo quicquam facere cogito: nec verberato, nec alium verberare jubeto. Si quis contra fecerit, sacer esto; et bona ejus Cereri dicata sunto: qui eum occiderit, purus a cæde esto:' adjecta imprecatione, ut ejus confirmatoribus superi ac inferi propitii, transgressoribus vero irati utrique forent. Hæ sunt quæ *Sacratæ leges* dicuntur: atque hinc tribuni *sacrosancti* visi: quod tamen proprie dici negabant juris interpretes apud Nostrum lib. v. cap. 55. qua de re nos suo loco.

h *Neve cui Patrum*] Sed postea Senatoribus quoque et consularibus patuit tribunatus ab anno U. C. 306. ut videbimus lib. III. cap. 65.

i *Tribuni plebei creati duo*] Duos initio tribunos plebis creatos Tullius quoque auctor est in Orat. pro Cornel. ubi de Romanis civibus verba faciens, 'tanta igitur,' inquit, 'in illis virtus fuit, ut anno 16. post reges exactos, propter nimiam dominationem potentium, leges Sacratas ipsi sibi constituerent; duos tribunos crearent; montem illum trans Anienem, qui hodie mons Sacer nominatur, in quo armati consederant, æternæ memoriæ causa consecrarent.' Eundem numerum sequitur Zonaras tom. II.

sibi creaverunt. In his Sicinium fuisse,[l] seditionis auctorem: de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem[m] latam. Per secessionem plebis[b]

[b] *Durante adhuc plebeiorum secessione.*

NOTÆ

Contra Dionysius aliique statim ab initio quinque tribunos numerant. Notat quoque Sigonius in nominibus duorum, qui primo loco creati, dissentire a ceteris omnibus Livium, qui C. Licinium et L. Albinum profert, cum Dionysius L. Julium (vel emendatius *Junium*) Brutum et C. Sicinium Bellutum primos nominet: eaque sententia cuivis probabitur, cogitanti horum hominum primas fuisse in seditione partes; nec facile ad alios quam ductores suos respecturam multitudinem. Plutarchus, in Coriolano, et Suidas, in voce Δήμαρχοι, eosdem habent. Asconius Pedianus in Cornelian. C. Sicinium L. F. Bellutum, et L. Junium C. F. Paterculum, edit. Sed quoniam ab hoc ea nomina proferuntur ex Livio, corrupta illa apud Nostrum postea fuisse censet Robortellus lib. II. Emend. cap. 29. ita ut ex C. Sicinio C. Licinius, et ex L. Junio L. Albinus prodierint. Verum neque hæc conjectura stare potest, quandoquidem Sicinius ab eodem Livio, tanquam diversus a Licinio, eique additus collega, subjungitur. Mihi placet magis levi correctione *Sicinium* priori loco pro *Licinio*, posteriori vero pro *Sicinio Licinium* legere. Hac ratione Livio cum reliquis conveniet. Quo posito numerum etiam conciliare non erit difficile, si dixerimus duobus a plebe electis permissam ab eadem fuisse asciscendorum trium collegarum potestatem, atque ab his tribunos statim alios tres dictos esse; quorum duos posteriores, quasi minus certos, Livius omiserit. Postea duplicatus est tribunorum numerus, ac decem creati, duo in singulas quinque classes, anno ab hinc 36. prout lib. III. c. 30. dicemus. Porro illi plebis patroni, seu defensores, idcirco tribuni dicti sunt, quod ex tribunis militum facti essent, teste Varrone lib. IV. de Ling. Lat. sive ex tribunis legionum. Præter tribunos impetravit quoque plebs a Senatu facultatem magistratus sibi duos creandi, qui tunc tribunorum ministri, aut socii, ac judices, postea, ab ædium sacrarum cura, ædiles plebeii sunt nominati: et magna ex parte Græcorum Agoranomis similes fuere.

† *C. Licinius, &c.*] Duos hosce primos tribunos vocat Ascon. Pedianus in Cornelian. *L. Sicinium L. F. Bellutum, et L. Junium C. F. Paterculum.* Pluribus hac de re agentem consule Steph. Pighium in Annalibus Romanorum ad hunc annum, ubi et de tribunicia potestate. *J. Clericus.*

[k] *Et L. Albinus*] Apud Halicarn. hic Albinus inter primos quinque tribunos plebis non numeratur: sed ejus loco nominari videtur P. Licinius: qua de re paulo ante.

[l] *Sicinium fuisse*] Hunc seditionis auctorem C. Sicinium Bellutum appellatum fuisse, non, ut post apud Nostrum legitur, L. Sicinium Velutum, Sigonius tradit ex Græcorum auctoritate. Bellutus autem belluæ similem significat apud Festum.

[m] *Sacratam legem*] De ejus nominis causis dictum antea cap. proximo. Utrum autem una lex fuerit, an plu-

Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum [n] inierunt.* His consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. Ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos [o] fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam [p] persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item [q] Volscorum, cepit: [3] tum

3 Vulg. *Inde protinus Mucamitem Volscorum capit.* Vid. Not. inf. et Nott.

NOTÆ

res, dubitat Godelevæus: unam hic nominat Livius et Dionysius; et tamen idem Livius alibi, et Cicero, pluribus locis, *sacratas* dicunt numero plurali. Quod etiamsi de lege in securitatem tribunorum lata accipiamus, intelligi recte potest de pluribus ejus capitibus, quæ singula totidem leges sint. Alioqui *sacratæ leges* in genere nominantur a consecratione, quam duplicem Cicero facit in Orat. pro Corn. Balbo. 'Sanctiones,' inquit, 'sacrandæ sunt, aut genere ipso, ut obtestatione et consecratione legis, aut pœna, cum caput ejus, qui contra facit, consecratur.'

[n] *Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum*] Post irritam Senatus primam ad seditiosos legationem, indictis ante tempus comitiis consularibus, cum nemo eum honorem in rebus turbidis ambiret, designati sunt consules utrisque partibus grati, *Postumus Cominius*, (sic enim legendum non *Postumius*, quod nomen est, non prænomen,) idem *Auruncus* dictus a devictis Auruncis, et Spur. Cassius Viscellinus, quorum auspiciis debellati fuerant Sabini. Hic eorum secundus consulatus incidit in 72. Olympiadem, principe Athenis Diogneto, ut Dionysius notat. Illi, sancita concordia, et rebus sedatis, munia sortiti sunt: obtigitque Cassio cura rerum urbanarum, Postumio res militaris.

* A. U. C. 260.

[o] *Antiates Volscos*] De Volscis dictum lib. I. cap. 53. de Antio dicetur cap. 63. hujus libri.

[p] *Longulam*] Volscorum Antiatum hoc oppidum; cum sequentibus, quo situ fuerit, mox indicabitur.

[q] *Inde Poluscam, item*] Legebatur antea, *Inde protinus Mucamitem.* At ex Mss. nonnullis, ubi habetur, *protinus Volscamitem*, recte Sigonius emendavit, *Poluscam item:* cujus correctionis conjecturam hausit ex eo quod paulo post Noster de Coriolano agens ait, 'Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit:' quanquam eo loco legitur, *Polustiam* pro *Poluscam*, vitiose quidem, ut Sigonio videtur. Sed tamen Polustinos in eo tractu nominat Plinius lib. III. cap. 5. ut ejus scilicet oppidi incolas: unde bifariam formatum hujus loci vocabulum Cluverius existimat, ut et Polusca, et aliis Polustia diceretur. Ceterum in hoc nomen apud Halicarnasseum quoque fœdum irrepserat mendum: qui hanc Postumii expeditionem describens lib. VI. refert eum, capta Longula, exercitum duxisse in aliam urbem Volscorum, 'quæ dicitur Polus,' intervallo non magno a Longula distans, ἣ καλεῖται μὲν Πόλους, κατὰ διάστημα δὲ οὐ πολὺ τῆς Λογγόλας ἀπέχει. Legendum itaque censet *Polusca*, repetita prima sequentis vocabuli syllaba, ut sit Πολοῦσκα κατὰ διάστημα, &c. idque et sequenti firmatur Hali-

magna vi adortus est Coriolos.[r] Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius,[4s] adolescens et consilio et manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis[5] facta,[t] ignem, temere arreptum,[u] imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortus,[x] et

Var.—4 Al. *Cn. Marcius.*—5 'In quibusdam Mss. legitur *in proximo urbis*, in aliis *in proxima urbe;* unde *in prima urbe*, h. e. in prima parte urbis, emend. Jac. Gronov. *in proximam turbam* conj. J. F. Gronov. Mox cum J. F. Gronov. leg. *ad terrorem, ut solet, primum ortus.*' Rupert. 'Perplacet, quam Klockius et Gronovius proposuerunt, emendatio: *ad terrorem, ut solet, primum ortus*, h. e. clamor, qualis ad primum imminentis calamitatis

NOTÆ

carnassei loco, ubi hæc civitas vocatur, Πολουσκανῶν πόλις.

[r] *Coriolos*] Græcis Coriola dicitur, et Suidæ Corilla, vel Coriolla; sunt enim hæc duo unius, apud eum, et ejusdem urbis nomina. Volscorum quasi caput appellat Halicarnasseus. Plutarchus autem, in Coriolano, hanc urbem in ea gente maximam obtinuisse dignitatem testatur. Ejus hodie nulla extant vestigia; non magis quam Poluscæ et Longulæ. Hoc tantum constat, Coriolos Lanuvino agro et Solonio campo vicinos ad ortum, atque hæc tria oppida posita fuisse in Volscorum regione, Velitris atque Antio interjacente.

[s] *Cn. Marcius*] Plutarcho et Halicarnasseo Caius Marcius dicitur, et genti Marciæ familiare prænomen Caii, non Cneii, ex Sigonio; quæ nobilissima inter patricios familia Ancum Marcium regem in numero gentilium suorum habuerat.

[t] *Cædeque in proxima* [*proximo*] *urbis facta*] Id est, in locis Urbi proximis, sive in parte quæ portæ Urbis proxima. Rhenanus malebat *cæde in proxima urbis facta*, id est, usque in loca proxima, non male.

[u] *Ignem, temere arreptum*] Constat optime phrasis: ut necesse haud sit mutare, ac legere *abreptum*, ut vult Rhenanus: quid enim ignem abreptum e foco necesse fuit, dum undecumque illato usus ad spargendum incendium Marcius fuerit?

[x] *Primo ortus* [*ortu*] Alias *ad terrorem, ut solet, primum, ortus*, non omnino displicet, si modo *primum* non tanquam adverbium sumas, sed referas ad terrorem, ut sit, ad primum terrorem ortus clamor, &c.

Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. Tantumque sua laude obstitit famæ consulis[y] Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega fuerat,[6] aictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumtus funeri defuit.[z] Extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.[a]

34. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius [7] [b] facti.* Eo anno,[8] cum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ,[c] ex incultis per

terrorem oriri solet.' *Doering. Primum ortus* in textum recepit Kreyssigius. —6 Gronov. Doujat. Crevier. *abfuerat.*
7 Al. *Minutius.*—8 Vulg. *quieta omnia bella essent.*—9 '*Quæsitum in Sicilia*

NOTÆ

[y] *Sua laude obstitit famæ consulis*] Major gloria minorem obscurat: et cognomen Coriolani Marcio inditum, non Postumio, satis arguit primas fuisse Marcii partes in expugnandis Coriolis. Ille tamen ex totius belli victoria cognomen Aurunci retulisse videtur.

[z] *Sumtus funeri defuit*] Tanta in viro consulari paupertas, invictum adversus avaritiam animum demonstrans, plurima Romæ atque Athenis habet exempla, quæ videre licet Valerii Max. lib. IV. Quid igitur mirum, si mortales ceteros imperio suo subjecerint, qui se primi vicissent, suasque cupiditates haberent in potestate?

[a] *Sextantibus collatis in capita*] Sextans est sexta pars assis Romani, qui eo tempore assibus nostratibus 13. ac dimidio respondebat, ut in Præfat. ostendi.

Sextantibus] Sextis assis partibus, seu duabus unciis æris. *J. Clericus.*

[b] *T. Geganius, P. Minucius*] Illi Macerini, huic Augurini cognomina addunt fasti Græci et liber Cuspiniani: quorum prius Geganiorum, posterius Minuciorum cognomen fuit. Geganiorum familiam Tullus Hostilius Alba transtulerat, uti lib. I. cap. 30. observatum est. Ex ea primus hic Titus consul fuit.

* A. U. C. 261.

[c] *Caritas primum annonæ*] Hæc frugum penuria ex agris ob plebis secessionem incultis proculdubio est orta. Plebs enim a patriciis secesserat ante æquinoctium autumnale

secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet.[c] Ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum,[d] non in Etruriam modo dextris ab Ostia littoribus,[e] lævoque per Volscos mari usque ad Cumas,[f] sed quæsitum[g] in Siciliam quoque.[9][h] Adeo finitimorum odia[i] longinquis coëgerant indigere auxiliis.

[c] *Qualis consuevit obsessis* (*contingere*).

quoque. Borb. Fl. Voss. Rott. Gud. Hel. Pal. Camp. *Siciliam.* Sed quid *quæsitum?* An, *sed trans fretum in Siciliam quoque?*' J. F. Gronov. *Sicilia*

NOTÆ

sub ipsum sementis initium; et per eos motus (qui non nisi sub brumam desiere) deserta fuerant a colonis rura, cum alii Senatui, alii plebi studerent. Quin et regressis ad sua agricolis, fugæ servorum jumentorumque pernicies difficile opus effecerant; deeratque frugum copia, tum ad semen, tum ad alimenta insequentis anni, quemadmodum refert Dionys.

[d] *Dimissis passim ad frumentum coëmendum*] Supple *mercatoribus*, quos mox frumentatores appellat.

[e] *Dextris ab Ostia littoribus*] Tiberi devectis in mare Tyrrhenum, ad dextram versus occasum Etruria, ad lævam autem, versus ortum, est Latium vetus, inde Rutuli, Volsci et Aurunci, atque initium Campaniæ, ubi Cumæ.

[f] *Ad Cumas*] Cumæ, Gr. Κύμη, Chalcidica in Opicis urbs dicitur a Thucydide lib. v. Condita enim fuit a Chalcidensibus et Eretriensibus ex Eubœa insula in Italiam deductis ab Hippocle et Megasthene apud Vell. Paterc. lib. I. et Strabonem lib. v. Hic tamen Hippoclem Cumanum facit. Quod non de Cuma Asiatica est accipiendum, (quam nondum ab Æolibus conditam ex Velleio liquet,) sed de Cuma Eretriæ vicina in Eubœa insula, ubi oppidum ejus nominis memorat Stephani Epitomator. At Cumæ Italicæ paulo ultra Liternum fl. ad mare Tyrrhenum in colle sitæ fuerunt. Nomen in ruinis hodieque servat inter Vulturni ostia et Puteolos.

[g] *Sed quæsitum*] Quærit hoc loco Gronovius quid *quæsitum:* (quasi non appareat quo illud debeat referri:) ideoque eo propendere videtur, ut velit legendum potius, *sed trans fretum*, Siculum scilicet. Est tamen satis plana locutio, ut nihil sit opus correctione, si conjungatur cum præcedenti voce *dimissis*, quasi missis hominibus quæsitum, sive ad quærendum frumentum.

[h] *In Siciliam* [*Sicilia*] *quoque*] Neque hic necesse est quicquam mutare, et accusativum pro ablativo subjicere cum Gronovio. Etsi enim recte dici posset *dimissis in Siciliam;* non ideo tamen vitiosum est *quæsitum in Sicilia*. Hanc autem insulam miræ fœcunditatis, et postquam in provinciæ formam redacta est, horreum Urbis fuisse præcipuum nemo nescit. In eam nunc missi sunt P. Valerius Poplicolæ filius, et L. Geganius Titi consulis frater, Olympiadis 72. anno 2. quo tempore inter Siciliæ tyrannos eminebat Gelo, Dinomenis filius, qui recens fratri Hippocrati successerat

Frumentum Cumis cum coëmtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno,[l] qui hæres erat, retentæ sunt.[k] In Volscis[m] Pomptinoque[10 n] ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis[11] frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. Ea clade

dant Edd. ante Drak.—10 Vett. libb. *in Pontino*.—11 Vulg. *Ex Etruscis*.—

NOTÆ

in Syracusano principatu. Hi Romanorum legati, in Italiam æstate demum reversi, quinquaginta millia medimnum Siculorum advexerunt referente Halicarnass. lib. VII. quorum dimidium vili pretio emerant, reliquum Gelo liberaliter donaverat, suoque sumtu vehendum curaverat. Capit autem medimnus, ex Budæo, sex medios, crediturque Minæ Francicæ respondere.

[i] *Finitimorum odia*] Latinorum, Sabinorum, Veientium.

[k] *Naves .... retentæ sunt*] Rem ita narrat Dionys. lib. VII. ubi Romanorum legati frumenti coëmendi causa Cumas advenerunt, ii, qui cum Tarquinio evaserant ex ultimo prœlio, illos primum ad mortem deposcere; eaque re non impetrata, postulare a tyranno cœperunt, ut eos detinere sibi liceret, donec sua ipsis bona redderentur a populo Romano. Legati negabant se ad judicium venisse, causæque hujusmodi agendæ ullam habere potestatem. Sed cum hæc exceptio non admitteretur, petita dilatione, datisque interim vadibus, sese furtim inde proripuerunt. Eorum tamen servitia, jumenta, pecuniam tyrannus retinuit.

[l] *Ab Aristodemo tyranno*] Cumanorum respublica cum per optimates regeretur ejus tyrannidem Aristodemus Aristocratis filius, cognomine Malacus, patria Hetruscorum, Umbrorum, Dauniorum obsidio liberata, liberata item Aricia, victoriis ferox, per insidias et cædes invaserat. Atque ad eum Tarquinius Superbus, post cæsum Mamilium generum, Tusculo profugerat, ibidem mortuus, uti antea hujus lib. cap. 21. est annotatum.

[m] *In Volscis*] Nuper devicti Volsci, concepta rei bene gerendæ spe ex fame Romæ grassante, defectionem parabant; nisi calamitosissima pestilentia conatus eorum intercepisset.

[n] *Pomptinoque*] Fertilissimus ager Pomptinus, a fontibus Asturæ fl. ad Ufentis ostia protensus, dimidiam saltem Volscorum partem complexus fuisse videtur; dictus quasi Pometinus a Suessa Pometia Volscorum urbe, quam Tarquinius Superbus ceperat, uti libri superioris c. 53. dictum est: eam quippe urbem, elisa vocali *e*, Pomptiam dixere, immo et Pontiam, indeque Pomptinæ, vel Pontinæ paludes, ac tribus etiam Pontina dicta. Sic certe Festus, 'Pontina tribus a Pontia urbe dicta, a qua et palus quoque Pontina appellata est, juxta Terrucenam:' lege *Tarracinam*.

conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris[o] auxere numerum colonorum Romani, et Norbæ in montes[p] novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde[q] et A. Sempronio consulibus,* magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus[r] premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis,[s] 'Si annonam,' inquit, 'veterem[t] volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem[12] video, sub jugum missus,[u] tanquam a latronibus redemtus?[13] Egone has in-

12 Addunt *pollentemque* Grut. Gronov. Doujat. Crevier. Ms. Veith.—13 'In

NOTÆ

[o] *Velitris*] Coloniam Velitras deductam, postquam hæc Volscorum urbs ab A. Virginio consule expugnata fuerat, ante memoravit Livius c. 30. et 31. Nunc, post biennium, urbem istam, magnam prius et populosam, sic pestis exhauserat, ut decima tantum incolarum pars reliqua esset. Quapropter legatis Romam missis novos colonos petierunt, qui pluribus de causis concessi; tum quod alio migrante plebis portione haud contemnenda, levabatur in urbe fames, tum quod seditiosorum numerus minuebatur. Sed cum metu pestilentiæ plebeiorum pauci nomina darent, quique nomina dederant, pœnitentia ducti, proficisci detrectarent, factum est Senatusconsultum, ut ex omni civium numero sorte coloni ducerentur, adversus ire recusantes proposita gravissima pœna, ex Halicarn. lib. VII. Sic auctus est colonorum numerus, quo facilius Volsci alii nondum subacti in officio continerentur.

[p] *Norbæ in montes*] Ut non tantum plana, sed etiam montana Volscorum in potestate Romanorum essent, Norbam deducta colonia est: quod oppidum Cora Signiam euntibus occurrit: estque huic propius. Id in ruinis, ad montium radices, nomen adhuc fere servat, in Campania Romana; vocatur enim incolis *Norma*. Alia est in veteri Lusitania Norba Cæsarea ad Tagum, quæ nunc regni Castellani est, vocaturque *Alcantara*.

[q] *M. Minucio deinde*] Anni hujus consules memorantur a Dionys. adjectis cognominibus Aulus Sempronius Atratinus iterum, et M. Minucius Augurinus itidem iterum: easdemque cognomina habent Fasti Siculi, et liber Cuspiniani.

[r] *Multi venisse tempus*] Senatorum scilicet plerique.

* A. U. C. 262.

[s] *Hostis tribuniciæ potestatis*] Coriolano insitum ex studio patricii decoris in tribunos plebemque odium exasperaverat repulsa consulatus, quam a plebe proximis comitiis tulerat.

[t] *Annonam, inquit, veterem*] Vilem

dignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim,[x] Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere.[y] Utantur annona,[14] quam furore suo fecere.[z]

Ms. Veith. perperam legitur *missos* .... *redemtos*.' Stroth.—14 *Fruantur*,

NOTÆ

nempe, ac eodem pretio quo ante seditionem fuerat.

[w] *Sub jugum missus*] Metaphorice; quasi dicat, cum reliquis patriciis, velut in servitutem redactus. Erat enim jugum patibuli species, tribus hastis tignisve constans, quarum duobus erectis, atque in terram defixis, tertia transversa imponebatur. Sub eo victi a Victoribus discincti traducebantur, ut subactos domitosque esse intelligeretur, uti ex Nostro lib. III. c. 28. Cic. III. de Off. aliisque colligere est.

[x] *Tarquinium regem qui non tulerim*] Notat hic Tanaquill. Faber a Livio in tempora peccari, qui Coriolanum paulo ante (nimirum c. 33.) adolescentem fecerit, postea faciat senem. Et sane si ante triennium adolescens erat, necdum annis quinque et viginti major, qua ratione jactare potuit se Tarquinium non tulisse, qui ante annos octodecim pulsus fuerat, quo tempore Coriolanus vix annos duodecim natus, ad excutiendum Superbi regis jugum parum, aut nihil, opinor, conferre potuerat. Adjicit Faber, explicari posse, nec tamen explicat: sed nimirum, ut cum paulo ante Coriolanus sub jugum se missum a tribunis conqueritur, non tam ex persona sua, quam generatim, ut patricius, loquitur, ita hoc loco ab eodem ordine patriciorum, e quorum ipse numero sit, redactum in ordinem Tarquinium innuit.

[y] *Tertio anno rapuere*] Tertium annum dicit, ante hoc tempus, quo loquebatur. Cœperat enim seditio desinente A. Virginii et T. Vetusii consulatu anno 260. quo tempore commeatum aliaque vitæ subsidia vicinis ex agris petere cœperunt seditiosi. Intercesserant consulatus duo, alter Sp. Cassii et Postumii Cominii, alter T. Geganii et P. Minucii.

[z] *Annona, quam furore suo fecere*] Rescribendum *quam furto suam fecere*, putat vir doctus apud Gronov. qui nihil mutandum censet. Nec enim rapina et direptio vi palam facta furtum dici potest, ex jurisconsultorum sententia, neque fames orta ex eo quod patriciorum ex agris triennio ante rapta essent frumenta, sed quod inculti omnino relicti essent agri. Sensus est itaque, utantur annona arcta ac dura, qualem sua perniciosa et ad furorem usque accensa seditione ipsi sibi fecerunt, agrorum culturam negligendo, aut etiam prohibendo. Paulo prolixiorem hac de re, nec minus luculentam Coriolani orationem refert Halicarnass. lib. VII.

Utantur annona, quam furore suo fecere] Delevi *fruantur*, cum ab omnibus Mss. et antiquioribus Rhenanea editionibus abesset, ut testatur Gronovius. 'Facere annonam' est hic sibi annonam comparare, ut 'facere corpus' est pinguiorem fieri. *J. Clericus.*

Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.' Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis jura imposita Patres [15] demerent sibi.[a]

35. Et senatui nimis atrox [b] visa sententia est, et plebem ira prope armavit. 'Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit,[16] ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.' In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent.[c] Ibi ira est [17] suppressa.[d] Se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemtim primo[e] Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ,

utantur annona Gronov. Doujat. Vid. inf. et Not. Var.—15 *Jura Patribus imposita* Ms. Veith.

NOTÆ

[a] *Demerent sibi*] Potestate tribunicia Senatui semper infesta, aliisque juribus nuper in plebis gratiam introductis, sese liberare, ac velut a suis cervicibus nova hæc incommoda amovere, restituto pristino jure, patricia juventus una cum C. Marcio et App. Claudio cupiebat.

[b] *Senatui nimis atrox*] Auctor est Dionysius lib. VII. tribunos, qui vocati a coss. in Senatu aderant, cum viderent plures esse qui vellent potestatem plebi concessam adimere, quam qui cuperent stare conditionibus, e curia se proripientes plebi quid Marcius dixisset indicasse.

[c] *Tribuni diem dixissent*] 'Diem dicere' est denuntiare alicui, ut ad causam dicendam certa die veniat. Et more Romano, in jus vocatus, nisi confestim sequeretur, poterat invitus ab adversario trahi, modo is testem adhiberet, rogatum an liceret antestari, id est, testem eum accipere; idque ne actor injuriam facere vi illata videretur. Huc respicit Horat. lib. I. Serm. sat. 9.

[d] *Ibi ira est suppressa*] *Ibi*, pro tunc, adverbium loci, pro adverbio temporis. Sigon. ex fide vet. cod. legit *ubi*, id est, postquam; sed commodior videtur vulgata lectio. Sic enim ratio redditur cur mitigata fuerit plebis ira, nempe quod se quisque inimici judicem futurum spectaret.

[e] *Contemtim primo*] Jusserant primo tribuni, atque inprimis Sicinius, C. Marcium Coriolanum causam apud populum dicere, eumque per viatores seu ministros suos monuerant, quos ille cum verborum contumelia rejecerat.

jus[f] datum illi potestati;[d] plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs,[g] ut unius pœna defungendum[h] esset Patribus. Restiterunt tamen[i]

[d] *Illi magistratui.*

NOTÆ

[f] *Auxilii, non pœnæ, jus*] Instituendorum tribunorum causa fuit, ut plebem adversus potentiores tuerentur, uti c. 33. dictum, non ut pœnas a patriciis exigerent.

[g] *Infensa erat coorta plebs*] Ita emendat Sigon. ex vet. lib. cum vulgo legeretur, *adeo coorta erat infensa plebs*, exiguo ut videtur ad sententiam discrimine: utravis enim lectio significat iratam plebem insurrexisse in Coriolanum.

[h] *Unius pœna defungendum*] 'Defungi pœna' hoc loco non sic accipiendum est, ut dicimus, munere aut laboribus defungi. Hic enim factum nostrum versatur, in re aliqua implenda, vel perficienda. At Livius vult tolerandum Senatoribus fuisse unius Coriolani supplicium, ut ceteri imminens ex plebis seditione periculum evaderent.

[i] *Restiterunt tamen*] Post repulsos tribunorum ministros, missi ædiles plebeii L. Junius cognomento Brutus, et Sp. Icilius Ruga, qui Marcium Coriolanum pro limine curiæ stantem comprehenderent, ac vi ducerent; ipsi quoque pugnis abacti sunt a circumstantibus Senatoribus, et utrimque facto concursu res in diem sequentem dilata. Postridie in Senatu pluribus placuit tribunorum calumnias refelli, qui frumenti penuriam ad culpam Senatus referendo, et colonos, quo facilius, imminuto civium numero, tribunorum aboleretur potestas, omneque auxilium tenuioribus eriperetur, in pestilentia loca tanquam ad certam necem missos criminando, plebem in patricios concitabant. Consules itaque in comitium processerunt, ad ea quæ objiciebantur responsuri, et pro Marcio deprecaturi. Minucii eam in rem oratio refertur a Dionysio lib. VII. Qua cum plebs mitigari videretur, Coriolanus, a C. Sicinio Belluto tribuno pro se respondere coactus, negavit ullam in se multitudinis esse potestatem; atque in plebeios, ac tribunos præsertim, audacter invectus est. Quare, accenso populi furore, Sicinius capitalem in eum sententiam dixit; quam cum per ædiles exequi conaretur, plebe in patricios jam insurgente, coss. per lictores suos repressere. Tum Sicinius, monente Junio ne accusator idem et judex Marcium indemnatum ad supplicium trahere videretur, diem ei ad populum dixit. Senatus autem demerendæ plebi decrevit, ne majori pretio frumentum veniret quam ante secessionem, cum vilissima esset annona: deinde a tribunis plebis, cum impetrare non possent coss. ut ab incepto in Marcium desisterent, dilationem obtinuere. Itaque post legatos Gelonis ab Antiatum piratarum insultu per armorum Romanorum terrorem liberatos, Minucius consul apud tribunos contendere cœpit, in hoc judicio, quemadmodum in aliis gravibus negotiis, præire Senatus decretum oportere. Decius autem tribunus, provocationem a consulibus ad populum, quæ privato cuivis concessa esset, non posse tribunis de Coriolani violentia et fœdere per eum violato conquerentibus jure negari apud Senatum affirmabat. Contra nitebatur Appius Claudius, ostendebatque, tum legem illam de populi judiciis non contra patricios,

adversa invidia,[k] usique sunt, qua suis quisque, qua[18] totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere,[l] (quicquid erat Patrum, reos diceres,) precibus plebem exposcentes; 'unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.' Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens[m] in Volscos exulatum abiit,[n] minitans patriæ, hos-

16 Vulg. *dederat.*—17 Legendum monet Sigon. *Ubi ira est.*—18 'Al. *tam suis quisque quam*, interpretationis studio. In Ms. Veith. corrupte legitur, *usique tunc sui quisque quantocius ord.* In eodem mox est, *a contionibus consiliisque.*' Stroth.

NOTÆ

sed pro plebeiis vim passis scriptam esse; tum conditiones initi inter utrumque ordinem fœderis ad duo capita revocari, remissionem æris alieni, et creationem tribunorum ad plebis defensionem; ideoque nullatenus credendam infenso populo potestatem judicandi hominem patricium de republica optime meritum. Valerius contra suadebat, omnia concordiæ posthabenda, et rerum administrationem ita, libertatis causa, temperandam, ut ejus plebs quoque particeps fiat: idcirco permittendum hoc plebi judicium; ita tamen ut Senatores per se ac suos causam dicenti adessent. Cum hæc sententia prævaleret in Senatu, Marcius, interrogatis tribunis cujus ipsum criminis reum acturi essent, cum affectatæ tyrannidis accusatores respondissent, se judicio populi ex Senatusconsulto summisit.

[k] *Adversa invidia*] Quicquid adversarentur invidia odioque suo tribuni, et maxima pars plebis.

[l] *Universi deinde processere*] Secundum Valerii sententiam, de qua supra.

[m] *Damnatus absens*] Immo præsentem fuisse tradit Dionysius lib. VII. et post eum Plutarchus in Coriol. Apud quos legimus, tertiis nundinis habita fuisse hac de re a tribunis comitia, tunc primum rogatis viritim per tribus suffragiis, cum patricii centuriata postularent, sperantes fore ut a prima vel a secunda tertiave classe Marcius absolveretur. Ibi postquam Minucius cos. egregia Marcii facinora, tanquam inanibus ejus verbis potiora, commendavit, Sicinius, primus tribunus, illius omnia facta dictaque ad crimen tyrannidis referens, acriter est invectus. Tum Marcius, dona militaria propter servatos præsertim cives, quos et testes citabat, ac dein vulnerum pro salute patriæ exceptorum cicatrices ostendens, flectebat populum ad misericordiam. Verum Decius tribunus prædæ Antiatis (quæ tradenda quæstori ex lege fuerat) nuper in milites victores distributionem, velut novandarum rerum, et conciliandæ sibi plebis studio, a Marcio factam, calumniatus, eos qui Marcium ducem ad eam expeditionem secuti non erant, maximam scilicet populi partem, in eum concitavit. Ille, inexpectata

tilesque jam tum spiritus gerens.[n] Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli.[o] Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse:[p] arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

36. Ludi forte ex instauratione magni[q] Romæ paraban-

NOTÆ

accusatione perculsus, sive præ tumultu minus auditus, paucis in commilitonum honorem prolatis, obticuit. Quare in eum propositam a tribunis perpetui exilii pœnam duodecim tribus pronuntiarunt, cum novem eum absolverent. Atque hoc primum fuit populi de patricio viro judicium: unde tribunorum plebeiorumque hominum potentia maximum incrementum cepit.

[n] *Exulatum abiit*] Post damnationem, Coriolanus, nec amicorum gemitibus, nec planctibus uxoris matrisve, flexus, vale utrisque dicto, duobus tribusve comitibus, in suburbanis locis paucos dies commoratus, Antium profectus est, atque ad Tullum, non solum Romano nomini, sed ipsi privatim Coriolano ex bellicis certaminibus infestum, confugit; innatam ferociam mitigante, mortisque ipsius periculum superante odio, ac vindictæ dulcedine. Eorum primum congressum describunt Plut. et Halicarn.

[o] *Attii Tulli*] Sigonius putat, ut Tullum Hostilium, sic Tullum Attium dictum: ita ut Tullus prænomen, Attius gentis nomen fuerit: idque veterum librorum auctoritate confirmat; Dionysii inprimis, in cujus exemplari Græco Τύλλος Ἄττιος ubique legitur. Eodem exemplo Paterculus inprimis nominum et prænominum, sive cognominum, invertit ordinem: habet enim Catonem Porcium, Drusum Claudium, Varum Quintilium, Flaccum Pomponium. At hunc Attium Plutarchus Tullum Aufidium vocat.

[p] *Fractos spiritus esse*] Non tantum cladibus attriti Volsci animos demiserant, sed eorum non pauci, maxime vero Coriolanus ipse, a violandis induciis in biennium pactis abhorrebant. Unde quærenda fuit justa, vel certe probabilis belli causa.

[q] *Ludi forte ex instauratione magni*] Ludi Circenses, magni sive Romani, de quibus lib. I. c. 35. jam quidem acti erant, sed non rite celebrati: quare instaurandi erant. Qua in re adeo religiosi fuere prisci Romani, ut si quid in sacris quoquo modo peccatum argueretur, ea denuo celebrari oporteret: adeo ut aliquando eadem sacra tricies variis de causis repetita memorentur apud Plut. in Coriol.

tur. Instaurandi hæc causa fuerat.[r] Ludis[s] mane servum[19] quidam pater familiæ,[20] nondum commisso spectaculo,[t] sub furca cæsum[u] medio egerat circo. Cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio,[1][x] de plebe homini, somnium fuit.[y] Visus Jupiter dicere,† 'Sibi ludis[2] præsultatorem displicuisse:[z] nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum

19 Vulg. *instaurandis hæc causa fuerat ludis. Mane servum.* Vid. Not. Var. —20 Mss. nonnulli *paterfamilias.*—1 Al. *T. Latino* et *Latinio.*—2 Vet. lib.

NOTÆ

[r] *Instaurandi hæc causa fuerat*] Duo hic paria consulum a Livio prætermissa, ex Dionysio aliisque supplenda. In annum nempe U. C. 263. Q. Sulpicius Camerinus, Sp. Lartius Flavus II. quos Fasti Cuspiniani Cornutum et Flavum Siculi Camerinum et Flavum appellant: in annum vero 264. C. Julius Julus, P. Pinarius Rufus, qui Mamercinus est apud Cuspinianum. Priorum consulatu ludi vitio facti, posteriorum instaurati. Vide Sigonium in Commentariis Fastorum et Triumphorum.

[s] *Ludis*] Sic et Cic. I. ad Att. 16. et Sueton. in Jul. c. 39. *Ludis*, pro die ludorum, seu quo die ludi fiebant. Et melius *ludis*, quam *ludi præsultatorem*, quemadmodum in veteribus quibusdam libris legi observat Sigon. Hoc enim sensu non ludum, sed ludos dixere.

[t] *Nondum commisso spectaculo*] Commissi vocabulum ludos equestres indicat: et revera ludi Romani Circenses initio fuerant; etsi postea scenici quoque fuerint, ut ex Liv. nostro lib. XXXI. cap. 4. liquet. 'Committuntur' autem ludi in quibus præsertim certamen aliquod exhibetur, hominum quoquo modo, vel jumentorum cursu contendentium, quales hi fuerunt. Nam et 'committi' proprie dicuntur pugiles, aliive qui ad certandum invicem impelluntur; quasi qui simul mittantur, atque ad præliandum conjungantur.

[u] *Sub furca cæsum*] Hoc servile supplicium, ex quo servi nequam Furciferi dicti; ac rem totam, quam Noster perstringit, quæque propter infaustum omen causam præbuit instaurandorum ludorum, describit accurate Plut. in Coriol.

[x] *Ti.* [*Tib.*] *Atinio*] Latinum vocant Dionysius, et Plutarchus; quemadmodum et apud Valerium legi testatur Sabellicus. Recentiores tamen Livii et Valerii editiones *Tib. Atinium* habent, ut est apud Lactantium quoque.

[y] *Somnium fuit*] Hoc somnium, omnemque Atinii hujus sive historiam, sive fabulam, refert Cic. I. de Divinat. n. 55. et Plut. in Coriol.

† *Visus Jupiter dicere, &c.*] Fac historiam somnii esse veram, facile potuit fieri ut hominis phantasia turbaretur, quod somnium non esset executus, atque in morbum incideret, qui levatus est, cum æger dixisset, quod somniaverat dicendum. Dein historia, ut fit, paulo ornatior prodiit, atque hinc factum miraculum; quod dignum Romana republica videretur præsentem ei interesse Jovem. *J. Clericus.*

[z] *Præsultatorem displicuisse*] Præ-

Urbi fore. Iret, ea consulibus nuntiaret.' Quanquam haud sane liber erat religione animus,[3] [e] verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit,[a] ne in ora hominum pro ludibrio abiret.[f] Magno illi ea cunctatio stetit. Filium namque intra paucos dies amisit. Cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, 'Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.' Jam præsentior res erat:[g] cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis,[b] exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica affertur. Inde in curiam jussu consulum delatus,

[e] *Animus vacuus metu numinum.*

[f] *Ne in sermones hominum incideret pro ridiculo habitus. Ne se deridendum omnibus propinaret.*

[g] *Jam res magis instabat.*

ludi.—3 Vet. lect. *timorem injecit.*

NOTÆ

sultor seu præsultator dicebatur, qui in ludis et sacris præsultabat, id est, saltantium choream ducebat. Cic. de hoc ipso ait, 'præsultorem sibi non placuisse ludis.' Dionysius τῇ πομπῇ τὸν ἡγούμενον ὀρχηστὴν vocat. Plutarchus τὸν ὀρχηστὴν πρὸ τῆς πομπῆς. Hic metaphorice accipitur pro servo, qui ante pompam ludorum verberibus a conservis, jussu communis domini, per Circum actus, miserabiles ex cruciatu motus ediderat. Huic patrifamilias, qui servum die ludorum ceciderat, nomen fuisse Acronio, vel, ut alii scribunt, Atronio, refert Sabellicus.

[a] *Timorem vicit*] Timorem numinis. Planus est sensus ex Gronovio, ut pudori, ex reverentia in majestatem consulum orto, cesserit victa religio. Non tamen absolute damnanda, si codicum auctoritate niteretur, vetus Sigonii lectio, *timorem injecit:* quod cum his quæ præcedunt, quæque sequuntur satis congruit. Victus autem est timor, ex religione ortus ab alio timore ne, tanquam fanaticus somniator, apud vulgus irrisui esset.

[b] *Repræsentatus casibus suis*] Intelligit cœlestium iras, ne quid dubii subesset, per Atinii diversa infortunia confirmatas, et palam ostensas. Ducta est metaphora a debitoribus, qui, cum æs alienum præsenti pecunia numerata solvunt, dicuntur pecuniam repræsentare, *payer à deniers comptans.*

eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum. Qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse,[c] traditum memoriæ est.

37. Ludi quam amplissimi ut fierent,[h] senatus decrevit.[4] [*] Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat,[i] ad consules venit.[d] Dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, 'Invitus,' inquit, 'quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus; quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multidudo est. Ludi sunt. Spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute[e] in hac urbe commissum sit. Horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer.' Hæc locutus abiit. Consules cum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex supervacuo[k] movit. Factoque senatus consulto, ut urbem excederent[5] Volsci, præcones

[h] *Antequam ludi inciperent celebrari.*
[i] *Quemadmodum Antii convenerat cum Coriolano.*
[k] *Etiam non necessario.*

4 *Decernit* Edd. ante Drak.—5 In Ms. Veith. est *urbe excederent*; et mox *indignatio coorta est*: *Se.*

NOTÆ

[c] *Pedibus suis domum rediisse*] Sive simulatus morbus, sive casus fuit.

[*] A. U. C. 264.

[d] *Tullus .... ad consules venit*] Vel potius, quemadmodum Dionys. refert lib. VIII. index a Tullo subornatus, qui a consulibus in Senatum adductus, ut Romani falsa delatione perculsi Volscos injuriose tractarent; et sic exacerbatis utrimque animis belli ansa daretur; quod æque Tullus Marciusque optabant, prout cap. proximo indicatum.

[e] *Ab Sabinorum juventute*] Vide hujus libri c. 18.

dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem[f] juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: 'Se, ut conscelerates contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.'

38. Cum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum,[g] ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo[6] indignandoque, et eos ipsos

6 Vet. lect. *querendo* dant Drak. Stroth. Kreyssigius. Notat Doering. 'pro *querendo* alii haud abs re, *quærendo*,' et Bauer. 'Nemini, credo, place-

NOTÆ

[f] *Proficisci ante noctem*] Et quidem pœna capitis per præcones denuntiata. Jussi autem sunt Volsci omnes exire per unam portam Capenam, extra quam a consulibus deducti, securitatis causa: ex quo ingens Volscorum, qui ad spectaculum convenerant, numerus apparuit.

[g] *Ad caput Ferentinum*] Idem lib. I. c. 51. desinente, 'caput aquæ Ferentinæ' vocavit, cui proximus 'lucus Ferentinæ,' c. 50. et 52. ejusdem libri: de quibus me hoc loco dicturum professus sum. Differt hic lucus et hæc aqua non solum a Ferentio seu Ferentino municipio Tusciæ, cujus ruinæ non procul Viterbio adhuc visuntur sub nomine *Férenti;* non solum a Ferento, seu potius Forento, Apuliæ oppido juxta Acherontiam, nunc vulgo *Forenza;* sed nec, præter nominis affinitatem, commune quicquam habet cum Ferentino Volscorum primum oppido, Hernicis deinde attributo, aliquando a Samnitibus occupato, quod priscum hodieque nomen in Campania Romana inter Anagniam et Frusinonem, Signiam et Verulas servat: et cum quo perperam confunditur a Glareano. Nam Ferentinæ aquæ, sive amnis fons, et ad fontem lucus ac templum in radicibus montis Albani fuere, eoque, post dirutam a Romanis Albam, veteris Latii populi ad commune concilium convenire solebant. Hoc concilium τὴν ἐν Φερεντίνῳ ἀγορὰν appellari a Dionysio Sigonius observat, id est, forum seu comitia apud Ferentinum. Ejus meminit, præter Nostrum, Festus Pompeius in voce *Prætor*, qui auctorem laudans Cincium, testatur 'Albanes rerum potitos usque ad Tullum regem: Alba deinde diruta usque ad P. Decium Murem cos. populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod est sub monte Albano, consulere solitos, et imperium communi consilio administrare.' Ubi recte Fulvius Ursinus *Ferentinæ* correxit, cum vulgo legeretur *Œtentinæ:* unde et corrigendus Plut. in Romulo: qui, de piandis et quasi compensandis legatorum Laurentium et Tatii regis cædibus agens, meminit lustrationum quæ adhuc ea de causa celebrabantur, ἐπὶ τῆς Φερεντίνης πύλης, ad portam Ferentinam: quo nomine nullam Romæ fuisse portam, certissimum est. Cluverius legendum putat πηγῆς, ad fontem (Ferentinæ scilicet). Sed facilior erit meo judicio emendatio, si,

sedulo audientes secunda iræ verba,[l] et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, 'Veteres[h] populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia,'[7] † inquit, 'obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui[8] per nostram ignominiam[i] ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse?[m] vestras conjuges, vestros liberos traductos[k] per ora hominum?[l] Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre

[l] *Sermonem ad iram concitandam accommodatum.*
[m] *Ludibrio esse habitos.*

bit Sigonianum *querendo.*'—7 Drak. conj. *ut veteres populi Rom. . . . . ut omnia,* J. F. Gronov. *I. i. c. m. oratione exorsus veteres populi R.* Duk. *exorsus in*

NOTÆ

omissa prima litera, sine alia vel literæ vel accentus mutatione, legamus ὕλης, ad lucum Ferentinæ. Porro Ferentinæ fontem et nemus eo loci collocat Cluver. Ital. antiq. l. III. c. 4. ubi nunc visitur vicus sive oppidulum *Marino*, in Columnarum ditione.

[h] *Orationem exorsus, Veteres, &c.*] Gronovio placet legi *oratione exorsus veteres.* Ita ut narret Livius ex sua persona, Tullum initium duxisse a veteribus Romanorum in Volscos injuriis; ceterum verba Tulli ibi incipiant, 'ut omnia obliviscamini:' constat tamen optime sensus ex Tullii persona, etsi nihil mutetur.

† *Ut omnia*] Si oratio Tulli incipit a voce *veteres*, legendum est, *ut omnes*, inquit, *obliviscamini alias.* Sed vide J. Fr. Gronovium. *J. Clericus.*

[i] *Qui per nostram ignominiam*] Illud *qui* de Romanis dici patet, licet ii in proximo periodi membro haud nominentur: quæ subticentia in irato non improbanda, quasi ne dignos quidem putet quorum nomen proferatur. Aptior tamen futura mihi videtur constructio, si pro *qui* scribamus (ut vulgo antea legebatur ex Sigonio) *qua*, ut referatur ad contumeliam, non ad populum Romanum. Sic n. paulo planior erit oratio: *Hanc contumeliam quo animo fertis, qua per nostram ignominiam . . . ludos commisere.*

[k] *Traductos*] Traducit eques equum publicum sibi assignatum, quoties censoribus se probandum sistit. Id in publico, et cum aliqua causæ velut cognitione fit, nec raro cum ignominia equitis cui equus adimitur. Traducuntur et per loca publica servi flagitiosi jussu dominorum, sive ad supplicium, (ut is de quo cap. 36.) sive ad turpitudinis notam. Idcirco 'traduci' dicuntur qui deridendi propinantur.

[l] *Per ora hominum*] Os pro conspectu, ut apud Vell. lib. II. 'in ore atque oculis ejus Leucas expugnata est;' Gal. *A sa barbe.* Sic Hebræi, supra vel contra faciem alicujus, dicunt, id est, coram aliquo, עַל־פְּנֵי

abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos,[a] piaculumque merituri:[m] ideo nos ab sede piorum,[n] cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus[9] proficisci? si hoc[10] profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixère, si viri estis.' Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos[o] effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

39. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius[p] * exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequa-

[a] *Nisi forte scelus aliquod a nobis perpetratum esse, quo profanandi sint ludi.*

veteres.—8 *Qua* legunt Drak. Stroth. Kreyssigius.—9 Vulg. *maturarimus.* Pall. *maturaverimus.*—10 *Hæc* Edd. ante Drak.

NOTÆ

[m] *Piaculumque merituri*] Piacula sunt sacrificia, hostiæve, quibus expiantur acta nefaria et flagitia ob impietatem, quæ auctores suos a sacris et piorum consortio arcent. Unde *piaculum* dicuntur *mereri*, qui gravia scelera commiserunt, quorum venia non sine hujusmodi expiationibus impetrari potest.

[n] *Ab sede piorum, &c.*] Cum ludi apud Romanos in honorem Deorum, nec sine sacris celebrarentur, Volscos a ludis, velut magno aliquo scelere contaminatos, excludi queritur, ad Romanorum invidiam, Tullus.

[o] *Suos quisque populos*] Populi hoc loco pro diversis ejusdem gentis civitatibus, quales priscis Etruscis duodecim, ut Virg. notat: 'Gens illis triplex, populi sub gente quaterni.' Porro concitati ad iram singuli Volscorum populi concilium apud Ecetram habuerunt; ac de sententia Marcii Coriolani (qui memoratis exilii sui causis, operam eis suam obtulit) missi legati, qui a Romanis capta oppida repeterent, ac negantibus bellum indicerent. Marcius autem civitate ac Senatoria apud Volscos dignitate donatus, et cum Tullo Attio imperator electus est, ex Dionys. l. VIII.

[p] *Attius Tullus et C. Marcius*] Ambo primum, cum voluntariis Volscorum, agrum, ille Latinum, hic Romanum, vastarunt. Inde uterque ditatis præda militibus reduces, conscripto exercitu, copias diviserunt; Tullo ad tutandos Volscos, aliaque domi curanda, cum earum parte relicto; Marcio adversus Romanos meliorem partem educente.

* A. U. C. 265.

quam fefellit:[11 q] ut facile appareret, ducibus validiorem,[r] quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus,[s] primum colonos inde Romanos expulit,[t] liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam[u] transversis tramitibus[x] transgressus, Satricum,[y] Longulam,[z] Po-

11 ‘*Quem spes nequaquam fefellit.* Vet. lib. *Quæ spes nequaquam fefellit:*

NOTÆ

q *Quam spem nequaquam fefellit*] Sigonius ex veteri libro probat, *quæ spes nequaquam fefellit.* Gronovius ex melioribus libris retinet vulgatam lectionem, firmatque exemplis ex Justino lib. II. et auctore de bello Alexandrino petitis; qui ‘judicium’ et ‘opinionem non fallere’ eodem sensu usurpant.

r *Ducibus validiorem*] Tanti est exercitus quanti imperator, ut Florus ait lib. II. c. 18. nam militaris sine duce turba corpus est sine spiritu, apud Curtium, lib. X.

s *Circeios profectus*] De Circeiis vide quæ lib. I. cap. 56. dicta sunt.

t *Colonos inde Romanos expulit*] Circeios coloniam circa an. U. C. 235. deductam a Tarquinio Superbo constat ex Livio jam laudato, et Dionysio lib. IV. qui lib. VIII. narrat a Circeiensibus, nunc tam Romanis colonis, quam indigenis civibus, deditum statim oppidum; eique impositum modicum præsidium, imperato frumento.

u *In Latinam viam*] Via Latina a porta ejusdem nominis per montem Tusculanum, et Algidum, perque Volscorum et Hernicorum fines, Bivium nempe, Anagniam, Ferentinum, Frusinonem, Fabrateriam, Aquinum, Interamnam, inde in Campaniam atque ultra tendebat: ut ex Strab. lib. V. et Itinerariis colligitur. Inter hæc Latinorum legatis auxilium implorantibus, responsum id mitti non posse; permissumque ut exercitum conscriberent, propriosque duces ei præficerent, quod fœderis legibus vetitum fuerat.

x *Transversis tramitibus*] Id est, viam Latinam sæpius trajiciendo, et oppida partim viæ fere imminentia, ut Corbionem et Vitelliam, partim ad lævam Roma euntibus sita, ut Labicos et Pedum, partim ad dextram, ut Bovillas quæ ad Appiam, et Lavinium quod haud procul mari, aggrediendo. Vix enim ullum ad ipsam viam Latinam cepit Coriolanus. Ceterum neque post captos Circeios mox viam Latinam transgressus est, si quæ proxime sequuntur eo adortus est ordine quo Noster memorat; ac nec ad eam quidem statim accessit. Nam Satricum eique proxima ab ea via versus dextram longe aberant.

y *Satricum*] Volscorum in veteris Latii confinio fuit oppidum, Velitris et Lanuvio proximum, in agro Pomtino. Ejus meminit Noster non uno loco: apud Velleium et Diodorum pro Satrico ‘Sutrium’ legitur, male. Est enim Sutrium Etruriæ urbs ad ea de quibus ibi agitur nequaquam pertinens. Simili errore Satriam et Satrianos, pro Satrico vel Satrica et Satricanis, habet Stephani epitomator.

z *Longulam*] De his c. 33. In harum civitatum, totiusque belli ordine, Livius a Dionysio longe diversus abit. Longula Polustriæ proxima fuit, vel potius eadem cum Polustria Kirchero; qui ex hujus ruinis conditum

luscam,[12] Coriolos, novella[13] hæc Romanis oppida[a] ademit. Inde Lavinium recepit:[b] tunc deinceps Corbionem,[c]

quod probo.' *Sigon.* Vulgatam defendit J. F. Gronov.—12 Vulg. *Pollustiam.*—13 'Non est quod displiceat τὸ *novella*, et cum Bauero atque Gronoviis legatur *Pometiam*, vel *Bovillas*, vel ex Dionys. *Mugillam* sive *Mœgillam*, unde L. Papirius *Mugillanus* dictus.' *Rupert.* 'Placet J. F. Gronovii conjectura, *Bovillas* pro *novella* legentis: sin minus, dicendum erit, novas has colonias, translatione ab agro novello sumta, appellari novella. In Ms. Veith. est *Novellam*, ac mox *resipit*.' Stroth. 'Haud dubie genuina est lectio *novella*, h. e. nuper a Romanis subacta, et imperio adjecta. Cave J. F. Gronovium et ceteros, qui sub hac voce nomen oppidi cujusdam latere autumant, audias. Nam si urbs, quæcumque demum sit, pro *novella* substituitur, adjecta verba *hæc Romanis oppida* plane otiosa sunt. Animus enim Livii est hæc Romanorum oppida ab iis quæ sequuntur distinguere, non

NOTÆ

putat ducale hodie oppidum, *Poli*: Longulam autem 1500. circiter passibus versus ortum a Polustria dissitam, ejusque rudera spectari in colle e regione viridarii ducis Polani.

[a] *Novella hæc Romanis oppida*] Recte *novella*, quia recens, id est, ante triennium duntaxat, venerant in Romanorum potestatem, ut Sigonius notat. Sed Gronovius, in addendis, observat in pluribus codicibus legi *novellam*: unde suspicatur sub ea voce nomen alicujus oppidi latere; et fortasse *Bovillas*, quas non sine labore a Marcio expugnatas testis est Dionysius. Posset et quis conjicere *Bolam*, cujus tunc post acrem civium eruptionem captæ meminit idem Halicarnasseus. Verum sive *Bolam*, sive *Bovillas* substituere placet, quis conficietur dignus Livio sensus, qui hoc, vel illud oppidum, cum ante nominatis quatuor, ademisse Romanis Coriolanum dicat; quasi non et Lavinium, et quæ alia sequuntur, iisdem ademerit? At tum illa priora, ante a Volscis erepta, iisdem sub ipsa belli exordia restitui, atque a novis possessoribus Romanis avelli, dignum Marcii prudentia fuisse videtur: tum non absurdum fuit a Livio quoque, Volscorum armis recepta a tunc primum subactis distingui: uti a Plutarcho factum, qui Latinis Bolanos cum Tolerinis accenset perinde ac Lavicanos et Pedanos; licet illi Æquorum in solo fuerint. Sed nimirum hi populi, Latinorum in confinio siti, fœdere cum Latinis ac Romanis juncti: alioqui cur a Marcio Volscorum duce bello peterentur nulla idonea fuisset causa, cum gens Æquorum tunc Volscis faveret, ut ex Dionysio discimus.

[b] *Lavinium recepit*] Hoc loco 'recipere' est, in fidem accipere. De Lavinio dictum lib. I. c. 3. Id postremo loco Marcius obsedisse narratur ab Halicarnasseo.

[c] *Corbionem*] Stephani breviatori Κορουΐων urbs Æquorum, ex Dionys. lib. X. fuit circa viam Lavicanam, ultra Algidum, versus Præneste Latii veteris civitatem, 15. ab Urbe milliari ortum versus: deditione venit in Marcii et Volscorum potestatem. Tandem a M. Horatio Pulvillo dirutum auctore Liv. lib. III. c. 30. Ortelius existimat hodie dici *Carbognano*; sed hoc in Tuscia est, ut Ferrarius et Brietius adverterunt. Holstenius Corbionem fuisse censet ubi jam *Rocca Priora*. Kircherus ubi *Monfortino*, quod est in ditione gentis Burghesiæ.

Vitelliam,[d] Trebiam,[14] [e] Lavicos,[15] [f] Pedum [g] cepit. Postremum ad Urbem a Pedo [16] ducit; et, ad fossas Cluilias [17] [h] quinque ab Urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros [i] intactos servarent: sive infen-

docere, Romanorum oppida fuisse.' *Doering*. Vid. Not. Var.—14 Emend. Cluver. *Toleriam* Doujat. *Trebam*.—15 Al. *Labicos*.—16 Vet. lib. *ab Pedo*.

NOTÆ

[d] *Vitelliam*] In priscorum Latinorum Æquorumque confinio paulo ultra Corbionem, interque hanc urbem et Labicos, fuit Vitellia, Romanorum post colonia, testibus Livio lib. v. et Sueton. in Vitellio, c. 1. Plinius Vicelienses (lege cum Cluv. Vitellienses) recenset inter Latii antiqui populos, qui jam ejus tempestate interierant sine vestigiis.

[e] *Trebiam*] De Æquorum oppido *Treba*, haud procul Anienis fontibus sito, quod adhuc *Treve* incolis dicitur, accipiendus est Noster. Nam de Trebia Umbriæ, vulgo *Trevi*, aut de Trebula Mutusca Sabinorum, quam Arnobius lib. III. adversus gentes Trebiam quoque vocat, et cujus loco videtur successisse *Monteleone della Sabina*, intelligi nulla ratione potest. Sed quoniam Trebiæ in hac Marcii expeditione nec Dionysius, nec Plutarchus meminere, et Treba ipsa Æquorum longius paulo distat a Labicis, non improbabiliter Cluv. lib. III. ex Itinerario Antonini, pro *Trebia Toleriam* subjicit, quod oppidum Labicis vicinum fuisse ex iisdem Dionysio et Plut. colligitur.

[f] *Lavicos* [*Labicos*] *Labici*, et singulari numero *Labicum*, vel etiam *Lavicum*, oppidum fuit antiqui Latii ex Albanorum coloniis, ultra Tusculum: unde Labicani, et via Lavicana, quæ in Latinam incidit. Ab Urbe aberat Labicum ex Strab. stadia 220. hoc est 15. millibus passuum. Unde patet hallucinari Leandrum Albertum, qui Labicum interpretatur *Valmontone* oppidum 39. milliaribus ab Urbe dissitum. Cluver. et Kircherus ibi collocant ubi nunc *Zagarolo*; Holstenius ubi *La Colonna*.

[g] *Pedum*] Fuit hoc opp. inter Tibur et Præneste ac Tusculum, quemadmodum et Labici. Ex eo Pedani a Plinio nominantur inter oppida veteris Latii, quæ jam tum sine vestigiis interciderant. Primo impetu captum direptumque est a Marcio, cum Labicani, ut et Toleriui et Bolani, expugnandi per vim fuerint. Nunc ejus situi maxime respondet, ex Cluverii sententia, opp. *Gallicano*. Situs ejus cum *Zagarolo* magis congruere Holstenio videtur. Kircherus ex locorum distantia conjicit magis congruere loco qui nunc *l'Osteria d'Osa*. Fuit enim Pedum quatuor milliaribus a fossa Clœlia Labicum versus; Fossam autem Clœliam quinque millibus passuum Roma distasse ex Livio discimus: ita ut Pedum novem millibus ab Urbe afuerit.

[h] *Ad fossas Cluilias*] De his egimus lib. I. c. 23.

[i] *Patriciorum agros*] Primis statim populationibus, ante justum bellum, a Marcio exustas plebeiorum villas, latifundiis patriciorum parcitum, ad serendas suspiciones, et fovendam inter utrumque ordinem discordiam, re-

sus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset; (adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant;) sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat;[18] quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius † jam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. Deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium [k] mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores [l] atrox responsum [m] retulerunt: 'Si Volscis

—17 Legendum monet Sigon. ex Dionysio et Festo *fossas Clælias.*—18 Vet.

NOTÆ

fert Dionysius. Pari consilio postea Annibal agros Q. Fabii maximi intactos reliquit, ceteris depopulatis. Qua de re Plin. lib. XVII. c. 26. et Jul. Frontinus Strategematum lib. I. c. 8.

† *Sp. Nautius, &c.*] Omisit Livius ante hos consules duplex par consulum, Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, qui coss. fuerunt anno U.C. 264. a. C. 488. item C. Julium Julum et P. Pinarium Rufum, qui superiores proxime secuti sunt. Putabat St. Pighius culpa librariorum potuisse hæc nomina excidere, ostenditque quibus locis inseri possent. Vide similem omissionem ad c. 15. *J. Clericus.*

[k] *De legatis ad C. Marcium*] Mirum Halicarnasseo videtur cur Senatus, antea Marcii studiosus, tunc plebi eum revocare cupienti fuerit adversatus; conjicitque vel experiri voluisse ejus constantiam, vel plebis desiderium reluctando magis accendere, vel certe eorum calumnias refellere qui Patres favere Marcio, eique fuisse auctores belli movendi, jactabant. Sed, ni fallor, Romana hæc virtus fuit decoris ac dignitatis tenax, et consueta, 'Parcere subjectis ac debellare superbos;' quæ ut studia prius in civem egregium, ita iram in eundem publicum patriæ hostem inflammabat. Patriam quippe, bonorum virorum judicio, nobis cariorem esse decet, quam nosmetipsos: ut in eam nulla possit honesta esse vindicta.

[l] *Missique ... ad Marcium oratores*] Ex Senatusconsulto missi sunt legati consulares de pace acturi: quos excepit Marcius in consessu primatum Volscorum sedens. Verba fecit Minucius, qui plurimum pro eo in consulatu suo laboraverat. Orationem refert Dionys. lib. VIII. qui ubi patri-

ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, annisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.' Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra.[n] Sacerdotes[o] quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo [19] magis quam legatos flexisse animum.

40. Tum matronæ[p] ad Veturiam, matrem[q] Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. Id publicum

lib. *Id modo, sicut alias, conveniebat.*—19 Emendat J. F. Gronov. *traditum, et nihilo.* Conj. Rupert. *sed* posse suppleri ante *nihilo magis.*

NOTÆ

cios excusavit ac pro plebe deprecatus est, paratum Marcio, si ab armis discederet, de reditu decretum ostendit, atque incepti difficultatem et pericula ob oculos posuit.

[m] *Atrox responsum*] Marcius, postquam legatis, tanquam amicis, gratias egit quod matrem, uxorem, liberos suos constanti benevolentia prosequerentur, ac præ se tulit contemtum reditus in eam civitatem in qua virtutis præmia ferant ignavissimi, maleficorum pœnæ infligantur innocentibus, et ubi, vel omnibus invisa sit virtus, vel meliores pareant deterioribus, testatus deinde non sibi reditum offerri, sed victimam se plebi reduci, tandem respondit, pacem ita fieri posse, si populus Romanus, 'redditis agris et oppidis quæ occupavit, revocatisque colonis, Volscos in amicitiam et fœdus perpetuum, sicut Latinos, jusque civitatis, jurejurando interposito, recipiat.' Ad deliberandum triginta dies dati. Interim, in gratiam legatorum, ex agro Romano in Latinorum, seu alia a Romanis nuper subacta loca, exercitum duxit, causatus apud Volscos inde ventura hostibus auxilia. Dum hæc loca occupantur, Senatus decrevit nihil committendum esse quod indignum sit majestate Romana: sed si Volsci, deductis ex Romano sociorumque agro copiis, legatos de amicitia miserint, tunc de conditionibus fœderis agendum. Eam in rem missi decem alii consulares.

[n] *Non recipiuntur in castra*] Recepti quidem et auditi legati Romani. Verum jussi melius sibi consulere, ac post triduum reverti, nec ultra verba facere permissi.

[o] *Sacerdotes*] Hi responsum idem tulerunt: edictumque ne posthac mitterentur legati.

[p] *Matronæ*] Dum Romani, desperata pace, ad tuenda mœnia se comparant, sive tironum exercitum emittere non ausi, sive prodigiis territi, Valeria, Poplicolæ soror, instincta quodam acta, mulieres in Capitolio supplicantes ad Coriolani matrem Veturiam, et Volumniam ejusdem uxorem, adduxit; hasque impulit, ut ad eum pro salute patriæ exorandum proficiscerentur.

[q] *Veturiam, matrem, &c.*] Ita et Dionys. At Plutarchus in Coriolano Vergiliam uxorem, Volumniam matrem scribit. Vide Alex. ab Alex. lib. I. genial. dier. cap. 12.

consilium, an muliebris timor[r] fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo[20][s] (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatior adversus lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, 'Nisi me frustrantur,' inquit 'oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.' Coriolanus, prope ut amens, consternatus[1] ab sede sua,[t] cum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, 'Sine,[2] priusquam complexum accipio,[u] sciam,' inquit, 'ad

20 Vulg. *agmen, primo.* Conj. Bauer. *agmen, is primo.* In Ms. Veith. est *inde primo.*—1 Alii post *consternatus* comma ponunt, junguntque verba seq.—2

NOTÆ

[r] *An muliebris timor*] Et muliebris timor, et publicum fuit consilium, si Dionysio fides. Postquam enim Valeria, cum reliquis matronis metu consternatis, matrem et uxorem Coriolani adierunt, hæ quidem ipsarum precibus aliquantum sunt reluctatæ, quod is, post indictum exilium suis vale dicens, se posthac neque filium, neque maritum, neque patrem futurum professus esset; nec vero quicquam eis toto elapso triennio scripsisset, aut mandasset. Sed tandem legationem suscepere. Qua re consulibus nuntiata, in Senatu, post longam deliberationem, vicit eorum sententia, qui profectionem matronarum probabant. Senatusconsulti in id facti auctoritatem populus in comitio secutus est: et mulieres lugubri habitu in castra hostium carpentis vectæ.

[s] *In primo*] Editi habent *primo, ut qui nec publica majestate.* Sed Mss. non pauci apud Gronovium diserte habent *in primo;* quæ lectio confirmari potest ex lib. x. 'Arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant,' et lib. XXXVI. 'levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit.' Sic Sallust. in bello Jugurth. 'qui in primo locati fuerant.' His alia exempla ab eodem adjiciuntur, ex quibus probari videtur, quemadmodum *in primis,* pro inter primos, ita *in primo* Latine dici, tum pro eo quod aliter dicimus *primum, in principio* sive *initio,* Gallice, *d'abord,* tum pro *primo loco, à la tête.*

[t] *Ab sede sua*] Miratus matris adventum Marcius e sede prosiluit, matrique tanquam superiori fasces summisit, apud Dionys.

[u] *Sine, priusquam complexum accipio*]

hostem, an ad filium, venerim: captiva materne castris tuis sim. In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit,[3] succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris; quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.' Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. Complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum°

° *Pessumdatum ex odio ejus facti.*

••••••••••••

Sine bis positum in Ms. Pal. non male, judice Rupert.—3 'Excerpta libri Helmæstad. negant *τὸ cum* illic legi. Etiam video abesse a Rottend. An scripsit? *non ut conspecta Roma fuit.* *Ut* pro postquam.' *Jac. Gronov.*—

NOTÆ

Eadem verba referuntur a Valer. Max. lib. v. cap. 4. Palatinus codex, teste Gronovio, primam vocem repetit *sine, sine priusquam:* quasi plus aliquid efficaciæ sit in ejusmodi repetitione: idque exemplo Terentii Heautontimorumeno act. I. sc. 1. 'Sine, sine vacuum tempus ne quod dem laboris.' Et Apul. Metamorph. I. 'Sine, sine, inquit, fruatur diutius tropæo fortuna.' Alia Veturiæ oratio, minori arte, non minori robore, apud Halicarn. extat, lib. VII. Marcius matrem primum oravit ne sibi auctor esset hospites expulsoribus postponendi, et omnium sibi bonorum largitores cum perjurio prodendi; sed secum in nova patria apud Volscos maneret. Illa vero, longiori sermone, indignum se nihil petere professa, sed ut Volscos auctoritate sua ad honestas pacis conditiones adduceret; et si abducto exercitu inducias in annum faceret, promittere non dubitavit, Romanos æqua omnia per legatos, et sine vi, Volscis concessuros, nec iis disparia quæ nuper Latini depositis armis impetrassent; neque vero esse quod Volsci conquerantur, qui ejus auspiciis ditati præda, suis oppidis receptis, ex deplorato prorsus rerum statu in felicissimum evaserint. Tum humi projecta, pedesque filii deosculata, ejus animum ita expugnavit, ut is exclamaret, 'vicisti mater, quod nec tibi bene

periisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, 'Multo miserius seni exilium esse.' Non inviderunt laudes suas[4] mulieribus viri Romani. Adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur.[5] Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri[y] ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis

4 Flor. uterque Rott. Voss. Helm. Chifl. *laude sua.*—5 'Post *vivebatur* Cujacius Obss. XII. 24. ex plenioribus Mss. hæc inserenda putabat: *Tunc enim primum sancitum fuit, ut mulieribus de via cederetur, ut in auribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vittæ discrimine uterentur.* Sed ullum eorum vestigium neque ap. Dionys. et Plut. neque in ullo codice repertum est: unde Duk. et Drak. suspicantur, illa ex Valer. Max. v. 2. 1. a nasuto quodam concinnata. Vellem tamen Cujacius dixisset, quibus Mss. sit usus.

NOTÆ

vertet, nec mihi: patriam servasti, me vero pium et indulgentem filium perdidisti.' Decreto deinde discessu, de reditu suo, nisi composita cum Volscis pace, Romæ nihil agendum censuit: sed, reddita Volscis rerum a se gestarum ratione, petendum ut se pacificatore ad amicitiam inter utrumque populum æquis conditionibus reconciliandam utantur: alioqui abdicandum imperium.

[x] *Oppressum*] Etsi milites Volsci, divitiis ex præda per Marcium aucti, ei faverent, tamen qui domi manserant, invidia in socios, odio in Marcium accensi, finem bello per excidium Romæ impositum non esse dolebant. Tullus Attius, qui ex invidia decreverat Marcium, si perdomita Roma reverteretur, per insidias, sin re infecta rediret, palam, ut proditorem, de medio tollere, popularium iras accendebat. Cumque Marcius non nisi apud totius gentis comitia vellet rationem gestorum reddere, Tullus ei diem dixit, ad quam imperio deposito causam de proditione diceret; ac die comitiorum e loco editiore dicere parantem per suæ factionis homines lapidibus obrui curavit. Supervenientes deinde, qui ejus auspiciis militaverant, in foro jacentem, miseratione simul et indignatione commoti, suis humeris extulerunt; eique splendidum funus, prosequente non sine lacrymis populo, fecerunt. Et postea tum Volsci, tum Romani privatim publiceque parentarunt: matronæ vero eum per annum luxerunt, uti refert lib. VIII. Dionysius.

[y] *Fortunæ Muliebri*] Ob egregie navatam a matronis operam, decrevit Senatus monumentum in æs incisum ad perpetuam posteritatis memoriam; et præterea præmium quodcumque ipsis gratissimum foret; quod Senatusconsultum plebiscito est confirmatum. Illæ nihil aliud petierunt, quam ut sibi liceret Fortunæ Muliebri templum eo loco ædificare, quo incolumitatem Urbis impetraverunt, quod nempe Fortuna Romanos, mulierum opera et precibus, a periculoso bello liberasset. Id pecunia publica fieri Senatus populusque decrevit: et prima sacerdos creata est Valeria, cujus antea mentio facta.

Æquis, in agrum Romanum. Sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium[6] exercitus,[z] haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius[a] et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis[b] erant) provincia evenit.[c] Eo anno Hernici devicti:[d] cum Volscis æquo Marte[e] discessum est.

Valerii certe locus rem dubiam facit.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—6 'Flor. S. Marci, *duostium*, hoc est *duo hostium*.' *Jac.* Gronov.

NOTÆ

Fertur autem, cum duo Fortunæ simulacra facta essent, alterum publico sumtu, alterum ex collatitia matronarum pecunia, die dedicationis eam effigiem, quam mulieres fieri curaverant, Latine locutam, bis palam et publice pronuntiasse: 'Rite me matronæ dedicastis:' quod etiam memorant Valerius lib. I. c. 8. Plutarchus, Aurelius Victor: meminit et Lactantius. Et primæ sacerdotis monitu constitutum, ne hoc simulacrum coronis præterquam a recens nuptis ornaretur. Prius fortunæ virili templum ab Anco Marcio rege dicatum fuerat, ut observat Sigonius post Plut. in lib. de Fortuna Romanorum.

[z] *Duos hostium exercitus*] Romani consules, quod ea occasione ad delendos Æquos et Volscos incompositos usi non essent, sed exercitum in Urbem nulla re gesta reduxissent, ignominiose a Romanis excepti sunt.

[a] *Coss. T. Sicinius*] Anno U. C. 266. consules creati T. Sicinius (qui Cassiodoro Siccius) et C. Aquilius remp. fortius feliciusque administrarunt. Eorum cognomina ex Fastis Græcis et Cuspiniani fuere, alterius Tuscus, alterius Sabinus. Aquilii autem, ut Marlianus monet, ii dicebantur qui erant aquilo, id est, nigro colore.

[b] *Nam ii quoque in armis*] Hernici bello Volsco excursionibus et latrociniis finitimos agros vastaverant; missisque ad res repetendas legatis Romanis responderant Tarquinii morte finitum fœdus cum eo ictum; rapinas non publico consilio, sed a privatis qui dedi non possent, factas, et habere se de quibus vicissim conquererentur.

[c] *Provincia evenit*] Consulibus in Volscos Hernicosque proficiscentibus, præfectus Urbi Sp. Largius cum tertia copiarum parte proxima Urbi tueri jussus est: A. Sempronio Atratino consulari commissa mœnium custodia, militaturis sub eo, qui nomina non dederant.

[d] *Hernici devicti*] De his novo Latio postea adjectis populis antea. Cum iis in agro Prænestino, paulo longius ab Urbe, quam CC. stadio, id est, ad XXV. milliare, pugnatum est longo et acri utrimque prælio, donec forti Aquilii opera ductuque Hernici in castra compulsi, quæ ab ipsis nocte deserta: Aquilio ex eo decreta ovatio.

[e] *Cum Volscis æquo marte*] Initio quidem æquo marte, ut inter armis, numero, ac disciplina jam omnino

41. Sp. Cassius deinde[f] et Proculus Virginius consules facti. Cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademtæ. Inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus[g] consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed et publica Patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere.[p] Tum primum lex agraria[h] promulgata est; nunquam deinde us-

[p] *Comparare sibi potentiam damnum allaturam libertati publicæ.*

NOTÆ

pares, in agro Veliterno ad multum diei certatum est: sed equites Romani, quorum opera intermedio tumulo parum utilis futura videbatur, permissu Sicinii consulis pedestrem pugnam circa ipsum ineuntes, victoriam Romanis tandem attulerunt. Itaque fusis acie Volscis, perfracta quoque sunt eorum castra, intra quæ Tullus Actius fortiter dimicans ex vulneribus cecidit. Unde Sicinio, qui majori terrore Urbem liberaverat, triumphus est decretus.

[f] *Sp. Cassius deinde*] Sp. Cassius tertium et Proculus Virginius Tricostus ann. 267. consulatum gesserunt. Virginius, incendiis et vastitate agros Æquorum munitis oppidis inclusorum pervagatus, integras copias reduxit. Volsci, ne similem rerum suarum jacturam paterentur, a Cassio pacem petierunt, eorumque exemplo Hernici, quibus ex decreto Senatus leges fœderis ab Cassio dictæ eædem quæ antea Latinis datæ fuerant; quod Senatoribus displicuit. Hic triumphum, nullo facto prælio, per gratiam hoc anno impetravit, non sine arrogantiæ nota.

[g] *Plebi divisurus*] Trium consulatuum, ac geminati triumphi honore elatus Cassius, multitudinis favore largitionibus redemto, ad tyrannidem viam sibi muniendam duxit. Itaque, habita post triumphum concione, ubi opera sua Sabinos imperii æmulos subactos, plebem reductam in Urbem, Latinos in amicitiam receptos, Volscos ex hostibus amicos factos, Hernicosque ad deditionem redactos commemoravit, tot tantaque beneficia plebi se propediem præstiturum promisit, quanta nemo ante eam diem contulisset. Postridie vocato Senatu, duo in gratiam plebis proposuit, ei nempe, ob egregie navatam in tuenda libertate propugnandoque imperio operam, dividendum esse agrum qui bello partus, nomine publicus sit, revera a privatis patriciis occupetur; ac præterea frumenti a Gelone Siciliæ tyranno antea dono missi, ac pauperibus venditi, pretium emtoribus restituendum. Hinc inter Cassium et Virginium, alterum consulem, Appium Claudium ac Senatores præcipuos, altercationes atque dissidia.

[h] *Lex agraria*] Agrariæ leges dicebantur, quæ ad agrorum divisionem pertinebant. Dividebantur autem plebi agri publici, tum redemtoribus antea locari soliti, aut plerumque a potentioribus occupati, tum victis hostibus ademti et publicati; quorum in loca deducebantur coloni cives Romani, aut veterani milites, relicta indigenis plerumque tertia agrorum

que ad hanc memoriam [q] sine maximis motibus rerum agitata.[i] Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus,[k] nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire,[7] munus vulgatum a civibus isse in socios.[l] Sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, 'Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. Regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios [m] et nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis,[n] paulo ante hostibus, capti agri

q *Nostram ætatem, (Livii.)*

7 'Cum *fastidire* simpliciter pro, ægre, moleste ferre, vix recte explicari posse videatur, suffragor sententiæ J. F. Gronovii, qui, sublata interpunctione post *fastidire*, τὸ *isse* post *civibus* tanquam indocti librarii inventum ejiciendum putat. Drakenborchius pro *isse*, vel *esse*, vel *egisse*, quod alii codd. exhibent, parum feliciter tentat *sese*, hoc sensu: eos fastidiisse munus, a sese, qui cives erant, in socios vulgatum. Equidem, si pro vitiosa lectione *isse* substituenda omnino sit alia vox, malim *inde*.' Doering.—8 Gronov.

NOTÆ

parte; quomodo hic cum Hernicis actum testatur Livius. Aliquando etiam privatorum agri dividi jubebantur, sive quod publici veteranis assignati non sufficerent, ut his e vicino alii adjiciendi essent, (quo spectat illud Virgilii, 'Mantua væ! miseræ nimium vicina Cremonæ!') sive etiam quod civium locupletiores ultra præscriptam quantitatem possiderent: unde superfluum, pretio dominis soluto, in alios transferendum videbatur. Distribuendis agris triumviri, aut etiam decemviri creabantur. Huc referuntur leges complures. Hæc Cassia, Tribunitiæque permultæ, ut Licinia Stolonis, de qua infra lib. VII. Semproniæ Gracchorum, &c. De origine et progressu legum agrariarum latissime Appianus, lib. I. de bellis civilib.

i *Nunquam .... sine maximis motibus rerum agitata*] Leges agrariæ materia semper tribunis plebis seditionum fuere, ut Noster ait lib. VI. c. 11. Ideoque ejus libri cap. 52. dicuntur tribuni 'plebem agitare suo veneno, agraria lege.' Rationem hic indicat, quod possessores ob periculum rerum suarum terrerent.

k *Auctoribus Patribus*] Appio inprimis Claudio.

l *Munus vulgatum a civibus isse in socios*] Planius sane videtur *fastidire munus vulgatum a civibus in socios*. Videamus tamen num hoc loco *fastidire* non tantum sumatur pro eo quod est aspernari et respuere, sed etiam pro moleste ferre. Quintilianus certe non semel verbum *fastidio* cum infinitivo jungit. Sic erit, plebem ægre tulisse quod divisio hæc agrorum a civibus Romanis translata fuisset ad socios, et cum his communicata.

m *Assumi socios*] Hoc plerosque civium male habebat, quod non Romanis magis quam Latinis hac sua divisione agrorum gratificari Cassius vellet.

n *Hernicis*] Dionysius narrat, datas Hernicis a Cassio conditiones ex Latinorum fœdere transcriptas fuisse:

partem tertiam[80] reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?' Popularis jam esse[p] dissuasor et intercessor legis[r] agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim[9] plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros,[q] dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento[s] pecu-

[r] *Qui impediebat legem.* [s] *Ex Sicilia advecto.*

Doujat. Crevier. *tertiam partem.*—9 'Fl. et Voss. et Borb. *consul ut certatim.*

NOTÆ

quod Romani ægre ferebant, Hernicos nempe alienigenas Latinis cognatis æquari.

[o] *Capti agri partem tertiam*] An agri Hernicorum proprii eam partem, quæ supererat postquam duæ ipsis agri partes ademtæ, ut initio hujus capitis memoratum? At illa tertia pars eis ademta non fuerat: redduntur autem quæ non habemus; nec adeo invidiosum relinqui victis aliquid rerum suarum. An, præter illam tertiam agri Hernici partem prioribus possessoribus ex fœdere relictam, aliam adhuc tertiam velut dono datam vult auctor? Hoc quidem suadet vox *reddi*. Verum omnis agri a Romanis ex quibuscumque hostibus capti partem Hernicis perinde ac Latinis assignare Cassium voluisse colligitur ex Dionysio Halicarnasseo; apud quem ademti Hernicis agri nulla mentio fit: ideoque Hernicos cum Latinis, atque adeo cum Romanis, rerum, quæ civium laboribus partæ essent, participes a Cassio fieri queritur Virginius; licet cum ipsis præclare actum esset, quod bello subacti proprios agros non amitterent. Et vero paribus legibus in Romanorum societatem venerant Hernici ac Latini, quibus ex fœdere haudquaquam ablatæ fuerant duæ agri sui partes. In hoc duorum scriptorum dissidio probabilior mihi Dionysii narratio videtur.

[p] *Popularis jam esse*] Etsi lex agraria natura sua popularis videatur, et populi favore excipienda, quod in tenuiorum, quibus agri ex ea distribuuntur, id est, in majoris populi partis, commodum vergat; quia tamen libertas in Republica pro summo bono habetur, cujus comparatione opes nullo in numero sunt, libenter a populo audiebatur Virginius, et populi studiosus habebatur, qui hujusmodi legem ea de causa dissuadebat, quod Cassius non conferendi in populum beneficii, sed potentiæ tyrannicæ hoc beneficio sibi comparandæ animo, eam ferret. Et tribuni plebis, vel ex invidia in Cassium, qui, consul cum esset, utilitatibus studeret plebeiorum, (quod tribunitii muneris videbatur,) vel quod e Republica esse non putarent largitionibus corrumpi multitudinem, cum optimatibus fere sentiebant, et Cassii legibus adversabantur.

[q] *Passurum se assignari agros*] Cum diceret Virginius se civibus, sed solis, agros assignari passurum, C. Rabuleius tribunus plebis, quoniam in agro viritim civibus dividendo inter utrum-

niam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebes. Adeo propter suspicionem insitam regni,[t] velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum[10 r] magistratu abiit,[s] damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem[t] auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa,[†] verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. Signum inde factum

[t] *Ob innatam suspicionem in potentiores, ne quis ex illis regnum affectaret.*

Lege, *uterque deinde consulum certatim.*' J. F. Gronov.—10 '*Quem ubi primum magistratu abiit.* Vox prima supplementum palpabile et inexcusabile. Fue-

NOTÆ

que consulem conveniret, auctor plebi fuit ut hoc legis caput interim amplecteretur; illud alterum de vocandis in partem Latinis et Hernicis, in quo Virginius a Cassio dissentiebat, in aliud tempus differret. Sed Cassius, qui in sociorum benevolentia, et copiis, consiliorum suorum perficiendorum fiduciam collocabat, ideoque legis capita dividere nolebat, dimissa tum concione, Latinos Hernicosque in Urbem accersere cœpit, quo legem per vim ferret. Sic Urbs tumultibus plena, donec Senatus, secundum A. Sempronii Atratini sententiam, decrevit, per decemviros a consularibus creatos agrum publicum terminari, et pronuntiari quantum ejus in communes usus populi locari, quantum plebi dividi conveniat. Sociis jus civitatis adeptis, si quis postea ager communi militia partus fuerit, suam cuique populo portionem ex fœdere tribuendam. Electionem autem decemvirorum, et agrorum distributionem, curare futuros consules. Quo Senatusconsulto Cassii conciones et gliscens inopum seditio finem acceperunt.

[r] *Quem, ubi primum*] Optimi quique auctores pronomine relativo, *qui, quem, &c.* sæpe aliquo intervallo post nomen utuntur, ita ut ab illo sequentem periodum inchoënt. Cic. Epist. lib. I. Ep. 2. 'Ita sum cum illo locutus, ut mihi viderer animum hominis ab omni alia cogitatione ad tuam dignitatem traducere. Quem ego ipsum cum audio,' &c. Adjici possent sexcenta hujus generis loca.

[s] *Ubi magistratu abiit*] Quamdiu quis magistratum gerebat, reus agi non poterat.

[t] *Sunt, qui patrem*] Pater Romanis moribus primus ac domesticus filii, quorumvis criminum rei, judex erat: idque jure patriæ potestatis: quod, etiam in capitali in filium animadversione, antiquius fuisse lege XII. Tab. ex hoc loco, et ex iis quæ de Horatio lib. I. cap. 26. dicta sunt, facile patet. Verum filii causam pater adhibito propinquorum amicorumque consilio cognoscebat. Atque hanc de supplicio Cassii sententiam Valerius lib. V. cap. 8. affirmat, idemque tribunum plebis Cassium fuisse scribit. Sed hunc ejus errorem refutat Paul. Manutius in lib. de legib. Romanis, ubi de legibus agrariis.

† *Eum cognita domi causa*] Notissimum est apud Romanos patri jus

esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem[11 u] est, a quæstoribus K. Fabio[12 x] et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. Ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.[y]

42. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum;[z] qui,

rat: *in animis hominum respuebantur. Ubi primum, &c.'* Idem.—11 Al. *fidei.* —12 *Cæsone Fabio* Gronov. Doujat. Crevier.

NOTÆ

fuisse vitæ et necis in liberos. Vide exemplum in Senecæ lib. de Clement. c. 15. *J. Clericus.*

[u] *Idque propius fidem*] Cur publico quam privato judicio damnatum fuisse Cassium verosimilius sit, hanc inprimis rationem affert Halicarn. quod cum filii bona, sive peculium ad patrem pertineret, parum credibile est, et publicata a patre bona, dirutamque domum, et æreæ statuæ inscriptione consecratam ejus rei memoriam.

[x] *K.* [*Cæsone*] *Fabio*] Q. Fabii novi consulis frater, Cæso Fabius, et L. Valerius, Poplicolæ nepos, quæstores, Sp. Cassium affectatæ tyrannidis accusarunt, quod gratiam dividendi civibus agri, quæ Senatui universo communis esse debuerat, sibi uni vindicare, eamque cum sociis populis communicando, in speciem Romanis ostentare, re ipsa auferre, voluisset. His adjiciebant, quod propius urgebat, accersitos in Urbem Latinos atque Hernicos; eorumque audacissimis pecunias et arma subministrata. Quare, nec ejus meditatis orationibus, aut præclaris facinoribus, nec familiæ amicorumque ac liberorum supplicum aspectu et precibus, ac nec speratis ab unoquoque privatim commodis motus, populus eum capitis damnavit: tantum inerat tyrannidis odium. Statimque peracto judicio, in rupem Tarpeiam foro imminentem ductus a quæstoribus, ac toto inspectante populo in præceps datus est. At ejus in filios pœnam produci nimis inhumanum Senatui visum. Porro Cæsonem Sigonius prænomen esse observat ex Fastis, et litera *K* notari: falluntur ergo, qui *K. Fabium* legunt *Caium Fabium.*

[y] *Ser. Corn. Q. Fabio coss.*] Q. Fabius Vibulanus iterum et Servius Cornelius Cossus consulatum inierunt an. U. C. 268. Pro *Servio*, quidam *Sergium*, alii *Servilium* legunt; quæ nomina sunt, non prænomina, ut notat Glar. Cossi dicebantur homines rugosi, a similitudine cossorum, qui vermes sunt obesi, ex lignorum carie editi; quos aliquando luxuria cibo adhibuit, adeo ut in magnis reditibus a patribusfamilias hi vermes in Ponto et Phrygia computarentur, testibus Plinio lib. XVII. cap. 24. et D. Hieronymo contra Jovinianum.

[z] *Malignitate Patrum*] Post Cassii

devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. Quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen* plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio[a] K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. Uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos,[b] duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumsit. Adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes[c] eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino

* *Familia Fabiorum.*

NOTÆ

mortem optimates ita efferri cœperunt, ut plebeii judicium suum damnarent, quo propugnatorem suum neci dederant. Hunc mœrorem augebant novi consules, qui decreta Senatus de agris dividendis non exequebantur. Hi tumultuantem multitudinem ducere extra Urbem colore belli cogitabant. At pauci nomen in militiam dabant, tribunis vim cuiquam fieri vetantibus. Donec metus eos invasit ne dictator diceretur, isque supremus magistratus (qui cessantibus ceteris potestatem habebat nullis vinculis obstrictam) mandaretur Appio Claudio, homini duro admodum, atque adversus plebeios furores offirmato. Eo timore perculsi nomina dedere: et Cornelius quidem Veientem tantum agrum vastavit; mox redditis pretio captivis inducias in annum Veientibus dedit. Cum altero exercitu Fabius in Æquorum agrum irrupit: inde in Volscorum fines transgressus, qui ex Antiate agro coorti, conspecta Romanorum acie, pars Antium fuga petiere, pars in montis verticem compulsi se Fabio dedidere.

[a] *Cum L. Æmilio*] Ne quid irritata plebs moveret, si a consule aliquo populari largitionis spe incitaretur, Patres alteri ex accusatoribus Cassii, Cæsoni Fabio, Q. Fabii, anterioris consulis, fratri, auctores petendi consulatum fuerunt, cui L. Æmilium suæ factionis hominem adjunxerunt. Nec eorum consilia impedire plebs poterat, quod centuriatis comitiis, quibus majores magistratus creabantur, longe prævalerent nobilium locupletumque suffragia, uti lib. I. cap. 43. explicuimus. Itaque anno Urbis juxta Dionysii rationem 270. Archonte Athenis Nicodemo, consules creati L. Æmilius, Mamerci f. et Cæso Fabius, Cæsonis filius, quietam a domesticis turbis remp. habuere.

[b] *Volscos et Æquos*] Cum Volsci partem copiarum misissent in Latinos et Hernicos, Romanorum socios, reliquis copiis agrum suum tuerentur, Fabio tutela sociorum sorte obvenit, Æmilius alterum exercitum in Volscos ad Antium duxit. Romani hostem, de industria fugientem, secuti, magnam partem cæsi captive sunt, reliqui castris relictis tumulum ad Longulam occuparunt: at summissis a Cæsone auxiliis, Volsci ab castrorum oppugnatione repulsi cum damno in propria castra refugerunt, ita ut

bello, Postumio dictatore. Filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Solicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant.[d] Patres, satis superque gratuiti furoris[e] in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta[13] horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum[f] consules fuere. Ea igitur pars rei publicæ vicit. Nec in præsens modo, sed in veni-

13 'An non melius abesset conjunctio, et epexegesi dicerentur *largitiones*,

NOTÆ

Æmilio duce Romani potius non victi, quam victores, hoc anno videri debeant, si Halicarnasseo credimus.

[c] *Castoris ædes*] Castori et Polluci templum voverat A. Postumius Dictator anno U. C. 258. in pugna ad Regillum lacum adversus Tarquinios et Latinos, ut libri hujus cap. 20. indicatum est, quod nempe adolescentes duos, qui hostem præ ceteris acriter in prælio impulisse, ac deinde victoriam sub ipsum pugnæ tempus Romæ nuntiasse dicebantur; hos geminos fratres, Jovis filios fuisse aut credidisset, aut credi voluisset. Idcirco hanc ædem construxit in foro Romano, ubi juvenes illi, seu spectra, apparuerant. Ea post annum ferme XII. dedicata est Idibus Quintilibus, quo die pugnatum ad Regillum fuerat, institutumque est ut quotannis eorum, qui equos ex publico haberent, solennis transvectio eodem die post sacrificium fieret, egregio coronis trabeisque ornatorum velut e prælio redeuntium spectaculo: quod Dionys. lib. VI. tradit. Etsi vero utrique fratri dicata ædes esset, vulgo tamen Castoris dicebatur, nulla Pollucis mentione: idque ex fabula ortum suspicor, quæ vult Castorem fratris morte redemtum, ita ut, altero in terris aut inter cœlites existente, alter apud Inferos degat, nec ambo simul compareant: quo spectat M. Bibuli cum Cæsare consulatum ineuntis, ac spectacula communibus cum illo sumtibus populo edentis, jocus apud Suetonium. Receptæ nihilominus illi fabulæ hæc ipsa de pugna Regillensi adversatur. Sed nimirum servandæ majestatis Romanæ causa, parum erat unicum in eadem re miraculum intervenisse: vel potius in hujusmodi figmentis inutile aut absurdum rationem quærere. Illa forte non omnino rejicienda quæ Astronomica observatione de cœlesti Geminorum signo nititur, ita se habentium, ut, occidente altero, alter oriatur.

[d] *Popularem potestatem lege populari celebrabant*] Conabantur nempe tribuni plebis potestati suæ, plebis gratia institutæ, decus ac nomen addere, proposita lege agraria plebi semper gratissima.

[e] *Gratuiti furoris*] Seditiosi sane spiritus sponte in animis plebeiorum effervescebant, ita ut tribunorum opera ad eos excitandos nihil opus esset.

[f] *Largitiones temeritatisque invitamenta*] Mallet Gronovius abesse conjunctionem, et appositione sive epexegesi dici *largitiones, temeritatis invitamenta:* sed exiguum est, aut nullum, inter hæc duo discrimen, si sententiam spectes.

entem etiam annum M. Fabium, Kæsonis fratrem,[g] et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules[14] dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis[15 h] est. Vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus,[i] facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus,[k] unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens[l] initum; et Volsci rebellarunt.[m] Sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipsos certando.[16] Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. Motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant,[x] publice privatimque, nunc extis, nunc per aves,[n]

[x] *Monebant harioli.*

temeritatis invitamenta?' J. F. Gronov.—14 *Consulem* Edd. ante Drak.—15 Vet. lib. *cum tribunis plebis.*—16 '*Abutebantur iis.* Hic male deleverunt particulam. Scribe, *abutebanturque iis inter semet ipsi certando.* Habent enim et Mss. et edd. omnes veteres.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[g] *M. Fabium Kæsonis* [*Cæsonis*] *fratrem*] Marcus Fabius Vibulanus, et L. Valerius Potitus creati consules in annum 271. ex Dionys. 270. ex Sigon. et Fast. Capitol. Manente in Volscis apud exercitum Æmilio, comitiis præfuit solus Cæso, qui, plebe consulares aliquot minus potentes optante, candidatorum duntaxat rationem haberi permisit.

[h] *Cum tribunis*] Decemviros agro publico dividendo creari postulabat unus tribunorum C. Mænius: id consules prætextu belli recusabant, ille autem delectum omni vi prohibebat.

[i] *Vana lex .... irritum munus*] Consules quippe eos qui citati non parerent, quando prohibente tribuno ducere non poterant, pecunia mulctabant; eosque qui agros haberent, excisis arboribus, dirutisque villis, qui autem alienos fundos colerent, rustico instrumento, jumentis, pecoribus distractis, coërcebant; nullam adversus hæc opem ferre valentibus tribunis, quorum potestas mœnibus circumscripta, et quibus ne pernoctare quidem extra Urbem fas erat, præterquam Latinarum feriarum tempore.

[k] *Post tres continuos consulatus*] Hoc triennio tres ex Fabia gente fratres consulatum gesserunt, Quintus, Cæso et Marcus: firmi omnes adversus tribunorum conatus.

[l] *Bellum Veiens*] Ejus belli nulla hic apud Halicarnasseum mentio.

[m] *Volsci rebellarunt*] Fabio ad tutelam sociorum destinato, Volsci Valerio obvenerunt; qui post cruentum utrisque prælium, neutram in partem inclinante victoria, exercitum reduxit, victoriam odio consulis et patriciorum aspernatum.

consulti, quam haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis,[o] damnata incesti pœnas dederit.

43. Q. Fabius inde[p] et C. Julius[17] consules facti. Eo anno non segnior discordia[y] domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. Furius[q] consules fiunt. Ortonam,[18] Latinam urbem,[r] Æqui oppugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur.[19] Qui terrores, cum compescere deberent,

[y] *Non minus ardens dissensio.*

17 Vulg. *C. Tullius.*—18 Al. *Artonam* vel *Hortanam.*—19 *Minitabantur*

NOTÆ

[n] *Nunc extis, nunc per aves*] Hæc præcipua duo apud priscos divinationis genera fuere. Haruspices enim inspectis hostiarum visceribus, auspices augures que ex avium volatu, cantu, aut pastu, futura prædicebant.

Nunc extis, nunc per aves] Est ἀκυρολογία, nam vates ipsi Deos per exta et aves consulebant, ut quid vellent rescirent. *J. Clericus.*

[o] *Oppia, virgo Vestalis*] Dionysius Opimiam vocat: aitque detracta capiti corona defossam; duos autem ejus corruptores verberibus enecatos; ac mox litatum esse narrat.

[p] *Q. Fabius inde*] Post ingentes inter plebem ac patricios contentiones, cum tribuni plebis comitiis consularibus intercederent, ne præsertim Appii Claudii filius, arrogans, audax, et plebeiis infensus, consul crearetur; consules comitia tribunorum impedirent; rebus ad seditionem spectantibus, placuit Senatui ad dissidia sedanda internegem nominari Aulum Sempronium Atratinum; qui post paucos dies Sp. Lartium dictatorem designavit. Hoc centuriata comitia habente consules creati sunt Q. Julius plebis studiosus, et Q. Fabius Cæsonis filius iterum, addictus optimatibus.

[q] *K. Fabius, et Sp. Furius*] Consules hi anno U. C. 272. ex Dionysio, post magnam contentionem creati sunt mutuo plebis patrumque consensu, Senatu Fabium, plebe Furium designante. Id. 75. Olympiade factum, principe Athenis Calliade, quo tempore Xerxes expeditionem fecit in Græciam.

[r] *Ortonam, Latinam urbem*] Ortona ex Strabone, Plinio, aliisque, Frentanorum oppidum est ad mare Hadriaticum, pristinum hodieque nomen retinens; sed hæc vix eo tempore Romanis cognita. Alia Livii exemplaria *Artonam* habent, et lib. III. *Hortonam* vel *Hortanam*. Dionysius Ὀρτὼν vocat lib. VIII. ubi Gelenius *Artonam* vertit, eamque a Veientibus obsessam addit, contra quam Livius, ipseque Dionysius, qui obsessores faciunt Æquos, a quibus hic captum oppidum narrat. Unde Cluverius *Hortonam* apud Nostrum, Græca vero formatione Ὀρτῶνα apud

auxere insuper animos plebis:[s] redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. Sed Sp. Licinius,[t] tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ,[20 u] coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. Ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur.[x] Et in Veientibus[1 y] quidem nihil dignum memoria

[z] *Extorquendi legem agrariam a patribus per extremam belli necessitatem.*

Edd. ante Drak.—20 *Ipsi ejus collegæ* legendum monent cum Mureto J. F. Gronov. Doujat. et Rupert. et ita in ed. Kreyssigii legitur.—1 ‘Ita quidam Mss. At plerique et edd. ante Sigon. *Furio in Æquos, in Veientes Fabio datur. Et in Æquis quidem, &c.* Huic lectioni favet Dionys. ex quo etiam petita videtur: sed ea recepta Livius sibi repugnat. Cf. c. 44. extr. et 46.

NOTÆ

Halicarnasseum legit, pro Ὀρούς lib. VIII. et pro Βιρτῶνα lib. X. quod ex his amborum locis Latinorum fuisse oppidum constat ultra Algidum, haud procul Corbione, circa Præneste et Labicos. Holstenius nunc *Monte Fortino* dici arbitratur, *Fortini* nomine non abludente a Virtone Dionysii.

[s] *Auxere animos plebis*] Non adversus hostes, sed adversus patricios, qui plebis opera propter hæc bella indigebant.

[t] *Sp. Licinius*] Sp. Icilium vocat Dionys. qui an idem fuerit cum eo qui ante annos ferme tredecim inter primos tribunos plebis ab eodem numeratur, non facile dixerim. Hunc tribunum plebis ex Icilia potius familia, ut est apud Dionysium, quam, ut Livius vult, ex Licinia fuisse, duabus de causis, putat Sigon. tum quod ex Icilia multi per ea tempora infestissimi patribus tribuni memorentur, quod a Livio ipso nominatim observatum lib. IV. cap. 54. tum quod prænomen *Spurius* nusquam alias in gente Licinia, contra in Icilia sæpius occurrat. Is delectum diu distulit, negans se passurum quicquam decerni, nisi prius creatis decemviris, qui agrum publicum finirent, ac dividerent; eam in rem animata seditiosis concionibus plebe. Sed cum ei atrox dictum excidisset, malle se hostes Urbe potitos videre, quam sinere ut invasores agrorum publicorum occupata retineant; ea voce offensi, cum plebis magna parte aliqui tribunorum actioni collegæ sui intercesserunt. Ita delectus habitus.

[u] *Ipsius ejus collegæ*] Ipsi tribuni plebis, quorum quatuor monente Appio ad Senatus partes per consules traducti, Licinii sive Icilii collegæ sui actioni intercesserunt, ex Dionysio. Mallem *ipsi ejus collegæ.*

[x] *Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur*] Vulgata editio habet, *Fabio in Veientes, in Æquos Furio datus.* Quo nomine hunc locum reprehendit Sabellicus, quasi cum iis pugnantem

gestum est. Fabio aliquanto plus negotii[z] cum civibus, quam cum hostibus, fuit. Unus ille vir ipse consul[2 a] rem publicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam cum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. Nec illos, etsi[3] non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum ac-

pr.' *Rupert.* Vid. inf. et Not. Var.—2 'Verba *ipse consul* ab aliena manu profecta putabant Freinsh. ad Flor. I. 13. 21. et Duk. ad h. l. Contra Drak. monet, vocem *consul* necessariam esse, et sine ea frigere mox *τὸ consulis* omnemque perire oppositionem. Idem et J. F. Gronov.' *Rupert.*—3 Muretus

NOTÆ

quæ mox cap. 44. dicuntur: 'Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro victoriam victis Æquis; signa deserta; Imperatorem in acie relictum; injussu in castra reditum:' et quæ cap. 45. sub finem de Veientibus subjiciuntur, sperantibus Romanos, 'non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis.' Ex quibus manifeste patet secundum Livii sententiam Cæsonem Fabium consulem, qui mox ab exercitu suo desertus narratur, non adversus Veientes, sed adversus Æquos duxisse. Quidam idcirco emendandum putaverunt prout in postremis editionibus legitur, *Fabio in Æquos, in Veientes Furio datus*, uti Sigonius in antiquo exemplari legi affirmat. Quod si ita est, ejus sententiæ lubens subscripserim. Sic quidem dissentit Livius a Dionysio, qui bellum Veius Fabio assignat, Furium regionem Æquorum impune populatum, ditatas præda copias reduxisse refert. Sed multo magis ferendum est, quemadmodum Sigonius notat, hos duos scriptores, qui non semper consentiunt, in hoc quoque dissidere, quam Livium sibi non constare.

[y] *Et in Veientibus*] Ita melius, quam *in Æquis*, ut ante Sigonium legebatur.

[z] *Fabio aliquanto plus negotii*] Romani quippe nec hostes prælio in fugam versos persequi, nec eorum castra expugnare voluerunt: sed, quo triumphi honorem egregio duci eriperent, motis media nocte castris, in Urbem, injussu ejus, tanquam victi, non sine periculo abierunt. Nam et cognita eorum profectione fugæ simili, hostes cæsorum cadavera spoliarunt, direptisque impedimentis, vicinos urbi agros, quasi victores, populati sunt: quæ Veientibus Halicarnasseus tribuit, Livium, ne secum ipse dissideat, Æquis assignare oportet.

[a] *Unus ille vir ipse consul*] Hanc loquendi formam satis ferendam censet Gronovius, nec ab aliena manu irrepsisse suspicatur hæc duo vocabula *ipse consul;* sic enim infra apud Nostrum: 'Unus e patrib. ipse App. Claudius et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat.'

celerare; aut, si aliud nihil, instare instructos.[4 a] Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos,) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita[b] sunt. Adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

44. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius[5 c] fuit. Is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio,[6] ingressus, delectum paulisper impediit.[b] Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, 'Victam tribuniciam potestatem,' dicere, 'priore anno; in

[a] *Peditatus recusavit hostes dissipatos persequi: eumque, non modo, ut par erat, exhortatio imperatoris sui, utcumque exosi, adigere potuit ad maturandum gradum, sed ne pudor quidem proprii criminis cum turpitudine conjuncti, nec infamia publica in ipso facinore, aut imminens statim periculum, si forte hostes animum recepissent: quæ singula eos movere debebant; vel, si nihil aliud conari vellent, eos certe impellere, ut acie instructa sequerentur hostem fugientem.*

[b] *Quasi Licinio ea res ex sententia successisset, ita Tib. Pontificius eandem iniit rationem, et aliquamdiu delectui militari obstitit.*

expungit τὸ *et*.—4 'Muretus, haud dubie quod *instare* vix pro 'stare,' dici posse putabat, emendat, *stare*. Sed librarios *stare* mutasse in *instare* parum probabile est. Livius igitur mihi scripsisse videtur, *in acie stare instructos*, præcipue cum paulo ante consul 'aciem instruxisse,' et cap. seq. imperator 'in acie relictus' esse dicatur.' *Doering*. Conj. Rupert. *perstare* vel *restare*.

5 Al. *Tib. Pontificius*, al. *T. Pontificius*.—6 In Ms. Veith. est, *velut præces-*

NOTÆ

[b] *Nec . . . remedia ulla ab imperatore quæsita*] Ille quidem monitis preces ac minas adjecit, teste Dionysio: sed cum his milites magis exasperarentur, contemtisque imperiis tentoria refigerent, arma sumerent, sancios deportarent, jubente nemine abituri, necesse habuit profectionis signum dare.

[c] *Tib. Pontificius*] Cum ante legeretur *T. Pontificius*, recte Rhenanus ad vetusti codicis fidem emendavit *Tiberius Pontificius*. Nam eo prænomine tribunum hunc indigitat Dionysius Halicarnasseus, uti Sigonius observavit, qui addit, prænomen *Tiberius* duabus literis *Ti.* antiquitus scribi solitum, non tribus *Tib.* Titum autem unica litera *T.* significari.

præsentia re ipsa,[d] exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam[7] sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam.[e] Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.' Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim[8] aliquid juris[e] adversus singulos erat,[d] partim gratia, partim auctoritate, obtinuere,[9] ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent rei publicæ esse: quatuorque tribunorum[10f] adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata,

[c] *Tunc quidem eventu ipso, sed, si exemplum rei spectetur, in tempus omne futurum, dicebat superatam esse potestatem tribunorum plebis: semper enim aliquem inter eos repertum iri qui vellet sibi quærere victoriam de alio tribuno, et nobilitatis favorem demereri in publicam utilitatem.*

[d] *Prout unusquisque privatim necessitudinem aliquam cum hoc vel illo habebat.*

sisset Sp. Licinius. Al. *Sp. Icilio.*—7 Vulg. *qui ex collega victoriam.*—8 Vulg. *ut cuique eorum privatim.*—9 Pro *obtinuere* in cod. Gaertner. *obtinere.*—

NOTÆ

[d] *In præsentia re ipsa*] Sic quidam emendarunt, cum antea legeretur, *in præsentia reip. exemplo in perpetuum:* quæ quidem emendatio haud paulo clariorem reddit sensum ex Glareani sententia, apud quem annotatur, illud *in præsentia* apud Veteres in multo usu, *in præsentiarum* non item, sed apud Vallam Perottumve esse natum.

[e] *Aliquid juris*] Juris nomine intelligitur hoc loco auctoritas, potestas ex quadam præsertim necessitudine, cujusmodi patronorum in clientes. Sic jus patriæ potestatis dicimus, et Tullius eodem sensu, I. de nat. Deor. 'Cum quibus quid potest nobis esse juris.'

[f] *Quatuorque tribunorum*] Antea *novem* legebatur, cujus loco Rhenanus invexerat vocem *norum*, censens hoc vocabulum ad nomen *delectum* esse referendum. Novem tamen tribunos uni pontificio resistere hoc tempore non potuisse constat, cum nondum decem, sed quinque duntaxat tribuni crearentur. Certe numerus tribunorum quaternarius hic ab Halicarnasseo proditur: mendi autem causa ex notis numerorum, ut sæpe fit, orta est, scriptumque fuit *IX.* pro *IV.* ut plerumque *V.* pro *X.* mendose scribitur, aut contra.

quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, 'Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. Id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum,[g] partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges[h] esse. Primum in delectibus sævire solitos;[i] eosdem in bello tamen paruisse ducibus. Qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi.[e] Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis:[k] signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum.[f] Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos.' Ea spes Etruscos armaverat,[11] multis in vicem casibus victos victoresque.[l]

[e] *Potuisse stare ac servari rem Romanam, qualiscumque esset status civitatis, modo salva esset disciplina militaris. Sed consuetudinem non obediendi magistratibus nunc usque in castra secutam esse milites Romanos.*

[f] *Non jubente, immo prohibente, et pugnam imperante duce, Romanos in castra sua esse reversos.*

10 Vulg. *esse, novumque tribunorum.* Vid. Not. Var.—11 '*Hæ spes Etr. armaverant* Edd. ante Ald. atque a Rhenano ad Drak. Sicut et Ms. Veith.' *Stroth.*

NOTÆ

[g] *Diu sustentatum id malum*] Hanc impendentem ex seditionibus perniciem aliquamdiu compressit, vel retardavit, hinc prudentia Senatus, hinc plebis patientia; quibus velut sustentaculis fulta salus publica hactenus steterat.

[h] *Suos cuique parti magistratus, suas leges*] Consules senatui, tribuni plebi addicti. Illi leges ferebant, quibus reluctabantur sæpe plebeii; at horum plebiscitis patricii se teneri palam negabant, ante legem nempe Horatiam, post annos ab hoc consulatu 32. a M. Horatio consule latam, de qua l. III. c. 55.

[i] *In delectibus sævire solitos*] Plebeii, cum eorum ad bellum opera patricii egebant, ferocius quam par erat se gerebant auctoribus tribunis. *Ils s'échappoient, ils faisoient le pis qu'ils pouvoient.* An igitur, ut 'scæva,' apud

45. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant:[g] memoria pessimi proximo bello exempli[m] terrebat,[12] ne rem committerent eo,[h] ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi.[n] Diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras,[o] sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant,[i] qua consules ipsos, qua exercitum increpando. 'Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum:[k] et consules magis non confidere,[14] quam non credere,[p] suis militibus. Novum

[g] *Proprios timebant exercitus.*
[h] *Ne in casum eo usque rem darent, ut, &c.*
[i] *Cum nullatenus eos commoverent.*
[k] *Exprobrantes exercitui Rom. quod ad dissimulandam ignaviam invenisset simulationem domestici dissidii.*

12 *Terrebantur* Edd ab Ald. ad Drak. et Ms. Veith.—13 'Delendum videtur τὸ *tam*, vel leg. *se tenebant primum*.' Rupert.—14 'Flor. *consules magis confidere*. Forte, *magis non fidere quam non credere*.' J. F. Gronov.—15

NOTÆ

Festum, quæcumque res mala, quasi sinistra, ita scævire hic dicendum erit, pro perperam, ac velut sinistre agere? non pro crudelitatem exercere, quæ vulgaris est hujus verbi acceptio; non enim adhuc eo furoris venerant Romani, ut mutuis cædibus inter se grassarentur.

[k] *Victis Æquis*] Aut potius Veientibus, si Dionysio fides, uti ante monuimus.

[l] *Victos, victoresque*] Veientes, cum quibus ultimum Romulus bellum gesserat, cum a Tullo Hostilio defecissent, castris ab eo exuti fuerant: tum post populatos Romanorum agros ab Anco Marcio semel atque iterum victi, et a Tarquinio Prisco cum reliquis Etruscis parere coacti, adversus Servium Tullium diversa fortuna bellarunt, non nisi post vicennium domiti. Nunc resumto bello, centum amplius annis Romanorum virtutem exercuerunt; donec Veiorum urbs potentissima, post decennalem obsidionem, a Fur. Camillo capta est, an. U. C. 357. ut infra lib. v. cap. 22.

[m] *Memoria pessimi proximo bello exempli*] Legebatur antea *terrebant*. Rhenanus in passivam vocem transtulit. Gronovio placet quod in multis Mss. est, *memoria terrebat*, in nominandi casu. Idque Livium sapere magis videtur.

[n] *Tam ancipiti periculo aversi*] Supple, a prælio committendo.

[o] *Leniturum iras*] Intellige cogitabant, vel sperabant.

[p] *Magis non confidere, quam non credere*] Etsi aliquando credere et confidere eodem pæne sensu dicantur, proprie, tamen ut Nann. notat, 'credimus illis quos solvendo esse putamus,' sive a quibus aliquid præstari posse persuasum habemus, confidimus illis quorum benevolentia securos

seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.' Ad hæc in novitatem generis originisque,[q] qua falsa, qua vera, jacere. Hæc, cum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. At[15] imperitæ multitudinis[6] nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis:[l] nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus:[m] externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. Adeo superbe insolenterque hostis eludebat.[17] Frequentes in prætorium[r] conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. Pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. Si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est.[n] Quippe

[l] *Et animos eorum abducebant a cogitatione incommodorum domesticorum.*
[m] *Nolebant quicquam prospere evenire, neque Senatui, neque consulibus.*
[n] *Postquam compererunt a consulibus esse constitutum abstinere a pugna.*

Vulg. *Ac.*—16 *Multitudini* Edd. ante Drak.—17 Conj. J. F. Gronov. *illudebat.*

NOTÆ

nos facit,' et a quorum animo ac moribus officia expectamus. Sic itaque Etrusci videri volebant consulibus suspectam potius esse exercitus virtutem ac fortitudinem, quam voluntatem, eosque certamen detrectare, non tam, ut fingebant, quod suos male in se animatos putarent, ideoque non auderent ipsorum fidei et benevolentiæ quicquam committere; sed quod nullam in eorum robore fiduciam ponerent, quos existimarent imbelles ac timidos esse.

[q] *In novitatem generis originisque*] Probra quoque Etrusci in Romanos jactabant petita ex eorum origine, quod scilicet orti essent ex hominum colluvie, qui, ne æs alienum quo gravabantur, aut criminum quæ commiserant, pœnas persolverent, in asylum Romuli confugissent: qua de re ad lib. I. cap. 8. Eo alludit Satiricus cum ad nobiles Romanos ait: 'Primus majorum, quisquis fuit ille, tuorum, Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.'

[r] *In prætorium*] Prætorium est palatium, vel tentorium prætoris; quod generale nomen est eorum qui cum imperio præsunt. Hic tentorium con-

impune se insultaturos:[18] non credi militi arma.[s] Rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis,[o] [19] ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse:[t] totis castris undique ad consules curritur. Non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde,[20] ad crescentem tumultu [1] jam metum seditionis collega concedente, cum silentium classico fecisset:[p] [u] 'Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est,[x]

[o] *Cursitant ante portas castrorum Romanorum.*
[p] *Cum collega Manlius permitteret (pugnam), ob timorem seditionis, &c.*

—18 '*Rati* addit præter alios Mss. et Veith. interpretandi causa.' *Stroth.* —19 Vulg. *concursant portis.*—20 In Ms. Veith. est, *tergiversatur tamen Fabius. Deinde.*—1 Vulg. *ad crescentem tumultum.*—2 *Jurent* Edd. ante Drak.

NOTÆ

sulare intellige, quo milites confluebant, ut signum pugnæ postularent.

[s] *Non credi militi arma*] Accincti quidem ferro milites vulgo erant, sed extra stationes, nisi pugna immineret, vix lorica, scuto, pilo armabantur.

[t] *Pati Romanus posse*] Non ultra Romani contumeliam pati poterant. Unde, cum infinitivus pro indicativo hic sumatur historicorum more, (qui et Romanum, et militem, pro Romanis, ac pro militibus dicunt,) errant haud dubie qui scribunt *pati Romanos posse.*

[u] *Silentium classico fecisset*] Classicum, sive a classibus urbanis nauticisve deductum, sive longius petitum a calando, vel a clangore, tam pro tuba flexili, cornuve, quam pro sono dicitur, Servio teste. Et classicum, licet plerumque pro signo ineundæ pugnæ accipiatur, producitur tamen ad quodvis aliud signum imperatoris aut magistratus jussu editum, ad convocandam multitudinem. Aliam Fabii ad milites orationem refert Dionysius.

[x] *Certum atque decretum est*] Hic M. Fabii sermo pugnandi copiam tam præcise negantis, mirum quod Manlium collegam, ardori militum obsecundantem, non pupugerit; cum pari in parem imperium non esse certissimum sit. Et vero paulo antea collatis capitibus consilium, conjunctim atque ex æquo habuisse ambo narrantur. Conjicere quis posset, summam imperii, concedente Manlio, penes Fabium fuisse, ut post Agrippa Quinctio alteri consuli concessit, lib. III. cap. 70. Sed huic collegæ facilitati debuit Fabius comiter respondere. Veram itaque ejus rei causam colligere licet ex Halicarnasseo lib. IX. qui memorat, admotis prope Veios duobus exercitibus, hos consules initio in duobus tumulis haud multum

seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.' Ad hæc in novitatem generis originisque,[q] qua falsa, qua vera, jacere. Hæc, cum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. At[15] imperitæ multitudinis[16] nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis:[l] nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus:[m] externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. Adeo superbe insolenterque hostis eludebat.[17] Frequentes in prætorium[r] conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. Pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. Si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est.[n] Quippe

[l] *Et animos eorum abducebant a cogitatione incommodorum domesticorum.*
[m] *Nolebant quicquam prospere evenire, neque Senatui, neque consulibus.*
[n] *Postquam compererunt a consulibus esse constitutum abstinere a pugna.*

Vulg. *Ac.*—16 *Multitudini* Edd. ante Drak.—17 Conj. J. F. Gronov. *illudebat.*

NOTÆ

nos facit,' et a quorum animo ac moribus officia expectamus. Sic itaque Etrusci videri volebant consulibus suspectam potius esse exercitus virtutem ac fortitudinem, quam voluntatem, eosque certamen detrectare, non tam, ut fingebant, quod suos male in se animatos putarent, ideoque non auderent ipsorum fidei et benevolentiæ quicquam committere; sed quod nullam in eorum robore fiduciam ponerent, quos existimarent imbelles ac timidos esse.

[q] *In novitatem generis originisque*] Probra quoque Etrusci in Romanos jactabant petita ex eorum origine, quod scilicet orti essent ex hominum colluvie, qui, ne æs alienum quo gravabantur, aut criminum quæ commiserant, pœnas persolverent, in asylum Romuli confugissent: qua de re ad lib. I. cap. 8. Eo alludit Satiricus cum ad nobiles Romanos ait: 'Primus majorum, quisquis fuit ille, tuorum, Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.'

[r] *In prætorium*] Prætorium est palatium, vel tentorium prætoris; quod generale nomen est eorum qui cum imperio præsunt. Hic tentorium con-

impune se insultaturos:[18] non credi militi arma.[s] Rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis,[o] [19] ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse:[t] totis castris undique ad consules curritur. Non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde,[20] ad crescentem tumultu[1] jam metum seditionis collega concedente, cum silentium classico fecisset:[p] [u] 'Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est,[x]

[o] *Cursitant ante portas castrorum Romanorum.*
[p] *Cum collega Manlius permitteret (pugnam), ob timorem seditionis, &c.*

—18 '*Rati* addit præter alios Mss. et Veith. interpretandi causa.' *Stroth.* —19 Vulg. *concursant portis.*—20 In Ms. Veith. est, *tergiversatur tamen Fabius. Deinde.*—1 Vulg. *ad crescentem tumultum.*—2 *Jurent* Edd. ante Drak.

NOTÆ

sulare intellige, quo milites confluebant, ut signum pugnæ postularent.

[s] *Non credi militi arma*] Accincti quidem ferro milites vulgo erant, sed extra stationes, nisi pugna immineret, vix lorica, scuto, pilo armabantur.

[t] *Pati Romanus posse*] Non ultra Romani contumeliam pati poterant. Unde, cum infinitivus pro indicativo hic sumatur historicorum more, (qui et Romanum, et militem, pro Romanis, ac pro militibus dicunt,) errant haud dubie qui scribunt *pati Romanos posse.*

[u] *Silentium classico fecisset*] Classicum, sive a classibus urbanis nauticisve deductum, sive longius petitum a calando, vel a clangore, tam pro tuba flexili, cornuve, quam pro sono dicitur, Servio teste. Et classicum, licet plerumque pro signo ineundæ pugnæ accipiatur, producitur tamen ad quodvis aliud signum imperatoris aut magistratus jussu editum, ad convocandam multitudinem. Aliam Fabii ad milites orationem refert Dionysius.

[x] *Certum atque decretum est*] Hic M. Fabii sermo pugnandi copiam tam præcise negantis, mirum quod Manlium collegam, ardori militum obsecundantem, non pupugerit; cum pari in parem imperium non esse certissimum sit. Et vero paulo antea collatis capitibus consilium, conjunctim atque ex æquo habuisse ambo narrantur. Conjicere quis posset, summam imperii, concedente Manlio, penes Fabium fuisse, ut post Agrippa Quinctio alteri consuli concessit, lib. III. cap. 70. Sed huic collegæ facilitati debuit Fabius comiter respondere. Veram itaque ejus rei causam colligere licet ex Halicarnasseo lib. IX. qui memorat, admotis prope Veios duobus exercitibus, hos consules initio in duobus tumulis haud multum

non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurant.[q] Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallet.' Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. 'Victor,' inquit, 'M. Fabi, revertar ex acie.' Si fallat,[y] Jovem patrem, Gradivumque Martem,[z] aliosque iratos invocat[3] Deos.[a] Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat.[b] Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc a rmatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri.[q] Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens[4] [c] maxime enituit. Multis civilibus cer-

[q] *Dicunt: Veniant nunc Etrusci, nobisque ingerant convicia; nunc mihi aliquis eorum occurrat, qui ad maledicta se audaces ostendebant.*

et Ms. Veith.—3 Quidam Mss. *Si fallam .... invoco.*—4 'Verba *Fabia gens* glossatoris manum sapiunt.' *Schæf.*

NOTÆ

invicem distantibus seorsim munivisse. Verum cum Manlii prætorium de cœlo tactum esset, lacerato tentorio, everso foculo, equo militari occiso, quoniam interpretes ejus prodigii monebant, castrorum oppugnationem, et clarissimorum virorum interitum significari, a Manlio milites media nocte traductos in Fabii castra. Unde sane Fabio in his castris, quæ propria ipsius revera castra erant, præcipuum concedi imperium æquitas postulabat. Simile quid bello Punico 2. contigit, postquam Minucius, magister equitum, cujus æquatum cum Fabio dictatore imperium extra ordinem fuerat, ab Annibale fusus, castra cum dictatore conjunxit, lib. XXII. cap. 30.

[y] *Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat*] Priora verba Flavoleii centurionis sunt. Posteriora, 'si fallat,' sunt ipsius Auctoris, narrantis quæ Flavoleius prioribus adjecit. Flavoleius ille vir plebeius, et colonus, suis manibus operari solitus, fuisse dicitur a Dionysio; non vilis tamen, sed laudato corporis animique robore, ac primipili centurio, id est, primum inter legionis suæ centuriones obtinens locum.

[z] *Gradivumque Martem*] Servius in III. Æn. laudatus a Glar. 'Gradivumque, patrem,' a gradiendo dictum, interpretatur θοῦρον Ἄρηα, id est, exsilientem in prælia.

[a] *Iratos invocat Deos*] In Buslidiano codice *juratos* legi annotat Nann. lib. v.

[b] *In se quisque jurat*] Non tantum pro se quisque, id est, unusquisque suam vicem, sed *in se quisque*, hoc est, in suum caput, et suo periculo; ut, si victi redeant, et sic juramentum fallant, tum perjurii pœnas dare velint.

[c] *Fabium nomen, Fabia gens*] Nomen hoc loco generis decus et gloriam, gens familiam significat; quanquam hæc vocabula promiscue sumantur

taminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.[d]

46. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos,[r] quam pugnaverint cum Æquis.[r e] Maius quoque[f] aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. Nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant)[g] prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium[4] Etruscis fuit,[h]

[r] *Certo sperabant Etrusci fore ut Romani non magis adversus ipsos dimicarent, &c.*

4 '*Explicandi ordines spatium* recte, opinor, emend. J. F. Gronov.' *Rupert.*

NOTÆ

apud Nostrum. Nobilissimæ autem Fabiorum familiæ originem Ovid. II. Fastor. et Plutarchus, in vita Q. Fabii Maximi, deducunt ab Hercule, ex quo et Evandri filia natum ferunt eorum parentem. Denominationem vulgo a Fabis derivant. Ratio ex usu Veterum petitur, quod scilicet priscis temporibus, cum nobilissimi quique agriculturæ vacarent, hujus familiæ princeps in serendo inprimis excolendoque hoc genere leguminis excelleret; unde Fabii nomen ipsi ac posteris inditum: quomodo a pisis Pisones, a lentibus Lentuli, a ciceribus Cicerones cognomina sua sortiti creduntur apud Macrobium. Antiqui sane Fabii; nam Ovid. idem Fabium Remo, ut Quintilium Romulo sodales Lupercalibus assignat. Nemo tamen in Fastis consul ex ea gente occurrit ante Q. Fabium, hujus M. Fabii nunc consulis fratrem natu maximum, qui nonnisi anno 269. consulatum adeptus fuit. De quo, deque altero fratre Cæsone, vide hujus libri cap. 43.

[d] *Detrectant*] Intellige pugnam.

[e] *Quam pugnaverint cum Æquis*] Repetenda hic quæ ad caput 43. jam diximus de Livii vel secum ipso, vel certe cum Halicarnasseo, hac in re discordia.

[f] *Majus quoque*] Sperari nimirum posse tantum inter patricios plebeiosque, qui in exercitu erant, dissidium; ut ad mutuas usque cædes, forte et in ipsorum consulum capita, sæviretur.

[g] *Exacerbaverant*] Animos nempe Romanorum militum.

[h] *Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit*] Gronovius non immerito suspicatur reponendum *ordines:* non enim uno, sed pluribus ordinibus acies constat. *Ils eurent à peine le loisir de se mettre en bataille.* Tentari posset 'ordo' hic a Livio pro ordinatione, sive pro ratione, ac dipositione totius prælii, quam Etrusci explicate, prout inter eos constitutum antea fuerat, sequi atque implere non potuerint: nam 'explicatum' Cic. ad Brutum dixit pro eo quod certo judicio decretum est, 'Mihi autem non erat explicatum quid agerem.' Et negotium 'explicare,' immo et pecuniam solvendo æri alieno 'explicare,'

cum, pilis inter primam trepidationem[i] abjectis[k] temere magis, quam emissis, pugna jam in manus,[6 l] jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus,[m] venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat,)[n] principem in confertos[a] Veientes euntem, ferox viribus et

[a] *Cum hostes conglobatos invaderet.*

—6 Vulg. *pugna jam ad manus.*—7 Vett. codd. apud Sigon. *obiit.*—8 In Ms.

NOTÆ

jurisconsultis tritum.

[i] *Inter primam trepidationem*] Trepidatio non timoris, sed ardoris hoc loco indicium est, et festinationis: qui enim timent, festinant gressus: inde trepidos pro festinis dici notat Servius in III. Æneid.

[k] *Pilis . . . abjectis*] Sic apud Sallust. in Catil. 'infestis signis concurrunt, pila omittunt, (scribitur ab aliquibus *emittunt*: sed insulse, ut ex sequentibus patet) res gladiis geritur.' Pila, Græcis ὑσσοί, tela fuere Romanorum propria, ut gæsa Gallorum, et sarissæ Macedonum, teste Varrone. Pilorum vero non unum genus fuit; quædam enim crassa erant, quædam tenuiora. Rursus illorum alia tereti, alia quadrato hastili. Hoc in his omnibus trium cubitorum longitudinem æquabat, præfixo telo ferreo hamato, quod quadrangulum initio fuit, ac trium pedum; postea trigonum, ac pedale, digitali crassitie; mucrone adeo tenui, atque acuto, ut scuto aut pectori hostium inhærens frangeretur, nec ab hoste remitti posset. Ejus missilis tanta vis erat, ut arte et virtute directum scutatos pedites, et loricatos equites transverberaret, teste Vegetio lib. II. cap. 15. Pilum autem Varro lib. IV. de Ling. Lat. 'Dictum,' ait, 'ab omine quod hostes feriret, ut pilum,' sive pistillum.

[l] *Pugna jam in* [*ad*] *manus*] Codices plurimi et Andreæ Romana editio habent *pugna jam in manus*, quod minime spernendum Gronovio videtur, eam loquendi formam probanti ex Sallustio inprimis, apud quem Bell. Jugurth. c. 89. refertur, 'consul existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum:' ab eodem dicitur, 'Si qui in manus venerant, obtruncare.' Verum, etsi utrumque eodem sensu possit accipi, attamen si genuinam harum locutionum significationem spectemus, *ad manus venire* proprie est cominus pugnare, et utrimque venire ad conferendas manus: at *in manus venire* magis de eo dicitur qui in manus alterius tanquam victoris incidit. Sic et mulier 'in manum convenire' dicebatur apud jurisconsultos, cum ea ratione nubebat, ut viri potestati subjiceretur, velut filiafamilias.

[m] *Ubi Mars est atrocissimus*] Revera cruenta maxime prælia sunt, cum gladiis res geritur.

[n] *Tertio hic anno ante consul fuerat*] Primum quidem consulatum inierat anno Urbis conditæ 269. sed et anno 272. iterum eum magistratum gesserat; a cujus initio tertius jam annus currebat, hoc secundo M. Fabii fratris consulatu, cujus legatus tunc erat Quintus hic Fabius.

armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus,[t] gladio per pectus transfigit. Telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit.[7] [o] Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: cum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, 'Hoc jurastis,' inquit, 'milites, fugientes vos in castra redituros? Adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus [p] aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.' Consuli tum K. Fabius, prioris anni consul, 'Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.' Sic in primum infestis[8] hastis provolant [q] duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

47. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum

[t] *Plurium simul hostium telis impetitum.*

Veith. est, *Sic primum inf.*

NOTÆ

[o] *Præceps Fabius in vulnus abiit*] Veteres codices apud Sigon. scribunt *obiit:* elegantius tamen *præceps abiit in vulnus*, id est, pronus cecidit ex equo, et in pectus corruit, in quo mortiferum vulnus acceperat. Eum tamen adhuc spirantem frater repulsis hostibus sustulit, objecto protegens clypeo.

[p] *At ego injuratus*] Dionysius tamen auctor est Flavoleii jurantis exemplum omnibus placuisse, moxque ambos consules id imitatos esse, cæterosque duces, ac milites. Sed non hic solum diversi abeunt hi duo historici.

[q] *In primum infestis hastis provolant*] Ita Noster sæpe *in primum* usurpat sine addito, pro eo quod est in primum agmen, ordinem, locum: ut hujus libri cap. 20. lib. x. cap. 4. Ita et *in primo*, pro initio, aut primo loco, ut hujus lib. cap. 40. lib. xxv. c. 21. et apud Sallust. in Jugurth. 'qui in primo locati fuerant.'

aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul et vanior[9] jam erat hostium acies,[q] dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda.[r] In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ[10] magis, quam pugnæ, memores terunt[11] tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent,[12] conglobati ad prætorium redeunt,[r] et sua sponte ipsi prælium[13] renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. Nam cum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. Sustineri deinde vis nequit.[14] Consul[15] mortifero vulnere[s] ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra

[q] *Copiæ Veientum jam debiliores erant et rariores.*
[r] *Circa imperatoris tabernaculum densati milites primi ordinis.*

9 *Rarior* malebant Periz. et Drak.—10 *Cum prædæ* scribendum monet J. F. Gronov.—11 *Tererent* Edd. ante Drak. *memores tempus terunt* Ms. Veith. —12 Idem cod. *esset.*—13 *Prælium ipsi* Gronov. Doujat. Crevier.—14 Crevier. *nequiit.*—15 Vet. lib. *Demum consul.*—16 'Male in edd. quibusdam *egre-*

NOTÆ

[r] *Subsidia mittunt ad castra oppugnanda*] Subsidia sunt manus sive copiæ in ultimum subsidium reservatæ, *Les corps de réserve.* Porro pars Etruscorum, quæ deserta Manlii castra prius occupaverat, signo ab imperatore suo dato, castra altera invasit.

[s] *Consul mortifero vulnere*] Cn. Manlius consul, jam lanceæ ictu in femore accepto, cum equitatu ad Fabii collegæ castra, in quæ irruperant Etrusci, advolavit: ubi cum in aditu portæ certaretur, prolapso equo, deficientibus ob vulnera viribus, cum multis aliis periit. Quo facto Etrusci augurum suorum vaticinium impleverunt, horum quoque castrorum potiti: quæ tamen per socordiam mox amiserunt.

trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati,[t] rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia[16 u] parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, 'Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera[17 x] facile passurum,' respondit: 'se, familia funesta Q. Fabii fratris morte, re publica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream[y] non accepturum.' Omni acto triumpho

gie.' Doering.—17 Vid. Not. inf.

NOTÆ

[t] *Ni legati*] M. Fabio consule ad recipienda castra properante, cum Etrusci, qui ea occupaverant, eque superiore loco pugnabant, Romanos, qui non ita magno numero, et totius diei labore fatigati castra undique adoriebantur, non ægre repellerent, obsessisque castrorum portis, ex desperatione acerrime pugnarent; Sicinius, unus ex legatis consulis, volente eo receptui cani jussit; ut collectis animis Romani unum duntaxat, minus scilicet munitum, castrorum latus oppugnarent. Itaque patente exitu, Etrusci per aversam portam in sua castra se receperunt.

[u] *Victoria egregia*] Ita legendum, cum Gronovio, potius quam *victoria egregie parta.* Ut et lib. IX. cap. 28. habet, 'consules egregia victoria parta,' &c. Notat Dionysius lib. IX. nunquam ad eam ætatem tantum prælium a Romanis commissum fuisse, sive bellatorum numerus, sive pugnæ diuturnitas, et vicissitudines spectentur. Fuere quippe in exercitu Romano peditum quadraginta millia, equites quadringenti supra decem millia. Pugnatum autem est ad solis occasum, cum paulo ante meridiem certari cœptum esset, et sæpius nunc huc, nunc illuc victoria inclinavit. Cecidit vero Cn. Manlius alter consulum, et Q. Fabius legatorum unus, qui bis consul fuerat, præter tribunos centurionesque complures. Victoria tamen penes Romanos fuisse visa est, quod Etrusci sequenti nocte desertis castris abierunt, quæ a Romanis postridie sunt direpta. Deinde publicis laudibus, donisque militaribus ob egregie navatam operam ornati sunt, inprimis Cæso Fabius consulis frater, T. Sicinius legatus, et M. Flavoleius Primipili centurio, de quibus ante dictum est.

[x] *Pro eximia eo bello opera*] Legebatur in Andreæ Romana aliisque editionibus, et duobus Palatinis codicibus, *pro eximia belli opera:* in vetustis, *pro exim æque bello:* ex his conflata lectio verior, *pro eximia eo bello opera,* ab exercitu nempe præstita.

[y] *Deformem luctu lauream*] Negavit M. Fabius consul vel fas vel jus esse in fratris et collegæ funeribus coronam lauream sumere. Itaque repositis signis, dimissisque militibus, ejuravit magistratum; cujus munia gravi vulnere saucius obire non poterat.

depositus triumphus[y] clarior fuit. Adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps[z] collegæ fratrisque ducit. Idem in utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat,[a] reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri rei publicæ, arte.

48. Igitur non patrum[18] magis, quam plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio[b] consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam

[y] *Triumphus recusatus.*

18 'Cod. Lips. apud Drak. *Ergo non Patrum, &c.* fortasse quia particula *igitur* in principio orationis displicebat: sed poni ea ita solet ab optimis

NOTÆ

Senatus interreges dixit comitiorum gratia, quæ a secundo eorum habita sunt.

[z] *Funera deinde duo deinceps*] Novum forte cuipiam videbitur, quod adverbia duo ejusdem significationis, *deinde* ac *deinceps*, quorum alterum sufficere posset, conjungantur hic a Livio. Pleonasmi saltem loco habebitur, quasi idem bis dicatur: quemadmodum cum Cicero dicit 'me quidem certe,' cum satis esset *me quidem*, aut *me certe*; et cum Plautus ait, 'post deinde abibo.' Verum accuratius spectata vocabulorum proprietate aliquid inter illa duo discriminis apparebit: nam *deinde* idem est ac postea: at *deinceps* est conjuncto; *consecutivement*, aut, *de suite*. Sic apud Nostrum lib. I. 'Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt.' Et apud Cicer. I. de Divinat. 'Qui primus, qui secundus, qui deinceps moriturus.' Unde apud eundem geminatur 'postea' cum 'deinceps' in Bruto: 'Posteaque prospere res deinceps multæ consecutæ sunt.'

[a] *Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat*] Hoc est quod sub finem c. 45. prædixit Auctor: 'Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt.' Imbibere autem, ut observat Muretus, est aliquid sibi plane proponere; hoc ita in mente ac cogitatione sua defigere, ut evelli non queat. Quomodo Tullius utitur Orat. pro P. Quintio: 'Quod si facere nolit, atque imbiberit ejusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere.'

[b] *K. Fabius cum T. Virginio*] Tres Fabii, Quintus, Cæso, et Marcus fratres, hoc septennio consulatum continuo gesserunt. Eorum secundus, Cæso Fabius, tertium, et T. Virginius Rutilus hoc anno consules fuere, qui ab Urbe condita 274. fluxit: aliis 275.

ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere:[z] captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. Verum esse,[19] habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit.[a] Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium.[b] Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit.[20] Æqui se in oppida receperunt, murisque se[1] tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit.[c] At a Veiente hoste clades accepta[c] temeritate alterius consulis. Actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime

[z] *Senatores ultro, velut donum suum, offerre plebi anteverterent agrorum divisionem.*
[a] *Justum et æquitati consentaneum esse, ut illi agros habeant, qui labore ac sanguine proprio eos adepti sint.*
[b] *Cæsonis animum intemperanter efferri atque mollescere.*
[c] *Et sese intra munimenta continebant: ideo nullum commissum est prælium memoratu dignum.*

scriptoribus.' *Doering.*—19 '*Æquum esse* al. in quibus et Ms. Veith. interpretationis causa.' *Stroth.*—20 '*In agrum depopulandum transit.* Vet. lib. *depopulabundus transit:* sic lib. III. 'Cum populabundus isset.'' *Sigon.*—1 'Posterius *se* videtur exterendum.' *J. F. Gronov.*—2 Ms. Veith. *res prox-*

NOTÆ

c *Clades accepta*] A Veientibus, qui se aliquamdiu mœnibus suis continuerant, fusi sub duce T. Virginio consule Romani, prædandi causa palantes, deleti penitus fuissent, nisi T. Licinius legatus, cujus maxime consilio et opera superiore anno recepta fuerant ex iisdem hostibus castra Romana, hostilem impetum cum instructa peditum equitumque manu repressisset. Ejus ope Romani, qui ex prælio reliqui erant, tumulum occuparunt, in quo a Veientibus obsessi, omnium rerum inopia laborabant, nulla spe salutis, nisi Cæso Fabius, a collega per literas monitus, succurrisset sub ipsum tempus quo Virginiani fame, siti, vigiliisque confecti, non spe victoriæ, sed ut honestius caderent, impar certamen ex desperatione inirent. Tum conspectu recentis exercitus Etrusci relictis castris abierunt.

formam [a] latrocinii venerat.[d] Legionibus Romanis cedebant in urbem.[e] Ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec [3] perfici poterat. Et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus; aut mox moturos se apparebat Sabinos, semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens [f] senatum adiit.[4] Consul pro gente loquitur: 'Assiduo magis, quam magno, præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumtu gerere in animo est. Res publica et milite illic et pecunia vacet.' [d] Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia

[d] *Ab ea parte respublica, tum a copiis sumministrandis, tum a sumtibus immunis sit.*

ima in formam latr. In formam legit et Sigon. male, judice J. F. Gronov.—3 Gronov. Doujat. Crevier. *neque.*—4 *Adit* Edd. a Froben. ad Drak.

NOTÆ

[d] *Res proxime formam latrocinii venerat*] Eadem loquendi forma usus est noster lib. XXIX. 'proxime speciem muros oppugnantium navium:' idque imitatione Sallustii in Jugurth. 'Quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur.' Et rursus: 'Proxime Hispaniam Mauri sunt.' Male itaque Sigonius *in formam*, ut notat Gronov.

[e] *Legionibus Romanis cedebant in urbem*] Hostes in urbem suam Veios refugiebant, ut cederent Romano exercitui, nec cum eo congredi cogerentur. Ita est, cum Romani post populatam Veientis agri magnam partem, domum reversi essent, dimissæque tanquam bello confecto copiæ; Veientes irruptione præter omnium opinionem facta, agrum Romanum vicissim populati sunt usque ad Janiculum, nemine prohibente.

[f] *Tum Fabia gens*] De Fabiis dictum c. 45. Ceterum hujus belli ab iis suscipiendi hæc causa fuit. Cum, ad cohibendas Veientum in agrum Romanum excursiones, Senatui placeret præsidium in finibus continenter haberi, et tamen nec exhaustum ob continuas expeditiones ærarium huic rei sufficeret, nec facile reperiretur, qui in eam militiam, quæ nihil otii permitteret, ultro nomina darent; idcirco, auctore consule, Fabia gens anxio Senatui suam ad hoc bellum, tanquam familiæ suæ pro-

egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatus consultum expectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

49. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subisse[5] civitatis onus:[g] Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ[h] roboris ejusdem in urbe[6] gentes; deposcant, hæc Volscos sibi,[i] illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero[7] die arma capiunt. Quo jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens,[e] in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. Acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites,[k] omnes patricii, omnes

[e] *Paludamento, veste militari, super arma indutus.*

5 *Subiisse* Edd. ab Ald. ad Drak.—6 Voces *in urbe* desunt in Ms. Veith.—

NOTÆ

prium, suo sumtu gerendum operam obtulit.

g *Familiam unam subisse civitatis onus*] Imitatus videtur Livius Ovidium, nisi potius Livium Ovidius, apud quem II. Fast. 'Una domus vires et onus susceperat urbis.'

h *Si sint duæ*] Non dispar Virgilii locus, a Gron. laudatus: 'Si duo præterea tales Idæa tulisset Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.'

i *Hæc Volscos sibi*] Cave cum Velcurione hoc de Fabia gente accipias, quasi hæc Volscos sibi oppugnandos deposceret, et Veientes pars essent Volscorum. Tres præcipui tunc Romanis hostes erant, Veientes trans Tiberim in Etruria, Æqui et Volsci ultra Latium vetus. Bellum jam adversus Veientes susceperat Fabiorum familia: optant igitur Romani, ut aliæ duæ inveniantur familiæ, quarum una Æquos, altera Volscos privata opera et suo sumtu debellandos sibi sumat.

k *Sex et trecenti milites*] Hunc Fabiorum adversus Veientes profectorum numerum veteres cuncti auctores tradunt. Quod tamen recentioribus apud Godelevæum parum verisimile videtur, (tam exiguum scilicet numerum tanto incepto suffecisse,) cum paulo ante plures Romanæ legiones eorundem hostium vim ægre sustinerent. Veriora itaque censet ea quæ Dionysius prodidit, quaternum hominum millium agmen ex amicis et clientibus a Fabia gente conflatum esse. Sed nec alia mens Livio nostro fuit. Postquam enim 'sex ac trecentos milites, omnes pa-

unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus Senatus,[8] [l] ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo;[f] alia publica, solicitudine excitata,[m] favore et admiratione stupens. 'Ire fortes, ire felices' jubent, 'inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.' Prætereuntibus Capitolium arcemque[n] et alia templa, quic-

[f] *Mediocre nihil mente agitantium, sed et spes, et curas ingentes.*

7 *Postera* Edd. ab Ald. ad Drak. et Ms. Veith.—8 Vid. Not. inf.—9 Vulg.

NOTÆ

tricios, omnes unius gentis' memoravit, hoc subjungit: 'sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque.' Quin et diversa duo agmina distinguit Dionys. Halicarnass. quæ nec eodem omnino tempore, nec ducibus iisdem in Veientes ierint. Et prius M. Fabium, qui superiore anno consul Etruscos prælio vicerat, quatuor ad summum militum millia duxisse refert, in quibus ex ipsa Fabia gente trecenti et sex viri. Paulo post aliam manum secutam ductu Cæsonis Fabii Consulis.

[l] *Egregius quibuslibet temporibus Senatus*] Quid hoc loco sibi vult *egregius Senatus?* Non placet Tanaq. Fabro, nec nobis. Scribendum ergo, vel *egregium*, ducem nempe, vel *egregius exercitus*, ut apud Livium legerat proculdubio Eutropius, qui eum sic imitatur lib. I. 'Profecti omnes nobiles, et qui singuli magnorum exercituum duces esse deberent.' Sane apud Nostrum 'egregii' epitheton frequenter exercitui attribuitur, veluti lib. VII. c. 35. 'Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis;' et lib. VIII. c. 13. 'Unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis.'

[m] *Alia publica, solicitudine excitata*] Duplicem facit turbam sequentium Fabios, aliam armatorum privato studio cum iisdem proficiscentium ad bellum, aliam hic plebis non sine solicitudine spectantis, et faustis ominibus illorum profectionem atque incepta publico nomine prosequentis.

[n] *Prætereuntibus Capitolium arcemque*] Numquid Capitolium, seu mons Capitolinus, ubi rupes Tarpeia, ab ipsis Romuli temporibus arx fuit præcipua urbis Romæ? Nonne in Capitolium juventus Romana, Urbe capta, velut in arcem tutissimam confugit; atque ab ea contra Gallorum impetum defensa M. Manlius Capitolini cognomen tulit? Id patet vel ex Nostro lib. I. c. 11. ac lib. V. c. 42. et ex Dionys. aliisque. Quid ergo causæ est cur non hic solum, sed etiam lib. V. c. 39. lib. VI. c. 18. et 20. Capitolium ab arce distinguatur, quasi diversa essent loca? Nimirum Capitolio, id est, templo Jovis, condito in clivo montis Capitolini, sive Tarpeii, vicina fuit arx, idcirco Capitolina dicta; quod palam testatur Dionys. lib. X. ubi narrat occupatum ab Herdonio Sabino Capitolium arcemque contiguam. At-

quid Deorum oculis,[o] quicquid animo occurrit,[g] precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via dextro [p] Jano portæ Carmentalis [p] profecti, ad Cremeram flumen [q] perveniunt. Is opportunus

[g] *Omnia numina, quorum templa aut statuæ oculis obversabantur, quæque in mentem veniebant.*

NOTÆ

que hæc vicinia effecit, ut hæc nomina sæpe confunderentur.

[o] *Quicquid Deorum oculis*] Capitolium, licet Jovi patri Deorum speciatim sacrum, tamen non modo ædes Junonis ac Minervæ suo ambitu, intra muros eosdem cum Jovis æde, continebat, auctore Dionysio lib. IV. sed et aliorum Deorum simulacra: cui probando sufficit Noster lib. VI. cap. inprimis 16. ubi Manlius eos sic invocat: 'Jupiter optime maxime, Junoque regina, ac Minerva, ceterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis.'

[p] *Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis*] Videri posset prima fronte veteri portæ Carmentali vicinas fuisse vias duas, quarum unicuique adjunctus esset suus Janus, et sic eo loco duo fuisse Jani fana, alterum ad dextram, alterum ad sinistram. Sed non ita se rem habere tum aliunde, tum ex Ovidio II. Fast. colligere est, ubi, de hoc ipso egressu Fabiorum agens, unius Jani meminit qui viæ dextræ, vel ad dextram imminebat: varie quippe legitur, alii enim codices sic habent: *Carmentis portæ dextra est via proxima Jano:* alii: *Carmenti portæ dextro est via proxima Jano.* De quo loco hoc notat Festus lib. XVI. 'Religioni est quibusdam porta Carmentali egredi, et in æde Jani, quæ est extra eam, Senatum habere:' propter infelicem nimirum Fabiorum hac egressorum casum: unde et ea porta Scelerata. Porro cum Urbis a Romulo conditæ tres initio portæ fuissent, his deinde, pomœrio post initum cum Tatio fœdus prolato, hæc quarta accessit, Carmentalis appellata a Carmenta Evandri matre, quæ juxta habitaverat, in radicibus Saturnii montis, qui postea Tarpeius, ac tandem Capitolinus est dictus. Hunc ejus situm explicat Solinus c. 2. cum ait: 'Pars infima Capitolini montis habitaculum Carmentæ fuit, ubi et Carmentale fanum nunc est, a quo Carmentalis portæ nomen est.' Ex his probabile fit, hoc Jani extra portam Carmentalem templum, illud fuisse quod a Numa conditum fuit, ubi geminæ belli portæ. Fuit non procul theatro per Marcellum diu post extructo. Hoc enim ad portam Carmentalem et infimum Argiletum fuit.

[q] *Ad Cremeram flumen*] Amnis est Tusciæ haud procul Veiis. Volaterranus lib. V. Geogr. c. 2. vicinum Primæ portæ (nomen est Vici) quinto ab Urbe milliario esse scribit apud Godelevæum. Cluverius tamen eum esse negat qui ad vicum Primam portam in Tiberim influit, vulgari appellatione *la Fossa*, sexto ab Urbe milliario; quoniam hic tam propinquus est Scrofano, (ubi olim ex ejus sententia Veii,) ut in eum minime conveniat illud Livii, 'ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora decurrerent.' Putat itaque Cremeram eum esse amnem, qui ex Baccanensi lacu profluens, nunc *la Varca*, quinque millia passuum ab Roma in Tiberim se effundit, quique a Scrofano abest tria passuum millia.

visus locus communiendo præsidio.[r] L. Æmilius[10 s] inde et C. Servilius consules facti. Et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; et Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. Quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. Adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt,[t] subsidiaque locant, in-

a dextro.—10 Vulg. *Æmylius*, et mox *Thuscus*.

NOTÆ

[r] *Communiendo præsidio*] Castellum in tumulo prærupto Fabii communierunt prope flumen, duplicique fossa et crebris turribus cinxerunt, cui de flumine nomen inditum, Dionysio auctore: ex cujus narratione cum Livii conjuncta, liquet fuisse id Castellum citra flumen, circa viam qua Roma Veios ibatur, quod Cluverius interpretatur circa confluentem Varcæ, et amniculi qui ab oppido Formello defluit; quam sententiam non omnino improbare Holstenius videtur, Cremeram castellum constituens non procul *Isola* prædio Farnesiorum, circa quod Veiorum ruinæ.

[s] *L. Æmilius, &c.*] Incipit consulatus L. Æmilii et C. Servilii, qui incidit in an. U. 275. Æmilio Diodorus Mamerci cognomen adjicit, quod prænomen Oscum est, ut scribit Sex. Pompeius, tradens Æmiliam gentem appellatam a Mamerco Pythagoræ philosophi filio, cui propter unicam humanitatem cognomen fuerit Æmilius. Hic consul fuerat ante sexennium cum Cæsone Fabio. Unde Glareanus suspicatur legendum hic esse *iterum*, pro quo irrepserit imperitia librarii particula *inde*. Sigonius autem notat, in multa Romanorum nomina, ut Æmiliorum, Papiriorum, perperam irrepsisse literam Græcam y, quod ex Græcis et manuscriptis libris, et ex antiquis lapidibus, præsertim Capitolinis, atque ex argenteis nummis colligi ait. Pro Servilio Diodorus idem C. Cornelium Lentulum hoc anno consulem prodit.

[t] *Dum post signa ordines introëunt*] Quo introëuntes, et quomodo post signa? In agmine militum ingredientium videntur signa præisse, quemadmodum in castris apud principia erant; in acie vero paululum a fronte ac principiis remota. Incessus eum ordinem discimus ex illo libri x. apud Nostrum: 'Dictator signa efferri, ac sequi armatos jubet.' Et ex illo quod extra ordinem ex militum ardore apud Tacitum I. Hist. 'Non expectare ducem, anteire signa, urgere, signiferos.' Ordo hic, in acie, vel ex eo patet quod veteres, atque inprimis Ammianus lib. XVI. non semel totam aciem dividunt in antesignanos et postsignanos: quorum illi positi ante signa, et tan-

vecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra,[u] (ibi castra habebant,) pacem supplices petunt.[x] Cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

50. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. Gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere.[b] Itaque et

[g] *Omnia numina, quorum templa aut statuæ oculis obversabantur, quæque in mentem veniebant.*

[b] *Lætabantur quoque Veientes quod fiducia Fabiorum augeretur multis eventibus prosperis.*

NOTÆ

quam vallum quoddam ad ea tuenda objecti hostibus. Hinc Noster lib. XXII. 'Pugna orta est, non illa ordinata per hastatos, principesque, et triarios; nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies.' Sed hoc loco de acie ordinanda Livius agit. De ordinanda fateor, et instruenda, non de instructa. Itaque inter eundum prima incedebant signa, licet instructa acie post primos locata reperirentur. Nec idem semper sive incedentium, sive ad prælium instructorum ordo. Et sæpe produci signa ad hostium aspectum observat Polybius lib. VI. ita ut brevi tempore, atque una motione, armatorum ordo recipiat instructionis dispositionem. Id nunc a Veientibus factum puto; et ita prius signa, postea vero militum ordines, conspectis hostibus, introisse locum instruendæ aciei destinatum.

[u] *Ad saxa Rubra*] Regressus hic Veientum a Cremeræ castello ad saxa Rubra Holstenio judice non male congruit in locum *monte Tieveri:* cui collis, sub quo saxa Rubra fuere, a tergo imminet.

[x] *Pacem supplices petunt*] Cum Senatus legatis Veientum pacem dari statuisset iis legibus quæ L. Æmilio consuli optimæ viderentur, is ex Senatusconsulto populum Veientem in fœdus recepit; nec agro, nec pecunia mulctatum, ac nec acceptis quidem obsidibus; quæ res magnam ei invidiam attulit, cum non satis utiles victoribus leges fœderis præscripsisset. Hinc triumphus petenti negatus: sed ejus repulsæ leniendæ causa bellum in Volscos ipsi mandatum a Senatu. Ille autem plebem in patres accendit, se invisum ordini dictitans, quod opera sua finito bello Etrusco jam integrum populo esset

pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri:[i] et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma)[y] decurrerent: et cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent,[k] palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant.[l] Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant.[11] [m] Coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere.[n] Quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus,[o] faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. Eo nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam.[p] Duxit via in editum leniter collem. Inde primo restitere. Mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto ani-

[i] *Arva deserta relinquebantur.*
[k] *Præterlissent locum insidiarum.*
[l] *Occurrebant ab omni parte hostes, iique non jam fugientes et aversi, sed armati et oppositi.*
[m] *Cadebant in eos undique jacula.*
[n] *Astringebantur Fabii densare ipsi quoque globum suum intra spatium arctius.*
[o] *Ordinibus coarctatis, et in gyrum circa Fabios densatis.*
[p] *Acuminata acie viam sibi aperuerunt connixi corporum robore ac telorum vi.*

11 'In pluribus codd. perperam *accedebant.*' Doering.—12 *Repulere* Ms.

NOTÆ

agros toties promissos reposcere.

[y] *Quanquam rara hostium apparebant arma*] Adversativa particula *quanquam* non ad Romanos pecora conspicantes, et ad ea decurrentes, referri debet: hæc enim vel maxime eos impellere causa poterat ad pecora rapienda, quod rara circum arma hostium iis defendendis apparerent. Sed referri debet illud *quanquam* ad rem ipsam, visa scilicet pecora, quæ tamen præter belli usum fere incustodita videbantur.

mum, pepulere[12] etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. Ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi[z] ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. Trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem ætate[13][a] relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

51. Cum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius[b] et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos[c]

Veith.—13 J. F. Gronov. legendum suspicatur *prope puberem ætatem.*

NOTÆ

[z] *Fabii cæsi*] Hanc Fabiorum cladem Dionysius lib. IX. et Ovid. lib. II. Fastorum non dispari narratione describunt. Dies hujus cladis inter atros ac nefastos relatus.

[a] *Unum prope puberem ætate*] Videndum, inquit Gronovius, num fuerit *prope puberem ætatem*, id est, vicinum pubertati. Certe sic sæpe loquitur Livius. Quod ad rem gestam attinet, in hac narratione de cæsis omnibus Fabiis, præter unum impuberem Romæ relictum, per quem propagata deinde nobilissima familia, consentiunt cum Nostro, et Ovidio, Eutropius, Aurelius Victor, aliique. Dionysius tamen id pro fabula habet: nec enim probabile ullo pacto ipsi videtur pluribus de causis, quas enumerat. Illud itaque duntaxat agnoscit Dionysius, cum in trium fratrum Quinti, Cæsonis, Marci Fabiorum domo consulatus per septennium continuatus fuisset, soli ex his Marco superstitem fuisse filium impuberem, qui fuit Q. Fabius Vibulanus, Q. Fabii cunctatoris abavus. Quia vero nemo ex ea gente proximo tempore inclaruerit, præter hunc ubi adultus fuit, inde nata vulgaris opinio; non quod nullus alius ex Fabiis superfuerit, sed quod nullus alius ex his tribus, illisve similis extiterit.

Unum prope puberem] Recte Dionysius lib. IX. c. 22. hæc pro fabula habet, quia fieri non potuit, ut omnes Fabii, qui in castellum ad Cremeram iverant, essent cœlibes et sine liberis; contra morem Romanorum, qui et juvenes ducebant uxorem, et filios omnes educabant. Nec fieri etiam potuit, ut tot puberibus nulli essent fratres impuberes. Cetera apud ipsum vide, qui persuadebit hæc esse theatrorum figmentis similia, πλάσμασιν ἐοικέναι θεατρικοῖς. Mirum est hoc Livio non suboluisse; sed sæpe verisimilibus prætulit incredibilia. *J. Clericus.*

[b] *Jam C. Horatius*] Anno U. C. 276. sive Olympiade 76. Phædone Athenis Archonte juxta Dionys. consules fuere C. Horatius Pulvillus, et T. Menenius Lanatus. Hic porro Horatius filius fuit Marci Horatii, qui anno I. post exactos reges consul cum M. Valerio Poplicola Capitolium dedicavit: Menenius vero Agrippæ illius qui plebem patribus reconciliatam in urbem reduxit.

[c] *Menenius adversus Tuscos*] Con-

victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere:[d] obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim,)[e] ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei[f] sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam.[g] Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius[h] et Sp. Servilius consules fiunt. Post acceptam proximam[14] pugnæ cladem[i] Veientes abstinuere acie. Populationes erant,

14 Quidam libri habent *proximæ*. J. F. Gronov. probante Doujat. conjicit

NOTÆ

spiraverant cum Veientibus reliqui undecim Etruriæ populi. Ab his Menenius consul, cum imperite sub montis latere castra posuisset, nec bene monentium consilia audiret, fusus, castrisque exutus est: unde ingens Romæ tumultus et pavor: quin et Menenius suspectus neglecti ex invidia Fabiorum periculi, post accusatus a tribunis, hac potissimum de causa est damnatus.

[d] *Janiculum hostes occupavere*] Mons Janiculus trans Tiberim, qua Etruria est, ad dextram fluminis 16. stadiis tunc ab Urbe distabat, auctore Dionysio. Sed cum illo, et secum ipse, pugnare Livius videtur, qui Janiculum Urbi adjectum ab Anco Martio 4. rege affirmat lib. I. c. 33. eundemque a Porsena, Clusino rege, ac Tarquinio occupatum narrat lib. II. c. 10. Verum sciendum est Janiculum initio non nisi media sui parte inclusum pomœrio, ut notat inprimis Marlianus.

[e] *Transierant enim Etrusci Tiberim*] Trajiciendus necessario fluvius, ut Urbem, ejusve maximam partem, quæ ad lævam Tiberis, obsiderent. Sed quid occupato Janiculo, extrinsecus ad portam usque Collinam circumire necesse fuit, cum pons Sublicius sub Janiculo positus in Urbis interiora aditum daret? Nimirum perpetuo muro, aut certe subitariis munitionibus, diremta Urbs fuit a Transtiberino tractu, et Janiculo monte; qui licet pomœrio ex parte aliqua inclusus, ob aëris pravitatem, semper infrequens fuit.

[f] *Ad Spei*] Ad fanum Spei, stadio ab Urb. 8. teste Dionys. Etrusci profligati.

[g] *Ad portam Collinam*] Secundo et majore prælio fusi fugatique Etrusci ad hanc portam, quæ in colle Quirinali sita, postea Salaria dicta est a via ejus nominis, per quam sal ex Sabinis deferebatur. Hodie quoque porta *Salara*.

[h] *A. Virginius*] Ex fastis constat consulatum gessisse anno U. C. 277. Aulum Virginium Tricostum Rutilum, et Sp. alias C. Servilium Structum. Hic filius erat P. Servilii Prisci, qui an. 259. consul fuit cum M. Claudio Sabino. Sextili mense initum ab his consulatum observat Dionysius.

[i] *Post acceptam proximam pugnæ cladem*] Sigonii codex, aliique habent

et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. Non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. Quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. Trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. Inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre recepere.[15] Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. Postero die, luce orta, nonnihil et hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti,[k] quamvis in præcipitia,[16] dum celeriora essent,[l] agebat consilia, temere adverso

proxima pugna.—15 Gronov. Doujat. Crevier. *receperunt.*—16 Vid. Not. inf.

NOTÆ

proximæ. At Gronov. cui libens subscribo, *post acceptam proxima pugna cladem.* Sic paulo post non absurde legeris, *hesternæ felicitate pugnæ:* quanquam revera nihil admodum est, quod in alterutra lectione reprehendas.

[k] *Inopia frumenti*] Quod propter occupatum Janiculum, et continuas excursiones hostium, multitudo agrestium in Urbem confugisset, inculti fuissent agri, nec aliunde commeatus esset importatus. Quamobrem cum centum ac decem millia civium puberum, uti proximo censu compertum est, mulierum autem, puerorum, servitiorum, opificum, et negotiatorum inquilinorum capita ultra trecenta millia numerarentur; quotidianæ in magistratus vociferationes oriebantur, et in divitum domos irruere tentantium impetus. Consules quidem, dimissis in proxima qui commeatus coëmerent, jussisque civibus per singulas domos quid frumenti esset profiteri, et quod cuique superesset conferre, publicam inopiam aliquamdiu sustentarunt.

[l] *In præcipitia, dum celeriora essent*] Ita Rhenanus, adjecta ex Ms. cod. præpositione *in*, quæ in prioribus editionibus deerat, et retento ex iisdem verbo singularis numeri *agebat*, cum in Ms. esset *agebant*. Sigonio vetus lectio placet, ut reddatur trita illa locutio, 'agere præcipitem.' Sed aliud est 'aliquem agere præcipitem,' quod tritum est, aliud 'agere consilium præceps,' quod Latinis auribus incognitum non merito Gronovius improbat, et post Glareanum ita hunc locum explicat, ut dira fames Romanos urgeret ad periculosa incepta, cogeretque eos ardentiora et audentiora conari, quo citius tanto malo liberarentur. Et sane absumtis omnibus quibus fames sedari poterat, levius malum duxerunt se ac suos externis periculis exponere, quam intra mœnia seditionibus et inedia confici.

Janiculo ad castra hostium aciem erexit,[q] [m] fœdiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ [n] ipse exercitusque ejus est servatus.[17] Inter duas acies Etrusci, cum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi.[o] Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

52. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit,[*] et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit,[r] eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. Tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres,[s] nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius,[18] [p] auctores agrariæ legis, T.

[q] *Quia fames impellebat in consilia, quæ, licet temeraria, erant tamen cum celeritate conjuncta: ideo consul contra oppositum Janiculi collem inconsulto copias propulit.*
[r] *Unicuique demtus est metus imminentis sibi famis.*
[s] *Incitabant plebem in Senatores.*

et Not. Var.—17 Vulg. *exercitusque est servatus.*
18 Vulg. *Q. Considius et Genutius.*—19 '*Eam oppressit* in multis Mss.

NOTÆ

[m] *Ad castra hostium aciem erexit*] Non solus Servilius Etruscos aggressus est. Nam, si Halicarnasseo fides, ambo consules, nocte intempesta trajecto ratibus Tiberi, sequenti die prælium iniere: in dextro cornu præerat Virginius, in sinistro Servilius. Post acre certamen Etrusci se in castra receperunt, suosque ab iis ulterius insequendis cohibuit Virginius. Servilius retro cedentes avidius persecutus, per declivia deinde propulsus, ac male mulctatus est.

[n] *Interventu collegæ*] Virginius, cognito casu sinistri cornu, per montem suos transverso itinere ducens, hostibus a tergo supervenit, parte copiarum castris Etruscorum opposita: quo facto Serviliani resumtis animis in pugnam reversi.

[o] *Occidione occisi*] Revera circumventi utrimque Etrusci maximam partem interemti sunt. Præsidium quoque Janiculo impositum, deficientibus subsidiis, Veios non sine cæde paulo post recessit. Romani, castello diruto, in Urbem spoliis onusti redierunt. Negatus tamen consulibus triumphus a Senatu, quod non nisi multo civium cruore parta victoria est.

[*] A. U. C. 277.

[p] *Q. Considius et T. Genucius*] Dionysio *Quintilius* dicitur pro *Considio:* sed negat Sigonius debere nos ejus lectione moveri: ipsique displicet Quintilii nomen in tribuno plebis hoc tempore, quia Quintilia gens patricia fuit. Genucius porro per *c* scribendum monet ad fidem Græcæ et Capitolinæ scripturæ.

Menenio diem dicunt. Invidiæ erat[t] amissum Cremeræ præsidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt.[19 q] Cum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, annisi essent,[20] et patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in mulcta temperarunt[1] tribuni. Cum capitis anquisissent,[r] duo millia æris[s] damnato mulctam dixerunt.[2] Ea in caput vertit.[u] Negant tulisse

[t] *Odio erat.*

[u] *Inspecto eventu, mulcta pecuniaria versa est in pœnam capitis: mortuo scilicet reo ex dolore.*

unde J. F. Gronov. scite emend. *ea oppressit.* Vulgo non male post *oppresserunt* minor, et post *exolevisset* maxima distinctio ponitur, et *cum* accipitur pro 'quanquam;' nisi ita legendum est, offendit certe nos *cum* ter positum.' *Rupert.* Ita distinguunt Gronov. Doujat. Crevier. et Stroth. et pro *oppresserunt* tres priores *oppressere* legunt. Drak. legit et interpungit ut nos. Vid. Not. Var.—20 Vulg. *pro C. annixi essent.* Vet. lib. apud Sigon. *pro C. ante annixi essent.*—1 'Doering. emend. *in ira temperarunt*, vel *in mulctam rem t.* Forte legendum *simultatem t.* vel potius *iræ multum temperarunt.*' Rupert.—2

NOTÆ

[q] *Eum oppresserunt* [*oppressere*] Sigonius ita ex veteribus correxit, ut sit, Considius et Genucius Menenium oppressere. Reliquæ editiones *eum oppressit*, nempe, invidia Menenium: Brevius *ea oppressit:* quemadmodum paulo superius, 'hæc spes provexit.'

[r] *Capitis anquisissent*] *Anquirere* vetus est forense verbum, idem significans quod *inquirere.* Itaque 'capitis anquirere' est actionem criminalem intendere, sive judicium de capite instituere. *Quæstio* sane judicium publicum et capitale est. Quæstor et Quæsitor is qui cuique judicio criminali præest, magistratus nempe judexve Quæstionis ob capitalem causam, ut loquuntur jurisconsulti. Verum advertendum est cum Budæo, annot. ad Pandectas, quærere et inquirere non eodem omnino sensu apud bonos auctores accipi: *quærere* quippe judicum est et magistratuum; *inquirere* accusatorum. Cic. in Verrem Orat. II. 'Itaque cum ego diem in Siciliam inquirendi perexiguam postulavissem.' Erat autem Cicero accusator Verris, idemque inquisitor.

[s] *Duo millia æris*] Id est, assium duo millia: erat enim æs nummus æreus unius libræ, quem Budæus quatuor denariis Gallicis, ac paulo pluris æstimabat: quo posito, duo millia æris vix quatuor ac triginta libellas Francicas æquarent. Velcurio viginti aureis coronatis ea duo millia æquiparat. Sed revera duo millia librarum æris Romano pondere non minus 1350. libris Francicis nunc æstimarentur. Quæ mulcta pecuniaria loco exilii, alteriusve pœnæ capitalis, indicta homini consulari, si ad mores non nostri modo sæculi, sed florentis reip. imperiive Romani conferas, exigua ipsius Dionysii Halicarnassei judicio videbitur. Sed priscis hominibus, victum labore proprio quærere solitis, in magna pecuniæ per ea tempora penuria, atque huic inprimis, cui a patre egestas pro patrimonio relicta fuerat, nihil mirum

ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio[t] consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio[3] et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Juniculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci[u] refutando exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere[x] restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret,[4] magistratus,[*] eas leges haberet,)

[*] *Per quos tunc exerceret sævitiam suam.*

Edixerunt Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—3 Vulg. *L. Ceditio.*—4 'Malim *quibus jam sæviret*, et ad hæc verba refero etiam 'eas leges;' nisi malis cum Doeringio legere *quibus nunc sæviret*, et 'eas leges' explicare, tam exoptatas, quarum favore nunc plebs tantum efficere possit.' *Rupert.* Doeringius tamen in ed. 1816. ita notat: 'Pro *tum* legendum omnino mihi videtur *tam*, h. e. tam vehementer; ut sit: quibus tantam potentiam exerceret.'

NOTÆ

gravem hanc mulctam fuisse. Et sane adeo gravis fuit, ut ei solvendæ bona ipsius non sufficerent: qua ex re, simul ex ignominia injuriave accepta, tantum concepit animo dolorem, ut amicorum, eam pecuniam numerare paratorum, contemta liberalitate, publico abstinuerit; duriorque in se, quam inimici fuissent, inedia et mœrore contabuerit.

Duo millia æris] Dionysius in hac historia mulctam hanc ridiculam ait sæculi sui moribus collatam, sed pauperi viro, tunc temporis, gravem fuisse. 'Duo assium,' inquit, 'millia. As autem nummus erat æneus libralis.' Erat ergo mulcta 2000. librarum Romanarum æris, quarum singulæ sunt 12. unciarum. Ea tamen *in caput vertit*, quia Menenius mori maluit domi, quam eam pati solvi ab amicis. Vide Dionysium l. IX. c. 27. *J. Clericus.*

[t] *C. Nautio, et P. Valerio*] Consules anno Urbis 278. fuere P. Valerius Poplicola, et C. Nautius Rufus, sive Rutilus: hic filius Sp. Nautii Rutili, qui cum Sex. Furio Medullino consulatum an. U. C. 265. gesserat: ille P. Valerii, qui anno I. post reges exactos in locum Tarquinii Collatini suffectus fuerat.

[u] *Oratione feroci*] Cum L. Cædicius Servilii consulis culpa ac temeritate amissum juventutis florem, remque publicam in summum discrimen adductam, exprobrasset, citatis rei gestæ testibus, ac miseratione defunctorum, plebis in eum animos commovisset, Servilius vicissim bis victos a se hostes, coactosque Janiculo decedere, exprobravit; cumque non posse magnas res geri sine periculo militum ostendisset, nihil esse adjecit in quo sive consilia, sive facta sua reprehenderentur; neminem esse qui

periculum audacia discussit. Juvit et Virginius collega,[y] testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant[z] animum) profuit judicium.

53. Certamina domi finita. Veiens[5] bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus,[a] castra Sabina,[b] quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim[6] excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde cædes magis, quam prælium, esse. Tumultus e castris et in urbem penetrat. Tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt subsidio; pars

5 *Certamine domi finito, Veiens, &c.* in Ms. Veith. et sic uno spiritu legendum conj. J. F. Gronov.—6 *Dum dispersi alii, alii manipulatim* Ms. Veith.—

NOTÆ

proditionis, aut ignaviæ accuset, se quippe eadem ipsum cum militibus pericula adiisse. Quid ergo causæ videri, cur in judicium vocari debuerit? Denique etiamsi consilia eventibus metienda non sint, ideoque nemo priorum ducum, magnis cladibus acceptis, infortunii pœnas dederit, se tamen non recusare quin in disquisitionem fortuna quoque vocetur. His aliorum ducum exempla majoris audaciæ subjecit, quorum causa nemini dicta fuerit dies. Neque his contentus plebem ac tribunos redarguit, quod ob privata sua commoda aut cupiditates insurgerent in Senatum, qui publicis utilitatibus sedulo invigilaret.

x *Cujus patris munere*] De Agrippa Menenio patre, ejusque in plebem officiis, dictum supra c. 32. et 33.

y *Juvit et Virginius collega*] Is de Servilii casu ultra ipsum collegam dolens, eo laudato ob fortitudinem, dixit, si Romanos belli hujus non pœniteret, ambobus sibi habendam gratiam; sin minus, ambos ex æquo plectendos; communicatis quippe consiliis factisque fortunam quoque communem fuisse.

z *Adeo mutaverant*] Plebeii nempe, ut sunt vulgi mobiles animi.

a *Cum exercitu Veios missus*] Dum Veientes reliquorum Etruscorum auxilia expectant, Romamque brevi expugnaturos, aut fame ad deditionem compulsuros sperant, occupavit Valerius consul, sub vesperam egressus Urbe, Sabinos Veientum socios, hos ipsos deinde sine mora adortus est.

b *Castra Sabina*] Post profligatum ab Etruscis Menenium, communitumque in Janiculo præsidium, Sabini de Romanis actum rati, fœdere inito, Etruscos magnis copiis juvabant, seorsim ab illis non procul tendentes.

Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt.[c] Deinde et ipsi utroque versis signis[d] resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. Eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, assumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius.[e] Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut[f] acie dimicarent.

54. L. Furius inde et C. Manlius[g] consules.* Manlio

NOTÆ

[c] *Paulisper aversi turbatique sunt*] Ab incepta castrorum Sabinorum oppugnatione aliquantum avocati sunt Romani, ingruentibus a tergo Veientibus.

[d] *Utroque versis signis*] Armis scilicet in utrosque hostes simul, hinc in Sabinos a fronte repugnantes, inde versa facie in Etruscos a tergo urgentes, illatis.

[e] *In Volscos C. Nautius*] Consul Nautius, qui profectionem in provinciam suam distulerat, ut, si quid collegæ adversus Veientes bellanti accidisset, præsto esset urbi agroque Romano præsidium, rebus in Etruria prospere succedentibus, exercitum in Volscos jam a Latinis pulsos tardius eduxit, ex quibus prædam incruentam retulit.

[f] *Nec tamen perpelli potuere, ut*] Archetypon scriptum, uti notatum a Rhenano, habet *nec tamen perpeti potuere*. Unde suspicatur scripsisse Livium, *hæc tamen perpeti potuere, quam ut acie dimicarent:* subauditur *potius*, aut aliud comparativum, more Græco: quod orationis genus Nostro non minus quam Sallustio ac Tacito cognitum. Ego tamen, qui in emendationibus necessariis mutationem quam minimam probem, vulgatam lectionem, quæ plana est, nec nisi literam unam *t* mutat, *propelli* pro *perpeti*, huic quæ non modo vocem *hæc* pro *nec* substituit, sed etiam dictionem *quam* interserit, anteponendam facile puto.

[g] *L. Furius inde et C. Manlius*] Hunc Manlium Aulum vocat Dionysius; quod Sigonius probat. Est enim idem Manlius qui paulo post in decemviratu et a Dionysio et ab ipso Livio Auli prænomine designatur: sed tamen, præter Livium, Cassiodorus ac Diodorus M. Manlium appellant, atque hic Manlio Volsonis, sive (ut Marlianus mavult) Vulsonis, Furio Medullini cognomen ascribit. His consulib. census actus est: censa capitum CXXX. M. et aliquot insuper.

* A. U. C. 279.

Veientes[h] provincia evenit. Non tamen bellatum. Induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. Agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu Cn. Genucius[7] tribunus plebis arripuit.[y] L. Æmilius[i] et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus[8] consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius[k] circumeunt sordidati[l] non

[y] *Tribunus plebis Genucius accusavit consules.*

7 *Abeuntes magistratu consules Genucius* Edd. ante Crevier. et Ms. Veith.—8 *In quibusdam pro V. a.* Gronov. Doujat. Crevier.—9 Vet. lib. ap. Sigon.

NOTÆ

[h] *Manlio Veientes*] Cum nulla a reliquis Etruriæ populis, aut a novis sociis Sabinis, auxilia Veientes impetrarent adversus Manlium, qui castra juxta Veios posuerat; pacem ab eo, absumtis commeatibus, petierunt; atque a Senatu longiores inducias impetrarunt. Manlius ovans in Urbem rediit.

[i] *L. Æmilius*] Alias *T. Æmilius*, pro quo legi Sigonius jubet *Tib. Æmilius*, ex Dionysio. Fuisse autem, ut ait, Tiberii prænomen Æmiliis familiare Capitolinæ tabulæ demonstrare possunt. Præter hunc, fateor, unus et alter ex Æmiliis Mamercis Tiberii prænomen habuit; sed hunc Dionysius Lucium Æmilium Mamercum vocat; notatque tertium consulem, ut qui primum anno, secundum Sigonium eundem, 279. cum Cæsone Fabio Vibulano, deinde anno 275. cum C. Servilio consulatum gessisset. Nunc vero ipsi collega in annum U. C. 280. sive ex Dionys. 281. in quem incidit 77. Olympias, Charete Athenis principe, adjungitur a Livio Opiter Virginius, pro quo ait esse in quibusdam annalibus Vopiscum Julium; quod posterius sequuntur Dionysius, Diodorus, Fasti Græci, et auctores consularium tabularum, quæ in Capitolio sunt. Porro antiquissimæ gentis Æmiliorum memorantur familiæ quatuor, Mamerci, (a quibus Pauli et Lepidi,) Barbulæ, Papi, et Scauri.

[k] *Furius et Manlius*] Cn. Genucius, vir audax, cum consules hujus anni ad creandos dividundis ex Senatusconsulto agris decemviros cogere non posset, utpote qui majorem tribuniciam potestatem haberent; negarentque suarum esse partium, quod ante annos duodecim, coss. Cassio et Virginio, a Senatu decretum esset exequi; causati Senatusconsulta vim perpetuæ legis non habere, sed anno finiri; his de causis diem dixit Manlio et Furio superioris anni consulibus, qui privati jam erant.

[l] *Sordidati*] Lugubri habitu pro reorum supplicantium more induti.

plebem magis, quam juniores Patrum. Suadent, monent,[9][m] 'Honoribus et administratione rei publicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam,[n] curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. Claris insignibus velut infulis[o] velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant,[10] consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in re republica crediderit, exilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.' His accensi vocibus Patres consilia[11] inde, non publica,[p] sed in privato, seductaque a plurium[12] conscientia, habere.[z] Ubi cum id modo constaret,[a] jure an injuria[13] eripiendos esse reos,[q] atrocissima quæque maxime placebat sententia. Nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, cum plebs in foro erecta expectatione staret,[b] mirari primo, quod non descenderet[14][r] tribunus: deinde,

[z] *Occulta, et remotis arbitris.*
[a] *Hoc unum constitutum esset inter eos.*
[b] *Plebeii ardentes et suspensi expectarent in foro.*

monentque.—10 Vulg. *dulcedo sit, ita animum nunc jam inducant.*—11 Conj. J. F. Gronov. *concilia.*—12 Vet. lib. *seducta a plurium.*—13 In Ms. Veith. est *jure aut injuria.*—14 'Pal. unus ex melioribus et Rott. *quid non*, ut et Sigoni-

NOTÆ

[m] *Suadent, monent*] Juventutem patriciam hortantur monendo.

[n] *Fasces, prætextam, &c.*] De his regiis ornamentis ex Etruria petitis egimus lib. I. cap. 8. Ea in consules translata vidimus lib. II. cap. 1.

[o] *Velut infulis*] Similitudo ex sacrificiis petita, ubi hostiæ ad pœnam coronantur.

[p] *Consilia inde, non publica*] Putat Gron. *concilia* legi oportere: cœtus enim, sive conventus, et congressus consiliorum causa habitos, Auctor intelligit.

[q] *Eripiendos esse reos*] Patricii jam se ad eos, armis si opus esset, denique quoquo modo contra vim plebis tuendos prioris anni consules comparaverant.

[r] *Quod non descenderet*] Pal. ex optimis et Sigonii codex, *quid non:* alter, *qui non descenderet:* ea ut vera lectio Gronovio placet, ut sit *qui* pro cur, vel qua de causa, quomodo. Quod autem Noster ait, *non descenderet*, idem est ac, ad comitia non veniret. Hæc quippe in comitio habebantur. Erat autem comitium foro Romano

cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum.[s] Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges[t] haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiam. Adeoque neminem noxæ pœnitebat,[15 u] ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur,[16] malo domandam[e] tribuniciam potestatem.

55. Sub hac pessimi exempli victoria[17 x] delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, 'Actum

[e] *Expugnandam pernicie ipsorum tribunorum.*

annus: alter, *qui non descenderet.* Ea vera lectio est.' *J. F. Gronov.*—15 Vulg. *noxiæ:* quod et dat Kreyssigius.—16 Vet. lect. *palamque ferrent.*
17 Conj. J. F. Gronov. *Sub hanc p. e. victoriam.*—18 Vulg. *Publium.*—

NOTÆ

conjunctum, immo pars fori, quæ a Palatii porta incipiebat, et finiebatur circa eum locum ubi nunc ædes B. Mariæ novæ. Sed initio multo angustius fuit, nec ultra primas radices Palatini montis porrigebatur, ut notat Barth. Marlian. in Topogr. Antiq. Romæ lib. III. c. 15. Atque is hoc tempore erat fori situs inter Palatinum et Capitolinum montes: unde in comitium non facile nisi descensu veniebatur: certe ita rem se habuisse, quod ad Genucii domum attinet, evincit hic locus.

[s] *Mortuum esse inventum*] Cum Genucius ipso judicii die mortuus in suo lecto esset inventus, eo cognito soluta sunt comitia, collegis consilia ejus vel non probantibus, vel promovere non ausis.

[t] *Sacratæ leges*] De his dictum hujus libri cap. 33.

[u] *Adeoque neminem noxæ pœnitebat*] Ponit Livius, Senatorum opera de medio sublatum Genucium tribunum. Contra Dionysius refert, nullum in eo apparuisse violentæ mortis vestigium.

[x] *Sub hac pessimi exempli victoria*] Magis forsan ex more Livii censet Gronovius, *sub hanc pessimi exempli victoriam:* et aliquot in id loca adducit. Verum, etsi frequentior sit accusativi usus in his loquendi formis, ubi *sub* idem significat quod *post*, vel *circa*, non desunt tamen optimorum auctorum loca, quibus ea præpositio cum auferendi casu jungitur eodem sensu. Apud Cæsarem, sive auctorem Belli Civilis, l. I. legitur 'sub ipsa profectione,' et apud Ovid. v. Fastor. 'Tria sunt sub eodem tempore festa.'

esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum:[d y] cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud agendum,[z] ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores[a] apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines.[b] Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.'[e] His vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem Publilium,[18 c] de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset,[d] negaret, se militem fieri debere, lictor missus

[d] *Se redactos ad pristina incommoda.*
[e] *Unumquemque has res (lictores, fasces, consules) sibi animo fingere quasi magnum quid ac terribile.*

NOTÆ

[y] *Ad antiqua reditum*] Antiquum rerum statum intellige, qualis ante creatos plebis tribunos fuit.

[z] *Aliud agendum*] 'Aliud agere' sæpe est, segnius rem curare, eique, quod præ manibus est, non satis serio incumbere. Hic autem 'aliud agere' nativo magis sensu accipitur pro, novum quid moliri.

[a] *Quatuor et viginti lictores*] Atqui id cautum fuerat ab initio, ne ambo consules 'fasces haberent,' ne scilicet 'duplicatus terror videretur;' uti didicimus ex lib. II. cap. 1. et ne ipsi quidem reges plus quam duodecim lictores habuerant, lib. I. c. 8. Hæc facile conciliaveris, si lictores a securibus, aut potius fascium duo genera distinxeris. Lictores quidem uterque consul duodecim habebat, qui virgarum fasces præferrent, sed fasces cum securibus (unde maximus terror) unius tantum lictores ferebant; idque alternatim singulis mensibus, donec annuum eorum imperium expleretur, quod diserte Dionysius tradit lib. IV. Lictores porro a *ligando* appellati, ex Valgio apud Gell. quod, cum magistratus quempiam virgis verberari jussissent, crura ejus et manus ligari vincirique moris esset; isque, qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor idcirco dictus fuit. Vide quæ a nobis jam de illis indicata sunt ad lib. I. cap. 8.

[b] *Eos ipsos plebis homines*] Hinc infert recte Godelevæus, hisce temporibus lictores e plebe Romana fuisse. Post bellum tamen Punicum secundum, eos qui magistratibus in provinciis apparerent ac ministrarent e Brutiorum ferme natione fuisse constat, unde 'Brutianos' dictos tradit Gellius Noct. Attic. lib. X. c. 3. sub fin. Idque ignominiæ causa factum, quod primi totius Italiæ Brutii ad Annibalem descivissent.

[c] *Ad Voleronem Publilium*] Fortem hunc de plebe virum Dionysius P. Voleronem vocat. Livii pleræque editiones habent *Voleronem Publium.* Verum, ut Sigonius ex Valerio observat, *Volero* prænomen est, *Publius* item prænomen. Itaque ne duo prænomina conjungantur, *Publilium* legi jubet, quod nomen fuit gentis plebeiæ.

[d] *Quia [qui], quod ordines duxisset*] Aiebat se, quia militibus præfuisset centurionis titulo, nullamque ignominiam in militia meritus esset, inter gregarios ascribi non debere. Pro

est[19] a consulibus. Volero appellat tribunos. Cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. 'Provoco,' inquit, 'ad populum,' Volero, 'quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.' Quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus advocatis,[f] repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, 'Provoco, et fidem plebis imploro. Adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.' Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris.[g] Huic tantæ tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. Violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam.[e] Conticescente deinde tumultu, cum in senatum vocari jussissent,[20][f] queruntur in-

[f] *Ope amicorum quos sibi adjutores advocaverat.*

[g] *Rem nullam, non magis quæ publico jure, quam quæ privato niteretur, inviolabilem cuiquam esse futuram.*

19 'Forte malis, *qui, quod ordines duxisset, negare se militem fieri debere, lictor est missus.* Sed parum interest, *qui* an *quia* legas.' *J. F. Gronov.*—20 Ms. Veith. *cum senatum vocari j.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

quia mavult Gronovius *qui;* quod mihi non displicet: quanquam parum interesse fatetur, utro modo legamus.

[e] *Incerti, quatenus Volero exerceret victoriam*] Dubitabant consules quousque Volero parta de patriciis victoria uti vellet: an contentus foret sui defensione; an ad cædem consulum et Senatus esset proruptarus.

[f] *Cum in sen.* [*cum senatum*] *vocari jussissent*] Agnoscit Rhen. in veteri codice, *cum in Senatu vocari jussissent:* sed vulgata lectio ipsi magis arridet. Non ita Gronovio, qui testatur in aliis vetustis codicibus scriptum esse *in Senatum:* atque ita restituit ex optimis Mss. lib. XXIII. c. 32. *quoties in Senatum vocassent*, et apud Valer. Max. lib. VIII. cap. 3. pro *quos in Senatu consul rogaverat*, corrigit, *quos in Senatum consul vocaverat:* at hæc loquendi forma, 'aliquem in Senatum vocare,' nihil habet novi: estque multum diversa ab illa altera qua absolute dicitur quis 'in Senatum vocare,' non addito quis vocetur.

juriasi suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

56. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi[1] creat in eum annum, qui L. Pinarium,[g] P. Furium consules habuit.[*] Contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum[2] credebant,[h] post publicam causam privato dolore habito,[k] ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent.[i] Haud parva res sub titulo prima specie

[k] *Anteponens utilitatem publicam ultioni ejus injuriæ quæ sibi privatim facta erat.*

1 '*Plebei* abest ab Edd. ante Ald. *plebis* Edd. ab Ald. ad Gronov. *plebi* Gronov. Drak.' *Stroth.* *Plebei* dat Crevier.—2 Vid. Not. inf. et Not. Var.

NOTÆ

[g] *L. Pinarium*] L. Pinarius Mamercinus apud Diodorum cognominatur, et P. Furius Fusus in Fastis Siculis.

[*] A. U. C. 281.

[h] *Permissurum tribunatum credebant*] Vetus lectio, ex Rhenano, *permissurum administraturum tribunatum:* opinatur scribendum, *qui eum vexandis prioris anni consulibus permissum administraturum tribunatum credebant.* Probabilius vero Gronovius illud *administraturum* habet pro glossemate imperiti cujusdam, qui sic explicare voluerit τὸ *permissurum:* qua voce Livius hic eleganter utitur, ducta ab equis metaphora, quos cursui, et quasi sibi ipsis permittere dicuntur, qui remissis habenis incitant ad libere currendum. Est igitur *permissurum tribunatum vexandis consulibus,* tribunatui fræna laxaturum, potestate impotenter abusurum ad vexandos consules. Ita Gronovius. Et sane quamvis eo sensu magis receptum sit, 'admittere equum,' aut etiam 'habenas equo permittere,' quam absolute 'equum permittere,' tamen Livio ipsi haud incognita acceptio illa verbi *permittere* lib. III. cap. 61. 'concitant equos, permittuntque in hostem:' et c. 70. 'qua permissus equitatus turbaverat ordines.'

[i] *Tributis comitiis fierent*] Notum cuivis tria fuisse apud Romanos comitiorum genera, curiata, centuriata, tributa. Priora duo genera explicui ad lib. I. cap. 43. Tributa sunt quibus divisi per tribus suffragia dabant. Hæc comitia, referente Dionysio, lib. IX. inconsulto Senatu, et nullis avibus adhibitis, una die peragebantur. Quod sic accipiendum est, ut, licet auspicia his comitiis non adhiberentur, servaretur tamen de cœlo, quia inde a Romulo decretum fuerat ab auguribus, 'Jove fulgente agi cum populo nefas esse,' auctore Cic. in Vatin. Antea minores magistratus curiatis comitiis, quemadmodum majores centuriatis creatos, ex Gell. lib. XIII. cap. 14. et Tacit. lib. II. conjiciunt.

Tributis comitiis] Nimirum, curia-

minime atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi,[k] quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, cum summa vi resisterent Patres, nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset;[i] res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus[3] in annum extrahitur.[l]

[i] *Nec vero consulum, aut primariorum Senatorum auctoritate compelli quisquam posset ex collegio tribunorum, ut legi Voleronis adversaretur: quæ tamen sola via patebat ad resistendum ejus conatibus.*

—3 'Vet. codex plenior, *gravis magnis certaminibus*, et recte.' *Sigon.*—

NOTÆ

tis antea comitiis creabantur, quæ a patriciis pendebant. Curiata enim comitia, ut docet Dionysius l. IX. c. 41. oportebat fieri auctore Senatu, et addicentibus avibus, quæ auspicia ad solos patricios pertinebant. Tributa vero comitia sine auctoritate Senatus auspiciisve fiebant, ideoque potestati patriciorum erant exemta. Itaque patricii his adversabantur. *J. Clericus.*

[k] *Omnem potestatem per clientium suffragia creandi, &c.*] Cur in comitiis centuriatis facile vincerent patricii et potentiores, ex iis quæ lib. I. cap. 43. allata sunt, disci potest. In tributis non ita dominabantur. Primo, quod cum in curiatis comitiis soli cives qui Romæ domicilium habebant, et quatuor tantum tribus conflabant, jus haberent dicendæ sententiæ; in tributis suffragium ferebant quindecim aliæ tribus, in quas distincta tunc erat rustica multitudo, cum coloniarum et oppidorum incolis. Deinde, quod in his sorte educerentur nomina, non modo Prærogativæ, sed etiam sequentium tribuum, quæ ad ferenda suffragia vocabantur: ideoque compertum esse non posset, quænam, tribus suffragium essent laturæ. Non enim omnes in suffragia mittebantur: sed quot necesse erat, ut in ea re de qua agebatur, sive probanda, sive rejicienda, plus dimidia parte convenirent; veluti si undecim tribus idem censuissent. Tribus quippe erant una et viginti, duabus ad novem priores, ante sex et viginti ferme annos, additis; quemadmodum hujus libri cap. 21. demonstratum est. Alia adhuc ratio, cur minus in ejusmodi comitiis possent patricii, fuit, quod in singulis tribubus, nullo census aut dignitatis discrimine, suffragia ferrentur ab omnibus tribubus, inter quos magno numero per omnes tribus sparsi erant homines tenuioris fortunæ, qui in comitiis centuriatis in ultimam centuriam simul omnes rejecti, vix unquam ad ferenda suffragia vocabantur. Omitto, postquam Latini jus suffragii obtinuere, nondum certa cuique assignata tribu, sorte decidi solitum, in qua numerari omnes et suffragium ferre deberent, quæ res adhuc incertiorem efficiebat horum comitiorum eventum.

[l] *In annum extrahitur*] Præter hæc plebem inter patriciosque certamina, Dionysius aliam affert causam cur lex Voleronis, de magistratibus plebeiis novo more eligendis, in annum se-

Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium,[m] Appii filium,[4] jam inde a paternis certaminibus[n] invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. Sed ut inventor legis Volero,[o] sic Lætorius, collega ejus, auctor[5][p] cum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, cum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem[k] Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, cum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et

[k] *Ingressus ad accusandum.*

4 '*Appium Claudium, Appii filium.* Duæ postremæ voces non agnoscuntur ab Rott. et Voss. 2. Et sane Pighius e Fastis Capitolinis *M. F.* vocat.' *J. F. Gronov.*—5 'Male cum Buslid. Nannius *actor.*' Idem. Vid. Not. inf.—

NOTÆ

quentem dilata fuerit; portenta nempe varia, quæ pianda fuerunt; et pestilentiam, quæ mulieres præsertim gravidas invaserat, quæque non ante desiit, quam de Urbinia Vestali sumtum est supplicium ob amissam virginitatem.

[m] *Ap. Claudium*] Anno U. C. 282. consules fuerunt, ex Dionysio et Diodoro, Appius Claudius, Appii filius, Sabinus, et T. Quintius Capitolinus, cui cognomen Barbati Zonaras addit. Quintii nominis familiæ tres, Cincinnati, Flaminii, et Capitolini. Ex Capitolinorum linea primus hic Titus consulatum adeptus est, quem et sexies gessit.

[n] *A paternis certaminibus*] Vide c. 22. 27. 29. 44. hujus libri.

[o] *Inventor legis Volero*] Hanc legem Zasius in catalogo legum antiquarum, aliique Voleroniam vocarunt, quos Hotomannus l. I. de Legib. reprehendit, et Publiliam dicendam contendit, quod, ut antea dictum, Volero prænomen sit, Publilius nomen gentilitium: sed Publiliarum legum nomine intelligi fere solent, quæ a Q. Publilio Philone dictatore latæ anno 414. et de quibus Noster lib. VIII. c. 12.

[p] *Lætorius, collega ejus, auctor*] Miratur Godelevæus si Volero inventor legis, cur *Lectorius* (seu potius *Lætorius*) ejusdem *auctor* dicatur, cum ejus sententia *auctor* idem sit quod *inventor*, hoc est, qui primus aliquid et præcipuus instituit. Vult itaque pro *auctor* legi *actor*, prout in Buslidiano codice haberi Nannius annotat lib. V. συμμίκτων. Actor, secundum eum, est executor. Gronovius nihil mutandum censet: non enim *auctor* semper idem, qui *inventor*; sed sæpe approbator, aut hortator, qui alias Livio *suasor* dicitur.

lacerandam plebem, creatum esse contenderet;[6] rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque.[l] Itaque, deficiente oratione, 'Quandoquidem non facile loquor,'[7] inquit, 'Quirites, quam,[q] quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.' Occupant tribuni templum[r] postero die. Consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Summoveri Lætorius jubet,[s] præterquam qui suffragium ineant.[t] Adolescentes nobiles stabant, nihil

[l] *Non respondebat animoso consilio pro libertate suscepto.*

6 'Nisi ad *exorsus* suppleveris *est*, et post *contenderet* interpunxeris, anacoluthon in hac orationis forma agnoscendum videtur. Rectissime autem Crevierius præpositionem *in* ante *accusationem* delendam censet, nisi pro *in accusationem* malis *incusationem*, quod est apud eundem in uno cod.' *Doering.* —7 'Ante *facile loquor* ed. Mogunt. prima inseruit *tam*, quæ particula ante 'quam' passim omittitur, v. c. xxv. 15. 4. xxvi. 18. 1. xxvi. 31. 1. xxxv. 49. si his locis vulgo recte legitur; de quo tamen dubitare possis. 'Magis' ante 'quam' solere omitti non *tam*, monet Bauer.' *Rupert.* Add. *tam* Edd.

NOTÆ

[q] *Non facile loquor . . . quam*] Ita veteres editiones cum Mss. apud Gronov. Moguntina editio prima addidit particulam *tam*, ut sit *non tam facile loquor*. Sed nihil erat opus. Sæpe eam omittunt in hujusmodi comparationibus tum Noster, tum Sallustius et Tacitus, Græcorum imitatione. Extat apud Dionysium Lectorii hujus oratio acris et vehemens adversus Appium, quæ nequaquam dicendi rudem arguit.

[r] *Occupant tribuni templum*] An habebantur in templo comitia plebis? Cum curiata in comitio intra pomœrium, centuriata extra pomœrium in campo fere Martio haberentur; tributis nullus certus destinatus locus. Creandis magistratibus plerumque in campo Martio: legum autem et judiciorum causa in comitio fieri solebant. Sed nonnunquam in capitolio quoque habita constat utraque hac de causa, ex Plutarch. in Gracchis, Appiano lib. I. Bellorum Civil. Nostro etiam pluribus locis; qui ibi comitia hæc habita indicat: in templo scilicet Jovis Capitolini, (quod templi nomen per Antonomasiam sibi merito vindicat,) aut circa illud. Et revera prima Appii cum tribunis concertatione occupatum a plebe per hæc comitia Capitolium diserte scribit Dionysius lib. IX.

[s] *Summoveri Lætorius jubet*] Jam ante superiore anno statuerat cum duobus collegis Volero, nec consulibus dissuasionem legis permittere, et patricios in totum comitiis arcere. Habebant enim illi sua sodalitia, et cum clientelarum catervis multas fori partes occupabant; animos addendo legis dissuasoribus, defensoribus contra obstrependo: sed nova pestilentia suborta impedimento fuerat huic Voleronis incepto.

[t] *Præterquam qui suffragium ineant*] Igitur patricii tributis comitiis jus suffragii non habuere: quoniam, inter conditiones redintegratæ inter ordines in monte Sacro concordiæ, concessum plebi fuerat, ut quoties tribuni concionem vocarent, ei se patricii ne miscerent, ut Dionysius scri-

cedentes viatori. Tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium.[u] Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. Nec illum ipsum summovere pro imperio[x] posse more majorum; quia ita dicatur:[y] 'Si vobis videtur, discedite, Quirites.' Facile et contemtim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat.†[z] Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit[a] ad consulem: consul

a Mogunt. ad Drak.—† '*Facile de jure, et contemtim, disserendo perturbare Lætorium poterat.* Sic verba non tam jungenda, quam omnino transponenda crediderim h. l. ubi quidam *τὸ et* delendum, alii pro eo *tam*, vel *parat* pro *poterat* substituendum, et alii denique *facile* tum ad *poterat*, tum ad *disserendo*

NOTÆ

bit lib. VII.

[u] *Jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium*] Tribunatus cum a plebe constitutus sit, non videtur revera potestatem habere debuisse in patricios et Senatores. Constat enim in populari statu ab omnibus ordinibus, aut a majori parte eorum, eligendos esse, qui imperium in omnes habituri sunt: quoniam in libera rep. privati non nisi civium consensu potestatem publicam adipisci possunt. Ideo patriciorum ordo, cum in creandis tribunis non concurreret, eis se non subjiciebat: atque ita nihil juris in eos tribuno competebat, nec eos ad comitia sua vocandi habebat potestatem. In plebeios quidem tribuni prehensionem habebant: non tamen, ne in eos quidem, vocationem in jus: qua de re Gellius ex Atteio Capitone jurisconsulto lib. XIII. c. 12. Unde nec lictores ipsis, sed viatores apparebant. Verum sæpenumero potestate sua abutebantur.

[x] *Summovere pro imperio*] Imperium tribuni nullum initio habebant, non modo merum intra Urbem, quod positum est in jure animadvertendi in facinorosos homines, aut militare, illi affine, quo continetur facultas milites sacramento adigendi, exercitum ducendi, bellumque gerendi. Sed nec mixtum, quod jurisdictioni cohæret, et in jubendo, vetando, inque exequendis rebus judicatis consistit.

[y] *Quia ita dicatur*] Viator, qui tribunum plebis præcedebat ad summovendam multitudinem, hac verborum formula utebatur; quæ non imperativa, directa, legitima erat, tanquam absolute jubentis, sed precativa et velut rogantis, Si vobis videtur, &c. quod argumentum erat non plenæ potestatis, sed pæne precariæ.

[z] *Perturbare Lætorium poterat*] Illud *poterat* merito improbatur Gronovio, ut cujus nullus hic sit idoneus sensus. Scriptum censet ab Auctore, *perturbare Lætorium parat:* quo verbo sæpe usus Livius. An potius *properat?*

[a] *Tribunus viatorem mittit*] Apparitorum generale nomen ad omnes magistratuum ministros pertinet, qui magistratibus apparebant, eorumque imperio præsto erant, ut eorum illi ministerio in exequendis jussis suis uterentur: quæ munera libertis fere suis magistratus olim mandabant. Horum species fuere viatores, ex eo dicti, auctore Festo, quod cum Romanorum plerique in agris Urbi vicinis assidue rusticarentur, horum ministrorum opera ad eos jussu magistratuum evocandos crebrior in via

lictorem[b] ad tribunum, privatum esse clamitans,[c] sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta[m] pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis[8] fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem:[n] certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. 'Darent iræ spatium. Non vim suam illis tempus ademturum; sed consilium viribus additurum. Et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.'

57. Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis,[d] senatum consules habent. Ubi cum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu

[m] *Atrociter insurrexisset.*
[n] *Hunc tantum plebis tumultum.*

referendum putant.' *Rupert.*—8 'Verba *concitatæ multitudinis* aut tollenda prorsus videntur, aut post seq. *tempestatem* rejicienda.' *Ernest.*

NOTÆ

quam in Urbe esset.

[b] *Consul lictorem*] Lictores a viatoribus differunt, tanquam species a genere. Sunt enim lictores e viatorum numero, ii qui fasces virgarum ligatos ferebant, nec modo populum summovebant, ne magistratus in publicum procedentes multitudo remoraretur, sed et sontes virgis cædebant, ac securi feriebant. Verum lictores non omnibus magistratibus apparebant, sed iis tantum qui imperium et coërcendi jus haberent, veluti consules, proconsules, interreges, dictatores. Unde apparet quod sit hoc loco discrimen inter lictorem consulis, et viatorem tribuni.

[c] *Privatum esse clamitans*] Comparatum nempe cum patricio et consule: immo et absolute aliquo sensu; ut probat Sigonius ex Plutarcho de Quæstionibus rerum Romanarum c. 81. ubi postquam quæsivit, 'Cur, cum purpura alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur?' Hanc inprimis rationem quasi dubitando indicat: 'An quia tribunus plebis magistratus non est? neque enim lictores cum fascibus et securibus habent tribuni, neque ex sella jus dicunt, neque principio anni, ut reliqui, magistratus ineunt, neque creato dictatore se abdicant: verum omni translato ad dictatorem imperio ipsi tamen potestatem suam retinent, quasi magistratus non sint.'

[d] *Concilio plebis*] Recte et proprie *concilio*, si quidem Cœlio Felici apud A. Gell. lib. xv. cap. 1. credendum, qui censebat eum, qui non univer-

ad consultandum avocabantur,[9] eo plus abhorrebant a certatione animi:[e] adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, 'Ut tantam consularem majestatem[f] esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset.[10] Dum tribuni consulesque[11] ad se quisque omnia trahunt,[12] nihil relictum esse virium in medio; distractam laceratamque rem publicam;[13] magis,[g] quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.' Appius contra, 'testari Deos atque homines, rem publicam prodi per metum ac deseri. Non consulem senatui, sed senatum consuli deesse, graviores accipi leges, quam in Sacro monte[h] acceptæ sint.' Victus tamen Patrum consensu quievit. Lex silentio perfertur.[i]

9 Ita cod. Pal. 2. ap. Gebhard. et Haverk. apud Drakenborchium. Gronov. Donjat. Crevier. Drak. Stroth. et Kreyssigius *advocabantur.*—10 *Quanta in concordi civitate esse posset* Gronov. Doujat. Crevier.—11 *Tribunique consulesque* Rhenan.—12 '*Trahant* Ms. Veith. et Edd. omnes præter Cleric. et Drak.' *Stroth.* Hanc lect. recepit et Doering. et rectius esse censet Rupert. *trahunt* dat Kreyssigius.—13 Post *rem publicam* alii colon, alii nullam distinctionem ponunt, ut sit enallage accusat. pro nominat. Vid. Not. Var.

NOTÆ

sum populum, sed populi partem aliquam, adesse jubeat, non comitia, sed concilium, edicere debere.

[e] *A certatione animi*] An per hypallagen dictum pro *a certationis*, vel *certandi animo?* Immo *animi* in numero plurali accipiendum: ut velit Senatorum animos, quo plus spatii erat ad deliberandum, eo magis a contentione aversos fuisse: ut sit, eo magis abhorrebant animi Senatorum, scilicet.

[f] *Tantam consularem majestatem*] Petierunt ab App. ne majorem esse vellet potentiam consulis, quam salva concordia conservari posset. Dixerat quippe Appius, si ante nesciissent quantam vim consulatus haberet, fore ut discerent se consule.

[g] *Distractam laceratamque rem p.* [*per magistratus*] *magis*] Gronovius, auctoritatem manuscriptorum codicum secutus, pluriumque veterum editionum ante Moguntinam, verba illa *per magistratus*, velut spuria, expungit, legitque, *laceratam rempub. magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri:* ut sit enallage accusativi pro nominativo *respublica;* quæ forma loquendi Græcis in frequentissimo usu, nec Latinis ignota est. Sic Cic. II. Agrar. 'Quæ est ista æquitas, ceteros,' (sc. agros) 'etiamsi privati sint, permittere ut publici judicentur.' Structura vulgaris, sed minus elegans esset, *permittere ut ceteri, etiamsi privati sint, publici judicentur.*

[h] *Quam in Sacro monte*] Ubi creati primum tribuni plebis, uti supra cap. 33. Et vero ibi id tantum cavebatur, ut tribuni ex plebe, atque ad tuendam plebem, non ut tributim crearentur, ut nunc Voleronis lege sanciebatur: qua ratione fiebat, ut non

58. Tum primum tributis comitiis creati tribuni[k] sunt: numero etiam additos[14] tres,[l] perinde ac duo antea[15] fuerint, Piso auctor est.[m] Nominat quoque tribunos, C. Sicinium,[16] L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum[n] coortum.[17] Vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse; eo liberior,[18] quod sine tribuniciis vinculis erat.[o] Odisse plebem plus quam paterno

[o] *Liber ab impedimentis tribunorum plebis (quorum potestas extra pomœrium nulla).*

14 '*Addito* Edd. ante Mogunt. et post Jac. Gronovium, ut et omnes Drakenborchii Mss. quam lectionem nostra [*additos*] longe elegantiorem putat Jac. Gronovius. Dukerus contra eam satis obscuram, nostram vero apertam appellat. Recte. Illa enim non solum satis obscura, sed etiam omnibus grammaticis et bene scribendi præceptis contraria ac nullo modo ferenda est.' *Stroth.* *Additos* dant Doujat. et Kreyssigius.—15 Gronov. Doujat. Crevier. *ante.*—16 In Mss. præter Haverk. et in edd. antt. *C.* vel *Cn. Sicium,* ut et inf. c. 61.—17 Vid. Not. inf. et Not. Var.—18 '*Esse; eo liberior* Gronov. Crevier. cum multis aliis: *domi esset liberior* Ms. Veith.' *Stroth.* Ad hæc notat Doering. 'Sane multo concinnior est lectio Gronov. et Cre-

NOTÆ

modo excluderentur patricii a ferendis per se ipsos suffragiis, (quod quidem videtur initio convenisse,) sed etiam ne clientibus amicisque suis de plebe tribunos eligendos, certa cum spe, commendare possent.

[i] *Lex silentio perfertur*] Tacentibus scilicet consulibus et patriciis.

[k] *Tum primum tributis comitiis creati tribuni*] Id ab eo tempore servatum ad tempora Augusti, ut comitia creandorum tribunorum, itemque Ædilium plebis, peragerentur suffragio tribuum, testatur lib. IX. Dionys.

[l] *Numero etiam additos tres*] De tribunorum numero, et qualis ab initio fuerit, dixi ad cap. 33. hujus libri.

[m] *Piso auctor est*] Priscus historiæ Romanæ scriptor.

[n] *Volscum Æquicumque bellum*] Hanc veterem lectionem non valde probat Sigonius: sed nec vulgatam, quæ sic habuit: *Volsci, tum Æqui inter seditionem Romanam, et bellum coortum, vastaverant agros.* Addit se in Mss. omnibus ita legere: *Ex Senatusconsulto bellum indictum contra Volscum, Æquumque qui inter seditionem et bellum coortum, &c.* Verum hæc lectio longe pejor vulgari videtur Gronovio, qui utramque damnat: hanc posteriorem Sigonii, quod 'indicere bellum contra aliquem' nec Livio dignum, nec Latinum sit; vulgatam, quod non recte videatur designari tempus vastationis agrorum 'inter seditionem Romanam et bellum coortum:' quandoquidem inter seditionem sopitam et initium belli nihil

odio:[o] se victum ab ea: se unico consule objecto[19 p] adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules.[20] Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. Nec ulla vi domari poterat.[1 q] Tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere. Nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam[2] remittere industriam.[r] † Præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari;

[r] *De diligentia et labore, quem antea ultro susceperant, tunc multum cuncti remittebant.*

vier.'—19 Pro *objecto* scribendum monet Rhenan. *electo.* Vid. Not. Var.—20 Vulg. *nequaquam t. p. superiores i. c.*—1 Alii legere malunt *poterant*, vel *imbiberat*, vel *domare poterat.*—2 Conj. Cleric. Art. Crit. III. 1. 4. *notam.*—

NOTÆ

intercessit spatii. Verior Andreæ, aliarumque veterum editionum *Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum, &c.* Nec est cur illud *Æquicum* offendat: quod, licet non ita frequenti usu tritum, extat tamen apud Nostrum alibi, libro nim. III. 'isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit;' unde nulla idonea de causa deletum fuit lib. X. in princ. 'M. Livio Dentre, M. Æmilio consulibus redintegratum est Æquicum bellum;' quo loco suffecerunt *Æquorum.* Sic Nervicum, Heduicum, Genticum, aliaque ejus formationis, apud probos auctores inveniri ostendit idem Gronovius.

[o] *Odisse plebem plus quam paterno odio*] Id est, plus oderat plebem, quam pater ejus Ap. Claudius ante odisset.

[p] *Se unico consule objecto*] Ita e scripto suo Sigonius, et veteres editiones ante Rhenanum, qui pro *objecto* scribi jussit *electo.* Sed illud *objecto* multo efficacius exprimit præsidium quod in Appio ponebatur, quasi ipse unus plebeiis molitionibus, tanquam rapidissimo torrenti, obex opponeretur. Nec mirum id Appio doluisse, quod cum se velut *unice* supra omnes ad retundendos plebis ac tribunorum impetus aptum fortemque visum Senatui, ideoque eis oppositum sciret, tamen legem impedire non potuerit, quam minori conatu impediissent superiores consules, de quibus minorem spem conceperat Senatus.

[q] *Nec ulla vi domari poterat*] Hoc et sequentia ad exercitum referuntur, qui maxima ex parte plebeiis hominibus constabat.

† *Motam . . . industriam*] Rectius, nisi fallor, esset *notam industriam;* nam cum Ap. Claudius 'adhortator operis' aderat, sponte sua, non erat mota industria militum. Nec scio an *moveri industria* eo modo dici queat. *J. Clericus.*

ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere:[q] a centurionibus corruptum exercitum dicere: 'tribunos plebei' cavillans interdum et 'Volerones' vocare.[3] [r]

59. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium[s] consulem habuisset.[4] Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit.[r] Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum,[s] ut victor jam a vallo summoveretur hostis; satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. Alii[5] gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus[t] ferox Appii animus, cum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium,[t] cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem

[q] *Postquam omne genus asperitatis adhibuerat in milites.*
[r] *Vehementius in Appium, quam in Fabium, exarsit exercitus.*
[s] *Coacti sunt Romani vires ad dimicandum exercere.*
[t] *Nullatenus commotus.*

3 Vulg. *animus interdum moveretur, omni n. a. promta: nihil j. c. civibus ageret .... diceret .... vocaret.*
4 Ms. Veith. *habuissent.*—5 Conj. Rupert. *Alias* vel *Alioquin.*—6 Vet.

NOTÆ

[r] *Volerones vocare*] Id est, seditiosos exemplo Voleronis Publilii, de quo c. 56.

[s] *Quod adversus Fabium*] De militum in Cæsonem Fabium, anni 270. consulem, odio dictum cap. 43.

[t] *Ne utique experiri vellet imperium*] Admonendo, ne omnino periculum faceret potestatis, quam vix ullam in milites retineret: *Qu'il ne devoit pas se commettre en hazardant de vouloir exercer le commandement que sa charge lui donnoit sur les soldats, qui n'étoient pas disposés a lui obéir; sans quoi le droit de commander est inutile.*

paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos.[w] Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur,)[6 x] remissa concione, iter in insequentem diem pronuntiari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum[y] maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati,[z] novissimos adoriuntur.[1] A quibus perlatus ad primos tumultus,[a] eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent.[7] Nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere,[2] ut prius hostis desisteret

[w] *Sed indicium manifestum, et velut imaginem, ante oculos apparere.*
[x] *Quoniam dilationem tantum pœnæ consequebantur milites.*
[y] *Eo ipso tempore quo, &c.*
[z] *Quasi signo eodem ad pugnam essent excitati Volsci, quo Romani profectionis admoniti.*
[a] *Turba et trepidatio ab ultimis proserpens ad primos usque.*

lib. apud Sigon. *rixæ lucrarentur.*—7 *Posset* omnes fere libb. Mss. apud Drak.

NOTÆ

[1] *Novissimos adoriuntur*] M. Cato, Sallustius, aliique ejus ætatis scriptores, *novissimum* et *novissime* promiscue dixerunt. Ab his tamen abstinuit Cicero, quod Ælius Gallus, eorum temporum doctissimus, his dictionibus uti vitaverat, tanquam improbis, et nimis novis, ut ex Varrone lib. v. de Ling. Latina refert Gellius lib. I. cap. 21.

[2] *Per stragem corporum armorumque evasere*] Hic locus, Glareani judicio, inexplicabilis est. Si enim Volsci ultimos Romanorum adorti sunt, quomodo prima acies Romanorum per corpora extremorum, qui a tergo erant, fugam fecit? Non una tamen ratione videtur explicari posse, sed varie pro varia notione præpositionis *per*. Nam si ea velimus designari locum, qua transierint qui evasere, dicendum erit, aut ex novissimis, in quos primum impetus factus, non omnes cæsos, sed plures, armis abjectis, per sociorum corpora evasisse; aut cum omnes, effuso agmine, dispari celeritate fugerent, postremos, cum primis inter fugiendum permixtos, et ex utrisque partim interfectos, partim evasisse incolumes. Si vero præpositio *per* ad tempus referatur, sensus erit, non per medium stragis locum, sed dum strages postremorum ederetur, primos evasisse. Hoc sensu 'per bellum lata lex' dicitur a Nostro lib. XXXIV. id est belli tempore, et lib. IV. 'per secessionem plebis ludi facti.' Sed dici quoque potest particulam *per* ita sumi, ut non tam locum, aut tempus significet, quam viam et modum sive adminiculum quo quid factum sit, ut apud Sallust. in Jugurth. 'Per luxum atque ignaviam ætatem agunt.' Atque ita 'per strages evasisse' est, eos, qui servati sunt, aliorum strage esse servatos.

sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, cum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ,[b] desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc[c] centuriones duplicariosque,[8 b] qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit.[c] Cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.[d]

[b] *In exercitum, qui ordinem belli moremque militiæ deseruerat.*
[c] *Post hæc, post increpationes scilicet litum.*

—8 Al. *duplares.*

NOTÆ

[b] *Duplicariosque*] Duplicarii, sive dupliciani dicti, quibus ob virtutem duplicia cibaria dabantur, ex Varr. lib. IV. de Ling. Latin. ideo explicantur in veteri Lexico διμοιρῖται apud Turn. adversar. lib. XXI. cap. 28. qui nempe duplicem annonam, aut stipendium duplex virtutis ergo accipiebant. Sic apud Vegetium lib. II. cap. 7. 'Armaturæ duplares, quæ binas consequuntur annonas: simplares, quæ singulas.' Et paulo post: 'Torquati duplares: torquati simplares: quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit; quem qui meruisset, præter laudem, interdum duplas consequebatur annonas; duplares duas, simplares unam.' Apud Livium quoque lib. VII. 'Milites, qui in præsidio simul (cum Decio) fuerant, duplici frumento in perpetuum donati.' Legimus quoque lib. III. de bello civili a Cæsare cohortem duplici stipendio, frumentoque, et aliis militaribus donis amplissime remuneratam. Constat autem ex Herodoto lib. VI. et aliis, vetustum fuisse morem iis, quos eximio honore prosequi vellent, duplicia cibaria præstandi.

Centuriones duplicariosque] Polybius quidem centuriones ostendit duplum stipendium accepisse, seu quatuor obolos indiem, ut observat Lipsius de mil. Rom. l. v. c. 16. Potuere et alii propter egregia facta duplex stipendium accepisse. Sed hoc tempore Romæ nondum stipendium erat institutum. Itaque vir summus intelligit de duplici frumenti mensura, quod jam olim publice militibus datum. Sane Varroni IV. de L. L. Duplicarii sunt milites, quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur institutum. Vide Lipsium loco laudato. *J. Clericus.*

[c] *Virgis cæsos securi percussit*] Ultimum supplicium præcedere solebant apud Romanos verbera, virgis præsertim inflicta. Clara habes exempla in filiis Bruti cap. 5. hujus l. v. Vide et de Gavio cive Romano, qui in crucem actus est, Verrinam ult.

[d] *Sorte decimus quisque ad supplicium lecti*] Cum sorte decimus quisque supplicio afficitur ab imperatore, decimari dicitur exercitus vel legio. Græci δεκατεύειν dicunt. Polybius:

60. Contra ea[d] in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. Et natura Quintius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo,[e] effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se,[f] Æqui vagari[9] populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. Omnis militi[10] data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum[g] insignem maxime comitia tributa efficiunt; res major victoria[e] suscepti certaminis, quam usu. Plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio summoven-

[d] *Aliter ac apud Appium.*
[e] *Ut sua ipse indole magis delectaretur, benignitate scilicet sibi innata.*
[f] *Æquicolæ ausi non sunt sese prælio committere adversus ducem atque exercitum adeo inter se concordes.*
[g] *Annum per immanem, tum in urbe, tum in bello discordiam actum.*

9 *Se Æqui; vagari* Gronov. Donjat. Crevier.—10 Vulg. *Ea omnis militi.*

NOTÆ

ἐκ δεκάδος ἄγεσθαι ἐπὶ θανάτῳ: quod ipse luculenter describit lib. VI. itemque Appianus in Parthicis. Id autem fit cum graviter universi deliquerunt per ignaviam, aut contumaciam et seditionem. Cujus instituti rationem affert Cicero in Cluentiana: 'Statuerunt ita majores nostri,' inquit, 'ut si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perveniret.' Sed unde tam patientes centuriones et antesignani de se, milites universi de decimo quoque sumi supplicium passi sunt, qui paulo ante jussa tam præfracte detrectaverant? Nimirum, ut Tacitus ait, 'in vulgo nil modicum: terrere, ni paveant; ubi pertimuerint, impune contemni.' Aliique militum sensus in hostico, ubi eorum opera dux indiget, alii in pacato. Præterea plerique inter fugiendum arma amiserant.

e *Comitia tributa . . . res major victoria*] Quod a comitiis tribunitiis exclusi fuere patricii, magnum quid visum est plebeiis ob victoriam. Sed non tantam his utilitatem attulit, quantam sibi animo finxerant: eo quod in his quoque propter opes ac clientelas suas Senatores non mediocrem habuerint auctoritatem. Vide tamen quæ post Auctorem a me dicta sunt sub initium c. 56.

-dis,[a] quam virium aut plebi additum est[11] aut demtum[12] Patribus.

61. Turbulentior inde annus excepit, L. Valero,[f] Ti. Æmilio[13] consulibus, cum[14] propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli,[g] sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius[15] diem dixere.[h] Nunquam ante tam invisus plebi reus

[a] *Eo quod Senatores repellerentur a comitiis plebis.*

—11 *Est* del. Gronov. Doujat. Crevier.—12 *Ademtum* Gronov. Crevier. 13 Vulg. *L. Val. T. Æmylio.*—14 Gronov. Doujat. Crevier. *tum.*—15

NOTÆ

[f] *L. Valerio, &c.*] Consules in an. U. C. 283. ab exactis regibus 40. leguntur L. Valerius Potitus, et T. Æmilius Mamercus: quorum ille filius Valerii Poplicolæ quater consulis, fraterque natu minor P. Valerii Popl. qui consul fuerat anno 278. ipse cum Fabio consulatum gesserat an. 270. Hic filius fuit L. Æmilii ter consulis, cum Cæsone Fabio an. 269. cum C. Servilio an. 275. et cum Vopisco Julio an. 280.

[g] *Tanquam tertio consuli*] Consulum partes hactenus fuerant, causam patriciorum, qui publicum fere agrum possidebant, adversus tribunos ejus divisionem urgentes tueri. Id consules hujus anni non præstabant, nec confirmationi legis agrariæ adversabantur. Immo de publici agri divisione ad Senatum referebant: Valerius quidem ut plebem, propter supplicium Sp. Cassio ejus opera irrogatum infensam, sibi reconciliaret: Æmilius Senatui offensus ob triumphum negatum patri: qui et primus sententiam rogatus, censuit Senatusconsultum ante annos septemdecim ea de re factum, creatis decemviris qui agros dividerent, exequendum. Itaque consulum loco Appius, superioris anni consul, possessorum causam acriter defendit: negans Senatus eam unquam voluntatem fuisse, ut publica prædia dividerentur: datum tempori Senatusconsultum, quo discuteretur periculum seditionis a Cassio excitatæ: et cum insequentium annorum consules nihil ad se spectare ejus Senatusconsulti executionem recte existimaverint, nec Valerio et Æmilio licere ea de re referre, ac ne ad utilitatem quidem publicam pertinere contendit hujusmodi distributionem. Satis quippe opum ex devictis tot hostibus, populatisque eorum agris, comparare potuisse plebeios, si ea copia uti voluissent, non abuti: unde ex ipsorum non fortunis, sed moribus oriri eorum egestatem. Nullo denique beneficio dignos qui contumacia sua hostibus victoriam, reip. cladem pepererint: adeo ut agri publici, quem nunc petunt, partem hostes jam occupent. Hæc et alia Dionysius refert a Livio prætermissa. Appii sententiam secuti Senatorum plerique.

[h] *Diem dixere*] Irati magis ac magis Appio tribuni plebis, ob sententiam graviter et cum plebis insectatione dictam, ei pro concione diem

ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere [i] pro ullo æque annisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi.[16] Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium [k] pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret,[i] aut supplex prensaret homines; [l] sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (cum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque summitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: [m] adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam

[i] *Non facile, vix.* [k] *Accusationem in se institutam.*
[l] *Plebeios apprehensa dextera rogaret.*
[m] *Eadem animi elatio in causa dicenda.*

Vulg. *M. Duellius et Cn. Siccius.*—16 Gronov. Doujat. Crevier. *objici iratæ*

NOTÆ

dixerunt, ita ut litem capite æstimarent. Criminabantur eum tum pessimas adversus plebem sententias dicere, et seditionem in civitatem inducere; tum etiam violentas manus sacrosancto tribuni corpori intulisse, ac denique, cum exercitui præesset, cladem cum ignominia accepisse. Quas causas accusationis, ceteraque hujus judicii, Livius tacet, eamque ob rem non immerito negligentiæ posse ipsum accusari notat Glarean.

[i] *Ut vestem mutaret*] Reis, qui alicujus criminis accusabantur, solenne fuit atram togam, alba deposita, induere, velut in luctu barbam comamque promittere, et squalido habitu, qui supplices decet, judicum misericordiam provocare, quos apprehensa dextera precabantur. Nec rei tantum, sed necessarii quoque, amici clientesque eorum, vestem mutabant, ut suum dolorem significarent, et pro illorum salute efficacius supplicarent. Quod ex pluribus Ciceronis locis planum, qui sua causa Senatum publico consilio vestem mutasse gloriatur, præsertim in orationibus pro Sext. et pro domo sua. Itaque quod nunc Appius vestem mutare, ac supplicem agere recusavit, constantiæ est non vulgaris. Id exemplum secutus legitur Scipio Æmilianus, aliique: Rutilius inprimis, qui Syllæ ac Marii temporibus, teste Valerio Max. lib. VI. cap. 4. reus factus, nec obsoletam vestem induit, nec insignia Senatoris deposuit, nec supplices ad genua judicum manus tetendit, nec dixit quicquam splendore præteritorum annorum humilius, effecitque ut periculum illud, non impedimentum gravitatis ejus esset, sed experimentum.

consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. Adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent:[17] [k] trabi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur.[l] Cujus cum laudationem [m] tribuni[18] plebis impedire conarentur,[n] plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exequias frequens celebravit.

62. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, cum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas,[o] cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut, velut numine aliquo defensa, castra

plebi.—17 Ms. Veith. et ed. Donjat. *producerent.*—18 Gronov. Donjat. *cujus laudationem cum t.*

NOTÆ

[k] *Diem ipsi sua voluntate prodicerent* [*producerent*] 'Producere diem' est, proferre seu protrahere tempus judicii, vel rei agendæ. Cic. ad Quint. Fratr. l. II. ep. 3. 'Producta dies est ad IV. Id. Febr.'

[l] *Morbo moritur*] Quinimmo ipse sibi Appius mortem conscivit: ejus tamen necessarii morbo extinctum finxerunt, si Dionysio fides.

[m] *Cujus cum l.* [*Cujus laudationem*] Hic Romæ a P. Valer. Poplic. inductus mos fuit, ut, defunctorum illustrium corpore in forum delato, filius pubes, aut, si is deesset, alius ex defuncti genere, eorum facta coram plebe pro rostris oratione funebri recitaret, ut Polyb. lib. VI. describit. Id postea matronis etiam concessum fuisse post Romam de Gallis Senonibus receptam Noster l. v. cap. 50. testatur.

[n] *Cum tribuni plebis impedire conarentur*] Reorum, saltem damnatorum, et præsertim majestatis, nec memoriam celebrare licebat, nec imagines habere; quæ nec in gentilium funere præferebantur, ut ex Tacito variis locis constat. Sed ante condemnationem mortuo reo, integra fere jura servabantur: quoniam 'nec damnatus videtur quis, donec redditum sit judicium.' Quare non tantum solita mobilitate animorum, sed jure quoque ac more, plebs Appio supremum honorem nequaquam invidendum censuit.

[o] *Prohibuit fœda tempestas*] Tempestas, etsi pro quavis cœli constitutione accipiatur, sæpius procellam significat. Hic pro imbre maximo per horrendam caliginem effuso sumitur, quandoquidem tempestas dicitur 'cœlo dejecta.'

oppugnare iterum, religio fuerit.[p] Omnis ira belli[q] ad populationem agri vertit.[19] [r] Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur,[s] Sabini exciti, cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca.[n] Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.[o]

63. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius[t] Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac [20] prope erumpentem repressit. Consu-

[n] *Castra retro transtulerunt Sabini.*
[o] *Excedens ex Sabinis bello non confecto.*

19 In Ms. Veith. est *vertitur.*
20 *Ac* del. Gronov.—1 *Cerionem* vet. lib. ap. Sigon.

NOTÆ

[p] *Religio fuerit*] 'Religio Deorum cultu pio continetur,' ex Tullio I. de Nat. Deor. qua in re 'caput est interpretari, quæ voluntas eorum esse videatur:' ut idem ait in Orat. pro domo sua. Religioni ergo esse, aut religioni duci aliquid dicimus, cum quis id facere aut suscipere dubitat, metu divini numinis. *Quand on fait conscience de quelque chose.*

[q] *Ira belli*] Iram belli dixit per metonymiam, pro ira bellantium Romanorum, aut pro calamitate per bellum illata.

[r] *Ad populationem agri vertit*] Elegans et Nostro familiaris loquendi forma, qua *vertere* neutraliter et absolute accipitur, pro eo quod est converti aut redigi, ut lib. v. cap. 49. 'jam verterat fortuna,' (id est, mutata erat,) 'jam Deorum opes, humanaque consilia rem Romanam adjuvabant.'

[s] *Quibus frequenter habitabatur*] Quid habitabatur? Sabinorum nempe regio. Sed maluit Livius impersonaliter et absque nomine efferre. Elegantius an durius, pronuntiare non ausim. Virg. quidem Ecl. I. dixit 'undique totis Usque adeo turbatur agris.' Sed hoc mea sententia longe tolerabilius.

[t] *T. Numicius*] A. Virginium Priscum et T. Numicium Montanum consules in annum 284. (qui in Olympiadem 78. Theagride Athenis principe, incidit) auctores produnt. *Numicium* autem, sicut *Minucium*, per c scribendum Sigon. annotavit. Eum Fasti Græci Cœlimontanum, Cuspiniani Nomentanum, cognominant.

les, coacti extemplo ab senatu ad bellum,[w] educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex insidiis prope magna accepta clade,[x] virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium,[y] ut tum res erant, opulentissimam acti. Quam consul oppugnare non ausus, Cenonem,[z] aliud oppidum,[a] nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit.

NOTÆ

[w] *Coacti extemplo ab senatu ad bellum*] Hanc sententiam ita interpungo: *Consulesco acti extemplo* (audita scilicet Volscorum incursione) *ad bellum, educta ex urbe juventute tranquilliorem ceteram plebem fecerunt.* Intelligendum enim est, non a Senatu coactos ad bellum (quod ex priori interpunctione sequebatur, nullo satis idoneo sensu); sed, hortante Senatu, eduxisse necessario juventutem ad bellum: et sic tranquillam fuisse redditam plebem, profecto in militiam magno seditiosorum numero.

[x] *Prope magna accepta clade*] Illud *prope* refert ad *accepta*, non ad *magna*, ut sit, magna clade tantum non accepta. Quid enim sibi vellet *prope magna clades?* Quæ vel magna omnino sit oportet, vel mediocris, vel minima: si tamen cladis nomen exiguo detrimento convenit.

[y] *In urbem Antium*] Inter primarias Volscorum urbes hoc tempore Antium fuisse ait Dionys. lib. IX. Idem lib. VI. et VIII. Volscorum nobilissimam appellat: Noster hic opulentissimam vocat; lib. VI. caput Volscorum fuisse tradit. Ea urbs, teste Procopio, diei unius itinere distabat ab Ostia. Ejus ruinæ extant mille circiter passibus ab oppido quod nunc vulgo *Nettuno*, ubi adhuc vestigia nominis servat turris cum vicino promontorio, *Torre d'Anzo*, et *Capo d'Anzo.* Strabo lib. V. Saxis superstructum scribit. In summo petrarum, in quibus id situm erat, visitur hodie fanum Sancti Blasii, *S. Biagio*, notante Cluverio. Dionysius lib. I. et Stephani Epitomator, ab Antia, Ulyssis et Circes filio, Romi et Ardeæ fratre, denominatum refert. Solinus cap. 8. ab Ascanio, cum Alba et Fidenis, hanc quoque urbem constitutam putavit. Græci posteriores Ἄνθιον et Ἀνθείαν plerumque scribunt, quasi a floribus deducto nomine. Epitomator ille Stephani, Antii et Antiæ quasi duorum diversorum oppidorum meminit, cum sit unum et idem. Ex Volscis Antiates et Ecetrani cum Tarquinio Superbo, postquam is principatum Latinorum adeptus fuerat, fœdus fecerant, ex Dionys. lib. IV. statimque post pulsos reges iidem Antiates cum Latinis fœdere inter Romanos et Carthaginenses inito comprehensi sunt.

[z] *Cenonem, aliud oppidum*] *Carionem* habent veteres libri apud Sigonium. Dionysius a Numicio captum memorat oppidum maritimum, quod Antiatibus erat navale simul et forum rerum ad victum pertinentium. Addit captas illic naves longas duas et vi-

Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent,[p] Sabini usque ad portas Urbis populantes incessere.[a] Deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines,[q] plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

64. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, solicitæ[2] certamine Patrum et plebis.[r] Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit.[b] Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quintius,[c] Q. Servilius.[3] Similem annum priori consules[4] [d] habent, seditiosa initia,

[p] *Distinent duos exercitus Romanorum.*
[q] *Ambobus consulibus iracunde ingredientibus in fines hostium.*
[r] *Extitit pax aliqua, sed inquieta, quemadmodum antea, propter contentionem Senatorii et plebeii ordinis.*

2 ‘*Pacis* addunt Mss. tantum non omnes, etiam Veithianus noster, ad indicandum, puto, quorsum vox *solicitæ* referenda sit. *Extremo anno* eleganter dicitur, pro, in fine anni. Sed in Veith. est *extremo anni*.’ Stroth.—3 Vulg. *T. Quintius et Q. Servilius.*—4 ‘Vox *consules* vel in hoc, vel in præc. membro

NOTÆ

ginti Antiatum, et alia navium instrumenta; consulisque jussu incensa ædificia, diruta navium receptacula, æquata solo mœnia: ne castellum Antiatibus imposterum usui esse posset. Hoc autem castellum, sive navale, videtur Cluver. idem fuisse locus quem Cenonis nomine Livius vocat. De rostris navium Antio postea avectarum, in foro Romano collocatis, dicetur lib. VIII. c. 14.

[a] *Populantes incessere*] Nolim hic accipi indicativum, tertiamque præteriti personam ab eo quod est *incedere*. Infinitivus potius est ab *incessendo*, quod aliquando neutrum est, atque idem significat quod ingruere, sive irruere. Vult enim Sabinos in agrum Romanum irruisse, quod historica loquendi figura exprimit.

[b] *Plebs interesse consularibus comitiis noluit*] Atqui consules non a solis Senatoribus, sed et ab eorum clientibus creati dicuntur: hi vero sine dubio plebeii. Verum plebs hic dicitur de majori parte, quæ per patrocinia et clientelas minus innexa patribus.

[c] *T. Quintius*] Anno U. C. 285. consules fuerunt T. Quintius Capitolinus Barbatus iterum, et Q. Servilius Priscus, alias Structus, C. Servilii, an. 275. consulis, frater, filius Q. Servilii, magistri equitum an. 259. sub dictatore M. Valerio.

[d] *Similem annum priori consules*] Gronovius notat, præter Livii mentem, aut hic, aut in præcedenti membro, ascriptum τὸ *consules*. Nec sane eam vocem iterari opus erat: itaque hi novi consules similem priori annum habuere; nam hujus quoque, perinde atque illius anni initia seditiosa. Malim igitur vocem *consules* delere, quam quod ille mutato regimine subjicit, quodque, si ab Auctore esset, facile admitti posset, *Similem annum prioribus consulibus habent.*

bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos [e] citato agmine transgressi, cum cædes et incendia [5] circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. Quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci [t] æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res publica egregie gesta,[6] [u] cum [7] ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis [w] pugnatum, ingenti cæde [8] utrimque, plurimo sanguine.[f] Et Romani, quia paucitas damno sentiendo [x] propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis [g] utrimque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis [9] in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros.[y] Itaque tertia fere vigilia [h] ad cas-

[t] *Assequi exercitum.* [u] *Publicæ res præclare administratæ.*
[w] *Commisso prælio.* [x] *In exiguo numero facilius damnum sentiebatur.*
[y] *Nihil ambigens, quin Romani, si id intellexerint, de nocte abscessuri essent.*

delenda videtur.' *Rupert.* Idem et J. F. Gronov.—5 Vulg. *incendium.*—6 Ex vet. lib. legit Sigon. *res egregie gesta.*—7 *Tum* Edd. ante Drak. et Ms. Veith. —8 Crevierius voces, *ingenti cæde* pro interpretamento rarioris locutionis, 'plurimo sanguine,' habet. Insititia esse censet et J. F. Gronov.—9 'Vox

NOTÆ

[e] *Crustuminos campos*] Iidem Crustumini campi cum Crustumerinis, ab oppido Crustumino, seu Crustumerio, de quo hujus lib. cap. 19.

[f] *Ingenti cæde utrimque, plurimo sanguine*] Insititia Gronovio videntur hæc, *ingenti cæde:* alioqui bis idem diceretur.

[g] *Tacitis induciis*] Id est, sine ulla conventione, ex mutua necessitate ob defatigationem militum, servatis. Videtur tamen Dionys. pactas sepeliendis utrimque corporibus, curandisque vulneribus, inducias aliquot dierum significare.

[h] *Tertia fere vigilia*] Romani, ut omnibus notum, vigilias militares in quaterna horarum spatia dividebant, ut singulis spatiis horæ tres comprehenderentur, quibus vigiles singuli excubabant: tertia vero quaque hora, ad signum tubæ, seu cornu potius,

tra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit;[a] cornicines tubicinesque,[1] in equos [10] impositos, canere ante vallum jubet, solicitumque hostem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant,[a] intentos velut ad impetum hostium tenuit.

65. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis[b] Volscum primo impetu perculit. Quanquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus[c] tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. Miles ægre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius

[a] *Ante castra in præsidio collocavit.*
[a] *Ultra solitum ferociebant ob sonitum auribus obstrepentem.*
[b] *Vigilando et stando in armis.* [c] *Post primos ordines.*

populis abest a vet. lib. neque necessaria est.' *Sigon.*—10 *Equis* Gronov. cum aliis nonnullis et Ms. Veith.

NOTÆ

mutabantur: quo pertinet illud Lucani lib. v. quo secunda vigilia designatur 'Jam castra silebant, Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.' Cum itaque a prima noctis hora inciperent hæ nocturnæ excubiæ, tertia vigilia ab hora septima initium habebat, sub mediam scilicet noctem.

[1] *Cornicines tubicinesque*] Committebantur vigiliæ a tubicine, ac finitis horis a cornicine revocabantur, ex Veget. lib. III. c. 8. apud Godelev. qui non alia de causa censet impositos equis a Quintio, qui cornu, quique tuba ante vallum canerent, quam ut vigiliæ observarentur. Sed ex iis quæ sequuntur apparet, non eam tantum imponendorum equis tubicinum et cornicinum causam fuisse; neque enim sola vigiliarum observatio adeo solicitum hostem tenuisset. Omnes igitur tubicines, cornicines omnes in equis, cum cohorte peditum Hernicorum, noctu consul ante vallum locaverat, ut equitatus ac peditatus totius ad prælium parati, immo majoris, quam revera esset, exercitus mox erupturi, speciem ac metum hostibus injiceret.

agunt equites: circumfusi duci vociferantur [11] se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam,[k] pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ut obtinentes [12] locum vires ferebant,[d] audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. Tum rursus, impetu capto,[l] enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu pæne agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. Qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur,[m] nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ciciderant animi.

[d] *Quantum vires Romanorum patiebantur adversus hostes loco superiores.*

11 *Equites circumfusi duci: vociferantur* Gronov. Doujat. Crevier.—12 '*Ut in obtinentes* Edd. post Sigon. Nostram [*ut obtinentes*] exhibent Mss. tantum non omnes, et Edd. omnes ante Sigon. Ceterum in Ms. Veith. extat, *deinde obtinentes locum.*' Stroth.

NOTÆ

[k] *Simul temeritatem, simul ignaviam*] Hæc duo, inter se contraria, non videntur in eosdem cadere posse. Sed Quintius consul duo diversorum temporum peccata eodem tempore militibus exprobrat: alterum, quod prælium iniquo loco temere suscepissent, extorta potius, quam impetrata pugnandi copia; alterum, quod sponte suscepto prælio, nunc segnius, nec pro ostentata ferocia, se gererent.

[l] *Impetu capto*] 'Impetum capere' est, sese excitare, ac vehementius commovere, *faire un effort extraordinaire:* aliud 'impetum in aliquem facere,' id est, impressionem, vim inferre: sed hæc duo plerumque concurrunt.

[m] *Paucos circumsessum dies deditur*] Æqui auxiliares in præsidio apud Antium de fuga primum, Romano exercitu adveniente, deinde vero de urbe tradenda, consilium inierant: hoc cognito Antiates præsidiariorum consensu se Quintio dediderunt, præsidiumque Romanum acceperunt.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER III.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Tribuni iterum agitant legem agrariam adjutore Tib. Æmilio consule: sed hujus collega Q. Fabius concordiam tuetur dato consilio coloniæ Antium deducendæ. 2. 3. Q. Fabius II. cos. devincit Æquos, qui ad Urbem quoque terrorem pertulerant. Censa civium capita 104214. præter orbos orbasque. 4. Ecetra et Antium deficiunt ad Æquos. Ab his Sp. Furius Fusus consul pulsus in castris obsidetur: quibus subsidio pro consule T. Quintius mittitur cum Latino Hernicoque exercitu. 5. Furius, eruptione e castris facta, vulneratur, et frater ejus circumventus perit. Castra obsidione liberantur, et fugientes Æqui a Postumio consule, et deinde a Quintio, cæduntur. Portenta, feriæ, et supplicationes. 6. 7. Pestilentia Urbs affligitur. Æqui et Volsci populantur Hernicos, Romanos, Tusculanosque agros. Moriuntur consules multique et nobiles et ignobiles. Supplicationes. 8. Ingentes Æquorum Volscorumque strages editæ.

9. C. Terentillus Arsa trib. pl. rogationem fert, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Absentibus consulibus atrociter in eum invehitur Q. Fabius præf. Urbi. 10. Lucretii cos. triumphus et Veturii collegæ ovatio. Lex Terentilla ab toto relata collegio. Volsci et Æqui rebellant. Tribuni in foro vociferantur. 11. Patres legem et tribuni delectum impediunt. Kæsone Quintio duce sæpe foro pelluntur tribuni et plebs. Ei capitis dies dicitur ab A. Virginio: quo tamen ferocia ac temeritas juvenis magis augetur quam imminuitur. 12. Die demum judicii prensat singulos, et deprecantur pro eo L. Quintius Cincinnatus pater, T. Quintius Capitolinus, aliique necessarii, principes civitatis. 13. Reum præter invidiam premit falsum testimonium M. Volscii Fictoris tribunicii, qui fratrem suum ab eo necatum dicit. Virginius illum in vincula duci, sed reliqui tribuni vades publicos dari jubent. Kæso in exi-

lium abit, et pater omnia bona divendere cogitur. 14. Tribunis, quoties de lege agunt, cum ingenti clientium exercitu resistunt Patres juniores, maxime sodales Kæsonis.

15. Exules servique, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium occupant. 16. Multi variique timores. Tribuni vanam hanc belli imaginem esse putant, ad avertendos ab legis Terentillæ cura plebis animos, et arma poni jubent. 17. P. Valerius Publicola cos. increpat tribunos, et vis ultima imminet. 18. Tusculani Romanis auxilium ferunt, et pars civium, auctoritate consulis mota, arma capiunt. Capitolium recuperatur; sed Valerius in pugna cadit. 19. In locum ejus sufficitur L. Quintius Cincinnatus, qui assiduis concionibus tribunos plebemque non vehementius quam Patres castigat. 20. Tribuni minantur, se impedituros delectum: sed Quintius eo non opus esse dicit, cum multi in verba Valerii juraverint. Religio Romanorum. 21. Tribuni cedunt; at iidem reficiuntur, quod modo vetitum erat SCto. Hinc et Patres L. Quintium consulem refici cupiunt, qui acerrime in eos invehitur. 22. Q. Fabius Vibulanus III. cos. Volscorum castra ad Antium expugnat. 23. Tusculana arx, ab Æquis capta, ope Romanorum recipitur, et hostes, sub jugum missi, domumque se recipientes, a Fabio ad unum omnes occiduntur. Tum consules populantur Volscos et Æquos. 24. Tribuniciæ actiones. M. Volscio, qui falsus testis in K. Quintium extiterat, dies a quæstoribus dicitur. Lustrum decimum. Capita civium 117319. censa. 25. Æqui bellum denuo inferunt Romanis duce Graccho Clœlio, et legatos Rom. ludibrio habent. 26. Sabini prope ad mœnia Urbis infesta populatione veniunt. Tum plebs nomina dat, reclamantibus tribunis. Castra L. Minucii cos. ab Æquis obsidentur. Hinc L. Quintius Cincinnatus dictator dicitur, et ab opere rustico, cui intentus est, in Urbem deducitur. 27. Is propere delectum habet et Algidum proficiscitur. 28. Circumvallat deinde Æquos, et sub jugum mittit. 29. Prædam omnem suo tantum militi dat, et Minucium jubet legatum esse. Tum dictator triumphat, et judicium habet de M. Volscio, qui damnatus Lanuvium in exilium abit. Egregia pugna C. Naucii cos. cum Sabinis ad Eretum. Iidem tribuni quintum refecti. Capitolium lustratum propter lupos in eo visos.

30. Decem tribuni plebis creati, bini ex singulis classibus. Æqui et Sabini bellum reparant. 31. Annona laboratur. Lex Icilia fertur de Aventino publicando. T. Romilius et C. Veturius coss. prædam ingentem, in Algido partam, vendunt, et damnantur. De legibus convenit, sed earum latores non nisi ex Patribus creari placet. Legati mittuntur Athenas, qui leges Solonis describant, aliarumque Græciæ civitatum instituta juraque noscant. 32. Fames et pestilentia. Redeunt legati cum Atticis legibus. 33. Decemviri legibus scribendis creantur sine provocatione, et soli e magistratibus. Regimen penes Ap. Claudium, et XII. fasces per X. dies penes præfectum juris. Moderatio decemvirorum. 34. Legum X. tabulæ proponuntur perferunturque comitiis. Duos adjici placet, ut absolvatur corpus juris Rom. 35. Comitia decemviris iterum creandis in trinum nundinum indicta. Eorum habendorum munus injungitur Ap. Claudio minimo natu, et ambitioso, qui semet ipse cum aliis creat. 36. Decemviri

novi Idibus Maiis ineunt magistratum, et subito omnes cum duodenis fascibus prodeunt. Eorum superbia et tyrannis. 37. Duæ legum tabulæ ad decem prioris anni adjiciuntur; sed mentio comitiorum nulla fit. 38. Annus III. decemvirorum. Sabinorum incursio in agrum Rom. et Æquorum in Tusculanum. Decemviri in curiam citant Patres, qui, jam diu haud consulti, tantum non omnes in agris sunt, et conveniunt frequentes. 39. Asperæ sententiæ et vociferationes Patrum, præcipue L. Valerii Potiti et M. Horatii Barbati. 40. C. Claudii et L. Cornelii Maluginensis orationes, precibus, quam jurgio, similiores. In præsentia omnia præter bellum omittenda censent. 41. Decemviri propositum tenent, et delectum habent silentio Patrum. Ap. Claudio et Sp. Oppio imperium in Urbe, reliquis decemviris bellum in Sabinis et Æquis mandatur. 42. Milites Rom. ducibus infensi, ab hostibus vinci se patiuntur. 43. L. Siccius in Sabinis jussu decemvirorum, sed haud inultus, interficitur a militibus. 44. Ap. Claudius Virginiæ, L. Virginii filiæ, stuprandæ libidine capitur, et M. Claudio clienti negotium dat, ut virginem, L. Icilio tribunicio desponsam, afferat in servitutem. Advocati puellæ postulant, ut res integra in patris adventum differatur. 45. Decretum Appii. Icilii cum eo disceptatio. 46. Appius judicium differt in posterum diem, et collegis in castra scribit, ne Virginio commeatum dent. Sed hic eo jam sumto profectus erat, per velociores nuntios certior factus de periculo filiæ. 47. Virginius sordidatus, comitantibus filia, Icilio, matronis, et advocatis, opem Quiritium implorat, et in Appium, vindicias decernentem secundum servitutem, acerrime invehitur. 48. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, lictorem mittit, qui summoveat turbam, et viam det Claudio ad prehendendum mancipium. Tum Virginius orat, ut, priusquam filia abducatur, liceat sibi cum ea et nutrice colloqui. Data venia, seducit filiam ad tabernas Novas, et cultro ibi arrepto lanii pectus ejus transfigit. Deinde via ferro facta ad portam pergit in castra. Vociferantur Icilius Numitoriusque, puellæ sponsus et avunculus. Clamitant matronæ. 49. Appius arripi jubet Icilium, quem multitudo ejusque duces, Valerius et Horatius, tuentur. Tandem, fracto animo, profugit in vicinam domum, et Oppius senatum vocari jubet. 50. Motus in castris a Virginio excitus. Exercitus Romam proficiscitur, et Aventinum in montem secedit. Mittuntur eo tres legati consulares; et multitudo conclamat, se non aliis, quam L. Valerio et M. Horatio, daturos responsum. 51. Huic exercitui conjungitur alter in Sabinis, et ab utroque creantur x. tribuni militares, ex his vero duo, qui summæ præsint rerum, M. Oppius et Sex. Manilius. 52. M. Duilio suadente plebs et exercitus in Sacrum montem ex Aventino transeunt. Decemviri, consensu Patrum victi, futuros se in eorum potestate affirmant. 53. Valerius Horatiusque cum plebe agunt de conditionibus reditus, et æquas laudant postulationes, sed supplicia decemvirorum deprecantur. 54. Decemviri abdicant se magistratu, et plebs reversa, Pontifice Max. comitia habente, x. tribunos plebis (Virginium, Icilium, Numitorium, Duilium, C. Sicinium, &c.) creat in pratis Flaminiis, quem postea circum Flaminium appellarunt. 55. Per interregem consules creantur L. Valerius Potitus et M. Horatius Barbatus. Ab his latæ leges: ut, quod tributim plebes jussisset, populum

teneret: ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: ut SCta in ædem Cereris ad ædiles pl. deferrentur. 56. Virginius diem dicit Appio. Is provocat ad populum et majorum merita in remp. commemorat. 57. Jussu Virginii in carcerem conjicitur. Latinorum Hernicorumque legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam veniunt, et coronam auream in Capitolium ferunt parvi ponderis. Delectus edicitur ad bella cum Sabinis, Æquis, Volscisque gerenda. Leges XII. tabularum in æs incisæ in publico proponuntur. 58. C. Claudius supplicium Appii deprecatur. Hic vero, spe incisa, ante prodictam diem mortem sibi consciscit. Sp. Oppius accusatus in vinculis moritur. Reliqui decemviri et M. Claudius, assertor Virginiæ, exilii causa solum vertunt. 59. Moderatio M. Duilii trib. pl.

60. 61. Æqui Volscique vincuntur a Valerio, 62. 63. et Sabini ab Horatio. Senatus maligne in unum diem supplicationes decernit. Consules, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphant. 64. Eosdem tribunos pl. refici vetat M. Duilius, qui comitiis præest, et, tribunis v. creatis, totidem collegas ab his cooptari jubet. 65. Cooptati duo etiam patricii consularesque. Rogatio a L. Trebonio, trib. pl. infesto Patribus, lata, ut, qui plebem Rom. tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem faceret. Coitiones tribunorum adversus juniores Patrum oriuntur; et ab his injuriæ fiunt plebi ipsisque tribunis. 66. Dies alicui nobilium dicta, et nova certamina. Hinc Æqui Volscique arma capiunt et populabundi accedunt ad ipsa Romæ mœnia. 67. 68. T. Quintii Capitolini IV. cos. oratio ad populum severissima. 69. Ea non modo Patribus, sed et plebi accepta. Delectus habetur. 70. Volsci Æquique vincuntur. 71. 72. Aricini atque Ardeates, qui de ambiguo agro sæpe bello certaverant, judicem populum Romanum capiunt, isque, reclamantibus frustra consulibus Patribusque, agrum sibi adjudicat, quia P. Scaptius, magno natu homo de plebe, dixerat, eum fuisse finium Coriolanorum, captisque Coriolis jure belli publicum populi Rom. factum.

1. Antio capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt.* Hic erat Fabius Quintus, qui unus[1] [a] extinctæ † ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant,[b] et tribuni rem,

NOTÆ

* A. U. C. 286.

[a] *Qui unus*] Vide lib. II. c. 50.

† *Unus extinctæ, &c.*] Fictam hanc totius Fabiæ gentis extinctionem ostendimus ex Dionysio ad c. 50. superioris libri. *J. Clericus.*

[b] *Agrarii se in spem legis erexerant*] Agrarii sunt plebeii qui agros sibi ad sublevandam inopiam dari cupiebant. Ideo 'agripetæ' dicti a Cic.

contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum,[2] tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse:[a] Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat[3] T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. Jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur:[c] cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam[d] ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

[a] *Aliquantum esse agrorum superiore anno in Volscis duce T. Quintio captorum.*

1 Vulg. *Hic erat Fabius, qui unus.* Vid. Not. Var.—2 *Possessores, magna pars Patrum,* sine copula in cod. Harl. pr. apud Drak.—3 'Editi ante Rhenan. *creant,* et sic quoque Voss. uterque, Rott. [Ms. Veith.] Forte *Hac sententia accepta, triumviros agro dando creant.*' J. F. Gronov. *Creant* forte rectius esse censet et Rupert.

NOTÆ

[c] *Coloni Volsci adderentur*] Tradit Dionys. lib. IX. ad explendum coloniæ numerum Latinos et Hernicos fuisse additos: agrumque a triumviris ita divisum, ut pars Antiatibus Volscis relicta fuerit.

[d] *Irritamque eam*] Post Fabii et Æmilii consulatum, cum Antiatum non pauci, rebus suis exuti, atque ab Æquis ad quos confugerant non illibenter recepti, ascitis Æquorum audacissimis, agros Latinorum latrociniis infestarent, legati Latinorum postularunt a Senatu, aut exercitum ad se mitti, aut sibi arma ad defensionem permitti. Patres maluere tres viros ad Æquos legare, quorum princeps Fabius eorundem victor, qui res repeterent, ac nocentes dedi poscerent. Æqui non publico consilio ea gesta responderunt: negarunt tamen auctores a se dedi posse, qui amissa patria supplices ad se venissent. His cognitis, et simul belli apud Æquos apparatu per Fabium explorato, missi a Senatu feciales,

2. Q. Servilius, in sequenti anno[e] (is enim cum Sp. Postumio[e] consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. Intra castra quies necessaria[4][f] morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum[g] bellum est, Q. Fabio et T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. Qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit: 'Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat.[5] Quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.' Hæc dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum[h] adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt

4 Vid. Not. inf.—5 'Propr. legendum *antea dederit*. Sed Livius aliique scriptores, inpr. Tacitus, sæpe indicativos ponunt in oratione obliqua.'

NOTÆ

bellum denuntiaturi, nisi exules Antiatum dederentur, et rapta redderentur. Æqui se non invitos bellum accipere responderunt.

[e] A. U. C. 287.

[e] *Cum Sp. Postumio*] Hic ex Senatusconsulto ædem Dii Fidii, locatam a Tarquinio Superbo, necdum consecratam, dedicavit in luco Bellonæ. Dius ille Fidius alio nomine Sabus fuit, Curium urbis conditor, Enyalii filius habitus, atque ob rei militaris præstantiam pro Deo cultus a Sabinis.

[f] *Intra castra quies necessaria*] Sic Campanus quem secutus Junta. Id per hypallagen sic explicari potest, ut morbi, quibus conflictabatur exercitus, eum intra castra, necessario quietum, continuerint. In quibusdam veteribus editionibus desunt priora vocabula. Mss. complures habent *stativa habuit castra, quies.* Unde Gronovius legit, *stativa habuit. Castris quies, &c.* Ut infra hoc libro: 'nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenuit.'

[g] *In tertium annum*] Unus fuit intermedius annus, quo Romani exercitum in Æquos, bello quamvis indicto, non miserunt: sive quod auspicia vetarent, sive quod ejus anni parte maxima variis morbis laboratum esset.

[h] *In Algidum*] Fuit Algidum oppidum in extremis Æquorum Romam

nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: 'Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. In noctem imminentem aciem instruitis. Longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.' His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat,[6] et Æquos conscientia contracti culpa periculi,[b] et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

[b] *Cognitione periculi quod culpa sibi sua conflaverant.*

Rupert.—6 Vulg. *quod et Romanus miles ira odioque pugnabat.*

NOTÆ

versus finibus, in monte et juxta nemus ejusdem nominis situm, via Latina, ad dextram: ab aëris algore dictum. Fuit autem, non duodecimo ab Urbe milliari, ut est apud Eutropium, sed duodevicesimo ferme, ut corrigit Holstenius. Hic enim numerus non male respondet 120. stadiis, quæ Procop. lib. III. rer. Gothic. numerat. Situm fuit, non ut putabat Ortelius, ubi nunc *Rocca del Papa*, sed, ut Holstenius probat, ubi diversorium publicum, vulgo *l'Osteria dell' Aglio*, et sylva Algida, hodie *Selva dell' Aglio*, detorta ex Algido appellatione. Diversorio illi proxime imminent montium angustiæ, *la cava dell' Aglio*, locus ad invadendum agrum Romanum commodissimus. Quod autem *in Algidum*, et paulo post *ab Algido* dicit, de monte intelligendum videtur: nam si de oppido accipias, nihil opus esset præpositionibus.

3. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad Urbem quoque terrorem pertulerint.* Nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis,[c] non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. Cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit,) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes,[d] præsidia portis imposuit. Vocato dein[7] senatu, cum, ex auctoritate Patrum justitio indicto,[i] profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio[k] præfecto Urbis relicto,[l] hostem in agris[8] non invenit. Ab

[c] *Et trepidi agricolæ incurrentes in portas.*
[d] *Exprobrans Romanis quod victos hostes timerent.*

7 *Deinde* Gronov. Doujat. Crevier.—8 *Agro* Edd. a Basil. 1539. ad Drak.

NOTÆ

* A. U. C. 288.

[i] *Justitio indicto*] Justitium, quasi a jure sistendo dictum, est cum jurisdictio intermittitur. Non solebat autem justitium indici nisi periculosis admodum reip. temporibus, cum ad arma pro publica salute capienda omnes vocandi erant.

[k] *Q. Servilio*] Illo nempe qui superiori anno consul fuerat.

[l] *Præfecto Urbis relicto*] Præfectum Urbis sive Urbi (utrumque enim Latine dicitur) primis temporibus reges, (quemadmodum lib. I. vidimus,) deinde, mutato reip. statu, consules, nondum instituto prætore, extra ordinem, atque in tempus, creabant; ut esset qui, foras profectis summis magistratibus, jus in Urbe redderet, urbanaque negotia moderaretur. Post prætoris munus introductum, mansit præfectorum Urbis nomen et simulacrum, ut vocat Tacit. lib. VI. Annal. in iis qui quotannis in dies paucos, feriarum Latinarum causa absentibus magistratibus, imperii consularis imaginem magis, quam rem, mandato consulum gerebant. Sed Augustus præfectorum Urbis novum genus constituit, ex Suet. et Tac. quorum ordinarius in jure dicundo et regenda civitate magistratus esset, et jurisdictio supra prætoriam ad centum quaquaversum millia passuum circa Urbem. Diviso per Constantinum imperio, duo fuere præfecti Urbi, alter Romæ, alter Constantinopoli, quæ nova Roma.

altero consule[m] res gesta egregie est. Qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab[9] Quintio lustrum.[n] Censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim[10][o] dicuntur, præter orbos orbasque.[p] In Æquis nihil deinde memorabile actum. In oppida sua se recepere, uri sua populari que passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

4. Consules inde A. Postumius[q] Albus, Sp. Furius Fusus.* Furios Fusios[r] scripsere quidam. Id admoneo, ne

—9 *A* Gronov. Doujat. Crevier.—10 *Centum quatuor et viginti millia* Edd. ante Drak. præterea in Grut. Gronov. et Doujat. est *quindecim* pro *quatuordecim:* in Ms. Veith. est *ducenti quatuordecim.* Pro *capita* Ms. Leid. 2. *capitum.*

NOTÆ

[m] *Ab altero consule*] T. Quintio Capitolino, cujus post quatriduum reditus justitio finem imposuit.

[n] *Conditum a Quintio lustrum*] Consulum hæ partes fuere ut lustrum conderent, nondum creatis censoribus; quod non nisi tertio et vigesimo abhinc anno factum. De lustro dictum ad lib. I. c. 44.

[o] *Censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim* [*et viginti millia ducenta quindecim*] Ita Sigon. ex libris. Summam autem civium, quater centenorum millium, &c. quam Rhenanus ponit, his temporibus non convenire ait. Nam multos per annos CC. tantum aut summum CCC. millia censa sunt: sero autem CCCC. millia.

[p] *Præter orbos orbasque*] Ex Dionysio Livioque discimus, puberes tantum, quique arma ferre possent, censeri solitos, exclusis non modo servis ac peregrinis, sed et mercatoribus, iisque qui viles artes exercerent. Vide Sigonium lib. I. de antiquo jure civium Romanor. c. 14. Nihil itaque mirum, si tum virgines ac mulieres, itemque masculi utroque parente orbati, tum seniores qui liberis carebant, cum ad militiæ munia idonei non essent, in censum non ascriberentur.

[q] *A. Postumius*] Dictatoris A. Postumii filius fuit hic A. Postumius. Furio gentile Medullini cognomen Diodorus Siculus addit.

* A. U. C. 289.

[r] *Furios Fusios*] Hinc lex Fusia Caninia, quam temporibus Augusti M. Furius Camillus cum C. Caninio tulisse creditur. Sic pro Veturiis Vetusii, et Valesii pro Valeriis dicti: satis frequenti literæ *r* in *s* muta-

quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis[s] præsidium petiere. Quo cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere,) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. Suspecta et colonia Antium fuit,[t] quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. Isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re,[u] cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset.[11] Qui cum haud gravati[12] venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis,[x]

11 'Borb. Flor. duo Pall. et Voss. Rott. Chifl. Helm. *quid rei esset.* Ut et Campanus edidit. Pal. tertius, *qui rei essent.* Videtur scribendum, *quid id rei esset.*' J. F. Gronov.—12 *Gravate* Edd. ante Drak. Vet. lib. apud

NOTÆ

tione, in nominibus præsertim propriis.

[s] *Ab Ecetranis Volscis*] Ut Antium in maritima, et Suessa Pometia in campestri, sic *Ecetra*, sive *Echetra*, in montana Volscorum regione primaria civitas fuit; ubi et totius nationis comitia plerumque celebrata, ut ex Dionysio lib. VIII. liquet. Erat in Æquorum et Hernicorum confinio, supra Signiam, aquilonem versus, Anagniæ vicinior, ad Corum: in eo tractu, ni fallor, ubi nunc *Paliano*.

[t] *Suspecta et colonia Antium fuit*] Nuntii Latinorum indicarunt Senatui, Antiates (Æquis aliisque Volscis eos solicitantibus, opera præsertim eorum qui, diviso colonis agro, Antium deserere coacti, ad Æquos transfugerant) hostilia meditari, nec eos solum, sed et advenas eo in coloniam missos.

[u] *Nec dum matura re*] Cum defectionis consilium nondum plane cepissent Antiates.

[x] *Ignarusque multitudinis*] Juncti Æquis Volsci majorem ejus exercitus partem conficiebant, novaque hostibus utrimque subsidia summissa fuerant.

quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit.[y] Primo concursu pulsus se in castra recepit. Neque is finis periculi fuit. Namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset.[z] Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. Tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatus consulti ultimæ semper necessitatis habita est)[e] Postumio alteri consulum negotium daretur, 'Videre[13] ne quid res publica detrimenti caperet.'[a] Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule[14] T. Quintium[b] subsidio castris cum sociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

[e] *Semper in extremis periculis adhiberi solita.*

Sigon. *gravatim.*—13 *Videret* Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—14 Al. *pro-*

NOTÆ

[y] *Temere pugnæ commisit*] Exercitum, imprudenter inito prælio, in discrimen dedit. *Il hazarda mal-à-propos son armée au sort d'une bataille.*

[z] *Ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset*] Aliter Dionysius libro IX. Refert enim a Furio cos. equites in Urbem cum literis missos, factumque ante lucem de auxiliis ei mittendis Senatusconsultum, vocatis decreto in curiam patribus per Postumium collegam.

[a] *Ne quid res pub. detrimenti caperet*] Senatusconsulto in hanc formam facto, *viderent coss. ne quid resp. detrimenti caperet,* consulibus tota res publica committebatur, ita ut ab iis provocatio non esset, etiam intra Urbem.

[b] *Pro consule* [*proconsule*] *T. Quintium*] Ita veteres libri: quædam editiones *proconsulem T. Quintium.* Neutra lectio quicquam habet quod arguas. Nam et *proconsul* dicebatur, et divise *pro consule,* qui ad provinciam administrandam cum imperio consulari mittebatur, consulisque loco erat, non tamen consul. Nam proconsulatus, ut Sigonius observat, non est magistratus: sed imperium, aut extra ordinem privato datum, ut nunc T. Quintio; aut ex consulatu prorogatum, ut Publilio Philoni, de quo Livius lib. VIII. cap. 26. Quæ, quidem, si ad hæc prima reip. tempora referas, vera erunt. At temporibus imperatorum, proconsulatus, quo provinciarum populo ab Augusto relictarum ordinaria administratio mandabatur a Senatu, magistratus

5. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas,[f] ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. Simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, Urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium Urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. Vigiliæ in Urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta [c] erupit, et, cum persequi posset, metu substitit,[15] ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret.[d] Furium legatum (frater idem

[f] *Copias Romanorum multis locis delibare.*

NOTÆ

erat: immo, ut ait Ulp. jurisconsultus: 'Cum plenissimam jurisdictionem proconsul habeat, omnium partes, qui Romæ quasi magistratus, vel extra ordinem jus dicunt, ad eum pertinent.'

[c] *Decumana porta*] Castra Romanorum quadrata, ut plurimum, et æquilatera, pro laterum numero portis quatuor majoribus adiri solebant, prætoria, decumana, et principalibus duabus. Prætoria, si Lipsium audimus, sic dicebatur quod prætorio, id est, tentorio consulis, sive alterius summi ducis, (qui olim generali prætorum nomine censebantur,) proxima esset. Ea orientem fere, vel hostes, si vicini essent, spectabat. Decumana a cohortibus decimis legionem ea parte tendentibus appellata, in remotissimo a prætorio atque ab hostibus latere sita. Per hanc plurimum aquabantur et pabulabantur: unde in illam versa fuisse videtur tota castrorum facies. Principales, sive principiales, circa principia, ubi milites prætorio proximi tendebant, alia latera aperiebant: una dextrum, altera lævum. De his paulo aliter Alex. ab Alexandro, et Turneb. qui portam prætoriam cum quæstoria confundunt. Ille præterea quæstoriam eandem cum decumana facit, ducta ex Livii lib. x. c. 32. conjectura. Uterque unam agnoscit principalem, cum duas fuisse dexteram et sinistram probet Lips. ex eodem Liv. lib. IV. c. 27. Extraordinariam, quam alii diversam a ceteris esse volunt, eandem Lipsius cum prætoria, quintanam, quæ ex Festo additur, non portam, sed viam fuisse contendit, ad quam quintæ cohortes tenderent.

[d] *Ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret*] Non altera in castra, Quintii nimirum, qui subisidio missus; sed in castra ipsius Furii consulis altera ex parte, sive ex alio latere.

consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio,[f] neque hostium ab tergo incursum vidit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute,[16] in mediam dimicationem[17] infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. Qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuère, cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur,[18] nec spe, nec viribus pares. Venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis, cum Latino Hernicoque exercitu,[e] subvenisset.[19] Is, intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. In quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. Ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna

[f] *Impetus impulit ad progrediendum ultra quam oportebat, et ille ardore persequendi hostes, &c.*

consule, al. *proconsulem.*—15 *Subsistit* Gronov.—16 Vulg. *magis quam caute.*—17 ‘Flor. *in medio dimicationis.* Forte, *in medium dimicationis.* II. 56. ‘Ad ultimum dimicationis rem venturam.’’ *J. F. Gronov.*—18 Pro *cum* quidam Mss. *quin:* unde J. F. Gronov. conj. *quin compulsos in c. Romanos r. obsiderent.* Hæc probavit Duk. coll. II. 19. et XXXV. 36. Ms. Veith. *quin pulsi in c.* Vid. Not. Var.—19 ‘Legendum jam alii monuere, *ni T. Quintius cum peregrinis copiis, Latino Hernicoque exercitu,* (ut v. 19.) vel, *ni T. Q. perituris,* aut *perægris,* aut *propere ægris,* aut (in) *tempore ægerrimis copiis,* sc. Romanis, *subvenisset.* Alii verba *peregrinis copiis,* aut *Latino H. e.* glossema esse putant.’ *Ru-*

NOTÆ

[e] *Peregrinis copiis, cum Latino Hernicoque exercitu*] Quid ergo, nonne *Latini Hernicique* hoc tempore inter peregrinos? Nondum certe civitate donatos comperio. Sed nimirum indicare voluit Auctor quibus ex gentibus peregrinæ hæ copiæ coalescerent, ut *Latinus Hernicusque exercitus* explicatio sit præcedentium, non distinctio.

consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. Audet tamen Antias Valerius concipere summas:[k] Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia[20] ac trecentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos cæsos; ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde;[f] interfecta inde quatuor millia, et, exequendo subtiliter numerum,[g] ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et justitium remissum[h] est, cœlum visum est[1] ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ,[i] per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque

[k] *Exprimere exacte numerum.*

pert.—20 '*Romanos quinque millia ac trecentos.* Non est quod legas *Romanorum,* multo minus cum Rhen. *quinquies mille.*' Idem. '*Quinque millia.*' Hæc summa superat fidem, id quod ex Dionysio intelligi potest. Itaque placet magis vetus lectio, *duo millia:* et paulo post, non *duo millia,* sed *tria.*' Sigon. —1 '*Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum, &c.* Gronov. Doujat. Crevier. all. *reditum est* in omnibus Edd. ante Drak. legitur, qui ex uno Ms. pro *est* dedit *et:* in Ms. Veith. legitur, *Inde Romam reditum et justi-*

NOTÆ

[f] *Nequaquam pari defunctam esse cæde*] Sed majori. Gall. *Les autres n'en avoient pas été quittes à si bon marché.*

[g] *Exequendo subtiliter numerum*] Vult Livius Valerium Antiatem, præter historicorum morem, (qui millenario fere numero se tenent, raro descendunt ad centenarium, rarius ad minutiores,) non contentum rotundo numero, ducentos præterea et triginta non sine affectatione quadam expressisse.

[h] *Justitium remissum*] Remitti dicitur justitium, cum facultas tractandarum litium restituitur. Eo usque sistebatur et cessabat jus, inhibitaque jurisdictione tria verba silebantur a prætore, do, dico, addico.

[i] *Feriæ indictæ*] Imperativæ fuerunt hæ feriæ, utpote extra ordinem indictæ, quod plerumque victoriæ alteriusve lætitiæ publicæ causa fiebat ad gratias Diis agendas; aliquando, ut hoc loco, in publico mœrore ac rebus afflictis, ad deprecandam numinis iram.

turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant,[2] prope cum ignominia dimissi.

6. Comitia inde habita. Creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur,[k] consulatum ineunt.* Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore[3] populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos.[i] Vix instantes sustinentibus clades

[i] *Majorem effecere violentiam pestilentiæ Romani, recipiendo intra Urbem pecora et rusticos ob metum populationum. Hæ variorum animalium simul permistorum sordes, tum urbanos odore insueto, tum agrestes arctis domibus acervatim inclusos, nimio calore, atque insomnia conficiebant; mutuaque ægris exhibita ministeria, et contactus morbum propagabant.*

---

tium remissum est.' Vid. Not. Var.—2 Andreas Bech. Voss. 1. Flor. Rott. *venerant.* Sed etiam pro duabus prioribus habent Pall. o. Chifl. Voss. 2. *post prædam.* Voss. 1. *post bellum.* Forte, *post rem actam venerant.*' J. F. Gronov. In Ms. Veith. est, *quia serum ad auxilium post prædam venerant.*

3 '*Auxere vim morbi*, sc. Romani; vel *morbi auxere vim*, sc. suam, h. e. aucta est vis morbi, terrore, ob terrorem, &c. nisi leg. *auxere vim morbi terrores p.*

NOTÆ

[k] *Ut tunc principium anni agebatur*] Quis expulsis regibus dies magistratibus ineundis solennis, nullibi se reperire potuisse fatetur Perizonius lib. III. de Magistr. Rom. apud Godel. De primorum consulum Junii Bruti et Tarquinii Collatini initio dictum lib. II. cap. 1. Sed postea Kalendas sextiles solennes ineundis magistratibus fuisse ex hoc Livii loco patet: atque hic mos ad Decemviros videtur perseverasse, id est, ad an. U. C. 300. annos scilicet non amplius decem. Nam an. 302. Idus Maiæ solennes huic rei erant, teste Liv. hujus lib. c. 36. Notat idem lib. v. c. 9. Idibus Decembris inire magistratum solitos tribunos militum consulari potestate: anno deinde 414. Kalend. Quintiles, id est, Julii, initium honoribus gerendis dederunt, ut ex lib. VIII. c. 3. et 20. colligere est: tum temporibus belli Punici secundi et Macedonici Idus Martiæ solennis accipiendis muneribus dies fuit, quod plura libri præsertim XXVI. loca evincunt. Tandem anno U. C. 600. consules Kalendis Januarii magistratum inierunt.

* A. U. C. 290.

Ut tunc principium anni] Anni nempe consularis, non civilis, cujus ini-

repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. Inde exercitu ingenti[4] fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: 'Ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari.[l] Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.' Discessere socii, pro tristi nuntio[m] tristiorem[5] domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. Pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos.[n] Ubi cum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via.[o] Mortuus Æbutius erat Romanus consul. Collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. Affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum[p] senatores, qui per

(quod extat in multis Mss. et edd. ante Rhenan. et eodem sensu, quo nostra lectio, doctiusque dictum videri potest) vel e Ms. Klock. *auxerat vis morbi*, h. e. aucta erat. V. ad II. 3. 2.' *Rupert.*—4 Gronov. Doujat. Crevier. *ingenti*

NOTÆ

tium semper a Januario. Incidebant Kalendæ Sextiles eo anno in 28. Augusti Juliani proleptici. Vide Dodwellum. *J. Clericus.*

[l] *Morbo populari*] Sumitur ergo *populari* passiva significatione, ut supra extremo cap. 3. Quidni autem ita sumatur, cum Virgil. active dixerit: 'formicæ farris acervum Cum populant.' Nisi mavis *morbo populari*, pro pestifero morbo accipere, ac populariter grassante. Sed adjiciendum erit verbum, laborare, afflictam esse.

[m] *Pro tristi nuntio*] Legati sociorum tristem nuntium attulerant Romam, direptarum nimirum ab Æquis et Volscis rerum suarum: tristiorem adhuc ad suos referebant, nempe pestilentiæ, qua laborantes Romani nullam ipsis opem ferre poterant.

[n] *Etiam sine belli injuria vastatos*] Ipsa desertione colonorum, qui in Urbem confugerant.

[o] *Gabina via*] Qua Gabiis in Urbem veniebatur: viæ Prænestinæ proxima, si non ejus pars.

[p] *Munus vigiliarum*] Senatores in hoc periculo munia militum et ple-

ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura[6] ædilium[q] plebei[r] erat. Ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

7. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides[†] ac fortuna Urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. Adeo enim[7] [s] nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia,[t] animos eorum cepit, tectaque procul

exercitu.—5 Vet. lib. ap. Sigon. *tristiora.*—6 '*Circuitio* per Urbem, ordinis tuendi causa, aut obitus et lustratio vigiliarum, (*die Ronde,*) *ac cura* vigiliarum? an omnium rerum, ad salutem rei publicæ pertinentium? Illud præstiterit: nam ita sæpius in magna Urbis trepidatione minores magistratus vigilias circumire jussi sunt. Cf. XXXII. 26. XXXIX. 14. 16. Senatores itaque gregariorum militum, ædiles equitum munere funguntur. Sed sic forte del. *ac cura,* saltem *ac;* aut leg. *circuitionis cura ædil.* (ædilibus) *pl. erat,* vel, *circuitio nocturna,* ut 'vigiliarum nocturnarum cura' XXXIX. 16. extr. Si vocem *cura* illo ampliore sensu propter seqq. acceperis, obscure sententia expressa. Nescio tamen, cur mihi tantopere displiceant verba *ac cura,* quæ neminem intpp. offendisse videntur.' *Rupert.*

NOTÆ

beiorum obibant.

[q] *Circuitio ac cura*] Onus circumeundi vigilias, easque mutandi, (*de faire la ronde,*) et reliqua primatum in obsidione munia obeundi.

[r] *Ædilium plebei*] Secessione in Sacrum montem, an. U. C. 261. plebs obtinuerat, ut sibi liceret e suo corpore ædiles duos cum tribunis plebis creare, qui essent horum velut socii, aut ministri; quique initio judices dicti, quod lites nonnullas jussu tribunorum dijudicarent. Postea ædiles appellati sunt ab officiorum uno: habebant enim ædium sacrarum, locorum publicorum, et annonæ, rerumque aliarum curam; Græcorum agoranomis magna ex parte similes, auctore Dionysio lib. VI. Alii postea ædiles, concesso plebi jure consulatus, creari cœpere ex patriciis, exemplo prætoris an. U. C. 306. Hi, ad differentiam plebeiorum, curules appellati. Qua de re lib. VI. cap. ult. et lib. VII. c. I. Tertium ædilium genus, et ipsum e patriciis, institutum an. 709. a Jul. Cæsare, quos Cereales vocavit, quod frumento præessent.

† *Dii præsides, &c.*] Multo probabiliora sunt quæ habet Dionysius lib. IX. c. 68. ubi ostendit tantam non fuisse pestilentiam ut Romani sua mœnia tueri non possent, docetque quænam essent urbis munitiones. Sed Livius ad prodigia et Deos libenter confugiebat. Tanta non erat pestis in agro Romano, quin hostes in eo vagari non auderent, ac proinde non deerant defensores muris. *J. Clericus.*

[s] *Adeo enim*] Non video cui usui particula *enim.* Delenda ergo, nisi velis totam periodum sic invertere: *Adeo enim nulla spes potiundi Romana mœnia animos eorum cepit: ut ne ea quidem adeundi mens ceperit.*

[t] *Ne adeundi quidem Romana mœnia*] Dionysius lib. IX. a Volscis et Æquis tentatam quidem, sed frustra, Romam urbem ait: cujus salutem partim ejus

visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum, ut, totis passim castris fremitu orto, 'quid[8] in vasto[u] ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?' signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos[9] agros in Tusculanos colles transirent. Eo vis omnis tempestasque belli conversa est.[10] Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano[11] in Albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat.[k] Consul, qui unus supererat, moritur.[x] Mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus,[12][y] augures; Ser. Sulpicius, curio maximus.[z] Et per ignota capita late eva-

[k] *Et sociis infeliciter successit sua fides in Romanos. Nec minus cædium in hos domi edidit pestilentia, quam gladius in Latinos Hernicosque in prælio.*

7 Vid. Not. inf.—8 'Delendum videtur τὸ quid.' Tan. Faber.—9 Vet. lib. apud Sigon. *Labicanos.*—10 Vet. lib. ap. eundem *obversa est.*—11 Vulg. *a Tusculano.*—12 Vulg. *Rutilius.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

per id tempus amplitudini et munitionibus, quas describit, partim obsidendarum urbium ignotæ adhuc arti assignat.

[u] *Fremitu orto, quid in vasto*] Ut coorto fremitu vociferari cœperint, et quærere, 'cur in deserto agro tempus tererent.' Nihil est itaque quod τὸ *quid* deleamus, ut delendum censuit Tanaq. Faber.

[x] *Moritur*] Immo, si Dionysio credendum, hic consul P. Servilius, venientibus ad circumsidendam urbem Æquis Volscisque, jam vita excesserat.

[y] *T. Virginius Rutilus*] Sic scribendum auctore Sigonio ex Capitolinis fragmentis, non *Rutilius*, quod nomen est gentis: hic autem cognomen quæritur.

[z] *Curio maximus*] De curionibus, qui curiis præerant ex Romuli instituto, dictum lib. I. cap. 13. His omnibus unus erat præfectus, qui *curio maximus* dicebatur, curiatis comitiis creari solitus: nec nisi ex nobilitate,

gata est vis morbi:[a] inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. Jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum.[l] Ad id,[m] quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. Stratæ passim matres, crinibus templa verrentes,[b] veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

8. Inde paulatim, seu pace Deum impetrata,[n] seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere:[o] versisque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent,[c] P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat,[*] consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit.[d] Ante diem tertium Idus Sextiles[e] consulatum ineunt, jam satis valida civi-

[l] *Senatus plebem votaque publica convertit ad Deos; quorum iræ placandæ jussi per supplicationes templa adire omnes Romani una cum uxoribus et progenie quisque sua.*

[m] *Præterquam quod.*

[n] *Venia abs Diis obtenta.*

[o] *Evoluta jam anni tempestate difficiliori, corpora post morbos exantlatos valetudinem firmiorem erant adepta.*

NOTÆ

ut infra videbimus lib. XXXVII. Si ad mores nostros respiciamus, ut curionibus Parochi, ita curioni maximo respondebit Archipresbyter, aut Archidiaconus.

[a] *Late evagata est vis morbi*] Participium *evagata* hic locum non habere monet Rhenanus, jubetque castigari *late vagata est*. Sed cum *evagari* non modo extra certum locum, sed etiam supra modum vagari significet, nihil, opinor, correctione opus.

[b] *Crinibus templa verrentes*] Inter supplicantium ritus illud observabatur a Veteribus, ut ad aram placandi numinis prostrati reperent viri, matronæ autem solum quoque templi crinibus suis verrerent, ut Turnebus lib. XXIX. Adversar. c. 30. observat.

[c] *Cum aliquot interregna exissent*] Quoties nullus erat summus magistratus, interreges creari solitos, qui per quinos quisque dies imperium haberent, et quorum auspiciis rex initio, tempore autem reip. consules crearentur, satis notum ex iis quæ de interregno et interregibus dicta lib. I. cap. 17.

[*] A. U. C. 291.

[d] *Sive ille Vetusius fuit*] Vide quæ supra de Furiis et Fusiis cap. 4. hujus libri.

[e] *Ante diem tertium Idus Sextiles*] Nota est locutio pro *tertio die ante Idus*. Hoc itaque anno consulatum inierunt L. Lucretius Tricipitinus et T. Veturius Geminus die 9. Augusti: qui Veteribus dies tertius Idus Sextiles.

Ante diem tertium Idus Sextiles] Ipsis Idibus iniisse magistratum coss. putat Dodwellus, et revera per aliquot annos sequentes is dies fuit ineundi magistratus. *J. Clericus.*

tate,[f] ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. Duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus,[g] non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos.[h] Vastavere[13] agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat Urbi. Is, armata juventute, dispositísque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare Urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura[p] in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis[14][i] instructum, et ad certamen intentum. Igitur, præ-

[p] *Tanto negligentius agentes.*

13 Vulg. *inde dimissum in campos vastavere.*—14 Duk. delendum putabat

NOTÆ

[f] *Jam satis valida civitate*] Ubi Lucretius et Veturius consulatum iniere, statim pestilentia desiit: simulque a civili tumultu quies fuit, Sex. Titio trib. pleb. qui legis agrariæ mentionem injecerat, ab ipsa plebe cohibito, et feliciora tempora expectare jusso.

[g] *Populationibus arcendis sociorum agro oppositus*] *Ob* in compositione plerumque significat *contra:* quo sensu si hoc loco accipiámus *oppositum*, subintelligendum erit *hostibus*, oppositus scilicet, ad arcendas a sociorum agro populationes. Sed nonnunquam *ob* accipitur pro *ad*, ut in 'obvertere,' 'obire,' 'obtingere.' Qua ratione *oppositus* hic pro apposito agris tuendis sumetur.

[h] *Demissum in campos*] Per campos Livius planitiem intelligit quæ inter Prænestinos ac Tusculanos montes jacet.

[i] *Exploratis itineribus suis*] Quid ergo Lucretius consul propria itinera explorabat? An potius prædonum, qui ex Æquanorum gente latenter in vicina Urbi loca irruperant? Utrumque dici potest. Nam et pronomen *suum* non semper reciproce dici notius est quam ut probari debeat. Igitur *itineribus suis*, pro itineribus eo-

paratis animis, repentino pavore perculsos adorti,[k] aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, cum exitus haud in facili essent,[15] [l] circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. Ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules[16] castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna[m] eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit. Fusis hostibus, etiam castra capta.

9. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus[17] Arsa[n] tribunus plebis eo anno fuit. Is, con-

τὸ *suis*, Doering. jungit *suis instructum*.—15 Vet. lib. ap. Sigon. *cum exitus haud inde faciles essent*. Gruterus ex Andrea maluit, *exitus . . . esset*. *Esset* forte legendum notat et Rupert. Vid. Not. Var.—16 *Tunc consules* Gronov. Doujat. et Crevier.

17 'Vet. lib. *Terentilus*: Legendum est *Terentius*. Et paulo post *lex Terentia*, ex Donysio, et ratione gentium, et legum Romanarum.' *Sigon*.—

NOTÆ

rum. Et nihil vetat quominus itinera sua futura, qua ad hostes commode iturus esset, exploraverit Lucretius.

[k] *Pavore perculsos adorti*] Romani scilicet, qui animis præparatis erant. Prius de consule sermo erat: sed non ineleganter mutata persona vel numero, regimen mutatur.

[l] *Cum exitus haud in facili essent*] Ita Rhenanus. Sigonius ex vet. cod. *cum exitus haud inde faciles*: Gruterus ex Andr. *in facili esset*. Verum *in facili* et *in difficili esse* Latine recte dici probat Gronovius ex Seneca et Plinio. Et *exitus* sæpenumero plures, ideoque plurali numero designari ex Cic. atque ex Nostro non uno loco, ostendit.

[m] *Tertia illa pugna*] Hoc anno Volsci primum a Veturio victi nullo negotio, quod eorum copiæ magnam partem ex tironibus. Deinde Æqui, cæsis ducibus, egregia edita pugna, dissipati a Lucretio. Tertii ab utroque consule cum utrisque copiis commissi prælii Dionysius non meminit.

[n] *C. Terentillus Arsa*] C. Terentium vocat Halicarn. lib. x. quod et nomen Terentiæ legis confirmat ab eo latæ.

sulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus[q] datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: 'nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino[18] acceptos, immoderata, infinita potestate:[19] [o] qui, soluti atque effrænati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem.[p] Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum,[q] ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis.[r] Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.' Qua promulgata lege, cum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum accipe-

[q] *Accusatoriis concionibus tribunorum.*

18 *Dominos* Edd. ante Drak.—19 Vet. lib. ap. Sigon. *infinitaque potestate.*

NOTÆ

[o] *Immoderata, infinita potestate*] Credi vult tribunus, consules potestatis nec modum nec finem sive limites habere: nam τὸ *infinita* non ad tempus refertur, quandoquidem anno finiebatur imperium consulare, sed ad magnitudinem. Unde subtilius quam verius, qui emendabat, *immoderata vi, finita potestate.* Defectus conjunctionis orationem non biantem, sed graviorem efficit, cum potestas consulum ad invidiam in eos concitandam dicitur 'immoderata,' 'infinita.'

Infinita potestate] Revera regia erat, durante magistratu; quo exacto, poterat consuli dies dici. Hinc intelligere est quanta esset patriciorum superbia, et ambitio; quod non observant, qui priscos Romanos æquitatis amantes fingunt, ut Sallustius, initio Belli Catilinarii. *J. Clericus.*

[p] *Verterent in plebem*] Quod notat Glar. *verterent* pro *verterentur* accipi posse, generaliter quidem verum est, sed hoc loco active sumi debet: est enim mens Arsæ tribuni, consules, legibus solutos, earum jugum plebi imponere.

[q] *Legem se promulgaturum*] Narrat lib. x. Dionysius, Romanos initio sine legibus vixisse, quod a regibus omnia manu gubernarentur. Deinde translato ad consules imperio, jus maxima ex parte præjudiciis atque arbitrio eorum administratum: cum ejus pars exigua libris pontificum contineretur, qui libri in patriciorum tantum manibus erant. Idcirco hunc Terentium consulare imperium certis legibus circumscribere tentasse, cum diceret liberæ civitati nihil esse convenientius, quam si omnia, tum privatim, tum publice, ex legum præscripto gererentur.

[r] *Ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis*] Quinquevirorum nulla mentio apud Dionysi-

rent, senatus a præfecto Urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum[r] est invectus, ut nihil, si ambo consules[s] infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: 'insidiatum eum, et tempore capto adortum rem publicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque,' irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti.[t] Mortuis duobus consulibus, jacente[20] ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e re publica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam Urbem futurum. Quid tandem? illi[1] non licere,[u] si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud[2] consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam[3] reconciliatamque[x] Patribus de in-

[r] *Contra plebiscitum, contraque ipsum ejus auctorem tribunum.*
[s] *Tempore pestis simul et belli.*

Vid. Not. Var.—20 Vulg. *sisti, mortuis duobus consulibus: jacente.*—1 Gronov. *Quid? tandem illi.*—2 *Illum* Edd. a Frob. ad Drak.—3 *Placatam* Ms. Flor. probb. J. F. Gronov. et Drak. quod et in textum recepit Kreyssigius.

NOTÆ

um, sed decemviros creari eam in rem postulant anno proximo tribuni.

[s] *Ut nihil, si ambo consules, &c.*] Sensus ambiguus. Videtur Auctor velle, quod ad minas et incutiendum terrorem attinet, nihil defuisse orationi Fabii, nisi ut uterque consul affuisset, qui tribuni lateribus infestus inhæreret. Et tamen intelligi potest plus adhuc indicare, id est, nihil fuisse quod desideraretur; nec plus minarum ac terroris potuisse inferri ab ambobus consulibus si præsentes se tribuno infestos opposuissent.

[t] *Non potuisse sisti*] Recte hoc loco distinguit Gronovius. Nova quippe periodus est. *Mortuis duobus coss.* Porro *sisti* a Nostro sæpe pro 're-sisti,' 'sustineri,' 'sedari' accipitur: ut lib. II. c. 44.

[u] *Quid tandem? illi* [*Quid? tandem illi*] *non licere*] Hic quoque distinctione opus. Sed malim punctum interrogans inserere post *tandem*; quod et repetatur post *sævitum sit.* 'Illi non licere,' idem est ac 'nonne ei licere,' &c. ut negando per interrogationem ostendat Fabius nullam esse causam conquerendi de consulum potestate, cum cuivis copia sit eos, deposito magistratu, accusandi apud populum, si quid forte in magistratu peccaverint. Quanquam nihil absurdi sequitur ex vulgo recepta distinctione, quæ interrogationem habet post *non licere?* Erit enim hic sensus, ut velit Fabius, eorum, quæ justa videri possint, nihil non tribuno, tam atrociter conquerenti, jam nunc citra novam legem licere adversus consules, quandoquidem eis diem di-

tegro in antiqua redigi mala. Neque illud se deprecari,[y] quo minus pergat, ut cœperit. Vos,' inquit Fabius, 'ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rem publicam invadi. Non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. Ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.' Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata,[z] consules extemplo arcessiti.

10. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. Et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. Id antiquius consuli fuit.[4] Jactata per aliquot dies cum[4] in senatu res, tum ad populum est. Cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque;[a] triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus[b] urbem iniret. Anno deinde inse-

[4] *Ea res potior consuli est visa.*

NOTÆ

cere, eosque ad populum accusare, licet.

[x] *Quam pacatam reconciliatamque*] Flor. ex Gronov. *quam placatam reconciliatamque patribus*, quod melius judicat Gronovius, uti revera est, si membrum illud uno tenore legamus: verum nihil vetat hæc duo distingui, et plebem pacatam in seipsa, et pace composita reconciliatam senatui.

[y] *Deprecari*] Hoc verbum compositum proprie significat, precando impetrare. Sed aliquando sumitur pro simplici, precari, ut hoc loco.

[z] *Re ipsa sublata*] Immo posteriori anno per Virginium ceterosque tribunos resumta est.

[a] *Triumphavit de Volscis Æquisque*] Trumphasse Lucretium ex Senatusconsulto Dionysius refert extremo lib. IX. Non tamen cum Volscis pugnasse, sed Æquos ex agro Romano, quem deprædati fuerant, magna strage repulisse, ipsorumque deinde agros esse populatum.

[b] *Ut ovans sine militibus*] Veturio,

quenti[5]* lex Terentilla,[c] ab toto relato collegio, novos aggressa consules est. Erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum;† terra ingenti concussa motu est. Bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit:[6][d] quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur.[e] Quod intercidit,[7] sparsum[8] ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret.[f] Libri per

4 *Tum* Gronov. Doujat. Crevier.—5 *Sequenti* Edd. ante Ald. et a Sigon. ad Drak.—6 *Carne pluit* Edd. vett. nonnulli ac postea ab Rhenan. ad Drak. Vulg. *carnem pluisse.*—7 Conj. Rupert. *interciderit.*—8 ' Vet. lib. *sparsum*

NOTÆ

qui Volscos fuderat, eorumque agros vastaverat, ovatio permissa, cujus pompam Dionysius non disparem fuisse ait, nisi quod, non curru, sed pedibus urbem ingressus est.

* A. U. C. 292.

c *Lex Terentilla*] Ut in nomine tribuni, ita in appellatione legis, cujus ille suasor fuit, variant auctores. Hotomannus Terentiam vero nomine dictam contendit.

† *Cœlum ardere visum, &c.*] Si eo tempore, quo hæc contigisse dicuntur, fidem detrahebant hisce prodigiis, ut liquet ex proxime sequentibus, multo minus seriores ætates talia credere decet. *J. Clericus.*

d *Et carnem pluit* [*pluisse*] Mavult Rhen. *carne pluit,* quasi *carnem pluere* Latinum non sit, et non appareat quo referatur infinitivus *pluisse.* Contra hanc ejus et Andreæ lectionem Gronovius ab eodem Auctore nostro probat lib. x. c. 1. dictum, ' terram multifariam pluisse:' hoc autem *pluisse* referri potest ad τὸ *fertur,* quod sequitur: vel si malis, ad τὸ *creditum,* quod præcedit.

e *Quem imbrem* [*quàm in urbem*] *ingens numerus avium intervolitando* [*intra volitando*] *rapuisse fertur*] Rhenanus idem corrigit, *quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur :* cujus emendationis nulla mihi satis idonea causa occurrit. Quod enim ait, hæc prodigia Romæ accidisse, quasi in Urbem ab avibus deferri non potuerint carnium frustula, quæ in Urbe ipsa de cœlo cecidissent; id nihil me movet: tum quia Romæ appellatione non Urbs tantum, sed et suburbana intelliguntur: tum quia nec Livius ipse, nec alius quispiam, intra muros tantum Urbis carne pluisse notat. Immo ex Dionysii narratione liquet in agro Romano contigisse hoc portentum: quandoquidem quæ ex his carnium frustulis superfuere, (sive non direpta ab avibus, sive ex earum rostris delapsa,) in Urbe agrisque sparsa jacuisse narrat. Pluisse carne in suburbano credibile ex Dionysii narratione, et carnem illam ab avibus intra Urbem volantibus abreptam.

f *Ut nihil odor mutaret*] Rem totam describit Valer. Max. ' Carnis quoque, in modum nimbi, dissipatæ partes ceciderunt: quarum majorem numerum præpetes diripuerunt aves; reliquum humi per aliquot dies, neque odore tetro, neque deformi as-

duumviros sacrorum aditi:[g] pericula a conventu alienigenarum[h] prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. Inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem

NOTÆ

pectu mutatum, jacuit.' Apud Dionysium initio lib. x. ea res ita narratur: Plus ceteris prodigiis terruit, nivis in morem, demissa caro frustis majoribus, minoribusque. Hæc ab omni genere avium intervolitantium direpta sunt, priusquam terram attingerent. Reliquum quod intercidit, in Urbe agrisque sparsum jacuit multo tempore, nec colore mutato, nec odore, contra morem veterascentium carnium. Ceterum frustra est Sigonius cum putat legendum *nihil odoris mutaret*. Melius postea excipit, nisi *mutare* hic passive sumatur, ut apud Græcos μεταβάλλειν. Ita nimirum accipiendum est hoc verbum, ut odor mutatus non fuerit.

g *Libri per duumviros sacrorum aditi*] Cum prodigium illud vates indigenæ interpretari non possent, recurrendum fuit ad libros Sibyllinos, quos librorum nomine Noster intelligit: et illi quidem fatalium librorum nomine continebantur, ut apparet ex lib. v. cap. 14. juncto cap. 13. Sed alios quoque fatales fuisse libros facile colligitur, vel ex ejusdem lib. xv. ubi hac de re accuratius. Porro neminem fugit novem, aut certe tres, linteos libros Tarquinio Superbo, vel, (quod aliis verisimilius videtur,) Tarquinio Prisco, a Sibylla Cumana oblatos, et magno pretio indicatos, tandemque tertiam eorum partem, reliquis exustis, eodem pretio comparatam: creati deinde ab eodem Tarquinio fuere Duumviri ex nobilium numero, additis duobus publicis ministris: quod populus postea secutus; et Sibyllina hæc oracula ab hujusmodi sacerdotibus, omnium munerum publicorum onere immunibus, magna religione custodiri voluit, ut per eos consulerentur ex Senatusconsulto, quoties seditionibus, aut pestilentia, vel gravi bello resp. periclitaretur, vel prodigia quædam nova et dubia nuntiarentur; ac per eosdem curari sacra, quæque alia Sibyllinorum carminum jussu facienda essent. Pro Duumviris, Decemviros sacris faciundis ex patriciis et plebe creari placuit an. 388. ut infra lib. vi. cap. 37. traditur. Hic deinde numerus non semel auctus est ad Quindecimviros: immo ad sexaginta usque, servato tamen Quindecimvirorum nomine, etiam postquam libri Sibyllini cum Capitolio, ubi arca lapidea inclusi in Jovis cella subterranea servabantur, combusti fuerunt sociali bello, L. Scipione, C. Norbano coss. teste Tacito lib. iv. Histor. id est, an. U. C. 670. quorum loco alii undequaque conquisiti.

h *Pericula a conventu alienigenarum*] Fictum id, composito ad tempus responso, ut questi sunt tribuni; an ex arte, et revera ex Sibyllinis carminibus erutum, difficile dictu est. Externum hostem, atque ex superioribus locis grassantem, volucres rapaces per aëris spatia volitantes, periclitantem libertatem (qua velut proprio cibo populus aleretur) caro depasta significare potuit. Et fidem hujus responsi comprobasse videri potest Appii Herdonii paulo post in Capitolium irruptio, quæ infra cap. 15. describitur.

in singulos annos orbis volveretur)[w] Hernici nuntiant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos[i] palam concilia facere. Id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur:[9] consules belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, 'Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos.[x] Jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. Quia, occidione prope occisos Volscos et Æquos movere sua sponte arma posse, jam fides[10] abierit,[y] novos hostes quæri. Coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. Bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana.[k] Quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent,[l] victam legem esse; nisi, dum in integro res sit,[11] [m] dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione

[w] *Quo eadem rerum vicissitudo singulis annis rediret.*
[x] *Figmentum esse quod de bello Volscorum dicatur: ad illud afferendum comparatos esse, ac velut in societatem vocatos Hernicos.*
[y] *Credibile amplius non fit.*

---

humi. Dein pro *odor* legendum puto *odoris.*' Sigon.—9 *Indicitur* Elzev. Gronov. Doujat. Crevier. all.—10 '*Id fides* pessime Grut. Gronov. Crevier.' *Stroth.*—11 Curio edidit, *dum integra res sit.*

NOTÆ

[i] *Ecetræ Antiates colonos*] Coloni, partim Roma, plures ex ipsa Volscorum gente, Antium deducti; cum exulum suasu de bello adversus Romanos suscipiendo cogitarent, ea de re palam Antii deliberare non ausi, apud Ecetram, alterum Volscorum caput, concilia habebant. Hæc repetenda ex cap. 4. hujus libri.

[k] *Geri cum plebe Romana*] Credi volebant tribuni, per speciem belli Antiatibus, tanquam hostibus, indicendi, ita belli in eos gerendi oneribus vexari plebem Romanam, ut revera in eam redundarent belli mala.

[l] *Sic, ne quid aliud actum putent*] Itaque persuadere volunt hac consulum arte legem, in gratiam plebis paratam, omnino sublatam esse; nec debere plebem putare aliud actum esse a consulibus, sed eos de hoc uno cogitasse.

[m] *Nisi, dum in integro res sit*] Curio edidit, *dum integra res sit.* At aliter priores, cum Mss. Gronovio teste, qui *in integro rem esse* similibus sat multis loquendi generibus probat.

urbis pellantur,[n] ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. Consentire omnes tribunos. Nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.' Hæc tribuni.[o]

11. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. Citati pauci, velut rei experiundæ causa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. Neque suum cuique jus modum faciebat,[z] sed virium spe et manu obtinendum erat,[12] quod intenderes.[a] Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies[p] ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, cum discedere populum jussissent tribuni,[q] quod Patres se summoveri haud sinebant. Nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum

[z] *Nec æquum jus moderabatur actiones cujusque.*
[a] *Verum fiducia roboris quod cuique inesset, verum per certamen obtinere oportebat, quod quisque moliretur.*

12 ' Restitue quod abolevit Rhenanus, *sed virium spe, sed manu obtinendum*

NOTÆ

[n] *Ne possessione urbis pellantur*] Non urbe quidem; neque enim hoc timendum; sed jure ac potestate quam in libera urbe habeant, aut habere debeant, ex tribunorum sententia.

[o] *Hæc tribuni*] Qui tandem omissis altercationibus legem paratam recitarunt, quæ eo pertinebat, ut Decemviri eligerentur, qui tam de publicis, quam privatis negotiis leges promulgarent; quis sua jura non solum civibus, sed et magistratibus præscriberentur.

[p] *Per omnes comitiales dies*] Inter dies profestos numerantur comitiales, qui in fastis litera *C* notabantur, a Numa instituti; ut per illos cum populo agi, et comitia haberi fas esset, sive magistratuum creandorum causa, sive aliis de causis. Per eos dies Senatum haberi non potuisse tradit Cic. lib. II. Epist. ad Q. Fratrem.

[q] *Discedere populum jussissent tribuni*] Post recitatam in comitio legem, habitamque orationem, cives, quibus suffragii jus, in certum quisque cum tribulibus suis locum discedere jubebantur, ut cujusque tribus per pontem in ovile, sive septum ad id destinatum, admissæ, suffragia exquirerentur.

et consules[13] se abstinebant,[r] ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent.[b] Kæso erat Quintius,[s] ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus.[14] Ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua,[t] non manu, promtior, in civitate haberetur. Hic, cum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat.[c] Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. Qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit.[d] Atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem,[e] tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere:[f] legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium:[g] tamen legi

[b] *Ne in hac omnium rerum perturbatione sese ac dignitatem consularem ulli injuriæ exponerent.*

[c] *Quasi facunda vox viresque corporis ei auctoritatem omnium consulum, aut dictatorum conciliaret.*

[d] *Reum egit criminis capitalis.*

[e] *Plebeios vexabat.*

[f] *Patiebatur Virginius ut præceps ferretur, et criminationibus suis novam materiam Kæso Quintius sumministraret.*

[g] *Ascribuntur solius Kæsonis ingenio, utpote inviso.*

erat.' J. F. Gronov.—13 Conj. Putean. *Tumultu et consules.*—14 *Ac viribus*

NOTÆ

[r] *Multum et consules se abstinebant*] A tribuniciis comitiis, ut anteriora ostendunt.

[s] *Kæso erat Quintius*] Quintiorum et Fabiorum prænomen fuit *Cæso.* Sic autem appellabantur qui cæso matris utero in lucem prodiissent, sicuti Cæsares.

[t] *Nemo, non lingua*] Cum conjunctim et uno spiritu dicitur *nemo non,* idem est ac quilibet, gemina negatione affirmationi respondente. Sed hic post *nemo* subsistendum est, ut intelligatur *nemo promtior, nec lingua, nec manu.*

resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: 'Ecquid[15] sentitis jam, vos,[h] Quirites, Kæsonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.' Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

12. Jam aderat judicio dies,[u] apparebatque, vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prensabat[x] singulos. Sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: 'Neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.' Sp. Furius, 'missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. Neminem unum esse,[i] cujus magis opera putet rem[16] restitutam.' L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsone,[k] memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie:[y] suadere et monere, 'juvenem

[h] *Nonne videtis, non posse vos, &c.*
[i] *Nec unum quidem reperiri.*
[k] *Communia cum Kæsone facere decora sua.*

Gronov. Doujat. Crevier.—15 'Add. *inquit* Edd. a Sigon. ad Drak. Pro *Ecquid* in Mss. nonnullis est *Numquid. Hæc inquit sentitis* Ms. Veith. infra in eodem legitur, *quem et privatum viribus.*' Stroth. In vet. lib. apud Sigon. est: *Ecquid sentitis, inquit, jam vos.*

NOTÆ

[u] *Jam aderat judicio dies*] Dicta nempe ad peragendum judicium.

[x] *Cum multa indignitate prensabat*] Quid ita, cum indignitate, si nihil præter morem omnium reorum? An quod indignum videatur tam insignem hominem reum a plebe agi? An potius quod ipsomet Cæsone indignum, ipsive turpe videbatur, quibus per summam ferociam insultavisset, iis supplicem fieri; quasi superioribus ejus actis convenisset Appium imitari.

[y] *Nunc in expeditionibus, nunc in acie*] Expeditio dicitur quod celeriter agitur, aut celeritatem exigit, bellum inprimis. Sed hoc loco expeditiones pro velitationibus alioque militari labore accipi videntur, acies pro prælio.

egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus [17] bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis,[l] in quamcumque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute,[m] sinerent tantum virum senem in civitate fieri.' [18] Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

13. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum;[n] quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, 'Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura,[z] incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, nec dum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kæsone [19] cecidisse semianimem. Inter manus[o] domum ablatum, mortuumque inde arbitrari,[a]

[l] *Qui maximi momenti futurus esset ad res civitatis.*
[m] *Vitiis temporis progressu exolescentibus, virtute contra ad maturitatem perducta, &c.*
[n] *Reo, ultra odium in eum disseminatum, unum præsertim crimen officiebat.*
[o] *Manibus suorum.*

16 *Rempublicam* Edd. ante Drak.—17 Vulg. *fortunæ omnibus.*—18 Vet. lib. apud Sigon. *in civitate senescere.*

NOTÆ

[z] *In Subura*] Fuit *Suburra*, vel *Subura*, in Cœlimontio, quæ deinde 2. Urbis regio fuit, ad occidentem montis Cœlii, qua itur in Palatinum, ad SS. Andreæ et Gregorii Basilicam, ut censet Onufrius. Hinc prima Urbanarum tribuum Suburrana. Ipsa Suburra sic dicta, quod sub muro terreo esset; alias *Sucusa*, a pago ejus nominis, vel a succurrendo, quod præsidium ibi locatum succurrere soleret Esquiliis et Carinis. Infamis porro fuit hic vicus habitatione scortorum, ut ex Horat. Persio, Martiali constat: et quod facile sequitur, lascivientium circa juvenum, etiam nobilium, nocturnis grassationibus.

[a] *Mortuumque inde arbitrari*] Hunc Volscium a tribunis subornatum hæc

nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.' Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. Patricii contra vi resistunt.[b] [20] T. Quintius clamitat, 'Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.'[c] Tribunus 'supplicium' negat 'sumturum se de indemnato: servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.' Appellati tribuni medio decreto[p] jus [1] auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum,[q] pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. Vades dare placuit.[d] Unum vadem

[p] *Decreto, quod inter duo extrema medium fuit.*
[q] *Reum adesse ad dictam diem.*

19 *A Kæsone* Gronov. Doujat. Crevier.—20 *Patricii vi resistunt* duo Pall. *P. vi contra vim* Edd. plerique ante Drak. *Principes contra vi resistunt* Ms.

NOTÆ

falso protulisse postea compertum est. Infra c. 24. Et mirum ei fidem in re sua fuisse habitam, uniusque testimonio Cæsonem concidisse: nisi quod non causa cognita damnatus, sed ipse sponte sibi exilium indixit ante judicium.

[b] *Patricii contra vi* [*vi contra vim*] *resistunt*] Alias, *Patricii contra vi resistunt.* Certe novum non est particulam *contra* adverbialiter sumi.

[c] *Indicta causa non debere violari*] An igitur reum habere in vinculis est eum violare, atque injuriam facere? præsertim cum videatur Virginius Cæsonem non tam odio in vincula duci jussisse, quam ut eum plebeiorum in ipsum insurgentium manibus eriperet. Sed nimirum Romanis moribus in vincula publica (quod pœnæ genus habebatur) conjici non solebant cives, antequam crimen confessi, aut convicti essent.

[d] *Vades dare placuit*] *Vas* ex Varrone lib. v. de Ling. Lat. appellabatur, qui pro alio vadimonium promittebat, id est, eum judicio sisti spondebat. Festus lib. ult. 'Vadem' interpretatur sponsorem datum in re capitali. Unde Ausonius, in Monosyllabis, 'vadem' distinguit a præde, quasi in lite nummaria dato: quod ita accipiendum, ut et prædes, extra litem quoque, dicantur fidejussores qui pro mancipibus ac publicorum redemtoribus interveniunt, quemad-

tribus millibus æris[e] obligarunt. Quot darentur, permissum tribunis est.[f] Decem finierunt. Tot vadibus accusator vadatus est[g] reum. Hic primus vades publicos[2] dedit.[h] Dimissus e foro nocte proxima in Tuscos[3] in exilium abiit.

Veith.—1 Vet. lib. ap. Sigon. *decreto protinus jus:* et ita Ms. Veith.—2 Mavult J. F. Gronov. *publico.*—3 '*Nocte prox. jussu consulum in Tuscos, &c.* Vet. lib. *insciis consulibus;* et *Tusculum;* sed placet magis, *in Tuscos,* quia Diony-

NOTÆ

modum testantur iidem Varro et Festus. Vades Acron et Porphyrio explicant generaliter sponsores vadimonii: inde dictos volunt, quod qui eos dederit, vadere, id est, discedere, interim possit. Notum est enim apud Veteres eum, qui litem vellet intendere, solitum adversario denuntiare ut in jus veniret, et recusantem injecta manu ad prætorem appellatis testibus trahere; nisi vocatus certa die se affuturum promitteret: quam in rem plerumque, certa pœna pecuniaria in stipulatum deducta, dabantur fidejussores, qui deserto vadimonio pœnam præstarent. Hæc autem manus injectio, lege 12. Tabb. anno abhinc decimo comprehensa, tamen antea quoque moribus obtinebat, quemadmodum alia plura in 12. Tabulas conjecta.

[e] *Tribus millibus æris*] Si assem sive libram Romanam paulo pluris quam denariis quatuor Gallicis æstimes cum Budæo, tria millia non multum ultra quinquaginta libras nostras conficient: si decem fere denariis secundum Peireskium æstimaveris, fient 130. libræ præter propter: at si libra æris Romana hodierno apud nos pretio æstimetur, 13. scilicet assibus nostratibus cum dimidio, fient 2025. lib.

Tribus millibus æris] Hoc est, quadraginta quinque florenis Hollandicis, aut circiter. *J. Clericus.*

[f] *Permissum tribunis est*] Nimirum definire, sed a quo permissum? A Senatu opinor, rejecta fere in tribunos ea æstimatione, sive ad eos deliniendos, sive ad vitandam invidiam.

[g] *Vadatus est*] Vadari est, vades postulare, id est, locupletes fidejussores, qui, certæ pecuniæ sponsione, aliquem vadimonium obiturum præstabant. Sumitur tamen hoc verbum et active et passive: nam, teste Porphyrione interprete Horatii ante laudato, *vadari* dicebatur et qui denuntiabat, et cui denuntiabatur.

[h] *Hic primus vades publicos dedit*] Mavult Gronovius *publico:* nam nulli sunt, inquit, privati vades: in quo ipsi assentiri non possum. Itaque mihi nihil mutandum videtur. Publicum quidem dicitur quod ad communes populi usus spectat, ut ipse Gronov. ad c. 9. l. II. notavit. Sed publicos vades recte dici puto, qui magistratibus dentur, ut cautum sit in publicum pecunia populo promissa, quemadmodum Livius ipse hic explicat. Quamvis autem daremus, vades proprie dici qui in publicis causis offeruntur, (quod tamen non esse perpetuum supra ostendimus,) non tamen sequitur vades semper publico dari. Hic autem ideo publice vades a Cæsone dati, quod a tribunis, quasi plebis causam agentibus, accusaretur. Vades igitur ejusmodi tum primum datos fuisse Livius observat, quod nec a Marcio Coriolano factum, ut qui antequam vadaretur solum vertisset lib. II. cap. 35. Nec ab Appio Claudio, de quo ejusd. lib. cap. 61.

Judicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter,[i] ut, divenditis omnibus bonis,[k] aliquamdiu trans Tiberim,[l] veluti relegatus, devio quodam tugurio[m] viveret.[4]

14. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civita-

sius habet *εἰς Τυῤῥηνίαν*.' *Sigon*. Vid. Not. Var.—4 'Alii rectius forte legunt, *in devio quodam tugurio*, vel, *devio quodam in t.* vel, *in vili quodam t.* ut ap. Dionys. *ταπεινή τις καλύβη*.' *Rupert*. '*In devio* Gronov. *agello quodam in tug*. Edd. plerique ante Gronov. Præpositionem *in* post *quodam* ponere mallem, quam cum Drak. plane delere: in Ms. Veith. est, *relegatus in vili quodam tugurio viv*.' Stroth. Vid. Not. Var.

NOTÆ

[i] *Pecunia a patre exacta crudeliter*] Quid ita? cum nec filii crimen patrem obstringat, et Cæso filius exilio se ipse damnasset, qua pœna non facile gravior civi Romano indicebatur, nisi affectatæ tyrannidis aut publicæ proditionis convicto? Coriolano certe exilium tantum indictum. Et quanquam his temporibus, ob privatum filii, non minus quam servi, delictum, noxalis actio etiam in patremfamilias peculio tenus daretur; nunquam tamen Romanis legibus aut moribus publica filiorum aut servorum delicta delinquentis caput egressa leguntur. Sed nimirum *crudeliter* atque ex odio actum in L. Quintium; cum tribuni damnato filio absente decem vades judicio sistendi causa datos ad solvendam pœnam, quæ in casum non obiti vadimonii dicta fuerat, pignoribus captis adigerent; pater vadibus, qui mandato suo pro filio intercesserant, de suo satisfacere coactus sit. Restitutum tamen postea Cæsonem refert Cic. pro domo sua: ubi *Cæso* legendum, non *Censor*.

[k] *Divenditis omnibus bonis*] 'Maxima parte bonorum suorum,' habet Dionysius lib. x. quæ sane haud magna fuerunt: septem enim jugera agri possedit. Ex his tria, quæ pro amico ad ærarium obsignaverat, mulctæ nomine amisit, et pœnam pro filio Cæsone, quod ad causam dicendam non occurrisset, hujus agelli reditu solvit, auctore Valer. Max. lib. IV. cap. 4. n. 7.

[l] *Trans Tiberim*] Extra agrum Romanum tunc fere habebatur Transtiberina regio, Etruriæ scilicet attributa: ita ut qui in ea degerent, peregrini haberentur, ut notat Godel. Hac de causa, qui nomina sua in censum non detulerant, trans Tiberim peregre in servitutem venumdabantur apud Gellium. Sic Veliterni et Privernates, in pœnam defectionis, trans Tiberim habitare jussi, infra l. VIII. c. 4. et 20.

[m] *Devio quodam tugurio*] Dionysius ait L. Quintium, contentum uno Transtiberino rusculo, unoque humili tuguriolo, cum paucis servis vitam laboriosam sustentasse præ dolore ac inopia, nec urbem invisentem, nec amicos salutantem, ac ne publicis quidem se immiscentem hilaritatibus. At Valer. testatur ei tamen quatuor jugera aranti non solum dignitatem patrisfamilias constitisse, sed etiam dictaturam delatam esse: qua de re Noster infra cap. 26.

tem:[r] ab externis armis otium fuit. Cum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem,[n] et, quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione rei publicæ;[s] juniores, id maxime quod Kæsonis sodalium fuit,[t] auxere iras in plebem, non minuerunt animos. Sed ibi plurimum profectum est,[u] quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Kæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret;[x] mille pro uno Kæsones extitisse, plebes quereretur. Mediis diebus,[o] quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. Benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro,[p] tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo[5] peregere;[q] sed refecti quoque in insequentem

[r] *Cives occupatos tenuit.*
[s] *Cum tribuni, tanquam victores, Senatoribus exilio Kæsonis afflictis, legem pro jam omnino lata haberent, cumque seniores ex Senatorum numero remisissent jus administrandæ reip. quo hactenus potiti fuerant.*
[t] *Ii præsertim, qui familiares fuerant Kæsonis.*
[u] *In eo multum profecerunt juniores illi Senatores.*
[x] *Cum primum (tribuni plebis), jubendo depelli patricios, occasionem dederunt rixandi, hi adorti sunt tribunos; ita ut nihil quisquam, sive gloriæ, sive odii, præ ceteris domum reportaret; nemo mitior iisdem junioribus Senatoribus, &c.*

NOTÆ

[n] *Perlatam esse crederent legem*] A Terentillo nempe antea propositam, de moderando imperio consulari, de qua c. 9. cui legi nihil obstiturum videbatur. Jam quidem promulgata lex fuerat: sed non lata et populo probata.

[o] *Mediis diebus*] Post recitatam primum legem, trinundini spatium interjiciebatur, id est, dies septem et viginti, ut tribus nundinarum diebus advocata concione lex iterum recitaretur, essetque facultas cuique eam legendi, ac de singulis capitibus deliberandi, uti ex Dionys. lib. x. liquet, et indicant decemviri c. 34. hujus libri.

[p] *Adesse in foro*] Defendendis forte plebeiorum causis.

[q] *Cetera modo tribuni tranquillo* [*tranquille*] *peregere*] Alias *tranquillo*. Dicitur autem aliquid tranquillo fieri, cum cœlum est sine tempestate. Livius itaque eleganter posuit, ut sig-

annum.[r] Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret,[y] paulatim[6] permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

15. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola.* Nihil novi novus annus attulerat. Legis ferendæ aut accipiendæ[s] cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni[t] tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent: 'Conjurationem factam, Kæsonem Romæ esse; interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem e re publica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.' Et ab Volscis et Æquis statum[z] jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, nec opinato exortum. Exules servique, ad quatuor millia

[y] *Tantum aberat ut vis ulla tribunis inferretur a patricia juventute.*
[z] *Certum et quasi constitutum.*

5 *Tranquille* Edd. ante Drak.—6 Ms. Veith. *quoque in sequentem annum, nec voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis f.* In ed. Crevier. *fieret. Paulatim.*

NOTÆ

nificet, sine tumultu: sed hæc vix tanti sunt.

[r] *Refecti quoque in insequentem annum*] Gallice, *continués pour l'année suivante.*

* A. U. C. 293.

[s] *Legis ferendæ aut accipiendæ*] Id agebant quippe tribuni cum plebe, ut lege lata consulibus et Senatui fræna injicerent: hi contra nitebantur ne cum lege jugum acciperent, ut ait Noster c. 9.

[t] *Acrius contra tribuni*] Tribuni plebis, in id refecti, ut legem facilius perferrent, omni arte in id incubuerunt, rumoribus falsis, subdolis consultationibus, et fictitiis literis de conjuratione plurium Senatorum et equitum cum Cæsone Quintio, quasi Æquorum, Volscorum magnas copias, tollendæ tribuniciæ potestatis, et plebeiorum libertatis opprimendæ causa, adducturo. De re tota inquisitionem tribunis mandari unus eorum A. Virginius a Senatu postulavit. Sed ejus orationem Claudius consul, rumorum et literarum, nullo certo auctore, nullisque certis indiciis firmatarum, elevata fide, apud Senatum et populum refellere conatus est, ita ut nihil tunc quidem actum fuerit.

hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio[u] Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere.[x] Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. Alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. Alternæ voces, 'Ad arma,' et 'Hostes in urbe sunt,' audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati[y] timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. Nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma,[z] non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset.[a] Soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca,[7] [a] egere. Lux deinde aperuit

[a] *Non passim: sed duntaxat quantum sufficiebat, ut quamdiu non satis cogniti essent hostes, fidum adesset subsidium adversus quæcumque pericula.*

NOTÆ

[u] *Ap. Herdonio*] Appius hic Herdonius Sabinus vir fuit domi nobilis. Quo autem consilio Capitolium occupare aggressus fuerit, an ut sibi dominationem pararet, an ut Sabinis imperium, sibi gloriam quæreret, ambiguum Dionysius relinquit.

[x] *Capitolium atque arcem occupavere*] Dionysius narrat, Herdonium, dissensionibus populi Romani in spem rei bene gerendæ adductum, communicato cum amicis consilio, copias e clientelis et servitiis comparatas navigiis imposuisse, iisque secundo Tiberi devectis ad ripam Capitolio proximam, nec toto stadio ab eo distantem, nocte intempesta, per portam Cementinam, sive sacratam, (quæ ex oraculo quodam patebat,) Capitolium atque arcem contiguam invasisse, eo animo ut exulibus reditum in patriam, servis libertatem, obæratis remissionem æris alieni, inopibus ceteris civibus opes promittendo, horum omnium opera Urbe potiretur: sin minus, Sabinorum, Volscorum, aliorumve Romano infensorum nomini populorum, exercitum vocaret.

[y] *Et armare plebem, et inermem pati*] Si arma multitudini darent, verebantur fore ut intestinæ seditioni vires adderent: si non darent arma, externo ab hoste metuebant.

[z] *Dant tamen arma*] Miratur Glareanus si soli consules habebant arma. Sed certe inermibus, ex publico armamentario arma subministranda fuere.

[a] *Ad opportuna omnis* [*omnia*] *urbis loca*] Notat Rhenanus in scripto codice legi *ad opportuna omnis urbis loca.* Gronovius hanc lectionem omnino Livii esse contendit, et sic a se restitutam jactat lib. v. c. 42. *Seu non omnis delendæ urbis lubido erat.* Et hic *omnis urbis* vult esse per totam urbem. Quod etsi dici posse non inficior, vulgatam nihilominus lectio-

bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, 'Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis[8] grave jugum[b] demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.'

16. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. Præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, cum tantum in urbe hostium esset,[b] mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. Inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. Cui nec credere, nec, non credendo,[9] ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum.[c] Vixque concordia sisti videbatur posse. Tantum superantibus aliis ac emergentibus malis,[10] nemo tribunos aut plebem timebat.[c] Mansuetum

[b] *Magis ea res Senatui et Consulibus patebat: nihilominus, ultra ea quæ referebantur, timebant ne consilium illud a Veientibus aut a Sabinis esset, et ne mox copiæ Sabinorum vel Etruscorum ex compacto supervenirent, cum tantus jam hostium numerus intra mœnia esset.*

[c] *Cui (servo, hosti domestico) securum non erat nec credere, (utpote suspecto,) nec, non credendo, detrahere fidem, ne ex domini diffidentia magis fieret infensus.*

7 In plerisque edd. legitur, *opportuna omnia urbis loca.*—8 Vulg. *et servitutis grave j.*

9 'Crevierio, qui voces *non credendo*, tanquam inane glossema, delendas censebat, haud assentior.' *Doering.*—10 '*Posse; tantum s. a. ac e. malis; V.* ad II. 29. 7. Post *posse* minimam, et post *malis* maximam distinct. poni malebat Duk. τὸ *ac* ante vocalem h. l. legitur, ut XLI. 24. 9. XLII. 12. 1. et al. Id vero barbarum esse, et *atque* vel *et* vel *aut* iis locis substituendum, docent Drak. ad X. 36. XLI. 24. Intpp. Suet. Cæs. 26. Ern. clav. Cic. Ruhnken. ad Muret. T. I. p. 9. et alii refragante Schellero in Lex. Lat.' *Rupert.* '*Post tantum* et *et* ante *per* distinctionem posui; particulam vero *que*, voci *tum* adnem, quæ Veterum auctoritate non destituitur, planiorem censeo.

NOTÆ

[b] *Et servitiis grave jugum*] Alias *et servitutis:* sed recte ex Mss. cod. Gronovius reposuit *servitiis:* confirmatque ex eo quod sequitur paulo post, 'qui servitia nostra non commovit auctor,' ubi, ut et alibi passim, *servitia* pro *servis*. Et vero non Romanis, qui liberrimi omnium populorum, sed eorum mancipiis jugum demturus videri Herdonius volebat.

[c] *Nemo tribunos aut plebem timebat*] Quo ergo pertinet quod paulo ante

id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id[11] prope unum maxime inclinatis rebus incubuit.[d] Tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato[12] populo ab armis.[d]

[d] *Malum illud lenius videbatur, quod tantum ex aliorum incommodorum cessatione nasci solitum esset; ac tunc externo terrore videbatur sedatum: sed illud fere solum res, alioqui maxime depressas, afflixit.*

jectam, eo fidentius delevi, cum illa neque in vet. lib. apud Sigon. neque in codd. Harl. sec. et Haverk. apud Drak. compareat. Ceterum observa insolentiam, qua in *ac emergentibus* præter morem optimorum scriptorum *ac* ante vocalem positum est.' *Doering.* '*Mansuetum id malum*, lenius, *et... exoriens, tumque esse sopitum videbatur.* Ita bene cohærent hæc verba, nec necesse est legere *tum* pro *tumque*, vel cum Schellero *tum quiesse* vel *quiescere;* etsi hoc arridere possit.' *Rupert.*—11 Pro *At id* in Ms. Veith. perinde ac plerisque reliquis Mss. et multis Edd. est *Ad id.*—12 'Plures codd. *advocato;* haud male, sc. in concilium.' *Doering.*

NOTÆ

dixit, 'vixque concordia sisti videbatur posse;' siquidem nemo patriciorum plebem timebat? Si enim plebs non timebatur, facile retineri poterat concordia inter ordines: aut si concordia non videbatur servari posse, timendi Senatoribus plebeii, a quibus discordia et seditio semper oriebatur. Nisi concordiam servorum cum dominis Auctor intelligit: quod sane minus proprie dictum videatur; est enim concordia consensus inter quodammodo pares, qui velut ejusdem corporis membra censentur.

[d] *Avocato populo ab armis*] Jubet Rhenanus scribi *advocato*, ut subaudiatur, ad concilium; quemadmodum infra, inquit, 'propositis decem tabulis populum ad concionem vocaverunt.' Sed non eadem est utriusque loci ratio. Nam cap. 34. Decemviri non alibi occupatum populum vocant ad concionem: hic autem ab armis et stationibus evocant. Paulo aliter hæc narrantur ab Halicarnasseo: Tribunos, concione advocata, testatos quidem esse nolle se obstare bono publico; verum postulasse ut plebi periculosum subituræ certamen certum proponeretur præmium, promitteretur que, jurejurando interposito, fore ut, hoc bello finito, decemviri scribendis legibus crearentur: alioqui nihil esse cur plebeii se in apertum discrimen darent, nullo victoriæ fructu ad eos redituro. Tum Claudium negasse talibus auxiliariis nunc opus esse, qui non nisi magna mercede vellent patriæ opem ferre. Ituros cum clientibus et voluntariis patricios ad recipiendam arcem, et, si opus fuerit, vocaturum se Latinos et Hernicos, servis quoque promissurum libertatem, quorumvis denique

Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

17. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: 'Quid hoc rei est,' inquit, 'tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rem publicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra [13] non commovit auctor? [e] Cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?' Inde ad multitudinem oratione versa: 'Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros,[14] ab hostibus captos.[f] Jupiter optimus maximus, Juno regina,[15] et Minerva,[g]

[e] *Adeone fortunatus auctor fuit ad vos depravandos, qui servos vestros concitare non potuit?*

13 'Τὸ *vestra* ab Sigonio venit. Abest autem ab Helm. Voss. utroque, Rott. Gud.' *J. F. Gronov.* Vet. lib. apud Schott. *nunc commovit auctor.*—14 *Deos patrios* Edd. a Sigon. ad Drak. *vereamini Deos vestros* Ms. Veith.—15 'Epitheton *regina* delendum suspicari possis h. l. et loco sim. VI. 16. pr. nam serius Romam deportata est, et in Aventino templum habuit.' *Rupert.*—

NOTÆ

opera potius usurum, quam eorum qui tam iniquo patriæ tempore veterum offensarum memoriam refricarent. Interim Valerium collegæ indignationem cohibuisse, monendo non exasperandam tunc plebem, sed tempori cedendum: cum externo hoste armis dimicandum, cum civibus ex æquo disceptandum. Quod cum Senatui magis probaretur, Valerium in comitia progressum.

[e] *Qui servitia vestra non commovit auctor*] Recte ex veteribus libris, *qui servitia vestra:* alioqui magis ad fidem esset, quod alius vetus liber habet, *qui servitia nunc commovit*, ut notat Schottus observat. lib. III. c. 38. Nam a quatuor millibus servorum et quingentis Capitolium, inquit, insessum fuit: nec liberorum capitum ibi ulla mentio. Addere potuit *castra servorum* paulo post ab eodem Valerio vocari. Verum Livius, licet in numero convenit, satis nihilominus indicat, non omnes servos fuisse, dum exules memorat distinctos a servis; et Dionysius tradit has copias ex clientibus Herdonii atque ex servis conflatas. Illum quidem exules Romanos paucos, at servos transfugas vix ullos secum habuisse perspicue demonstrat idem Dionysius. Ideoque si legamus *servitia vestra*, optime omnia constabunt, nec lædetur ullatenus fides, et ipso Schotto fatente speciosius erit dictum ob contentionem ἀντιθέσεως, ut ille qui Romanorum servos non commoverit, is dominos ipsos commoveat.

[f] *Veremini Deos vestros* [*patrios*] *ab*

alii Dii Deæque obsidentur. Castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt:[h] senatus in curia est:[i] velut cum otium superat,[k] senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos,[16] hominesque omnes[l] armatos opem ferre, in Capi-

NOTÆ

hostibus captos] Vereri non semper idem est ac timere. Sæpe accipitur pro eo quod est observare cum modestia, ex amore colere, revereri: quod ipsa verecundiæ et reverentiæ nomina facile ostendunt.

[g] *Jupiter opt. max, Juno regina, et Minerva*] Hæc tria numina honore præcipuo in Capitolio colebantur, quibus teste Dionysio tres ædes pares dicatæ erant communibus parietibus comprehensæ, sub eodem tecto et pinnaculo; media Jovis, dextra Minervæ, læva Junonis: eoque spectat ille Ausonii versus in ternar. 'Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.'

[h] *Comitia interim in foro sunt*] Paulo antea ait Auctor Valerium in templum ad tribunos venisse: unde colligas in templo ab iis, non in foro, habita comitia. Sed in foro Romano, sub radicibus Capitolini montis sito, plura jam tum templa erant, vetus Minervæ, Vestæ, Castoris quoque, quod ante annos 37. a Postumio dictatore dicatum fuisse jam legimus. In horum aliquo potius, quam in comitio, quod tecto adhuc carebat, ideoque minus tutum adversus eos, qui Capitolium insederant, receptum præbere videbatur, convocata nunc sine dubio plebs a tribunis fuit. Quod quidem ipsis liberum erat, cum tributis plebeiorum comitiis nullus certus videatur assignatus fuisse locus, leganturque modo in Campo Martio, modo in Capitolio, plerumque in comitio (quæ fori pars erat) habita: contra quam fieret in comitiis tum curiatis, tum centuriatis, quæ nonnisi augurato, illa intra, hæc extra pomœrium, haberi oportebat: unde curiata fere in comitio, centuriata in Campo Martio habebantur. Cujus rei rationem A. Gellius refert lib. xv. c. 27.

[i] *Senatus in curia est*] Nempe in curia Hostilia, ubi Hostilii regia fuerat.

[k] *Velut cum otium superat*] Quemadmodum redundante otio, quando tempus supervacuum datur; *comme quand on n'a rien à faire.*

[l] *Consules, tribunos, Deos, hominesque omnes*] Tribus de causis verisimile facit Gronovius, quod cuivis in mentem facile venerit, Deos male huc advocari, et corruptum esse hunc locum: 1. quod hæc vocabula *armatos* et *currere* inepte referantur ad Deos: deinde quod Valerius agat de officio eorum qui opem reip. debent, et quibus potest imperari, quorum profecto e numero Dii non sunt: 3. quod idem statim novitium, ut ita dicam, numen Romuli adoret ac veneretur; quod qui facit, ejus esse non videatur Deos generatim tanquam officii sui admonere, quasi armati accurrere debuerint. Itaque pro voce *Deos* non improbabiliter substituit *cives;* ut luculenta gradatio

tolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ. Jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.' Ultimum orationis fuit, 'Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. Si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque [17] legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. Ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ [m] ausus in regibus esset.' Vim

16 *Eos* pro *Deos* conj. Coutier. et *cives* J. F. Gronov.—17 Vulg. *sacrarumque*.

NOTÆ

sit a summo ad infimum, a consulibus ad eos *homines*, qui ne in civium quidem numero essent, cujusmodi multa millia Romæ fuisse non est dubium. Qua de causa distinguuntur sæpe cives ab hominibus. Quia tamen Gronovius, non ex fide veteris ullius codicis, sed conjectura sola adductus receptam lectionem mutare aggressus est, si quis illam retinere maluerit, non multum sane adversarium me habuerit. Non pauca enim præter exactam rationem extorquet indignatio: et sive Deos patrios, sive Æneam, Romulum ipsum, aliosque Deos ex hominibus factos intelligas; quid vetat eorum opem conjunctim cum humano et virorum auxilio implorari? præsertim cum τὸ *armatos*, ad solos homines referri possit. Tullius certe Deos cum hominibus in re haud plane absimili conjungere non dubitavit, lib. II. ad Quint. Fr. ep. 4. 'Diis,' inquit, 'hominibusque plaudentibus.' Nec minus Noster infra cap. prox. eadem de re, 'Pudet Deorum hominumque.'

[m] *Quod princeps familiæ suæ*] Glareanus Livium hic reprehendere videtur, quod P. hunc Valerium Poplicolam consulem inducat de priore Poplicola, quasi de tritavo, aut certe atavo, loquentem; cum Dionysius illius hunc filium fuisse dicat. Gronovius negat intellexisse Glareanum quid hic esset familia. Est enim sensus, Poplicolam priorem (Bruti collegam) fuisse principem sive auctorem sui cognominis, atque in Valeria gente exorsum esse Poplicolarum familiam, cum essent aliæ Valeriorum familiæ, de quibus Sigonius: aliud enim gens, aliud familia. Hæc quidem mihi neutiquam ambigua. In eo tamen hæreo, an hic P. Valerius primi Poplicolæ filius fuerit; nepotem potius conjicerem. Ex hoc quidem loco aliquatenus; ex Dionysii testimonio fortius. Hic enim libro VI. tradit, sauciato in pugna adversus Tarquinium Marco Valerio, Poplicolæ fratre, Publium et Marcum,

ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. Nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. Nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque † se in circulos,[f] sermones tempori aptos serere: admonere, 'Ut viderent, in quod discrimen rem publicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.' Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini,[18] ne Veiens hostis [n] moveretur, circa portas murosque discesserant.

18. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu, nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere [19] censet, 'Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.' Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes procul speciem hostium præbuere. Æqui aut

[f] *Cœtibus se immiscentes.*

—† 'Plures libb. Mss. *inserentes*, sed *inferentes* multo est gravius, et studium atque impetum, quo nunc in circulos se immittebant, magis exprimit.' *Doering*.—18 Vet. lib. ap. Sigon. *ne Sabinus*.

NOTÆ

hujus filios, postquam patruum in castra remisissent, furentes præ dolore in medios irruisse hostes, atque ab exulibus multitudine vulnerum confectos una occubuisse: quod si ita est, illo Publio natus fuerit hic Valerius, de quo nunc sermo: nisi dixerimus in primi Poplicolæ familia Publios fuisse duos, quorum prior in acie perierit dictatore Postumio, hic junior bis postea consul fuerit.

[n] *Ne Sabini, ne Veiens hostis*] Livium numeri variatione delectari observat Gronovius, ut lib. II. 'Nec Veiens hostis, Etruscæque legiones detrectant:' iterumque 'Veiens hostis Etruscique magis præpropere agere.'

Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat,[o] affirmantis, 'Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent,[20] [p] quæ fraus ab tribunis[1] occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis,[q] quod populi[2] colendi velut hæreditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.' Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem.[g] Adjungitur et Tusculana legio. Certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent.[h] Dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur.[r] P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ

[g] *Ascendunt facto agmine collem quo aditur Capitolium.*
[h] *Romani an Tusculani receptæ arcis gloriam primi adipiscerentur, et sibi vindicarent.*

19 Alii una voce *magnopere.*—20 'Al. *sivissent;* sed contractas formas amat Livius.' *Rupert.*—1 *A tribunis* Gronov. Doujat. Crevier.—2 *Quo populi* iid. et ita forte legendum notat quoque Rupert.

NOTÆ

[o] *Auctoritas viri moverat*] Plebeios nempe ad arma adversus hostes capienda; quod detrectabant ante hoc Valerii promissum, cui ob innatam ejus familiæ popularitatem facilius credebant.

[p] *Si edoceri se sissent*] Non itaque absolute legis controversæ rogationem promiserat plebi Valerius; sed ita, si prius plebs monita esset, non studio boni publici a tribunis eam urgeri, sed horum in ea re fraudem subesse.

[q] *Memorem cognominis*] Profitetur Valerius se non obstiturum commodis plebis, argumento ducto ex cognomine Poplicolæ, familiæ suæ proprio, (quo populi colendi studium significabatur,) a primo Valerio ad omnes posteros velut hæreditario jure derivatum.

[r] *P. Valerius .... interficitur*] Fortissime in hoc certamine se gessit Valerius consul: multisque vulneribus acceptis, non ante destitit quam mœnia scandenti saxum ingens impactum vitam cum victoria simul ademit: auctore Dionys.

rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum.[s] De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium[t] est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum.[u] In consulis domum plebes quadrantes,[x] ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

19. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, 'ut P. Valerii fidem exsolverent:' instare Claudio, 'ut collegæ Deos manes fraude liberaret,[y] agi de lege sineret.' Consul, 'antequam collegam sibi surrogasset,'[z] negare, 'passurum agi de lege.' Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis surrogandi. Decembri mense, summo

NOTÆ

[s] *Capitolium recuperatum*] Arx vi capta est, oppugnationis die tertia, quam oppugnationem Dionys. describit.

[t] *Suæ fortunæ .... supplicium*] Durius apud Romanos puniebantur servi, quam liberi homines. Illi fere in crucem agebantur; hi ut plurimum securi percutiebantur, quoties ultimo supplicio videbantur afficiendi.

[u] *Lustratum*] Profanata erant omnia in templo Jovis Capitolini, ut queritur Quintius cap. sequenti: humano præsertim sanguine fuso: ita expurgandum, expiandumque fanum fuit, et sacrificiis velut sacrandum, ad avertenda in futurum ejusmodi mala, quod est proprie lustrare.

[x] *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis, tres nimirum æris unciæ. Singuli ergo quadrantes a civibus collati ad funus P. Valerii Poplicolæ, quod nec Romæ, nec in ejus familia novum. Primus enim Valerius Poplicola ob rei familiaris angustias publicis sumtibus elatus est; et in funus Agrippæ Menenii sexantes a civibus collatos vidimus. At nunc honoris magis causa, quam ex necessitate, videtur collata pecunia fuisse.

Quadrantes] Quartas partes assis, seu tres uncias æris, his temporibus quibus as erat *libralis*. J. Clericus.

[y] *Ut collegæ Deos manes* [*ut collegæ manes*] *fraude liberaret*] Ut culpa liberatur qui pronuntiatur insons ejus criminis cujus suspicione laborabat, ita fraude dicitur liberari, cujus promissa impleta probant eum non decipiendi animo, sed bona fide promisisse. Petebant itaque tribuni ut Claudius datam ab altero consule Valerio fidem, eo jam mortuo, præstaret; et sic ejus manes, sive animam, quæ apud Inferos esset, a crimine ac dolo, omnique fallaciæ suspicione, absolveret. Quare hic aliquis *manes* forte simpliciter legerit, potius quam *Deos manes*.

[z] *Antequam collegam sibi surrogasset*] Claudius, postquam urbis lustrationibus, supplicationibus, ludis tempus extraxit, eo confugit, ut diceret nihil se posse solum, et absque collega, pro potestate, ac rite agere.

Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus,[a] pater Kæsonis, consul creatur,[3] qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant.[i] Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: 'cujus ordinis languore perpetui[4] jam tribuni[b] plebis, non ut in re publica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent.[k] Cum Kæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. Loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac[5] tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. A.' inquit, 'ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit.[l] Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis ves-

[i] *Consulem hac etiam de causa potentem, quod filiis tribus subnixus esset, quorum nullus superabatur a Kæsone fratre, quantum ad fortitudinem, et qui eum superabant, quantum ad res consilio et moderatione tractandas, quoties opus esset.*

[k] *Non minus vehementem se gessit in Senatu objurgando, quam in reprimenda plebe. Senatumque arguebat, quod totius ordinis mollitie factum esset ut tribuni plebis, continuato velut in perpetuum magistratu, non ut in Romana Rep. recte constituta modeste agerent, sed regio more imperarent, idque per malevolos sermones et calumnias, quemadmodum in domo corrupta et dissoluta fieri amat.*

[l] *Si quis recte ea de re velit judicare.*

3 Conj. Rupert. *creatus.*—4 Al. *perpetuo.*—5 *Atque* Gronov. Doujat. Cre-

NOTÆ

[a] *L. Quintius Cincinnatus*] Evicere proceres Senatus auctoritate sua, per clientes atque amicos, ut omnium primæ classis centuriarum suffragiis consul renuntiaretur hic pater Cæsonis, qui nuper a tribunis exagitatus solum verterat. Reliquas classes citare necesse non fuit, quod prima sola reliquas omnes, tribus centuriis, superaret, ut lib. I. ostensum est.

[b] *Perpetui jam tribuni*] Alias *perpetuo.* Correxit Rhenanus, nec abs re: perpetuos autem dicit, quod iidem subinde reficerentur, 'jam iterum atque tertium,' præter morem ac jus, magistratum gerentes; quem in quintum annum prorogarunt, ut ex iis quæ sequuntur patebit.

tris et exulibus[c] objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet[6] Deorum hominumque.[d] Cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis[e] optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis,[f] cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut[7] abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rem publicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata[m] nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri neque sancti sunt? At enim,

[m] *A famulis ac servis propriis qui arma cepissent in ipsum dominum.*

vicr.—6 Conj. Rupert. *Pudeat*, sc. vos.—7 *Veluti* Gronov. Doujat. Crevier.

NOTÆ

[c] *Servis vestris et exulibus*] Atqui cap. 17. notatum est servos Romanorum in Herdonii castra non transfugisse, nec nisi e Sabinis Romam ab eo advectos. Sed ut vera appareat hæc Cincinnati oratio, sufficit quod nec per Herdonium, ac ne per tribunos quidem stetisset, quominus servi, qui in Urbe erant, adversus dominos armarentur. Et Herdonius eos e Capitolio ad libertatem vocaverat cap. 15. Tribuni adversus Herdonium arma capi vetuerant.

[d] *Pudet Deorum hominumque*] Num Gall. *J'ai honte devant les Dieux, et devant les hommes?*

[e] *In cella Jovis*] Cella in genere, a celando, ut vult Festus, dicitur de quovis loco ubi quid reconditur et asservatur. Hic autem sacellum est sive sacrarium. Ceterum Deorum templa et sacraria armis occupare nefas: unde non immerito Cic. sæpius in Philippicis conqueritur quod Antonius in cella Concordiæ armatos collocaverit.

[f] *Latinos, ne pro se quidem ipsis*] Vide lib. II. cap. 53.

divinis humanisque obruti sceleribus,[8] [s] legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta res publica [h] est, pejus multo, quam cum P.[9] Valerius consul periit, si tuleritis.[10] Jam primum omnium,' inquit, 'Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. Quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam [a] re ipsa experiri, est melius.'

20. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rem publicam: consul alter, comes animo-

[a] *Satius est conjicere ex iis quæ præterita sunt, quam, &c.*

—8 Alias legebatur, *divinis humanisque abruptis legibus.*—9 *P.* del. Gronov. Crevier.—10 '*Si tuleritis,* sc. iterum: nisi leg. *pertuleritis,* vel delenda hæc verba, ascripta forte in marg. voce *tum.*' Rupert.

NOTÆ

[s] *Divinis humanisque obruti sceleribus*] Sic legendum censet Rhenanus, ac divina scelera interpretatur, quæ in Deos sunt commissa, dum sacrilegi non oppugnantur. Sic ab eodem lib. v. et ab aliis, divinæ res, divina jura vocantur, quæ ad divinum pertinent cultum. Ego divina scio Latine dici quæ in Deorum honorem fiant: at nomen illud de iis quæ in contemtum Deorum fiant, nullibi me legere memini. Locus hic apud Livium alias sic legebatur, *divinis humanisque abruptis legibus:* quæ verba non ineptum sensum patiuntur; sive quis ea sic intelligat, ut velit Quintius tribunos, postquam in prodendo hostibus Capitolio divina, in propagando ultra morem magistratu humana jura violarint, minari se legem patriciis ingratam laturos: sive hanc legem perferre velle contra leges divinas simul et humanas, a Romulo præsertim (qui in Deorum numerum relatus est) latas de publicis rebus non nisi accedente Senatus auctoritate gerendis, præsertim quod ad creandos magistratus ferendasque leges attineret, quemadmodum ex Dionysii Halicarnassei lib. II. discimus.

[h] *Male gesta res p.*] Cur vero male gestam eo die quo ipse consul factus fuerit remp. ait, quasi male se ipse in remp. animatum profiteatur? Cur pejus gestam, quam cum Valerius consul periit; quasi tunc male administratæ res fuerint, cum tamen receptum ab hostibus eo die sit Capitolium? Ironice nimirum loquitur, quasi dicat, si legem tuleritis, neque in ea re vobis obstitero, tum Hercule fatebor ipse me consule creato, qui legem adeo perniciosam ferri passus fuerim, male omnino actum fuisse cum republica; pejus etiam, quam cum fortissimum virum, et amantissimum boni publici Valerium amisit.

sior, quam auctor,[i] suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii [11] partem ad se vindicabat.[o] [k] Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo,[p] 'quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset.' 'Nobis vero,' inquit Quintius, 'nihil

[o] *Claudius socius Cincinnati, ipso adhuc animosior, quamvis auctor totius consilii, facile passus collegam priorem fuisse in hac actione suscipienda, partem muneris consularis non minimam ad se trahebat in iis quæ peragenda erant.*

[p] *Persequebantur Quintii orationem, interrogantes, &c.*

11 Alii legunt *peragenda consularis*, alii *in peragendis consulariis consularem of.* alii *in peragendis consiliis consularis of.* Vide Not. inf. et Not. Var.—

NOTÆ

[i] *Comes animosior, quam auctor*] Claudius quidem satis se animosum ostenderat, ut vidimus: sed nunc in eo animosus esse noluit, ut auctor esset tam ardui consilii, et gravem adeo adversus tribunos orationem ipse haberet: satis tamen fortem se gessit, ut collegæ id agenti se socium adjungeret.

[k] *In peragendis consularis officii partem vindicabat*] Nihil erat, meo quidem judicio, quod quicquam Sigonius mutaret, legeretque *in peragendis consiliis consularis officiis partem*, cujus lectionis non improbabilis sensus est, Claudium scilicet comitem fuisse animosiorem quam esset auctor Quintius: ita ut hic consiliorum esset princeps, ille consilia exequeretur, et consulari officio in ea re non deesset. Verum hæc lectio nullibi extat, ex uno tantum codice parum commode detorta. Subtilior quoque mihi quam verior videtur interpretatio Gronovii, qui vult Quintium solum hanc actionem et suscepisse et peregisse, collegam tantum favisse et suscipienti et peragenti; et tamen eum juvisse: sed hac ei contra tribunos extraordinaria odiosaque actione cessisse; in aliis rebus atque negotiis, quæ solenni more atque ordine consularis essent officii, suam partem sibi vindicasse. Potiorem itaque censeo vulgatam lectionem, ex vetustis codicibus. Cujus perspicuus sensus, ut Claudius, semper animosus, atque in nobilium partes egregie animatus, non ægre tamen tulerit priorem Quintium initio consulatus sui gravem hanc actionem coërcendæ plebi suscepisse, apud quam ipse Claudius ex anterioribus suis patrisque actis satis magna jam in invidia erat. Ceterum in rebus exequendis non minori animo laborasse Claudium quam collegam, qui totius consilii auctor videbatur, et consulis partes æque implevisse. Si tamen opus esset emendatione, satis probarem, quod Gronovio blanditur, ex Sigoniana lectione formatum, *in peragendo censu consularis officii partem ad se vindicabat.* Nam censum eo anno actum testis mox Livius cap. 22. quod ad hos consules referri posse videtur. Is recte advertit phrasim illam *ad se vindicabat* lib. quoque IX. a Nostro usurpatam: 'summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.'

delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis,[12] nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum[l] adsitis.' Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: 'privatum eo tempore Quintium fuisse, cum sacramento adacti sint.' Sed nondum hæc, quæ nunc tenet sæculum, negligentia Deum † venerat: nec interpretando sibi quisque jus jurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu[13] agere;[m] eo magis, quod, 'et augures jussos adesse ad Regillum lacum,' fama exierat, 'locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset;[n] ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset,[f]'

[f] *Quæcumque in urbe per violentiam tribunorum pro lege fuissent sancita.*

12 Malebat Duk. *consulum.*—13 'Omnes intpp. lectionem vulg. damnant, putantes aut delendum *exercitu*, aut legendum *de proferendo cum exercitu*, vel *de proferendo exitu*, vel *de proferendo exercitus exitu*, vel *de providendo* (præca-

NOTÆ

[l] *Ad lacum Regillum*] De hoc lacu lib. II. c. 19.

† *Negligentia Deum*] Cum proceres Romani philosophia Græcorum imbuti essent, intelligerentque religionem majorum suorum meras nugas esse, merito quidem eam irriserunt; sed cum, Epicureorum Academicorumve dogmatibus irretiti, melius nihil invenire possent, in Atheismum delapsi sunt, et jurisjurandi religionem spernere cœperunt. Vide Juvenalem Sat. XVII. 35. et seqq. *J. Clericus.*

[m] *De proferendo exercitu agere*] Glareanus dubitat num velit Auctor tribunos inter se egisse de exercitu, quem prolaturi sive educturi consules essent extra Urbem. Lipsius deleta voce *exercitu* legit, *de proferenda agere;* forte melius *de proferenda extremum agere:* ut tribuni, post multa tentata, ubi impediendæ rei nulla spes erat, de proferenda et prorogan da saltem ea postremo consultaverint. Gronov. legendum suspicatur *de perterrendo exercitu:* quod cum iis quæ sequuntur non male cohæret.

Proferendo] Si hæc vox sana sit, perinde est ac 'differendo,' hoc est, impediendo ne exercitus Urbe educi posset. Sic apud Ciceronem ad Atticum l. XIII. Ep. 12. 'proferre auctionem:' et Ep. 14. 'proferre diem.' *J. Clericus.*

[n] *Ubi auspicato cum populo agi posset*] Antea notatum, ex Romuli disciplina comitia populi non nisi auspicato fieri debere. Quinetiam ex Cicerone lib. I. de Divinat. 'apud

id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent.[r] Neque enim provocationem esse longius ab Urbe mille passuum:[o] et tribunos, si eo adveniant,[p] in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.' Terrebant hæc:[q] sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat,[14] 'Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit.[s] Dictatore opus esse rei publicæ, ut, qui se moverit ad solicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.'[r]

21. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc con-

[r] *Fore ut cuncti quicquid consules rogarent lege sancirent.*

[s] *Civitatem non adeo levi morbo laborare, ut ei sustentandæ communia remedia sufficiant.*

vendo) *exercitui*, vel *de perterrendo* aut *perturbando exercitu*.' Rupert.—14 'E quibusdam libris forte leg. *dictabat*, propter additum *sæpius*. Frequentati-

NOTÆ

Romanos nihil fere majoris quondam rei, nisi auspicato, ne privatim quidem gerebatur.'

[o] *Neque enim provocationem esse longius ab Urbe mille passuum*] P. Valerius Poplicola an. U. C. 245. jus constituerat provocandi ad populum a consulibus. Huic juri cum derogatum fuisset decemvirorum causa, constitutum iterum est anno 306. coss. L. Valerio et M. Horatio, ne quenquam magistratum, id est, nullum genus magistratuum, sine provocatione creare liceret. Vide supra lib. II. c. 8. et lib. hujus cap. 55. Relata tertio lex ejusdem generis an. 454. M. Valerio quintum, et Q. Apuleio Pansa coss. de qua Noster lib. X. cap. 9. Verum hoc jus domi magis quam extra Urbem valuit. Hinc factum ut ex instituto Poplicolæ consules extra Urbem tantum securibus uterentur, intra mœnia contenti fascium insignibus, quod Dionysius lib. V. notavit. Huc quoque pertinent duæ leges a Tullio lib. III. de Legibus prolatæ, altera, 'ad populum provocatio esto,' altera, 'militiæ ab eo qui imperabit provocatio ne esto.'

[p] *Et tribunos, si eo adveniant*] Lectio vetus ex Rhenano, *si eo veniant*. Sensus idem. Porro tribunorum plebis potestatem Urbis mœnibus finiri jam demonstratum est.

[q] *Terrebant hæc*] Terrorem augebat, quod Quintius plebi prædicebat se nonnisi exacto magistratus sui tempore eos ex hostico deducturum, proinde ad hybernandum in castris se compararent, ne tribuniciis actionibus vacare possent.

[r] *Sine provocatione dictaturam esse*] Semestris potestas dictatoris amplior quam consulum fuit; eoque duplicatus summo huic magistratui securium numerus, neque ab eo provocatio erat: unde ex eo nomen traxisse visus est Varroni, quod ejus dicto omnes audientes essent; quæ omnia ex Livio lib. II. c. 18. habuimus.

sulum, nunc Patrum, fidem implorant. Nec ante moverunt de sententia consulem,[s] quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse,[t] polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatus consulta fiunt,[15 t] 'Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rem publicam esse.' Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti.[u] Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. 'Mirer,' inquit, 'si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? [16] Vos elevatis eam. Quippe, quia plebs senatus consultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. Levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti,[u] turbam inconsultam: et, qui ex-

[t] *Obtemperaturos decretis Senatus.*

[u] *Ceterum videri senatui perniciosum esse reip. si consules iidem in magistratu perseverarent; et si iidem tribuni denuo crearentur.*

via tamen Livius nonnunquam sine vi utitur.' *Idem.*—15 Vet. lib. apud Sigon. *Senatusconsultum fit.*—16 Gronov. Doujat. Crevier. *ad plebem auctoritas est.*—

NOTÆ

[s] *Nec ante moverunt de sententia consulem*] Territis plebeiis metu laborum, et remitti sibi eam militiam flagitantibus, Quintius respondit, ita se illis gratificaturum, si nihil moverent, et magistratum sibi quietum juri dicundo præberent. Tumultu hac ratione sedato, causis cognoscendis assiduo vacavit, ita moderate, ut nemo jam tribunorum auxilium et provocationem, aut novas leges de jure æquando amplius desideraret Dionys.

[t] *Senatus consulta fiunt* [*senatus consultum fit*] *ut neque, &c.*] Sic vetus liber ex Sigonio. Rhenanus in exemplari Ms. legi ait, *Senatusconsulta fiunt, neque, &c.* demta particula *ut*: quæ ipsius judicio plane abesse debet, uti sua forma Senatusconsultis constet, quorum primum, *neque tribuni legem.* At neque plura fuere Senatusconsulta, sed unicum quod tribus capitibus constabat: nec historico necesse est Senatusconsultorum, aliorumve actorum formulas, seu verba ipsa, referre.

[u] *Imitamini, P. c.*] Concessio ironica, et cum sarcasmo conjuncta. Vos quidem imitamini plebem, Senatores,

emplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis[17] potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatus consultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex[18] continuato eo impenderet, levatam putem.' Communiter inde edicunt: 'Ne quis' L. Quintium consulem faceret. Si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.'

22. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno:[x] Lustrum, propter Capitolium captum,[y] consulem occisum, condi religiosum fuit.[y] Q. Fabio, L. Cornelio[19] consulibus, principio anni † statim res turbulentæ. Instigabant ple-

[z] *Ambo consules edictum conjunctim proposuerunt, quo cavebatur, ne quis, &c.*
[y] *Religioni repugnare visum est, si lustrum fieret.*

17 Vet. lib. ap. Sigon. *peccatis.*—18 *Ex* del. Gronov.

NOTÆ

si vobis videtur: mihi consuli per vos liceat a perniciosa tribunorum imitatione abstinere.

[x] *Census actus eo anno*] Non ab his, sed a prioribus consulibus: facile enim Gronovio subscribo hunc censum a Claudio et P. Valerio cœptum existimanti; sed interruptum tumultu Servili, sive Herdonii. Id suadet quod subjicitur, Q. Fabio et L. Cornelio coss. principio anni statim res turbulentas fuisse. Hinc enim incipit haud dubie Livius gesta novi hujus consulatus narrare, ut superiora ad prioris anni consulatum sint referenda.

[y] *Lustrum, propter Capitolium captum, &c.*] Immo vel his de causis lustratio necessaria fuisse videtur. Et vero cap. 18. ob hæc ipsa lustratum Capitolium Livius ait. Verum aliud lustrari locum, veluti Capitolium, aliud lustrari cives, sive exercitum: qua de re lib. I. c. 44. Cur autem Capitolio incenso, consule occiso, lustrum condere religio fuerit, mihi quidem haud satis compertum: nisi forte solenne sacrificium lustrale, intra eundem annum, aut ab eodem magistratu publice sæpius celebrari nefas habebatur: ideoque lustrato Capitolio, a lustrandis per eundem consulem civibus abstinendum censuere pontifices.

Lustrum .... condi religiosum fuit] Vide ad lib. I. c. 44. *J. Clericus.*

† *Principio anni*] Nempe, magistratus, nam consulatum inierunt Idi-

bem tribuni.[*] Bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam[z] ingens metus erat defecturam. Ægreque impetratum a tribunis,[a] ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias.[y] Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ[z] præsidio esset: ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum[b] in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam[c] castra locat. Inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent;[z] pos-

[y] *Muniis inter se divisis.*
[z] *Curarent qua ratione, sine prælio, sese vallo tuerentur.*

19 Vulg. *Q. Fabio et L. Cornelio coss.*—20 Conj. J. F. Gronov. *Consulibus*

NOTÆ

bus sextilibus, seu anni Juliani proleptici Septembris 2. Vide Dodwellum. *Idem.*

[*] A. U. C. 294.

[z] *Ipsam coloniam*] Id est, Antium ipsum: neque enim alia tunc his in locis colonia ab ea quam Quintius Capitolinus deduxerat ante annos octo, quod didicimus ex cap. 1. hujus libri. Quid si non tam metuendum defecturam coloniam, quam certum erat jam defecisse? quandoquidem jam Antii Volscorum hostium legiones erant. Sed Antii fuisse ita intellige, ut in agro quidem Antiate, non tamen intra Urbem essent receptæ, ut *Antii* idem sit quod, apud Antium. Sic et 'aliquot menses Tusculi bellatum,' id est, ad Tusculum, circa Tusculum. Fuere tamen auctores, qui Antiates jam tum defecisse, Antiumque captum scripserunt, ut videre est sub finem cap. 23.

[a] *Ægreque impetratum a tribunis*] Vel extortum potius, auctore Dionysio: refert enim, post nuntium Tusculi ab Æquis capti, et simul defectionis Volscorum, cum tribuni delectus impedirent, Senatusconsultum factum, quo pro hoste habebatur, si quis civis sociusve nomen in eam militiam dare detrectaret: ita cessisse tribunos.

[b] *Duæque partes sociorum*] Ut plurimum tamen numerus sociorum, quod ad pedites attinet, par erat legionibus Romanis, equitum tantum numero socii superabant, ut docet nos Polybius. Sic apud Nostrum lib. XXII. 'socii duplicem numerum darent, pedites æquarent.'

[c] *Extra portam Capenam*] Porta hæc Sancti Sebastiani dicitur.

tero die Fabius, non permixtam [d] unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. Inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. Equites item suæ cuique [2] parti [e] post principia collocat.[f] Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo.[b] Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. Deletusque exercitus foret, ni fugientes sylvæ texissent.

23. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam [g] improviso nocte

[b] *Equitatus, cum hactenus pugnæ tanquam spectator tantum intervenisset, hostes fugientes per campos non impeditos assecutus, &c.*

inter se partitis provincias, Fabio, ut, &c.—1 Vulg. *Cornelius, ut Romæ.*—2 Alii emendant *sua cuique,* al. *suos* vel *suæ quemque* aut *suæ quosque.*

NOTÆ

[d] *Non permixtam*] Solebant quidem pedites equitesque sociorum in duo velut corpora distrahi auctore Polybio et Nostro pluribus locis: ita tamen ut unam cum Romanis aciem constituerent, essentque ejusdem exercitus partes. Nunc autem in tres acies divisus exercitus a Fabio. *Il divisa son armée en trois corps.*

[e] *Suæ cuique parti*] Potuit Livius scribere, et *sua cuique parti,* ut ad principia referret, quemadmodum vult Gron. et *suos cuique parti,* aut *suæ quosque parti,* supple equites. At maluit *suæ cuique parti,* ut significaret equites Hernicos ei exercitus parti, quæ peditibus Hernicis, Latinos ei quæ Latinis, Romanos ei quæ legionibus constaret, subjectos fuisse: eamque phrasin confirmat locus ab ipso Gronovio relatus ex lib. xxv. cap. 17. 'Motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis.'

[f] *Post principia collocat*] Sumuntur hoc loco principia pro principibus. Erant autem principes qui secundum in acie locum sive ordinem, post hastatos scilicet, obtinebant. Itaque novo more equites non ad latera, sed ante triarios cujusque aciei extra ordinem locati.

[g] *Arcem Tusculanam*] Non arcem modo, sed et oppidum ab Æquorum

tum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores[q] M. Volscio, quod falsus haud dubie[9] testis in Kæsonem extitisset, diem dixerant. Multis enim emanabat[10] indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium[11] mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa[12] sine ullo commeatu fuisse.[d] Ni ita esset,[e] multi privatim ferebant Volscio judices.[13] [r] Cum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant,[f] qui comitia quæstores habere[s] de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem

[d] *Assiduum fuisse in exercitu, nec ullam ei datam abeundi facultatem.*

[e] *Si rem ita se habere reus negaret.*

[f] *Hæc omnia, cum in idem omnino convenirent, efficiebant ut condemnatio Volscii æque esset certa, ac certa fuerat condemnatio Kæsonis Fabii sub testimonio ipsius Volscii. Sed tribuni dilationem afferebant huic judicio.*

8 Conj. Duk. *L. Lucretius.*—9 Vulg. *haud dubio.*—10 Al. *eminebat.*—11 Vet. lib. ap. Sigon. *multorum tabe m.*—12 Vulg. *frequentemque ad signa.*—13 *Judi-*

NOTÆ

[q] *A. Corn. et Q. Servil. quæstores*] Trium præsertim generum fuere quæstores in repub. Ærarii, qui et Urbani, Provinciales, et Parricidii seu rerum capitalium. Postremi hujus generis fuere, ni fallor, A Cornelius, et Q. Servilius, qui Volscio ad populum diem dicebant ob falsum testimonium.

[r] *Ferebant Volscio judices* [*judicem*] Judicem ferre actor reo dicitur, cum ad judicem provocat, nominando sive offerendo ei virum spectatum, qui causam disceptet, aut jubendo ut reus ipse ea de causa nominet aliquem non suspectum. Hoc sensu Liv. lib. VIII. 'Provoco,' inquit, 'ad populum, eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero.'

[s] *Qui comitia quæstores habere*] Quæstores urbani licet nec imperium, vocationem, aut prehensionem, nec ex consequent lictores haberent, convocandæ tamen concionis eos jus habuisse cognoscimus ex Dionys. Halicarn. lib. VIII. Sed et hi alterius, opinor, generis quæstores fuerunt, ut ante indicavi.

inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat,) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant.[s] Et cum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur,[t] tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata,[u] perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum[x] conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna[14] domi bellique eo anno gloria

[s] *Dissidium de legis promulgatione converterant ad contentionem de comitiis tribuniciis.*

cem Edd. a Frob. ad Drak. et Ms. Veith.—14 *Centum triginta duo millia quadringenta novem* Grut. Gronov. Doujat. Crevier. *Capita CXXV. millia. Consulum m.* Ms. Veith.

NOTÆ

[t] *Si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur*] Revera ad imminuendam consulum potestatem pertinebat lex a Terentillo Arsa proposita, (ut liquet ex cap. 9. hujusce libri): et quamvis non de lege promulganda, sed de continuandis tantum tribunis nunc ageretur, horum tamen refectionem gradum esse ad legem promulgandam consules videbant. Ideo hac de re merito laborabant.

[u] *Census, res priore anno inchoata*] Inchoatus a superioris anni consulibus census. An et post compressum tumultum a Claudio peractus fuerit, quod Gronov. arbitratur ad cap. 20. est quod ambigatur. Peracto quippe censu lustrum fieri mos erat, uti docet inprimis Halicarn. lib. IV. quod nunc quoque conditum innuit hoc loco Livius: antea hujus census causa conditum negavit cap. 22.

[x] *Idque lustrum ab origine urbis decimum*] Atqui anno Servii Tullii 25. id est, 200. ab Urbe condita, hoc institutum cœpisse probabile est: ab eo tempore ad hunc consulatum fluxerunt anni XCV. intra quos potuere lustra undeviginti per totidem quinquennia condi. Hic quidem mos a censoribus plerumque, non tamen perpetuo servatus est, ut quinto quoque anno lustrum conderetur: atque hinc factum ut lustrum pro quinquennali spatio sumatur. At censores non nisi decimo sexto post hos consules anno creati sunt: hoc itaque munere consules adhuc fungebantur, qui non ita accurate agendo censui vacabant, aliis occupationibus abstracti. Mirum tamen in recensendis prioribus lustris negligentiorem fuisse Livium. Quin tum anno U. C. 245. statim ab exactis regibus, sextum, an. 255. septimum, an. 260. octavum, an. 279. nonum cujus Livius meminit, anno 288. ex Dionysio collegit Sigonius. Quatuor prima lustra ab ipso Servio con-

fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.[h]

25. L. Minucius inde et C. Nautius[15] consules facti[x] duas residuas anni prioris causas[y] exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote,[16][z] quæstor erat T. Quintius Kapitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Kæso, neque rei publicæ maximus juvenum restitui posset,[a] falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime et tribuni[17] de lege agerent, duum[18] mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem;[b] ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in Urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt:[c] qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad

[h] *Civitas minori saltem in discrimine versata est quam antea.*

15 Vulg. *L. Nautius.*—16 'Forte leg. *M'. Valerii filio*, vel potius *M'. F.*' Rupert. Legit Sigon. *M. Valerio M'. F. Volusi nepote.*—17 Vulg. *e tribunis.* —18 'Mss. nonnulli *duorum*, sed Livium contractionem amare scimus.'

NOTÆ

dita fuerant, ut scribit Valer. Max. lib. III. c. 4. At toto Tarquinii Superbi regno intermissus fuerat hic usus, ut Sigonius idem observat.

[x] A. U. C. 295.

[y] *Duas residuas ... causas*] Impediendam scilicet legem de moderanda ipsorum consulum in judicando potestate, et exequendum judicium falsi in Volscium.

[z] *Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote*] Lege cum Sigonio *M'. Valerii f.* ut sit idem qui biennio post consul.

[a] *Restitui posset*] Hinc apparet Cæsonem in exilio periisse.

[b] *Ad inspiciendam legem*] Etenim fraudem in ea latere monuerat P. Valerius, consul anni superioris, ideoque postulaverat a plebe ut sineret se de prava tribunorum mente edoceri, priusquam de lege concilium haberetur, uti antea dictum c. 18.

[c] *Nec diuturnam quietem Æqui dederunt*] Valer. Maxim. lib. II. ait cum Æquicolis hoc bellum fuisse. Iidem itaque populi ab iisdem scriptoribus modo Æqui, modo Æquicolæ, aut Æquiculi, vel etiam Æquani Latine, Græce autem *Αἴκουοι, Αἰκανοὶ, Αἰκουίκλοί.* Quod autem Virgilius dixit, 'Æquosque Faliscos,' epitheton est Faliscorum, non nomen.

Gracchum Clœlium[19][d] deferunt. Is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ[20] in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere[1] res repetitum. Eos Æquorum imperator, 'quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum' jubet 'dicere:[e] se alia interim acturum.' Quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra[2] opaca sedes erat.[i] Tum ex legatis unus abiens, 'et hæc,' inquit, 'sacrata quercus, et quicquid Deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; cum Deorum hominumque simul violata jura exequemur.' Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere:[3]

[i] *Cujus (arboris) umbra opacum erat tentorium Clœlii.*

Stroth.—19 Vulg. *Gracchum Cluilium.*—20 *Præda* Gronov. Doujat. Crevier. Cleric.—1 Vulg. *ex eo fœdere.*—2 'Præpositio *sub*, quam supplendam putabat Glareanus, ante *cujus* excidisse videtur, quia usus loquendi eam omnino postulat.' *Doering.*—3 '*In Algidum educere*, omissa voce *exercitum*, Ms. Veith. paulo ante in eodem deest *ut*, quod et in Edd. ante Rhenan. desideratur.' *Idem.*

NOTÆ

[d] *Ad Gracchum Clœlium*] Alias *Cluilium.* Sed idem nomen est, ut Claudius, et Clodius. V. lib. I. c. 22. Hic autem Gracchus delatum ad se Æquorum imperium proxime regiam potestatem evexerat ex Dionys. Sed hoc ille præter Veterum fidem profert. Quod cum ita sit, non video unde habeat Godel. Dionysium in ea fuisse sententia, ut existimaret Cæsonem Quintium, non Gracchum Cluilium, ab Æquis et Volscis ducem belli electum: nisi id quod a Virginio tribuno plebis in Cæsonis invidiam confictum erat, is contra mentem Auctoris pro vero acceperit. Sex. quidem Aurelius Victor, sive auctor de Viris illustrib. ait Cæsonem ob petulantiam a patre abdicatum, atque a censoribus notatum, ad Volscos et Sabinos confugisse, qui duce Clœlio Graccho bellum adversus Romanos gerebant.

[e] *Ad quercum jubet dicere*] Clœlius diu simulans occupationes, legatos Romanorum audire distulit. Dein mandatis Senatus expositis, mirari se respondit, quod Romani, qui sola imperandi cupidine eos, a quibus læsi non essent, pro hostibus sæpe haberent, non patiantur ut Æqui ab inimicis suis Tusculanis, quibus cautum fœdere non sit, pœnas exigant: adjecitque, si res Tusculanorum reposcerent, eas a vicina fago repetendas. Romani tamen legatos iterum miserunt cum fecialibus, priusquam bellum inferrent.

alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. Et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

26. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia Urbis infesta populatione venit. Fœdati agri,[k] terror injectus Urbi est. Tum plebs benigne arma cepit.[l] Reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum[f] positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus,[4] tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam,[5] prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. Nam, cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant[6] hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant.[g] Quæ prius quam, undique vallo objecto,[7] clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam[8] inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus

[k] *Campi fœde vastati sunt.* [l] *Cepit arma non repugnanter.*

4 Plures scripti, *incursibus.*—5 Conj. Rupert. *ad eum*, sc. *agrum Sabinum.*—6 *Senserunt* Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—7 Vulg: *objectæ.*—8 *Tam nec* Gronov. Doujat. Crevier. '*Tam* posterius del. Edd. ante Rhenan. et plerique inter Sigon. et Drak. ac præterea Ms. Veith. in quo est, *nihil tam*

NOTÆ

[f] *Ad Eretum*] Oppidum, seu vicus fuit Sabinorum ultra Fidenas, haud procul Tiberi inter ejus ripam et confluentem Alliam in edito colle via Salaria, ut ex Strabone et Itinerariis constat: XL. ab Urbe stadio dissitum, ait Dionysius, id est, millibus passuum V. sed necessario error in numerum irrepsit. Hodie *Monte Ritondo* ex sententia Cluverii, quam non improbat Holstenius, qui ab Urbe XV. milliaribus per rectam lineam, XVIII. vulgari via abesse notat. Ducatus titulo Barberinos habet dominos.

[g] *Munitiones postero die circumdant*] Clœlius, ubi convallis, in quam Minucium pertraxerat, exitus omnes occupaverat, et Romanos perrumpere conantes in castra compulerat, fossa et vallo eos circumdedit, sperans fame ad deditionem cogendos.

pavor, tanta trepidatio[9] fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt.[h] In quo cum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt,[i] quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus,[10k] seu cum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, 'ut quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatus audiret,'[l] admiratus, rogitansque, 'satin' salva essent omnia,' togam propere e tugurio[m] proferre uxorem Raciliam jubet.

nec inopinatum nec insp.' Stroth.—9 Vet. lib. ap Sigon. *tantaque trepidatio.*—

NOTÆ

[h] *Nautium consulem arcessunt*] Nuntiato Minucii periculo, Q. Fabius, præfectus Urbis, copiarum, quas circa se tuendæ Urbi habebat, robur in subsidium misit: deinde alterum consulem per literas e Sabinis excivit. Hic, commissa legatis castrorum cura, de Fabii aliorumque Senatorum sententia, tanquam rebus in discrimine positis, dictatorem dixit L. Quintium Cincinnatum, inde ad exercitum suum propere reversus est.

[i] *Ubi nunc navalia sunt*] In Vaticano, extra portam quæ olim navalis dicta a navalibus.

[k] *Palæ innisus*] Alias *palo*. Quintius describitur fossam fodiens, quod opus non fit inclinatis ad palum, sed incumbentibus palæ, eaque strenue terram moventibus. Numeratur quoque bipalium inter instrumenta rustica quibus terra foditur. Verum vox *bipalio* longius quam vox *palæ* distat a *palo*, quod vocabulum in archetypis extabat. 'Innixum aratro' Florus tradit.

[l] *Togatus mandata senatus audiret*] Nudus enim operi rustico vacabat, id est, non solum sine toga, cujus in ejusmodi opere nullus poterat esse usus, sed ne tunica quidem indutus, solisque tectus femoralibus; quo habitu accipi mandata Senatus indecorum.

[m] *Togam propere e tugurio*] Togam puram intellige, non prætextam: quæ dignitatis erat insigne. Eam enim si tunc L. Quintius sudore deterso accepit, quemadmodum Eutropius refert; certe, non sponte, sed a legatis, post exposita mandata, accepisse, colligitur ex Dionysio. Porro apud Romanos primis temporibus viros sine tunicis fuisse, solaque amictos toga, disces vel ex A. Gell. lib. VII. Noct. Att. c. 12.

Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum[n] legati gratulantes[11] consalutant: in Urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. Sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; et imperii nimium,[o] et virum in ipso imperio vehementiorem[12] rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in Urbe.

27. Postero die dictator, cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium[13] patriciæ gentis,[p] sed qui, cum stipendia pedibus[q] propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat

10 Vulg. *bipalio innixus.* Vett. libb. *palo innixus.*—11 Vulg. *dictatorem eum gratulantes.*—12 'Forte cum Christio leg. *virum ipso imperio vehementiorem.*' Drak.

NOTÆ

[n] *Dictatorem eum*] Quæ hic in deferenda Cincinnato dictatura contigisse Livius narrat, eadem fere Dionysius memorat, cum eidem consulatus anno superiore mandaretur. Et sane facile potuit frugi paterf. in opere habituque rustico non semel deprehendi.

[o] *Et imperii nimium*] Videri posset *imperii nimium* intelligi nimis imperiosum, nimisque severum in imperando: sed hic sensus mox aliis verbis exprimitur, 'et in ipso imperio vehementiorem:' ideoque, ne eadem sententia statim repetatur, videtur alio sensu accipi debere *imperii nimium*, pro eo nempe qui nimis sæpe summos gesserit magistratus. Imperium enim pro potestate dicitur. Porro nimium imperii dicitur, quemadmodum apud eundem 'nimius animi,' apud Tacitum 'sermonis nimius.' Quid si legamus *et imperio nimium, et ipso imperio vehementiorem:* ut velit Livius, plebi doluisse Cincinnatum videre ad dictaturam evectum, maximum nempe magistratum, et cui nimia inesset potentia; et qui ipse natura sua esset violentior quam ipsa dictatura ferret, quantumvis per se violenta.

[p] *L. Tarquitium patriciæ gentis*] Alias *Tarquinium:* sed ex Sigonio in tabulis Capitolinis est *L. Tarquitius*, quibus danda fides est; nam Tarquinii omnes exacti ab Urbe fuerant cum Collatino supra lib. II. c. 2. Et de Tarquinio non dixisset Noster *patriciæ gentis*, cum id satis constaret.

[q] *Cum stipendia pedibus*] Sine munere inter pedites militare, seu gregarium esse, minus honorificum, quam equo stipendia mereri.

quenquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. Sumsere, unde cuique proximum fuit:[r] prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti,[14] quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: 'adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent.[15] Consulem exercitumque Romanum obsideri. Tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti.' 'Accelera signifer,' 'sequere miles,' inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant.[m] Media nocte in Algidum perveniunt:[s] et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.[n]

28. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum,

[m] *Ipsi quoque milites, ut gratum facerent ducibus, clamabant; milites quidem, propera o signifer; signiferi, aliique, sequimini o milites.*
[n] *Collocant vexilla.*

13 Al. *Tarquinium.*—14 '*Apto* Edd. ante Drak.' *Stroth.* '*Non itineri magis apti*, sc. fuere; et tum post *tulisset* major distinctio ponenda. Malim certe lectionem vulg. *apto* revocare, quam voc. *apti* vel ad *dictatorem* et *magistrum equitum*, vel ad *agmine* referre, quod nomen quidem collectivum est, sed non ejusdem casus.' *Rupert.* Mox pro *ducit* scribendum monet J. F. Gronov. *ducunt.*—15 'In optimis plerisque reperio *posset*, indicio scribendum *perveniri posset*, quod ex suo v. l. notavit Muretus.' *J. F. Gronov.*

NOTÆ

[r] *Sumsere, unde cuique proximum fuit*] Cum res urgeret, concessum militibus est ut quisque duodecim sudes, seu vallos, quos ad castra munienda ferre jussus erat, undecumque maxime commodum videretur, sumeret, nemine ex suis arboribus excidi vetante.

[s] *In Algidum perveniunt*] Ad Algidum montem, ubi ejusdem nominis oppidum, de quo supra.

quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. Facta, quæ imperavit.[t] Tum, quo fuerant[16] ordine in via,[u] exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. Clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est.[o] Jussa miles exequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium,[p] et in castra consulis venit; alibi pavorem, alibi gaudium[x] ingens facit. Romani, 'civilem esse clamorem;[q] atque auxilium adesse,' inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: 'Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam; mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi' jubet. Nocte initum prælium est a legionibus: dictatori clamore[17] significant,[y] ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam

[o] *Ubi jussum est a dictatore, signum datum est.*
[p] *Fertur deinde clamor Romanorum ultra hostium castra.*
[q] *Esse clamorem civium suorum opem ferentium.*

16 'Fuerat Edd. a Basil. 1539. ad Gronov.' *Stroth.*—17 *Est: legionibus dictatoris* Edd. plerique ante Gronov. *est a legionibus dictatoris. clamore* Ms.

NOTÆ

[t] *Facta, quæ imperavit*] Solennia militiæ verba, 'factum quod imperasti:' uti ex Tacito lib. I. apertum, ac Sueton. in Tib. et Claud.

[u] *Quo fuerant* [*fuerat*] *ordine in via*] Eodem quidem ordine ante dictatorem stetit exercitus, quo in via fuerat: sed accepto imperio agmina in longum exporrecta, non a fronte ad tergum, (quæ incessus vera est longitudo,) sed dextra lævaque in latera. Sic enim intelligere oportet: eosque in opere circum castra hostilia faciendo hactenus ordines tantum servasse, ut sub suis quisque ducibus cum iisdem contubernalibus foderent.

[x] *Alibi pavorem, alibi gaudium*] Pavorem in castris Æquorum, gaudium in castris consulis ab illis inclusi.

[y] *Initum prælium est a legionibus: dictatori clamore significant*] Hunc locum varie legunt atque interpretantur Rhenanus, Glareanus, Gronovius. Verum omnia opinor expeditiora fuerint, si legerimus *nocte initum prælium est:* (nempe a consulis legionibus, de quibus hoc loco :) *legionibus dictatoris clamore significant,* (subaudi legiones Minucii, seu Romani milites

se ad prohibenda[18] circumdari opera[r][s] Æqui parabant, cum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. Pugnatumque cum consule ad lucem est.[t] Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. Hic instabat nova pugna: illa[19] nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit.[20] Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi:[a] 'Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.'[b] Tribus

[r] *In eo erant Æqui, ut jam sese pararent ad prohibendum ne munitiones castrorum suorum a dictatore circumdarentur.*

[s] *Æqui ab iis, qui extrinsecus adversus se fossam et vallum exstruebant, versi sunt ad obsessos, qui interiori a parte pugnam inierunt, ne hi per ipsorum castra erumperent: et sic liberum tempus noctis dictatori reliquere ad perficienda exteriori ex parte opera.*

Veith. Vid. Not. inf. et Not. Var.—18 Conj. Rupert. *prohibendum.* Vid. inf. —19 *Illa* del. Gronov. Doujat. Crevier. et Ms. Veith. *Illic* conj. Rupert.—

NOTÆ

obsessi,) *ab ea quoque parte,* (a sua scilicet parte,) *rem* (hostium) *in discrimine esse.*

[z] *Jam se ad prohibenda circumdari opera*] Indicat Glar. pro verbo *circumdari* alias legi *circumdati:* quæ lectio admitti potest, modo participium illud de præsenti, non de futuro tempore accipiatur: ut significetur Æquos, qui circumdabantur, se parasse ad prohibenda hostium circumsidentium opera.

[a] *Oppido Corbione decedi*] Illud præterea velut mulctæ nomine Æquis imperatum, ut cum Tusculanos populi Romani socios, direpto oppido, in servitutem abegissent, ipsi vicissim e suis oppidis Corbionem eodem modo diripiendum Romanis traderent. Dimissis tamen sine pretio Tusculanis captivis, impetraverunt ut ingenuis liceret Corbione excedere antequam diriperetur. De Corbione lib. II. c. 39.

[b] *Sub jugum abituros*] Eleganter hac de re Florus, 'ne quid a rustici operis imitatione cessaret (Quintius), victos more pecudum sub jugum misit.'

hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. Sub hoc jugo [1] dictator Æquos misit.

29. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat,) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, 'Carebis,' inquit, 'prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. Et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.' Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut [t] beneficii magis, quam ignominiæ, hic exercitus memor, et coronam auream [c] dictatori libram pondo [d] decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. Ducti ante currum [e] hostium duces: militaria

[t] *Sed eo tempore ita promte animi hominum melius imperanti parebant, ut.*

20 Idem conj. *Ab c. a. d. ire jussi: is i. i. a.*—1 'Duk. *τὸ jugo* ex ant. scriptura *jugom* pro *jugum* ortum putabat.' *Idem.*

NOTÆ

[c] *Coronam auream*] Obsidionali corona donatum Cincinnatum a Minucio, ejusque exercitu, tradit Aurel. Victor, observantque ab eo cepisse hujus coronæ usum. At corona obsidionalis longe ceteris præcellere credita: eamque non imperator singulis militibus, ut plerasque alias, sed exercitus universus servatori suo dabat. Fiebat autem ex gramine decerpto eo loci ubi cives obsidione liberati essent. Verum Cincinnatus, præter hanc coronam obsidionalem, etiam auream accepit. Coronæ militares septem ferme generum fuere, triumphalis laurea, obsidionalis graminea, ovalis myrtea, quæ imperatorum propriæ; civica querna, seu iligna, qua servatus civis civem donabat; muralis pinnis, castrensis vallis, navalis rostris insignes, atque aureæ: quales sine his insignibus ob egregia facta, non modo imperatoribus, (unde posterioribus temporibus auri coronarii nomen,) sed privatis quoque assignatæ. His addi possunt argenteæ et oleagineæ, quarum causæ non semper eædem. Addidit Caligula coronas exploratorias, quæ solis, lunæ, siderumque specie distinguebantur.

[d] *Libram pondo*] Pondo modo pro libra æris, seu asse Romano sumitur: aliquando pro pondere, ut hic.

[e] *Ducti ante currum*] Is triumphantium mos fuit, ut reges ducesque hostium bello capti vehiculis, ceteri captivi catervatim, vincti omnes catenis, currum præcederent. Pompeius tamen post bellum Mithridati-

signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ[f] dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocis,[g] comissantium modo,[h] currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent:[*] ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quintius sexto decimo die dictatura,[i] in

[*] *Nisi eum retinuissent comitia adversus M. Volscium falsum testem habenda.*

NOTÆ

cum captivos belli jure vinctos duci noluit, sed patrio more succinctos ire jussit: eosque exacta pompa liberos donatosque remisit, ut est apud Appianum: cum triumphantes ceteri, ubi de foro in Capitolium flectebant, captivos, præsertim insignes, quique discordiarum et belli auctores fuissent, in custodiam detrudi juberent, statim necandos, ut ex Strab. lib. XII. Josepho lib. VII. c. 24. discimus; qui testatur non ante a victore immolatas de more fuisse hostias, quam hostium ducem neci datum esse constaret.

[f] *Epulæ instructæ*] In triumphis solenne epulum publice dabatur: qua in re celebratur Cæsaris magnificentia, qui Africano triumpho uno die in viginti ac duobus millibus tricliniorum mensas instruxit ea de causa. Ad hoc epulum invitari consules solebant, ac mox rogari ne venirent, ne si quis major triumphante interveniret, debitus ipsi eo die honor præriperetur, auctore Plut. Problem. 80. Interdum, ut nunc factitatum, victricibus legionibus epulæ exstructæque mensæ ante domos exhibebantur a civibus.

[g] *Et solennibus jocis*] Milites victoris exercitus, qui armati et spoliis ornati currum triumphalem sequebantur, jocos et inconditos versus in triumphantem jactabant per lasciviam militarem.

[h] *Comissantium* [*comessantium*] *modo*] *Comessari* a comedendo cum Læv. Torrentio in Suet. Vitell. dixeris, an *comissari* cum Aldo Manutio juniore in Orthogr. ratione, et aliis, aut *comassari* cum Fulvio Urs. a Græco verbo *κωμάζειν*, quam etymologiam probat Lambinus in Horat. haud equidem in magno discrimine posuero; dum sciamus hoc verbo significari eos qui intempestive ac præsertim noctu post cœnam convivantur: quod cum fere cum lascivia et petulantia quadam fiat, merito jocos ac liberiores sales militum per vicos epulantium comparat Livius cum scurrilibus comessantium ludis.

[i] *Sextodecimo die dictatura*] L. Quintius iterum honoris delati fastidio gloriam auget: qua de re Florus egregie: 'Sic expeditione finita rediit ad boves rursus triumphalis agricola. Fidem numinum! qua velocitate! Intra quindecim dies cœptum peractumque bellum: prorsus ut festinasse dictator ad relictum opus videretur.' Ceterum Quintius optimum adversus paupertatem remedium habuit divitiarum contemtum: adeo ut nec ex agro prædave hostili

sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor[3] in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. Sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere.[x] Plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio[k] ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

30. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius[4] Pulvillus.[*] Cujus initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. Ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis,)[5] ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant. Jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta.[6] Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad Urbem venire. Is metus perpulit,[7][1] ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret,

[x] *Senatus obtinuit ne lex ulla apud populum ferretur.*

2 In Ms. Veith. est *libræ pondo*, et mox *salutavit.*—3 Vulg. *Fabius successor.* Vet. lib. ap. Sigon. *Q. Fabius successor.*
4 Vulg. *M. Horatius.*—5 *Animi* Gronov. Doujat. Crevier.—6 *Exorta* iid.

NOTÆ

quicquam, hortante quamvis Senatu, sibi sumere voluerit, auctore Dionysio.

[k] *Lupos visos in Capitolio*] Inauspicatus habebatur conspectus luporum intra Urbem, aut castra, et frequentia hominibus loca; semperque solenni lustratione expiabatur.

[*] A. U. C. 296.

[1] *Is metus perpulit*] Sic legit Gronov. non *perculit*, et melius, ut infra c. 38. 'Is pavor perpulit decemviros ut Senatum consulerent.' *Percello* est, perturbo, affligo: *perpello* est, adigo; quod hoc loco magis convenit.

decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. Id modo excepere, ne postea eosdem[8] tribunos juberent.[y] Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno[m] a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus.[n] Itaque cautum est, ut postea crearentur.[z] Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, cum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam[9] etiam cepissent, in Algido pugnat. Multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

31. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti.[*] Domi forisque otium fuit. Annona propter aquarum intemperiem[o] laboratum est. De Aventino publican-

[y] *Id necessitas a Senatu extorsit: qui tamen hanc exceptionem pactis addidit, ne plebs eosdem tribunos comitiis suis ultra crearet.*

[z] *Et constitutum est ut in posterum ita crearentur, nempe decem, &c.*

—7 *Perculit* Edd. ante Drak. *pertulit* Ms. Veith. Vid. Not. Var.—8 Periz.

NOTÆ

[m] *Tricesimo sexto anno*] Notat Glar. Dionysii supputatione hanc Livii rationem bene habere. Nam anno 17. ab exactis regibus creati sunt primi tribuni: at hic annus ab urbe Tarquiniorum imperio liberata est quinquagesimus tertius; e quo numero si subtraxeris septemdecim, reliquentur anni sex et triginta. Verum in Livio tres desunt anni, quod supra indicatum, 248. 264. et 265.

[n] *Bini ex singulis classibus*] Atqui sex civium Romanorum classes a Servio institutas certissimum est ex Dionysio ipsoque Livio. Sed quoniam sextæ classis nunquam in suffragiis ratio habebatur, ut lib. I. c. 43. observatum est, idcirco plerumque ne inter classes quidem numerari solebat. Itaque nonnisi ex quinque primis classibus tribuni eligebantur. Duplicatus autem est eorum numerus solo fere Ap. Claudio repugnante, ceteris primoribus cum L. Quintio haud ægre concedentibus, quod sperarent plures minus inter se consensuros, ipsorumque vim dissensu labefactandam.

[*] A. U. C. 297.

[o] *Propter aquarum intemperiem*] Intemperies in homine immodestiam sive procacitatem significat; in cœlo sive aëre insuetam et vitiosam temperaturam, ardorem puta immoderatum, frigus, humorem, siccitatem nimiam. At aquarum intemperies, frugibus noxia, an ad magnos assiduosque imbres, an ad fluminum rivorumque insolitas exundationes, an forte ad pestilentes ex stagnis aut lacubus vapores referenda sit, non explicat Livius.

do[p] lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti[q] sequente anno,* T. Romilio, C. Veturio[r] consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant.[10s] 'Pudere se numeri

legit *hos eosdem.*—9 Vulg. *Hortanam.*—10 *Refecti. Hi sequente* .... *celebrant*

NOTÆ

[p] *De Aventino publicando*] Rem explicat Dionysius, ex cujus longiori narratione duo sufficiet observare. Alterum, tribunos auctore Icilio Senatum convocare hoc primum anno ausos, atque adeo consules ipsos ad collegium tribunicium per apparitorem vocare. Alterum, eodem suadente extortum Senatusconsultum, atque inde legem, qua cautum est ut collis Aventinus, qui tum non totus habitabatur, plebi assignaretur; quod optimum remedium videri volebat ad coërcendas seditiones agrarias. Igitur perlata lex est centuriatis comitiis, quæ eodem in monte extabat excisa in ærea columna, ut quod in Aventino privati jure partum possideant, penes dominos maneret; quæ per vim aut fraudem ædificiis occupata essent, ea restituto ædificationis pretio addicerentur populo; quæ publica mansissent, plebi sine pretio dividerentur. Sic plebeii areas ejus soli divisas inter se certatim ædificiis occuparunt.

[q] *Tribuni plebis iidem refecti*] Ita quod in augendo tribunorum numero Patres exceperant cap. proximo, plebs quamprimum data occasione flocci fecit.

* A. U. C. 298.

[r] *T. Romilio, C. Veturio*] Hi consules ambo postea decemviri creati, sed in eo magistratu Veturium Livius *Lucium* prænomine vocat c. 33. hujus lib. Diodor. et Capitolinæ tabulæ *Spurium*, ut et *Romilium* pro *Romulio*.

[s] *Legem omnibus concionibus suis celebrabant* [*celebrant*] Merito conqueritur Glar. omitti hoc loco a Livio tum acerrimas ac prope cruentas tribunorum adversus consules ob nimis asperum delectum contentiones, tum etiam vehementem Sicinii sive Siccii Dentati orationem ad plebem, qua commemoratis militaribus suis laboribus per annos 40. adhortatus est ad vindicandam præmiorum bellicorum partem, agrorumque suo sudore partorum, quos sibi soli patricii, non pretio, non dono populi, sed per vim arrogabant. Hic est ille Sicinius a Valer. Max. lib. III. c. 2. Plinio lib. VII. Nat. Hist. c. 28. Gell. lib. II. c. 11. aliisque, fortitudinis nomine celebratus, qui centies et vicies in acie dimicaverat, vulnera 45. adversa omnia acceperat, exque iis duodecim una die adversus Herdonium pugnans: præmia vero ex diversis certaminibus 211. (quorum novem singularibus, ex provocatione dimicans, hostem prostraverat,) civicas quatuordecim, tres murales, octo aureas coronas, torques aureos tres supra octoginta, armillas aureas sexaginta, hastas puras octodecim, phaleras quinque et viginti. His cum permota plebs legem agrariam calculis suis pararet sancire, obstitere per vim patricii cum clientibus. Qua de causa trium familiarum patricii, cedentibus ea in re ceteris furori populi, absentes damnati sunt, eorumque bona Cereri sacrata: sed a reliquis Senatoribus pretio redemta, et prioribus dominis sunt restituta.

sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.'[a] Cum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii:[b] ambo consules, cum exercitu missi,[t] hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. Supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens.[u] Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. Ea denique tribunis[11] materiam criminandi ad plebem consules præbuit.[c] Itaque ergo,[12] ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio[x] consulibus,* dies dicta est Romilio ab

[a] *Si per biennium, quo ipsi tribuni essent, non minus quam antea per quinquennium, langueret legis promulgatio.*
[b] *Recens populi illius beneficium pudorem injecit differendi auxilii.*
[c] *Verum ea res apud milites odio fuit, ac tribunis occasionem dedit incusandi consules apud plebem.*

Edd. ante Drak. et Ms. Veith. Vid. Not. Var.—11 Ex quibusdam Mss. Crevier. et Stroth. legunt *fuit: eademque t.*—12 Conj. J. F. Gronov. *Utrique*

NOTÆ

[t] *Ambo consules, cum exercitu missi*] Cum tribuni delectum impedirent, factum est Senatusconsultum, ut patricii cum Clientibus suis id bellum sustinerent, reliquis civibus qui sponte pro patriæ salute arma sumserint Deos fore propitios, iratos contra desertoribus consulum. Hoc Senatusconsulto in concione recitato, multi plebeiorum, partim in gratiam Senatorum, alii spe prædæ, non pauci ingenuo pudore, nomina dederunt. In his Siccius, seu Sicinius, de quo superiore nota, cum octingentis amicis, iisque fere veteranis. Eum Romilius ad se accitum castra hostium in prærupto saxo sita, ad quæ unica via ferre videbatur, aggredi jubet, non sine verborum contumelia. Cum Sicinius se in certam mortem mitti videret, obtestatus proximos, ut suam sibi virtutem, ac loquendi pro plebe audaciam, exitio fuisse civibus renuntiarent, profectus quidem cum suis est: verum alio itinere, per latus montis, et saltum sibi non ignotum, ad tumulum castris imminentem pervenit; unde in hostes hactenus æquo marte dimicantes devolavit, victoriamque Romanis haud dubiam peperit. Castrorum potitus prædam omnem odio imperantium flammis corrupit: Romamque noctu reversus, rei gestæ narratione publicum in consules odium accendit.

[u] *Præda parta ingens*] Ex captivis agrisque hostium.

[x] *A. Aterio*] In hujus consulis nomine mire variare codices observant Glar. et Sigon. Pleræque Livii editiones *Æternium*, ut est apud Plinium, aut *Aternium* nominant, ut et Cassiodorus: A. Gell. *Thermum*: alii aliter. Sigonius *Aterium* conjicit esse legen-

C. Claudio Cicerone,[y] tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim.[13 z] Nec hæc priorum calamitas consulum segniores[a] novos fecerat consules. 'Et se damnari posse' aiebant: 'et plebem, et tribunos legem ferre non posse.' Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. 'Finem tandem certaminum facerent. Si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores,[b] et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.'

NOTÆ

dum, quod reliqua nomina quæ proferuntur, ignotarum sint gentium.

* A. U. C. 299.

[y] *Ab C. Claudio Cicerone*] Dionysius Siccium, sive Sicinium, de quo supra, tribunum plebis creatum statim Romilio diem dixisse ait: sed eundem a pluribus reum agi potuisse non est incompertum, præsertim si diversa publica crimina proponerentur.

[z] *Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim* [*millibus*] Ex Budæi computatione assium decem millia libras nostras 170. haud multum superarent. Quindecim millia libris nostris 255. fere responderent. At si Peireskii et Gassendii assis Romani æstimationem Budæanam ad sesquialteram augentium rationem sequamur, decem millia æris 450. lib. conficerent quindecim millia 675. lib. Si æris gravis, quale tunc in usu, millia intelligantur, æstimata ex pondere, millia decem conficient 6750. libras nostrates: millia vero quindecim non minus 10125. libris respondebunt.

Decem millibus æris] Ἀσσαρία μυρία, ut habet Dionysius, hoc est, decem millia librarum Romanarum æris. Sequens mulcta fuit quindecim millium librarum. *J. Clericus.*

[a] *Nec hæc priorum calamitas consulum segniores, &c.*] Novi tamen consules, priorum exemplis territi, tum aliis in rebus plebi gratificati esse dicuntur a Dionysio, tum in eo inprimis quod Senatusconsultum de lege per tribunos ferenda fecerunt; cum viderent patres eam vitando nihil præter odium atque invidiam consequi. Lata præterea lex est comitiis centuriatis, licere omnibus magistratibus suæ potestatis læsæ reos mulctare, quod antea solis consulibus datum: sed ea in re præfinitus est mulctæ modus, ne duos boves, triginta oves excederet.

[b] *At illi communiter legum latores*] Cum tribuni ad Senatum retulissent de legibus scribendis, quibus in perpetuum civitas uteretur, censuit Romilius mittendos esse legatos ad Græcas urbes quæ sunt in Italia, et alios Athenas, qui peterent a Græcis optimas et convenientissimas Romanis leges: quibus reversis referendum ad Senatum de legislatoribus eligendis; quam ob causam Siccius ac ceteri tribuni mulctam ei remittendam sentiebant. At Romilius ea gratia uti noluit, quod diceret jam sacratam eam esse pecuniam, seque quicquid deberet soluturum, ne Deos legitimo lucro fraudaret. Senatusconsultum secundum ejus sententiam factum, ac lege confirmatum.

Rem non aspernabantur Patres: 'daturum leges neminem, nisi ex Patribus,' aiebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas [c] Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius [14] Camerinus; jussique inclytas leges Solonis [d] describere, et aliarum Græciæ civitatium instituta, mores, juraque noscere.

32. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio [15] [e] et Sex. Quintilio consulibus,* perpetuo silentio tribunorum: [a] quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; dein [16] duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, [f] fœda pecori. Vastati agri [g] sunt:

[a] *Tribunis quiescentibus atque a tumultu cessantibus.*

ergo.—13 *Quindecim millibus* Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—14 Alii legunt *Ser. Sulpicius.*

15 *Curatio* Gronov. Doujat. all. Ms. Veith.—16 *Deinde* Gronov. Doujat.

NOTÆ

[c] *Missi legati Athenas*] Legati tres electi sunt qui ab Atheniensibus præsertim leges peterent. Neque aliud voluit Pomponius Jurisconsultus, cum scripsit decemviros constitutos, ut leges a Græcis peterentur: addit enim, in id constitui placuisse, ut civitas legibus fundaretur: quam in rem constituti revera decemviri; inque his illi tres qui Athenas hic missi dicuntur. Conjunctis ergo duobus temporibus, duabusque actionibus, tam petendarum a Græcis, quam condendarum deinde Romanis legum, verum erit decemvirorum opera usos esse Romanos.

[d] *Inclytas leges Solonis*] Is, septem Græciæ sapientium unus, æquissimas Atheniensibus leges tulit, abrogatis tacito populi consensu, maxima saltem ex parte, Draconis legibus, Olymp. 47. Urbis conditæ anno circiter 162. regnante Prisco Tarquinio. Draconis leges θεσμοὶ, quasi positiones, Solonis ἄξονες dicebantur, quod in ligneis tabulis sive asseribus describerentur. De his lib. II. c. 12.

[e] *P. Curiatio*] Dionysius *P. Horatium*, tum hic, tum postea, inter decemviros ponit. Ante hos consules idem Dionysius ait trecentos annos ab Urbe condita expletos esse, quod in ratione temporum Glareanus aliique secuti. Nos cum Sigonio ex Fastis hunc annum 300. numeramus.

P. Curatio] Dionysius hunc vocat *Horatium;* quod præfert St. Pighius, ad hunc annum. *J. Clericus.*

* A. U. C. 300.

[f] *Pestilentiaque, fœda homini*] Fœdum non solum dicitur de turpi ac deformi, sed etiam de crudeli, quod, quæ crudelia, eadem et turpia sint, ut notat Donatus in illud Terentii Eun. 'O Facinus fœdum.'

[g] *Vastati agri*] Ut *vastus*, ita *vastatus* pro deserto non raro sumitur: sic apud Tull. pro Sext. 'Lex erat lata vastato atque relicto foro.'

urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium[17] eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere.[h] Mortuus consul Quintilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. Ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius[18] [i] Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. Domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus.[k] Eo intentius instabant tribuni,[l] ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros[m] sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. Postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia[19] [n] de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

Crevier.—17 Legendum monet Sigon. *Sp. Veturium.*—18 Al. *Sextius.*—19 Vulg. *lex Acilia.*

NOTÆ

[h] *Augures legere*] Augurum creatio penes eorundem collegium fuit ad annum usque 661. quo tempore L. Domitius Ahenobarbus tribunus plebis jus sacerdotum surrogandorum a collegiis ad populum transtulit. Erant autem augures duntaxat quatuor ad an. 454. patricii omnes.

[i] *P. Sestius*] Ita legendum (non *Sextius*) cum Dionysio, Diodoro, marmoribus Capitolinis: nam Sestii patricii, (ut cap. proximo Livius testabitur,) Sextii plebeii fuere; ex quibus is extitit, qui postea primus e plebe consulatum cepit.

[k] *Cum Atticis legibus*] Athenis præsertim, sed præterea ab Italicis Græcorum urbibus leges attulere legati, ex Dionysio.

[l] *Instabant tribuni*] Hinc novi motus. Aditi consules a tribunis plebis, instare comitiorum tempus causati sunt; ut ad novos consules rem senatui odiosam rejicerent. Solito maturius designati sunt consules App. Claudius et T. Genucius: qui, nondum inito magistratu, sibi nullam esse potestatem creandi legislatores, sed cum Sestio et Menenio libenter operam in id daturos, ostenderunt. Qua eorum voluntate collaudata, cum multitudo in curiam irrumperet, necesse habuit Sestius, absente ob ægritudinem Menenio, de legibus ferendis referre in Senatu.

[m] *Placet creari decemviros*] Ea sententia fuit Appii Claudii, qui primo loco sententiam rogatus fuerat, eligi ea de causa e Senatus primoribus decemviros, quorum annuum esset imperium, cum ea potestate quam modo consules, olim reges habuissent; interim cessare ceteros magistratus.

[n] *Modo ne lex Icilia*] Legum constituendarum potestatem patriciis concesserunt tribuni, salva lege Icilia

33. Anno trecentesimo altero,[o] quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros,[p] quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat,[20] translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. Læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. Eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.[1] [q] Decemviri creati[r] Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius.[2] Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio, alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres,[3] qui Athenas ierant. Simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus

20 Hanc vocem ut assutum centonem imperiti cujusdam delendam putat Crevier.'—1 Mallet J. F. Gronov. *consulum nomine imperium.*—2 Vet. lib. ap. Sigon. *Postumius Albus.*—3 Gronov. Doujat. Crevier. *legati tres*

NOTÆ

de Aventino dividendo, de qua et supra c. 31. et sacratis legibus de tribunorum plebis potestate, de quibus lib. II. c. 33.

[o] *Anno trecentesimo altero*] Intellige secundum supra ter centesimum: ut annum 13. in illo Virgil. 'Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus.' Illud ambigitur, utrum annum desinentem intelligat Livius, an ineuntem, quod magis Sigonii (quem sequimur) calculo congruit, ut anno 302. imperarint priores decemviri.

Anno trecentesimo altero] De hoc loco vide Henr. Dodwellum, Diss. 10. de Cyclis, sect. 96. et seqq. *J. Clericus.*

[p] *Ad decemviros*] Decemviratui viam aperuit lex tribunicia. De qua hujus lib. c. 9.

[q] *Consulum nomen imperiumque*] Mallet Gronovius *duobus ut mandaretur, consulum nomine imperium.* At nec volunt veteres libri, ut ipse agnoscit, nec idem omnino sensus esset; nam sub consulum nomine imperium mandari potuisset sine provocatione, quale ab initio fuerat, quale decemviri nunc habuerant. Vult autem Livius reditum ad consulare imperium, quale triennio ante fuerat cum provocatione.

[r] *Decemviri creati*] Causas cur singuli delecti easdem fere profert cum Nostro Dionysius, nec in eorum nominibus multum discrepant, etsi in ordine aliquod sit discrimen.

ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus[4] penes Appium erat favore plebis.[e] Adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente[s] omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant.[t] Eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. Et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis[u] interdum inutilis esset[5]) summa adversus alios æquitas erat.[f] Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Cum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis[x]

[e] *Inter omnes Decemviros princeps et maximæ auctoritatis habebatur Appius Claudius.*

[f] *Cum inter seipsos miram concordiam tenerent, erga alios summam servabant æquitatem.*

habiti.—4 '*Regimen totius magistratus:* num decemviratus? an collegii decemvirorum? Sed illi notioni non conveniunt verba *regimen* (quod ad plures spectat) et *totius:* hanc respuit sermo Latinus, quo *magistratus* dicitur non nisi munus aliquod publicum, aut qui eo fungitur, non collegium, quale nunc vulgo *Magistrat* vocatur. Itaque vel delenda videntur verba *totius magistratus*, tanquam glossa hominis indocti, veterem loquendi usum ignorantis, vel leg. *Regimen et vis magistratus*, aut *et tota vis mag.*' Rupert.—5 '*Esset*, futurus esset, esse posset; nisi forte *est*, h. e. esse

NOTÆ

[s] *Ut plebicola repente*] Artes, quibus Appius auram popularem primo anno captavit, egregie describit Dionysius sub fin. lib. x.

[t] *Decimo die jus populo singuli reddebant*] Exemplo primorum interregum, quorum singuli per vices diebus quinque imperabant, atque insignia imperii et lictores habebant supra lib. I. c. 17. ubi de accensis et lictoribus.

[u] *Qui consensus privatis*] Legit Sigon. *qui consensus in privatis interdum consiliis utilis esset:* atque interpretatur, ut si privati in consiliis capiendis sæpe consentiant, quemadmodum tunc decemviri, utile id futurum sit reip. Robortellus mavult, *qui consensus in privatis inutilis esset:* id est, si inter se privati homines consentiant, interdum id magno aliorum malo fieri. Mihi verior vulgata lectio videtur, ut Livius voluerit, collegarum concordiam, quæ rara est, non semper optandam; ut quæ inutilis, id est, damnosa, non raro privatis sit: magistratuum quippe inter se nimia consensio peccandi licentiam ipsis plerumque præbet in perniciem privatorum, quemadmodum in posterioris anni decemviris contigisse mox apparebit.

[x] *Apud P. Sestium patriciæ gentis*] Apparet hunc Sestium alium fuisse a decemviro, etiamsi ejusdem procul-dubio gentis.

virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque [6] jure suo,[y] ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.[g]

34. Cum promtum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur:[h] ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis,[z] populum ad concionem advocaverunt: et, 'quod bonum, faustum, felixque rei publicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas'[a] jussere. 'Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. Plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent.[i] Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas[b] magis,

[g] *Ut in libertatem populi conferret quod detrahebat de auctoritate magistratus.*

[h] *Cum hanc juris dicundi formam, quasi ab oraculo prolatam, et ab ipsis decemviris religiose servatam acciperent (aut prædicarent) primores pariter ac plebeii, eodem tempore incumbebant decemviri iisdem legibus conscribendis.*

[i] *Primum apud se quisque privatim perpenderet singula legum capita; tum plures collatis inter se capitibus de iis inter se colloquerentur; denique publice proferrent quid in unoquoque articulo excedere videretur, aut deesse.*

solet, ob particulam *interdum* pro *esset* rescribendum sit.' *Doering.*—6 Al. *discessitque.*

NOTÆ

[y] *Decessitque jure suo*] Ita Veteres, et melius quam *discessitque*. Et vero sermonis proprietatem sequentibus aliud est a jure discedere, aliud decedere de jure, ut patet ex Cicerone duobus locis inter se collatis. Alterum extat lib. IX. Ep. 16. 'Omnia sunt incerta cum a jure disceditur.' Alterum pro Sex. Rosc. 'tametsi vicisse debeo, tamen de meo jure decedam.' Itaque *discedere*, est omnino abire ac deserere, *decedere* autem aliqua ex parte remittere, sive ad tempus cedere.

[z] *Propositis decem tabulis*] Hic numerus duntaxat priori anno prolatus; singulis decemviris tabulam suam conferentibus, quarum tunc leges prolatæ centuriatis comitiis.

[a] *Ire, et legere leges propositas*] Vides morem magistratuum Romanorum qui legis alicujus ad populum auctores.

[b] *Quas consensus omnium, non jus-*

quam tulisse, videri posset.'[7] Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito[8] satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris.[c] Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas;[d] quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellationi[9] decemviris,[e] quærebat.

35. Postquam vero comitia decemviris creandis[f] in tri-

7 '*Quas consensus omnium invasisse, nec jussisse .... videri posset.* Nusquam alias legi hoc genus dicendi, *invadere*, pro inferre et invehere. Itaque pro certo habeo, legendum esse, *invexisse*.' Sigon.—8 *Editos* conj. Gronov. Duk. et Bauer.—9 'Vulgo omnes Mss. et Edd. *appellatione*. Ms. Veith. *appellationem*, perperam.' *Stroth.*

NOTÆ

sisse latas] Jubere leges latas, est, propositas a magistratu comprobare suffragiis: ferre autem leges dicuntur earum ad populum auctores.

[c] *Fons omnis publici privatique est juris*] Tacitus III. Annal. Duodecim tabulas 'finem æqui juris' appellat, quia scilicet, non in personas, sed absolute scriptæ erant. Cic. lib. I. de Orat. § 193. scribere non est veritus videri sibi 'unum XII. tabularum libellum bibliothecas omnium philosophorum et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.' Earum ferendarum auctorem præcipuum decemviris fuisse ferunt Hermodorum Ephesium, exulantem in Italia, cujus statua Romæ fuit in comitio, teste Plinio lib. XXXIV. c. 5.

[d] *Duas deesse tabulas*] Cum, latis legibus quibus jus commune fundabatur, decemviri magistratu in id creato se abdicare deberent, aliquid juri jam constituto deesse vel compererunt, vel prorogandi magistratus caussa credi voluerunt. Itaque prioribus legibus alias communi opera addiderunt, quas in duas tabulas congesserunt: unde extitit XII. tabularum opus.

[e] *Cedentibus invicem appellatione decemviris*] Quamvis sine provocatione creati essent, tamen si cujus decretum durius videretur, qui pronuntiaverat æquo animo patiebatur rem a collegis denuo cognosci; ut ab altero in alterum posset læsus, quemadmodum a tribuno plebis antea in consulem, præsidium sperare. Hæc tamen moribus nostris non appellatio diceretur, quæ ab inferiori judice ad superius tribunal interponitur; sed revisio ac retractatio.

[f] *Comitia decemviris creandis*] Hunc magistratum prorogari, et plebeii, partim decemvirorum æquitate et

num nundinum [10] indicta [g] sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent [11] homines; honorem, summa ope a [12] se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa [13] jam in discrimen dignitas,[h] ea ætate, iisque honoribus [14] actis, stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. Ipse medius inter tribunicios Duilios [15] Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse: 'Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. Nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.'[k] Propalam

[k] *Sese nimis abjicere ac summittere, et misceri cum privatis, indicium esse non tam hominis parati ad abdicandum magistratum, quam ejus qui rationem investigaret honoris adhuc retinendi.*

10 Plerique libri habent *trinundinum.*—11 Vulg. *prehensarent.*—12 *Ab* Gronov. Doujat. Crevier. cum Drak.—13 Vulg. *Dimissa.*—14 Vulg. *hisque*

NOTÆ

moderatione, ac præsertim Appii comitate deliniti, partim odio consularis imperii, et patricii, tribuniciarum turbarum tædio, facile consenserunt.

g *In trinum nundinum indicta*] Trinum nundinum, seu ut plerumque dicitur, trinundinum, est trium continuarum nundinarum tempus: quod nomen Quintilianus quoque divisit, 'sive non trino forte nundino promulgata:' et 'in trinundinum,' 'in tertias nundinas,' Græce εἰς τρίτην ἀγορὰν, id est, post 27. dies. Nundinæ enim nono quoque die habebantur, ut rustici octo diebus in agris essent, nono feriantes in Urbem commeare possent, tum comparandis rebus quibus cuique opus esset, tum inspiciendis legibus ac plebiscitis quæ ferenda proponebantur, quo quisque de iis ante comitia deliberandi tempus haberet. Idcirco lex jure lata non putabatur, nisi quæ trinundino ante esset promulgata. Candidati quoque magistratuum trinundino circuibant plebem, singulos prensantes, ut suam ipsis dignitatem commendarent. Quod hic videmus in decemviratu factum.

h *Demissa jam in discrimen dignitas*]

obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit.[i] Dejectisque honore per coitionem[16] [k] duobus Quintiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat:[l] se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat.[m] Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis,[1] M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius,[17] T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.*

[l] *Eligi curat decemviros, rejectis longe impares claritate anteactæ vitæ.*
[m] *Quod boni ab Appio factum damnabant, tanquam quod nemo existimasset eum esse facturum.*

honoribus.—15 Vulg. *Duellios.*—16 Vulg. *per concionem.*—17 Vett. lib. *Pœtilius.*

NOTÆ

Sic emendat Gronov. pro *dimissa*, idque ut sensus sit, dignitatem Appii decemviralem in discrimen venisse, quemadmodum dicimus 'descendere in certamen.' Et Cic. VII. ad Att. ep. 12. 'Demittamne me penitus in causam.'

[i] *Impedimentum pro occasione arripuit*] Delatum ei a collegis fuerat ut præesset comitiis decemvirorum creandorum; idque ea de causa ipsi concessum, ut pudor eum impediret quominus ipse eam sibi dignitatem assumeret: eam rem ille contra mentem collegarum in occasionem vertit ejus magistratus usurpandi.

[k] *Dejectisque honore per coitionem*] Ex Cælii Rodigini lect. antiq. lib. XIV. c. 16. est correctio illa *per coitionem*, cum prius esset *per concionem*. Quod secutus Godelevæus, et sibi quoque vindicat Sigonius, probatque ex Nostro lib. IX. 'Coitiones honorum adipiscendorum causa factas adversus rempublicam esse:' et lib. XXXIX. 'coierantque candidati omnes ad dejiciendum honore eum.' Et honore dejici intelliguntur, qui magistratu quem petunt excluduntur.

[1] *Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis*] Decemviri posteriores prioribus admodum dissimiles fuere: patricii septem: tres e plebe, *Q. Pœtilius*, (sic enim scribendum ex veteribus quibusdam libris monet Sigonius,) *Cæso Duilius*, (aliis *Duellius*,) et *Sp. Oppius Cornicen:* plerique Appii favore electi; qui, postremis tribus ad eum gradum provectis plebi gratificari, ex his, ceterisque (præter

36. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ [m] fuit. Suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto [18] ab aliis [n] coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus,[19] [o] colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ [p] solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam cum ita priores decemviri servassent,* ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium [q] in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant. Nec attinuisse demi securim,[r] cum

* *Cum decemviri anno superiore id in usu habuissent.*

18 Conj. Rupert. *secreti.*—19 Vid. Not. inf.—20 Præferendum putabat

NOTÆ

Fabium) pæne ignotis in consortium ascitis, totam decemviralis fastigii potestatem ad se unum trahere studebat.

* A. U. C. 303. Decemvir. an. 2.

[m] *Alienæ personæ ferendæ*] Alludit ad histriones, qui sub persona, et facie ascititia, exhibent regum sermones factaque, cum revera sint homines nihili.

[n] *Secreto ab aliis*] A quibus *aliis?* Vult, opinor, Appium multa, seorsim a collegis, prioris nempe anni decemviris, qui tamen adhuc in magistratu cum eo erant, molitum esse cum novis collegis, quos in annum sequentem sibi asciverat.

[o] *Rari aditus*] Vide num scripserit potius Auctor, *rari aditu,* ut cohæreat cum eo quod sequitur, 'colloquentibus difficiles,' &c. Nisi malis absolute *raro aditu,* vel *raris aditibus.*

[p] *Idus tum Maiæ*] In magistratibus, etiam ordinariis, ineundis non semper idem apud Romanos observatum est tempus. Vide cap. hujus libri 6.

[q] *Hoc insigne regium*] In rep. Romana duodecim fasces virgarum, intra quas ligatæ secures essent, nulli magistratui præferri solebant toto magistratus tempore, præterquam dictatori. V. l. II. c. 55.

[r] *Nec attinuisse demi* [*domi*] *securim*] Videri volebant novi decemviri domi secures lictorum non retinuisse, dictatorum imitatione, ut ejusmodi insignibus ostenderent se creatos sine provocatione: revera ut terrori civibus essent. Nam satis magnum inter eos dictatoremque discrimen apparebat, quod dictator sine collega esset.

sine provocatióne creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri; ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant;[20 s] cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus:* in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant:[t] ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat,[1] ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jure jurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent[2] imperium.[u]

* *Non vexabantur a decemviris patricii.*

Crevier. *consensus sustulerat.*—1 '*Discedebat* recte omnes Mss. et edd. præter Gronov. in qua *decedebat* legitur, culpa forte typothetarum.' *Rupert.*—2 Vulg. *retinerent.*

NOTÆ

[s] *Intercessionem quoque consensu sustulerant*] Intercessionem hic vocat, quam cap. 33. et hic quoque postea appellationem dixit: jus scilicet collegis concessum collegæ alterius decreta retractandi, atque corrigendi; si ab iis, qui causa ceciderant, eorum auxilium imploratum esset.

[t] *Hominum, non causarum toti erant*] Maximum judicantium vitium προσωποληψία est, si personis addicti sint: cum causæ cujusque merita duntaxat spectare oporteat. Idcirco Thebis Ægyptiis sculptas fuisse aiunt effigies, judicum quidem sine manibus, (ne munera acciperent,) prætoris autem sine oculis, aut iis certe clausis, (ne litigantes aspiceret,) suspensa e collo Veritate.

[u] *Possessum semel obtinerent imperium*] *Obtinere* hic est conservare, obstinate retinere, ut in illo, 'antiquum obtines;' et apud Liv. lib. XXVII. 'Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus.'

37. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rem publicam adduxerant.[p] Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. Avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos [3] juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant.[q] Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ [x] legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu rei publicæ opus esset. Expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Cum interim mentio comitiorum nulla fieri; et decemviri,[4] qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei,[5] patriciis juvenibus sepserant latera. Eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res,[r] cum for-

[p] *Tunc plebeii accurate considerabant vultus patriciorum, quasi venantes spem libertatis recuperandæ per eosdem, a quibus cum sibi servitutem imminere suspicati essent, effecerant ut civitas in hunc pessimum statum redigeretur.*

[q] *Existimabant plebeios dignos esse iis malis, quæ ipsis per decemviros contingebant; eisque opem ferre nolebant, quod in eam servitutem cecidissent, dum ardentius quam par erat libertatem appeterent.*

[r] *Hi juvenes patricii diripiebant, vexabantque plebem et ejus bona.*

3 'Rectius, puto, alii vel *lapsos*, vel *delapsos*, vel *relapsos*.' Doering. *Delapsos* aut *lapsos* legendum notat et Doujat.—4 In Ms. Veith. legitur *nullu*

NOTÆ

[x] *Duæ tabulæ*] His adjectis, Duodecim Tabularum Leges extiterunt, quæ et absolute Duodecim, et Græce Δωδεκάδελτον, et Leges Decemvirales dictæ: utpote a decemviris, partim prioris partim posterioris anni, tam ex Solonis, aliisque Græcorum legibus, quam ex patriis institutis, legibusve, omnes compositæ: licet duæ postremæ ab iisdem perlatæ non sint, sed a consulibus, cap. 57. infra, et apud Dionysium lib. XI. Inter leges harum duarum tabularum unam fuisse scribit Dionysius extremo lib. X. quæ connubium vetabat inter patricios et plebeios: non ob aliam causam, ut ipse interpretatur, quam ne, consociatis familiis, concordia inter ordines fieret.

tuna, qua, quicquid [y] cupitum foret, potentioris esset.[6] Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii [17] securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

38. Idus Maiæ venere.[z] Nullis surrogatis magistratibus, privati pro decemviris,[a] neque animis ad imperium inhibendum imminutis,[8 b] neque ad speciem honoris insignibus,

fieret; decemviri.—5 *Plebi* Gronov. Doujat. Crevier.—6 'Ita pro vulg. *quum fortuna* edidi auctore Strothio, qui etiam conjecit, *quum fortuna*, (res ipsæ,) *quam quisquis cupitum iret, potentioris esset*, ut alii, *plebem plebisque res et fortunas, quum, quicquid cupitum foret*, p. e. vel, *quum fortuna, qua, quicquid cupitum, fieret*, p. e. vel, *quum, fortunæ quicquid cupitum foret*, p. e. vel, *quum fortuna, quicquid cupitum foret*, p. *fecisset*.' Rupert. In Ms. Veith. est *cupitum fuerat*. Vid. Not. inf. et Not. Var.—7 'Quidam legunt *virgis cædi alii, alii, &c.* sed Veteres passim sic brevius loqui, docent Gronov. et Drak.' *Rupert.*
8 In Ms. Veith. legitur *adhibendum*. Ed. Gronov. 1665. *inh. immunitis:*

NOTÆ

[y] *Cum fortuna, qua, quicquid*] Locum depravatum esse constat. Fortasse legendum cum Gronov. *plebem, plebisque res, et fortunas, cum quicquid cupitum foret, potentioris esset.* Glareanus affirmat in quibusdam codicibus scriptum haberi *esse* in infinitivo. Quo posito sic forte posset emendari, *ferre, agere plebem plebisque res, fortunasque; quicquid cupitum foret, potentioris esse.* Hoc modo respondebit membrum hoc prioribus et posterioribus per infinitivum modum prolatis.

[z] *Idus Maiæ venere*] Hic novus est annus (U. C. 304.) et tertius decemvirorum, ut recte observat Glareanus.

[a] *Privati pro decemviris*] Se gerebant pro decemviris, cum tamen privati essent. Creati quippe fuerant in annum, qui jam elapsus erat.

Privati, &c.] Privati erant, quia in annum tantum creati fuerant. 'Imperium inhiberi' est, exerceri, ut liquet ex posterioribus. Post *honoris insignibus* repetendum *imminutis:* habebant enim totidem lictores ac antea. *J. Clericus.*

[b] *Neque animis ad imperium inhibendum imminutis, &c.*] Verbum *inhibendi*, quod plerumque accipitur pro eo quod est prohibere, seu cohibere, hoc loco dicitur pro adhibere, exercere, ut mox hoc eodem cap. 'Imperioque inhibendo acriter in paucos.' Ita cap. 59. 'Inhibitio salubriter modo nimiæ potestati:' lib. etiam IV. cap. 53. 'Consuli damnum, aliamve coërcitionem, detrectantibus militiam inhibenti.' Vult enim Livius in publicum processisse decemviros, ita ut nihil detractum remissumve ostenderent, nec de voluntate exercendi imperii, nec de insignibus prioris dignitatis, fascibus nempe, &c. Gronovii editio habet: *neque animis ad imperium inhibendum immunitis, &c.* Cujus lectionis sensus hic esse posset, ut decemviri muniti essent ani-

prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur.[9] [s] Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere.[*] Lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant,[t] spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga[c] trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. Destitutis inter Patrum et plebis odia[d] addidit[10] terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit[11] decemviros, ut senatum,[e] simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. Citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas; omnes vastati agri periculorumque imminentium

[s] *Nec tantum ipsi Romani animis ceciderant, verum contemtui quoque esse cœperant populis vicinis, qui ægre ferebant sibi Romanos imperare, qui domi liberi non essent.*

[t] *Cum homines, ac pecudes in prædam abduxissent nemine ulciscente, castra locarunt apud Eretum, recepto in ea agmine, quod populandi causa vagatum fuerat.*

1679. *imminutis.*—9 Conj. Rupert. *imperium qui ibi esse .... indignabantur.* Legit J. F. Gronov. *imperium ibi esse .... indignantibus.*—10 *Addit* Gronov.

NOTÆ

mis, sive ad exercendum prius imperium, sive ad prohibendum ne alii, finito ipsorum magistratu, imperium consulare caperent, et insignia quoque honoris pristini, armatis hominibus munivissent.

[*] A. U. C. 304.

[c] *Sed per urbem agrestium fuga*] Hi agrestes non per Urbem, sed in Urbem fugiebant. Itaque præpositio *per* referenda est ad trepidationem seu terrorem per Urbem sparsum a rusticis fugientibus ex agris.

[d] *Destitutis inter Patrum et plebis odia*] Ab utroque ordine derelictis; et cum inter odia tam plebeiorum quam Senatorum positi præsidio carerent.

[e] *Is pavor perpulit* [*perculit*] *decemviros, ut senatum*] Legendum potius videri *perpulit decemviros*, jam monui ad caput 30.

causas in se congesturos, tentationemque eam fore [12] [f] abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus,[g] mirabundam plebem convertit,[w] 'quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis [13] fieret.' Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare:[x] curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; cum et ipsi invisum consensu [14] imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium,[y] [15] [h] si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt [16] plebes. Patrum haud fere quisquam in

[w] *Ad se vertit vulgi mentes attonitas ea novitate.*
[x] *Nec nisi raro ullibi agnoscebant, notare poterant.*
[y] *Cum, quod Senatores non convenirent, id decemviri quidem ipsi conjicerent ex eo fieri, quod omnium communi consensu odiosum eorum imperium esset; plebs autem ex eo fieri existimaret, quod putarent Senatores, decemviris, utpote jam ad privatum statum redactis, Senatum vocare non licere: jam itaque initium fieri repetendæ libertatis.*

Doujat. Crevier.—11 *Perculit* Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—12 In Ms. Veith. est *conjecturos templationem eam fore.*—13 Al. *civitati.*—14 *Consensu invisum* Gronov. Doujat. Crevier.—15 Vet. lib. apud Sigon. *libertatis repetendæ.*—16 *Fremebat* Edd. a Frob. ad Drak. *fremit* Edd. ante Aldum, qui

NOTÆ

[f] *Tentationemque eam fore*] Et futurum ut ea occasione tentarent patres magistratum ipsis abrogare. Sed num *abolendi sui magistratus* potius, quam *abolendi sibi magistratus?*

[g] *Intermiserant jamdiu morem consulendi senatus* [*senatum*] Non hoc modo: sed præstantissimos quosque partim Urbe expulerant, partim occiderant falsis accusationibus; præterquam quod, sua suorumque libidine, sævitia, avaritia, honestissimis civibus necessitatem imposuerant in Latinorum aut Hernicorum sociorum oppida migrandi, odio ac metu dominationis tyrannicæ.

[h] *Jam caput fieri libertatem repetentium*] Siquidem veteres codices habent *libertatis repetendæ*, quod Sigonius affirmat, nihil erit difficultatis, modo *caput* pro initio sive principio accipiamus.

foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum[17] cesserant in agros;[i] suarumque rerum erant, amissa publica:[z 18 k] tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu[19] congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignera capienda,[l] sciscitandumque, num consulto detrectarent, referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt;[20 m] qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. Quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset,[1 n] tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

[z] *In rura quisque sua abcesserant; et, eversa re publica, privatis tantum rebus suis vacabant.*

jam *fremunt* dedit.—17 Vox *rerum* forte del. notat J. F. Gronov.—18 '*Suarum, quæ rerum erant, soliciti, amissa publica.* Vetus lectio *suarumque rerum erant, amissa publica*, id est, suis rebus operam dabant: quam formam dicendi qui non agnoverunt, mutarunt addendo de suo, *soliciti*.' Sigon. In Ms. Veith. est *omissa publica*. Vid. Not. inf.—19 *E cœtu* Gronov. Doujat. Crevier.—20 Vulg. *senatumque in posterum diem indicunt*.—1 Legebatur antea *privatisque jus abesset*. Vid. Not. Var.

NOTÆ

[i] *Indignitate rerum cesserant in agros*] Illud *rerum* si abesset, non desiderares, ait Gronovius. Nihil tamen frequentius, quam ut *rei*, aut *rerum indignitas* dicatur: nisi quod hoc loco statim sequitur ejusdem nominis *rerum* repetitio.

[k] *Suarumque rerum erant, amissa publica*] Profitetur Glareanus plerisque codicibus se scriptum legisse, *suarumque soliciti erant rerum*. Contra Sigonius veterem lectionem defendit, demto illo nomine *soliciti*: est enim sensus idoneus quem habet interpretatio supra.

[l] *Ad pignera capienda*] Qui non parebant imperio magistratuum, pignoribus captis coërcebantur, *par saisie de leurs biens*. Ita Senatoribus, qui vocati, nullaque justa de causa excusati, in Senatum non veniebant, multa dicebatur; quam donec solvissent, pignora capiebantur; et si multa soluta non esset, pignora vendebantur.

[m] *Senatumque in diem posterum edicunt*] Ita legendum: est enim *edicere* proprium magistratuum publice quid jubentium seu proscribentium edicto; quo exemplo in pari casu Suetonius in Julio cap. 80. 'Postquam Senatus Idibus Martiis in Pompeii Curiam edictus est.'

[n] *Privatisque, si res abesset*] Legebatur antea, *privatisque, jus abesset*, quod ita intelligi potest: et quibus, utpote jam non amplius magistratibus, sed privatis, deesset jus vocandi

39. Sed magis obedienter [o] ventum in curiam est,[2] quam obnoxie [3] dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de re publica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen,[p] 'Decem Tarquinios' appellantem, admonentemque, 'Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; [4] [q] quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. Quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando

2 Τὸ *est* del. Gronov. Doujat. Crevier.—3 In Ms. Veith. est *obnoxias*.—4 '*Nec nominis homines tam pertæsum esse*. Ut Rhenan. ex Borbet. sic duo Pall. *nomen*. Voss. ambiguus, *nomen is homines*. Lege, *nec nomen homines tum*

NOTÆ

Senatum. Sed meliores codices habent, ut in textu, ut sit, qui privati essent, nisi vi uterentur. Hæc sane duo vocabula, *jus* et *vis*, ut cuique notum, facile convertuntur in scribendo: utinam non ipsæ res in agendo.

[o] *Sed magis obedienter*] Aliud est *obedienter* quippiam facere, aliud obnoxie: obedit enim, quisquis dicto audiens obsequitur ultro, atque obtemperat alteri: obnoxius autem est qui alteri sic addictus est, et quasi mancipatus, ut ab ejus nutu totus pendeat; quemadmodum qui ob noxam dediti sunt, aut certe pœnæ obligati ob delictum: quæ illius nominis est origo apud Festum.

[p] *M. Horatium Barbatum isse in certamen*] Certamen verborum intellige, quod post brevem L. Valerii Potiti orationem excepit Horatius acri in decemviros oratione. Cui non multum absimilem Dionysius recitat, ut et Appii altercationes.

[q] *Nec nominis homines tum pertæsum esse*] Vult Horatius, tunc cum reges pulsi sunt a Romanis, id non nominis regii odio fecisse, quod ex se præclarum, dignumque Jove ipso, et in eo appellando, inque rege sacrificulo retentum sit; sed odio superbiæ et violentiæ Tarquiniorum. Ceterum nihil hic opus est correctione, ut vel cum Rhenano scribamus, *nec nomen homines tum pertæsum esse*, vel cum Gronovio, *nec nomen homines tum pertæsos esse*. Verbum enim *pertædet* et genitivum recipit, et aliquando accusativum: dicitnrque etiam personaliter, præsertim cum præteritum per participium quasi passivum effertur.

in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. Neque se videre, qui sibi minus[5] privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior[6] dolor libertate sua vindicanda,[r] quam cupiditas injusta dominatione, esset.[7] De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ[8] sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos;[9] postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent,' rogitare.[s] 'Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant,[10][t] ut de re publica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. Graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.'

pertæsos esse.' J. F. Gronov.—5 'Ms. *cur sibi minus*, quod est interpretatio, cum *qui* pro quomodo ponatur. Ms. Veith. *quin sibi minus.'* Stroth.—6 Multi libri exhibent *fortior*.—7 '*Dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset* Sigon. Grut. Gronov. Crevier. utique τὸ *in*, quod omnes Edd. servant, perinde ac Ms. Veith. utrobique intelligendum est.' *Stroth*. Vid. Not. inf. et Not. Var.—8 Vulg. *exequendæ*.—9 Gronov. *magistratus, creatos*. Doujat. *magistratus; creatos*. Crevier. *magistratus: creatos*.—10 Legendum notat Rupert. *nunc ita habeant*.

NOTÆ

[r] *Quanto ferocior* [*fortior*] *dolor* [*in*] *libertate sua vindicanda*] Sic vetusti: posteriores editiones *quanto ferocior*, exiguo discrimine. Nec vero admodum refert, præpositionem, *in*, bis, aut semel interponas, an tollas; itemque vocem *retinenda* inseras, an omittas. Variant quippe exemplaria. Sed utcumque legeris, sensus constat: potest enim, sublata omnino particula *in*, dici *fortior dolor libertate sua vindicanda*, pro vindicando seu asserendo libertatem suam: et si ex posteriori commate dematur vox *retinenda*, poterit τὸ *vindicanda* non minus referri ad sequens nomen *dominatione*, quam ad præcedens *libertate*.

[s] *Cujus illi partis essent, rogitare*] Interrogabat identidem Horatius decemviros, utrius ordinis sese magistratus dicerent, Senatorii, an plebeii; qui neutro ordini se probarent, omnium commodis et publicæ utilitati per omnia adversarentur.

[t] *Tunc habeant*] Repete ex superiori, *senatum*.

40. Hæc vociferante Horatio, cum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; [a] C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis,[t] orantis per sui fratris [u] parentisque ejus manes; 'Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. Multo id magis se illius causa orare, quam rei publicæ. Quippe rem publicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram.[b] Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.' Cum aliud, præterquam de quo retulissent,[11] decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatus consultum fieri.[x] Omnesque ita accipiebant,[y] privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. Censendo [12] enim, quoscum-

[a] *Non invenirent rationem, qua sive iram exercere, sive etiam veniam dare tuto possent.*

[b] *Fore ut resp. jus suum pristinum a decemviris etiam nolentibus exposcat, atque extorqueat.*

11 *Retulisset* Ms. Veith.—12 'Schotti interpretationem [vid. Not. Var.] probant Duk. et Drak. sed ille *ita* vel *hoc* ante *censendo* excidisse putabat.'

NOTÆ

[t] *Precibus, quam jurgio, similis*] Antiqua est lectio, ubi subaudiendum, ex loquendi forma Sallustio quoque et Tacito familiari, *magis*, vel *potius*. In veteri tamen codice Rhenani est *precibus quam jurgio similior*; quæ lectio et vitio et difficultate caret.

[u] *Orantis per sui fratris*] Non paulo diversam hujus C. Claudii orationem habes apud Dionysium, de tuenda Urbe adversus hostes communi consilio, deque deponendo a decemviris tyrannico imperio. Cui cum responsum ab Appio datum non esset, contestatus dicitur se Urbe discessurum, iturumque Regillum, quæ patris patria erat.

[x] *Nullum placere senatus consultum fieri*] Hanc C. Claudii sententiam Dionysius non refert: sed contra Senatusconsultum fieri eum voluisse, quo reddatur populo jus, vel alios magistratus creandi, vel decemviros continuandi: quod si ita fuit, hæc sententia parum differt a sequenti.

[y] *Omnesque ita accipiebant*] Caii Claudii sententiam hic e Livio allatam cuncti sic interpretabantur, quasi vellet decemviros non pro magistratibus, qui Senatum habere possent, sed pro privatis hominibus habendos; nam, Senatu illegitime coac-

que magistratus esse,[z] qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatus consulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: 'quonam fato incidisset,[a] mirari se' dictitans, 'ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime [13] oppugnarent: aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido

Rupert.—13 'Pro *aut hi maxime* legendum videri *et* vel *atque hi*, vel *atque*

NOTÆ

to, non poterat rite fieri Senatusconsultum.

[z] *Censendo enim, quoscumque magistratus esse*] Hoc ipso, quod secundæ hujus sententiæ auctores censebant aliquid, et sententiam dicebant, agnoscere videbantur decemviros, a quibus haberetur Senatus, esse revera magistratus, si non legitimos, si non consulares, certe qualescumque. Alioqui hæc sententia durior erat, quod vellet interregem dici; quod tunc fiebat cum nulli erant summi magistratus; unde sequebatur creandos per interregem consules; quibus creatis in nullo numero futuri essent hi decemviratus usurpatores. Ita mentem Livii perspicue aperit Schottus 3. observat. cap. 38. Horum tamen sententia ex verbis Auctoris videtur alio trahi potuisse: siquidem qui hujus erant sententiæ jubebant Senatum interregis prodendi causa coire: atque ita convocationem Senatus a decemviris imperatam minime probare videbantur.

Censendo enim, &c.] Clarus erit locus, si ordinem ejus sic constituas. *Censendo* (hoc est, sententias in senatu dicendo, quæ est nota verbi significatio) *judicabat quoscumque, qui Senatum haberent, magistratus esse; quos privatos fecerat, &c.* J. Clericus.

[a] *Quonam fato incidisset*] Aiebat L. Cornelius Maluginensis, mirari se qua ratione accideret ut ii, qui aut primo anno socii decemvirorum fuissent, quique secundo anno magna contentione petiissent decemviratum, ii nunc, vel soli, vel præ ceteris, oppugnarent decemviros: deinde mirari adhuc se cur iidem, nunc tandem hostibus ad portas consistentibus, semina discordiarum civilium spargant; postquam civitate a curis bellicis vacua et libera, neque illi, neque alius quisquam, per aliquot menses ab Idibus Maiis, in controversiam vocaverat, an justi essent ac legitimi magistratus, qui summam rerum administrabant: nisi forte qui hæc moliuntur putant rebus turbidis minus perspici posse quid agant, et quo tendant, ad res scilicet novandas, imperiumque sibi ipsis arrogandum.

minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura [b] occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, re publica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.

41. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant.[c] Ferociores [14] iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, 'ut de re publica liceret dicere. Dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque

[c] *Juniores Senatores suffragiorum numero vincentes, obtinebant, ut secundum eam sententiam Senatusconsultum fieret per discessionem.*

nunc *maxime*, jam alii monuere.' *Idem.*—14 'Sic primus Curio. Ante illum omnes et scripti *Ferocioresque*. Muretus, ut videtur, de conjectura, cum

NOTÆ

[b] *Ceterum neminem, majore cura, &c.*] Varie hic contextum refingunt atque explicant Rhenanus, Glareanus, et Sigonius; nec se satis expediunt. Eorum opiniones expendere longum et supervacaneum esset. Plana res erit si quo sensu *verum*, quo *præjudicium* hoc loco accipiatur adverterimus. *Verum* hic dicitur quod æquum ac justum est, ut cum 'verum rei pretium' dicunt jurisconsulti. Qua de re lib. II. c. 48. *Præjudicia* vero, et causæ præjudiciales, dicuntur ea quorum cognitio præcedere debet, quæque prius judicata maximum momentum afferunt ad futurum principale judicium. Cum igitur decemviris quædam quasi status controversia fieret, agereturque an magistratus, an privati essent, non ineleganter *præjudicium* causæ afferre dicitur, qui vult de eo statim agi; quod non nisi pacatis rebus tractandum contendit L. Cornelius, nec rem ullam bello anteponendam.

enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.' Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia,[15] victum imperium esset, 'Non[16] erit melius,' inquit,[c] 'nisi de quo consulimus, vocem misisse.' Et ad Valerium, negantem se privato reticere,[d] lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non, quod simulabat, consulendo,[e] diremit certamen.[17] Factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet,[f]

ferociores. Eleganter certe.' *J. F. Gronov.*—15 'Mallem transpositis vocibus, *ni audaciæ eorum pari resisteretur violentia.*' Stroth. Improbat Doering. —16 Distinctionem post *Non* posuit Doering. monente J. F. Gronov. Vid. Not. Var.—17 '*Non, quod simulabat, consulendo* ex 9. Mss. et edd. ante Rhenanum restitui cum Stroth. qui ita h. l. interpretatur: 'Cornelius complexus Appium, eo diremit certamen, ut Appius, ejus precibus motus, non consuleret Senatum ulterius de delectu habendo, quod consulere simulabat, sed cuique copiam dicendi de alia quavis re concederet.' Mihi tamen et hæc explicatio admodum dura videtur, et ipsa lectio inepta; sed non minus inepte in 9. Mss. *non quid s. c.* in uno *non qui s. c.* in alio *non inquit s. c.* et in edd. post Rhenan. *non cui s. c.* legitur. Forte Livius scripsit, *L. Cornelius complexus Appium,* adeoque precibus, *non, quod stimulabat,* vel potius *stimularet,* s. *stimulasset,* sc. Appium ad iram, ei *consulendo, diremit certamen.*'

NOTÆ

c *Non erit melius, inquit*] Monentis ex indignatione, et per iram interrogantis vox est minax: quasi dicat Appius, tibi, Horati, utilius fuerit verba non fecisse, nisi de bello quod instat, qua de re nos Senatum nunc consulimus. Sic idem Appius infra: 'proinde quiesse erit melius.'

d *Et ad Valerium, negantem se privato reticere*] *Se* ad Appium refer, qui lictorem ad Valerium comprehendendum mittebat, non ad Valerium: quasi dicat Valerius, ipso Appio privato, non debere silentium ejus nutu servari.

e *Non, quod* [*cui*] *simulabat, consulendo*] Videri volebat Cornelius Valerio prospicere, in quem ruiturus erat Appius cum lictoribus: re tamen ipsa consultum ipsi Appio ibat, quia Valerius, qui prior surrexerat, jam cœperat a limine curiæ Quiritium fidem opemque invocare.

f *Factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet*] Cum de L. Cornelio fratre decemviri, non de M. Cornelio decemviro loquatur, apparet non ipsum Cornelium veniam loquendi fecisse, sed ejus opera eam copiam ab Appio, aliisque decemviris, datam Valerio: qui cum multos oratione sua permotos videret, paratosque ad retractandas sententias quas prius dixissent, eas iterum regari postulavit: sed repugnante Cornelio, quasi re jam decreta, non obtinuit. Itaque, dominationis decemvirorum tædio, cives non pauci alio migrarunt, quorum prædia, velut desertorum, publicata verbo, revera decemvirorum asseclis donabantur.

cum libertas non ultra [18] vocem excessisset, decemviri propositum tenuere.[d] Consulares quoque ac seniores, ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo [19] ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.[20] Silentio Patrum edicitur delectus.[e] Juniores, cum sine provocatione imperium esset,[g] ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant,[h] quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus [1] oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. Bellum domi majus, quam foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia, ingenium [i] esse.[2] Hunc enim virum, egregium

[d] *Obtinuerunt decemviri quod sibi ab initio proposuerant.*
[e] *Imperatur delectus, Senatu non contra dicente.*

Rupert. Vulg. *non cui simulabant.*—18 '*Ultra* redundat.' *Rupert.*—19 *Postmodum* Gronov. Doujat. Crevier.—20 Vulg. *tribunorum adduci.*—1 '*Pro exercitibus* legendum puto *rebus civilibus.*' Stroth. Nihil mutandum monet Doering.—2 'In Ms. ant. non male legi *quam ignavum in militia ingenium esse* bene monet Schott. Obss. III. 38. Vetus et rectior forte scriptura est *gnavus* (unde *ignavus*) ut 'gnotus' et 'gnarus,' a Gr. *γινώσκω*, s. *γνόω*, et *γνωρίζω*, etsi Cic. Or. 47. 'ignavum,' 'ignotum,' et 'ignarum' ob euphoniam pro 'innavum,' 'innotum,' et 'innarum,' dici monet.' *Rupert.* Gna-

NOTÆ

[g] *Cum sine provocatione imperium esset*] Decemvirorum scilicet.

[h] *Inter se decemviri comparabant*] 'Comparare inter se' magistratus dicebantur, cum consensu mutuo ac sine sorte constituebant quam muneris partem quisque administraturus esset: quia scilicet facta rerum gerendarum et personarum comparatione quid publice privatimque expediret dijudicabant.

[i] *In Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia,* [*gnavum in militia*] *ingenium*] Non placet quod vulgo legitur, *in malitia.* Melius quod insinuat Schottus, ex cod. peranti-quo, *in militia.* Sic enim evidentius apparebit ratio cur huic Fabio Vibulano commissæ sint belli gerendi partes. Sed quod in eo codice legitur *ignavum* pro *gnavum*, atque a Schotto probatur, quasi dicat Livius Fabium in militia minus ignavum; id sensus pati non videtur. Etenim il-

olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. Huic bellum in Sabinis, M'. Rabuleio et Q. Pœtelio[3] additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

42. Nihilo militiæ, quam domi, melius res publica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. Alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Æquis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. Persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quæ tamen[4] non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant[5] terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent,[6][k] decemvirosque, ab arce Tusculi

vum dant Gronov. Doujat. Crevier. Vid. Not. Var.—3 Al. *Pœtilio*.
4 *Qui tum* Edd. a Sigon. ad Drak.—5 Tò *erant* del. Gronov. Doujat. Cre-

NOTÆ

Iud *minus* non refertur ad posterius hoc vocabulum, sed ad nomen *constans*.

[k] *Arma Tusculum ad supplementum decernerent*] Recte, ni fallor, Gronovius emendat levi unius literæ mutatione. Quid enim est *arma decernere ad supplementum?* Legit itaque *arma Tusculum ac supplementum:* et intellige *arma illis*, qui ea in fuga amisissent, *supplementum* in locum cæsorum: *des recrues*. Ita se rem habuisse scribit Dionysius.

degressos,[7] [l] in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

43. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium [m] in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem,[f] prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. Datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites,[n] ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. Nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se prævalidus,[o]

[f] *Qui ex odio in decemviros mentionem apud milites gregarios clandestinis colloquiis injiciebat creandi tribunos plebis, et secedendi a patriciis.*

vier.—6 'Pro *ad* eleganter conjecit J. F. Gronov. *ac.*' Doering.—7 'Pro *digressos*, quod in omnibus et vett. codd. et edd. extat, primus edidit J. F. Gronov. *degressos*.' Idem.

NOTÆ

[l] *Decemvirosque, ab arce Tusculi degressos*] Intellige *degressos* de tempore præsenti, id est, digredientes. Jubebat enim Senatus ut decemviri, qui Tusculum velut in arcem cogente exercitu confugerant, inde digrederentur, neque intra oppida exercitum continerent, quod pavoris erat indicium, sed in castris agerent, ipsique oppidis præsidio potius essent, quam ab oppidis, locisque munitis præsidium peterent.

[m] *L. Siccium*] Alias *Sicinium*, de quo ad cap. 31. Hic cum in Urbe multos sermones adversus duces spargeret, accitus ab Appio, qui eum post alios complures clam de medio tollere per collegas in animo habebat, ejus hortatu ad castra Crustumerina profectus est cum nomine et potestate legati, quasi de rebus bellicis acturus cum ducibus, quarum longo experimento magnam peritiam esset consecutus. Ab illis perbenigne in speciem acceptus, in exercitu, eorundem rogatu, mansit: cumque auctor eis esset transferendi castra in alium locum, illi hac usi occasione, eum cum centum electis levis armaturæ, ut locum specularetur vallo opportunum, miserunt. Cum itaque ad asperum admodum locum pervenisset, ubi equus non nisi lento gradu incedere posset, in eum omnes prout mandatum fuerat irruerunt, eumque strenue pugnantem, nec inultum, cum famulo interfecerunt: uti Dionysius narrat.

[n] *Quos miserant expeditionis ejus comites*] Quos scilicet decemviri Siccio dederant, quasi futuros ipsi comites in ea expeditione: re ipsa ut sicarios agerent.

[o] *Cum ipse se prævalidus*] Cum Siccius, qui validus erat corpore, (quanquam vergente jam ætate,) circumventum se videns, se magno animo, et respondentibus animo viribus, defenderet.

pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

44. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo[8] eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat,[p] vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur.[9][q] Desponderat[10] filiam L. Icilio tribunicio,[r] viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ar-

8 Conj. Rupert. *fædum*.—9 Vet. lib. ap. Sigon. *liberi quoque instituebantur*.

NOTÆ

[p] *Honestum ordinem in Algido ducebat*] Cave Rhenano credideris, qui quod L. Virginius plebeius esset, quodque pedibus Romam venisse atque in Algidum reversus esse dicatur, tentat num legendum sit, *pedestum ordinem in Algido ducebat*. Quid enim ad rem pedibus, an equo uteretur? Hoc constat, pedites duxisse. Cur igitur honestum ei ordinem invideamus? Centurionem eum vocat auctor de Viris Illustribus, et Dionysius.

[q] *Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur*] Uxor Numitoria nomine, jam defuncta, mariti exemplo bonis moribus fuerat prædita; idemque vitæ institutum secuta. Nec aliter, mortua quantumvis matre, instituebantur communes liberi: illa scilicet filia Virginia. Nam liberorum appellatione unicus filius filiave intelliguntur, aut nepos neptisve.

[r] *L. Icilio tribunicio*] Sp. Icilii f. qui primus tribuniciam potestatem constituerat atque acceperat.

dens,[11] [s] pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat,[g] ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: [t] quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus.[h] Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant,) [u] minister decemviri libidinis [12] manum injecit; [x] serva sua na-

[g] *Pudicitia velut septo munita et clausa.*
[h] *Existimans Appius, injuriam facile inferri posse virgini, quia ejus pater aberat.*

—10 Vulg. *Desponderant.*—11 *Appius amore amens* al. prob. J. F. Gronov. Vid. Not. Var.—12 '*Minister libidinis decemviri* (ita forte leg. transpositis vocibus, vel *decemviralis*, nisi verbum *decemviri* est glossa) M. Claudius, qui inf. cap. 57. pr. *minister cubiculi* Appii *cliens* dicitur. Mox in Mss. rotundius legi, *serva sua natam*, (sc. dicens,) *servamque appellans sequi se jubebat*, monet Gronov. [et ita dat Kreyssigius.] Bauerus mavult legi *servam quoque*, nisi verba ab ipso Livio sint transposita, aut *que* positum pro *quoque*, etiam, sicut et

NOTÆ

[s] *Appius, amore ardens*] Veteres melius forte, *amore amens.*

[t] *Secundum libertatem postulantibus vindicias*] Vindiciæ generaliter significant et controversiam de momentaria possessione, et ipsam possessionem temporariam rei controversæ, *la récréance.* In liberali autem causa, seu status controversia, qua quis a libertate in servitutem, aut contra a servitute in libertatem vindicabatur, recte petuntur vindiciæ secundum libertatem, id est, pro libertate, *en faveur de la liberté:* ut nempe, lite pendente, is, de cujus libertate quæritur, interim in possessione libertatis sit, et pro libero habeatur. Veteri porro jure, quod nuper in XII. Tabulas translatum fuerat, cavebatur, ut qui de statu suo litigaret, in possessione libertatis constitueretur, et interea liberi loco esset. Sic Appius adversus legem a se ipso nuper latam hunc M. Claudium instruebat.

[u] *Ibi namque in tabernis literarum ludi erant*] Progrediens itaque in forum Appius, puellam in ludo literario, qui in taberna erat, literas addiscentem viderat: eamque deperire cœperat. Neque, quod Rhenanus vult, pro *in tabernis* scribendum *in tabernaculis*, quasi vilius sit tabernæ nomen, quam ut Grammaticis conveniat; quos et illis temporibus Romæ nondum cognitos contendit. Sed et *tabernæ* librariorum, argentariorum, medicorum dicuntur: nec minus apertæ esse solent in foro, quam tabernacula, ut qui in iis sunt a prætergredientibus cerni ac notari possint; (nisi utraque clausa sint;) quo casu eo commeantes, aut inde exeuntes omnium oculis patent. Puellæ autem ludimagister sufficit, nec Grammaticis opus. Satis est si literas noverit: *qu'elle sache lire et écrire.*

[x] *Manum injecit*] Qui rem apud prætorem vindicabat, et suam esse asserebat, injecta manu apprehendebat: ex quo more est illud Paridis apud Ovidium: 'Ut dicam mea sunt,

tam (servamque appellans) esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum.[y] Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. Notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat.[i] Jam a vi tuta erat; cum assertor nihil opus esse multitudine[z] concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal[a] Appii perventum est. Notam judici fabulam petitor,[13] quippe apud ipsum auctorem argumenti,[b] peragit; puellam, domi suæ natam,[c] furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei [14] esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso

[i] *Divulgatur et cum laude identidem repetitur a plebe nomen Virginii et Icilii, velut hominum popularium. Auctoritas et favor Virginii patris et Icilii sponsi eos qui ipsis noti erant propitios reddebant virgini: turbam autem eidem conciliabat ipsa indignitas rei.*

ipsam.' *Rupert.*—13 '*Ad tribunal Appii perventum est.* Aut particula excidit, scribendumque: *Ut ad tribunal Appii perventum est, notam judici fabulam, &c.* aut certe aliter distinguendum: *vocat puellam in jus. Auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est. Notam judici fabulam petitor.* Quod videndum censet Sigonius, 'quid sit, quod quidam libri veteres habent, *Adjutoribus, qui aderant, assequentibus;*' ego idipsum non prius videndum quam conspuendum censeo, tanquam audaciæ et ignorantiæ subolem.' *J. F. Gronov.*—14 *Ei* del. Grut. Gronov. Doujat. Crevier. all.

NOTÆ

injiciamque manum.'

[y] *Cunctantem vi abstracturum*] Hic, ut in superioribus, intelligendum *dicens*, se per vim eam abducturum, si cunctaretur sequi.

[z] *Assertor, nihil opus esse multitudine*] Assertor hic vocatur M. Claudius qui asserebat et vindicabat Virginiam in servitutem: alias de eo dicitur qui vindicat in libertatem; et ante Justinianum non aliter ordinari poterat causa liberalis, quam per assertorem, id est, nisi homo liber periculo suo causam susciperet pro eo de cujus statu agebatur: idque ideo ne forte servus adversus dominum in judicio consisteret.

[a] *Auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal*] Cum ii, qui aderant puellæ suaderent, ut vocata in jus de more iret: perventum est ad tribunal Appii. Cetera, quæ conjicit congeritque Sigonius, ipseque Gronovius, nihil hic moror.

[b] *Quippe apud ipsum auctorem argumenti*] Totius sane fabulæ, sive comœdiæ, argumentum atque ordinem Appius concinnaverat. M. Claudius jussa tantum exequebatur.

[c] *Puellam domi suæ natam*] Fingebat ex ancilla paterna apud se natam hanc puellam, atque ab ea ex compacto Numitoriæ, quæ nullos pariebat liberos, furtim traditam, a Numi-

Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ,[d] cum Virginium rei publicæ causa dixissent abesse,[e] biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

45. Appius decreto præfatus, quam libertati faverit,[f] eam

NOTÆ

toria pro sua suppositam, et educatam. Ejus rei ad se paulo ante delatum indicium.

[d] *Advocati puellæ*] Propinqui vel amici qui puellam comitabantur. Hæc enim prima ejus nominis significatio est, quod reus necessarios suos advocaret, ut sibi periclitanti vel jus suggererent, vel certe gratia, præsentiaque sua, opis aut favoris aliquid ad judices afferrent. Alii ergo advocati ab oratoribus et causidicis; quanquam posterioribus temporibus ad hos quoque tractum est advocatorum nomen.

[e] *Cum Virginium rei p. causa dixissent abesse*] Certissima æquissimaque excusationis causa per leges est absentia reip. causa, qualis procul dubio erat Virginii pro patria militantis. Quapropter cum jure Romano solus pater filiæfamilias idoneus esset defensor, non immerito advocati Virginiæ rem differri postulabant: præsertim cum non ultra biduum differri peterent.

[f] *Quam libertati faverit*] Explananda nobis hæc Appii oratio, qua iniquitatem decreti sui tueri nititur. Præfatus primo se libertati favisse, idque vel ex sua illa lege apparere quæ adducatur ab amicis Virginii, deinde subdit jus, ea lege constitutum, servari quidem in gratiam libertatis debere, utpote in universum æquitati consentaneum. Verum distinctione utendum, et causarum ac personarum varietate jus quoque variare. Legem, qua cavetur vindicias secundum libertatem dari, de iis accipiendam esse, qui quæve, cum in servitute sint, asseruntur in libertatem: hæc enim actio cuivis e populo patet, et is eave, de cujus statu agitur, interim dum lis peragitur, sui ipsius quasi possessor habetur. At in hac facti specie, cum in servitutem vindicetur puella, quæ in patris potestate esse dicitur, aliud obtinere. Hæc enim a solo patre defendi potest, qui si absit, ut nunc Virginius, nullus est alius idoneus defensor; nec æquum est ut dominus ejus corporis possessione alteri extraneo cedat. Post hanc præfationem pronuntiavit Virginium accersendum: interea vero actori præripiendum non esse jus suum, aut impediendum quominus puellam abducat, ea lege ut spondeat eam in jure sisti, atque exhiberi, ubi advenerit is qui pater dicitur. Sed præterquam quod generaliter scripta lex erat, favorabiliorque videtur causa ejus qui ex libertate rapitur in servitutem, quam ejus qui ex servitute in libertatem asseritur, certum est ex patris absentia nihil detrahi patriæ potestati; atque in persona virginis, ob periculum pudoris, longe erat æquius possessionem corporis,

ipsam legem declarare, quam Virginii amici[15] postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur[16] in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placére itaque patrem arcessi, interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.' Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus reclamare[17] auderet;[g] P. Numitorius, puellæ avunculus,[18] et sponsus Icilius interveniunt. Dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor 'decresse' ait:[h] vociferantemque Icilium summovet. Placidum[19] quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. 'Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,' inquit, 'ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus.[20] Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum

15 In Ms. Veith. est *virginis amici.*—16 Vet. lib. apud Sigon. *In iis enim qui asserantur. Qui asserantur* quoque Ms. Veith.—17 '*Reclamare* e Mss. quibusdam et edd. antt. revocavi pro vulg. *recusare:* nam illud multo elegantius et aptius est, dura vero dictio, 'adversus injuriam decreti magis fremere, quam recusare,' sc. id decretum; neque ab uno vel altero id recusari s. rejici vel repudiari potest.' *Rupert. Reclamare* dat et Kreyssigius. *Recusare* habent Gronov. Doujat. Crevier. Drak. et Stroth. Sed notat Doering. 'Eleganter pro *recusare* conjiciebat J. F. Gronov. *reclamare.*'—18 *Avus* Mss. et edd. antt.—19 In Ms. Veith. est, *lictor descende, ait, vociferantemque Icilium summove. Cum placidum, &c.* Vid. Not. Var.—20 Vulg.

NOTÆ

re dubia, apud eum esse qui hactenus pater habitus esset, quam apud eum qui dominum se nunc primum diceret, necdum probasset.

g *Quam quisquam unus recusare auderet*] Gronovius, *reclamare auderet.* Intelligi tamen posse agnoscit, *id recusare.* Potest et per Zeugma, optimis Græcis et Latinis scriptoribus usitatissimam figuram, ex præcedentibus *injuriam decreti* repeti vox *decretum*, ut sit *decretum recusare.*

h *Lictor decresse ait*] Id est, *decrevisse* ea de re decemvirum: atque ita post interpositum decretum frustra Numitorium Iciliumque advenire. Hos tamen ante decretum intervenisse Dionysius auctor est.

patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium[1] et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. Neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit,[i] conditionem[2] filiæ quærendam esse.[k] Me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.'

46. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium cirmumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Cum Appius, 'Non Virginiam[3] defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis[4] quærere,'[l] diceret; 'non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et li-

****

nuptamque pudicam habiturus.—1 *Non quia tribunicium aux.* Ms. Veith. mox in eodem est, *duasque arces l. t. ademisti.*—2 'Cic. Philipp. II. 38. 'filiam ejus, sororem tuam ejecisti, alia conditione quæsita.' Secundum hunc locum Ciceronianum possis suspicari, excidisse fortasse voculam *aliam* ante *conditionem* in nostro loco.' *Doering.*

3 *Virginem* Ms. Veith.—4 'Forte leg. *seditioni* h. l. et inf. c. 50. more

NOTÆ

[i] *Si hujus vindiciis cesserit*] Si prosecutus non fuerit has filiæ vindicias, vel potius si victus fuerit actione vindiciarum a M. Claudio mota. Vindiciæ enim pro ipsa actione aliquando accipiuntur.

[k] *Conditionem filiæ quærendam esse*] Id est, quærendum filiæ sponsum. Conditio quippe ad conjugium sæpe refertur; sumiturque quasi pro persona paris conditionis, et quæ, spectatis omnibus adjunctis, ad nuptias cum aliquo aut aliqua ineundas idonea sit: *un parti sortable.* Innuit itaque Icilius, si servilis conditionis pronuntietur Virginia, se ejus conditione non usurum, quæ solennia erant in renuntiandis sponsalibus verba, id est, eam non ducturum uxorem.

[l] *Locum seditionis quærere*] Gronovio videtur scripsisse Livius *seditioni*, qua forma dicitur 'locum insidiis quærere.'

bertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum:[m] a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur.[n] Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore:[k] nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores. Contentum se suis lictoribus fore.' Cum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam,[5] et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellæ,[o] ut vindicaret, sponsoresque daret;[6] atque id ipsum agi diceret Icilius,[l] sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multitudo,[p] et se quisque

[k] *Se legislatorem non deserturum legem a se latam: sed veram ejus sententiam tuiturum: sibique decemviro non defuturam animi firmitatem summo magistratu dignam.*

[l] *Icilius se hoc ipsum agere dixit; ut sponsores nempe quæreret.*

Livii, quem multis exemplis illustrant Gronov. et Drak.' *Rupert.*—5 Ms. Veith. *recta via ad portam.*—6 Idem cod. *vindicaret, vades, promissores sponso-*

NOTÆ

[m] *Neque decretum interpositurum*] Vide c. 47. verbo 'decresse.'

[n] *Vindicarique puellam in posterum diem pateretur*] Volebat Appius, ex interpretatione Budæi, atque aliorum, permitti a M. Claudio ut puellæ darentur vindiciæ secundum libertatem, eaque interim in libertatem assereretur, et in possessione libertatis esset usque in posterum diem, quo eam sisteret absque procrastinatione; quæ vera est, opinor, Auctoris sententia: quanquam ita posset intelligi, ut sineret actor actionem, qua ipse puellam in servitutem vindicabat, in diem posterum differri.

[o] *Cum instaret assertor puellæ*] Assertorem hic vocat, ut antea c. 44. M. Claudium, qui Virginiam asserebat in servitutem; non L. Icilium, ut Glareanus putabat, a Sigonio reprehensus. Sed cum eo die decretum se non interpositurum Appius dixisset, et consensu actoris permitteretur puella vindicantibus in libertatem, instabat M. Claudius, ut sibi ab Icilio seu quo alio interim vindicante darentur sponsores sive fidejussores de puella postridie sistenda.

[p] *Manus tollere undique multitudo*]

paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, 'Gratum est,' inquit; 'crastina die vestra opera utar. Sponsorum nunc satis est.' Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius,[q] nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, 'ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.' Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumto[7] profectus Virginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

47. At in urbe prima luce, cum civitas in foro[r] expectatione erecta staret, Virginius sordidatus[s] filiam suam[8] obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione[m] in forum deducit. Circumire ibi et prensare[9] homines cœpit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere,[n] 'Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta[t] in bello plura memorari possent. Quid

[m] *Magno comitatu advocatorum, sive amicorum.*

[n] *Non modo suppliciter rogare auxilium tanquam arbitrarium, et precanti sibi ex mera illorum liberalitate, aut misericordia præstandum; sed tanquam sibi ab ipsis debitum poscere.*

resque daret.—7 Legendum monet Sigon. ex vet. lib. *Jam enim c. s.*

8 'Pro *suam* in Mss. et edd. ante Curionem *secum*, unde Gronov. conj.

NOTÆ

Multitudinis consensum elatis protensisve a tota concione, aut ejus majori parte, manibus indicari solitum nemo nescit. Atque hic mos in eligendis quoque Episcopis diu inter Christianos valuit: unde χειροθεσίας apud Græcos nomen.

[q] *Omissis rebus aliis præ cura unius*] Omnes causam Virginiæ pro sua ducebant, adeo ut huic uni intenti essent, et aliarum rerum suarum oblivisceerentur.

[r] *Cum civitas in foro*] Vides aliud esse urbem, aliud civitatem. Urbis nomine proprie intelligimus ædificia mœnibus septa: civitas populum magis significat, et cives ipsos.

[s] *Virginius sordidatus*] Morem hunc mutandæ vestis, et lugubri ac squalido, cum amicis, habitu adeundi judices, usurpatum a reis jam notavimus.

[t] *Ferociter facta*] Mallem *fortiter facta*, si vetusti libri patiantur. Virginius enim, de se loquens, nescio an ferociam ipse suam honeste jactaret.

prodesse, si, incolumi Urbe, quæ, capta, ultima timeantur,[o] liberis suis sint patienda?' Hæc prope concionabundus[u] circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit:[10] et, ultro querente pauca petitore,[x] 'quod jus sibi pridie per ambitionem[p] dictum non esset,' priusquam aut ille postulatum peragerst, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum[y] auctores antiqui tradiderint. Quia nusquam ullum[11] in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse[12] vindicias secundum servitutem.[z] Primo stupor omnes admiratione rei

[o] *Nihil hæc sibi prodesse, siquidem liberi sui, salva licet civitate, pati cogantur extrema, quæ timeri solent urbe capta.*
[p] *Ex studio gratificandi plebi.*

cum.' Duk.—9 Vulg. *prehensare.*—10 *Ascendit* Edd. ante Drak. et Ms. Veith. —11 In Ms. Veith. est *tradiderunt.* *Quia nusquam nullum.*—12 'Vet. lib.

NOTÆ

[u] *Hæc prope concionabundus*] Concionari aliquid, pro eo quod est de re aliqua concionem habere, satis novum videri posset. Sed *hæc concionabundus* magis adhuc mirum. Et tamen eodem loquendi genere utitur lib. v. ac x. Dicit 'concionabundum,' pro eo qui concionantis more dicit, jactatve aliquid.

[x] *Et, ultro querente pauca petitore*] Appius moræ impatiens, priusquam actor ipse M. Claudius postulationis suæ formulam peregisset, nec spatio patri dato pro filia contradicendi, id est, lite non contestata, paratos loqui interrumpit. Vide an *interfatur* accipiendum sit pro, interdictum profert.

[y] *Forsan aliquem verum*] Glareanus simplicius putat *tradiderunt:* Gronovius mavult cum Veteribus *tradiderint.* Ego haud multum interesse puto utro modo legatur. Ceterum non ait absolute Livius verum sermonem se nusquam invenisse, sed verisimilem. Et Dionysius orationem refert, velut huic decreto ab Appio præmissam, qua, testem magis quam judicem agens, dicit se jam olim, cum M. Claudii tutor esset, compertum indicio habuisse hanc puellam ex pupilli ancilla natam, atque ab uxore Virginii suppositam pro sua.

[z] *Decresse vindicias secundum servitutem*] Sigonio non placet illud *decresse vindicias;* cum veteres libri scribant *dedisse,* et Noster hoc genere loquendi sæpe usus sit, dixeritque semper, 'dare vindicias,' nunquam 'decernere.' Ait præterea se legendum

tam atrocis defixit. Silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein [13] cum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem,[q] lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, 'Icilio,' inquit, 'Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. Non spero esse passuros[r] illos, qui arma habent.' Cum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

48. Decemvir, alienatus ad libidinem [14] animo,[s] negat, 'hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quenquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiesse erit melius.

[q] *Cum M. Claudius accederet ad virginem abducendam inter circumstantes matronas.* [r] *Confido toleraturos non esse.*
[s] *Animo ab aliis omnibus rebus ad libidinem traducto.*

dedisse: ego *dare se* legendum puto.' *Sigon.*—13 *Deinde* Gronov. Donjat. Crevier.

14 *Alienato* Edd. omnes præter princ. et Drak. et ita legendum monet Bauer. *Alienatus* defendit Rupert. et pro *ad libidinem* conj. *ab libidine* vel *ob*

NOTÆ

putare *dare se;* nam tempus præsens, inquit, quæritur: quod mihi dubium fit ex superioribus; non enim juris adeo erat ignarus Appius, ipse juris conditor primarius, ut ignoraret consistere non posse decretum parte altera inaudita prolatum. Quare non videtur loqui de decreto quod nunc pronuntiet, sed de eo quod pridie, audito petitore, auditis Virginiæ advocatis, protulerat. Nec obstat quod primo die decretum a se non interponendum denuntiaverat. Etenim nec mirum esset si præ amoris impotentia sibi non constaret: et cum promiserat se decretum eo die non interpositurum, id de novo decreto post auditum Numitorium et Icilium non interponendo intellexisse potuit, non de revocando decreto quod ante horum adventum pronuntiaverat initio c. 45. Porro *vindicias dare secundum servitutem,* vel *ab libertate,* idem est ac pronuntiare interim pro servo habendum eum de cujus statu quæritur.

I,' inquit, 'lictor, summove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.'[a] Cum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat.[f] Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, 'Quæso,' inquit, 'Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te[15] sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit; ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.' Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ[16 b] ad tabernas, quibus nunc Novis[c] est nomen. Atque ibi ab lanio cultro arrepto, 'Hoc te uno, quo possum,' ait, 'modo, filia, in libertatem vindico.' Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, 'Te,' inquit, 'Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.'[d] Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. Ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente,[17] ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo:[e] sce-

[f] *Stabatque puella derelicta, velut præda ad injuriam exposita.*

libidinem.—15 Vulg. *si inclementius in te.*—16 Alii legendum monent *Cluacinæ.* In Ms. Veith. est *prope Cloatineas tabernas.*—17 *Prosequentium juvenem* Edd. ante Ald. et Crevier. pro *tuente* al. *ruente.*

NOTÆ

[a] *Ad prehendendum mancipium*] 'Prehendere' domini est servum abducturi; 'comprehendere' lictorum reos vincire parantium.

[b] *Prope Cloacinæ*] Alia Romæ fuit Cloacina Dea, cujus effigies in Cloaca magna fuerat inventa: alia Venus Cluacina, a cluendo dicta, quod est purgare, quia purgato a pugna exercitu, post compositum cum Romulo fœdus, a Tatio Sabinorum rege dedicata esset. Nam et eadem 'Venus armata' dicebatur. Hujus templum in foro collocat Plinius lib. XV. idcirco de hac opinor accipiendus Livius, legendumque *Cluacinæ.* Nam Ædicula Cloacinæ in quinta Urbis regione erat, cum forum Romanum, in quo hæc gesta, fuerit in regione octava.

[c] *Ad tabernas, quibus nunc Novis*] Tabernæ Novæ, opinor, in vico Novo, ubi posterioribus quoque temporibus ludi literarii.

[d] *Tuumque caput sanguine hoc consecro*] Diis manibus devoveo. Tralatitia est consecratio, qua quis morti destinatur.

[e] *Exsangue corpus sublatum ostentant populo*] Vides in omnibus con-

lus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, 'Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?' ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum, et maxime Icilii, vox tota, tribuniciæ potestatis[u] ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

49. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem[18] arripi; postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius: qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium[f] aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit.[g] Sequuntur Horatius Valeriusque. Eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius[h] discedere a privato

[u] *Tota illorum oratio spectabat ad tribuniciam potestatem, &c.*

NOTÆ

gruere hanc reip. mutationem ex cæde Virginiæ cum ea quæ ex Lucretiæ cæde ante annos sexaginta contigerat: de qua c. 59. lib. I.

[f] *Si jure ageret, vindicare se a privato Icilium*] Privatum iterum hic vocant Appium Valerius et Horatius, quod eum pro magistratu non habeant, ut nec ceteros decemviros, qua de re cap. 40. et 41. Ceterum privatus sibi ipsi jus dicere non potest, aut quenquam auctoritate ac nutu proprio prehendere; ac ne rem quidem suam alteri per vim avellere: sed horum omnium causa eundum est ad magistratum; cujus ea jussu et auctoritate fiant.

[g] *In concionem Appius ascendit*] In ædem Vulcani, quo populum ad concionem evocavit: sed pauci secuti sunt: nam Valerius cum suis alteram fori partem occupavit, ostensoque Virginiæ corpore majorem concionem congregavit.

[h] *Pro imperio Valerius*] At Valerius privatus erat, quo ergo jure pro imperio aliquid jubebat? Nempe in pari causa, et ex consequenti inter duos privatos, potior est causa prohibentis. Et *pro imperio* jubere dici potest, ut, quasi imperium penes Valerium fuisset, ita ex rerum necessi-

lictores jubebat: cum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatus[19] deinde consiliis,[l] ad quæ ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidaverat,[20] senatum postremo vocari jussit. Ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

50. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio[1 k] erant, nuntiant decemviris, 'ut omni ope ab seditione milites contineant:' ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit.[l] Nam, præterquam

18 *Detrectantem* Gronov.—19 *Agitatis* Edd. a Sigon. ad Drak.—20 'Corruptus vulgo in omnibus edd. est hic locus, quæ exhibent, *atque ex o. p. ass. m. a. trepidus:* at in Ms. Veith. immo in omnibus Mss. sine varietate est *trepidaverat*. Judicent lectores, cujus sit audacia minor, reliquorum editorum, qui *trepidaverat* in *trepidus*, an mea, qui *atque* (quod in uno cod. plane deest) in *ad quæ* mutaverim. Sæpius autem *ad* et *at* a librariis permutatur, de quo videatur Drak. ad cap. 17. hujus libri. Hic quidem vir acutissimus paulo majori mutatione legi jubebat: *Agitatus deinde consiliis, postquam .... trepidaverat.*' Stroth. 'Pro *ad quæ* etiam conjicere possis *per quæ*.' Rupert.

NOTÆ

tate se gereret.

[l] *Agitatus* [*Agitatis*] *deinde consiliis*] Ita reponit Glareanus ex veteri, ut ait, libro: sed quod editiones non paucæ habent, *agitatus consiliis*, id forte non omnino respuendum: significat enim varietate consiliorum, quæ omni ex parte, et in omnem partem ingerebantur, agitatum et fluctuantem Oppium initio assensum iis omnibus quæ proponerentur, tandem eo descendisse, quod plures auctores suadebant, ut Senatum vocari juberet.

[k] *In monte Vecilio*] Nullum eo nomine montem extra hunc locum legi fatetur Glareanus, nec indicant alii. Opinor *in monte Algido* legendum, quod omnes auctores tradunt. Eutropius inprimis post Nostrum sup. cap. 44. Irrepsit in id nomen non absimile mendum in vulgatis Dionysii exemplaribus: legitur enim ἐν Λαγαδίῳ, in Lagadio, nam emendatiores ἐν Ἀλγίδῳ exhibent.

[l] *Motum excivit*] Tanto magis quod noctu in castra pervenit, cum lucernæ jam primum accensæ essent, militesque corpus curarent. Tenebræ autem horrorem quendam seipsis injiciunt.

quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab Urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est;[m] strictum etiam telum,[2] respersusque ipse cruore,[n] tota in se castra convertit. Et togæ, multifariam in castris visæ,[o] majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, 'quid rei esset,' flens diu vocem non misit:[p] tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens[q] manus, commilitones appellans, orabat, 'Ne, quod

1 Legendum opinatur Doujat. *in monte Algido.*—2 Sigonius vocem *tenens*

NOTÆ

[m] *Agmine prope quadringentorum hominum veniens . . . conspectus est*] Auctor de Viris Illustribus ait, Virginium corpus filiæ humeris gerentem ad exercitum profugisse: sed non facile intelligas qua ratione humeris deferri corpus per sedecim milliaria intra paucas horas potuerit. Tantundem enim Algidum Roma distabat, aut eo amplius. Verosimilius Noster et Dionysius, Virginiæ corpore inter propinquorum manus relicto, abiisse. Quod tamen Dionysius equo vectum Virginium in castra rediisse narrat, parum mihi videtur probabile, siquidem agmine prope 400. plebeiorum comitatus venit.

[n] *Strictum etiam telum, respersusque ipse cruore*] Evaginatum cultrum intellige, quem ex lanionis taberna Virginius rapuerat. Quamvis enim telum, inde dictum quod τῆλοθεν, sive e longinquo, vibretur, inspecta origine ea tantum complectatur quæ mittuntur manu; latius tamen sumta, 'teli appellatione significatur et ferrum et fustis, et lapis, et denique omne quod nocendi causa habetur.' Ceterum Sigonius vocem *tenens* hic desiderat, ut sit, *strictum etiam telum tenens*, sine qua nullum aptum sensum esse posse putat. Repugnat Robortellus, ostenditque absque ea voce constare sententiam. Duo enim administrationem militibus injecerunt: primo telum strictum, deinde ipse Virginius sanguine conspersus. Mihi elegantior videtur vulgaris sententia, quam post Robortellum Gronovius probat. In ea latet forte figura quam zeugma vocant: cum scilicet uni tantum palam tribuitur, quod ad plura trahi vult Auctor. Hic ergo illud *respersus cruore*, quod dicitur de Virginio, nihil vetat de telo quoque intelligi, quasi Livius dixisset, 'strictum etiam telum respersum cruore, et ipse respersus cruore Virginius.'

[o] *Togæ, multifariam in castris visæ*] Urbanus Romanorum habitus toga, quæ primis reip. temporibus communis fuit vestis tam diurna quam nocturna, virorum, et mulierum, Nonio ac Servio testibus. Castrensis, sagum, quod brevius, atque ad pugnandum accommodatius.

[p] *Vocem non misit*] Sic antiquum exemplar apud Rhenanum, alii *non emisit*, quod eodem recidit.

[q] *Supinas deinde tendens*] Misericordiam opemque implorantis est.

scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se, ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ [3] vivere licitum fuisset.[r] Cum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia,[4] liberos,[s] misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse.[5] Nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrænatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. Quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem [6] occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. Ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.' Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, 'nec illius do-

hic desiderat, ut sit, *strictum etiam telum tenens*.—3 'Mallem legi hoc loco *cariorem futuram fuisse*. Ceterum vett. libb. habent, *libere ac pudice*, sine diphthongo.' *Sigon*. Vid. Not. Var.—4 Deest verbum *vivere*, inquit Sigon.—5 '*Illis etiam filias, sorores, conjuges esse*. Ro. Andreæ, Bec. Mog. Asc. et ceteræ, *Illis quoque filias*. Gryphius, *Illis quoque etiam*. Mss. et Campanus et Juntas, *Illis quoque enim filias*: cui meum calculum appono. Vulgatum in primo reperio Curione.' *J. F. Gronov*.—6 *Misera, sed honesta morte* Ms. Veith. et Edd. plerique ante Ald. Sigon. Gronov. Doujat. Crevier. all.—

NOTÆ

Hinc apud Virgilium II. Æneid. 'tendensque supinas Ad cœlum cum voce manus.'

[r] *Si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset*] Sic sane melius, quam quod Sigonius profert, *libere ac pudice*, ex libris manu quidem exaratis, sed, ut Gronovius affirmat, minus veteribus, qui diphthongos plerumque non exhibent.

[s] *Quam contumelia, liberos*] Negat summa cum ratione Gronovius hic deesse verbum *vivere*, quod Sigonius desiderabat: neque enim id volebat Virginius, præstare si morte amitterentur, quam si contumelia affecti viverent: sed præstare si avelleretur a parentibus morte, quam servitute, quæ in alterius potestatem eos non sine contumelia transferret. Immo tolerabilius esse si filiam morte præcipiti, quam si infamia stupri pollutam pater cerneret. Sic enim non potest in numero liberorum haberi ab honesto parente, cui honor familiæ vita carior.

lori, nec suæ libertati se defuturos.' Et immixti turbæ militum togati, cum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint[7] videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse; insecutique, qui[8] Appium[t] prope interemtum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa,[u] et Romam proficiscerentur. Decemviri simul[x] his,[9] quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati,

7 Conj. Doering. *debuerint.*—8 '*Insecutosque* Edd. ante Clericum et præter unum omnes Mss. quibus accedit Ms. Veith.' *Stroth.* Pro *qui* conj. Rupert.

NOTÆ

[t] *Insecutique* [*insecutosque*], *qui Appium*] Non placet Gronovio eos, qui cum Virginio venerant, narrare secutos alios, qui referrent Appium isse exulatum, aliaque post discessum Virginii acta: unde non abs re conjicit scripsisse Livium in nominativo *insecutique qui Appium, &c.* ut hominum in castra ex Urbe profectorum genera duo rectius distinguantur; atque ad priores, qui cum Virginio advenerint, referatur pars longioris hujus periodi prior, hæc ad posteriores. Sed qua ratione fieri potuit ut Virginius et primi ejus comites actum de decemviris esse nuntiarent; cum illis discedentibus Appius pro tribunali sederet armatis septus, nemine adhuc seditionem aperte movente; nisi quod res et vota sua solent homines in majus etiam cum mendacio extollere? Tentabam num detracta conjunctione *que*, et posteriore periodi parte (a particula *simul*) relata ad eos qui ultimo loco advenerant, res sic explicari posset, ut *insecuti qui Appium prope interemtum in exilium abiisse dicebant,* iidem *simul profligatam jam rem nuntiando,* post alios qui superiora lamentabantur, *perpulerint milites ut ad arma conclamarent.* Quodsi cui retinenda videtur conjunctio illa, poterit adhuc levi mutatione sic non incommode scribi: *simul profligatam jam rem nuntiato Romæ esse, insecutisque qui Appium, &c. dicerent.* Tritum enim Nostro ut ea loquendi figura utatur, *nuntiato*, pro *cum nuntiatum esset.* Sed nec omnia quæ hic narrantur, iis ascribi posse negaverim, qui primi in castra pervenere. Quidni enim diversis temporibus digressi eo simul pervenire potuerint? Quidni pauci quidam ea ipsa de causa insecuti, ut Appii fugam nuntiarent, postquam citatis equis postremum agmen præcedentium assecuti erant, respiraturi ex fatigatione locum aliis dederint nuntiandi per castra quæ ab illis audiissent?

Insecutique] Sic edimus secuti certam emendationem J. F. Gronovii, cum lectio vulgaris *insecutosque* careat sensu. *J. Clericus.*

[u] *Vellerentque signa*] Manifestum seditionis indicium fixa in castris signa militaria injussu ducis evellere, quæ nec nisi captatis auguriis evelli mos erat.

[x] *Decemviri, simul, &c.*] M. Cornelius, aliique ejus collegæ quatuor, qui exercitui adversus Æquos præerant apud Algidum.

alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet,[y] 'et viros et armatos se esse,' respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt;[z] ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. Alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis[10] esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius,[11] qui quærerent senatus verbis,[x] 'cujus jussu castra deseruissent; aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent.' Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre.[y] Id modo a multitudine conclamatum est, 'ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. His se daturos responsum.'

51. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, 'in re non maxima paulo ante trepidatum esse,[z] quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent,

[x] *Nomine Senatus.* [y] *Objicere se odio patriciorum.*
[z] *Eos titubasse.*

quod vel *eo quod.*—9 *Iis* Gronov. Doujat. Crevier. Vid. Not. Var.—10 Mavult Duk. *seditioni.*—11 Alii legendum monent *Ser. Sulpicius.*

NOTÆ

[y] *Imperium si quis inhiberet*] Ecce iterum *inhiberet* sensu parum usitato. Est enim sensus: si decemvirorum aliquis vellet imperium adhibere, ac pro imperio agere.

[z] *Aventinum insidunt*] Hic mons nondum totus ædificiis occupatus erat: ibi arma posuere circa ædem Dianæ. Hæc autem in Aventinum secessio plebis secunda, annis sexaginta post fugatos reges, tribus et quadraginta post primam contigit: diciturque secessio in Aventinum, ab eo loco quem primum armata plebs insedit, et in quem post parta concordia rediit, quamvis postea inde in Sacrum montem extra Urbem transgressa fuerit, ut mox dicetur cap. 52.

militarique honore tribunos militum appellari.' Cum ad eum[12] ipsum primum is honos deferretur, 'Melioribus meis vestrisque rebus reservate,' inquit, 'ista de me judicia.[a] Nec mihi filia inulta[13] [a] honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata re publica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.' Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est,[c] non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata,[14] [b] quam quem nova fama de virgine[15] adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam[c] urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad Urbem, pari potestate[d] eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere

[a] *Bonam hanc de me opinionem, qua me dignum tanto honore judicatis.*
[b] *Si usui vobis esse possum.*
[c] *Milites a decemviris (ducibus suis) secesserunt.*

12 'Τὸ *eum* redundat, et forte inducendum, quia ipse Virginius proxime nominatus et locutus est.' *Bauer.*—13 Vulg. *Nec mihi filia in vita.*—14 Al. *renovata.*—15 *Virginia* Edd. a Venet. 1495. ad Drak.

NOTÆ

[a] *Mihi filia inulta*] Alias, *filia, in vita honorem ullum, &c.* correxit feliciter Schottus ex veteri libro. Sic quippe Virginius honores non in perpetuum recusat: sed id exigi quodammodo a filiæ manibus ostendit, ut, donec vindictam de illius injuria ceperit, omni honore abstineat.

[b] *Siccii cædis memoria revocata*] *Revocata* idem est ac renovata, repetita. Sic lib. III. 'Nec præsens omnium modo effusa lætitia est, sed per multos dies gratis et cogitationibus et sermonibus revocata.'

[c] *Ne comitiorum militarium prærogativam*] *Prærogativa* hic præjudicium significat, sive judicium eorum qui primi rogantur sententiam: *un prejugé.* Itaque ne, cum creandi essent postea decem tribuni plebis, comitia urbana sequeretur judicium comitiorum per tumultum a militibus illis habitorum, et sic excluderentur a tribunatu plebis qui aberant, atque ipse inprimis Icilius, qui huic magistratui inhiabat; dedit operam ut ab hoc altero exercitu Fidenis advenienti totidem tribuni militares eligerentur; etsi hic posterior exercitus impar esset legionum numero.

[d] *Pari potestate*] Ut summæ rerum præessent quemadmodum alii decem, et res administrarent; atque adhibitis in consilium centurionibus com-

sub signis,[e] mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant.[f] Patres, soliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset,[d] jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent.[g] Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, depositturos imperium se aiebant.

52. Per M. Duilium,[h] qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi,[e] in Sacrum montem ex Aventino transiit; affirmante Duilio, 'non prius, quam deseri Urbem videant, curam in animos Patrum descensuram.[i] Admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis. Scituros, quod sine [16] restituta potestate[k]

[d] *Cum haberetur quotidie Senatus.* [e] *Nihil perfici.*

16 '*Scituros, quod, &c.* Cum loquendi ratio, *scio, quod* a Livianæ ætatis

NOTÆ

munia negotia tractarent.

[e] *Urbem intravere sub signis*] Distincti in legiones et manipulos, signa quisque sua secuti. Nos hodie diceremus, *tambour battant, enseignes déployées.*

[f] *M. Oppium, Sex. Manilium creant*] Illum ex eo exercitu qui ab Algido, hunc ex eo qui Fidenis advenerat. Hic Oppius diversus a Sp. Oppio decemviro, qui a collegis cum Appio Claudio relictus fuerat ut Urbi invigilaret.

[g] *Quo anno jam ante abissent*] Aut abire debuerant, finito nimirum tempore. Alterum hunc esse locum notat Glareanus, quo convincitur recte ab ipso annum tertium decemvirorum in chronologia sua sejunctum fuisse ab eo anno, quo L. Valerius et M. Horatius consules fuere. Verum ut anni partem sub eorum imperio exactam certum mihi videtur, ita totum annum tertium eos implevisse non puto. Quod autem Tacitus, initio Annalium, ait, decemviralem potestatem non ultra biennium valuisse, et quod Rufus Festus, sub initium Breviarii, consules defuisse sub decemviris annis duobus affirmat, de solidis atque integris annis accipi debet.

[h] *Per M. Duilium*] Alius is fuit a Cæsone Duilio decemviro, licet uterque plebeius.

[i] *Descensuram*] Id est, penetratu-

redigi in concordiam res nequeant.' Via Nomentana,[l] cui tum Ficulensi [17] nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante.[m] Prosequuntur conjuges liberique, 'cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset,'[n] miserabiliter rogitantes. Cum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur,[o] 'Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem

scriptoribus abhorreat, et in nonnullis codd. reperiatur *scituros que sine*, J. F. Gronov. tentabat, *scituros, quam sine*, vel, *scituros que, quam sine*. At melioris quoque ætatis scriptores loquendi formam *scio, quod*, haud repudiasse, probatum ivit Perizonius ad Sanctii Minerv. III. 14.' *Doering*. Conj.

NOTÆ

ram: loquendi forma post Ciceronem, ni fallor, nata; qua res in animum descendere dicitur, pro eo quod est pervadere, imbibi, penitus infigi.

[k] *Scituros, quod [quam] sine restituta potestate*] Recte sic legendum conjecit Rhenanus, non, ut vulgo, *scituros quod sine restituta potestate*. Nam illud *scio quod* auctorum ejus ævi non esse, quis cum Fr. Sanctio non videt? Mss. habent *scituros que sine restituta potestate, &c.* quod inspecto sensu stare posset: potest etiam librariorum incuria irrepsisse *scituros quam, &c.* pro *scituros que*.

Restituta potestate] Cum de rebus plebis agitur, Potestatis nomine significatur Tribunicia: eamque hic intelligit Duilius qui jam antea eandem gesserat. Sic lib. IV. ad Tribunos dicitur, *præclarum ipsis potestatique fore*.

[l] *Via Nomentana*] Via, qua ad Sacrum montem ibatur, a porta Viminali Ficuleam primum, deinde Nomentum ducebat, unde et Nomentana, et Ficulensis dicta, seu Ficulnensis.

[m] *Retractante*] Dicitur *retractare* pro detrectare, recusare: ut ex Columella, ipsoque Cic. probat Gronov. ad c. 49. hujus libri.

[n] *Nec libertas sancta esset*] Sanctam dicit pro tuta et inviolata: quandoquidem sanctæ res dicuntur quæ sanctione aliqua, et pœna in violatores constituta, munitæ sunt.

[o] *Plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur*] Videamus num hic subintelligendum sit, *magis, aut gravius quam Horatius*. Alias *plures quam Horatius et Valerius* mihi frigidius dictum videtur: quid enim mirum si in rebus adeo turbatis, ne dicam deploratis, vociferentur plures quam duo? Immo non duo, tresve, sed quamplûrimi, sed Senatores universi hos clamores edebant.

istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis?[f] Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorum?[18] Quid, si hostes ad Urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune Urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc,[19] dulcedine semel capti, ferant desiderium:[p] cum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.'[g] Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se,[h] quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent,[q] ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

53. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem condi-

[f] *Cui retinendo obstinate inhæretis.*

[g] *Et nos patricii non ita nobis temperemus in administrandis publicis dignitatibus, ut plebeii non indigeant ope tribunorum.*

[h] *Senatus arbitrio se staturos, jussisve obtemperaturos.*

Bauer. *secuturos.* Vid. Not. Var.—17 Alii legunt *Ficulnensi.*—18 '*Aliorumque* Edd. ante Froben. ac deinde post Sigon. omnes præter Crevier. item Ms. Veith.' *Stroth.*—19 Vid. Not. Var.

NOTÆ

[p] *Ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium*] Non vulgari sed Latina tamen forma *ne* dixit, pro *nedum.* Vult enim tantum abesse ut plebs tribuniciæ potestatis jam expertæ, et cujus dulcedine capitur, desiderium ferre possit imposterum, ut nec potuerit antea impediri quo minus nondum cognitam extorqueret Senatui. Quam sententiam Gronov. observat a Livio expressam esse ex Cicerone lib. III. de Legibus: 'Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem: quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita?'

[q] *Simul orant ac monent*] Eodem tempore quo promittunt se abdicaturos, hanc legem adjiciunt, et orantes sua ipsorum, et monentes omnium patriciorum causa, ut in concordia ineunda cautio interponatur, qua et ipsi nunc, et ordo universus in futurum a plebeiorum odio atque injuria tuti sint: alioqui suum exitium exemplo adversus reliquos futurum.

tionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc[20] advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit.[r] Idem, cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: 'Quæ consilii fuerunt,[s] adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. Libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est;[t] quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pæne, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est.[u] Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando[1] me-

20 Addunt *iis* Edd. ante Drak.—1 In edd. vett. post *etiam* interpungitur: *patiendo etiam. Si quando.*

NOTÆ

[r] *Icilius pro multitudine verba facit*] Quid ita Icilius, cum non ille, sed M. Oppius et Sex. Manilius summæ rei præessent? nimirum facundia pollens jussus est ab aliis loqui.

[s] *Quæ consilii fuerunt*] Legati patriciorum dividunt plebeiorum postulata in duo genera; alia quæ ad ipsorum securitatem pertineant, concedi æquum putant, veluti sano consilio et jure petita; alia ex ira in decemviros profecta rejiciunt.

[t] *Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est*] Nota discrimen inter hæc duo verba: *ignoscere* est veniam dare et remittere, non permittere: *indulgere* est concedere atque obsequi.

tuendos vos præbituri estis, cum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis. Nunc libertatem repeti satis est.'

54. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti cum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, 'Haud ignaro,'[z] inquit, 'imminet fortuna.[x] Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. Dandus invidiæ est sanguis.[i] Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.' Factum senatus consultum, 'Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius[y] pontifex maximus[z] tribunos plebis crearet. Et ne cui fraudi esset[k] secessio mili-

Deponenda mihi vita est, ut odio publico satisfiat.
[k] *Ne cuiquam noceret.*

NOTÆ

[u] *Scuto vobis magis, quam gladio, opus est*] Satis vobis plebeiis esse debet si habeatis pacis conditiones quibus velut clypeo quodam tuti ab impetu adversariorum esse possitis: nec necesse est ut ea obtineatis quibus velut ense alios queatis lædere atque offendere.

[x] *Haud ignaro, inquit, imminet fortuna*] Sic veteres editiones, et Mss. quomodo paulo ante, 'haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas.' Frustra itaque recentiores habent, *haud ignavo:* quod jactabundi est: illud fortis et impavidi.

[y] *Q. Furius*] Asconius hunc pontificem nominat M. Papirium; idque Sigonio probatur, quod Q. Furii nulla per hos annos mentio, M. Papirii multa.

[z] *Pontifex maximus*] Post abdicationem decemvirorum, cum nulli essent magistratus quibus auctoribus tribuni plebis creari possent, ejus rei facultas extra ordinem Pontifici Maximo delata est, quem Dionysius non solum maximarum rerum quæ ad sacra et religionem pertinerent judicem, sed et vindicem contumaciæ privatorum, ac magistratuum a Numa constitutum: Festus judicem atque arbitrum rerum divinarum atque humanarum fuisse tradit. Et vero eum, qui summum gereret pontificatum, alios prius majores magistratus gessisse oportebat, uti Sigonius advertit. Porro auctoritatem Pontificum probat quod eorum collegium alloquens Cicer. in Orat. pro domo sua, 'eosdem,' ait, 'et religionibus Deorum immortalium, et summæ reip. præfuisse,' in quibusdam scilicet.

tum plebisque.' His senatus consultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. Legatos, quicquid in Urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. Congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: 'Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu[3] necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in Urbem. In Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi[4] creabitis. Præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.' Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt[5] inde signa,[a] profectique Romam certant cum obviis gaudio. Armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium,[6] inde L. Icilium,[b] et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem[7] ejus,[c] quem primum tribunum plebis creatum in

2 Quidam libb. *Haud ignavo.*—3 Gronov. Doujat. Crevier. *usu rerum.*—4 *Plebis* Crevier.—5 '*Convertunt* Edd. a Rhenano ad Clericum; *convertuntur* Ms. Veith.' *Stroth.*—6 *L. Virginium* legendum monet Rupert. quod et dat

NOTÆ

[a] *Convellunt inde signa*] Retinenda Gronovio videtur vetus hæc lectio, adversus Rhenanum, cui placebat, *convertunt inde signa. Convelli signa* proprie dicuntur, cum incipiunt moveri e stativis ubi fixa fuerant, ut nunc in monte Sacro: *converti* autem, cum jam sublata sunt, vel in via retrocedendum est, vel in acie ab una in aliam partem incumbendum in hostes; quod pluribus exemplis ab Gronov. firmatur.

Convellunt] Cum sic haberent antiquæ editiones, et libb. Mss. nulla fuit ratio relinquendæ correctionis B. Rhenani, ex qua legebatur *convertunt.* Vid. J. F. Gronovium. *J. Clericus.*

[b] *A. Virginium, inde L. Icilium*] Virginius hic idem procul dubio fuit de quo ante, nimirum pater Virginiæ, ut Icilius sponsus, Numitorius avunculus, qui tres auctores fuere secessionis. Erratum igitur hic in prænomine Virginii, quem et Livius supra cap. 44. et Dionysius *Lucium* vocant, non *Aulum.*

Sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat.[d] Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius,[8] M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius,[9 e] C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

55. Per interregem deinde consules creati,[f] L. Valerius, M. Horatius,[10 * g] qui extemplo magistratum occeperunt.

Crevier.—7 Rhenano placebat *progenie.*—8 *Titinnius* Gronov. Doujat. Crevier.—9 Vulg. *Ap. Julius.*

10 ' *L. Valerius et M. Horatius* Rott. Voss. uterque. Flor. Gud. ignorant

NOTÆ

[c] *C. Sicinium, progeniem ejus*] C. Sicinius Bellutus auctor primæ secessionis, et inter primos quinque tribunos electus fuerat sub an. Urbis conditæ 261. quemadmodum annotavimus ad lib. II. cap. 32. et 33. Ejus hic filius, aut nepos.

[d] *Nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat*] Nam et secedendi extra Urbem paulo ante auctor fuerat, supra initio cap. 52.

[e] *P. Villius*] Ex conjectura Sigonii est, cum vulgo legeretur *Ap. Julius.* Appii quippe nomen non probat nisi in Sabinis, qualis App. Herdonius, aut Romanis ex Sabinorum gente ortis, ut in Claudiis. Julia vero gens, et patricia est, et sic per hæc tempora tribuniciæ potestatis expers, et nunquam Appii prænomine usa. At gens *Villia* plebeia, eique Publii prænomen familiare. Et *Villium* nomen per librariorum inscitiam sæpius in *Julium*, ac vice versa, mutatum deprehenditur. Meminisse tamen oportet non raro patriciorum libertos et clientes in patronorum nomen ascitos, et ita fieri potuisse ut aliqui jam tum Julii plebeii essent.

[f] *Per interregem deinde consules creati*] Cur non referente Pontifice Maximo, qui jam comitiis tribuniciis præfuerat? An quia interregem Senatus dicebat, Pontifex Maximus ex collegio Pontificum a populo tributis comitiis deligebatur? idcirco auctore quidem Pontifice plebeios magistratus paribus comitiis creari passi sunt Senatores; consules non sunt passi, aut non licebat, quod hi majoribus sive centuriatis comitiis crearentur.

* A. U. C. 305.

[g] *L. Valerius, M. Horatius*] Ille filius erat Valerii qui Herdonium oppugnans occubuerat, nepos P. Valerii Poplicolæ qui reges expulerat; hic M. Horatii qui cum Poplicola adversus reges bellaverat nepos. Sed quo tempore consulatum inierint, et quamdiu gesserint, non satis liquet. Ego Sigonii et Onuphrii sententiæ facile accesserim, qui ejusdem anni, quarti nimirum a S. Quintilii et P. Horatii consulatu, partem majorem

Quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione[h] fuit. Quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset,[i] tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, 'Ut, quod tributim plebes jussisset,[11] [k] populum teneret.'[l] Qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem,[12] [l] 'Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.[m] Qui creasset, eum jus fasque esset occidi:

[l] *Ut quod plebs tributis comitiis sanxisset, eo populus astringeretur universus.*

copulativam.' *J. F. Gronov.*—11 Vet. lib. ap. Sigon. *ut quod tribunus plebis*

NOTÆ

decemviris, reliquam his consulibus assignant. Id maxime suadent tum adverbia *confestim* et *extemplo*, quibus significatur, ni fallor, hos consules magistratum extra ordinem, et ante diem inchoasse, tum etiam eorundem triumphi in eum annum conjecti ab auctoribus Capitolinis.

[h] *Sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione*] Injuriam quidem hi consules Senatui non fecerunt, cum plebi pristinum tantum jus restituerint, nihil novi attribuerint: incurrerunt tamen odium Senatus, cui dolebat plebeiis reddi ereptam decemvirorum opera tribuniciam potestatem, ac provocationem a consulibus ad populum.

[i] *Cum veluti in controverso jure esset*] Negabant hactenus patricii servandis plebiscitis se obstrictos, quæ a tribunis ferrentur tributis comitiis; non enim se teneri nisi iis legibus quas, patricio magistratu rogante, universus populus constituisset. Contra plebeii contendebant, quandoquidem ipsi servabant leges latas centuriatis comitiis, in quibus validiores essent patricii, ita æquum esse ut patricii eas servarent quæ ferrentur comitiis tributis, in quibus ipsi plus possent.

[k] *Tributim plebes jussisset*] Constitutum itaque referente Horatio consule, ut imposterum plebiscitorum quoque jure patricii tenerentur. Quæ tamen lex observata non fuisse videtur, cum longo post tempore, id est, an. U. C. 415. ea lex a Publilio Philone dictatore renovata sit, Livio teste lib. VIII. c. 12. quod indicio est minus tunc in usu fuisse. Quin adhuc anno 468. sedandæ tertiæ, in Janiculum, secessioni, opus fuit ab Hortensio dictatore legem tertio ferri, qua caveretur ut plebiscita pro legibus ab omnibus observarentur, auctore Plinio lib. XVI. c. 10. aliisque.

[l] *Sanciendo novam legem*] Legi vult Sigonius *nova lege*, cujus eadem vis. Ei adversari nolim; quanquam nihil est, quod alterum illud reprehendamus.

[m] *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet*] Magistratum in-

neve ea cædes capitalis noxæ[13] haberetur.'[m] Et cum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur,[14] (cujus rei prope jam memoria aboleverat,) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt;[n] et cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ' Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris[15][o]

[m] *Ut ne homicidium ejusmodi haberetur pro crimine capitali.*

jussisset.—12 Legendum monet Sigon. ex vet. lib. *nova lege*, non male, judicibus J. F. Gronov. et Rupert.—13 Conj. Rupert. *noxa.*—14 Idem conj. *ipsi quoque tribuni ut sacrosancti v.*—15 'Vocem *decemviris*, quam ignorant plures vett. libb. jam Sigonius delendam censuit.' *Doering.* Conj. Bauer. *du-*

NOTÆ

tellige novum, necdum antea institutum: neque enim video hac lege dictatoribus ademtum jus pristinum. Idque his opinor de causis, tum quod non nisi rebus afflictis, nec ultra semestre crearentur; tum quod certis legibus quasi ligata esset eorum potestas: neque enim dictatori equum, nisi ad bellum ituro, conscendere fas erat; ullosve ex ærario sumtus injussu patrum, vel populi, facere: tum denique quod eo magistratu vix quisquam ante L. Cornelium Syllam abusus ad licentiam fuerit.

[n] *Renovarunt*] Quid *renovarunt?* an ex superioribus repetemus *legem?* An jus pristinum? An potius ablativo in accusandi casum mutato verbum illud referemus ad *cærimonias?* Sic certe planus erit sensus. *Tribunis plebis, ut sacrosancti viderentur, &c. Relatas quasdam ex magno intervallo cærimonias renovarunt:* id est, in gratiam tribunorum pl.

[o] *Tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris*] Vox *decemviris* abest a veteribus libris, inquit Sigonius, cui non videtur necessaria: est enim ridiculum, inquit, plebem cavisse decemviris, quos perosa judicio est prosecuta. Sed neque hanc legem plebs tributis comitiis, sed populus omnis centuriatis tulit. Quod ad decemvirorum nomen attinet, ex mea sententia decemviri vocantur hoc loco ipsi tribuni plebis: qui cum initio quinque tantum fuissent, ante paucos annos decem creari cœperant, et nunc id agebatur ut eo numero semper crearentur. Idcirco necesse erat denarii numeri mentionem hac nova lege fieri, quod priores sacratæ leges non nisi ad receptum tunc numerum quinarium referrentur. Itaque ne quid ambiguitatis superesset in hac legis formula, quatuor diversis nominibus designantur iidem tribuni plebis, quod scilicet his diversis vocabulis aliquando appellati erant, aut appellabantur adhuc. Dicuntur igitur primum *tribuni*, usitato maxime titulo; deinde *ædiles*, quoniam ædium sacrarum cura, aliaque ædilitii officii ad tribunos primario spectabant: ædiles enim plebis eis hac in re adjuncti velut ministri eorum, auctore Dionysio lib. VI. Tertio tribuni *judices* nominantur, communi magistratuum appellatione: nam ut prætorum, ita et judicum nomine, quicumque potestatem aliquam habebant, intelligebantur: atque ipsi adeo consules,

nocuisset, ejus caput Jovi sacrum[p] esset:[†] familia ad ædem 16 Cereris,[q] Liberi, Liberæque[r] venum iret.' Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse:[s] sed

NOTÆ

quos initio prætores dictos, Varro ac Festus observarunt. Sed et judicum nomen consulibus quoque tum Noster mox hoc ipso capite, tum Cic. tribuit lib. III. de Legib. ubi de illis creandis legem recitat: 'Regio imperio duo sunto, iique præeundo, judicando, consulendo, prætores, judices, consules appellantor.' Ipsis etiam ædilibus, qui ministri, et ex parte quodammodo socii tribunorum erant, judicum nomen initio attributum testatur Dionys. Denique decemvirorum nomine tribuni vocantur, ex numero: quo pacto decemviri legibus scribundis, decemviri stlitibus judicandis, decemviri epulonum. Synonimis porro seu pluribus vocabulis ejusdem rei significandæ causa velut coacervatis offendetur nemo, qui veterum legum, Senatusconsultorum, fœderum formulas noverit.

p *Ejus caput Jovi sacrum*] Significat imprecatione quadam fulmini destinatum: de sacrando seu devovendo flagitiosorum capite, dictum lib. II. cap. 8.

† *Caput Jovi sacrum esset*] Posset impune occidi. Vide ad l. II. c. 8. *J. Clericus.*

q *Familia ad ædem Cereris*] Familia pro bonis, ut in actione familiæ erciscundæ, id est, dividendæ hæreditatis. Dionysius Cereri dicata memorat ab initio eorum bona qui tribunum violassent; sed solius Cereris facit mentionem, ideo quia in eodem templo cum illa Liber et Libera colebantur.

r *Liberi, Liberæque*] Liberi cognomen Baccho impositum vult Scholiastes Juvenalis ad Sat. XIV. quod is Bœotiæ 'civitates liberas' fecisset, ideoque tanquam libertatis vindex coleretur. Alii eodem sensu Liberum patrem dictum putant, quo 'libera vina' apud Horat. quod bene poti liberius agant et loquantur. *Liberæ* nomen aliqui Cereri attribuunt: sed cum ante Livius Cererem nominaverit, *Liberæ* vocabulo intelligenda hic ejus filia Proserpina. Ut apud Ciceron. VI. Verr. 'Raptam esse,' inquit, 'Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore.' Ea soror fuit Bacchi sive Liberi quem Romani consecrarunt, non Semele natum, sed Cerere. Ceterum Cereri, Libero, Liberæque templum commune in extremo Circo maximo, supra ipsos carceres situm, quod A. Postumius Latino bello voverat, dicavit. Cassius iterum consul an. 261. auctoribus Dionys. lib. VI. et Tacito II. Annal. Sed Dionysius, τῆς Δήμητρος, καὶ Διονύσου, καὶ Κόρης vocabulis usus est: unde apparet Proserpinam, sive Liberam, Coram quoque appellatam, id est, puellam.

s *Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse*] Nam ut ait Cicero pro Corn. 'Sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebsve sanxisset,' palam nempe jussisset sanctione sua ut sacrum esset. 'Sanctiones autem sacrandæ,' adjicit Tull. (ego *sacrandi* legerim, id est, sanctiones quibus res sacrantur) 'sunt aut genere ipso, aut consecratione legis, aut pœnæ, cum caput ejus, qui contra facit, sacratur.' Primus modus ad honorem cultumque rei quæ in sacrarum numero jure communi haberi soleat; secundus ad dignitatem ejus, quod speciatim atque extra ordinem consecratur, et sacrum de-

eum,[17] qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri.[t] Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus:[u] quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat,) tamen argumentum[18] esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jure jurando plebis,[x] cum

umviris.—16 'Vide ne quis *ædem* de suo addiderit.' *Sigon.*—17 Pro *sed eum* rescribendum suspicatur Brendelius, *et eum*. Vid. Not. inf. et Not. Var.—

NOTÆ

claratur; tertius ad execrationem seu detestationem hominis malefici pertinet. Ut igitur tribuni sancti essent, id est, legis sanctione muniti, sacri proprie non fuere, cum nec in genere rerum sacrarum essent, nec lege ipsa nominatim consecrati: longe minus pœnæ causa devoti.

[t] *Sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri*] Rhenani correctio est: antea, *sed eum qui Deorum cuiquam nocuerit id ad sacrum sanciri.* Sigonius: *sed caput ejus qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum esse, id sanciri.* Gronovius testatur in melioribus codicibus scribi: *sed eum qui eorum cui nocuerit, id ad sacrum sanciri.* Legi ipse vult mitiore conjectura: *sed ejus qui eorum cui nocuerit, caput sacrum sanciri.* Ita lib. II. 'Sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset.' Itemque lib. X. cap. 38. Leviori adhuc mutatione legi sic posset, *sed cum quis cui nocuerit, id sacrum sanciri,* id est, juberi ut id pro nefario scelere habeatur.

[u] *Ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus*] Minores hi magistratus ædiles et quæstores a privato in jus vocari posse docet Varro apud Gellium lib. XIII. c. 13. Et ædiles illi plebeii (neque enim adhuc curules in usu) ministri potius erant tribunorum, ut paulo ante demonstravi, quam magistratus. Et si quid dignitatis in ædium, locorum publicorum, aut annonæ cura, id in tribunis plebis, velut in capite ac radice, residebat, quorum jussu ædiles judicasse docet Dionysius. Eaque de causa ædilium nomine ipsos tantum tribunos in renovanda sacrata lege intelligi censebam; falsumque auctorem suspicabar, cum hic ædiles minores ad partes vocat. Nam jus prehensionis in hos ædiles ab eodem memoratum, eos nequaquam sacrata lege comprehensos fuisse satis probat: et id actum apparet ut securitati tribunorum plebis duntaxat caveretur. Itaque ut alibi non raro, ita hoc loco in juris morisque antiqui minutiis labi facile potuit Livius. Prudentis peritique lectoris esto judicium. Id tantum moneo, non esse quod in hoc Catonis auctoritati multum deferamus, qui apud Festum, in voce 'sacrosanctum,' dicitur affirmare tribunos plebis, ædilesque ejusdem ordinis (plebeios nempe) sacrosanctos dici. Etenim id cum juris controversi esset, oratione pro ædilibus eam in rem nominatim habita, probare contendebat, non tam ex vero, quam ut causæ serviret. Neque id valere potest ad confirmandam Livii sententiam, qui sacrosanctos negat.

[x] *Tribunos vetere jure jurando plebis*] Non solo jurejurando, quod nonnisi plebem jurantem potuisset obstringere: sed lata palam sacrata lege priore. Didicimus enim ex Cic. in Orat. pro Corn. sacrosanctum nihil esse posse, nisi quod per populum

primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et prætoribus,[y] quia iisdem auspiciis,[z] quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem,[a] appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatus consulta in ædem Cereris[b] ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea[19] arbitrio consu-

18 Conj. Rupert. *argumento.*—19 *Ante* Gronov. Doujat. Crevier.

NOTÆ

plebemve sancitum est. De cujus tamen vi variatum inter juris auctores innuit antea Livius, plerisque negantibus sacrosanctos ex ea esse tribunos, aliis cum vulgo sacrosanctos censentibus. Qui forte in concordiam adduci poterunt, si dixerimus, ex eo quidem legis capite, quo qui eis nocuisset sacer esse jubebatur, ipsos sacrosanctos haud fuisse: hoc enim caput pœnam adversus eorum violatores continebat: sed sacrosanctos fuisse ex alio capite, quod a Dionysio refertur, quo scilicet vetabatur ne quis eos violare auderet, sive ne quis tribunum invitum cogeret, verberaret, occideret, aut cogi, verberari, occidive juberet.

[y] *Consulibus quoque et prætoribus*] Id quidem ratio, ducto a minori ad majus argumento, postulabat: sed factum non legitur: et consules, utpote patricios magistratus, penes quos, sive sub communi judicum, sive sub prætorum nomine, summa rerum esset, majestate sua satis tutos, atque inviolatos fore crediderunt. Prætores qui jus redderent in Urbe nondum ulli erant: unde ad eos nulla ratione referri lex poterat.

[z] *Iisdem auspiciis*] Non eodem die, sed paribus auspiciis, paribusque comitiis centuriatis, quæ semper auspicato fieri debebant, prætores creari mos fuit, postquam hic magistratus a consulum officio avulsus est. Tribuni autem et ædiles comitiis tributis creabantur.

[a] *Judicem, sed prætorem*] Unde hoc Livius hauserit libenter discerem. Eosdem dictos fuisse consules et prætores ostendi jam ex Cicerone; potestque ex Varrone confirmari apud Nonnium Marcellum c. 1. num. 61. Judices quoque appellatos docet hic post Ciceronem Livius. Sed prætorum prius quam judicum titulo cognitos dubito.

[b] *Senatus consulta in ædem Cereris*] Cœperunt hoc tempore Senatusconsulta ad ædem Cereris, de qua paulo ante diximus, deferri, ut ibi cura ædilium plebis servarentur: posterioribus temporibus, ut in æs incisa erant, in ærarium illata, quod erat in æde Saturni; et modo per quæstores ærarii, modo per alios præfectos custodiri solita cum aliis publicis tabulis, uti colligitur ex Cicer. præsertim Philipp. v. ex Suet. in Aug. et ex Tacito lib. III. Annal. Dio id muneris inter ædiles et tribunos communicat, quod scilicet ædiles tribunorum quasi ministri essent. Ab his imperante Augusto translatum ad quæstores ait, penes quos deinde magna ex parte mansit; videndus Tacit. lib. XIII. Annal.

lum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: 'qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.'[a] Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quenquam unum sæviebatur.

56. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, 'Oratio,' inquit, 'rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi[20] armis vindicastis; nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium[c] alia super alia es ausus, gratiam facio. Unius tantum criminis, ni judicem dices,[1][d] te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.'[2] Nec in tribunicio auxilio Ap-

[a] *Virgis cæsus, securi percuteretur.*

20 Vet. lect. *vosmetipsos.*—1 Vid. Not. inf. et Not. Var.—2 Conj. Rupert.

NOTÆ

[c] *Quæ impie nefarieque per biennium*] Hunc tertium locum Glareanus notat, quo planum fieri ait Valerii Horatiique consulum annum sejunctum a tertio decemvirorum, quo per tyrannidem privati regnarunt. Id tamen hinc necessario non sequitur: 1. quidem quod biennium primum hic intelligi videtur, quo Appius cum primis decemviris anno uno, cum secundis anno altero magistratum gesserat: præterea, etsi biennium a secundis decemviris creatis numeres, necesse non est secundum annum impletum esse; ut biennium oratorie dicatur.

[d] *Unius tantum criminis, ni judicem dices*] Alias legebatur apud Rhenanum: *Unius tantum criminis, nisi judicem vindices te:* quod sequitur etiam Sigonius: hoc sensu, nisi te a judicio unius criminis liberes; seu potius, ut Gronovius explicat, a crimine unius judicii, a te scilicet redditi. Sed meliores codices habent, *Unius tantum criminis ni judicem dices:* quod notavit probavitque Cl. Putean. quasi *judicem dicere* respondeat alteri formæ

pius, nec in judicio populi ullam spem habebat. Attamen et tribunos appellavit; et, nullo morante, arreptus a viatore, 'Provoco,' inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant,[o] silentium fecit. Et, dum pro se quisque, 'Deos tandem esse, et non negligere humana,' fremunt, 'et superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset;[e] rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset:' ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rem publicam domi militiæque commemorabat: 'suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset; suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque,[3] cum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum.[p] In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. Non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam[4] conspirasse decemviros criminati sint; ait se

[o] *Possessio temporaria paulo ante contra libertatem data fuerat, lite pendente.*
[p] *Se tunc in judicio expositurum.*

jubebo.—3 Idem conj. *malave.*—4 'Pro *in quam* forte leg. *in quod*, sc. fœdus,

NOTÆ

judicem ferre: hoc accusatoris sit, illud rei. Hanc nunc electionem Appio permittebat Virginius, ut apud dictum a se judicem conaretur probare, si posset, se vindicias secundum servitutem non dedisse, contra quam legibus cautum esset. Confirmatur hæc lectio et sententia ex eo quod cap. prox. idem Virginius ait, 'Judicem illi ferre.'

[e] *Obtrisset*] Pro *obtrivisset.*

provocare[f] ad populum: implorare leges de provocatione et consulares et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato,[5] indicta causa, non liceat?[q] cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis,[r] an vere data sit.'

57. Contra ea[6] Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis[g] esse, aiebat. 'Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris arreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque[7] in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam cæde, motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus.[h] Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius ju-

[q] *Si id non permittatur ei qui nec damnatus est, nec causam dixit.*
[r] *Legibus frustra atque ad ostentationem scriptis, ac nuper instauratis.*

et deinde cum Gronoviis *ait* vel plane delendum, vel reponendum *at*. Voc. *causa* post *appellationis* bene abfuerit, judice Bauero, ut genitivus a *fœdere* pendeat.' *Rupert.* *In quod* malit quoque Doering.—5 Vet. lib. apud Sigon. *si huic indemnato.*

6 *Ea* del. Grut. Gronov. Doujat. Crevier. all.—7 *Tollentem corpus sem.*

NOTÆ

[f] *Ait se provocare*] Illud *ait* Gronovio suspectum, et sine dubio abundat, Appiique orationem interscindit.

[g] *Expertem et civilis et humani fœderis*] Societatis, quæ non modo inter cives ejusdem civitatis, sed inter omnes homines intercedit.

[h] *Domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus*] Ita Cicero Lantumias sive carcerem Syracusanum in imperio Verris 'domicilium civium Romanorum' fuisse queritur Verr. v.

dicem illi ferre, ni vindicias[8] [i] ab libertate in servitutem dederit. Si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.' Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus.[k] Tribunus ei diem prodixit.[l] Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere.[9] Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis,[10] pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. Eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Prius quam Urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus 'tabulis duodecim' est nomen,[m] in æs incisas [n] in publico proposue-

virg. sponsum avumque Ms. Veith.—8 Legendum monet Sigon. *vindicias ne.*—9 Vulg. *Valerio Æqui evenere.*—10 In Ms. Veith. est, *sed emeriti stipendiis.*

NOTÆ

[i] *Ni vindicias*] Legendum pronuntiat Sigonius *vindiciasne*, hoc sensu: se ferre illi judicem qui videat, vindicias illa contra libertatem dederit necne. Negat merito Gulielmius, cui astipulabitur quivis jurisprudentiæ elementis tantisper imbutus. Certum quippe est veterem omnium fere sponsionum, omniumque exceptionum, formulam ab hac particula *ni* incipere. Supra cap. 24: 'ni ita esset multi ferebant Volscio judicem.'

[k] *In carcerem est conjectus*] In eundem, quem ipse antea ædificaverat. Creditur carcer ille eo loco fuisse ubi nunc templum Sancti Nicolai. Non igitur Appio vades dandi data copia est, quod scilicet nefarium compertumque omnibus esset ipsius scelus.

[l] *Diem prodixit*] Causæ dicendæ tempus ad certam diem prorogavit, sive distulit. Neque enim statim damnabatur accusatus, quod exemplo Coriolani, Appii Claudii, Cæsonis Fabii probari potest; sed dabatur ei trinundinum, quo se ad defensionem compararet.

[m] *Leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen*] Quid opus nunc duodecim tabulas opera jussuve consulum denuo proponi, cum decem primæ tabulæ a decemviris anni primi, duæ postremæ a decemviris anni

rant.[11] Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

58. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii[o] superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam,[p] se contulerat,) is magno jam natu,[s] cum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, 'Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum,[12] honoratissimæ imaginis futurum ad posteros,[t] legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri

[s] *Jam valde provecta ætate.*

[t] *Virum, cujus imago in stemmate Claudiæ gentis futura esset posteris in maximo honore.*

—11 Conj. Rupert. *reposuerunt.*

NOTÆ

secundi promulgatæ fuissent, ut constat ex c. 34. et 37. exque Dionys. extremo lib. x. Has postremas leges a decemviris compositas, aut etiam propositas, non tamen a populo comprobatas, puto: nisi malis nunc a consulibus, non ut auctoritatem acciperent, sed ut in usum producerentur, propositas. Diodorus vult, quod decem tabulis deerat, id consules supplevisse, et in foro inter rostra ante curiam confixisse.

[n] *In æs incisas*] Hæc maxime recepta opinio ex Liv. Dionys. Diod. Sed Pomponius J. C. eboreas fuisse ait has tabulas, seu leges in ebore scriptas: ubi sunt qui *roboreas* legant. Potuere primum, exemplo legum Atticarum, ligno, aut etiam ebori inscriptæ promulgari: ubi autem publicatæ fuerunt, æternitati consecrandæ, ut in communi ac perpetuo usu essent, tunc in æs incidi. Apud Dionysium tamen lib. x. primæ ipsæ decem tabulæ in columnas æreas incisæ memorantur. Huncque morem fuisse, ut quemadmodum Senatusconsulta, sic leges, plebiscita, fœdera, ceteraque mansura, in tabulis æreis scriberentur, ex Cic. Ovidio, et aliis probari potest.

[o] *Fratris filii*] Fratris filius est. Gall. *Neveu du côté du frere.*

[p] *Regillum, antiquam in patriam*] V. l. II. c. 16.

posse.' Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. Sed Virginius, 'sui potius ut misererentur,' orabat, 'filiæque: nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ,[q] sed necessariorum Virginiæ et[13] trium tribunorum[r] preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.' Justiores hæ lacrymæ videbantur. Itaque, spe incisa,[w] priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit.[s] Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ,[14] quod in Urbe fuerat, cum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. Testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, 'quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret.' Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegæ eorum exilii causa solum verterunt. Bona publicata sunt. Et M. Claudius, assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam,[t] dimissus Tibur exulatum abiit: Manesque Virginiæ,[u] mortuæ quam vivæ felicioris,[15] [x] per

[w] *Ablata spe omni.*

12 In Ms. Veith. est, *neve virum.*—13 *Et* del. Edd. ante Ald. Rhenan. Crevier.—14 *Invidiæ proximus* Gronov. Doujat. Crevier.—15 Vet. lect. *feliciores.*

NOTÆ

[q] *Regnum in plebem sortitæ*] Quæ scilicet, quasi sorte accepisset jus regnandi in plebem, ita ei solita erat insultare.

[r] *Necessariorum Virginiæ et trium tribunorum*] Tres illi tribuni necessitudine aliqua cum Virginia conjuncti, L. Virginius pater, P. Numitorius avunculus, L. Icilius sponsus, c. 54. indicati fuere.

[s] *Appius sibi mortem conscivit*] Ita quidem credi voluerunt tribuni, eum sibi laqueo vitam ademisse: multi tamen eorum jussu in carcere occisum suspicabantur.

[t] *Remittente Virginio ultimam pœnam*] Quod M. ille Claudius se non sponte, sed coactum ab Appio, Virginiam vindicasse diceret. Ceterum eum non a Virginio, sed ab Icilio accusatum Dionysius tradit.

[u] *Manesque Virginiæ*] Loquitur ex

tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

59. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestatis,[16 y] 'Et libertatis,' inquit, 'nostræ et pœnarum ex inimicis satis est.[17] Itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quenquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum nova[18] expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.' Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent,[a] ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent,[19 z] quod legum ab iis latarum Patres

[a] *Quod consules ita se totos plebi addixissent.*

16 'Forsan leg. cum Gronov. *potestati.*' Rupert.—17 'Mallem, si liceret, *et libertatis nobis, et pœnarum e. i. s. est.*' Doujat.—18 Voss. uterque, Rott. Flor. Helm. *cum et nova.*—19 In Ms. Veith. est, *qui mollius consilium dic.*

NOTÆ

Platonis sententia, qui III. de Legibus docet, interfectum interfectori proxime post mortem irasci, eumque terrere atque turbare. Sic Clytæmnestræ et Agrippinæ Manes ab Oreste ac Nerone, sic aliorum ab aliis, pœnas necis suæ exegisse, non theatra modo, sed historiæ testantur.

[x] *Mortuæ quam vivæ felicioris*] Antea *feliciores*. Emendavit Guilielmius ex vet. cod. Busbequii: nam manes mortuorum sunt, vivorum genii.

[y] *Inhibito salubriter modo nimiæ potestatis*] *Modus*, id est, mensura et ratio rei cujusque, potest vel justos excedere terminos, vel intra eos consistere. *Inhibendi* quoque verbum aliquando sumitur pro coërcere, ac reprimere; aliquando pro adhibere, sive ponere. Componitur enim *inhibeo* ex *habeo* et *in*, quæ præpositio ponitur et pro *ad*, et pro *contra*. Itaque si cui placet vulgata lectio *modo nimiæ potestatis*, significabitur *potestatis tribuniciæ* mensuram nimis ultra suos limites vagari prohibitam a Duilio. Gronovii autem correctio *potestati* modum positum ac definitum indicabit, parum absimili sententia.

[z] *Qui mollius consultum dicerent*] Dicebant plerique patricii Senatum ni-

auctores fuissent. Neque erat dubium, quin, turbato rei publicæ statu, tempori succubuissent.[y]

60. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere.[z] Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum.[a] Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit.[b] Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. Hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad prælium[a] responsum Romanus nemo [20] reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria[b] credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. Relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen: quod ubi consul sensit,[1] reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium,[c] detractavere pugnam, crevit extemplo Ro-

[y] *Nec vero videbatur ambigendum, quin hæ leges, patriciis plebi obsistentibus, tempore ipso evanuissent, si quando status reip. in turbido versaretur.*

[z] *In diversa loca profecti sunt.*

[a] *Consulto distulit pugnam, sive prudenter abstinuit a committendo certamine.*

[b] *Prout tunc utrique, hinc Romani, inde hostes, ob res anno superiore a decemviris male, sive inauspicato, gestas, affecti atque animati erant, non satis scio, immo potius verisimile censeo futurum ut prælium nostris magno damno constaret.*

[c] *Cum sibi essent conscii, quantæ copiæ abessent.*

20 Vet. lib. ap. Sigon. *Romanorum nemo.*—1 *Sensit consul* Gronov. Doujat.

NOTÆ

mis ignava consilia secutum esse, qui auctoritatem suam accommodasset legibus per consules latis in gratiam plebis, ordinisque sui perniciem ac dedecus.

[a] *Provocantibusque ad prælium*] Gall. *Comme ils presentoient la bataille.*

[b] *Concessum propemodum de victoria*] Victoriam sibi a Romanis fere cedi: *Que les Romains leur cedoient presque la Victoire.* Sic quoque Cicero XII. ad Att. Ep. 46. 'Etsi de cupiditate nemini concedam:' id est, quod ad cupiditatem et voluntatem nemini cedam: *à l'égard du desir je ne le quitterois, je ne le cederois à personne.*

manis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum.[d] Cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti[2] cessere:[e] et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. Recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi.[f] Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. Et, postquam multa jam dies erat,[c] neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri[d] consul. Motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus[e] vallum potius, quam virtus et arma tegerent.[3] Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes,[f] cum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies,[g] intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos,[4] nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos,[g] addito turbatis mentibus cla-

[d] *Pavidos intra castra hostes jam victos judicabant.*
[e] *Ubi nox advenit, excessere loco, in quo totum diem steterant.*
[f] *Hostium qui in proxima loca prædatum ierant, reversi sunt in castra; qui in longinquiora, non potuerunt intra illius noctis spatium conquiri et moneri.*
[g] *Et aggressus hostes, cum nondum omnes essent educti castris, et cum ii qui jam educti erant nondum ordines plene explicassent, elato a militibus clamore, factaque vehementi impressione, ut eorum animis jam perturbatis terrorem ingeminaret, irruit in eorum non confertas copias, sed turbam, utpote qui trepidi in diversas partes inclinarent, fluctuumque modo agitarentur, nec hostes, sed se ipsos sociosque respicerent.*

Crevier.—2 *Nocte* Gronov. Doujat.—3 *Contegerent* iid.—4 *Nec dum omnes*

NOTÆ

c *Multa jam dies erat*] Gall. *Il étoit grand jour, et rien ne bougeoit du côté de l' ennemi.*

d *Jubet signa inferri*] Gall. *Il commande l'attaque:* milites quippe sub signis prælium inibant.

e *Si victores exercitus*] Si duo exercitus Æquorum et Volscorum, qui anno proximo Romanos vicerant.

f *Servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes*] Gall. *Ils se mettoient en bataille, et prenoient leurs rangs à mesure qu'ils sortoient de leur Camp.*

g *Prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies*] Gall. *Avant que toute l'armée ennemie fut entierement rangée en bataille.*

more[5] atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. Deinde, cum animos collegissent, et undique duces, 'victisne cessuri essent,' increparent, restituitur pugna.

61. Consul ex altera parte Romanos 'meminisse' jubebat, 'illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent.[A] Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari,[h] quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere.' Aventini Sacrique montis admonebat,[i] 'ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.' Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat[6] deinde ad equites, 'Agite, juvenes,' inquit, 'præstate virtute peditem,[k] ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes

[A] *Non autem ut ipsi postquam vicissent decemviris præda fierent.*

eductos Vet. lib. ap. Sigon.—5 *Addito, turbatis mentibus, clamore* distinguendum monet Duk.

NOTÆ

[h] *Nolle ominari*] Non libet, inquiebat, augurari mala, quæ urbi impenderent, sed quæ fore ut Jupiter et Mars, Romuli conditoris nostri pater, ab hac civitate felicibus auspiciis condita avertant, neque ei accidere sinant, spero, optoque. Mos quippe Romanus ea quæ mali essent ominis dicere aut facere sedulo vitabat.

[i] *Admonebat*] Gall. *Il les faisoit souvenir.*

[k] *Præstate virtute peditem*] *Præstare* pro antecellere, non tantum cum dativo, sed aliquando etiam cum accusativo jungitur, ut hic et apud Quintilianum lib. I. c. 1. 'præstat tamen ingenio alius alium.'

movit hostem. Pulsum vos, immissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum: et nunc cunctantur magis, quam resistunt.' Concitant equos,† permittuntque in hostem,[1] pedestri jam turbatum pugna: et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent.[i] Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra; captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur.[k] Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo,[m] præliisque levibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere,[l] quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno[n] bene gesta,[m]

[i] *Ordines hostium per vim aperiendo, ad extremam eorum aciem invecti sunt. Quidam excurrendo hinc inde qua patebat liber campus, effusi circum fugaces, et juxta eos equitando, prohibent, ac deterrent eorum plerosque quo minus in castra se recipiant.*

[k] *Per fugam hostium, tota moles, ut ita dicam, certaminis defertur in ipsorum castra: quibus magna cum cæde captis, consul præda potitur majori quam pro modo cædis sperandum videretur.*

[l] *Effecerat ut assiduo velitandi usu viribus suis jam confiderent.*

[m] *Ob bellum egregie gestum anno proximo.*

NOTÆ

† *Concitant equos*] Sed ubi erat Volscorum Æquorumque equitatus? Forte prædatum iverat. Sed alibi sæpe Livius perinde quasi hostes Romanorum equitatu fuissent destituti loquitur. *J. Clericus.*

[1] *Permittuntque in hostem*] Equum permittere aut admittere est impellere, eique laxatis ac remissis habenis liberam procurrendi facultatem concedere. Gall. *Le pousser à toute bride, courir à bride abbatue.*

[m] *Excursionibus sufficiendo*] Vereor ne *sufficere* hoc loco sumatur pro inficere, imbuere, ut sit *excursionibus* prius *exercendo* idoneos efficere. Metaphora ducta a tinctoribus, qui colores non statim vividos et mansuros lanæ pannisve incoquunt, sed ad eos levioribus antea præparant. Qua ratione Cicero in Hortensio: 'Sufficiunt prius lanam medicamentis quibusdam.'

Excursionibus sufficiendo] Si hic locus sit sanus, sensus est, suppeditando milites iis qui excursiones in hostile solum facere vellent: qua ratione exercitabantur milites. *J. Clericus.*

[n] *Priore anno*] Inculcat Glareanus, quartum hunc esse locum ex quo ostenditur, tertium decemvirorum annum, quo in tyrannide fuerunt, alium

lacessere atque instare, rogitantes, 'Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque[7] tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli?[n] Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?'

62. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur.[o] 'Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. Quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?' Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, 'Quemadmodum,' inquit, 'in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. Qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. Consulto[8] collegæ,[o] virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos[9] mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.' Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, 'Quod bene

[n] *Victoriam belli, quod ex se unum erat, carptim dividerent pluribus exiguis præliis.*

[o] *Præterquam quod ultro Romani animos jam satis firmaverant, inflammabantur etiam ad pugnandum indignis Sabinorum increpationibus.*

6 *Advolat* Edd. ante Drak. et Ms. Veith.—7 Vet. lib. ap. Sigon. *recursantesque.*

8 'E paucis Mss. formam minus usitatam *consultu* recepere Gronov. et Drak.' *Rupert.* Vid. Not. Var.—9 Inserunt *milites* Edd. ante Drak. 'Pro *effeceritis* vetus quidam codex apud Gronovium, *feceritis*, quod rectius vide-

NOTÆ

esse ab hoc anno, quo Valerius et Horatius consules fuerunt. Sed reponitur, diversos annos dici a Sabinis posse, quod bellum adversus eos a decemviris æstate priore gestum fuerit; post Idus Maias ab Horatio consule nunc gereretur, verno tempore anni sequentis ante Idus Maias: et sic utrorumque gesta unius anni curriculum non excedere.

[o] *Consulto* [*Consultu*] *collegæ*] Alias *consilio collegæ.* Illud elegit Gronovius ex melioribus codicibus: idque exemplis confirmat.

vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,'[10 p] affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi[11] certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ,[12 q] alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. Nam cum æquassent aciem,[r] duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. Quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu;[p] equites duarum legionum sexcenti fere[s] ex equis desiliunt,[13] cedentibusque jam suis provolant in primum;[t] simulque et

[p] *Postquam illæ Sabinorum cohortes a latere immissæ, adeo urgere cæperunt cornu lævum Romanorum, ut fere undique conclusum obrueretur.*

tur.' *Doering.*—10 Malit J. F. Gronov. *educturum.*—11 Vulg. *et ipsi jam avidi.*—12 'Post *gloriæ* excidisse *avidum*, (quod in vet. lib. legitur) conj. Sigon. et *memoria* (quod præstat) Stroth.' *Rupert.* In ed. Kreyssig. est *perpetuæque victoriæ alterum gloria, alterum, &c.*—13 Vet. lib. ap. Sigon. *sexcenti fere propere ex equis desiliunt.*

NOTÆ

[p] *In aciem deducturum*] Gronovius mavult *educturum*, auctoritate Livii lib. VII. 'addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit.' Sed non idcirco damnaveris *deducere in aciem*, quia educere recte dicatur: *educere* est e castris, quod sine pugna non raro fit; *deducere* in locum prælii, atque animo præliandi, qua de re hic agebatur.

[q] *Veteris perpetuæque alterum gloriæ*] Romanum exercitum vetere perpetuaque gloria clarum intelligit; eadem loquendi forma qua dicimus hominem antiquæ probitatis. Nec est quod Sigonius addat *avidum;* quod tantum abest ut desideretur, ut, si scriptum esset, redundaturum sit. Quid enim est *veteris gloriæ avidum,* nisi adjicias *recuperandæ?*

[r] *Cum æquassent aciem*] Cum Sabini sic aciem instruxissent, ut omni ex parte ejus facies esset æquata, speciemque præberet omnium copiarum in his ordinibus stantium; duo millia suorum extra ordinem habuerunt in subsidiis, quæ inito jam prælio in sinistrum cornu Romanorum impetum facerent.

[s] *Sexcenti fere*] Id est, totus duarum legionum equitatus: nam ut plurimum legio quaternis millibus peditum, ac trecentis equitibus constabat.

Equites duarum legionum sexcenti] Unicuique legioni erant decem tricenariæ turmæ, ut pluribus ostendit J. Lipsius de Militia Rom. l. II. Dial. 6. *J. Clericus.*

[t] *Provolant in primum*] In primum locum procurrunt, ubi scilicet pugnabatur. Ita lib. X. cap. 14. 'Ni se-

hosti se opponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat,[u] equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

63. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus[14] se ad equos recipit. Transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuntius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam[15] edebant:[x] tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido,[y] res, sed suas Romanus, populationibus

14 *Tectus* forte delendum notat Duk. Drak. conjicit *tutus*.—15 Al. *opera*.

NOTÆ

cunda acies jussu consulis in primum successisset.

[u] *Verecundiæ erat*] Pudebat ea de causa pedites, quod fortitudinem equitum, qui non tantum suo more ex equis pugnabant, sed omissis equis, ex quibus descenderant, jam alieno (peditum nempe ipsorum) more prælium pedibus inibant, ne sic quidem æquare ipsi possent.

[x] *Fortium virorum operam edebant*] Scribit cum pluribus Mss. Gronov. *operam edebant*: sic enim Noster lib. v. 'An si ad calculos eum resp. evocet, non merito dicat, Annua æra habes, annuam operam ede?' Eam loquendi formam Veteribus in usu fuisse pro eo quod dicimus vulgo *Faire l'ouvrage, faire la fonction, ou rendre le service que l'on doit à quelqu'un.* Qui quidem sensus non videtur a mente Auctoris abhorrere, ut velit tantum milites minus strenuos, ubi increparentur, fortium virorum statim operam præstitisse; *ils agissoient et se comportoient en gens de cœur;* non tamen eos idcirco sequitur fortium virorum opera, et præclara facinora statim repræsentasse, *faisoient des coups de valeur, et des actions extraordinaires*, quod sane plus est.

[y] *Non sociorum sicut in Algido*] Æqui et Volsci ad Algidum victi Hernicorum et Latinorum, qui Romanorum socii, agros populati erant, supra cap. 38. et 60. at Sabini ipsum agrum Romanorum, eod. cap. 38.

agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes [z] consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequentes iit supplicatum. Et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo [a] ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. Ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. Itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (jam tum [16] Apollinarem [b] appellabant,) avocavere senatum. Ubi cum ingenti

—16 *Circum jam tum* Edd. ab Ald. ad Drak. *Est, circum Apollinarem appellabant* Ms. Veith. Conj. J. F. Gronov. *Appollinar.* Vid. Not. Var.

NOTÆ

[z] *Maligne senatus in unum diem supplicationes*] Rebus feliciter gestis decerni solitæ gratulationis causa supplicationes ad templa Deorum, sive ad omnia pulvinaria, *de sacrifices, et des prieres publiques:* sed hoc maligne, quod cum duæ ex diversis hostibus victoriæ essent reportatæ, non nisi in unum diem indictæ erant supplicationes, cum de more pro unaquaque victoria, non modo unius, sed posterioribus temporibus sæpe plurium dierum supplicatio decerneretur: adeo ut decem dierum supplicatio Pompeio decreta sit confecto Mithridatico bello; Cæsari quindecim, immo ut ipse tradit, viginti postea dierum.

[a] *Eodem biduo*] Eodem tempore, ut unus pridie, alter postridie ad Urbem accederet.

[b] *Jam tum Apollinarem*] Apud Aldum aliosque eum secutos est, *circum jam tum Apollinarem.* Et vero Circus eo loco postea fuit, Flaminius dictus, a C. Flaminio censore ducentis fere post annis exstructus, quem et Apollinarem dixere, ab vicina æde Apollinis. Sed non *jam tum.* Prata erant Flaminia, ut extremo cap. 54. testatur Livius. Illud *jam tum* referendum quidem videretur ad Circum, si jam eo tempore Circus ibi fuisset, qui tunc Apollinaris, postea Flaminius dictus est: a quo Circo nomen deinde accepit regio Urbis IX. tum extra Urbem, neque enim magistratibus qui triumphum peterent mœnia ingredi licebat. Sed vocem illam *Circum* in Mss. desiderari Rhenanus notavit: *Apollinarem*, vel, ut Gronov. mavult, nescio an recte, *Apollinar*, refer ad ædem illam Apollinis.

Jam tum Apollinarem] Legebatur *circum jam tum;* sed cum ostenderit Gronovius additam fuisse ab Aldo vocem *circum*, cumque a codicibus et editionibus antiquioribus absit, delevimus. Nihil opus est contextum mendosum edere, ut lector hærens cogatur ad notas confugere, quas legere interdum operæ pretium non est. *J. Clericus.*

consensu Patrum negaretur triumphus,[c] L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, 'De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. Nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. Ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent,[d] ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.' In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt.[e] Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

64. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit,[q] conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret,[r] consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur,[f] quo per contumeliam

[q] *Deflexit in damnosam petulantiam.*
[r] *Ut ambitio ipsorum minus appareret.*

NOTÆ

[c] *Negaretur triumphus*] Et hoc maligne; castris quippe tam Æquorum et Volscorum, quam Sabinorum, non sine ingenti cæde ac præda captis, credibile est plus quinque millibus hostium utrobique cæsa, quod ad triumphi honorem desiderabatur, auctoribus Valer. Max. lib. II. c. 8. et Dione lib. XXXVII. Sed hæc ex odio patrum in hos consules nimis populares.

[d] *Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent*] Ne scilicet tribuni potestatem suam ad omnia porrigerent, ejusque prætextu ita sibi cuncta arrogarent, atque ad se traherent.

[e] *Omnes tribus eam rogationem acceperunt*] Uti rogaverat L. Icilius tribunus plebis de triumpho L. Valerii et M. Horatii, omnes tribus suffragiis suis ita jusserunt; factumque ea de re plebiscitum, non habita ratione eorum quæ a C. Claudio, aliisque Senatoribus, dicta essent. Hi ergo primi omnium injussu Senatus triumpharunt.

[f] *Consensum Patrum causabantur*] Eam ambitioni suæ causam prætexebant, quod patriciorum factione subnixi superiorum annorum consules jura plebis assiduis contumeliis et vexationibus infregissent; cui incommodo nulla ratione alia melius obviam iri posset, quam si consules et tri-

consulum jura plebis labefacta essent. 'Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? Non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.' Forte quadam utili ad tempus,[17] ut comitiis præesset,[g] potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti,[*] et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum,[h] pugnarentque collegæ, ut liberas tribus[i] in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiæ haud popularis nactus,[k] in concionem cum

[*] *Casu quodam ad tempus accommodato factum est ut M. Duilio viro prudenti præ ceteris sors habendorum comitiorum potius evenerit, quam ulli collegarum.*

17 Vet. lib. ap. Sigon. *ad id tempus.*—18 '*Auctores popularis sententiæ haud populares nactus* in omnibus libris inepte legi jam videre Klock. Drak. et

NOTÆ

buni, qui nunc concordibus animis utilitatem plebis curabant, in suo quisque magistratu permanerent, donec firmatis legibus res in tuto collocatæ essent. Possemus et *contumeliam consulum* passive accipere: ut vellent periculosum plebi esse, quod Valerio et Horatio triumphus consensu patrum negatus esset: futurum enim ut hac contumelia, quæ consulibus popularibus illata esset, novi consules segniores fierent ad tuendam plebem; atque ita novis tribunis per factiones suas negotium facesserent.

[g] *Ut comitiis præesset*] Comitia intellige tribunicia, creandorum nempe tribunorum causa. Neque enim plebeio magistratui tribuno, qualis erat Duilius, licuit consularibus comitiis præesse, ut quæ majorum magistratuum creandorum propriis auspiciis haberentur.

[h] *Cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum*] Aiebat Duilius, si quis ex tribunis, qui magistratu abibant, iterum suffragiis creatus esset, fore ut ipse neminem eorum renuntiaret.

[i] *Pugnarentque collegæ ut liberas tribus*] Reliqui tribuni plebis a Duilio contendebant, ut sine ulla conditione permitteret tribubus suffragia sua libere in quoscumque vellent, etiam in prioris anni tribunos, ferre: aut certe ut ipse remissa comitiorum habendorum sorte, quæ illi obtigerat, eo munere abstineret, jusque illud in collegas transferret.

[k] *Auctores populares sententiæ haud popularis nactus*] Cum inveniret extra

iis processit. Ubi cum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum,[19] consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent;[l] collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent,[m] concilium dimisit; nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat,[n] quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo[20] ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen,[o] in quo,[1] 'Si tribunos plebei decem rogabo,[p] si

Stroth. quorum emendationem recepi.' *Rupert.*—19 '*Memor militiæ rerumque gestarum.* Hoc *que* Jac. Gronovio et Drakenborchio displicebat: sed nescio, cur ἓν διὰ δυοῖν admitti nequeat. Sin minus, vel *que* delendum, vel transpositis vocibus legendum esset: *rerumque memor militiæ gestarum.* In Ms. Veith. pariter ac in cod. Neapolitano ap. Latinium legitur: *receptæ, domi memor militiæque rerum gestarum,* nisi quod in Neapol. non extat *memor.*' Stroth.—20 *Præfinito, tribuni modo, &c.* edd. ante Ald. prob. Duk.—1 '*In quo.* Int. scriptum erat.

NOTÆ

plebeium ordinem aliquos auctores suæ sententiæ quæ natura sua popularis erat, utpote juris morisque retinens, de magistratibus scilicet non reficiendis, seu continuandis.

[l] *Nihil sententiæ suæ mutassent*] Horatius nempe et Valerius perstabant in priori sua sententia, creandi novos consules, nec prorogandi sibi ipsis eam dignitatem.

[m] *Alii candidati tribus non explerent*] Sigonius, recte opinor, *tribus non explere* interpretatur, non posse legitimum suffragiorum numerum ferre, quod alibi dixit Noster, 'legitima suffragia non conficere:' etenim a majori tribuum parte candidatum quemque nominari oportebat, ut renuntiari posset: atque ita desiderabantur hoc tempore tredecim tribuum suffragia: postquam autem tribuum numerus ad 35. excrevit, necesse erat in unum quemque concurrere suffragia octodecim tribuum. Intelligenda enim hic sunt comitia tributa, utpote creandis tribunis plebis. Unde nihil erat quod ambigeret Glareanus num *tribus* pro *classe* diceretur a Livio. Porro ex eo quod initio concionis consules extra ordinem a Duilio vocati comitiis interfuerint, non sequitur eos comitia peregisse.

[n] *Satisfactum legi aiebat*] Intelligitur, opinor, lex quam ipse Duilius anno superiori tulerat, c. 55. cujus et Diodorus Siculus meminit lib. XII. ut tribuni plebis, anno magistratus sui exacto, mox alios in annum sequentem designarent.

[o] *Rogationis carmen*] Varie vexatus a Rhenano, Glareano, Sigonio locus, quo continetur *carmen*, id est, verba

qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis; hi tum uti, quos[a] sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.' Duilius, cum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rem publicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

65. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. Duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium,[3] [q] cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius,[4] T. Virginius Cælimontanus,[5] * nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius[r] tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, 'ut qui plebem Romanam tribunos plebi[6] rogaret, is

Vox *erat* etiam in nonnullis Mss. aperte habetur.' *Stroth.*—2 '*Si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint* Gronov. Crevier. all. *Si tribunos plebis fecerint decem rogabo. Si qui vos minus hodie decem tribunos plebis fecerint* edd. vett. *Feceritis, notum uti quos* Ms. Veith.' *Idem.* Vid. Not. Var.

3 Vulg. *A. Æternium.*—4 Vulg. *Sp. Herminius.*—5 Alii *Cœlimontanus.*—

NOTÆ

ipsa legis, de tribunis creandis latæ. Hanc quidam interpretantur pro ea quæ de duplicando numero tribunorum plebis lata fuerat an. U. C. 297. Q. Minutio, C. Horatio consulibus, supra c. 30. Alii probabilius ipsius Duilii legem de necessitate creandorum tribunorum intelligunt.

p *Si tribunos plebei decem rogabo*] Verba sunt tribuni ad populum legem ferentis: ut si ipse decem tribunos plebis creandos proposuerit; et nihilominus quacumque ratione factum fuerit, ut minus quam decem ea die a populo legitimis suffragiis creentur; ut iis, qui legitime facti fuerint, alios sibi collegas usque ad numerum denarium cooptare liceat, qui ab eis sic cooptati, non minus jure facti censeantur quam quos ipse populus creaverit. Sed hanc collegarum cooptandorum facultatem, quam tribuni ab initio habuisse videntur, ut supra lib. II. c. 33. sustulit anno sequenti lex Trebonia.

q *Sp. Tarpeium, et A. Aterium*] Consules ambo fuerant anno 300. sup. c. 31. Nunc itaque primum patriciis delatus tribunatus plebis, cujus hactenus exsortes fuerant ex lege post secessionem primam constituta mutuo ordinum consensu, sup. lib. II. c. 33.

* A. U. C. 306.

r *L. Trebonius*] Hic, legis Treboniæ auctor, e numero quinque tribunorum fuit suffragiis tribuum creatorum; queritur enim in aliis quinque cooptandis se deceptum. Illius legem supra interpretati sumus.

usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;'[t] insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti,* coitiones[7] tribunorum,[s] adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. Plebem, decreto[8t] ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos.[a] Cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. Quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat:[9] deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique[u] postremis mensibus, cum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina[10] tantum[x] se bien-

[t] *Ut magistratus, qui ad plebem Rom. de creandis tribunis plebis referret, tamdiu suffragia exquireret, donec decem creati essent.*
[a] *Externis hostibus animum crescere.*

6 *Plebei* Crevier. *plebis* Doujat. hic et inf.—7 'Al. *contentiones*, et perperam *conciones*.' Rupert.—8 Vulg. *sedavere plebem decreto.*—9 Ms. Veith. *parum proderant*, et mox *contiones potentiorum.*—10 *Nomine* Gronov. Doujat. Crevier.

NOTÆ

* A. U. C. 307.

[s] *Coitiones tribunorum*] Mss. habent *conciones*. Non probat Sigonius, *conciones ortas:* ideoque vel repugnantibus priscis, *coitiones* vel *contentiones* reponit: quod vitio quidem caret: sed vereor ut ea de causa omnium codicum fides convelli debeat. *Conciones ortas* ego quidem absolute non dixerim: sed *conciones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas* non multo magis damnaverim, quam 'tibi a me nulla est orta injuria:' quod Terentius dixit; aut, 'facinus ex te ortum,' quod Plauti est.

[t] *Plebem, decreto, &c.*] Hic est, ni fallor, sensus: consules, continendo plebem metu delectus ob bellum Volscorum et Æquorum indicti, rempublicam seditionibus vacuam habuisse.

[u] *Ne ipsi quidem inviolati erant, utique*] Tribuni, qui legibus inviolabiles, tamen reipsa non semper inviolati erant: præsertim ultimis tribunatus mensibus.

[x] *Nomina* [*nomine*] *tantum*] Querebatur plebs sibi eo biennio non re,

nio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. Adeo moderatio tuendæ libertatis,[x] dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

66. T. Quintius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti,* nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum [11] primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. 'Eo adversus se non esse missos exercitus. Dissolvi licentia militandi morem. Nec pro communi jam patria Romam esse. Quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. Occæcatos lupos[y] intestina rabie opprimendi occasionem esse.' Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati [12] sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ[z] acces-

[x] *Moderatio in libertate tuenda.*

11 Pro *Ad quarum* malit Crevier. *Ad quorum.*—12 *Populati* Gronov. Dou-

NOTÆ

sed nomine tantum, tribunos sive vindices fuisse.

* A. U. C. 308.

[y] *Occæcatos lupos*] Dari nunc aiebant præclaram occasionem opprimendi Romanos, qui luporum instar rabie excæcati mutuo sæviant. Comparantur Romani lupis sæpius, allusione ad Lupam altricem Romuli facta.

[z] *Regione portæ Esquilinæ*] Porta Esquilina ab Esquiliis dicta: ea erat qua Præneste et Gabios ibatur. Clausam hodie affirmat Fam. Nardinus, sitamque fuisse inter Portam, quam Majorem vocant, et eam quæ dicitur S. Laurentii.

sere, vastationem agrorum per contumeliam urbi[13] ostentantes. Unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

67. Ibi in hanc sententiam locutum accipio; 'Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus,) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris[14] non esset,[y] vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent,[a] quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis[15] superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis,[b] nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat.[16] Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est vene-

[y] *Si non aliter liceret magistratum vitare.*

jat. Crevier.—13 *Urbi per contumeliam* iid.

14 Conj. Doering. *honori.*—15 'In tribus codd. non reperio posterius *satis.* Si cui placet delere, poterit confirmare loco Taciti IV. Annal. 'Nam sibi multum superque vitæ fore, quod tali cum principe explevisset.'' *J. F.*

NOTÆ

[a] *Si viri arma illa habuissent*] Significat non arma hostibus, sed animum hostium armis defuisse; qui si virili animo fuissent præditi, urbem indefensam capere potuissent.

[b] *Si in vobis*] Supple *culpa est;* et si vitio vestro, inquit, id malum contigit, opto atque oro ut nec Deus, nec homo ullus delicta vestra ulciscatur; sed ea vos ipsi pœnitendo corrigatis.

num urbis hujus;[c] Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos[17] plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis.[d] Concordiæ causa concessimus. Decemviros desiderastis.[e] Creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est.[f] Coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare[g] nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare[18] iterum[h] voluistis. Creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum[i] fieri vidimus. Auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus,[k] sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse?[z] Adversus nos Aventinum capitur,[l] adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas,[19] [m] et scandentem in ag-

[z] *Annon etiam nimium est vos plebeios nobis patriciis esse terrori?*

Gronov.—16 Vulg. *vosmet tantum pœniteat.*—17 *Nos* Edd. a Froben. ad Drak.—18 *Creari* Gronov. Cleric.—19 '*Esquiliæ captæ* emend. Gronov. (qui etiam *hostem* post *Volscum* delendum putabat) et *vidistis* aut simile quid excidisse post *captas* conj. Scheller.' *Rupert.*

NOTÆ

[c] *Venenum urbis hujus*] Dixit antea, 'tribunicio veneno.'

[d] *Tribunos plebis concupistis*] Vide lib. II. c. 32. et 33.

[e] *Decemviros desiderastis*] Sup. hujus lib. cap. 31. et 33.

[f] *Decemvirorum vos pertæsum est*] Cap. 53. et 54.

[g] *Mori atque exulare*] Cap. 58.

[h] *Tribunos plebis creare iterum*] Cap. 54.

[i] *Patricium quoque magistratum plebi donum*] Cum delatus est Valerio et Horatio plebis adeo studiosis consulatus cap. 55.

[k] *Scita plebis injuncta Patribus*] Lege Horatia, qua plebiscita pro legibus etiam in patricios valere jussa, cap. 55.

[l] *Adversus nos Aventinum capitur*] Aventinus mons masculino plerumque genere effertur: hic neutro, quasi subintelligatur jugum. Sic *Rhenum* aliquando neutro genere dicimus, cum additur flumen.

[m] *Esquilias quidem ab hoste prope*

gerem Volscum[n] hostem nemo summovit. In nos viri,[o] in nos armati estis.'

68. 'Agite dum, ubi[20] hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur,[1] urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo[2] statu sunt?[p] Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis?[a] Tribuni vobis amissa reddent[q] ac restituent?[3] vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes,[b] et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute[r]

[a] *Unde possitis damna illa resarcire?*
[b] *Criminationum in viros primarios.*

20 'Pro *ubi* legendum mihi videtur, *quibus*, nam sequitur: 'iisdem istis ferocibus animis.'' *Doering*.—1 In Ms. Veith. est: *communis respublica hac loco est pejor: agger uritur*.—2 *In* del. Gronov. Doujat. Crevier. *privatæ res nostræ in quo* Ms. Veith.—3 Duo Mss. ap. J. F. Gronov. habent: *expleatis?*

NOTÆ

captas] *Esquiliæ* vel *Exquiliæ* dicuntur pro monte Esquilino, ubi nunc ecclesia Sanctæ Mariæ majoris; sed de his lib. II. cap. 12. et alibi.

[n] *Et scandentem in aggerem Volscum*] Esquilinus enim collis ab ea parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi, quod Gronovius notavit.

[o] *In nos viri*] In patricios tantum virilem induitis animum.

[p] *Privatæ res vestræ in quo* [*vestræ quo*] *statu sunt*] Sic ex optimis libris, elegantius quam *quo in statu sunt*. Ostendit male se habere non minus rem cujusque familiarem, quam publicam.

[q] *Tribuni vobis amissa reddent*] Duo Mss. teste Gronov. habent, *sunt tribuni: vobis amissa reddent*. Quasi fingendo plebis responsionem, diceret: Pro tot tantorumque damnorum pretio tribunos habemus. Hoc sat est. Adversus quæ replicat: Sed an illi vobis detrimenta rei familiaris sarcient?

[r] *A quibus semper non vestra virtute*] Nec propria vis, nec innocentia

innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, cum stipendia, nobis consulibus,[a] non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad Penates redibatis. Nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. Si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. Sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui,[c] etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa [4] loquitur,[d] gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. Nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in

[c] *Vera potius quam grata.*
[d] *In suum privatum commodum sermone blando utitur.*

sunt tribuni: vobis amissa r. ac r.—4 Ms. Veith. *suam causam.* Conj. Rupert. *loquatur* et *videat.*

NOTÆ

vestra vos præstare tutos potest adversus publicas contentiones, privataque odia inde orta: sed tutela omnis vestra semper ab aliena, et precario emendicata tribunorum pendet voluntate.

[a] *Cum stipendia, nobis consulibus*] Stipendiorum usus adhuc Romanis incognitus: unde non videtur T. Quintius eorum mentionem facere potuisse. Sed, ut poëtæ, ita et historici sæpe juxta usum temporum suorum, non tantum ex sua, sed et ex Veterum persona, quos loquentes inducunt, res explicare solent. Dixit itaque *stipendia faciebatis,* pro *bellum gerebatis.*

otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori,[t] aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.'

69. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus[5] detrectationem[6] militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum[7] spectabat: et agrestium fuga, spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes,[u] totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum 'dignam' dicere 'concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando[8] multitudinem fecisse:[x] T. Quintium orationem memorem majes-

5 'Pro *metus* in quibusdam Mss. *motus*, sed illud est aptius.' *Doering*.—6 E Ms. Harl. 1. *detractationem* recepit Drak.—7 *Bellum et arma* Gronov. Doujat. Crevier.—8 'Scheller emend. *quam ante:* malim *aliquanto*.' Rupert.

NOTÆ

[t] *Concitati, aut honori*] Cum vos adversus Senatum concitarunt tribuni, honorem ex eo, aut lucrum capiunt, aut captant: et quia vident se nullo in pretio habendos, si concordia inter ordines servetur, malunt in re mala quam in nulla duces fieri.

[u] *Fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes*] Fugientes ex agris partim spoliati, partim saucii, nuditatem ac vulnera sua oculis subjiciebant; sed adhuc pejora magisque horrenda nuntiabant; incendia puta, cædes, aliaque ejusmodi.

[x] *Asperiorem domando multitudinem fecisse*] Ferociorem reddidisse, cum

tatis Patrum,[y] concordiæque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rem publicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam,[9] [e] auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.' Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Cum consules in concione pronuntiassent, 'Tempus non esse causas cognoscendi;[z] omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:' omnis juventus affuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt:[a] bini senatores singulis cohortibus præpositi.[b] Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus,

[e] *Romam, quæ patria communis sit, invocare atque obtestari tribunos.*

9 Idem conj. *appellare tribunos communi pro patria.*

NOTÆ

ultra modum premendo, domandi ac subigendi animo.

[y] *Orationem memorem majestatis Patrum*] Memoria animantium est. Hic tamen orationem memorem majestatis dicit Livius, cum proprie velit dignam majestate; quam qui habebat memor fuerat majestatis: translatione ducta ab homine ad opus, atque affectum hominis, non alia ratione quam Virgil. dixit, 'Sævæ memorem Junonis ob iram,' id est, ob iram Junonis cujus memoria nondum ei exciderat: sic Horatius, 'impressit memorem dente labris notam,' pro morsu cujus diu memor erit præ dolore is qui est impetitus.

[z] *Tempus non esse causas cognoscendi*] Nunc tempus non permittere, ut consules cognoscendis excusationum causis vacarent: confecto bello ei cognitioni daturos operam; ita ut eum, cujus causa ab ipsis comprobata non esset, tanquam desertorem punirent.

[a] *Cohortes sibi quæque centuriones legerunt*] In legione fuere cohortes decem, centuriæ sexaginta, ut tum alii, tum L. Cincius apud A. Gellium docet lib. XVI. cap. 4. Fuerunt igitur in quaque cohorte centuriæ ac centuriones sex. Hi nunc ab ipsa cohorte lecti.

[b] *Bini senatores singulis cohortibus præpositi*] Hoc novum, et extra ordinem: nam singulis cohortibus præerant singuli tribuni, partim a populo, partim a consulibus lecti. Sed præsens discrimen duplicari numerum præfectorum, et Senatores cohortibus præfici suasit. Vel ex hoc loco patet falli eos, qui nullam cohortium

ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario promta delataque in campum,[c] quarta diei hora[d] mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem[e] castris sunt conjuncta. Tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

70. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat; et prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit: unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est: momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore[f] dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio[g] equites Volscorum et Æquorum exceptum

NOTÆ

mentionem in tota Livii historia fieri aiunt, ejusque instituti aut nominis auctorem faciunt Marium.

[c] *Delataque in campum*] Servabantur itaque signa a quæstoribus.

[d] *Quarta diei hora*] Mira celeritas: quatuor intra horas perfectus delectus, exercitusque armatus, et ad iter præliumque comparatus, confecit decem milliaria intra horas octo.

[e] *Ad Corbionem*] Oppidum id fuit in finibus Æquorum et Latinorum; de quo ante sæpius.

[f] *Ancipiti terrore*] Anceps erat hostibus terror, non a solo Sulpicio, qui nunc non nisi a tergo incursabat; sed hinc ab Sulpicii equitibus, inde a legionibus mediæ aciei, quæ a fronte pedites hostium impugnabat.

[g] *Ni suo proprio eum prælio*] Nimirum equestri prælio, quo genere ipse Sulpicius equitatui præfectus perruptum peditatum hostilem a tergo urgebat: idque intento in illum unum, ejusque equites, tam Æquorum quam Volscorum equitatu.

Ni suo proprio, &c.] Mirum est equitatum Volscorum et Æquorum equitatui Romano, se in legiones Volscas

aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, 'cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis'[h] vociferans, 'ni equestre prælium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse.[i] Conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. Non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.' Haud surdis auribus dicta:[k] impressione una totum equitatum fudere, magnam vim[l] ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. Nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permissus[11] equitatus[f] turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, cum omni parte pugnæ melius res[12] geri, quam apud se,

[f] *Ea parte qua equitatus effuso cursu immissus, &c.*

10 Vulg. *P. Sulpicium.*—11 Ms. Veith. *præmissus.*—12 '*Rem* Edd. ante

NOTÆ

et Æquas inferenti, se non objecisse; nam erat equitatus equitatum hostilem si non invadere, at certe observare. Similia in Livio sæpius animadvertimus. Vide ad lib. II. c. 31. *J. Clericus.*

[h] *Circumventos interclusosque ab suis*] Duo hic distincta vociferabatur Sulpicius, quo suos ad connitendum incitaret; alterum, circumventos ipsos ab hostibus et prope conclusos inter hostilem equitatum et peditatum: alterum, interclusos a suis, id est, prorsus segregatos a proprio exercitu, ut spes deinde nulla reditus ad eos superesset. Eodem sensu dictum a Cœlio apud Cicer. epist. lib. VIII. ep. 1. 'Ipsum apud Bellovacos circumsideri, interclusum ab reliquo exercitu.'

[i] *Nec fugare equitem integrum satis esse*] Non sufficere si equites sanos atque incolumes in fugam dederint: sed opus esse eos cum equis occidi, ne pugnam integrare possint: nec verendum esse fore ut equites sibi resistant, Romanis scilicet, qui instructam et confertam peditum aciem universam perfregerint, ac cedere coëgerint.

[k] *Haud surdis auribus dicta*] Hæc non frustra dicta, quasi surdis: sed hominibus qui et audierint et perfecerint imperata. Allusio ad parœmiam vulgarem, 'surdo canis.'

[l] *Magnam vim*] Vis pro multitudine.

videret, accepta[13] signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ[14] metu[m] concitati milites invasere hostem. Ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius tum a Quintio venit, victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa,[n] ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum,[o] suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

71. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium[p] populi deformavit. Aricini atque Ardeates[q] de ambiguo agro cum sæpe bello certas-

Drak. In Ms. Veith. voc. *res* plane deest.' *Stroth.*—13 Conj. Duk. *arrepta.* —14 Ms. Veith. *Ejus ignominiæ.*

NOTÆ

[m] *Cujus ignominiæ metu*] Nihil ignominiosius exercitui, quam si ejus signa in manibus hostium remanerent, tanquam victoriæ argumentum.

[n] *Conferret ad se signa*] Accederet ad se cum parte copiarum cui præerat, et signa sui cornu signis ceteris admoveret.

[o] *Prædaque ingenti compotem exercitum*] Cum genitivo potius quam cum ablativo jungitur *compos*, ut et *impos.* Apud Sallust. tamen lib. II. occurrit, 'neque animo, neque lingua satis compos.'

[p] *Turpe domi . . . judicium*] Vix ulla nomini Romano turpior inusta legitur nota.

[q] *Aricini atque Ardeates*] Aricia ex Strabone lib. v. oppidum Latii est post Albanum montem in via Appia, 160. stadiis ab Urbe dissitum: nunc

sent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. Jamque editis testibus, cum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et 'Si licet,' inquit, 'consules, de re publica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.'[q] Cum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, 'prodi publicam causam,' summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, 'Annum se tertium et octogesimum[15] agere,[r] et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia[16] merentem, cum ad Coriolos sit bellatum.[17] Eo rem se[18] vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur,[19] finium Coriolanorum fuisse,[s] captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino

[q] *O consules (inquit Scaptius) si mihi liceat de rep. dicere, ego non sinam populum in hac causa decipi.*

15 Quidam legunt *tertium et nonagesimum.*—16 Ms. Veith. *tricesima stipendia.* Vid. Not. Var.—17 Vet. lib. ap. Sigon. *debellatum.*—18 *Se rem*

NOTÆ

adjecto articulo dicitur *l'Aricia.* De Ardeatibus et Ardea Rutulorum urbe vide quæ nos lib. II. cap. 37. attulimus.

[r] *Annum se tertium et octogesimum agere*] Hujus hominis annos ita digerit Sigonius, ut ostendat nihil in numero mutandum; ut subdubitabant Glareanus et Rhenanus. Si enim ad Coriolos Scaptius vigesimum jam annum militabat, natum eo tempore annos saltem 36. oportuit: neque enim ante annum 17. Romani militabant. Corioli autem capti fuerant anno 261. ab Urbe cond. a quo ad hunc annum numerabantur anni 47. qui additi ad 261. reddunt præcise 308. U.C. annum.

[s] *Finium Coriolanorum fuisse*] Coriolos Volscorum quasi caput fuisse memorat Dionysius: fuit olim ea urbs ad ortum Lanuvii, quod Ardeam inter Ariciamque interjacet. Fuerit ergo ager, de quo nunc quæritur, non procul Solonio campo, qui Lanuvinorum fuit.

judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili[20] manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.'

72. Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. Cum his circumire tribunos,[1] orare, 'Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo,[2] [t] cum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum:[u] hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. Quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni,[3] assignaturos putarent finitimos populos?

Gronov. Doujat. Crevier.—19 Conj. Rupert. *ambigatur*.—20 *Pro virili parte* Gronov. Doujat. Crevier.

1 'Probo conjecturam Perizonii emendantis, *cum his circumire tribus*: tribus enim erant judices, judicium suffragiis suis laturæ, non tribuni. Neque tamen vulgata lectio utique malam sententiam efficit, quam omnes codd. exhibent. In Ms. Veith. tamen est, *cumque his circumiret tribunos*.' Stroth. Emend. Periz. probat et Rupert.—2 Tan. Faber legit, *judicis i. s. r. l. vertentis*. Vid. Not. inf. et Not. Var.—3 Legendum putat Sigon. *coëmtionali sene*. Vid. Not. Var. Paulo sup. interrogant Gronov. et Doujat. post *domum*,

NOTÆ

[t] *Judices, in suam rem litem vertendo*] Tanaquil. Faber legit, *judicis*, quasi sit, *exemplo judicis*: sic, *ne pessimum facinus pejori exemplo admitterent judicis in suam rem vertentis litem*: ego tamen nihil opus esse video emendatione. Recte enim *judices* refertur ad præcedens verbum *admitterent*: ne scilicet tribuni, et cives Romani eorum auctoritate, admitterent pessimum facinus, ut ipsi *judices* cum sint, *litem*, sive id de quo lis erat, *verterent in rem suam*. Sic enim *litem* hoc loco accipere oportet, quemadmodum jurisconsulti faciunt, qui 'litem æstimare,' et 'in litem jurare' dicunt, pro eo quod est certo pretio rem controversam æstimare, aut jurejurando interposito taxare quanti sit res de qua litigatur.

[u] *Hoc legatos referre domum*] Subaudi, quis ferat, aut patiemurne, ut legati Ardeatium et Aricinorum ad suos hujus indigni judicii nuntium

Clarum hac fore imagine Scaptium:[4] [x] populum Romanum quadruplatoris et interceptoris [y] litis alienæ personam laturum. Quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam [5] [z] adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris,[a] non facturum.' Hæc consules, hæc Patres vociferantur. Sed plus cupiditas[b] et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus[c] judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse,[d] si ad judices alios itum foret: nunc

vulgari, *audire*, et *hostes*.—4 'Add. *nomen* Edd. a Froben. ad Drak. *Clarum hoc fore imagine Scaptii* Edd. ante Froben.' *Stroth.*—5 *Controversam* vet. lib.

NOTÆ

reportent? Ut tantum populi Romani flagitium ubique recitetur? Ut illud socii, illud hostes audiant?

[x] *Clarum hac fore imagine Scaptium* [*nomen*] An putarent fore ut, ea re laudi assignata huic Scaptio, ejus familia inde inclaresceret, et hic plebeius imaginem ex eo mereretur, quæ propria nobilium?

[y] *Quadruplatoris et interceptoris*] Quadruplatores dicuntur delatores, quibus in præmium quarta pars bonorum ejus quem detulerant assignabatur. Interceptor autem est fraudator, qui rem alienam, aut alteri destinatam, avertit atque in se transfert.

[z] *Controversiosam* [*controversam*] *adjudicaret rem*] Quando, Sigonio teste, quidam codices ita scribunt, hanc lectionem anteponendam censeo vulgari, et *controversam* rem dici potius quam *controversiosam*; quod nomen Veteribus ceteris ignotum.

[a] *Etsi præmortui jam sit pudoris*] Quasi dicat, etiamsi is omnem pudoris sensum, omnemque honestatem priusquam animam amiserit. Non aliter apud Plinium l. VII. cap. 50. ait in senib, 'præmori visum, auditum, incessum.'

[b] *Sed plus cupiditas*] Ira quoque ex parte huic judicio præsedisse videtur, quod moleste ferret populus Romanus, se, quem agro fraudatum putabat, judicem a contendentibus sumtum, quasi id data opera ideo factum, ut sibi non liceret agrum illum recuperare, quem ipse alienum esse judicasset.

[c] *Vocatæ tribus*] Cum urnæ seu vasa duo apposita essent, accipiendis cujusque calculis, vel Ardeatium, vel Aricinorum gratia, jussit populus tertium apponi pro urbe Roma, atque huc collata sunt cuncta suffragia.

[d] *Nec abnuitur ita fuisse*] Mirum sane si Ardeatium aut Aricinorum longius positorum is ager ab initio esse potuerit, interjecto inter utrosque Lanuvino et Coriolano quondam territorio. Unde non adeo forte absurda, aut a vero abhorrens Scaptii narratio. Sed cum post Coriolorum excidium populus Romanus agrum illum per annos 47. a vicinis possideri passus esset, nec illum publicandum, aut sibi vindicandum censuisset, et nunc ejus controversiæ judicem se ferret, nec ulla æquitatis ratio, nec bona fides pati videatur, eum sibi ipsi

haud sane quicquam bono causæ levatur[6] dedecus judicii.[h] Idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

[h] *Porro judicii probrum bonitate causæ nullatenus minuitur.*

ap. Sigon. et ita dat Doujat.—6 '*Causæ bonæ* Edd. ante Ald. *causæ bono* Ald. et all. *bona causa* Mog. et rell. a Froben. ad Gronov.' *Stroth.* *Elevatur* Edd. a Froben. ad Drak. Vid. Not. Var.

NOTÆ

jus dicere, ac litigiosum inter alios agrum sibi adjudicare.

HW 2M

